VASZILIJ GROSZMAN

SZTYEPAN KOLCSUGIN

ÚJ MAGYAR KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST 1955

ВАСИЛИЙ ГРОССМАН

СТЕПАН КОЛЬЧУГИН

СОВЕТСКИЙ ПИСАТЕЛЬ
МОСКВА 1951

Fordította

NÉMETH LÁSZLÓ

Harmadik kiadás

ELSŐ RÉSZ

1

Afanaszij Kuzmics vasesztergályos így szólt:

— Ez ház? Ez fegyenc-áttelepítő állomás.

S amikor megkérdezték tőle, miért áttelepítő — az öreg haragosan azt felelte:

— Azért áttelepítő, mert a földi fegyenctáborból a magunkfajta embert itt igazítják át a mennyeibe.

Öreg, egyemeletes ház volt. A falak helyenként fölhólyagzottak és megdőltek, ferdén a földbe vert, vastag gerendák támasztották alá.

A házban a vasgyár munkásai laktak. Szorosan voltak, két család egy szobában, azonkívül lakót is tartottak, nőtleneket és falujukbelieket is, akik dolgozni jöttek fel a gyárba. Akármelyik szobába ment be az ember — reggel vagy napközben — az ágyakon és a padlón mindenütt emberek aludtak; a gyár két váltásban dolgozott.

A környék házai is ilyesfélék voltak. Egy-kettő közülük elkülönülten állt ott, mint a részeg ember, aki elmaradt cimboráitól. Mintha azon tűnődnének: merre is lépjünk hát tovább?

A telep nagy volt: egész város. S folyton nőtt, majd itt, majd ott ragasztottak hozzá egy-egy kunyhót vagy putrit... A görbe utcák a legkülönbözőbb irányból igyekeztek a gyár felé.

A gyár ziháláza sűrű, fekete füsttel födte be a fél eget. Lihegett, sóhajtott, falta a kokszot, a vasércet, s egy nagy tónyi zavaros vizet ivott meg naponta.

Tizennégyezer ember járt két váltásban a gyárba. Hallgatagon, sűrű tömegben rohantak be a négy nyitott kapun, hogy koksszal és vörös húskoloncforma ércdarabokkal etessék a nagyolvasztókat s hosszú vasrudakkal tisztítsák a kemencék égetően vicsorító garatját.

És szembe jöttek velük azok, akik már ledolgozták a műszakot.

Ezek nem tömegesen jöttek, hanem szétszóródva. Mint egy szétvert hadsereg katonái, úgy vergődtek el a házaikba. Szakadt ruhájuk olajtól fénylett, arcukat korom borította, szemük gyulladt volt.

Hazaérve bögreszámra itták a hideg vizet, hogy lehűtsék a gyár leheletétől égő belsejüket, s lerogytak vackaikra.

Sztyopka itt született és itt élt ebben a házban. Ő bizonyára nem értett volna egyet Afanaszij Kuzmiccsal abban, hogy ez a ház fegyenctelep.

A ház, az udvar, az utca — ez volt a világa. Ezenkívül még volt egy csudálatos hely: a sötét szakadék az ő házuk és a szomszéd ház fala közt. Ebbe a szakadékba öntötték a mosogatóvizet, ide dobták a haszontalan lomot. A szürkületben sovány, csimbókos szőrű kutyák kapartak benne állandóan. Télen a mosogatólé sárgás achát dudorokban fagyott a falakra, nyáron át pedig tűrhetetlen bűzt árasztott.

Sztyopka szeretett itt ülni, hátával a falnak támaszkodva s az eget nézni. Az égen felhők vonultak, egyik a másik után bukkant föl és sietség nélkül, zajtalan tűnt el...

Sztyopka azt remélte, hogy egyik felhő majd csak fönnakad a háztetőn; ő felugrik rá s a kék égen lassan, méltóságosan elúszik vele s addig néz majd vissza, amíg a ház, a sötét gyárfüst, az anyja, amint az udvaron a nedves fehérneműt kiakasztja, mind el nem tűnik. Köveket dobált a felhők felé, kiabált nekik, szidta őket, de azok csak nem akartak leereszkedni, se megállni, úsztak anélkül, hogy ügyet vetettek volna Sztyopkára.

Tavasszal és ősszel az udvar mocsárrá változott. A lakók deszkából, tégladarabokból, bádoglemezekből a gyalogjárók egész hálóját építették rajta. Az udvar közepén magas juharfa állt. Ágain a rügyek tavasszal megduzzadtak s erős illatot árasztottak. A fa apró, világos levelekbe borult. Nyáron a levelek megszürkültek s meg sem várva az őszt, lehullottak.

A lakók fölnéztek a fára.

— Eh! — mondták elkeseredetten.

Apja halála után az anyja munkát keresett, későn járt haza, haragosan és bánatosan. A szürkületben nagy arca sötétté vált. Sztyopkának úgy rémlett, hogy a szentkép jött le a falról.

Bejött Nyusa néni s Sztyopkára pillantva, odasúgott valamit anyjának.

— Elmenj innét — szólt rá az anyja.

Aztán hallgatagon járt-kelt a szobában; Sztyopka félt tőle ilyenkor. Átment a szomszédba, vagy éjszakáig játszott a gyerekekkel az udvaron. Amikor hazajött, az anyja gyanakvóan nézett rá.

— Mi az, csavarogtál? — kérdezte. — Zabálni nincs mit, nagyságos úr — mondta szinte örömmel — éhesen kell lefeküdnöd.

De éjszaka odament hozzá s a takarójára a maga régi, meleg kabátkáját is ráborította.

Sztyopka csodálkozott, hogy anyja miért tartja őt szerencsétlennek. És nemcsak ő. Amikor átment a szomszédba, Aljoska nagymamája, Petrovna, nagy darab kenyeret vágott le neki. Sztyopka illedelmesen köhentve a sótartó felé nyúlt, megsózta a kenyeret s hozzáfogott a faláshoz. Petrovna ránézett.

— Szeretném tudni — mondta — miért kell az ilyennek a világban kínlódnia.

Valamelyik este egy öregember jött hozzájuk, Sztyopka keresztapja,

a Martin-műhely mestere. Figyelmesen megvizsgálta a falat, az ágyat, a ládákat, s mintha valamiről meghizonyosodott volna, így szólt:

— Nincs Kolcsugin — meghalt.

Az arca borotvált volt, sötétbarna, teli kerek, fekete foltokkal. Az apjának is voltak ilyen foltjai az arcán. Sztyopka tudta, hogy a gyárban égette ki a kemencék mellett.

Az öreg köhentett.

— Beszéltem, Ivanovna, az ügyedben — szólt méltósággal. — Az igazgató holnapra behívott.

— Köszönöm magának, Andrej Andrejevics, hogy nem feledkezett meg rólunk — mondta az anya s orcái rózsásak lettek.

Egy megkezdett palack pálinkát tett az asztalra, a szomszédba futott s kenyeret, tál uborkát hozott, kétágú villát tett melléje.

— A munka, persze, nem valami könnyű ott. Olyan, hogy nyög bele az ember — mondta Andrej Andrejevics, pálinkát töltve a vastag, csiszolt pohárba.

Aztán elmosolyodott, tekintete barátságos lett:

— Úgy bizony, testvér, most pedig iszunk egyet — mondta Sztyopkának, a pálinkát szagolgatva, majd hirtelen, mintha csak ráolvasna, hadarva ezt mondta:

— Ha vagyonunk, rangunk volna, jutna egy pohár bor s egy darab sonka.

Kihörpintette poharát s a kenyérből olyanformán evett meg egy darabkát, mintha nem tudná, kiköpje-e vagy lenyelje.

— Egyél, fiacskám — mondta az anya.

Az öreg ránézett az eddegélő Sztyopkára.

— A kenyerünk egyhetes, fekete és ízletes — szólt sokatmondóan s szomorúan.

— Igyék csak, váljék egészségére — kínálta az anyja.

— Add ide, neked is öntök — mondta Andrej Andrejevics.

Az anyja ivott, köhentett s könnyek buggyantak a szemébe.

— Nagyon köszönöm magának, Andrej Andrejevics — mondogatta — nagyon köszönöm magának.

Reggel az anyja bement az irodába. Ahogy öltözködött, izgalmában levert egy tányért a padlóra. A tányér eltört s az anyja jókedvű lett: jó jel.

Későn jött haza, elégedetten és vidáman. A szobába begyűltek a szomszédok, az anyja felvillanyozottan mesélt nekik:

— Jó ember az igazgató... Engem a rendőrök először nem engedtek be. No, megijedtem, elvesztem, gondolom. Épp akkor érkeztek a mérnökök az egyfogatújukon. Elmagyaráztam a dolgom, hogy ő maga rendelt ide. Bementem az irodába. Mind csupa tekintélyes személy, nyakkendőben, jól megtermett hölgyek, a számológépen számolgatnak. Ott állok a szoba közepén s nem tudom, merre menjek. Akkor az egyik ezek közül az udvarias urak közül odajön. „Gusztav Ivanovics mindjárt benn lesz a gyárban

— mondta. — Üljön le addig." De olyan az a karosszék, az ember röstell beleülni. Erre az a bajszos kiugrik: „Kolcsuginné, ide gyorsan, az igazgatóhoz." Nem is emlékszem már, hogy kerültem be...

A visszaemlékezéstől elmosolyodott, úgy folytatta:

— Hát igen, ez ember, ez az igazgató. „Hogyne, hogyne — mondja — Kolcsugin derék munkás volt, tizennyolc évet dolgozott a gyárban, ilyen embereken nyugszik minden" — azt mondta. Mindent kikérdezett: hány gyerek van, én hány éves vagyok, hány évet éltem Artyom Sztyepanoviccsal. Aztán azt mondta: „Hallottam, heccelik, hogy a bírósághoz menjen. Ez — azt mondta — a maga dolga, de tartsa eszébe, ha pörösködni kezd, elbocsátjuk a munkából." „Isten őrizz — mondom neki, a hálától a szavam is elvesztettem. — Hogy én önnel pörösködjem, isten őrizzen engem attól." Asszonyok, kézfogással búcsúzott el tőlem!

Az asszonyok fölélénkülve tárgyalták az eseményt, s az igazgatóról kezdtek mesélni. Valahonnét ismeretes volt, hogy a bankban négyszázötvenezre van betéve, hogy a kormányzótól sem fél, a gyerekei mellett francia kisasszony van, s a nagyobbik lánya egy belgához ment férjhez.

Afanaszij Kuzmics, aki az asszonyok után maga is bejött a szobába — e héten éjszakai váltásban dolgozott — elnevette magát:

— Eladtad te — mondta — semmiért az urad. Tízórás szolgálatod lesz s kapsz érte vagy kilenc rubelt!

De az asszonyok nekiestek, dühösen hadonásztak. Csupán Nyusa néni támogatta Afanaszij Kuzmicsot.

— Valósággal úgy van — mondta — nagy ló vagy te, Olga, eladtad a megboldogultat.

Sztyopka mohón, nyitott szájjal hallgatta anyja elbeszélését s amit a többiek beszéltek. Milyen ember lehet ez az igazgató, ez a Gusztav Ivanovics? Az anyja azt mondja, hogy kicsi, de biztosan téved.

Reggel a fiú korán ébredt. Az anyja ágya üres volt.

„Elment a gyárba" — gondolta Sztyopka.

Enni akart. Lehúzta a hasára csúszott inget, mezítláb odafutott az asztalhoz. Az anyja egy darab kenyeret s négy hideg krumplit hagyott neki. Sztyopka lehúzta a hideg krumpliról a héjat és ráfújt. Aztán belemártotta a krumplit a darabos, szürke sóba — a könny kicsordult a szemén — s hangos csámcsogással, mohón falatozni kezdett.

— Jó az én mamukám — dúdolta s ingébe csúsztatva a kenyeret meg a krumplit, visszafutott a ládához, amelyen aludt. Újra beburkolódzott a takarójába, amely még nem vesztette el melegét s mint egy odúból kipislogva, elkezdett mindenfélén gondolkozni.

Az emberek húsvétra készülődtek. A disznók fülsiketítően, kétségbeesetten visítottak, míg ki nem adták párájukat Lukjanics, a böllér éles, vékony kése alatt. Szalmamáglyák lobogtak, a kizsigerelt disznókat pörkölték rajtuk, füst és zsírszag nehezedett az udvarokra. A lakásokból kicipelték a megpenészedett cókmókot, a poloskát vízzel kiforrázták, a téli

rongyból kiverték a port. Az asszonyok térd fölé gyűrt szoknyában, visszeres lábukat megfeszítve, falat meszeltek s nevetve kiáltoztak át egymásnak:

— Hallottad, Kotyenyiha, a kokszolókemence mesterének a felesége tizenkét pudos kant ölt?

S az égen fönn úszott a nap, olyan fehéren és vidáman, mintha csak egy mennyei asszony nagy buzgalmában krétával őt is kifényesítette volna. Sugaraiban még bánatosabban festettek a háromlábú székek, az oldalukkal befelé dőlt szekrények, a szerteheverő szalmazsákok. Csak a gyár állt feketen, komoran, nehezen zihált s ha a bűzös füst a nap felé kúszott, az is bánatosan nézett a földre, akárcsak a beteg gyerek szürke arca.

Sztyopka teli volt ünnep előtti örömmel, a szomszédokat járta, nézte a készülődést, hallgatózott. Otthonuk szomorú volt és sötét, az anyja nem készült az ünnepekre.

Napközben a palahegy* felé vette útját, hogy ott szénhulladékot gyűjtsön. Ez a hegy nagyon magas volt, a telep házai egészen kicsiknek látszottak mellette. A csille meredek lejtőn ment föl rá s amikor a tetejére ért, oldalt fordult s kiborította a gyári bányából kihordott kőzetet. A kőzetben nagyon sok széndarabka volt.

Sztyopka barátai társaságában ment, üres vedrével csörömpölve. Legelől, Sztyopka mellett, Miska Pahar haladt. Miska nem félt senkitől a világon. Mögöttük Vanyka lépdelt, ő fél évet dolgozott a bányában, mint „lámpás", s a gyerekek büszkén mondogatták:

— Vanykát lopásért bocsátották el.

Vanyka „kecskelábat"** szítt, s a púpos Fegya, vödrével zörögve s bukdácsolva, hol jobbról, hol balról környékezte meg.

— Adj egy szippantást... — kunyerálta.

— Ne — mondta Vanyka és fügét mutatott.

Oldalt Verka ment, Miska Pahar nővére; rossz, nagyszájú lány, a feje géppel volt nyírva, a füle igen nagy. Veszedelmes volt verekedni vele; fekete körmével összekarmolta az ellenfele arcát s hozzá még ő bőgött vastag tehénhangon.

Leghátul Aljoska lépdelt, Afanaszij Kuzmics unokája, magas, sovány fiú, a szája félig nyitva.

Odamentek a burjánnal benőtt hegylábhoz, s fejüket hátravetve, fölfelé bámultak. A hegy lejtője néhány helyen füstölgött.

— No, mi az, fölmászunk? — mondta Miska Pahar.

— A legtetejére? — kérdezte a púpos Fegyka.

— Nem bírunk fölmászni — mondta Aljoska s legyintett.

A kőzetet vivő csille egész apróvá vált, mire a hegy tetejére fölkapaszkodott — alig volt nagyobb egy bogárnál. Kifordult s a széltől fölkapott

* Palahányó, a bányából kihányt kőzet.
** Papírból csinált kicsi pipa, amibe dohányt tömnek.

por egy pillanatra elfödte a csúcsot. Egy kődarab megindult lefelé, először kicsinyeket ugrott, nem volt sietős neki, aztán hosszú, gyors szökkenésekkel haladt tovább. Majd hirtelen egy óriásit ugrott, a sínnek csapódott, s apró szilánkok zápora zúdult a gyermekek felé. Az egyik szilánk Verka vödrének ütődött. Verka fölvisított, a gyerekek pedig nevettek.

— Ostobák — mondta — Petykát, a Doni-negyedből, magam láttam, agyonütötte a kő.

— Nagy dolog — mondta Miska Pahar — a múlt évben, mikor a pala megcsúszott, két házat betemetett.

Sztyopka társai arcába nézett, aztán föl a hegyre, s vidám, örömteli borzongás futott végig a testén.

— Fölmászom! — kiáltotta és előre szaladt.

— Hu-r-r-á! Rá a japánokra! — visította Miska Pahar.

A fiúk a nyomukban. Csak Verka maradt lent, izgalmában a szoknyáját tépdeste, úgy kiabálta:

— Sztyopka, megmondom a mamádnak! Miska, kitépik otthon a füledet!...

De a gyerekek mind magasabbra kúsztak, ügyet se vetve rá. Sztyopkának több oka is volt, amiért a hegy tetejére kívánkozott: először is, hogy föntről nézzen le a gyárra s a telepre; hogy megtudja, miért jön a hegyből az a csípős füst; hogy a tetőn levél-lenyomatos paladarabokat keressen; végül pedig a rettenthetetlen Miska Paharral kellett versenyeznie.

Elkúsztak a barlang mellett, amelyet az igazolványnélküli „mezítlábasok'' vájtak. A hegy mind meredekebb lett, kövek szakadtak ki a láb alól, az ujj csúszott a palán, mintha faggyúval lett volna bekenve.

Sztyopka úgy kúszott, hogy vissza se nézett; Miska lélegzetét hallotta maga mögött.

„Nem ér utol" — gondolta Sztyopka.

— Ördög vigyen el, csaló! — kiáltott föl hirtelen.

Miska elkapta a lábát és Sztyopka elnyúlt; arca egy hideg és síkos paladarabhoz nyomódott.

— Csaltál! — kiáltotta Sztyopka, de Miska oda se nézett; izgatottan szipákolva kúszott el mellette.

Most Miska volt előbb; a kövecskék az ő lába alól verődtek Sztyopka ujjaihoz.

A kúszás hamarosan olyan nehéz lett, hogy a gyerekek elfeledkeztek a versengésről; hangosan lihegve megálltak és körülnéztek. Verka egészen kicsinek látszott, Vanyka és Fegyka ott gyűjtötték a szenet, valahol az igazolványnélküliek barlangja fölött. A gyáva Aljoska elmaradt mögöttük, de azért tovább kúszott fölfelé.

— Vanyka, mi lesz? — kiáltotta Miska.

— Mit akarsz, tán bolond vagyok?... — felelt lentről Vanyka s elfordult, így mutatta, hogy őt csak a szén érdekli.

— Gyáva, félsz — mondta Miska.

Egész közel hozzájuk ott volt a füstölgő hely, az égő kén szagától a sze-

mük könnyezett. A szélfútta füst lefelé kúszott, s Miskát homályos fehér fátyol takarta el. Sztyopka újra nekiiramodott, elkeseredetten kapaszkodva az éles, dinamitcsorbította kőzetszilánkokba.

Egyszerre csak, két lépésnyire tőle, mintha valami szőnyegen ülne, Miska Pahar, a vele együtt mozgó kőbe kapaszkodva, megindult nagy gyorsan lefelé. Fölordított és elmerült lenn a por és szilánkok felhőjében.

Sztyopka magára maradt. Magányossága izgatottá tette, megint fölfelé kúszott, egyenesen a füstfelhőbe.

Soká kúszott így, a titokzatos tüzet keresve. Szeméből ömlött a könny, a szája savanyú nyállal lett tele. Akkorákat tüsszentett, hogy a kőbe kellett kapaszkodnia, nehogy elveszítse egyensúlyát és ő is leutazzék. A füstöcske a kövek közül kúszott elő, megfoghatatlan volt és könnyű, nyilván a hegy mélyéből jött és a gyerek akármennyit túrt, vájt, a tüzet nem lelte meg...

Aztán megint följebb kúszott.

Az utolsó szakasz különösen nehéz volt. Erős szél vert az arcába, hólyaggá fújva az ingét. Sztyopka lenézett: a hegy egész függőlegesnek látszott, mintha csak egy hatalmas, félversztányi fal szélén ült volna. A feje szédülni kezdett, lába egyszerre elgyengült. Leült.

— Sztyo-op-ka! — hallotta egészen közelről.

Akkor vette észre, hogy egy füstgomolyból Aljoska mászik elő, — ő, aki úgy félt mindentől a világon.

— Mássz vissza! — integetett Sztyopka. — Megütöd magad.

Aljoska a fejét rázta.

— Akkor ide, hamar... — kiáltotta Sztyopka.

— Nagyon reszket a lábam — panaszolta elgörbülő szájjal Aljoska.

Sztyopka erre óvatosan leereszkedett hozzá.

— Ne félj, Aljosa — mondta — mindjárt odamászom.

— Nem félek — felelte Aljoska sírásra készen.

Csak néhány lépésnyire voltak a hegy csúcsától... Ott a legtetején, a páternoszter kerekére támaszkodva egy legény állt, piszkos, tűzdelt vattás kabátban. Fekete hajfürtjeit — ahogy a tarkóján ülő sapkából kibújtak — a szél ide-oda ráncigálta. A legény erőlködött, hogy a szél fütyülését túlharsogja. Érces, vidám hangján félig énekelt, félig ordítozott.

A gyerekek csodálkozva nézték. Ha részeg, hogyan sikerült fölkeverednie a palahegy csúcsára? Letekintettek. Pontosan alattuk ott volt a gyár; vaslemezzel borított hosszú épületek, üvegfalak, itt is, ott is feketéné ásító árkok, kémények tucatja... A Martin-műhelyben acélt öntöttek, az egész hatalmas épület izzott, mint egy égő ívlámpa. A hegy tetejéről az ócskavas és érchalmok szemétdombnak látszottak. A gyár bányája fölött a kerék alig volt nagyobb egy réz ötkopejkásnál, a gőzfelhőbe borult pároló félig ledőlt csűrhöz hasonlított. Csak a nagyolvasztók tűzkoronás fekete bástyái s a sárga füsttel félig elfödött lég-előhevítők hatottak lenyűgözően. A gyár kőhányása alatt ott csillogott a poshadt Kalmiusz-patak,

még távolabb a szürke puszta, a 4/5-ös bánya, a nyolcas Naklonnaja, a kilences Kapitalnaja palahányói.

A nótázó legény körülnézett és észrevette a gyerekeket.

— Hó, kölykök — kiáltotta — tán segíteni jöttetek?

Valamitől jókedve volt. Sztyopkának nem engedte meg, hogy lenyomatos kődarabot keressen és azonnal leparancsolta őket.

— Én itt végeztem — mondta — mindjárt leereszkedem, a csille megindul és a kő megsebez titeket.

Fogta a szerszámát s alkalmasabb útra vezette őket. A tavaszi naptól fölhevült sínekbe kapaszkodtak, úgy ereszkedtek le. A sínek között a drótkötél egyszerre csak zöngeni, majd ugrálni kezdett.

— Eresztik a csillét, nem volt türelmük kivárni — nevette el magát a legény. — Menjetek a sínektől — tette hozzá — a kötél agyonüt!

A kövek zörgő görgetegében szaladtak lefelé, mellettük kopogva vágtatott el a csille. Sztyopka irigykedve nézte a csillét, mert éjjel-nappal fölmehet a palahegy tetejére, ahonnan olyan mulatságos és félelmetes a gyárra, a telepre, a hatalmas, halmos pusztára letekinteni.

Ott lenn leporolták magukat, s a vidám legény azt mondta nekik:

— Ide figyeljetek, kóficok, máskor ne bolondozzatok ám.

Aztán hirtelen megkérdezte Sztyopkát:

— Te hol laksz?

— Ott, arrafelé...

— A család nagy?

— Nem... csak ketten vagyunk anyámmal...

— Eltaláltam — mondta a fiatalember s elnevette magát, legalább tizedszer.

Elmesélte Sztyopkának, hogy nemrég jött a gyár bányájára dolgozni s nincs lakása.

— Anyád nem venne oda lakónak? — Kikérdezte Sztyopkát, hogyan talál el hozzájuk s megígérte, hogy estére odamegy.

Az anyja szokás szerint piszkosan jött meg a gyárból, mintha egész nap szénben hentergették volna. Vizet ivott, aztán hozzáfogott begyújtani, megmelegíteni a nagy lábos répalevest.

— Gyere, Sztyopocskám — mondta — ma hidegen esszük. Nincs erőm befűteni.

Kiszedte a kanállal a hígját s Sztyopkának hagyta a nagyobb, céklától piros krumplidarabokat.

Amióta az anyja a gyárba járt, a hangja csöndesebb lett, csaknem megszelídült; Sztyopka különös érzéssel volt hozzá: sajnálta is, meg félt is tőle.

Ebéd után az anyja mesélni kezdett.

— Nehéz a dolgozó kenyere, Sztyopocska, jaj, milyen nehéz. Megtörténik, hogy az öntés nem sikerül, mi van akkor! Andrej Andrejevics szemre csöndes ember, de akkor a vadnál is vadabb... Kiabál: „Ide a kanalat!" — én meg állok s nem tudom, miféle kanalat akar. Ő nekem esik,

rázza a kis öklét s szid, mint egy utolsót. És forróság van ott, Sztyopocska. Iszod a vizet, iszod, egyre csak ihatnál. Amikor a Martin-kemencéből az acélt lecsapolják, úgy érzed, meggyulladsz, égsz, mint a szurok.

— Félsz ott, ugye? — kérdezte Sztyopka.

— Hogyne félnék! Úgy félek, hogy a szemem is becsukódik. De azok az emberek semmitől sem félnek, belemásznak egyenest a tűzbe. Ez még csak hagyján; az adagoló-szinten ott áll az ember tíz percet s elesik, mint a részeg.

Az anyja elmossa az edényt és lefekszik...

„Miféle lehet az a Martin?..." — És Sztyopka feketeszakállú, göndörfejű parasztot képzel, a kezében vékony, véres kés, mint Lukjanicsnak.

Az udvaron lányok énekelnek. Különösen Ljudka erőlködik, a Miska Pahar kisebb húga. Sztyopka kinéz az ablakon, Ljudka a lépcsőn ül — a szája gömbölyű, szeme is gömbölyödik az erőlködéstől.

— „Már mint pályást, megtanítlak, hogy megvesd a férfit..." — énekli vékony hangon Ljudka.

„Odamenjek, meghúzzam a copfját?" — De amióta anyjával beszélt, nagynak érzi magát, mintha ő is a gyárban dolgozna, a forró Martin-kemencék mellett.

Sztyopka leül a nagy faláda elé s hozzáfog, hogy kirakja a padlóra. A legkülönfélébb tárgyak vannak ott: tányérdarabok, egy vörös korállnak a fele, a közepén kivájva; talpatlan pohárka, gombok. De ezek a csillogó tárgyak már nemigen érdeklik Sztyopkát. Akkor szedte össze, amikor még egészen kicsiny volt. Most más vonzza. Órákon át kóborol a gyár kőhányása körül, a salakban vájkálva.

Egy darab fehér mész, ibolyaszín mangánérc, tűzkő-szilánk, amit a vasúti töltésen talált... Hányféle szín, felület, súly!

Sztyopka csendesen simogatta a fekete széndarabot, amely egy levél hálós lenyomatát őrizte meg. Aztán a kezébe vette, megszaglászta, arcához szorította.

Nem vette észre, amint az ajtó megcsikordult, s egy ember jött be a szobába, ránézett az alvóra, s odahunyorított a vidám, gesztenyebarna szemével.

— A te anyád alszik ott? — kérdezte halkan.

Sztyopka ijedten takarta el kezével a padlón kiterített kincseit s fölpillantott. A palahegyi legény állt fölötte.

— Az enyém — válaszolta Sztyopka.

— Talán a gyárban dolgozik?

— Ige-en...

— Jól van, majd később visszajövök, csak aludjék.

— Ma-má-ám! — kiáltott fel hangosan Sztyopka; nagyon szerette volna, ha a vidám fiatalember a szobájukba költözik.

Az anyja haragosan ébredt, sokáig nem értette, mit akarnak tőle.

— Miféle lakást, hogyan? — kérdezte ásítozva.

Végre is fölfogta s figyelmesen pillantott a vidám legényre.

— Igazolványod van? — kérdezte.

— Papírjaim? Amennyit akarsz — mondta a legény s zsebébe nyúlt. — Itt van... tessék... Kuzma Szergejevics Kacsenko...

— Jól van — mondta az anyja — ehol, ide ágyazhatsz magadnak. Mi három rubelt fizetünk, te adod a harmadrészét.

Anyja ezt nyilván az apjától tanulta: amikor határozni kell valamiben, az ember hallgat, csak azután mondja ki lassan, nyomatékkal.

A következő nap Kuzma elhozta a ládácskáját, odarakta az ágy alá, megnézte a szobát, a falakat:

— Ez lakás... — mondta — ez igen... — Megsimogatta Sztyopka fejét s hozzátette: — Olyan kvártélyon laktam, hogy a kutya nem maradt volna meg benne.

Kimentek az udvarra, a lépcsőre ültek.

— Te hol dolgozol? — kérdezte Sztyopka.

— Én vasöntő vagyok — mondta Kuzma — de most a lakatosoknál dolgozom, a bánya javítóműhelyében, például csigákat, szivattyút, csöveket javítok, egyszóval...

— És mennyit keresel?

— Anyád fajtája vagy, komoly — nevette el magát Kuzma. — Keresek, barátocskám, sokat.

Az udvaron át Nyusa néni jött be a házba.

— No, uraság, adjál csak utat — mondta s ahogy a lépcsőn följött, odábbnyomta Kuzmát.

Az megcsóválta a fejét.

— Ez ki? — kérdezte suttogva.

— Nyuska — suttogta Sztyopka is.

— Férjnél van?

— Nem, a kórházban ápolónő. Egy lengyellel mászkál...

Most az anyja jött ki a tornácra.

— Sztyopka — mondta — szaladj csak vízért.

— Hadd megyek én — szólt Kuzma s megragadva a vedret, gyors, könnyű járással elment a kút felé.

2

Elérkezett a húsvét. A három ünnepnapra a gyár csaknem teljes egészében leállt. Nemcsak a segédműhelyek álltak, a főműhelyek is: a kishengerde, a sín és lemez hengersorok, részben a Martin-műhely is leállt, nem dolgozott a kazánház. Csak a nagyolvasztó működött tovább (ha egyszer üzembe helyezték, szünet nélkül dolgozott, amíg csak a nagyjavításra le nem állították), aztán a légfúvó és a villanytelep.

A gyár bányája sem dolgozott. Volt egy jó szokás, amit nem tudni, ki talált ki: húsvétra fölhozták a bányából a lovakat. Három napon át legel-

tek, Krisztus föltámadását ünnepelték. Aztán újra leeresztették őket egy esztendőre a föld alá.

Húsvét szombatján Sztyopka elment anyjával a templomba. A sötétben munkások, asszonyok, gyerekek vonultak a város felé. Sztyopka anyja fehér batyucskát tartott a kezében, benne egy tucat pirostojás. Anyja a mellettük lépdelő asszonyokra nézett s fölsóhajtott: azoknak a batyuja nagyobb volt, benne magas húsvéti kalács. A templom mellett, a kőlapokkal kirakott téren hatalmas tömeg állt. Az emberek ott tolongtak a templom körül, bejutni lehetetlen volt. Az anyja fölvette Sztyopkát a karjára, a magos, nyitott ajtókon át megláthatta az arannyal kivarrt ruhájú papot.

— Nehéz vagy nagyon — suttogta az anyja és leeresztette a földre.

Aztán keresztet vetett, hallgatta az ünnepélyes énekszót és sírt. Ez a meleg tavaszi éjszaka, a csendes énekszó, a pap lágy, elnyújtott hangja — mind a szép, örömteli életről beszélt, arról az életről, amelyet ő sohasem élt s nem is fog élni. A hátuk mögött ott zúgott a gyár, hangja időnkint elnyomta a halk éneket; ilyenkor kedve lett volna beljebb nyomakodni a paphoz, bemenni a templomba, elbújni a rettenetes, ráömlő súly elől. De hogy menjen?! A nép falként állt ott, egy versokkal* sem lehetett közelebb kerülni a gyertyákhoz s a megvilágított oltárhoz. Pedig az ének olyan szép volt, megbékélésre és nyugalomra hívott. Mintha azt mondta volna: sírjatok asszonyok, sírjatok, könnyítsetek a szíveteken. Mellettük ott állt a vidám, kicsípett Nyuska; most ő is zokogott.

Sztyopka hátravetette a fejét s a csillagokra nézett. Jó volna leszakítani egy ilyen csillagot s berakni a köves ládájába.

A gyárban kiöntötték a salakot, az ég ettől szürke lett, a csillagok meghalványodtak, eltűntek, s a templom körül álló tömeget mindenfelől szorongatni kezdték; a házak és a fák mintha csak haragudtak volna rájuk.

Sztyopka hátratántorodott, elvesztette egyensúlyát. Valaki a tarkójára ütött.

— Ne bolondozz itt, te kis csutak — mondta hangosan, mindennapi hangon.

Néhányan odanéztek és nevettek. Sztyopka szégyellte magát és nyűgösködni kezdett:

— Gyerünk már, mama.

Aztán a lakójukon kezdett gondolkozni. Kuzma megígérte neki, hogy elviszi a bányába, megmutatja, hogyan fejtik a szenet. Jó ember, meg kell hagyni. Az anyja is, pedig ő mindenkivel szigorú, nevet, amikor Kuzma tréfálni és mesélgetni kezd.

A nép folyton áramlott. Emberek jöttek a távoli bányákból családostól — elől az apa, kis bányalámpájával világítva az utat, utánuk az anya a gyermekekkel. Jó lehet így jönni a hűvös tavaszi éjen át a puszta ösvényein és valódi bányászlámpát ingatni, azzal világítani az utat...

Az ünnep első napján már reggel óta fogyasztották a húsvéti ételt.

* Régi orosz hosszmérték, 4,4 cm.

A gyári kórházban úgy készültek a húsvétra, mint hadikórházakban az ütközetre; pótágyakat állítottak be, orvosokat és kedvesnővéreket hívtak a városból.

A városból a telepre vivő úton kozákok nyargalásztak, minden sarkon kettesével álltak a rendőrök.

Sztyopka már reggel óta járta a szomszédokat. Az asztalon mindenütt ott állt a húsvéti kalács; tányérban a darált hús, a disznókocsonyás tál. Egy-kettőre úgy teleette magát, hogy alig tudott lélegzeni.

Bement Afanaszij Kuzmicshoz. Aljoska, nehogy az új, kockás ruhácskáját összegyűrje, állva evett. Sztyopka megtapogatta a szövetet.

— Ménnyit adtatok érte? — kérdezte.

— Egy rubelt — felelte Aljoska és eltolta Sztyopka kezét.

Afanaszij Kuzmicsnál vendégek voltak. Eljött a kisebbik fia a feleségével a petrovszki gyárból, és eljött egy földije, aki a generátornál dolgozott.

Afanaszij Kuzmicson új, vörös ing volt, fehér pettyes, övben fonott, fekete zsinórral megkötve. Ott ült öve bojtjával játszva; a szék támláját hátradöntve nézte a vendégeit. Sűrű, fehér szakálla meg volt nyírva, vastag orra csak úgy ragyogott.

Ez ugyanaz az Afanaszij Kuzmics volt, akit Sztyopka piszkosan, meggörnyedve, szürke, olajos arccal lát naponta.

„Mint a cár vagy az igazgató" — gondolta Sztyopka csodálkozva.

— A mieink megverik a japánokat — mondta Nyikolaj, Afanaszij Kuzmics fia — mivelhogy... Megverik egyszóval — mondta — hiszen egy kozákunk öt japánt elintéz.

— A háborúban nem ököllel verekszenek ám — mondta a földi fojtott hangon — s a japánoknak amerikai ágyúik vannak.

— Legyen amerikai — mondta Afanaszij Kuzmics — a mi erőnk a nép, erővel mi győzzük. Igaz, Nyikolaj?

Nyikolaj elnevette magát.

— A magunkfajtát, aki a gyárban vagy a bányában dolgozik — mondta — nem viszik el. Ha minket is szedni kezdenek már, az állam egyszeriben megáll.

Mind nevettek.

— Ha jól meggondoljuk — mondta később Afanaszij Kuzmics — a mi munkánk is háború — s az unokájára mutatott: — Hol van Grigorij? Ehol az árvája. S ennek az apja hol van? — kérdezte Sztyopkára mutatva. — Megégették a Martinban.

— Nézd már, nézd! — kiáltott Nyikolaj a feleségének s az ablakhoz húzódott.

— Ez a Sztyopkáék lakója — mondta Aljoska.

Nyikolaj fölkacagott:

— Nevezetes lakó. Ezt a lakót a rendőrség nálunk az összes bányákban keresi.

S apjához hajolva, suttogva mesélni kezdett valamit. Afanaszij Kuzmics egyszerre haragos lett.

— No, fickók, menjetek az udvarra sétálni! — szólt a gyerekeknek.

— Csakugyan rabló? — kérdezte Aljoska csendesen.

— Te csak hallgass — felelte Sztyopka.

Ekkorra Kuzma is odaért a házhoz. Meglátta Sztopkát és rákiáltott:

— Hát te hol voltál? A lovakat most húzzák föl a bányából, a felvonó az éjszaka elromlott, most javították ki.

— Én is megyek — mondta Aljoska, elkapva Sztyopka kezét.

Kuzma a legrövidebb úton vitte őket a gyár bányájába. Néhány perc múlva már ott voltak a bányaépületnél.

A gyerekek tétován mentek be a hatalmas vasfedél alá. Lágy, fekete por fedte itt a földet. Minden fekete volt, csak ahol a vastetőt kilyukasztotta a rozsda, ott nézett be, mint régi rongyra varrt folt, a kék tavaszi ég. A gyerekek odamentek az aknához. Piszkos, nyirkos kövekkel körülrakva hatalmas kút feketéllt ott. Emberek álltak mellette s némán nézték, ahogy a rázkódó acélkötél a kútból lassan fölfelé csúszik.

— Húzzák már? — kérdezte Kuzma egy szakállas, kurtalábú, hatalmasfejű, testes embertől.

— Húzzák — felelte a szakállas rekedten. — Hogy az ördög húzná őket a másvilágra! A lovak, látod, húsvétra pihenhetnek, én persze rosszabb vagyok a lónál, énnekem nincs húsvétom...

Vörös szeme könnyezett és csak úgy dőlt belőle a pinceszag. Aljoska erősen odaszorult Sztyopka mellé. Azt képzelte, Kuzma valami rablóbandába hozta őket, Sztyopka pedig lehajolt, egy marék port mert föl s egy üres gyufaskatulyába szórta — sohasem látott ilyen finom feketeséget.

— Hé, gépész, lassabban! — kiáltotta valaki.

A kútból egy lófej bukkant ki és két hatalmas, értelmetlen szem. A ló ott lógott, szinte ülve, az emberek feje fölött, láncokkal és kötelekkel volt lenyűgözve. A hahotázó emberek a ló felé nyúltak, az meg lefeküdt a földre és remegett, mintha csak szúnyogokat hajtana magáról.

A munkások ott tolongtak körülötte, simogatták a pofáját, megveregették a farát. Sztyopka is megsimította meleg, rémülettől verejtékező oldalát. De különösen Kuzma lett jókedvű; a földre ült, átölelte a ló nyakát, nevetve rázta a fejét, úgy kiabálta:

— Eh, te kedvesem, Krisztus föltámadott! — s megcsókolta orrlikai közt a gyöngéd, pihés bőrt.

Az istállószolga most megrúgta csizmájával a lovat, s az föltápászkodott.

— Éjszaka kellett volna kivezetni, így megvakulhat — mondta valaki.

— A múlt évben egy fiatal kancát engedtek le. Odalenn átveszik, hát dög már; szívrepedést kapott — mesélte egy másik.

A ló kelletlen ment, elülső lábaival a földre támaszkodva, s ahogy a kijárathoz ért, megállt. Aztán egy hangosat lélegzett s vékony, éles hangon felnyerített, előretört, ellökte a lovászt, futott egyet, aztán megint szinte emberként kiáltott, s a hátára henteredve a földhöz verte magát, egész szénporfelhőt kavart föl maga körül. Mindenki csöndben állt, mohón követték minden mozdulatát.

A rövidlábú paraszt, akiből a pinceszag áradt, csendesen mondta:

— Mindenkinek bead a bánya: embernek, állatnak.

Az anyja Andrej Andrejevicshez, Sztyopka keresztapjához készült ezen a napon. Magasszárú cipőt vett föl s olyan gondosan öltözködött, mintha nem is látogatóba indult volna, hanem valami fontos dologba.

Andrej Andrejevics, a Martin-műhely mestere, a maga házában lakott, a gyár túlsó oldalán, ahol a régibb munkások tiszta, „négyrubeles" viskói, a mesterek házikói, meg az angolok „üveges" házai álltak. Belülről nagyon szép volt — sok csodálatos bútor volt benne, ezüstözött ágy, szekrény tükörrel, a falon aranyrámás kép. A rámának le volt verve a sarka s Sztyopka igen csodálkozott, hogy az arany alól mész látszott, abból meg szalma lógott ki.

— Á, madam Kolcsugina, komámasszony — mondta Andrej Andrejevics — boldog ünnepeket, Krisztus föltámadott.

A háziasszony álmosan motyogta:

— Mára Rikard Petrovics főmester ígérkezett hozzánk a nejével. Önökhöz, azt mondja, első nap...

Andrej Andrejevics az ablakhoz ment és kinézett az útra:

— No, meg kell a vendéget kínálni — mondotta.

— Bocsásson már meg — szólt a háziasszony — de nem akarok egy emberért az asztalon rendetlenséget csinálni — s átmentek a konyhába mind.

Sztyopka megsajnálta az anyját. Ott ült az asztal szegletén, rekedtes hangon beszélt, s folyton Andrej Andrejevicsre nézett.

Amikor Andrej Andrejevics megkérdezte: „No, gyerek, búsulsz az apádért?" — Sztyopka haragosan nézett rá s nem felelt semmit sem.

Andrej Andrejevics fölsóhajtott:

— Bizony, a sors csak játszik az emberrel.

De az udvaron most csaholni kezdett a kutya, s a háziak az ajtóhoz mentek.

A vendégek bejöttek a konyhába. Andrej Andrejevics észrevette, hogy a vendégek tétován tekingetnek Kolcsuginára, nem tudják, köszöntsék-e vagy sem.

— Semmi, kérem, semmi — mondta sietve és intett Sztyopkának meg az anyjának, hogy húzódjanak félre.

Ahogy az utcára értek, az anyja körülnézett:

— A gazemberek, a jóltevők — mondta — még csak emberszámba sem vesznek bennünket. — Arca vörös volt, részben a megivott pálinkától, részben a sérelemtől. Hangosan, kihívóan beszélt:

— Az én férjem a gyárban dolgozott, most én dolgozom, munkásemberek vagyunk, nem csúszómászók.

Amikorra hazaértek, a házban már mindenki részeg volt. Jajgattak a harmonikák, az emberek ordítva nótáztak. Az egyik szobában egy asszony sírt; a másikban veszekedtek; a harmadikban hahotáztak, valaki táncolt, s a lámpán, mintha csak félne, reszketett az üveg.

Mint valami részeg óriás, olyan volt most az egész ház.

De Sztyopka legjobban Afanaszij Kuzmicson csodálkozott. Akkurátus inge bemocskolva, szép kis szakálla szétzilálva.

— Hát mulathatunk mi?! — kiáltotta Afanaszij Kuzmics. — Nem, mi nem mulathatunk!

Sztyopka elszomorodott s bement a szobába.

Anyja a csukott ablaknál ült, könyökével az ablakfára támaszkodott és az udvart nézte. Majd Sztyopka felé fordította arcát, s azon annyi fáradtság, egykedvűség ült, hogy úgy rémlett, mintha ettől az arctól, ettől a szempártól volna oly sötét és hideg a szobában.

Reggel, amikor Sztyopka még aludt, bejött Nyusa néni.

— Olga — mondta — megvesztek ezek az ünnepükkel, gyerünk az erdőbe; viszünk tojást meg süteményt... Egész napra.

Az anyja ránézett.

— Ej, bizonyisten, menjünk hát — mondta hirtelen. — Föl, Sztyopka!

Sztyopka sietve felöltözött, fontos, nélkülözhetetlen dolgokat tömött a zsebébe: késpengét, bőrszíjat, nehéz öntöttvasgolyót.

Hamarosan az utcán voltak. A telep most ébredezett a tegnapi részegeskedés után. Még a gyár is hallgatott ezen a csendes reggelen. Elhaladtak a lisztesboltok mellett, megkerülték a gyárat s kimentek az útra.

Élete kilenc esztendejében Sztyopka sosem volt erdőben. Majd az asszonyok előtt ment, majd messzire elmaradt tőlük, a földet vájta a késével s kövecskéket gyűjtött.

A fekete, nedves földből zöld, összesodort levelek bújtak ki, a vastag szárakon kék és fehér virágok nyíltak.

— Sztyo-o-opka! — kiáltotta messziről az anyja.

Szemből egy parasztszekér jött. Fiatal legény feküdt a szénán, tenyerével támasztva arccsontját. Olyan nagynövésű volt, hogy lába lelógott hátul a szekérről s a kocsirázástól hol erre, hol arra himbálódzott.

— Hé, asszonyok — kiabálta, ásítva közben — gyerünk azzal a húsvéti csókkal.

— Gyere, csak gyere ide, kedves, majd megkapod — mondta az anyja és megfenyegette az öklével. Sztyopka sosem hallotta ilyen hangosan és vidáman nevetni.

Az erdőben Sztyopka egészen megmámorosodott. Tulajdonképpen nem erdő volt ez, csak nagyobb liget. Fiatal, nem magas bükkfák, rezgőnyár és jávor nőtt benne. A fákat már elborították a kicsiny, tiszta levelek, csak a bükkfák álltak tavalyi, szakadt rongyaikban. A nap sugaraitól a föld meleg volt, fonnyadt levél szaga dőlt belőle. S a sötét avart emelgetve, makacsul, akárcsak a pusztán, mindenfelé hajtani kezdett már a fiatal, ragyogó fű. Fekete hangya kúszott a fűszálon fölfelé, az meg ingadozott, mint az a jávorfa az udvarban, mikor a feketebajszú lengyel, akivel Nyusa járt, részegen fölmászott rája.

Az asszonyok kioldották a kendőjüket, megtörülgették izzadt, vörös arcukat.

— Isten szép világa — mondta Nyusa néni.

Az anyja nem felelt semmit, csak nézelődött s mélyet és hangosat lélegzett.

Nyusa néni lefeküdt, behunyta a szemét, egy csomó száraz levelet dobott föl, visszaestek az arcába.

— Hé, asszonyok, itt aztán van élet! — kiáltotta vígan Nyusa.

— Uh, kedvesem! — mondta az anyja s Nyusához hentereedve, meggörgette a földön. Ott feküdtek csöndben, a tavaszi levegőtől megittasodottan, a napon sütkérezve, s elaludtak.

Valami madár a farkát forgatva, ide-oda ingatta az ágakat s mulatságosan pillantott Sztyopkára. Egy kék bogár lassan elmászott mellette, s egyszer csak egy gödörbe henteredett. A fák törzsén Sztyopka hosszú bogarakat talált vörös kozák ruhában. Mozdulatlanul ültek, csak hatalmas csápjaikat mozgatták izgatottan. Föntről pedig ragyogott és melegített a nap, a föld lágy volt, egy picit nyirkos.

A foltozott kabátú, ormótlan cipőjű, elmocskolódott fiú, mint egy sün mászkált a levelek és tövisek közt ezen a földön — bámult, tapogatott, szaglászott; arca sovány és halvány; s ebben az arcban (lehet, ez volt a legnagyobb csuda a tavaszi erdőben) két világos, szürke szem égett fölbuzdultan.

Az anyja és Nyusa néni, ahogy fölébredtek, nótázni kezdtek. Aztán járkáltak egyet az erdőben. Sztyopka zsebe lelógott az összeszedett ritkaságoktól és úgy kellett fölfognia a lábáról lecsúszó nadrágot.

Az út visszafelé unalmas volt. Az anyja és Nyusa néni hallgattak. Sztyopka elfáradt, egypárszor elesett, az anyja bosszankodva szólt rá:

— Te hogy mégy? Mint a vak. Tán karomon vigyelek?

S hangja a szokásos, kicsit rekedtes volt. De ahogy az énekszót, a harmonikák elhaló hangjait meghallották, Sztyopkának mégis hideg állt a mellébe, hasába.

Az utcán részegek mászkáltak, részegek ültek és hevertek a kerítések alatt. Némelyik kiabált valamit, mások csak feküdtek, mint az agyonütött, szétterjesztett kézzel.

Sztyopka megtapogatta a zsebét, végighúzta kezét a sipkáján, hogy meggyőződjék, nem vesztek-e el gyökerestől kivájt növényei. A szakadékban kell elültetni őket, a ház mögé.

Bementek a szobába. Sztyopka a vetetlen ágyon heverő rongyokra nézett, a sötét, lapos ikonra a sarokban.

— Mama — mondta — menjünk az erdőbe holnap!

— No, nem tetszik itthon? — kérdezte nevetve az anyja.

Sztyopka ellenségesen nézett rá s azt gondolta:

„Majd elmegyek magam az erdőbe, házat építek s ott élek. Egy hamis kutyát viszek magammal, hamisabbat, mint Andrej Andrejevicsé. Anyámat is elviszem, mégiscsak sajnálnám. Meg az árva Aljoskát is, hiszen az ő apját is megölték. A házat Aljoskával kettesben építjük fel. S Kuzmával rabolni járok az országútra."

Az anyja álmosan mondta:

— A mi életünkben a legfontosabb a megszokás. A mi apánk a tavalyelőtti évben Melitopolba ment szerencsét próbálni, de visszajött s három nap úgy járt, mint aki pestises... Aztán megint megszokott. Ne félj, Sztyopocska, te is beleszoksz.

Reggel az anyja ott állt mellette és sokáig nézte: ő aludt, köveket s kéregdarabokat nyomva a melléhez. Anyja megpróbálta kinyitni az összeszorított ujjait, de nem tudta. Sztyopka sírós hangon hadarni kezdett valamit.

A húsvét elmúlt. A gyár megint teljes üzemben zihált és füstölgött, emberek törekedtek felé. Nehéz fejjel, fölpuffadt arccal mentek. Húsvét után első nap különösen sok volt a gyárban a baleset; mintha bosszút állt volna az embereken a háromnapos ünnepért.

3

Kuzmát láthatóan érdekelték Sztyopka kövei. A láda sarkára, amelyben a kövek voltak, ragyogó vaspántot vert. Gyakran mulatságos dolgokat mesélt; Sztyopka, ahogy hallgatta, majd megrepedt a nevetéstől. Az anyja rendesen ott ült az asztalnál, keze a mellén, s ő is hallgatta Kuzma beszédét.

A lakó néha nem volt éjszakára otthon s a következő nap Sztyopka izgatottan kérte számon:

— Te hol voltál?

Azt várta, hogy Kuzma a rablóéletről mesél majd. De Kuzma nevetve felelt neki:

— A larinkai negyedben sok cimborám van, egész éjszaka velük mulattam.

— Hogy mulattál?

— Ahogy mulatni szokás — felelte Kuzma — kártyáztunk, pálinkát ittunk...

— Hazudsz — szólt haragosan Sztyopka — még húsvétkor sem ittál pálinkát.

Kuzma egyszer három egész napra odaveszett, Sztyopka már azt hitte, hogy a lakójuk vissza sem jön többet.

Nyusa néni többször is átjött hozzájuk ezen az estén, minden sarokba benézett s énekelni kezdett.

S mikor Kuzma hazakerült, Sztyopka még ki sem nyithatta a száját, már átjött Nyusa néni és dühösen adta föl Sztyopka kérdéseit.

— Hát te hol voltál?

— A pajtásaimmal mulattam Larinkában.

— Hazudsz — mondta Nyusa néni és elsírta magát.

— Hazudik ő, néni, istenbizony hazudik — mondta Sztyopka.

— Ide hallgass, Nyuska — mondta Kuzma — én téged nem faggatlak, hol s kivel mulatsz.

— Nem is te adsz kenyeret énnékem — felelte Nyusa néni s egyszeriben abbahagyta a sírást. Aztán nagy haragosan megkérdezte: — Mondd meg nekem, hogy kihez jársz.

— Tudod mit, Nyuska — mondta jóindulatúan Kuzma — menjél az ördögbe, amíg bolondot nem mondok.

— Nem, mondd meg, hová jársz? — kérdezte éppoly haragosan, mint Nyusa, Sztyopka is.

Az anyja elmosolyodott.

— Mit akartok tőle? Az ember úgy él, ahogy akar.

— Igaza van, Olga Ivanovna — mondta Kuzma. — Mit kínozzák az embert?

És hirtelen Sztyopka felé fordult.

— Hogy én meg mit láttam, méltóságos uram... Van nálunk egy bányaács, egy tagili öreg, az Uralból. Van neki egy köve... fehér, átlátszó, mint a könny, a napon meg tüzel. Ahogy néztem, azt gondoltam: Sztyopkának kéne ez a kő...

— Kuzma... — mondta elhaló hangon Sztyopka.

— Jó, jó, majd megszerzem neked — mondta Kuzma és elnevette magát.

Sztyopka egész este izgalomban volt. A ház előtt ült, arról beszélt a szomszéd gyermekeknek, hogy mit látott húsvétkor az erdőben. Még Miska Pahar is odajött hallgatni.

Amit csak medvékről, rablókról, sündisznókról tudott, azt mind összeszedte s belerakta a meséibe. A hallgatói meg voltak rendülve. Csak Verka mondta, aki a múlt évben falun járt:

— Hazudik. Nálunk mekkora erdő van, és semmi ilyesmi nem volt.

— Fölvág a mocskos — erősítette meg Miska Pahar is.

Sztyopka haragosan nézett rájuk.

— A kutya vág föl — mondta.

— De te is fölvágsz — mondta nyugodtan Miska Pahar.

— Rosszabb a kutyánál — tette hozzá Verka.

— Hallgass te — mondta Aljoska. Ő Sztyopkával mindig együtt fújta.

Verka összeszorította ajkát s hirtelen Aljoskára köpött.

Aljoska letörülte ruhaujjával az arcát, ásított, ezzel mutatta, hogy méltóságán alulinak tartja Verkát üzőbe venni, csak az öklével fenyegette meg.

— Jól van, csak gyere, kitaposom a beled.

Verka már a lakásuk ajtajában állt és nevetett:

— Árvák, szájtátiak, pfúj.

Ekkor jött ki a házból Paska Butov, Sztyepan Sztyepanovics Butovnak, a háztulajdonosnak a fia. Hallott valamit és a fiúkat gyalázó Verka felé lopózott.

— Verka! — kiáltotta el magát Miska Pahar, de Paska már elkapta a lány nyakát.

Verka toporzékolni kezdett s ordítozott; Sztyopka és Aljoska pedig már teljes gőzzel rohantak felé az udvaron keresztül. Miska Pahar utánuk vetette magát, hogy a nővérét megmentse. Miska Paharnak ez volt a sajátsága — gyenge és soványka, de belemászik minden verekedésbe, nem fontolgatja az ellenfél erejét.

— Engedd el! — kiáltotta.

Verekedés kerekedett. Sztyopka olyan váratlanul röpült Miska Paharnak, hogy az a földre esett.

Paska meg, akinek mindegy volt, kit üt: egyszerre döngette Aljoskát és Verkát. Nyusa néni az ablakban állt s nevetve kiabálta:

— Derék gyerek vagy, Sztyopuska, derék!

Erre kinyílt a másik ablak is; Paharné, Miska anyja kezdett el kiabálni:

— Arra tanítod, hogy a gyerekeimet nyomorítsa?

S lerohant a lépcsőn az udvarra, Sztyopka anyja pedig a nyomában...

Félóra múlva a fiúk újra ott ültek a lépcsőn, s Sztyopka a csodálatos kőről mesélt nekik. Körültekingetve, bizonytalan léptekkel Verka is odasomfordált. Sztyopka zavartan nézett rája, kezével a lépcsőre koppantott s odébbcsúszott, hogy helyet csináljon neki. Verka fölsóhajtott és leült Aljoska mellé.

— Ha ugyan igaz — mondta Paska — hát megveszem.

— Nem adom el — felelte Sztyopka.

— Nem adja el, ha negyven rubelt adsz is — erősítgette Aljoska.

— Miért is adná el neki? — mondta Verka.

Reggel az anyja nem ment munkába: az éjjeli váltásba tették át. Odaállította Sztyopkát krumplit tisztogatni. A kés nagy volt, a krumplik meg kicsinyek. Sztyopka vakarta őket s a Paskával folytatott esti beszélgetésre gondolt. Hátha Paska megveszi a követ Kuzmától? Bizonyára ilyen késsel jár Kuzma haramiáskodni. Ejnye, a krumplihámozás csak nem akart haladni.

Az anyja a kemence körül zörgött s haragosan mormogta:

— A munkásnak ilyen szenet adnak! De mit szólnának, ha nekik kellene ilyennel tüzelni? Maguknak, ne félj, jó zsíros szenet szállítanak.

Aztán odament Sztyopkához.

— Hát te, uracskám, holnapig akarod a krumplit tisztítani? — kérdezte a tálba nézve s elvette Sztyopkától a kést. A krumplicskák most úgy ugráltak, mint kis fehér, sikamlós békák.

Sztyopka az udvarra futott. Dudálásig még sok idő volt, Sztyopka eltökélte, elmegy a gyárhoz, hogy Kuzmával már a kijáratnál találkozzék.

— Állj csak meg, hé! — kiáltotta az anyja az ablakból. — Hozz vizet!

Sztyopkát elfogta a harag. Az anyja reggel óta háborgatta; meg szerette volna valamivel bosszantani.

— A boltban — mondta — nevetnek rajtad, hogy Nyusa nénivel a lakóton huzakodsz.

— Hát csak nevessenek — mondta egykedvűen az anyja.

Az úton a kút felé Sztyopka Miska Paharral találkozott. Miska egy tarantella-pókot mutatott neki, ott ült egy befőttes üvegben. Amikor a póknak legyet dobtak, magasra fölszökött, megragadta a legyet s lehúzta maga alá. Sztyopka viszolygott attól, hogy ujját az üveghez érintse; úgy rémlett neki, a pók elkapja őt vörös lábaival. De Miska Pahar, aki semmitől sem félt, beledugta az ujját az üvegbe s megfricskázta a pók hátát.

Sztyopka elragadtatással nézett Miskára.

— Akarod, hogy a számba vegyem? — kérdezte Miska a sikertől megrészegedve.

Sztyopka meghozta a vizet, az anyja meg mérgelődni kezdett:

— Hát te hova vesztél? No, várj csak, majd kikergetlek az utcára, a kutyaólban fogsz aludni.

Sztyopka elképzelte, hogy fog majd az öreg, ősz Tuzik mellett feküdni, fejét a lábára téve. Arra jön egy járókelő s ugatni kezdenek. Sztyopka kutyamódra kaffant is egyet. Az anyja elképedve nézett rá s tarkón csattintotta tenyerével.

— Megkaptad, Sztyepan Artyomics — mondta.

Amikor Kuzma megjött a munkából, Sztyopka hozzárohant.

— A követ elhoztad? — kérdezte.

— A követ? — ismételte meg Kuzma a kérdést. — El.

Sokáig vájkált a zsebében s amikor Sztyopka türelmetlensége a végsőkig fokozódott, kirántotta a kezét és fügét mutatott.

— Itt van — mondta Kuzma.

— Nem, igazán — mondta Sztyopka és elhalványodott.

Sztyopka emlékezetében tartotta megaláztatását s nem volt hajlandó békülni. Nyilván Kuzmának is nehezére esett: első este szántszándékkal Nyuska ablaka alá ült és rákezdett egy nótára, ezzel akarta Sztyopkának mutatni, hogy köp a haragjára, csak fújjon Sztyopka akár egy esztendeig.

A következő nap Paska megkérdezte:

— A köved hol van?

— Megvan — felelte Sztyopka.

— Nem adod el?

— Nem.

— Mutasd legalább — mondta gyöngéden Paska, megszorítva közben Sztyopka ujjait.

— Nem akarom — mondta Sztyopka a fájdalomtól meggörbülve.

— Két hatosért?

— Nem.

— Negyven?

— Nem mutatom.

Paska taposott egyet Sztyopka lábán s cipője orrával a hátulját próbálta eltalálni.

— Mondd, hogy nincs, s nem nyúlok hozzád.

— Van — felelte fölzokogva Sztyopka — Aljoska látta.

Paska erre Aljoskát fogta fülön. Sztyopka igaz barátja panaszosan kiabálta:

— Van, bizonyisten, van.

— Gyerünk, üssük agyon... — ajánlotta Sztyopka.

De Aljoska megijedt s kereken megtagadta.

Este, amikor az anyja elment már munkába, rémes eset történt: az öreg Bokovné fölakasztotta magát.

Az udvarban már rég csodálkoztak Bokov féktelenségén.

— Öreg már, szörnyeteg — mondották róla.

Józanul is verte az asszonyt, hallgatagon verte, összeszorítva a fogát, mintha nem annak, hanem neki fájna. Bokovné a szomszédokhoz futott, ott bújt meg, a férje meg sorra járta érte a lakásokat. Kinyitotta az ajtót, bedugta eres nyakát s körülnézett a szobában.

Mesélték, hogy Bokov húsz évet dolgozott a salak-kamrában, a kemencék alatt, ahol egy munkás sem állta ki egy hónapnál tovább.

— A vér a szívére sült a forróságtól — mondták a munkások.

Sztyopka is odafutott a többiekkel, megnézni a halottat. Az öregasszony a padlón feküdt, arca kendővel volt letakarva. Csontos keze előrenyúlt, vastag sárga bőrkéreggel borított tenyere kifordult. Mintha azt mutatta volna a megboldogult, hogy sokat dolgozott életében.

Az öreg nem volt ott, nem jött még meg a gyárból. Hirtelen hangok hallatszottak az udvaron. Az emberek önkéntelen is a halottra pillantottak, hátha megrezzenti ez a hang.

A rendőrfelügyelő első áldozata Sztyopka volt; egy csizmarúgást kapott a hátuljába.

Nagyon fojtott nap volt. Az ég a gyár felett rózsás, mintha hajnal akarna lenni; a levegő búgott, olykor süket robbanások hallatszottak az aknatorony felől. A munkából hazatérők a lépcsőkön ültek s hallgatták, mi történt. Kiderült, hogy a boldogultat senki sem sajnálta.

— Későn gondolta meg magát — mondta Afanaszij Kuzmics — tíz évvel előbb kellett volna.

— Elég volt neki a kínlódásból, így vége az egésznek — mondta Paharné.

Az udvaron át jött Bokov; az asszonyok a kíváncsiságtól összesúgtak, s közelebb mentek. Nyusa néni, aki közvetlen az ablak mellett állt, visszafordult s azt kiáltotta:

— Bizonyisten, sír, az átkozott!

Ebben a pillanatban jött ki a felügyelő s Kuzmához fordulva, így szólt:

— Gyere be tanúnak.

Kuzma el akart ódalogni, de a felügyelő elkapta a ruhaujját s azt mondta:

— Nem, nem, ilyen dologban bűn kihúzni magad.

— Felügyelő úr — mondta Afanaszij Kuzmics — ez a legény lovakkal jött s éjszaka tovább kell mennie.

— Á, lovakkal — mondta a felügyelő s eleresztette Kuzma karját. — Akkor hát te gyere, öreg.

Afanaszij Kuzmics bement utána a szobába.

Sztyopka megfeledkezve sérelméről, Kuzmához lépett:

— Gyere most tüstént haza, begyújtunk a szamovárba.

Kuzma hallgatagon rázta a fejét s kiment az udvarból. Sztyopka vágyakozva nézett utána, de Kuzma elment, egy szót sem szólt — sem a lovakról, sem a rablóbandáról.

A ház lakói késő éjszakáig ültek az udvaron. Egyesek arról meséltek, milyen rettenetes halálesetek fordulnak elő a gyárakban, bányákban, pusztán, városokban. Mások a munkáról beszélgettek. Pahar Miska apja, ásítozva, a lakóját heccelte — a központi bánya palafejtőjét.

— A bányász talán munkás? Falun földet tárt, idejött, s megint a föld alatt túr. Paraszt volt, paraszt maradt.

A gyerekek megunták, hogy Bokovék szobaablakán benézegessenek s játékot eszeltek ki. Miska Pahar az orosz sereggel a japánokra rohant. Sztyopka a sötétből kiugorva, elkapta a karját:

— Elfogtam Kuropatkint! — kiáltotta.

De „Kuropatkint" nem volt könnyű elintézni. Állkapcson ütötte Sztyopkát, aki a fájdalomtól le is ült. Abban a pillanatban egy erős kéz ragadta meg a fülét. Paska volt.

— No, szukaláb — mondta — megmutatod a követ?

— Nem mutatom — felelt Sztyopka.

Sztyopka lihegett, a szemét meresztette. Mind látták, a fiúk, a leányok, a felnőttek, Paska hogy alázza meg őt.

— Tán hazudtál — kérdezte Paska — tán nincs is köved?

— Van — felelte Sztyopka.

— Bizonyisten, van — mondta hátulról valahonnan Aljoska is.

Késő este, amikor az udvar kiürült s mind eloszlottak haza, Sztyopka odasettenkedett Butovék szárnyához.

Az ablakok világosak voltak, de az ablaktáblákat még nem tették be. Sztyopka látta, ahogy Butovék az asztalnál ülnek és teázgatnak. Sztyepan Sztyepanovics a csészealjból ivott, kopasz fejét a kendőjével törölgetve s alattomban rá-ránézett feleségére s fiára. Sztyopka meglendítette a karját s egy darab szenet dobott a kivilágított ablakra. Az üveg szétfröccsent, mint a víz, amelyikbe kavics esett. A fiú elfutott a ház alatt, a fáskamrák mellett befordult, gyorsan fölrohant a lépcsőn, s bement a szobába. A falon, a kemence mellett fehér törülköző lógott. A fiút egyszerre rettenetes érzés fogta el: az öregasszony kendővel lefödött arca jutott az eszébe. A szobában csend volt és sötét, a törülköző figyelmesen nézett Sztyopkára. Kifutott a folyosóra s Nyusa nénihez zörgetett be.

Nyusa néni a padlóra ágyazott Sztyopkának, az ablak alatt. Nyusa ide-oda forgott az ágyán, a párnáját igazgatva.

— Hát Avdotya is végigszenvedte a magáét — mondta s fölsóhajtott.

A túlérett, nyárba áthajló tavasz forró napja volt. A szél időnként a gyár felől fújt s a kokszoló-kemencék rossz szaga ilyenkor a szobákba is behatolt. A kéngáztól könnyezni kezdett a szem. S a füsttel és porral együtt a mozdonyok fütyölését, a kazánház kalapács-zaját, a légszivattyúk búgását is behozta a szél. S amikor a szél irányt változtatott, a különféle hangok nehéz, fenséges, a tenger zajához hasonló zúgásba folytak. Ilyen napokon a forró műhelyekben sok munkás elájult, társaik állott, meleg vízzel öntötték le őket; amikor magukhoz tértek, tántorgón, papucsukkal a forró padlót kóstolgatva, újra odaálltak a kemencékhez.

Sztyopka fönn ült a keritésen s az udvart nézegette. Az árnyékban egy takarón Sztyepan Sztyepanovics, Paska apja hevert. Sárga, sima fejebúbján izzadságcseppek csillogtak.

Sztyepan Sztyepanovics tunya, jóakaratú ember volt, szerette a gyárbeli munkáról szóló meséket hallgatni, rengeteg szörnyű históriát tudott a gyárban és bányában történt szerencsétlenségekről, amiket a lakók mondtak el neki. Amikor a felesége, Butovné beteg volt, ő ült helyette a boltban, s kikérdezte a vevőket.

— Mi volt ma nálatok, nem sérült meg senki?

Kolcsugin halála után Sztyepan Sztyepanovics nagy perecet ajándékozott Sztyopkának, Sztyopka azonban megfeledkezett már Sztyepan Sztyepanovics jóságáról — hisz ő Paskának az apja volt.

Sztyepan Sztyepanovics kitartón sípolt az orrával, aztán krákogott, megfordult, de a szemét nem nyitotta ki. Sztyopka, mint a macska, a hátát begörbítve végigment a kerítés keresztgerendáján, a lécek hegyes végére támaszkodva. Megállt az alvó fölött, körülnézett, kivett zsebéből egy követ, célzott... Aztán leugrott a kerítésről, kifutott az utcára, s körül sem tekintve, elment a gyár felé.

Egész nap a gyár dombja alatt járkált, s a kiöntött salakban turkált. Fejét hátravetve el-elnézte, hogy húzták föl a mozdonyok a szakadékhoz a hatalmas salak-csilléket. A kis gőzmozdony elfutott a csillétől s oldalról, mint valami ragadozó, ment is föléje a daru, láncát lóbálva. A csille hajolni kezdett, izzó oldala tompán fénylett, míg a vakító folyam több ágra szakadtan bele nem dőlt a szakadékba. Az emberek vasrudakkal verték a csillék fenekét, az lebillent s megint köpte a hatalmas vörös koloncokat. Az emberek meg ott ugráltak a szakadék füst- és szikrafelhőjében.

Sztyopkának úgy rémlett, hogy ha egy ilyen füstölgő koloncot széjjelver, abban valami rendkívülit talál: egy darab aranyat, vagy olyan követ, amilvenről Kuzma hazudozott.

Elgörgetett egyet messzebb a hányástól s vájni kezdte egy vasbottal. Nagyon meleg volt: Sztyopka krákogott, mint a felnőtt, munkától elgyötört emberek, s ruhaujjával kente el arcán az izzadságot. Aztán elkáromkodta magát, azt is, mint a felnőttek, mérgesen köpött egyet s emlékeztetőül egy darab samottot téve a kolonc mellé, elment a telep irányába.

Ahogy hazaért, Aljoska futott elé. Örvendezőn kiabálta:

— Sztyopka, Sztyopka, rendőrök jöttek hozzátok!

— Hazudsz! — mondta Sztyopka, hirtelen fölsóhajtott s bevágtatott a szobába.

De Aljoska nem hazudott. A szobában ott volt a felügyelő két rendőrrel.

Sztyopka azt képzelte, hogy a rendőrök érte jöttek — hisz betörte az ablakot s tiszteletlenséget követett el Sztyepan Sztyepanovics ellen. Már majdnem hozzáfogott az esküdözéshez s fölcsuklott, hogy bőgni kezdjen. De a rendőrök rá se hederítettek. A falnál ott állt Kuzma, anyja a zsámolyon ült, szokása szerint mellére kulcsolva a kezét.

— Ez a tiéd? — kérdezte a felügyelő és megrúgta csizmájával a faládát.

— Az enyém — mondta Kuzma s elmosolyodott.

A rendőr nagy nyögve leguggolt s kinyitotta a ládát.

Sztyopka a bőr és izzadság kellemes katonaszagát szívta, a hatalmas pléhlemezt s a nyűtt, vörös zsinórú revolvert nézegette.

A felügyelő, a rendőr válla fölött átnézve, haragosan rászólt:

— Hagyd... — és maga látott hozzá a láda feltúrásához.

A felügyelőnek szokatlanul fehér keze volt. Sztyopka az apja hatalmas, kőkemény tenyerére gondolt, az ő sötét, behajlott körmű ujjaira.

Utána Sztyopka ládájának látott neki a felügyelő.

— Ne nyúljon hozzá — mondta Sztyopka.

A felügyelő elmosolyodott.

— Ne félj, gyerek — mondta s a ládából egy darab kokszot húzott ki.

A rendőrök az ajtónál nevettek.

— Mi az? — mondta szigorúan a felügyelő s megkérdezte Kuzmát.

— Szóval azt állítod, nincs nálad semmi sem?

— Méltóztatik látni — mondta Kuzma.

— Kutasd ki az ágyat — mondta a felügyelő.

A rendőr földobta Kuzma ágyáról a matracot, aztán odament az Olgáéhoz s benyúlt kezével a matrac alá.

— Ez az én ágyam — mondta az anyja és ásított egyet.

— Nagyságos uram — mondta szinte ijedten a rendőr s egy kis csomagot adott át a felügyelőnek.

A felügyelő megnézte gyorsan a papírokat s Olga orra előtt hadonászva velük, durván rákiáltott:

— A tiéd?

Az anyja egész hosszában kiegyenesedett.

— Ott a szent kereszt, soha életemben nem volt az enyém, most látom először.

— A tiéd? — kérdezte a felügyelő Kuzmát.

— Nem — felelte Kuzma.

— Szóval, én raktam ide — ordította a felügyelő — szerintetek. — S a rendőr felé fordulva így szólt: — Vigyétek el mind a kettőt.

Amikor a letartóztatottakat kivitték az udvarra, Nyusa néni futott oda a felügyelőhöz:

— Engem vigyetek — kiabálta — én járok vele, nem Kolcsuginné!... Miért őt viszitek, engem kell elfogni vele!

De a felügyelő nem állt oda vitatkozni.

Vitték a foglyokat az utcán; a rendőrök nézegették a szembejövő munkásokat, a munkások meg rápislogtak a rendőrökre.

— Gyorsabban, gyorsabban — mondta a felügyelő.

Úgy látszik, minél előbb szeretett volna kinn lenni a telepről, ahol minden városi ember, kivéve talán a doktort, bizonytalanságban érezte magát.

Sztyopka egészen az őrszobáig kísérte az anyját.

Amikor hazakerült, Afanaszij Kuzmics bejött a szobába s szorosan becsukta az ajtót.

— No, beszélj — kérdezte — találtak valamit?

— Igen, találtak anyám ágyában, volt vagy tízezer rubel benne. De anyám fölkelt: ott a szent kereszt, én nem vagyok rabló, most látom először. Ő meg kiabál: „Ez a te pénzed, szukafi!" Kuzma meg: „Istenemre, nem az enyém" — de egészen szürke lett.

— Az — mondta Afanaszij Kuzmics — világos dolog, bedugta anyád ágyába, Ivanovna pedig nem tudott róla.

— Bácsi, és miféle ő, rabló? — kérdezte Sztyopka. — Rabolta ezt a pénzt? És a mamámmal most mi lesz? Börtönbe kerül? Igen, bácsi?

— A mamád nincs benne semmiben — felelte Afanaszij Kuzmics — a lakótokról meg semmit sem tudok.

— Persze, nem tud — mondta Sztyopka — húsvétkor azt mondta a fiának: „Csakugyan ő volna az?" S amikor Avdotya fölakasztotta magát, a felügyelőnek azt mondta: „Ő lovakkal érkezett"; aztán meg kétszer is elment vele, s Petrovna anyó az egész udvarban kereste magát.

Afanaszij Kuzmics köhögni kezdett s haragosan így szólt:

— Bolond vagy te, fiacskám.

Ebben a pillanatban Nyusa néni futott be s kiáltozni kezdett:

— Tudtam én, tudtam! Ő ütötte agyon a bányamestert a bányában... Az emberek mindent elmeséltek nekem... Betette a kutyát egy csillébe, s szenet terített rá... Mindent tudtam... Árvává tettelek, Sztyopka.

Vastag, tompa hangon felzokogott. Sztyopka nem sokat gondolkozott, vele bőgött.

Afanaszij Kuzmics azt mondta:

— Az ördög ért benneteket, ebből semmit sem tudok meg — és kiment.

Este a lakók kiültek a ház lépcsőire, s Kolcsuginné letartóztatásáról beszéltek.

— Holnap kiengedik — mondták egyesek — ártatlan.

— Attól még egy fél évig is ott tarthatják, nem sokat számít, hogy ártatlan — mondták mások.

Kuzmáról a munkások csak suttogva beszéltek. A gyárban hallottak

róla, hogy az egyik grisinói vasbányában a bányászok megölték a bányamestert s mind azt gondolták, Kuzma a gyilkos.

— Fölakasztják, az ilyen politikainak számít — mondta Pahar, Miska apja.

Kondratyev hengeresztergályos vállat vont:

— Úgy kell az ilyen gazembernek — mondta.

Aztán eszükbe jutott Sztyopka.

— Mit csináljunk vele? — kérdezte Petrovna, Afanaszij Kuzmics felesége. — Legyen nálam egyelőre, egy árvám már van, lesz másik is.

— Miért éljen itt isten kegyelméből? — kérdezte Pahar. — Sztyopka Kolcsugin dolgozhat a gyárban.

— Nem veszik fel, törvény van a kiskorúakra.

— Ej, miféle törvény! — mondta Afanaszij Kuzmics. — Eredj és nézd meg, hogy a samottműhelyben kik csinálják a téglákat. A hengerműnél, a bányában, a lámparaktárban, mindenütt ilyen apróságok vannak.

— Úgy van — mondta Kondratyev. — A gyár teljes üzemmel dolgozik, minél több kell, a háború parancsol.

Most Nyusa lépett oda az üldögélőkhöz, karonfogva a polyákkal. A férfinak borszaga volt, ő meg vidám, mint rendesen.

— Hogy mi legyen Sztyopkával? — kérdezte meghallva a beszélgetést. — Sztyepan Artyomiccsal? Sztyepan Artyomics a bányában fog dolgozni. Nyuska Szokolova mindent elintézett. Az én munkavezetőm majd elhelyezi.

A lengyel beleegyezése jeléül behunyta a szemét.

— Te tudod, mit mondtam, ez elég — szólt méltósággal.

Éjszaka Sztyopka feltette ládáját az asztalra s kiszedte belőle drága vagyonkáját. Olyan félelmetes volt egyedül lenni a szobában s hogy az ablak alatt ott zakatol a gyár. A legszívesebben sírt volna.

A Kuzma megmaradt mahorkájából cigarettát sodort és rágyújtott. Vörös, izzó morzsák estek a kezére, a szeméből folyt a könny. Elfújta a lámpát s lefeküdt a lakó ágyára. A dohánytól kóválygott a feje. A padlóra köpött.

Az ablakban hatalmas, a fél eget átfogó rózsapír ült s a széndarabok az asztalon ezer kis szikrát szórtak.

5

Így hát — egyszerűen történt — Sztyopka belépett a munka rideg világába.

A munkavezető könnyedén hátba lökte.

— No te hős, ne ábrándozz.

Az aknatorony fölött rózsás gőzgomolyok emelkedtek, zöld és sárga füst kúszott föl a kokszolókemencéből. A kohók dörögtek s a lángok, ahogy a reggeli nap fényébe ütköztek, elsötétedtek fölötte. A gyár dudájának bő-

gése, a bányaszirénák elnyújtott jajgatása süketté tett, hajtott, siettetett; a gyárnak még a fölvájt, összevissza ásott földje is reszketett, mintha türelmetlenségtől égett volna a hatalmas munkanap kezdete előtt.

A bányászok a fekete aknatorony irányába mentek. Lámpájukat lóbálva, bocskoraikban csoszogtak a gyár parázsló földjén, meztelen mellüket és hasukat kapargatva a rongyos bányászruha alatt.

Sztyopka is úgy szeretett volna lépni, mint egy valódi bányász. Ásítozva, a lámpáját lóbálva.

Meghimbálta a lámpát s az a földbe verődött.

— Tönkreteszed a lámpát, már első nap megbírságolnak — mondta a munkavezető.

Aztán bementek a bányaépületbe.

— Világíts, világíts, fajankó, azzal a lámpával — mondta a munkavezető a botladozó fiúnak — itt nem süt a nap.

Odamentek a felvonókashoz, a tömeg elsodorta Sztyopkát. Egy legény félrelépett s hogy fönntartsa magát, belekapaszkodott Sztyopka hajába. Sztyopka megrázta a fejét és elrántotta magát. A legény dühös lett.

— Mit csinálsz, elrántod magad, nem látod, elesik az ember!

A megszeppent Sztyopka nem felelt semmit. Ebben a pillanatban felmerült a kas, az emberek tolakodva kezdtek beszállni. Fölhangzott a jelzés s a kas nagy csörömpöléssel rohant lefelé az aknába. A burkolat gerendáin bő vízsugarak ömlöttek alá. A bányászlámpák fényében bágyadtan csillogott a víz. Minthogy a víz a kasnál gyorsabban szaladt, kezdetben úgy látszott, hogy a kas nem lefelé gördül, hanem föl valahová. Sztyopka hátravetette a fejét; akkor látta, hogy a burkolat gerendái mögöttük maradnak s a kas lefelé szalad. Ettől a zűrzavartól kóválygani kezdett a feje, rosszullét fogta el.

Meg akarta kérdezni a munkavezetőt, honnan van ez a buta dolog, de nem hallotta a saját hangját — a kas nyikorgott, csörömpölt, úgy látszott szinte, hogy szétszakad s az emberek fejjel röpülnek le az aknába.

A kas lassított, zaj nélkül ment már, s egyszeriben hallhatóvá vált a Sztyopka mellett álló bányászok szipogása és krákogása.

— Bácsi, mélyen vagyunk? — kérdezte Sztyopka.

— Harminckilenc versztányira — mosolygott a munkavezető.

Sztyopka megtörülte az orrát s megcsóválta a fejét.

Aztán világosság látszott lenn, a felvonó még néhány ölet haladt, majd megállt. A bányászok tolakodva tódultak ki a földalatti bányaudvarra. A munkavezető odaszólt:

— Vigyázz, el ne maradj — s belépett a sűrű homályba.

Sztyopkának könnyű járása volt a gyári bánya hideg és vigasztalan folyosóján... Ahol a munkavezető kétrét görnyedt, a fiú úgy ment, hogy meg sem hajtotta a fejét. Mind a két kezével fogta a lámpát. Útközben a munkavezető beszédbe elegyedett vele.

— Árva vagy?

— Ühüm.

— Egészen?

Sztyopka gondolkozott kicsit, azután azt mondta:

— Egészen. Ez itt mind a bánya?

— Mind — felelte a munkavezető.

— S a gáz?

— Gáz is van mindenütt — mondta a munkavezető.

Néhány gyors tüzecske úszott szembe velük; emberek jöttek a lámpájukkal. A munkavezető fölemelte a lámpáját, s a szembejövők arcába világított.

— Á? Lihogyejev, állj csak meg...

A munkavezető közepes növésű volt s fiatal, az előtte álló emberek meg igen magasak és Sztyopkának úgy rémlett, hogy a munkavezető felé hajolnak, s már-már megragadják a hosszú karjaikkal.

— Te meg mit képzelsz — mondta a munkavezető a sűrű szakállú embernek. — Nem nézem ám, hogy artyel*-tag vagy. Te aljas kutya, mehetsz haza a faludba az ilyen arcátlanság után.

A szakállas ember panaszosan mondta:

— Andrej Petrovics, bizonyisten mondom, nem volt csalás, tévedés történt.

— Tévedés! — kiáltotta a munkavezető. — Harminc arsint tévedtél. Azt gondoltam, igazhitű vagy.

— Bocsáss meg, Andrej Petrovics, a gyerekek zavartak meg.

— Megfizeted a büntetést, s majd nem zavarodsz meg többet. A harminc arsint pedig levonjuk.

— Andrej Petrovics! — mondta rémülten a szakállas.

A munkavezető legyintett s tovább ment. Sztyopka körülnézett s utána futott: mind várta, hogy a szakállas fejszét kap s űzőbe veszi a munkavezetőt.

Sokáig mentek, hol fölfelé tartva, hol leereszkedve; a járatok majd egészen szűkek és alacsonyak lettek, majd újra kiszélesedtek...

Aligha volt egyszerűbb munka a világon a Sztyopkáénál. Odaállították a legtávolabbi szakaszok egyikén egy vékony faajtó mellé, azon kellett a csille-vonatokat átengednie.

A munkavezető elmagyarázta Sztyopkának, hogy ez nem olyan egyszerű ajtó, hanem úgynevezett „szellőztető" ajtó s hogyha nyitva hagyják, a levegő kifolyik és a vájárok nem tudnak dolgozni, fuldokolni kezdenek.

A két első órában egy másik fiú ült Sztyopkával az ajtó mellett, ez mutatta neki a munkát. A fiút Szaskának hívták, nagyobb volt Sztyopkánál, szótlan és egykedvű, mint egy öreg.

— Régen vagy itt? — kérdezte Sztyopka.

— Ré-é-é-ég — mondta Szaska és ásított egyet.

— Ló sok van?

— Tán megszámoltam?

* Szövetkezet módjára együtt dolgozó bányász-csoport.

— És a szén hol van?

— Arról hozzák — s a fekete alacsony folvosóra mutatott.

— Voltál már ott?

— Miért mennék oda, én ajtóőr vagyok.

Aztán Szaska szólalt meg:

— Te ülj le itt, én elmegyek a szellőztetőhöz; ha az artyelből megkérdik, azt mondod, a munkavezető az ajtóőrt más szakaszra rendelte.

— De miért? Miféle szellőztetőhöz?

— Aludni — mondta megélénkülve Szaska. — Ott jól lehet aludni, meleg, csöndes. Otthon tízen lakunk egy fülkében. Itt jó alvás esik, csak nem engedik, az angol már hét embert menesztett el miatta.

Elment, kényelmesen csoszogtatva a bocskorát. Sztyopka egyedül maradt.

S a fiú nyomban megérezte a bánya hatalmas csöndességét, ezt a csöndet, melyet semmihez nem lehet hasonlítani, hisz a földön nem is lehet sehol hasonló csend. Később Sztyopka megtanulta, hogy itt is vannak hangok és neszek. Halkan fütyörészget a levegő, koppan a csöpögő vízcsepp, zörögve gördül le néha egy darab kő, olykor panaszosat reccsen a támasztócölöp. Sztyopka levette az ingét, betakarta vele a lámpáját s kiment az ajtó mögé. Először színes körök forogtak a szeme előtt, szikrák ragyogtak, de aztán elnyelt mindent a nyugodt feketeség.

Ha otthon hajnalban fölébredt, úgy rémlett neki, hogy a szobában egészen sötét van, de néhány pillanat múlva a szeme kezdte már kivenni a gyár fényét, homályosan kéklett a kemence, a korsók foltja is megjelent a polcon. Itt azonban, akárhogy dörgölte Sztyopka a szemét, a sötétség sűrű és megbonthatatlan volt; az embernek kedve támadt ordítani s az öklével verte volna szét a sötétséget.

Előrenyújtotta a kezét és visszament az ajtóhoz. A bánatos bányászlámpa úgy világított előtte, mint a nap.

„Itt — gondolta Sztyopka — ha az ember elalszik, s a lámpa is kiég, ötven esztendőt is át lehet szunyókálni. Mert az embereket is a fény, a kiáltások, a gőzduda, a poloskák, a bolhák ébresztik fel. Itt mindebből semmi sincs. A bányában egész biztos, sok titkos hely van, ahol a bányászok alusznak. Odafenn járnak-kelnek, sírnak az asszonyok, az angol bányamesterek büntetéssel fenyegetőznek, a bányászok meg alusznak, alusznak.''

Sztyopka később elcsodálkozott, milyen vékony facölöpök tartják a vasgyár súlyát. A nagyolvasztó épp a fejük fölött van.

Messziről zúgás hangzott fel. Amikor Sztyopka első ízben hallotta, azon volt, hogy elfut, de most már tudta, hogy a csillék kereke dübörög. A dörgés egyre hangosabb lett, s felhangzott a lóhajtó kocsis éles füttye.

A ló gyorsan jött, a fejét rázva. A kocsis majd előtte futott, majd nekidőlt mellével a csillének s lökte, amennyire erejéből telt.

— No, testvér, gyerünk, ahooo! Gyerünk, te átkozott, hogy már megdöglenél! — kiabálta.

A ló horkantva, nyálát folyatva elment Sztyopka mellett, hideg és zavaros szeme bánatosan fénylett.

— Ej, fiú — kiabálta a hajtó — húzd föl a sorompót, a kormányzó hajt át rajta — s noha mókázott, sovány arcának elkínzott, dühös kifejezése volt.

A nap vége felé, amikor Sztyopka látta már, hogy a bánya nem dől össze, hogy nem történt se tűzvész, se robbanás, csak a vigasztalan csend és homály ül fölötte, elszomorodott.

A csilleszerelvények ritkán jártak. Az egyiket az a magas, sovány kocsis hajtotta, aki Sztyopkával tréfált; a másikat egy egész fiatal legényke, alig öregebb Paskánál. Ez a legény kegyetlen volt a lovához. Ha a ló megállt, nehéz paladarabokkal verte a fejét, rettenetes szavakra fakadt. A ló is, látni való volt, gyűlölte őt; hegyezte a fülét, oldalt vágott, rúgni, harapni igyekezett.

A kocsisokon kívül szinte senki sem járt a távoli járatban. Egyszer arra ment egy feketearcú vájár, ránézett Sztyopkára s azt mondta:

— Mi az, legényke, szolgálatban?

Amikor a sovány kocsis üres fuvarral visszafelé jött, Sztyopka behízelgően kérdezte:

— Bácsi, itt mit esznek? Nagyon ehetnék már.

— Mit esznek? — ismételte meg a kérdést a kocsis, a lovát megállítva. — Különfélét esznek: a vájárok szenet, a bányaácsok cölöpöt, a kőfejtők palát.

Aztán így szólt:

— Te ostoba, te; kenyér mindig legyen veled. A műszak tizenkét óra, ha az ember ül s nem eszik, sohasem ér föl, olyan gyengeség fogja el.

Kivett a zsebéből egy karaj kenyeret s letört egy darabot belőle.

— Nesze, fogd — mondta s rákiáltott a lovára. — Hé, Maruszja, elaludtál!

Sztyopka mohón falta a kenyeret s eltűnődött mindazon, ami az utóbbi napokban történt. Álmos volt. Visszaemlékezett Szaska szavára, föltápászkodott s ment néhány lépést. Mikor ér már véget ez az átkozott munkanap? Milyen szép odafönn; gyors füst száll föl a gyárkéményekből, a fiúk játékba fognak, a kutyák ugatnak.

Sztyopka leült, aztán megint fölállt, megpróbált féllábon ugrálni, öklével döngette az ajtót, de a nehéz álmosság nem múlt el...

Talán Paska ragadta meg Sztyopka fülét? Fölugrott, tele vadsággal s riadalommal.

A földalatti lámpa fehér szeme egyenest a fiú arcába nézett. Egy viaszosvászon egyenruhás ember sanyargatta a fülét:

— Alaposan elaludtál, te gyerek — mondta tört orosz nyelven.

Mellette ott állt az ismerős munkavezető.

— Arcsibald Petrovics, a fiúcska első nap van munkában. Teljesen árva — mondta mosolyogva.

Az angol eleresztette Sztyopka fülét s csodálkozva kérdezte:

— Teljesen?

— Se apja, se anyja.

Az angol megveregette Sztyopka vállát.

— Á, nagyon jó — mondta. — Hetvenöt kopejka büntetést levonni.

Elmentek, a munkavezető egy idő múlva visszajött és nevetve mondta:

— Az első nap négy hatost kerestél, ostoba. Harmincöt kopejkával most még tartozol az irodában. Jó, hogy erősen be volt csípve, különben nem nézte volna, hogy első nap...

— Bácsi — kérdezte Sztyopka — sokáig kell még itt ülni?

— Majd erre jönnek el a vájárok s te is elmégy velük — mondta a munkavezető.

Rettenetes csüggedés fogta el Sztyopkát. Eddig csak az anyja állította oda vizet hozni, szenet szedni, a boltba futni — ha akarta, nem hallotta vagy ravaszkodott. Az anyja verése nem félemlítette meg. Itt azonban egész csomó ember volt a nyomában, odaállították napszámba az ördöngös kapuhoz. Ha a vájárok más úton mennek el, ő örökre odalenn marad a föld alatt. Anyja a rendőrségen — vele meg senki sem törődik. Ilyen gondolatoktól még egy felnőtt is elbúsult volna.

Sztyopka már el is készült a halálra, mikor kedves emberi hangok hallatszottak s a folyosóra kijött a bányászartyel.

A vájárok nyilván elfáradtak; az egész hosszú úton hallgatagon mentek, ritkán szitkozódott csak valaki, az alacsony boltívbe ütve a fejét.

Sztyopka megint kikerült a földalatti bányaudvarra, sáros, nedves emberek közt lökdösődött, akik széles e világon mindent szidtak, s bement a felvonóba.

A lélegzete megint elállt a száguldó gyorsaságtól, újra fölvillantak a burkolat kövei s gerendái, újra megcsillant a víz. De most, amikor a kas fölfelé haladt, Sztyopkának úgy tetszett, hogy a mélységbe zuhan. Szétszórt szürke fény derengett föl valahol nagyon magasan a fejük fölött, a földi levegő szárazsága és melegsége csapott az orrlyukába.

Sietve és botladozva futott ki Sztyopka a bányaépületből. Fölötte újból ott volt a gyönyörű ég, szél érintette az arcát, a levegő örömteli, fülsiketítő zenével volt teli. A gőzduda hangja jóságos, öreges hangnak tetszett. Egyáltalán nem hasonlított a reggeli átható vonításhoz, amelyikről a munkások azt mondták:

— Kiabál a gonosz, hív már bennünket.

Sztyopka szétmázolta a szénport az arcán, behúzta jól a sapkát a szemébe s elképzelte magát, amint bemegy a telepre, megvetően végigméri a kislányokat, eltolja a vállával Paskát s kemény bányász-szóval szidja majd le. Aztán lassan kiviszi a teknőt meg a vedret az udvarra...

Meg is nősül talán? Akkor az asszony csinál mindent, ő meg, ahogy mosakszik, a szappanos víztől s a szemébe hulló nedves hajtól vakon, kinyújtja majd a karját s elégedetlenül mondja:

— Ostoba asszony, add már azt a törülközőt.

Vörösen a vasérc porától ott mentek mellette a duhajságukról és ré-

szegségükről híres hengerészek, a szürkearcú, komor Martin-munkások, a zömök öntők, a samottgyár mésztől fehér asszonyai, a komoly lakatosok és mechanikusok, a feketeördög bányászok, a gőgös gépészek, a vörösszemű, szakadtruhájú kohómunkások.

— Hé, Sztyopka! — szólt rá egy ismerős hang.

Sztyopka körülnézett, Pahar jött mögötte.

— Te hol vagy, a bányában? — kérdezte.

— Igenis, a bányában — felelte Sztyopka.

Egymás mellett mentek, s a nyers Pahar, aki egyszer el is döngette, most mint egyenrangúval beszélgetett vele.

— Hát ma meg mi történt — mondta elmosolyodva. — Az öreg Bokov az emelődaru alá dobta magát, úgyhogy a fejét is levágta.

Sztyopka boldog volt, hogy komoly felnőtt beszélgetést folytat s rekedten kérdezte:

— Részeg volt?

— Épp ez az, hogy egyáltalán nem volt részeg — mondta Pahar titokzatosan. — Mióta az öregasszony megölte magát, nem aludt egyetlen éjszakát sem, járt-kelt az udvaron, mormogott, ma pedig, amikor a hármas számú kemencét kieresztették, odament az emelődaruhoz s egyszerre csak odadobja magát...

Az udvaron a gyerekek Sztyopka köré gyűltek, csak a nagyszájú Verka rontotta el az ünnepet.

— Dutyis, dutyis... — kiabálta orrhangon. — Bedutyizott pofa...

6

A Bokovék szabaddá lett szobájába új lakók érkeztek: egy özvegyember, Gomonov, gázszerelő a nagyolvasztóból, a lányával s az öreg édesanyjával. Már a második nap mulatságos dolog történt velük. Bokovék kandúrja egész éjjel kopogtatta homlokával az ablakot, reggel besuttyant a szobába s az öregasszony elől bebújt a sütőbe. Az öregasszony abban volt, hogy a kandúr már kiment, s hozzáfogott a házimunkához, begyújtotta a tűzhelyet. A sülni kezdő macska kivágta magát s az udvarra szökött. Az öregasszony utánaeredt, de a macska bebújt a szeneskamrába s ott ült és jajgatott.

Amikor Sztyopka hazaért a munkából, a fiúk kihúzták már a macskát a kamrából s tanácsot tartottak fölötte, hogy mit csináljanak.

A boldogult Avdotya anyó szerette ezt az őszes, kövér macskát. Bajsza csak az egyik pofáján volt, a másikról Sztyopka levágta a tavaszon egy üvegdarabbal.

— Agyon kell ütni, csak kínlódik így — mondta Miska Pahar.

— Majd agyonütlek én téged — mondta Paska. — Megette a fajgalambomat. Most fölakasztom farkánál fogva.

Fogta a macskát a hátulsó lábánál s úgy hurcolta az udvaron.

— Engedd el! — kiáltott rá Sztyopka hirtelen s rettenetes dühvel Paska kezére ütött.

Paska eleresztette a macskát s zavartan kérdezte:

— Mi bajod, akarsz egyet a pofádra?

Sztyopka fogott egy követ, Paska elfödte a kezével a fejét és elfutott; a kicsiny, széntől mocskos emberkén mintha most ütött volna ki a lázadó bányász-merészség.

Sztyopka a kővel Paska lábát találta el. Paska fölkiáltott és sántikálva a ház felé futott, de Sztyopka utána röpült, öklével a hátára s a nyakába sózott.

A macskát ünnepélyesen eltemették a ház mögötti szakadékba. A sírjára keresztet állítottak. Sztyopka egész este győztesként járt-kelt s a gyerekek tisztelettel tekintettek rá.

— Uramisten, mint valami sátán — mondták az asszonyok.

— Talán megmosdanál — szólt rá Nyusa néni. — Vasárnap, ha bemégy anyádhoz, kisírja a szemét.

— Szombaton megmosdom majd — mondta Sztyopka.

A fiúk odamentek Bokovék hajdani lakásához s kiáltozni kezdtek:

— A macskát, hé, nem sütötted meg!

Nagyanyó nem felelt, de amikor Sztyopka az üvegen át fügét kezdett mutogatni neki és sértő szavakat kiabált, kiugrott az udvarra. Erre Sztyopka is elfeledkezett egy szempillantás alatt a bányászmerészségről, s a kamra mögé bújt.

A sovány kislány hosszú szoknyájában, mely csaknem egészen eltakarta sötét, vékony lábszárát, ott járkált az ablak alatt, egy tekercs rongyot babujkálva. A kislány haja sárga volt és kócos, nem is kötötték fonatba.

Sztyopka szigorú képet vágva odament hozzá. A lány bizonyára azt gondolta, hogy a pólyásbaba megijedt a piszkos, rongyosruhájú fickó láttára, fölébehajtotta a fejét, úgy dúdolta:

— Á-á-á, ne f-é-élj.

Sztyopka egy pillanatra meglassította a lépteit, de a háta mögött ott vihogtak a fiúk, lesték az előadást.

— Ej! — kiáltott föl Sztyopka, s kitépve a kislány kezéből a pólyást, fölemelte a magasba, odavágta a földhöz s taposni kezdte a csizmácskáival.

A kislány elsírta magát s befutott a házba.

Sztyopka egyszeriben elkedvetlenedett: hiába gondolt Paskán aratott váratlan győzelmére, az sem vigasztalta meg.

A nap már rég lement. A fiú ásítozva pillantott az égre; ott a rettenetes magasságban, mint földalatti lámpácskák tüzei, fölcsillantak a ritka csillagok.

Sztyopka hazament. Bizonytalan gondolatok jártak a fejében.

Ki tudja, talán ott is bányászok járnak, nyögnek és szitkozódnak, ha a fejüket az éjszaka felhőibe verik. Reggel pedig leereszkednek a földre s a lámpatartókba teszik lámpácskáikat.

Ezekben a napokban Sztyopka Kuzma ágyában aludt. A vidám Kuzma most óriási, komor bácsiként élt képzeletében.

Milyen piszok gyűlt fel a szobában! A nagy vaslábosban fehér penész nőtt s ahogy a káposztaleves utóiát kanalazta, a lábosból hideg és nyers szag csapott föl.

Reggel a duda ismerős hangja verte fel a pusztát; a munkások ezrei ásítozva vették föl a tegnapi ráhűlt izzadságtól kemény ruhájukat, kimentek házukból, putrijukból, viskójukból s megindultak a gyár felé.

Ebben a tömegben ment ásítozva és nyújtózkodva Sztyopka is. Feje fölött ott mosolygott a reggeli ég, olyan könnyen és vidáman, hogy az ember nem is gondolt a tizenkétórás munkaidőre, amit a komor gyári bánya nedves boltívei alatt kell majd eltölteni.

Sztyopka különbséget tudott már tenni az ajtaja előtt elhaladó, munkahelyükre menő emberek között.

A vájárok csákányokkal és fejszékkel mentek, komolyan és hallgatagon viselkedtek, s aránylag keveset szitkozódtak. A lapátolók s a kőfejtők, nagyobbrészt fiatal legények, egész idő alatt káromkodtak s tréfából Sztyopka felé vágtak a lapátjukkal. A legnyugodtabb nép a szakállas ácsok és támfalkészítők voltak; ezek fűrészt és fejszét hoztak magukkal; legtöbbet a vastag láncaikat csörgető csillések rosszalkodtak. Mindenkinél jobban érdekelte azonban Sztyopkát a lőmester. Ez a sovány, borotvált ember a dinamitos-zacskót vitte a vállán, a kezében meg hosszú fapálca volt, avval tisztította ki a furatokat. A lőmester mindig egyedül járt, elgondolkozva, föl sem emelve a fejét; egyetlenegyszer sem nézett rá Sztyopkára. A bányászok, ha találkoztak vele, utat nyitottak neki s utána nézve, azt mondták:

— Várjatok, gyerekek, a lőmester erre ment.

Gyakran Sztyopkát kérdezték meg a bányászok.

— Hé, ajtóőr, nem ment errefelé a lőmester?

— Erre ment — felelte Sztyopka.

Akkor a bányászok leültek az ajtó köré; a sötét tárna felé tekingettek és várták a robbantást. Hirtelen igen tompa s félelmetes ütés hallatszott, mintha valaki fahasábbal üti a juhbőrt. Az egész bánya megremegett ettől az ütéstől, a tetőről kövek hulltak, könnyű szénpor emelkedett a támasztás cölöpeiből.

A bányászok összeszedték szerszámaikat s elindultak a fejtésbe; néhány perc múlva pedig kijött a sötétből a lőmester, most is épp olyan hallgatagon és elgondolkozva, elment Sztyopka mellett s újból eltűnt a sötétben. A fiú vágyakozva nézett bőrbekecse s a hátán csüngő zacskó után. Szeretett volna utánakiáltani:

— Bácsi, bácsi, álljon csak meg, nincs szüksége segítségre?

A lőmester távozása után édeskés, fehér füst ült még soká a szakaszon, kaparta a torkot, émelyített kicsit, de Sztyopka gyönyörűséggel szívta be.

„Hol lakik vajon a lőmester? Beszélget-e valakivel? Honnan veszi a dinamitot?"

Amikor a munkavezető nem volt ott a közelükben, Sztyopka elfutott nézelődni a fejtéshez.

Látta, ahogy az átizzadt vájárok a lágy, bársonyos porban fulladozva, az oldalukon fekszenek vagy térdükön állnak s vájják a kőszenet. Látta a csilléseket a hasukon kúszni. Látta a meghajló lapátolókat és kőfejtőket, amint szünet nélkül emelgették lapátjaikat. Látta a kocsisokat, amint a szénnel telt rozsdabarna csilléket a sínekre állították. Nehéz munkája volt a földalatti népnek és Sztyopka tisztelettel nézett rájuk. A munkavezetők és az angol bányamester azonban nem néztek a bányászokra azzal a tisztelettel, mint Sztyopka. Az ő szemükben a bányász utolsó népség volt. Kiabáltak rájuk, toporzékoltak, a bányamester egyszer meg is ütött egy ácsot, aki néhány cölöpöt vitt el a fejtésből.

— Ellopod a jó fát, már másodszor kaplak rajta. Mars! Menj az irodára. Kifizetünk — kiabálta kappanhangon a bányamester.

Sztyopka azt várta, hogy az ács visszafordul s képenvágja az angolt. De az ács nem fordult meg, lehajtotta fejét s szitkokat morogva, elment a főfolyosó felé.

A magas, sovány kocsis néha megállította lovát az ajtó mellett s elbeszélgetett a gyerekkel. Akármiről kérdezősködött Sztyopka, a kocsis dühbejött, kezét rázta s szitkozódott.

— Ez tán ló? — mondta. — Lelkiismeretlenség a bányában ilyen lóval járni, csak a sintérnek való! S mitől ilyenek a lovak? A kocsisok komiszsága miatt. Ott hajt ez a fickó, Fegyka Muhin. Háborút visel a lovával. A ló haragszik rá, meg akarná ölni. Képzeld el, fog egy darab drótot, megköti vele a ló nyelvét, a másik végét a cölöphöz, s gyerünk, bőszíti az állatot, kővel egyenest az orrának esik.

— S miért csinálja?

— Mondom, a ló haragszik rá, megsértődött. Most aztán folyik köztük a harc, mindketten megvadultak. Járjon az ilyen csak egy hónapot a lóval s vége van, teljesen elnyomorítja. Előfordul, hogy a ló lesz a győztes. Itt egyet halálra rúgott, tiport rajta, holtan is harapdálta. Erővel vették el tőle, oda nem engedett senkit sem.

Ahogy a műszak véget ért, a kocsis elvezette a lovat az istállóba. Egy ízben Sztyopka is hozzászegődött.

Az úton a kocsis folyton a lovakról beszélt; minthogy a lova is ott ment, időről-időre feléfordult, korholgatta.

— Okosabbak ezek az embernél — mondta a kocsis. — Olyat is kitalálnak, amire az ember életében rá nem jönne. Ki érezte meg először a tüzet a múlt évben? A ló! Ahová akarod, elvezet. Mihelyt elalusznak a lámpák — mi egyszeriben megállunk. Merre menjünk? S ő a sötétben is elvisz téged, nyílegyenest az istállóhoz. Mindent megérez. A támfa hol lazult meg, a boltozat hol süllyedt be. A legjobb bányaács sem mondja meg, hogy a tető süllyedőben van s a ló azon a helyen megvadul — már tudod, hogy beomlás lesz.

Odafordult a lóhoz és megfenyegette az öklével.

— Mit nézel, te hüllő! — mondotta. Hiába, zabot ma úgysem kapsz.

A ló előrenyújtotta a fejét, vezetője szakadt ingét mardosta. Sztyopkának a kocsis beszéde után úgy rémlett, hogy a ló ravaszul röhög hozzá.

Bementek az istállóba. Néhány tucat alacsonynövésű ló állt ott sorban, egymástól vékony deszkafalakkal elválasztva. Soknak az oldala s lába véres volt. A szénának szokatlanul kellemes és erős szaga volt ebben a komor, magas barlangban, melyet a bányalámpák alig világítottak meg. Egy félkarú paraszt vederben zabot hordott szét s haragosan, de ugyanakkor kedveskedve tolta el a nekieső lovakat.

Sztyopka érdekes dolgot pillantott meg. A fapadló réséből vékony hófehér kalászok nőttek ki. Olyan vékonyak voltak, hogy Sztyopka először fehér fonalaknak nézte őket. Kitépett egy szálat, a végén ott volt a zabszem félig rothadt pelyvája.

— Bácsi — kérdezte — miért ilyen ez a zab?

A félkezű lovász rekedt orrhangon felelt:

— A bánya! — Így ejtette ki: baónya.

Sztyopka kitépett néhány kalászt és bedugta a zsebébe.

Milyen édesen illatozott a széna a föld alatt! Ettől a szagtól összeszorult a szíve, minél előbb föl szeretett volna jutni a föld színére.

Hatalmas fekete macska jött be, Sztyopka először kutyának nézte, fontoskodva lépdelt végig az istállón.

— Cic, cic — sziszegte Sztyopka, de a méltóságteljes kandúr oda se fordította fejét, ellenségesen emelte föl a farka végét, mintha elhárította volna az unalmas fiút.

A lovak tompán dobogtak a patáikkal, s olyan ízletesen ropogtatták a száraz zabot, hogy Sztyopka a legszívesebben maga is belelógatta volna fejét az abrakos zsákba s falni kezdte volna. Az a zab bizonyára nagyon ízletes lehet.

Eléjük tartva lámpáját, a fiú sorra nézte a lovakat s nem tudta megérteni, miben különböznek a közönséges földi lovaktól. Hirtelen visszaemlékezett a településkön járó vak ember arcára.

— Munkás testvérek — mondta a vak koldus csendesen — könyörüljetek meg a hajdani elővájáron. Ahogy a furat maradékát robbantottam, mind a két szemem kiégette a dinamit...

Sztyopkát mindig megdöbbentette fehér arcának halálos mozdulatlansága. Valahogyan ez a bánatos arc jutott Sztyopka eszébe, amikor a földalatti lovakra nézett.

— Bácsi — mondta hirtelen örömmel — én tudom, miért nem rázzák a lovak a farkukat: mert nincs légy!

Az elmosolyodó lovász fél karjával Sztyopka vállára ütött és köhögött is, meg nevetett is.

Sztyopka és a kocsis kimentek az istállóból. Egy szűk és nagyon magas folyosón mentek az aknához, amelyet Sztyopka még nem ismert. Ezt a folyosót láthatólag rendben tartották: hatalmas gerendák támogatták a

tetőt, bejárata ki volt tisztogatva, nem torlaszolták el a kődarabok; erős, egyenletes szél fújt szemben állandóan.

— A légáram itt jön a bányába — mondta a kocsis. — Tűzvész esetén ezen a folyosón kell az aknához futni, de ha ott mégy, ahol kifelé húz, rögtön véged. Te eszes fickó vagy, elszaladsz odáig...

— S erre hova jutunk? — kérdezte Sztyopka, egy kisebbfajta vasajtóra mutatva.

— Itt van a dinamitraktár — mondta a kocsis.

A fiú odanézett a rozsdás vasajtóra:

— Te voltál már benn, beengednek? — kérdezte suttogva.

— Minek mennék oda? — csodálkozott a kocsis. — Szakadjon be ott, ahol van. Ha fölrobban, mind egy szálig odaveszünk: lovak is, emberek is.

Vasárnap Sztyopka napfelkeltekor ébredt.

Felöltözött, a ládából tiszta inget vett, amit még az anyja kartonblúzából varrtak s kiment az udvarra. Tudta, hogy sok munkás és bányász járt mosakodni a párolóra, ahol a nagyolvasztó meleg vizét hűtik le.

A reggel világos volt, a szél még nem támadt föl, nagyon kellemes volt mezítláb lépdelni a hűvös, sűrű porban.

A pároló hatalmas, alacsony fészer volt. A víz a gerendáknak csapódva nagy zajjal záporozott alá, csavarodó gőzgomolyok szakadtak föl róla az ég felé. Egy nagy tábla mellett — „A fürdés fulladás veszély miatt tilos" — két bányász vetkeződött. Nyilván nemrég jöttek fel a bányából, arcuk és kezük még egészen fekete volt. Sztyopka odament hozzájuk, s ő is hozzáfogott a vetkőzéshez. A bányászok kiabáltak neki valamit, de a víz zaján át nem vette ki a szavukat... Sztyopka belekapaszkodott a sikamlós, zöld korlátba, s becsúszott a fülsiketítő, szemvakító eső alá. A nap perzselte a szétporló vizet, az különféle színű lángokkal égett, a víz perzselt, csiklandozott, az ember ordított volna az örömtől, lenn pedig, a lába alatt, zajtalan omlott az ólmos, súlyos ár. Elég lett volna elengednie a zöld gerendát s a víz elkapja s beviszi a kőcsatorna hatalmas torkába. A bányászok a szomszédságban hahotáztak, egyik közülük odakúszott Sztyopkához, s beleordított egész a fülébe :

— Vigyázz, belefojtlak!...

Sztyopka elszörnyedve ugrott ki a pároló betonperemére. Egyik lábán ugrálva, a másikat a nadrágjába igyekezett dugni s esküdözött, hogy víz alá nyomja, összetöri a bányásznak a fejét, de az a víz zajától nem hallott semmit sem.

Amikor Sztyopka hazaért, a lakók már fölébredtek. Minden vidám és kellemes volt ezen a szép reggelen.

Annak a rongyos leánykának az apja, egy szélesvállú ember, haja világos, mint a kisgyerekeké, a lakása küszöbén ült és teát ivott. A kisleány mellette állt s meglátva Sztyopkát, elbújt a szobában. Sztyopka szándékosan ott ment el a tornácon mellettük s hallotta, ahogy az öregasszony szidta:

— A pofád kimostad, semmirevaló, de a füled fekete, akár a kígyóé.

Haza se nézett, csak ment Nyusa nénihez.

— No, gavallér, gyerünk, teázunk egyet — mondta s egy csésze teát öntött be Sztyopkának.

— Mamához mikor megyünk végre? — kérdezte Sztyopka. — Már megmosdottam.

Nyusa felsóhajtott.

— A mamádat elvitték, Sztyopocska, én már tegnap megtudtam.

— Szibériába? — kérdezte Sztyopka s érezte, hogy hasát elönti a hideg.

— Jekatyerinoszlavba vitték. De ne félj, visszajön! Ott vallomást vesznek tőle s elengedik. Kinek is volna ott szüksége rá?

Nyusa néni Sztyopkára nézett.

— Csak ne félj, mondom neked, megkérdeztem a doktorunkat. Kereken megmondta: haza kell engedniök.

— Mikor?

— Hát amikor lehet, tizenegy nap múlva. lehet tizenkettő.

Sztyopka sűrű sóhajtozások közt kiivott vagy három nagy bögre teát.

— Nézd, mivel vendégellek meg — mondta most Nyusa néni, ahogy Sztyopka bögréjébe a sötét, sűrű levet beöntötte. — Egy diák fekszik minálunk betegen, neki küldték; kóstolt egy kortyocskát, de nem akart többet belőle, hát elhoztam neked...

Sztyopka iddogálta az édes italt, Nyusa néni meg nevetve nézett az arcába.

— Igyad csak, gavallér. Kakaó, életedben sem álmodtál ilyet. Két szamovárral meginnék belőle.

S mesélni kezdett a beteg tanulóról:

— Csuda csendes, a teste fehér, akár egy asszonyé, Odesszából jött az egyik mérnökhöz, a gyerekeket tanítani s tífuszt kapott. Én, azt mondja, ábrándos ember vagyok, simogassa a mellemet. Annyira sajnáltam, igazán borzasztó.

— És ha nem engedik haza? — kérdezte Sztyopka.

— Elengedik, mondom neked — mondta haragosan Nyusa néni.

Hogy megteáztak, Sztyopka kiment az udvarra. Ma érezte csak igazán az anyja távollétét. A bányában szinte nem is gondolt rá. De ezen a vasárnap reggelen, amikor az emberek hosszan elteáztak, családosan mennek a templomba s a piacra, amikor a gyerekek az apjukhoz dörgölőztek s vendégségbe kéredzkedtek, Sztyopka elszomorodott.

— Sztyopka! — kiáltotta Aljoska. — Gyere mihozzánk teázni. Nagyapus hívat.

— Én az erdőbe megyek — mondta Sztyopka — nem kell a tea.

— És én? — kérdezte Aljoska.

— Te? Hogy folyton elmaradozz!

— Sztyopka, én bírom a járást. Egy egész pudot hazahoztam a piacról és meg se kottyant.

— Hát csak gondold meg — mondta Sztyopka.

Az utóbbi időben leereszkedőn társalgott Aljoskával, akár egy felnőtt.

Hívták Tuzikot is, de a kutya elment a kapuig s ott megállt. Sztyopka megfogta az elülső lábát s erővel akarta húzni, de a kutya lefeküdt s fáradtan verte a farkával a földet.

„Már bocsássatok meg nekem, gyerekek — mondta félig behúnyt szeme — az udvarból nem megyek ki.''

A fiúk kimentek az utcára. A tűztorony mellett kellett elmenniök, majd egy ösvényen végig az átjáróhoz, azután csak ki a pusztára. Ott már egyszerű volt; mindig egyenest, egyenest.

Sztyopka minduntalan visszanézett, nem jön-e utánuk a ház — a szürke kerítésével.

— Gyerünk, fussunk — javasolta.

Még egyszer visszanéztek — a házat már nem látták. Sztyopkának egyszeriben vidám és könnyű lett a világ.

Végre kiértek az útra. Ez egyáltalán nem az a puszta volt, amelyen egymásnak kiáltozva ment akkor az anyja és Nyusa néni. A nap magasan állt az égen, a szél szúrós, sárga poroszlopot kavart s teljes erejéből zúgott, a puszta meg füstölt, mint a kiégett föld.

— Ez semmi! — mondta Sztyopka. — Majd bejutunk az erdőbe, meglátod, ott micsoda zajt csapnak a madarak.

A fiúnak úgy tűnt, hogy az erdőben az anyja várja.

— Elaludtál, te átkozott? — mondta Aljoskának. — Gyere, fussunk hamar.

Hirtelen egy sárga állatot láttak meg az úton. A hátulsó lábain állt; Sztyopka a gyönyörtől magánkívül odasettenkedett hozzá. Az állatka rájuk villantotta ravasz fekete szemét, aztán hátraugrott s eltűnt az odújában.

— Nem tesz semmit — mondta Sztyopka — az erdőben annyi van, amennyit akarsz.

— És hogy hívják? — kérdezte Aljoska.

— Nem tudom — felelte Sztyopka s maga is csodálkozott, hogy ilyen őszintén megmondja.

Sztyopka először azt hitte, hogy eltévedtek s egészen más helyre jutottak, az erdő annyira megváltozott. A fű mindenütt száraz volt, a fákat poros levelek borították. A tavasz összhangja, az ébredő élet bája, az ünnepélyes, világos csend — mindez eltűnt. A fák alatt emberek ültek, férfiak és asszonyok; énekeltek, pálinkát ittak, mindenfelé zsíros papírlapok, üvegdarabok hevertek. Egy vörösképű asszony, a kövér lábán vörös rongyokkal átkötözött kék harisnya, a csecsemőjét ringatva üvöltött; valami legény harmonikán játszott; egy részeg ment el mellettük s olyan erősen csuklott, hogy elvesztette az egyensúlyát és elesett. Akármerre mentek, mindenütt emberek voltak, ének és nevetés hallatszott, szemét görgött.

Aljoska félénken kérdezte:

— Sztyop, Sztyop, hol van hát az az erdő?

Sztyopka hallgatott.

— Gyerünk haza — mondta hirtelen.

Ahogy az útra kiértek, Sztyopka rá se nézett a társára, úgy mondta:

— Ez mi? Ez is erdő? Én majd elviszlek egy igazi erdőbe. Tudod, menynyi oda az út? Ezer nap!

A levegőben úszó por aranyos, narancsszín árnyalatot kapott. Sztyopkának nem akaródzott az otthonra, a rá váró sivár, rendetlen szobára gondolni. Mindenféle csodálatos dolgot mesélt Aljoskának. Aljoska ijedtében folyton csak ezt mondogatta:

— Nem, hazudsz.

— Az tudod micsoda? — kérdezte titokzatosan Sztyopka az égről a földre hajló napra mutatva.

— Mi? Nap! — nyögte ki bizonytalanul Aljoska.

— Ne-e-em, testvér — mondta Sztyopka — tudod mi? Alma — estére megérik, nehéz lesz s lehúzza az ágat. Aztán ahogyan fölpukkad, az egész ég vörös lesz tőle.

Elszontyolodva, fáradtan és porosan ért haza s majd kővé meredt ámulatában.

A szoba ki volt takarítva, az ágyak megágyazva, kimosott fehérnemű száradt a kötélen.

Az anyja hazajött! Sztyopka odaugrott az asszonyhoz, aki a padlót mosta.

Az fölemelte a fejét s Sztyopka akkor látta, hogy ez Petrovna, Aljoska nagymamuskája. A hokedlin Afanaszij Kuzmics ült.

— Mosd meg az ablakokat, öreg, beporosodtak, akár a műhelyben — mondta Kuzmics.

Sztyopka az egész estét Kuzmicséknál töltötte, uborkán és szalonnán tartották s friss fekete kenyéren.

7

Reggel, amikor Sztyopka munkába ment, négy fekete, rongyos ember egy hordágyat hozott ki a bányaépületből. A bányászok hunyorítgattak, a mellükön lógó lámpácskák egy szempillantás alatt mintha kialudtak volna, olyan fényes és ragyogó volt a reggel.

Az, aki a hordágyon feküdt, nem látta meg az eget s a napot. A szénréteg alól kiütközött holt arcának a sápadtsága. Feje és a válla körül a vér sötét koszorúban folyt a vitorlavászonra.

A bányászok lassan jöttek az udvaron keresztül, a hordágyat magasra emelve. Aki elől jött, a fejét kicsit hátrafordítva, megkérdezte:

— Rágyújtsunk, gyerekek?

— Gyerünk, gyújtsunk — felelték a hátulsók.

Letették a hordágyat a földre, s cigarettát sodortak.

Köröttük tüstént gyűlni kezdett a tömeg, ők gyönyörűséggel szívták be a keserű füst első szippantását, úgy mesélték:

— Tatár — mondta az egyik — oroszul nem ért semmit sem. Tegnap a lőmester robbantott, a bányamester meg megparancsolta, hogy menjünk

a követ fejteni. No hát mentünk. — Az elbeszélő rámutatott a hordágyon fekvőre: — Ő ment elől.

— Igyekvő volt nagyon — tette hozzá elmosolyodva a második.

— Csak egy kicsit veszkődött ott s már megcsapta: a furatban maradt egy fel nem robbant patron. Odafutottunk, de ő már kész volt...

A duda már harmadszor bődült el, mintha haragudnék a megkéső bányászokra, de senki sem indult a munkába.

— Tatárért nem kár — mondta a vállas Fegyka Muhin — letörik csak a munkabért.

— Van lelkiismereted ilyet mondani? — kérdezte a magas sovány kocsis.

— Lelkiismeretem — ismételte meg Muhin s kezével a hasára csapott. — Neked nagyon siránkozós lelked van, akár a balalajka; az én lelkiismeretem — ehol.

A tömeg fölzúdult.

— Bolond ez.

— Vágjatok oda neki, akar egyet a fogára.

— Képen kell vágni az ilyet.

Muhin kinyújtotta oldalt a kezét, vidáman kiáltotta:

— Te akarsz engem képen vágni? No, rajta, öklelőzzünk!

— Testvérek, mit csináltok — sopánkodott egy öreg lámpahordó. — Holttest fölött verekedésbe fogtok.

Sztyopka mereven nézte a halottat. Üveges, homállyal befutott szeme egyenesen a napba nézett, de fekete keze még egészen élőnek látszott s Sztyopka nem tudta megérteni, hogy a földönfekvő nem hallja az emberek hangját, a duda bőgését, nem látja az eget, a bányaépületet...

A tömeg megmozdult, egy bőrbekecses ember lépett a hordágyhoz. A lőmester volt. Sztyopka most látta először napvilágnál. A fiú szemében minden rendkívüli volt rajta: borotvált arca, pattanásos, nehéz arccsontjai, a bozontos szemöldök, a sötét, szigorú szem.

A lőmester fölemelte a kezét s odakiáltott:

— Hé, ide hallgassatok!

A duda hirtelen elhallgatott, elhallgattak a bányászok, egyszeriben csönd lett s Sztyopkának úgy tűnt: a lőmester most kiáltja el a mindenható szót, amire a halott is megéled és fölkel a hordágyról.

— Én figyelmeztettem a bányamestert, hogy az egyik furat nem robbant — szólt a lőmester. — Megmondtam annak az alávalónak, hogy a fejtőket ne engedje a vágásba. Halálba küldött egy munkást!

S hirtelen Fegyka Muhin felé fordulva, csendesen ezt mondta neki:

— Téged pedig, te rohadt, már a bányában is figyelmeztettelek a beszédedért.

Sederintett egyet s nyugodtan, vadság nélkül, mellbevágta Muhint.

Ekkor futottak oda a rendőrök, akik éjjel-nappal ott voltak szolgálatban a bányaépület körül.

— Oszolj! Három dudálás volt! Oszolj! — kiáltották.

A rendőrfelügyelő odajött a halotthoz. levette a sapkáját, keresztet vetett s haragosan kérdezte:

— Hát ti, kirakatba akarjátok itt kitenni?

A bányászok fölemelték a hordágyat, a felügyelő utánuk ment s ezt hajtogatta:

— Frissebben, frissebben, fiúk.

Ahogy az artyellel leszállt a bányába, Sztyopka rettegéssel gondolt rá, hogy a bányászok szétoszlanak a fejtésekbe s ő ott marad egyedül. Nagyon megörült, látva, hogy az ajtóhoz egész közel, új kürtőt vágtak be. Hallotta a fejtők fejszecsapásait s a csillések szitkozódását. Mihelyt emberi hangokat hallott, egyszeribe mindenki jó lett megint, a vájár, a csillések, a nem messze dolgozó bányaácsok is.

A munka legnagyobb hevében odajött a lőmester. A furatokat kell robbantania a folyosón, néhány lépésnyire a fejtéstől.

— No, szedjétek a cók-móktokat! — mondta a bányászoknak.

Azok gyorsan a szellőző ajtóhoz mentek s a földre heveredtek.

De jó is feküdni fölhevült, kiizzadt testtel ott a hűvös földön, a másiknak a sárga, homályos fénytől alig megvilágított arcába nézni s beszélgetni. Hány mesét és képtelenséget s hány senkitől számon nem tartott nagyszerű hőstettet mondtak el így a földalatti emberek, pihenve, vagy a munka kezdetét várva.

A vájár már éltesebb ember volt. Bozontos feje, különösen pedig kerek, göndör szakálla őszesen csillogott. A hangja kicsit rekedtes és halk volt.

— Igen — mondta, nyilván az előbb megkezdett beszélgetést folytatva — összejönnek a pálinkás butiknál: te éhenkórász — mondják — hát, te, szentképpiktor, te meg pókhasú, repedtsarkú. S neki a verekedésnek! Az orosz a tatárt üti, az ukrán a beloruszt.

— Van ilyen most is, ahányszor akarod — mondta az egyik csillés.

— Mi van most is? — kérdezte a vájár. — Ez a bányamester itt elvesztette azt az embert, a libák összedugták a fejüket, go-go-go, a rendőr rájuk kiált, s szétmennek, vége. És miért? Mert mind családosak, házasok, gyerekük, anyjuk, feleségük van. Félnek! Abban az időben, tudod, ki dolgozott a bányában? Szökött matrózok, öreg katonák, még a török háborúból, kóborlók, senkifiák — sokszor még szökött fegyencek is. Azok voltak az emberek! Tűrtek, tűrtek, sokat tudtak tűrni, de ha egyszer ütésre került a sor, szétverték még a poklot is.

— No? — mondta a csillés.

— De, igaz bizony, úgy volt — mondta a bányaács — az öregek mesélik, fölégettek mindent, az uraságok elillantak, úgyszólván a pusztába zavarták őket.

— „Az öregek mesélik" — jött dühbe a vájár. — Mit nekem a te öregjeid. Én talán rosszabbul tudom, mint azok az öregek? Így volt az... Amikor én a te korodban voltam, a tizenkilences bányában toltam a kocsikat. Volt akkor a kórházban egy felcser, veszedelmes nagyon. Az ember majd meghalt, teszem, de ő azért lekergeti a bányába. No, ledolgozza a

beteg a fél munkanapot s a maga lábán megy fel. Felmentek az igazgatóhoz — francia volt, francia társaságé volt a bánya — s kérik, hogy bocsássa el azt a kutyát. A megbízottak fölmentek: elmondták, így meg így áll a dolog. Mi meg az udvarra gyűltünk és vártunk. Visszajöttek. — „La-la-la" — csak hadart. Azt mondják, nem értettek meg semmit. Aztán az őröket hívatta. Azok összeírtak bennünket s kikergettek az udvarból.

— Ebből ti értettetek? — kérdezte a bányaács.

— Mindent megértettünk, testvér. Akkor már nemcsak a felcser elbocsátását kértük, hanem két bányamesterét is, meg, hogy az üzem boltját zárják be, mert a városban felébe kerül, mint a bányaboltban. Mindent elutasított. Akkor a nép fölzúdult: „Nem akarunk dolgozni, számoljanak el velünk!" Újból mentek a küldöttek. Várjuk őket, várjuk. Jönnek — megint elkergették. Hej, te édes testvérem! Volt minálunk egy ember, a vezetéknevét elfelejtettem, lakatos volt a mechanikai műhelyben. Egyszer csak fölugrik s elkiáltja: „Testvérek, majd elszámolunk mi, marokra bányászok!" S nekimentünk! Az irodát egyszeriben szétszedtük, a boltot összetörtük, az meg, akinek a vezetéknevét elfelejtettem: „Testvérek, kevesen vagyunk, gyerünk a tizenegyesbe, biztassuk föl a népet." Az egész nép vele ment, ott pedig épp akkor volt a váltás. „Mi az, hova?" A mi lakatosunk meg: „Juzovóba megyünk, az igazunk kivívni!" Amíg élek, nem felejtem el, hogyan mentünk mi Juzovkába. A nép — mint a katonaság. Feszítővasakkal, fejszékkel! A sörgyárat szétvertük, négyszáz vödör sört megittunk. Mi volt ott! Volt egy kocsma, Gozé, abban is mindent megittunk. A szokolovói majort fölégettük. Énnekem nem jutott bor, de mint a részeg, olyan vidám voltam. Ahogy körülnézett ott az ember — éjszaka, s mégis világos. pedig csillag sincs, mindnyájunknál lámpa — s köröskörül tűzben áll. Azok voltak a bányászok...

— És azután... — kérdezték a csillések egyszerre.

— Csúnyán ment. Hughes Ivan Ivanovics összegyűjtötte a gyáriakat, puskát adott nekik s azt mondta: „Jönnek a bányászok, levágják a munkásokat, megunták, hogy a föld alatt dolgozzanak." Lőttek ránk, de akkorra már egy ezred kozák is odaért.

— És?

— „És?" Mit „és"? Bárány nyakán a kés. Maga a kormányzó jött el. korbáccsal veretett végig rajtunk. Engem is megvertek. Sokat törvény elé, kényszermunkára vittek, nyolcat Jekatyerinoszlavlban fölakasztottak.

— Ez már igen. S csakugyan, a kormányzó is lejött? — mondta elgondolkozva a csillés. — Hiszen az tábornok-kormányzó: herceg.

— Hát a felcserrel mi lett, megmaradt? — kérdezte egy hang s egyszerre mind felkapták a fejüket. Egy cölöphöz támaszkodva a lőmester állt ott.

— Felcser, melyik? — csodálkozott a vájár.

— Aki miatt a zendülés lett.

— Ja, az... megmaradt. Hova legyen? A múlt évben odamentem egy régi ismerősömhöz, a felcser él! Szép kertje van neki, kőháza — akkoriban még a kórházban lakott.

— Eh, ti! — mondta a lőmester. — Négyszáz vödör sört kiittatok, a felcsert meg nem intéztétek el.

Aztán azt mondta:

— Ma a gáz miatt nem lehet robbantani — s elment a sötétségbe.

A bányászok visszatértek a fejtésbe. Sztyopka azonban ott maradt az ajtajánál. a rettenetes Jekatyerinoszlavlon tűnődött. ahol a lázadó bányászokat fölakasztották. Az anyjához nem nyúlhatnak hozzá, ő nem gyújtott föl kocsmát. De Kuzmát fölakasztják. Neki a lőmester nem mondta volna: „Eh, te..." De a lőmester — ő nemcsak a felcserrel, vagy a bányamesterrel, ő azzal kap össze, akivel jólesik; magával az igazgatóval is, nem nézi, hogy két rendőr jár mögötte revolverrel a gyárban. Ahogy fogja a táskáját...

— Fiú, ajtóőr, gyere csak ide! — hallatszott a fejtés felől.

A vájárnál egy papírlap volt, amely a fekete kezében hófehérnek látszott. A csillések a vájár két oldalán állva, rávilágítottak a lapra lámpájukkal.

— Értesz a betűhöz? El tudod olvasni? — kérdezte halkan a vájár.

Sztyopka a fejét rázta:

— Ne-em.

— Eh, te — mondta a vájár és ráfújt a papírra.

— Ez mire jó? — kérdezte Sztyopka.

— Röpirat — mondta suttogva az egyik csillés — idelopta valami ördög. a cár ellen írnak bennük.

— Tépd el, azt mondom, tépd el! — mondta a másik csillés s rémülten nézett a papírra.

— Nem azért írták, hogy eltépjem! — mondta a vájár s akkurátusan összehajtva a papírt, betömködte a nadrágja kivágásába. — Belecsavarom a dohányt, jobbízű lesz.

— Menj hamar az ajtóhoz, a kocsis mindjárt itt lesz — mondta Sztyopkának s a titkos zsebére ütve, hozzátette: — Ha valakinek elmondod, szaladhatsz is a bányából — nem nézem, hogy kicsiny vagy, lenyúzom a bőröd. Hallgass, mint a kutyakölök.

Sztyopka az egész műszak alatt a fejtés felé tekingetett s a mai nap nagyszerű és félelmetes eseményeire gondolt.

Amikor a vájár kimászott a folyosóra egyet lélegzeni, Sztyopka odament hozzá:

— Ide hallgass, vájár — mondta suttogva — én tudom, ki tette oda azt a papírt.

— Miféle papírt? — kérdezte csodálkozva a vájár. — Mit hazudol itt össze, ostoba?

Sztyopka megsértődött:

— Hazudsz ám te — mondta.

— Ejnye, elmenj innét — kiáltott rá a vájár s egy darabka szenet hajított Sztyopka után.

Munka végeztével a megsértődött Sztyopka nem ment fel az artyellel. Amikor az artyel a járat fordulója mögött eltűnt, csönd lett: a csöpögő víz susogása, kőzetdarabkák zördülése hallatszott. A lámpa vörösen bágyadozó fényénél minden olyan különösnek tűnt.

A fiú lassan őgyelgett az akna felé, meg-megálliva és oldalvást nézegetve. Egy helyen a támasztó gerendákat penész nőtte be, vékony, fehér szálakban lógott le s ősz hajfürtként lengett ide-oda; egy kis ér folyt a köveken, átlátszónak és tisztának látszott; Sztyopka föléhajolt és ivott egy kortyot, de mindjárt ki is köpte, a víz utálatos volt, keserű. Ment néhány lépést, s újra megállt. A kövek közül halk fütyülés, fúvás hallatszott, a szénpor kígyózva szállt mindenfelé: a bányagáz jött egy mély repedésből. A lámpa lángja hirtelen megnyúlt, s nyugtalanul kezdte verni a hálót, mintha ki akarná tépni magát.

Ahogy megállt egy kicsit, félelmet érzett. Volt valami titokzatos ennek a láthatatlan lénynek a fütyölésében. Hirtelen eszébe jutott a megölt vájár. Körülnézett, s magányosságán elborzadva, tovább futott a járatban. Most megbotlott s szétguruló kövek zördültek meg a lába alatt.

A járatból kifutva, egy magas, sötét folyosóra ért, itt fölemelte a lámpáját s körülnézett; azt szerette volna megállapítani, merre van a bányaakna. A járatból, úgy rémlett, hirtelen könnyű, félelmetes lépések hallatszanak, s erre újból futásnak eredt. Majd lassacskán megnyugodott s meglassította lépteit. Vajon merre megy, az akna felé, vagy valami távoli vágatnak? A lassú, zavaros vízzel telt csatornára hajolt, s egy darab kérget dobott belé. Visszaemlékezett, hogy a víz minden folyosón az „öblítő" irányába folyik, ez egy hatalmas kőcsatorna az akna közelében.

Sztyopka odaért két vastag oszlop közt a kis vasajtóhoz s megállt: ez volt a dinamitraktár. Túl a fordulón már ott van a bányaudvar, csak húsz-harminc ölet kell mennie odáig. Sztyopka maga se tudta, hogyan — egyszer csak benyomta vállával az ajtót s bement a szűk járatba.

Tűz vagy robbanás esetére a járatba néhány vasajtót építettek. A fiú nagy üggyel-bajjal kinyitotta őket, csak úgy nyikorogtak rozsdás sarkaikban.

Végül egy bágyatag lámpácskát vett észre a távolban. Egy ajtócska előtt, melyről óriási lakat lógott — egy aggastyán ült. Kopasz fejét fehér pihe szegte körül. Ha szél fúj, ennek a pihének, úgy látszott, föl kell repülnie. Az öreg egy faládán ült; mellette, az ajtónak támasztva, egy szablya, fekete tokban.

Az öreg ránézett Sztyopkára.

— Hát neked mi kell? — kérdezte. — Dolog nélkül itt tilos őgyelegni, menj csak vissza.

De Sztyopka, elbűvölve szinte, csak állt, eltátott szájjal, az orrába dugott ujjal.

Az öreg megint rápillantott a fiúra.

— Te bizonyára ajtóőr vagy? — kérdezte most már nyájasabban.

— Igen, a nyolcas nyugatiban.

Az öreg akkorát tüsszentett, hogy Sztyopka lámpájában a tüzecske megingott, aztán annak rendje s módja szerint letörölte magát a ruhaujjával.

— Apóka, mi az ott melletted? — kérdezte Sztyopka.

— Ulánus kard. Ha ő idejön és torkon ragad, én leszúrom őt ezzel a karddal.

Sztyopka nem merte megkérdezni, ki ez a titokzatos „ő", aki az apót torkonragadja.

Legugyorodott s azt mondta:

— Te bizonyosan rég ülsz már itt, — tizenhat éve, mi?

Az öreg hallgatott, köhintett, s hogy megszólalt, méltósággal, kimérten kezdett el beszélni, mintha a beszéd egy-egy rendjelről folyna, amit a cár ajándékozott neki.

— Összesen nyolcvanegy esztendeje dolgozom. Mikor négy esztendős voltam, a libák mögé állítottak. Ettől fogva eljártam dolgozni, ide pedig akkor jöttem, amikor Hughes Ivan Ivanovics még parasztházban lakott s tizenketten voltunk legények nála. — Az öreg újra elővette a dohányt. — Az volt az igazságos ember, az isten megáldotta ésszel, törvény szerint élt, imádságban, a bibliát olvasta, nem vétkezett, meg is kapta a jutalmát.

Az öreg ráérően mesélt, szippantotta a dohányt és tüsszentett.

Valamikor, néhány hónapon át rettenetes munkája volt; nedves rongyba csavarva a fejét, bekúszott a gázos fejtésekbe s égő csepűt lóbálva, kiégette az összeszüremlő gázt.

— Előfordult, hogy a gáz kiégette az ember szemét... — mondta tompa, színtelen hangon.

— Ma egy tatárt agyonütött a dinamit — mondta Sztyopka. Azt szerette volna, ha a mostani időre térnek, de az öreg nem hederített a kisfiú szavaira. Őt csak a régi emlékek izgatták föl és hatották meg.

Sztyopka munka után kezdett sűrűn odajárogatni a dinamitraktárhoz s az öreg csakhamar hozzászokott a látogatásaihoz.

Az öreg szippantgatott a dohányból:

— No, megjöttél? — mondta egykedvűen és a fiú nem tudta eldönteni, örül-e az öreg vagy bosszankodik: — No, élsz? — kérdezte.

— Igen — felelte Sztyopka bűnbánóan — élek.

Az öreg megcsóválta fejét s megint csak nem lehetett tudni, helyesli-e vagy elítéli Sztyopka jelenlétét ezen a világon.

Soha semmi felől nem kérdezte Sztyopkát, őt nem érdekelte, ami most történik a földön.

Az időt nem évekkel mérte, hanem a maga külön jelzéseivel.

— Rég volt ez — mondta — a Kapitalnajának akkor még csak a nyugati szárnyát vágták. — Vagy: — Ez még abban az időben volt, amikor a gyárban a második nagyolvasztót építették.

Sztyopkának mindennél jobban tetszett, amikor az öreg a bányáról beszélt. Elbeszélésében a bánya olyan volt, mint valami élő, értelmes lény, nemjó fajta, az emberekből csúfot űző.

— Nézd a gázt — elmélkedett apó. — Legelőször is azt, amitől a robbanások lesznek. Ez egyenesen nekimegy az embernek. Vájod a szenet, ő pedig neked esik. Összegyűlik egy kuckóban vagy boltozatban, ahogy bemégy a lámpával — puff... és kész is van az ember, megégett, mint a kétszersült... Ez az ember ellensége. A másik — a szerszámé. A kőzetből jön, marja a szemet, bűzös, könnyezik tőle az ember. Éppen csak leteszed a szerszámot, s ő elpusztítja; akármilyen acél, megrozsdásodik tőle. A harmadik — az a láng ellensége; halálgáz, többnyire a régi vágásokban. Beledugod a lámpát s ő eloltja. Mit tehetsz vele? A sötétben nem dolgozhatsz, őneki pedig ez kell. Ez nehéz, szétterjed. A praszkovejevói rétegben mentem egy munkavezetővel, hajlott ember volt. Megyünk a gázban mint a vízben, nekem a mellemig, neki a fejéig ért. A lámpája elaludt, hörögni kezdett, leült. Én fölkapom, ő föllélegzik és tovább fut. Aznap ketten fulladtak meg — ülnek, mint az élők s már nem élnek, végük van. S körülöttük a lámpácskák sem égnek... Így van ez, tehát ne háborgasd...

Apó szippantott a tubákból s tisztelettel mondta:

— Szóval így van a dolog — egyik az ember ellen, másik a szerszámok ellen, harmadik a láng ellen... Tehát ne háborgasd.

Sztyopka először látott olyan embert, aki érdeklődést mutatott a kövek, víz, szelek hatalmas és érthetetlen világa iránt. Ha felnőttektől ilyesmiről kérdezősködött, azok rendesen azt felelték:

— Ki tudja azt? Minek ez neked? S én honnét tudjam?...

De apó elmesélte, a bányában honnét ered a víz, miért van meleg a föld alatt, hogy kerültek a föld alá a halcsontvázak s növénymaradványok.

Az öreg többnyire dühbegurult, ha a mérnökökről beszélt.

— Idejöttek az ingyenélők. Amíg ők nem voltak itt, a szenet szinte a föld színéről szedtük. Elkezdték mérni a földet, az egész pusztát teliállították keresztekkel, a papírra tervrajzokat firkáltak, s a szén elhúzódott a mélységbe.

Egy ízben, amikor Sztyopka a dinamitraktárban ült, odajött a lőmester.

— Jó napot, apócska — mondta és levette az öreg előtt a sapkáját.

Apó megzavarodott, zörögni kezdett a zárral.

— Eridj innen a lámpáddal — kiáltott dühösen Sztyopkára — őgyelegsz csak, s itt emberek dolgoznak.

Sztyopka kiszaladt a vasajtóhoz s hallotta még, ahogy a lőmester segít az öregnek a zárat levenni s azt mondja:

— Adja ide, majd én segítek, csak fújja ki magát, papácska.

Az egész idő alatt, amíg a lőmester a raktárban volt, az öreg a szablyájára támaszkodva állt, s a fiú felé tekingetve, mérgesen köhécselt.

Később, ahogy Sztyopka mellette elment, a lőmester halkan odaszólt:

— Jól teszed, hogy eljársz apóhoz; szent öreg ő, harminc emberre valót ledolgozott életében.

Eljött a fizetés napja.

Sztyopkát majd agyonnyomták az iroda előtt gyülekező féktelen tömegben.

Mi mindent látott Sztyopka ezen a rettenetes s mégis vidám napon! Az emberek harcoltak, csókolóztak, némelyik asszony a férjével vagy a barátnői társaságában becsípett, mások szitkozódtak és fenyegetőztek, az uruk azonban csak elhessegette őket.

A magas kocsis az iroda előtt találkozott a fiúval:

— Mennyit kaptál? — kérdezte.

— Hat rubelt és két kopejkát.

— A bírságod vonták le — világosította fel a kocsis. — Gyerünk — mondta aztán — tarts velem. A nép itt artyelek szerint mulat; mi azonban irodaiak vagyunk, nekünk együtt kell tartanunk.

Sztyopkának nagy kedve volt igazi bányászként berúgni a fizetéséből. Bement a kocsissal a söntésbe. Ott éppen annyi nép gyűlt össze, mint az iroda előtt.

— Várj itten — mondta a kocsis s kezdte keresztültörni magát a tömegen.

Sok bányász a földön ült; iddogáltak és zajosan beszéltek, mint régi barátok, akik hosszú távollét után találkoztak. Pedig hát sohasem váltak el; nappal együtt dolgoztak a föld alatt; éjszaka ott feküdtek hanyatt a putrik s a reves bódék padlóján. A göndör váján, aki elbeszélte, hogy a tizenkilences bányában a felcser elbocsátását kérték, már alaposan felöntött a garatra, úgy nekividámodott, hogy öröm volt ránézni. Előbb táncolt és azt kiabálta, hogy neki semmi sem fáj ezen a világon, azután mind a két csillését nyakonfogta s egyiknek a homlokát a másikéhoz akarta verni.

Sztyopka értette már, miért érzik jól magukat az emberek a fizetés napján. Lám, ott ültek a meleg földön, a szellő fútta őket, a nap ott cikázott a vidám palackokon, s körül mindenfelé, ahová csak néz az ember, baráti arcok

A kocsis visszatért. Ráütött az üveg fenekére, a pálinka egyszeriben megzavarodott, kicsiny buborékokkal telt meg.

— Rajta, láss hozzá. De hamar ám!...

Sztyopka szájához emelte az üveg nyakát. Rögtön heccelni kezdték.

— Megfullad!

— Meghal!

— Majd jön az anyja s ráver a hátuljára.

A kocsis ott állt mellette s adta a felvilágosításokat:

— Ajtóőr a nyolcas nyugatiban, egész árva — mondta. De látva, hogy az árva gyorsan és görcsösen nyeli tovább a pálinkát, elvette tőle a palackot.

— Ez aztán az árva — nevettek a bányászok — az ilyen árva nem vész el!

A göndör váján, csilléseitől támogatva, mint valami rangidős föllebbvaló, odament Sztyopkához.

— Mulass fiú, mulass — mondta oktatóan — egy-kettő itt van a tél. Reggel lemégy — sötét, este fölbujsz — sötét. Most azonban mulass. Most az egész bányászság mulat.

És Sztyopka mulatott. Úgy érezte, hogy a vidámság, mint valami óriáskerék forog a fejében s mellében. Táncolt és megpróbált énekelni s általános derülés közepette összeakaszkodott egy öreg aknaőrrel; az meg fölemelte a kezét, úgy kiabálta:

— Megöl a gonosztevő!

De Sztyopka hirtelen kiment a tömegből és botladozva hazafelé indult. Minél tovább ment, annál rosszabbul lett. A lélegzete elnehezült, szemére homály borult, a lába berogyott, a szíve rettenetes sebesen vert.

Ahogy a vasúti átjárón keresztülment, elbotlott s ráesett a sínre. Egy ember odébbhúzta. Ott ült az őrház mellett s nem volt ereje a lábára állni. Aztán hánynia kellett. A váltóőr kijött a bódéból s elkezdett szitkozódni, de a fiú szürke arcára nézve, elhallgatott s egy bádogkorsóban vizet hozott ki. Sztyopka ivott néhány kortyot, s tovább vonszolta magát.

Az udvaron a gyerekek a részeg Sztyopka köré gyűltek. Miska Pahar arca elsötétedett az irigységtől, Aljoska, anélkül, hogy észrevette volna, utánozni kezdte Sztyopka mozdulatait s a leánykáknak magyarázta:

— Ma kapott fizetést, mulat.

Hamarosan az asszonyok is észrevették.

— Itt a világvége! — mondta a borzas leánykának a nagyanyja. — Az öregek felakasztják magukat, a férfiak a japánokkal harcolnak, a gyerekek lerészegednek.

Nyusa néni majd meghalt a nevetéstől.

— Jó kis ajándék Olgának — kiáltotta s rázta a fejét.

— Nyusa néni — nyögte ki Sztyopka nagy nehezen s végighúzta a kezét a nyakán.

— Nyuska! — kiáltott ki az ablakon Petrovna. — Mit vihogsz, bolond? Nem látod, agyonitta magát, bele is halhat.

Nyusa néni felkapta Sztyopkát, behúzta a házba s az ágyba fektette.

— Feszítsd szét az öklöd — mondta, lerángatva Sztyopkáról az inget.

— Ez a fizetésem — mondta Sztyopka.

Nyusa néni megszámolta a pénzt:

— Hat rubel és két kopejka. Két rubelt elittál?

Petrovna anyó a bányászokat kezdte szidni:

— A gyáriak meg nem engednének ilyesmit. Valóságos disznók!

Sztyopka elaludt.

Este a fiúk ébresztették fel. Sztyopka mesélni kezdett. Mindaz, ami történt vele, az elbeszélésben elveszítette kellemetlen ízét. Csak a hőstett maradt meg, amely csodálatba ejtette a hallgatókat s mulattatta az elbeszélőt.

Afanaszij Kuzmics is benézett a szobába és megkérdezte:

— Szíjra nincs szükség a kijózanodáshoz? — s az övéhez nyúlt.

A hallgatóság komoran pillantott rá, mindenki előtt világos volt, hogy az öreg irigykedik Sztyopkára, s amikor Afanaszij Kuzmics kiment, mind az elbeszélő felé fordultak.

— No és te mit csináltál?

— Én? Hát mit... Egyszeriben neki: „Azt hiszed, mert aknás vagy, félek tőled?" Ő meg: „Rajta, üss!" — És odalépett elém... Én meg azt mondom... eh...

— Sztyopka! — kiáltott fel hirtelen Aljoska s arccal az ajtó felé fordult.

Egy pillanat alatt az egész világ üres lett Sztyopka számára. Eltűntek a mellette ülő pajtások, megszűnt a kínos, kellemetlen fájás a nyakában, elfelejtette a féktelen bányászéletet. Csak a kedves arc maradt meg, a szürke, máskor vékony, szigorúan összeszorított, most elnyílt és zavart ajkak, a fekete hajon az ismeretlen kendő.

— Ma-a-ma! — kiáltotta a fiú.

Estére összegyűltek a szomszédok, az anyja pedig a börtönről beszélt nekik, milyen asszonyok ültek ott vele együtt, mit adtak enni, hány cukrot kaptak a teába, elég volt-e a kenyér, milyen szalmazsákok vannak a cellákban. Sok, Sztyopka előtt ismeretlen szót használt: „Magánzárkában tartották", „vizsgálat", „éjszaka kihallgatásra hívják".

Lesoványodott arcán is valami, Sztyopka előtt ismeretlen kifejezés ült, s ahogy mesélt, olyan dolgokon izgult föl, amelyek hozzá közel álltak, de érthetetlenek voltak Sztyopka előtt.

Bejött Sztyepan Sztyepanovics is és megkérdezte, igaz-e, hogy a jekatyerinoszlavli börtönben ül egy fegyenc, aki nyers emberhúst zabált.

— Nem, nem hallottam ilyesmiről — felelte elgondolkozva az anyja.

Sztyepan Sztyepanovics a fejét csóválta:

— Titokban tartják. Azt mondják, egy négypudos láncot kovácsoltak rá, de olyan hatalmas ereje van, hogy mint a spárgát, úgy tekeri a kezére. Juzovóban beszélte nekem egy ember — semmit sem tudnak csinálni vele, azt mondják, még a csendőrök is félnek tőle.

— Nem hallottam ilyesmiről — mondta az anyja.

— Mondom, titokban tartják — szólt Sztyepan Sztyepanovics, majd kétkedve hozzátette: — Ja, igen, még egyet. Kolcsuginné, a lakbért illetőleg

— Maga is tudja, Sztyepan Sztyepanovics, honnét jövök — mondta az asszony s széttárta kezét.

— No, jól van — mondta Sztyepan Sztyepanovics s az ajtó felé nézett — hisz ismered a feleségemet; menj be, menj csak be hozzá.

Erre már Sztyopka is megszólalt rekedtes hangján:

— Mamám, hisz mondtam már neked, ma fizetést kaptam.

Az anyja szótlanul, rá se pillantva Sztyopkára, vette a zöld papírt s odanyújtotta Sztyepan Sztyepanovicsnak.

Sztyepan Sztyepanovics megállt az ajtónál, sóhajtott:

— Az isten a te nehéz munkádért ad ilyen gyereket neked — mor-

mogta. — Az én Pavelem, amikor a májam fáj, egy bögre vizet sem akar hozni.

Sztyopka félt, hogy Nyuska vagy Petrovna anyó mondanak valamit az anyjának a mai részegségéről, azok azonban semmi ilyen szándékot sem árultak el. Nyuska az asszonyok felől faggatódzott, hogyan élnek a börtönben, nem unják-e ott magukat egyedül. Mind nevetni kezdtek rajta.

— Hát igaz is — mondta — nem is titkolom. Én ott egy hét alatt fölakasztanám magam, akár ne is etessenek.

— Tán inkább Kuzma felől érdeklődnél? — mondta az anyja.

— Mit nekem Kuzma? Én magam vagyok Kuzma.

Az asszonyok aztán Viszockijék és Perlovék teáján vitatkoztak, majd Paharné rovására kezdtek el nevetni; aki varrógépet vett törlesztésre a Singer-cégtől.

— Jön az ügynök — mondta Nyusa néni — de pénz az nincsen. Elitta az angyal.

— Akkor még én is itthon voltam.

— Nem, várd csak ki, ez már másodszor volt, azóta, hogy téged elvittek. Ez volt aztán az igazi komédia. Én este azt mondom neki: „Anjuta. add kölcsön a gépedet, ruhát akarok varrni magamnak." Emlékszel, veled voltam tavaly a városban, együtt vettük azt a kék selyemforma anyagot De ő: „Nekem is kell holnap a gép, ha szabad lesz, majd szólok." Reggel kinézek az ablakon — viszi az ügynök a gépet. Azt gondoltam, meghalok, olyan nevetés jött rám.

— Igen — mondta Paharné — kevélykedtem, de meg is büntetett az isten, négy rubelem odaveszett.

Sztyopka elszunnyadt. Arra nyitotta föl a szemét, hogy a szobában csönd van, a szomszédasszonyok nyilván már elmentek. Az anyja az asztalnál ült és Afanaszij Kuzmiccsal tárgyalt nagy csendben valamit. Sztyopka tettette, hogy alszik, nehogy az öreg a kijózanító szíjról kezdjen újra beszélgetni vele.

— Nem ölt az meg senkit — mondta az anyja — erről nem is kérdeztek egyszer sem. A bányamesterről sem kérdeztek semmit. Mind csak azt hajtogatták: „Ki járt hozzá, a nevüket mondd meg. Láttad, mikor a pénzt szedte? Ki hozta a pénzt?" — „Nem tudok, mondom, semmit sem". — „Hogyhogy nem tudod? Ott van a matrácod alatt az összegyűjtött demokratikus kassza s te a bolondot adod?" — „Hiába, kérem, mondtam, én semmit sem tudok. A fiam hozta a házba, de hogy kicsoda, erről semmit sem tudok. Lakó, semmi más." Ő egyszeribe: „S a fiad hol van?" — „A fiam mondom, otthon nálam, tízéves." Kezdett ijesztgetni. „Itt rohasztlak el" — mondta. — „Hatalmában van" — mondtam. S úgy elfogott a düh. Ha mindent tudnék is, gondoltam, darabokra vághatnának, akkor sem mondanék egy szót sem.

— Úgy, úgy — mondta Afanaszij Kuzmics — mondd csak, kérlek, a gyűlésekről semmit sem kérdezett?

— Nem, valamilyen levelekről kérdezett folyton. „Kapott-e levelet Rosztovból?" — „Nem, mondom, semmiféle levélről nem tudok"

— Úgy, úgy — mondta Afanaszij Kuzmics. — Szóval a gyűlésekről semmit sem kérdezett?

Nagyon dúlt volt a képe s Sztyopka mindjárt megértette, miért keseredett el Afanaszij Kuzmics. Ő maga is sírni tudott volna, annyira meg volt sértve — tehát nem Kuzma ölte meg a bányamestert, szóval nem rabló.

Éjszaka Sztyopka az anyja mellett feküdt. Az anyja időnként felsóhajtott. Ő meg tágranyitott szemmel nézett a sötétségbe. Száz gondolat zaklatta. A bányáról szeretett volna mesélni, az anyját a tömlöcről, a női őrökről kifaggatni... De nem tudni mitől, lenyűgöző fáradtság lepte el, a karja elzsibbadt, a szíve azonban gyorsan és örömmel vert, most értette csak meg, hogy az anyja csakugyan visszatért hozzá.

— Mama — kérdezte hirtelen — mama, hát apám nem jön már meg?

A megölt vájárra gondolt.

— Mama, mama, hol van ő? Miért nincs itt?

Az anyját is elragadta a bánat a megholtért, aki nem tér már vissza az otthonába, mint ahogy ő ma visszatért. Átölelte fiát s odaszorította magához a fejét. A fiú érezte, hogy szaladnak végig az arcán az anyja könnyei.

— Mama, mamuskám — rebegte, édes bánattól fulladozva.

Sokáig ültek így a sötétben, egymást szorosan átölelve és zokogva.

Hogy érezte az anyját! Fogta a csendes hangjával, erős karjával, fejét és nyakát elöntő hajával, a szagával, melegével, a szemével, mely — úgy érezte — őt nézi a sötétségben. Csodálatos erő áradt belőle.

Soha életében nem érzett ilyen édes, szívettépő érzést, mint ezen az éjszakán, amelyen először élte át a szeretet boldogságát és fájdalmát.

Reggel az anyja elment Andrej Andrejevicshez, megtudni, mi lesz a sorsa. Amikor hazajött, ezt mondta Sztyopkának:

— Keresztapád azt parancsolta, álljak munkába holnap. Azt mondja, a gyár teljes üzemmel dolgozik, csak gyerünk, új Martin-kemencéket állítanak; az igazgató a mestereknek jutalmat ad, kinek ötvenet, kinek hetvenötöt. Hizlalja őket a háború.

Ott veszkődött a tűzhelynél s Sztyopkával beszélgetett.

— Látod — szólt — a te pénzeden élünk. A lakást kifizettük, Nyuskának az adósságunkat megadtuk, ma ebédre húst főzünk.

Sztyopka ott ült a kemence mellett, s a tűz felé nyújtotta a kezét. Fázott, a nyaka fájt, vigasztalan gyengeség töltötte el kezét, lábát, fejét. Verka az udvarból odajött s az ajtóban megállva, hadarva bekiáltott:

— Olga néni, Olga néni, a maga Sztyopkája tegnap pálinkát ivott...

— De ő álmosan nézett a besúgóra s nem szólt semmit.

A nap kínosan forró volt. A szél por és füst fekete iszapját emelte az ég felé, az ég komorrá, fojtóvá vált, az embereknek úgy rémlett, hogy odafönn is kinyitották a Martin-kemence ajtaját.

Rossz szag jött mindenfelől, égből és földből. A telep egy szemétdombra épült, a szemét sűrű arasznyi rétegekben állt mindenfelé.

Estére Sztyopka badarságokat kezdett beszélni s futhatnékja jött. Az anyja lefektette az ágyba s ijedten figyelt a szavaira.

— Mam... Mam... Én tudom... Ne higgy nekik... Ő igazi rabló... Hazudnak...

— Így megy harmadik napja — mondta az anya a Sztyopka ládájánál álló embernek.

Az ember Sztyopka kezét fogta s a mennyezetre nézett. Olyan csodálatos arca volt, hogy a fiú egy pillanatra fölocsúdott s mereven nézett rá. Az ember egészen vörös volt: a haja rézszínű, drótbajusza vörös, még az arcát s széles homlokát is bronzszeplő borította s fehér manzsettája alól sűrű sárga serte bújt ki.

Erős ujjaival megtapogatta Sztyopka hasát, kinyitotta a száját s megnézte a nyelvét.

— Ne rugdalózz, kedvesem, rosszabb lesz — mondta.

— Mi a baja, doktor úr? — kérdezte Olga.

— Tífusz! Tífusz! — mondta a doktor. — Hastífusz, rázóhideg — gyorsan beszélt, hangosan hadonászva a kezével. — A disznóságtól: a szeméttől, forralatlan víztől, a mosatlan gyümölcstől, legyektől. Disznóság. A disznóólak terjesztik.

A doktor a vödör fölött dörgölte a kezét. Kolcsuginné egy pohárból töltött rá vizet, minthogy a bögrét, amely Sztyopka mellett állt, a doktor nem engedte megérinteni.

„Ragályos" — gondolta az anyja.

A pohár a víztől és szappantól síkos lett, szinte eleven. A doktor megtörölte kezét nagy lilapettyes zsebkendőjébe.

— Maga, mamácska — mondta — hallgassa meg, mit mondok magának. Mi a fiacskáját meggyógyítjuk. Az ilyen szürkeszeműekre szükség van a földön. De ne felejtse el, hogy én egymagam semmit sem tehetek.

Az anya elkísérte őt az ajtóig s egy meleg, nedves rubelt nyomott a kezébe, az utolsót Sztyopka fizetéséből.

Egy reggel Sztyopka egyszer csak felébredt s csodálkozva pillantott maga körül. Látta a kemencét, a kis széndarabokat s a fehér forgácsokat a padlón.

Oda akart nézni az ablak melletti sarokba, nincs-e ott az anyja, de nem tudta a fejét mozdítani.

— Mama — mondta vontatottan és fölsírt. Azután elaludt.

Este az anyja alvó fiára nézett:

— Látod, Sztyopocska — mondta. — Másoknak meghal a gyerekük, mintha semmi se volna, még örülnek. S én, ha rágondolok, hogy te meghalsz, éjszaka lesz a szemem előtt, olyan rettenetes. Hiszen te vagy az én egyetlenem, az egész kerek világon egymagad.

Sztyopka fölébredt, ránézett az anyjára:

— Adj enni — mondta.

Másnap eljött a vörös doktor.

— No, bányász úr — mondta — megjött szerencsésen a másvilágról.

Megérintette Sztyopka homlokát, megtapogatta a hasát.

— Kutya baja — mondta vidáman az orvos.

— Bácsi, miért ilyen maga? — kérdezte Sztyopka s óvatosan megérintette a kézelő alól kibújó aranyos szőrt.

A gyerek élénken nézegette a doktort, megérintette óráján a függőt, megtapogatta kikeményitett manzsettáit, megsimogatta a szőrt a finom nemezkalapon. Betegségekről beszéltek, kutyákról, bányáról, felhőről, földalatti lovakról, pálinkáról s mind a ketten nagyon meg voltak elégedve. Az anyja hallgatta s szemét Sztyopkáról a doktorra fordította. S arckifejezése nem változott, akár a fia sovány, fölzaklatott arcára nézett, akár a fehérnyakkendős, nagybajuszú, vörös férfira.

A doktor botjával kopogott, úgy magyarázta az anyának, hogyan járjon el Sztyopka körül. Haragos lett, gyanakodott, hogy nem tesz meg mindent, eltéveszti a dolgot. A csontos, sötét asszony — „mamácska" — valami ápolónőféle volt a szemében.

— Ha elkezd járni — mondta — hozza el hozzám.

— A kórházba vigyem?

— Miért? — csodálkozott a doktor. — A házhoz hozza. Majd megteázunk s összeismertetem Szerjozsával, nagyon kellemes fiatalember.

Az anyja, ahogy a doktort kikísérte, elállta az útját, mondani akart valamit. Az ránézett, legyintett, morgott valamit s kiszaladt a szobából.

A lábadozás nagyon unalmas volt. Sztyopkát legtöbbet az evés gondolata foglalkoztatta. Sírt, veszekedett az anyjával, uborkát, hajdinakását kért, s ő áttört krumplit adott neki és tejet. Még a szomszédok is szidták szívtelenségéért.

Sztyopka először ment ki betegsége óta az udvarra. A tornác lépcsőjén ült s fejét feltámasztva nézett a világba. A kakasok összekaptak. Egy kicsiny kakas, akit Sztyopka még nem is ismert, nekiment Butovék óriásának. A tyúkok tettetett közönyösséggel járkáltak körülöttük, csak gyors pillantásuk árulta el izgalmukat. A kamra mögül egy veréb röpült ki, leült egy darab kenyérhéjra. Oldalról csóka szállt oda; leült a földre, s fejét félrefordítva vidám, kerek szemmel nézett a héjra. A tornácról hirtelen egy macska szaladt le, úgy szedte a lábát, mintha fehér harisnyában futna a sáron s a csóka felé kapott: az kétségbeesetten nagyot csapott a szárnyával s elrepült, a macska pedig a farkával söpörve a port, szaglászni kezdte a kenyérhéjat. Ekkor jelent meg Tuzik. Végignézett az udvaron, kedélyesen elvigyorodott s elülső lábai közé fogva a kenyérhéjat, falni kezdte. Sztyopka látta ezt a néhány lepergő pillanat alatt kitörő harcot, átérezte az élők világában uralkodó hallgatag feszültséget s hirtelen beleavatkozott. Odament a kutyához, lábával félretolta, belenézett bánatos szemébe s földobta a kenyérhéjat a háztetőre.

A gyerekeket ott találta a szemétgödör mellett. Kék legyek dongtak

a rothadó paradicsomok, uborkamaradványok, vörös- és sárgadinnyehéjak fölött.

Paska gúnyosan nézett Sztyopkára.

— Mi az — kérdezte — nem döglöttél meg? Kár, azt hittem, megdöglesz.

— Ne bántsd, még beteg — mondta Miska Pahar.

De Paska nyilván nem feledte el: Sztyopka hogy fölébe került, amikor bányász lett. Elhárította Miskát s azt kérdezte:

— Mi az, elkergettek a bányából?

— Ne nyúlj hozzám — mondta Sztyopka s hátrált kicsit.

— Börtöntöltelék — mondta Paska, s végigkent Sztyopka orrán.

— Ne nyúlj hozzám — mondta újra Sztyopka.

Félelem és bizonytalanság fogta el.

— Te rongyos korcs — mondta Paska s elgondolkozva hozzátette: — Anyád a gázszerelővel adja össze magát, azzal ment a tóhoz, a börtöntöltelék.

Paska megragadta Sztyopkát a gallérján s térdével a hátulját tuszkolva, kivezette az udvar közepére.

— Takarodj innen, takarodj, takarodj — mondogatta, aztán nyakon ütötte s fölkiáltott: — Megértetted?

A gyengeség és tehetetlenség, bánatos bágyadtság érzése lett úrrá Sztyopkán. Az ajka remegni kezdett, a térde rogyadozott, érezte, hogy mindjárt elsirja magát s botorkálva futott a ház felé.

A világ pedig ment tovább; a gyár zúgott, lármáztak és veszekedtek az asszonyok, a kutyák a vadságtól előrenyúlt pofával verekedtek a porfelhőben s egy alacsony, igen hosszú kutya a fülét lelógatva, behúzott farokkal futott a csata színhelyéről.

9

Egy vasárnap az anyja feladta Sztyopkára az ünneplő zubbonyát s elmentek a doktorhoz.

A város a völgyben volt s jól át lehetett látni, ahogy Sztyopka az anyjával a portól füstölgő rőt ösvényen leereszkedett. A város utcáit sornak nevezték. Első sor, Második sor, Kilencedik... A keresztutcáknak, amelyek az utcákat átszelték, sugárút volt a nevük. Első sugárút, Második, Kilencedik... A téren templom emelkedett s föntről úgy látszott, mintha egy széleskepű, kövér asszony a fehér csibéit etetné, azok ott topognak körülötte és félnek közel menni. Messze a poros ködösségben a bányák kőkapui rajzolódtak ki és még távolabb a láthatáron láthatatlan gyárak sötét füstoszlopa emelkedett az ég felé. A töltés alatt volt a munkásnegyed; hozzá viszonyítva a város Sztyopka szemében rendezettnek, vidámnak és ünneplőnek tetszett.

Kimentek az Első sorra s Sztyopka nagy gyönyörűséggel nézte a színes cégtáblákat.

— Mama, mama, nézd, milyen nagy gyár — mondta nevetve s egy őszszakállú zsidó üstfoltozóra mutatott, aki ott ült a két ház közé ragasztott kulipintyóban, cseréppipájából vékony vörös füst szállt fölfelé.

— Nekünk ide kell bemennünk — mondta az anyja.

Megnyomta az ajtón a fehér gombot s összepillantott Sztyopkával. Az ajtó egyszerre csak kinyílott s egy kövér, tekintélyes asszony, lehet, maga a doktorné, díszes szobába vezette be őket. Az ablakok magosak voltak, csupa üveg, a falon az ajtóval szemben hatalmas kép függött. Sztyopka odanézett s elámult. A vízben, a hullámokon, valamiféle hasas öregek és halfarkú meztelen fiatal asszonyok henteregtek.

— Mama, kik ezek? — kérdezte szenvedélyes csodálkozással.

Az anyja zavartan nézett a szobában ülő emberekre s megcirógatta Sztyopka fejét.

Sztyopkával szemben egy vörösarcú legény ült, dagadt feje vattával és pólyával volt bebagyulálva. A legény hunyorgott a fájdalomtól, mintha nevetett volna s lehet, hogy valóban nevethetnékje is volt. Ránézett Sztyopkára, szemük találkozott s a huncut fiú a halfarkú asszonyokra kacsintott. Sztyopkának is nevetnie kellett, zavarában elfordult s kinézett az ablakon.

A dolgozószoba ajtaja becsapódott, a doktor hars hangja hallatszott, aztán rövid csend következett. Majd újra a doktor kiáltott, egy ajtó csapódott, utána a másik.

— Ejnye, ki a következő?! — kiáltotta az orvos.

A legény után, aki sietve, komoly, ijedt arccal ment be a dolgozóba, Sztyopkára és az anyjára került a sor.

— Á, bányász úr! — örült meg a doktor s olyan erősen csípte meg Sztyopka arcát, hogy az cuppantott egyet az ajkával s bosszúsan elhúzta magát.

A doktor megnézte Sztyopkát s nagyon meg volt elégedve.

— Tudja mit — mondta Kolcsuginnéra nézve — maga menjen haza, én meg este hazaviszem a gyereket, betegeim vannak nem messze maguktól.

— Maradj hát, Sztyopocska — mondta az anyja s nyugtalankodva nézett végig a fián, megtörölte az orrát s levett egy szálat a ruhája ujjáról.

Ez a nagy szoba még sokkal gazdagabb volt, mint a keresztapjáé. Minden hatalmas volt benne: a még sohasem látott kárpitos karosszékek; a rózsaszínű terítővel födött vastaglábú asztal, a sokajtós különös szekrény. S minden tárgyból valami izgató, de kellemes szag jött.

— Maruszenyka — mondta a doktor egy sovány asszonynak — ez ő, a kicsi bányász.

Az asszony összecsapta kezét s igen gyorsan kezdett beszélni:

— Ó, hát te, istenem, csakugyan, ilyen gyermek! De hisz ez borzasztó!

Megcirógatta Sztyopka fejét s kivitte a konyhába kezet mosni. A kony-

hában kiderült, hogy a tekintélyes kövér asszony a szakácsnő, a sovány, jelentéktelen asszony pedig az úrnő, a doktorné.

— Dörgöld csak szépen, a körmöd alját is tisztítsd ki — mondta a doktorné, s Sztyopka dörgölte minden erejéből; azt gondolta, ez valami különös gyógykezelés.

A doktorné halkan megkérdezte:

— Kis szükségre nem kell menned?

Sztyopka értelmetlenül és komoran rázta a fejét, a doktor és a szakácsnő majd szétpattantak a nevetéstől.

Bevezették egy fehér szobába:

— Megígértem neked — mondta a doktor — hogy összeismertetlek Szerjozsával. Hát ismerkedjetek — és odatolta őt egy sovány fiúhoz.

— Sze-e-ervusz — mondta elnyújtottan a fiú.

A vörös fölnevetett és kiment.

Ott álltak és nézegették egymást.

— Puskája van? — kérdezte Szerjozsa.

Sztyopka megrázta a fejét.

Szerjozsa megmutatta Sztyopkának a puskát. A puska nagy volt, majdnem igazi. Sztyopka szipogott s elkezdte nyomkodni a kakast.

— Nekem volt egy törött riasztó pisztolyom — mondta. — Koljka ellopta.

Sztyopka ebben a szobában értette csak meg, mi az emberi gazdagság. A gyermeki tulajdon a telepen ennyi volt: egy-egy galamb, csuzli, deszkából kifaragott kardok és puskák, rongyból tekert baba, régi, rozsdás hordóabroncs. A gazdagabbaknak, akik az egész utcában híresek voltak erről, volt még valami színehagyott, makacsul behorpadó labdájuk, vagy egy korcsolyájuk, amit spárgával kellett a csizmára kötni. Itt mérhetetlen gazdagság hevert az asztalon, székeken, hányódott a földön, nézett rá a polcról, függött a falakon.

— Én most már nem játszom velük — mondta bánatosan elmosolyodva Szerjozsa. — Május 7-én leszek tizenkét éves. Nagyon sokat olvasok, papa haragszik is rám érte.

Sztyopka most majd elájult az izgalomtól, az asztalon színes ceruzák és festékkarikák között egy kő feküdt; fehér, átlátszó kő. Óvatosan, félve szinte, hogy megperzseli, a kisfiú ujjával a sikos felülethez ért, a kezébe vette, s a világosság felé tartotta. Tűz világított át — mint sűrű füstben a nap — a ködös, csavart vonalakon.

— Ez hegyi kristály — mondta Szerjozsa. — Papától kaptam ajándékba.

Egy csomó sötét gondolat zúdult Sztyopka agyára. Vonzotta a kőből jövő tompa fény. Visszatette a követ az asztalra és ásított egyet.

— S papád is itt alszik anyukáddal ebben a szobában?

— Nem, magam alszom. Régebben Natalja is itt aludt, de most már önállónak kell lennem.

Szerjozsa nyilván észrevette, hogy a megunt játékok Sztyopkát igen érdeklik. Végigvezette a szobáján, mint egy múzeumon s megmutatta

neki a labdákat, korcsolyákat, pisztolyokat, gőzösöket. Sztyopka ment utána s egyre az asztalra tekingetett, ahol a homályosan áttetsző kő feküdt.

Aztán odaálltak a könyvszekrény elé. A könyvek kötése vörös volt, mindegyiken nagy arany betűk.

— Ez „a" — mondta Sztyopka, ujjával egy nagybetűre bökve, melyet ágacskák, levelek és virágok fontak körül.

— És ez mi? — kérdezte Szerjozsa.

— Nem tudom.

— Furcsa vagy te — csodálkozott Szerjozsa — ez „v", ez meg az „i". Elolvasott egy oldalt, az ujjával követve a sorokat.

— És tovább? — kérdezte Sztyopka.

De Szerjozsa nem olvasott tovább.

— Ez kicsinyeknek való — mondta megvetően. — Igaz, hogy te a bányában dolgoztál? Mesélj inkább arról, ott biztosan robbanások és lázadások vannak, na, mesélj.

— Mit meséljek? — mondta Sztyopka. — Sötét van és kész.

— Nem, meséld el részletesen — erősködött Szerjozsa.

Sztyopka gondolkodott egy kicsit.

— Nagyon nagy csönd van ott, az ember folyton aludhatnék.

— No és?

— No és semmi.

Fogta a könyvet, amit Szerjozsa otthagyott s elkezdte a lapot nézegetni. Hova mehetett a bácsika, aki a lábnyomokat észrevette a homokban? Végigsimította az oldalt és ráfújt.

A félszegség lassan elmúlt a fiúk közt, már könyvek és tárgyak közvetítése nélkül beszélgettek.

— Te mi leszel? — kérdezte Szerjozsa s meg sem várva a választ, így szólt: — Én, tudod mi — forradalmár.

— Az micsoda? — csodálkozott Sztyopka.

— A cár ellensége leszek, de nehogy elmondd, ezért börtönbe zárnak. Papa, amikor diák volt, egész esztendőt ült a börtönben. Ha megnövök, én is a cárok ellen leszek.

— Akkor hát ismered a lőmestert a nyugati szárnyról? — kérdezte halkan Sztyopka.

— Miféle szárny? — csodálkozott Szerjozsa és Sztyopka azonnal megértette, hogy Szerjozsa semmit sem tud a lőmesterről.

Szerjozsa később nagy titokban azt kérdezte Sztyopkától:

— Te bizonyára dohányzol; hozhatok cigarettát.

— Úgy lopod apádtól?

— Nem, csak kérés nélkül.

Szerjozsa kiment, Sztyopka azonnal odafutott az asztalhoz, fölkapta a követ s a szeméhez vitte. Igen, ugyanaz a holdas köd volt benne.

Bedugta a követ a zsebébe. Úgy rémlett neki, mintha a tárgyak néma káröröm mel figyelnék. Fölsóhajtott, kihúzta a követ, búcsúzóban hozzá-

nyomta az arcához s az asztalra tette. De egy pillanat múlva már megint a kezében volt.

Ekkor jött meg pihegve Szerjozsa.

— Hó, török dohány — mondta Sztyopka.

Mindketten rágyújtottak, közben folyton az ajtót nézték.

— Szívjad föl, az orroddal, az orrodon ereszd ki, így csak a dohányt pusztítod — mondta Sztyopka és Szerjozsa szélesen eltátva a száját, felnőtt módra ígyekezett dohányozni.

— Ne gondold — mondta köhécselve — hogy én nem szívtam el már vagy tízet is.

A fiúk már egészen barátságos szemmel nézegették egymást.

— Ide figyelj — mondta hirtelen Sztyopka. — Tudod, én mit mondok?

— Nem tudom.

— Igazán nem tudod?

— Becsületszavamra, nem.

— Akkor tudod mit? Add nekem ezt a követ — mondta Sztyopka reszkető hangon.

— Hohó, te ravasz.

— Komolyan, cseréld el, vagy add el, megadom a fizetésemből, nem kérem ingyen.

Szerjozsa ránézett Sztyopkára, azután a kőre, azután újra Sztyopkára s felsóhajtott az izgalomtól s jósága érzésétől:

— Vidd, kérlek, vidd ingyen — mondta, s talán, hogy tovább érezhesse magát az elajándékozott tárgy tulajdonosának, hozzátette: — csak vigyázz, el ne veszítsd, rettenetes ritka, papa egy betegétől vette.

Ebben a pillanatban kinyílott az ajtó s kis kövér öregasszony lépett be fekete ruhában, fehér gallérral.

— Nagymamácska — mondta a megzavarodott Szerjozsa elnyújtottan s közben egy füstkarikát eresztett ki az orrán.

— Ez meg micsoda új szokás? — mondta az öregasszony megdöbbenve. Majd egyszerre felkiáltott: — Mura, ide gyorsan, Mura!

A doktorné beszaladt.

— Gyönyörködj benne, gyere, gyönyörködjél, neveléstek gyümölcse. Dohányzik... dohányzik... a szerencsétlen gyermek! Olyan szörnyeteg lesz, akár az apja... — mondta az öregasszony.

Kitépte Szerjozsa kezéből a cigarettát, s arca vérvörös lett.

— Ne izgasd föl magad, mamácska — mondta kérlelően a doktorné — minek magad annyira fölizgatnod...

— Öblögesse ki azonnal a torkát, hisz csupa nikotin a torka! — kiabálta az öregasszony. — Ezt meg tüstént vigyétek ki a konyhába!

— Magad pusztulj a konyhába! — kiáltotta el magát Szerjozsa és dobbantott egyet a lábával.

Sztyopka erősen szorította a követ s körülnézett, merre inalhatna el, de az az átkozott öregasszony ott állt az ajtó előtt.

Azt gondolta, hogy Szerjozsát, amiért a nagymamára rácsaholt, mindjárt

verni kezdik s nagyon csodálkozott, amikor az öregasszony átölelte az unokáját s panaszosan mondta:

— Meg van mérgezve, meg van mérgezve... Ki kell vinni a levegőre.

Natalja, a szakácsnő, kivitte Sztyopkát a konyhába. Amíg Sztyopka a teát itta, Natalja a maga sorsáról beszélt; faluról jött, nem messze Juzovkától, férjét megölték a háborúban s most már egy fél éve szakácsnő.

— Jó emberek ezek — bizonygatta Sztyopkának. — Maga az úr meg épp nagyon jó, olyan egyszerű, vidámforma.

Sztyopka is részletesen beszámolt neki minden újdonságról, Nyusa néniről, az új szomszédokról.

Közben folyton az ajtót nézte, azt várta, hogy mindjárt kijön a konyhába a nagymamuska s elveszi tőle a követ. A doktorné jött ki s sokáig magyarázott Sztyopkának.

— Látod, ez nagyon ártalmas — mondta. — Ha azonnal abba nem hagyod a dohányzást, egészen elsorvadsz és tüdőbajban halsz meg.

Sztyopka nem hitt neki, de Natalja a doktorné háta mögött jeleket adott. „Hallgass, hallgass, hagyd beszélni!" A doktorné aztán azt mondta:

— Majd amikor ebédet ad neki, mossa meg alaposan a kezét.

Kiment, s Sztyopka megnyugodott egy kicsit; a doktorné nyilván nem tudott a kőről.

— Valóságos kínszenvedés ezzel a kézmosással — mondta Natalja. — Félnek a vérhastól; ha elmennek, kezet mosnak, hazajönnek, újra kezet mosnak.

Ebéd után Natalja hatalmas ezüst szamovárt vitt be a szobába s ahogy visszajött, kihozta Sztyopka sapkáját.

— Hív az úr — mondta — mindjárt megy a betegeihez.

A doktor a székén himbálózva itta a teát. A szakácsnő kezében megzördült a tálca. A doktor arca panaszos kifejezést öltött.

— Csöndesebben — intett a kezével. — Marja Szemjonovnának migrénje van.

Kiitta a teáját, kézen fogta Sztyopkát és vitte az ajtó felé. Sztyopka érezte, hogy a doktor siet elvinni őt. S magára Sztyopkára is ráragadt az izgalom. Nesztelenül, jobbra-balra tekingetve ment át a szobákon. Olyan érzése volt, mint amikor a boltban almát lopott s csendesen kiment, várva, no, most csípi el Butovné.

Amikor a kétkerekű az országút kerek kövein dübörgött már, a doktor megnyugodott, átölelte Sztyopka vállát s azt mondta:

— Hát mi dolog ez, testvér? Aztán erős a dohányom?

— Nem tudom, én a dohányhoz nem nyúltam hozzá!

A doktor elnevette magát.

— Ej, bányász, bányász, ravasz fickó vagy te!

A ház mellett tette le Sztyopkát.

— Vigyázz, bányász, ne légy beteg, s moss kezet minél sűrűbben! — kiáltotta búcsúzóban.

Csak amikor beszaladt a házba, akkor érezte Sztyopka igazán a kő gazdájának magát.

Az asztalnál ott ült az anyjával Gomonov, a szakadtruhájú lány apja. A fiú odament a ládájához, leguggolt s előhúzta a követ. Itt a sötét szobában — ahogy összehasonlította a szén-, salak- és kokszdarabokkal — az átlátszó kő különösen szép volt. Sztyopka keze elhűlt a gyönyörűségtől.

— Sztyopka! — hívta az anyja. — Mi az, te nem is köszönsz az embernek, annyira elkevélyedtél?

— Jónapot! — mondta morcul s tovább nézte a ládáját.

Amikor a vendég elment, az anyja elkezdte faggatni:

— Hogy volt a doktoréknál? A szobában vagy a konyhában ebédeltél?

— A konyhában — mondta Sztyopka s ahogy az elmosolyodó anyjára felnézett, egyszerre csak megértette a sértést.

— S a gyerekük milyen?

— A gyerekük nagyon rendes, csak nincs ki neki...

— Mi az, hogy nincs ki neki? — csodálkozott az anyja.

— Valahogyan nagyon hóbortos — mondta Sztyopka. — Mind olyanok, csak maga a doktor, az huncut.

10

Az anyja egyszer csak férjhez ment. Előző este elment a temetőbe. Kisírtan, ellágyulva jött haza, orvul Sztyopkára nézett s így szólt:

— Sztyopka, én férjhez megyek.

Aztán hirtelen megharagudott, csörömpölni kezdett, ide-oda hányta a ládában a holmikat, kikergette Sztyopkát az utcára.

Az esküvő napján Sztyopka kiment a gyerekekkel a pusztába szurokkal tarantellapókot fogni. A vadászat jól sikerült. Miska Pahar kicsalta odvából a pókot, valóságos medve volt. Ez a medve olyan vadul vetette rá magát a többi tarantellára, hogy a gyerekeknek borsódzott a hátuk. Egyenesen lehetetlen volt odanézni, ahogy vastag, hosszú drótlábán oldalról rájuk ment. Szeme aljas, bágyadt tűzben égett. Azért-e, mert Sztyopkát átforrósította a nap, vagy mert belül folyton didergett a borzasztó pókhalál miatt, vagy valahol az anyja miatt is mocorgott benne egy nyugtalan gondolat, vagy pedig mindezért együttvéve, de estére egészen megbolondult. A szeme ragyogott, arca vörös volt, ő kiabált a legtöbbet, új játékokat ajánlva, mindenképp tartóztatta a hazakészülő gyerekeket. A legvégén máglyát gyújtottak s ott maradtak a pusztán éjszakáig. A láng szirmai az égre nyúltak, a tompa orgonaszínű füstoszlopban szikrák ragyogtak s árnyékok vonaglottak a földön.

Bár így tölthetné egész életét, a máglya mellett! Minden egyszerű és jó volna. Hogy nem vette ő ezt észre, hogy az anyja férjhez megy. A gyerekek már nevettek ma rajta. S hozzá még özvegyhez, az özvegynek lánya

van, aztán a nagyanyó, akit mindenki heccel, amiért a macskát nem tudta megsutni.

A legjobb volna itt virrasztani át az éjszakát s nekimenni a pusztának a könyvbeli sziget felé, ahol a fejszés bácsika úgy megijedt, amikor nyomokat látott a homokban. Később gazdagon kerülhetne haza. Az anyja sír, bocsánatot kér.

A gyerekek csendben tértek haza. Lassacskán és kelletlen mentek; Sztyopka kullogott leghátul.

Akkor lépett a szobába, amikor az utolsó vendégek elmentek, s a részeg és vidám Nyusa néni valamiről beszélt az anyjának s a hátát veregette.

Az asztalon dinnyehéjak hevertek, agyagtányérok állottak üresen; bizonyára disznókocsonya volt bennük. Az asztalnál ott ült Gomonov, a gázszerelő, világos szemű, vastagorrú, nedves, hullámos bajszú ember, fekete kabátban; mellénye alól kék kartoning lógott ki a mellén. Elgondolkodóan ült s nem nézett Sztyopkára.

Valami nagyon sértő volt abban, hogy ott ült, rádőlve kicsit a szék támlájára. Ez a Gomonov most mindjárt odajön hozzá, ránéz a kárörvendő szemével s kizavarja a szobából.

Az anyja az ajtónál állt, előbb Sztyopkára, azután Gomonovra nézett s elmosolyodott. Hogy szikrázott a szeme! Egy pillanatig határozatlanul állt ott, azután intett Sztyopkának s odament a világosszemű gázszerelőhöz.

Gomonov elhárította szép csendesen az anyja kezét s Sztyopkához lépett.

— Ne neheztelj rám — mondta köhécselve s a kezét nyújtotta neki. A fiú a falnak fordult, Gomonov meghökkent és zavartan nézett az asszonyra. Szemrehányóan tekintett rá, mintha segítséget várna.

— Majd megharagszom én — mondta az anyja — az ördögfiókára.

Az anyja nyilvánvalóan részeg volt. Botladozott, leejtette a késeket, csúnya hangon énekelt.

— Ide vigyázz, Vaszilij — mondta — az én Sztyopkámat meg ne sértsd, ő az én árvám.

— Mit beszélsz, az isten szerelmére.

Éjszaka nem aludtak. Sztyopka ott feküdt a ládáján s hallotta a hangjukat. Furcsa dolog, de anyjának a rekedtes hangja idegen volt neki, Gomonov csendes hangja pedig régtől ismerősnek tűnt fel.

Az anyja valami ágyról mesélt, amelyért hat rubelt fizetett és azt mondta, hogy lakást kell változtatniuk. Aztán hangosan így szólt:

— Az öregasszony énnekem nem parancsol. Anyós nem uralkodik rajtam, én nem vagyok fiatal lány, ezt azonnal megmondom neki.

Suttogva beszélgettek. Sztyopkát egyszerre csak rémes érzés fogta el. Kifutott volna a szobából. De nem árulhatta el, hogy nem alszik. Befogta tenyerével a fülét, a fejét bedugta a párna alá. Aztán újból hallotta suttogó hangjukat.

— Fáj a szívem — mondta az anyja — fáj mindenütt, a gyárban, a börtönben, a bányában, körülnézek s a legszívesebben megvakulnék.

Gomonov pedig fölsóhajtott csendesen, bánatosan, mint a tehén...

— Elaludt — mondta az anyja s ő is elcsendesedett.

Reggel az anyja elment Gomonovval a gyárba. Az öreg nagyanyó bement a szobába s odalépett a szentképhez. Gyorsan suttogta az imádságot, olyan hevesen, mintha nem is úgy kérte volna az istent, hanem veszekednék és agyon akarná beszélni. Miután imádkozott, végigment a szobán, kiterítette a terítőt az ágyon.

Nagyanyónak hosszú, egészen barna arca volt, a kendője alól ősz hajfürtök estek az arcába. Odament Sztyopkához, s a fiú látta, hogy a szemei feketék, igen feketék.

— Fölkelhetnél, kis öreg — mondta. — Ha megmosakodtál s imádkoztál az istenhez, segíthetnél a holmikat áthozni.

A szava kedveskedő volt, de a szeme haragosan nézett. Amíg beszélt, két hosszú foga fölfelé ugrott, mintha át akarta volna döfni rájuk csúszó ajkát. Sztyopka ásított egyet az izgalomtól.

— Imádkozz magad az istenhez — felelte — s hozzad át magad.

Az öregasszony ránézett és felsóhajtott.

Egy pillanatig szörnyű érzése volt: nagyanyó elkapja őt, beteszi a kemencébe, rázárja a nehéz kemenceajtót s aláfűt. De ez az érzés azonnal elmúlt s Sztyopka ott feküdt fél napot a ládán, pedig nagyon nehéz volt ott feküdnie; enni kívánt.

Nagyanyó minden sarkot teli aggatott ikonokkal. A kalapáccsal az ujjára ütött, megfújta s miután a képet fölfüggesztette, keresztet vetett, mélyen meghajolt, odanézett a heverő Sztyopkára és szitkozódni kezdett.

Aztán megjött Lidka, Gomonov lánya. Nagyon csendes volt s egyre csodálkozott. Rendszerint távolról nézte a gyerekek játékát, két ujját az alsó ajkán tartotta s tágra nyitotta a szemét.

Mindketten nagy zavarban voltak. Lidka az ajtóban állt s a padlót nézte. Sztyopka a hátára feküdt, a mennyezetet nézte s hangosan dúdolni kezdett. Mindketten szégyellték magukat; ő az anyjáért, a lány az apjáért. Sztyopka gyorsan fölkelt a ládáról s fölhúzta a nadrágját.

— Tán kávét parancsol, fiatalúr? — kérdezte a nagyanyó és szitkozódott egyet.

Sztyopka visszafelelt. Az öregasszony összecsapta a kezét:

— Ó, teremtőm, megküldted öreg éveim büntetését!

Gomonov jött meg előbb a gyárból. Ahogy megmosdott, sokáig állt a szentkép előtt s imádkozott. Sztyopkát a nevetés kerülgette. Az anyja, aki hamarosan megjött, a ládán ült, ő is az ura széles hátát nézte, amint folyton előre hajolt, mintha gyorsan fölemelne valamit.

— Ó — szólalt meg — nem bírom a kezemet mozgatni. Éjszaka nem aludtunk, s ma micsoda nap volt, az isten áldja, egyszer sem ültem le.

— Ebédelnétek tán — mondta a nagyanyó, s olyan zajjal kezdett teríteni, hogy Gomonov odanézett, az anyja pedig a fejét csóválta.

— Nem bántott meg, fiacskám, senki sem? — kérdezte.

— Hát lehet őt bántani — mondta a nagyanyó — a cukros úrfit, fél napot az ágyban hevert.

Ebéd után hozzáfogtak, hogy áthurcolják a nehéz dolgokat, azután különféle sarkokba tologatták őket, de akárhogy állították, csak tömve volt a szoba — majd a szekrény állta el a kemencéhez az utat, majd az ajtót nem lehetett az ágytól kinyitni.

Hurcolkodás közben Olga és nagyanyó kétszer összekaptak; izgalmában még Gomonov is fölrúgott egy üres vödröt, nagy csörgéssel gurult a padlón.

— Menjetek mind a pokolba... — mondta, legyintett és kiment a szobából.

— Ördög beléd s a holmidba, a lábam így is olyan dagadt, mint a tuskó — mondta az anyja s lefeküdt az ágyra.

Öreganyó ott ült az ajtó mellett a padon, a szobát nézte és mosolygott. Tetszett neki, hogy a fia, aki nem hallgatott rá, az új életét ilyen nehéz nappal kezdte.

— Menjünk ki az udvarra — mondta Sztyopka a leánykának.

Ezek voltak az első szavak, amiket aznap Lidkának mondott. Kézen fogta s egyszeriben felnőttnek, erősnek és jónak érezte magát.

Éjszaka Sztyopka ott feküdt a ládáján s gondolkodott: miért kellett az anyjának ebbe a históriába belefogni. Ahol család van, mindig veszekszenek, a pénz sohasem elég. Egyedül élőnek jobb. A legények például albérletben élnek. Amikor megjönnek a gyárból, tiszta inget vesznek fel, fogják a harmonikát s mennek sétálni.

Az anyja annyira elkínozta magát a tegnapi nappal, hogy le sem vetkőzött, csak elaludt. Gomonov a padlón feküdt. Öreganyó, mint valami rendőr, fölült a kemencére.

Reggelre a szobában a melegtől és a fülledtségtől lélegzeni is bajos volt. Az ördöngös öreganyó pedig szorosan betette az ajtót, nehogy kereszthuzat legyen s vastag mahorka cigarettákat szítt. Az asztalon és a padlón halomban hevertek a rongyok; maga nagyanyó blúz nélkül a szürke fürtjeit fésülgette. Olyan sovány volt — éles, kiálló lapockái mintha kiszakítanák az ingét.

Öreganyó hangosan és haragosan beszélt magában, a haja meg sercegett, mint a macskaszőr.

— Rajtunk van az átok — mondta — eljöttünk a földről, az egyszerű életből s itt égünk a pokol lángjában.

— Igazá-á-án? — mondta csúfolódva Sztyopka. — Paharékhoz földiek jöttek, azt mondják, falun nincs mit zabálniuk.

Öreganyó tiltakozott:

— Részegek azok a földiek. Ki jön ide? Csak néhány istentelen és lótolvaj, akinek lelke sincs. A jók és becsületesek nem tudnak megélni az itteni fegyencnépség és börtöntöltelék közt.

11

Egyik reggel öreganyó elküldte Sztyopkát kenyeret venni. Sztyopka kiment a tornácra s körülnézett.

Az ég mint óriási katonai takaró csüngött, az eső állhatatosan, unalmasan esett. Forró nyári délben süt ilyen állhatatosan a nap. A tyúkok leeresztett farokkal gubbasztottak a csűr mellett. Tuzik is ott állt, fejét, farkát leeresztve, olyan furcsa volt, mint egy négylábú tyúk.

Vége a nyárnak! Az éjszaka, szürke, nedves bocskorában zaj nélkül megjött az ősz. Vagy nem? Tegnap még kék volt az ég; a puszta felől nem szálltak könnyű pókfonalak.

A visszajáróból elcsent kopejkán Sztyopka három cukorkát vett Butovnénál, likacsos, méregvörös rudacskákat. Szopogatta őket, míg fényesekké nem váltak. Amikor nagyanyó kijött a szobából, odanyújtotta a cukorkákat Lidkának.

— Itt van, edd, én nem szeretem, mert édes — mondta.

Lidka hozzálátott a cukorszopogatáshoz. Sztyopka érezte, hogy szalad az izgalom szellőcskéje a szívére, leereszkedő gyöngédség fogta el a lányka iránt. A szobába bejött nagyanyó, meghagyta Lidkának, hogy hamuzza ki a lábost, Sztyopkát meg vízért küldte.

Sztyopka hazacipelte a vödröt. Egy fakorong akadályozta a víz kifröccsenését, ott lóbálózott a vederben, úgy látszott, mintha a veder élne s húzná maga után a kisfiút.

Leállította a vedret a kemencéhez s kifújta magát:

— Egész teli van — mondta.

Lidka megcsóválta fejét s elmosolyodott. Sztyopka szeretett volna egy falrengetőt kiáltani s a kezére állni.

Egész nap suttogtak. Elhatározták, hogy Sztyopka újra beáll a bányába dolgozni. Lidka ebédet főz és a gyerekeket dajkálja. Öreganyó gyanakodva pillantgatott rájuk, cselszövést gyanított.

Anyja sárosan jött meg a gyárból. Nemcsak a lába volt térdig sáros, de a ruhája, keze, arca is. Leült a hokedlire, nézegette a kezét:

— Elkezdődött a sártenger — mondta — karácsonyig beleveszünk. Filipov nem kötötte fel az övére a csizmáját, lejött a lábáról, alig bírta a kezével kiráncigálni, úgy ment mezétláb a gyárba.

Férfimód rúgta le, nyögve egyet, a csizmáját, aztán elmosolyodott.

— Motya, aki a kohónál dolgozik, ott állt és se erre, se arra, mint akin bilincs van. Áll, a könnyei folynak, integet. A fiatal lakatosok, Antonovék lakói, azok húzták ki.

— A sarat leverhetted volna az udvaron — szólt rá nagyanyó haragosan. — Behoztál egy kocsiravaló földet.

— A fiadat tanítsd.

Nagyanyó udvarias lett:

— Lidka, hozd a seprűt, takaríts el az úrnő után.

Az anyja megcsóválta a fejét s nagyot sóhajtott.

Hamarosan Vaszilij bácsi is megjött s nekiültek az ebédnek.

Az anyja Sztyopkára nézett:

— No, nagyságos úr — mondta — munkára nem vesznek most föl, kezdik a gyárból is elbocsátani az embereket: a kemencék építését nem fejezték be, beszélik, a bányában is lezárnak egypár körzetet. Andrej Andrejevics egyenesen megmondta nekem: „Szerencséd, hogy nyáron jottel, most semmiért föl nem vennének." Mit csináljunk hát veled, mi?

— Iskolába járhatnék — mondta Sztyopka.

A beszélgetésbe nagyanyó is beleelegyedett. Elmondta, hogy a bányában, ahol a boldogult ura dolgozott, a szomszédasszony mit vett az eszébe. Taníttatni kezdte a fiát, az aztán nem is lett ostoba, amikorra tizennégy éves lett, elvágta éjjel az irodás nyakát.

Vaszilij bácsi is azt mondta:

— De hol taníttathatnánk gyerekeinket?

Ahogy ezt mondta, a kezére nézett és szemét a szentképre emelve, nagyot sóhajtott.

— Minek haszontalanságokat beszélni? — felelte az anyja s megcirógatta Sztyopka vállát: — Fog-e tanulni vagy sem, tolvaj nem lesz belőle soha, becsületes fiam van nekem.

— Az igaz, becsületes, párját ritkítja. Kérdezd meg tőle, miféle pénzen vette ma azt a cukrot? — nevetett nagyanyó.

— Cukrot? — kérdezte az anyja s Sztyopkához fordult. — Hogy jutottál te cukorhoz?

Sztyopka az elcsendesedett Lidkára nézett, az kezével elfödte a hasán a helyet, ahol a megevett cukornak kell lennie.

— Loptam — felelte Sztyopka egész váratlanul.

Nagyanyó a beszélgetés alatt kását evett, ahogy ujjával a szájába tömte, mohó, tisztátalan állathoz hasonlított.

— Szép mákvirág! — mondta.

— Kitől loptad? — kérdi az anyja egész halkan.

Sztyopka azt szeretné mondani, lám, az anyja is elköltötte az ő egész fizetését s ő egy szót sem szól érte, de ezt nem lehet, érzi, s így felel:

— Abból a pénzből, amit kenyérre hagytál.

Öreganyó összecsapja a kezét s fölkacag:

— Úgy, úgy, taníttasd a börtönbevalót, tud ő már eleget.

— Hallgass, vénség — mondja az anyja, s megfogja Sztyopka fülét.

Sztyopka kitépi magát s kifut a szobából. Dühös az öregasszonyra — ide juttatta a vén ördög!

A folyosó távoli sarkába vonult s előhúzta a követ a zsebéből. Jó volna megmutatni ezt a követ apónak, a dinamitraktárban. Az anyja nélkül tán jobb volt. Még Paska is félt tőle, mikor a bányába járt. És most? Vaszilij bácsi, igaz, nagyon derék ember, ha görbe szeget kell beverni, nem kalapáccsal egyenesíti ki, hanem mint a templomi gyertyát, úgy hajlítja vissza az ujja között. Ha őneki volna ilyen ereje! S Vaszilij bácsi mégis mindenkihez szelíd. Afanaszij Kuzmics mondta is neki egyszer: „Te, Gomonov,

nem ember vagy, bárány. Ha mind ilyenek lennének mint te, Gusztav Ivanovics hármasával építtetné magának a házakat naponta!" „Az úr legyen vele" — felelte Vaszilij bácsi. És az apja!... Attól félt az egész udvar. Ha ő azt mondta: „Ej, ti ott, csöndben legyetek!" — Nyusa néniéknél egyszeriben olyan csöndesség támadt, mintha nem is emberek, hanem egerek mulatnának s innák a pálinkát.

Érdekes volna pálinkával itatni meg az egeret; a lábacskái között kicsiny harmonika, támolyogva megy, s énekel — a „Búcsút", vagy azt, amit a katona, Paharék rokona énekelt: „Távol-Keletre küldik el őt." Hogy mulatott ő is fizetéskor! Az volt a mulatság!

Miután kiüldögélte magát a folyosón, Sztyopka kiment az udvarra. Eső, sötét, hideg. Bemenjen? Az anyja alszik, Vaszilij bácsi az asztalnál ül, a fejét a kezére támasztja s a mennyezetet nézi. Odahívja Sztyopkát. Hatalmas, de igen könnyű kezével megsimítja a fejét:

— No, kikaptál ma? — kérdi suttogva s szemével az alvó anya felé int. — Nem tesz semmit, csak ne bánkódj. Fő, hogy anyádat tiszteld, akármit mond, tedd meg. Ha szid — hallgass.

— Nagyanyó hazudott.

— Csönd, csönd — mondja Vaszilij bácsi.

Éjszaka Sztyopka Lidkával sugdolódzik. Lidka általában egész napokat hallgat, éjjel azonban, nem tudni miért, gyorsan és elevenen beszél. Sztyopka a munkásról mesél neki, akinek a kötél levágta a fejét; a testét fölhúzták, de a fejét nem tudták megtalálni és az ugrál, mint a bolha a bedőlt járatokban s beleharap a bányászokba. Aztán a dinamitraktárbeli öreget hozza elő. „Majdnem szent — mondja — fény van a feje körül."

— Én nem mehetek hozzád feleségül — mondja hirtelen Lidka — zárdába vonulok és apáca nem lehet feleség.

Sztyopka megharagszik. Hát menjen. Ő majd elveszi azért is Paharék lányát s bemegy vele a zárdába. „Hol van Lidka apáca?" Milyen szívfájás lesz az majd neki.

— Gondold meg, Lidka — mondja ő.

— Ne-e-em — feleli az csendesen.

— Akkor az ördög beléd — mondja Sztyopka — de nagyra vagy!

Egy este erősen kopogtattak az ajtón.

— Tessék, gyere be! — kiáltotta az öregasszony s hozzátette: — A gyerekeid kopogjanak így rajtad öregkorodra.

Az ajtó kinyílt s egy csonkaságában egészen négyszögletes ember vergődött be a szobába. Teljesen át volt ázva, karjai könyékig sárosak, sötét borosta nőtte be s valami rosszakaratú, nyers kifejezést adott az arcának. Élő fekete tuskónak látszott, annyira kurta volt, széles és sötét, csak a mellén csillogott a duzzadt lélekmelegítő fölött, vígan és hivalkodva egy ezüst érem, a Szentgyörgy-rend gyűrött szalagján.

A csonka ember, mintha csak megvakította volna az öregasszony látása, arcához emelte hatalmas bőrkesztyűbe bújtatott kezét.

— Jó estét — mondta — megjöttem — s magas, félrecsukló hangon fel-

zokogott. — Megjöttem — mondta s bőrnadrágba varrt csonka lábára ütött.

Öreganyó feljajdult, fölemelte a kezét s a földre zuhant.

A csonka ember odatámolygott hozzá s hirtelen fölkiáltott, tán most értette meg először, hogy mi történt vele.

— Mindkettő, mamácska, a térdizületben, mindkettő.

— Jasa!... Fiacskám!... Jasa!... Folyt volna ki a szemem... Élsz... Jasa... Inkább haltam volna meg, minthogy így kell látnom téged... — kiabálta nagyanyó.

Sztyopka, ahogy rájuk nézett, szipogni kezdett. Csak Lidka mondta felnőtt, értelmes asszonyként:

— Nagymamám, álljon föl! Nagymamuska, az isten áldja meg...

Jakov szipogva és mormogva vette le válláról a zsákot. Keze reszketett, arca egész idő alatt görcsösen vonaglott. Ott csúszkált a földön s zörgött, nyikorgott a hátuljába beleragadt kavicsokkal és kövekkel.

— Bácsi — mondta Sztyopka, a nyomorék mellén táncoló éremre nézve — a háborúból jön.

— Kiháborúztam magam — felelte az s megkérdezte: — Vaszilijé mind a kettő?

Öreganyó a sarat tisztogatta késsel a fiáról s nedves kendővel törülgette.

— Istenem, hát lehetséges... Jasenyka... fiacskám... Teremtőm — mormogta.

Jakov megmosta az arcát és nyakát a földretett nagy teknőben, a hátulja közben fölemelkedett, akár a lebukni készülő kacsáé. Arca, a sártól megtisztítva egész szörnyű lett, ha lehet, még sötétebb.

— Rágyújtanék — mondta. — Egy kopejkám sem maradt.

Sztyopka átfutott Nyusa nénihez.

— Néni, nálunk van Vaszilij bácsi testvére, megjött a háborúból.

Nyusa néni adott neki két cigarettát. Jakov megforgatta az ujja közt s megcsóválta a fejét.

— Nagyszerű.

Megjött a munkából az anyja. Csaknem olyan sáros és nedves volt, mint Jakov. Sztyopka megfigyelte, hogy nagyanyó, mint egy kislány, hirtelen megzavarodott, kapkodni kezdett, bántotta talán, hogy lábatlan fia van, vagy meg is ijedt, hogy menye tüstént kiűzi az utcára.

— Olga — mondta — Jasa, a fiam, megjött a háborúból. Azt hittük, elesett; Vaszilij édes testvére.

Jakov ott ült a kemence előtt; a kezét melegítette.

— Jó estét — mondta s arca torz mosolyra húzódott. — Itt ülök, szárítom a csizmám a kemencén.

Sztyopka szíve elszorult; hátha az anyja valami gorombát mond, megsérti, kikergeti a csonka embert, hisz nála nélkül is szűken vannak a szobában, meg sem lehet fordulni benne.

Az anyja merő tekintettel nézte a nyomorékot, mélyen meghajolt.

— Jó estét, Jakov Trifonovics! — szólt ünnepélyesen.

— Olga, Olga, gyermekem, bocsáss meg nekem, vén bolondnak — sírta el magát nagyanyó.

Reggel Jakov, neki-nekiszökkenve, aprófát vágott a vasvágóval a küszöbön. Ezt igen ügyesen csinálta, a szívós fenyőhasáb úgy repült szét, mint a rosszul összeenyvezett deszkácskák. Aztán egy darab fenyőkéregből csónakban ülő embert vágott ki Sztyopkának s ettől mindketten egyszerre felvidultak. Sztyopka egész nap Jakov körül forgott. Egészen elfeledkezett Lidkáról; s egyetlenegyszer sem húzta ki zsebéből a kövét; a lábatlan katona uralkodott gondolatain.

Estére átjöttek a szomszédok. A vendég tiszteletére pálinkát ittak, s Jakov a hokedlin táncolva, vésztjóslóan titokzatos arccal a háborúról mesélt. Sztyopka szinte elbűvölten nézett rá s hallgatta az érthetetlen szavakat: „Port-Arthur... Stössel tábornok... Liao-jang."

Aztán sugdolózni kezdtek, az ajtóra nézegettek. Afanaszij Kuzmics tüzesedett neki a legjobban. Amikor már alaposan felöntöttek, Jakov öklével az asztalra ütött:

— Itt dolgozik tizenhatezer ember — kiáltotta — egy egész hadosztály! És még hány ilyen hadosztályt lehetne összeszedni Oroszországban?

Gyorsan beszélt, mérgesen, öklét az ablak felé rázta — s nehezen szedve a levegőt, s föl-fölsóhajtva mind egyetértettek vele. Csak Vaszilij bácsi mosolygott s nézett félre bűntudattal.

— Vétkezel a szavaiddal, Jakov — mondta. — Ez a rend istentől van.

Jakov pedig, aki már részeg volt, kiáltozni kezdett, elnyomorodott testére mutatott:

— Ez is az istentől van, Vaszka? — és szidta a Jézus Krisztust is.

Nagyanyó nyugtalankodott, Vaszilij pedig fölállt, odament a kemencéhez, hogy átöltözzék az éjszakai munkához.

...Vaszilij bácsit délben tizenkét órakor hozták meg a gyári teherkocsin. Aztán ott feküdt, mint valaha az apja, a koporsóban, de az ő arca kendővel volt letakarva, hogy ne lássék a szétzúzott koponyája s összenyomorított orra. S most is, mint amikor az apját temették, ünnepélyesen és hosszan jajveszékelt a sziréna. Ahogy hallgatagon hazatértek, az arcokon bánat volt és tanácstalanság.

Nagyanyót leültették a zsámolyra. A feje rángatózott, a keze lelógott, hangtalanul suttogott valamit s üres szemmel nézett a padlóra. Lidka Jakov mellett állt a kemencénél s mindketten egyforma picinynek látszottak. Az anyja egyik faltól a másikig ment, nyilván saját gondolataira válaszolt, amikor megszólalt:

— Nem kergethetlek el, nyomorultakat. Együtt fogunk szenvedni. — S odamenve az ágyhoz, ahol Vaszilij bácsi két hatalmas, idétlen csizmája állt, fölzokogott s a kezével intve suttogta:

— Sztyopka nemsokára gyárba fog járni, ez a csizma majd jó lesz neki...

Az új lakás a telep legszélén volt, beépítetlen helyen. Ablakából egy kétemeletes ház vörös tornyocskáira lehetett látni, abban lakott az angol Balfour, a gyár egyik gazdája, a padlás félköralakú ablakából pedig a magas fallal körülvett kert is oda látszott. Erről a kertről csodálatos dolgokat meséltek. Valami almafa nőtt ott, nagy, keménymagvú gyümölcse édes, mint a cukor. A betontavakban, azt beszélték, vörös halak úszkáltak, egy kőkútban medve lakott. Az angol állandóan külföldön élt s ritkán jött ebbe a házba, évente egyszer néhány hétre; a gyárba nem járt be, úgyhogy szemtől szembe nem látta senki sem.

A munkások tavaszi éjszakákon a gyárból hazatérve megálltak ott, beszívták az orgona illatát, hallgatták a madarak énekét; a környék óriási területén az angol kertje volt az egyetlen hely, ahol a fülemüle megtelepedett. Még a legvakmerőbb gyerekek sem ábrándoztak arról, hogy ebbe a kertbe belopózzanak; a falat üvegszilánkok tették hozzáférhetetlenné, a saroktornyokban éjjel-nappal fegyveres ingusok* ültek.

A ház, ahova Olga családjával beköltözött, egyetlen alacsony, de tágas szobából állt, mennyezete és falai agyagból voltak. A házigazda valamikor kerítéssel akarta a házat körülvenni, fölállította a kaput, de aztán nyilván meggondolta magát; a ház ott maradt a pusztaságon, minden irányban tárva-nyitva, előtte pedig ott állt a bezárt kapu, egy félig ló- — félig kakasforma figurával kicifrázva.

A házigazdáék ott éltek a szobában, együtt a lakókkal. Gyermekeik nem voltak. Az öreg gazda valamikor mint elővájár dolgozott a bányában s meghűtötte a lábát. Dolgozni most már nem tudott; egész éven át szőrcsizmát hordott, olyan nagyméretűt, hogy Sztyopka kényelmesen beledughatta a fejét.

A gazda gyakran becsípett s ilyenkor mosolygott, mint aki igen kellemes dolgokra gondol, olyan dolgokra, amikről csak ő tud... Ha pedig erősebben felöntött a garatra, akkor a kapuhoz ment s egyik lábáról a másikra állt, mint öreg, elégedett kandúr, aki egy kendőt gyúr a mancsai közt. Elnyújtott énekbe kezdett:

Fölkel a nap Szibériára; ne csüggedjetek, gyerekek.
Belém, Platon Romanyenkóba, vessétek reményetek...

A ház lelke Marfa, a felesége volt: nagy, széles nő. Kézművesasszony volt, erős, ügyes és vidám, szeretett inni és mulatni. Régebben a mechanikai műhelyben dolgozott, a legkényesebb esztergályos munkát végezte, de mint asszonynak, nagyon keveset fizettek, alig többet, mint a fiútanoncoknak; megharagudott s otthagyta a gyárat. Most itt volt a műhelye a fészerben, bármilyen munkát elvállalt: szamovárokat ónozott, lábasokat

* Ingusok — kaukázusi népfaj.

forrasztott, órákat javított. Értett az asztalossághoz is: tükörhöz való rámákat fűrészelt, bútort lakkozott a városban. Néha házakhoz is eljárt kéményt tisztítani s ha éppen kemencét kellett rakni valakinek, hát a kemencerakáshoz is értett.

Sztyopka már a régi lakásukon is hallott Marfáról. Az asszonyok panaszkodtak, hogy az állami sütőbódékban két pudjával kellett a kemencére a fát rakni s a kenyér rosszul jött fel, nyers maradt és nehéz; míg a Marfa kemencéjében feleannyi fa fogyott s a kenyér magas lett, „könnyű mint a papír" — mondták az asszonyok.

A két család gyorsan és könnyen összebarátkozott. Másodnap Jakov az öreggel beivott, az átölelte a nyakát:

— Jasa te, lelkem embere — mondta — mintha csak édes fiam volnál.

Jakov meg görcsösen szorította a kezét és így felelt:

— Higgy nekem, atyám. Csak egyet kérek tőled, higgy nekem.

Magától jött, hogy az ebédet együtt kezdték főzni; nagyanyó, aki régebben nagyon számontartotta a lábosait és fazekait, összezavarodott s már nem nézte kinek a vedre, bárdja vagy kötele van forgalomban.

Az öregasszony a fia halála óta alig aludt, éjszaka egyre istenhez imádkozott s a halálát kérte. Gyakran rájött a feledékenység, a közöny a földi dolgok iránt és az új lakásban már nem is rendezkedett be a maga módján, elfogadott mindent, ahogyan volt. Annak az embernek az érzése vett erőt rajta, aki utolsó óráit tölti már a házban: holmiját összerakta, a kapu mindjárt megnyikordul, a lovak felnyerítenek, s az ember utoljára néz szét a falakon, amelyek közt ez a fegyházforma s mégis oly kedves élet eltelt, aztán keresztet vet, egy nehezet sóhajt, s örökre elmegy az éjbe, hóviharba. Az útra szedelőzködő embernek nincs kedve a korábbi dolgaihoz; a szobában járva-kelve, legföljebb szokásból törli le a port az asztalról vagy rúg egy régi rongyot a sarokba.

Csak a lábatlan Jakov iránt érzett az öregasszony fokozott szeretetet; s míg a nadrágját foltozgatta, azon síránkozott, hogy ez a vére itt marad a világban árván s nyomorékul.

Vaszilij bácsi pusztulása Sztyopkát váratlan erővel rázta meg. Vaszilij bácsi halálán át megértette az apja halálát is. Ez a két ember: apja, a fekete, cigányformán kócos s a kékszemű, világos Gomonov — mindkettő óriási, hatalmas — meghalt. Azaz a halál mindenkiért eljön. Sztyopka elment nagyanyóval kétszer a templomba, de semmit sem tudott meg. Egy téli reggel, még sötétben, kiment a házból s a temető irányába indult. A puszta titkaiba burkolózva nézte őt s az égről ijedten meredtek rá a csillagok. Lám, gondolták, ez a feketesapkás fiú most mindjárt megtudja, amit senki sem tud. A csillagok izgalma átterjedt a földre. A szél meglódult, belesúgott a bokrokba, az ijedt bokor meg ágait verdesve. hánykolódni kezdett. A szél első rohama után jött a második, széles és erős, s az egész puszta füstölni kezdett tőle. Sztyopka átmászott a temetőkerítésen s megindult a duzzadt hó-vállpántokkal ékített keresztek között. A temetőben teljes csend volt. A szél, miután nem sikerült Sztyopkát visszatar-

tania, úgy látszik, a kerítések alatt futkosott, nem tudva, hogy térítse vissza. Nem volt épp félelmetes, csak a szíve vert igen hangosan. A fák mögül kijönnek... apa, Vaszilij bácsi... s őt is leviszik... A hajnal homályában és csendjében végigment aztán a keresztek közt, amelyek alatt az öntöttvas és az acél készítői aludtak, a nagyszerű fém kovácsai, akiknek az élete a füst és láng között folyó munkában telt el. De a halál titka nem nyílt meg Sztyopka előtt. Amikor a nap fölkelt, a fák teteje egyszerre föllobbant, majd alsóbb ágaik is vakítóan fölizzottak — olyan volt hirtelen, mintha valaki élesen, boldogan fölkiáltott volna. A keresztek fölragyogtak s a fény hatalmas tömbje millió violaszín, vörös és zöld szikrára hullott szét a havon. Fölhangzott a csókák vészkiáltása, egy verébcsapat neszezve fúrta magát a hóba, közben csillogó füstöt vert föl.

Az élet ezen a télen szomorúan alakult.

A segélyt, amit Vaszilij bácsi temetésére adtak, két hét alatt fölélték. Nagyanyó bement az irodára, a nyugdíján veszkődött, de sehogy sem tudta megérteni, miféle bizonyítványt követelnek tőle. Jakov elhatározta, hogy ő majd felderíti, egy nap föltűzte az érmét, és bekúszott az irodába. Útközben benézett a kocsmába, ivott egyet, hogy tisztább legyen az esze. Az irodában aztán elkezdett kiabálni:

— Az egyiket megölték, a másiknak letépték a lábát s az öregasszony anyjuktól a hat rubelt megtagadják!

A rendőrök a karjukon vitték ki, huszonnégy órát ült a hűvösön. Elégedetten és vidáman jött haza, egész éjszaka huszonegyest játszott a csibészekkel s két rubelt nyert tőlük. De minthogy a gyárban erős munkacsökkentés volt s az egész családból csak Olga dolgozott, elhatározták, hogy nem sürgetik a nyugdíjat, mert az igazgató megharagudhat és elbocsátja Olgát. Akkor menj és pörösködj velük.

Lidkát falura vitte a nagynénje, Vaszilij bácsi első feleségének a nővére.

Jakov meg napraforgómagot árult, Sztyopka vitte mögötte a kosarat a városba.

A lábatlan ember kiült az Első utca sarkára, a bankkal szemben, a fiú mellette állt és segített az árusításban; megigazította a vevők zsebét, beleöntötte a napraforgómagot s időről időre fölkiáltott:

— Pörkölt magot vegyenek! Egy kopejka két pohár!

A városban nagyon érdekes volt: majd a részegek tépázták egymást, majd a parasztok verték meg a csalót a piacon, majd a rendőrök szidták az árusítókat.

Néha gyárbamenet arra vágtatott az igazgató egy pár hollófeketével, a rendőr a sarkon kihúzta magát és tisztelgett.

Jakov mellett egy öreg, vörös, fájósszemű zsidóasszony árulta a magot. Az ő üzletköre szélesebb volt Jakovénál; a magon néhány barnafoltos alma is hevert, kis halom édesség s egy füzér összefagyott perec. Az öregasszonyhoz egy fiatal nő jött oda gyakran, kócosan, kendőben. A fiatalnak lehetett vagy harminc gyereke, mert minden alkalommal más és más fekete, vagy vörös fiúcskát-leánykát tartott a karján vagy húzott maga után.

Egyik nap, miután dudálásig kereskedtek, Jakov az öregasszony gondjaira bízta a kosarukat s elhívta Sztyopkát a kocsmába.

„Kutyaörömet" rendeltek, igen izletes volt, disznó füléből és orrából. Hosszan teázgattak, nem nagyon siettek vissza az üzletükhöz.

A kocsma még érdekesebb volt, mint az utca; mindenki beszélt, nevetett, veszekedett.

Az érkezők elmondták, hogy a gyárban és a bányában erősen csökkentették a termelést. Makejevkában a franciák bezárták az új gyárat s anélkül, hogy a háromezer munkásukkal elszámoltak volna, külföldre mentek. Egy fiatal hengerész nevetve mesélte, hogy a juzovói gyárban az orosz munkás, ha harminc évig dolgozik is, nem lép elő, de minden angolt mesternek hívnak.

Az egyik furatot fúr a „medvébe"* — mondta ő — ezt „dinamitmesternek" hívják, a másik öreg a melegvizet őrzi, az ő neve „melegvízmester". Mind mester, de eszük az nincsen nekik, nem értenek a munkához, csak a labdát kergetik vasárnap.

Még Sztyopka is belevegyült a beszélgetésbe s elmondta, hogy a gyári bányában is éjjel-nappal részeg volt az angol.

— Hát te a bányában dolgoztál? — csodálkozott a hengerész.

— Dolgoztunk mi mind — kapta föl a szót Jakov és a lábcsonkjára ütött — én is váján voltam...

Az ott ülők elkezdték szidni a belgákat, franciákat, angolokat, de a hengerész egyszer csak azt mondja:

— Ej, testvérek, hagyjátok. Oroszban is van, aki nem jobb az angolnál — s Guszev egyik munkásáról kezdett beszélni, aki a hengerműben dolgozik, de a városban hat fiákert tart s tíz lova van neki. — Besúgó. Elég, hogy egy szót szólj a közelében s a mester egy perc múlva már tudja.

— Hé, Gomonov Jasa — mondta valaki halkan.

Sztyopka körülnézett s tátva maradt a szája: két lépésre tőlük ott ült a lőmester és mellette, Kuzma, a lakójuk.

— Kuzma! — kiáltotta el magát Sztyopka s az útjában ülőket félretolva, az asztalkák közt feléjük kezdett tolakodni.

A lőmester épp akkor üdvözölte Jakovot.

— Hogyne, rögtön megismertelek, két évig együtt dolgoztunk a Naklonnajában — mondta s megrázta Jakovot: az belekapaszkodott a székébe, nehogy a földre henteredjen.

— Matvej — mondta Kuzma a lőmesternek — majd megvárlak az utcán, jó?

Sztyopka a nyomában ment. A kocsma ablaka alatt álltak.

— A bányában dolgoztam, mint ajtóőr, tífuszom volt. Hát te megszöktél tán a börtönből? — hadarta Sztyopka.

— Honnét? Mit beszélsz, kedvesem? — mondta Kuzma s hozzátette: — Ide figyelj, Sztyopka, anyádnak ne szólj róla, hogy láttál.

* Medve — a kohóba dermedt vas.

— Istenuccse — mondta Sztyopka és megnyugtatásul levette a sipkáját és keresztet vetett — istenuccse, a szent keresztre fogadom neked.

— És ide figyelj! Csak reggel érkeztem s estére már továbbállok.

— Hová mégy?

— Nem fontos, hova — tevét hajtani.

Aztán kérdezősködni kezdett a fiútól:

— Anyád hogy van? Mit csinál? Dolgozik?

— Dolgozik, igenis.

— Szóval visszavették. Az jó. No és haragszik rám, szokott szidni?

Sztyopka tagadólag rázta a fejét.

— Hát Nyuska csak sétálgat? Emleget engem? Egyszer sem emlegetett? — és Kuzma megcsóválta a fejét.

— Lehet, hogy később emlegetett, mi most más lakásban lakunk — mondta Sztyopka, hogy Kuzmát megvigasztalja.

Aztán kihúzta zsebéből a követ s álnokul odaszólt:

— Kuzma, nézd csak...

— Hol szedted? — csodálkozott Kuzma.

— Szereztem.

— Mondd meg! Látod, én akkor igazat mondtam, egy vasutasnál volt ilyen kő. El is mentem hozzá, de a munkások kinevettek, azt mondták, hogy összezúzta a csille a lábát; kórházba vitték.

Újra a követ nézegette.

— Mondd csak el, kérlek, nagyon érdekes a kő...

Ebben a pillanatban a kocsmából kijött a lőmester s nyomában Jakov.

— Matvej, én visszamegyek — mondta Kuzma, megsimogatva Sztyopka arcát tenyerével s elment lefelé az utcán, a töltés irányában. A lőmester elbúcsúzott Jakovtól.

— Neked hol a szállásod? Meglátogatlak — mondta — aztán majd gyere el hozzánk is az egyfogatúdon.

— Romanyenkóéknál — mondta Jakov — az átjárón túl, ahol Larinszkaja felé megy az ember...

— Marfánál, ugye? Ne magyarázz nekem, tudom, hol lakik — s gyors léptekkel Kuzma után sietett.

Jakov, ahogy utána nézett, azt mondta:

— Komoly ember, igazán nagyon komoly... — Sztyopka elcsodálkozott, mert Jakov mindenkiről csak rosszat mondott.

Hazaérve Sztyopka szívetája belesajdult, hogy az anyjának Kuzmáról beszéljen. Felsóhajtott, összeráncolta a homlokát s érezve, hogy nem tud uralkodni magán, kiment az udvarra, levette a sapkáját, egy ideig úgy járkált a fagyon. Soká nem tudott elaludni ezen az éjszakán; a fejében egymás után villantak föl a bánya, a dinamitraktárbeli apó, Kuzma, a lőmester. Kuzma és a lőmester — látta már — nem véletlenül találkoztak. Ismerték egymást, még amikor a bányában dolgoztak. Elképzelte, hogy hurcolták ki a röpiratos zsákokat a dinamitraktárból, mialatt a rendőrök fönt futkostak, fütyültek és sehogy sem tudták rajtacsípni őket.

Éjjel pedig azt álmodta, hogy hatalmas munkástömeg gyűlt össze, az anyja, Kuzma Romanyenko, Marfa; lezavarták a tetőről Paska galambjait, zsákokba dugták őket, Paska pedig az igazgatóval ott futkosott az udvaron, kardokat lóbálva. Aztán Kuzma mászott ki a börtönablakon és senki, még Sztyopka sem szánta rá magát, hogy közel menjen hozzá, egy hang pedig azt kiáltotta:

— Vissza! Itt a lőmester!... Táguljatok innen!...

A magárulással öregasszonyok foglalkoztak és Jakovot sértette, hogy ő az egyetlen férfi, aki ezzel az iparral foglalkozik.

Egy nap új gondolat gyúlt ki a fejében.

— Ide hallgass, Sztyopka — mondta. — Te csak ülj itt, árulj, én mindjárt visszajövök.

Estig Sztyopka huszonhat kopejka árát adott el, s hogy sötétedett, a sarok mögül előkúszott Jakov, pénztől duzzadt zsebére ütött s azt mondta:

— No, gyerünk!

Ettől a naptól kezdve a magárulás Sztyopkára szállt. Jakov fölvette reggel a katonasapkáját, a vattáskabátot a fényes éremmel, Sztyopka meg fogta a kosarat s szép lassan megindultak a város felé. Útközben néhányszor kifújták magukat, minthogy Jakovnak elfáradt a keze s Sztyopkának is nehéz volt a kosarat vinnie. Pihenés közben Jakov mesélt:

— Lakáson többet adnak, előfordul, hogy enni is — mondotta.

Egy asszony három rubelt adott neki. Jakov nevetett és kiköpött:

— Látni lehetett rögtön, hogy prostituált, és még sír: „Tudod, galambocskám, az én bátyám is a flottánál tűnt el."

Egy mérnök meg nem hitte el, hogy Jakovnak a fronton szakították le a lábát: „Hazudsz, gyári nyomorék vagy." Amikor pedig Jakov megmutatta neki a papírját, a mérnök öt kopejkát adott neki.

— Eh! — mondotta Jakov. — A szemébe vágtam neki az öt kopejkáját.

Ez a történet különösen tetszett neki és háromszor is elmesélte.

Sztyopka beleszokott a kereskedésbe. Maga ment el a feketeszakállas bolgár kertészhez, hogy napraforgómagot vegyen. A bolgár egy zöld tizedesmérlegen mérte a magot; mind a ketten szipogtak, úgy figyelték, haragosan szinte, amíg a súlyok kiegyenlítődtek. Aztán Sztyopka ötkopejkásait számolták le s megint csak szipogtak. A raktárban, ahol a magokat mérték, hideg volt, kékes dér födte a falat, a káposztafejek nyikorogtak és erős almaszag volt. Sztyopka megtörölte arcát a ruhaujjával és hallgatag, méltóságteljes kereskedőnek érezte magát. Otthon a magocskákat vasserpenyőben sütögették. Marfa ukránosan dekának hívta őket. Sztyopka szenvedett, ha a mag megsült és valaki elvett az árujából. Főleg azért szeretett talán Jakovval menni a városba, mert az nem nyúlt a maghoz, elfoglalta a kezét a járás.

Sztyopka minden magárust ismert. Különösképpen hízelgett neki, hogy az öregasszonyok nagyosan Sztyepannak hívták és mint felnőttnek panaszkodtak neki a bolgárra, a feketeszakállú rablóra.

Egy este, amikor Sztyopka azon volt már, hogy az üzletet bezárja és

egyre az Első utcát nézte, nem kúszik-e már elő Jakov, a kapuból egy tántorgó, nagyszál ember jött ki göndör szőrrel szegett kabátban.

— No Hajka, hogy megy a dolgod? — kérdezte tört orosz nyelven Sztyopka szomszédjától.

Az öregasszony a földre nézett s hallgatott. A részeg odarúgott csizmájával a zsámolyra. Az öregasszony a földre henteredett, a magok zörögve szóródtak szét, az almák a házfalhoz gurultak.

— Látod, nagyfiú, hogy megy Hajka üzlete — mondotta Sztyopkának a részeg s a fölborított zsámolyt átlépte s elment le az úton.

Sztyopka a földön kúszott, kis halomba gereblyézte az árut. A magocskák hamarosan össze voltak gyűjtve, az almák a kosárban, a bepiszkolt cukrok a sárból kikaparva.

Az öregasszony azonban olyan volt, mintha minden magja odaveszett volna. Ajka reszketett, ujjai alig bírták helyreigazítani félrecsúszott fejkendőjét.

— No, összeszedtem — mondta lihegve Sztyopka.

Az öregasszony elkapta váratlanul Sztyopka kezét és megcsókolta. A fiú soha életében nem képedt még így el. Szomorúság és zavar lepte el. Nem várta meg Jakovot, hazament. Egész úton a kezét nézegette és köpködött.

Otthon meleg volt és vidám hangulat uralkodott. Marfa néni az asztalnál ült s pálinkát töltött ki pohárkákba.

— Töltök neked, Olga, mit szólsz hozzá? — mondta s kezének és ruhájának meleg, friss kenyérszaga volt.

Leültek az asztalhoz — két szélesvállú, magas asszony. Az egyik világos arcú, fürge; a másik sötét, hallgatag, méltóságteljes. Amikor Marfa a pohárkához nyúlt, olyan volt, mintha maga a pohárka ugranék az ujjai közé, olyan könnyű és ügyes volt a keze. Kiitta és odahunyorított az urára, aki nevetve nézett rá.

— Nem szeretek férfiakkal inni — mondta Marfa. — Az én Platonom megtanulta már, csendben ül, mikor én mulatok.

— Kezdi a hencegést — morogta komoran Platon.

— Hallgass! Megmondtam már egyszer, üstvasból szamovárt forrasztok; úgy is lesz, forrasztok. Negyven vödörre valót. Egy rés sem lesz rajta. Mindenkit megfőzők benne, Platonkámat, a csintalan Sztyopkát. Igaz, Olga?

— Jön, jön már — mondta hirtelen nagyanyó s odament, hogy kinyissa az ajtót.

Jakov csúszott be a szobába, ügyesen fölkapaszkodott a székre és dermedt kezét megtörölve, végignézett az asztalon.

— Öntsek neked? Vagy tán nem iszol ma? — kérdezte Marfa.

— Lassan, ráérek — mondta Jakov s mind csodálkozva pillantottak rá.

Kigombolta a gallérját és az ingébe süllyesztette a kezét, valahonnan a hasa tájékáról összegyűrt szürke papírlapot húzott ki.

— Egy ismerős ember adta, röpirat.

Sztyopka tüstént elértette, ki az az ismerős ember.

Az anyja fogta a lapot, megfordította:

— Levél — mondta. — Most sok ilyet találni a gyárban. Tegnap este a rendőrök a műhelyben kutattak, a tiszta ruha közt keresték.

— „Oroszországi szociáldemokrata párt" — betűzte Jakov s megtörölte tenyerével homlokát. A szavak érthetetlenek voltak és ez különösen érdekessé tette az olvasást. — „Elvtársak — olvasta Jakov. — Véráradat, az esztelenség és bánat árja önti el Oroszországot... — Indulat csapott föl benne, furcsán vinnyogott és nyelte a levegőt. — Éljen a szabadság és a népuralom, éljen a nyolcórás munkanap, éljen a szocializmus — olvasta egyhangúan Jakov. Aztán ünnepélyesen, fennhangon az utolsó, kövér betűkkel nyomtatott mondatot: — Olvasd el és add tovább elvtársadnak."

Mind hallgattak.

— Nem értettem belőle semmit — mondta Platon apó — de úgy látszik, magára a cárra céloz.

— Mind azt írják — mondta az anyó — munkásság, munkásság. Mi az nekik! Az emberek pedig miattuk kerülnek Szibériába.

Marfa nevetett.

— No és — Jasa, add át elvtársadnak.

Jakov haragosan nézett körül, inge alá rejtette az összehajtott papírt.

— Ha tudnám — mondta — ki írja ezeket a röpiratokat, megvenném a képét és a szentkép helyére függeszteném.

Aztán egymás után három pohár pálinkát ivott ki; nagyanyó közben folyton biztatta:

— Harapj egyet, Jasenka, itt a sós uborka, a kenyér most jött ki a kemencéből.

Jakov a fejét rázta és egyszer csak elsírta magát:

— A lábam, a lábamat adjátok vissza, hisz fiatal vagyok!

Pénzt kezdett a földre szórni. Kopejkák és ötkopejkások koppantak az agyagpadlóra. Mind ijedten néztek Jakovra, Platon apó pedig Sztyopkának magyarázta:

— Asszony után vágyódik, fullasztja a vére.

Sztyopka nézte, hogy fullasztja Jakovot a vér. S amikor az anyja megparancsolta neki, hogy szedje fel a padlóról a pénzt, tagadóan rázta a fejét. Mind némán feküdtek le, nem szedték fel a gyűlölt petákokat és kopejkákat.

13

Platon apó azt mondta, hogy a jekatyerinoszlavli kormányzóságban nem volt még ilyen hosszú tél. S ez a rossz tél olyan esztendőre következett, amelyikben ezrével kószáltak az utcán a hajléktalanok; éjszakánként mágyáknál melegedtek s ott fagytak meg a pusztán, a gyár alatt.

A városban, a telepen, az irodák körül és a gyár hányása alatt, mindenütt rongyos emberek ácsorogtak; a bezárt bányák bányászai, a Rosztovból

és Mariupolból érkezett „mezítlábasok". Kötekedtek, éjszaka kirabolták a gyárból jövő munkásokat, föltörték a piaci bódékat. Sztyopka és Jakov egy alkalommal végig is néztek egy csatát a vasúti töltésről az érckirakást fölvállaló jövevények és a kohóüzem talicskásai között. A talicskások először csak messziről szitkozódtak és dobáltak ércdarabokat a mezítlábasokra, aztán közelebb húzódtak hozzájuk és öklözni kezdték az ellenséget. Jakov az ütközetet nézve, síránkozó hangon ordította:

— Üsd őket, üsd agyon!

Kezével a sínbe kapaszkodott, az izgalomtól föl-fölugrott. Erre-arra forgó hátuljával olyan volt, mintha azért kapaszkodnék a sínbe, hogy el ne szálljon. A talicskások a legerősebb és legvakmerőbb nép, hamar megtörték a mezítlábasok erejét, s amikor a városból a lovasrendőrök kinyargaltak, az úton már mindenütt csönd volt; a talicskások elvonultak a gyárba és magukkal vitték azt a legényt is, akinek ők maguk törték be a fejét egy érctömbbel.

Napközben erős szél támadt, Sztyopka ott ugrált a kosara körül s egyre a meleg és fülledt bányára gondolt. Még jó, hogy a teásbolt gazdája megengedte, hogy a magocskás kosarát odategye a pult mögé; nem várta be Jakovot, hazaszaladt. Egész úton lóbálta a karját a fagy és szél ellen védekezve. A csontjai nyilaltak és az ujjai annyira viszkettek, hogy kedve lett volna letépni őket a lábáról s valahová elhajítani. Otthon nagyanyó szidni kezdte, hogy korán jött haza, a nyomorék Jakov meg kint szenved éjszakáig. Sztyopka ott ült előre görbedve, fölhúzta meztelen lábát s fújta az ujjait.

— Mit Jakov! — mondta és azt gondolta: „Jó, akinek műlába van, nyáron járkál, sétál vele, télen lecsatolja, odateszi a kemencére, melegedjék."

Este Afanaszij Kuzmics és Petrovna jöttek látogatóba. Afanaszij Kuzmics elmondta, hogy a betörtfejű legény még dudálás előtt meghalt a gyári kórházban.

— Ne verjék le a munkabért — mondta az anya. — A talicskásokét is csökkentették — hetven kopejkát kapnak egy napra.

— Igen. A fogatocskájuk pedig hatvan pudot húz — tette hozzá Marfa.

Sztyopka ott feküdt a kemencén, egész halom ronggyal betakarva. Boldogan ásítozott s hallgatta Afanaszij Kuzmics hangját.

— A gépgyáriak beszüntették a munkát, Nyikopolban sztrájkolnak, Ruszkij Providanszban is leálltak. A druzsakovi gyár leállt, a jurjevi is leállt...

Afanaszij Kuzmics olyan sokáig sorolta fel a gyárakat, hogy Sztyopka elaludt. Petrovna haragos hangjára riadt fel:

— Egész megveszett az öreg, azt is a te lakód, az a Kuzma csinálta. Fölteszi az öreg a szemüveget, s gyerünk, olvassa azokat a röpcédulákat.

Megfenyegette öklével s orrhangon, nyilván utánozva őt, rázendített:

— Pókok és legyek... kik a mi ellenségeink... a pópáról és az ördögről... hogyan küzdöttek a munkások egy jobb sorsért. Fuj! A mosdatlan!

Sztyopka szerette volna tovább hallgatni, de hogy kinyitotta a szemét, a szoba kékesfekete volt, az asztalnál az anyja zörgött a csizmájával — munkába készült.

A következő napon sok minden történt. A szél ellenére, amely szünet nélkül süvöltött be a pusztáról, az utcákon csak úgy tolongott a nép. Valami nyugtalanság-féle érzett az emberek hangján, mozgásán. Az úttesten járkáltak, megálltak és minduntalan a gyár irányába néztek. A teázóban, ahová Sztyopka a kosarával bement, szokatlan csend volt, a bennülők mind suttogva beszéltek.

Sztyopkának úgy rémlett, hogy mindennek a nyugtalanságnak az ő lakójuk az oka, s az elmenők arcába nézve, várta, mikor pillantja meg a vidám, mosolygóképű Kuzmát. Egyszerre csak meghúzza szomszédnőjének a kendőcsücskét.

— Nézd — mondta — ki jön ott!

A múltkori ember jött, a szőrrel szegett bekecsben, egyenest feléjük. Az öregasszony kezdte szedni a cók-mókját, de a bekecses azonnal észrevette.

— Hát te itt vagy? — mondta s rúgásra kész lábbal már neki is ment az öregasszonynak.

Styopka fölkelt s elfödte a kosarát.

— Hozzá ne érj! — kiáltotta az öklét fölemelve. — Nem bántott!

Sztyopka földagadt orral és összevérzett füllel ért haza.

— No, te családfenntartó — mondta nagyanyó — tolvajokkal adtad össze magad?

Sztyopka nem felelt semmit, kiment az udvarra, hogy lemossa a vért.

De ahogy a pitvarba visszakerült s a fájdalomtól és az emlékektől felzokogva, arcát a jeges vízbe merítette, csikordult az ajtó s jött az anyja. A fiát észre sem vette, csak ment be gyorsan a szobába.

— Marfa! — szólt oda hangosan. — Leálltak.

— Nem igaz... istenbizony? — kérdezte Marfa.

— Csak nem fogok hazudni — mondta az anyja. — Larinkába mentek, gyűlés vagy mi lesz. Én nem kívánkoztam.

Erre jött be Sztyopka a szobába.

— Uramisten! — kiáltott föl az anya. — Hol kaptad ezt? Ki csinálta?

— Egy gazember — mondta komoran Sztyopka. — De meg is kapta a magáét, megharaptam a kezét.

— Mit beszélsz? — mondta az anyja. — Elromlott ez a gyerek, beadhatnám, a fegyencek közé.

— Add ide énnekem, én majd iparost csinálok belőle — mondta Marfa. — Inkább beszélj a gyárról.

De anyja a kezét tördelte és kiáltozott:

— Mindjárt kirázom belőle, az ostobából a lelket. Az emberek sztrájkolnak, éhezni, fázni fognak, ő meg verekedést rendez!

Sztyopka fogta a sapkáját és kifutott az utcára.

A telepre ment, a régi lakásukra, de a fiúk közül nem volt ott senki, szétszaladtak mind a sztrájkot nézni.

A gyárral csodálatos dolgok történtek. A gőzgomolyok a földön kúsztak, elfödték az eget, oszlopokban álltak a katlanok, kazánházak fölött. A gyár, mintha csak az emberekkel elégedetlenkednék, ezer hangon zúgott és bőgött, haragos, ijedt és értelmetlen hangokon. Larinka felé az út csakúgy feketéllett a néptől. Munkások jöttek az átjáró kapukból, a doni negyedből, Szobacsovkából. Jöttek a rongyos, hetyke talicskások, jöttek a martinosok, a sapkájuk ellenzőjébe bevarrt kék szemüvegekkel, jöttek a gyári bánya bányászai.

Sztyopkának úgy rémlett, mind azért siettek, hogy pörbe szálljanak a bekecses emberrel, aki őt elverte.

— Sztyopka! Sztyopka! — hívta őt egy hang.

A fán, pont fölötte, Aljoska és Miska Pahar ült.

— Gyere, mássz föl hamar, te hólyag! — kiabálták s lehajolva, a kezüket nyújtották neki.

A fáról látni lehetett a teret, a gyárat, a két utat. Egyik, a telep felőli, azon még egyre áramlott a nép, a másik üres volt és hótól fehér; ez vitt a városba.

— Ezt kitől kaptad? — kérdezte Miska Pahar.

— Csak úgy. Beleütköztem a városban valakibe — felelte Sztyopka és kiköpött.

— Ej, te, málé, nem látod, hogy itt emberek állnak? — kiáltott egy munkás lentről és megfenyegette Sztyopkát az öklével.

A lenn állók a gyár felé néztek és beszélgettek.

— Nézd már, a mechanikai műhelyben is leeresztik a gőzt!

— A bányát estére okvetlenül elönti a víz.

— Nem baj, a rendőrkapitány majd szivattyúz.

Valaki fölkacagott. A hátulsó sorokból kiabáltak:

— Kezdjétek már! Pópa nélkül nem tudtok hozzáfogni?

— Mit kell elkezdeniük? — kérdezte Aljoska.

— A verekedést — felelte Miska Pahar.

Sztyopka a fehér, puszta útra nézve, elképzelte, hogy indul meg rajta kiáltozva és énekelve a tömeg, agyonverik a rendőröket, az igazgatót. Hisz a piac terén állók nagyon erősek voltak. Kijöttek a műhelyekből és a hatalmas gyár panaszosan felordított s egyszeriben elvesztette minden erejét.

— Elvtársak! — kiáltott egy sovány ember egy deszkarakásról. — Megnyitom az angol társaság gyári munkásainak gyűlését.

Utána egy másik, zömök, feketekabátos mászott fel a deszkára, meglóbálta a kezét és éles, erős hangon beszélni kezdett. Gyorsan, fönnakadás nélkül beszélt, mintha csak írást olvasott volna. Sztyopka nemigen értette a szavát. A hátulsó sorokban felzúgtak:

— Idegent ne hagyjatok beszélni!...

— Nem ezért gyűltünk össze...

— Húzzátok le, nem kell politika...

A feketekabátos folytatta beszédét. Nyilván régen tartotta magában, most sietett kiadni mindent.

Aztán egy szakállas munkás kezdte egy fehér papírtekercsről a sztrájkolók kívánságait felolvasni.

— „A munkabérek felemelését minden műhelyben végrehajtani" — olvasta ünnepélyesen.

A szakállas lassan olvasott, meg-megállt s minduntalan körülnézett, a szemüvegét igazgatta.

— „A nagyolvasztóknál dolgozó munkásoknak havonta kétszer vászon tenyérvédőket kiadni" — olvasta a szakállas, s az emberek, akik csak ott álltak, bányászok, martinosok, lakatosok, gépészek rázúgtak:

— Helyes, a kohóbelieknek meg kell adni a tenyérvédőket!

Az olvasó megvárta, amíg elcsendesednek s az erőlködéstől kivörösödve felkiáltott:

— „Szárítókamrát építeni a földalatti munkásoknak!"...

A bányászok elmosolyodtak és bólogattak, a földfelettiek pedig fenyegető zúgással erősítették meg ezt a követelést is.

— Nézd csak, nézd! — kiáltott fel hirtelen Miska Pahar.

A fehér úton, a város felől, egy csomó lovas nyargalt errefelé, a száraz hóból egész kis felhőt verve föl. Minden pillanattal közelebb jöttek és nagyobbak lettek. Sztyopka megfigyelte, ahogy egy ló fölhorkanva oldalt ugrott, s a lovas a nyeregben fölállva gyors és rövid ütéseket mért rá a korbácsával. Ez az elmaradt lovas majd eltűnt a hófelhőben, amelyet a többi lovas vert föl, majd egyszerre megint előugratott.

— Kozákok! — mondta Miska Pahar. — Mindjárt lesz csihi-puhi!

Sztyopka lenézett. A munkások nem gyanítottak semmit, tovább hallgatták a szakállast. A fiút düh fogta el ez iránt az ember iránt.

— Ej, te! — kiáltotta s meglóbálta a kezét. — Kozákok jönnek ott!

Néhány ember körülnézett, a fa alatt álló legény haragosan fölszólt:

— Csitt, fattyú — s elkapta Sztyopka lábát.

Sztyopka körülölelte a jeges ágat s lábát kiszabadítva. följebb kúszott.

— Fiúk, gyerünk, kiabáljunk! — mondta.

S ők rekedt hangon, mint a fiatal kakasok, kiabálni kezdtek:

— Kozákok, kozákok!...

A szakállas megállt az olvasásban, homlokára tolva a szemüvegét, körülnézett. A lovasok már benyargaltak a telepre, a házak elrejtették őket. csak a hópor könnyű köde állt az úton.

— Komiszkodnak csak, húzzátok le őket! — mondta valaki. De ugyanekkor a tér másik feléből már ijedt hangok hallatszottak:

— Ott, ott! — ordította Sztyopka.

Nem vert zajt, csak mint amikor egy vastag fahasáb megreped, úgy hallatszott a lövés. Az elől lovagló tiszt lőtt revolveréből a levegőbe.

— Oszolj! — harsogta és visszafordulva kozákjai felé, elnyújtott, éneklő hangon kiáltotta a vezényszót.

A tiszt sarkantyúzott egyet a lován, az meg elevenében találva, hirtelen megrázta a fejét s mintha tiltakozott volna a parancs ellen, ágaskodni kezdett. A tömeg megmozdult s mély, fenyegető hangon elbődült, mintha csak egy hatalmas lény zúgott volna.

Sztyopkának elállt a szívverése. A munkások rögtön rávetik magukat a kozákokra, lerántják őket a lóról, végigtaposnak rajtuk. De a tömeg egy szempillantás alatt megvonaglott, az emberek egymást lökdösve, a mellékutcákba, udvarokba szaladtak, átmásztak a kerítéseken, a fenyegető mély zúgás száz meg száz különböző, ijedt és haragos hangra szakadt szét.

A tiszt újra vezényelt. A lovak táncoltak és bezúdultak a piactérre. A kozákok üldözőbe vették a futókat, a fejüket, a hátukat verték korbácsukkal. Az arcuk vörös volt, tán a gyors vágtatástól a fagyon, éles, félrecsukló hangon kiabáltak, úgy látszott, mindnyájan részegek. Sztyopka látta, amint a téren egy öregember fut át sietős, apró lépésekkel. A tiszt lova egyenesen ráment. A fiú önkéntelenül összehunyorított, egy pillanat múlva ott látta már az öreget, arcával a hóba fordulva, a lovas meg, mintha semmi sem történt volna, továbbugratott. A tér elnéptelenült, a kozákok mind messzebb hajtották a munkásokat. A zaj, kiáltás hirtelen elcsendesült. A fiúk leereszkedtek a fáról, az udvarokról előjöttek az emberek, körülvették az elesettet. A hátára fordították; valaki letisztította a havat az arcáról. Sztyopka rögtön megismerte: a dinamitkamrabeli apó.

— Koseljov — mondták az emberek; mind ismerték a nevezetes öreget.

— Itt van a lakása nem messze; biztosan haza igyekezett.

— Patkóvágás...

— Ha az ilyenre a szél ráfúj — eldől.

Az öreg ott feküdt a havon, mintha utoljára nézne a kohóra, a Martinra, a bányából kihordott ferde palahányásra. Az ott állók bizonyára mind erre gondoltak, ahogy a havon kinyúlt öregről, fehér szakálláról és sötét kezéről a hatalmas kohóra és a gőzölgő kőhányásra fordították a szemüket.

Egy lovas nyargalt a gyülekezőkhöz:

— Oszolj, hé! — kiáltotta, de senki sem mozdult. A kozák ránézett a halottra, megcsóválta a fejét s továbbment.

Hazatérve Sztyopka várta a fejmosást, de az anyja szelíden fogadta.

— Larinkában kujtorogtál? — kérdezte tőle. — Mi volt ott?

— Az öreget a dinamitraktárból, halálra gázolták — mondta Sztyopka.

— Úgy kell neki — mondotta a nagyanyó — mit mászkál a vén bolond...

Sztyopka szinte csuklott egyet az öregasszony ellen támadt hirtelen gyűlölettől.

Amikor a bekecses ember elpáholta s ő véres nyálát törölgetve hazament, vagy amikor a kozákok szétverték a munkásokat, olyan érzése volt, mint Paska győzelmekor. Gyengesége bánatos, nyomasztó tudatával akkor a szobájukba bújt. Olyan undorító volt ez a tehetetlenség. S ma, ahogy a városból hazafutott, a menekülő munkásokat és a hóban fekvő szent öre-

get nézte, ezt a bánatot érezte megint. A nagyanyó tehetetlen kezére nézett, meggörbült hátára és kicsorbult, sárga fogára s azt mondta:

— Magad vagy a vén bolond, majd mindjárt kiverem a fogad...

Mind óbégatni kezdtek.

— Mi az, megvesztél máma?! — kiáltotta az anyja.

Planton apó megcsóválta a fejét:

— Ez nem szép, testvér, sehogy sem szép, ki ő neked, ringyód talán?

Nagyanyó pedig fölzokogott s befödte a tenyerével a szemét. Az anyja az öregasszonyra nézett:

— Te, hogy te miket beszélsz itt — mondta s elkapta Sztyopkát a gallérjánál s páholni kezdte.

— Jól van már, Olga, elég lesz — mondta Marfa. — Holnap úgy sem megy a városba, velem fog dolgozni, mit vered, jó gyerek lesz belőle!

Az anyja eleresztette Sztyopkát.

— Nincs apja — mondta lihegve.

Aztán hazajött Jakov, a sztrájkról mesélt; az igazgató megígérte, hogy fogadja a megbízottakat, addig pedig megparancsolta, hogy mindenki álljon munkába.

— Megparancsolta? — kérdezte Marfa. — Koseljovnak is megparancsolta?

Jakov, aki nem hallott az öreg haláláról, bólintott:

— Mindenkinek!

Megteáztak, az asszonyok arról beszélgettek, hogy a magokat most nagyanyó fogja árulni, Sztyopka meg Marfának segít, amíg nem sikerül a gyárba bejutnia. Mielőtt lefeküdt volna, Sztyopka besurrant a kamrába, teletöltötte a sipkáját napraforgómaggal, fölvitte a padlásra. Aztán a zsebét is megtöltötte vele, fölhúzódott a kemencére s szép csöndben, nem a fogával, hanem az ujjával törni kezdte az égett, ropogó héjakat. Ez a maglopás volt az egyetlen vidám esemény egész nap. Éjszaka az anyja kétszer is odament a kemencéhez és megrántotta a lábát; kiáltozott és sírt álmában.

Marfa másnap egész nap nem dolgozott. Reggel odajött Afanaszij Kuzmics és elmondta, hogy mint bizalmi, ott volt az igazgatónál. Az öreg nagyon izgatott volt, mindenkit szidott, az igazgatót is, a munkásokat is.

— Lehet ezzel a néppel valamit kezdeni? Az egész hengermű munkába állt; a Martin, a kazánház, mind munkába álltak. Csak a mechanikai műhely nem dolgozik. Találkozom Paharral... „Hová mégy?" — „Zabálni muszáj, négy gyerekem van." — „Ez az, mondom, épp ezért ne menj, mert enni kell." Mit lehet itt csinálni? No és az igazgató — rögtön megértette, miért jövünk és nem akart bennünket meghallgatni. „Nem tehetek, mondta, semmit sem, háborús idők vannak, rendelés nincs; ha emelést adok, be kell zárnom a gyárat." Kinéz az ablakon: a műhelyek dolgoznak.

Marfa műhelye a ház toldalékában volt, a pitvar felől volt a bejárása. A falakon szerszámok tuggtek, a padlót mindenféle vas lim-lom árasztotta el. A sarokban kis tűzhely volt; ha fújtatni kezdték, ki kellett nyitni a pitvarajtót, olyan fojtó széngáz és füst támadt. Az ilyen műhelyben — a tiúnak úgy rémlett — feketeszakállú kovácsnak kéne dolgoznia, s mindig csodálkozott, hogy Marfa milyen biztonsággal győzi a férfimunkát.

Már az első nap egy lyukas lábast bízott Sztyopkára, hogy a fenekét tisztítsa meg a ráégéstől. Ő elkezdte kaparni a rásült, fekete réteget. A kés csikorgott és félrecsúszott, a lábas folyton lökdöste Sztyopka hasát a kihajló fülével. Marfa Sztyopka felé fordult és fölsóhajtott.

— Ó, te kenyéresztergályos — mondta s elvette Sztyopkától az edényt.

Milyen egyszerűen és okosan dolgoztak ügyes ujjai! Végigment egyszer, aztán még egyszer a késsel a lábas fenekén, a ráégett réteg önként, könnyedén leválik róla; a reszelő gyorsan fényesre tisztítja a fémet, az izzó forrasztópáka hozzáér a piszkos cindarabhoz s tompa hegye azonnal ragyogó fehér réteggel vonódik be, ugyanakkor az edény sérült fenekét már marja is valami rossz-szagú sav, s füstölgő szalmiákszesz tisztítja le. Marfa nagyon gyorsan dolgozik. Egy perc múlva a forrasztó fehér domboccskáját a reszelő már lesimította. A piszkos rongyot vörös téglaporba mártja, a lábas nyikorog, forog s íme, már tiszta és fényes, ott áll a tűzön, vízzel teli.

Sztyopka az edény sistergő feneke alá néz s elborzadva mondja:

— Marfa néni, még mindig folyik!

Marfa önbizalma azonban olyan nagy, hogy vissza se fordul.

— Hazudsz, fiú — feleli — nedves a feneke.

A sistergés csakugyan megszűnik, a lábas alján higanyszerű buborékok támadnak, bukfencezve fut egyik a másik után, a víz fölött könnyű gőz száll szét. Egy nagy lengő buborék az oldalfalon csúszik föl, utána a második, a harmadik.

— Forr! — jelenti Sztyopka.

— Mi ez — mondja Marfa. — Tudok én öntöttvasat is forrasztani, forrasztottam ezüstöt, szelepet rézzel. Mi ez ahhoz képest...

Marfa leült egy kis széles zsámolyra:

— Add ide azt a záracskát, ott van a polcon.

Figyelmes, okos ujjakkal hozzáfog, hogy kitapogassa a háromfontos nagy zárnak a belsejét, egyik szeme hunyorog. Egy pillanatra elgondolkozott, aztán bólintott a fejével.

— Igen — mondta Marfa — nemcsak a lábasokkal, a kohókkal is megbirkóztam volna... Nyersvasat főztem volna, nem krumplit.

Könnyen dolgozott, mozdulatait nem fátyolozta semmiféle zavar. Marfa munkáját nézve, Sztyopka azt tartotta, nincs könnyebb a lakatosmesterségnél. De a vas, amely olyan lágy és engedelmes volt Marfa kezében, nála egyszerre szúrós és gonosz lett, nyikorgott és ágaskodott.

Fokról fokra ő is megtanulta, hogyan tartsa kezében a szerszámot, mikor megy jobban a dolog lapos és mikor gömbölyű reszelővel, nem tévedt meg, ha Marfa kézireszelőt vagy fűrészt kért, s be tudott gyújtani a tűzhelybe.

Néhány nap múlva Sztyopka igazi munkát kapott. Marfa rábízta, hogy egy szamovárcső könyökét behajlítsa. Eleinte minden jól ment, de amikor a szélét kellett hajlítania, sehogy sem sikerült. Ugy érezte, Marfa mosolyogva figyeli. Újra elfogta a tehetetlenség és gyengeség gyűlöletes érzése. Az átkozott bádog minduntalan kiszaladt a kezéből, s összekarmolta ujjait.

— No, mi az ott, még nem vágtad le az ujjadat? — kérdezte Marfa.

— Mindjárt meglesz — felelte Sztyopka — már a végén vagyok.

Maga elé képzelte, hogy végezte ezt a munkát Marfa előző nap. Sarokba hajtotta a lemezt s Marfa mozdulatát utánozva, könnyen, egész hanyagul ütött oda a kalapáccsal. A bádog egyenletes széllel, engedelmesen görbült be.

Marfa odament a fiúhoz, a szemébe nézett s elmosolyodott.

— Bizonyisten, jó mester lesz belőled!

Sztyopka lecsüggesztette fejét és hangosan fölsóhajtott. Aztán megnézegette a csövet. El volt ragadtatva tőle. Az ő keze csinálta, a rugalmas bádog nem tudott visszahajolni többé. Milyen nagyszerű dolog érezni az erőnket!

Megértette, Marfa miért oly vidám és miért mosolyog folyton. Nap nap után csudás dolgokat vitt végbe. A lőmester az erejére volt büszke, Kuzma meg széles mosollyal járt-kelt, ő is elégedett volt: a rendőrök és felügyelők féltek tőle.

Este a bádoghulladékból két tőrt vágott ki s ezzel a fegyverzettel járkált fel-alá, sötéten pillogva nagyanyóra. Az ablakon is kipillantott, nem megy-e arra a magárus kofa bántalmazója, nem vágtatnak-e kozákok?

De ellenség nem mutatkozott, s az öregasszony nem hederített Sztyopkára. Őt más gondolatok foglalkoztatták. Az utóbbi időben Jakov egészen ráadta magát az ivásra; későn járt haza, néha egyáltalán nem töltötte otthon az éjszakát, s nagyanyó félt, hogy ott fagy meg részegen az utcán. Szeretett volna minél hamarabb meghalni, amíg nem történik a fiával valami baj, de a halál csak nem jött.

A tavasz sok eseményt hozott. A gyárban megvolt a második sztrájk is. Maga a kormányzó utazott le Jekatyerinoszlavlból a munkásokat rábeszélni. Összehívta őket és gyalog ment az iskolába, ahol a megbízottak összegyűltek. Ahogy jött az úton, gyerekek futottak utána s macskahangon miákoltak; az iskolában meg a munkások nem akarták meghallgatni. A kormányzó megsértődött és elment. A mesterek sorra járták a lakásokat, munkába hívták az embereket. „A japánoknak segítetek" — mondták. De a munkások nem hallgattak senkire, várták, hogy az igazgató mikor áll rá a követeléseikre. Soká és szívósan sztrájkoltak, tűrték az éhséget, ott fagyoskodtak a fűtetlen, hideg lakásokban — az iroda megtiltotta a szénfuvarozást — s a sztrájk mégis szomorúan végződött.

Az igazgató elhatározta, hogy bezáratja a gyárat és fölhivatta az embereket az irodára, elszámolásra. Egyszeriben minden összeomlott. A munkások rohantak a mesterekhez, a mesterek széttárták a karjukat:

— Hasztalan — mondták — a gyár bezár, magunk sem tudjuk, hova legyünk.

A gyárat természetesen nem zárták be. Elbocsátottak háromezer embert, a többi ott maradt, a régi megállapodás szerint. Az elbocsátottak közt volt Afanaszij Kuzmics. Fölszedelőzködött, hogy elutazik a bátyjához Gorlovkába. Elutazása előtt eljött búcsúzni. Az arca beesett, benőtte a szakáll. Petrovna nagyanyónak pedig megfehéredett az arca, mintha csak kórházból jött volna. Afanaszij Kuzmics a sztrájkról beszélt, elmondta a templomban tartott gyűlés történetét: a munkások ott gyertyatartókkal verték a kozákokat; elmondta, a rendőrök hogy dobálták ki az utcára az elbocsátottak holmiját, s minden elbeszélés azzal végződött:

— Csak lassan, még nincsen este...

Az asszony rá-ránézett, de hallgatott, nyilván félt megharagítani. A férfi búcsúzóban mindenkit megölelt, Sztyopka anyjával összecsókolózott.

— Oda se neki, Olga, csak ne veszítsd el a szíved — mondta, szinte vigasztalta érte, hogy nem bocsátották el, hanem tovább dolgozhatik.

Az elbocsátott munkások helyett az iroda újakat vett föl, valami külön névsor szerint. Az anyja munkából jövet arról mesélt, hogy az új munkások kapatosan jönnek a gyárba. Ketten el is aludtak a gyár palahányása alatt s a salak összeégette őket. A Martin-műben az egyik munkást, aki a csatornában elaludt. összenyomta a merítőkanál. A nagyolvasztóknál még több baleset volt: egyik beleesett az adagolónyílásba, a másikat a gőzkalapács ütötte agyon; a harmadiknak a csiga kioldódott korongja szétzúzta az állcsontját, a negyediknek, aki csizmába tűrve hordta a nadrágot, a csizmájába folyt az olvadt vas s csontig égette a lábát. A gyár nem tréfált. Ő adta elsőnek tudtul, hogy aki a cár képét hordozza az utcán, nem igazi munkás.

Marfa, Olga elbeszélését hallgatva, azt mondta:

— Úgy is kell, úgy is kell...

Ünnep előtt Marfát gyakran elhívták házakhoz dolgozni, s ő magával vitte Sztyopkát is. A telep utcáin lovaskozákok jártak, megálltak a sarkon, ásítozva nézdelték a járókelőket. A munkások elmentek mellettük és rájuk se néztek, az asszonyok az öklükkel fenyegették őket, a kozákok meg kedélyesen disznólkodtak velük.

. Sztyopka Marfa után ment, a szerszámok kolompoltak az üres vödör falán. „Derék és ügyes emberek mennek itt munkába" — zörögte a vödör. Sztyopka Marfára nézett és jókedve támadt. A telep, amin végigmentek, komor és szürke volt. Sztyopkát elfogta a hév. Úgy tetszett neki, hogy ők, az ügyes mesteremberek tüstént átalakítják ezt a nem szép világot. Letisztítják a házak falát, ragyogó rézcsapokat csinálnak mindenfelé, a sáros

országutat beterítik zörgő, fehér bádoglapokkal. S ha elvégezték víg munkájukat, büszkén és mámorosan mennek majd haza, fejszécskéikkel kocogtatva és köpködve a gyönyörűségtől.

Sok érdekeset látott Sztyopka, mialatt az idegen házakat járták. Egy alkalommal a rendőrkapitány helyettesénél voltak, a kemencét javították. Az udvarba lépve, Sztyopka úgy képzelte, a kapitányhelyettesnél mindenütt rendőrök állnak majd, az egész ház korbácsokkal és szablyákkal lesz majd teleaggatva. De a konyha rendes volt, a szokásos főzőedények, korsók, virág az ablakpárkányon.

Marfa ráparancsolt, hogy dagasszon egy vödörben agyagot, maga meg leült a szakácsnéval beszélgetni. A szakácsné szapora suttogással, mintha már rég várta volna Marfa jövetelét, a gazdáiról kezdett mesélni. Sztyopka megtudta, hogy a kapitányné veszedelmes teremtés, az elmúlt héten kutatást rendezett, a merőkanalat kereste a szakácsné ládájában s hogy magának a kapitányhelyettesnek is szívja a vérét. Marfa egy gyors pillantást vetett a kemencére s nem hallgatta tovább a szakácsnét. Az tovább mesélt, de Marfa egyszer csak így szólt:

— A kémény szűk...

A szakácsné bólintott és szaporán tovább mesélt.

Amíg Marfa dolgozott, Sztyopka benézett a szobába. Odabenn egy karosszékben egy sárgaarcú fiú ült, a lába takaróval bepólyálva. A szakácsnő azt mondta, a háziak fia, Jaropolknak hívják, s noha bűn a nyomorékot szidni, de Jaropolk olyan gonosz teremtés, hogy bár az isten a lába után a nyelvét is elvenné.

Marfa bevégezte a munkát és olyan gyorsan gyújtotta be a kemencét, hogy a szakácsnő egészen elképedt és hirtelen elhallgatott. A láng búgott, a kemence nem füstölt, és a szakácsnő kihívta a kapitányhelyettest, ő intézte személyesen a háztartás dolgait.

Magas, sápadt ember jött be a konyhába, Sztyopka rögtön látta, hogy a vére csakugyan ki van szíva. Kék házikabát volt rajta, s a házikabát alól jól kipucolt csizma nézett ki. Ásított s rá se nézve a megjavított kemencére, azt kérdezte:

— A te családneved Romanyenko, mi?

— Romanyenko, nagyságos uram.

— Tenálad laktak a múlt évben az igazolványnélküliek, ugye?

Marfa rögtön megértette s némán szedte a kabátját. Egész úton csúnya szavakkal szidta a kapitányhelyettest.

Más alkalommal a pópához mentek, nyári tűzhelyt rakni. Sztyopka azt gondolta, a tisztelendő — azután, hogy a munkások a kozákokkal huzakodva a drága gyertyatartókat eltörték s az oltárt fölborították — éjjel-nappal imádkozik. Az ablakon át látni lehetett, ahogy a család éppen ebédelt. A pópa egy pohárka pálinkát hajtott föl és csettintett az ujjával. Aztán kipillantott az ablakon és fölemelte a kezét; a nagy malacukat mutatta a feleségének, amelyik épp a földet túrta. Egy pillanat múlva a pópa

kinn volt az udvaron, csak úgy reverenda nélkül, bő bugyogóban s hatalmas csizmában.

— Hé, átkozott — kiáltotta közönséges parasztmódra.

A malac a kerítéshez húzódott; a pap megcélozta, ügyesen elhajította a botot s úgy eltalálta csülkén, hogy a malac fölvisított és megugrott, az oldalával egy lécet kimozdítva.

Sztyopkának emlékezetében volt az előző évi húsvét, az ünnepélyes pap, amint lágyan és elnyújtottan hirdeti ki Krisztus föltámadását. Ez a kis esemény örökre elrontotta Sztyopka viszonyát az istennel.

15

Húsvét után egyszerre meleg napok jöttek. Marfa Szergejevna kinyitotta a műhely második ajtaját is, s a munka csaknem a szabad levegőn folyt. A munkások a Romanyenko-ház mellett elmenve, gyakran megálltak és elbeszélgettek a háziakkal. Az asszonyok a férjükről beszéltek, szidták a szomszédasszonyokat s panaszkodtak a drágaságra. A férfiak a munkát tárgyalták s a gyárról meséltek. Sztyopka ezekből a beszélgetésekből tanulta meg a leggonoszabb mesterek nevét, hogy hol, mennyit húztak le a bérből és ki sérült meg a bányában fejtés közben...

Egyik reggel, mikor Sztyopka egy vaslapon épp elgörbült szögeket egyengetett, amiket az anyja szedett össze a gyárban, Marfa Szergejevna pedig gondolkozva nézegette az előtte lévő ébresztőórát, a műhely ajtajában erős hang harsant föl:

— Hé, Marfa Szergejevna, itt vagy-e?

Sztyopka fölemelte a fejét. A központi bánya lőmestere állt előtte. Egy kis bőröndöt tartott a kezében, nyilván nagyon nehéznek kellett lennie, mert ahogy a műhelybe belépett, azonnal a padlóra eresztette.

— No, elhoztad? — kérdezte Marfa és mosolygó szemmel nézett a lőmesterre, utána meg a bőröndre.

— Hát hogyne — mondta a lőmester. — Volna veled valami beszélnivalóm — mondta Sztyopkára nézve.

— Velem? — kérdezte Sztyopka.

A lőmester megrázta a fejét és elmosolyodott.

— No, Sztyepan, akkor hát szedd magad — mondta Marfa.

Este Sztyopka beosont a műhelybe s anélkül, hogy töprengett volna, bontani kezdte a sarokban lévő deszkarakást. A bőrönd ott volt. Új tudománya segítségére volt a fiúnak. Egy vastag drót segélyével kinyitotta az egyszerű záracskát s fölemelte a fedelét. Sztyopka elámult, ahogy a bőröndbe pillantott: revolverek voltak benne!

„Talán játékrevolverek?" — gondolta, mert nem hitte, amit látott.

Reggel Marfa Szergejevna ránézett a megzavarodott Sztyopkára, aki a szemével folyton a sarokba sandított, s megértette, hogy a gyerek már

belenézett a bőröndbe. Nem haragudott meg, magához szólította, s azt mondta neki, hogy ha bárkinek csak egy szót is szól róla, mindnyájan azonnal elvesznek, az anyja, Platon apó, maga Sztyopka s még igen sokan.

— Senkinek, értetted — mondta Marfa, Sztyopka szemébe nézve. — Jakovnak se beszélj, ő részeges; megiszik egy pohárral s elveszít mindnyájunkat a nyelvével.

Gyönyörű idők kezdődtek Sztyopka számára. Marfa Szergejevna bezárkózott a műhelybe, az ajtó vasába vastag keresztgerendát tolt s hozzáfogott a munkához. Szétszedte a revolvereket, özönvíz előtti mordályokat, bekente őket olajjal és a szemével hunyorítva, elcsattantotta a ravaszukat. Sztyopka segített neki s izgalmas dolgokra gondolt: harcos munkásdruzsina*, sztrájkok, az agyonütött dinamitraktáros nagyapó, kozákok, cár, röpiratok és levelek — mindez összezavarodott a fejében a rablók vakmerő tetteiről szőtt gondolataival, a darabokra vágott gyerekekről kitalált vásári mendemondákkal, a királyfiakról szóló mesékkel. Marfa Szergejevna is megzavarta. Nem beszélt suttogva, nem használt furcsa, érthetetlen szavakat. Mint azelőtt, most is nevetett és tréfált, s be-bement a városba kemencéket csinálni.

Esténként szerényen odaült a padkára s ha vendégek jöttek, szívesen iszogatta velük a pálinkát s asszonyoknak való falusi nótákat dalolt.

A lőmester is természetesen viselkedett. Jött és leült a zsámolyra. Marfa mosolyogva kezdte mutogatni a kijavított pisztolyokat.

— Nem bíztál bennem, barátocskám... azt mondtad, speciális fegyverkovácsmunka kell... Itt van — mondta Marfa — a speciális munka.

A lőmester összeszedte a kijavított revolvereket, s berakta a bőröndbe. Sztyopka mind csak várta, hogy a lőmester kihúzza a zsebéből a vörös pénztárcát s odaszór Marfának egy tenyér aranyat. De az cigarettára gyújtott, nem gondolt rá, hogy a munkáért fizessen.

— Revolver van most már — mondta mosolygósan Marfa — de lőni ki fog velük?

— Találkozik ember arra is — felelte a lőmester.

— Igen — mondta Marfa. — Csakhogy a rendőröké jobb ám.

— Hát a bádogdobozok, azokkal hogy leszünk? — kérdezte a lőmester.

— Hogy? Hát csinálok egyet, eljössz és megnézed.

— Nem szívesen jövök el hozzád, óvatosnak kell lenni — mondta a lőmester — küldd el este a fiúcskával, holnap reggeltől dolgozom. — Eldobta a cigarettacsutkát s gondosan elnyomkodta a lábával.

— Marfa néni — szólt halkan Sztyopka — pénzt nem kapsz tőle?

— Igaz is — mondta a lőmester.

— Mit gondolsz, kedvesem, ez ingyen munka — mondotta Marfa — az életemmel nem kereskedem.

A lőmester elnevette magát:

— Látod, milyen vagy, vénasszony.

* Itt harci alakulat.

— Olyan vénasszony, hogyha özvegy leszek, másodszor is férjhez megyek valami fiatalhoz.

A lőmester odavágott a szemével. Az arca egyszeriben egész hétköznapi, vídám és furfangos lett.

— Sebaj, sebaj — mondta — te mindenben mester vagy.

Kiment s Sztyopka utánanézett. A lőmester a Doni-negyed felőli ösvényen ment; a félhomályban egész feketének, magasnak és ösztövérnek látszott. Az ég hirtelen megvilágosodott, a gyártulajdonos házának ablakai vörös fényben gyúltak ki s mély búgás hallatszott. A lőmester megállt, a gyárra nézett, a téglafalra. Így állt ott néhány pillanatig, a folyékony salak véres fényétől megvilágítva. Sztyopka a lélegzetét visszafojtva nézte. Aztán a fény hirtelen halványodni kezdett s a magános emberi alak csaknem teljesen beleveszett a félhomályba. A fiú ott állt tovább fölindultan.

A következő nap Marfa fehér bádogból való furcsa, palackhoz hasonló dobozt adott át neki, rongyokba csavargatva, s hosszasan magyarázta, hogy jut el a lőmesterhez.

— Milyen értelmetlen vagy — csodálkozott. — Hát nem mondom: a Don-negyed felé indulsz, lemégy a telepre, valami utcaféle lesz ott. Azon mégy és elérsz egy keresztutcához, a harmadik viskó a saroktól, éppen szemben azzal a nagy pocsolyával, Zvonkov a neve, a baloldalon. Tudod melyik a baloldal?

— Tudom — felelte Sztyopka és megmozdította az ujjait.

— Szóval, érted már?

— Nem értem — rázta fejét Sztyopka — de semmi, majd megtalálom.

Ment az ösvényen, amelyiken este a lőmestert látta. A szíve erősen, boldogan vert. Nem akaródzott elhinnie, hogy a lőmester ugyanolyan ember, mint Kuzma, vagy Marfa néni. Kuzma éjjel horkolt s csámcsogott, szerette a káposztás fazékból a csontokat kikotorni és lerágni — semmiben sem különbözött a többi embertől. A lőmester — az más.

Sztyopka úgy gondolta, hogy ez a rendkívüli ember nappal leereszkedik a bányába, fölrobbantja dinamittal a kőzetet, éjjel pedig kinn jár a pusztán, a gyár vörös fényének világában.

Kiért a telepre. Ott minden ismerős volt neki — az apró házak, a kecskék, a tyúkok, a jellegzetes, erős szag, amely a palahányásból dőlt. Messziről látta a nagy tócsát, az ide-oda forgó farkú kacsákat a széltől ráncos vízen. Odament a kerítéshez és bepislantott az udvarra. A lőmester ott sétált, egy kis gyermeket ringatott a karján. Sztyopka félig elnyílt szájjal bámult rája. A lőmester észrevette a fiút, intett neki a fejével:

— No, eljöttél — mondta — gyere be, ott van az ajtócska...

Bementek a kicsi, tisztán kimeszelt, világos szobába. A lőmester vette a csomagot, kibontotta s elkezdte nézegetni a dobozt. Megnézte a vastag forrasztásokat s megkopogtatta a doboz sarkát az asztalon.

— No jó — szólt — mondd meg neki, hogy megfelel. Értetted? Megfelel!

A kislány a bádog fényén kapva, kiszabadította kezét s a doboz felé nyújtotta.

— Csecse? — mondta a lőmester.

Kis ujjai — körmei olyanok voltak, mint egy icipici hal pikkelyei — megragadták a dobozt.

— Na, Nagyka, megfelel? — kérdezte a lőmester a lányától.

Fölemelte a kislányt, ingujja a könyökére csúszott, meztelenül hagyva erős, dagadt, kékeres karját. A lőmester merőn nézett kislányára. Arcát ráncok redőzték be, szeme összehúzódott.

— No, Nagyka, megfelel? — mondta másodszor is.

S ahogy rápillantott, Sztyopka azt érezte, hogy mindaz, ami körülötte a világban folyik, nem valami gyönyörű játék, hanem hatalmas, érthetetlen és fontos dolog, olyasféle, mint az az éj, amikor az anyja a börtönből hazajött s zokogva megölelte őt.

— Tehát akkor megmondod neki, hogy megfelel — mondta a lőmester s hirtelen hozzátette: — Nem láttalak én téged a bányában?

— Apónál.

— Igaz-e, Nagyka — mondta a lőmester. — Emlékszel, a raktárban láttuk őt...

Sztyopkának nagyon fúrta az oldalát, hogy mire lesznek jók a bádogdobozok, de csak nem kérdezte meg. A lőmester bizonyára azt felelte volna, „azért, hogy kérdezősködj", vagy „cukornak" vagy más efféle hasonlót. Hazafelé a fiú folyton a bádogdobozokon gondolkozott és a lőmesteren. S különös, de már nem keserítette el, hogy a lőmester úgy él, mint a többi munkás és nem szaladgál éjjel a pusztában.

Másnap, ahogy a műhelyből kijött, Sztyopka egy embert látott, amint gyorsan a házuk felé halad. A vállán valami nagy, ragyogó tárgyat hozott; valahányszor fordult egyet, a feje fölött vakító fény villant föl. Sztyopka először azt gondolta, tán az üveges. Néha eljött Marfához az üvegvágójába gyémántot beveretni.

Az ember közelebb jött és Sztyopka kivehette, hogy fehér bádoglemezek vannak a vállán.

— Marfa Romanyenko itt lakik? — kérdezte.

A lemezek a vállán hajlongtak s csendesen zörögtek. Behozta a bádogot a műhelybe, s nagy zörgés-nyikorgás közt a padlóra dobta. Aztán anélkül, hogy rágyújtott volna, megfordult és kiment a műhelyből.

— Hej, te szépségem — mondta Marfa Szergejevna, megnézegetve a bádogot. — Micsoda áru ez, elsőrendű! Húsz teáskannát kihoznék ebből a bádogból.

Néhány napon át tűzzel folyt a munka. Sztyopka ujján seb nőtt az ollótól, amivel a bádogot vágta. A sav bűze mindent megült, a gyerek folyton tüsszögött, köhögött.

— Sebaj — szólt rá Marfa — csak iparkodj, medáliát vágok ki a számodra krumpliból.

A skatulyákért ugyanaz a legény jött el.

— Nem szakadsz bele? — kérdezte Marfa.

— De bizonyosan — mondta a fiatalember s fél kezével a zsákot a vállára lódítva, elment a régi munkástelep irányába.

Sztyopka a kezét fújta, a hólyag az ujjai között fölfakadt s a keze erősen fájt. Ez igen, ez munka volt! Utána fájt az ember háta, a válla nyilallt, a sav gőzétől begyúlt a szeme s édeskés nyál gyűlt a szájába. Még a vidám Marfa Szergejevna is gyakran fölingerült, amíg ezeket a bádogholmikat csinálták. Sztyopka kezéből kikapta néhányszor az ollót és megszidta:

— Mi az, fésűt vagdalsz belőle? Vágj tisztességesen, egyenest, nem Matreskináék lábasa ez.

Éjszaka Sztyopka fölébredt. A sötétben halk hangok hallatszottak.

— Majd meglátod — mondta az anyja — elveszel ezek miatt az emberek miatt.

— No és aztán — mondta csendesen Marfa. — Mit bánom én. Úgyis öreg vagyok, az én időm úgyis hamarosan eljár. A te dolgod őrizni magad, te még fiatal férjet kapsz...

— Ugyan — mondta az anyja — így se tudom, hogy bírta ki a szívem. kettőt eltemetni.

— Akkor ne járj a kézműves után.

— Menj a pokolba — mondta az anyja.

— Aztán mért? — mondta Marfa — négy-gyerekes özvegyeket is elvesznek.

— Menj a pokolba — mondta újra az anyja.

— De igazán — szólt Marfa s csendesen elmosolyodott. — Azt mondják. látod, vénember, vénasszony. Ez mind lári-fári. A fej ősz, de a szív fiatal marad. Paharné mesélte, hogy babonázta el az urát. Egy cigányasszony egy kis üveget adott neki valami vízzel, ebben a vízben haj, zúzott fog. levágott köröm és más ilyen van — el se lehet azt mondani. Pahar megitta, lefeküdt s reggeltől fogva, mint a kutya, úgy járt utána: „Darjuska Darjuskám'' — így meg úgy. Addig meg csak: „Pusztulj tőlem'', meg „hozzám ne érj te, tisztátalan''. Magad tudod, ötvenéves már, ijesztő s lám, mondja, milyen öröme van, úgy jár, mint egy kislány, nem kell neki a világon semmi. Olga, alszol? Látod, miket csinálnak a vénasszonyok.

— Elég bolond — mondta az anyja. — Én az ilyen asszonyt a börtönbe dugnám. A gyárban is mesélték, egy görög asszony, vén már, a szeretőjét úgy babonázta meg; doktor gyógyította, nem tudott szabadulni tőle. Egyenesen a börtönbe az ilyeneket, mint ezt, vagy Nyuskát is.

— Miért börtönbe — nevetett Marfa — ha egyszer fiatal a szíve?

Sztyopka rendesen nagy érdeklődéssel hallgatta az asszonyok beszédjét, de most forgolódott a türelmetlenségtől. Azt szerette volna, ha a harcos druzsináról, a lőmesterről, a titokzatos bádogdobozokról, a munkabeszüntetésről beszélnek. De csak elaludt, be se várva az érdekes beszélgetést.

A következő reggel Marfa azt mondta Sztyopkának:

— Ma kószálhatsz, én a városba megyek, a piacra.

Sztyopka a régi lakásuk felé vette az útját. Ott minden megváltozott. A szobából, amelyben előbb Kolcsuginék laktak, apró fiúcska jött ki, s görbe lábán ide-oda kacsázva, végigfutott a folyosón. Nyusa néni ajtaja kékre lett festve, a padocska a ház elől eltűnt. De azért sok minden a régiben maradt. Ugyanaz a szag jött a gyárból, ugyanaz a füst terjedt szét az égen, ugyanaz a zúgás volt a levegőben.

Az udvarban Miska Paharral találkozott.

— Paska itthon van? — kérdezte Sztyopka.

— Nem, Bergyanszkba ment. Mért, talán félsz tőle?

— Paskától? — kérdezte Sztyopka és elmosolyodott.

Nem is értette már, hogy tud Miska Pahar ilyesmikről beszélni — mint a galambok, a csuzligumi, meg az ő csatája a púpos Fegyával.

Később bementek Miskáék lakásába. A gyerek még több volt, mint régen. Sztyopka nem tudta összeszámolni őket, mert ide-oda kúsztak s a számolás meghiúsult. Paharné a mellén tartotta a legkisebbet, szidta a másik kettőt, oktatta Verkát, hogy lehet a kályhát a legjobban fűteni. Sztyopkától az anyját kérdezte, aztán maga beszélt s mind eközben szabad karjával a nedvességtől penészes falat meszelgette.

— Elpusztulunk még emiatt a szemétláda miatt — ömlött belőle a szó. — Hányszor kértem a házigazdát, vigye egy arsinnyira a kerítéshez... Aprítsd csak még azt a fát, ne félj, kisasszony, nem lesz tőle semmi bajod... Mit sír az folyton, szegényke?... Hányszor mázollak már be, te átkozott, s mégsem érek el vele semmit... Jólelkű asszony az. Más azt mondta volna: „Engedelmet kérek, a viszontlátásra." Ő meg odaveszi a vénasszonyt és a nyomorékot is, egy hónapot, ha együtt éltek... Hát neked mi bajod? Mit ordítsz? — kérdezte a picit s újból odanyomta neki a mellét.

Sztyopka Paharnéra nézett és nem tudta megérteni, hogy győzi mindezt.

— Hát az a kislány, a Gomonovéké, ír-e néha valamit magáról? — kérdezte Paharné.

Verka visszafordította a kemencétől duzzadt arcocskáját.

— Ők ketten vőlegény-menyasszony — mondta — levelet ír neki.

— Hazudsz — mondta Sztyopka és elvörösödött — egyszer sem írt.

Miska jelt adott Sztyopkának.

— Mama, kimegyünk az utcára! — kiáltotta s gyorsan, hogy az anyja ne válaszolhasson, kifutott az ajtón. — Te most kivel barátkozol? — kérdezte Miska.

Sztyopka nem felelt, a földörgölést mutatta a kezén.

— Verekedtél?

— Dolgoztam.

— S mennyit kapsz?

— Semennyit. Ingyen.

— Ho-ó — nyújtotta Miska — ingyen csak a bolondok dolgoznak.

Sztyopka kínban volt. Mi mindent mesélhetett volna a munkájáról. Hogy vágyakozásán erőt vegyen, rázendített:

Fölkel a nap Szibéria felől...

16

Nagyon nyugtalan nyara volt ennek az esztendőnek. Az anyja a gyárból hazajövet elmesélte, hogy a darabbéreket a műhelyekben újra leszállították; a gyárudvaron a sínhengerlő műhely előtt valami röpgyűlést csináltak, de a rendőrök szétkergették, mire a „röp" kijött az átjáróból, a kőhányások alatt elhúzódott a folyó felé. Sztyopka úgy képzelte el, mint valami különös lényt, szárnya és csőre van, madárféle. Hajtják s ő mohón kapkodja a magot a rendőrök csizmája elől. Az anyja elégedetlen volt azzal, ami a gyárban történik, gyakran elment nagyanyóval a templomba, s ha Marfával vitatkozott, dühös lett:

— Csak rontjuk a dolgunkat.

Úgy látszott, hogy csak most fogta el igazán a bánat. Esténkint hangosan fölsóhajtott, arca sápadt-szürkévé vált, sárga foltok lepték el, egyszer Sztyopka sírdogálni látta. Megfigyelte, hogy nagyanyó az utóbbi időben megvetette az anyja ágyát s néhányszor megkérdezte, nincs-e szüksége valamire. Az anyja meg épp ellenkezőleg, míg előbb türelmesen állta az öregasszony morgásait, most folyton rákiabált.

Sztyopka azt gondolta, hogy nagyanyó hízeleg: ha az anyja megbetegszik, vagy meghal, nincs aki táplálja; Jakovban nem volt mit reménykednie. A lábatlan a nyári meleg beálltával egészen elzüllött a háztól. néha három napon át nem volt otthon s ha mocskosan, fölpuffadt arccal hazajött, keze reszketett, ruhája leszakadt, csak az ezüst érme ragyogott tovább fiatalosan. Nagyanyó kijavította a rongyait s bánatosan sóhajtozott. Jakov meg ránézett:

— Úgyis elveszett ember vagyok — mondta rekedten — rajtam nincs mit sajnálni.

Mind hallgattak, egyetértettek vele.

Jakov néha a városi dolgokról is mesélt; szavaiból mindig az derült ki, hogy az egész világ tolvajokból áll; a munkások, kereskedők, pópák, mérnökök, rendőrök mind csalók. Sztyopka nem tudta megérteni, Jakov miért örül ennek.

Az asszonyok néha titokzatos beszélgetéseket folytattak maguk közt s tüstént elhallgattak, mihelyt Sztyopka a szobába bejött. Azt gondolta, a lőmester dolgát igyekeznek előtte eltitkolni. Esténkint fölhúzódott a kemencére, tettetésből jó hangosan horkolni kezdett és mind várta, hogy a munkásdruzsináról kezdjenek beszélni. De a beszélgetés ment a szokott módján: Marfa tréfált, anyja a nagyanyót szidta. A műhelyben is a szo-

kásos munka folyt: Marfa varrógépekkel, szamovárokkal, főzőedényekkel veszkődött reggeltől estélig.

Sztyopka egy ízben elment a Doni-negyed felé, hogy a lőmestert megnézze. Fölfedezte a ki nem száradt tócsát s odament a kerítéshez. Valami asszony ment éppen a kamrába s kinézett Sztyopkára. Aztán visszajött, lerázta ruháját s újra megpillantva a fiút, megfenyegette az öklével:

— Miben sántikálsz itt, te kis tolvaj — mondta — majd mindjárt rendőrt hívok.

Sztyopka hazakullogott.

Egy nap Marfa aztán azt mondta:

— Megrendelőm volt, munkát adott.

— Ki? — kérdezte Sztyopka hirtelen föllobbanva.

— Hát ki? Pihto bácsi. Zvonkov. — Ránézett a fiúra s megfenyegette az ujjával. — Te csak egyet tarts eszedbe, Sztyopka — tette hozzá — amit egyszer már megmondtam.

Este szekér állt a házhoz; a lovat bocskoros kocsis igazgatta.

— Vedd át az árut — mondta Marfának s vasrudakat kezdett a földre dobálni.

A szürke-kék vasakat nézegetve, Marfa újra nekikeseredett, azt mondta, hogy ebből a vasból sok minden jót lehet csinálni: ágyat, ajtósarkot, patkót.

Platon apó a vasdarabokra nézett, aztán a feleségére és bement. Abból, hogy nem kérdezte, honnan van a vas s mire való, Sztyopka látta, hogy mindenről tud. Marfa megparancsolta a fiúnak, hogy minél több szenet hozzon be, maga meg hozzáfogott, hogy helyreillessze a tűzhelyről kiesett téglákat.

Reggel Marfa fölvette a vitorlavászon kötényét. Sztyopka a tüzet szította, a fújtatóra erősített kötelet rángatta. Rázta a fejét s a föld felé hajolt; úgy rémlett neki, hogy ettől a fújtató rendkívül egyenletesen működik: a fehér szén a tűzhelyben nem vonódik be foltokkal. Marfa két vasrudat helyezett a tűzbe s beszórta széndarabkákkal. A vas előbb gyengepiros fénnyel ragyogott ki valahonnan a mélységből, Sztyopka húsz fújtatást számolt meg s a rudakra nézett. Minden alkalommal színt változtattak, sötétvörösből rikítóbbakká váltak, aztán sárgulni kezdtek, aranyosodni, s a végén kékes-fehérekké lettek.

Marfa megragadta a vasat, az üllőhöz vitte. A dolog nem ment. Sztyopkának nem volt elég ereje, hogy a rudat mozdulatlanul tartsa, elvesztette a fejét, azt se tudta, merre fordítsa a rudat a kalapácsütések után. Marfa pedig gyorsan ütött és minden ütésnél fölnyögött, mint a favágó, akit a göcsös fahasáb megbőszített.

— Nem úgy... Erősebben tartsd. Te jóságos, ne oda... — mondta Marfa minduntalan.

Újra odavágott a kalapáccsal, a fogó kicsúszott, a vas leugrott az üllőről, a feltüzesített végével majd hogy Sztyopka arcába nem csapódott.

— Ej, te, egész buta vagy ma — mondta Marfa. — Mi az, talán nem ebédeltél tegnap?

Újra nekiláttak a munkának, s Marfa lopva Sztyopka zavarodott arcára nézett.

— No nem baj — mondta — ez a munka ilyen... — Odaütött a kalapáccsal, aztán befejezte: — Ilyen munka előtt két font szalonnát kell enni.

Amikor az első rudat lekovácsolta, Marfa belemártotta a vödörbe, ott fújt, sziszegett, mint egy tucat macska, ha a komondort meglátja. Marfa kihúzta a vízből a vaspálca végét, hamuszürke volt, éles, mint a kés.

— Pika — mondta Sztyopka szélesre húzódott szájjal.

— Pika vagy te magad — felelte Marfa.

Odament a tűzhelyhez. A szén sötét kéreggel vonódott be.

— Ez nem munka — mondta Marfa; az ajtóhoz ment, kikiáltott: — Platoska!

Platon apó megnézte a kész botot s megcsóválta a fejét.

— Csak kutyát kergetni jó.

— Csak lassan, lassan, a te dolgod nem nagy — mondta Marfa. — Vagy talán — kérdezte — Platon Romanyenkóba vessük reményünket?

Leültették apót a zsámolyra és nekiállították a fújtatásnak. Sztyopka megfigyelte, hogy Marfa folyton gúnyolódik az urán. Amikor az beszélt, gúnyosan odaintett felé, mintha csak azt akarta volna mondani: „Ez az én férjem, ej, ez csak beszél!" Platon apó megharagudott a feleségére, gorombaságokat mondott neki, a homlokát ráncolta és legyintett, mintha halálosan unta volna. De Sztyopka tudta, hogy az asszony gúnyolódása és a férfi gorombasága nem igazi, csak azért van, hogy ne szégyenkezzenek az emberek előtt.

Marfa a férjére nézett s azt mondta:

— Fújtass, fújtass, Platoska, kapsz borravalót.

— Az, kapsz, megmondom mit... — felelte köhögve Platon apó.

De a munka nem ment s már Marfa erős karjai sem tudtak illően megfelelni neki.

Egyszerre csak elnevette magát.

— Ezt magyarázd meg nekem, Platoska: itt van ez a gyár, nincs nagyobb nála Oroszországban, s ha a munkásoknak a legcsekélyebbre van szükségük, hozzánk jönnek. Ha elmennének a hengerműbe vagy a kovácsműhelybe, egy pillanat alatt két vagonnal kikovácsolnának. Itt meg — az egyik mester föl se tud állni a zsámolyról, a másik taknyos, a harmadik asszony. Ezt magyarázd meg.

Sztyopka csodálkozva pillantott Marfára. Ez valóban egyszerűen hangzott, de Platon bátya megharagudott, s csak legyintett a szabad kezével.

— Te, látom — mondta — egészen megbolondultál ma.

Dudálásig Marfa összesen négy vasat kovácsolt ki. Akkor azt mondta:

— Szólok neki, jöjjön ő maga segíteni. Mit vesződjek én három hetet ezzel a butasággal?

Ebéd után Marfa újra bement a műhelybe s hozzáfogott a munkához; edényjavításra volt megbízása. A kész pikákat Sztyopkával a sarokban heverő deszkák alá dugatta. Öreganyó pillantott be a műhelybe.

— No, mi az, Olga megjött már? — kérdezte Marfa.

— Nem — felelte nagyanyó — elmentem egész a gyárig, nincs sehol.

Sztyopka látta, hogy Marfa leteszi a kalapácsot és nagyanyóra néz. A nyugtalanság hidege vette magát a fiú mellébe.

— Néni, elmegyek, megnézem — mondta.

— No hát csak menj.

— Menj, menj, galambocskám — hajtogatta az öregasszony is szokatlanul kedvesen.

Kiment az útra. A gyár zúgott, a fekete füst, mint alacsony, fenyegető felhő gomolyodott fel az égnek. Sztyopka körülnézett s látta, hogy az úton egy szekér jön; lefordult az útról s a házuk felé tartott.

— Marfa néni, hamar... — kiáltotta Sztyopka lihegve, az anyját látva a szekéren. Úgy gondolta, hogy Marfa néni, amiért olyan jól megjavítja az órákat, vasalókat, az anyját is föl tudja éleszteni.

— Ne ordíts, gyerek — szólt rá a kocsis — rendben van minden.

Az anyja rámosolygott fehér arcával Sztyopkára. Ekkorra már Marfa is odafutott.

— Az asszonyka a Martin-műhelyben akart szülni — mondta a kocsis — bizonyára megemelte magát.

Kantáron vezette a lovát, sima, követlen utat keresve neki, s mint sok ember, akinek lóval van dolga, fennhangon elmélkedett, anélkül, hogy bárkihez odafordult volna.

— Éppen az utolsó utamat csináltam, s gondolom: mindjárt megfordulunk, beviszem a lovat az istállóba, s megyek haza... Úgy bizony... Odafutnak hozzám: „Vidd el ezt az asszonyt, kiabálják, a kórházba, meg akar halni." Mit tegyek, ha egyszer halálán van, elvihetem. De a kórházban azt mondja a felcser: „Dehogyis haldoklik, rájött a szülés. Nálunk nincs hely, itt fertőzők feküsznek." Hát jó — mit tegyek — a földre nem dobhatom.

Sztyopkát nem engedték a házba. Körüljárt, hallgatózott. Zavarban volt, éppúgy, mint az anyja esküvője napján. Később hazacsúszott a városból Jakov is.

— Ne menj be oda, nem lehet — mondta Platon apó.

— Hogyhogy nem lehet?

— Olga van ott... szül — felelte suttogva Platon apó.

Cigarettát sodortak s rágyújtottak.

— Úgy bizony, Jasa testvér — mondta Platon apó.

Sztyopka ellenségesen pillantott Jakovra. Azt várta, a lábatlan mindjárt sértegetni kezdi az anyját, disznóságokat mond, de Jakov csak eregette az orrán a füstöt és hallgatott. Platon apó fülelt és a fejét csóválta.

— Nem kiabál. Jellemes asszony, de az ám!

— Az már igaz — mondta Jakov. — Vaszilij nem látja meg a gyerekét. Igaz-e, Sztyopka, nem látja meg.

— Nem tudom.

Sztypoka is éppen Vaszilij bácsira gondolt. Érthetetlen és bámulatos volt, hogy is születik hát a gyerek, ha az apja egyszer több hónapja meghalt. Lehet, hogy félig élőnek, félig halottnak születik?

— Te nem tudod, de én tudom — mondta Jakov s végigsimította tenyerével az arcát. — Borotválkoznom kellene, istenbizony, inget váltani, tisztára állat az ember így.

— Az már igaz — hagyta helyben Platon apó — megborotválkozhatnál.

A ház befüggönyözött ablakával egyszeriben titokzatossá vált, valami szokatlan és fontos esemény készült benne. A távolban ott zörgött a gyár, szél támadt föl a telep utcáin, a por hatalmas szürke felhőt kavarva fel, minden búgott és mozgásban volt. Csak a kis fehér ház hallgatott titokzatosan, a lenyugvó napfény világosságában.

Sztyopka bement a műhelybe. Itt is csönd volt. A kihűlt tűzhely, az üllő, a padlón heverő vasrudak, minden állhatatosan fülelt arra, ami a házban végbemegy. Ilyen léleqzetvisszafojtva hallgat a tavaszi erdő, amikor ég, föld, nap, mind résztvesznek a fák, füvek új életre születésében. Sztyopka újra kiment az udvarra. A nap lenyugodott. A gyár fölött a füst halvány rózsaszínűre színeződött, a felhők a kohóból kiszakadó tűzgomolyoknak látszottak. Az ég egész nyugati fele a színek sokaságába öltözött — vidám és könnyű zöldbe, borostyánkősárgába, rézvörösbe, vasérc sötétjébe, kék-komor ólomszínbe. A földön már végigfeküdtek az este árnyékai.

Platon apó és Jakov azonban még mindig a padkán ültek és hallgattak. Apó az égre nézett, aztán a földre, bepillantott az ablakon, s a szeme és az ajka mosolygott.

Hirtelen kinyílt az ajtó s a küszöbön kijött nagyanyó.

— Jasa, Vaszilijnek fia született — mondta fölzokogva.

A nyitott ajtón Marfa hangja hallatszott:

— Mit bőgsz? Ez a bolond, isten bocsássa meg. Élő embert szültek a világra... Mi van itt bőgnivaló... Örülnöd kellene.

Sztyopka a nyakát nyújtva, zavarral s kíváncsisággal teli bement a szobába. Az ágyhoz lépett. Az anyja külseje meglepte, egész fiatalon feküdt ott, fehér arccal, álmosan, mellette pedig a kisgyerek, kék-vörösen, puhán, visszataszítóan.

— No, mester? — kérdezte hangosan, szinte mámorosan Marfa.

Sztyopka egy nagyot sóhajtott:

— Mama — kérdezte. — Kinek az öccse ő inkább — nekem, vagy Lidkának?

— Neked, teneked, fiacskám — nyámmogta az édes gondtól ellágyult nagyanyó.

A következő nap Sztyopka a műhelyből folyton a szobába futott, a

gyereket nézegetni. A gyerek szánalomraméltó és nevetséges volt. Sztyopkának remegés állt a testébe, amikor ujjával a kis pihés fejét megérintette.

— Mit matatod, játékot találtál magadnak? — szólt rá az anyja és elvette Sztyopka kezét.

— Ej, te, nézz hát már ide — mondta Sztyopka az újszülött szeme előtt a fehér követ megforgatva.

Az értelmetlen csecsemő semmit sem látott, semmit sem hallott, semmit sem értett.

„Ugy látszik, egészen hülye" — gondolta Sztyopka. De amikor az anyja megkérdezte:

— No, szép kis gyerek? — Sztyopka bólintott a fejével s azt mondta:

— Igen, nagyon szép.

Látta, hogy az anyjával valami nem jó történt. Egyszer elkomorodott, aztán fölcsuklott, aztán megint sokáig elnézte, fekete szemét szigorúan összehúzva, az újszülöttet. Néha pedig rámosolygott olyan mosollyal, hogy Sztyopkában nyugtalan és ellenséges érzés támadt: lehetséges, hogy az anyja egyszerre így elhidegült tőle?

Ezen a napon a munka egészen rosszul haladt. Marfa sűrűn bement a szobába Olgához. Fújtatás közben Sztyopka is az újszülöttön gondolkodott: vajon elkezd-e hamarosan járni és milyen nevet adnak neki? Sajnálta szegénykét.

— Hát Marfa meg hol van? — szólalt meg egy hang.

A lőmester volt. Sztyopka nyelt egyet.

— Bement a házba — mondta. — Kihívjam?

— Nem, minek, majd megvárom — szólt a lőmester s letelepedett az üllő mellé a tönkre.

Sztyopka rázta a fújtatót, a lőmester meg nézte.

— No, mi az, izzadsz?

— Nem — felelte Sztyopka és megkérdezte: — Zvonkov bácsi, hol van most Kuzma?

— Kuzma? — csodálkozott a lőmester. — Te talán ismered?

— Ismerem. A lakónk volt.

— Persze, hisz te a Kolcsugin-gyerek vagy?

— Igen, Kolcsugin. — Elgondolkozott s aztán hozzátette: — Anya tegnap szült .

— No?

Sztyopka el akarta mesélni, hogy történt, de Zvonkov félbeszakította:

— Szóval te ismered Kuzmát?

— Hát persze, hogy ismerem. Hol van most?

— Hol?... Itt nem messze.

Sztyopka nekikészült, hogy apróra kikérdi a lőmestert a bádogdobozok felől, de nem volt rá idő, Marfa kijött a műhelybe. Panaszkodott, hogy ilyen munkához két férfire van szükség, ő egymaga sehogy sem tud megfelelni neki.

— Nohát — mondta a lőmester — miről van szó?

— Ostoba munka — mondta Marfa — nem megy sehogy. Ez az én kovácsműhelyem semmit sem ér; kész nevetség.

Éjszaka Sztyopka fölébredt, ásítozva s öklével a szemét dörgölve, kiment a pitvarba. Ott zörgött a szemetes vödörrel.

— Csöndben te — szólt ki a szobájából az anyja szigorúan.

— Hisz egész csöndben vagyok — mondta Sztyopka suttogva magamagának.

A külső ajtó félig nyitva volt s ő kiment az udvarra. Először szörnyű volt a sötétség, de a szeme ki tudta venni a gyár körvonalát; a tucatnyi kémény rózsás füstje kanyargó utakon szaladt föl az égbe.

A műhelyből hangok hallatszottak. A tűzhely mellett két ember állt, Sztyopka azelőtt sohasem látta őket. Marfa a kalapáccsal a kezében ott állt az üllő mellett. Sztyopka közelebb ment. A tűzhely mellett álló bácsik arca sötétvörösnek látszott.

— Hát ez itt kicsoda? — kérdezte egy hosszúarcú ember, Sztyopkára mutatva.

— Ez Hughes főlakatosa — nevette el magát Marfa.

— No, kezditek? — kérdezte a másik, a fújtatót rázva.

Sztyopka sosem látott még ilyen vidám munkát. A szikrák csak úgy szálltak Marfa és a hosszúarcú kalapácsa alól, ahogy az izzó vasrudakhoz egymásután odavágtak. Egy-kettő, egy-kettő — csapkodtak a kalapácsok. Sztyopkának úgy tetszett, hogy egy ember dolgozik, de az négy gyors, erős karral.

„No mi az?" — mintha ezt mondta volna Marfa, minden ütés után, sebtiben a hosszúarcúra nézve.

„No, mi hát?" — felelte rá gyors, versengő pillantással a hosszúarcú.

De az ütések sűrűn, biztosan és hatalmasan hullottak.

A hosszúarcú egyszer csak így szólt:

— Hát, bizonyisten elfáradtam — s megtörölte ujjával izzadt homlokát.

— Akkor gyújtsatok hát rá — mondta Marfa.

A munkások leültek a földre s rágyújtottak.

Ebben a pillanatban az anyja is kijött a műhelybe, karján a gyerek.

— Te miért keltél föl? — kérdezte haragosan Marfa.

— Fülledt nagyon ott benn a szobában — felelte az anyja — sehogy se tudtam elaludni.

A munkások egyike csöndesen rázendített, a másik hozzászegődött. Nyilván barátok voltak, gyakran énekeltek együtt, nagyon összeillő, szép volt az énekük.

Aztán megint megnyikordult a fújtató és csapkodni kezdtek a kalapácsok.

Semmiféle rendkívüli esemény nem történt ezen az éjszakán s a fiúnak mégis örökre az emlékezetében maradt. Később, mint felnőtt férfi is visszaemlékezett a fenyegető vörös égre, az anyjára, alvó kisöccsével a karján, a két férfira, akiknek a nevét senki sem jegyezte meg, amint a

vaspikákat kovácsolták a harcos druzsina számára; a tréfájukra, énekükre s arra, hogy az első dudálásnál hajlott hátukra vetették a kabátot és megindultak a gyár felé.

17

Öccsének születése sok vesződséget és kellemetlenséget hozott Sztyopkára. Négy nappal a szülés után az anyja munkába állt. Valahányszor a nagyanyó bement a városba a piacra, vagy kiállt az utcára a napraforgómagos kosárral, bedugta fejét a műhelyajtón.

— Sztyopka — mondta — aztán nézzél majd be a szobába.

A kisfiút Pavel névre keresztelték. Sztyopkát sértette, hogy mindig a teljes nevén emlegették. „Pavel alszik", „Pavel tombol", „Pavel odacsinált".

Ha Pavelnek fájt a hasa, a karján kellett hordoznia őt, s lábával a padlóra lógó takaróba gabalyodva futkosnia kellett vele a szobában.

Szerencsére, nagyanyó félt, hogy Sztyopka kárt tesz a gyerekben, s lehetőleg nem ment el hazulról.

Ősszel Pavel hasmenést kapott. Néhány hét alatt teljesen kiszáradt, karocskái és a kis lábszárai elvékonyultak, erőtlenekké lettek.

Ha ránézett, mindenki sóhajtozott, a fejét csóválta, az anyja egész estén át nem szólt egy szót sem; rá sem pillantott Sztyopkára. Járt föl s alá a szobában és ringatta Pavelt a karján, a fiúcska lesoványodott arcocskáját nézegetve. Napközben, ha nagyanyó elment hazulról, Marfa Sztyopkát küldte be a szobába.

— Minek az — mondta Sztyopka — hisz csendes most, miért menjek be?

— Menj, csak menj — mondta Marfa — nagyon csípik a legyek.

Sztyopka nagy kelletlenül bement a szobába. Pavel szeme be volt csukva. Olyan kevés élet maradt benne, hogy utálatot érzett iránta, amilyent egészséges, erős lények szoktak a féligdöglött, vak kismacskák iránt.

Sztyopka fölvett a padlóról egy fenyőfaforgácsot és megcsiklandozta vele Pavel halántékát. A kisfiú kinyitotta a szemét. Sztyopka ijedten elkapta a kezét. Két sötét, bánatos szem pillantott rá. Olyan volt, mintha Pavel mindent megértett volna.

Hirtelen a szánalom éles érzése fogta el Sztyopkát.

— Talán vizet akarsz? — kérdezte.

Pavel hallgatott.

— No, mulass egy kicsit — mondta Sztyopka kikotorva zsebéből a fehér követ és odanyújtotta a kisöccsének.

A szemek becsukódtak s Sztyopka elhallgatott. Az előtte fekvő testecskében már nem volt semmi élet.

Sztyopka dühös szemmel nézett a legyekre, amelyek mindenfelől Pa-

velre gyűltek. Ott másztak a falon, szálltak az ablak felől. Sztyopka alig tudott megbirkózni velük. Minden erejét beleadta ebbe a harcba, úgy tűnt föl neki, hogy nagyon fontos dolgot teljesít közben.

Nagyanyó hamarosan hazajött, föléhajolt és megnézte a gyermeket.

— Ó, én teremtő istenem — mondta és keresztet vetett.

— Vasárnap elviszem a doktorhoz — mondta este az anyja.

— Azok a doktorok — legyintett kezével Platon apó. — Az egészségest is halálra gyógyítják, az ilyet meg egy-kettőre...

— Én láttam a doktort erre hajtani — mondta Sztyopka.

— Merre ment? — kérdezte nyugtalanul az anya.

— A Doni-negyed felé, le, keresztül a vashídon.

Az anyja meghagyta Sztyopkának, hogy álljon ki a kapuba s vigyázzon a doktort.

Sztyopka nézte az utat; ökrök húztak egy kővel megrakott parasztszekeret, olyan kimérten lépkedtek, hogy a por alig füstölt a lábuk alatt.

— Jön, jön, az igazgatóék kocsiján! — kiáltotta el magát s az anyja útközben gombolva a blúzát, kifutott a házból.

Az ökröket könnyen beérve egy könnyű fogat vágtatott az úton, előtte egy pár hollófekete ló.

— Doktor úr! — kiáltotta az anyja az útra kifutva, — Doktor úr!

A doktor körülnézett, megérintette a kocsist, az megrántotta a gyeplőt, megállította a lovakat.

— Doktor úr, jöjjön be hozzánk, mindjárt vége a gyereknek — mondta az anyja a gyors futástól és fölindulástól elfulladtan.

A doktor mellett ülő nő a port tisztogatta le kesztyűjével a kabátjáról.

— Doktor úr, ne feledje el, a patikába kell mennem — mondta halkan.

A lovak türelmetlenül dobogtak a patájukkal s visszanéztek a kocsisra. A kocsis megcserélte kezében a gyeplőt s köhögött, várta a biztató intést, hogy tovább mehet. A kék kalapos hölgy haragosan nézett a doktorra, s a kezéről lehúzott kesztyűt babrálta.

A doktor torkát köszörülte, az ajkát rágta, amitől vörös bajsza mozgásba jött. Úgy látszott, elkiáltja magát: „Hajts!" S valóban mindnyájan erre vártak.

Csak az anya állt ott, kezét a bak párnájára téve, s a doktor arcába nézett.

— Itt van egész közel — s kezével a házra mutatott. — Ha nem akar feljönni, lehozom őt ide.

A doktor megint csak a torkát köszörülte.

— Mit tegyünk — mondta — menni kell.

— Önt egyáltalán nem azért hívták ki — mondta sebesen és haragosan a hölgy — hogy mindenkihez beszóljon közben.

— De tisztelt mademoiselle — mondta a doktor — én nem az ön családját kezelem, hanem Gusztav Ivanovics családját. S ha ön nagyon siet, tessék, odamegyek gyalog.

S leszállva az igazgatóék hintójáról, gyorsan fölment az ösvényen.

— Hát miféle beteg ez, hisz fenn jár! — kiáltott föl hirtelen, észrevéve Sztyopkát, aki előbb a hintó hátsó kerekénél állt.

— Nem ez, a másik.

— Vagy úgy — csóválta fejét a doktor. — Ha tudtam volna, nem jövök be, azt hittem, a bányász úrfi betegedett meg.

Bement a szobába, levette sapkáját s azt mondta:

— Jó napot, gyerekek!

— Jó napot, doktor úr — felelte egy hangon Marfa, Platon apó és nagyanyó.

A doktor leült a zsámolyra s megtörölte kendőjével a homlokát.

— Maga melyik műhelyben dolgozik? — kérdezte Platon apóra nézve.

— Nem dolgozom, doktor úr — mondta Romanyenko — a lábam miatt.

— Ja, értem, értem, a bányában az aknamélyítésnél.

— Úgyis van, doktor úr, — felelte Platon apó — a bányában, a Szofja Naklonnaja aknájában.

Széttárta a karját a doktor előtt; ez a mozdulat azt jelentette: „Te úr vagy, kalapos, mégis ismered a mi életünket. Ha az ember egyszer tanult és okos, minden ismeretes előtte."

— Hát igen, uraim — mondta a doktor elmosolyodva — gratulálhatok önöknek.

Végignézett rajtuk:

— Sürgöny érkezett — mondta ünnepélyesen. — A cár ma kihirdette az alkotmányt.

— Ez meg micsoda? — kérdezte köhintve Platon apó. — Vagyis engedelmet kérek, milyen értelemben kell felfognunk?

Amíg ezeket a szavakat kimondta, orcái rózsásak lettek a gyönyörűségtől. Marfa pedig odabólintott Sztyopkának:

— Ez az én uram, lám, beszélget!

Apót nem a beszélgetés tartalma érdekelte, hanem a külső menete; lám, itt ül ő s okos beszédet folytat egy tanult emberrel... S míg a doktor beszélt, Platon apó mosolygott, bólogatott, helyeselt, figyelmes és értelmes arcot vágott, ugyanakkor pedig gondolatban Marfát ingerelte: „No, vénasszony, látod, milyen méltóságosan s politikusan beszélgetek a doktorral? Veled biztosan nem beszélgetett volna így." A doktor pedig mindent elmondott apróra a szabadságról, az abszolutizmus korlátozásáról, betegsegélyzőről, szakszervezetekről, önkényuralom végéről. Az anyja a doktorról Platon apóra fordította a szemét, Platon apóról a kosarában alig nyöszörgő Pavelre s az arca türelmetlen s haragos lett.

Marfa azt kérdezte, nem kezdenek-e újra háborúzni?

A doktor most a háborúról kezdett magyarázni. Az anyja bosszúsággal nézett Marfára; ej, nem érti ez az asszony!

— Mondja már, kérem, tehát meglesz a szabadság? — mondta fejét csóválva Platon bátyó. Az anyja most már nyögött is egyet, a beszélgetés, érezte, tovább húzódik.

A doktor most észbe kapott.

— No, de lássuk most már a beteget — mondta.

Nem soká nézte Pavelt. Két kérdést tett föl, gyorsan fölírta papírlapra a receptet s azt mondta Olgának:

— Hát, ha a téli hidegig kihúzza — a fehér legyekig, ahogy a bányászok mondják, akkor életben marad, ha nem...

A doktor fölsóhajtott s megvonta a vállát.

Amikor az udvárról kimentek, mind látták, hogy az igazgató fogata ott áll még az úton. A kék kalapos hölgy, a kocsis, a lovak, mind a betett kapura néztek, a doktort várták. A paraszt is megállította ökreit, rágyújtott s egy kicsit félreállt; kíváncsian várta, hogy ez a doktor hogy száll föl majd a hintóra. Csak az ökrök bocsátották le nehéz fejüket, közönyösen minden iránt a világon s a nyálukat folyatva, lassacskán kérődztek.

— Várnak — mondta vidáman a doktor, megveregetve Sztyopka vállát. — Lám az alkotmány — tette hozzá — kezd már hatni.

Lekísérték egész az útig. A doktor nagyon kényelmesen ment, készakarva bőszítette a hölgyet.

— Szerjozsa, tudod-e, elment Jaltába — mondta Sztyopkának — november tizenötödikén jön vissza, akkor gyere el. A kezedet pedig mosd! — kiáltott a fogatba fölugorva.

A lovak rögtön megmozdultak. Sztyopka megragadta a hátulsó tengelyt s az igazgatói fogaton pompásan elkocsikázott.

Elment volna vele a városba, ha Szobacsovkán a gyerekek a hintó után nem futnak s kiáltozni nem kezdenek:

— Bácsi, bácsi ott... hátul!...

A következő nap Sztyopka a városba igyekezett, hogy az orvosságot a gyógyszertárban megcsináltassa. Nagy tömeg állt mindenfelé az utcákon. A gyógyszertárban a sárgaarcú, hajlotthátú segéd, a szemét forgatva, meg a vállát vonogatva a barátjával beszélgetett.

Észrevette az üvegszekrény mellett álló Sztyopkát:

— Mit akarsz, gyerek? — kérdezte tőle.

Sztyopka odanyújtotta a receptet.

— Üljön csak le addig, fiatalember; mindjárt kész lesz — s a kisajtó felé fordult, amely mögül kihallatszott a mozsár verése: — Vera Abramovna — kiáltotta — fogja kérem, cito.

Sztyopka leült a hűvös, politúros padkára, amely a hatalmas üvegszekrény mellett állott.

A gyógyszertár tetszett neki. A kis csengő berregése az ajtó fölött, a titokzatos szagok, a föliratos üvegek — mind érdekes volt. Minden üvegnek megvolt a maga gyógyszere; néhányra koponya és csont volt fölrajzolva, a fiú azt gondolta, ez bizonyosan valami varázsszer. Nagyon szépek voltak a vitrinben lévő hatalmas kék- és rózsaszínű gömbök. Sztyopka azt hitte, egyetlen nagy kőből csinálják őket. Hogy örülhettek a bányászok, amikor az ilyen csodát a föld alól kiásták. Összehasonlította a hatalmas gömböket a maga kövével; ezek itt szebbek. De ha a segéd fölajánlaná, hogy cseréljenek, nem állna rá.

Hazamenet egy nagyobb csődülethez állt oda a templom mellett. Egy ember beszélt fülsiketítő hangon, sapkájával a levegőben hadonászva.

— Testvérek, az éjszaka a zsinagóga körül zsákot találtak, abban egy kisgyerek, szétvágva, tele vérrel. Mindenki elmehet megnézni — a rendőrségre, ott van a rendőrfelügyelőnél a zsák...

Sztyopka mohón hallgatta a rettenetes mesét. A beszélő arca ismerősnek tűnt neki. Egyszer csak fölismerte, az volt az, aki az első sztrájk napján elverte.

A következő nap az anyja már dudálás előtt hazajött. Be se ment a szobába, hogy Pavelt megnézze, egyenest a műhelybe jött; Marfa és Sztyopka mindketten ugyanabban a pillanatban hagyták abba a munkát s csak az ő arcát nézték.

— Hát te? Téged meg mi lelt? — kérdezte Marfa.

— Marfa, hogy mi történik a világban?!... Élő embereket dobnak a kemencébe! — kiáltotta az anyja.

— Miféle embereket? Hova? Mi? — kérdezte Marfa.

— A két szememmel láttam, ezzel a két szememmel!

Elsírta magát, aztán vizet ivott, megtörülte kendőjével az arcát s fölzokogva kezdte mesélni:

— Reggel bementem a műhelybe, hozzáfogtam a munkához, mint máskor. Hát csak nézem.— sok nálunk a nép; épp jöttek váltásra, ott mászkálnak dolog nélkül. Mi lehet? Odajön hozzám Pahar, ő most az acélöntő segédje, a kettes kemencénél s csendben azt kérdi: „Megismered ezt az embert?" „Nem" — mondom. Azt mondja: „Hogyhogy nem, ott ténfereg mindennap az átjárónál." Megnézem — hát csakugyan. Munkásnak van öltözve, csupa rongy, de a kezéről meg lehet ismerni. Mi az ördög? — gondolom. Az öntéshez kijön házikójából a mester — Sztyopka keresztapja. Kérdezem: „Andrej Andrejics, mi lelte az embereket?" Ő meg: „Tudod a dolgodat?" „Tudom!" „No, hát mi?" — „Hát mi — meszet vinni a kemencéhez." „No, akkor csináld, a többi nem tartozik rád." Lecsapolták a kemencét, az acél szétfolyik a formákban. Nagy zajt, kiáltásokat hallunk az udvaron. Mind ott hagyjuk a munkát, futunk a műhelyből. Nézzük, az udvaron át ömlik a nép. Egyre több köztük a városi. Vörös zászló, énekelnek, kiabálnak: „Elvtársak, gyertek velünk!" Szétszedték a kerítést s egyenest be a gyárba... Ott aztán nekiláttak.

A kissé már lecsillapodott Olga most újra izgalomba jött s hangosan fölcsuklott.

— Ott aztán nekiláttak... Ahogy ezek kifutnak, azok meg be az összes műhelyekbe: „Üsd a zsidót! — kiabálják. — A zsidók megöltek egy gyereket... Dobjátok őket a kemencébe!" Ez történt, ó, én uram, istenem... A nép az eszét vesztette. Ezeket egypáran visszaverik. A hengerdében azonban — ismered Guszevet, Krasznovot — erős, hétpudos férfiak. Azok meg, teremtőm, kisfiúk, kislánykák, alig nagyobbak Sztyopkánál... Odafutottak hozzánk a műhelybe... s be velük az öntőcsatornába, a formába.

épp öntés volt... Még most is égnek... Úristen... Az a kiabálás, micsoda kiáltások! A mi acélöntőnk odaugrik: „Gonosztevők, mit csináltok?" Fölfog egy vasrudat. Rá revolverből... Úristen... Paharnak véresre verték a képét. A két szememmel láttam...

Estefelé ott mentek el a ház mellett a fölkavart emberek, a szörnyű napról meséltek. Paharné átfutott hozzájuk, pénzt kért kölcsön Marfától és sírva mesélte, hogy Paharnak kiütötték az elülső fogait. Úgy feldagadt, hogy a szemét se látni.

Sztyopka hallgatta az ismerősök elbeszéléseit. Szeretett volna elmenni a gyárhoz, nézni, hallani, de az anyja fenyegetően rákiáltott:

— Lehúzom a nadrágodat, kötéllel kötlek meg, mint a kutyát!

Késő estére Jakov is visszakerült a városból. A zsákjából női sevrócipőt és két hatalmas kendőt húzott ki. Vidáman mesélte:

— Pogrom volt, minden utcasarkon ütik a zsidókat, főként a Negyedikben, egy házat felgyújtottak. A kocsmákban pénz nélkül adták a bort. Az emberek sok mindent összeharácsoltak.

Platon apó a vidám Jakovra nézett, megcsóválta a fejét s azt mondta:

— Nem vagy te eszeden, Jasa...

Marfa Szergejevna meg azt mondta:

— Bomolj Fedul, amíg a szél nem fúj. Bizony nem vagy eszeden; mintha nem a lábad. hanem a fejed szakították volna le...

— Jó, jó, csak ne kapjatok be — kiáltotta Jakov az öklét rázva. Teljesen részeg volt.

Az anyja lefekvés előtt egészen magán kívül lett. Most először még Marfával is összekapott.

— Marfa — szólította meg hirtelen — mondok neked valamit.

— Mit?

— Nem akarom, hogy a fiú ezekbe a dolgokba belekeveredjék; a Zvonkovéba.

— Mit tartozik az rá — lábasokat vagy ezt? Nem felel érte.

— Neki mindegy, de énnekem nem — kiáltotta az anyja. — Lélekrombolás az egész.

— Nem a te dolgod — mondta Marfa s legyintett csak.

— Ide figyelj, Marfa — mondta csendesen, de az izgalomtól lihegve az anyja — eltöröm a kezét, ha még egyszer meglátom...

— Mi lelt? Megőrültél? — kiáltotta Marfa. — Föltámaszthatom tán a halottakat? Bizonyisten megőrültek mind.

— Megmondtam neked — ismételte az anyja.

18

A doktornak igaza lett. A hidegek beálltával Pavel kezdett rendbejönni. Nagyanyó azt tartotta, úgy imádkozták vissza az istentől, az anyja is ezt gondolta.

Amikor az első hó leesett, Sztyopka kivitte Pavelt az utcára s megnu-

tatta neki a telet. Pavel nagyon csodálkozott, először kimeresztette a szemét; aztán egyszerre csacsogni kezdett és ugrálni, kezét nyújtotta a kapun nőtt fehér cipócska után. Isten tudja, mit gondolt, lehet, hogy azt a sok fehérséget mind tejnek nézte.

— Ez a hó, mit képzelsz, te kis bolond — mondta Sztyopka.

A hó csakhamar sötétedni kezdett, a nap végére egészen fekete lett: a gyár, a környező bányák szénporral fújták tele. Bánatos és komor volt a föld ezzel a fekete hóval borítva.

Épp dudálás előtt kopogott valaki az ajtón s választ se várva bejött a pitvarba. Sztyopka hallotta, amint a havat veri a csizmáiról és kopog.

— Hé, ki az? — kiáltotta ki bosszúsan. Egyedül volt Pavellel otthon.

Magas legény jött be a szobába. A kezét dörzsölgette, körülnézett:

— Te volnál — kérdezte — az a Sztyopka, igen?

— Igen — felelte Sztyopka s emlékezett már, ez a legény hozta a nyáron a vaslemezeket.

A legény megnézte a lábával kalimpáló Pavelt.

— Zvonkovot ismered? — kérdezte.

— Ismerem, igen.

— Menj el hozzá este, hívat.

Este Sztyopka elment a lőmesterhez. Zvonkov teázott. Az asztalon hatalmas réz teáskanna mellett egy darab cukor.

— No, te hős, eljöttél? — mondta a lőmester.

A kemencénél melegedő asszony nevetett s kiment a konyhába.

Sztyopka szíve veszettül dobogott. Itt van hát, eljött az idő, a harcos druzsina előszedi a pikákat és a revolvereket. Ugyanakkor félt is, hátha minden mégis másképp fordul. Lehet, hogy a lőmester az adósságát küldi meg Marfának, vagy búzadarát ad: „Vidd el nagyanyónak — mondja — főzzön kását belőle."

— No, akkor ülj le hát — mondta a lőmester — teát önthetek neked, de megvendégelni nincs mivel.

Sztyopka leült s fölásított az izgalomtól:

— Akkor egy kislány is volt itt?... — kérdezte.

— A kislány meghalt — mondta a lőmester — az őszön még.

Köhécselt, összeráncolta homlokát, a forró vízzel zörgött.

— Tehát te ismered Kuzmát — mondotta.

— Ismerem.

— Hát ő most Gorlovkában van, érted. Én most egy levelet adok neked, azt elviszed és átadod a tulajdon kezébe. El tudsz menni Gorlovkába?

— El — mondta Sztyopka a nyálát nyelve.

A fejében egyszerre egész csomó kérdés nyüzsgött. Hogy utazzék Gorlovkába? Honnan vegyen pénzt? Hogyan találja meg ott Kuzmát? Megmondja-e az anyjának, vagy titokban szökjék el hazulról?

De a kérdéseket nem kellett föltennie. Zvonkov mindent megmagyarázott. Fölfejtette Sztyopka sapkabélését, alácsúsztatta a levelet s leszá-

molt neki három rubelt papirosban. (Sztyopka csodálkozott: ha a lőmesternek ennyi pénze van. mért nincs a vacsorájához kenyere?)

— Szóval így lesz — mondta a lőmester — reggel kimégy egyenesen az állomásra, a nap folyamán elintézed. Éjszakára már meg is fordulhatsz.

Kézfogással búcsúzott Sztyopkától, mintha felnőtt volna.

Milyen sokáig tartott ez az éjjel! Sztyopka ott ült a kemencén, elbóbiskolt, de folyton fölriadt s a sapkája után kapott. Le nem vette volna a fejéről.

Reggel Sztyopka hozzáfogott az útikészülődéshez. Dróttal kivert fakorcsolyáit elrejtette az ágy alá; a szánkót bevitte a műhelybe. Az átlátszó követ, amit Szerjozsától kapott, egy kis rongyba csavarta s a zsebe mélyébe gyömöszölte a lőmestertől kapott rubelekkel együtt... Aztán fölvette a vattáskabátot, fülére kötötte az anyja sálját, s egy darab kenyeret dugott a keblébe. Nagy körültekintéssel, meggondoltan szedelőzködött, de lábában olyan ingert érzett, hogy ficánkolni lett volna kedve, minden erejéből nekiiramodni.

— Te, mit bugyolálod úgy magad? — kérdezte nagyanyó. — A városba mégy?

Sztyopka felelni akart, de az izgalomtól nem tudott egy szót sem kinyögni, csak a fejével intett.

Kiment a házból s lement az ösvényen, a szíve, közben érezte, féktelenül verdes a mellében.

A várost elhagyva a pusztára ért. Átment a vetkovi bányatelepen, a kőhányások, az apró szürke házak mellett és újból a pusztára ért. A hónak itt is szürke színe volt, de a nap olyan vakítóan sütött, hogy a puszta ragyogott és szikrázott. Ott, előtte feltűnt már az állomás szivattyúja s odahallatszott a mozdonyok sípjele. A kanyargó ösvényeken emberek jöttek mindenfelől az állomásra, zöld meg piros faládákat cipelve a vállukon.

Az anyja, Pavel, nagyanyó, a ház — egyszerre mind eltűntek valahol. Növekvő izgalommal és nyugtalansággal ment az állomás felé.

Az állomás előtti tér szalmatörekkel volt beborítva, borzas bácsik zsákokat szedtek le a szánkókról, könnyű gőz emelkedett a lovak nedves háta fölött.

Sztyopka nagynehezen kinyitotta a vörös, fölpattogzott ajtót s bement a harmadosztályú váróba. A kőpadló igen csúszós volt, a csizmákkal behozott, félig olvadt, mocskos hótól. A teremre sűrű, rossz szag nehezedett. Rengeteg ember ült s feküdt a fapadokon; aludt a batyuján; a fejek fölött szürke füst függött.

Sztyopka körülnézett. nem tudva, merre menjen.

Hirtelen csöngőhang hallatszott, egy magas, vasutassapkás öreg elnyújtottan kiabálta:

— Jaszinovata, Gorlovka felé — harmadik vágány!

A terem egyszerre megélénkült. Egy csomó ember iparkodva szedte a kosarát, ládáját s lökdösődve ömlött az ajtó felé.

Átugorva a síneken, Sztyopka a vonat felé futott, maga mögött hagyva

a súlyosan fölpakolt embereket. A vagonoknál utasok tolongtak. A fiu megragadta a hidegtől égetővé vált vaskorlátot s fokapaszkodott a magas lépcsőn.

— Állj, kivel vagy? — kérdezte a kalauz.

— A mamámmal! — kiáltotta Sztyopka s egy asszonyra mutatott, aki épp a kosarát nyomkodta be a szűk folyosóra.

A kocsi, éppúgy, mint az állomás, sűrű meleggel és mahorkafelhővel fogadta. Egy legény az erőlködéstől kidülledő szemmel hatalmas bőröndöt cipelt s majdnem agyonütötte vele a fiút.

Egy ember, aki fönn feküdt a polcon, rászólt:

— Ide gyere az ablakhoz, ott agyonnyomnak!

Ahogy ezt kimondta, köhögni kezdett, ugatott szinte; de a köhögés közben is dühösen kiabált:

— Kupecek, csukjátok be az ajtókat, végképp kihűtitek a kocsit! — s újra elkezdett hosszan és kényszeredetten köhögni.

Aztán hangok csendültek föl, a peronra katonák rohantak ki, fura, asszonymódra feltűrt köpenyekben; egy fekete kutya vágtatott el, valamitől nagyon megrémülten.

Sztyopka látta az ablak mellett elúszó állomásépületet, az állomásfőnököt vörös sapkájában, a csendőrt, amint figyelmesen nézi, mintha számolna a vagonokat. Az az ember, aki Sztyopkát odahívta, föltámaszkodott a könyökére.

— Még ott áll a zsaru — mondta rekedten — sok állomáson már végeztek velük.

A gyorsuló vonat szénnel telt rakodó mellett ment el.

A fekvő a lent ülőkhöz fordult.

— Nézzétek, mennyi hó van a szénen, vagy öt napja állnak már.

— Megvan már hét is — mondta az ablaknál ülő bajuszos mély meggyőződéssel.

Egy asszony keresztet vetett:

— Uramisten, mi lesz itt?! — mondta. — Előbb csak a bányák és a gyárak sztrájkoltak, most már a vasút is.

— De hisz visznek, jegy nélkül is. Mi kell még más?

A bajuszos ugyanazon a határozott hangon magyarázta:

— A személyforgalmat nem érinti. A katonai és áruforgalmat, azt igen.

Az asszonyka megérintette Sztyopka vállát:

— Fiú, ha messzire kell menned, jobb lesz levenned azt a kendőt; egészen kiizzadsz.

— Gorlovkába, néni. Szólsz majd, ha le kell szállni? — mondta Sztyopka hadarva.

A férfiak nevettek, s ő félénken pillantott az asszonykára. Érezte, hogy azonnal hozzálát a faggatáshoz.

S csakugyan, egyszeriben egész halom kérdést adott föl: van-e Sztyopkának apja, anyja, kihez utazik Gorlovkába, milyen a lakásuk, hányan vannak fiúk, lányok.

Sztyopka egészen nekiadta magát a hazugságnak. Azt mondta, hogy az apja vasúti kalauz, s hogy a bátyja lakik Gorlovkában.

Azt hitte, hazudnia kell, elszántan, mindenre. Az ostoba asszonyka meg mindent elhitt, még sóhajtott is, amikor Sztyopka azt mondta, hogy az anyjának öt gyereke van, nemrégen még egy született, Szerjozsa.

Később egy legényféle jött a szomszéd szakaszból, az egyik polcot kezdte emelgetni, de mind rákiáltottak:

— Mi is próbáltuk, drágám. Azt hiszed, csak neked van eszed?... Elromlott, nem tart a támasztója.

— A fiút még megbírja — mondta a bajuszos s megfogva Sztyopkát a hóna alatt, odaültette őt szembe a köhögős emberrel.

A polc rugózott egy kicsit a meg nem erősített végén, de szinte alig hajlott meg. Nagyon érdekes volt, ahogy a puszta, a dombok, a távoli bányák hatalmas körben folyton a vasúti töltés felé futottak. Ez a körhintára emlékeztetett és éppen úgy, mint a körhintán, most is könnyű szédülés állt tőle a fejébe. Nem figyelt többé az utasok beszélgetésére, pedig azok mind hangosan vitatták a háborút, a bányászfizetéseket és az éhínséget, amit a munkanap megrövidítése hoz majd magával. Sztyopka megette a kenyeret, még erősebben belenyomta a sapkáját a fejébe s újból fölásított...

Először úgy rémlett, a kemencén fekszik, lenn Pavel sírdogál; nagyanyó bizonyára erősen befűtött; a háta és melle nedves volt, haja a homlokába ragadt. Le akarta simítani a haját s megtapogatta a sapkáját. A titkos levél továbbcsúszott a bélésben. Egyszeriben minden az eszében volt. Vonaton ül... A szomszédja cigarettázott. Ahogy szívt egyet, a láng fölfénylett s megvilágította arca egy darabját, az orrcimpáját; sötét szeme, úgy rémlett, idegenül és ellenségesen nézett Sztyopkára. Lenn ugyanilyen idegen és félelmetes emberek szipákoltak és horkoltak. Mit csinál most az anyja, Marfa, Pavel? Hogy kerül vissza hozzájuk?

— Bácsi — kérdezte a dohányzó szomszédot — hol járunk, Gorlovkát még nem hagytuk el?

— Egyáltalán nem járunk, Jaszinovatában állunk két órája már — mondta a szomszéd, majd ujjával az ablakon kimutatva, gyorsan hozzátette: — Nézd, nézd csak.

A hólepte ívlámpák tompa fényétől megvilágítva a talpfákon rövid bekecsbe és felöltőbe öltözött emberek mentek katonásan, vállukon fegyver volt.

— Bácsi, pikák! — kiáltott föl Sztyopka hirtelen örömmel.

A gyerek azonnal megismerte őket: ilyen pikákat kovácsoltak ők Marfa műhelyében. Ő forgatta őket az üllőn, ő fújtatott, ő izzította a vasat, a kezében tartotta őket, ujjával érintette a hegyes végüket. A pikák ott villogtak, inogtak a vagon ablakában. És Sztyopka egyszeriben megnyugodott. Édesen ásítva, minél kényelmesebb helyet kezdett kifészkelni magának.

„Kertész utca, Kertész utca, Ivanov háza" mondta még néhányszor, suttogva.

Érdes hang ébresztette föl:

— Hé, fölkelni, fölkelni, megérkeztünk...

Tompa, súlyos reggel nézett be az ablakon. Az utasok a folyosón tolongtak batyuikkal és ládáikkal. A lent ülő asszony keresztet vetett ásító szája elé.

— Megérkeztünk — mondta — hála az istennek. Azt hittem, már sose érkezünk meg...

Sztyopka kiszállt a vagonból. A fagy megérintette az arcát. Akkorát lélegzett, olyan mélyet és édeset, mint amikor a bányából kijött a föld színére.

Mindenütt emberek tolongtak, sok vasutasnak vörös szalag volt a kabátujján.

Az állomás csarnoka dugig volt emberrel. Az asztalon, hatalmas, páfrányhoz hasonló bokrok közt, egy vasutassapkás ember állt, s hangosan olvasta papírjáról:

„Az oroszországi munkásosztály az egész nép boldogulására, a közös ellenség pusztulására, a Nemzeti Alkotmányozó Testület és a népuralom nevében, általános sztrájkot hirdetett és a sztrájk vezetését Jekatyerinoszlavlban a harcos Sztrájkbizottságra bízta."

A fiatalember lassan, értelmesen olvasott s az emberek mély, ünnepélyes csöndben hallgatták.

Sztyopka lábujjhegyen az állomástérre nyíló ajtóhoz ment.

Minden ismerős volt itt neki, mintha már sokszor látta volna Gorlovkát. A földhözragadt kis házak, a szürke, piszkos hó a tetőkön, az alacsony bányaépület, a hosszú érchalmok sora, a gyárkémények — mind nem volt csodálatos számára. És ismerősök voltak az emberek is: munkások, bányászok, gyerekek, kosaraikkal az állomás ajtajaiban felsorakozó árusok.

A fiú odament az egyik kofához; feje és arca be volt födve, a kendőből két fiatal, víg szem látszott ki, meg az orra egy áttetsző vízcseppel ékítve. Sztyopka sokáig tapogatta a zsemlyét a kosárban. A kofa rászólt:

— Mit matatod az árut? Nem látod, mind egyforma?

A fiú kiválasztott végre egy zsemlyét, amely jobbnak látszott a többinél, aztán gondolkozott egy kicsit s vett két darab cukrot.

— Hát a dohány? — kérdezte a kofa s megfogta a fiú vállát. Sztyopka fontoskodó köhécselések közben a kifizetést is elintézte.

— Hogy jut az ember, néni... — mondta és hirtelen megzavarodott. Elfelejtette az utca nevét.

— Hová? — kérdezte a kofa.

Sztyopka ott állt előtte, elnyitotta a száját. A szíve, úgy érezte, megdermed, lezuhan és kisiklik a testéből. Elkeseredetten erőlködött, hogy az utca nevére visszaemlékezzék, de a nyom, amely ezt a nevet emlékezetébe hozhatta volna, reménytelenül elkeveredett.

„Fa utca... Alma utca..." Nem. Minden összekavarodott a fejében. Átment a téren, a kofa nevetve kiáltott utána:

— Ide hallgass, kölök, a fejedet nem hagytad otthon?

Aztán végigment az utcán. A levél közben, úgy érezte, égeti a fejebúbját,

türelmetlenül zizeg és dühös reá. Mit mond majd, ha hazamegy? A lőmester csendesen csóválja a fejét és elmosolyodik...

Megette a zsemlyét, nyelte anélkül, hogy szopta volna a cukrot, észre sem vette az ízüket. Sokáig járt így az utcákon, bepillantott az udvarokba, nézte az ablakokat, átmászott a kerítéseken.

— Jó, legyen — mondta elkeseredetten. — Így fogok járkálni, amíg meg nem döglök.

Bizonyára jó néhány versztát ment így. Lába rogyadozott, pihenés után esdekelt, de ő csak ment. Megint egy széles utca volt előtte. Úgy tűnt föl neki, hogy ezen már járt, ennek a háznak az ablakán már benézett, ezen a kiskapun már bement, de mindjárt ki is futott, a kutya csaholva rávetette magát.

Megállt, nem tudta, továbbmenjen-e ezen az utcán, vagy térjen be a mellékutcába. Ebben a pillanatban egy kőkapun egy ismerős kutya futott ki. Csóválta a farkát s türelmetlenül pillantgatott vissza, várt valakit. A kapuból egy kosaras fiúcska jött ki.

Sztyopka az örömtől elsikította magát, a fiúhoz röpült s megragadta a vállát.

— Ne nyúlj hozzám, varangy! — kiáltotta a fiú.

— Aljoska, Aljoska, Aljoska! — hajtogatta Sztyopka, egyre a barátja vállát szorongatva.

— Sztyopka — kiáltotta Aljoska, hirtelen megismerve a pajtását.

A kutya visszafordult s megszaglászta Sztyopkát; a farkával néhányszor mellbeverte s meleg nyelvével nyalni kezdte a piros, kifagyott kezét. Az ám, a világ egyszeriben megváltozott, jó lett és vidám.

— Hogy jöttél, anyáddal? — kérdezte Aljoska. — Minálunk úgyis bezárták a gyárat.

— Nem, magam.

— Minálunk, tudod — mondta Aljoska — az állomásról a csendőröket az iskolába csukták. A köved itt van?

Miközben Aljoska a szemét összehúzva a száját előrecsücsörítette s a követ nézte, Sztyopka a kezét fújta és ugrándozott.

— Paskára emlékszel? — kérdezte.

— Paskára ?

Mindketten fölvihogtak, s gyorsan, nem is hallgatva egymásra, mesélni kezdtek. A gyerekek hazaértek, Petrovna anyó ahogy Sztyopkát meglátta, rögtön elsírta magát. Aztán odaültette őt a kemence mellé, teát öntött neki, az anyja felől kezdte kérdezni. Sztyopka gyorsan kanalazta a forró italt s jóleső érzéssel nézegette az ismerős tárgyakat; a sötét komódot, az eltört fülű, sárga agyagmopszlit, a feketekeretű fényképeket, amelyek éppen úgy lógtak a falon, mint az előbbi lakásban.

Ebben a pillanatban Afanaszij Kuzmics jött be egy vödör szénnel. Bekecse ujján széles vörös szalagot viselt.

— Hát te hogy csöppentél ide? — kérdezte bosszúsan.

— Jöttem vonaton — mondta Sztyopka s még mélyebbre húzta sapkáját.

— Hogyhogy?... Magad?... Olgával?

Sztyopka körülnézett, köhintett, húzódzkodott:

— Kuzmához jöttem — mondta — levelet hoztam.

— Hol van, add ide.

— Neeem — mondta Sztyopka s megrázta a fejét — csak a tulajdon kezébe.

Amikor meghallotta, hogy az öreg meg tudja mutatni, hol találja Kuzmát, egészen megnyugodott.

— No csak — mondta Afanaszij Kuzmics — akkor hát öltözz, együtt megyünk.

— Úgy, úgy — mondta Petrovna — az öreg és a gyerek. Hát te hová készülsz? — kérdezte Aljoskát.

— Nagymama... velük...

— Szó sincs róla.

Kimentek az utcára és Afanaszij Kuzmics sorra elkérdezte Sztyopkát a gyár meg a műhelyek, Marfa és az anyja felől.

— Szóval a mechanikusokról egy szót se hallottál — kérdezte egyre. — Itt komoly dolgok folynak, pedig az itteni gyár a mienkhez képest semmi se. Szóval a mechanikusokról semmit sem tudsz? Egy öreg járt hozzám, Hromov, nem láttad őt? Vajon mi lehet vele? Öreg cimborám.

Egy alacsony, laktanyához hasonló épületbe mentek be.

— Ez az étkező — mondta suttogva Afanaszij Kuzmics — itt van a gyűlés.

Sztyopka csizmái neszt csaptak, s néhányan rápisszegtek. Az asztalnál ott ült Kuzma, mellette feketeszemű, barna ember állt, kigombolt kabátban, ő tartotta a beszédet.

Hogy megváltozott Kuzma! Sztyopka alig ismerte meg. Lesoványodott arcán nem volt mosoly, arccsontja élesen kifeszült fehér bőre alól, sötét szeme makacsul, feszült figyelemmel nézett előre. A kigombolt kabátú ember arra a bácsira emlékeztetett, aki az első sztrájk alkalmával beszédet próbált mondani Larinkában. A hangja egy kicsit éles, rekedtes volt.

— Erőszakkal is kényszeríteni fogjuk a birtokosokat, hogy jövedelmüket adják át — mondta s előrenyújtotta a kezét.

A teremben ülők izgalomba jöttek s az izgalom Sztyopkára is átterjedt. A barna ember hangja fenyegetően, meggyőzően zengett. Az ülők közül többen fölálltak a helyükről.

— Ez a gyár és ezek a bányák — mondta — mind a munkások izzadságából és véréből támadtak — mindennek a munkásság elidegeníthetetlen tulajdonává kell válnia!

Mind tapsoltak. A levegőben a dohányfüst hullámzásba jött s a feketeszemű a zajt túlharsogva, így kiáltott:

— Elvtársak! Válasszatok munkásmegbízottakat, akik benyújtják Loest gyárigazgatónak jogos követeléseinket.

— A mi jeles szónokunkat, Mark Kuznyecovot! — kiáltotta vékony hangján Afanaszij Kuzmics.

— Kuznyecovot! — kiáltották a munkások s a dohányfüst a munkások feje fölött újra megvonaglott.

Miközben a küldöttek választása folyt, Sztyopka előretört az asztalhoz és meghúzta Kuzma kabátujját:

— Ide figyelj Kuzma — mondta neki — levelem van a számodra.

Kuzma csodálkozás nélkül nézett rá, mintha csak néhány perce látta volna Sztyopkát.

— Add ide — mondta s nyújtotta a kezét.

Amig a levelet olvasta, összehúzta a szemöldökét és bólintott. A fiút, ahogy nézte, öröm és büszkeség öntötte el.

„Odaadtad?" — kérdi majd a lőmester.

„Hát persze, hogy odaadtam, a tulajdon kezébe."

— Te, várj csak itt — mondta Kuzma és egy zsámolyt húzott Sztyopka alá.

A fiú odaült az asztalhoz. Vagy egy tucat szem vizsgálta őt. Ő csak ült, a szemöldökét ráncolva, a száját összeszorítva s azon volt, hogy az arcának komoly, méltóságteljes kifejezést adjon. A fejében azonban gyermeki gondolatok kavarogtak, az anyjáról, Pavelről, Aljoskáról, akit a nagyanyja nem engedett az utcára. Hirtelen, egészen váratlanul ott volt a fejében a már felesleges cím: Kertész utca, Ivanov háza.

Most Kuzma beszélt:

— Elvtársak, egész Oroszországban fölkelt a nép. Sztrájkolnak a vasutak, a bányák, az üzemek. A munkásosztály eltökélte. hogy kivívja szabadságát. A dolgok, elvtársaim, a nyílt fölkelés felé haladnak. Jaszinovatában a druzsina lefegyverzett egy század katonaságot. Kezemben tartok egy levelet: azt írja egy ember: a juzovkai druzsinát pikákkal és revolverekkel fegyverezték fel, van dinamitos bombájuk, csak a jelet várják. S a jelet már megkapták. Avgyejevkában az esztergályosok mozdonytengelyekből csináltak ágyút. A munkásosztálynak mindenütt megvan a maga fegyverzete: Csaplinban, Djemurinóban, Proszjanajában, Razdoriban, Avgyejevkában, Grisinóban, Nyikitovkában.

Kuzma nem beszélt hangosan, csak a megszokott hangján s lehet, hogy épp ezért, még jelentősebben és hatalmasabban hangzottak szavai.

— Beutaztam a falvakat, beszéltem a parasztokkal s lám a parasztok ma ötven pud kenyeret küldtek nekünk a sztrájkolók számára és nyolc pud szalonnát, öt pud jó disznókolbászt, öt hordó kercsi heringet.

— Elvtársak! — kiáltott fel Kuzma. — Gorlovkában katonaság van, három század, egy svadron dragonyos. Mindegy, hogy teljesíti-e követelésünket Loest vagy nem, a katonasággal végezni kell. különben ők végeznek velünk. Emlékezzetek a nagygyűlésre, ötezer ember, mint egy, mondta: „Támogatjuk élenjáró harcosainkat az egész nép szabadságáért vívott küzdelemben... Vagy itt hagyjuk a csontjainkat, vagy győztesen kerülünk ki."

Sztyopka ránézett. Csakugyan ez a fenyegető és erős ember volna az, aki bádógpántokat vert a köves ládájára? Valóban ez tréfált a gyerekekkel s ment vendégségbe Nyusa nénihez? Valóban Kuzma ez, az ő lakójuk?

19

Sztyopka Kuzma szobájában töltötte az éjjelt.

— Most néhány napig Gorlovkában kell maradnod — mondta Kuzma — felétek nem megy a vonat.

— Akkor hát maradok — mondta Sztyopka és megkérdezte: — Zvonkov is idejön hamarosan?

— Itt kell lennie hamarost — mondta Kuzma és hirtelen elmosolyodott: — Látod, hogy fordult? Előbb én voltam nálad lakó, most te laksz nálam.

Kuzma egy rövid subát terített a padlóra és lefektette rá Sztyopkát, de alváshoz hideg volt, a szoba a pitvarra nyílt s az ajtót folyton nyitogatták. Kuzmához reggelig jöttek az emberek.

Sztyopka álmán keresztül is hallotta a hangjukat. Reggel, amikor felébredt, Kuzma már nem volt sehol. Sztyopka át akart menni Aljoskához, de valami öregasszony megszólította:

— Gyere teázni! — mondta.

Sztyopka megint bement a házba.

Amikor a második pohárral is megitta, a pitvarból lárma és férfihangok hallatszottak.

— Megjöttek! — mondta az öregasszony és felsóhajtott.

Kuzmával együtt még két ember érkezett: az egyik vasutassapkás, a másik kicsiny és igen szélesvállú. Asztalhoz ültek.

— Elmentek az igazgatóhoz? — kérdezte a kicsiny és mosolygott.

— Elmentek — mondta haragosan Kuzma — de mi haszna, ha az igazgató hozzá is járul? Megteáztál? — kérdezte hirtelen Sztyopkától.

— Meg.

— Anyád veszekszik, igaz?

— Csak veszekedjék.

— No, akkor hát bátor legény vagy — mondta Kuzma. — Én féltem tőle. Hogy néz, félelmetes...

Aztán az apró emberhez fordult:

— Itt van, akit elküldhetnék. Mi, Mosztovoj?

— Miért ne, ha egyszer az anyjától nem fél?

— Elmégy a dragonyoskaszárnyába? — kérdezte Kuzma.

— Elmegyek — mondta Sztyopka.

— Akkor hát figyelj. Mosztovoj majd mindent elmond.

— Mi van itt elmondani való? A dolgod ez: fogsz egy vedret, elmégy forgácsot gyűjteni. Mikor a kaszárnyához érsz, megkéred a bácsit, hogy engedjenek be, ők fával fűtenek. S itt van ez, ezt elszórod az udvaron,

kamrában, istállóban, ahol csak tudod. Megértetted? — s kihúzott a zsebéből egy csomó papírt.

— Megértettem — mondta Sztyopka.

— De kinyitottad a szád! Valami kétséged van?

— Vedret hol veszek?

— Vedret azt adunk, efelől nyugodt lehetsz.

— Veder, veder — mondta a vasutas — hogy leszünk a mozdonyokkal, a mozdonyvezetők várnak a fűtőházban.

Nyilván megsértődött, hogy Kuzma olyan sokáig beszélget Sztyopkával.

Sztyopka nemsokára ott ment az utcán, vedrét zörgetve, a kaszárnya irányába. Így ment ő a vödrével dörömbölve Marfa után is a munkástelep utcácskáin.

A házak előtt emberek álltak. Hangosan beszélgettek, átkiáltottak egymásnak az utcán.

Sztyopka elment a kőhányások mellett, hosszú fekete fallal vették körül a telepet.

Odaért az utolsó házhoz. Éles, hideg szél fújt a pusztáról. Egyenest előtte, az üres térségen, ott álltak a hosszú, földszintes laktanyák. Körül minden üres volt és csöndes. Sztyopka ment az úton s minduntalan visszavisszanézett a telep irányában. Arca égett a széltől, könnyei csípték a szeme sarkát, reszketés állott a testébe.

Odament a kaszárnyához. A kapuban, a piciny ablakú bódénál egy katona állt hosszú köpenyben, karddal, puskával. A fejét csuklya borította. A kofára hasonlított, akinél Sztyopka a kenyeret vette. S ugyanúgy mint a kofának, neki is egy kis vidám, átlátszó vízcsöpp csillogott az orrán. Kardja a rézzel vert fekete hüvelyben épp olyan volt, mint apóé a dinamitraktárban.

Az úton jövet Sztyopka úgy képzelte, hogy a dragonyosok amint meglátják, elkiáltják magukat: — Üsd! Szúrd! Lődd le őt!

De az őr nyugodtan nézett a fiúra, nem emelte ütésre a kezét, nem ordított. Egyik lábáról a másikra állt s rekedt, hűléses hangon kérdezte:

— Hát te mit akarsz, fiú?

— Bácsika — mondta Sztyopka — szedhetek nálatok forgácsot?

— Menj a kamrához, arra körül — mondta az őr.

Sztyopka elment az istállók mellett, kellemes meleg ömlött belőlük. Bepillantott a félig nyitott ajtón, az állások üresek voltak. Aztán lábujjhegyre állva, a laktanya ablakán nézett be. Tucatjával álltak ott az ágyak, takaróval befödve, szabályos sorban. A laktanyát nyilván alaposan fűtötték, az ablakokon nem volt jégvirág. A laktanya is üres volt, csak a kemence mellett guggolt egy katona, ujjait szétmeresztve, a tűz fölé tartotta a kezét. Az ablakkal szemben a falon a cár arcképe függött fekete keretben. Sztyopka elnézte a cár piros arcát, kék szemét, szőke szakállát, duzzadt, sötétpiros ajkát. Egyszerre úgy rémlett, hogy a cár egyenesen őrá néz, mindjárt kinyitja a száját és azt hörgi: „Hé, fogjátok meg!"

Sztyopka gyorsan válla közé húzta a fejét, a fáskamrához futott. Teliszedte a vödrét bökős, könnyű forgáccsal, aztán hirtelen, az izgalomtól nagyot lélegezve előkotorta melléből a papírcsomót s az alacsony polcra nyomta, amelyen a fejszék voltak. A többi papirost az istálló mellett szórta el; aztán összehúzva magát, hogy a cár meg ne lássa az ablakból, elfutott a laktanya mentén. Aztán a másik lóistálló mellett futott el. Innen lovak nyerítése hallatszott s egy haragos férfihang:

— Hordd el magad innen, azt mondom, hordd el!

A város irányában futott, de közben körül sem mert nézni. A szél sivított a fülébe, de Sztyopkának úgy rémlett, hogy a dragonyosok rikoltoznak. Minél gyorsabban futott, a félelem annál jobban erőt vett rajta. Mintha egy kar tüstént galléron ragadná. Lihegve, kidülledt szemmel ért el az első házikóhoz és körülnézett. Üres és csöndes volt minden. Akkor jókedvvel s büszkeséggel, a vedrét zörgetve, a hidegtől tánclépésben, megindult a város felé.

Sztyopka nem ért még Kuzma házához, amikor a gyár felől kiabálás, fütyülés hallatszott, néhány lövés is eldördült.

— Dragonyosok! — kiáltotta előtte egy ember s karját a magasba lódítva, egy kapu felé vetette magát.

Az utca egész szélességében karjukkal hadonászó lovasok süvöltöttek el. Sztyopka egy udvarba húzódott. A nyomában két munkás rohant be, lihegve álltak meg a kerítésnél.

— Mi volt ott az irodán? — kérdezte az egyik.

— Kuznyecovot meg akarták fogni, az igazgató katonaságot hívott ki — mondta a másik.

— A nép védekezett... Ki mivel... pikákkal... csavarhúzókkal... revolverekkel. Nem tudom, életben maradtak-e, erősen aprították őket...

Ebben a pillanatban tűntek fel az első lovasok. A kereksapkás tiszt pejkón lovagolt. A havat szórva, súlyosan s zajosan lépdeltek a hollófekete lovak, az orrukból csak úgy dőlt a pára.

Sztyopka a kerítéshez lapult, úgy nézte a nyargaló dragonyosokat. A lovak és a lovasok gyors mozgása egyetlen hatalmas áradatba olvadt. És egyszeriben minden eltűnt. Az utca ott maradt üresen, mozdulatlanul.

— Láttad? — kérdezte a Sztyopka mellett álló munkás.

— Láttam — felelte a másik s a fejét csóválva kiköpött.

Sztyopka bement a házba. Az öregasszony a tűzhelynél szorgoskodott.

— Kiment az állomásra — suttogta s az ajtó felé intett.

Sztyopka megfigyelte, hogy sosem nevezik Kuzmát a nevén.

Levetkőzött s a tűzhelyhez ment. A tavalyi magkereskedése ötlött az eszébe, a keze s a lábujja egészen megdermedt.

— Te mije vagy neki, öccse vagy rokona? — kérdezte az öregasszony.

— A nép érte jött, kiabáltak, siettették, de ő nem törődött vele, cigarettát sodort, aztán befjött a konyhára: „Ivanovna — mondta — ha a kisfiú jön, adj neki ebédet."

Ebéd után, amikor már sötétedni kezdett, megjött Aljoska, elhívta Sztyopkát az állomásra, a druzsinákat fogadni. Az udvarban a szomszéd fiú várta őket, a lábán korcsolya.

— Igaziak — mondta Aljoska új barátjával büszkélkedve.

Állomáshoz menet ez a fiú folyton hátul botladozott, mert az utat a dragonyosok patkója föltörte. Sztyopka és Aljoska mégis irigykedve pillantgattak reá. Az állomáson sok nép volt, úgyhogy a gyerekek elvesztették egymást.

Az emberek ott álltak a vágányokon s a pusztát nézték. Sztyopka is arra nézett. A sínek csillogtak az állomás ívlámpája fényében, odább a vagonok sötét sora magaslott, mögöttük a szivattyúház nyúlt föl, aztán minden beleolvadt a hóval födött végtelen föld kékes homályába.

— Jön, jön! — kiáltotta el magát valaki.

— Hol?

— Jön, csakugyan!

Izgalom fogta el az ott állókat. A tömeg felzúgott.

— A vágányokról, el a vágányokról! — kiáltotta a vasutas a peronon végigfutva.

Valahol, igen messze, feltűnt már a mozdony lámpáinak bizonytalan sárga foltja. Hirtelen olyan csönd támadt, hogy hallani lehetett a közeledő vonat növekvő zaját.

Éhség, nyomor velünk!

— zendített rá Sztyopka mellett egy ember s megakadt. Egy másik azonban azonnal átvette:

De mind, mind felkelünk!

Az éneket egyszeriben sok-sok hang vette át és vitte tovább.

Sztyopka sohasem hallott ilyen egyetértő éneket. Énekeltek a munkások, bányászok, vasutasok, énekeltek az öregek és az asszonyok. Úgy látszott, hogy az egész hatalmas munkásnép énekel itt a peronon, és ott, a széles, sötét pusztán.

A sárga szem már egész közel tüzelt. Látni lehetett, amint a fölfelé gomolygó világító füst a kéményből kiszakad s a vonat — a várakozókat melegébe és gőzébe burkolva — néhány pillanat múlva ott volt a síneken.

Sztyopka még megláthatta a mozdony széles mellére tűzött vörös zászlót; a kopasz mozdonyvezető kiabált valamit és a sapkáját lóbálta.

A fiú maga is lerántotta a sapkáját és átható hangon kezdett kiabálni. A körülötte levők is kalapjukat lóbálták, kiabáltak, énekeltek. A vagonokból kezdtek kiugrálni a druzsina-bajtársak — bajszosok, szakállasak, borotváltak, sapkásak, fülvédősek, bekecsesek, és kabátosok, öregek és fiatalok; a kezükben katonai fegyver, vadászpuska, vaspika.

Sztyopka egyszerre csak Afanaszij Kuzmicsot vette észre. Ott állt, kihúzva magát, egyenesen, mint a cövek, mindkét kezével fogva a sipkáját.

Ősz haja a nagy ívlámpa fényében csillogott, szeméből könnyek folytak sötét arcára.

— Bátyuska, Afanaszij Kuzmics, maga miért...? — kérdezte Sztyopka.

Az öreg tovább zokogott és azt dörmögte:

— Mind... mind egy emberként... Fölkelt az egész nép.

Még ki sem szálltak a vagonokból az újonnan érkezett bajtársak, amikor néhány hang így kiáltott:

— Jön, jön! A másik is itt van már!...

Ezen az estén nyolc harcos druzsina érkezett Gorlovkára.

Éjszaka Sztyopka nem szenvedett a hidegtől. Kuzma kis szobácskájában húsz ember aludt. Sztyopka a meleget élvezve, beékelődött a földön fekvő forró testek közé s úgy aludt, fejét egyikük széles, erős vállára hajtva.

Maga Kuzma nem aludt otthon, egész éjszaka kint volt az állomáson.

Amikor Sztyopka reggel fölébredt, a bajtársak a maguk dolgával voltak elfoglalva.

— Ejnye, kevés dohányt hoztam — mondta az egyik a dohányzacskóját tapogatva.

A másik, miközben kapcába csavarta a lábát, odaszólt szomszédjának:

— Azt mondja nekem az asszony, vedd fel a nemezcsizmád. De én nem vettem s most látom, azt kellett volna felhúznom, megfagy egészen a lábam.

— Micsoda druzsinabeli lennél nemezcsizmában? Tiszta nevetség!

— Magad pedig nemezcsizmában vagy.

— No, jól van. Kenyér van-e veled?

— Ide hallgass, fiú — mondta az a legény, akinek a dohány kellett volna — lehet itt vizet forralni?

— Ugyan — mondta az a feketehajú ember, aki éjszaka Sztyopka mellett aludt — ilyen tömegben hol akarsz te forró vizet? Majd kimegyünk az állomásra, ott tartályokkal melegítenek a számunkra.

Egy szőke, vastagajkú legény, a szeme keskeny, bedagadt, azt mondta kakashangon:

— Én meghűltem, a doktor nem akart a házból kiengedni.

Mind nevettek.

— Meséld csak, mit mondott még a doktor? — mondotta egyszerre két hang is.

De a szőke legény már nem felelhetett. Az ajtó fölpattant, a szobába Kuzma lépett be és még egy magas ember, új, sárga bekecsben.

— Elvtársak — mondta a bekecses ember — a parancsnokság a következő határozatot hozta: meg kell a laktanyát támadni, hogy a katonaságot kiűzzük Gorlovkából!

Egy pillanatra csönd lett a szobában.

— Hát éppen ezért jöttünk — mondta a feketehajú; a szoba megbolydult, mind öltözködni kezdtek.

— Zvonkov itt van? — kérdezte Sztyopka Kuzmától.

— Nincs. A grisinóiak megjöttek, de a juzovóiaknak a kozákok elcárták az útját.

Kuzma megfogta Sztyopka vállát.

— Tudod, hol vannak a kőhányások? Odavezeted őket.

Kuzma megrázta a sárgabekecses ember kezét és azt mondta:

— Akkor hát lépjetek ki!

Rámosolygott Sztyopkára és hozzátette:

— A gyereket majd zavarjátok vissza!

Kuzma arca egész szürke volt és sovány, az állát fekete borosta borította. A vidám legény megkérdezte:

— Ez Tkacsenko?

— Ez! — bólintott a bekecses.

— No lám! — szólt a vidám.

Megindultak lefelé az utcán. Sztyopka ott lépdelt a csoport parancsnoka mellett. A gyerekek és az asszonyok megbámulták őket és Sztyopka csak egyet sajnált, hogy nem volt a kezében puska vagy pika. Így az emberek azt gondolhatják, itt nem egy druzsinabeli lépdel, hanem csak egy kíváncsiságból odaszegődött gyerek.

A csapat parancsnoka körülnézett:

— Ebbe az udvarba itt befordulunk.

— Nem itt, odább kell — mondta Sztyopka.

De a druzsinabeliek nem hallgattak rá, mentek a parancsnok után.

Átmentek az udvaron és kiértek a szabadba. A kőhányások ott emelkedtek pontosan előttük.

Sztyopka látta, amint egy nagy csapat bement a bányaudvarra. Az emberek kezükben tartották a fegyvert, úgy futottak gyorsan a bányaépület felé. Ők meg csendben nekivágtak a palahegy oldalának, a kőzet darabjai csikorogva gördültek alá.

— Olyanféle kőzet, mint a mienk — mondta halkan egy fiatal legény.

Minél magasabbra kapaszkodtak, annál erősebben fújt a szél. Sztyopka visszaemlékezett, hogyan mászta meg ő Aljoskával a gyári bánya palahányóját. A tetején ott áll Kuzma és vidám, mámoros hangon kiáltotta dalait.

A gorlovkai palahányások sokkal alacsonyabbak voltak a juzovóiaknál s a druzsina hamarosan fölkapaszkodott a gerincére. Az emberek láncba szóródtak, úgy feküdtek a kövek közé.

Sztyopka lefeküdt a hideg kőre és körültekintett.

Kemény, sötét reggel terpeszkedett a földön. A felhők bevonták az eget. A mocskos, szürke hóval befödött rónaság a messzeségben összefolyt az éggel, amely épp oly szürke és nehéz volt, mint a föld. Sok helyütt a hó alól kiütköző fekete tisztások látszottak. Ott fegyveres emberek futkostak föl-alá, lovakat vezettek ki az istállókból.

— Vigyázz, parancs nélkül ne lőj! — mondta a bekecses ember.

Így telt el néhány perc hallgatással. Csak a heves szélroham fütyült a fülekbe. A szél befújt a nadrágba, az ing alá, égette a testet. Sztyopka

reszketni kezdett, a szíve dobogott, bamm, bamm, mint a harang. És ettől a harangütéstől a halántékában is zúgás támadt.

Hogy elbújjék a szél elől, gödröt kezdett vágni a kőbe, de a megfagyott palát nagyon nehéz volt fölhányni. Hirtelen egy kis darab ezüstszürke követ vett észre, rajta egy levél szép, éles lenyomata. Előbb elhatározta, hogy nem nyúl hozzá, de aztán körülnézett és meggyőződve róla, hogy senki sem néz feléje, eldugta a követ a zsebébe. A kő úgy fagyasztotta az oldalát, mintha egy darab jeget dugott volna zsebre.

— Vigyázat, parancs nélkül ne lőj! — mondta újra a bekecses ember.

— Mit várunk? A lába lefagy az embernek — mondta haragosan az egyik druzsinabeli s hozzátette: — Lám, én bolond, nem vettem nemezcsizmát.

— Nézd csak, nézd, mit csinálnak — mondta örömmel a szőke legény a katonákra mutatva, akik nagy fahasábokat cipeltek ki a fás-színből.

A fekete szaggatottan azt kérdezte:

— A zászlót kitűzhetjük?

— Nem kell még — mondta a vezetőjük és hirtelen észrevéve Sztyopkát, rákiáltott:

— Fiú, menj le innen!

Ebben a percben a hányások lábánál lévő megdőlt kerítések és kis házikók felől lövések halk roppanása hallatszott.

— No, gyerekek — kiáltotta el magát a bekecses — most aztán tüzelj!

Sztyopkának közvetlenül a füle mellett siketítő zajjal megrepedt valami, aztán megint és megint. A köveken édes füst kúszott fel, mely a bányára és a lőmesterre emlékeztetett, s egy pillanatra eltakarta a kaszárnyat. A szíve megreszketett, megállt, aztán vadul verni kezdett. Éles vágy fogta el, hogy elmeneküljön.

— Csak hidegvérrel célozz, csak hidegvérrel, aztán lőj! — hallatszott a parancsnok hangja.

A bajtársak kinyújtották a nyakukat, benéztek a laktanyába, mellükhöz fogták a fegyvert, céloztak, lőttek, zörögtek a závárzatokkal s újra lőttek. Mindezt szakszerűen, halkan csinálták, mint aki a munkáját végzi.

A nemezcsizmára vágyó, a zacskót tapogató, a fekete, mind itt voltak. És a félelem érzése éppoly hirtelen múlt el, ahogy jött.

Csak a szőke legény részegedett meg. Sipkája a fülére csúszott; amikor lőtt, káromkodott s öklével fenyegette a laktanyabelieket.

Felülről jól lehetett látni, ahogy a dragonyosok lóra ültek, a szürkeköpenyes gyalogosok meg a farakások mögé fekve, a puskájukból tüzeltek. Az ő lövéseik hangja nem volt hallható és Sztyopka úgy gondolta, hogy rosszul áll a dolguk.

A fekete, aki legközelebb feküdt Sztyopkához, kis botocskára tűzött vörös kendőt húzott ki a kabátja alól.

— Tűzd ki, ott följebb! — kiabált szaggatottan.

Sztyopka odakúszott négykézláb a hányás legmagasabb pontjára. A széltől ráncigált kendő az arcába csapott. Sokáig vesződött, amíg a vékony

rudacskát sikerült a kövek közé erősítenie, minduntalan kicsúszott és oldalra dőlt.

Aztán fölállt és körülnézett. A munkáscsapatok tömör félkörben vették körül a laktanyákat. Lövések hallatszottak a barakkok és a bányaépület felől, a hányásokról és a Kertész utca irányából. Majd hirtelen távoli kiáltások hangzottak föl. Sztyopka meglátta, hogy a bajtársak puskával, pikával, revolverrel futnak mindenfelől a laktanya felé.

A dragonyosok hosszú, szépen kanyargó szalagban húzódtak ki a puszta felé; a gyalogság szétszóródva vonult utánuk. A katonák minduntalan megálltak s letérdelve tüzeltek az utánuk nyomuló druzsinára.

A-a-a-a! — gurgulázott a bányaépület és a barakkok felől.

A-a-a-a! — jött utána egész gyengén, a szürke, félig bedőlt kerítések mögül.

Rrr-r-ra-a! — ordították a kőhányások s Sztyopka látta, hogy a bajtársak, átdobva magukat a gerincen, lefelé gördültek.

Az erő érzése, az az örömteli és büszke érzés, amelyet akkor ismert meg, amikor Paskával verekedett, vagy amikor a műhelyben dolgozott és a bádogcső könyökét meghajlította, vagy Zvonkovnak, a lőmesternek szigorú nyugodt arcába nézett, új, ismeretlen mélységgel fogta el.

U-ju-juj — zúgtak feje fölött a golyók.

U-ju-i-i — énekelt olyan közel hozzá, hogy akaratlanul is odakapott.

A kisfiú lába mellett a kő megcsattant s a kőpor könnyű füstje szétoszlott a levegőben.

A lába egyszerre csak égni kezdett, mintha meleg vízzel forrázta volna le. Sztyopka nem értette, mi történik, leült és körülnézett. Valami meleg kezdett kígyózni a bakancsában, a nadrágja odaragadt a lábikrájához, a keze ujjai nedvesek és ragadósak lettek. Aztán még látta, hogyan verik be a bajtársak puskatussal a laktanya ablakait, majd a nehéz szürke ég megingott fölötte s lassan omlani kezdett...

1

Ezerkilencszáztizenegy tavaszán Sztyepan Kolcsugin betöltötte tizenhetedik évét. Jól megtermett, nagyfejű legény volt; arca elvesztette már gömbölyűségét, orra szélesebb lett, haja és szeme megsötétedett; kifejlett szemöldökíve és élesen előreszökő arccsontja arcának komor, sőt már-már zord kifejezést adott. Hangja is tompa lett, kicsit rekedtes. A fahéj-barna szaténing alatt, amelyet anyja régi ruháiról lefejtett fehér gyöngyházgombok fogtak össze, kényelmesen járt le-föl szépen fejlett mellkasa; a rövid és szűk ingujjból hosszú, szélescsontú, nagytenyerű kéz nyúlt ki.

Idősebbnek látszott a koránál. A nagyolvasztó főmestere, Ivan Nyikolajevics Fiscsenko, amikor Sztyepant a harmadik kemencéhez olvasztárnak fölvette, haragos arcára nézett és azt gondolta:

„Ez majd megdolgozik, a haramia."

Otthon nem vették észre a fiú növekedését. Még mindig Sztyopkának hívták.

— Hol voltál? — kérdezte tőle esténként szigorúan az anyja.

De Sztyepan maga sem vette észre a változást, amely a mellette élő embereken napról napra végbement. Segített Marfának, eljárt az iskolába, trombitás volt a gyáriskola gyermekzenekarában. Tizenhat éves korában dohányzott, fújta a füstkarikákat, fel tudott hajtani egy pohár pálinkát, a piacon huszonegyest és fej vagy írást játszott. Mindezek ellenére sem szerezte meg azokat a korai élettapasztalatokat, amelyeknek birtokában az emberek gúnyosan és hitetlenkedve hallgatnak mindent, akármit beszélnek nekik, s meg vannak győződve róla, hogy az egész világ csalók gyülekezete. Az ilyen korai tapasztalat majdnem mindig elkopárítja a lelket, az ember közönyössé válik, elveszíti nagyszerű képességét a szeretetre, s a jelentéktelen dolog szűk körébe zárul; ha külsőleg meg is őrzi az emberi természet vonásait, lényegében kis cinikus ragadozóvá lesz, akit egész nap a maga apró kedvtelései foglalnak le. Később Sztyepan Kolcsugin is találkozott efféle emberekkel, voltak ilyenek a parasztok és munkások közt is, de leginkább mégis abban a körben, ahol a mindennapi munka nehéz, nemes törvényei nem éreztetik hatásukat. Így természetesen sem ő, sem a környezete nem vette észre az élet lassú mozdulását, mely

még ezekben a sötét és hitvány időkben is előbbre haladt, amikor az első forradalom leverése után Oroszország a nyomor, jogtalanság, éhség és politikai önkény nehéz éveit élte.

A nagyolvasztók kezdetben kellemetlen benyomást tettek Sztyepanra. A gáz váratlan kitörései a kohótorok fölött; a levegő és a gőz örökös bőgésében hangtalanul s szinte fejvesztetten kiáltozó emberek — fölizgatták Sztyepant s vágyat ébresztettek benne, hogy otthagyja a kemencét. Valahányszor odament a nagyolvasztókhoz, úgy érezte, mintha kelletlen súly kötné a lábát.

A duda rekedtes, mély, földet és levegőt megrázó hangon bőgött; a szürke reggeli ködben emberek tömege ugrált keresztül a sínek acélhálózatán, a törött tégla- és ócskavashalmokon. Az őszi reggel félhomályában a kemencék és a gázvezető csövek hatalmas tömege fölött lusta, homályos láng lengett. Köd. füst és tűz lassú mozgásában, úgy látszott, hogy az ölnyi csövek gyűrűje is mozog, sziszegve fonja körül a kemencék fekete mellkasát. Az emberek szétoszlottak a lég-előhevítők, kemencék körül, az öntőudvarokban, eltűntek a tartályhidak betonboltjai alatt, elszéledtek az érc- és kokszhalmok közt, rozsdás lépcsőkön a nagyolvasztók bozontos fejei felé támolyogtak, megmászták a rettenetes vérpadforma adagolószinteket.

Sztyepan fölment egy széles kőlépcsőn... A hatalmas, egyenletes zúgás hirtelen egy csomó különféle neszre szakadt szét. A gőz és a rosszul záródó szellőző éles füttyét hallotta, a fújtató bőgését, a munkások vasrúdjainak kopogását, amint megtisztították az öntőcsatornát a ráfagyott vastól, a fém száraz jajveszékelését. Fölment az utolsó, magas lépcsőfokra, néhány lépést tett az adagoló lemezén s a forró, nedves meleg, amely a vízsugarak alatt bágyadtan csillogó kohófalból dőlt, megcsapta az arcát. Az idegenség és gyengeség érzése fogta el ezekben a percekben. Odament a kohóhoz s a forróságról szobájuk csendje, anyja és Marfa álmos arca, a padlón mellette szunnyadó kis Pavel meleg teste jutott az eszébe. Ezek az emlékek itt, a nagy fekete kohó tövében, szégyenletesek voltak.

— Sztyopka, hozz agyagot a csapolónyíláshoz — kiáltott rá Mjata, a főolvasztár.

Végigöntözte tűzoltófecskendővel a padlót, lapáttal összekaparta a szemetet — homokot és agyagot hordott, az öntéshez készítette a csatornát, közben a fuvóka két gonosz, vörös szemére, a vas- és salaklecsapoló nyílások zárt torkára nézett. Félelmetes, érthetetlen, ellenséges volt neki gyári munkája első napjaiban a kohó. S ellenségesek voltak a vele dolgozó emberek is. Kemencemesterük, a hatalmas, nagyhasú Abram Kszenofontovics, ez a lusta, ravasz, nem jófajta ember; a főolvasztár, Vaszilij Szergejevics Mjata, egy magas, vöröses arcú öreg, keskenyvágású, fényes, folyton hunyorgó szemével; a vad, sovány képű Fiscsenko főmester is; a mindig részeg, csendes elmélkedésből hirtelen dührohamba átcsapó Szkovoroda olvasztár is; és Dubogriz, a rekedthangú, vörösbajszú vízve-

zetékmester; — s mindezek az emberek éppoly félelmetesnek tűntek föl előtte, mint a nagyolvasztók, amelyeket kezeltek.

A munkások, akikkel dolgozott, nagyobbrészt fiatal legények voltak, a nehéz, forró munkától mindig ingerültek. Sztyepannal szemben közönyösen, sőt ellenségesen viselkedtek; a pihenés perceiben gúnyolódtak rajta, munka idején pedig nem segítették, nem tanították, s néha az öreg munkásoknál és mestereknél is gorombábban, komiszabbul kiabáltak.

Reggel, ahogy a duda bőgésére felöltözött, a bánat és nyugtalanság érzése vett erőt rajta. Olyan előérzete volt, hogy valami szerencsétlenség fog vele történni: vagy a folyékony nyersvas ömlik rá, vagy az érc üti agyon, vagy az adagoló szintjére zavarják föl s onnét bezuhan a nagyolvasztóba. Ahogy a fekete bányaépület mellett elment, a Központi-bánya jutott eszébe, a vágatok csendje és nyugalma, a dinamitraktárbeli ősz aggastyán; az ajtóőrök munkája is könnyűnek és kellemesnek tűnt most, szinte álmodozott róla.

Csak két ember keltett jó érzést benne: az egyik, Jemeljan Szapozskov olvasztár, a másik pedig régi ismerőse, Miska Pahar, akivel valaha egy udvarban lakott; ez már több, mint egy éve dolgozott a kemencénél, s Sztyepan, ahogy meglátta, nagyon megörült neki. Amikor az első munkanapját ledolgozta, elkísérte őt, noha nagyon fáradt volt, szerette volna kikérdezni a munka felől. Némán mentek el a kohók alatt — a zaj zavarta a beszédet. Sztyepan a magas, sovány legényre nézett, akinek az arca beesett volt, szeme gyulladt és zavaros. Csoszogva ment, sipkája alól kicsüngő hajfürtjei beleragadtak izzadt, mocskos homlokába. És Sztyepan azon tűnődött, hogy maradhatott Miska haja világos, mért nem lett olyan sötét, mint a homloka és az arca, s hosszú, kissé hajlott orra?

— Hát te? — kérdezte Sztyepan. — A régi lakásotokon laktok még?

De Miska válaszát nem hallotta: a kazánház mellett mentek el s a kalapácsok hangos, száraz döngése megsiketítette őket.

Miska fehér, vértelen ínyét egy pillanatra kivillantva, kezével a szögecselőre mutatott. Csakhamar kimentek az átjárón s mindketten körülnéztek: szürke ég borult a pusztára — nem lehetett megállapítani, felhő az rajta vagy füst?

Miska Paharnak olyan volt az arckifejezése, mintha mindenből elege volna.

— Hát Verka hol van? — érdeklődött Sztyepan.

— Hol?... A gyárban, a laboratóriumban...

Majd hirtelen megélénkülve kérdezte:

— Pénz nincs most nálad?

— Nincs, honnan volna. Mondd csak, Miska, hogy van ezzel a főolvasztárral: ő a vasra néz, hát a fúvásra ki ügyel?

— Menj a csudába — mondta Miska és leült a földre. Lentről nézett föl Sztyepanra s kérő hangon mondta: — Sztyopka, menj egyedül, nem szeretem a beszélgetést, isten bizony.

— De hát mi bajod?

— Menj, menj — mondta sírós hangon Miska és lefeküdt, tenyerével befödve szemét.

Sztyepannak hirtelen kényelmetlen érzése támadt, megfordult és elment haza.

„A kutya — gondolta haragosan. — Egy éve kohómunkás és már öreg szaktársnak képzeli magát."

Lassan lépegetve ment hazafelé, húzó nehézséggel a vállában és a derekában. Otthon megmosdott s leült az asztalhoz.

— No, mi az, megdolgoztál? — szólt le Platon apó a kemencéről. S feleletet sem várva, így szólt: — Olga elment mosni a városba, Marfa meg reggel óta még nem jött meg, folyton kószál, ebédet nem főz. Itt ülünk Pavellel. Te is éhes vagy, igaz-e?

Sztyepan egy darab kenyeret talált az ablakon.

— Adj egy kis kenyérkét nekem is — mondta Platon apó.

— Te is megdolgoztál ma? — kérdezte Sztyepan s felébe törve a kenyeret, odanyújtott neki egy darabot.

— Hagyj a kis Pavelnek is — mondta az apó — reggel óta étlenül futkos.

— Hagyj neki te — mondta Sztyepan, de azért csak letört egy darabkát s az asztal szélére tette.

— Itt van, fogd — mondta apó.

Sztyepan fogta a darabkát, amit apó odanyújtott.

— Jó vagy nagyon — mondta.

Ott tartotta kezében apó kenyérdarabkáját, megcsóválta a fejét, felsóhajtott s elkezdte falni.

— Mint a cukor — mondta.

— Az, akassza föl magát az ember, se tea, se dohány.

— A te Marfád — mondta Sztyepan — régen Jakovot szidta s ő maga rosszabb ma Jakovnál.

— Hagyd őt, ne haragudj rá, unja magát nagyon az asszony — mondta békülékenyen Platon apó.

Sztyepan kiment az udvarra. „Ha elmennék otthonról? — gondolta. — Másképp tönkremegyek. Anya folyton beteg, keveset dolgozik. Pavel kicsiny. Marfa egy napot dolgozik, aztán egy hétig iszik. Jó még, hogy Jakov és nagyanyó elmentek, legalább csönd lett, addig nagyanyó éjjel-nappal nyögött. De hiába, akármennyit kerés az ember, magának egy kopejkája se marad. Új sapkát akartam venni — nem tudtam, bőrövet — azt se. S ez most már mindig így lesz. Holnap még csak a második munkanap, a fizetés messze..." Megjelent előtte a kohó, a vízzúgás, az olvadt vas csendes mozgása, amint a csatornából a formákba folyik.

Milyen hőség van ott! Az ing meggyúl az emberen! Tapogatta is folyton a haját és ruháját, nézegette magát.— nem kezd-e füstölni. A vas lassan

folyik, lomhán felduzzad, a salak felhólyagosodik rajta. Az emberek ordítanak, hadonásznak, nehéz csizmáikban, vitorlavászon ruhájukban ügyetlenül támolyognak. Az ember azt hinné, nem ők készítették az öntőcsatornát, a homokkal körülrakott „gerendákat", nem ők igazgatják a kohót, hanem maga a vas az úr az öntőudvarban; ő halad kényelmesen, magabiztosan, s az emberek alázatosan futkosnak a gazda előtt, s hajlongva tisztítják előtte az utat: erre apuskám, erre csak.

A fáradtság nem múlt el, nehéz volt a kezét mozdítania, a hátizmai s lábai hasogattak. Határozatlanul állt ott (hova is menne, a városba?), bement a házba s hozzálátott, hogy megágyazzon magának. Lefeküdt, de sehogy sem tudott elhelyezkedni, aztán a szeme kezdett szúrni, addig dörgölte, míg könnyezni kezdett, a könnyek kellemesek voltak, csökkent tőlük a szúrás, meg nem is égette annyira.

„Igen, a vas, ez a vas" — gondolta Sztyepan, s azon kezdett ábrándozni, hogy holnap dudaszóra fölkel, fölöltözik és kimegy a házból. Mind a gyárba tartanak, ő azonban letér az útról a puszta felé. „Hé, te meg hová mégy?" — kiáltják majd neki s ő vissza se néz. Elhalkul a zaj, az ég kitisztul, a puszta zöld lesz s ő egyre messzebb és messzebb lépdel majd... Egy szép leányka szegődik hozzá, s attól fogva együtt mennek. Sztyepan hozzálát, hogy éjjeli tanyát készítsen. Egymás mellé feküsznek, a lány átöleli és becéző szavakat sugdos neki...

Elszunnyadt s mozdulatlanul aludt, nem érezte, Pavlik hogy húzza le róla a takarót, s fölnyöszördülve hogy rúgja meg meztelen sarkával az ő térdben behajlított lábát; és nem hallotta, az anyja hogy csillapítja a lármázó Marfát, sem Platon apó haragos kiabálását a kemencéről:

— Hát ti összebeszéltetek, hogy éhen veszítetek? Mi lesz ebből, mit gondoltok? Hányszor mondtam már neked, vigyél be engem a kórházba.

Reggel, ébredéskor Sztyepan még mindig ugyanazt a fáradtságot érezte, szinte a csontjaiba vette magát. Az anyja már kikelt az ágyból.

— Tegnap megbeszéltem — mondta — hogy eladom a gyűrűm. Ma húst hozok, káposztalevest főzök, meleget készítek...

Sztyepan fölhúzta csizmáját, anyja sovány arcára nézett s városi barátaira gondolt, akik Mariupolba hívták. A tengerről meséltek neki, a könnyű, vidám kikötői életről; már jegyet is akartak venni neki a maguk pénzén.

Megmondja neki? Nem, minek, majd megírja onnét. Kisietett a házukból az útra, abban a meggyőződésben, hogy már ott is hagyta a gyárat, nincs többé köze a nagyolvasztóhoz, az iszonyú munkához. Az útkereszten megállt. Rengeteg ember ment az úton, nem is fért el mind rajta, sokan sietve, szinte futva mentek a bocskoroktól és csizmáktól kitaposott sztyeppén. Sztyepan a munkások hajlott hátára nézett, a kohókra, a bánya aknatornya fölött csillogó kerékre. Anyjára gondolt, vagy apjára-e, aki ott van eltemetve a gyár sánca mellett, vagy Vaszilij Gomonov jutott az eszébe? Vagy azt a hatalmas erőt érezte, amely ezek felé a szürke arcú, nyers

emberek felé húzta, akik százával, ezrével haladtak el sebesen mellette? Sokáig állt ott az útkereszten, s amikor a gyári duda harmadszor felbődült, Sztyepan megindult a maga útján, egyre szaporábban lépegetve, s elkerülve a mellette haladókat.

2

A munkások rögtön észrevették, hogy Sztyepan fél a műhelyben s nem tud sokáig háttal állni a kohónak.

A második nap a csontosarcú, hatalmas vállú legény, aki folyton nevetett, odament hozzá hátulról s teljes erővel odavágott egy öntöttvas tuskót az egyik hullámos vaslemezhez.

— Fuss! — hallotta Sztyepan a vas csörömpölésén keresztül.

Úgy rémlett neki, hogy a kohó oldala kiszakadt, a vas- és salaktömeg a munkások fejére zúdul. Fölkapta a vasrudat s át az öntőudvaron, neki a futásnak. A munkások hahotája állította meg. Még a fejvesztettség és zavar pillanatában is meglepte Sztyepant a szokatlan vidámság a bemocskolt arcokon. Mind nevettek — még a főolvasztár Mjata, a „titokzatos öreg" is nevetett.

— A rudat azért mégis csak fölkapta — kiáltották a munkások a nevetéstől fulladozva.

Nem telt bele két óra, éppen a vas kibocsátása előtt, amikor az izgalom még Abram Kszenofontovicsra és Mjatára is átragadt, s együtt szidták a gázmestert — az öntőudvarból kétségbeesett kiáltás hallatszott. „Meneküljetek!" — s Sztyepan mellett egy ember szaladt el hadonászva.

Sztyepan futásnak eredt. Az öntőudvar lépcsőin megbotlott, majd hogy el nem vágódott, s vagy hármat szökve, a vasúti síneken találta magát. A munkások föntről nézték, a hahotázástól le kellett ülniök; az olajos gépész, aki a salakserlegeket szállította az öntéshez, kidugta fejét az ablakocskáján.

— Mint a nyúl — kiáltotta — istenemre, még a fülét is behúzta.

Sztyepan lógó fejjel ment vissza az öntőudvarba, a dühtől és szégyentől nehezen lélegzett.

— Ide figyelj, Sztyepan, ne dühöngj — mondta a csodálkozó arcú legény, akinek a szája, mint az a-betű, mindig félig nyitva volt — a gyerekek, látod, mind féltenek, nehogy bajod essék!

— Menj! — kiáltotta Sztyepan reszkető hangon.

Vonzódott ezekhez az emberekhez, ez volt a világa. S mégis képen szerette volna őket mind verni, olyan sértődés volt benne. Még a nevüket sem tudta, csak ahogy megfigyelte őket, úgy tett különbséget köztük: az egyik mindig nevetett, a másik mindig káromkodott, a harmadik mindenen csodálkozott, a negyedik, egy idősebb ember, folyton nyögött és esküdözött, hogy nem bírja a munkát, az ötödik hallgatott és a homlokát ráncolta. Aztán itt volt még Miska Pahar. Sztyepan látta, hogy mint azelőtt,

most sem fél semmitől. Halvány, eszelős arcával akár a tűzbe is belemászik, könnyen dühbe gurul.

Amíg a kohómunkások Kolcsugint ugratták, Miska Pahar gúnyosan mosolygott, majd észrevéve, hogy Sztyepan feléje közeledik, elfordult, nyilván nem akart a cimborákkal szembe kerülni.

— Miska, miért csinálják ezt? — kérdezte tőle Sztyepan.

Pahar világos szemével az arcába nézett.

— Mid vagyok én? — felelte tagoltan.

— Hitvány ember vagy — mondta Sztyepan — én meg azt hittem, jó pajtás.

— Ne siránkozz itt nekem — mondta Pahar s szinte kihívóan nézett tovább Sztyepan szemébe.

Sztyepan elment.

— Jól van, jól, majd meglátjuk — mondta Sztyepan magában, de most már nem bánta, hogy nem ment el a városba, makacsság és düh vett erőt rajta.

Úgy nézte a mellette dolgozó embereket, hogy azok ne vegyék észre. Most már nem érezte magát elveszettnek és magánosnak.

— Jól van, jól, majd meglátjuk — ismételgette.

Az éltesebb, mindig sóhajtozó munkás, ahogy elszaladt mellette, körülnézett s megállt. Sztyepanhoz dugta eltorzult arcát, amelyet nagy, rózsaszínű himlőhelyek borítottak, köztük csomóban nőtt a szakáll.

— Semmi, fiú, semmi. Lásd, én is tűrök.

Sztyepan egy pillanatra fölemelte a fejét, a munkás jóságos, nedves ajkára, gyerekesen-zavaros szemébe nézett és ezt válaszolta:

— Mit tettem, miért csinálják ezt velem?...

Érezte, hogy az emberi jóság melege érintette, s a lelke ettől még nehezebb, bánatosabb lett.

— Az, az — mondta a kohómunkás — csak tűrj. A munka ilyen; az emberek is, lám, attól lesznek ilyenek.

— Hé, Jemelko, mit keresel ott? — kiáltotta oda Mjata.

Ott állt fönn, magasan és félelmetesen, nagy őszes bajuszával a kémlelőnyílásnál, vitorlavászon kalapja mélyen a homlokába húzva, s köhécselve nézett végig a körülötte forgó segédeken.

A vas kieresztése előtt nemcsak a kohómunkások, salakosok és formázók hallgatták megszeppenve szakadozott parancsait, de maga a mester, a hatalmas termetű, furfangos szemű Abram Kszenofontovics is meglapult előtte és izgult, nehogy Mjata rápirítson a munkások előtt.

Mjata intett a salakosnak. A ragyogó, mozgékony folyadék végigfolyt a csatornán, sűrű fehér füst gomolygott fölötte. Sztyepan fölemelkedve nézte, a salak hogy bugyog a vágányokon álló serlegek torkába; a mozdony is, megszeppenve szinte, elhallgatott. A nyitott serleg torka fölött sercegő, könnyű szikrák röpdöstek s húnytak ki szétszóródva.

A salak kieresztése után a nyersvas kibocsátása következett. Van minden emberi munkában néhány pillanat, amikor a munkás szíve kételytől és

izgatott örömtől szorul össze. És akármennyit dolgozott is, akármilyen járatos és tapasztalt volt is a munkájában, ez az érzés sohasem hagyja el. Ismeri ezt az érzést az öreg, kopasz mozdonyvezető is, amikor hatalmas teherszerelvénnyel száguldó mozdonyán, a vasúti töltés lejtőjén a szelelőlyukat megnyitja; ismeri ezt a sokat tapasztalt lőmester is — hiába égetett ki számtalan furatot — amikor utoljára pillant a csendes fejtésbe meg a Wolf-lámpa gyöngéd lángnyelvére s ujjával megérinti a gyújtómasinát; ismeri a szélesmellű, lovagforma hengerész is, abban a pillanatban, amikor hozzákészül, hogy a hengerek között átnyomuló, sebes vaskígyó átizzott fejét fogójával összenyomja. És ismerik ezt az érzést a kohómunkások is, midőn a főolvasztár vezetése alatt, hosszú vasrúdjukkal odamennek a csapolónyíláshoz és fölnyögve, egyszerre vágnak bele a megkeményedett agyagba, az ércből szabaduló fém csobogását és súlyát érzékelve. S az ősz Mjata, aki mellével közvetlenül a nyíláshoz állt, tán még mélyebben élte át ezt az érzést, mint Sztyepan. Az ifjúban ezt az érzést félelem árnyékolta be, az öreg egész mélységében élte át.

A munkások halkan hórukkolva meglendítették az óriás rudat, amelynek vége éles kalapba volt kalapálva, beledöfték az agyagba s megforgatták benne, széjjelzúzva a koksz és agyag keverékéből készült kemény tapasztást.

Ezekben a percekben, ahogy a fúrót a csapolónyílásba döfték, szorosan összefűzte őket a munka testvérisége, a munkáé, melyre egy ember kevés s csak sokak erejéből valósul meg.

A fúró alól most fehér füst jött ki. Még egy ütés, s a lyukból szikrák pattantak ki. Mindenki akaratlan is visszaugrott, egyedül Mjata nem hátrált meg. Tűzszikrák, égő füst tört elő a csapolónyílásból s perzselte és vakította a munkásokat. Azok gyorsan ütötték, fogukat csikorgatva, elfordított arccal, a szemüket behúnyva, most már mindnyájukat elkapta a vágy, hogy hátrahőköljenek és elfussanak. Csak mintha Mjata és Miska Pahar akartak volna, öblös hangon egy nagyot kiáltva, a kemence égő poklába mászni.

Sztyepan hallotta később, amint a munkások magasztalva beszéltek Mjatáról:

— A bajsza ég és mégis belemászik, neki az egész gyerekjáték.

Amikor a vas a csatornába folyt, az ember nem hitte volna, hogy a bölcsen formákba szétterülő patak, amely lassacskán és pontosan veszi föl az illedelmes négyszögletes tömb alakját, néhány pillanattal előbb még a kemencében lázongott és bőgött s hogy ez a maroknyi tépettruhás, fáradtarcú, leeresztett vállú ember fékezte és szelídítette meg. Ők nem érezték hősöknek magukat, nem voltak büszkék. A hallgatag rágyújtott. A komor a kiskabátján frissen égett lyukat nézte és szitkozódott, a félénk Jemeljan Szapozskov pedig részvétét mutatta. Abram Kszenofontovics rákiáltott az első formázóra s rövid, kövér, de nagyon mozgékony kezével integetett. A vidám legény odament Sztyepanhoz.

— Mi az — kérdezte — nagyon megijedtél?

— Nem vagyok falusi — felelte Sztyepan, a vidám legény nagyfogú, kiugró állkapcsára nézve. — Már az apám is itt dolgozott. Talán te ijedtél meg, amikor faluról feljöttél.

— Láttam, hogy nem vagy ijedős — mondta a vidám fiú s kidülledt szemével az öntőudvar felé hunyorított, mely nemrég tanuja volt Sztyepan futásának.

— Akarsz egyet a képedre? — kérdezte Sztyepan bizonytalanul.

— No-no! — mondta a vidám legény s az öklét rázta felé.

A nyersvas sárgállott, vörösödött s iszonyú meleget bocsátott magából, amely után a nap melege jelentéktelennek, szinte frissítőnek tűnt fel. S a kohók tovább pihegtek, nem adtak nyugtot az embernek. A vas szürke-kék tömbjei nagy zajjal estek az öreg sínekkel borított peronra; a félig meztelen, portól vörös adagolók taligaszám szállították az ércet; meszes és kokszos vasládák kúsztak fel és borultak ki az adagoló szint fölött; fütyült a gőz s füstös, majdnem hogy fekete láng csapott fölfelé. Csodálatot és irigységet ébresztettek Sztyepanban ezek az emberek, akik a tűz és érc összecsapását kormányozták. Milyen érthetetlen, bonyolult itt minden! Odament egynéhányszor a kémlelőnyíláshoz — a kemence belsejében minden izzófehérnek látszott, kusza lángnyelvek ingtak és ugráltak, semmit sem lehetett kivenni ebben a hófúváshoz hasonló fehér viharban. De az olvasztárok és a mester sokáig álltak a nyílásnál, s Sztyepan hallotta, ahogy „széllökésről" és „hóviharról" beszélnek. Aztán még ez is: más munkások tudták, melyik zaj mitől van; Sztyepannak azonban úgy rémlett, ha egyszer már zörög, akkor már baj van.

Váltás előtt a műszakban dolgozók az olvadt nyersvasat még egyszer kibocsátották és közben sok nehéz, fáradságos munkát kellett végezniök. Egyesek rudakkal verték szét a vastönköket, mások formáztak, szárítottak, rakodtak, cipekedtek; az adagolók meg az egész világot szidva és átkozva, a koksszal, mésszel és érccel teli nehéz taliczskákat tolták és tolták a nagyolvasztókba.

A jókedvű legény odament néhányszor Sztyepanhoz

— No, mi az — kérdezte — beverted a pofám?

Sztyepan hallgatott, de a legény tovább kötekedett, látnivaló volt, hogy a munkások odanéznek és figyelik őket.

— Zatyejscsikov, hagyd őt, nem bántott téged. Te minek bántod? — mondta a himlőhelyes Szapozskov.

— Te meg mit kérdezősködsz? Jobb lesz, ha elmégy, baptista pofa! — mondta Zatyejscsikov s rettenetes szemeket vágva, megfenyegette.

Amikor a duda megszólalt s a második váltás állt munkába, Miska Pahar elkiáltotta magát:

— Hé, gyerekek, menjünk a tóra fürödni.

Sztyepan szívesen elment volna a tóra, de nem hívták. Miska igyekezett melléje nézni, mintha Kolcsugin a világon sem volna. Sztyepan ott állt, várta, hogy hívják-e vagy sem. Aztán a kohóra nézett, a munkásokra s elindult hazafelé. Menetközben azon rágódott, miért olyan rossz a viszony

közte és a munkások közt? Csodálkozott, hogy este kevesebb fáradtságot érzett, mint reggel és bántotta, miért nem hívták el fürödni — tudott úszni, ezzel, talán, meghódította volna a gyerekeket. Pahar egyszer csak a víz alá merülne s Sztyepan kihúzná őt. „Igen — mondják mind — ez aztán a legény."

— Hé, idevigyázz, fiú — kiáltott valaki Sztyepanra.

Jemeljan Szapozskov volt a sarkában. Együtt mentek tovább.

— Azt mondom neked — szólt Jemeljan — ne haragudj rájuk, jó gyerekek ezek, vétek haragudni rájuk. Győzd le szelídséggel őket, majd elszégyellik magukat. A gyár már ilyen; új kerül oda, azt ugratják; aki békés természetű, megszokják hamar; ha nem, még rosszabbul jár. Előttem már kettő elment, odáig jutott a dolog; bűn ez is, persze. De te, látom, csendes fiú vagy.

— Szóval, mint az evangéliumban? — kérdezte Sztyepan. — Ha megütik az egyik orcámat, tartsam oda a másikat is?

— Bizony, bizony, maga az Úr tanította így — felelte Jemeljan.

Sztyepannak zúgott a feje, szédült is egy kicsit. A szemével együtt, úgy látszik, a lelke is pihent. Jemeljan pedig ott ment mellette s halkan beszélt:

— Milyen élet ez. Ezek a kohók. Ér itt az ember valamit? Egy lépést elhibázol s már véged. Mint a törékeny faszilánkok, úgy hányódunk a tengeren. Az ember erőtlen hit nélkül.

— Te baptista vagy? — kérdezte Sztyepan.

— Igen, evangelista vagyok. A gyárban, a bányában sok van belőlünk.

Jemeljan sietség nélkül beszélt, arca a félhomályban csöndesnek és jónak látszott, megnyugtató és kellemes volt hallgatni.

— Gyere el hozzám vasárnap — mondta Jemeljan. — Nézd, ott van a lakásom. Gyere el. Elüldögélünk együtt, teázunk. Akárki megmutatja. No, menj, menj csak haza, bizonyára aludni akarsz.

Jóleső, bánatos érzés maradt Sztyepanban ez után a beszélgetés után. Bizonyára édes megbocsátani ellenségeinknek a sértést, a bűnt. Belenézel a rossz ember szemébe és halkan megkérdezed: „Hát a lelkiismereted hol van?" s kezedet keresztbe teszed a melleden. A könny is kicsordul, az ember szíve átforrósodik... „Bocsáss meg nekem a Krisztus kedvéért" — mondja Zatyejscsikov. „Bocsáss meg nekem is" — kéri Miska Pahar.

Éjszaka gyakran fölébredt, úgy rémlett neki, a nagyolvasztók ott tornyosulnak fölötte. Fölemelte a fejét, körülnézett, aztán újra elaludt, behúnyt szemhéja alól könnyek csordultak ki, végigfutottak arcán, a folyós vas fényétől gyulladt szeme fájni kezdett.

3

Vasárnap Sztyepan ellátogatott Szapozskovhoz. A tiszta, tág szoba megtetszett neki. A falakat ultramarin tartalmú mésszel meszelték ki, hűvös-

nek és kéknek látszottak. A polcon, a tűzhely fölött tiszta volt az edény s magát a polcot is cifrán kivágott újságpapír borította.

Az ágyon fehér párnahegy, alul kövérek, mint egy nagy hízott disznó, a legfelső, egészen a mennyezet alatt, pici, mint az elröppenni készülő galamb. Szapozskovnak szép felesége volt, még nem öreg, fehérarcú, telttestű asszony. Sztyepan csodálkozva nézett rá, egy ilyen asszony miért él ezzel a jelentéktelen, himlőhelyes Szapozskovval.

De a maga tiszta szobájában, fehér ingben, fekete posztónadrágban, szép krómcsizmájában maga Jemeljan sem volt olyan cingár, mint az öntőudvarban. Még a hangja is megváltozott. Lassan, éneklősen ejtett szavainak mintha titkos jelentőségük volna.

Szapozskov odaültette vendégét az asztalhoz, amelyen egy nagy biblia hevert, melléje ült, köhécselt, fogta a könyvet s a térdére helyezte.

„Na, mindjárt rázendít" — gondolta Sztyepan kíváncsian. De Jemeljan nem nyitotta ki a könyvet, hanem azt mondta:

— Megkínálhatnál minket, Polina, egy kis teával.

— Rögtön, rögtön forr — felelte a küszöbről az asszony s Sztyepan azt gondolta, jó asszony ez, a hangja jóságos, nem ingerült.

Odaállította az asztalra a kék cukortartót, kivett a szekrényből egy magas meggybefőttes üveget, amelyben egész gyümölcsszemek sötétlettek át a sűrű, vörös, de mégis áttetsző szirupon — s a hatalmas, frissen súrolt nyelű késsel megvágta a búzakenyeret. Igen ügyesen, könnyen vágta. A vékony, sült héj alig hajlott meg a kés éle alatt; a bele meg pontos, egyforma szeletekben esett le. Az asszony mindent csöndben, gyorsan csinált, mintha fontos parancsot kellett volna időre teljesítenie. Aztán kiskanállal átrakta a befőttet egy tálacskába, a kanálból kicsorduló szirupsugár eleven áttetsző színben ragyogott.

Megteáztak. A forró víz kifutott a szamovár rézfedője alól, maga a fedél is remegett, pompás pára terjedt szét legyezőszerűen a levegőben. A nyugalom, elégedettség érzése fogta el Sztyepant. A kényelmetlenség elmúlt és nagyon kellemes volt itt ülni a hűvös, félig sötét, kékfalú szobában, ízletes fehér kenyeret enni, a kiskanállal ügyesen halászgatni a cseresznyeszemeket s inni hozzá a ragyogó-szalmaszínű forró teát.

Miután az ülőkéről a port lefújta, az asszony is odaült, s teát töltött magának.

— Polina — mondta neki Jemeljan — ez az a Kolcsugin, akit a kohóban bántanak.

Polina olyan erővel fújt a csészealjba, amelyből a teát itták, hogy a tea gyűrűzve futott a meredek fajansz peremnek, az edény alja meg fehér, majdhogy száraz lett. Jó hangosan eresztette ki a levegőt a melléből.

— Nem jó emberek azok egy sem — mondta szaporán. — Szörnyűség, micsoda emberek! Azt hiszi, fiatalember, hogy nekünk nagy szükségünk van arra a kohóra? Mi csak a hely miatt dolgozunk itt, különben rég elmentünk volna a gyárból meg ebből a városból is.

— Miféle hely miatt? — csodálkozott Sztyepan.

— A lakásunk mellett ugyanis jó nagy csűr van — disznót hizlalunk és itt körül mindenütt artyelek vannak, sok a moslék, s nagyon kifizetődő disznóval foglalkozni. Ezért kínlódunk mi, látja, a gyárban. Ha az a csűr nem volna, sosem dolgoztunk volna ebben a gyárban. Havonta két disznót szúrunk le, nekünk erre a szerencsétlen fizetésre egyáltalán nincs szükségünk — de az ól miatt megéri, hogy munkásnak számítsunk és piszkos ruhában járjunk — mondta sebesen Polina, szétterpesztett öt ujja közt tartva a csészealjat.

Szapozskovék a gyári munka nehézségéről beszéltek, meg hogy milyen szép dolog tiszta és nyugodt életet élni. Elmondták Sztyepannak, hogy három év alatt elegendő pénzt raknak össze s elmennek Harkov alá, a csendes Belgorod városkába; ott senki sem tudja majd, hogy Jemaljan munkás volt a gyárban.

Sztyepan hallgatta, itta a teát s a homlokát törölte kendőjével.

— Engem is hívtak Mariupolba — mondta — de nem akaródzott, megmaradtam a gyár mellett.

— Nem tesz semmit, nem tesz semmit — mondta Jemeljan, szinte vigasztalva Sztyepant az elkövetett hibáért s az asztalon áthajolva csendesen, basszus hangon hirtelen így szólt hozzá:

— Mondanék én neked valamit. Én rögtön láttam, ahogy a nagyolvasztóba jöttél, hogy te komoly, csendes fiú vagy... énnekem erre éles szemem van. Nem arra való vagy te, hogy ezekkel a haramiákkal dolgozz. Neked tiszta, becsületes munka való. Ide hallgass, mit mondok én neked. Gyere el a gyárból, szegődj el hozzánk. Volt nálunk egy fiú, Kosztya nevű; katonának vitték el, még sírt is, amikor elment. „Mint apám, anyám, olyanok voltatok hozzám" — azt mondta. Igaz, megvolt a ruhája, élelme, pénze, a nyugodt munkája is. De az asszony egymaga nem győzi.

— Mi lenne az, disznópásztorság? — kérdezte Sztyepan s elmosolyodva eltolta magától a csészét.

— Szóval, ami a háznál adódik. A disznók körül is kell segíteni, ez magától értetődik, a piacra húst vinni, a vevőkkel tárgyalni.

— Ez a mi Kosztyánk — mondta Polina Sztyepannak teát töltve — megkért egy lányt. Az Első-soron van a házuk, igen gyönyörű lány. Vendégségbe jár hozzájuk, de olyan tiszta, komoly; azt gondolták, boltossegéd, vagy ilyesmi — munkásnak a világért oda nem adnák. Azt mondta nekem a mamája: „Hogy az én lányomat munkásnak adjam? Előbb a föld alá süllyedek."

— Meglehet, maga a munkás sem akarná — mondta Sztyepan.

— Ej, várj csak, várj, milyen heves vagy, nem is gondoltam — mondta Jemeljan csodálkozva s megfogta Sztyepan kezét. — Te fiatal fiú vagy s ez itt komoly dolog. Előbb gondold meg jól. Gondolkozz egy napot, gondolkozz kettőt, beszéld meg anyáddal... A mamácska — az sohasem ad a fiának rossz tanácsot. Aztán majd mi veled is megbeszéljük. Nohát Rendben van?... Én jót akarok neked, a hasznodat. Érted? Nekem nagyon

kellemes volna egy ilyen legény s neked is kellemes, ha nem vergődsz a gyárban. Gondold meg hát az egészet.

Sztyepannak először úgy rémlett, hogy Jemeljan be akarja őt csapni. Munkaközben előre megfontolt ravaszságból részvétet mutatott iránta, vendégségbe hívta, készakarva ámította, befőttel kínálta. S most úgy gondolta, előhúz majd egy papírt s odaülteti: „Írd alá, írd alá..."

De belátta, a dolog másképp van. Jemeljan egyáltalán nem akarta őt becsapni. Az arcán látni lehetett — el volt keseredve, amiért Sztyepan nem fogta föl egyszeriben a maga érdekét. Nem értette, hogy ez a legény, akit megszántak s akinek jót akartak, hogy nem örül ennek... Jemeljan tovább beszélt, de Sztyepan unta már hallgatni.

„Nem kell énnekem semmi — gondolta — miért akarsz te jót tenni velem, megélek én a jóságod nélkül is..." De sajnálta volna Jemeljant megbántani s azt mondta:

— Jól van, beszélek anyámmal, mit szól a dologhoz.

Aztán hallgattak egy ideig. Jemeljan később arról beszélt, hogy lám, ő negyvennyolc évet megélt a világban és soha meg nem ütött, meg nem csalt senkit, semmit el nem lopott, csúnya szóra nem fakadt, a munkahelyen is nehéz hallania, ahogy mind káromkodnak, nemcsak a mesterek és a főolvasztár, hanem még a mérnök is, pedig az művelt ember, de az egyszerű munkásnál is csúnyábban elkanyarítja.

— Ez a sok düh mind a tüzes munkától van — mondta és ásított egyet.

Mikor Sztyepan elbúcsúzott és kiment az utcára, az első, akit meglátott, Zatyejscsikov volt. Az utca közepén jött, lassan, nagy körültekintéssel lépdelt, nyilvánvalóan részeg volt. Sztyepan el akart fordulni, de Zatyejscsikov észrevette őt is, meg a kerítésnél álló Jemeljant is. Rákiáltott:

— Hé, te fickó, azért jöttél ide, hogy disznópásztornak elszegődj?

Nyilván veszekedni, talán verekedni szeretett volna.

— Állj... Állj, neked beszélek! — kiabálta fenyegetően, de Sztyepan nem állt meg, csak ment tovább az utcán.

Jemeljan helyeslően pillantott Sztyepan után s hogy bement a házba, azt mondta:

— Csöndes fiú, komolyfajta, isten lakik a lelkében...

Az asszony, aki mindenben egyetértett vele, most is egyetértett az ura szavaival.

Az úton hazafelé. Sztyepan eltűnődött Jemeljan ajánlatán. Lám, az apját megölték a gyárban, Vaszilij Gomonovot is. A Rikovszkij uraságok ércbányájában kétszázhetven ember égett meg egy robbanásnál. És minden egyes nap embereket öl meg és nyomorít el. S mégis mind tovább dolgozik. Mi ez — megszokás, vagy valami törvény van benne? Itt van az öreg Koseljov. Őt lám, maga Hughes kérte, jöjjön át az irodába s ő mégis ott maradt a bányában. Mert a földalatti életet szereti. A munkáját! Az apja is büszke volt a munkájára: acélöntő.

Az anyja meg az apjára volt büszke, az öregek máig is emlegetik: „Az volt az igazi munkás!" S gyakran mondják: „Ez a vasesztergályos, ez érti

a dolgát", „Igazi vájár, kevés van ilyen!" „A mi munkánkra termett" ... Mjatának, az első főolvasztárnak adj akár száz rubelt, nem megy el a kemencétől. Sztyepan maga elé képzelte hirtelen a csapolónyílásból kivágó szikrák közt az öreg főolvasztárt s az asszonyra gondolt, aki undorodik munkásnak adni a lányát. S igaz, vannak mások is ilyenek. Egy fiatal vájár — mesélték — udvarolt egynek, könyvelőnek adta ki magát, s a lány hozzáment, de mikor meglátta, milyen ördögként jön haza a munkából, meg akarta fojtani magát, a hurokról szedték le éjszaka. Különösen a fiatalok hazudnak gyakran. Ott sétálnak az Első-soron a kisasszonyokkal, munkás egy sincs köztük: ez — raktárnok, az — az elszámolásnál van, az — az irodában, az — boltoslegény. Megint csak apja nagyszerű viselkedése jutott az eszébe, s anyja, amint a munkás névvel büszkélkedik. Ezek már nem is gondolatok voltak. Érzés volt — olyan egyszerű és erős, hogy megmagyarázni lehetetlen.

Ahogy az igazgatóra nézett, rosszakaratot és dühöt érzett; a boltosok nevetségesek voltak a szemében; a rendőr, még ha az elfogott tolvajt kísérte is, ellenség volt és Sztyepan a tolvajjal érzett együtt; a koldusok, nyomorékok, cigányasszonyok, jósok, vak piaci énekesek leereszkedő részvétet ébresztettek benne. ... De lám, a lőmesterek, esztergályosok, hengermunkások, vájárok, acélöntők, a nehéz munkában megőszült, munkájukhoz értő mesterek olyan emberek voltak, akiket tisztelni tudott. És ez az érzés mély és egyszerű volt, mint az anyja iránti szeretet, vagy a nap megszokása, nem rendíthette meg semmi sem.

Odahaza este ivás volt. Az anyja jó folyami heringet készített, egy kis tálba főtt krumplihoz hagymát aprított, bőven öntötte rá a napraforgóolajat. Marfa nézte az előkészületet és azt mondta:

— Gyerünk már, gyerünk. Minek ez a sok hókuszpókusz?

Marfa arca teli volt ránccal, a két felső foga kiesett; folyton készült, hogy elmegy a városba műfogat rakatni, de nem tudta a pénzt összeszedni. Ahogy a pálinkát tölteni kezdte, az üveg megcsendült, egy kis szesz az asztalra ömlött. Marfa lopva Sztyepanra pillantott, látja e. Sztyepan úgy tett, mintha másfelé nézne, az anyja azonban éppen ellenkezőleg, makacsul és haragosan nézett Marfa reszkető ujjára.

— Mit akarsz — mosolyodott el Marfa — hiszen már fogam sincsen.

— Nem az öregség teszi azt, a bor — mondta Olga s csendesen hozzátette: — Milyen kezed volt, arany!

— S mit értem velük? — kérdezte Marfa s körülnézett a szobában.

— Amit igaz munka szerez, kőház abból sohase lesz — mondta Platon apó, s haragosan tette hozzá: — Hallottad, Olga, el akarja adni a szerszámait. Láttál ilyet, hogy mesterember a szerszámát eladja?

— Nem baj az — mondta Marfa — lám, Sztyepant már kitanítottam. Igaz, Sztyepan? — s kiitta poharát.

— Elveszel, ahogy Jakov elveszett — mondta Platon.

— Hadd vesszek, úgyis el kell veszni. A gazdagok, azt hiszed, nem vesz-

nek el? Ők sem viszik át a jószágukat a másvilágra. Igaz, Pavlik? Akarod, hogy öntsek egy pohárkával?

— Önts — mondta Pavlik vontatottan s kinyújtotta a kezét.

— Az kéne — mondta Sztyepan szigorúan s tarkón ütötte a tenyerével.

— Na, te — mondta mély hangon Pavlik és elbőgte magát.

— No, most megfújta a dudát, indulj ki az udvarra — mondta Olga.

— Ige-en, mert mért verekszik, a testvérét nem kell vernie — bőgte Pavel, jól elnyitva a száját.

— Honnét ilyen ez? — mondta leverten Olga. — Sztyopát üthette, ahogy akarta az ember, nem sírt soha, Pavlik bőg és bőg, nincs tőle menekvés.

— Vaszilij bácsi volt ilyen csöndes — mondta Sztyepan. — Adj hát neki egy fél pohárkával.

— Nem kell, igyátok magatok — mondta Pavlik és újra rázendített.

Sztyepan elnézte, ahogy Pavlik huszáros, szétterpesztett léptekkel jár az asztal körül és azt gondolta: jó volna neki Szapozskovnál. Neki is, az anyjának is, az elbúsult Marfának is — a tiszta, száraz, tágas szobában. Lám, Pavlik torkaszakadtából visít s az arca nem vörösödik ki, nem önti el a vér, mintha nem is vér folyna benne; keze, lába, nyaka — vékonyka, a nap nem barnítja meg; a piszok ráragad, de ha az anyja lemossa, megint fehér... Valahogy gyengécske egészben.

Marfa egymás után négy kupicával megivott, s makacsul pillantott Olgára. Az arca bánatos volt és öreg, de a szemében már vidámság csillant föl, a pálinka nyilván felmelegítette.

— Amennyit akarok, annyit iszok — mondta.

— Fütyülök rád, igyál, amennyit akarsz — mondta Platon s haragos szitokra fakadt. Mostanában gyakran volt így; két szót mond nyugodtan, aztán egyszeriben csak kiabál.

— Ez mind a büszkeségtől van — mondta Olga — nagyon elkevélyedtél, Marfa: mindenhez csak te értesz, neked semmi sem nehéz, jobban dolgozol akármelyik munkásnál, mindenkinél jobban érted... Azt hitted, Marfa Romanyenko az első ember a világon; s most azt mondják neked — az utolsó. Na, meg is sértődtél. A büszkeségedtől van minden.

— A pap tanított erre a templomban? — kérdezte Marfa.

— Jól mondja Olga, a büszkeségtől van minden — erősítette kárörvendően Platon.

Marfa ránézett és azt mondta:

— Platonkám, ott ülsz, azon a kemencén, én kedves emberem. Egy egész életet leéltünk együtt — dolgoztunk, mint a legjobbak, de ha rádnézek, undorodom az élettől. Magad sem érted a tulajdon bánatodat...

4

A kohó mellett ezen a napon rendkívül nehéz volt a munka: vihar készült, az eget alacsony felhő vonta be. A formákban hűlő nyersvas per-

zselte az arcot és kezet, az ember lába a vastag csizmatalpon át is égett, föntről a mozdulatlan levegő fülledtsége fekete medvebőr bundaként omlott a világra. A munkások, mikor munka nélkül álltak, akkor is lihegtek s arcuk halottszürke lett. Sztyepan érezte, hogy szúr minden mozdulatnál a torka, mintha homokot nyelne. Lerakta a vasrudat, amellyel az öntőcsatornára itt-ott rásült salakot verte le, s odament a hordóhoz, hogy teleigya magát.

A magas, hajlottorrú Ocskaszov jött szembe vele, bögre a kezében, komor és hallgatag fiú. Sztyepan nem is hallotta még a hangját. Mindig szótlanul dolgozott, szemöldökét összehúzva, mint valami felmérgesített cigány.

— Hé, mester — kiáltotta Ocskaszov rekedten, amint a kemencéhez menő Abram Kszenofontovicsot meglátta.

Sztyepan akaratlan is megállt.

— Nézd csak, mivel itatsz bennünket — és Ocskaszov egy döglött egeret húzott ki a bögréjéből.

— No és, mit ordítsz úgy? — kérdezte Abram Kszenofontovics és önkénytelen visszahúzódott: Ocskaszov keze majdnem hogy odaért verítékkel bőven elöntött, széles arcához.

— Még a vizet is sajnáljátok a munkástól, mi? Te bezzeg a kutyádnak nem adnál ilyen vizet? — mondta Ocskaszov, mind közelebb nyomva az egeret a mester szeméhez.

— Mit akarsz, talán én dobtam bele? — mondta Abram Kszenofontovics. — Beleszaladt — és kész. Nem azért állítottak ide, hogy egeret vadászszak... Vidd a kezedet! — kiáltott fel hirtelen. — Lódulj azonnal munkára, különben mégy az irodára!

— Eh, te — mondta Ocskaszov lassan, s úgy nézett Abram Kszenofontovicsra, hogy az hátrált egy lépést.

— Gyere be hozzám, Ocskaszov — mondta — a bódéba, van egy üveg kvaszom, ezt a dögöt meg dobd a fenébe.

— Judás vagy te, mester, nem kell nekem a te kvaszod — mondta Ocskaszov s odavágta a bögrét.

Ekkor lépett oda a mesterhez Mjata.

— Mi dolog ez, Abram Kszenofontovics, ezt a hitvány elegyet adagoltatod: a kemence úgyis haragszik már. Vigyázz, Abram Kszenofontovics, a kohóval nem lehet tréfálni.

Megfenyegette hosszú, egyenes ujjaival.

— Abram Kszenofontovics... kérlek...

— Nem az én rendeletem, látod? — mondta a mester s a távolabb vöröslő hatalmas rakásokra mutatott. — Maga az igazgató rendelte el.

— Igazgatód neked — kiáltotta Mjata. — A kemencének nem ő a gazdája.

Majd észrevéve Ocskaszovot és Sztyepant, hirtelen rájuk kiáltott:

— Mit álltok itt! A kemence sínylődik, nektek meg melegetek van... Neki még melegebb, miféle ércet adnak neki...

Ocskaszov legyintett s elment a kohó felé. Sztyepan utánacammogott.

— Mi az, a vizet is sajnálják? — kérdezte.

— Nem vesznek bennünket emberszámba, ezért van az egész — magyarázta Ocskaszov s körülnézve még hozzátette: — Elfelejtették az ötös esztendőt, emlékeztetni kell őket.

Sztyepannak kínos ihatnékja volt, de undorodott tőle, hogy a tisztátlan hordóhoz menjen. Újra hozzáfogott a munkához. A füle csöngött, de percekig úgy érezte, hogy körülötte teljes csönd, mozdulatlanság van, csak a lába alatt ingadozik kicsit a föld.

„Mindjárt elesek, micsoda szégyen" — gondolta; szétvetette jó szélesen a lábát s megrázta a fejét, hogy a csengést a füléből kiverje és a tarkójára nehezedő súlyt lehajítsa.

A munkások, úgy rémlett, őt nézik — van-e még ereje dolgozni? S tovább csapkodott a rúddal, magának ismételve:

— Nem, nem esek el, nem esek el. Nem esek el, nem...

Miska Pahar állt meg mellette:

— Sztyopka, ihatnál?

Sztyepan kiegyenesítette a hátát, egyik kezével a rúdra támaszkodott, a másikkal letörölte homlokáról az izzadságot.

— Hol lehet itt inni? A víz mocskos, döglött egér volt benne.

— Itt van, hoztam egy üveggel hazulról. Nesze, maradt még benne...

Sztyepan a sötétzöld palack felé nyúlt; Pahar különös határozatlansággal húzta vissza a palackot, mintha hirtelen megbánta volna bajtársi bőkezűségét.

— Mi az, megsajnáltad? — kérdezte Sztyepan.

— Idd — mondta Miska s odaadta az üveget.

Sztyepan szájához emelte az üveg nyakát s húzott egyet. Körülötte nevetés hallatszott:

— Igyál, igyál — kiáltotta el magát Zatyejscsikov. — Váljék egészségedre!

Sztyepan hirtelen eldobta a palackot, kiköpött, gondolatai elhomályosodtak. Egy pillanatig ott állt a dühtől és sérelemtől elöntötten. Látta a munkásokat; azok nyilván nevetni akartak, de nem tudtak, hirtelen belátták az ostoba tréfa kegyetlenségét. Így telt el egy pillanat. Sztyepan előbbre lépett. Pahar sápadt, elmosolyodó képe mintha húzta volna.

— No, no, lassabban — mondta Pahar és fölemelte a kezét.

Sztyepan lendületet vett és odavágott, Pahar arca eltűnt s hirtelen magához tért. Miska a földön feküdt.

„Megöltem" — gondolta Sztyepan és a Pahart körülvevő legényekre nézett.

— Ki akar még? — kérdezte.

— Jól van, Kolcsugin — mondta Zatyejscsikov — jól tetted, hogy odakentél neki.

Sztyepan a kohómunkások arcáról megértette, hogy ebben a pillanatban nem rosszakaratot gerjesztő idegen ember többé a szemükben.

Abram Kszenofontovics lépett oda az ácsorgókhoz.

— Mi ez? Miért fekszik ez itt?

Pahar fölkelt, megtapogatta a fejét; kezére nézett, tele volt vérrel.

— Mivel ütötted meg magad? — kérdezte Abram Kszenofontovics nyugtalanul.

Pahar ránézett.

— Elájultam a hőségtől — felelte — nincs mit inni.

— Ej, nézzék csak! — vizsgálgatta részvéttel Abram Kszenofontovics. — Hogy megsebezte magát a gyerek. Át kell vinni a kórházba — s végignézett a körülötte álló munkásokon.

— Kolcsugin, kísérd át, még a vágányokra zuhan s elgázolja a mozdony.

Egymás mellett mentek, támolyogva, egymást támogatva, olyan nehezen emelték a lábukat, mintha mocsárban gázolnának.

— Mi az, megsebesültél? — kérdezték útközben a szembejövő munkások.

Amikor a Martin-művet elhagyták s a vágányokhoz értek, ahogy a síneken nagy vigyázva átlépdeltek, Pahar bosszúsan rászólt:

— Mit támogatsz engem, odamegyek én magam is.

A kórháznál megállt s Sztyepanra nézett.

— Bocsáss meg, jó?... — mondta. — A melegtől van az egész, magam sem tudtam, mit csinálok, valami eszelősség ez.

— Mire való ez most már? — mondta Sztyepan. — Jól odakentem neked.

— Gyere be a kórházba, várj meg — ajánlotta Pahar — itt hűvös van. A mesternek azt mondjuk, a doktor parancsolta, hogy megvárj.

Éjszaka vihar volt. Amikor reggel a nagyolvasztó üzembe ért, úgy fogadták, mint közülük valót.

— Köszöntelek, hős — mondta Zatyejscsikov.

Csak Jemeljan nézett rá idegenkedve, s már nem hívta Sztyepant magához kisegítőnek.

5

Olga Kolcsugina korán reggel jött el hazulról, mindjárt az első dudálás után s a város felé tartott, a doktoréknál volt mosása. A telep utcái még kihaltak voltak és csendesek, a mellékvágányokon villanylámpák égtek s nem lehetett kivenni, felhőtől szürke-e az ég, vagy a nap hevétől éled meg és kékül ki. Álmos, zilált asszonyok szították a tüzet a nyári tűzhelyekben, itt-ott szamovárok füstölögtek. A csendes levegőben a füst egyenesen szállt az ég felé. Úgy látszott, mintha lefelé folyna a kéményekbe s nem belőlük jönne ki.

Az ismerősök meg-megszólították Olgát.

— Hová ilyen korán, a piacra? — kérdezték ásítva.

Elhaladt a kunyhók és sárházak mellett; minden ismert és ismerős volt

neki — tudta, ki lakik a szürke kerítés mögött, boldog-e, van-e munkája, a lakbérét kifizette-e, nyári tűzhelyét mikor állították fel, hol vettek téglát az építéshez? Az asszonyok ott szorgoskodtak az udvaron, férjüket készítették a munkára. Az a kicsi asszony ott, aki olyan, mint egy tizennégyéves süldőlány, sárgaszemű, mogorva kecskét hajt ki az udvarról. Milyen súlyos terhet hord évről évre ez a sovány, hegyesorrú asszonyka! Három órakor már elment a gyárhoz meleg vízért, aztán fogta a szatyrát, szaladt a piacra. A nap alig kelt föl, s ő a gyors járástól elfulladtan hazafelé tart, s már messziről hallja a fölébredt szopós jajveszékelését. Az elébefutó gyerekek a szoknyájába kapaszkodnak. Ki se fújta magát, le se törölte homlokáról az izzadságot s már munkához lát: begyújt a tűzhelybe, megszoptatja a kicsit, kiügyeskedi, hogy ugyanakkor krumplit is tisztítson; aztán átmegy a szomszédasszonyhoz olajat „kölcsönözni". A kisgyerek elaludt s átkerül az idősebb leányka karjára. Kezdődik a napi munka: mosás, ebéd, padlósúrolás, öt gyerek, tyúkok, malac etetése. Este megjön a munkából a férj. Dühös, éhes, goromba, veszekedős.

S csodálatos dolog: ennek az apró, sovány asszonykának szeretője van. Féltékeny rá és sír a lelki fájdalomtól, ha hűtlenségeit megtudja. A férj, akinek a komaasszonyok mindent elmondanak, éjszakánként veri. A fölriadt szomszédok hallják a kiabálást, sírást, káromkodást.

Milyen hatalmas erő van az emberi szívben, hogy mindvégig meg tudja őrizni képességét a szeretetre, örömre, szenvedésre! Nincs erő a földön, amely az embert állattá tudná változtatni. S milyen csodálatos virágot hoz majd a gyönyörű emberi lélek, ha az élet nem rútíthatja el többé.

— Hová mégy, Olga? A piacra? — kiált oda Kolcsuginnénak a kicsiny asszony. — Egy szemjonovói ember disznóhúst vitt ki, olcsón adja. Lehet, még eléred... — Odamegy a kerítéshez.

— Még mindig veszekedtek? — kérdezi Olga.

— Bánom is én! Megver, aztán bocsánatot kér, múlt éjszaka még sírt is.

— Vigyázz, még agyonver.

— Hát aztán? — feleli a kis asszony dacosan s felvonja a vállát.

Kolcsuginné továbbmegy. Ehol a régi lakásuk... Innét temette el a két urát. Elmúlt az élet, de végig kell élni most már...

Az ég elveszti szürkeségét, kék, vidám színt ölt, a szív izgalommal szorul össze, megremeg, mint régen, azon az éjszakán, amikor találkára ment a tó mögé Kolcsuginhoz.

„Ej, ostoba, de hisz ruhát mégy mosni!" korholta magát Olga s a hajdani szoba ajtajára nézett, a poros sztyeppei levegőben vörösen kelő hajnalfényre. Aztán megállt a kapunál s gyerekeire gondolt, az életre, amely az ő számára befejeződött, úgyhogy az önkénytelen örömet és izgalmat is szinte bűnnek érzi, mely ki tudja, honnét száll most az özvegybe.

Lám, mintha elég volna bemenni a kapun, keresztülvágni a poros, szürke juhar mellett az udvaron — s újra kezdődne az az élet; kijön Kolcsugin, csöndesen kérleli, elmosolyodik s ő elandalodik kedveskedő, súlyos pillantásától. De nem szabad erre gondolni... Mindez elmúlt.

Továbbment a város irányában, s a lelkében nem volt már keserűség, sem öröm, csak szomorúság. Százszor is elment Olga Kolcsugina a gyár mellett, ahol két férje, két fiának apja elpusztult és sohasem jutott az eszébe, hogy vádolja azt a dübörgő erőt, s a lerombolását kívánja. Nem hitt a férje munkatársainak, akik a mestert okolták Kolcsugin haláláért, mert nem engedte meg, hogy az öntővedren a láncot kicseréljék. A gyár: sors — ami ott történik, nem az emberektől függ. Ilyen érzéssel vannak a halászok asszonyai a tenger iránt: lehet-e vádolni a tengert, ha elnyeli a halászcsónakot?

A kohókra nézett és arra gondolt, hogy a fia egy óra múlva belép erre a füstölgő területre. Tüstént elfeledkezett a múltról, elmúlt életéről, özvegyi sorsáról. Ha Sztyepant érné hirtelen baleset? Akkor nem kínlódik tovább. Pavlikot elviszi falura és végez magával. Bűn? Legyen bűn! Hadd gyötrődjék a pokolban. Mégiscsak könnyebb, mint élni. A kohókra nézett. Ugyanúgy füstöltek, mint mindig, sötéten, hatalmasan. „Igen, minden úgy lesz, ahogy meg van írva..." — gondolta Kolcsuginné és keresztet vetett...

— Megjött a mosóné — mondta a szakácsnő, az ajtót kinyitva.

A doktorék konyhájában egy egész nagy artyelre lehetett főzni: a tűzhely hat lángra volt, aztán még egy orosz kemence, amelyhez egy tűzhelyféle volt, két lánggal, hozzáépítve. Látni lehetett, hogy a szakácsnő rég lakott már a doktoréknál, igen meghonosodott. Egy vizes palackban fikusz-ág állt, két hosszú, satnya fehér gyökeret eresztve; egy horpadt, lepattogzott zománcú éjjeliedényben szép rózsabokor virágzott; az ablakon függöny; a falon, az ágy fölött fényképek és képeslapok. A hímzett kendővel díszített szentkép alatt kéküvegű örökmécses égett, alatta egész kertre való mákvirág papírból: kékek, zöldek, pirosak.

— Téged hogy hívnak? — kérdezte szigorúan Kolcsuginné.

— Nataljának — felelte a mosónő tompa hangjától s szigorú szemétől megszeppenve a szakácsnő. — Üljön le, mindjárt fölállítom a szamovárt.

— A fehérneműt átszámoltátok? — kérdezte Olga. — A mosófazék meg hol van, hát a szén, a kamrában? Megyek, befűtöm a tűzhelyt, mit üljek itt?

— Nem, meg kell teáznia, éhgyomorra megárt a munka — mondta a doktorék szakácsnője. — Rögtön mosni — uram istenem! Nem is evett, s egy ilyen mosásnak nekilátni!

A szakácsnő nem szerette volna, ha a szigorú mosónő azt hiszi, hogy ő a gazdáék pártján van. Aztán meg kedve lett volna megmutatni független helyzetét a házban; minden kulcs az ő kezében, a kenyér, a tea, a cukor, a vaj is — senki sem ellenőrzi.

Leültette Olgát az asztalhoz s mialatt a szamovár fölforrt, beszélgetést kezdett vele:

— Maga talán özvegy? — kérdezte.

— Igen.

— Én is özvegy vagyok. Amióta a japán háborúban az uramat megölték, náluk is lakom — s fejével a szoba felé intett.

— Gyerek van?

— Nincs, isten irgalmazzon, idegeneknél élni s még gyereke is legyen az embernek!

— S miért rossz neked az idegeneknél? Lám, milyen jó húsban vagy, hat pud is meglehetsz — mosolyodott el Olga, amint Natalja buja mellére és kövér karjára nézett.

— Ez is szerencse? A más házában — ezzel mindent megmondtam. Reggeltől éjfélig a tűzhelynél áll, vakul az ember.

— Menj csak a gyárba — megtudod, hol vakulnak meg az emberek.

— Én nem is szólok — mondta Natalja — de a munka itt is csak nehéz, az ember nem eszi ingyen a kenyeret. Tavasszal vizsgált meg az úr. Azt mondja, a szívem egész beteg. Az egyszerű nép azt tartja: ha egyszer kövér, akkor egészséges is. De kérdezze csak meg az urat. Az egyik mérnök felesége itt nyolc pud és minden éjjel rohama van, kocsit küldenek a doktorunkért.

Ebben a pillanatban harmadikat dudáltak. Itt gyengébben hallatszott, mint a telepen, a hangja tompa volt, bágyadt.

Olga izgatott és szomorú lett tőle.

— Na — mondta — a fiacskám is elment már munkába.

— De hiszen emlékszem rá — csapta össze a szakácsnő a kezét — bizonyisten, olyan göndör, nagyszemű. Itt ült velem, teát ivott, mindenfélét mesélt. Mintha tegnap lett volna.

Ezek után a szavak után Olga sem haragudott többé a szakácsnőre s az iménti gondolatok jutottak eszébe.

— Bizony, te asszony, eltelik az időnk.

— Igya meg hát a teát. Hogy szereti, tán erősebben? — kérdezte Natalja s elpirult a gyönyörűségtől.

— Amilyet öntenek, olyat iszom — felelte Olga. — No, nézd csak, beleteszed a cukrot? — kérdezte a fényűző Nataljára nézve.

— Törődnek is itt azzal? A ház mindig tele van emberekkel. Pénzük meg van... Egy beteg — félrubel; háznál — egy rubel s a kocsisnak még külön.

— Igaz — mondta Olga. — Magam is fizettem neki egy rubelt. Az isten adjon egészséget neki, meggyógyította a fiamat. Az ilyen emberről nem lehet rosszat mondani. Volt nekik is egy fiuk. Itthon lakik még?

— Szerjozsa? Itt van, most fogja végezni a mérnökit. Jó gyerek! Az apjához hasonlít. Kijön a konyhába és leül, mindent elkérdez, mindent elmond, egész közvetlen. A faluról is kérdez és mindenről. Igazán nagyon derék fiú.

— A mérnökit fogja végezni? — kérdezte Olga és fölsóhajtott.

— Már elküldték Kievbe az iratokat. Most épp várja a választ. Minden csöngetésre maga fut — folyton a postást lesi, sétálni sem megy már.

— Köszönöm szépen — mondta Olga a szentkép felé fordulva és keresztet vetett.

Lement a kamrába s elcsodálkozott, milyen zsíros a doktorék szene. „Az ilyen a gyufától is meggyúl, akár a puskapor! Szmoljankai biztosan — gondolta, a recsegve hasadó nagy széndarabokat a kosarába rakva. — És milyen könnyű, akár a koksz!" Begyújtott a tűzhelybe, a szén kitűnően égett — izzon és könnyen, hamuja kevés maradt: a hatalmas üst gyorsan melegedett. A fehérnemű fölött egyszeriben fölszállt a pára: minduntalan forgatni kellett, mert az edény fenekén tömötten volt a ruha és odaéghetett. A víz aztán forrásnak indult, a nedves fehérnemű fölhólyagosodott, emelkedett, tompán sóhajtozott — szoros és meleg volt ott neki — nyomasztó, rossz szagú pára szállt belőle a mennyezet felé. Olga letörölte arcáról az izzadságot.

— Szóval gimnáziumot végzett — mondta — és most mérnöknek tanul. Az enyémet, azt hamar kitanították.

Olga mindennel megbékélt ebben az életben, nem neheztelt az istenre és nem követelt semmit tőle. De ha a fiaira gondolt, a sötét, nehéz életre, amit végig kell élniök, egyszeriben elégedetlenség és harag támadt benne. Mit is tehetne a fiaiért? Ha kell, odaadta volna az életét, egészségét, kiszúrta volna a szemét: de ilyen olcsó áron semmit sem lehet az életben megszerezni. Az isten pedig nem akar segíteni, azt tartja, minden rendben van, semmit sem kell változtatni.

Natalja bement a tálcával a szobába.

— Ma sietnek — mondta, ahogy visszajött — villásreggelit nem is fognak enni. Jaszinovatába mennek, az úr nővére érkezik a leányával. Mondtam Szerjozsának: „Na fiatalúr, megjön a menyasszony", s ő nekem. „Jobb lesz, Natalja, ha a Pjotrodra vigyázol, azt hiszed, nem láttam: alig mégy le a pincébe, s ő, sutty, utánad!" Hogy miket kitalál!...

— S ez a Pjotr, miféle? — kérdezte Olga.

— Vigye el az ördög! Udvaros itt, részeges alak, de meg a felesége is eljött már utána. Olyanokat beszélnek, isten bizony!

Olga hozzáfogott a mosáshoz. Natalja meg az ebéd körül kezdett el tenni-venni. Ma ünnepi ebéd lesz — négy tál étel.

Miután az udvarban két kacsát levágott, Natalja egy kicsit sápadtan jött vissza, a köténye vérrel befröcskölve, kezében a bevérzett kés.

— Hányszor vágok — s csak nem tudom megszokni — mondta felsóhajtva, a pompás gácsér zöldes-fekete tollpamatait tépdesve. — A kezem reszket. Vágok s behúnyom a szemem, ő meg mint a bolond, kitépi magát.

— Énnekem semmi — mondta Olga — a borjút is levágom.

— Nem sajnálja?

— Nem, a düh ez bennem. Olyan düh szokott bennem lenni, hogy nemcsak az állatot, úgy érzem, az egész világot levágnám.

— Milyen komoly maga — mondta Natalja. — Én nem. Levágom — s enni nem tudok belőle.

Mindketten dolgoztak s Natalja a doktorról és a családjáról kezdett el

mesélni. Érdekesen beszélt, Olga olykor abbahagyta a deszkán a ruha dörgölését s haját homlokából félrehajtva, ott állt, a kényelmes, ízes beszédet hallgatva. Az úrnő, Marja Dmitrijevna szerette Natalját és gyakran beszélgetett vele családi dolgokról; Natalja meg elmondta az asszonyának, hogy élt az urával — milyen hűtlen volt, hogy érte egyszer rajt a szomszédasszonnyal s hogy vágta vállába a fejszét.

— Úgy megvágtam — már azt hittük, a háborúba se viszik el. De elvitték s halálra gyilkolták. Ennyit se bánkodóm érte — mondta Natalja.

— Csakugyan nem sajnálod? — kérdezte Olga. — Én máig sem tudok visszagondolni rá — annyira elfog a bánat.

— Bizonyosan jó ember volt — mondta Natalja — s a jó emberért mindig kár. De az én Szemjonom... hogy az milyen hamis volt. Nem is bánom már, hogy özvegyen élek. Jobb özvegynek lenni. Nyugodtan, szabadon élek. Férjes asszonynak nagyon rossz. Én láttam most; nemcsak az egyszerű emberek, de még a műveltek is mit visznek végbe az asszonyokkal, borzasztó még csak nézni is. Itt a mi doktorunk. Azt mondaná, milyen jó ember, amit főznek neki, azt megeszi, soha egy szót sem szól, az emberekhez jó, éjjel-nappal a betegeket járja, a szegényeknek maga veszi meg az orvosságot — hányszor küldött engem, el is vittem. De az úrnő majd mindennap sír miatta.

— De hát miért? — csodálkozott Olga. — Kikapós?

— Nemhogy kikapós, de nem is néz senkire, többnyire otthon ül, de igen megbántotta az asszonyt s most folyton veszekesznek. Pedig milyen házból szökött meg érte az az asszony! Az apja kormányzó volt Kievben, palotában élt, ő meg, — mint egyszerű tanító járt az öccséhez. De ezt nem érzi át! A szülei hány évig nem tudtak megbocsátani neki! Az anyja, a tábornokné, eljött ide, s mit gondol — kikergette: összevesztek valamin s azt kiáltotta: „El innen, nem szenvedhetem!" Ez nem sértés talán?

Olga hallgatott. Natalja így folytatta:

— A férfi nővére, akinek ma kell jönnie — a mi úrnőnkkel, akár a testvérek. Isten bizony. Azt mondja az asszonyom: „Énnekem nincs jobb emberem, mint Anna Mihajlovna" — így hívják az úr nővérét. Maga is elutazott hozzá vendégségbe, pedig ez az Anna Mihajlovna szegény, egészen szegény, az ura meg zsidó. De az még semmi, hogy zsidó, vannak derék zsidók is, de ez valami rosszféle, börtönben ül! Hát persze, bántja az asszonyomat, hogy a doktor az ő rokonait nem szíveli. Az úrral beszélni sem lehet róla, azonnal kiabál: „Látni sem akarom őket!" Hányszor sírt miatta az asszonyom; doktor még a fiát sem engedi hozzájuk. „Nem szenvedhetem" — azt mondja — s kész. Mit csináljon az ember vele? Hát persze, hogy meg van sértve az övéiért s szenved miatta!

— S a doktor nővérének az ura, az mért ül a börtönben? — kérdezte Olga, a mosást félbehagyva.

— Mondják, az ötös esztendőért.

— Az ötös évért sok embert elvittek — mondta Olga s a nedves abroszt nézegette. — Az ilyen abroszon megdolgozik az ember — tette hozzá.

— Zsírosan eszünk — magyarázta Natalja — s az a legveszedelmesebb folt, semmivel ki nem veszi az ember.

— Pálinkától nem szokott folt lenni — azt azért is isszák, hogy ne kelljen mosatni — magyarázta Olga tréfálkozva.

Később a doktorné, Marja Dmitrijevna is kijött a konyhába. Apró, sovány asszony volt: az arca majdnem sárgás, a szája körül már ráncosodni kezdett, de a homloka magas, nyílt, jóval fehérebb az orcáinál; fekete szeme nyájas pillantású, s csillogó, mint a betegeké; csillogott a sima, fekete haja is.

— Jónapot — üdvözölte Olgát. — Hogy megy a munka?

— Hát csak mosunk — felelte Olga, majd lehajolva, majd felegyenesedve a vödör fölött és sandán szemügyre vette a doktornét.

— A maga kisfia jött el egyszer hozzánk? — kérdezte a doktorné. — Már egészen nagy lehet.

— A kohóknál munkás.

— Borzasztó gyorsan nőnek! — mondta a doktorné. — Öregségünk órái feltartóztathatatlanul közelednek. Egy hónap és Szerjozsa is egyetemi hallgató lesz.

„Dicsekszel a magadéval" — gondolta Olga.

— Anna Mihajlovna elé mentek — mondta elgondolkozva a doktorné. — Oda két óra, vissza kettő. Ha a vonat nem késett, négy órára megjönnek. Mennyire vagyunk, Natalja, az ebéddel? Elkészül négyre?

— Én el — mondta Natalja nevetve — de a tészta? Az élesztő öreg, nincs benne semmi erő. Megmondtam, hogy az élesztőt Lahmannál kell venni.

— Végső esetben pirog lesz vacsorára — mondta a doktorné.

— Rettenetes fészek ez a város! — tette hozzá Olgához fordulva. — Képzelje el, egy rokonunk érkezik ma. Kedveskedni akartam neki — szegfűt akartam venni, az a kedves virága — és nincs sehol. A bányatelepeken sincs. Mondják, hogy csak Mariupolban vagy Jekatyerinoszlavlban lehet kapni.

Olgának megtetszett, hogy a doktorné a szegfűről beszél vele, s nem a szegénységéről kérdezgeti, ahogy sok gazdag asszony szokta, képmutatóan sóhajtozva és sajnálkozva.

— Lehet más virágot kapni — mondta. — Az én uram Melitopolból hozott. Cserepekbe ültette el őket.

A doktorné leült a zsámolyra, Olga pedig szép kényelmesen beletörülte kezét a nedves kötényébe, megtörölte az arcát, megigazította a haját. Beszélgettek.

Natalja még a tésztagyúrást is abbahagyta, annyira meglepte az úrnője és a mosónő közt hirtelen kerekedett beszéd. Különösen azon csodálkozott, hogy Kolcsuginnéban, ahogy beszélt, nem volt sem izgalom, sem helyeslési vágy, amit magánál annyira ismert, s rosszindulat sem. Natalja Marja Dmitrijevnára nézett, az bólintgatott, hallgatta Kolcsuginnét. S Nataljába

hirtelen belenyilallt a gondolat: „Fölfogadja, engem meg elbocsát" — de meggondolva, hogy a mosónő nem tud főzni, rögtön megnyugodott.

— Nem is hiszi — mondta Marja Dmitrijevna. — Elég sok ősz hajam van már. Festem, azért nem látszik. Tegnap Anjuta érkezésére megint átfestettem kicsit. Mindig kesereg, amikor észreveszi, hogy öregszem. Be akarom csapni a természetet.

— Nem, az öregséget nem lehet becsapni — mondta Kolcsuginné — én is ismerem, jön már énhozzám is. Nincs kinek őrizzem magam, de mégis borzasztó.

— Nagyon borzasztó — hagyta helyben Marja Dmitrijevna is. — Íme, a fiam, azt lehet mondani, egyetemi hallgató már, megöregedni mégsem akaródzik.

Az ajtó mögött ebben a pillanatban valami nesz, köhécselés hallatszott és csizmájával dörömbölve egy paraszt lépett a konyhába, hosszú kocsishajjal, a feje akkurátusan körülnyírva. Arca sötétvörös, szeme keskeny és vidám, orra vastag, s olyan vörös, mint az arca; mintha csak most jött volna a fürdőből.

A paraszt megállt a tűzhelynél és levette a sapkáját. S már mozdulatlan állt, mégis nesz hallatszott a lába alól: a csizmái csikorogtak, a padlódeszka meg ropogott, mintha alulról fel akarná emelni valaki.

— Jónapot, Pjotr — mondta a doktorné — mi jóban jár?

Pjotr zajos köhögésbe fogott, s így szólt:

— A pénz dolgában... Elment máma az asszony a piacra, vett két répát, meg retket, istenuccse...

— Hogyan — csodálkozott Marja Dmitrijevna — hiszen csak vasárnap vette ki a fizetését két hétre előre.

— Hazudik, az arcátlan ördög! — mondta vékony, izgatott hangon Natalja.

— Bizonyisten, igaz — mondta Pjotr — azért a pár garasért malacot vettem, s lám megdöglött, a szemétre hajították.

— Hazudik, bizonyisten, hazudik — mondta Natalja elkeseredetten. — A kádárral itta el, ő maga feküdt ott a szeméten részegen.

Marja Dmitrijevna egy rubelt adott az udvarosnak.

— Köszönöm, istenuccse igaz, a szeméten feküdt egész éjjel, csak ma ástam el — mondta Pjotr a rubelt nadrágja bő zsebébe dugva.

— Elhiszem, elhiszem — mondta sebesen Marja Dmitrijevna, s bement a szobába.

Pjotr a kimenő Marja Dmitrijevna után kacsintott, arcát rengeteg ránc futotta be, szeme eltűnt bennük, mint a hullámokban.

— Dicsérjed Pétert, megszánta testvéred: máskülönben meghal szűzen — mondta s olyan illetlen versekben kezdett el beszélni, hogy az asszonyok összenéztek.

Megpróbálta Natalját odanyomni a ládához, de Natalja magas, hisztérikus hangon kezdett kiabálni:

— Pusztulj, te gonosz, pusztulj, te mosdatlan, nagyorrú fickó, te pokolfajzat! — s ellökte magától.

— Láttál ilyet? — kérdezte csodálkozva Pjotr. — Micsoda veszett asszony!

— Menj innét, te szélhámos — mondta csendesen Natalja.

— Csakhogy én nem hozzád jöttem, ő hozzá — mondta Pjotr s Kolcsuginné felé fordult.

Pici szeme egy pillanatra megállt Kolcsuginné széles vállán, kékeres, erős kezén, kemény, fehér nyakán s hirtelen egészen őszinte elragadtatással mondta:

— Ó, ó, ez való nekem!

Közeledni akart hozzá, de Olga sötét, nemjó szemei olyan komoran néztek rá, hogy megállt.

— Az ördög lakjék veletek — mondta, köpött egyet s kiment a konyhából.

Natalja ott állt, karját leeresztve.

Aztán sírdogálva elmesélte, hogy Pjotrnak isten tudja, milyen ördögi szeme van, szemével az Első-sor minden szolgálójának az életét megrontotta már. Házasságot ígér, s itt van, utánajött a felesége: borzas vén boszorkány, két gyereket hozott magával, három meg még otthon maradt a faluban.

— Az ilyen pokolfajzatot patkányméreggel kéne kiirtani — mondta.

Natalja egész nap mérgelődött, hogy a csöngetésekre a főbejáróhoz kell futnia; a doktor betegeit szidta: „Egyre csak jönnek, nem tudnak megdögleni."

Olga meg pihenő nélkül dolgozott, a nedves, kimosott ruhahegy egész a mennyezetig nőtt. Amíg dolgozott, Nataljára gondolt, meg a doktornéra. Megtetszett neki ez a szomorú, egyszerű asszony, rövid beszélgetésüket kellemesnek és érdekesnek találta. A rosszkedvű Natalja morgását hallgatva elmosolyodott, s azt gondolta: „Csak a fiaim egészségesek legyenek, Sztyepant ne érje valami." De másfajta gondolatok is vitáztak velük nagy bátortalanul — bámulta csak, honnét van lelkében ez a kielégítetlenség.

Már egészen besötétedett, mikor Olga — a padláson a fehérnemű már fölteregette — haza készült. Odaadta Nataljának a padláskulcsot, s kiment az utcára. Ahogy a doktorék házára visszanézett, az ablakban ott ült a doktorné. A vonat bizonyára késett, a vendégek nem érkeztek meg. Marja Dmitrijevna arcát a félhomályban nem lehetett jól kivenni, de Olgának úgy rémlett, hogy a doktorné bánatos. Szemben vele a munkások jöttek a telepről, az Első-sorra tartottak, sétára.

— Olga néni — szóltak rá.

Verkára ismert, Paharék lányára. Megvállasodott, megmellesedett s most karonfogva ment a barátnőivel, ugyanolyan süldőkkel, mint maga. „Elment az eszem, vagy mi! — gondolta magában Olga. — Ezek a kislánykák hogy megnőttek, sétálni járnak már..."

Amikor hazaért, Pavel bőgve fogadta.

— Igen, megígérted, hogy magaddal viszel, s elmentél egyedül, föl sem ébredtem még. Becsaptál, milyen vagy!

— Holnap eljössz velem, csak ne ordíts — mondta Olga — de ha ordítasz, holnap sem viszlek el.

Sztyepan az asztalnál ült, fejét öklébe támasztotta, egy könyvet olvasott. Platon apó álmos hangon kérdezte a kemencéről:

— Marfát nem láttad? Még reggel elment.

— Szeretője van bizonyosan, igen fiatal asszonyka. — mondta Olga.

Bosszantotta, hogy a nagyobbik fia nem is üdvözölte, föl sem emelte a fejét, amikor bejött.

„Van munkája, mire kellek én neki? — gondolta Olga. — Ha pedig megöregszem, majd elkerget. Nemsokára megnősül. Amíg el tudom tartani magamat — jó, de az erő nem tart örökké — elfogy. Lám, nem kérdi, hol voltam. Más, ha előbb jön meg — felállítja a szamovárt, hiszen munkából jön az anyja..."

— Sztyopka, ebédeltél? — kérdezte.

Sztyepan fölemelte fejét, anyjára nézett. Szeme vidám volt.

— Micsoda? — felelte, nem értve meg a kérdést, ő is kérdéssel s hirtelen elmosolyodott.

„Nézd a sárgacsőrűt" — gondolta Olga s akarata ellenére is elmosolyodott.

Marfa józanul, sápadtan ért haza. Rá se nézett Olgára, az urát ébresztette föl.

— Eladtam a szerszámaimat — kiáltott rá remegő hangon. — A reszelőket, a fűrészeket, a kalapácsot, mind eladtam; és az üllőt is. Emlékszel Sztyopka, mit kalapáltunk mi ezen az üllőn? Eladtam mindet! Az utolsó darabig!

Elborzasztotta, hogy szerszámai, a büszkesége és ereje, egy tudatlan mester kezébe kerültek, aki elrontja őket, elgörbíti, kicsorbítja, eltöri. Hisz mindenik szerszámnak megvan a természete, sajátossága. Az egyik reszelő azt szerette, hogy balkézbe vegyék, a másik, a makacs, akkor tört be, ha jó erősen megmarkolták; a harmadik, ha erősebben nyomta az ember, már sztrájkolt és nem volt jó semmire. A fűrész akkor engedelmeskedett, ha eleinte könnyedén mozgatta, a végén pedig lefelé kellett nyomni, különben rosszul dolgozott. Minden kis srófhúzónak megvan a természete, aszerint, hogy rész- vagy vassrófhoz szokott. A kalapács — annak is megvolt a maga fortélya: lentről kellett megragadni s oldalról ütni vele, különben nem adta ki az egész erejét. Hány rossz, megbízhatatlan holmit csinál majd az az ostoba, tudatlan mester ezekkel a kedves, okos, finom szerszámokkal! S ő, Marfa, most már csak kemencét fog rakni! De hisz ő lakatos is, esztergályos is. S csak a tégla és az agyag maradt neki.

— A pénzt nem ittad el? — kérdezte Platon apó.

— Itt a pénzed, fald föl. Minek az már nekem! — kiabálta Marfa el-

keseredetten; összegyűrt sárga és zöld bankókat húzott ki kebléből s odadobta az urának.

Platon apó átszámolta a pénzt egyszer, azután még egyszer, azután harmadszor, egyre jobban elcsodálkozva, hogy tudta ezt Marfa ilyen zilált állapotban épségben hazahozni.

— Mit ordítasz akkor. Tehenet veszel! Tejet viszel a városba; s nekünk is lesz! — mondta.

— Tehenet!... Anyámasszony... tehenet! — utánozta Marfa gyűlölettel az urát. — Eh, te! Hát meg tudod te ezt érteni? Sztyopka, fiam, csak te értesz meg engem... — Halvány arca szinte megfiatalodott felindulásában.

6

Szergej, doktor Pjotr Mihajlovics Kravcsenko fia, reggel tíz órakor ébredt. A betett ablaktáblák résein át fény szivárgott be; Szergej elnézte egy ideig a világos sávokban nyüzsgő porszemeket.

— A Brown-féle molekuláris mozgás — mondta. Majd ugyancsak fennhangon: — Jön ma levél? — kérdezte s meg is felelt:

— Igen, ma jön.

Öltözés közben eszébe jutott a tegnapi találkozás nagynénjével, Anna Mihajlovnával s a lányával, Poljával.

A magas, keskenyvállú leányka, akinek hosszú volt a karja, hosszú és sovány a lába, hosszú az arca, hosszú fekete a copfja, nem tetszett meg neki.

„Nem, nem ő az" — gondolta, amikor látta, hogy Polja a vasúti kocsiból leszállva gyűrődött ruháját igyekszik rendbe hozni s hirtelen elpirul. Elkeseredett volt és kiábrándult. Néhány napja folyton erről a találkozásról ábrándozott s unokahúgát szőke lánykának képzelte el, a kezében teniszütővel. A szűkvállú, nagycipőjű süldőlány majdnem hogy sértődést keltett benne.

„A kis liba, a boszorka!" — gondolta Szerjozsa, amint leereszkedően átölelte és arcon csókolta Polját.

Anna Mihajlovna, aki egyáltalán nem hasonlított a bátyjához — apró asszonyka volt, nagy görbe orrán arany csíptető — elmosolyodott.

— Csaknem egy hadfi ügyességével — mondotta.

Megszorította Szerjozsa kezét, aztán átölelte, megcsókolta. A bátyja ott állt mellette, hatalmas kezű, magas, vörös ember.

— Még mindig lelkesedsz a bakteriológiáért? — kérdezte Anna Mihajlovna.

A doktor legyintett.

— Hol van az már? Vidéken nem lehet tudománnyal foglalkozni. Se laboratórium, sem emberek. Gyakorló orvos vagyok, semmi más.

Szergej felidézte emlékezetébe az utat hazafelé, Anna Mihajlovna ta-

lálkozását az anyjával. Nevettek, összecsókolóztak, sírva fakadtak, újra nevettek. Megélénkült arccal, éjfél után egyig ültek a vendégszobában és beszélgettek. Mindaz, amiről beszéltek, szomorú volt.

Grisa, Anna Mihajlovna legidősebb fia, köhécselni kezdett, Janovszkij, a híres kievi professzor, azt tanácsolta, küldjék el Jaltába, s „fürdessék tejbe-vajba". Abramtól, Anna Mihajlovna férjétől ritkán jött levél. Nem panaszkodott, pedig nyilván rossz dolga volt.

— Nálunk hamarosan elkezdődik a hideg — mondta Anna Mihajlovna.

— Kellemes kis beszélgetések, a szokásos orosz beszélgetés — mondta az apja. — Lám, az a fegyenctáborban, ez börtönben s akik szabadon vannak, azok sem élhetnek, ahogyan szeretnének. Orosz idill, egyszóval. Abram Bahmutszkij — ez a nagylelkű ember, igazán nincs a számára hely Oroszországban?

Abram Bahmutszkij — egy ember, akit Szerjozsa sohasem látott, forradalmár és fegyenc, kétszer szökött meg Szibériából. A nevét környezetükben mindenki ismerte, s körülnézve, halkan ejtették ki.

Szergej kitámasztotta az ablaktáblát s összehúzta a szemét. A ház mellett parasztszekér állt, egy asszony feküdt rajta, a feje meleg kendőbe csavarva; hatalmas fekete szemekkel nézett maga elé. A nap ragyogóan sütött s a szalma, amin az asszony feküdt, vidám és dús, sárga színben égett. A szakállas paraszt föltámogatta az asszonyt. A beteg arca eltorzult s gyors, hangtalan zokogással sírt föl, akár a sírásban elfáradt csecsemők. Szergej a beteg arcára nézett: „Miért épp az ilyen reggelen!" — mormogta és gyorsan elfordult.

Aztán odament a könyvespolchoz.

A „Matézis" kiadó világosszürke kötésű könyvei; Mengyelejev: „A kémia elemei", Tyimirjazev: „A növények élete", Nyekraszov versei. Kinyitotta kedves könyvét — Soddy angol kémikus: „A rádium titka és megfejtése" — elolvasott néhány sort belőle. Aztán hozzálátott a mosdáshoz, beszappanozta a fejét, nyakát.

„Az orvosira menjek?" — gondolta a mosdó fölé hajolva. Így állt ott behúnyt szemmel néhány pillanatig, érezte, hogy a szappanhab mint folyik le homlokáról az orra tövére s eltűnődött. „Csakugyan — az orvosira?"

— Szerjozsa, levele van! — hangzott a feje fölött Natalja kiáltása.

Tüstén kiegyenesedett, elkapta a levelet; észre sem vette, hogy a szappan a szemébe folyik, nedves, sikamlós ujjaival már fel is tépte a borítékot. A szíve elhalt egy pillanatra a borzalomtól: „Nem vettek föl!", de az öröm rögtön el is kiáltatta vele: „De igen, felvettek!"

Az oktatási osztály prorektora értesítette Sz. P. Kravcsenkót, hogy fölvették a Szent Vlagyimir-egyetem hallgatói közé, a fizikai-matematikai tanszakra.

Szergej ott állt Natalja előtt s kezét fölemelve, ünnepélyesen mondta:

— A letiport ideálok s összetört remények korában csak a tudomány, a pozitív tudomány az, amely ingadozás és kétely nélkül lépheti át a szá-

zadok küszöbét, abban a nyugodt tudatban, hogy a múltban is megtette kötelességét s abban a büszke meggyőződésben, hogy semmi sem tudja megállítani győztes előrehaladását a jövőben sem... Ezek Tyimirjazev szavai!

Mély lélegzetet vett s azt gondolta: „A bolondját járja az úrfi örömében."

Natalja pedig a szobát takarította s mesélt.

— A nagyságos úr fölkelt, de a vendégek alusznak még, a nagyságos asszony is alszik. Tudja, ki mos nálunk? Emlékszik arra a bányászfiúra, aki itt volt egyszer?

— Ő mos? — nevette el magát Szergej.

— Az anyja.

— Persze, hogy emlékszem. Egy remek követ ajándékoztam neki... Szenyka... nem, nem jól mondom... Sztyopka, így hívták; igaz, még cigarettáztunk is.

— Natalja — szólt haragosan a lányra — hányszor kértem, ne vesse be az ágyamat, majd magam...

— Menjen már — legyintett Natalja. — Egyetemi hallgató s maga veti az ágyát, mindenki kineveti.

— Csudabogár maga. A diákok — a legdolgosabb és legszegényebb népség. Azt hiszi — urak?

— Legyenek hát szegények — mondta Natalja.

— Diák, diák, a fizika-matematikai szak diákja. Diák, diák, diák — hajtogatta Szergej a tükörben nézegetve magát. — Képzelje el, Natalja, egyetemi hallgató — he?

Hirtelen fölnevetett, mintha csak most értette volna meg, mi történt.

— Elmegyek sétálni. Mondja meg a mamának, elmentem sétálni.

Ahogy az apja rendelője mellett elment, bekopogott az ajtón.

— Mi az ott? — kérdezte egy haragos hang.

Minthogy a fogadószobában betegek ültek, nem illett az apját „papának" szólítani.

— Pjotr Mihajlovics, én vagyok. Fölvettek! — mondta Szergej s gyorsan kiment.

Az utcán minden örömet szerzett neki: a por, a nagyolvasztóból szálló füst. A világ tele volt boldog zűrzavarral.

Szergejnek az volt a véleménye, hogy ebben a világban minden csak hű-hó s a lélek sóvárgása. A „Természet" folyóiratban olvasta Auerbach fizikus cikkét: „A világ úrnője és az ő árnyéka". Érthetetlen gyönyörűséget szerzett neki, ha arról beszélhetett, hogy „a föld csak a szerves élet penészével belepett homokszem, mely az ismeretlenség tengerében vész el." Az éjszakai égre nézve arra gondolt, hogy a fény másodpercenként 300 000 kilométer sebességgel rohanva négy év alatt ér el a földhöz legközelebb álló csillagig, a Sziriuszig. S tudta, hogy vannak csillagok, amelyeket tízezer fényévnyi szörnyű szakadékok választanak el a földtől. Tetszett neki Jack London könyve, a „Mámorosok", amelyben az életnek

örülő hatalmas ember, aki Clondykeben aranyat ás s a Salamon-szigetek partjainál a legcsodálatosabb kalandokon ment át, csendes bánattal beszél a „fehér logikáról" s a földön mindent elpusztító „piszeorrúról". „Egymás után téptem szét az illúziók rózsás szirmait, s látom lelkem nyakát a szükségszerűség vasjármába szorítva."

Fölizgatta a neves fizikus, Bolzmann sorsa, aki nem kívánt egy hőhalálra ítélt világban élni.

Gyerzsavin versét szavalta.

Viszi az idő folyamában
Az ember minden dolgait
S a felejtés szakadékába
Népet, cárságot elmerít.
Líra hangján kürtszóba fogva
Ha fenn is marad egy kevés,
Befalja az öröklét torka,
A közös sorsból nincs szökés!

Közel álltak hozzá a „Karenina Anna" Levinjének gyötrelmei, akit a földi dolgok mulandósága miatt emésztettek súlyos gondolatok. Kitűnő emlékezete volt, sokat olvasott s a feje tele volt tudományos munkákból, versekből, regényekből vett idézetekkel, amelyek mind arról szóltak, hogy a világ óriási nagy, hogy az emberi nem története csak rövid pillanat a jégkorszak két hulláma közt, hogy a mindenség térben és időben végtelen, hogy minden pusztulásra ítélt, hogy az ember álmai, gondolatai, érzései, örömei és bánatai haszontalanok és értelmetlenek a világkorszakok káoszában, az idő kezdet- és végnélküli határtalanságában; hogy a térségek sötétjében kétszázhetvenhárom fok hidegben kozmikus por örvénylése jelzi csak elmúlt bolygórendszerek, kialudt napok, feldúlt világok nyomát, s hogy az emberéletnek nincs célja és értelme.

Tizenhat éves korában ezek a gondolatok olyan erővel hatalmasodtak el rajta, hogy nem tisztította többé a fogát, s nem készítette el a leckéjét. Heves szenvedések forrásaivá váltak ezek a gondolatok. A kamasz öntudat, amely gyenge volt és védtelen, hisz nem eresztett az életbe gyökeret, s nem edződött meg a harcra és védelemre, egyszeriben a nyers igazságok rabságába került. A nyári szünet alatt sétákat tett a náddal benőtt folyóparton, az este hűvösében leült a füzek alá, melyek ágaikat az alkonyat piros vizébe eresztették, fölment a fiatal erdővel benőtt dombra, s a fehér ukrán kunyhókra, s a lakóházak békés füstjére nézve, szenvedett és elborzadt.

Egyszer véletlenül kihallgatta szülei beszélgetését.

— Nem baj, nem tesz semmit — mondta a doktor — a nemi érés ideje; a hormonjai bántják. Hamarosan minden rendbe jön majd.

Szergej szemében ezek a szavak szörnyűeknek, cinikusaknak tetszettek. Bosszantó volt, hogy öntudata mélyén neki magának is kételyei tá-

madtak. Hisz élnek a világon emberek — gondolta néha — tudósok, gondolkodók. Vagy ez egyszerűen csak betegség, kanyaró; az ember beteg, aztán meggyógyul s ő még nem gyógyult meg... És honnan van ez az értelmetlen életöröm, a test gyönyöre? Miért hat rá annyira az emberi bánat? Hisz mindez csak üres hűhó. Nem egészen mindegy, hogyan s mikor pusztul el az ember, ha már egyszer arra van ítélve, hogy elpusztuljon? Miért esik hát olyan könnyen szerelembe? Ő is három, négy ízben volt már szerelmes. Először Nataljába, aztán egy nyárikert táncosnőjébe, aztán Odarikov mérnök feleségébe, apja páciensébe. Nem, gondolta, az igazság megmarad változatlanul, az mindig igaz — ifjak és öregek számára egyaránt. A régiek ismerték már s az új századok ugyanolyannak ismerik majd. Az embereket életösztönük zavarja meg, a homályos, állati ösztön, amelyben az értelemmel nincs semmi közös.

Most azonban, majdnem hogy futva ment lefelé az utcán. Hajtotta az öröm. Átment a hídon s nem messze a városi vágóhídtól fölment egy dombra. Csüggesztő kép tárult elébe. A hol fekete, hol barna puszta oly lapos, súlyos és unalmas... Bányászok mentek át rajta, csoszogó bocskorban. Messze a bányák palahányásai emelkedtek s csúfították el az amúgyis csúf földet. A vágóhíd alacsony téglaépülete olyan sötétnek és komornak látszott, mintha a napban és szélben rásült és rávert vérrel volna bemázolva. A pusztán mindenféle sárházikók és bányászkunyhók voltak láthatók, az agyagos földbe vájt lyukak, amelyeket korhadó öreg deszkával, kátránypapír-foszlányokkal és rozsdás bádogdarabokkal fedtek be. Az asszonyok, régi korok barlanglakóiként, mintha magából a földből másztak volna elő, majd újra eltűntek benne, egyszerű dolgaikkal elfoglalva: a néhány téglából összeállított kemencén ebédet főztek vagy ruhát mostak. Az ég egész déli része fölött a gyár szürke füstje gomolygott, súlyosan, komoran, mint fenyegető felhő.

„Íme, Oroszország!" — gondolta Szergej s megállt, s váratlan, idáig ismeretlen gondolatok rohanták meg. Íme a hazája. Ezen a földön született, itt éli le az életét, itt fog meghalni is. De hogy éljen? Ez a kérdés fontosabb és rettenetesebb a másiknál, a régen eldöntöttnél, mely mégis minden gondolatát betöltötte — az elkerülhetetlen halál kérdésénél.

Oroszország! Hányszor ismételte el ezt a szót és hányszor hallotta: „csak Oroszországban lehetséges ilyesmi", „orosz viszonyok", „orosz sötétség", „orosz idill", „Oroszország háromszáz évvel maradt el."

Az apja esténként elmondta, hogyan csapják be az irodán a megcsonkult munkásokat, meg, hogy a kolosszális hasznot húzó gyár latormódra nem fizeti meg az öreg özvegyasszonyoknak még a nyomorult kétrubeles nyugdíjukat sem. Atyjának gyakori vendége, Tatarinov, a járási orvos pedig — a házigazdának szavába vágva — a tönkretett, éhező faluról beszél, a rettenetes nyomorról és gyámoltalanságról, gyermekágyi lázban elpusztult asszonyokról, részegességről, tűzesetekről, az általános elkeseredésről.

— Pedig micsoda fejek! — kiált föl Tatarinov. — Idejön az emberhez, rongyosan, borostásan. De eridj, beszélj csak vele, feltéve, hogy bízik ben-

ned és nem fél — milyen világossága a gondolatnak, milyen mély megértése mindenkinek és mindennek!...

Sztolipinről suttognak, az akasztásokról, arról, hogy a cár gyengeelméjű, hogy az országot megeszi a kosz, a nép írástudatlan, babonás, elgyötört...

Látta, hogy gyűlöli apja és sok ismerőse az önkényuralmat, a rendőrfőnököket, a hatalom zsarnokságát és maradiságát. Ugyanakkor látta apjának és barátainak szenvedélyes és gyöngéd szeretetét az orosz nép iránt, lelkesedésüket a munkás ereje, esze, tehetsége, ragaszkodásukat a szülőföld iránt. Gyermekkori emlékei közé tartozott apjának az a levele, amelyet Szergej anyjának írt, amikor két hónapot egy német gyógyfürdőn töltött. Az anyja hangosan is fölolvasta ezt a levelet Szergejnek. Kravcsenko doktor arról írt, hogy vágyódik az orosz beszéd, az orosz arcok, orosz föld, orosz ég után. Azt írta, nem várja be kúrája végét, mert a honvágy jobban gyötri, mint a betegség, amelyre külföldön keres gyógyulást...

A zavartság különös érzése vett erőt Szergejen. Minél több örömmel gondolt új életére, a világos laboratóriumokra, a diákok vidám tömegére, annál nagyobb nyugtalanság és bánat fogta el, ahogy környezetére nézett. Hát tényleg ilyen változatlan marad ez a puszta, ezek a városból a bányák felé csüggedten ballagó, lerongyolódott emberek? Ő mind magasabbra fog emelkedni, neve végigzeng az egész világon, dicsőségre, boldogságra tesz szert, itt pedig megmarad ugyanaz az örömtelen, földalatti robot, s a poros utakon ugyanazok a komor, hallgatag alakok járnak-kelnek.

Szergej az udvaron át tért haza. Pjotr a piszkos vizet terelte egy söprűvel a lefolyóba. A víz felpúposodva a lefolyó szűk partjának támadt s ellenszegülve sehogy sem akart az utcára kifolyni.

— Jó napot Pjotr — mondta Szergej és megállt.

— Jó napot — mondta Pjotr, a vizet a kövek közötti mélyedésből egy kerekded mozdulattal kifröccsentve.

— Kievbe megyek, az egyetemre — mondta Szergej kis gondolkozás után.

Pjotr letöröltę nagy, homályos vörösrézszínű arcáról az izzadságot, s elgondolkozva így szólt:

— Ott lesznek aztán nőcskék!

— Lesznek bizonyára — felelte Szergej és köpött egyet.

— Az ám, Kievben... — Pjotr, legyintve, megköszörülte a torkát. Mocskos nyelvű ember volt.

Ez a szerelemben sokat tapasztalt udvaros látnivalóan irigyelte Szergejt, aki élete tizenkilenc esztendejében csak egyetlen egyszer csókolta meg sietve és ügyetlenül egy séta alkalmával Tányát, Bicsovszkij főpap leányát.

Miután Pjotrral elbeszélgetett, Szergej visszatért a mindennapi élet világába. Megnézte a szomszéd udvart, ahova gyerekkorában a puha fekete eperbogyókért kúszott át. S tele nevetséges és megható emlékekkel, kellemes fájdalommal, izgatottan gondolt a diáklányokra, akik között bizonyára megtalálja majd feleségét és nem tűnődve többet életen, halálon, se

a szmoljanyinovi bánya felé vánszorgó fáradt embereken, bement a konyhába.

A konyhában zajosan és szorosan voltak. Natalja a serpenyőből most rakta át a tálra a fánkot. A magas, vállas mosónő a tűzhelyről szedte le a főzőedényt. Egy szőkefejű kisfiú a padlón ült, s Szergejre fölpillantva rögtön görbe lábaira állt, a mosónőhöz futott s szoknyájába kapaszkodott.

— Menj innét Pavel, halálra forrázlak — mondta az asszony nyugodt hangon.

Megfogta fülénél a főzőedényt s meg akarta emelni; nyaka belefeszült a nagy erőlködésbe.

— Várjon, még sérvet kap, öt vödör belemegy az átkozottba, majd segítek — kiáltott Natalja.

— Semmi az — mondta a mosónő, s férfimódon nyögve megemelte az üstöt, egy pillanatig a levegőben tartotta, aztán simán leállította a földre.

— Maga Sztyopka anyja? Hol van ő most, mondja? — kérdezte Szergej.

— A gyárban.

— Nagy már, ugye?

— Nőnek a gyerekek, persze. Nemsokára ez is megnő már.

— Emlékszem, egyszer eljött hozzám. Még cigarettáztunk is, aztán valami követ adtam neki, tán emlékszik rá?

— Hogyne, éjjel-nappal azzal vacakolt. Gorlovkában vesztette el később, amikor sebesülten hazahozták...

— Miért sebesülten?

— Csak úgy, semmi, a lábát sértette meg, a pajkoskodásban.

— Írni-olvasni tud?

— Hát hogyne — felelte Olga. — Mindenféle könyvet el tud olvasni.

— Szergej Petrovics — mondta Natalja — már mind az asztalnál ülnek!

Idegenek jelenlétében mindig a keresztnevén szólította Szergejt, többnyire azonban csak Szerjozsának hívta, ha pedig a doktornéval beszélt — „a mi Szerjozsánk" volt a neve.

A vendégek már az asztalnál ültek.

— Itt van az én drága nagydiákom — mondta Marja Dmitrijevna, s a fia elé ment.

Szergej átölelte anyját, az megcirógatta az arcát és megcsókolta.

— Akkor hát tanulj, Szerjozsonka — mondta reszkető hangon — légy tudós, híres ember... — Fölsóhajtott az izgalomtól s halkan hozzátette: — De akármi lenne is belőled, csak egészséges és boldog légy, a számomra te mindig... — és elsírta magát.

— Marja, mi bajod, mi lelt? — kérdezte Anna Mihajlovna. — A fiút fölvették az egyetemre, te meg mintha háborúba kísérnéd.

— Olyan rettenetes idők — mondta Marja Dmitrijevna kisírt szemmel és mosolyogva. — Lám, már egyetemi hallgató, kész felnőtt. Az élet meg olyan sötét, irtózatos. Mi vár még rá? Hisz nem is felnőtt ő még, bolondocska kisgyerek. Hogy is él majd?

Szergej jól ismerte az anyja félelmét. Valamikor elvitette a hordót,

amelybe az esővizet gyűjtötték — attól tartott, hogy a fia beleesik és megfullad. Amikor gimnáziumba került, az tartotta rettegésben, hogy elbámul az utcán és kocsi alá kerül; később a skarláttól, diftériától félt, majd úgy találta, hogy túl sokat olvas.

Pjotr Mihajlovics jött be, feleségére nézett s odahunyorított a nővérének.

— Nem foghatok kezet — mondta Szergejnek, s kezét a háta mögé dugta — még nem mostam meg. Idefigyelj, te gyerek, szégyent ne vallj nekem a tanulásban. Az egyetemre minden tökfilkó bejuthat, de kijárni!...

— De Petya — mondta Anna Mihajlovna — hát miért ne járná ki?

Az apja szavait Szergej épp olyan jól értette, mint az anyjáét. Az apja is féltette a fiát, csak épp az ellenkezőtől, mint az anyja. Amikor Szerjozsát gyerekkorában a sétára felöltöztették, az apja rájuk rivalt:

— Minek ezt a sok sálat rátekerni? Mit neveltek belőle, puhányt, naplopót, szibaritát?

A gimnáziumi évek alatt is nem egy nehéz jelenete volt az apjával. Elég volt egy rossz osztályzatot kapnia, s az apja már indulatba jött, goromba, szinte kegyetlen lett.

— Én nem fogadok házitanítókat melléd — mondta. — Ha nem akarsz tanulni — menj a bányába, vagy a gyárba, ahova tetszik, én nem ítéllek el érte.

Egyszer az apja még azt is mondta az anyjának:

— Inkább haljon meg, minthogy hitvány alak váljék belőle; az mindennél szörnyűbb lenne nekem.

De Szergej tudta, hogy apja félelme s az anyjáé is ugyanabból az érzésből eredt — szeretetből.

— Jól van, jól — mondta leereszkedően — te már biztos voltál benne, hogy a gimnáziumot sem végzem el. De mondd, mi baja annak az asszonynak, akit behoztak hozzád?

— Eh! — intett Pjotr Mihajlovics. — Annak csak a temető kell már — tüdőrák...

— Kihűl a fánk — mondta Marja Dmitrijevna. — Gyertek, reggelizzünk.

Reggelizés közben Anna Mihajlovna azon panaszkodott, hogy fáradtsága ellenére rosszul aludt: a gyárból jövő zaj, dudálás minden alkalommal fölzavarta, reggel felé meg az utcán kiabáltak.

— Ki lehetett az, nem tudtátok meg?

Mind nevettek.

— Vertek valakit — mondta Pjotr Mihajlovics — nálunk ez minden éjjel megtörténik.

— Én már hozzászoktam — sóhajtott Marja Dmitrijevna — mindenhez hozzászoktam: a koromhoz, a zajhoz, az éjszakai kiáltozásokhoz, ahhoz is, hogy a fiakkeresek éjjel félnek kimenni az állomásra. De Pjotrnak tetszik itt. Lemászik a bányába, elmegy a gyárba; a munkások és bányászok közt ezrével vannak tisztelői.

— Jól van, jól — mondta Pjotr Mihajlovics — ki pletykálta ezt neked, semmi ilyenről nem tudok.

— Nyers, örömtelen vidék — mondta Anna Mihajlovna meggyőződéssel. — De azért nekem is tetszik itt. Valami nagyság és erő van valahogy mindenben.

— Miféle nagyság? — legyintett a doktor. — Nyomor, egészségtelen viszonyok, csonkaság — ez van itt.

— Szívesen lemennék a bányába — mondta Anna Mihajlovna. — Lehetséges?

A doktor megörült.

— Íme, a vérem nem tagadja meg magát. Az enyéim még sohasem voltak a bányában. El tudod képzelni ezt?

— Elutazásom előtt okvetlen lemegyek — mondta Szergej.

— Szégyelld magad — szólt rá haragosan az apja. — Emlékezz Mengyelejevre, hogy dolgozott az: a gyárban is, a naftaiparban is! Még léggömbön is repült és eltartotta a családját is.

— Ó, elkezdődött — mondta Szergej s azt gondolta: „Mégiscsak jó, hogy elutazom, minden tekintetben jó."

A doktor tovább beszélt:

— De komolyan, meddig akarsz még a készből élni? Föladtad már legalább magadnak a kérdést — hogy rendezkedsz be majd Kievben, miből fizeted a tandíjat? Értesz engem — amire szükséged van, azzal én segítlek, erről nincs mit beszélnünk. De azt szeretném, hogy legalább illemből nyugtalankodj. Mi, ifjú uram? Hol fogsz például megszállni?

— A szállodában, aztán egy bútorozott szobába költözöm.

— Bútorozottba? Az ördögbe! Látod, mi már mindent elintéztünk; Anjutánál fogsz lakni.

— Legyen szerencsénk — mondta mosolyogva Anna Mihajlovna. — A Zsiljanszkaja-utcán lakunk, nem messze az egyetemtől. Kényelem nincs nálunk, de azért elég vidáman vagyunk, sok ember összeverődik nálunk.

— Akkor hát köszönöm — mondta Szergej — nagyon örülök neki.

S arra gondolt, hogy Poljához odajárnak majd a gimnazista barátnői, s azok között megtalálja „őt".

Reggeli után Szergej nyugtalanságtól megszálltan járt-kelt a házban. Furcsa volt neki, hogy mindenki a szokott dolgával foglalkozik; anyja Anna Mihajlovnával beszélget a kievi barátnőkről; apja elment a gyári kórházba, Polja Maupassant-t olvas. Azt várta volna, hogy a házban vidám kavarodás támad, mindenkinek csomagolnia kell, izgulnia, örülnie. A szobájába indult, s a könyveit kezdte válogatni.

— A pokolba veled, veled is — szólt s a padlóra dobálta gimnáziumi tankönyveit. — Krajevics fizikája? — kérdezte önmagát. — A pokolba Krajeviccsal, Kukuleszko vegytana, azt is a pokolba, Szavodnyik, az is.

Aztán fölmászott a félemeletre s egy ládát cipelt le, amiben a gyer-

mekkori játékai voltak. Kihurcolta a ládát a konyhába s odahívta a mosónő fiát.

— Nesze, egy kis ajándék — s elkezdte kirakosgatni a törött kakasú riasztópisztolyokat, puskákat, labdákat, rozsdás korcsolyákat, az öreg pojácát.

— De az istenért, miért csinálja ezt? — kérdezte a mosónő.

— Miért? Hát hogy játsszék.

— Megnősül, jönnek a gyerekek, jó lesz azoknak.

— Mikor lesz az! — mondta Szergej. — Ha kell, újakat veszek.

— Ki köszöni meg szépen a bácsinak? — kérdezte a mosónő a fiát.

A fiú hallgatott.

— Bizonyisten elkábult — mondta nevetve Natalja.

A fiú csakugyan különös feszült pózban állt ott, szempillája meg sem rezdült, úgy nézte a játékokat. Valószínűleg azt hitte, hogy elég megmozdítania a kezét, vagy köhintenie, s a bűbájos gazdagság egyszeriben felröppen s eltűnik. Arcán szenvedés kifejezése ült, annyira heves volt az izgalom, amely elragadta.

— A láda jó lesz befűteni — mondta Natalja. — Majd adok neked egy öreg zsákot — s a bőrönd mögött matatva rongyos zsákot dobott a padlóra.

— Miért nem játszol? — kérdezte Szergej. — Játsszál, hiszen a tied, te kis csacsi.

A fiú még mindig ugyanabban a feszült és természetellenes tartásban állt ott, el nem fordítva a fejét. Szergej elmosolyodott és kiment.

— Mit állsz ott, mint a cövek? — kérdezte Olga.

— Menjünk haza — mondta rekedten Pavel, nagysebesen benyomkodva a zsákba a játékokat s az ajtóra nézett.

— És dolgozni ki fog helyettünk, ha mi hazamegyünk? — kérdezte Olga.

— Hazamegyek egyedül — szólt Pavel.

— Magad nem mégy, a vágányoknál a vonat alá kerülsz — mondta szigorúan Olga.

— Ma-ma — nyögte Pavel.

— Majd adok én neked mamát, hallottad!

Újra nekifogott a munkának, de ahogy néhány pillanat múlva körülnéz, nem látta a fiát. A zsák is eltűnt.

„Elment mégis... nem tesz semmit, hisz nagy már" — gondolta Olga.

Szergej az ablakból látta a házuk alatt elsiető fiút: a zsákot a melléhez szorítja, körülnéz s neki az utcának, le a gyár irányában.

— Minden hűhó és a lélek vágyódása, minden elmúlik s megszűnik — én is, ez a ház is, az emberek, örömük, dühük, álmaik, az egész földi élet, maga a föld, a rávilágító nap — mondta Szergej. — Miért örülök hát? Az ember legyen közömbös bánat és öröm iránt...

Keze megtapogatta az összegyűrt levelet, szíve, akarata, esze ellenére gyorsan és erőteljesen vert.

Olga és Sztyepan az átjárónál találkoztak s együtt mentek tovább. Olga a fiára nézett s azt gondolta: „Milyen szemrevaló, csinos, az egyetemre mégsem veszik föl, nem alkalmas. De miért nem alkalmas?"

— Meleg volt ma. Nagyon elfáradtál, ugye? — kérdezte tőle.

— Nem, ma tűrhető volt, nem dolgoztam különösképp.

Otthon nagy riadalom fogadta őket. Pavel a földön ült, mellette földúlt arccal Marfa.

— Mit kezdjek én most veled? — mondta. — He?

Ahogy Olgát meglátta, megörült.

— No, hála istennek, megjöttél. Azt hittem, itt pusztul, belegebed. S mennyi könnye ömlött, óceán!

— Mi az, elvették a játékát? — találta el Olga egyszeriben.

Pavel a hátára dőlt s fejével verte a padlót.

Belátta, hogy a fiút szavakkal nem lehet megnyugtatni.

— Már voltam, kérdezgettem — mondta Marfa. — Azt mondják, nagy fiúk vették el, mezítlábas csavargók, vagy tán igazolványnélküliek.

— Az ördögit az uraknak! — mondta Olga hirtelen méreggel. — Megvolt a gyerek, senkit nem háborgat. Mire volt jó, az istenit, a fejét megzavarni. Most már mit kezdek vele? Sztyepan, mit csináljunk vele? — kérdezte.

Platon apó is leszólt a kemencéről:

— Eh ti! Ha egészséges volnék, bányász a talpamon, majd megmutatnám, mit csináljunk. Hát szabad gyereket kifosztani?

— Semmi az egész — mondta Sztyepan és sapkáját fölvéve kiment az utcára. Az ablak alatt ácsorgó gyerekek elmondták, ki rabolta ki Pavelt s az utat mutatva, maguk is utána mentek.

Elég hamar visszakerült, szakadt inggel, alaposan összevérzett hajjal s odadobta a játékos-zsákot az asztalra.

— Tiszta törülközőt adjatok — mondta.

Miközben az asszonyok Sztyepan sebét mosták, ő elmondta, mi történt:

— Hárman voltak. A fejemet hátulról törték be, amikor már lefele jöttem... Semmi az egész... Az egyik kicsiny, olyan gyorsmozgású, a másik fekete, bekötözött fejű, a harmadikra nem emlékszem, az dobott meg... Ők persze erősebbek voltak, csak megijedtek... Én azonnal... ő meg... eh! Bánthatja őket, az egyiktől egy kést szedtem el... az ujjam is megvágtam...

A két asszony a fölzaklatott, szinte lázban beszélő Sztyepant hallva, gyors, izgatott pillantást vetett egymásra. Sztyepant befektették az ágyba, de az izgalomtól nem tudott feküdni. Olga reszkető ajkára, vérvesztéstől fehér arcára nézett s olyan félelmet érzett, hogy sötét lett a szeme előtt.

— A kis labda nincs meg, Sztyopa! — szólalt meg ebben a pillanatban Pavel siránkozón.

— A kis labda? — kérdezte Olga. — Nincs meg a kis labda? Majd adok én mindjárt kis labdát neked — és Pavelhez ment.

Marfa ezalatt a férjét leckéztette:

— Vén hős, a kemencén ülni... a fiút biztatni. Magad bezzeg nem mentél, bolond. Vetted volna magad a mankódat s indulás. Cukorért a boltba, ugye, magad jársz... Nézd, mit tettek vele...

De sem Platon apó, sem Pavel nem vették szívükre a dolgot.

— Úgy is kell, nagyon jó volt, nem kell engedni senkinek. Igazi munkásember — magyarázta a kemencéről Platon apó.

Az asszonyok a játékokat nézegették:

— Régiek... törött ek... csupa kopott... az ócskásnál fél rubelért megveheted.

— Nem igaz, irigységből beszéltek — mondta Pavel s hozzálátott, hogy kincseit visszadugja a zsákba.

Reggel Sztyepan elment munkába, de délfelé erősen megfájdult a feje, hányingere támadt. A mester elengedte a kórházba. A kórházban a felcser megnézte, s a seb körül óvatosan lenyiratta a haját. Mialatt az ápolónő a haját nyírta, a felcser egy öreg munkást nézett meg, akinek a sín- és gerendahengerdében szétzúzódott a lába.

— Fel kell vágni a csizmáját — mondta a felcser.

— Hová gondol, felcser úr — mondta ijedten az öreg, mintha azt ajánlották volna, hogy vágják le a lábát.

Nekidőlt, kimelegedett, hangosakat nyögött, aztán sziszegett, feljajdult, de azért lehúzta a csizmáját a félig kigöngyölt, összevérzett kapcával együtt.

Sztyepan bizonytalanul kérdezte az ápolónőtől:

— Maga Nyusa volna?

— Nyusa volnék — felelte csúfondárosan az ápolónő, majd hirtelen megismerve Sztyepant, fölkiáltott: — Sztyepan. Kolcsugin, úristen! — s óvatlanul megrántotta az ollót, amely az összeragadt hajba keveredett.

— Á-á-á — mondta csodálkozva Sztyepan s egyszerre csak nem látta többé Nyusa gömbölyű mellét a fehér köpenyben. Csak két kerek, szürke szem nézett rá mereven s egy pillanat múlva ezek a szemek sem voltak sehol.

Kötözés alatt tért magához. Pjotr Mihajlovics, a vörös doktor állt mellette.

— Innen egyenest hazamégy — mondta. — Ágyba bújsz és fekszel. Lehet, hogy könnyebb agyrázkódásod van. Megértetted? Ha a fejed már nem fáj, gyere be holnapután kötözésre; de ha rosszul érzed magad, üzenj anyáddal, elküldöm a felcsert vagy magam megyek ki. Megértettél?

— Megértettem — mondta Sztyepan s bement a nagyolvasztó irodájába.

Megkereste Abram Kszenofontovicsot s elmondta, hogy a doktor hazaküldte. Abram Kszenofontovics füttyentett egyet.

— Hát csak eredj, de mást kell a helyedre állítanod.

— Hogyan?

— Csak úgy. Talán a doktor fog helyetted dolgozni?...

Sztyepan állt, gondolkozott egy darabig s indult a kohókhoz.

— Derék fiú — mondta meggyőződéssel Abram Kszenofontovics, Sztyepan után nézve.

— Nagyon derék munkás, az ilyennek megvan a becsülete a kohónál — hagyta helyben a főolvasztár.

A doktor este, teázás közben elbeszélte, hogy Sztyepan Kolcsugin fejét verekedés közben egy darab kővel betörték.

— Félek, hogy ez a fiú a lejtőre került — mondta. — Különben — tette hozzá — micsoda lejtő, én az ő helyében még többet duhajkodnék.

Szergej ráhagyta:

— Én is, valószínűleg.

7

Egy alkalommal Sztyepan tanúja volt, amint maga a gyárigazgató, Szabanszkij is elfutott a nagyolvasztó mellől. Ez akkor volt, amikor az olvadt vas a csapolónyílás alatt áttörte a falat s az öntőudvarba özönlött.

Amikor az igazgató az ércrakáshoz futva odaért, megállt, hosszú fehér ujjaival megvakarta a szakállát, levette a kalapját, magas, keskeny homlokát megtörölte a kendőjével, ásított egyet s összehunyorított szemmel nezte az embereket. Néhányan először látták őt életükben s szinte senki sem látta még ilyen közelről, egészen maga mellett. Hosszú, nem orosz arca nyugalmat fejezett ki; halkan korholgatta Vaszilij Tyimofejevics mérnököt és Fiscsenko főmestert. Vaszilij Tyimofejevicsnek égett az arca, talpnyaló sietséggel gyorsan bólogatott, mindenben egyetértve az igazgató szavaival; a sovány, száraz Fiscsenko meg — mintha szürke homokkőből faragták volna — katonásan állt ott, a sarka egymás mellett, keze a varráson.

Sztyepan az igazgatóra nézett s úgy rémlett neki, azért pirongatja a munkások szemeláttára legfőbb fölötteseiket, hogy ne vegyék észre, menynyire megrémült a kohó előtt.

Egyedül Mjata, a főolvasztár nem menekült ki az öntőudvarból. Ott járkált a tüzes patakok között, a füst- és szikrafelhőben, mintha nem gyúlhatna ki s nem pusztulhatna el. A rudakat, szerszámokat hajigálta le, tudva, hogy a vas hamar lehűl s ami csak az öntőudvarba folyt, keményen és örökre belefagy. Aztán ügyesen és kényelmesen átugrált a vörös patakokon, arcát a rettenetes hőség elől elfödve, egész testében füstölve, ő is lejött s haragos, farkas szeme idegenül és félelmetesen pillantott ki fekete arcából. Mintha a kohó tüzes torkából pattant volna elő s közelebb állna a fémhez, s az átizzott kokszhoz, mint az emberekhez.

— Vén fenegyerek — mondta az igazgató — ötven rubel jutalmat kapsz.

Az igazgató, mindenki elértette, azért mondta ezt, hogy a munkások és mesterek érezzék fölényét a főolvasztár fölött.

— Ej, direktor, direktor! — mondta lassan Mjata, s hangjában büszke-

ség és megvetés volt ez iránt az ember iránt, aki ötven rubellel akarja megajándékozni.

Mindenki megértette s igazat adott neki. Fiscsenko főmester ellazította a lábát, mintha „pihenjt" vezényeltek volna, Vaszilij Tyimofejevics mérnök letörölte arcáról az izzadságot, fölsóhajtott és elmosolyodott.

Az igazgató ekkor szinte barátságosan így szólt hozzá:

— Melnyikov úr, ön többé nem áll társaságunk szolgálatában — s a mérnökre nézve, ingerülten hozzátette: — Kérem, semmi magyarázat, a magyarázat itt van a szemünk előtt — s kesztyűjével a kohó felé mutatott.

Aztán megparancsolta Zdanovicsnak, a kövér öregnek, hogy vegye át a munka vezetését, végignézett a munkások csoportján, két ujját a kalapjához emelte, s könnyű léptekkel elment, egyszer sem fordulva meg. mintha nem is izgatná az esemény, amely több heti fönnakadást idéz elő s a gyárnak néhányszor tízezer rubel kárt okoz.

— Mi ez, Szigizmund Vlagyimirovics? — kérdezte Melnyikov Zdanovicstól. — Hát csakugyan így beszélnek egy érdemes mérnökkel? Húsz évet dolgoztam... s mint egy parasztot lódítanak ki a galléromnál fogva... Mint... egy munkást...

Zdanovics széttárta a karját. Melnyikov végigjártatta szemét a közelében álló munkásokon s az ő arcukról is együttérzést olvasott le.

— Gyerekek, mi volt ez? — kérdezte önmagának is váratlanul, de hirtelen észbekapott, legyintett egyet s elszaladt az igazgató után.

Mind a két váltás dolgozott, az egész éjjelen át.

Sztyepannak emlékezetes maradt ez az éjszaka. Gyakran visszagondolt rá s eltűnődött: hogy lehet az, hogy maga az igazgató, ez a mesebeli ember, akinek az összes kohók, légelőhevítők, Martinok, légfúvók, kazánházak, tíz- meg tízezer munkás, ezer meg ezer mester, mérnökök százai, a gyári bánya mind alá voltak rendelve — a lélegzete is elakadt, amikor elgondolta, milyen hatalmas gépezetet igazgatott ez az ember — megijedt a nagyolvasztótól és elfutott onnan, míg az öreg főolvasztár valódi gazdaként jött le az öntőudvarból s elmosolyodva mondta:

— Ej, direktor, direktor... — mint valami bitorlónak.

Nem tudta megérteni, miért fordul ez elő olyan gyakran, mindig, mindenütt és mindennap, s miért volt ez így már akkor is, amikor mint taknyos gyerek, a bányában dolgozott, az ügyes ácsok, kiváló vájárok, bölcs támfalkészítő mesterek ott is utolsók voltak s az a részeges angol bányamester, aki félt egyedül járni a bányában, gazdaként rendelkezett velük. Csak egyszer, a gorlovkai bánya palahányásán történt valami soha nem tapasztalt dolog... Sztyepan néha azt kérdezte magától, nem álmában esett-e meg mindaz: a sárgabekecses ember, puskalövések ropogása, vörös zászló... a sikamlós, hideg pala...

A baleset után új műhelyfőnököt neveztek ki a kohók fölé — Volovik mérnököt, aki azelőtt a hengerdében dolgozott; középtermetű, keménykötésű ember volt, szeme sötétkék, szakálla kicsiny. Sztyepan hallotta.

amint Abram Kszenofontovics, kifújva magát, beszámolt róla a főmesternek:

— Megnézte a bejegyzésemet, azt mondta: „A fenét sem ér ez. Egy szatócsné jegyzi fel így, azt mondja, a fűszeresboltban a nyereséget." Elrendelte, hogy részletes grafikont kell vezetni. Aztán kiabált. Úgy rendelkezett, hogy próbát kell vinni a laboratóriumba — ércet, meszet, salakot, nyersvasat — s egy külön füzetben mindent följegyezni. „Izzó vassal égetem ki, azt mondja, ezeket a kohóbeli boszorkánymestereket és varázslókat. Egy hét alatt, azt mondja, teljes nyilvántartást vezetek be. A számoknak hiszek, azt mondja, a bűvészek — csalók." S egyenesen rámnéz, a csirkefogó. S még csak nem is nagyolvasztóbeli, a hengerdében dolgozott!

Fiscsenko álmosan, egykedvűen hallgatta.

— Nekem is mondta már — felelte — hogy ezek mind kémiai processzusok... — Majd váratlanul hozzátette: — Ez mind rendben volna, de ha egyszer Szabanszkij unokahúgát vette el.

Ez a beszélgetés a mester irodájában folyt le, s Sztyepan, aki a küszöbön állt, épp akkor lépett a szobába, amikor Abram Kszenofontovics ijedten fölkiáltott:

— Tyű, tényleg az ő unokahúgát?

— Hívatott? — kérdezte Sztyepan.

— Vedd le a sapkádat — mondta Fiscsenko. — Hányszor tanítsalak benneteket.

— No, nem fáj már a tökfej? — kérdezte Abram Kszenofontovics, Sztyepan göndör fejére nézve.

— Nem, elmúlt.

— Látod, én többet értek a doktorsághoz — nevette el magát, aztán megkérdezte: — Írni-olvasni tudsz?

— Igen, tudok.

— No, betanítsuk próbát venni? — kérdezte Abram Kszenofontovics.

— Lehet — mondta ásítva Fiscsenko.

Abram Kszenofontovics magyarázni kezdte Sztyepannak, hogy kell próbát venni:

— Itt fogod mindig bejegyezni: próbát vettem. Beírod: ilyen és ilyen napon, mondjuk csütörtökön, tizenkettedikén. Meghozod az elemzést — újra beírod. Így mindennap. Megértetted?

— Kémiai processzus — mondta Fiscsenko, aztán köpött egyet s fölkelt.

— Az. processzus — nevette el magát Abram Kszenofontovics. A nevetése nehéz, erőltetett volt.

— Ostobaság ez mind — mondta Fiscsenko s az ajtóhoz ment.

— Persze, hogy zagyvaság, de mit tegyünk, az első időben legalább — szólt utána sietve Abram Kszenofontovics. S Sztyepanra hunyorított: — Úgy ám, Sztyopka, nekünk is vannak föllebbvalóink.

Mindjárt ezután a mérnök jött be az irodába.

— Anton Szaveljics — mondta örömmel Abram Kszenofontovics —

épp most magyarázom el ennek a munkásnak, hogyan vigye a próbát a laboratóriumba. Őt választottam ki, igyekvő munkás, nyugodtan rábízhatjuk magunkat. Tud írni, olvasni, nem zavarodik bele, mindent fölír, én pedig majd ellenőrzöm. Fontos dolog ez, persze, hogy nem hagyja rá senkire az ember, értem én ezt.

— Úgy van — mondta az új főnök. — Beszéltem a laboratórium vezetőjével, a mi elemzéseinket fogja mindig elsőnek megcsinálni. Hogy hívják a munkást?

— Kolcsugin.

— Magyarázza meg ennek a Kolcsuginnak — mondta az új főnök — hogy ez komoly munka, a részletes utasítást a próbavételre majd megadják neki a laboratóriumban.

Amíg beszélt, egyszer sem nézett Sztyepanra, mintha nem is róla folynék a szó, mintha nem ő állna ott mellette, két lépésre az asztaltól.

— Mi már rég gondoltunk erre — mondta elábrándozva Abram Kszenofontovics. — Az ember éjszaka is fölébred néha s elgondolkozik: hej, analízist kellene csináltatni! De hogy őszintén megmondjam önnek, a mi főmesterünk... Nem mondhatok semmi rosszat sem róla, alapos ismerője a kohóbeli munkának, de valahogy a régihez húz. Általában, nem akarta, sehogy. Azt mondta: „A mi eljárásunk még az ősrégi urali kemencék idejéből való..." Persze, nekem mint műszak-mesternek, nem illik vitáznom vele.

Sztyepan visszament a kemencéhez, elképedve Abram Kszenofontovics ravaszságán. „Milyen kövér, nagy — gondolta — s mégsem csinál semmit erővel, fél mindenkitől, Fiscsenkótól is, Mjatától is, a kemencétől is fél, a munkásoktól is."

A kohómunkások között már szétfutott az új főnök híre. A harmadik kemencénél négy munkást megbírságolt, egy munkást elbocsátott. Azt mesélték, hogy a mesternek megmondta, terjessze fel elbocsátásra, aki harmadik dudálás után áll munkába.

— A munkásokhoz nagyon kevély — mondogatta Zatyejscsikov. — Nálunk a gazdaságban volt egy ilyen intéző: jönnek hozzá az emberek, ő meg háttal áll nekik s úgy beszélget.

— Ugyanilyen ez is — mondta Sztyepan. — Nemhogy kiabál vagy szitkozódik, hanem mintha ott sem volnál. Épp most voltam a mesternél...

— Nem vesz emberszámba — szólt a hallgatag Ocskaszov, aki mindig teli volt elfojtott dühvel.

— Egy darab ércet kell az adagolónál ráereszteni és kész — mondta Miska Pahar.

— Hogy te miket fecsegsz — szólt Jemeljan és körülnézett. — Tréfából mondod, de ha valaki idegen meghallja, Isten tudja, hogy mit nem gondol.

— Csakhogy én nem tréfálok — felelte Pahar.

— Ej, te, nincs ki egy kereked — szólt bosszankodva Jemeljan s odébb ment.

— Mi az, baptista, nem tetszik? — mondta Zatyejscsikov.

A következő reggel Sztyepan elvitte az első érc- és mészpróbát a laboratóriumba.

A laboratórium a Martin-mű mellett, egy kis szürke egyemeletes épületben volt elhelyezve, amely a Martin ormótlan építménye mellett laposnak és kicsinynek látszott.

Ahogy az ajtón bement, Sztyepant szokatlan szagok csapták meg, s egy nagy szobát látott, tele hosszú asztalokkal. Itt-ott kis lámpák lángjai égtek, szokatlan formájú üvegedények, nagy palackok, színes folyadékokkal telt üvegballonok csillogtak.

Sztyepan az előszobában állt, nehezen szánta rá magát, hogy a terembe belépjen. Sokáig állt ott, kedvét lelte a bonyolult üvegedények, hajlított üvegcsövek, összegabalyodott gumitömlők, áttetsző, hasas fiolák nézegetésében; a kék köpenyes laboránsok bölcsek voltak a szemében, egy gyönyörű, titokzatos tudás képviselői. Gyerekkora óta vonzotta a természet világa: köveket gyűjtött, széndarabokat, salakot. A gyermekkori erdei séták emléke mindezideig megőrizte édességét. Eszében maradtak az öreg Koseljovnak, a dinamitraktár őrének az elbeszélései, visszaemlékezett a talányos, félig áttetsző fehér kőre, amely annyira fölizgatta. Vágyódas és nyugtalanság fogta el, hogy leéli az egész életét s meg sem ismeri igazában a körülötte lévő világot. Most is ott állt kíváncsian és izgatottan a gyár laboratóriumának ajtajában. Csakhamar észrevették. Egy magas és sovány fiatalember, akinek nagy szőke tincse a homlokán szétfröccsenni kész hullámhoz volt hasonlatos, ránézett Sztyepanra, és egy másik, magas és sovány fiatalembert szólított oda, ugyanolyan göndör, de fekete tincsűt.

— Hé barátom — mondta nevetve a fekete tincsű fiatalember — mit nézel úgy? Azt hiszed, ugye, szesz van ezekben a ballonokban.

Néhányan nevettek, de Sztyepan nem értette meg, zavart mosollyal tekintett rájuk.

— Bizonyisten, azt hiszi, szesz, meg kell kínálni vele — mondta a fekete.

— Egy pohárka hiposzulfitot — tette hozzá az első — harapnivalóul pedig a Mengyelejev-féle tapaszból — s mind felkacagtak.

Ebben a pillanatban az üvegajtó mögül kicsiny, soványnyakú ember jött ki, arca rózsaszínű, homloka csupasz fejetetejébe folyt. Kopaszsága után ítélve öreg volt már, de piszeorrú arca és sűrűn pislogó szeme gyermekesnek látszott.

— Jó napot kívánok — mondta Sztyepanhoz lépve — bizonyára a nagyolvasztóból?

— Igen, elküldték a próbát — szólt Sztyepan s odaadta a kopasz embernek a ládát az ércdarabokkal.

— Úgy, úgy, nagyszerű — mondta a kopasz, s egy vörös szilánkot húzott ki a ládából, odavitte az arcához s gyenge szemével nézegetni kezdte.

Vékony, kicsiny ujjai voltak, teli sárga s barna folttal, az egyik tenye-

rén pedig vörös égési heg. Sztyepant meglepték ezek a piciny kezek, s rajta a veszélyes munka nyomai. A kopasz megpróbálta ujjai közt szétmorzsolni az ércet, mint valami virágot, megszagolta, közelebb vitte a szeméhez s megint eltolta.

— Micsoda szépség — mondta mély meggyőződéssel s laboránsaihoz fordult. — Érc! Érc! Mindjárt megérti az ember, miért hívják szlávul rudának. Ruda: rőt — azt jelenti: vörös. Igaz?

— És mit kezdünk vele, Alekszej Davidovics? — kérdezte a köpenyes ifjú.

— Elemzés, elemzés. Meghatározzuk a nedvtartalmát, aztán a százalékos vastartalmát. Van egy új eljárás, elegáns, gyors és pontos.

Majd Sztyepan felé fordult.

— Maga fogja hozni mindig a próbákat? — mondta. — Jöjjön el holnap reggel az eredményért s majd megállapodunk a próba vételének a helyében s módjában. Ez nem olyan egyszerű dolog ám. Meghatározott szabályai vannak, egész tudomány.

Sztyepan rábólintott:

— Persze, hogy vannak — mondta. — Szabályok nélkül mi értelme volna?

— Úgy, úgy, tökéletesen igaz — mondta Alekszej Davidovics. — Nálunk majd valóságos vegyész lesz magából.

A tincses fiatalember közbeszólt:

— Képzelje, Alekszej Davidovics, ez az ember azt hiszi, hogy itt mindenütt szesz van!

A körülállók mind nevettek.

— Minek nekem a maguk szesze — mondta Sztyepan. — Ha inni akarok, a boltban mindig vehetek magamnak.

Kiment a laboratóriumból. Vegyészt csinál belőlem, azt mondta. Hazudott — gondolta. — De milyen udvarias. „Jó napot kívánok." Az ember szemébe néz, rámosolyog. A laboránsok kevély csirkefogók. Azt tartják: ha egyszer munkás, egyetlen célja — leinni magát. De ha egyszer csak kitanít vegyésznek? Megkérjem rá talán? De hiszen csak úgy mondta — s el is feledte már...

Lement a laboratórium lépcsőjén.

— Sztyopa, hé Sztyopa! — szólította meg egy vidám női hang.

A zsámolyon egy lány állt, s az ablakokat mosta.

— Nem ismersz meg, mi? — kérdezte nevetve, s megigazította a haját.

A víz fekete csöppjei gyorsan futottak végig föltűrt ruhájú karján, szürkés utacskákat hagyva a fehér bőrön.

A lány leugrott a zsámolyról és egész közel ment Sztyepanhoz.

— Nem ismersz meg, mi? — kérdezte újra.

— Verka, tán? — mondta Sztyepan hitetlenkedve.

— Az ám — felelte a lány, alárendelve magát Sztyepan hitetlenségének, mintha maga is kételkednék benne, hogy valóban Verka-e.

— Hány éves is vagy? — kérdezte Sztyepan, a lányt szemügyre véve.

— Mi vagy te, vallató?
— Ugyan... Te mit csinálsz itt?
— Takarítok. Csak tegnapelőtt mostam le s mára már feketék; úgy száll a korom. Ehol csak, most mostam.
— És mennyit kapsz?
— Vallatsz?
— De igazán!
— Mint a gyári lányok, ugyanúgy.
— Tizennégyet?
— Milyen erőszakos vagy. Tizenegy ötvenet!
— Eh, te!
— Hát te, mester vagy tán? Bizonyára munkás?
— Hanem igaz is — a vezető jó ember, ugye?
— Nagyon is jó. Elkezd beszélgetni — három órát is elbeszélget, hóbortos picit. Tudod, ki dolgozik itt?
— No?
— Paska, Sztyepan Sztyepanovics fia. Laboráns. Jó madár!
— Mit beszélsz? Olyan fekete? Meg sem ismertem... Emlékszel, amikor utoljára az udvarotokba mentem, föllöktél?
— Nem, elfelejtettem már.
— De én emlékszem. Hű, de dühös voltam akkor mindnyájatokra.
— És dolgozni ki fog? — kapott észbe Verka.
— Engem is vár már a mesterem.
— Tudod mit, Sztyopka, gyere el este az Elsőre sétálni.
— Nem tudom, lehet, hogy elmegyek, lehet, hogy nem.
— Gyere el, igazán: szemben a templommal, ott szoktunk sétálni.

Sztyepan elment a nagyolvasztó irányába, közben vissza-visszanézett a laboratórium alacsony, sötét épületére. Verával kellemes volt eltársalogni. Ahogy beszél vele az ember, le szeretné dörgölni a karjáról a könyöke fölött, a kormos vízcseppek nyomában keletkezett, szürke, fölszáradt utacskákat. Szinte mintha megfogná az ember a karját. De hát hogy történt, hogy abból a vastagszájú lányból egyszerre csak ez lett. Az, hogy a laboratórium padlóját és ablakait mosta, különösen vonzóvá tette, a titok részesévé.

Este Sztyepan friss inget vett, előszedte lakkellenzős ünnepi sapkáját s elment a városba. Ahogy az átjáróhoz ért, megállt, félénkséget érzett a szívében. Úgy tetszett neki, elég kimennie az Első-sorra s már fölhangzik a nevetés: — „Sétálni jött!"

Verkába belekarolni, napraforgómagot, édességet venni... Az ívlámpák világítanak, mindenki odanéz, ismerősök jönnek. Valaki azt mondja: „Nézd, Sztyopka is kijött az Elsőre, ni csak..."

Határozatlanul állt ott egy darabig, aztán visszafordult a telep felé. Valóban, minek is sétálna? De visszafelé az út nagyon unalmas volt.

— Kolcsugin, elvesztettél tán valamit? — kérdezte egy ismerős hang.

Mjata ült ott, a főolvasztár házának a kapuja mellett egy padocskán.

— Ülj le már, rágyújtunk — mondta Mjata s odébb húzódott, noha hely volt bőven a padon.

Sztyepan leült.

— Így la — mondta Mjata — így szépen...

Egy füzet cigarettapapírt húzott ki a zsebéből, elővette a dohányzacskóját, gyors ujjaival megpödörte, megnyálazta, összeragasztotta a cigarettát. Sztyepan azt hitte, most mindjárt elkezdődik a beszéd a kohóról, az új mérnökről, de Mjata, ahogy rágyújtott, azt kérdezte:

— Hogy vagy vele, szereted az állatokat?

— Szeretem, hogyne! — felelte Sztyepan, gondolkozva egy kicsit.

— Galambokat biztos fogtál?

— Nem, galambokat nem fogtam. De úgy is szeretem, az erdőben, vagy ahol láttam.

— Hát szoktál az erdőn járni?

— Egyszer. Amikor még kicsi voltam, húsvétkor elmentünk anyámmal.

— Én Harkovban — mondta Mjata — voltam az állatkertben. Ott van mit nézni, de az ám!

— Itt is voltak medvék, a múlt évben.

— Mit medvék! Cigány jár medvével.

Hangját halkabbra fogta, világos szemei felvillantak, úgy mondta:

— Magam sem tudom, mért érdekelnek ezek engem. Tudod, hogy kerültem az állatkertbe? Az asszony elment a nővéréhez egy kis időre Harkovba, s ott halt meg, szívbajban. Sürgönyöztek. A temetésre értem oda, eltemettük hát, én a temetőből, akár hiszed, akár nem, egyenest az állatkertbe mentem. Sírok, de eljönni nem tudok, a torról is elkésem. S még azon az éjszaka hazautaztam. Nem lehetett sokáig maradnom.

Elhallgatott.

— Két rubel huszonöt kopejkába került a jegy — tette hozzá elgondolkozva — negyedik osztály.

A kapun egy széles, alacsonynövésű öregasszony jött ki.

— Vaszilij Szergejevics — mondta elnyújtott hangon — jöjjön be teázni; a szamovár forr már.

Mjata rá sem nézett, úgy mondta:

— Most gazdasszony gondoskodik rólam. Gyere be, megteázunk s mutatok neked egy könyvet.

Bementek a szobába. Az öregasszony nyilván jól gazdálkodott, a falak tiszták voltak, a deszkapadló felsúrolva, a széles faágyon szép tarka takaró. De Sztyepant mindennél jobban érdekelték a madárkalitkák.

— Né, mennyi! — mondta, s kíváncsian nézett a pompás mellű, vastagcsőrű pirókokra és a szikár, gyors tengelicékre.

— Ehol a kanári — a madarak cárja, oroszlánja — mondta Mjata s az ajtócskát kinyitva, bedugta a kalitkába a kezét.

A madár bizalommal, barátságosan hajtotta oda fejecskéjét, fekete szeme figyelt, csőrét Mjata érdes ujjához dörgölte. Ő szép csendesen húzni kezdte a kezét; a madár a tenyerére ugrott. Mjata összenyomta óriási

öklét, a madár megbékülten egészen eltűnt benne, érezve, hogy biztonságban van.

— Eldurvult a kezem, itt van, fogom a kanárit, s a melegét nem érzem — mondta Mjata.

— Ez semmi — mondta az öregasszony Sztyepanhoz fordulva. — Hát amikor kiveszi Szergejevics a szenet a kemencéből, átviszi a szobán a szamovárhoz; a legforróbb sárga szenet.

— Az olvasztóban is megteszik — mondta Sztyepan — kezükkel viszik a forró salakot.

— Ihatnánk egyet, kettesben? — kérdezte Mjata elgondolkozva. — Nyikolajevna, mi a véleményed?

— Ahogy akarja, vasárnapról van még egy félben — mondta az öregasszony és a szekrényhez ment.

Mjata egy kövér könyvet mutatott Sztyepannak, „Az állatok világa" volt Brehmtől. Aztán megmutatta a befőttes üveget, amelyben két csík s egy kis szürke harcsa élt.

— No, gyerünk, telepedj le — mondta.

Sztyepan visszaemlékezett, hogy nézett Mjatára néhány hónappal ezelőtt, amikor először ment a nagyolvasztóba. Gondolta-e, hogy egyszer kettesben fognak iddogálni. „Mind azért, mert Paharnak betörtem a kobakját" — állapította meg elmosolyodva. Nem érzett büszkeséget. „Ha még a laboratóriumba jutnék be, de ez? ez is valami! Bizonyára még apám miatt tart tiszteletben."

Mjata ivott s beszédessé vált.

— Mondjak neked valamit? Itt vannak a mérnökök, tudósok, s egynek sem jön olyan gondolata, mint nekem. Tudom a módját, hogy lehetne acélt bocsátani ki a kohóból, nincs szükség semmiféle Martinra, megtölti az ember a kemencét érccel s kifolyatja az acélt, úgy bizony! Ez mind itt van benn — húzta végig homlokán a tenyerét.

— De hát hogy lehet az? — kérdezte Sztyepan.

— Mi mindent nem akarsz tudni — mondta Mjata. — Rajtam kívül ezt egyetlen ember sem tudja, hogy mondhatnám meg neked.

— De csakugyan, hogyan?

— Mi ütött beléd? — nevette el magát Mjata. — Ezt nem lehet elmondani, még az igazgatónak sem.

— S a cárnak?

— A cárnak? — ismételte meg Mjata, körülnézve. — A cárnak sem lehet — felelte csendesen. — Ezt egy embernek sem szabad megtudnia.

— És ha maga meghal, Vaszilij Szergejevics?

— No és? A halált úgy se lehet kikerülni.

— A laboratórium vezetője se tudja, csakugyan?

— Ugyan már, mit tud ő — mondta Mjata s tenyerét az asztalra rakta, mintha valakit meg akart volna győzni.

A kis kanári ebben a pillanatban finom, bonyolult trillát hallatott.

— Hallottad? — kérdezte Mjata. — Látod, ezért szeretem őket, munka után jó a hangjukat hallani, finom, megtisztítja a fület.

— Szergej Vasziljevics... ? — kérdezte hirtelen Sztyepan.

— Vaszilij Szergejevics, ne keverd össze — mondja Mjata.

— Bocsásson meg, Vaszilij Szergejevics, már rég akartam kérdezni magától...

— No, mit?

— Igaz, amit mondanak, hogy maga a kohóval beszélget?

Mjata hallgatott, kedvetlenül ráncolta a homlokát s összehúzta a szemét. Sztyepan látta ezt, de tovább kérdezősködött:

— De tényleg, mintha hallaná, megértené a beszédjét.

Mjata hallgatott.

— Azt gondolom, hazudnak — mondta Sztyepan.

— Mit kérdezgetsz ilyet? — mondta Mjata s megismételte. — Minek ilyet kérdezgetni? S ki mondta ezt neked?

— Az emberek.

— Értem, az emberek. — Elhallgatott, az uborka után nyúlt; kettőt harapott — s a nagy, sárga uborka nincs többet, csak a leve a szájaszélén.

„Mint a bika" — gondolta Sztyepan.

Mjata ránézett.

— Van itt egy munkás a Martinban — mondta huncutul — öregecske már, Larinkában lakik, tenyérből jósol, nagyon helyesen eltalál mindent. Még mérnökök is mennek hozzá a bányákból, de ő elutasítja őket, nem szeretem, azt mondja, nem kell. De nekem mindent elmondott, hibátlanul.

— Mit?

— A sorsot. Menj csak hozzá, ő majd elmondja neked.

— De hisz elutasítja az embert?

— A munkást nem, azt sosem utasítja el. Ő is munkás.

Mjata elhallgatott, fölemelte az ujját.

— Hallod?

— Mit?

— Eh, te! Látod, én itthon ülök s tudom, mi történik most a kohókban. Mindnek megvan a hangja. Ez a miénk, hallod? Kozlov lett a gázos, éjszaka dolgozik, a kohó nem szereti. Fajankó.

Ásított, nagy fogai bágyadtan csillantak fel.

— Aludni kell, Kolcsugin, mi a véleményed?

— Kell.

— Elnézést a szerény vendéglátásért.

— Köszönöm szépen, Vaszilij Szergejevics.

Mjata bólintott, újra fülelt.

— Hogy az mit csinál ott — mondta — még hallani sem bírom.

Sztyepan hazament s gondolataiban két ember állt egymás mellett és vitatkozott; a nagyhomlokú, vékonynyakú laboratórium-vezető s Mjata, a titokzatos öreg.

„Hanem az Első-sorra nem mentem el, megijedtem" — gondolta.

A laboratóriumban négy órakor ért véget a munka, s ha a nagyolvasztóból négy után küldtek az elemzésért, az eredményt a folyosó asztalán hagyták egy papírlapon. Egy alkalommal Sztyepan a munka vége után ért a laboratóriumba. A munkaterembe nyíló ajtó, mely rendesen zárva volt, most félig nyitva állt. Benézett — senki. Végigment, óvatosan lépve, az asztalok közt, megsimogatta a polituros fát, megérintette tenyerével a nagy narancsszínű palackokat, megszimatolta a levegőt. Lélegzetét visszafojtva kezébe vett és a körmével megkoccintott egy üres lombikot; a vékony, könnyű üveg halkan megpendült. Aztán a fémlábra erősített, üvegcsapos csövet nézte meg. Lábujjhegyen bement egy kicsiny, világos szobába, előzőleg elolvasta az ajtón a felírást: „Akinek nincs benn dolga, ne lépjen a mérlegszobába!" Az asztalokon a fal mellett üvegdobozok álltak, bennük acéltól és aranytól ragyogó mérlegek. Minden mérleg mellett, fekete csiszolt dobozkában, a súlyok. Olyanok voltak szinte, mint a játékszerek s az utolsó szemcsényi súlyt ujjal már nem is lehetett megfogni. Sztyepan leleményes volt, csipesszel vette ki.

„Tiszta arany" — gondolta s óvatosan visszatette a súlyt a dobozba vájt cellácskába. Föllelkesítette a gondolat, hogy ezeknek az arany súlyoknak, finom, érzékeny mérlegeknek, könnyű üvegedényeknek a segélyével tudják meg a vegyészek, hogy dolgozik a vadul bőgő, nehéz kohó. Pedig egyetlen ércdarabnak kell csak — úgy rémlik — a kohóról leesnie s ennek a munkateremnek füstje sem marad. S ha odamegy az ember a nagyolvasztóhoz és benéz a kémlelőnyíláson — tűzhegyet lát, millió gyors, fehér kukacot, lángoló hóvihart.

Ott minden egy gomoly már: száz pudjával az érc, sok garmada salak és salakképző — föntről lefelé ez mind izzik; ragyogó vascsöppek szivárognak az olvasztó medencéjébe; fölfelé pedig bőgve halad a forró szél, minden csupa láng, füst, és mozgás... És elnézegette a törékeny, metszett mérlegkarokat...

„Minek az üvegbura? Hogy a por rájuk ne szálljon, vagy valaki rá ne leheljen? Az emberek, persze, befalják a hagymát, kiisszák a bort s jönnek munkába. A finom mérlegek ezt nem bírják ki. Az ilyen mérlegeken hajszálat lehet mérni, vagy porszemet, szúnyogszárnyat."

— Maga meg mit csinál itt, Kolcsugin? — kérdezte észrevétlenül odalépve hozzá a laboratórium vezetője.

„Azt hiszi, aranyat vagy szeszt jöttem lopni" — villant föl Sztyepanban.

— Bizonyisten, csak úgy nézelődöm — mondta, s fölemelkedve megmutatta a tenyerét Alekszej Davidovicsnak: nem volt semmi a kezében.

— Érdekesek a mérlegek? — kérdezte Alekszej Davidovics.

Sztyepan a barátságos kérdést hallva, megörült.

— Nagyon is — mondotta.

— Mi érdekli?

— Ez itt, hogy hogyan csinálják.

— Vegyész szeretne tehát lenni?

— Az ám, vegyész? — Sztyepan a vezetőre nézett és hitetlenkedve elmosolyodott.

Alekszej Davidovics leült a zsámolyra.

— Üljön le — mondta — miért áll?

Sztyepan nagy körültekintéssel leült, igyekezett súlyával nem túlságosan a zsámolyra nehezedni. Nem nézett a vezetőre, s még a lélegzetét is visszafojtotta, ha odafordult; ez a kopasz, cingár ember olyan törékenynek és finomnak tűnt, mint a laboratórium minden tárgya, olyan elővigyázatot is követelt.

— Hány éves, Kolcsugin?

— Tizenhét.

— Nos, Lomonoszov csak ennyi idős korában tanult meg írni-olvasni.

— Én rég tudok, könyveket olvasok.

— És mit olvasott?

— Különfélét. Bováról, Tarasz Bulbáról; olvastam egy énekeskönyvet, „Ötszáz ének''. Aztán még egy írót, németből fordították, a nevét elfelejtettem.

— De általában szeret olvasni?

— Szeretek, persze.

— Ú-úgy. — Alekszej Davidovics elgondolkozva dörgölte meg tenyerével kopasz koponyáját, mint az orvos, aki megnézte a beteget s most a baján gondolkodik.

— Nehéz a munka a nagyolvasztóban? — kérdezte.

— Miért lenne nehéz? Megszoktuk.

— Ú-úgy — nyújtotta el újból Alekszej Davidovics, majd hirtelen megélénkülve barátian fordult Sztyepan felé: — Nagyon unatkozom itt, Kolcsugin. Kutya dolog ez az egyedüllét. Szívesen dolgoznék napi húsz órát.

Sztyepan zavarba jött s csendesen megkérdezte:

— Ön agglegény?

Alekszej Davidovics nem felelt. Sztyepan lopva odalesett a vezető halvány szeplőire, apró orrára, s bizonytalanul köhécselni kezdett. Megkéri az ember, ő meg fölnevet, vagy azt mondja: „Aztán pénzed van-e a tanulásra?'' Sztyepan nézte, hogy ráncolja Alekszej Davidovics a homlokát, hogy rángatódzik a szemhéja s félt megszólalni. Sztyepan még soha életében nem érzett ilyen megalázó bizonytalanságot. Amikor mint fiúcska, a bányabeli apókát a földalatti világ csodáiról kikérdezte, az gyakran megharagudott, elkergette, de a fiút ez nem zavarta. Miközben a bádogosipar titkait megfejtette, néha Marfának is terhére volt. A kohóban Mjata haragos és félelmetes, de kifaggatni azért őt sem nehéz. Ez az Alekszej Davidovics azonban elbátortalanítja az embert: a fehér köpenye, a nyakkendője, fekete pantallója, zsinóros cipője. Félig doktor, félig mérnök. Olykor elmosolyodik, várva, hogy Sztyepan mikor szólal meg. Máskor meg egészen elfeledkezik róla... A félszeg érzés nem múlt el, sőt ellen-

kezőleg, erősebb lett s Sztyepannak úgy rémlett, sosem lesz elég ereje, hogy ezzel az érthetetlen emberrel megértesse magát, beszélni sem lehetett vele csak úgy egyszerűen; a „különös" beszédhez pedig Sztyepan nem értett.

Alekszej Davidovics már harmadszor mondta elnyújtottan:

— Ú-úgy — s elgondolkozva így szólt: — Idefigyeljen, Kolcsugin, nem akarna esténként tanulni velem? Vegytant is, meg úgy általában? Mi a véleménye erről a dologról?

Sztyepan olyan mozdulatot tett, mint aki rég erőlködik már, hogy egy nagy falatot lenyeljen, s végre megkönnyebbülve érzi: — no, lement!

— Én magam szerettem volna megkérni rá, csak féltem — mondta.

— Miért félt?

— Csak úgy, hát hogyisne...

— De miért, engem ez szórakoztat. Őszre jár, tudja, s én nem vagyok barátja a vendégeskedésnek. Meg annak is örülök, ha segíthetek magán.

Egészen közel ment hozzá, összehúzta a szemét s fehér pilláival sűrűn hunyorgatva, Sztyepan arcába nézett.

— Derék ember... Tudja az ördög, minden lehetséges... minden megtörténhetik... — mormogta.

Sztyepan meg ott állt előtte s fölsóhajtott az örömtől.

— Jól van, jól van — mondta Alekszej Davidovics — tehát holnap estefelé eljön... Hogy magyarázzam meg, hol lakom? Larinkában, Koroljovnál, a Martin-mű mesterénél. Ahogy jön a gyártól, jobbra hagyja az igazgatói lakást...

— Hogyne, tudom — szakította félbe Sztyepan — Andrej Andrejevicsnál: a keresztapám.

— A keresztapja? Mi az ördög? Akkor hát nagyszerű. Bár az igazat megvallva, nem is olyan nagyszerű, én örömmel költöznék el a keresztapjától. Kicsit különös ember... Lehetséges különben, hogy csak én látom úgy, hisz külön bejáratom van, szinte nem is érintkezem vele, úgy futólag egyszer-másszor megfigyeltem, ez azonban mind jelentéktelen dolog.

Sztyepan elköszönt s megindult a vasúti vágány mentén a nagyolvasztó felé. Futni szeretett volna, mint gyerekkorában, amikor az áttetsző követ markában szorítva, hazavágtatott. Nem volt részletes elképzelése róla, hogy fognak ők a vegyésszel tanulni, nem tudta, hogy ezekből a leckékből mi haszna lehet, nem várt semmiféle előnyt, egyáltalán nem is gondolt rá.

Csak egy gondolat nyugtalanította: ha a vegyész egyszer csak pénzt kíván a tanításáért, azt hol vegye?

Egy kéz ragadta hirtelen galléron. Sztyepan a sínbe botolva, leugrott a töltésről s mit sem értve, zavartan pillantott körül, alig tudott a lábán megállni. Mellette a műhely vezetője, Volovik mérnök állt, csak néhány hüvelyknyire pedig csendesen kattogva egy teherkocsi ment a vágányokon. Sztyepan zavartan pillantott lomhán himbálózó peremére, a szén- és forgácsdarabokat nézte, amint a szemével egyvonalban lassan elgör-

dülnek. Aztán lefelé pillantott. A kerekek lassan és csendesen mentek, szinte lopakodtak, vigyázva, hogy lármát ne csapjanak. A kékszemű, csinos Volovik mérnök még mindig Sztyepan gallérját fogta, egy idegen azt hihette volna, hogy a kerék alá akarja vetni magát, és Volovik erővel tartja vissza.

— Részeg vagy tán, ebadta őrültje? — kérdezte a mérnök izgatottan és haragosan.

— Elgondolkoztam — mondta Sztyepan bűntudattal.

— Még egy pillanat s elütött volna — mondta fölélénkülve a mérnök. — Éppen hogy sikerült elhúznom, a kocsi sarka hozzám is ért — s zakóján a mocskos rozsdafoltra mutatott.

Sztyepan megértette, hogy a mérnök megmentette az életét, de nem érzett sem ijedelmet, sem fölindulást. Hálát sem érzett megmentője iránt — csak csodálkozást és zavart azért, hogy ez a mérnök, aki a munkást emberszámba sem veszi, aki előtt az öreg munkásnak is csak „Hé, te!" a neve, aki feddéssel és bírsággal gyötör a kohóban mindenkit — most ott áll mellette s nyilvánvaló jóakarattal meséli, hogy mentette meg az életét.

— Kettőt szökök, mint a tigris — s már fogom a gallérodat.

Elképzelte már, hogy mondja el este a feleségének, utána meg abban a nagyobb társaságban, ahová visztezni hívták, másnap reggel meg jelentéstétel közben az igazgatónak. Ez persze örömet okozott neki, s nyájasan nézett a maszatos legényre, aki csüggedten és bűntudattal hol az egyik, hol a másik lábára állt.

A teherkocsik elmentek, egy kisebbfajta iparkodó mozdony tolta őket, a bőrsapkás gépész az ablakban hűtőzött s mocskos, piros arcát az öklére támasztva cigarettázott. Kíváncsian pillantott a munkást dorgáló mérnökre, s elcsípve Sztyepan pillantását, bátorítóan odahunyorított.

„Kényelmes vén kutya, nem dudáltál" — gondolta Sztyepan.

— És hol kószáltál? Miért nem voltál a munkahelyeden? — kérdezte Volovik hirtelen.

— A koksz elemzéséért mentem.

— S ha az elemzés odaveszett volna? Menj, szedd gyorsan a lábad — mondta Volovik s magában ezt gondolta: „Hát meg sem köszöni?"

Sztyepan megfordult s elment a nagyolvasztók irányába.

„No, ez mégiscsak sok — utóvégre az életét mentettem meg" — gondolta Volovik.

Sztyepan odaadta az elemzést Abram Kszenofontovicsnak; az el sem olvasta, csak a zsebébe dugta.

— Rég elégett már az a koksz — mondta vidáman — minek nekem az elemzés.

Sztyepan odament Zatyejscsikovhoz.

— Tudod, mi újság? — kérdezte. — A vegyész tanítani akar, bizonyisten. Csak azt nem tudom, kér-e érte pénzt?

Zatyejscsikov épp agyaggal kente be az öntőcsatorna oldalát.

— Én a városba akarok bejárni — mondta. — Van ott valaki, aki mandolinozni tanít, két rubelt kér.

— S ahogy visszafelé jöttem, a kokszoló-kemencéknél majdhogy a szerelvény alá nem kerültem; a mérnök úgyszólván a kerekek alól húzott ki.

Zatyejscsikov ásított, majd hirtelen fölélénkülve így szólt:

— Hallod-e, add kölcsön a tenyérvédődet, teneked két pár van, én az enyémet elvesztettem.

— Jól van, vidd — felelte Sztyepan, rövid gondolkodás után.

— Köszönöm, kitűnő cimbora vagy — mondta Zatyejscsikov s vidáman nezett rá kerek, kiugró szemével.

A következő nap Sztyepan a nagyolvasztóból egyenest a párolóhoz szaladt, levetkőzött, s a forró zápor alá kúszott. Egy darab szappant hozott hazulról magával és sokáig mosta vele a fejét. Aztán kigőzölve, vörösen, ott állt egy darabig a szélben, hogy megszáradjon, majd kibontotta a tisztaruha-csomót, s hozzáfogott az öltözködéshez. Az új fekete kimenős nadrágját vette föl, a vastag csizmán kifeszülő nadrágszárak szép egyenesen álltak, nem ráncosodtak, mint a kályhacső. Övül vékony sárga szíjat vett az inge fölé, egy pici fésűvel megfésülte nedves haját s hogy föl ne ágaskodjék, jó erősen, egész a fülébe húzta a sapkát. A piszkos munkásruhát összetekerte s eldugta.

Gyorsan lépdelt Larinka felé — közben oda-odapillantott a vörös esteli napra. Körül minden tárgy sötétnek és hűvösnek látszott, csak a nap tűzött az ember szemébe s Sztyepan sietett, előbb akart a vegyészhez érni, mint a nap lemenne. Az meg ráült a felhők alacsony falára, súlya alatt a fekete fal, úgy látszott, meghajolt, majd hirtelen roppant egyet: a repedés törött villámló vonala, ég és felhők közt határt húzva, ragyogó szegélyként szaladt végig a sötét látóhatáron. Ez a verseny a gyorsan haladó ember s a felhőkbe hanyatló nap közt felizgatta Sztyepant; futni szeretett volna — a nap nagyon is gyorsan és könnyen csúszott lefelé az égről.

„Odaérek, vagy nem?" — gondolta, valahányszor nyugat felé nézett, s úgy tetszett neki, hogy fontos és örömteli események következnek, ha előbb sikerül a házba érnie, mint a nap elbújnék.

Nem ért oda — körül árnyékban volt minden; s mintha igen finom fátyolréteg borulna rá, elhomályosult.

A kis előkert georginái feketéknek látszottak, az édesen illatozó dohányvirág meg — különös fehérnek. Sztyepan mélyet szívott az illatból és bement a házba. A vegyész már várta. A kis szoba teli volt könyvvel. Könyvek álltak a polcon, a szekrényben, halomjával hevertek a székeken, padlón, asztalon, ablakpárkányon. Csak egy zsámoly meg az ágy volt szabad a könyvektől.

— Rajta, kezdjük hát — mondta a vegyész — ne vesztegessük haszontalanul az időt. Mi érdekli különösen? A vegytan?

Sztyepan hallgatott: nem tudta, mi az a vegytan, s nem tudta, érdekli-e különösen.

— Fizika, matematika, esetleg a világegyetem története?
— Érdekel — mondta Sztyepan csöndesen.
Alekszej Davidovics elmosolyodott.
— Én is ilyen betegségben szenvedek, engem is minden érdekel — s kört húzott maga körül a kezével. — Azt mondják, ez hiba. Mindent nem lehet jól tudni. Én tudok beszélni magának a Kant—Laplace-féle kozmogoniáról, differenciál-egyenletekről, de Puskin költeményeiről, az őskorról, Cuvier elméletéről is beszélhetek — ilyen mohóság van bennem minden iránt. Azt mondják, ez rossz. Az egész életet egy kérdés tanulmányozásának kell szentelni, abból lesz haszna a tudománynak. Én ezt nem bírom... Egy terület van csak, amelyet szívemből megvetek: a politikai gazdaságtan s a filozófia. Merő skolasztika! Csak a tudomány és a technika képes az emberiséget előbbre vinni: a többi — mérgező délibáb, az emberi elme betegsége...
Sztyepanra nézett és elnevette magát.
— A négy alapműveletet tudja?
— Nem — mondta Sztyepan.
— Hohó, persze! A legelején kell kezdenünk. Akarja valamire vinni?
— Természetesen.
— De nehéz lesz ám! Az egyszeregyet tudja?
— Az iskolában alig jutottam addig.
— No akkor persze roppant nagy élvezet vár magára. Különben nézzük csak, mihez is ért hát.
— Írni, olvasni tudok — mondta gyorsan Sztyepan.
Alekszej Davidovics vett egy darab papírt és ceruzát. Fölírt két számot.
— Adja össze.
Sztyepan összeadta.
— Helyes. Hogy nevezik ezt?
— Nem tudom.
— Összegnek. No jó. Most vonjon ki ebből a számból tizennyolcat.
Sztyepan kivonta.
— Jól van. Most szorozza meg hattal, különben nem, tizeneggyel.
Sztyepan gondolkozott, rásandított tanítójára, összevonta a homlokát.
— Nem, nem tudom — mondotta.
— No, helyes. Szorozni — annyit jelent, mint ezt a számot itt, annyiszor venni, ahány egység van a szorzóban — az ez itt. Emez meg a szorzandó, az eredmény pedig, amit kap: a szorzat. Nem érti? No jó, azonnal.
A ceruzával mutatgatva, újra nekifogott a magyarázatnak. Halkan beszélt és gyorsan, ásítva egyet-egyet, s Sztyepan semmit sem tudott megérteni a hadarásából. Ilyenféle gondolatok is zavarták: „Miért vállalkozott rá... Nyilván agglegény... Az asszony a padlásra hányná a könyveket... Ha második váltásba kerülök, hogy járok el hozzá?"
Egyszer csak elrémült, hogy nem ért semmit, a tanár azt mondja majd: „Nem, az ilyen kobakkal csapolónyílást kell kiverni, a tanulás nem megy

neki". Nyögött egyet az erőlködéstől s elkezdett figyelni. Először nagyon nehéz volt a gondolatokat összefűznie. Egy-két szó érthetővé vált, aztán más szavak világosodtak ki, s az előbbiek vesztek el, azok nélkül pedig az utóbbiak nem értek semmit sem. Ugy látszott, nincs ereje az egészet együtt tartani; a fejében minden összezavarodott. A dolog nehezebbnek bizonyult, mint a munka az olvadt vassal telt öntőcsatorna fölött. De a makacs dac nem engedte Sztyepant elcsuggedni. Amikor pedig Alekszej Davidovics a szóbeli magyarázat támogatására példákat kezdett adni, az elszigetelt gondolattöredékek egyetlen összefüggő gondolatsorba fonódtak s a föllelkesült tanuló megértett és elismételt mindent, amit tanára magyarázott. Megoldotta az első példát, aztán a másodikat, a legyőzött nehézség gyönyörét érezte, örvendezett és büszke volt.

— Jól van — mondta Alekszej Davidovics. — Az ösztönöm nem csalt meg, maga nyilvánvalóan jóképességű fiú.

Figyelmes és hálás hallgatót találni, megfigyelni, milyen mohósággal fogadja az ember szavát, érezni izgalmát, ahol maga az előadó is izgalomba jön, elragadtatását, ahol az előadó is el van ragadtatva: — ez az oktató elégtétele. Érzi, hogy kapcsolatba került egy emberrel, örül a tulajdon eszének, büszke értelmi fölényére s a szellemi érintkezés ugyanakkor élénk barátságot gerjeszt benne. Az irigység gonosz érzése idegen tőle, hisz a tanuló sikere — mindenekelőtt a tanító sikere.

Alekszej Davidovics meg volt hatva az első órájuktól. A széles homlokú, erős arccsontú legény elbűvölt szemmel nézett tanítójára. A kérdések, amelyeket Kolcsugin föltett, megnevettették naivságukkal, de eredeti, nem mindennapi értelmet érzett meg bennük. E naiv kérdések nehézsége fölbuzdította a vegyészt, a vita illuziója ébredt benne; tűzbejött, hadonászott, magyarázott, bizonygatott és meggyőzött. Az élénk beszéd nem kis gyönyörűséget szerzett neki. „Milyen szépen gondoltam el, becsületszavamra" — dicsérte meg magát gondolatban s szeretettel tekintett Sztyepanra. Gyári élete öt esztendejében először beszélt magas és tiszta dolgokról valakivel.

És most, ahogy a gyár fölött az ég rezgő rózsaszín kupolájára nézett, a hideg lángok százaira amelyek egyformán ragyognak, akár messze, akár közel vannak, a mai beszélgetés hatása alatt diákmúltja jutott eszébe, a hatalmas egyetemi kert, a diákpajtások. Alekszej Davidovicsot tudása, kitűnő emlékezete, tehetsége, amivel a laboratóriumi munkát végezte, kiemelte barátai közül, mindenki azt várta, hogy az egyetemen marad. A legelvakultabb politizálók sem vádolták őt akadémizmussal. „Aljosenkát az isten is arra rendelte, hogy tudós legyen" — mondották róla. Idejét az egyetemi laboratóriumban töltötte, professzorának segített a bonyolultabb és vesződségesebb kutató munkában. Félénk, gyermeklelkű ember volt, agya azonban az erős és merész kutatóé, aki kemény vitákra kész — s félelmes és kíméletlen tudományos ellenfél tud lenni. Aztán elkövetkezett a vészes 1905-ös esztendő. Az egyetem zúgott. Alekszej Davidovics nyugodt maradt, azt tartotta: egyedül a tudomány szabadíthatja föl az

embereket az éhség, vadság és a tudatlanság nyomorából. A forradalmat leverték, az élet ment, mint előbb s Alekszej Davidovics ragyogóan tette le a doktorátust.

A vizsga után ünneplőbe vágta magát s elment az egyetemre a professzorával tárgyalni. A professzor, aki kilencre rendesen már benn volt, ezen a napon nem jött be. Alekszej Davidovics várt déli tizenkettőig, aztán elment a lakására. Az öreg a folyosón fogadta; sápadt volt, az ajka kék: „A fiamat kivégezték..." — mondta, átölelte a diák fogason függő téli köpenyét s elsírta magát. A szobából két magas sovány öregasszony szaladt ki, s karonfogva elvezették a professzort. Egy hónap múlva az öregember fölírt a minisztériumba; ott elfogadták a lemondását. Alekszej Davidovics pedig a Donyec medencébe utazott és ott szolgálatba lépett.

Itt teljesen egyedül élt, belesüketülve a gyár lármájába. A mérnöki kar idegenkedett tőle: „Tyúk nem madár, vegyész — nem mérnök". Hozzá még nem is ivott, közömbös volt a pletyka iránt, nem játszott preferánszot. Gyári életének öt éve alatt egyetlen egyszer volt a lakásán vendége, egy szakállas, kevélyképű méltóság, a krivojrogi társaság megbízottja. Arról beszélt, hogy a moszkvai színházak mennyivel különbek a pétervváriaknál, majd odahajolt a kellemes beszédbe belepiruló vegyészhez s azt ajánlotta, készítsen hamis ércelemzést, hogy a „novorosszijszki társulat arcátlan reklamációja erejét veszítse". Kinyitotta a tárcáját, két rózsaszín bankót tett az asztalra, Jekatyerina cárnő arcképével, az elkábult Alekszej Davidovicsra nézett, bátorítóan hunyorított, majd a harmadikat is odatette. A zavarba jött vegyész szabadkozni kezdett, s távozásra kérte fel a vendéget. Az megsértődött, „érzelgős fehérnép"-nek nevezte Alekszej Davidovicsot s a pénzt eltéve, elment anélkül, hogy a második pohár teát megitta volna.

A munka a gyár laboratóriumában nagyon unalmas volt. Az igazgató, akit a vegyész öt év alatt nyolc-tízszer látott, megtagadta tőle a kutatáshoz szükséges anyagi eszközöket. Alekszej Davidovics azt gondolta ki, hogy a maga szakállára végez tudományos munkát és esténként ottmaradt a laboratóriumban; még valami készülékféléket is szerkesztett. Ez alatt az esti munka alatt odajött egyszer az igazgató és kezet fogott a vegyésszel. Alekszej Davidovics szomorúan vette észre, hogy ez a kézfogás megzavarja és megörvendezteti. Az igazgató hallgatott egy kicsit, aztán lapos aranyórájára nézett.

— Hány órakor ér véget a munkája? — kérdezte.

— Négykor.

— No látja, most pedig tíz perccel múlt tizenegy.

— Ó, nem tesz semmit — mondta Alekszej Davidovics szelid mosollyal. — Egy kis munkába fogtam: meg akarom állapítani az összefüggést az acél összetétele...

Az igazgató félbeszakította:

— Én megkívánom alkalmazottaimtól, hogy a számukra kijelölt idő-

ben dolgozzanak; ha éjszaka dolgoznak, akkor nappal nem képesek a munkájuknak megfelelni.

— Igen, de hisz én egyáltalán... ez nem is tartozik a kötelezettségem közé...

— Ha még egyszer meglátom itt éjszaka, mint szolgálatra alkalmatlant elbocsátom.

Egy pillanatra elhallgattak, a folyosóról a rendőr szuszogása hallatszott, aki az igazgatót éjszakai gyári körútjain kísérni szokta.

— Igenis, — mondta Alekszej Davidovics, érezve, hogy nem tudja ujjaiban a hitvány reszketést megállítani.

Az állását otthagynia sehogy sem volt lehetséges. Nővérének meghalt az ura, két gyerekkel maradt; öreg anyja betegeskedett s minden évben Odesszába kellett utaznia iszapfürdőre. Gyári fizetése pedig igen magas volt: 130 rubelt kapott havonta, lakásra külön 20 rubelt, minthogy a gyári lakást nem vette igénybe. Ahogy a nagyolvasztó fiatal munkására nézett, ez mind megfordult a fejében s a bizalom, sőt hála érzése, amely ez iránt az áhítatosan hallgató legény iránt támadt benne, olyan erős volt, hogy azt mondta:

— Nem is hiszi, kedvesem, milyen kellemes volt nekem a mai este... Százával olvastam ezekben az esztendőkben a könyveket, a fejem tele rengeteg gondolattal s az emberek tízezrei közt olyan magam vagyok itt, mint egy lakatlan szigeten... Az az érzésem, mintha a földbe ásnék minden elolvasott könyvet, minden friss gondolatot, nincs kinek továbbadjam, az állati létharcnak ebben a vasbirodalmában senkinek sincs szüksége rá.

Azután levett a polcról egy öreg könyvecskét — Saposnyikov és Valcov példatárát — megjegyezte körmével a feladatokat, meghagyta Sztyepannak, hogy gyakorolja a másolást s adott neki egy nagy jegyzetfüzetet.

— Akkor hát — mondta kérő hangon — holnap jöjjön el, de okvetlenül. Megértette?

9

Sztyepan Szobacsovkán át ment haza. Az apró házacskák alig emelkedtek a föld színe fölé. Éppen fölöttük volt a fekete palahegy, legtetején egy kis lámpa hunyorgott. A hegy lejtője egész függőlegesnek látszott: a házak ez alá a lejtő alá húzódtak, rendetlen csomókba, fal fal mellé, ajtó az ajtóhoz, ablakocska ablakocskához. Mintha a hatalmas hegy hajtotta volna őket maga előtt. Épp a házak előtt folyt el a vegyészeti gyárból jövő rossz szagú patak, távolabb, mögötte a szögesdróttal bevont gyárfal emelkedett.

A munkások, akik ezen az átkozott, méreggel átitatott földdarabon éltek, mégis az emberi élet hasonmását akarták rajta állhatatosan megteremteni. Szörnyű lakóházaik fala ki volt meszelve, az ablakokban vi-

rágok, itt-ott fehér függönyt is lehetett látni, harmonika és énekszó is hallatszott. Az elmúlt évben a kolera tombolt itt. Tucatjával szállították el a betegeket s dobták az Első-sor végén lévő térre. Nyaranta tífusz és vérhas pusztított a szobacsovkai munkások között. Lóval nem volt szabad Szobacsovkára bemenni, a betegeket és a halottakat kézben vitték át a fekete Kalmiusz folyócskán. Szobacsovkán áthaladva Sztyepannak eszébe jutott annak az életnek minden borzalma, melyet ő, az anyja, testvére, munkástársai, azoknak anyja és fivérei éltek. Mindez egy pillanatra olyan világosan jelent meg előtte, mintha most vette volna elsőízben észre.

Világos füst szállt felfelé, mint mozgó rózsaszín kendő, úgy terült szét, s befödte az eget; a távoli csillagok, melyekről a vegyész beszélt, nem voltak láthatók. Csak a palahegy tetején hunyorgott a homályos tüzecske, majd fellobbanva, majd megint elenyészve. Ott fönt állt egykor Kuzma Tkacsenko, a petrovszki gyár vasöntője, nagy, széles arcával mosolyogva. Most is ott áll talán a jókedvű, vállas fiatalember, s a kicsiny lámpácskáját lóbálva, bevilágítja a környező homályt.

Sztyepannak kedve lett volna kikergetni a földből ezeket az apró kalyibákat; széjjeldobni őket és fölhajítani a magasba, a távoli kis láng alá, a palahegy tetejére, hogy a hatalmas emberek, akik a tüzet és vasat kormányozzák, ne hajlongjanak, ne kússzanak nyögve ezekbe a sötét és nyirkos lyukakba. Zavaros, homályos elképzelések születtek agyában; izgatottak, vakmerők, bátrak. Fellángolt benne a szeretet a szülőföld, a kohómunkások, acélöntők, vájárok fenséges munkája iránt, s büszkeséggel gondolt az olyan emberekre, mint Mjata főolvasztár, az apja, a lőmester. Mindez valami szép dolognak a homályos és örömteli előérzetével töltötte be a szívét — ami rá magára, társaira, s mindnyájuk édes hazájára vár.

Hát persze, Kuzma itt jár a földön, s Sztyepan találkozik vele. El akarta képzelni Kuzma arcát, de az időben félig elmosódott emlék szétfolyt, csak a vasöntő szeme ragyogott elő, úgy rémlett neki, a sötétségből...

Otthon leült az asztalhoz, maga elé húzta a lámpácskát s fölnyitotta a példatárat. A félelem érzésével fogott a feladatok megoldásához. A megfejtésre nézett; az övé ugyanaz volt. „Jól van" — gondolta s hozzálátott a második példához.

Már mindenki aludt. Platon apó a kemencén horkolt. Anyja és Marfa széles faágyukon feküdtek. Pavel keresztben hevert az asztal mellé rakott szalmazsákon, meztelen lába lelógott a padlóra. A példák megoldása megörvendeztette és felkavarta Sztyepant. Minden feladatot megoldott, amit a vegyész kijelölt — de aludni nem akaródzott. Megoldotta a szorzásra vonatkozó összes példákat, de semmi kedve sem volt lefeküdni. Fordított egy oldalt, új fejezet kezdődött — az osztás. Az első két példa mellett ott volt a magyarázat. Sztyepan sokáig nézegette a megoldásukat. Heves vágy fogta el, hogy maga jöjjön rá a számtani műveletnek a nyitjára. Néhány feladat a már megoldott példákra emlékeztetett: ugyanazok a számok, csak más sorrendben. Hirtelen egy sejtés nyilallt át rajta. Megnézte a megoldást. Ez a nehéz munka eddig sosem ismert gyönyörűséget

szerzett neki. Új fölbuzdulással látott hozzá a példák megoldásához. A napi munkát kipihenő keze és lába különösen könnyű volt, a feje azonban szédült, ködtel lett tele.

Végigjártatta szemét a szobán. Az anyja egyenest őrá nézett az ágyról. Félig fenn ült, kezére támasztva a fejét s őt figyelte.

Sok mindent volt ideje Olgának végiggondolnia, amíg az asztalra hajló fiát nézte. A széles, férfias homlok, az élesen kirajzolt arccsontok ifjú arcának új, makacs és erőteljes jelleget adtak. De az anyja nem látta ezt — fiának az arca az ő szemében megmaradt a régi gyermekinek. Szeme, göndör cigányhaja, nagy szája, egy kicsit elálló füle — ahogy régesreg megszokta. Olga emlékezetében ilyen volt Sztyopka szeme, szája, haja már akkor, amikor a padlón csúszkált s inge a kis kihasított nadrágjából kacsafarokként kunkorodott ki. Ilyen volt, amikor tökmagot ment árulni s Gorlovkába szökött, s őneki ilyen is marad biztosan örökké.

Amikor Kolcsuginhoz hozzáment, tiszta és könnyű életről ábrándozott. Ahogy a fiát szoptatta s tarkóját borító lágy, sötét hajára nézett, szívében remény éledt, hogy fiának jobb élete lesz, mint neki. Hitt Kolcsugin erejében, bízott benne, hogy ez a hatalmas, nyugodt ember ki tudja harcolni a fia számára a jó és könnyű életet. De a gyár legyőzte Kolcsugint. Később úgy hitte, hogy Gomonov lesz az, aki őt és fiát oltalmazni fogja az életben. Nem tudta megérteni, miért győzte le őt is a gyár. Úgy gondolta, hogy azoknak az embereknek, akikre ő — a barátnői, az egész világ előtt — olyan büszke volt, elsőknek kell lenniök az életben. De azokat kivitték a szegényes temetőbe, a gyári faraktár részeges munkavezetője pedig mind a kétszer basáskodhatott, nem akart deszkát adni az egyszerű koporsóra.

Most a könyv mellett ülő fiára nézett s új remény ébredt benne. Álmok rajzolódtak elé, rég elfelejtett, rég eltemetett álmok, de mégiscsak élők.

Sztyepan az anyjára nézett és ásított.

— Mindjárt dudálnak — mondta.

— Négyre jár, hármat már dudált — szólt Olga. — Takard be Pavelt, egészen lecsúszott a padlóra, rég alszik már így. Nem akartalak zavarni..

Reggel Sztyepan nagyon nehezen ébredt. A duda hosszan jajgatott, de a szeme csak nem akart kinyílni, ugyanolyan erős fáradtságérzés járta át testét, mint a kohóbeli első munkanap után, a nyaka és tarkója csúnyán sajgott. Semmi étvágya sem volt, csak egy bögre vizet ivott, úgy ment munkába.

„Mint aki másnapos" — gondolta, ahogy kijött a házból s a hűvös reggeli levegőt beszívta. Az esze az úton megint kitisztult. A tegnapi lecke minden apró részlete ott volt benne; visszaemlékezett a vegyész hangjára, a polcokon és az asztalon heverő könyvhalmokra.

„Nem baj, majd elmúlik a fáradtság" — gondolta Sztyepan, ahogy az öntőudvarra lépett.

A munka ezen a napon vidáman folyt, az emberek nevettek s egymásra hunyorogtak; a heti fizetésüket, melyet az iroda visszatartott, ma, munka-

idő után kellett megkapniuk. Még a haragos Ocskaszov is mosolygott, s elevenen nézelődött fekete, ragyogó szemével. Miska Pahar odament Sztyepanhoz s hozzáhajolva, azt kérdezte:

— Játszottál már Zatyejscsikovval fej vagy írást?

— Nem — felelte Sztyepan.

— Csal. Hat rubelt vitt el tőlem legutóbb.

— Csakugyan?

— Bizonyisten. Gyere el velünk az ivóba, meglátod, ma rajtafogom. Körülnézett.

— A nővérem kérdezteti — mondta — miért nem jössz az Elsőre sétálni?

Sztyepan a kohóra nézett s nem felelt.

— Gyere el velünk az ivóba, utána meg elmegyünk együtt az Elsősorra, a lányok ma ott sétálnak. Verka is ott lesz.

— Ma nem mehetek.

— Találkád van valakivel?

— Nem, de mégse mehetek.

— Mit? Talán a pénzt sajnálod? Vendégem leszel.

Sztyepan nem tartotta helyesnek, hogy közölje Paharral, miért nem mehet velük sétálni.

— Láttad már valaha, hogy sajnáltam a pénzt? — kérdezte. — Ma én leszek a vendéglátó.

A fizetés mindenkit elkeserített.

Az új műhelyfőnök majdnem minden kohómunkásra bírságot rótt. A munkások, ahogy a pénzt átolvasták, szidták az ellenőrt és a pénztárost, aki egy vastag bőrtáskából szedte ki a pénzt. A pénztáros mellett álló őr megtapogatta mordályát.

— Jól van, jól — ismételgette. — Menj csak, ne tartsd fel a népet!

A pénztáros — viaszsárga, áttetsző arcú, kicsiny kis öreg — szomorú, könnyező szemmel nézett maga elé és gyors, vékony ujjakkal számolta le a bankókat.

— Gyermekeim, mit tartozik ez rám? — mondta mindannyiszor. — Én annyit fizetek, amennyit parancsolnak. Tizennyolc van ideírva, annyit is kapsz.

— De hát milyen munka ez? Mit gondolnak ezek, viccelnek vagy mi? — mondta a mindig csodálkozó Lobanov, a kapott pénzt nézegetve.

— Jól van, jól — menj csak, ne tartsd fel a népet — mondta az őr, s megmozdította fegyverét.

Zatyejscsikov lépett a pénztárhoz.

— Pjotr Tyerentyevics, ne számolja — mondta odahunyorítva — nem sértődöm meg, adja csak ki az egész táskát, úgy, ahogy van, minden számolgatás nélkül.

A pénztáros kényszeredetten csóválta a fejét. Hosszú szolgálata alatt sokezerszer hallotta ezt az elmességet.

— Rendben van? — kérdezte, mikor átadta a pénzt Zatyejscsikovnak.

Az meglepetésében elfüttyentette magát.

— Hát ez meg mi? — kérdezte, odanyújtva a pénzt a pénztárosnak. — Nekem ennyi pénz nem kell, tartsa meg magának.

A pénztáros pedig újból elismételte:

— Nekem nincs szükségem a pénzedre. Én fizetem, amit parancsolnak — s a megszokott mozdulattal tolta el Zatyejscsikov kezét.

— Hogyhogy amit parancsolnak? — kiabálta Zatyejscsikov. — Ennyit ezért a fegyencmunkáért?

— Jól van, jól, menj csak, ne tartsd fel a népet — mondta az őr.

Most a sorban következő Jemeljan Szapozskov állt oda a kasszához. Zatyejscsikov káromkodott, aztán elnevette magát, s a Szapozskov mellett álló Sztyepanra hunyorított:

— Oda se neki, Kolcsugin, majd ma kipótolom — s kezét fölemelve, csettintett egyet ujjával, mint aki fej vagy írást játszva, feldobja a pénzt.

Jemeljan megkapta a pénzét levonás nélkül. Hálálkodni kezdett a pénztárosnak.

— Fizetek, amennyit parancsolnak — mondta a pénztáros.

— Menj, menj öreg, ne tartsd fel a népet — mondogatta most már fáradtan az őr.

„Mit beszélnek vele?" — gondolta ingerülten Sztyepan. Látta, hogy a pénztáros öt rubellel kevesebbet számolt ki, mint amennyit várt, de zsebre dugta a pénzt s némán továbbment. Az őr Sztyepan felé hunyorított:

— Komoly ember! — mondta rosszallón.

A pénztáros rábólintott s Ocskaszov pénzét kezdte kiszámolni.

A pénztárost már régesrég hidegen hagyta a munkások elkeseredett és haragos képe. Ő a pénzt számolta. Neki az volt a fontos, hogy el ne számolja magát, hogy legyen apróp énze, hogy vágjon a maradék. Ő becsületesen teljesítette a dolgát; ez az egész összevissza világ csak zavarta. Megvolt benne az a kis lelkiismeretesség és csöppnyi becsület, amely az embert vaksi, önelégült fajankóvá teszi, aki azzal kérkedik, hogy egész életében egy kopejkát sem lopott, de a munkásokat ezer rubelekkel csapja be naponta s ezért még fizetést is kap.

Ilyen emberek voltak az ellenőrök, bérelszámolók, könyvelők, száz meg száz tiszta lelkiismeretű ember, akik mind részt vettek az emberi kizsákmányolás szörnyű munkájában. Voltak olyanok is a gyárban, akik látták a fennálló rend minden hazugságát, de azt tartották, hogy ebben a világban, ahol minden tolvajság és hazugság, ravaszul és becstelenül kell élni, s hogy az ő apró tolvajlásaik és hazugságaik az igazságtalanságnak ebben az egyetemes folyamatában nem számítanak bűnnek, vétknek. Ilyen volt Abram Kszenofontovics mester, elnéző az emberi hibák és fogyatékosságok iránt, vidám, filozofálgató csirkefogó. Aztán voltak olyanok is, akik azt hitték, hogy az élet igazságtalansága eltűnik, ha minden ember magában irtja ki a hazugságot és igazzá válik. Így hitte ezt Jemeljan Szapozskov kohómunkás és disznóhús-kereskedő, aki sohasem lopott, nem ejtett ki gyalázó szót, nem köpködött és nem dohányzott, még a húst

sem ette, amivel kereskedett. S voltak közönyösek és egykedvűek, akik megvetették az embereket és ezt a bolond világot, amelyben éltek. Ilyen volt Szabanszkij gyárigazgató, a merész és ügyes üzletember, aki nagy és fölényes értelmű embernek hitte magát, finom gondolatok és okos könyvek kedvelőjének. Végül voltak a gyárban más emberek — ezek azt tartották, hogy a munkásban az értelmetlen garázdaság szelleme lakik, s hogy a fizikai munka emberét csak a kegyetlenség képes engedelmességre kényszeríteni és rettegésben tartani. Ilyen ember volt Volovik mérnök.

És ott volt Kravcsenko doktor, aki úgy vélekedett, hogy az embernek ott kell a rosszal harcolnia, ahova az élet állította, üldözni a felcserek tolvajlását és durvaságát és arcátlanságokat mondani az igazgatónak. Tudósításokat írt a tífuszról meg a vérhasról s bánatos csodálkozással látta, hogy hiába jelennek meg cikkecskéi az „Orvosi Közlöny"-ben, a járványok egyáltalán nem hagynak alább.

A gyár alkalmazottai közt a legtöbben mégis azok voltak, akik nem gondolkoztak semmiről, nem akartak semmit, egyáltalán nem is okoskodtak; szomorúság nélkül éltek, de jókedv nélkül is, nem büszkélkedve és nem bánkódva; éltek képességük szerint. Dolgoztak úgy, ahogy; az élet nem volt nekik se rossz, se jó, még a kártyajáték gyönyörűségét sem ismerték...

A munkások a műhely-iroda körül gyülekeztek.

— Hiszen értem én, gyerekek — mondta Abram Kszenofontovics — nekem is munkásszívem van.

— Te mindent értesz! — kiáltott rá Lobanov. — Tudom én, hogy érted meg: munkára fölvenni — vörös bankó — egy kis időre elutazni — kék bankó — s ha két órára elkéredzkedem, utána egész vasárnap a kertedben kapálhatom a földet.

— Kapáltál, igaz — mondta egyszeriben megélénkülve Abram Kszenofontovics. — De megkináltalak-e egy pohárkával? Mondd, megkináltalak?

— Hát meg — mondta Lobanov.

— S jó harapnivalót kaptál?

— Hát igen.

— Akkor mit akarsz tőlem? Ellógtál egy fél munkanapot? — kérdezte hunyorgatva a mester.

— Úgy volt, igaz.

— És mi volt az a jó harapnivaló? — kérdezte vidáman a mester.

— Jó kocsonya, uborka, aztán céklaleves — sorolta fel naivan Lobanov.

A munkások nevetve hallgatták a mester és Lobanov közt folyó vitát. Sztyepan a mesterre nézett, apró, sárga szemére, kedélyes bohócképére — s megint csak úgy érezte, hogy Abram Kszenofontovicsra hasztalan neheztel meg, ahogy haszontalanok voltak a pénztároshoz és az ellenőrhöz intézett szavak is. De noha belátta s érezte is; ingerültsége és sérelme olyan nagy volt, hogy nem tudta türtőztetni magát s mégiscsak megkérdezte:

— Hát nekem meg miért vontak le öt rubelt?

— A műhelyvezető rendelte el, hogy levonják.
— Az egész idő alatt rendesen dolgoztam.
— Kérdezd meg Volovik mérnök urat — nevette el magát Abram Kszenofontovics.
— No, meg is kérdezem. Az irodában van, vagy hol?
— Az irodában, az irodában. Igen, itt; tessék, Kolcsugin úr — mondta gúnyosan Abram Kszenofontovics, az iroda deszkaajtajára mutatva.
A munkások elcsendesedve figyelték Kolcsugint.
— Hagyd, Kolcsugin — mondta Lobanov.
— Mit, talán félek? — mondta Sztyepan s az ajtó felé fordult.
Néhány lépést tett, pajtásai hallgatag, helyeslő pillantásától kísérve.
— Nemcsak a magam, mindnyájunk nevében kérdem meg — kiáltotta Sztyepan.
Épp be akart menni a folyosóra, amikor az ajtó kinyílt s a mérnök megjelent a küszöbön.
Sztyepan megállt.
— Műhelyvezető úr — kérdezte hangosan — miért tetszett rám bírságot kiszabni?
Volovik figyelmesen mérte végig.
— Hogy ne mássz a kerekek alá — mondta. — Megértetted?
— S a többiekre? — kérdezte Sztyepan.
— Mi ez, talán fellebbezés? — kérdezte Volovik fenyegetően s megemelte a hangját: — Nos hát, tiszteletreméltó emberek, ha egyszer már összegyűltek itt, hadd mondok önöknek néhány meleg szót. Igényeket itt ne támasszanak, a bírságot nem a magam önkénye szerint szabom ki. Én éppúgy alávetem magam a szabályoknak, mint maguk. Megértették? Ha megbírságolják magukat, maguk a hibásak. Én ugyanis alárendelem magam az ésszerű rendelkezéseknek, maguk pedig nem. Megértettük? — s átment a munkások tömegén.
— Kiderül, hogy mi magunk vagyunk a hibásak — mondta gúnyos csodálkozással Sztyepan.

A kocsmában ülő munkások arcáról s ruhájáról első pillantásra föl lehetett ismerni a bányászokat: a szénpor beleette magát a szemhéjukba, s ez szigorú, bánatos kifejezést adott az arcuknak.
A kohóbeliek egy nagy asztalt foglaltak le az ablaknál. Sztyepan csak egy korsó sört akart meginni s már ment volna is, de a pajtások pálinkát kívántak. Miska Pahar mindenkinek töltött egy fél pohárral. Sztyepan kiitta.
„Nem ettem reggel — gondolta nyugtalanul — harapok valamit s megyek." De mialatt falatozott még egy kis pálinkát töltöttek neki, ő azt is kiitta s a vegyész, a könyvek — minden elpárolgott a fejéből s nem okozott több nyugtalanságot.
Miska Pahar mellével az asztalnak dőlt s Sztyepan vállára ütött.
— Hallod-e, Sztyopka — mondta — ezt kiisszuk, aztán elmegyünk fej

vagy írást játszani, utána meg bemegyünk a városba, az Elsőre, rendben van?

— Rendben, rendben — felelte Sztyepan.

— Igaz is, mi van abban, ha a munkás szórakozni akar — mondta lassan, kicsit dadogva Miska, apja hanghordozását utánozva.

Lobanov a szomszédjaihoz fordulva, hangosan magyarázta:

— Megigértem az asszonynak, hogy egyenest hazamegyek. De ez a fizetés, hozzá a büntetés, úgy sem elég. Ha egyszer már ilyen bosszúság érte, miért ne menjen az ember az ivóba?

— Igaz is, mi van abban, ha a munkás szórakozni akar — ismételte meg lassan, mintegy álomban Miska Pahar figyelmesen vizsgálgatva szomszédai arcát.

Ürügyet keresett a veszekedésre, amelyre részegen nagy hajlama volt; ezt mind tudták és amikor Miska súlyos pillantása Lobanovon állt meg, az gyorsan ráhagyta:

— Igaz is, mi van abban, ha a munkás szórakozni akar! — mire Miska leereszkedően bólintott.

Zacsejscsikov, aki a bányában azelőtt mint kőfejtő dolgozott, ezt mondta el:

— Volt nálunk egy bányamester, Vagyim Petrovics; olyanféle ember volt, mint Volovik. nem volt nyugtunk tőle. Apró, igénytelen forma, de kártékony, kész csoda, hogy milyen. Tudod, hogy az emberek szeretnek a bányában aludni; kimerül az ember, hát elalszik. Az meg ezeket az alvókat halászta. S mit csinált. bizonyisten nem hazudok: vesz egy pálcát, belemártja a . . .-ba, a bányában sok van, a szájaszélére kení, aztán belerúg, s rákiált: „Kelj föl hamar, csurog a szádszélén a méz!" Bizonyisten nem hazudok, magam voltam a tanúja.

— Agyon kellett volna ütni . . . Igaz, Sztyopka, agyon kellett volna ütni? — mondta Miska Pahar, nehéz, részeg szemével Kolcsugin arcába pillantva.

— Csak várj, majd elmondom — szakitotta félbe Zatyejscsikov. — Mindent elmondok, de ne zavarogj, kérlek, én majd elbeszélem, mindent elbeszélek. Elvégezték persze, hogy eltűntetik. De akármit csináltak — sehogy sem akart elpusztulni. Szénfalat döntöttek rá, majdhogy maguk is odavesztek, de az kimászott. Szerszámot ejtettek rá föntről — oda se neki, mind gonoszabb lett. Valósággal megvadult, bizonyisten, persze megértette már, honnan fúj a szél.

Zatyejscsikov arcát egészen eltöntötte a mosolygás.

— No, volt nálunk egy harántvágat, szűk ám, de nagyon . . . Az alsó szintről szállitották rajta, amit kitermeltek. Meredek járat és szűk — — kész kinszenvedés! Ahogy megy a csille — szinte beleakad a cölöpökbe. Végül is abban egyeztek meg: ahogy jön lentről Vagyim Petrovics a lőfolyosóra, a lentiek azonnal jelt adnak, ez azt jelenti: jön: akkor föntről a csigáról leeresztik a sast — ez egy ronda, kötélnélküli csille. Leszakadt és kész. Azt sehogy sem kerülheti ki.

— Ravasz — mondta Lobanov.

— Persze, hogy ravasz, de idehallgass! Ott várunk, megadják lentről a jelt: Vagyim Petrovics bement a harántjáratba. No hát akkor, aló! Körülnéztünk, odahúztuk a csillét, de volt egy csigás, egy kis öreg ember. „Várjunk, azt mondja, gyerekek, meghallja, hogy zörög, visszafut, hadd jöjjön följebb."

— Ravasz — mondta megint Lobanov.

— Persze, hogy ravasz. Tudod, a sas milyen zajt csap? Az egész bánya dörög bele. Na, állunk, várjuk szép csendben. Rá se nézünk egyik a másikra... de csendben!... Az öreg csigás nagyon akkurátus öregember volt, a kezével mutatja: ereszthetjük... Mi leengedtük... Először csendben ment, de ahogy megbődült... kiszaggatja a dúcokat. Mi állunk, hallgatózunk. Azután csönd lett. Odamentünk a keresztjárathoz, nézzük — egy feketeség, hisz ismered a bányát. Állunk, hallgatunk. A csigás fülelt, fülelt, keresztet vetett magára: „No hála isten, elpusztítottuk!" De alig mondta ki, valami nesz hallik a járatban — az ember jön fölfelé. Azt hittem, meghalok, annyira megijedtem: jön a megboldogult. Mi csak állunk. Kimászott, érted, az ebadta; rettenetes, milyen volt, a szájaszéle reszket, a keze citerázik. Ránk nézett, egészen vadul, s ment föl a főfolyosóhoz. Mi meg csak állunk és hallgatunk. Ahogy a sast meghallotta, fölkapaszkodott, úgy látszik, a felső gerendákra, a lábát is maga alá húzta, a sas meg elszáguldott alatta. Hát ilyen dolog volt...

— Ravasz — mondta Lobanov és leverten csóválta meg a fejét.

— Megmenekült? Nem kellett volna várni, bolond volt az a csigás, rögtön le kellett volna ereszteni — mondta bosszúsan, kijózanodva Pahar.

— Honnan tudhattuk. Mi a legjobban akartuk — mondta mentegetőzve Zatyejscsikov.

— Bolond vagy te. Ha én ráereszteném — nem menekülne meg — mondta Pahar. — Sebaj — tette hozzá — majd megnézzük, ki kit birságol meg. A kohóban is meg lehet azt csinálni, jobban, mint a ti kocsitoknál.

Mind ránéztek gyorsan, de ő Zatyejscsikovhoz fordult:

— No, dobunk?

— Sajnálom a pénzed — mosolyodott el Zatyejscsikov.

— Várj csak, ráérsz még — mondta Sztyepan s megkérdezte: — No, és aztán az a bányamester, ottmaradt?

Zatyejscsikov legyintett a kezével.

— Dehogy maradt ott! Azt mondják, beteg lett utána, egy egész hónapot feküdt. Aztán elkerült abból a bányából, híre se hallatszott.

Dubogriz, a vízvezetékszerelő lépett az ivóba, széles férfi, a feje nagy, szögletes, a szeme mint a macskáé, figyelmes és mozdulatlan.

Folyton káromkodott és olyan mérhetetlen számban szórta a legcsúnyább szavakat, hogy még Zatyejscsikovot is nyomasztotta a jelenléte.

Leült a munkásokhoz, neki is töltöttek pálinkát. Ahogy kiitta, meg-

törölte a bajszát, befalt egy darab sós, fehér kocsonyával födött, rózsaszín pontyot s oktató hangon mondta:

— Jó kis halacska — utána pálinka! — Aztán föiemelte fejét, s megvakargatta szőrrel benőtt nyakát. — Hallottátok — kérdezte — mi történt Kievben? — S választ sem várva, már mondta is: — Egy zsidó, Mengyel Bejlisz, megölt egy igazhitű kisfiút s az egész vérét kieresztette.

— De miért? — csodálkozott Zatyejscsikov.

— A maceszbe, az az ő húsvéti kenyerük, vért kevernek bele, nagyon szemtelen nép.

— Hazudsz, nem eresztettek ki azok semmiféle vért — szólalt meg Sztyepan.

— Hogyan? Hát az újság is hazudik? — kérdezte a vízvezetékszerelő s kihúzott zsebéből egy lapot. — Itt van, láttad? A „Kétfejű Sas" — s elkezdte olvasni arról a szerencsétlen asszonyról, Vera Cseberjakováról, akit „ők" ártatlanul vádoltak meg az igazhitű fiúcska meggyilkolásával, a barlangról, ahol a fiú tőrrel és árral összeszurkált holttestét megtalálták s az igazhitű házmesterről, aki látta, amint a fekete szakállú ember az Andrjusa fiút egy kis üstben a barlanghoz cipelte...

Lassan olvasott, szótagolva s valahányszor a fejét fölemelte, hosszan, figyelmesen nézett hallgatóira, és különösen figyelmesen pillantott Sztyepan Kolcsuginra. S a vízvezetékszerelő pillantásától mindnyájuknak rossz érzése támadt.

Azok a mesterek. akik az Orosz Népi Szövetség tagjai voltak, gyakran kezdtek ilyen beszélgetést a munkásokkal. Ezeknek a beszélgetéseknek a során a mester nyájassá vált, elragadtatottan mosolygott, vállon veregette az embert, hosszan és unalmasan beszélt az igazhitűségről, a szlávok testvériségéről, szülőanyánkról, Oroszországról, aztán egyszerre elgyötört, siránkozó hangon a diákokat, bajkeverőket, belső ellenségeket kezdte átkozni, akik gúnyt űznek az igaz hitből s szenvedést okoznak imádott császári uruknak... S a munkások némán hallgatták ezeket a beszédeket, az egész idő alatt magukon érezték a mester figyelmes tekintetét, s tudták, hogy minden feleletül adott meggondolatlan szó bajt hozhat rájuk: följegyzik őket, első alkalommal elbocsátják, még haza is toloncoltatják szülőhelyükre; már pedig az orlovi, kurszki, gomeli szülőföld szigorú és komisz volt zsuppon hazakerült munkásfiaihoz... Még a legkönnyelműbbek, a nemgondolkozók is, mint például Zatyejscsikov, a kohómunkás, ha szerettek is néha hetvenkedni, a tatárt vagy a beloruszt lehordani. ezekben a beszédekben ők is megérezték a hazugságot. Beloruszok, ukránok, oroszok, végül is mind együtt dolgoztak, a munkásbajtársiság kötelékei fűzték össze őket, mindenkinek a fizetéséből egyformán levontak, mind nedves kalyibában háltak, együtt ették a közös üstből a céklalevest, amit kis úrnőjük, az artyel szakácsnője főzött.

De az olvasmány ez egyszer érdekfeszítő volt. Nyúlt, mint ahogy nyúlnak a történetek, amelyek a bányák siklóin és meredekein kóborló kísér-

tetekről, élve eltemetett szépasszonyokról, az életben és halál után előforduló szörnyűségekről és titokzatos dolgokról szólnak. Sztyepan elképzelte a barlangot, a bányalámpásokkal álló rendőröket, mindazt, ami a „Kétfejű Sas" című újságban oly részletesen volt elmesélve. Hirtelen mintha Tkacsenko eleven, csúfondárosan jókedvű arca villant volna föl előtte. Pajtásaira nézett s a felolvasást félbeszakítva fölkiáltott:

— Hazudod az egészet, hazudik az újságod is!

Ocskaszov észrevétlenül megbökte Kolcsugint, s mintha az esztelen fiatalságon bosszankodna, rászólt:

— Teljesen részeg vagy, Kolcsugin. Mondtam, hogy ne igyál, amig nem ettél valamit.

— Eh, te cigányfajzat... — mondta Dubogriz és egy hosszút és csunyát káromkodott.

— No, ti újságosok, gyerünk, dobjunk fej vagy írást — ajánlotta Pahar.

— És fizetni ki fog, Balfour?

Dubogriz összehajtotta az újságot s a zsebébe dugta.

— Bolond kölök — dorgálta Kolcsugint. — Nagyon eleven legény vagy, sok az élet benned, de igazhit, az nincsen a fejedben... Csak lármázol, lármázol, ahelyett, hogy komolyan gondolkoznál... Nincs a fejedben egy ép gondolat. Vigyázz, nagyon is ostoba vagy te...

— Mit ijesztgeted? — kérdezte gúnyosan Pahar. — Tán ő ölte meg azt a fiúcskát?

— Én nem ijesztem, én csak beszélek.

— Jól van, tudjuk! — mondta hirtelen hangosan Ocskaszov. — Azt a kisfiút megölték — de milyen lármát csaptak, mind azt lármázzák. Hát a nyolcas évben, amikor a Rikovszkij urak bányájában kétszáznyolcvan bányászt megöltek, megégettek, összeszaggattak! Na? — kezével az ablakon át a sötét kőhányásra s a félig összeomlott aknatoronyra mutatott, amely óriási sírhalomként állt a Doni-negyedben a bányásztelep házikói felett. Arca elsötétedett, mint a nyavalyatörősé, magasra emelte korsóját, s az asztalhoz vágta; az üveg könnyű, kicsorbult, áttetsző, homályos, madárszárnyhoz hasonló szilánkokra tört. — Akkor azt nem írták meg az újságban. Mi, mester? Nem írták? — kiabálta Ocskaszov, a korsó üvegfülét rázva. — Láttad, hogy álltak ott a koporsók? Egy félversztányi darabon! Voltak, akiket meg sem találtak — vér és haj maradt a szénen! A bíróság az összes mérnököket fölmentette. Nem bűnösök! — mondták. Csak egynek adtak három hónapot, aztán ezt is hatályon kívül helyezték! Hát persze, mi talán emberek vagyunk? A gazdag kievi kereskedőgyerek — azt persze keresik.

— Hazudsz, árva fiú az — mondta Dubogriz — nem volt, aki pártját fogja, egész árva.

— Árva? — kérdezte Ocskaszov elképedve.

— Ahá, no látod — mondta Dubogriz.

A fizetésnél összevesztek.

— Hat hatost kaptál tőlem, emlékezz, még a múltkori fizetéskor —

mondta dühösen Zatyejscsikov, öklével közvetlenül Lobanov orra előtt hadonászva.

— És ki fizetett a legutóbb? — kiabált Lobanov. — Ki, ki?... Na mondd, kicsoda? A sült tojást ki fizette ki? Én ettem meg, mi? Megettem? Nem! Kérdezd csak meg Szergej Ivanovicsot. Úgy, úgy testvér!

Aztán meg Zatyejscsikov tiltakozott, hogy egyformán osszák fel a fizetnivalót.

— A korsó árát Ocskaszovnak számítsák fel; akkor lehet egyformán, így nem egyezem bele! — mondta Zatyejscsikov s mindig mosolygó arca kötekedővé vált.

— A korsót a munkásokért törte össze — tehát a munkásoknak is kell közösen fizetniök — mondta Sztyepan.

— No persze — közösen? — utánozta őt Zatyejscsikov.

Az eltört korsót végül Ocskaszovnak egymagának kellett megfizetnie.

10

A veszekedés, a szörnyű újság, a kiabálás és szitkozódás után különösen komiszul és hazárdul játszottak. Már egész besötétedett s valahányszor a pénz leesett, mindnyájan térdre vetették magukat, a földre hajoltak, gyufát gyújtottak. Nemcsak a fiatalok játszottak, de tisztes, bajuszos emberek is. Sztyepan maga sem vette észre s egyszer csak benn volt a játékban. Szenvedély, mohóság, düh — mindezt ő is kitapasztalta ezalatt. Feje kóválygott a megivott pálinkától, a megmelegedett pénzdarabok hozzáragadtak nedves tenyeréhez, ujjai reszkettek a türelmetlenségtől. Azt gondolta, nyer s elviszi mindnek a pénzét.

A játszók közt voltak eszeveszett játékosok: egész éjszakákat át tudtak játszani. Sok ilyen volt a gyárban s bányákban — a szerencse hajhászói: nem várták sem égből, sem földről, abban reménykedtek, hogy a szerencsés kártyából dől rájuk, vagy a kihívóan villanó, folyton fölfelé röpülő pénzdarabból. És mindenütt, ahol az élet különösképpen nehéz volt: a börtönben, a bányászkunyhók odvaiban, vagy Szobacsovkán a bűzös, fekete patak mellett, a nép szívesen kísértette hazárd játékokban a szerencsét. Kétségbeesetten, dühvel és reménnyel dobja el körméről a pénzt, veri minden erejéből, hogy szinte fáj, a meggörbült kártyával az asztalt; arcukon nehéz gond és sérelem ül: az aljas sors, eh, most is kinevette őket.

A szerencse a játékosok közül egyedül Zatyejscsikovnak kedvezett. A sikeres játéktól fölzaklatottan, bizalmatlanul és komoran tekingetett barátaira, mintha a neki kedvező szerencse elválasztotta volna és szembeállította volna velük. És valóban, mindnyájan gonoszul és gyanakodva néztek rá; Zatyejscsikov minden sikeres dobását haragos nyögések kísérték. Különösen sokat veszített Miska Pahar. Valahányszor a pénzt kifizette, nyugodtan és fenyegetően mondta:

— Na, gyerünk, még egyszer.

— Hát gyerünk — felelte Zatyejscsikov. Érezni lehetett, hogy eltelt már a nyereségével. Látta, hogy elmenni nem engedik, s kelletlen játszott, szinte csak az erőszaknak engedve.

Pahar minden mozdulatát követte, már-már úgy látszott, leleplezi szélhámoskodását. Zatyejscsikov mindannyiszor közömbös hangon mondta:

— Te vesztettél, Pahar.

— No, gyerünk csak, még egyszer — szólalt meg Pahar, nyilván nem volt ereje többé félbeszakítani a játékot.

Sztyepan figyelemmel kísérte Zatyejscsikov játékát; valahányszor nagy volt a tét, Zatyejscsikov nyert. Amikor egymás után nagy tétek mentek, Zatyejscsikov egyiket a másik után vitte el — de amikor a tét jelentéktelen volt, Zatyejscsikov vesztett s nyilvánvalóan hamis elkeseredéssel mondta önmagának:

— Ej te, már megint vesztettél.

Sztyepan megpróbált visszagondolni, hogy játszott Zatyejscsikov a legelejétől fogva, aztán megfigyelte, hogy tett meg egymás után három tízkopejkást s egyszeriben világos lett előtte: valahányszor nyert, Zatyejscsikov mindig fejre tett — azokban a ritka esetekben pedig, amikor nem találta el, a tét mindig írás volt.

A játékosok mohó pillantással követték Zatyejscsikov kezét, jobb kézzel vagy ballal dobja-e az érmet, megfigyelték, elég magasra dobja-e, elsőnek rohantak oda megnézni a földre esett pénzt — de mindhiába.

Sztyepan Paharhoz lépett.

— Miska — mondta neki halkan, fölindultan — a pénzzel van valami, nézd meg a pénzt! A pénzben van a huncutság.

Pahar hirtelen Sztyepanra nézett, s ugyanolyan halkan felelt:

— Gondolod? Mindjárt, várj csak kicsit — s hangosan, ünnepélyesen szinte, így szólt: — Jól van, Zatyejscsikov. Egy ezüst rubelt teszek föl. Ha elvesztem — nem játszom többet.

— De akkor elég? — kérdezte Zatyejscsikov elmosolyodva.

Pahar térdre vetette magát.

— Fej! — mondta Zatyejscsikov. A pénzdarab fölrepült s a függőlámpával egymagasba homályosat villant.

Pahar térdrevetette magát.

— Állj! — kiáltotta Zatyejscsikov kétségbeesett hangon — abban egyeztünk meg, hogy kézzel nem érünk hozzá. Csalsz!

Megpróbálta kitépni a pénzt Pahar kezéből, de annak sikerült továbbadnia Sztyepannak.

— Add vissza, Kolcsugin — vetette rá magát Zatyejscsikov.

Sztyepan bal kezébe szorította a pénzt, a jobbat ökölbe fogta s Zatyejscsikov orra elé tartotta.

— Menj innét — mondta nyugodtan — mert adok egyet az orrodra.

Körülvették. Ő kinyitotta az öklét: a gyufafénynél mindnyájan látták, hogy a pénz mindkét oldalán a kétfejű sas képe volt! A pénzdarab két

lecsiszolt féldarabból állt, melyet bámulatos pontossággal forrasztottak egymáshoz. Kézről kézre járt, s a munkásokat akaratuk ellenére elragadta a mesteri munka finomsága: még a fogacskák is egymásba illettek.

— Rézzel van forrasztva, ügyes — mondta valaki.

— Az, lelkiismeretes munka — hagyta helyben Pahar.

— Állj! Elmennél? — kiáltotta Lobanov s elkapta Zatyejscsikov kezét.

A rendszerint izgága Zatyejscsikov nem is ellenkezett. Rögtön visszaadta a pénzt, de amikor nekibőszülten elkezdték a tarkóját s a nyakát ütni, hirtelen kitépte magát s futásnak eredt.

— Ezt a pénzdarabot a tóba kell dobni — ajánlotta Lobanov.

— Adjátok nekem, belehajítom a Martin-kemencébe — mondta egy éltesebb munkás.

De Sztyepan a zsebébe tette.

— Ne félj — mondta — nem hozom forgalomba.

Valaki elnevette magát.

— Ki tudja, mi lakik benned?

De Miska Pahar rászólt:

— Nem, Kolcsugin nem olyan, afelől biztos lehetsz — s mind igazat adtak neki.

A pénz ott maradt Sztyepannál.

Újra bementek a kocsmába, ittak egy-egy korsó sört, a Zatyejscsikovtól elvett pénzből kifizették s nagyokat kacagtak.

— Jókorát adtam neki, olyanfélét, mint te akkor nekem — mondta Miska Pahar, a kezét nézegetve.

— Eljöttök az Elsőre? — ajánlotta Sztyepan.

Közben nyugtalanul gondolt a vegyészre: „Már bizonyosan nem vár, holnap meg kikerget. De majd megmagyarázom — fizetés volt...”

Az Első-soron forró volt a járda, a napon fölmelegedett házfalak most maguk sugározták a meleget. A sétálók lába alatt csikorgott a por s kavics, zörgött a napraforgóhéj. A fiakerek s a környező bányákból jövő társaskocsik csak lépésben hajthattak, a kocsisok folyton kiabáltak: „Hé, vigyázat!” Az utasok, akiknek a vitorlavászon porvédő-csuklya az arcukat félig eltakarta, fölálltak az ülésről s haragosan ordítottak, de a sétálók nem tértek ki az útból. Tömött, kényelmes tömegben mentek — lökdösődve, egymást akadályozva, az ezernyi lábtól fölvert száraz port köpdösve. Időnként megálltak, más izzadó testek közé szorultak, aztán újra továbbmentek, majd a bank kétemeletes téglaépületéhez érve, megfordultak. Közvetlenül mellettük pedig ott húzódtak a csendes, kihalt utcák, ahol volt hely és kényelmes volt a járás. De ők csak a gyártól a bankig sétáltak. Sok munkás az állomás melletti, gyümölcs- és zöldségkertekben gazdag telepről jött be, hogy lassan, nagy fáradsággal áttörje magát s vagy tíz fordulatot tegyen a tömegben, amelyet por, fullasztó izzadságszag és mahorkafüst burkolt be.

Sztyepan és Pahar elvegyült a tömegben. Az ütemes beszéd, a sétálók vörös, megfeszült arca, a gyár távoli zúgása, a lassú, ezernyi emberből

összeadódó mozgás — mindez nagyon kellemes volt. A szemben ömlő árban ismerős arcok bukkantak föl, barátok kiáltoztak át egymásnak s ugyanazok az ismerős arcok egy idő múlva újra találkoztak, a félig részeg szemek vidáman összenéztek. Ebben a rendetlen lökdösődésben vált érezhetővé — mint ritmikus, összhangzó mozgás — a séta.

Ha a szembetartó lányok legényekkel jöttek karonfogva, nem értek hozzájuk, de ha maguk fogóztak sorba, hozzájuk verődtek, meglökdösték őket; nevetés támadt, vidám szitkozódás.

Sztyepan egyszer csak Verka kipirosodott arcát pillantotta meg, amint szembejön velük.

Sztyepan oldalba bökte Miskát.

— Nézd csak — mondta — a húgod!

— Mi az, megijedtél? — nevetett Miska s hangosan odakiáltott:

— Verka!

Megálltak egy pillanatra. Sztyepan önkénytelen is széttárta a karját, hogy a lánykát a lökdösésektől megvédje. De az maga is meg tudta védelmezni magát. Vidám szemével Sztyepanra nézve, lökött valakin a könyökével, haragosan odafelelt, de mindjárt el is nevette magát. Rózsaszín ruha volt rajta, nyakán üveggyöngy-füzér lógott, fülében kis fülbevaló csillogott. Kissé vastag, gyerekesen előrecsücsörített ajka bájossá tette arcát, melyben egy felnőtt nő kihívó, kerek szeme csillogott.

— Menjünk, különben lökdösni fognak — mondta s kézen fogta Sztyepant.

Előttük ott ment Miska, Vera barátnőjével, egy vállas, hajlott leánykával.

Sztyepan előtt föltárult most a séta minden gyönyörűsége.

A lány válla a vállát érintette, kicsit nyirkos, meleg ujjai az ő ujjaiba fonódtak. Nevetve kiáltozott a barátnőjének, bátyjának, nevetve beszélgetett a szembejövőkkel. Sztyepan azonban szótlanul ment, különös, idáig nem ismert érzések ejtették hatalmukba. Egyszeriben minden összekavarodott benne: a megivott bor mámora, a becsípett emberek szemének csillogása, hangok zúgása, csizmák súrlódása, a gyár távoli zakatolása s ez az új, soha nem tapasztalt, epesztő érzés.

A nevető lány feléje sandított. Ahogy a tömeg nyomta őket, néha akaratlan is egymáshoz szorultak, s amikor újra tágasabb lett, néhány pillanatot még késlekedtek a széthúzódással.

Szívesen ment volna így akár első dudálásig, de Verka meglátta barátnőit, akik hazakészülődtek már.

— Bizonyisten, megéheztem... — mondta. — Hé lányok, álljatok meg, együtt megyünk!

Gyorsan elbúcsúzott Sztyepantól.

— Gyere el, Sztyopa, vasárnap — kiáltotta oda s nekiiramodott, hogy barátnőit utolérje.

Sztyepan éjjel tizenkét órakor ért haza. Az anyja és Marfa az asztalnál ültek; anyja varrt, Marfa, kezét az asztal szélére téve, nézte.

— Á, megjött a tanuló — mondta Marfa. — Nézd, mit készített neked anyád.

Az ablakdeszkáról le voltak szedve a korsók és lábosok; tiszta fehér papírlap borította; a széle, mint a rojtos abrosz, szépen kivágva; a középen egy diák-tintatartó állt, mellette vékony tollszár és ceruza. Az anyja nem emelte föl fejét a varrásból, mosolygott. Sztyepan ritkán látott mosolyt az arcán; szigorú szemében — amely rendesen száraz és rideg volt, most azonban lágyan ragyogott ki félig lehúnyt szempillája mögül — meglepte őt a nyugalomnak és elégedettségnek ez a kifejezése.

— A városban járt, megvett minden szerszámot — mesélte mosolyogva Marfa.

— Mit kell ezt mesélni? — mondta tettetett bosszúsággal az anya s a fiára nézett. Nyilván szántszándékkal halogatta ezt az őszinte pillantást, amely olyan jólesett neki.

Foglalatoskodva várta a fiút s közben Marfával beszélgetett.

— Miért ne — mondta Marfa — megtörténik, hogy mérnöknek is kitanulnak. Nekem mesélték, hogy Mariupolban van egy egész egyszerű származású fiú. Megszerezte az ismereteket és kész...

— Tényleg van ilyen? — kérdezte Olga.

— Bizonyisten, az emberek beszélik, igaz. Csak azt is mondják, kutya a munkáshoz. Pedig az apja állítólag meszet hordott Kamenszkban a kohókhoz. Először a fia is a gyárban volt, de aztán kitanult, megszerezte az ismereteket. — Ásítva tette hozzá: — Hej Olga, Olga, te még várhatsz valamit a gyerekeidtől...

Olga csak egy rövid pillanatig nézett a fiára. Sztyepan kissé szétvetett lábbal állt ott, előreeső törzzsel.

— Sok szerencsét a fizetésedhez, Sztyepan Artyamjevics — mondta az anya.

— Tyű, te, milyen szeszes a lehelete — tette hozzá jókedvűen Marfa.

Sztyepan látta, milyen erővel szorítja az anyja az öklébe Pavel félben levő nadrágocskáját. Szeretett volna megmagyarázni mindent, megnyugtatni anyját, de elfordult csak, rá se nézett, Zatyejscsikov esetét kezdte mesélni.

— Nálad van az a pénzdarab? — kérdezte Marfa.

— Ehol.

Marfa fogta a pénzt, megforgatta az ujjai közt, az asztalra dobta s egyszer csak odacsapott az öklével.

— Tudod, ki csinálta ezt a pénzt? Marfa Romanyenko — az csinálta! Idejött hozzám az ebadta — három rubelt adott a munkámért. Olga, látod?

A borzalom és megütközés kifejezésével nézett az asztal széles, fekete repedésén heverő pénzdarabra. Olyan észrevétlen ment el az élet, az egyik nap semmiben sem tért el a másiktól. S most borzalommal értette meg a végbement szörnyű változást s elsírta magát.

Sztyepan a síró Marfára nézett, aztán az anyjára, aki még mindig ott tartotta kezében az összenyomkodott munkát.

— Mama... Marfa... Majd meglátjátok, azt mondom nektek — hajtogatta.

Az anyja végre ránézett.

— Vacsorázni akarsz tán — mondta. — Kenyér van, s maradt egy kis szalonnavég.

11

A vegyész barátságosan fogadta Sztyepant.

— Értem, mindent értek — fizetésosztás volt. Jól mulatott?

Sztyepan gondolkodott kicsit.

— Meglehetősen — felelte.

Mielőtt a tanuláshoz hozzáfogtak, néhány percig elbeszélgettek különféle dolgokról. A vegyész megkérdezte, gyakran égnek-e ki a fúvókák, aztán a mesterekről, a megsérült kohó javításáról, a balesetekről érdeklődött.

— Alekszej Davidovics! — mondta hirtelen Sztyepan. — Kérdezni akartam valamit... Valaki azt mesélte, hogy Kievben a zsidók állítólag megöltek egy kisfiút. Hallott erről, lehetséges ez?

A vegyész váratlanul zavarba jött, az ablakhoz ment s így szólt:

— Egyezzünk meg benne, Kolcsugin, hogy csak a tanulmányainkról beszélünk, politikai dolgokat nem érintünk. Helyes? Magának is melegen ajánlom, ne érdeklődjék egyáltalán ilyen dolgok iránt. Az emberiség egész története azt mutatja, hogy minél többet foglalkoznak politikával, annál rosszabb a dolgozóknak. A nép boldogságát nem a politika hozhatja meg, hanem a tudományos felfedezések, s az általános művelődés. Jó, megegyeztünk?

Sztyepan bólintott, annak jeléül, hogy egyetért a tanárával.

— Én azért azt tartom — mondta aztán — hogy a zsidók nem ölik meg a gyerekeket. A munkások sem hiszik, akármennyit mondják nekik, kitalálás az egész — majd leeresztve hangját: — Alekszej Davidovics — kérdezte — hát istenben hisz-e?

A vegyész az ajtóra pillantott, úgy rémlett neki, hogy a folyosóról csizmanyikorgás hallatszik: biztos a házigazda, Andrej Andrejevics hallgatózik. Az ördög tudja, mi lesz ebből. Még kisütik, hogy ő itt politikai propagandát űz. Hogy nem gondolt előbb erre? Valóban, a gyár tisztviselőjéhez följár egy munkás, bezárkóznak. Egyszerűen jelentést kell tennie az igazgatónak vagy a rendőrfőnöknek, hogy minden hivatalosan menjen. Gimnáziumi tanfolyamot tartok. De most hogy lesz? Színleljek? Az öreg nyilván hallgatózik.

Tanítványa figyelmes arcára tekintett, munkában eldurvult kezére, amint illedelmesen pihent az asztalon, s a felindulás eddig nem ismert érzésével mondta:

— Nem, Kolcsugin, én istenben nem hiszek. A tudománynak nincs istenre szüksége: isten segítsége nélkül magyarázza a világot...,

Ezek után a szavak után — már a számtannal foglalkoztak — még sokáig izgalmat és örömteli büszkeséget érzett.

— A dolog jól halad — mondta Sztyepannak, amikor a lecke véget ért — a maga kobakjába szinte vödörrel lehet tölteni a tudományt. Meglátja, mérnököt csinálok magából...

Miután tanítványát kikísérte, a vegyész az ablakhoz ment. Sötét volt már, a gyár fölött füstfátyol terült szét. Az ablaküveg könnyedén reszketett, a tengerverés távoli zajára emlékeztető, sok hangból álló lárma töltötte be a levegőt. A vegyész homlokát az ablaküveghez szorította. Ez a kép, amelyet százszor látott már, minden alkalommal fölizgatta. A hatalmas erő, amelyet a tudomány magában rejt, örömet gerjesztett benne. A tűznek és folyós fémnek ez a városa az emberi értelemből született; emberek tízezrei dolgoznak itt éjjel-nappal, százezer pudszámra hordják szét Oroszország minden sarkába az acélt; sínek nyúlnak erdőkön keresztül, gőzkatlanok teljesítenek hatalmas munkát, folyók parjait hidak kötik össze... „A technika a tudomány leánya — gondolta a vegyész. — A fém hatalma az emberi értelemből született, laboratóriumok csendjében, gyönyörű elmék magas elmélkedéseiben."

Ezen az estén azonban, ahogy a nagyolvasztókra nézett, amelyeket mint a sziklákat, fekete felhők borították, ahogy elnézte a Martin-mű kéményéből özönlő súlyos füstfolyót, a megolvadt acél fölött, a merítőkanál füstgomolyában a fehér ragyogást: más érzéseket talált magában. Örült és büszke volt, hogy nem színlelt ez előtt a fiatal munkás előtt; az igazság hirdetőire gondolt és emlékezett, akik utolsó leheletükig sem lettek hűtlenek nézeteikhez. Nem volt kivel megosztania gondolatait. Egyedül a könyvek voltak nyitva előtte. Néha megkísértette az a nyugtalanító gondolat, vajon helyesen él-e? Látta, milyen fonákul megy a gyári gazdálkodás: minden erőfeszítés a közvetlen haszonra irányult, s minden olyan előrelátó intézkedés, amely a jövőben szépen gyümölcsözhetne, támogatás nélkül maradt, a munka az olcsó munkaerőn épült, a munkás volt a fő forrása s az angol társaság jól tudta ezt; a nagyolvasztó és a Martin-kemencék töltését kézierővel végezték, a bányákban kézierővel dolgoztak. S valóban, minek kokszos benzolgyárat építeni, nagy összegeket költeni, fenntartani a szeszélyes üzemet? Hisz a nyereséget az emberekből is ki lehet húzni. Az igazgató megtiltott neki mindenféle kutatómunkát; csak a termelés ellenőrzése, semmi több! Az ő kutató tehetségére senkinek sem volt szüksége ebben az óriási gyárban... Körülötte tízezrével dolgoztak emberek, akik sosem láttak nyomtatott betűt, s ő, aki ezer nagyszerű és okos dologról tudott, remeteként élt s nem oszthatta meg szellemi kenyerét az éhezőkkel. Most, hogy egy fiatal munkással kezdett foglalkozni, miért kellett rögtön hallgatóznia, haboznia, elpirulnia, mintha titkos és méltatlan dologhoz fogott volna? Pedig hát lehet valami tisztább és magasztosabb ennél?

A tiltakozás érzése támadt föl benne, makacs vágy, hogy megvédje jogát. De nem volt kivel vitáznia. Egyedül állt szobája ablakában. Agyában nagy emberek képei éltek, valóságosabbak a számára, mint laboránsai vagy a mesterek, mérnökök, akikkel mindennap találkozott. Hozzájuk fellebbezett, rájuk pillantott föl, tőlük várt vigaszt és támaszt... Gyakran elképzelte magát, amint Mengyelejevvel beszélget. Szinte a szemével látta az orosz tudomány nagy lángeszének hatalmas homlokát, azt az embert, aki a mai vegytan legjelentősebb általános összefüggését fedezte fel, aki mint a világítótorony, évszázadokra világította be a kémia és fizika fejlődésének útját, s aki elméleti kutatóképességét a hazai ipar gyakorlati átalakítójának hajlíthatatlan erejével egyesítette.

Hogy szeretett volna Alekszej Davidovics erre az emberre hasonlítani — hogy szerette volna, ha benne is megvan ez a kolosszális erő, ez a harcos férfiasság. Megértette, milyen súlyos nehézségekkel kellett Mengyelejevnek az életében megküzdenie, milyen kínosak voltak összeütközései a gyárosok és magasrangú tisztviselők renyheségével, gyávaságával, közönyével. De tudta, hogy minél nehezebb volt a harc, Mengyelejev szívében annál ragyogóbban égett az orosz tudomány szeretete, annál erősebb volt a hite a jövendő nagy Oroszországban, felvilágosodásában, iparában, mezőgazdaságában. Nem ismert fáradtságot ebben a harcban. Élete utolsó napjáig a jövendő orosz tudományért és iparért harcolt.

Ó, hogy szerette volna Alekszej Davidovics, ha benne is megvan ez a törhetetlen lelkierő, ez az örökké hőstettekre unszoló szeretet.

Egy füzetet vett ki bőröndjéből s írni kezdett.

Végül fölkelt az asztal mellől.

— Hallgassák meg, uraim, s ön, Kolcsugin, szintén... — mondta a füzetet egészen a szeméhez tartva.

S ünnepélyes, kissé éneklő hangon olvasni kezdett; néha nem tudta kibetűzni a vonásait, ilyenkor így szólt:

— Egy pillanatocskát, uraim... Különben nem fontos, folytatom...

S már megint olvasott:

— „Drágakövek születnek a földkéreg belsejében...

A geológia elmondja, hogy mélyen a föld alatt a folyékony magma hevének a hatására, sok ezer tonnányi nyomás alatt a fémoxidokkal megfestett homok hogy változik át topázzá, rubinná, smaragddá, a fekete szén pedig áttetsző gyémánttá alakul.

Az emberek mély aknákat vájnak, átfúrják a homokkövet, dinamittal robbantják a magma-kőzetet, s a kőtörőkből és bányákból drágaköveket hoznak fel. De van más drágaság, gyönyörűbb a föld minden fejedelmének koronagyémántjainál.

Ez az emberi szív, az emberi lélek, az emberi gondolat. Az élet sötét belsejében, a gonoszság mocsarában, a szenvedések tűzében születnek meg az emberi szív és ész drágakövei.

Minden kőben hasonlíthatatlan gazdagság van együtt: értelem, átható pillantás, finom gúny, vakmerőség, nemesség, szépség, áldozatkészség és

szeretet. Két-három szóban fel lehet sorolni mindent, ami az embert megszépíti: az ész nagysága, a szív jósága, a hit ereje. Ezek tán nem drágaságok? Íme, kiemelem a legrégibbet köveim közül; több mint kétezeréves, de nem homályosodott el, éppolyan csodálatosan ég, mint megjelenése napján.

Egy fa zöld ágai alatt a padon egy öregember ül. Vékony náddal geometriai ábrákat ír a homokba; szeme vonalak és felületek bonyolult kombinációjába merül. Szelleme mély és tiszta, mint szülőhazájának, Szirakuzának kék ege. Most születik az egyszerű elmélet, az öreget izgalom fogja el. Nem veszi észre, hogy az eget a tenger felől égő kátrány füstje borítja, nem hallja, hogy kiáltoznak a haldokló katonák, még a házba belépő részeg római nehéz lépései sem térítik el elmélkedésétől. A katona észreveszi a rajzai fölé hajló öreget. Az aggastyán fölkapja fejét — valakinek a lába a rajzába tiport.

Látja a részeg arcot, a levegőben a kivont kardot. Mit érzett ebben a pillanatban? Megijedt, kíméletért kezdett könyörögni? Nem, élete utolsó pillanatában sem magára gondolt. Dühösen és parancsolóan kiáltott fel Archimedes: „Noli turbare circulos meos!"*

Aztán itt a második kő! Zúg a hatalmas tér. Máglya emelkedik a közepén. A máglyán egy ember áll, arca halottravált, csak a szeme él. A bíró intésére a hóhér mindjárt meggyújtja az olajjal leöntött nehéz cölöpöket.

Nagy a varázsa a máglyán álló eretneknek. Jósága és esze leggonoszabb ellenségeinek a szívét is lefegyverzi. Maga Palec, a zsinat elnöke, akit a pápa nevezett ki bírójául, éjszaka elment börtönébe és sírva kérte az eretneket, hogy vonja vissza a hazug tanítást s mentse meg ezzel az életét.

Milyen nagy volt a kísértés! A zsinat még az utolsó pillanatban is meg akarta menteni őt. „Vond vissza — mondták neki — és szabadon eresztünk!" S Husz a tanító nyugodt hangján, aki értelmetlen tanítványoknak beszél, így szólt: „Miféle tévedéseimet vonjam vissza, amikor magam egyiket sem ismerem el annak!"

Ötszáz évvel ezelőtt, egy forró nyári napon, máglyán égett meg az eretnek Husz János. Ötszáz esztendőn keresztül is hallom a hangját.

És itt a harmadik kő! Az ítélőszék félhomályos termében ott térdel a hatvan esztendős öreg. Jobb kezét az evangéliumra tette, s a visszavonó nyilatkozatot olvassa.

Nagy az egyház ereje, erős a pápa, isten helytartója. Mindenki aláveti magát neki. S az ősz öreg, térden állva megtagadja, amit látott, megtagadja, amire kínos elmélkedések esztendei után jutott. Neki, Galileinek, aki behatolt az ég titkaiba, azt kell mondania, hogy Kopernikus tanítása hazug. És ő mondja, s a papok bólogatnak: „Úgy, úgy, úgy..."

De Galilei hirtelen fölemelkedik a földről, egész termetében kiegyenesedik, fehér szakálla makacsul és haragosan reszket. Úgy kiáltja: „Eppur si muove!"**

* Ne zavard köreimet!
** És mégis mozog a föld!

Égesse el az inkvízició máglyán az egész emberiséget, emelkedjék ennek a máglyának a füstje egész a csillagokig — nincs ereje, hogy a földet megállítsa, az forog!

A bírák riadtan néztek össze, megérezték az aggastyánban az erőt, a diadalmas értelem hatalmas erejét, amely megtalálta az igazságot. Az öreg ember egy év múlva megvakult s meghalt a börtönben. De hangja háromszáz éven át győztesen zeng a fülembe: „És mégis mozog a föld!"

Amikor Alekszej Davidovics az olvasást befejezte, fáradtságot érzett. Aludni kívánt. A levegő fülledt volt. Megpróbálta az ablakot kinyitni, de a gyár felől fúvó szél egyszeriben kéngázszaggal töltötte meg a szobát s ő becsapta az ablakszárnyakat. „A háziak meghallották az én naiv szónoklásomat — gondolta aggódva — s azt hiszik, eszelős vagy részeg vagyok."

Hozzáfogott az ágyazáshoz. De az oktalan aggodalom egyre jobban úrrá lett rajta. Úgy tűnt föl neki, hogy bűnt követett el, házigazdája már tudósította is a rendőrséget, éjszaka az igazgatóhoz hívják. „Mért is léptem kapcsolatba ezzel a fiúval, most már lehetetlen elutasítanom — gondolta. — Ó, milyen törpe is vagyok." Megértette, hogy nevetségessé vált tulajdon szemében. „Ki vagyok én? — gondolta. — Két rétege van a gondolataimnak, a magasztos s a mindennapi. Mindig alatta vagyok a magasztosnak s fölötte a mindennapinak. Lám, most is jobb vagyok a gondolataimnál." Ahogy lefeküdt, megpróbált visszaemlékezni a szinte elfeledt sorokra:

Fölhörpintem majd egy éjszakán...
A mérget s rémítni fog a sír,
Melyben nyugszik szegény jó anyám.

— „Melyben nyugszik szegény jó anyám" — ismételte lassan, fennhangon. — Kimerítettem idegenergiámat, minél előbb el kell aludnom. Reggelre tartalékaim pótlódnak, akkor majd meglátjuk.

S csakugyan, amikor reggel a füzetbe belenézett, cseppet sem találta nevetségesnek, amit az éjszaka írt. Férfiasságot érzett megint magában s erősen eltökélte, hogy tovább folytatja Kolcsuginnal a tanulást.

Új világ, az értelem és tudás világa nyílt föl Sztyepan előtt. A tanulás minden napja örömet és kielégülést szerzett neki. A szellemi erőfeszítés nem idézett már föl benne a részegség utáni kábulathoz hasonló érzést. Hosszú időn át olvashatott és tanulhatott s a feje tiszta maradt. Nehezebb volt a testi fáradtsággal megbirkóznia.

A forró augusztusi napok a perzselő műhelyek munkásait különösen megviselték. A végtelen hosszú munkanap vége felé az ember feje szédülni kezdett, a lélegzet szaggatottá és sűrűbbé vált. A nagyolvasztóbeliek ezekben a napokban nem ittak pálinkát, a gondolatától is viszolyogtak; a forró szesz fölzaklatta az agyat, elcsigázta a testet, hányingert és rosszkedvet idézett elő, sem vígságra, sem vakmerőségre nem sarkallt.

Munka után Sztyepan elment fürödni a tóra — széles, de sekély, iszaposfenekű tavacska volt. A fürdőzők teste különösen fehérnek látszott a barna vízben, csak a talicskások váltak ki mellük és válluk sötét színével, ők övig meztelenül dolgoztak.

Jemeljan Sztyepan mellett fürdött, undorodva emelte föl a fejét.

— A disznóimat félek ide engedni — mondta — hátha megdögölnek; én pedig, nézd csak, megfürdök benne. Nem tetszik, de csak belemászik az ember.

— Az ember csakugyan mindent elvisel. Miért van ez? — csodálkozott Lobanov.

Zatyejscsikov pedig, akinek rég megbocsátották a csalást (három nappal a hamisjáték után, minthogy egy fillér nélkül maradt, három rubelt kért kölcsön Miska Pahartól), édesen és fennhangon ábrándozott:

— Énnekem tetszik — meleg és puha, mintha párna volna.

Ocskaszov, mintha csak akarata ellenére hajtanák a vízbe, elégedetlenül és haragosan mondta:

— Nálunk falun a víz tiszta, mint a könny; a partján fű nő. Ott lehet fürödni.

De mindnyájan soká fürödtek s csak akkor jöttek ki a vízből, amikor a nap már a láthatárt súrolta s a fekete víz a ferde sugarakban úgy csillogott, akár a szén.

Sztyepan valahányszor a műszakját befejezte, azt gondolta, nem lesz ereje a tanuláshoz. Sóhajtva jött el a tó mellől. De elég volt Alekszej Davidovics szobájába lépnie, az izgalom könnyű hidege állt egyszerűen a mellébe, s nem érzett többé fáradtságot. Otthon késő éjszakáig olvasott, még az anyja is rászólt, aki féltékenyen és mohón figyelte tanulását.

— Ideje már aludnod, Sztyepan, reggel majd nem tudunk fölébresztení.

Egy éjszaka sem aludta ki magát, reggel pedig nem hallotta a dudát. Az anyja rázta a vállát, ő soká forgolódott, s iparkodott kicsúszni a keze alól. Az anyja sajnálta. Szándékosan vadította magát s hangosan a fülébe kiáltott:

— Kelj föl már, hallod-e! Meddig álljak még itt melletted?

Értelmetlen szemmel nézett rá, az ajkát mozgatta. Arca ezekben a percekben olyan gyerekesen gyámoltalan volt, hogy Olga szíve összeszorult a szánalomtól. Szerette volna azt mondani: „Aludj, aludj, Sztyopocska" — s újra lefektetni, betakarni fejét egy kendővel, hogy a legyek ne háborgassák. De a duda erélyesen és kitartóan hívta; Sztyepan megrogyogyanó térdekkel kelt fel, nyögött, sóhajtva kinyujtózott s hozzáfogott az öltözéshez. Olgának soha eszébe sem jutott, hogy a fia abbahagyja a tanulást a vegyésszel. Valami szenvedély vett erőt rajta. Éhes és kegyetlenül megcsalt, vágyódó nagy lelke minden erejével tapadt a fia leckéihez. Folyton kérdezgette Sztyepant, nem akarja-e a mérnök, hogy ingyen járjon hozzá mosni — bár maga nem hitt benne, hogy ennek az embernek

piszkos fehérneműje is lehet, úgy képzelte, hogy az ingei, mint az angyalszárny, mindig hófehérek.

Olga nem gondolt arra, hogy Sztyepan, ha kitanul, mesterré, műszerésszé, sőt mérnökké is lehet, mint annak a mariupoli kocsisnak a titokzatos fia. Arra sem gondolt, hogy sok pénzt kereshet, nem ábrándozott róla, hogy házat vagy szép varsói ágyat vesz. Az volt az érzése, hogy Sztyepan tanulása: szép és áldásos dolog s az életük önmagától jobbra fordul majd.

Marfa és Platon átvették Olga tiszteletét Sztyepan tanulása iránt. Marfa esténként nem lármázott otthon, Platon apó pedig bölcsnek és az élet tanítómesterének képzelve magát, helyeslően szólt oda a kemencéről a fiúnak:

— Helyesen van, Sztyopka, helyesen, meghallgattál engem öreget. Meglátod, javadra lesz. Platon Romanyenko nem tanít rosszra.

Az öreg különben is szeretett dicsekedni és hazudni. Az élet ridegen bánt vele. A nehéz elővájár-munka hosszú évei alatt rengeteget szenvedett; télen és nyáron a metsző, földalatti vízben ázott; hányszor állt ki halálos veszélyt, amikor egy-egy forgó „vödör"-ben szállították föl nagy sebesen a mély előfejtésekből! Hányszor bizonyította be mindenki által elfelejtett hősiességét, férfiasságát, kitartását, munkaszeretetét! Olyan nagy és becsületes munkát végzett, a Donyec-medence annyi híres bányájában hagyta ott mély nyomát munkájának, hogy igazán méltó lett volna a hírnévre és megbecsülésre. Az élet azonban elfordult hőstetteitől. Utolsó napig ordítoztak rá a munkavezetők és hivatalnokok, s amikor a gonosz reuma leütötte a lábáról, rögtön elfeledkeztek róla, mintha a híres elővájár és férfias bajtárs, Platon Romanyenko sohasem lett volna a világon. Csak két-három ugyanígy elfeledett, senkinek sem kellő rokkant öreg tartotta észben, tisztelte és szerette őt.

Platon apó, amíg a kemencén hevert s örökre meghűlt lábát melengette, egy mesebeli világot alkotott magának, amelyben neki is illő hely jutott. Maga javította ki a ferde tükröt, amelyből félelmetesen nézett rá rég elmúlt élete. S szeretett erről a kemencén kireparált életről mesélgetni. A mesében minden széppé vált: apót a mérnökök és bányamesterek tisztelték és meghallgatták és a jó mindig győzedelmeskedett a gonosz fölött. Kedvenc szavajárása volt: „Platon Romanyenko nem tanít rosszra — és mit gondolsz, ahogy megmondtam, úgy is lett." Mindez képzelgés volt, s mind tudták, hogy az, de senki sem mondta meg apónak: Olga, Sztyepan, Marfa is megértették, hogy az öreg így vígasztalja magát.

Időről időre eljött az öreghez a csajkinszki bánya aknafelvigyázója, száraz, keskenyszemű, töpörödött kis öreg, folyton mosolygó s nagyon rosszmájú. Ha bejött a szobába — szokása szerint — elégedetlen képpel kérdezte:

— Mi az, Romanyenko, még mindig élsz? Mikor eszek már a torodon pirogot?

— Várj csak még — felelte nem nagy meggyőződéssel Platon apó — majd meglátjuk, ki kihez megy pirogra...

Az történt, hogy az öreg aknafelvigyázó az 1910 év nyarán ott halt meg a kolerás barakkban.

— És mit gondolsz — mesélte Platon apó századszor is: — Azt mondom: meglátjuk, ki kihez megy pirogra. S ahogy mondtam, úgy is lett, meghalt kolerában!

Tankönyvébe nézve, Sztyepan gyakran hallgatta az öreg kimért hangját. Néha nem ragadott ki egy szót sem — apó hangja halk neszbe folyt össze; néha azonban egy-egy szó fölhívta érdeklődését — ilyenkor, anélkül, hogy a könyvet letette volna, odafigyelt. De a leggyakoribb az volt, hogy amikor Platon lelkesedni kezdett, Olga odament a kemencéhez s rászólt:

— Hallgass már, zavarod.

— Igaz, magam is mondom, minek a fiút zavarni — felelte Platon apó sértődés nélkül — csak gyarapodjék a tudásban — s abbahagyta a történeteit.

Azután, hogy isten létéről beszélgettek, a vegyész nem kérdezgette többet Sztyepant; azon volt, hogy tüstént hozzáfogjanak a tanuláshoz. Alig ült le Sztyepan, a vegyész már nyitotta is a könyvet.

— Hol is hagytuk abba utolsó alkalommal? — kérdezte. Sztyepan észrevette ezt a sietséget, érezte tanulásuk első perceitől a természetellenes feszültséget, de nem tudta megérteni, mindez honnan ered. A vegyész egyszer megkérdezte tőle:

— Senki sem tudakolta, hogy miért jár hozzám?

— Nem, senki sem.

A vegyész elmosolyodott.

— Látja, éntőlem ma megkérdezték — s jelentőségteljes pillantást vetve az ajtó felé, suttogva tette hozzá: — A laboratórium a Martin-mű főnöke alá tartozik, s a maga keresztpapája mester a Martinban, úgyhogy nincs semmi csodálatos a dologban. A műhelyfőnök kérdezte meg, udvariasan és mosolyogva, de mégis egészen hivatalosan.

Másnap, munkaidő alatt Abram Kszenofontovics odament Sztyepanhoz s olyan képpel, mintha lopáson érte volna, így szólt hozzá:

— Öntés után bejössz hozzám az irodába.

Sztyepan csodálkozott; mért hívatja őt a mester? De hirtelen eszébe jutott, amit tegnap a vegyésszel beszélt. „Bizonyosan azért" — gondolta elrémülve.

Dolgozott, leverte kötényéről a szikrát s szinte egész öntudatlanul tért ki a mellette elfutó munkások elől. Folyton az az egy gondolat izgatta: „Csakugyan megtiltják?" Mi a rossz abban, hogy ő a vegyésszel tanul? S milyen szép sikerrel! Már a törteket tanulja, földrajzot olvas, térképet vett a városban magának, két vastag füzetet teleírt.

Sérelem töltötte el a lelkét... Hiszen mindezt nehéz munkával szerzi meg. Hogy szeretne esténként aludni. Nem tréfa: nappal az olvasztóban dolgozni, aztán rögtön nekiülni a tanulásnak. De megtalálta a módját, hogy csapja be az álmot: egy perc szünetet sem adni, „futni megállás nél-

kül", feszülten gondolkozni, írni, olvasni állandóan, belül hajtva magát: „Gyorsabban, gyorsabban, gyorsabban."

S milyen kínos reggel a fölkelés, amikor minden porcikánk mozdulatlanságért és nyugalomért esdekel! S milyen édes lopva az anyja arcába nézni! Amíg Sztyepan éjszakai munkáját őrzi, olyan az arckifejezése, hogy no, mindjárt nyílik a mennyezet s a szoba mennyei fényben ragyog föl... S milyen kellemes a vegyész csodálkozó arcát látni, amikor azt mondja: „Hohó, ez gyorsan ment!"... A megoldott feladat, a könyvnek egy megértett lapja örömteli érzést ébresztett benne, mely különös módon a bányabeli munka napjaira emlékeztetett: ahogy a föld színére felért, meglátta a napot, arcán, szemehéján megérezte a száraz, szeles levegőt, hirtelen megrészegedett attól a mindennapi boldogságtól, hogy a földön van s rajt élhet... A tanulás, eszének ez a megfeszítése, éppilyen kimondhatatlan és egyszerű örömet okozott neki.

Az öntés közvetlen váltás előtt ért véget. A munkások fújtak egyet s izzadt arcukat törülgetve mentek el a kemencétől, aztán leültek, rágyújtottak. Sztyepan levette a vitorlavászon tenyérvédőt, övébe dugta s a mesterhez ment.

Abram Kszenofontovics ott ült a fapadon, a piciny homályos ablaknál s a piszkos fuvarleveleket nézegette.

— Na, itt vagy — mondta meglátva Sztyepant, — gyere csak ide.

Kövér arcán méltóság, fáradtság és egykedvűség ült, apró szemével élénken és vidáman pislogott.

— Mit hallok rólad, Sztyopka? — mondta ásítva s ásítás közben egy rövid, gyors pillantást vetett Sztyepanra.

— Miért? — kérdezte Sztyepan, nyelvét kiszáradt szájaszélén végighúzva, s megigazítva övén a tenyérvédőt.

— Mi ez, Sztyopa, mit beszélnek felőled? — kérdezte újra Abram Kszenofontovics.

— Mit beszélnek? — mondta komoran Sztyepan s azt gondolta: „Megfog, a zsíros ördög."

— Már hogyne — mondta ki végre Abram Kszenofontovics — azt beszélik, hogy te majdnem hogy verekedést kezdtél a kocsmában.

— Dubogriz mondta, ugye? — kérdezte Sztyepan s közben nagy megkönnyebbülést érzett, hogy egész más tárgyról folyik a beszéd.

A mester Sztyepanhoz hajolt:

— Újságot olvasol talán — kérdezte hirtelen — vagy ki világosít föl téged?

— Hová gondol, Abram Kszenofontovics... egyszerűen részeg voltam. A részeg, tudja milyen...

A mester erősen belenézett Sztyepan szemébe. Sztyepan meg a mesterre nézett. Abram Kszenofontovics ásított egyet, de most egyáltalán nem színlelésből.

— Eh, bújjatok, ahányan vagytok — mondta — a pokolba, bizonyisten, elegem van. Úgyis sok a munka, minden órában felelősségre vonják az

embert. Ez a koksz rántottát sütni jó, nem ércet olvasztani, egészen szétporlad. Énnekem pótlékot nem adnak — foglalkozzék vele a rendőrfelügyelő! Igaz, Sztyopa? Ő kapja a fizetést érte. Undorodom tőle. Én magam is munkás vagyok; kohómunkás és vízvezetékkezelő voltam; később főolvasztár. Azt hiszed, jó — ilyen kutyadologban eljárni?

Sztyepanra nézett, akit kihallgatásra rendelt, s most részvétet kívánt tőle. Sztyepan pedig megörülve, hogy félelme nem bizonyult jogosnak, elfeledkezett a beszélgetés furcsa voltáról, megsajnálta Abram Kszenofontovicsot.

— Igaz, van dolga a kemencénél elég...

— Mi a véleményed, helyesen mondom, hogy kutyadolog ez? Mi? Kutyának való? Igaz?

Megismételte néhányszor a kérdést, s szeme legmélyén sárga, értelmes tűz villant föl váratlanul.

„Csapda!" — gondolta nyugtalanul Sztyepan. Abran Kszenofontovicsot nyilván akarata ellenére is vonzotta a „kutyának való dolog", ha nem is adtak pótlékot neki.

— Na, jól van, menj akkor hát — mondta — de azt tanácsolom neked, ahogy öreg munkás ad tanácsot a fiatalnak, minden alattomosság nélkül, istenbizony: amennyiben... meg akarnák a fejedet zavarni — vannak ilyen emberek a gyárban, magad is tudod — akkor gyere csak hozzám, jöhetsz egyenesen a lakásomra. Csak gyere oda, ne mondd magadban, hogy a kövér... Nekem is munkásszívem van, mindent megértek, igazán, azonmód egyszerűen s nem tanítlak rosszra. Azt is megjegyzem magamnak, hogy a munkában igyekszel, megkapod érte a jutalmadat. Azért is hívtalak ide, hogy megdicsérjelek.

Sztyepan megkönnyebbülve ment el a mestertől. Nem tudta, készakarva tévesztette-e meg őt Abram Kszenofontovics — vagy a hőség, az egész világ iránti közöny lustította el, azért nem vitte végig a furfangos beszédet s kezdett el másról fecsegni; vagy lehetséges, hogy valóban munkásszíve van?

De ezen a napon még egy ilyenfajta históriát kellett átélnie. Amikor a vegyészhez ért s kinyitotta a kaput, Andrej Andrejevics jött szembe vele. Nyilván nemrég jött meg a gyárból, orra és füle még kormos volt.

— A lakómhoz jársz még mindig? — kérdezte az öreg elmosolyodva. Megnézte Sztyepant és megcsóválta fejét. — Egészséges bika lett belőled. Mennyit kapsz a nagyolvasztóban?

— A múlt hónapban huszonkét rubelt.

— Kohómunkás vagy?

— Segéd az olvasztár mellett.

Hallgatagon álltak ott. Úgy látszott, hogy a beszélgetés véget ért, de Andrej Andrejevics nem engedte be Sztyepant a házba. Egypár pillanatig habozott, aztán kinyújtotta a kezét.

— Add csak ide a könyvecskéidet — mondta és köhintett egyet.

— Minek? — kérdezte Sztyepan... — „Mit akarnak tőlem, mint a kutyát, egész nap hajszolnak?'' — gondolta.

Andrej Andrejevics arca barnás-vörös lett; száraz, fehér haja szinte lobot vetett a füle fölött.

— Az én házamba jársz vagy csapszékbe? — kiabálta. — Minden jogom megvan megnézni, miféle rongyot hurcolsz ide a házamba.

Gyorsan kirántotta a könyveket. Sztyepan könnyen visszatarthatta volna, de félt, hogy elszakítja a drága lapokat s akarata ellenére kinyitotta a kezét.

— Úgy, úgy — mondta Andrej Andrejevics és haragosan, hangosan zihálva kivette a tokból a szemüvegét.

Az ajka lassan járt, úgy betűzte a könyvek címét, egyiket a másik után; végül az egész csomagot odanyújtotta Sztyepannak. Összeráncolt arca elégedett, nyájas mosolyra derült.

— Csoda alak vagy te, csoda alak — mondta mókázó hangon.

Megveregette Sztyepan hátát, kivette a dohányzacskóját, a hosszúra vágott mézsárga dohányból vékony cigarettát sodort.

— Itt van, gyújts rá — mondta — török dohány, csak énnekem van az egész gyárban. Egy görög hozza: csempész.

Amíg Sztyepan a cigarettát sodorta, Andrej Andrejevics haragosan pillantgatott Sztyepan vastag, csőforma irattekercsére.

— Miért nem jöttél oda s mondtad el: keresztapám, így és így áll a dolog, van szerencsém lakójától, aki a házában lakik, nyelvtani, számtani és másféle leckéket venni, he? Mért nem jöttél? Én meg már azt hittem, ördög tudja, mit nem olvastok ott. Te derék fiú vagy, okos, s én nagyra becsüllek téged. S tartsd szemed előtt, ha kell, mindig segítségedre leszek, hogy ember váljék belőled. Hát anyád hogy van? Miért nem jön hozzánk?

— A városba jár mosni — felelte Sztyepan szomorúan nézve a szívélyes Andrej Andrejevicsre.

— Hát persze, ha az ember egyszer betegeskedik, nehéz a gyárban dolgoznia. No csak menj, tanulj. Hanem csoda alak ez az én lakóm is, micsoda ködbe burkolódzik: odajött hozzám s megkért, hogy ne beszéljek róla. Én meg csakugyan azt hittem, az ördög tudja mi — s elmentem a műhelyvezetőhöz. Ej te, bizonyisten... Na menj, menj csak be...

Sztyepan furcsa érzéssel ment föl a tornácra. — Andrej Andrejevics helyeslése kiábrándította és megsértette.

A vegyész látta az ablakból, ahogy Andrej Andrejevics megállította Sztyepant s a könyveit nézegette.

Amikor Sztyepan bement a szobába, Alekszej Davidovics odament hozzá, kézen fogta és így szólt:

— Mindent láttam, Kolcsugin. Ám csináljanak, amit akarnak, én semmitől sem félek. Hallja, semmitől — és ne féljen maga sem!

— Nem csinált semmit, csak nevetett — mondta Sztyepan, de Alekszej Davidovics nem hallgatta meg.

— Üljön le, Kolcsugin — mondta ünnepélyesen — üljön le. Mielőtt

hozzáfognánk a tanuláshoz, el akarok olvasni magának valamit. És jegyezze meg: én az óráinkat nem hagyom abba, elvezetem magát addig, ameddig kell, két év múlva leteheti a felvételi vizsgát a műegyetemre. Ünnepélyes ígéretet teszek erre. Hallja? S most figyeljen ide.

S elkezdett olvasni. A lélegzete hamarosan szabadabbá vált, csak egy-egy különösen hosszú mondat olvasása közben reszketett meg kicsit a hangja.

Az első szavakat Sztyepan szórakozottan hallgatta. Sajnálta a vegyészt s szerette volna megnyugtatni, elmondani, milyen jól végződött a beszélgetésük Andrej Andrejeviccsel. De nem tudta rászánni magát, hogy az olvasást felbeszakítsa; oda se hallgatva, a vegyész meg-megránduló arcát kísérte figyelemmel. Ezekben a pillanatokban teli volt tisztelettel tanítója iránt, ugyanakkor szánalmat is érzett iránta: szerette volna megvigasztalni s megvédeni. És különös dolog, Alekszej Davidovics, miközben olvasott, valóban panaszos szemmel nézett tanítványára, mintha ez a széles homlokú munkásfiú segítséget és támaszt nyújthatna neki.

Aztán az olvasmány mindkettőjüket hatalmába kerítette. A vegyész megint szokott világában érezte magát, ahol nem a piciny tudásukra büszke, goromba mesterek a gazdák, sem a dölyfös, megvetően udvarias igazgató. Sztyepan először hallotta Archimedes és Galilei nevét, félig elnyílt szájjal figyelt, közben egy kicsit tanítója felé hajolva.

A vegyész befejezte az olvasást s becsukta a füzetet.

— Megértette, Kolcsugin?

— Meg.

— Éspedig mit? — s kérdése már a szokásos, tanítói volt.

— Higgye el, megértettem mindent, Alekszej Davidovics. Volt nálunk ötben egy ember — mondta hangját leeresztve — még lakónk is volt, Tkacsenko, azután Zvonkov, a lőmester, aztán még sokan — azok mind az igazságért harcoltak, az utolsó pillanatukig. Elfogták őket, egyeseket fegyenctáborba hurcoltak, másokat mondják, föl is akasztottak, de az igazságtól nem tágítottak. Egészen úgy, ahogy ön olvasta.

— Látja — mondta a vegyész — különböző dolgokat kever össze: ezek itt az emberiség nagy lángelméi, akik a tudományos igazságért küzdtek, maga meg politikai kilengésekről beszél.

„Az ördögöt, nem az" — gondolta Sztyepan.

— Akkor hát, Kolcsugin, gyerünk, térjünk a dolgunkra — mondta a vegyész. — Hol vannak a könyvei?

— Alekszej Davidovics, ő semmi olyasmit sem mondott. Azt mondta, csak tanuljak tovább. Azt hitte, nem számtannal foglalkozunk.

— Fölösleges elmondania — szólt a vegyész — énnekem nem kell engedély.

Ez az emelkedett hangulat nem hagyta el őt a lecke egész ideje alatt s amikor a tanulás véget ért, odament a könyvespolchoz s levett egy vastag könyvet.

— Tessék — mondta — előbb azt gondoltam, szigorú határt szabok a

tanulásunknak, csak az exakt tudományokkal foglalkozunk. Most megváltoztattam a véleményemet. Fogja ezt a gyönyörű könyvet, Ibsen drámái, rejtse el jól valahová s olvassa el.

Sztyepan az öve mögé süllyesztette a könyvet, a meztelen testére; mindig így dugta el a könyveket, hogy a telepbeli ismerősök ne nevessenek rajta, no meg nem volt veszélytelen dolog munkásfiúnak könyvvel járkálnia.

— Leckéje van bőven — mondta a vegyész — ne szerdán jöjjön, hanem pénteken.

Hazafelé menet Sztyepan megállt, eszébe jutott Galilei, fölsóhajtott, végigsimította a hasát, megtapogatta a könyvet, megcsóválta a fejét.

— Eh — mondta fennhangon, s elment a városba az Első-sorra, Verkával sétálni.

12

A nagyolvasztó-üzemben az új főnök, Volovik alatt még rosszabbul ment a munka, mint az előbbi alatt. A kettes nagyolvasztónak, ahol az olvasztó-medence megrepedt, az igazgató határozata szerint már rég adnia kellett volna a nyersvasat, s csak most végezték el benne a falazást, s még legalább tíz napra volt szükség, hogy a munkát befejezzék, az új falat kiszárítsák s újra begyújtsák a kemencét. A három másik nagyolvasztóban is folyton volt valami baj. A kohókban mindennap kiégett egypár fúvóka; egy hónap alatt több mint száz fúvóka égett ki. A folytonos munkamegszakítás idegesítette a munkásokat. Fiscsenko egész komorrá vált, állandóan hallgatott. Sokáig nézte a kohókat, mintha meg akarta volna érteni, miért lázonganak, miért nem engedelmeskednek az emberi akaratnak. A negyedik kemencénél a nyersvas lecsapolásánál víz került a formázó csatornába és robbanás történt, a formázó égési sebeket szenvedett a vállán és a nyakán, az olvadt vas felforrt, összekeveredett a homokkal s egészen tönkrement. A vasöntők egy napon át csak az odasült vasat verték le; a zúzdába kellett küldeni s ott szétzúzni, úgy hordták újra a nagyolvasztóba.

Csak a hármas kemencénél, ahol Abram Kszenofontovics volt a mester, dolgoztak jól — huszonnégy óránként ötször csapoltak, a fúvókák sem égtek ki gyakran. Mjata fölbuzdulva, jókedvűen szaladgált a kemence körül s a kémlelő-nyíláson át benézett a fúvóka körül viharzó, ragyogófehér kokszlángra. Csodálatos érzéke volt az üzem legkisebb zökkenője iránt is. A fúvókacsere az ő vezetése alatt olyan gyorsan ment végbe, hogy még Dubogriz, a vízvezetékszerelő is, aki pedig nem szerette Mjatát, megdicsérte érte.

— Jöjjön az a víz! — kiáltotta oda neki Mjata. — Ha akarod, kirántom a fogad. Ahogy a fúvókát cserélem, nem veszed észre.

Mindenütt ott volt, minden munkába beleavatkozott, minden aprósá-

got észrevett, többet tudott a mestereknél olyan dolgokról is, amelyek pedig nem őrá tartoztak. Gyakran szólt oda Kolcsuginnak, a segédjének:

— Menj oda az érctárolóhoz, kérdezd meg, milyen ércet adnak...

Fölküldött a föntiekhez az adagolószintre megtudni, hogyan megy az adagolás. Figyelemmel kísérte az öntőcsatorna kiszárítását, tudta, mi történik a formázóknál, homokja a lecsapolónyílás számára mindig kifogástalan állapotban volt, az agyag is — a „tejfölös túró" — a nyílás föltörését olyan ügyesen, pontosan és lelkiismeretesen végezte, hogy a hűtők egyetlen egyszer sem égtek ki. Abram Kszenofontovics mindenben engedelmeskedett neki, gyakran kikérte tanácsát, noha látnivaló volt, hogy nagyon is nem szerette, s valahányszor alkalom kínálkozott, ilyesformán szólt róla Voloviknak:

— Tapasztalt, edzett munkás, csak túl hóbortos, s nagyon nagy véleménye van magáról. Előtte nemhogy a mesternek, a mérnöknek sincs semmiféle tekintélye; ő tud csak mindent.

Sztyepannak néha úgy rémlett, hogy Mjata a gyár igazi gazdája: mindent tudott és mindenkinél jobban dolgozott. Szeretete a nagy olvasztár iránt akaratlanul átragadt Sztyepanra is. Mindig furcsa volt látnia, hogy Volovik mérnök, amikor odajött, hogy ellenőrizze Mjata munkáját, milyen magas lóról beszélt az öreg főolvasztárral. Igen szerette a nehéz és merész munkát, amellyel a tűzokádó kemencék felett uralkodtak, de ugyanekkor egy másik érzés is élt benne, épp az ellenkező: a gyűlölet ugyanezek a kohók iránt, amelyek körül csalás, hazugság, durvaság, fenyegetések, büntetések gomolyogtak fekete füst gyanánt. S úgy látta, majdnem minden munkatársában ugyanilyen ellentmondó érzések éltek. Mindnyájan büszkék voltak a kínos és félelmetes munka után, amikor közös erőfeszítésük a kemence szörnyű erejét legyőzte. Miska Pahar a mámorhoz hasonló állapotba került, belemászott a tűzbe, csakhogy minél kifogástalanabbul végezze a munkát s örült az elragadtatásnak, amelyet pajtásaiban ébresztett. S ugyanez a Miska Pahar gyönyörűséggel mesélte el, hogy cserélte ki a raktárban a jelzőcédulákat a különféle nyersvashalmokon, úgyhogy most már nem lehetett megállapítani, melyik a kovácsolható és melyik az öntődei nyersvas.

Voltak persze olyanok is, akik gyűlöleten kívül semmit sem éreztek a gyár iránt. Ilyen volt Ocskaszov is, aki arra beszélte rá egyik talicskás barátját, hogy a kokszos kocsiba észrevétlenül dinamitpatront dugjon.

Sztyepan gyakran tette föl magának a kérdést: vannak-e olyan emberek a gyárban, mint Zvonkov lőmester, vagy a fémöntő Tkacsenko-Petrenko? Érezte jelenlétüket. Olyankor suttogva mesélgették:

— A villanyostelepen a rendőrség letartóztatott politikai vétség miatt egy munkást, a mechanikai műhelyben mindenkit megmotoztak, pétervári újságot kerestek.

Ocskaszov elmondta, hogy tavasszal a rendőrség elfogott egy fiatal legényt, mert vörös zászlót próbált kitűzni a Martin-mű kéményére. Beszélték, hogy a hengerműben van néhány munkás — azok egy földalatti

szervezet tagjai. Sztyepan érezte a jelenlétüket. De hogy találjon rájuk — azt nem tudta.

Néha azon is elgondolkozott, miért olyan zilált és helytelen minden, miért nincs egyszerűség és világosság az életben. De az életnek ezeket az ellentmondásait, amelyekből az élet állt, állandóan szülvén őket, s maga is belőlük születvén — nem tudta megérteni. S hirtelen dühvel, néha görbén nézett a mesterekre, mérnökökre s irodásokra, és arról ábrándozott, hogy titkon elrontja a vízvezetékcsövet, kiéget a kohóban minden fúvót, átégeti a hűtőket, úgyhogy először a műhely, aztán a gyár fél évre üzemen kívül kerül, a munkásokat szélnek eresztik, s a társaság elbocsátja a mérnököket, elzavarja az igazgatót. S egy félórával az efféle ábrándok után, örülni tudott egy futó dicséretnek, amit Mjatától vagy a mestertől kapott.

Két világ volt előtte. Az egyik a tudomány értelmes, egyszerű, tiszta világa, ahol semmi sem volt a hitre bízva, mindennek megvolt a bizonyítéka, s az elmélkedésnek s a szellemi erőfeszítésnek megvolt a jutalma. A mértani bizonyítások, amelyekbe az utóbbi napokban gyakorolta magát, megrázták kötelező erejükkel. És a másik világ — füstös, sötét, zilált, ahol minden lépés csupa hazugság; ez az ostoba és rettenetes világ, amelyben az ő szegény, borús élete is folyt, tele mégis reménnyel, szeretettel és örömmel.

... Ezen a napon először érződött igazán az ősz. S noha az eget bevonó vékony fátyol magasan volt a föld fölött, a levegő pedig valahogy különösen meleg is volt s a nap majdnem nyáriasan ragyogta be a dombokat, völgyeket s a széles puszta szakadékait, mégis mindenen érezni lehetett a törést: beállt az ősz. Ott volt a levegő nyugalmában, a magábaszállt tűnődésben, amely az egész természeten, a kékesfehér égtől a legkisebb fűszálig úrrá lett. A puszta különösen tágasnak látszott, az ég hallgatagnak. A madarak kiáltása és röppenése, a rövid, bátortalan szellők, a bokrok merev leveleinek alig kivehető susogása — nem volt már nyárias, nem az életről beszélt. A madarak hangja nem töltötte be, csak megzavarta a csöndet; szárnyaik mozgása csak alábúzta a föld mozdulatlanságát, a szél sem volt élő lehelet, alig hallhatóan és szükségtelenül nyugtalanította csak a lehűlő levegő nyugalmát. Az ilyen napokon az embert mélabú fogja el, nem szívesen enged a föld gondjainak, igyekszik lassan mozogni, s csendesebben beszél.

Ez alatt a nyugodt, tejes ég alatt, a természet haldoklásában, ott állt a gyár, munkások ezrei dolgoztak reggeltől estig fémzörgés közt, gázban és tűzben. De különösen nehéz volt ez a nap a kohóbelieknek: a harmadik nagyolvasztó is rakoncátlankodni kezdett. A salakcsapolónyílásnál álló munkás már az éjszakai váltás alatt észrevette, hogy a salak sűrű feketén jön, nem ereszt fehér füstöt. Közölte ezt az olvasztárral, aki szidni kezdte a gázszabályozó munkást. De a gázos szabályszerűen fújtatott, semmivel sem adott hidegebb gázt, mint kellett. Odahívták a műszak ügyeletes mesterét. Az úgy rendelkezett, hogy elő kell melegíteni a fúvást. A gáz-

szabályozó munkás a fújtatókészüléket mindjobban gázra állította át, de a salak mind feketébben folyt. Mindenki előtt világossá lett, hogy a kemencével baj van — hidegen kezd járni.

Amikor Sztyepan reggel munkába ment, a legszívesebben elkószálta volna a munkanapot; elhalad a gyárkapu mellett — kimegy a pusztára egy távoli tavacskához, ott leül egy kis kőre, cigarettát sodor, úgy ül sokáig, dohányozgat és nézi a nyugodt, csendes vizet, egész nap egyetlen mozdulatot sem tesz s egy szót sem szól...

Ilyen csöndes, elmélázó hangulatban ment el a szegecselők mellett, oda se figyelt a kazánlemez-műhely száz kalapácsának kopogására, nagyon is megszokta már őket, semhogy a figyelmét magukra tereljék. Átment a síneken és a nagyolvasztókhoz ért. Itt hirtelen megérezte a kemencénél uralkodó feszültséget. Néhány pillanatig kínos habozás volt benne: ne forduljon-e vissza. Nagyon is félelmesen és idegenül festettek ezen a reggelen a nagyolvasztók, az öntőudvar, a nagyolvasztót körülvevő vaskolbászok, a megfeszült nyakú hengerészek, amint hatvanpudos tömböket hengerelnek; a nyersvas, érc, koksz egész súlyos, rőt s fekete világa. Egy pillanat múlva azonban már vonzotta a gyár élete Sztyepant. A kohóban a korai idő ellenére, az egész főnökség ott volt már: a főmester, Fiscsenko, Volovik mérnök, aztán még két mérnök; mondták, hogy éjszaka az igazgató is kijött, s megígérte, hogy reggel nyolcra újra idenéz. A kemence megbetegedett... A tehetetlenség, s hogy nem tudták, mi az igazi módja a titokzatosan fölbomlott üzemmenet rendbeszedésének, mint mindig, most is egyenetlenséget támasztott az emberek közt. Az arcok haragosak voltak, szitkok lógtak a levegőben, rosszakarat és ellenségesség érződött minden beszélgetésben. Az öntőudvarban szűk lett a hely, tolakodtak, egymást akadályozták. Senki sem merte bevallani magának a hozzánemértését, tudatlanságát és tehetetlenségét, s a baj magyarázatát mindenki a másik hozzánemértésében és tehetetlenségében kereste.

Mjata káröröm mel mondta, Fiscsenkóra nézve:

— Igen, mert mind csak a pénzt hajszolják. Hányszor mondtam: ilyen gyors adagolással megölitek a kemencét. Hát meg is ölték. S milyen koksz ez?! Szemét, nem koksz. Azt gondolták, akármit adnak neki — megeszi. De nem! Megölték, agyondolgoztatták...

Ocskaszov rákontrázott:

— Persze, a gazdáink azt hiszik, a kemence is, mint a munkás — akárhogy megrakod, kibírja. De ő, ha vasból van is, sztrájkba lépett. Csak mi tűrünk el mindent...

Fiscsenko hallgatott, mint mindig, csak a szeme volt bánatosabb a szokottnál.

A mérnökök az üzemzavar miatt az adagolók és az öreg Afanaszjov gázszabályozó munkáját okolták, hogy hanyagul mérte az adagot.

A fiatal mérnökök arról beszélgettek egymás közt, hogy a műhelyvezető nem jól állította össze az ércmegterhelés tervét, nem vette számításba a kalacsovszki ércnek, amely nemrégen érkezett a gyárba, a különös ter-

mészetét. Abram Kszenofontovics az öreg munkásoktól a mesterekhez, a mesterektől a mérnökökhöz futott, fejét csóválta, sóhajtozott, mindenkivel egyetértett, támogatta az egymásnak ellentmondó véleményeket is — s a lelke mélyén nem érdekelte sem a kemence üzemzavarának az oka, sem az, hogy sikerül a kemencét meggyógyítani. Őt csak egy izgatta, érdekelte: hogy baja ne támadjon, a háttérben maradjon, elkerülje az igazgató dühét. Mindenkinek elmagyarázta, hogy az ő műszakjában a kemence még jól dolgozott, hogy ő a főnök minden rendelkezését teljesítette, hogy a főolvasztár és a gázszabályozó kitűnően végezték mellette a dolguk, hogy mielőtt átadta a váltást, minden a legteljesebb rendben volt; reggel pedig, amikor átvette a váltást, már minden rosszul ment — a salak nem jött ki, a fúvókon rajtamaradt az anyag s minden megbomlott. S noha mindent az éjjeli váltásra hárított, ezt is általánosságban tette, senkit sem vádolva, sem a mestert, sem a főolvasztárt, sem a gázszabályozót, sem az adagolókat, sem az ércet, sem a kokszot, sem a mérnököt... A kohóba érkező felettesek három táborra oszlottak. Az egyik elsősorban az üzemzavar okát akarta kinyomozni (ha megtalálják az okot, minden magától helyrezökken), a másik az élő bűnöst szerette volna mindenáron megtalálni. Ezek az öregebb munkásokat és mestereket faggatták, titokzatosan hunyorgattak, cselszövő kérdéseket tettek fel ártatlan képpel. Ezek úgy hitték, hogy mihelyt az eleven bűnöst megtalálták, a dolog magától rendbejön, a kemence megindul... A harmadik csoport a kemence működését igyekezett rendbehozni; ha ez egyszer sikerült, sem az ok, sem a bűnös nem érdekelte őket. Ezek azt tartották, hogy a nagyolvasztó üzemmenetéből úgysem ért meg semmit az ember, és nem is bűnös senki semmiben. Sztyepan rögtön fölismerte ezt a harmadik tábort; ebbe tartozott Fiscsenko főmester és egy fiatal mérnök, Kubarev; Volovik azonban, miután kiadta rendelkezését, hogy vessenek a kemencébe még néhány adag kokszot, s a következő megterhelésnél csökkentsék az érc mennyiségét, a bűnös kereséséhez fogott...

Mjata, valahányszor a kémlelőnyílásba benézett, kétségbeesetten felnyögött.

— Tönkretették — mondta — tönkretették... — s egy ízeset köpött Volovik irányába... — Mérnök úr, Anton Szaveljics — mondta Volovikhoz lépve — itt a fújással semmire sem megyünk, a salak már egyáltalán nem jön, két fúvócső eltört, a vas fölmegy beléjük. Olyan „medvét" fogunk,* amilyet Makejevkában egyszer...

Volovik végigmérte az öreg főolvasztárt és hallgatott. Mjata hosszú orrát ráncolva, kérlelőre fogta:

— Anton Szaveljics, engedje meg, hogy a fúvókat kihúzzam; ha nem megy — a keretet is kihúzzuk: egy pikával piszkáljuk, majd meglátja.

Volovik fölhúzta az egyik vállát.

— Esetleg — mondta — az egész falat is szétszedjük; vagy inkább dinamittal robbantsuk fel?

* „Medve": megdermedt s az olvasztókemencébe ragadt fém.

Sztyepan látta, Mjatának hogy jár a felső ajka, a bajusza is mozogni kezdett tőle.

— Egész nekitüzesedett az öreg, mindjárt jön a komédia — mondta Zatyejscsikov, aki Sztyepan mellett állott.

De Mjata erőt vett magán, lesimította a bajuszát és fölsóhajtott.

— Akkor hát, Anton Szaveljics — mondta — mi a rendelkezése?

Ebben a pillanatban Dubogriz lépett Volovikhoz s hozzáhajolva és az öntőudvar felé mutogatva, gyorsan beszélni kezdett neki. Mjata a szemét összehúzva a vízvezetékszerelőre nézett, aztán hangosan krákogott, köpött egyet s gúnyosan odahunyorított a segédjére. Volovik előszedte a könyvecskéjét, kis ceruzát húzott ki belőle s Dubogrizre nézve, írni kezdett.

A kohómunkások, a formázók, és a főolvasztár segédei közt a mérnök tevékenysége izgatott megjegyzéseket váltott ki:

— A neveket irkálja!

Volovik eldugta a noteszét, s mintha csak most vette volna észre Mjatát, azt kérdezte:

— No, mi az?

— Mi a rendelkezése? — kérdezte a főolvasztár.

Volovik ingerülten felelt:

— Maga, kedvesem, nem úgy viseli itt magát, ahogy illik. Ha szükségem lesz rá, majd idehívom — s legyintve elfordult.

Mjata hangosan szitkozódva odébbállt. A mérnök utána nézett, összehúzta a szemét, s egy kicsit megcsóválta a fejét.

Aztán azt mondta a hozzálépő Abram Kszenofontovicsnak:

— Ezt a vén megszállottat is elbocsátom, nincs helyén az esze!

Mjata odament a kemencéhez, benézett a kémlelőnyíláson, szinte egész testében összerázkódott. Haragosan odavágta a megzendülő öntöttvas lemezre a rudat és így szólt:

— Az ördög belétek, mi közöm hozzá, enyém a gyár, vagy mi? — s dohányzacskóját odanyújtva megkínálta Sztyepant: — Gyerünk, gyújtsunk rá!

De egy pillanat múlva újra elfogta a nyugtalanság, visszaszórta a dohányt az össze nem sodort papírvályúból a dohányzacskójába s így szólt:

— Nem, nézd csak meg, mit csináltak belőle.

Sztyepan benézett a kémlelőnyíláson. Ahol rendes körülmények közt ragyogó, majdnem fehér láng viharzott, amelybe kék üveg nélkül fájó volt belenézni, most minden sötétvörösre színeződött, a fúvókákon pedig sötét érccsomók csüggtek.

— Na! — mondta Mjata bánkódva. — Láttad? Mint a napnyugta — egészen kialszik!

Odajött Abram Kszenofontovics, s a mérnök parancsát közölte, hogy a salakot a lebocsátó nyíláson kell kiengedni.

— Eltömjük a kemencét — mondta Mjata — ezt én nem csinálom.

— Megtagadod az engedelmességet a műhelyvezető parancsának, vagy mi? — kérdezte Abram Kszenofontovics.

Mjata úgy hessentette el, mintha nem is mester lett volna, hatalmas nyolcpudos férfiú, hanem kicsiny, bosszantó szúnyog. Aztán jó hosszan és hangosan kikáromkodta magát s odahívta a segédeit.

— Mi közöm hozzá — ismételgette — mi közöm énnekem? Parancs? Hát jó, legyen parancs, mi közöm hozzá.

Sztyepan azt hitte, a vas egyáltalán nem jön ki már, de a vas jött, s vele együtt kifolyt egy kis sűrű, fekete salak is. Sztyepan sosem látott ilyen ömlesztett vasat. Pattogó szikrák sűrű felhője szállt fölé. Olyan szépek voltak ezek a szikrák, hogy Sztyepan akaratlanul is elgyönyörködött bennük. Néhány lépést hátrált, úgy nézte gyors mozgásukat: némelyik bukfencet hányva sebesen repült fölfelé, csodálatos görbéket írva le, a másik könnyedén lebegett fönn a levegőben, a harmadik meg már lefelé szállt s hirtelen eltűnt — ragyogó összevisszasága volt ez millió váratlan és szokatlan gyönyörű mozgásnak.

— No, mit tátod a szádat? — kiáltott rá Mjata.

Sztyepan azt gondolta, a mérnöknek igaza lett: a vas megindult. S ez elkeserítette.

De Abram Kszenofontovics a kényszeredetten folyó sűrű vasra nézett s kétségbeesetten csóválta a fejét.

— Megmondtam én is Volovik mérnök úrnak — mondta titokzatosan Mjatának — hogy ezzel nem segítünk a dolgon, de ha egyszer parancs, nem csinálhat semmit az ember.

Reggel kilencre kijött az igazgató. Világosszürke kabát volt rajta, szürke kalap, a kezén is szürke kesztyű. Kicsiny, keskeny szakálla is hamuszínű volt, akár a kabátja s kalapja. Óriási szakadék érződött eközt az elegáns, hosszúkás arcú ember s a kohónál dolgozó munkások közt. S noha az igazgató kesztyűjét levéve, keskeny, hosszúujjú kezét nemcsak a mérnököknek és mestereknek, de még a mellettük álló öreg formázónak is odanyújtotta, a szakadék közte és az égett vitorlavászonba öltözött munkások közt még csak feltűnőbb lett. Az igazgató néhány gyors kérdést adott fel Voloviknak s a kemencéhez ment. Ügyesen és gyorsan választotta meg az útját, fölment az öntőudvarra, bátran, gondolkodás nélkül ugrott át a lecsapolócsatornán, amelyben éppen ömlött a nyersvas és egészen a csapolónyíláshoz lépett. Munkások, ellenőrök, mesterek és mérnökök százai tették meg ezt az utat, de soha senki sem figyelte meg, hogy megy a kohóhoz a kövér Abram Kszenofontovics, vagy Volovik mérnök. Most akaratlan is megálltak, Szabanszkij minden mozdulatát nyomon követték, helyeselték, megfigyelték, kicserélték a véleményüket róla. Ő kesztyűjével hanyagul leverte a ruhaujjára szálló szikrát, odanyújtotta Mjatának fehér kezét, Mjata meg a maga mancsára nézve, habozva megcsóválta a fejét s mielőtt odanyújtotta volna az igazgatónak, köténye alatt a nadrágjában megtörülte. Az igazgató belenézett a fúvókába, néhány kérdést tett fel, lassan megkerülte a kemencét, megállt a salaknyílásnál, újabb kérdést tett föl s visszament a csapolónyíláshoz. Mindaz, amit csinált, mindennapi és természetes volt, de minél természetesebben viselkedett az igazgató,

annál szokatlanabbnak tűnt föl viselkedése a munkások előtt. Ha talán gazdag szőnyegeket terítenek elébe s úgy jön, fejét méltóságteljesen hátraszegve, ha jöttére gyorsan elzárják a csapolónyílást, az kevésbé lett volna csodálatos a munkások szemében.

Az igazgató két lépésnyire állt Sztyepantól, s ő a keskeny rózsaszín fülére s a beesett arcára sandított.

Maga sem tudta, miért, a fehér nyakáról — melyet ritka s pontosan nyírt haj nőtt be — a kemencéhez támasztott vasrúdra vetette a szemét, aztán megint az igazgató nyakára pillantott. Az igazgató nyilván megérezte a pillantást, körültekintett, s egy pillanatig fáradtan, egyenest Sztyepan szemébe nézett.

Volovik beszámolt a megtett rendszabályokról, aztán azt mondta, hogy idáig nincs még eredmény, majd fölhevülve kezdte magyarázni, hogy bizonyos emberek hanyagsága itt egészen nyilvánvaló. Az igazgató azonban félbeszakította:

— A laboratóriumot megkérdezte már, hogy mi a tegnapi érc- és kokszelemzés eredménye?

— Bevallom, nem — mondta Volovik.

Az igazgató megcsóválta a fejét, néhány kérdést tett föl Fiscsenkónak, aztán Abram Kszenofontovicsnak.

— Mi az ön illetékes szavát várjuk mindannyian — mondta Volovik s meghajtotta kissé a fejét.

Az igazgató az előtte álló mérnökökre és mesterekre nézett, aztán a kemencére, fölemelte kissé a kalapját, végighúzta homlokán a kezét és elmosolyodott:

— „S magasztos homlokára nem ült ki gondolat'' — mondta, majd Mjatára mutatva így szólt:

— Te hány medvével úsztad meg életedben?

Mjata köhintett s előre jőve, szakértelemmel kezdte számolgatni:

— Jenakievben volt két medvém, aztán Mariupolban...

— Lám, tőle kell megkérdezni — mondta az igazgató.

„Bölcs öreg, valóban'', akarta mondani Abram Kszenofontovics, de Volovikra nézett s azt gondolta, okosabb hallgatni.

Volovik pedig irigykedve nézett az igazgatóra s azt gondolta — milyen könnyedség, milyen egyszerűség: „homlokára... nem ült ki a gondolat''. Ó, te! Milyen hatalom! S lám, így beszél egy tucat ember előtt. Én leharaptam volna a nyelvem, de rá nem szántam volna magam.

Az igazgató meghallgatta Mjatát és bólintott:

— Egészen ésszerű, a laboratóriumból azonnal megkap minden adatot. — Aztán Volovikhoz fordult: — A kettes kemencét szerdán átfújatja?

— Föltétlenül — felelte Volovik.

És elmentek megnézni, hogy halad a berakás a kijavított kemence begyújtásához.

— Láttad? — kérdezte Miska Pahar Sztyepant.

— Kezet fog mindenkivel, de a szeme akár a pintyé — válaszolta Sztyepan.

— Lengyelesen van nyírva — mondta Zatyejscsikov — akárcsak én! — S önkénytelen is mind elnevették magukat.

A diadalittas Mjata pedig a beteg gyógyításához fogott:

— Mérnökök, laboránsok — mondta dühösen — ez mind csak cím, ha rákerül a sor, fenét sem érnek... Az igazgató — az legalább tudja, kit kell megkérdezni.

Nem hiába dolgoztak; estére a kemence folyékony, szép salakot adott. Amikor aztán a csapolónyílást beverték s jó egészséges vas jött belőle, a munkásokat elfogta az öröm. Fáradtságuk ellenére mind zajongani kezdtek, csizmáikkal dobogtak. Ez az emberi erő győzelme volt a tüzes kemencén. A munkások izzadt arca a folyékony fém világánál sötétvörösnek látszott, az emberi hangok zúgását elfödte a fújás nehéz bőgése, majd az éjjeli váltás fülsiketítő dudálása vegyült belé. Sztyepan az öreg főolvasztárra nézett. Ott állt, egy kicsit odébb, ragyogva öntötte el a fehér fénypatakból eredő fény, háta mögött a füstfelhő koszorújában a kemence hatalmas tömege nyúlt föl. Úgy rémlett, hogy a bőgő duda az öreget üdvözli, s ő ott állt, elgondolkozva, kissé bánatos és nyugodt arccal, a rudat a hatalom jogaraként tartva kezében. Sztyepan szíve megremegett a büszkeségtől. Ez az öreg mintha az emberi munka hatalmas és jóságos erejének lett volna a megtestesülése. A vegyész egyszer egy aggastyán képét mutatta neki egy külföldi könyvben, nevetséges, magas kalap volt rajta, asszonyos harisnyák, ostoba fehér gallérja az arccsontját verte. Sztyepan figyelmesen megnézte a rajzot, s bizalmatlanul sóhajtott föl. Most, ahogy Mjatára nézett, ezt gondolta:

— Az a Galilei is valószínűleg ilyen volt...

13

Egyszer csak váratlan, izgatott kiáltás szakította meg Sztyepan gondolatait:

— Testvérek, egy ember belefúlt a gázba — kiáltotta lentről egy munkás, a kezével hadonászva — a gázvezetékben van! Ide, hamar! — Leguggolt, ide-oda topogott a rettenetes türelmetlenségtől.

Vagy másfél tucat ember rohant le egymást lökdösve, csizmáik, ahogy az utat mutató munkás után szaladtak — kongva kopogtak.

A javítás alatt álló kohó gázvezető csöve közvetlen a földön haladt. Átmérője elég nagy volt, hogy egy ember, kicsit meghajtva a fejét, végigmehetett rajta. A munkások rettegtek ettől a vasbéltől, amelyen a mérges, robbanékony gáz a kohóból eltávozott. A gázvezeték tisztítását a legkellemetlenebb munkának tartották. Tisztítás közben gyakran fordultak elő balesetek: emberek elkábultak, elvesztették a gáztól eszméletüket. Néhány helyen a cső nem zárt tökéletesen, a gáz észrevétlenül szivár-

gott belőle, akik az ilyen hely közelében dolgoztak, egyszerre csak roszszul lettek: torkukban émelygést éreztek, lábuk reszketni kezdett, szívük — a szemnek láthatatlan ellenséget megérezve — kalapálni kezdett. Néhány nappal azelőtt, hogy Sztyepan beállt a gyárba, két talicskás, miután műszakukat ledolgozták, a cső alá feküdt pihenni. Reggel így találták őket: a félig üres vizespalack ott állt közöttük, egy papíron sózott uborka, nagy darab szalonna, fél kenyér. Nyilván megvacsoráztak s lefeküdtek aludni, készletük egy részét reggelire hagyva, a gáz azonban éjjel megölte őket... A munkások, ha ez az eset eszükbe jutott, szomorúan tréfálkoztak: „Lám, meghagyták reggelre, s reggelük nem lett nekik — elfilozofálgattak az örök témán: — Volt ember — nincs ember."

— Ott az a csapóablak! — kiáltott a munkás, aki a segítséget hívta. Egészen kifulladt, minthogy a kohótól addig a helyig, ahol a tisztogatás folyt, kétszer futotta végig a távolságot.

— Vagy öt lépést kell bemenni, ott fekszik — kiabálta. — A gázvezető azt mondta nekem: „Menj oda, segíts Gricenkónak... — oda is mentem — úgyis munka nélkül ülsz csak és dohányzol" — azt mondja... Ő meg már ott fekszik... A csizmámmal... épp megrúgtam...

Mind hallgatóztak, mohón pillantva az ablak résére.

— Itt van, ezen a helyen — mondta a munkás, óvatosan végighúzva kezét a cső érdes oldalán: nem koccintotta meg az ujjával, mintha félt volna megharagítani, vagy háborgatni.

S megint némán néztek a helyre, ahova a kezével mutatott, mintha a vastag vason át látni lehetett volna az elnyúlt ember körvonalait.

Sztyepan az emberekre pillantott, akik ott álltak az árnyékban az ívlámpa fényét elfogó gázvezető hatalmas teste mellett. Arcukat lehetetlen volt kivenni, de jól ismert alakjáról felismerte a vállas Zatyejscsikovot, a keskeny Pahart, Ocskaszovot, Lobanovot... A hallgatás tovább tartott, a szív a gyors futás után nem csillapodott le, sőt egyre erősebben vert, hiszen az emberek ezekben a pillanatokban küzdték le magukban a határozatlanságot, amelynek elég volt egyetlen pillantás a csapóablak fekete nyílására s akaratlanul is lefogta kezüket, lábukat, egész testüket.

Elsőül Jemeljan Szapozskov törte meg a csöndet.

— Már rég meghalt szegény — mondta és keresztet vetett magára.

Sztyepan rögtön megérezte ezeknek a szavaknak a hazugságát. A cső nyílása ijesztő volt és Sztyepanban is felmerült a gondolat: „Meghalt, minek bemászni oda!"

Szapozskov nyilván saját magát s a többieket vigasztalta ezekkel a gondolatokkal.

— Tűzoltókért kell szaladni, horoggal elérik — mondta és körültekintve, futásnak eredt, örült, hogy minden lépésével távolabb kerül a fekete nyílástól.

— Ha egyszer ott voltál, miért nem húztad ki — mondta Lobanov. De ezek a szavak is hazugok voltak.

— Megijedtem — mondta a munkás panaszosan.

Újabb hallgatás. Most már világos volt: nincs honnét segítséget várni. A tűzoltók messze voltak, az iroda mellett; míg Szapozskov odafut hozzájuk, befognak, idejönnek, átkecmeregnek a tömött vágányokon, megkerülik az utat elálló vasúti kocsikat, sok idő telik el.

Úgyhogy senki sem csodálkozott, amikor Miska Pahar a tenyerébe köpve, elszántan, körül sem nézve, anélkül, hogy egy szót szólt volna, bemászott a csapóablakon. Sovány, vállban keskeny teste könnyen csúszott be a sötét nyíláson. Mindnyájan a csatorna gömbölyű oldalára néztek, s megint úgy érezték, hogy a vastag vason át látni lehet, amint egy ember, fejét előrehajtva, kinyújtott karral, apró, tapogatódzó lépésekkel megy előre. Erős kapcsolat létesült Pahar és az ablaknál álló munkások közt, szinte számolgatták ott künn az időt: most érintette csizmája orrával a benn fekvőt, fölébehajolt, kitapogatta fejét, vállát, most a hóna alá nyúl; lassan, igen lassan hátrálva jön visszafelé, na most lélegzetet vett. Elmúlt egy másodperc, a második, a harmadik... elmúlt még néhány másodperc. A cső rettenetesnek tűnt föl tökéletes, nyugodt gömbölyűségében. A munkások elfordították róla a szemüket s ugyanakkor körülnézve, közelebb húzódtak egymáshoz.

Az ügyetlen, zömök Zatyejscsikov mászott be a résbe; nem olyan könnyen, mint Miska Pahar. Lecsúszott; lábai gyámoltalanul himbáltak, a könyökén rángatta fel magát, de azért szívósan, görcsösen nyúlt előre, mintha futna a veszélytől s nem feléje menne. Nagy testét makacsul húzta föl erős karján, ahogy fejét hátrafordította, az ívlámpa fénye egy pillanatra megvilágította megfeszült nyakát. Sztyepan először látta többnyire vidám arcán a keménység és szigor egészen új kifejezését. Aztán fejjel előre, befordult a lyukba. A vas megcsikordult. Egyszeriben csönd lett. Utána semmi — sokáig hallgattak így, egymáshoz szorulva. Végtére vad hévvel — mintha ebben a sötét vascsőben lakna, ami ebben a gyűlölt életben a legfőbb rossz — Ocskaszov rohant előre s mászott be az eltűnt Zatyejscsikov után.

— Az öveteket adjátok, kösd össze az öveket! — kiabálta Lobanov, s mind oldani kezdték az övüket, hogy odaadják neki, ki vastag, szívósan hajló katonai szíjat, ki egy vékonyka szíjacskát, ki egyszerű kötéldarabot.

Mikor Ocskaszov feje a cső nyílásában eltűnt, Sztyepan megérezte, hogy most rákerült a sor. Olyan hirtelen állt belé ez az érzés, mintha valaki hangosan és jól kivehetően mondta volna, s ő egyetértett volna ezekkel a nyugodtan kiejtett szavakkal. S ebben a pillanatban, amikor nem bízva többé társai visszatérésében, a cső nyílására nézett, s azt méregette, hogy lesz jobb az ablak szélében megkapaszkodnia, agyában két, ha nem is ellentétes, de egymástól teljesen különböző gondolatréteg áramlott rendkívüli hevességgel. Az egyik: az izgatott s meghatott. Gondolatok a gyárban elpusztult apjáról, Pavelról, a gázvezetékbeli szörnyű sötétségről, gázban fuldokló bajtársairól, a sétákról Verával, a ráváró halálról. A gondolatok másik rétege tévelygés nélkül, pontosan haladt, mint nyugodt, hatalmas pecsét nehezedve az első fölé — gondolatok egy csomó apróság-

ról, amitől az élete függött, s azoknak az élete, akik eszméletüket vesztve a gázzal elöntött csőben feküdtek.

Előrelépett, fölvette s erős kettős csomóval megerősítette hasán az övekből készült láncot, aztán gondolkozva kicsit, hóna alá fogta, gyors és erős rántással próbálva ki mindenik csomót. A feje kitisztult, könnyű lett, a szíve gyorsan, szabatosan vert, úgy tűnt föl neki, hogy nem is az ő szíve ver így, s hogy mindezt más csinálja, egy számára idegen ember, ő maga pedig ott áll a tömegben s mohón követi minden mozdulatát ennek az embernek, aki veszélyes és rettenetes hőstettet készül véghezvinni — még csodálatos is volt, honnan ismeri ő ennek az idegen embernek a gondolatait. Odament szélesen szétvetett lábbal a csőhöz s igyekezett a maga után húzott szíjfarokra rá nem lépni.

— Segíts csak föl — mondta, fölfigyelve a lassú, egészen idegen hangra, amely sehogy sem lehetett az övé.

A kezükre emelték és kiáltozva, egymást félbeszakítva adták neki a tanácsokat. De ő nem hallotta a hangjukat, csak a rettenetes, hatalmas nyílást látta: mintha egy fekete hold került volna hirtelen elé s az fogná el a világot. Önkénytelen visszahőkölt, kezével az ablak szélébe kellett kapaszkodnia, hogy ellenállhasson a hatalmas ösztönnek, amely testét a föld felé húzta. Tudata mélyén még átsuhant, hogy a kezek, amelyek fölemelték, erőszakkal, akarata ellenére nyomják be őt a lyukba.

A homályos, gyors gondolatok, érzések egyszeriben eltűntek a fejéből, már csak mozgott — teli furfanggal, ravaszsággal és óvatossággal, szemben a veszéllyel s halállal. Mindaz, amit lent állva gondolt, amikor tudta már, hogy Ocskaszov után rajta a sor előrelépni, most nemcsak az agyában volt ott, hanem a kezében, lábában, egész testében. Társainak a főhibája az volt — később maga sem tudta megérteni, hogy ötlött ez a fejébe — hogy fölkapaszkodás közben az erőlködéstől kifulladva, ki sem fújták magukat, hanem azonnal belemásztak a gázvezetékbe, s ott a gyors, szaggatott lélegzet vesztette el őket.

A csőben fojtó kemenceszag volt, arra emlékeztetett, amikor gyerekkorában játékból a hideg kemencébe mászott. Tenyere az ablakkal szemben lévő csőfalba ütődött; a vastag rárakódás smirglipapírszerű érdességét is megérezte.

Sztyepan gyorsan megfordulva, messze kinyúlt a nyílásból, s lassút és mélyet lélegzett. Valamit mondtak neki, kiabáltak, a kezükkel mutogattak, de ő semmit sem jegyzett meg, teljesen átadta magát a számára mindennél fontosabb munkának. Ezekben a pillanatokban nem is gondolt a néhány lépésnyire fekvő emberekre, nem érzett sem izgalmat, sem rettegést; az foglalkoztatta csak, hogy veszi az utolsó, mély, teljes lélegzetet s lélegzetét visszatartva, hogy megy végig a csövön. Akaratának minden erőltetése nélkül, szinte egy belső harangütésre, kezével és térdével eltaszította magát a cső gömbölyűségéről. A sötétség egy szemvillanás alatt elvakította. Gyors, hosszú, óvatos lépésekkel ment. Úgy érezte, hogyha egy pókháló akad az útjába, azt is rögtön megérzi, any-

nyira meg voltak feszítve az idegei. Egy lépés, kettő, három — könnyen, minden nehézség nélkül tartotta vissza a lélegzetét. Meleg lett és csönd, csodálatos nagy csöndesség. Ösztönszerűen megállt, s lassan keresgélni kezdett a lábával; — a csizmaorr testet érintett. Lehajolt, megragadta a lábat, aztán a másikat tapogatta ki. „A térde alatt" — merült föl benne a gondolat — „különben a csizmáját rántom le" — s már húzta vissza az embert az ablak felé. Hirtelen azt érezte, hogy belül valami feszíti, a szíve mindjárt szétreped, a lába is kezdett belekeveredni a szíjba. Nem bírta tovább, félig elnyitotta a száját s kezdte kiengedni a levegőt, de abban a pillanatban, amikor akarva, nem akarva újra lélegzetet kellett vennie, világosság villant föl közvetlen mellette. Ragyogó volt, kívánatos és örvendetes — maga az élet! Hogy szedte a levegőt! Lenn a tömeg, úgy rémlett, óriásivá nőtt.

— Fogjátok — mondta s gyömöszölni kezdte lábával előre, az ablakon a testet. Nem volt könnyű s vagy kettőt nyelt a csőbeli levegőből. Véletlenül megjegyezte az arcát: Ocskaszov! Orrából folyt a vér, s amikor az arca előreesett, a vér a szemébe folyt.

Aztán nagy élvezettel újra egy hosszút lélegzett, közben csodálkozott, milyen gyorsan dobog a szíve. Fejében, valahol a szeme fölött, halkan és vidáman pezsgett valami, mint az ásványvíz buborékai; nem vette észre, hogy vérének egy része meg van már mérgezve.

Leoldta és ledobta az aggató szíjat.

A második bemenetel sokkal nehezebbnek bizonyult. Mind a három test egy helyen feküdt; Zatyejscsikov nyilván eszmélete utolsó percéig az ablak felé vonszolta Pahart, Paharnak meg a munkást sikerült a gázvezetékben néhány lépésnyire előbbre ráncigálni. S most ott feküdtek, s nem akarták egymást elereszteni. Zatyejscsikov nehéz volt s nem hosszában feküdt a csőben, hanem keresztben. Sztyepan vad dühvel rántotta ki őt Pahar öleléséből. Egyáltalán nem gondolt arra, hogy társa életét menti. Az érzéketlen test értelmetlen makacsságával küzdve, azt képzelte, hogy Zatyejscsikov szándékosan, butáskodásból akadályozza őt, s gyűlölettel húzta, kárörvendve, hogy legyőzi Zatyejscsikov ellenkezését.

És a csapóablakban újból lélegzett egyet, odakiáltott valamit a lentieknek, szélesen eltátott szájjal azok is kiabáltak. De a hangjukat már nem hallotta. Esztelen lelkesültség vett erőt rajta, a szíve kalapált, rohanni, ugrálni, forogni szeretett volna... De tudatában még tartották magukat a parancsoló, egyszerű, ravasz gondolatok, hogy mint csapja be a halált, hogy játssza ki, hogy legyen erősebb, mint ő... És ez megsegítette abban, hogy Pahart az ablakhoz húzza. Miska arcát meglátva, hirtelen öröm csapta meg, tüstént elvesztett s elfelejtett minden elővigyázatosságot... A vérét fokról fokra hatalmába ejtő gáztól részegen, görcsös reszketésbe összefolyó szívverését sem érezve többé, óvatosságát vesztett kezével tapogatózva, megcsukló lábán újra bekúszott a gázvezetékbe. A veszély nem létezett többé, nem gondolt rá. A halál már ott volt — az agyában, vérében, tüdejében. S ő nem iparkodott megfutni előle, nem gondolt semmire.

csak a szíve lett tele szeretettel az ember iránt, akinek a nevét sem tudta, arcát sem látta. Úgy rémlett, hogy az apja az. S elesve, fejét a megkonduló falba verve, bukdácsolt előre s gyöngéd szavakat mormolva, húzta őt kifelé. Hogy kúszott, hogy mászott ki, Sztyepan nem tudott rá soha visszaemlékezni. Kis lángok villantak föl, levegő érintette az arcát, kimeredt ujjai az ablak felé nyúltak s anélkül, hogy elérték volna, begörbültek, görcsben a tenyerébe hajoltak. Az emberi hangok örömteli üvöltését, amely egy pillanatra elfödte a gyár zúgását, ő már nem hallotta és nem látta, és nem érezte, hogy az emberek a vasalagútból hogy húzzák ki.

A munkás- és bányásztelepek a katasztrófa örök várásában élnek. Elég, hogy egy ijesztő hír fusson szét, vagy hogy a levegőben a bányasziréna izgatott üvöltése felharsanjon, kendőt sem dobva a fejükre, az ajtót be sem zárva, a tüzet a tűzhelyben el sem oltva, asszonyok ezrei futnak a szerencsétlenség helyére... Kínzó és rettenetes az út a dudák és szirénák elnyújtott jajgatása közben... Éjjelente balesetről álmodnak, az asszony fölriad, fölkel imádkozni, az alvó gyerekre néz s nem fekszik többé vissza, reggelig hallgatja a mozdonyok tülkölését, úgy várja férjét az éjjeli váltásból. Vagy el lehet valaha felejteni az 1908-i rettenetes katasztrófát a Rikovszkij uraságok bányájában? Kétszázhetven fehér koporsó, amint ott állnak sorban a száraz vörös agyagon, a pusztai porban, amelynek felhőjébe vész e koporsók végeláthatatlannak tetsző hadsora.

Amikor Marfa a szobába belépett s anélkül, hogy Olgára nézett volna, azt mondta: „A kohónál baj van!" — Olga hang nélkül, csak az ajkával kérdezte: „Mi?" — és néhány pillanatig az ablakpárkányra, a könyvekre, a kék lámpácskára nézett.

Platon apó annyira elvesztette fejét, hogy még a szokott mondata is bennmaradt: „Ahogy megéreztem, lám, úgy is lett." — S szó nélkül ereszkedni kezdett a kemencéről. Nem számolt az erejével, ott függött a könyökén; Marfa segítette le, s támogatta a zsámolyhoz. Pavel az anyjára nézett és elsírta magát. De Olga némán állt, nem volt ereje legyőzni a merevséget, amely elöntötte.

Egyszer csak aztán felkiáltott:

— Ó, istenem, istenem! — s az utcára szaladt.

Marfa utána futott.

Pavel torkaszakadtából bőgött, s apó kabátujját kezdte ráncigálni.

— Gyerünk, apócska, gyerünk!

— Rögtön, rögtön — mormogta Platon apó.

Mankója után nyúlt s a levegőben hadonászva egyszer csak elkiáltotta magát:

— A mankómmal töröm szét az aljasok fejét, vége a türelmemnek... Egész életemben tűrtem, de most vége... Mi ez, halomra ölni az embert? Fiatalt, öreget. Majd elintézlek én benneteket! Sztyopkáért széttöröm, szét mindnek a fejét. Mit gondoltok, én nem látom innen a kemencéről? A bányász-szív mindenre emlékszik, nem felejt el semmit!

A nehéz, begombolatlan vattás nadrág majdnem a térdéig csúszott, sovány, reumagörbítette s nyomorította lábát meztelen hagyta. Reszkető ujjal húzgálta föl a nadrágot, azon erőlködve, hogy a gombokat begombolja; s mellette ott állt szakadt ingben a fiúcska, lába éppen olyan görbe — és sírdogált.

— Apóka, a mi Sztyopkánkat is, igen?

Úgy, ahogy felöltözve, Platon apó a kis Pavel kíséretében végül is elért az ajtóhoz. Lassan mozgott, a fájdalomtól minduntalan felnyögve, felkiáltva. A sötétben félrelépett, oldalára esett, Pavlikot is leütötte a lábáról.

— Rögtön, rögtön. Csak a térdemet dörzsölöm meg, s megyünk — mondta a fiúnak.

De erő már egyáltalán nem volt a lábában. Néhányszor fel próbált kelni, de nem tudott. Így ültek ott a sötétben, egymáshoz szorulva, s a gyár fölötti pírt nézegetve, kettesben sírdogáltak.

A szerencsétlenség híre gyorsan elterjedt, s amikorra Olga az útra kifutott, néhány szaladó asszonyt pillantott meg.

Nem érzett fáradtságot, noha már jó ideje szaladt. Ami fájdalom, rémület és szeretet volt benne, mind föltámadt, ennél nagyobbat már nem élhetett át. Ha Sztyepannal történik valami, az a halált jelenti. Arra a gondolatra, hogy ő maga nem hal meg nyomban — csak borzalmat érzett. Vannak ilyen hallgatni tudó, nagy jellemek, akik könnyhullatás nélkül viselnek el roppant csapásokat. Kolcsugin halála után Petrovna nem egyszer haragosan szólt Olgára:

— Sírj, sírj, mit tartod magadban, egészen kiéget.

És nincs szörnyűbb, mint a fájdalom, amikor az ilyen emberből kitör végre: összeroppantja őt, mintegy bosszúképpen, hogy oly sok éven át nem tudta legyőzni, meghajlítani.

— Ó, istenem, istenem! — kiáltozta Olga.

A gyár és a telep közt a völgyben már sötét volt. Néhány meleg csöpp hullott Olga arcába. Az eget könnyű kis füst vonta be, olyan finom, hogy átragyogtak rajta a csillagok; a piciny, alig mérhető csöppek is, úgy tetszett, nem a felhőkből estek, hanem a reszkető csillagokból. Égen és földön csönd volt, a gyár lármája alig hatolt le a mély katlanba. Amikor Olga a lejtőn kapaszkodni kezdett, a gyári lámpák fénye megvilágította az arcát. Két munkás jött szembe vele.

— Ne arra, anyácska, ne arra — kiáltotta az egyik — a kórházba vitték őket.

A munkások még soká álltak ott, utána nézve, s hallgatagon csóválták a fejük.

— Ó, milyen szerencsétlenség, milyen szerencsétlenség és oda nem engedik — körülzárták a rendőrök.

— A férje, vagy a fia — mondta a másik, s hozzátette. — Lám, a régi igazgató alatt minden műhelyben voltak tűzoltók, az új elbocsátotta őket: ingyenélők, azt mondja.

— Én is azt mondom, ingyenélők — mondta az első — éjjel-nappal csak

alusznak. Te dolgozol, hogy leszakad a bőröd, azok meg hűsölnek s szíjják a dohányt.

— De ha ott lettek volna a kohónál, nem történt volna semmi baj.

— Nem ám — mondta a másik és legyintett.

Egy kicsit vitatkoztak még, a magas gyári ívlámpák közt fölcsillanó asszonyalak után nézve.

— Milyen szép éjszaka... no, de gyerünk.

A kórház előtt körülbelül százfőnyi munkásnép gyűlt össze, asszonyok is sokan. A rendőrök visszaszorították a tömeget a hosszú kőkamra és az alacsony halottaskamra közötti átjáróról. A tömeg nyomakodott, a széles udvarra akart jutni, a kórház ablakaihoz közelférni.

— Semmit sem láttok ott — mondta egy kétmedáliás, őszes bajuszú rendőr. — Hova mászkálsz, he, hallod-e! Takarodj hátra, neked beszélek, ostoba — szólt haragosan a keresztültörő Vera Paharra.

— A bátyja van ott — világosította föl a rendőrt egy munkás.

— Mindenem ott van — kiabálta Verka. — A Sztyepanom is ott van, a Miskám is! — S a vén rendőr fekete ruhaujjába kapaszkodva, könyörögve mondta: — Engedjen be, apóka, egyedül engem, csendben leszek, csak az ablakon nézek be!

Az öreg a szemébe pillantott, amelyből gyorsan, egymás után peregtek a könnyek, s rákiáltott:

— Nem engedhetlek be! Veletek először szépen szól az ember, aztán ha kihozzátok a sodrából, megsértődtök. — S hirtelen lopva hozzátette: — Eridj be bolond, de gyorsan — s elfordulva utat nyitott.

Vera a kórház felé rohant, de az öreg mellett álló rendőr, egy szépen borotvált képű, már el is kapta a kabátkáját, s visszalökte a tömegbe. A lány hanyattesett volna, de fölfogták.

— Hova? — kiáltotta jókedvűen a rendőr. — Láttál valamit, mi?

Nyilván tetszett neki, hogy ilyen pontosan és ügyesen végzi a szolgálatát.

Ebben a pillanatban ért oda futva Olga Kolcsugina a kórházkapuba. Nehezen lihegett, fekete szemei rettenetesek voltak. Mindnyájan megismerték, egy hirtelen támadt folyosón ment, a tömeg csöndes suttogása közben.

— Kolcsuginné!

— Előbb az ura, most a fia.

— Kettő, kedvesem; Gomonovra emlékszel? Olyan testes, szőke, az volt a második ura.

— Ez Kolcsuginné, annak az anyja?

A munkások nagyobb része jól ismerte őt, s szó nélkül, lélegzetét visszatartva, nézett Olga arcába. Rettenetes volt elgondolniuk is, mit érez most ez az asszony.

Ő előrejött, Vera elébe rohant.

— Olga néni! A maga Sztyopkája és Miska is, mindketten, mindketten!...

Átölelte Olgát, s fölhevült testének az érintésétől egyszeriben kicsinynek, boldogtalannak, jóváthetetlenül megbántottnak érezte magát, s hangosan, gyermekmód felbőgött:

— S ezek az átkozottak nem engednek hozzá, mint a kutyával...

A tömegben egy asszony felsírt, aztán — a második, harmadik.

Olga reszkető ujjakkal gombolt ki egy gombot — úgy érezte, a kiskabát gallérja fojtogatja — de a rettenetes kéz tovább szorította, elakasztva a lélegzetét. Végighúzta ujjait a nyakán, megérezte testén a kereszt láncát s rántott rajta egyet. Vörös csík támadt a nyakán, de Olga nem érzett fájdalmat. Egy lépést tett lassan előre. A magas, borotvált rendőr, aki Verát elcsípte, vígan, már-már szinte jólelkűen szólt rá:

— Tágulj, asszony, tágulj, hátrább no — s látható gyönyörűséggel játszva ízes basszushangján, reárivallt: — Hova mégy?

Nem tudta megérteni Olga érzését, és nem tudta megérteni, mit élnek át Olgát nézve a munkások és az asszonyok. Ellenség és idegen volt ezek közt az emberek közt; más világban élt, annak a világnak is megvoltak a maga izgalmai, most éppen az foglalkoztatta, hogy a felügyelő őt tette meg társai fölé fölöttesnek, pedig azok közül kettő ősz ember már, valamikor Rosztovban szolgáltak, az egyiknek érme is van. S ez a gondolat megörvendeztette. A kórház előtt tolongó emberek, a magas, zilálthajú asszony azonban — idegen és ellenség volt neki, s csak zavarta abban, hogy helyesen és fürgén teljesítse szolgálatát. Amikor az előtte álló asszony gyűlölettől eltorzult arcába, száraz, fekete szemébe nézett, egy lépést hátrált s revolvertáskájához kapott.

— Eressz! — mondta Olga.

— Vissza! — kiáltott ő.

Olga érezte, hogy száz szem néz rá, hogy emberek jönnek utána, akárhova vezethetné őket — a fájdalmukká és dühükké vált. De ha egészen egyedül állt volna is egy végtelen sereggel szemben, akkor is bement volna a fiához.

— Vissza, vissza, vissza! — mondta a rendőr, rábeszélőn szinte. — No, vissza már.

— Engedj! — kiáltotta ő s rettenetes erővel, férfimód öklével az arcába vágott. Az megtámolyodott s bevérzett szájához kapott.

— Követ rájuk, a gazemberekre! — kiabált Vera.

A munkások nekilódultak a rendőröknek. De Olga nem látta, mi történik az udvaron. Befutott a sötét kórházfolyosóra, föltépte az első ajtót s egy üres, ragyogóan kivilágított szobába lépett. Egy magas fehér asztal, hosszú, vékonylábú, egy fehér veder, néhány fehér zsámoly, linóleum négyszög — mindezt egyszerre látta meg. Néhányat szítt az erős karbolszagból. A szomszéd szobából hangos férfihang hallatszott.

— Vége van, vége van, nincs többé, nincs — suttogta Olga s az ajtóhoz lépve, lassan kinyitotta.

Előtte ott állt Kravcsenko doktor, fölgyűrkőzve, vörösen, széttárt fehér

köpönyegben. A ragyogó villanylámpa világításában aranytól, fehérségtől sugárzott, s mennydörgő hangon mondta a felcsernek:

— Megértettük? Meleg takarók, a mell szabadon, az ablak egész éjjel tárva-nyitva. Ha van valami, telefonáljanak a gyógyszertárba. Szolomon Abramovics elküld értem, vagy a legjobb, ha mindjárt a kocsit küldik.

Olgát észrevéve, haragosan rászólt:

— Ez meg miféle szokás? A műtőn keresztül betörni. Hogy merészelt?... — De Olga arcára, bevérzett nyakára nézve, ügyetlen medvetalpain hozzálépett s rákiáltott: — Él, él! Hallja, galambom, él!

Olga odanyújtotta felé a kezét és fölzokogva a padlóra esett.

Annak, ami a nagyolvasztónál és a kórházban történt, késő estére Larinkán, Szobacsovkán és a Doni-negyedben minden részletét ismerték már. Mindenki el volt ragadtatva a fiatal kohómunkások merészségétől és Olga Kolcsugin elszánt erejétől; sajnálkoztak az elpusztult Gricenkón: egyedül őt nem sikerült eszméletre téríteni — túl sokáig feküdt a gázvezeték csövében. Elmondták, hogy nagy családja van falun, asszony és öt gyerek, a legidősebb tizenegy éves. A munkások véleménye szerint az özvegynek semmi nyugdíjat sem adnak. Valaki hallotta, amint a gázmester a mérnöknek odaszólt: „A munkás vigyázatlanságából történt, jöjjön ki akár öt ellenőr, én a vallomásomtól el nem állok!"

A hangulat mindenütt izgatott, dühös volt, aludni nem volt senkinek sem kedve, az emberek az udvarokra, utcákra, ívlámpák alá verődtek, nyíltan és merészen beszéltek a gyárbeli viszonyokról, fennhangon emlegették az ötös évet. Azokat az időket sokan nem felejtették még el, a nép akkor megérezte, megértette és megmutatta az erejét, úgy megmutatta, hogy hónapokon keresztül az egész orosz birodalom gépezete ingadozott.

Reggel a műhelyekben másról sem beszéltek, csak az esti eseményekről, ebédnél pedig minden műhelybe egyszerre ért el a hír, hogy a rendőrfőnök intézkedésére Kolcsuginnét az éjszaka letartóztatták.

Ezt Marfa Romanyenkótól tudták meg, aki a következőképpen számolt be a dologról:

Olgát reggel felé vitték el. Marfát különösen az rémítette meg, hogy kocsival jöttek érte.

— Menj a kórházba, mondd meg neki, hogy fáj a fejem — szólt le a kocsiról Olga — Pavelnek pedig, ha felébred, mondd azt, hogy mosni mentem!

— Ne kiabálj, asszony, megugrik a ló — mondta a bakon ülő katona s Olga rokonszenvét keresve, mindjárt hozzátette: — Hol láttak ilyet, letartóztatott asszonyokat tűzoltó lovon vinni!

— Jól van, csak hallgass — szólt rá a felügyelő Olga mellől. — Hallottad, hogy a mi lovaink állatorvosi vizsgálaton vannak. Hajts és kész, fogd be az ostoba pofád.

— A temetőbe kéne titeket vinni, gazemberek — mondta dühösen Olga. — Elragadjátok gyerekeitől az anyát, nincs bennetek szív. Ha odaenged-

tek volna tegnap a fiamhoz, megvertem volna az átkozottat?... S most az sül ki, én vagyok a bűnös?

— Jó, jó! Ott majd elmondasz mindent. Gyerünk! — mondta a felügyelő.

— Marfa! — kiáltott vissza Olga, amikor a kocsi indult már. — Marfa! Mondj el mindent az embereknek, hogyan ragadták el a gyerekeitől az anyát!

— Jól van, jól! Mindent elmondok! — kiáltotta Marfa.

Az első percben elvesztette a fejét, nem tudta, hova menjen — a kórházba fusson, a szomszédokhoz rohanjon, vagy menjen be a városba s mondjon el mindent a doktornak — ő talán segít valamit. Olga letartóztatása s ami előző nap a nagyolvasztóban történt, nagyon is vad és ostoba dolognak tetszett.

Maga sem tudta miért, Marfa Larinka felé vette az útját, ahol Szaveljev esztergályos lakott, akit még az ötös évből ismert, amikor a harcos druzsina megbízásából járt néhányszor a műhelyében.

Marfa nem emlékezett már a házra, amelyben az esztergályos lakott, de nem kellett kérdezősködnie — rögtön meglátta a kerítés mögött az alacsonytermetű embert, kétrét hajtott törülközővel a fölforrt szamovár csövét csapkodta; a szikra minden irányban ugrált, ahogy odacsapott.

— Jó napot! — szólította meg Marfa.

— Á, ez derék! Ilyen korán? — kérdezte Szaveljev. — Füstöl az átkozott! — tette hozzá, törülközőjével még egyszer odacsapva.

— Magához jöttem — mondta Marfa.

— Jöjjön be, Marfa néni, ott a kisajtó — mondta Szaveljev, fölkapta a szamovárt, s lábával ügyesen kinyitva az ajtót, előrejött.

Bevitte a szobába. Abban a sarokban, ahol a szentképnek kellett volna lennie, keskeny kis vörös könyvszekrény állt.

— Így la — mondta az esztergályos, lefújva a tálcáról a hamut s a kis széndarabkákat — az asszony a gyerekekkel falura ment s most magam vagyok a gazda.

Marfa látva, milyen gyorsan issza, második dudáláshoz iparkodva, a forró teát, elmondta neki, mi történt Olgával.

— Ó, az ebadta! — mondta Szaveljev, s elmosolyodott: — Szóval én jutottam az eszedbe?

— Te, ki más? — mondta Marfa. — Csak értelme nem lesz sok.

— Ó, az ebadta! — mondta újból Szaveljev, s befödte tenyerével a poharát, evvel mutatta, hogy befejezte a teaivást. — Értelme — lehet, hogy lesz, az értelmetlenség azonban, ami a fő, megmarad, s itt van a baj!

— Én is azt mondom — szólt Marfa. — Sokat megéltem, de ilyen még nem volt, hogy kocsin vigyék el.

— Munkába kell mennem — szólt fölállva Szaveljev, s egészen közel menve Marfához, halkan így szólt: — Hát jó, Marfa néni, majd beszélek egyikkel-másikkal a hengerlőink és esztergályosaink közül, a városba is

bemegyek. Ami pedig a dolgot illeti, arról ne beszélj előre. Köszönöm, hogy eljöttél, drága nekem a te emléked.

— Jó, jó, mire való ez — mondta bosszankodva Marfa s haragosan ment haza.

Úgy tetszett neki, egész hasztalanul járt Szaveljevnél.

— Megijedt a gonosz — mormogta haragosan — könyveket olvas, lám, szekrényt is szerzett.

De a legjobban azért haragudott meg rá, hogy nem kínálta meg teával.

— Eloltotta a gonosz a szamovárt, s elment a gyárba. Sajnálta tőlem, vagy mi, azt a kis melegvizet?

A másfélórás ebédszünetben, előbb a mechanikusoknál, aztán egycsapásra minden műhelyben ismeretessé vált, hogy Olga Kolcsuginát letartóztatták. A munkások a gyárudvaron tömegbe verődtek, zajongtak, indulatba jöttek, kiáltoztak.

— Mi az, hát az anyát nem lehet a fiához a kórházba beengedni? Azért, mert szereti a fiát, börtönbe csukják? — kiabálták a mestereknek, akik a munkásokat csillapítani próbálták.

A déli szünet vége felé járt, s a tömeg nem oszlott, csak még erősebb hangok hallatszottak.

— Engedjék ki, különben sztrájkolunk!

— Sztrájkolunk! Úgy van, sztrájkolunk!

Ebben a pillanatban kiáltotta el magát a Martin-mű mestere, Andrej Andrejevics:

— Hé, ide figyeljetek. Most jövök az irodáról. Az igazgató üzenetét hozom. A rendőrséget, azt mondta, nem engedi a gyárba; a bizalmiak jöjjenek föl hozzá, a többi meg — munkába.

Három ember ment föl küldöttségbe: Szaveljev, aztán még egy esztergályos a mechanikus-műhelyből és Mjata, a főolvasztár.

Az igazgató fogadta a küldötteket, leültette s meghallgatta őket.

— Uraim — mondta — én éppen úgy fel vagyok háborodva, mint önök. Becsületszavamat adom, minden lehetőt megteszek, hogy azt az asszonyt szabadlábra helyezzék.

A küldöttek jelenlétében hívta oda a titkárát s parancsolta, hogy kapcsolja össze telefonon a rendőrfőnökkel. A kiküldöttek lélegzetvisszafojtva hallgatták az igazgató fölharsanó hangját, ahogy a szomszéd szobában telefonál.

— Ez az emberi méltóságérzet megsértése, az én, az én méltóságomé. Az én gyáramban nem fognak pörbe asszonyokat azért, mert szeretik a gyermekeiket! Hall engem? Ha ez az érv nem elégséges önnek, azonnal sürgönyzök a miniszternek.

A küldöttek hallották s az ablakon át a megbeszélés végét váró munkástömegre pillantottak. Valószínű, hogy a rendőrfőnöknek telefonáló igazgató is kinézett az ablakon.

Azt azonban nem hallották a bizalmiak, hogy Szabanszkij, akit Kolcsu-

ginné letartóztatása tényleg őszintén felháborított, később így szólt a titkárhoz:

— Ez a Szaveljev nézetem szerint politikailag megbízhatatlan és vörös árut tart. Közölje ezt azzal a fajankó rendőrfőnökkel...

Este Olgát kiengedték, s ő haza se nézve, egyenest fia látogatására ment a kórházba. Marfa azonban még sokáig szidta Szaveljev esztergályost.

14

Körülbelül egy hét telt már el azóta, hogy Szergej Kravcsenko Kievbe érkezett, de az újdonság és gyönyörűség költői érzése, amely abban a pillanatban fogta el, mikor a vasúti kocsiból kilépve, a nagyszerű Bezakov utcát, a reggeli nap tüzében ragyogó többemeletes házak ablakait megpillantotta, nemcsak hogy nem gyöngült, hanem épp ellenkezőleg, még erősebb lett. A rengeteg új ember — nagynénje ismerősei, az egyetem homályos, hűvös folyosóin zajongó diákok, a dimbes-dombos, fákkal és bokrokkal sűrűn benőtt egyetemi kert, az első előadásaikat tartó professzorok — mindez elragadta és boldoggá tette.

Anna Mihajlovna két szobát bérelt egy kis egyemeletes házban, a Zsiljanszkaja utcában. A ház egy gyümölcsöskert közepén állt. A vastag, görbetörzsű alma- és körtefák az évek során belefáradtak, hogy fölfelé tartsák hatalmas, nehéz ágaikat s a föld felé hajlottak; olyan öregek voltak, hogy szinte nem is adtak már gyümölcsöt. A kert kerítése helyenként megdőlt, támoszlopai elkorhadtak; a kerítés alatt az árnyékban sűrűn és buján hajtott a csalán. Maga a ház nyilván igen régi volt már — alapja lesüllyedt, s kis ablakai, melyeket az orgonabokrok félig eltakartak, majdnem egyszinten voltak a földdel. Ebben az udvarban minden az elaggás és elhanyagoltság képét mutatta. Annál csodálatosabb volt, hogy az öreg házban nagyrészt fiatal, jókedvű emberek éltek, nagy kedvelői a karban énekelt ukrán népdaloknak, szenvedélyes és lármás vitatkozók, a felsőbb orvosi tanfolyamok hallgatói — a zemsztvohivatal statisztikusai, felcsernők és tanítónők.

A ház Szojfa Andrejevna Tulupcsenkóé volt, egy kövér és magas, őszhajú asszonyé. Szofja Andrejevna sok éve már, hogy elözvegyült. Férjét, aki katonaorvos volt, száműzték, mert tagja volt a Népakarat-körnek s Szibériában halt meg tuberkulózisban. Szofja Andrejevna nagyon jó asszony volt; többnyire a szerelem és elragadtatás állapotában élt s lakói, férfiak és nők közt állandóan jelentékeny egyéniségeket fedezett fel. Kevert orosz-ukrán nyelven beszélt, Leszja Ukrainkát és Kocjubinszkijt olvasta. Sokat dohányzott, egy nagy, kerek cukorkásdobozt hordott állandóan magával, abban tartotta a dohányát. Kissé elérzékenykedve, csendes, picit reszkető hangjával — szívesen vett részt a karénekben és sírt, mialatt fennhangon olvasta Sevcsenko verseit. Lakói annyit fizettek neki, amennyit tudtak, s amikor tudtak, s valahányszor pénzt kapott tőlük, fülig el-

pirult s zavartan szabadkozott. Minden lakóját tegezte, s minthogy a nevüket gyakran összekeverte, jobban szerette „szívem"-nek, vagy „ide hallgass szívecském"-nek szólítani őket. A lakói szerették, elmesélték neki szívbéli bajaikat, ő állandó gondban volt, hogy ki kivel ment Plevickaja hangversenyére, s ki kinek válaszolt hidegen. Lakóinak tudományos és szolgálati sikerei izgalomban tartották. Mindnyájan „anyó"-nak, „anyuskánk"-nak hívták csak... A kövér, nagyfejű, kurtalábú és hosszúkezű történettanárt, az ősz szakállú Szokolovszkijt pedig „apó"-nak, őneki sokan még a kereszt és atyai nevét sem tudták. Lányaival két szobát foglalt el Anna Mihajlovna szobái mellett. Idősebbik lánya, Galina a fogorvosi tanfolyamra járt, a fiatalabbik, Oleszja pedig Poljával végezte a hatodik gimnáziumot.

Szokolovszkij, aki tolsztojánusnak tartotta magát, nem evett húst, és reggelenként, hivatalba menet egy vajjal megkent nagy vizes zsemlyét s egy tányér rizskását vágott be, és öt pohár pasztőrizált tejet ivott meg rá. Nyáron a Fekete-tenger partjára utazott, „Krinyicába", a tolsztojánusok artyeljébe, ott a szőlőkben dolgozott; a tanítás kezdetére pedig még kövérebben, sötétbarnára égett arccal tért vissza, tenyere bőrkérgeit mutatva mindenkinek. Arról ábrándozott, hogy egészen odaköltözik „Krinyicába"; de nem tehette a lányai miatt, akik Kievben tanultak. Félt felügyelet nélkül hagyni őket, noha egyáltalán nem ügyelt fel rájuk. Lányai leereszkedő gúnnyal bántak vele, s ahogy a ház minden lakója, ők is csak apónak hívták. Galja, az idősebbik, aki fogorvosi tanfolyamra járt, magas, vállas lány volt, kezét, ahogy ment, katonásan lóbálta, dohányzott, gyakran nevetett, s mély hangon köhögött. Az esti összejöveteleken sok meggypálinkát ivott, s képes volt négy-öt órán át egyfolytában ukrán nótákat énekelni. Egy lenszőke, világos szemű jogász udvarolt neki; ez a Loboda hímzett ukrán inget viselt; homlokába eső haja, mint a zaporozsjei kozákoké. Szokolovszkij kisebbik lánya, Oleszja, szépségszámba ment. S valóban minden szép volt rajta: copfba kötött hamvas haja arányos, fehér nyaka, vékony ujjai, a hangja s tiszta szeme, mely haragosan és gyermekien pillantott az emberre. Hallgatag volt és bátortalan, s apja mérgére hadilábon állt a tudományokkal; tanulmányai során háromszor bukott el, úgyhogy végül a tizennégy éves Polja ott érte őt az ötödikben, pedig Oleszja akkor már a tizennyolcadik évében járt. Voronyec, a feketeszemű műegyetemi hallgató állandóan ingerelte őt, az egyszeregyet kérdezte tőle, de amikor Oleszja tiszta szemét hallgatagon ráemelte, Voronyec összezavarodott.

— Hát igen — mondta — ilyen szemekkel algebra nélkül is meg lehet élni.

Szofja Andrejevna mellett, a piciny szobában, a lengyel Sztah lakott, statisztikus. Őbelé egész csomó kievi lány volt szerelmes, de a közömbös és lomha Sztah hűvösen kezelte tisztelőit.

— Én az ilyen férfiszépségeket fogdába raknám — mondta neki mély basszus hangján a felcsernő, Dominyika Fjodorovna — hogy ne törhessék a női szíveket.

Galja Szokolovszkaja azonban azt mondta a barátnőinek:

— Ha a száját látom, azt hiszem, mindjárt elájulok.

Szergej a hetedik gimnazista Grisával, Anna Mihajlovna fiával került egy szobába, egy hosszúarcú és hosszúorrú fiúval, akinek merev, fekete haja kefeként meredt nagy fehér homloka fölé. „Don Quijote" — gondolta Szergej, ahogy unokatestvére szeplős arcába nézett, kidülledt, rőtfényű barna szemébe, a különös hajra, mely fekete volt, világos-vörös foltokkal a tarkóján s halántékán.

Az összeismerkedésnél Grisa erősen megszorította Szergej kezét s azt kérdezte:

— Te szocdem vagy?

— Igen, azaz, hogy nem — felelte Szergej megzavarodva.

— Az értelmiségre jellemző válasz — mondta Grisa. — De hát mégis: igen, vagy nem?

Alattomban Szergejre nézett s elmosolyodott. Ahogy mosolygott, az ajka előrecsücsörödött, mint a gyereké, arca pedig jóságos s kicsit ostobaforma lett. Mialatt Szergej a bőröndje szíját kibontotta, Grisa a Bejlisz-ügyről kezdett el beszélni. A nyomozásnak nyilván minden részletét tudta, s most ezzel tartotta unokatestvérét. Szergejt bántotta, hogy Grisa nem hívja mosdani, teázni. Az elmúlt éjszaka a vasúti kocsiban gyötrő hőség volt, Szergej fulladozott s a fogai alatt csikorgó finom por még most is viszolygó csiklandást s száraz forróságot ébresztett egész testében. Ha hazaérkezett volna, anyja, hallva, hogy milyen kínosan utazott, Nataljával begyújtat a fürdőbe, s hideg kvaszt hozat neki.

„Idd csak minél hamarabb, gyermekem, az egész belsőrészed kiszáradhatott!"

S egy ilyen keserves utazás után Szergej egész nap a díványon hevert volna, Connan Doylet lapozgatva. Most érezte meg első ízben, hogy az ő nyugalma, egészsége és élete másoknak nem is olyan fontos, s ez az érzés ijesztően kellemetlen volt.

„Igen — gondolta — eljött az idő, amikor a nyugalmas révből ki kell evezni a tengerre..."

— És hol a néni és Polja? — kérdezte Szergej.

— Még alusznak, este vendégségben voltak.

— Azt hittem, elém jön valaki; folyton néztem a peronon.

— Még mit nem. Mire lett volna az jó?

— Dinnyét hoztam neked, Pjatyihatkában vettem, nagyon édes, akár a cukor, sárgadinnye. Mama különben üdvözöltet.

— Köszönöm — bólintott Grisa, s rá sem nézve az ajándékra, tovább mesélt a Bejlisz-ügyről: — Ez a Golubjov nevű diák, a vád egyik sugalmazója, fanatikus antiszemita. Tudod, hogy nem hajlandó vasúton utazni, mert azt is a zsidók építették, s háromszáz versztát ment gyalog. Itt minálunk mind azt mondták, hogy nem merik Bejliszt pörbe fogni. S tessék, itt van: Verka Cseberjacskát szabadon bocsátották, Bejliszt pedig vád alá helyezték s a legnagyobb lelki nyugalommal letartóztatták. S harmadnap a Cseberjacska fiacskája, Zsenya, hirtelen elpusztul. Világos, mint a nap,

hogy az anyja sietett megmérgezni, hiszen a fiú tudta, hogy a mamája Andrjusa Juscsinszkij gyilkosa. Szép kis banda! A legszívesebben, tudod, a magam kezével mind fölakasztanám: a csuhás Pronajtiszt, a Dumában azt a gaz Zamiszlovszkijt, Golubjovot is, azt az ügyészségi rókát, Csaplinszkijt, sőt magát Scseglovitijt is. Hisz ez mind az ő jóváhagyásával történik. Szép kis miniszter! Aztán meg Tufanovot, a kórboncnokot és Puriskevicset. Tudod, mit csinált ez a Dumában? Május elsején piros szegfűt tűzött a nadrágja hasítékába, s úgy járt a folyosókon a baloldaliak közt, szétterpesztett lábbal. Isten bizony! Mellesleg, igaz, mit tartasz erről a derék Grigorovics-Barszkijról? Ügyesen csinálta. Mi a véleményed?

— Miféle Grigorovics-Barszkij?

— Hogy „miféle"? — kérdezte megdöbbenve Grisa. — Hát te nem olvasod a „Kievi gondolatot"?

— De persze, hogy olvasom, csak nem minden nap.

— Hát tudod... — mondta Grisa és megcsóválta a fejét.

S Szergej, aki egész úton gyönyörűséggel gondolt rá, hogy egyetemi hallgató létére milyen leereszkedő és pártfogó modort vesz majd föl a gimnazista Grisával szemben, egészen megzavarodott. A tulajdon figyelmességén elérzékenyedve, dinnyét vett a Grisa fiúnak, s ez a Grisa most okos, felnőtt embernek bizonyul, ő meg az ábrándjaival, kedvenc fizika-könyveivel s magával az egyetemi behívólapjával: nevetséges és félénk vidéki. A legszívesebben kiment volna az állomásra s utazott volna vissza a kedves szobájába, kedves könyveihez... A diákok is bizonyára száraz, gyakorlatias emberek, csak a politikai érdeklődésüknek élnek és kinevetik naivitását és tudatlanságát. Körülötte minden közönyös volt iránta, aki a tudomány ormait jött meghódítani, senki sem hederített rá, hogy ért a differenciál és integrálszámításhoz, akár le is tehetné a vizsgát a harmadik évfolyamból... Anyjának a szeretete, akitől egész életében sohasem szakadt még el, ebben a pillanatban kívánatosabb, nélkülözhetetlenebb és drágább volt egyetemnél, tudománynál, professzoroknál, a hírnévnél, melyről ábrándozott, zsenialitásánál, melyben olyan megingathatatlanul hitt, ahogy az öregasszonyok hisznek a mennyországban. Senki sem jött elé az állomásra, s ahelyett, hogy fölkeltenék a nagynénjét és Polját, Grisa megkérte, hogy halkabban beszéljen, s azt ajánlotta, menjenek sétálni, nehogy Anna Mihajlovnát fölébresszék.

„Mi tizennyolc versztát mentünk elébük, s micsoda izgalom volt a virág miatt... No jól van, jól, mamának majd mindent megírok a drága Anjutájáról" — gondolta Szergej.

— Akkor hát menjünk sétálni — egyezett bele bánatosan, megnézve a tükörben az úttól sápadt arcát.

Kiev fenséges volt ezen a ragyogó, őszi reggelen. Kék ég borult a városra, a gesztenyefákkal beültetett dimbes-dombos utcákat hulló levelek borították; olyan volt, mintha az úttestet színarannyal kövezték volna ki.

A fiatalok a Vlagyimir utcán tartottak fölfelé, így értek az egyetem-

hez; hatalmas, vörös épület volt, tömör oszlopokkal, most zászlók és a cár képei díszítették. Grisa egy kört húzott maga körül a kezével.

— Íme — mondta — a cár atyuskánk érkezésére. Nálunk ugyanis vendégek vannak: Nyikolaj Sztolipin. Láttad a diadalívet a Bezakov utcán?

— Az „Istenhozottat?"

— Azt hát! Ezt a vasalkotmányt egyenesen a cár érkezésének tiszteletére állították fel. Bár minél előbb elutaznának, a Hárs-soron jóformán lehetetlen járni, teli van spiclikkel. Mihelyt megállsz — odajön hozzád és néz, megindulsz — néz. Egyszerűen nem tudod, hova tedd a kezed, a szemed... Nem mégy be az egyetemre?

Szergej odanézett az ajtóra, amelynél az egyetemi hallgatók tolongtak. Hogy jusson oda, kit kérdezzen meg? Szörnyű félszeg dolog...

— Nem, minek úgy sietni — mondta — ráérek holnap — noha nagyon jól tudta, hogy az irodán diák-ügyekben épp ma kell jelentkezni.

— Akkor hát gyerünk tovább — szólt Grisa. — A Nyikolajevszkij-parkon át menjünk föl a Krescsatyikra, utána pedig haza. Tudod, miért vörös színű az egyetem? A cár rendelte el, hogy a diáksztrájk után vörösre fessék. Azt mondta: „Ha az egyetemi hallgatók elfelejtettek pirulni, piruljon az egyetem helyettük."

Szergejt nyomasztotta, hogy unokatestvére folyton csak politikáról beszél vele. Ki szerette volna kérdezni az utcákról, házakról, múzeumokról. Elragadta ez a friss, derült reggel, a pazar virágágyak tüzes őszi virágaikkal. Már nem bánta, hogy eljött sétálni, ellenkezőleg, örült neki. Mintha matróz lett volna, most szállt le a hajóról s a kikötőből egy gyönyörű délszaki városba megy föl. Elkapta az újdonság és szabadság föllelkesítő érzése. Így őgyeleg majd egész nap, s este visszamegy a hajójára s még szebb város felé hajókázik a tengeren. Büszkesége és álmai főtárgya, az egyetem most csak rémítette s fölöslegesnek tűnt föl a szemében... „Holnap, majd holnap" — gondolta — „ma nem kell." Mohón nézett a szembejövő emberekre, elegáns szépasszonyokra, a nagy kirakatokra, a hatalmas plakátokra, amelyek azt adták hírül, hogy a Nemzet Házában a „Szabad szív — rabbá tesz" és „Sok harmat hull napfölkeltéig" kerül bemutatásra, a Szolovcov Színházban pedig „Tucskov uraságék és kutyájuk". Mennyire elütöttek ezek a kényelmes járókelők, kemény- és panamakalapjaikban, a raccsoló francia nevelőnők, amint a kicicomázott, vastaglábú gyerkőcök körül buzgólkodtak, szülővárosa lakóitól... A vörös sapkás hordárok, akik a virágkereskedések körül inspekcióznak, a hatalmas, aranv cégtáblák, a tükrös kirakat fölött: „Csicskin mészárszéke", „Ingyerzsiskáék papír- és írószerüzlete", a szép, sokemeletes házak, maga az áttetsző, tiszta levegő, a derült kék égbolt, a fák szinte rézzel kivert csúcsai — milyen nyugalom milyen gazdagság mindenütt!... S Szergej akaratlanul is egy másik sétára emlékezett: a puszta fölött a füstös ég, a dudák nyugtalan üvöltése, a rongyos emberek, amint a Szmoljanyinov-bánya felé támolyognak.

A Nyikolajevszkaja és a Krescsatyik sarkán gumikerekűek álltak. Szergej elgyönyörködött a lovak büszke fejében, vékony lábaikban. A ba-

kon szakállas fickók ültek kék kaftánban, magas cilinderben, kezükön fehér kesztyű, úgy szunyókáltak a napon. A legkövérebbik óvatosan fújta ki ujja közt az orrát, nehogy a kesztyűjét elrondítsa, vagy a fogat lakkozott oldalát összefröcskölje; aztán megtörülte magát a tiszta kendőjével s lassan kinyitotta az újságját.

„Házmester és rendőr keveréke — felsőbbrendű típus, házmester sapiens, cár-házmester'' — gondolta Szergej, gúnyosan nézve a kövér emberre.

Grisa megbökte Szergejt a könyökével:

— Nézd csak — mondta — a „Kétfejű sas''-t olvassa, nagyrészük az „Orosz népi szövetség'' szállítóiparos osztályának a tagja: a Fekete százak legfőbb támaszai.

Fölkapaszkodtak a Vlagyimir-dombra, egészen a tetejére — úgyhogy a Vlagyimir-emlék, amely távolról óriási palackhoz hasonlított, most alájuk került. Erős szél fújt az arcukba a Dnyeper felől, kezükkel kellett a sapkájukat fogniuk.

A magasból nem lehetett a Dnyeper hullámzását látni, de az ember megérezte a nap számtalan, összevissza föllobbanásán, a habon, a sirályok nekifeszülő, egyenetlen röptén, a csónakok mozgásán, amelyek a vízbe süppedve, hol egész kicsinynek látszottak, hol megint kibukkant fekete, hosszú párkányzatuk. A víz folyásával ellenkező irányban pedig ott volt a város, kémények füstöltek, a szűk utcákon bérkonflisok gördültek, lefelé pedig a Dnyeper mentén az egész meredek part teli volt kerttel — Kereskedő-kert, Cár-kert, Mária-park. S még távolabb, az ég kékjében a Kiev-Pecserszkaja kolostor kupolái látszottak; a fák pompás őszi lombja semmit sem vesztett színe tisztaságából és erejéből a monostor csinos kupolái mellett. A balpart veteményeskertek homályoszöld foltjai, sárga homoktisztások, fűz és nádcsalitok közt nyúlt el; hűvös és nedves illatú, erős szél serkent, s vett lendületet fölötte.

Szergej sokáig állt ott, a Dnyeperben gyönyörködve. Azt szerette volna, hogy Grisa ossza elragadtatását...

— Milyen szép — mondta a Cár-kert irányába mutatva. — Az olvadt láva folyik így a hegyparton.

— Igen, nagyon szép — szólt Grisa s Szergej füléhez hajolva hozzátette: — Ott van Marija Fjodorovna háza, Nyikolajka abban vendégeskedik.

De Szergejnek nem volt kedve Grisa magyarázatát hallgatni — hisz ő nem hosszú időre jött ebbe a gyönyörű városba, este visszamegy majd mámorosan a hajóra, s kifut a tengerre, örökre elválik az őszi Kievtől s egyre messzebb és messzebb hajókázik...

— Hallod-e, Grisa — kérdezte, mikor újra leereszkedtek a város zajába és melegébe — nem mehetnénk el valami kikötőkocsmába, megreggelizünk, iszunk egy kis rumot, he? Mit szólsz hozzá?

— Van pénzed? — kérdezte Grisa, egyszeriben elhagyva leereszkedő, oktató modorát. — Menjünk inkább a Szemagyeni kávéházba — tette hozzá — ott csodás fagylalt van.

Bementek a kávéház félhomályos, hűvös termébe s leültek egy asztalka mellé. A kávéház üres volt, csak az ajtó mellett ült egy fiatalember, üres pohár és ures tányér előtt, nyersselyem öltözetben, és ásítozva nézegette a „Kievi lapok"-at; meg még két tiszt kávézgatott; egyikük mondott valamit a magas kiszolgálólánynak, az zavartan nevetett és Szergejre s Grisára nézett; mire a másik haragosan rászólt:

— Koljka! — s ő is Szergejre és Grisára nézett.

— Nem sajnálod a pénzedet? — kérdezte Grisa.

— Nem.

— Vigyázz, én meg tudok enni egy pud fagylaltot, betege vagyok, úgy szeretem...

Valóban megevett három porciót, a kövér kiszolgálónő nevetve mondta:

— A gimnazista úr alaposan meghűthette a belsőrészét.

— Most már hazamehetünk — szólt Grisa kifújva magát, s huncutul Szergejre nézett: — Mama meghagyta — tette hozzá — hogy azonnal ébresszem fel, mihelyt megérkezel; de én úgy határoztam, legjobb — a fagylalttal kezdeni. Nem haragszol érte?

Most már nem látszott olyan száraz alaknak, amilyennek kezdetben tartotta őt Szergej. Visszafelé az egész úton házbeli szomszédjaikról s Poljáról mesélt, otthon pedig egész meghatotta Szergejt azzal, hogy átengedte neki az íróasztalát, s a fiókokat kihúzogatva, a könyveit és füzeteit azonnal a padlóra és az ablakpárkányra kezdte rakosgatni.

— Kérlek, tessék — mondta a megzavarodott Szergejnek — az ágyadat talán az ablakhoz állítjuk, az enyémet meg az ajtóhoz, így jobb lesz neked, télen pedig, ha hideg kezd lenni, majd megint átrendezzük.

— De Grisa — mondta meghatottan Szergej — én egyáltalán nem akarok a terhedre lenni.

— De hisz énnekem egészen mindegy, te csodabogár — szólt Grisa.

És valóban, ahogy unokatestvérét közelebbről is megismerte, Szergej láthatta, hogy az tökéletesen közömbös a holmija s életének a kényelme iránt. Iskolatársainak odaadta a tankönyveit, pénzt könnyen adott kölcsön, télen, noha ott volt a kabátzsebében, kesztyű nélkül járt; szívesen vállalta a legnehezebb megbízásokat; képes volt éjszaka a főpostára menni, egy levelet föladni, vagy a szomszédnak félnapon át fát aprítani... Szergej mégsem tudta eldönteni, jó ember-e az unokatestvére. Sok vonása nem tetszett neki, Grisa egészen közönyös volt a természet iránt s nem szerette az állatokat. Polja macskáját, a kövér, kerekfejű Barszikot nem engedte be a szobába, s amikor az ágyon érte, bőrénél fogva vette két ujja közé s úgy vitte ki a folyosóra, utána kirázta a takaróját s megmosta szappannal a kezét, noha különben nemigen tűnt ki a különös tisztaságával... A filozófiával, politikai gazdaságtannal foglalkozó könyvek érdekelték. Egész éjszakákat töltött olvasással és jegyzetek készítésével. Szenvedélyei mind rendkívül hevesek voltak. Még az olyan ártatlan is, mint a fagylalt szeretete, környezete szemében kissé nevetséges, sőt néha szinte fenyegető alakot öltött.

Anna Mihajlovna megteáztatta Szergejt, s azonnal visszazavarta az egyetemre.

— Semmi halogatás — mondta. — Papád átadta nekem gyengéid listáját. Az első: kétségbeesett halogató vagy, a második: nyomában lenni, hogy mindennap megmossa a fogát, a harmadik: szorong s szorongásában nem azt csinálja, amit kellene...

— Istenem, milyen szégyen — mondta Polja, nagy száját mosolyra húzva — a kis mama kedvence.

— Nem, én csak Mark Twain életelvéhez tartom magam: „Sohase tedd holnap, amit holnapután is megtehetsz."

— Jó, jó, idd meg a teád, s mars az egyetemre — szólt rá határozottan Anna Mihajlovna.

Szergej bekapta gyorsan a vajaskenyerét, s újra nekivágott az utcának; de a facérság könnyű érzése most már nem volt meg benne. Akarata ellenére ment az egyetemre, félt, maga sem tudta mitől, szándékosan lassította a lépteit, s gyakran megállt, hogy a meredek kapaszkodón kifújja magát.

„A legnagyobb boldogság talán épp a gondatlanság és tétlenség — gondolta. — Lám, milyen kellemes volt eddig, s most, hogy megjelent a kötelesség — micsoda szomorúság."

Az egyetemen minden egyszerűen és simán ment. A hűvös, végtelen hosszú folyosókon diákok zajongtak, mind jókedvűek voltak, fölvillanyozottak, egymás iránt barátságosak. Senki sem nevetett Szergejen, senki sem kezdte vizsgáztatni. A diákügyek fürge, hegyesorrú titkárától megkapta az igazolványát, a mellette álló diák pedig elmagyarázta, milyen csodálatos emlékezete van ennek a titkárnak, eszében tartja minden diák családi nevét s el tudja számlálni az ujjain, ki nem mutatta be az anyakönyvijét vagy az érettségi bizonyítványának az eredetijét. Mielőtt elment volna, Szergej leírta az órarendet, s olyan képpel sétált a folyosón, mintha itt mindent jól ismerne, sőt egy kicsit meg is unt volna már. Bement az üres előadóterembe, megnézte a nagy ablakokat, amelyeket a fák sűrű lombozata félig elborított, a padokat, amelyek amfiteátrumszerűen vették körül a tanári katedrát, a nagyszerű, hosszúkás táblát, s azt gondolta: „Holnap elkezdődik tehát az integrálok lakomája" — s odament a dobogóhoz, egy pillantást vetett a félig csukott ajtóra, s erősen kalimpáló szívvel, könyökével a pulpitusnak támaszkodva, a dobogó lépcsőjére hágott.

— Uraim... — mondta s az ablakra pillantott.

A feje szédült, föl szeretett volna kiáltani, az örömnek olyan éles előérzete fogta el hirtelen.

Hát igen, persze, nagy ember lesz belőle, nemsokára itt áll ezen a katedrán.

— Uraim! — mondja majd — a leghatalmasabb feladat, amely az emberi értelem előtt állt, meg van oldva...

„S a halál?" — hangzott föl belül a kérdés.

„Eh, üres fecsegés — felelte magának — a zseniális gondolat halhatatlan, halál nincs, az értelem — örök."

Visszafelé menet Szergej elgondolkodott... Minél előbb befejezni az egyetemet. Huszonkét éves korára végez a tanulmányaival, huszonhároméra docentúrát kap, huszonnégyre doktor lesz, s elfoglalja a tanszéket. Mindez kétségtelennek tűnt föl. Csak a holnapi napot kell megvárni, az előadások hallgatását elkezdeni. Úgy ment, hogy semerre sem nézett, egészen elmélyedve ábrándjaiba s örvendetes gondolataiba.

— Ott voltál? — kérdezte Anna Mihajlovna otthon.

— Természetesen — felelte Szergej.

— No és senki sem evett meg?

— Inkább nagyon megtetszett — mondta — minden olyan nagyszabású: az egy verszta hosszú folyosók, a hatalmas előadóterem, mint egy színház. S mindenen a tudomány szaga. S az a gyönyörű kert. Tudja, néni, hogy boldog vagyok!

Anna Mihajlovna ránézett figyelmes, okos szemével:

— Igen, ez az — mondta — a valódi ifjúság. Az enyéimben ez nincs meg. Polja a tizenöt évével szkeptikus, Grisa meg — komor, gondterhelt, csupa fanatikus szenvedély.

Aztán elnevette magát:

— Szóval, nem olyan rettenetes, senki sem sértett meg?

— Tesék hagyni már, miért gondolja a néni...

— De hisz láttam a szemeden, amikor erővel elzavartalak, elvesztetted a fejed, halálra voltál ijedve, a lelked mélyén biztosan átkoztál is.

— Szó sincs róla! — mondta Szergej.

— Jól van, jól van, ismerem a fajtád — nevetett Anna Mihajlovna, s csodálkozva mondta: — Levél pedig nincsen és nincsen.

— Hát csakugyan — féltem — mondta Szergej — de az embernek lelkébe kell vésnie Goethe szavait:

A bölcsességnek magva e szabály:
Éltet s szabadságot az érdemel,
Aki értük mindennap harcba száll.

Polja, aki a nyitott ablaknál ült s egy könyvet olvasott, gúnyosan elkuncogta magát.

— Ezt nevezed te harcbaszállásnak — szólt átfordítva a lapot — bemenni az irodába, a tisztviselővel egy igazolványt kiállíttatni? Szép kis harcos!

— Bolond vagy — mondta Szergej és elnevette magát — nem értesz meg semmit...

— Mama kedvence — szólt Polja s becsapta a könyvet.

— Bolond vagy — mondta újra Szergej, de most már egyáltalán nem olyan szelíden. Érezte, mint vesz rajta erőt az ingerültség s maga is valami sértőt szeretett volna mondani Poljának.

— Polja, Polja — kiáltotta Anna Mihajlovna. — Milyen elviselhetetlen ennek a lánynak a nyelve!

— De mamácska, Szerjozsa tudja, hogy ez csak tréfa. Igaz? — mondta Polja, s elmosolyodva Szergejre pillantott.

— Igen, hisz te hírhedt tréfacsináló vagy — felelte Szergej.

Polja majd mindig és mindenkin csúfolódott, nem is szerették emiatt. Még a jóságos Szojfa Andrejevna is, aki nagy leleménnyel mindenkiben csak jelentékeny és nemes vonásokat fedezett föl, tartózkodva beszélt róla:

— Lehet, hogy zseniális és kivételes lény, egy jövendő Szofja Kovalevszkaja, vagy valami George Sand-féle, de én az ilyeneket nem szeretem — nagyon veszedelmes a nyelve! Úgy látszik, még a szülőanyját sem szereti, csak a macskáját, Barszikot és magát.

Loboda diák pedig, akit Polja különösképp üldözött a gúnyolódásaival, egész szívéből gyűlölte a lányt, s haragosan szakította félbe Szofja Andrejevnát:

— Zseniálisnak — mondta — nem zseniális, de kártékonynak kártékony.

S valóban, Polja szeretett kellemetlen dolgokat mondani az embereknek, észrevenni bennük, ami nevetséges, kizárólag rossz cselekedetekkel és méltatlan dolgokkal gyanúsítani őket. Amikor az anyja elmesélte, hogy egyik ismerősüknek a gyereke a nyaralás alatt diftériát kapott, éjszaka fuldokolni kezdett, s hogy az öreg dajka volt az egyetlen, aki nem vesztette el a fejét, hanem nyolc versztát futott a városig s orvost hozott, Polja azt mondta:

— Mi ebben a különös? Ha a gyerek meghal, elveszti a helyét, azért futott, hogy az állását mentse.

Ilyen véleményeket hallva, Szofja Andrejevna ijedten mondta:

— Szívecském, a te tizenöt éveddel...

Télen át Polja gyakran szenvedett mandulagyulladásban.

— Mitől vagy ilyen kis nyavalyás? — mondta neki az anyja. — Kinyitnak egy szellőztető ablakot a harmadik szobában és te már készen vagy.

Az örökös torokfájástól szívbillentyűhibája támadt, rohamokat kapott, keze, lába elhidegedett. Polja egykedvűen vette a betegséget, nem félt a haláltól, s ahogy a rohamból magához tért, lomhán ásítozott, szinte sajnálta, hogy életre tért. De elviselhetetlen, szeszélyes természete ellenére volt benne valami, ami azokat, akik közelről ismerték, elragadtatásra ösztönözte: talán az önálló és merész ész volt az („Igazi férfi fej'' szokta mondani Anna Mihajlovna), talán a gyermeki lélek nemes tisztasága. Egyedül az olvasáshoz volt kedve. Igen sokat olvasott, szinte kizárólag szépirodalmat; megvetéssel nézte osztálytársai titkos rajongását Csarszkaja, Zselihovszkaja, Lukasevics, az idősebb lányokét — Arcibasev iránt. Tolsztojt, Molièret, Byront, az „Isteni színjátékot'' olvasta, a kortársírókat azonban, Guszev-Orenburgszkijt, Vinnyicsenkót, Leonyid Andrejevet, akiket agyonolvastak, nem szerette. A legeslegkevésbé azon-

ban a jóságot szerette Polja az emberekben; Szergej mégis úgy látta, hogy ó maga menthetetlenül jó; a jólelkű, szolgálatokra és áldozatokra kesz Grisa pedig, épp ellenkezőleg, az emberek iránt gyakran durvának és közönyösnek mutatkozott.

Este Szergejt összeismertették Szofja Andrejevna lakóival.

Szofja Andrejevna szobájában a falakon Nyekraszov, Sevcsenko, Mickievicz, Makszim Gorkij arcképe függött. Az asztalon egy réz szamovár duruzsolt, oldala behorpadt, csapja tövén vastag karika.

Amikor Szergejt bemutatták neki, Szofja Andrejevna puha, meleg kezébe szorította a kezét.

— Az apját ismerem — mondta. — Nagyszerű ember, Csehovnak vannak ilyen járási orvosai, igazi barátja a mi szegény népünknek.

Szergej köhintett, megzavarodott, s nem felelt semmit sem. Később hallotta, amint Szofja Andrejevna azt mondta a nénjének:

— Milyen nagyszerű fiatalember... Ilyenek mentek az akasztófa alá a nép szabadságáért.

Az asztal körül Szofja Andrejevna majd minden lakója ott ült. Az ismerkedés alatt Szergej elpirult, a hangja elrekedt; s megörült, amikor a jövetelével megszakadt társalgás visszatért korábbi tárgyaira. Szofja Andrejevna maga mellé ültette, s miközben káposztás piroggal kínálgatta, halkan arról mesélt, hogyan gyűlt össze nála az 1905-ös év előtt a földalatti szociáldemokrata bizottság; a kiéhezett bizottsági tagok egész káposztás pirog-hegyeket ettek meg; amikor Pétervárról a Központi Bizottság tagja lejött s összeismerkedett vele, azt mondta: „Az ön pirogjának ma egész Oroszországban híre van, Tulában és Pétervárott is hallottam róla."

Utána azt mondta el, hogy tizenöt évvel ezelőtt egy híres forradalmár rejtőzött nála, akit halálos ítélet fenyegetett.

Az asztalnál a cár és Sztolipin kievi látogatásáról beszéltek. A szép Sztah ott állt a tömegben a Bezakov utcán, s látta, ahogy a cár kíséretével az állomásról behajtott.

— Szőkécske, de milyen szőkécske — mondta — ott ült s a kis kezével integet, de bizony elég gyéren kiabáltak neki.

— Én is láttam — mondta nevetve Voronyec műegyetemi hallgató. — Egy asszony állt mellettem, kofa a Galickij-piacról. Bizonyára valamelyik feketeszakállú óriást nézte a cárnak, mert egyszerre csak felüvöltött: „Ott van, ott ni!" — Mintha tolvajt ért volna rajta: „Fogjátok meg, jó emberek!"

„A cár leányába, pont a homlokába" — énekelte Loboda.

— Magának, Mikola, színésznek kellett volna mennie, nem jogásznak — mondta Dominyika Fjodorovna, egy vállas, szélescsontú nő, nagyállú s húsos orrú.

— Magának pedig állatorvosnak s nem felcsernőnek — felelte basszus hangját utánozva Loboda.

Kérlelni kezdték, hogy szavaljon; ő a szoba közepére ment, szétvetette

lábát, megérintette kozáktincsét s szavalni kezdett. Csendes, lágy hangon, kissé éneklősen szavalt, a csizmája orrát nézve:

Emlékezve apa nem szól:
„Imádkozzál", a fiára,
Imádkozzál! Ukrajnáért
Marcangolták őt halálra.

Megszakította a versmondást, egy ideig némán állt, aztán közönyös beszélgető hangon mondta tovább, a vállát is megrántva:

Nekem mindegy, hogy a fiad
Imádkozik-e vagy hallgat!...

Majd hirtelen görcs ment át az arcán, felső ajkának a sarka megrándult, foga kivillant és hamisítatlan vadsággal teli hangján, nem is szavalta, hanem az öklét felemelve, kiáltotta:

De az már nekem se mindegy,
Hogy Ukrajnát gonosz lelkek
Elaltatják, s orvul, lángban
Itt felejtik felprédáltan...

Majd nehezen szedett lélegzettel s halkan így szólt:

— Ó, az énnekem se mindegy!...

Aztán leült a díványra, s kezével megtörülte a homlokát. Mind zajongani kezdtek, tetszésüket fejezték ki.

— Mesés temperamentumod van, szívecském... — mondta elragadtatva Szofja Andrejevna.

— S kik azok a gonosz lelkek, ha szabad tudnom? — kérdezte dacosan Grisa, haját fölborzolva.

— Na, kezdik már csépelni a szalmát — mondta haragosan Anna Mihajlovna. — Mit vitatkoztok, amikor a nézeteitek mint — nappal és éjszaka?

Loboda Grisára nézett és hallgatott.

— Ezek az emberek az ukrán Terescsenkók, Grusevszkijek, a zsidó Brodszkijok, a Kokovcevek, a Sztolipinek. Ezek azok — mondta Grisa.

— Ők is, de nem csak ők — mondta nyugodtan Loboda.

— Akkor hát én és mama is?

Loboda elnevette magát és legyintett.

— Mi lelte, Grisa, mit heveskedik, hisz tudja hogy vagyok magával s az édesanyjával.

— Ez nem felelet...

— Jó, jó, — mondta homlokát ráncolva Szofja Andrejevna. — Gyerünk, énekeljünk egyet — s érzelmes reszketős hangján mindjárt rá is gyújtott:

A mezőben három kútág...
Hármat szeretett a kozák...

A szobában levők egyszeriben mind belevágtak:

Egy feketét meg egy szőkét,
Meg azt a vörös cementét...

Szergej önkénytelenül is elcsodálkozott a kar összehangoltságán. De ebben nem volt semmi csodálnivaló; Szofja Andrejevna lakói esténként már hosszú évek óta összeültek s ukrán nótákat daloltak.

Szépen énekeltek, bánatosan, elnyújtottan; néha olyan halkan, hogy hallani lehetett a szamovár neszét, néha meg olyan erővel, hogy a verebek a nyitott ablak fölötti ágakról a fa tetejébe rebbentek, s csodálkozva és hitetlenkedve pislogtak lefelé. Pihenő nélkül énekeltek, alig fejezték be az egyik nótát, már kezdték a másikat. „A három kútágat'' énekelték, aztán egy ősrégi jött, „Fűzfa, fűzfa, hol hajtottál'', majd „Mint a mezőn az aratók'', „Alacsonyan száll a nap'', majd meg „Haj, visszatér a nyaracska, haj, visszajön a tavasz''.

S minél többet énekeltek, új ismerősei annál kedvesebbek lettek Szergej szemében. Okos, jó, intelligens embereknek látszottak mindnyájan. Szergejnek az az érzése volt, hogy mindnyájukat régesrég ismeri, megszokta, szereti őket: a kerekszemű, piruló Galja Szokolovszkaját, az ősz Szofja Andrejevnát, a szép Sztahot, az ukrán szavakat kerékbetörő (nyizsnyijnovgorodiasan o-val ejtette), határozott fellépésű, vállas felcsernőt, Dominyika Fjodorovnát, még Lobodát is, aki kezdetben fanatikusan korlátoltnak tűnt, most azonban mosolyogva, szemét félig behúnyva, gyermeki lelkesedéssel vágta ki:

Gyere ki hozzám, én szívecském, ragyogóm,
Ha csak egy kicsit is a kertbe...

Szergej is velük kezdett dúdolni. Szofja Andrejevna és Voronyec tüstént észrevették, odaintettek neki s mosolyogtak: „Bátrabban, bátrabban.''

Lám, az egész élet milyen könnyedén s nyugodtan folyik ebben az alacsony mennyezetű, kényelmes szobában, a derék, szerény, szegényesen öltözött emberek közt. Úgy tűnt föl, nincs java a földnek, amelyért megérné elcserélni ezeket a kis nyitott ablakokat, a faágakat, a szamovárt, a tarka ukrán szőnyeggel borított pamlagot.

Abban a pillanatban, amikor a „Fújnak a szelek, fújnak a szilajok''-at kezdték énekelni, egy leányka jött be a szobába s leült Szofja Andrejevna mellé. Oleszja Szokolovszkaja volt, „apó'' fiatalabbik lánya. Szergej ránézett, s pír lepte el az arcát. Hirtelen Voronyec figyelmes, megértő tekintetét érezte magán és még jobban elpirult. A lány szépsége annyira meglepte, hogy zavara ellenére sem bírt rá nem nézni.

Karcsú nyaka, vékony ujjai, arányos lába, kicsit hosszúvágású szeme... Olyan volt, mint az igazgyöngy, hosszúkás, vékony, nyulánk...

— Szép kis teremtés a mi Oleszja Szokolovszkajánk? — kérdezte Szofja Andrejevna, Szergej füléhez hajolva.

Szergej nem felelt, csak fölsóhajtott.

Sötétedett már, de lámpát még nem gyújtottak.

A leszálló sötétségben Szergej Oleszja arcának fehér foltját nézegette s badar, gyerekes képzelődés fogta el. Elragadni őt most rögtön, kézen fogni és elvinni, mint Csernomor Ludmillát, elmagyarázni neki, hogy ő tehetség, hamarosan világhírességgé lesz, s hogy minden fölfedezését őneki szenteli. Új vegyi elemet fedez föl s „oleszitnak" fogja elnevezni, vagy új csillagködöt fedez föl az égen, az „Oleszja-ködöt"... Merően egyre csak feléje nézett, arcának homály-szétmosta gyönyörű vonásait vizsgálgatta. Végül is elszánta magát.

— Mondja, kérem — szólalt meg — hányadikba jár?

— Akasztott házában nem szokás kötélről beszélni — felelt Oleszja helyett Voronyec.

— Hagyja már abba, Viktor — szólt Oleszja.

— De miért kötélről?

— Nem nagy barátja a matematikának — mondta Voronyec — s mindenuntalan meg is bukik belőle.

— No és aztán — mondta Szergej.

— Nem baj, persze — felelte Voronyec — nálunk a tanfolyamon van egy német, Hasch, ő is ilyen Oleszja-fajta Newton. Egy alkalommal Bukrejev differenciálórája után odajön hozzám és fölsóhajt: „Tudja, hogy Közép-Afrikában egész népek vannak, amelyeknek fogalmuk sincs a felsőbb matematikáról?"

Szergej önkénytelen elnevette magát, de mindjárt abba is hagyta a nevetést.

— No és aztán — mondta komolyan — lám, Tolsztoj sem értett a matematikához, az egyetemről ki is zárták érte.

— Oleszja, hány Tolsztoj volt? — kérdezte Voronyec — Nem tudja? No, hogy is volt hát? Lev Tolsztoj, ő írta, ugye, azt a verset: „Szeretem a május eleji vihart".

— Viktor — mondta nyugodtan a lány — mit üldöz engem folyton? Nos, rendben van, ostoba vagyok.

Voronyec elhallgatott, s abból, ahogy felsóhajtott és fészkelődött, Szergej látta, hogy zavarban van.

— No, énekelünk még egyet? — kérdezte Galja.

— Mára már elég, uraim — mondta fáradtan Sztah.

Egy pillanatra tökéletes csend lett, de a szobában nem érződött feszültség, álmodozó, nyugodt csöndesség volt. Hirtelen megnyikordult a kapu, gyors, súlyos léptek hallatszottak.

— Apó jött meg — mondta Galja.

— S hogy siet — szólt Anna Mihajlovna, a lépésekre fülelve, miközben a sötétségbe meredt.

— A hasa fáj, biztosan — mondta Voronyec halkan Szergejhez hajolva.

— Ej, Viktor — szólt rá korholón Szofja Andrejevna.

Halkan összenevettek. A súlyos léptek most az ablak alatt hangzottak

föl, egy ajtó csapódott, a nyugodt álmodozás érzése egyszeriben elhagyott mindenkit.

— Ki az, ki jár itt? Nasztyenyka! — kiáltott ki Szofja Andrejevna.

— Igen, apó az — mondta Loboda. — Apó, maga az?

— Én, én — hallatszott egy izgatott, fulladozó hang. — Uraim... Sztolipin súlyosan megsebesült... a színházban... Pont egy félórája, hogy rálőttek.

Teljes csönd támadt egy pillanatra.

— Na, ez derék, úgy kellett neki, a vadállatnak — mondta Dominyika Fjodorovna.

Újból csönd lett, csak a fölizgatott emberek súlyos lélegzete hallatszott.

— Gyújtsatok már lámpát, lehetetlen ebben a rettenetes sötétségben ülni! — kiáltotta Polja.

— Nasztyenyka! Nasztyenyka! — hívta Szofja Andrejevna a lányt.

Behozták a lámpát. Mind az asztal köré gyűltek. Egymás szavába vágva tárgyalták a dolgot...

— De hát ki lőtt rá? Az eszerek, anarchisták, vagy kicsoda?

— Súlyosan megsebesült, nem gyógyul meg?

— Semmit sem tudok — mondta apó — de azt gondolom, vége a Sztolipin-nyakkendőnek.

Néhány tucat zsidó, a szomszédos ház lakói, akik a pogrom hirtelen kitörésétől féltek, Szofja Andrejevna házában töltötték az éjszakát. Az asszonyok ott sóhajtoztak reggelig a folyosón, az utcákon pedig átható rendőrfüttyök hangzottak föl és patkódobogás hallatszott a kövezeten.

15

Szergejnek Koszonogov professzor első előadása tetszett meg különösen. A termetes, ősz fizikus mintha maga a jóság megtestesülése lett volna. Nagy darab testének a mozdulatai, hangja, öreges szemének jóságos kifejezése, a mosolya — minden gömbölyű és puha volt rajta. Tiszteletét a tudomány iránt átadta tanítványainak is. Mély csöndben hallgatták tanáruk kényelmes hangját, amint ünnepélyesen előadta a mechanika alaptörvényeit, mintha istentiszteletet tartana... Ahogy az utcára kiment. Szergej összehúzta szemét a fénytől, amely az egyetemi folyosók félhomálya után különösképpen ragyogó volt. Hazafelé menet szeretett volna tanára minden szavára visszaemlékezni: mennyi heves, ifjúi szeretet a tudomány iránt, milyen mély hódolat Newton hatalmas érdeme előtt! A professzor persze nem világraszóló nevű tudós, nem elsőrendű intellektus, de mennyi hasznot hajt azzal, hogy ezrekbe és ezrekbe mély tiszteletet és szeretetet olt a tudományok iránt. Szergej majd messzebb és magasabbra jut, rombol és új falakat rak, de az emlékezés az öreg fizikus első előadására örökre fontos és szükséges marad számára, az, amit „ragyogó emléknek" szokás mondani.

— Hé, le azzal a sipkával! — harsant föl egy hang a füle mellett.

A Vlagyimir utcán, a Bogdan Hmelnyickij tér irányában nagy embertömeg tartott fölfelé, ikonokkal, s a cár arcképével. Mennyire nem hasonlítottak ezek a kendős és kalapos asszonyok, mesteremberek, kereskedősegédek Szofja Andrejevna lakóira, vagy Koszonogovra, a szelíd, ősz professzorra! Szergej egy hórihorgas legény mellett állt, arca sápadt és sovány.

— Elaludtál, mi, kapd le a sapkádat!

Azzal Szergej diáksapkája után nyúlt, az azonban a kinyújtott kezére vágott.

— Ne nyúljon hozzá — mondta — ha kell, majd leveszem magam.

— Akkor hát vedd, de mozgás!

— Nem óhajtom a sapkámat levenni! Megértette? — kiáltotta Szergej önkénytelen örömmel a bátorsága felett.

— Úgy... nem óhajtod! — mondta elnyújtottan a fickó, s elkiáltotta magát:

— Testvérek, ez a diák itt csúfot űz belőlünk!

Szergej látta, hogy az úttestről emberek futnak a járdára, s megértette, hogy a dolog rosszul fog végződni: összeverik.

— Nem veszem le — és kész. Értettétek? — ismételte fejvesztetten.

Ebben a pillanatban valaki megkapta a kabátujját.

— Hamar, hamar, kollega, erre — kiáltotta.

Egy jól megtermett diák az egyetemi udvar kapujába húzta, s vállánál fogva tuszkolta tovább.

— Futólépés, erre, erre — hajtogatta — de gyorsan ám!

Befutottak a sötét átjáróba, leereszkedtek valami lépcsőkön, aztán megint felkapaszkodtak, s az egyetem folyosóján találták magukat.

A diák kifújta magát.

— Maga kemény legény, kollegám, tanúja voltam, hogy beszélt vele.

— Köszönöm — mondta Szergej — ha maga nincs, agyonvertek volna.

— Semmiség, kollegám. Természettudomány-szakos?

Szergej bólintott:

— Fizikus.

— Mindjárt tudtam. Egy medikus nem viselkedett volna ilyen nemesen. Hanem belesápadt...

— Nem veszem észre; szinte izgatott sem vagyok — mondta Szergej.

Szergejt új ismerőse egy kis kapun át a Botanikuskertbe vezette s a meredek Panykovszkaja utcán indult hazafelé. A csöndes Panykovszkaján, közvetlenul a sárga téglával kirakott járdán, karosszékek álltak, öregasszonyok szunyókáltak bennük, a fűvel benőtt úttesten pedig gyerekek játszottak.

Hazaérve, Szergej beszámolt Grisának s Poljának az összeütközésről.

— Derék fickó vagy, istenbizony — mondta Grisa.

Polja elgondolkozott.

— Elképzelem, hogy megszeppentél! — mondta.

— Egyáltalán nem. Természetes, hogy izgalomba jöttem, de megszeppenésről szó sem volt. Rég idehaza vagy már?

— Igen, az ötödik óránk elmaradt, a matematika-tanár Oleszja örömére megbetegedett.

Elmosolyodott s vénasszonyos bölcsességgel tette hozzá:

— Menj, csak menj, itthon van, meséld el neki, milyen nagy hős voltál.

Szergej sóhajtva mondta:

— Tudod, Grisa, hogy ez a lány az idegeimre megy.

— Eh, fütyülj rá — s hirtelen a húgához fordult. — Mi az ördögöt mászkálsz a szobámba? Ülj a magadében, halálosan untatsz! S miért mindig énnekem kell ebédért mennem? Fogd az edényeket s indulás, mielőtt mama még megjön. Mindjárt órára kell mennem.

Polja tiltakozóan rázta a fejét.

— M-m-marha — mondta Grisa kedélyesen. — Értsd meg: mindent bírálsz és kritizálsz, s nem látod, hogy magad milyen vagy. Én mamának semmibe se kerülök, még segítek is neki, még papának is tudok küldeni, te pedig mama nyakán élsz, miattad kell a párhuzamos osztályban különórát adnia, s hozzá egész nap a díványon henteregsz, az orrodat piszkálod. Ha egyszer nem adsz órákat, mint én, dolgozz legalább a háztartásban. Megértetted?

Ránézett s elkiáltotta magát:

— Polja, mosd föl a padlót, aztán fuss azért az ebédért, végy friss cipót is, de fürgén!

Polja a szomszéd szobába futott s bezárkózott.

Grisa hallgatózott.

— Bőg — mondta és sóhajtva az ajtóhoz ment:

— Polja, Polja, ne légy bolond, hiszen csak tréfáltam. Polja, hagyd már abba. bizonyisten, mit okoskodol, hiszen csak tréfáltam — mondta az ajtót verve.

Polja a könnyein keresztül kiabálta ki:

— Fölhányod azt a darabka kenyeret... Én csak tréfálok, de te a birkajóságoddal vad vagy. mint egy hóhér.

Grisa újból hozzáfogott, hogy meggyőzze. Ebben a pillanatban jött be Anna Mihajlovna.

— Levél persze nincs? — kérdezte hangosan, ahogy a szobába belépett.

— Nincs.

— Mi lehet ez — mondta s széttárta karját. — Ma éppen hat hete, hogy az utolsó levelet megkaptam... Mi történhetett vele? Júliusban telt le az ideje.

— Elvesznek talán a levelek — mondta Polja, a szobából kilépve — hisz gyakran elkallódtak már.

Anna Mihajlovna szórakozottan pillantott rá.

— Az orrod miért vörös? — kérdezte.

— Grisát kérdezd meg — felelte Polja haragosan, majd hirtelen megélénkülve: — Mamácskám, ha tudnád, hogy ez a Szergej milyen derék

gyerek! — mondta. S erősen nagyítva, új részleteket költve hozzá, adta elő Szergej történetét.

Anna Mihajlovna elmosolyodott, megszorította Szergej kezét s azt mondta:

— Szerjozsácskám, miért nincs levelem, nem tudod megmagyarázni nekem?

Különös volt ezen az energikus, erős arcon a panasz és fejvesztettség kifejezését látni.

— Mi van ebben rendkívüli — mondta Grisa. — Papa beteg ember. Lehet, hogy súlyos beteg és nem tud írni. Nem muszáj mindjárt azt gondolni, hogy meghalt.

Polja szemét a mennyezetre fordította, s kétségbeesése jeléül arcához szorította tenyerét.

— Filozofáló tuskó — mondta.

— Nem értem, nem értem — hajtogatta Anna Mihajlovna. — Én nem tudom miért, biztosra vettem, hogy ma levelem lesz. Szégyen bevallani, kezdek az előérzetekben hinni. Odautaznom hozzá lehetetlenség — a tanítás a gimnáziumban megkezdődött...

Haragosan mondta, magát igazolva:

— Nem, igazán, Szerjozska, mit lehet itt még csinálni? Küldöm a leveleket és — semmi. Az álmokban kell hinnem...

— De nem, nénike, nem történt semmi rossz — mondta Szergej — semmi rossz, biztosítom. Ott is lehet nagyszerűen élni.

— Kedvesem — mondta a nagynénje — először is én földrajzot adok elő s kitűnően tudom, rettenetesek-e azok a helyek vagy sem, másodszor két évet töltöttem ott Abrammal, amikor még ezek a gyerekek a világon sem voltak. No, de elég — mondta határozottan — ebédért kell menni.

— Azonnal indulok — mondta Grisa, s a konyhába kimenve, az edénynyel kezdett csörömpölni. — Persze, el sincsenek mosva. Egyszerűen hallatlan!

Szergej este ott ült az asztalnál s Thomson könyvét olvasta: „Az anyag korpuszkuláris szerkezete". A könyv érdekelte, mégis figyelmetlenül olvasta.

„Hogy mehetnék be hozzá? — gondolta. — Valami könyvet kérjek? Vagy Galinától kérdezzek valamit? Mit számít, hogy nem okos; az ember a nőbe s nem az eszébe szeret bele. Lám, Polja okos, de mi haszna? Az egész életemet elélném vele egy lakatlan szigeten s nem néznék rá. Giordano Bruno nagyon szép volt és azt mondta: ‚Nekem csak egy szerelmesem volt: az igazság'... Nem, ez csak hitvány vigasztalás, amiért Voronyec ki-be jár nála. Be kell hozzá menni, s elhívni, ebben bizonyisten nincs semmi rendkívüli, sétálunk és kész... Grisa, ő teljesen közömbös, akár egy söprű... Egyáltalában, úgy kell szórakozni, mint a diákok mind, végül is ez a legegyszerűbb, ott nem zavarja egyik a másikat. Itt van Lermontov: az egyik oldalon ‚édes hangzatok és imák', a másik oldalon meg a ‚Hospitál'. Apónál kéne tán valami felől tudakozódni?

— Szerjozsa, keresnek — szólt be Grisa.

Szergej gyorsan körülnézett; a szoba küszöbén egy magas, bajuszos ember állt fekete zakóban.

— Jó napot — mondta Szergej elvörösödve, mintha a belépő a gondolataiba látna — lépjen be, kérem...

S egészen összezavarodva már, odament a magas emberhez, s kezet nyújtott neki. Az mintha nem látta volna Szergej odanyújtott kezét:

— Levelet hoztam önnek — mondta.

Szergej megnézte a borítékot: „Szergej Petrovics Kravcsenkónak" — írták rá lendületes vonásokkal.

Benn a borítékban négyrét hajtott, kemény sárga papírlap volt.

— Üljön le, kérem — mondta Szergej.

— Köszönöm, ne zavartassa magát — felelte a magas ember, s meghajolva az ajtóba húzódott.

Néhány szó volt rajta, ugyanazokkal a nagy, de nehezen kivehető vonásokkal:

„Szergej! Nagymamád és én, sértve érezzük magunkat, hogy itt vagy Kievben s nem keresel fel bennünket. Várunk ma. Nagymamád nem egészséges, kéri, hogy okvetlen gyere el."

A levelet Marja Dmitrijevna öccse, Nyikolaj Dmitrijevics Levasevszkij írta. Szergej még sohasem látta a nagybátyját, anyjától azonban hallotta, hogy két nagy ház tulajdonosa, magas állást tölt be a katonai hivatalban és tábornoki rangban van. Azt is hallotta, hogy nagymama annak idején az ő sorsa miatt is sokat sóhajtozott, azt tartotta, hogy haszontalan dolog volt hadmérnöki iskolába mennie, s nem a Jaroszlav-liceumba lépni.

Szergej zavartan forgatta kezében a papírlapot.

Mielőtt Kievbe jött, megmondta az anyjának:

— Én nem akarom, mamácska, hogy közünk legyen egymáshoz, lásd be, hogy ők idegenek és nem érdekelnek...

— Nem kényszerítlek — felelte kurtán az anyja — de illendőségből el kell egyszer a nagymamádhoz menned.

— Minek menne oda — elegyedett bele az apja is — a nagymama most hét éve itt volt vendégségben, s én nem tudok borzadály nélkül rágondolni — mintha teli lett volna csendőrrel a ház, elégedetlenség, sóhajtozások, sajnálkozó vállrándítások... Minek ez Szergejnek? A fiú demokratikus környezetben nő föl, ne dugja az orrát arisztokraták közé. Már bocsáss meg nekem, Masa.

Az anyja röviden felelt:

— Nem akarok veszekedni, de Nyikolaj elég érdekes ember Szerjozsa számára, sokat utazott, sokat látott...

...Szergej a szeme sarkából Grisára pillantott.

— Mama fivérétől — szólt oda neki.

— S te elmégy? — kérdezte Grisa gúnyosan.

— Nagyon kérik, hogy menjen el — mondta a magas ember és meghajolt.

— Maga pedig miféle? — kérdezte élesen Grisa.

— Én? Afanaszij vagyok, Nyikolaj Dmitrijevics lakája.

Grisa csodálkozva nézett rá, s jó zajosan csapott fel egy könyvet.

— Ha én ilyen szálas ember volnék, inkább kőtörőnek vagy matróznak mennék — mondta, könyvében lapozgatva.

Szergej nagyon kényelmetlenül érezte magát; betegesen érzékeny volt a durvaság iránt, Grisa pedig egyenesen és élesen vágott. Nem tudta, hogy szabaduljon kényelmetlen helyzetéből.

— Akkor hát gyerünk — mondta sapkája után nyúlva a megzavarodott Szergej s igyekezett rá nem nézni a hangosan, jelentőségteljesen köhögő Grisára.

A kapunál egy gumikerekű állt, előtte két fekete paripa.

— Ide, ide tessék — mondta Afanaszij, a fogatra mutatva.

— Nem rossz! — gondolta Szergej, ahogy a lágy, rugós ülésre ült és odább húzódott, hogy Afanaszijnak helyet adjon.

— Nem, ne okozzon, kérem, kényelmetlenséget magának — mondta Afanaszij.

— De hisz itt van hely háromnak is.

— Nem, nem, én majd villanyossal megyek — mondta Afanaszij és sietve elment.

A kocsis orvul ránézett.

— Ihatna Afanaszij — mondta halkan.

A lovak hangos patkódobogás közt könnyedén repültek föl a hegynek. A kocsizás igen kellemes volt; a járókelők megnézték a gyönyörű fogatot, Szergej akarata ellenére is megmámorosodott.

A nagyablakú, fehér, földszintes háznak a kapuját egy őszhajú asszony nyitotta ki. „Zongorista" — gondolta Szergej.

— Erre kérem — mondta az asszony.

Mialatt Szergej a sikamlós parketton aggodalmasan lépegetve végigment, kinyílt az ajtó, s kijött nagymama.

— Én istenem, hát ez meg mi! — kiáltott fel, s fölemelte a kezét. Szergej elértette, hogy ez a fölkiáltás a magas növésének szólt. — Gyere, gyere hát ide! — mondta nagymama, s szeme megtelt könnyel.

— Kis unokám, unokácskám — ismételgette, Szergejt megcsókolva, de hirtelen eltolta magától. — Tulajdonképpen nem érdemled meg — szólt — hogy örüljek a jövetelednek.

S minthogy nyilván nagy gyönyörűséggel csapott át a civakodásba és elégedetlenkedésbe, amely a gyöngéd érzéseknél kellemesebb és megszokottabb volt neki, szidni kezdte Szergejt, az apját, anyiát, Anna Mihajlovnát, az ostoba és rettenetes időket.

— Mi az, mindnyájatoknak elment az eszetek? Miért nem hozzám jöttél lakni? És miért nem sürgönyöztetek? Miért nem jöttél el? Nem írtál

egy szót sem! Itt gyönyörű szoba vár rád, higiénikus gondozás. Bizonyos vagyok benne, ott még fürdőt sincs hol venned!

— Nincs — erősítette meg Szergej, szomorúan és kényelmetlenül. Voltak emberek, akikkel a szó szoros értelmében két szót sem tudott beszélni, és ezek itt, ezek is ilyen reménytelenül távoliaknak tűntek föl neki. „Hogy miért is álltam rá?" — gondolta a mérgelődő öregasszonyra nézve.

Szergejt Nyikolaj Dmitrijevics érkezése váltotta meg. Csodálatosan hasonlított Szergej anyjára: sovány ember volt, nem nagy növésű, haja sima és fekete. A tenyere kicsiny volt, az ujja meg hosszú és vastag. Gyors pillantással mérte föl anyja haragos arcát s a bánatos Szergejt, ahogyan hallgatta.

— Mama — mondta a homlokát kicsit összeráncolva — az orvos meg szeretne nézni; fölment már. Mi addig bemegyünk énhozzám.

Karonfogta Szergejt és bevitte a dolgozójába.

Gyorsan beszélt, kérdéseket tett fel, s a választ végig sem hallgatva, már megint kérdezett, minden összefüggés nélkül az előzőkkel. Megkérdezte Szergejt, hány éves, melyik fakultásra jár, volt-e vörhenyben, Marja Dmitrijevna, a nővére, őszül-e, tud-e Szergej célba lőni, tetszenek-e neki a szőke nők, ért-e a felsőbb matematikához, volt-e Pétervárott?

Szergej eleinte alázatosan válaszolgatott, aztán türelmetlenség vett rajta erőt s nagybátyja kérdésére, hogy ismeri-e Szabanszkijt, a kohómű igazgatóját, ellenségesen felelte:

— Bácsi, kihallgatásra hívott ide?

Nyikolaj Dmitrijevics fölhúzta egyik szemöldökét s elmosolyodott.

— Jó képességű ember és nagy cselekvési szabadsága van — mondta az igazgatóról. — Általában azt figyelem meg, ahol a magánkezdeményezés szóhoz jut, minden előny az ő oldalán van. A szocialista urak nem esnek ezen gondolkozóba, mi? Természetesen szocialista vagy? — kérdezte gyors mosollyal s nem várva be a választ, tovább beszélt. — A szocialisták szemében a „vállalkozó" gyalázó szó, pedig hát a vállalásból ered. Vállalkozó — vállalkozókedv. Mi lehet tiszteletre méltóbb az ipar és a kereskedelem embere előtt? Az állami üzemek — élettelen dolgok. Egy anekdota! Az osztály főnökének egy vas emléktárgyat készítettek, ennyire vitték, többre nem. Csodálatos dolog! A legjobb volna a fegyver, töltény, puskapor gyártását is állami tulajdonból magántársaságoknak adni át... De ki gondol ilyesmire? Európa háborúzni fog, s a mi kormányzatunk Bejlisszel van elfoglalva, a zsidó település határvonalával, meg szocialistákkal, anarchistákkal s más efféle ostobaságokkal... A boldogult Pjotr Arkagyevics, lám, valódi államférfiúi elme volt, a nyomorúság éveiben ilyenre volt az orosz társadalomnak szüksége. De te mindezt bizonyára unod már hallgatni.

— Nem, miért unnám — mondta Szergej — éppen csak egyetlen szavával sem értek egyet.

Olyan indulat fogta el, mint aznap, amikor megtagadta, hogy sapkáját a cár képe előtt levegye.

— Hogyhogy? — mondta Nyikolaj Dmitrijevics, ásítva és nevetve egyet.

— Úgy, hogy amit mond, az nem igaz — mondta Szergej sebesen. — El sem tudja képzelni, mi az a szocializmus. Minden reakciós a kezdeményező erő hiányáról beszél a szocializmusban, nem értik meg, hogy most is van kezdeményezés, de csak a vagyonszerzésre, a valódi, hatalmas kezdeményezés a szocializmus korában jön majd. Abban, hogy az állami gyárak sehol nem válnak be, tökéletesen igaza van, de ebből csak az következik, hogy az önkényuralom nem válik be. Mi köze ehhez a szocializmusnak?

S indulattól vörösen nézett Nyikolaj Dmitrijevicsre, várva, hogy az majd fölkel, toporzékolni, kiabálni kezd, vagy legalább megzavarodik, nem tudva, mit feleljen.

De Nyikolaj Dmitrijevics nyilván nem is hallotta, amiket Szergej mondott.

— Gyerünk, galambom, vacsorázni — mondta — bizonyára megéheztél.

„Ez aztán a tábornoki önbizalom, ezen semmivel át nem tör az ember'' — állapította meg Szergej.

Az ebédlőben az asztalon három teríték volt, de amikor leültek, bejött az ősz szobalány, s azt mondta, hogy úrnője nem ül asztalhoz, a doktor ritmus-zavart talált a szívén s azt rendelte, hogy le kell feküdni.

Ezt hallva, Szergej megörült, s illetlenül jót mosolygott. Vacsora után megivott egy nagy kupica konyakot és nagyon jókedvűnek érezte magát. Szerette volna, ha Oleszja is ott ül mellette ebben a nagy, magas szobában, a hófehér asztal és a serlegeket beragyogó szép csillár alatt.

A fölszolgálást a magas Afanaszij végezte. Nyikolaj Dmitrijevics keveset evett, Afanaszij különféle palackokból minduntalan ásványvizet töltött a poharába.

— A te papád nem gyomorspecialista?

— Mindenféle betegséget gyógyít, mint a vidéki orvosok mind — mondta Szergej — de általában a bakteriológia vonzza.

— Ige-en — mondta elgondolkozva Nyikolaj Dmitrijevics — nem tudom, ne forduljak-e egyszer már egy járási orvoshoz? Az ilyen csillag, mint Obrazcov professzor, nem segít semmit a gyomorhurutomon... Vichy! Vichy! — kiáltott haragosan Afanaszijra.

Búcsúzóban így szólt az unokaöccséhez:

— Igaz, szocialista úr, nincs szükséged egy kis zsebpénzre? — és sárga tárcájából egy százrubelest húzott ki s az elképedt Szergejnek nyújtotta.

Csak amikor a kocsiban ült, akkor értette meg, milyen megaláztatás volt számára ez a kirándulás: a hirtelen megbetegedett nagymama a korholásaival, az ásítozó, oda sem hallgató Nyikolaj Dmitrijevics, a vacsora, amelyet kapott.

— Álljon csak meg! — kiáltotta s meg sem várva, amíg a kocsis a lovakat megállítja, leugrott s nem sokat válogatva az utak közt, sietve az első kínálkozó keresztutcába rohant.

Ezen az éjszakán sokáig nem tudott elaludni. Már az ágyban feküdt; az alvó Grisa halk lélegzetét hallgatta s közben az elmúlt nap eseményein gondolkozott...

„Köpjön Grisa a pofámba — gondolta — ha még egyszer elmegyek a Hársfasorba... igen, magam fogom megvetni magam... Nem baj, nem tesz semmit, a népet a tudomány útjain is szolgálhatom. Fölszabadítani az atom belső energiáját — ez lesz az én ajándékom az emberiségnek. Bolond lennék elásni a tehetségemet... Vajon lángész vagyok-e? Igen, igen... azonkívül pedig semmi tehetségem sincs a politikai tudományokhoz. Másfelől a leggyönyörűbb dolog látni mindent, tábornokokkal, túlzó szocialistákkal találkozni s fölötte állni mindennek; látni, mindeniküknek miben van igaza, s miben hibázik mind a kettő; közben az igazság felé törni, mint ami minden dolog közt a leggyönyörűbb — íme, egy hatalmas élet."

Azután Oleszján kezdett gondolkozni... Dicsősége egész nagyságában kell megjelennie előtte. Vagy ami még jobb: bál lesz náluk, vendégek, zene, ő a hátsó bejáraton jön be, sápadtan, megtépve, kiéhezetten, arca fáradt, elgyötört, vállán a zarándok útizsákja... Elképzelte, hogy csókolja a nyakát, térdét, a vér zúgni kezdett a fejében, behúnyta szemét... s már az egyetemi kertben fújt a szél. Szergej a tanítványaival járkált és magyarázott nekik... a magas fákról hulltak a levelek...

Hirtelen kinyitotta a szemét, fényt látott. Egy pillanatig nem tudta felfogni, hol van és milyen időtájt: még a tanítványaival járkál, vagy alszik, vagy itt van már a reggel és Grave professzor órájára kell sietnie. S minél többet látott maga körül, annál kevésbé értette, mi történik. Az előszobában hangok csendültek föl. A hálóból meztelen lábak sietős lépése hallatszott, Polja futott el boldog, fölizgatott arccal Szergej mellett.

— Papa! — kiáltotta magas, zokogó hangon.

Szergej kapkodva húzni kezdte a nadrágját; keze reszketett. szíve gyorsan és ijedten vert. Néhány pillanat múlva egy feketehajú, szélesvállú férfi jött a szobába, kezében duzzadt, lógóoldalú bőrönd. Arca és homloka egészen sötét volt a széltől vagy a lesüléstől, ragyogó szeme mégis élesen kivált belőle feketeségével. Polja és Grisa kicsinyeknek és gyámoltalanoknak látszottak mellette, sírdogálva simogatták apjuk ruháját s arcukon öröm és fejvesztett zavar ült. Különösen Grisa képe döbbentette meg Szergejt. A rendesen száraz ifjú, aki politikai jártasságával szeretett kérkedni, most szipogva mormogta:

— Papácska, papácska — s apja arcát csókolgatta.

— Drága gyermekeim — mondta Bahmutszkij halkan — hát végre viszontláttuk egymást, drága gyerekeim...

Nyugodtnak látszott, de ez nyilván csak külső nyugodtság volt. Ki tudja miért, nem engedte ki kezéből a nehéz bőröndöt, s a szoba közepén állva folyton ezt ismételte:

— Drága gyermekeim, drága gyermekeim...

Szergej nézte őt s ennek az éjjeli hazatérésnek a költészete egészen

elkapta, a házba érkező vándor képe elbűvölte és lenyűgözte. Nem tudta a tulajdon érzését megérteni, de akarata ellenére könnyek görögtek a torkára, oda szeretett volna menni Bahmutszkijhoz, meghajolni előtte, s átölelni. Agyában Nyekraszov versének egy töredéke járt: „Apja előtt a fiú meghajolt" — noha a feketehajú, vállas Bahmutszkij egyáltalán nem hasonlított az agghoz, akinek a fiú a lábát mosta. Szergej csak azt látta, milyen hirtelen változik meg Bahmutszkij arckifejezése, hogy ereszti ki a bőröndöt kezéből, s lép sietve előre s önkénytelenül ő is abba az irányba fordult, amerre Bahmutszkij pillantott. Az ajtóban Anna Mihajlovna állt; föl volt öltözve, megfésülve, mintha csak a gimnáziumba készülne órát adni, egészen olyannak látszott, amilyennek Szergej minden nap látta. Csak az arca volt annyira halvány, hogy az ember önkénytelenül is támogatni szerette volna.

— Ánya — mondta Bahmutszkij — drágám... Ánya...

S átölelték egymást.

Bahmutszkij ajka reszketett.

— Végre megjöttem hát, mennyi ősz hajszál, milyen derék gyerekek. Lám fölnevelted őket, te... — mondta.

— Miért nem írtad meg, hogy mi történt veled? És hogy történt, hogy ilyen hirtelen; nem is sürgönyöztél!... De vedd hát le a kabátod — s szomjas, szenvedő és boldog szemmel nézve az arcába, végigsimította a homlokát s egyre ezt ismételte: — Nem, nem, ez nem lehet — majd boldogsága valóságáról hirtelen meggyőződve, átölelte az urát, s arcaba nézve fölzokogott.

S jó soká — álomban szinte — mindnyájan nevettek, beszéltek, ok nélkül menve egyik helyről a másikra, leültek és újra fölkeltek, kimentek együtt a konyhába, hogy a szamovárt fölállítsák, de tüstént elfeledték, hogy miért is jöttek ki, visszatértek a szobába, s újból nevetve, egymást félbeszakítva, semmit sem hallva, szaggatott szavakat mondogattak megint. Az ablakban már a reggel fénye mutatkozott, a felhőtlen őszi eget hideg, világos kékség színezte át, a verebek a szótlan kert csendjét felverve hangosan kiáltoztak és sürgölődtek, de Bahmutszkij még mindig nem vette le a kabátját, bőröndje még mindig oldalára dőlten hevert a szoba közepén.

A tejesasszony zörgött az ajtón, Grisa egy nagy lábost tartott a bádogkancsója alá.

— Papa megjött az éjszaka — újságolta — ma ötnegyedet adjon, erőre kell kapnia.

Az öreg tejesasszony, aki sok éve ismerte Anna Mihajlovna családját, keresztet vetett.

— Mit nem mond, na, hála istennek! — mondta kitöltve a tompán bugyborgó tejet, melyet a szappanéhoz hasonló fehér hab födött.

— Akkor hát igyék, egészségére — tette hozzá — gyönyörűszép tej, nem is tej, vaj.

Megteáztak.

Anna Mihajlovna újból megkérdezte:

— Miért nem írtál? S hogyhogy ilyen váratlanul?

— Nem váratlanul, egy hónapja már, hogy európai Oroszországban vagyok — mondta Bahmutszkij.

— S nem írtad meg?

— Volt egy kis akadálya.

— S kibírtad egy hónapig... — kiáltott föl Polja — ha csak egy órácskára is, nem jöttél el megnézni bennünket!

Bahmutszkij átölelte a vállát.

— Bocsáss meg, Poljenka — mondta — javíthatatlan apádnak...

— De most aztán sokáig velünk maradsz, egészen? — kérdezte Polja.

— No nézzék csak! Alig értem ide, és már azt kérded, mikor indulok — ütötte el tréfával az apja.

— Erről most ne — mondta Anna Mihajlovna.

— Én ma nem megyek föl a gimnáziumba! — mondta hirtelen elhatározással Polja — mulasztok és kész. Holnap meg vasárnap.

— Én ezt a kérdést már régen eldöntöttem — szólt Grisa.

— Nekem azonban nem lehet mulasztanom — mondta Anna Mihajlovna — de hamar visszajövök... Ó, milyen élet, milyen élet...

— S nálatok minden a régiben? — kérdezte Bahmutszkij nevetve. — Nótákat énekelnek Szofja Andrejevna vezetésével?

Szergejnek sem akaródzott elmennie. Igen vonzotta ez a nyájas, erős, gúnyolódó ember, akiről annyit meséltek neki.

De félt, hogy jelenléte feszélyezi őket, s noha az előadás kezdetéig még sok ideje volt, készülődni kezdett az egyetemre. Mialatt öltözködött, Grisa nagy hangon és bosszúsan azt mondta:

— Engem egyáltalán untat a gimnázium; fejest akarok ugrani a forradalmi mozgalomba.

— A rossz példa persze fertőz — mondta Anna Mihajlovna és mosolyogva fordította fiáról a férjére szemét.

— Még nem, kedvesem — mondta komolyan Bahmutszkij — végezd el előbb a gimnáziumot, aztán majd meglátjuk.

— Hogyan, ezt te mondod? — szólt csodálkozva Grisa.

Ahogy a Vlagyimir utcán fölkapaszkodott, Szergej újra és újra Bahmutszkijra gondolt. „Igen, ez lelkierő! — gondolta. — De énnekem meg följebb kell jutnom." S gondolatban így vitatkozott Bahmutszkijjal.

— „Magának persze igaza van, Abram Jakovlevics — mondta — tökéletesen igaza; a maga nézőpontja széles és gyönyörű, s én meghajlok maga előtt. Többet mondok: ma irigyeltem is magát, a sorsát. De íme, ezt akarom mondani: maga a kollektív termelésért harcol, az élet javainak szocialista elosztásáért... — s ezt kétségtelen el is éri: az éhség, nyomor, betegség, az erőnfelüli munka — mindez megszűnik. De azt hiszi, hogy az emberek aztán édesillatú kertekben ülnek majd, csillagászatot tanulnak és hegedülnek? Nem, nem, itt a maga tévedése. A boldogtalanság kísértetei — még fenyegetőbbek, mint azok, amelyeket leküzdött — ott mered-

nek az emberiség előtt. A halál! Teljes élességükben, az anyagi boldogtalanság álcája nélkül, lépnek előtérbe a filozófia örök, megoldhatatlan kérdései. Valóságosabbak lesznek a kenyérért folytatott harcnál! Ott lesz a rettenetes ellentmondás: a mindenen áthatoló, mindent belátó emberész és a szánalmas, múlékony burok közt, amelynek hordoznia kell! Abram Jakovlevics! A maga nézőpontja, látja széles, de az enyém még szélesebb. Mit tegyünk hát, kérdezi maga?"

Ment, önmagával beszélgetve, a járókelők pedig nevettek a gesztikuláló diák láttán.

Hirtelen megtorpant egy magas, sovány, kékszemüveges ember előtt. Az ember ott állt, hátával egy gesztenyefának támaszkodva, hangtalan mozgatta az ajkát; mellén kartonlap, rajta felirat: „Támogassátok a vakot!"

Szergej a zsebébe vájt, aprópénzt keresett, s a százrubelest érintette meg, amelyet előző este Nyikolaj Dmitrijevics adott neki.

„Micsoda undokság! — gondolta. — Mit csináljak vele: eltépjem, kihajítsam, visszaküldjem?"

Hirtelen a vakhoz lépett s kezébe nyomta a bankjegyet.

— Százrubeles, érti — mondta — száz rubel!

S gyorsan, vissza se nézve, ment az egyetemre.

„A szegénynek — gondolta — két-három hónapig nem kell könyörületért esdekelnie, én pedig a bácsikámmal most már úgysem találkozom soha."

Ahogy a délelőtti előadás után hazafelé tartott, látta, hogy a vak még mindig ugyanabban a helyzetben áll, hátával a gesztenyefának támaszkodik s gyorsan és bánatosan mozgatja halovány ajkait.

16

A tél nehéz a vaskohászati gyárban. A nyitott műhelyeket mindenfelől átfújja a szél. Elég néhány lépésre menni a kemencétől — s a vad pusztai szél csontig járja az átizzadt testet; megtörténik, hogy az arcot s a mellet a vas vagy az acél heve égeti, s az ember hátát ugyanakkor a hó hidege éri. Borús időben különösen a föntieknek keserves a dolguk, akik az adagolószinten dolgoznak: a jeges szélrohamok leverik lábáról az embert, a nagyolvasztóból áradó meleg meg teli van méreggel. Hosszú órákon át küzdenek a faggyal és a széllel s a kohógázok halált hozó, alattomos melegével. S minden évben ugyanaz a dolog ismétlődik: az örökös köhögéstől, hidegrázástól elkínzott munkások a tél végén várni kezdik a nyári hőséget, elfeledkezve róla, hogy az augusztusi rekkenő idején a hideg beálltáról ábrándoztak, s gyűlölettel pillantottak a napégette, hőségtől füstölgő pusztára. „Bizonyisten átmegyek a bányába — mondja sok munkás a tél végével — ott mégiscsak meleg van." — S irigylik a fekete bányászsorsot. Tél végére a kohómunkások, adagolók, talicskázók

arca sötétbarna színű lesz, szemük szakadatlanul könnyezik, ajkuk kihasad, kezüket hegek és repedések lepik el, mellükben pedig állandóan hörög a nedvesség.

Tél végére az emberek hallgatagabbak és dühösebbek lesznek, könnyebben felfortyannak, semmiségeken hajbakapnak.

Sztyepan az első telét a nagyolvasztónál aránylag könnyen bírta. Nem sokkal karácsony után, egyszer, igaz, meghűlt — egész éjszaka köhögött, az arca égett, erősen fájt a feje, hátába mintha karót vertek volna — sem fordulni, sem hajolni nem bírt. Reggel az anyja odament hozzá, gyulladt szemébe nézett, megtapogatta a homlokát s azt mondta:

— Meg vagy hűlve, Sztyepan, jobb, ha itthon ülsz — maradj itthon egy napot.

— Hogyisne — mondta Sztyepan rekedtes hangon — énnekem nem lehet mulasztanom: a főnökök, mint a farkasok. úgy néznek rám; azóta, hogy te a kórházban a rendőrt képenvágtad, azt várják csak, hogy megbotoljak. Meg a leckéimről is tudnak már. Mjata azt mondta nekem: „Vigyázz Sztyepan, hogy meg ne botolj, — csak arra várnak, Volovik és Abram Kszenofontovics elrendelték: csak egy elkésés vagy más ilyesmi — s rögtön az irodára."

Olga egy flanelldarabbal tekerte be a fia mellét. Platon apó lehúzta a nemezcsizmát, és odaadta új gyapjúkapcáit, Marfa meg kendőt kötött a torka köré.

— Bepólyáztatok — mondta mosolyogva Sztyepan s végignézett magán — akár a káposzta. Ilyen göncben a templomban lehet csak misézni, nem a kohó mellett dolgozni.

Ezen a napon valóban csak úgy-ahogy dolgozott; meg is haragította Mjatát, aki életében sosem volt beteg, s azt tartotta, hogy betegség nincsen, csak „képzelgések". Alig tudott hazavánszorogni. órára sem ment.

Este megitatták borsos pálinkával, berakták Marfa ágyába, takarójára ráhányták, ami rongy a szobában volt. Platon apó még az irhabundáját is odaadta, amelytől télen-nyáron meg nem vált volna.

Éjszaka Sztyepan erősen kiizzadt, reggel pedig egészségesen kelt fel, csak a lába volt gyenge s a feje szédült.

Télen át sokat haladt tanulmányaiban a vegyésszel. Majd minden este ott ült a könyvénél. A matematika nagyon könnyen ment neki; már átvette az algebrát és geometriát, s Krajevics fizikáját olvasta. A vegyésznek tetszett, hogy Sztyepan, amit olvasott és megtanult. a kohóbeli munka magyarázatára próbálta felhasználni. Vázlatot csinált a fújtatás és a gázelvezetés sémájáról, az adagolás összetételével foglalkozott, elképzelte az érc redukálásának vegyi folyamatát. Két ember magyarázta el neki a kohóbeli munkát: Alekszej Davidovics és az öreg főolvasztár. Látta, hogy mindegyiküknek nagy tudása van, gyakran ugyanarról a dologról ugyanazt mondták, csak másféle szavakkal. A nézeteik azonban néha magában a lényegben is ellentétesek voltak. s Sztyepant izgatta, hogy nem tudhatja meg, melyiküknek van igaza. Egyszer megpróbálta

Mjatával arról beszélni, hogy a forró gáz, a széndioxid elveszi az érctől az oxigént, s eközben szabadul ki a vas. Mjata megvetően pillantott rá.

— Ejnye te — mondta bosszúsan — hogy kitől hallottál ilyet!

S elkezdett a kohóról beszélni, úgy ahogy Koseljov, a dinamitraktár őre beszélt a bányáról a maga idejében. Sztyepan szótlanul hallgatta, nem ellenkezett, bár az volt rögtön a benyomása, hogy az öreg elveti a sulykot s szalmát csépel. De nagyon jól emlékezett rá, hogy birkózott meg Mjata a kohó üzemzavarával, amitől minden kohóbeli retteg, vitába szállt a mérnökkel, nem engedte, hogy medvét fogjanak.

Az, amit a vegyész mondott a kohóbeli folyamatokról, meglepte világosságával és egyszerűségével. Minden érthetővé vált hirtelen, szíve önkénytelenül is erősebben vert a gondolatra, hogy emberek az értelem erejével be tudtak hatolni az égő kemencébe, megértettek, megmagyarázták mindent, ami az érc, koksz és a salakképző sötét tömegében, a fúvókákon besüvöltő forró szél hatására történik. De előfordult, hogy a vegyész valami egészen egyszerű kérdésre nem tudott feleletet adni, s Mjata szinte mindennap fölhozta, hogy az üzemzavar után, amikor a kemence régen dolgozott már, hozzák a laboratóriumból az elemzést. Abram Kszenofontovics pedig rá se néz a papírra, összegyűri s beledobja a salakvederbe.

— Ennyi hasznunk volt a te kopaszodból — mondta Mjata.

Sztyepan látta, hogy amikor a nagyolvasztóba jött, Alekszej Davidovics összerezzent, pislogni kezdett; különösen az volt kellemetlen, hogy a munkások észrevették félénkségét, s gúnyosan összenéztek. Így hát Sztyepan nem tudta a kohót e közt a két ember közt felosztani. De míg őket mind a kettőjüket szerette, meghajolt Mjata parancsoló ereje s a vegyész átfoghatatlannak tetsző tudása előtt, voltak a gyárban másféle emberek, akik nem szeretetet, hanem megvetést ébresztettek benne. S ezek voltak a gazdák Mjata, a vegyész, s maga a kohó fölött. Sohasem tudott zavar nélkül gondolni arra, hogy Volovik mérnök, aki majdnem tönkretette a kemencét, miképpen bocsáthatta el Mjatát, úgyhogy az két hetet járkált az irodára. Hallotta, ahogy Fiscsenko elmondta az esetet Abram Kszenofontovicsnak s az egész történet olyan nevetségesnek tűnt fel, hogy a komor, melankólikus Fiscsenko is elnevette magát, ahogy elbeszélte. Az igazgató nem akarta elbocsátani az öreg munkást, aki nagy tapasztalatával annyi hasznot hajtott; megbeszélte az ügyet a műhelyvezetővel, aztán felhívatta a főmestert, s megmondta neki, hogy Mjata menjen oda Volovikhoz s kérjen bocsánatot engedetlensége és goromba szavai miatt. Mjata először verte a mellét, azt mondta, más gyárba megy, de Fiscsenko megijesztette, hogy akárhová áll be, a rendőrségen át hírül adják, hogy lázongás miatt bocsátották el. Végül háziasszonya is kérlelni kezdte az öreget. Mjata engedett, elment bocsánatot kérni, zavarában, ahogy az irodába lépett, megbotlott s Volovik elé esett. Ezután egy héten át ivott, a madaraival beszélgetett, az élet aljasságáról panaszkodott nekik...

Február elején Sztyepan meglátta a gyár egyik gazdáját — kicsi öregember volt, az arca sápadt és borotvált. Nyilván egész halk hangon beszélt, mert a magas Szabanszkij is minden alkalommal odahajolt hozzá, hogy meghallja, amit mond. Furcsa volt látni a mindenható igazgatót, amint az öreghez hajol s kinyújtja a nyakát. Abram Kszenofontovics munka után elragadtatottan mesélte, hogy a kis öregnek nyolcmilliós rubelje van, nagyobbrészt külföldön lakik, a „haszonból" él, nem úgy, mint az igazgató, aki fizetést kap.

— Az egész gyár hasznából. Akármit csinál valaki — az az ő haszna! Az igazgató igyekszik — neki haszon; a Martinban új kemencét építettek — megint haszon; az ércet olcsóbban szállítják — újabb haszon.

— Megöltek egy embert — abból is neki van haszna — szúrta közbe Ocskaszov.

Abram Kszenofontovics elragadtatásában oda sem figyelt, csak ráhagyta:

— Úgy van, úgy van, mindenből...

— Az ötös évi sztrájkból is? — kérdezte Sztyepan.

Abram Kszenofontovics ránézett, aztán a többi munkásra, s rögtön észrevette az arcukon, hogy egyáltalán nem osztják az elragadtatását.

— Abból is, hogy téged nyakadnál fogva kilódítanak a gyárból! — mondotta.

— De igazán, én csak tudni akartam — mondta Sztyepan.

Abram Kszenofontovics jól ismerte ezt az együgyűséget tettető, türtőztetetten gúnyos modort, ahogy a munkások néhanap beszéltek, s nagyon nem szerette.

— Vigyázz, Kolcsugin — mondta s megfenyegette az ujjával.

— Mire, hova? — kérdezte Sztyepan, s a játékot folytatva abba az irányba nézett, amerre a mester mutatott.

— Vigyázz, elbocsátanak, akkor jössz majd kérni, de ezt kapod — mondta Abram Kszenofontovics, s fügét mutatott Sztyepannak.

„A hitványok, ki zavarta meg ezeket?" — gondolta elmenőben.

Hazafelé az úton Szapozskov azt mondta Sztyepannak:

— Mit ingerled őt, Kolcsugin? Valóban elbocsátanak, vagy ami még rosszabb — bevisznek a rendőrségre.

— Az ördög beléjük, hát vigyék — elegyedett bele Pahar.

— Az ám, vigyék — mondta Zatyejscsikov. — Bizonyára nem ültél még börtönben?

— És te ültél tán?

— Én sem ültem, csak tudom.

— Hát mi is tudjuk. Igaz, Sztyopka?

Sztyepan csendesen bólintott.

A fejében sokszor teljes zűrzavar volt. Olykor az a gondolata jött, hogy a munkások minden nyomorúsága a gyártól van. Azt kell fölrobbantani dinamittal, meggyújtani, ami égő benne, a bányákat elárasztani — és akkor megszűnik ez az élet, amelyből csak baj és boldogtalanság származik. A lelke mélyén azonban tudta, hogy sosem tenne ilyent — hisz a gyár és

a bánya az élet ősalapjai voltak a szemében. Ritkán ment el valaki a gyárból, azonban Oroszország minden sarkából jöttek a „nagy füst" felé a parasztok; a rettenetes falusi éhségből menekültek, napokat álldogáltak az iroda körül, szürke arcúak voltak és gyengék, reménykedve várták a mestereket, mélyet hajolva köszöntek s irigykedve néztek a bejárati kapun bemenő munkásokra. Őt magát is ezer szál fűzte a gyárhoz, gyermekéveinek az emlékei, anyja elbeszélései... Máskor meg azt gondolta, hogy a különösen kegyetlen mérnököket kell elpusztítani, elsősorban Volovik mérnököt. Így gondolkozott Ocskaszov is, aki elmondta neki, hogy ölte meg 1907-ben Szemencsenko munkás Szkacskov mestert. Máskor megint úgy tetszett neki, hogy maga a cár bűnös a munkások minden nyomorúságában.

Sztyepan azt hitte, hogy tanácstalansága műveletlenségéből ered, s majd ha a vegyésszel a teljes tananyagon átmegy, minden egyszerre érthetővé válik. Nem kérdezte meg magában, hogy a fizika és mértan mi módon igazítja majd el az élet sötét rendetlenségében, de erősen bízott benne, hogy eligazítja, s tankönyvei utolsó oldalain a bonyolult rajzokat nézegetve izgalom és heves türelmetlenség fogta el.

A gázvezetékbeli eset után Sztyepan életében sok minden történt, ami arra ösztönözte, hogy különös makacssággal vesse magát a tanulásra.

Az anyja éjjel-nappal Sztyepan továbbtanulásáról álmodozott. Gyakran beszélt erről a fiával, el sem rejtve már előle óhajtásait. A kínzó nyugtalanság nem hagyta el többet, s addig a pillanatig, amíg Sztyepan haza nem ért a gyárból, számtalanszor kiment az utcára; az alacsony felhők alatt füstölgő kéményeket nézte, a légfújtató búgását, a gőzösök távoli zakatolását és füttyszavát fülelte; hallása olyan feszült volt, hogy úgy rémlett neki, ha a fia ott a gyárban fölkiáltana, az érc és a gőz sokféle lármáján át is meghallaná a hangját. Amikor aztán Sztyepan hazaért, Olga boldog volt, tele bizonyossággal, hogy álmai mind valóra válnak. Nyugtalansága is elmúlt.

— Majd ha kitanulsz, Sztyopa, nyugodtabb leszek — mondta.

Sztyepan átvette tőle ezt a kifejezést és gyakran mondta:

— Majd ha kitanulok... — úgy tűnt föl neki, hogy akkor valami különös, új életbe lép.

Még a kis Pavel is azt mondta:

— Majd ha Sztyopa kitanul...

Még egy ok volt, ami Sztyepant arra sarkallta, hogy különös makacssággal tanuljon. A gázvezetékbeli eset után egész más lett a viszonya Vera Paharral, mint nyáron volt. Amikor meglátta fölzaklatott, agyonsírt arcát, anyja pedig elbeszélte, hogy harcolt Verka a rendőrökkel, hogy a kórházba bejusson hozzá, a szíve összeszorult az örömtől. Nyáron, amikor az Első-soron átkarolva járkált vele, örült, hogy felnőtt módra sétál egy lánnyal s viszonyuknak csak a külső megnyilatkozásai foglalkoztatták. Azon volt, hogy mindenben utánozza a legényeket; sapkáját homlokába

húzva ugyanúgy hunyorítson, megvetően köpjön, csosszantón lépjen. Odasimult hozzá egy csókra, megpróbálta megtapogatni, s izgult, hogy helyesen csinálja-e — úgy, ahogy mindenki.

Most azonban úgy tűnt neki, hogy Verát okvetlenül meg kell őriznie és védelmezni a lány életét fenyegető rengeteg bajtól és veszélytől. Ez a fürge, vidám leány, aki hozzá éles, féktelen nyelvű is volt s kemény szavával a felnőtt férfit is zavarba hozta, az ő képzeletében gyönge volt és erőtlen, mindig mellette szeretett volna lenni, hogy a szemtelenkedésektől és szidalmazástól megvédhesse.

Vera egyszer nevetve mesélte el neki, hogy Paska Butov laboráns ott lábatlankodott körülötte, amikor ő a laboratóriumban a padlót mosta. Sztyepan egészen megvadult ettől a hírtől.

Ahogy a laboratóriumba belépett s Butovra nézett, aki folyton a fekete haját igazgatta, Sztyepan éppen olyan gyűlöletet érzett iránta, mint gyermekkorában. Pavel Butov azonban nem adott semmi ürügyet a civakodásra. Ellenkezőleg, barátsággal volt Sztyepan iránt, néha oda is ment hozzá s megkérdezte tőle:

— No, hogy vagytok a kohótokban, Sztyopa — és bőr cigarettatárcáját kihúzva, vastag cigarettával kínálta Sztyepant, amely könnyű, drága dohánnyal volt töltve.

— Mi az, anyádnál lopod az üzletben? — kérdezte Sztyepan, elvéve egyet.

— Miért lopnám — felelte jókedvűen Butov — most már magam vagyok a gazda.

S noha ilyen beszélgetésre nem egyszer került sor, Paska nem sértődött meg. Sztyepan látta, hogy Paska „fontoskodni akar", halk hangon beszél, lomha léptekkel megy, gyakran ásít, félig behúnyt szemmel néz arra, akivel beszél, ami arcának fáradt és szomorú kifejezést ad, mintha az életben már mindent végigélt volna, s nem várna semmi jót sem.

Sztyepant erősen nyugtalanította, hogy Verának megtetszhet ez a szomorúság és ez a lusta, leereszkedő viselkedés a világgal szemben. „Hisz ő egy kis csacska, egy-kettőre be lehet csapni, akár a gyereket" — gondolta izgatottan. Egyetlen mód, hogy Verát a fenyegető veszedelemtől megóvja, ha minél előbb kitanul, technikus lesz és megnősül.

Így mindezek az okok: tudásszomja, az öröm, amit tanulása, s a könyvolvasás szerzett neki, anyjának a reménykedése, végül házassági gondolatai Verával kapcsolatban — együttvéve olyan hévvel hajtották a tanulás felé, hogy el se tudta óráik nélkül az életet képzelni. Néha rettegés fogta el arra a gondolatra, hogy a vegyész egyszer csak nem lesz hajlandó többet foglalkozni vele. Körülnézett, amikor bement hozzá, azon volt, hogy senki se lássa meg, egyre félt, nehogy Andrej Andrejevics megváltoztassa véleményét az óráiról és újból följelentse őket fölötteseiknek.

A tavaszi kátyús utak első napjaiban a föld ragadós mocsárrá változott, az ember lába térdig süppedt a sárba. Csak a gyárban lehetett szabadon járni-kelni; a gyár roppant térsége mint sziget emelkedett ki a sár félig

folyékony tengeréből. A telepről azonban igen bajos volt a gyárhoz elvergődni. A munkások első dudálással indultak a gyárba s mégsem értek időben oda. A sáron át a reggeli ködben minden lépés fárasztó volt, az emberek izzadtan és rosszkedvűen érkeztek meg, mintha már ledolgozták volna a műszakjukat. Néhány napon át nem is folyt másról a beszéd, csak a tavaszi sártengerről. Elmondták, hogy a pusztában elakadt társaskocsik vesztegelnek s néhány kisebb bányácska egészen el van vágva a várostól, a bányászok kenyér és kása nélkül vannak: a szállítás megszűnt.

Egy reggelre azonban az ég hirtelen egészen felhőtlen lett s délről erős, meleg szél kerekedett, a nap pedig olyan buzgón sütött, hogy estére a föld száradni kezdett, a pusztában ösvények tűntek föl, a sár göndör taraja vizet eresztve szürke színű lett. Köröskörül — az égen, a földön, mindenütt tavasz volt. A világban minden nappal vidámabb és könnyebb lett az élet. Akiknek homályos és zavaros reményeik voltak egy jobb életre, megélénkültek és fölvidultak; becsapta mindnyájukat a tavasz, úgy tűnt föl, hogy az élet megújulásának nagy törvénye, amely olyan meggyőzőn és parancsolón hallatta magát, érvényes a szegény emberi sorsokra is.

17

Vasárnap Sztyepan elment Verkához és elhívta sétálni. Egy keskeny ösvényen mentek ki a pusztára, Vera elől, Sztyepan a nyomában. Vera gyorsan, nagy léptekkel ment, lábát a nagy hócsizmában, amelynek a vörös füle kilátszott, Sztyepan meghatóan vékonynak találta; amikor pedig egy árkon vagy tócsán átugorva a szoknyáját is fölhúzta, szíve elakadt s oda szeretett volna futni hozzá, átölelni, arcát a virágos kendő s a kabát félig fölhajtott gallérja közt elővillanó fehér nyakához szorítani.

A gyár és a Szmoljanyinov-bánya közti hajlásba mentek. A bányászputrik a domb mögé bújtak, csak a városi vágóhíd tetejét lehetett látni, s a füst szállt a gyár felől. Vera megállt s Sztyepan felé fordult. A gyors járástól s a szakadatlan beszédtől nehezen lélegzett, a szája félig nyitva volt. Megállt, bevárta, amíg Sztyepan odamegy hozzá, nevetve ránézett. ő meg bátorságát vesztve, hirtelen megállt. Mintha az a tömérdek fekete tavaszi föld mind arra volna kíváncsi, hogy Sztyepan hogyan megy oda Verához és hogy öleli meg. Sztyepan azonban, most, hogy először maradtak szemtől szembe, megzavarodott.

A pusztában nem voltak sétálók, akiknek a mozgását, szavacskáit, modorát utánozni lehetett volna. Öt lépésre tőle ott állt a leány s egész külseje azt mutatta, hogy várja őt. Sztyepan érezte, amint a verejték kiüt a homlokán. Mennyivel egyszerűbb volt, rémlett neki, akkor ősszel a kohó mérgezett gázvezetékébe bemászni, mint most egy lépést tenni Vera felé. Szinte dühös lett, hogy miért is hívta a pusztába sétálni; amikor hívta, semmi ilyenre nem gondolt, ő meg bizonyosan másra értette — nemhiába suttogta neki otthon: „Halkabban, te, papa meghallja . . .”

„Megforduljon, visszafusson?" — Vera ránézett s nevetve kérdezte:

— No, mi lelt?

Sztyepan hallgatott. A leány egész közel ment hozzá, gúnyosan és kihívóan nézett a szemébe. Várta őt s mosolygott, ő meg félénkségen és bosszúságon kívül semmit sem érezve, átölelte a vállát és erősen magához szorította; egyszeriben meleg hullám öntötte el, jó és könnyű érzése támadt. Állt, lassan és félszegen váltogatott lábbal, s egyre erősebben szorította magához a leányt.

— Megfojtasz — mondta Vera. Aztán körülnézett és így szólt: — Nagy a sár, hova jöttünk mi, milyen bolondok vagyunk...

A fiú átnézett a válla fölött, a föld valóban egészen nedves volt.

— Csizmában itt nem lehet továbbmenni — mondta.

Szelíden nyugtatta Vera hátán a karját, Vera maga fogta meg a kezét s vonta mellére a tenyerét.

— Sztyopocska — mondta gyöngéden.

Ő semmit sem felelt, csak fölsóhajtott, s egyik lábáról a másikra állt. Honnan van a nőkben ez az édes, érthetetlen erő! Sztyepan gondolatai ugrálni kezdtek, homályosak lettek, a mozdonyok füttye madárhangnak tetszett. Mintha a pusztai szél bújt volna belé, megtöltötte a mellét, ott lármázott a fejében. El tudott volna állni így sokáig, de Vera fölhúzta a vállát s nevetni kezdett.

— Milyen bolondok vagyunk, nem? — mondta s hangja kellemetlenül a megszokott volt. — Gyerünk, Sztyopa, mit állunk itt a sár közepén?

Újból előrement, Sztyepan meg utána; a hajlásból kiérve, két asszonyt láttak, szatyrokkal, ahogy az ösvényen jöttek. Sztyepan sajnálta, hogy ölelkezésük igézetének a kihalt, fekete pusztán, ahol még fű sem nő, végeszakadt. Szerette volna visszafordítani ezeket az édes pillanatokat, odafutott Verához és átölelte. A leány megbotlott, mind a ketten majdnemhogy elestek. Vera körülnézett.

— Mit csinálsz, Sztyopka — mondta bosszúsan — majdnem leszakítottad az egész kabátomat!

Sztyepan zavarba jött.

— Nem tesz semmit, majd veszünk újat...

— Kereskedő, az akad — mondta gúnyosan Vera, s láthatólag mindjobban felingerlődve hozzátette: — Elviszi a lányt sétálni, beleviszi a sárba, isten bizony, sanyarú alak vagy...

Újból előrement, s válla fölött hátrapillantva sértő szavakat mondott a fiúnak. Látta zavart arcát, panaszos szemét, s egyre gonoszabb szavakat keresett, maga sem tudta, miért.

„Cukorkát kellett volna venni, vagy más valamit" — gondolta Sztyepan.

Amikor a szatyros asszonyok már egész közel voltak, Vera így szólt:

— Butov Paska a városba hítt társaskocsin, a cirkuszba, ha kedvem lett volna...

A sértés szíven találta Sztyepant. Ez a séta, amely olyan kellemesnek tetszett, most valóban értelmetlennek, nevetségesnek tűnt: bevitte a sáros,

föl nem száradt pusztába, megtorpantak, s most jönnek visszafelé. Hallgatott. A férfi és a nő viszonya most megfoghatatlan bonyolultságában állt előtte. Maga pedig reménytelen fajankónak, kis kölyöknek, szopósnak bizonyult.

Az asszonyok szatyraikat himbálva, most épp egyvonalba kerültek velük: mindkettőnek csontos arca, nagy orra, nagy szája volt. „Nézd, a csukák" — gondolta Sztyepan haragosan, ahogy az asszonyok kíváncsi es gúnyos szemét magán érezte. Azok megálltak, utat adtak Verának és Sztyepannak, egyikük, az öregebbik, hallhatóan mondta:

— Nézd csak, Nyikityisna, még egész fiatalok, bizonyosan szerelmeskedni mentek a tóhoz. Igazán itt van a világ vége.

A másik semmit sem felelt, csak elnevette magát.

Vera visszanézett és odaszólt:

— Ne gyalázd a más gyerekét, várd meg, milyen lesz a tiéd.

— Bizonyisten vége a világnak — mondta meggyőződéssel az asszony, újból az ösvényre lépve.

— Te meg mit csaholsz. Rád tartozik? Menj és kész! — kiabálta Vera megállva. — Ti vasorrú bábák.

Az éltesebbik asszony olyan gyors szitkozódásra fakadt, hogy egyes szavakat nem is lehetett kivenni. Vera sem maradt el tőle a felelgetésben.

— Menj a csudába — mondta haragosan Sztyepan — ha veszekedni akarsz, megyek magam, engedj — s előrement.

Vera azonnal elcsöndesedett s megindult mögötte. Sztyepan hallotta a lépteit maga mögött, azon volt, hogy ne maradjon el tőle. A megaláztatás és gyengeség iménti érzése lassanként elhagyta Sztyepant; hosszú, sebes léptekkel ment, s megfordulva, a vállán át kérdezte:

— Mi az, elfáradtál?

Veráék háza előtt búcsúztak el. A lány gyorsan átölelte Sztyepant, kezét a fiú nyakán, mellén végighúzva.

— Sztyepan, én legkedvesebbem ezen a világon — mondta és suttogva tette hozzá: — Estére a mieink mind vendégségbe mennek a bányába... — s vissza se nézve, bement a házba.

Sokáig állt ott, a becsukódott ajtóra nézett. Otthon az anyja rögtön észrevette, hogy Sztyepannal nincs valami rendben: folyton kijárt az utcára. az eget nézte, a ház körül őgyelgett, ebédnél rosszul evett, nem kért harmadik tányér céklalevest, noha a vasárnapi leves nagyon ízletes volt, hússal és zsírral készült s tejföl is volt benne.

A tavaszi nap azonban ragyogott, s nem akart lemenni az égről. Sztyepan akármennyit nézte, méregette a mértan szabályai szerint a szemével a tetők, a Martin kéménye s a nap közt a szög csak az maradt, ami volt; Sztyepannak legalább úgy tetszett.

Amikor anyja az edényt már elmosta, megjött Marfa.

— Ebédelsz? — kérdezte Olga.

— Add hát ide, együk azt a céklalevest — felelte Marfa kelletlenül s az asztalhoz ült.

Ette a levest, s a darab kenyér, amelyet a kezében tartott, ahogy a kanalat a szájához vitte, egész átnedvesedett.

Olga, valahányszor a Marfa reszkető kezére nézett, megcsóválta a fejét. Lehetetlen volt lelki fájdalom nélkül nézni Marfa kezét, amely valaha olyan biztosan és bölcsen tudta a legfinomabb s a legnehezebb munkát is végezni. S nemcsak Olga, Platon apó és Sztyepan, de sok más munkás is, a telep lakosai, szomorúságot éreztek, ha Marfára néztek: ilyenféle érzést vált ki az idő előtt, értelmetlenül elhervadó szépség.

Marfának tetszett, hogy ismerőseit elkeseríti mostani élete, úgy rémlett neki, hogy egy fontos és erős valakinek a bosszantására él így s ez a fontos személy egyszer csak észbekap, eljön, hogy a lelkére beszéljen, bocsánatot kérjen, s egyszeriben minden jobbrafordul, s szépen halad tovább. De az emberek bánata s boldogsága iránt voltaképp közönyös és kegyetlen élet ment, ahogy azelőtt is, s nem sok gondja volt rá, hogy Marfa eladta a szerszámot, hogy keze elveszítette az erejét, hogy a fáradságos életért nem jutalom várta, hanem csak betegség és nyomor. Marfa nem tudta megérteni ezt, s valahányszor Platon apó vagy Olga otthon sajnálkoztak rajta, dacosan mondta:

— Mi az, nem baj, megélek így is — s a lelkében azt gondolta: „Lassan, csak lassan, még nincs itt az este."

— Tudod, ki jött meg? — kérdezte Marfa. — Zvonkov; a piacon találkoztam vele. Egész megöregedett, lesoványodott. Ránéztem és megértettem: nincs a mi számunkra remény, mi is így veszünk el mind. Hát ez az.

— Visszajött a lőmester? — kérdezte Sztyepan csendesen.

Nagyon megörült, amikor Marfa szavait meghallotta, de nem érzett csodálkozást; tudata mélyébe egész életére erősen bevésődtek a munkásfölkelés emlékei. Annak az időnek az emberei továbbra is eleven, valóságos életű emberek voltak a szemében. Azután is ott éltek valahol Sztyepan mellett s ha nem is gondolt rájuk, érezte létezésük valóságát.

— Ránéztem és megértettem, hogy nincs számunkra remény — ismételgette Marfa.

— És mit beszélt? A börtönben volt, Szibériában? — kérdezte Sztyepan.

— Ahol lennie kellett, ott volt — mondta Marfa. — Szibériában.

— Sokáig volt ott — mondta vontatottan Olga. — Pavel a második évében volt, amikor összeszedték őket, s lám, mekkora már.

— Utánam tudakozódott-e? — kérdezte Platon apó.

— No lám, terólad egészen megfeledkezett — mondta Marfa, gúnyosan nézve az urára. — Sztyepanról, lám, tudakozódott. Hol van, azt mondja, az a Sztyopka, a Kolcsugin-gyerek? Megmondtam neki. Azt üzente: „Jöjjön el ma estére, várni fogom, szeretném látni, mi lett belőle."

— De hát hol lakik? — kérdezte hirtelen Sztyepan.

— Mindent megüzent. A városban a Tizenkettedik-soron, ahol a Lahmanné üzlete van. Tudod? No hát, ott őnála. Hanem ősz ám, azt megmondom; kész öregember, pedig negyven éves ha megvan. Azt mondja,

maga van, a kislánya még akkor meghalt, a felesége elment utána Szibériába, ott temette el, tüdővészben halt meg.

— Szibéria, egyszóval — mondta Olga.

— És ez nem Szibéria? — kérdezte Marfa.

— Elmégy hozzá? — kérdezte Olga.

— Eridj, eridj, menj el most mindjárt — biztatta Marfa — azt mondta, estére otthon lesz. Hanem ősz, azt megmondom, mint az én Platonom.

— Szibéria — mondta újból Olga.

Sztyepan kiment az udvarra, megnézte az eget; mértani méricskélés nélkül is látnivaló volt, hogy a nap nyugovóban van. Hangosan szívta a levegőt. Minden gyönyörű volt ezen a napon: a nap lágy, alig megfogható melege, a levegő hűvössége, amely itt a Donyec-medencében nem szokott ilyen üde lenni, gondolatai a rá váró Veráról, emlékei a reggeli csókról a sztyeppen, a fehér és meleg leánynyakról... A nyitott ajtó mögül pedig Marfa nyugodt hangja hallatszott:

— Miben reménykedjek még, én a magamét leéltem már... Ha Platon meghal, kinek van szüksége rám? Gyerek nincs, szerszám nincs... „Nem baj — mondja ő nekem — megéred még a virradatot." Én meg neki: „Te csak magadra nézz, magammal már tudom, hogy vagyok: a halálomat várom, ez az, amit várok."

Az anya ráhagyta.

— Bizony, igaz, te a magadét leélted, most már csak gyötrődsz a világban...

Sztyepan megrázta a fejét, kiment a kapuhoz, hogy ne hallja az asszonyok beszédét.

Elmenjen a lőmesterhez? Még odaérhet — egy darabot elüldögél, aztán egyenest Verához. De nem, ha egyszer már elmegy Zvonkovhoz, egyhamar nem jön el, Vera pedig megharagszik, nem várja meg, csak dacból is elmegy Pavel Butovval sétálni, s oda minden, egész életére. Nem is gondolta végig, már ott volt Paharék lakásánál.

— Gyere, gyere be — mondta Vera — tíz perce, hogy elmentek, ülj csak le oda.

Az asztal tele volt szennyes edénnyel: fazekak, vaslábosok, tálak, kanalak, kések.

Vera a kemence mellé guggolt s hamuval dörzsölt egy nagy konyhakést.

— Azt hittem, később jössz, lesz időm eltakarítani — mondta a vállán át hátrapillantva.

Sztyepan nézte a hátát, és nem felelt semmit, csak hangosakat fújt, mintha forró krumplit akarna hűteni. Aztán az edényhalomra nézett az asztalon s izgatottan kérdezte:

— Hamar megjönnek?

— Ott maradnak a bányában éjszakára. A papa és Miska holnap éjszaka dolgoznak, nekem meg reggel kell munkába mennem.

— S ha estére kéne, elmentél volna?

— No hallod, hát persze — nevette el magát a lány.

Egy ideig hallgattak, Sztyepan szakadatlan a lányt nézte.

— Segítek, előbb meglesz — mondta hirtelen.

— Sietsz valahová?

— Nem, hova sietnék? — kérdezte a fiú.

Attól a perctől, mikor ebbe a fülledt, agyakkal teliállított, félhomályos szobába lépett, nem gondolt semmivel, csak Verát nézte: kellemes, de ugyanakkor kínos hőséget érzett a tenyerében: mintha szamovár fölé tartotta volna.

— Tisztítsd hát meg a serpenyőt — mondta Vera. — Ecettel ették a halat, apám nagyon szereti a savanyút; az ecet meg igen árt a fémnek. A laboratóriumban láttam, rögtön kieszi.

Sztyepan Vera mellé ült s hozzáfogott a munkához. A még ki nem hűlt kemencéből egyenletes, kellemes meleg ömlött, mint egy nagy állat hosszú lehelete; befútt arcot, nyakat, mellet. Vera a lábosaival vesződött mellette, a szeme huncutul mosolygott, egész közel, a Sztyepan szeme mellett, közben apró izzadságcseppek ütöttek ki a nyakán. A homloka, felső ajka s szeme alatt az arca csillogó pihével volt tele. Sztyepan pillanatról pillanatra mámorosabb és mámorosabb lett.

Mind a ketten nevettek, egyre közelebb húzódtak egymáshoz, már úgy látszott, átölelik egymást: egy pillanatra elhallgattak, nevettek, egymásra pislogtak, s észbekapva, újra hozzáfogtak az edénytisztításhoz, lázasan, gyorsan, mintha ez valóban föltétlen szükséges és nagyon fontos dolog volna.

Aztán hirtelen átölelték egymást, a lábosok pedig a padlóra gurultak. Vera reszkető szempillái, a félig elnyílt száj a fehérlő fogakkal s a levegő, amely táncolt, mint nyari napon a pusztán: Sztyepannak ennyi maradt meg később az eszében...

Ott ültek, egymást átölelve... Sztyepan hallgatott, a lány pedig beszélt:

— Akkor a kórházban annyira megijedtem. Szörnyűség, gondoltam: ott fekszik egész hidegen, fehéren. Még Miskára sem gondoltam, mindig csak rád meg rád. Új ruhát varrtam most magamnak, húsvétkor majd fölveszem. Elmegyünk sétálni, jó? Mint férj-feleség, igaz, Sztyopa?

Sztyepannak úgy tűnt föl, hogy a mellében valami nagyon finom, törékeny dolog keletkezett, s félt megmozdulni, egy szót is szólni, mert mindjárt darabokra törik, szilánkokra reped... Ember iránt ilyen gyöngéden nem érzett még soha életében. Minden szó, amit Vera kiejtett, meghatotta és megörvendeztette.

— Melegvizet kéne tán hozni? — kérdezte halkan.

— Elmennél a gyárig, még mit nem?

— Az is dolog? Egy éjszakán át egy hordót is meghordok, ha csak az kell!

— Csoda alak vagy, Sztyopa!

— Összeházasodunk, Vera, bizonyisten, ma már itt is maradok nálad.

— Nem, azt nem lehet sehogy sem; lányok jönnek hozzám éjszakára.

Kiment, sötét volt már s úgy tetszett, senki sem látta, amint az udvar-

ról az útra ért. Egészen új érzés fogta el váratlanul — a magányosság öröme. Ment az úton, nem nézett rá senki, senki sem tudta, hogy ott megy a sötétben. A kezében, mellében könnyűség volt, mintha nagy súlyt dobott volna le magáról.

Nem ment be a városba Zvonkovot fölkeresni, nem ment a házuk felé sem. Könnyű léptekkel, nem válogatva az útban, a hűvösségre föltátott szájjal ment a pusztán, a fény nélküli egyenletes sötétségben. Gyermekkorának rég elfeledt, soha izgalmat nem okozó emlékei jöttek fel benne: anyja és apja nincsenek otthon, az ablaknál ül a hőségtől lihegve, nézi a fekete eget, az asszonyok kapkodva szedik le a kötelekről a száradó fehérneműt... kék felhők, csöndesség, légydongás... Azután föltámadt a szél, a kinnmaradt ruha csapkodni kezdett, a portól elfulladt az ember, megdördült az ég, felbőgött a zápor s Sztyopka az udvarra futott. Ott futkosott a víz hűvös özöne alatt a kiürült utcán, a zubogó patakok majd leverték a lábáról, de ő merő nedvesen, a fröcskölő víztől elvakulva ugrált, feje fölött az ég recsegett; ő pedig a villám minden villanására fölkiabált, mintha benne magában lobbant volna föl ez a ragyogó, örömteli tűz.

18

Alekszej Petrovics Zvonkov az 1912. év kora tavaszán ért vissza szülőhelyére. Mikor a száműzetésből eljött, nem volt szándéka hazájába visszatérni. Egyáltalán nem is volt pontos elképzelése arról, hogy mit kezd majd szabadon; a munkások közül, akikkel forradalmi tevékenysége összefűzte, tudta, sokat nem talál már meg, legtöbbjük az ő sorsában osztozott, száműzött volt. Arról a pörről is érkeztek hozzá hírek, amely a Jekatyerini Vasút volt fölkelői ellen folyt: a cárhoz kegyelemért folyamodó vádlottak méltatlan viselkedéséről. Tudta, hogy néhány férfi megtagadta a kegyelemkérést, s hogy ezeket kivégezték, de a süket falucskában, a kikötőtől háromszáz mérföldnyire nem sikerült a kivégzettek nevét, s általában a pör részleteit megtudnia. Az az ember, aki elmondta, egy harmadiktól hallott csak a pörről, s nem is nagyon érdekelték az ügy részletei, csak nagy vonásokban számolt be róla.

Zvonkov nem tudta pontosan, mihez kezd szabadlábon, egyet azonban tudott, a legfontosabbat: hite a munkásügy igazságában hatévi szibériai élet után nem gyöngült meg, s amíg él s lélegzeni, mozogni, gondolkozni tud, továbbra is azt csinálja, amit élete legfőbb értelmének, alapjának tartott. Amikor eljött a falucskából, ahol mint kiváló kovács kedves emléket hagyott maga után, a finom mesterségbeli fogások tucatjaira tanítva meg a komor, kevésbeszédű északiakat: nem gondolkozott a jövőn. Ahogy az erős és gyakorlott úszó sem gondolkodik, a vízbevetve magát, a mozdulatokon, amelyeket majd a víz érintésekor csinál. Zvonkov megszokta a nehéz életet s a száműzetésben sem érzett anyagi szükséget. Élete a sötét, gerendás parasztházban nem volt rosszabb s nehezebb annál az életnél.

amelyet szabadlábon folytatott. Ahogy odaért, rögtön munkához látott, s kedves emberévé lett a falunak. Első időben még meg is hízott; sohasem evett ennyi húst. Ugyanabban a faluban még egy száműzött élt, a bolsevik Bahmutszkij — tanult ember, az egyetemen bölcsészetet végzett. Zvonkov hosszú estéket töltött el vele, beszélgettek, olvasgattak, politikai gazdaságtannal foglalkoztak. Nagy barátok voltak, egész idő alatt egyetlen egyszer kaptak össze egy véletlenül kezükbe került hírlap fölött: társa azt ajánlotta, olvassák hangosan, de mindenikük a maga kezében akarta az újságot tartani, a maga szemével követni a betűt. Összevesztek s barátja azt találta mondani: Zvonkov nem olvas elég gyorsan és jól. A rendesen nyugodt Zvonkov váratlanul összeszidta a barátját, az megharagudott, fogta az újságot s elment haza. A következő nap ő jött el Zvonkovhoz, bevallva, hogy nem volt igaza, s kezet nyújtott neki. Zvonkov akkor tapasztalta először, hogy a száműzetés őfölötte sem múlt el nyomtalan: a lába hirtelen elgyengült, különös izgalom, elérzékenyülés, gyengeség fogta el, elvtársa kezét szorongatva majdnem hogy sírvafakadt.

Legnehezebb az utolsó esztendő volt. Barátja letöltötte az idejét s visszament Oroszországba. Zvonkov felesége meghűlt, tüdőgyulladást kapott. Zvonkov szánra tette s elvitte a felcserhez a szomszéd faluba. Az úton az asszony egészen rosszul lett, Zvonkov megfordította a lovat s indult visszafelé. Az asszony ott halt meg a szánban s vele pusztult a gyerek is, akinek két hónap múlva kellett volna világra jönnie.

Zvonkovnak egész életére emlékezetes maradt ez a rettenetes út a fák között, az őserdő csöndjében.

— Masa, Masa! — kiáltotta, de senki sem válaszolt.

Leugrott a szánról, ott futott mellette s egyre hangosabban és hangosabban szólongatta a feleségét, körülötte meg béke volt, s őneki úgy tetszett, hogy a hatalmas fák s a félig csupasz meredek sziklák, melyeknek a háta kékes éjszakai hóval volt borítva, hallgatásukkal és mozdulatlanságukkal a szerencsétlenséget idézik meg. A kétségbeesés erőt vett rajta, tudata percekre megzavarodott s ilyenkor úgy rémlett, hogy nem csönd és mozdulatlanság veszi körül, hanem mintha fákat és sziklákat robbantana fel dinamittal, a furatok mind egyszerre vágnak ki, körül a fehér füstben kidőlő fatörzsek villannak és kövek röpülnek összevissza... Aztán megint csak a kő és a hó nyugodalma volt előtte...

Rettenetes nehéz volt a száműzetés utolsó esztendeje, de ő nem vesztette el az eszét és nem adta ivásnak magát, noha gyakran és sokat ivott. Reggeltől éjszakáig dolgozott — vadászfegyvert javított, s ügyesen, szakértelemmel fabrikálta a halászó horgokat. Éjszaka meg Marx, Lenin és Plehanov könyveit olvasta, amiket elvtársa otthagyott.

Közben megőszült, noha aznap, amikor a száműzetésből visszaindult, még csak a negyvenkettedik évében járt.

Amikor a hazájába megérkezett, öröm és bánat fogta el. Minden olyan volt, mint azokban a napokban, amikor a Központi Bányában dolgozott, s mégis minden megváltozott. A gyár dübörgése, a tűzfénnyel borított ég,

az éjjel-nappal mozgó füst, amely mint a folyó örök vize, folyton ömlött a magas kéményekből; a távoli bányák körvonalai, a viskók, a kénszag, a fusttel borított palahegy mind ugyanolyan volt, mint azon a szomorú nyári napon, mikor a rabszállító kocsi rácsán át nézett a távolodó gyárra, városra, pusztára. Ment az utcákon, felismert minden cégért, minden tornácot. De hol voltak jóbarátai, a hajdani hittel és bátorsággal teli emberek: bányászok, hengerészek, villanytelepiek, öregek és fiatalok, akik az ötös év fölkelését előkészítették? Sok nem volt már az élők sorában, sokat Sztolipin keze semmisített meg. Megérkezése után a második nap találkozott a vén Romanyenkónéval. Nem soká beszélgettek, de Zvonkov látta, hogy az élet Marfával még kegyetlenebbül bánt el, mint vele. Borszag dőlt belőle, nemigen emlékezett már az egykori fegyverkészítő munkásokra, a hajdani sztrájkolókra, akik azon a fagyos december tizenegyedikén a forradalmi tanács gyűlésére a Doni-negyedbe mentek. Este Sztyopka Kolcsugint várta. A száműzetésben Zvonkovnak sokszor eszébe jutott a fiú nagy szája, göndör feje és csontos arca, s ez az emlék mindig meghatottságot váltott ki belőle. Mialatt Kolcsugint várta, újra megpróbálta a kis legénykét elképzelni, s noha tudta, hogy a szobába egy felnőtt kohómunkásnak kell belépnie. mégis azt szerette volna, ha Sztyopka nem változik meg, hanem ugyanaz a tízesztendős borzas kisfiú marad. Sztyepan Kolcsugin azonban nem jött el ezen az estén.

— Vasárnap van, lánnyal sétál — döntötte el magában Zvonkov.

Ez a két nap, amit a kedves helyeken töltött, elkeserítette. Sokakat, akikről azt hitte, találkozik majd velük, nem talált már meg. Társának, aki a száműzetésben vele volt, még az útról írt Kievbe a megbeszélt címre. de válasz nem jött rá. Pedig hazautazása előtt Bahmutszkij megjegyezte az öreg Lahmanné címét, akinél Zvonkov, ha hazakerül, megszállni készült. Az egész estét elüldögélte, a Kolcsuginék Sztyopkáját várva. Az öreg Romanyenkóné megígérte, hogy okvetlenül elküldi. De nem jött... Nem volt kedve? Lusta volt? Félt? Csupa bánatos, szomorú gondolat támadt a fejében. Majd a behavazott falucska jutott az eszébe, ott még sokáig eltartanak a fagyok, sivít a rettenetes, égető szél. Emlékezetében fölmerültek a magános éjszakák, dadogó, félszemű házigazdája, egy részeges, hazug ember. Aztán az jutott eszébe, hogy sétált fiatal legényként az Első-soron, hogy mentek Masával a tóhoz, eszébe jutott lánykájuknak, Nagykának a születése. S ezektől a távoli emlékektől fájdalmasan összeszorult a szíve, még rettenetesebben érezte magát, mint amikor a szibériai falura gondolt. S hirtelen megértette, hogy Szibériában élve sosem gondolt az otthoni változásokra. Oroszországot ő még mindig olyannak képzelte, amilyennek a munkásfölkelés idején itthagyta.

— Jól van, jól — mondta és kabátot s kalapot vett. Le akarta küzdeni levertségét. amely fokról fokra gyűlt föl benne az utolsó napokban, állapotát, mely szibériai életének az esztendői alatt észrevétlen érett meg benne.

Kiment az utcára s a gyár felé indult. De hiszen ugyanazok az embe-

rek, emberek tízezrei dolgoztak a lángban és füstben, a gyár műhelyeiben; ugyanazok fúrták a kőzetet, vájták a szenet a föld alatt; a bajtársiasságnak ugyanaz az erős érzése egyesítette őket bonthatatlan szállal. A vörös fényben izzó gyárra nézett. Visszaemlékezett a szibériai őserdő csöndjére, Masa halálának éjjelére. S most itt állt, félig elnyilt szájjal, a vas csörömpölését, a gőz bőgését, a tompa robbanásokat hallgatva, a Martin-műhelyből kitörő, izzásba jött füstöt nézte, a fekete kohók fölött a vörös lángnyelveket.

„Elmult hát hat év, Nyikolajka — gondolta — hat évemet elpocsékoltad, de sebaj. Amilyen voltam, olyan maradtam."

Megfordult s fölfelé ment az Első-soron. Léptei lassúak és kényelmesek voltak, nyugodt gondolatai is megfontoltan, szilárdan haladtak. Elgondolta, melyik bányába szegődik munkára, hogy újítja fel bajtársaival a kapcsolatokat...

Otthon egy görbeorrú fiatalember várt rá, a haja világos, mint egy falusi fiúcskáé. Ahogy Zvonkovot meglátta, gyorsan fölkelt, elébement, s feléje nyújtotta a kezét. Járása botladozó volt, észrevehetően sántított.

— Zvonkov elvtárs? — kérdezte, Zvonkov kezét megszorítva.

— Igen, az vagyok — felelte Zvonkov, s érezte, hogy dobban meg a szive, de ugyanakkor bizalmatlanul pillantott a jövevényre.

Az ránézett sötét, eleven szemével, s hogy minél előbb eloszlassa a sértő bizalmatlanságot, hadarva mondta:

— Ön írt Bahmutszkijnak. Nos, én vagyok a válasz a levélre. Értjük egymást? Kaszjannak hívnak.

Újra ránézett a szótlanul álló Zvonkovra, nagy szájára, feszülten néző figyelmes szemére, s megcsóválta a fejét.

— Iszunk tán egy csésze teát. s elbeszélgetünk erről-arról? Épp most érkeztem meg Jekatyerinoszlavlból...

Zvonkov továbbra is szótlanul nézte őt, minden erejével türtőztetve az izgalmát s örömét. „Miért Jekatyerinoszlavlból? — gondolta. — Bahmutszkij Kievben van..."

— Nos, Bahmutszkij arra kért, emlékeztessem. hogy milyen társalgás folyt kettejük közt egy újsággal kapcsolatban — mondta Kaszjan, és elnevette magát.

Zvonkov köhintett egyet.

— Üljön le, mit állunk itt — s minthogy megint kétség támadt benne, s bántotta, hogy nem tudja megszüntetni, azt kérdezte: — Hogy van a földi. nem írt semmit sem?

— Úgy, úgy. koma, a bizalmatlanság a polgár legfőbb erénye — mondta Kaszjan s zsebéből egy négyrét hajtott papírt vett ki.

Zvonkov figyelmesen és sokáig olvasta a rövid levelet — néhány jelentéktelen szó volt az egész. s míg feje az asztalra hajolt. Kaszjan szemét összehúzva, a kezét, nyakát. az összeráncolt barna homlok fölött az őszülő sündisznóhajat vizsgálgatta.

Zvonkov lassan fölemelte a fejét; szemük találkozott, mindketten el-

mosolyodtak. Zvonkovnak úgy tetszett, hogy a lámpácska ragyogóbban ég, a bizalmatlanság eltűnt, elvtárs ül mellette. És az az érzés, melyet akarata megfeszítésével visszatartott, most hatalmába kerítette. Ezt az embert először látta életében, néhány perccel előbb még a hangját, nevét sem ismerte, s most itt ültek egymás mellett az asztalnál, két közeli barát, megbeszéltek, ami mindennél jobban foglalkoztatja őket, föltehetett kérdéseket, amelyek hosszú hónapokon át nem hagytak nyugtot neki. S már megint nem volt magános ember a városban, ahol egy pillanatra úgy látszott, elfeledték.

— Én kérdezek előbb — mondta Zvonkov — mi volt annak a pörnek a kimenetele? Kit akasztottak föl? Tkacsenko hol van?

— Tkacsenkót is fölakasztották — felelte Kaszjan — s még hét embert.

— Mikor? — kérdezte Zvonkov. Úgy rémlett neki, hogy mindez csak ma történt, néhány órával ezelőtt.

— Ó-ó-ó — nyújtotta el Kaszjan; állát fölemelte s csak az ajkai mozogtak egy pillanatig — nyolcban volt, nem, kilencben, igen, kilencszázkilenc őszén. Nekem meg is van Tkacsenko-Petrenko elvtárs utolsó levele — nagyhatású dokumentum.

— Hol? — kérdezte élénken Zvonkov.

— Nincs nálam, de majd elhozom, sokszorosítani kellene. A bátorság dokumentuma. Egyszerű és erős. Igazi proletár... Majd elolvashatja. — Egy pillanatra elgondolkozott s így szólt: — Hallja, nem is képzeli, menynyire a legjobbkor érkezett. Elátkozott hely ez, kudarc kudarc után, egyenesen fatális már... A „nagy orosz fűtőház", munkások hatalmas tömege. De alig építjük ki a kapcsolatokat — kudarc kudarc után. Ez lesz az első dolga: megerősíteni a gyárral a kapcsolatot. Nagy gyár, nagyszerű, öntudatos proletárok százai, de a szervezet — csapnivaló. Látott már ilyet? Az ördög tudja, mi ez? A csendőrség nem enged egy versztányira sem a gyárhoz. Működnek a Fekete Százak s a mesterek — csupa besúgó!

— És az a levél messze van? Mikor olvashatnám?

— Barátja volt?

— Persze, együtt voltunk.

— Tudja mit, beszélgessünk, utána átmegyünk s odaadom. Még valamit, drága Zvonkov elvtárs: én, látja, haza se mentem, egyenesen magához jöttem az állomásról; egyszerűen éhes vagyok.

Végigment a szobán, ugyanazzal a különös járással.

— Kardvágás a lábamon — mondta magán érezve Zvonkov pillantását. — Most sántítok, izületrövidülés, hatodik éve már. A munkában nem zavar — engem nem törnek meg semmivel sem.

„Ez már fölösleges beszéd" — gondolta Zvonkov bosszúsan... Nem szerette, ha elvtársai a pártmunkában hímes, hangzatos szavakat használtak. Tudta, hogy ez gyakran őszintén történik: az az ember, aki lángoló beszédet vág ki, kész azt nem kevésbé szép és férfias tettekkel igazolni is. De lelke mélyén bizalmatlanságot érzett az ilyenek iránt. Az ötlött néha az eszébe, hogy az ilyenek közönyösek a munkásosztály sorsa iránt, csak

a viták érdeklik őket, amikbe ellenfeleikkel keveredtek, az éles és erőteljes agymunkát szerették, a vita szórakozás volt nekik s a győzelem benne az ő egyéni győzelmük, eszüké s képzettségüké.

Zvonkovnak azonban, mint zárkózott s hallgatag embernek, úgy tetszett, hogy a munkát legjobb volna fölösleges beszéd nélkül folytatni, fizikai undor volt benne a dolgoktól elszakadt szó iránt. A száműzetésben, amikor Bahmutszkijjal Leninről beszéltek, gyakran megkérdezte:

— Aztán egyszerű ember, egészen egyszerű?

— Egészen — felelte Bahmutszkij — pózok és szólamok árnyéka nélkül; az a szavaiban is, a tetteiben is, az öltözetében is — Bahmutszkij Zvonkov elmosolyodó arcára nézett és elnevette magát: — Egyszerű ember sok van — tette hozzá — nem szabad elfelejteni, hogy ő a mi munkásmozgalmunk lángelméje, a forradalom agya, kolosszus, aki még megmutatja teljes erejét.

— Ezt magam is tudom — felelte Zvonkov — értem én, hogy mitől egyszerű ember ő; világos, megértem teljesen a lelkemmel.

— Ami a lelket illeti, azt hagyja — nevetett Bahmutszkij — marxistának nem illik lélekben hinnie.

— Miért ne — felelte Zvonkov — nem vallásos értelemben; vallásosság az nincs bennem.

S amikor valamelyik elvtárs tulajdon szavai szépségétől megrészegedve, dagályosan és ékesen kezdett el beszélni, Zvonkov rásandított s azt gondolta: „Hej, ha Lenin hallaná, majd adna neked!"

Az egyszerűség szeretetét az a kör oltotta Zvonkovba, amelyben született, felnőtt és dolgozott; ebben a körben megvetették a dicsekvést, a tettel nem fedezett üres szavakat: itt a szigorú, nehéz és veszélyes munka lett az ember mértékévé. A gyárban, bányában, munkaközben különösen jól volt ez látható; az üres és erőtlen ember, akármilyen szépen beszél, akármilyen csípősen csúfolódik is, a dologban teljesen haszontalan; az igazi munkás viszont mindig kevésbeszédű, nem ejt hasztalan szót, fukar beszéde a tárgyra irányul, maga is tárgy; a szó, mint az acélrúd, arra való, hogy a munkában segítsen — különben mire is kapta volna az ember?

De Zvonkov sokszor túlhajtotta igényeit az emberekkel szemben, túlságosan szigorú és gyanakvó volt. Ebben az esetben is tévedett: miután egy egész hosszú estét töltött el Kaszjannal, látta, milyen egyszerűen és értelmesen beszélt a munkáról, milyen jól és alaposan ismeri a vidéket, amelyen csak egy fél éve élt, s fejében milyen összhangzón elegyedik minden szükséges ismeret. Az egész beszélgetés alatt egyszer sem hozta föl a maga életét, noha mindenből az tűnt ki, hogy lett volna mit mesélni róla.

Hosszan beszélt a gyárról, elmondta, hogy új kemencéket és hengersorokat állítanak be, az igazgató elektromossággal szeretné fölcserélni a gőzerőt, a társaság azonban ellene van, azt tartja, a legjobb és legolcsóbb erő — a munkás. Részletesen beszélt a hengerészek, kohászok, villanyszerelők, öntőárokkészítők, formázók munkabéréről; az állandó összeütközésekről a munkások és a mesterek meg mérnökök közt; elmondta,

hogyan próbálja az igazgató az „osztálybéke politikáját'' folytatni; gyakran teljesíti egyes munkások kéréseit, kisebb segélyeket, deszkát, bádogot ad ki házaik építéséhez, ingyen melegvízszolgáltatást szervezett meg a családi viskók számára.

— Mindez néhány vacak garasába kerül — mondta haragosan Kaszjan — s mégis hatást kelt, de tiszteltetem érte! A munkabér nem magasabb, mint más vasművekben, betegsegélyző nincs, biztosítás egyáltalán semmi, baleset százával — valóságos húsdaráló, s a nyomorékká lett embereket minden segély nélkül rakják ki a gyárból. Nemrég egy öreg esztergalyosnak a jobb kezén szétzúzódtak az ujjai — elbocsátották s egyszersmindenkori segélyként tizenkét rubelt adtak neki — huszonhat évet dolgozott a gyárban. Jó vicc! Tízezer rubeleket tesznek évente zsebre, s az ebadta azzal ússza meg, hogy két gebén hordókban hordatja szét az elhasznált vizet, belekerül havonta vagy harminc rubelébe. Az emberek azonban olyan rettenetes körülmények között élnek, hogy ez a víz s egy tucat korhadt deszka, ördög tudja, minek látszik a szemükben, sokan egészen meghatódnak tőle, különösen az asszonyok! A mi újságjaink rettenetes nehezen érnek el a munkásokhoz, de a „Kopejkás'', „Földnépe'', „Harang'', „Kétfejű sas''-fajta — mind meg van engedve. A csendőrök a postán egyszerűen elkobozzák az újságjainkat; utána — vizsgálat, elbocsátás, egy derék fiút le is tartóztattak. Nemrég két számot adtunk ki, hogy olvasták őket! Sztrájkot szerveztünk. A mensevikek velünk tartottak, de az utolsó pillanatban, mint rendszerint, elvi megfontolások merültek föl náluk: nyomott a hangulat, bajba visszük a munkásosztályt, a vereség elkerülhetetlen, egyszóval főzték a szokott kásájukat.

Gyorsan beszélt, halkan, oldalt hajtva kicsit a fejét, hangját nem emelte meg, s csak ritkán pillantott a figyelmesen hallgató Zvonkov arcába. Mintha könyvből olvasta volna, beszédje olyan gyorsan és simán folyt. Aztán hirtelen elhallgatott.

— No, Zvonkov elvtárs — kérdezte mellével az asztalnak dőlve — a számüzetése előtt, ugye, nem ilyesmikről tárgyaltak itt?

— Egy kicsit másképp volt minden, igaz — mondta Zvonkov és fölsóhajtott.

— Fegyverek, harcos druzsinák, a munkásküldöttek tanácsai, a proletariátus fegyveres fölkelése, az volt a remek dolog mi?

— Igen, ebben fáradoztunk.

— Nohát, mondok én valamit: én megértem magát, maga úgy látja — minden megváltozott, sok bajtárs nincs többé, dühödt megtorlások folynak, a mozgalom elaludt. Igaz? Zvonkov elvtárs, ezek csak külső változások, a feladatok azonban ugyanazok, mint az ötös esztendőben. A Központi Bizottság azt mondja: Sztolipin politikája falun csődbe jutott. Az akasztófák senkit sem ijesztettek el. A munkásosztály nincs lefegyverezve. Az önkényuralom egyetlen ellentmondást sem oldott meg. Hisz a falu éhezik, az emberek ezrével menekülnek belőle, mint a temetőből. A forradalom

felé megyünk. Lenin azt írja: a forradalom elkerülhetetlen. Lenin azt mondja: a proletariátus diktatúrája felé haladunk.

— Tudom — mondta Zvonkov — ezt én tudom. Ezért jöttem el dolgozni ide. Alaposan kipihentem magam, s munka van elég. A harci szellem nem tört meg bennem. Ahogy volt, úgy maradt. Én ezt mind megértettem.

S újra a gyárról kezdtek beszélni, a környező bányákról, a munkásokról, akiknek még emlékezniük kell Zvonkovra.

Kaszjan éjjel két óra felé kezdett szedelőzködni.

— Elmenjünk most a levélért, vagy elég lesz holnap? — kérdezte.

— Miért holnap, mehetünk most is — mondta Zvonkov s vette a kalapját.

— Vigyázzon, Zvonkov elvtárs, rendkívül óvatosnak kell lennünk; átkozott viszonyok vannak itt s nagyon fájdalmas lenne — hat év száműzetés után újból lebukni.

— Ej, erről nem kell gondolkozni, megszokás dolga — másodszor könnyebb már.

Kaszjan vállat vont.

— Azt mondják, tudja, hogy fölakasztottak egy embert, s minthogy nem szokta még meg, rángatózott, tíz perc alatt azonban megszokta s szép csendesen lógott. Az ördögbe az ilyen megszokást.

Megegyeztek, hogy egy hét múlva a patikában találkoznak, ahol Kaszjan segédként dolgozott, s kimentek az utcára.

Egy óra múlva Kaszjan a szobájában levelet írt a feleségének.

„Megértheted, kedvesem, hogy a mi Jasánk temetése után milyen nem szívesen hagytalak egyedül, de nem tehettem másképp — a várt vevő megérkezett, sürgősen meg kellett ismertetnem az árjegyzékkel, és fölvennem a rendelést, de az egész idő alatt veled voltam Jekatyerinoszlavlban. Én, drágám, írhatok-e vigasztaló szavakat neked, amikor magam vigasztalan vagyok? Mindig arról ábrándoztam, hogy a fiunk jobban és könnyebben él majd, mint mi, mindig ennek örültem, erre gondoltam, amikor elválásaink különösen súlyosnak látszottak — ez adott erőt és frisseséget. Nos, élünk, ahogy éltünk, szeretni fogjuk egymást, s a hitünk éppen olyan szilárd lesz. Dolgozni fogunk, semminek sem kell megváltoznia, menjen, ahogyan ment. Te elutazol tán Szonyához Poltavába, náluk szép most s ő téged nagyon szeret, s neked is könnyebb lesz vele . . .”

Ezalatt Zvonkov is ott ült, arcát az öklének támasztva; azt az elrongyolódott levelet olvasta, amelyet barátja írt 1909 egyik szeptember éjszakáján — és sírt.

19

Sztyepan fejét még mindig egy és ugyanaz a dolog töltötte be: a Verával töltött este emléke.

Annyi szokatlan új élménye volt ezekben az órákban, a belsejében vala-

hogy minden mozgásba jött, úgy rémlett neki: Alekszej Davidovics azonnal észrevesz és kitalál mindent. Ilyen érzéssel ment reggel munkába is; hiszen Zatyejscsikov, Mjata, Ocskaszov, Lobanov ahogy elváltozott arcára néznek, úgy érezte, tüstént átlátják, mi történt s nevetésbe törnek ki. De Sztyepan csodálkozására sem munkástársai, sem Alekszej Davidovics semmit sem vettek észre; a vegyész föl sem figyelt rá, hogy milyen szokatlanul szórakozottan és bágyadtan hallgatja a magyarázatát. Alekszej Davidovics, ahogy beszélt, föl-le járkált a szobában, megállt a tükör előtt, egy pillanatra elhallgatott, aztán újra magyarázni kezdett.

— Tehát, amint látni tetszik, kedvesem, ezt az erőt nevezzük elektromosságnak. Felhasználni felhasználjuk, de teljességgel megérteni mind ez ideig nem tudtuk, ettől különben a körték nem égnek homályosabban, a villanyos sem megy kevésbé jól, a dinamók nem látják el rosszabbul energiával a hengersorokat.

Odament az ablakhoz s nyakát kinyújtva, az útra nézett.

— Tudja mit, kedvesem — mondta hirtelen — szakítsuk félbe a mai tanulásunkat. Már megbocsát nekem, de először is a fejem pokolian fáj, bizonyára kéngázt szívtam be a laboratóriumban, aztán meg el is kell még valamerre mennem.

Az órájára nézett és megcsóválta a fejét.

— Ohó, igen, igen.

Sztyepan csak most vette észre Alekszej Davidovicson az új sötétkék öltönyt, a szélesorrú, sárga cipőt. Kölnivíz szaga volt, rendesen borzas, pihés haja most csillogó, akkurátus fürtökben takarta be kopaszságát.

„Vendégségbe megy'' — vélte Sztyepan, s kezdte a könyveit szedni. Alekszej Davidovics elhadarta, hogy a tankönyv melyik oldalait kell átolvasnia, s hogy gyorsabban menjen, a könyveket és füzeteket maga segített beraknı.

— Messze megy? — kérdezte Sztyepan.

Ez az egyszerű kérdés nagyon megzavarta a vegyészt, elvörösödött s alig kivehetően felelte:

— Nem, nem nagyon, azaz tulajdonképpen messze, de lesz még itt is egy kis dolgom...

Ebben a pillanatban az ajtón halkan kopogtattak.

— Tessék! — mondta kétségbeesett hangon a vegyész. — Ah, maga az — mormogta a szobába lépő Nyusára nézve. — Mindjárt összeszedem a fehérneműt.

— Jó napot — mondta Nyusa.

Sztyepan Nyusa világos, huncut szemébe nézett, hirtelen nevethetnék fogta el s odahunyorított neki. Az asszony ott állt a válaszfalnál, alakja megőrizte komoly méltóságát, kezét a mellére tette, s majd a vegyészre, majd Sztyepanra pillantott.

— Üljön le, kérem — mormogta a vegyész, majd Sztyepan felé fordulva: — a mosónő, mos nekem... Nos, azonnal, már összeszedtem.

— Ismerem őt — mondta Sztyepan.

— Szomszédok voltunk — magyarázta Nyusa, majd Sztyepanhoz fordulva: — Anyád hogy van? — kérdezte.

— Megvan, most otthon van — felelte Sztyepan és elfordult. Elég volt a megzavarodott vegyészre s a vidám szemű, kényeskedő Nyusára néznie s ellenállhatatlan nevetés jött rá. Félve, hogy nem tudja türtőztetni magát, sürgősen fogta a könyveit és indult az ajtó felé.

— Sztyopa, te, várj meg — állította meg Nyusa — csak átveszem a ruhát s együtt mehetünk.

— Hogyan? — kérdezte elcsodálkozva Alekszej Davidovics, s a fejét fölvetve Nyusára nézett.

— Csak úgy — mondta az haragosan, s megvonta a vállát. — No, meglesz már? Azt mondta, össze van szedve, s még mindig szedi.

A vegyész ott állt, kezében a madzaggal átkötött csomag.

— Maradjon még kicsit — mondta — át kell számolnia, ellenőrizni...

— Fölösleges, magánál föl van írva, megbízok a számolásában — mondta Nyusa, s vette a csomagot.

— Alekszej Davidovics, holnapután jövök, a viszontlátásra — mondta Sztyepan és gyorsan elrohant, csizmái szándékos dobajával nyomva el a falépcsőn az ostoba nevetést.

Nyusa az utcán érte utol.

— Nézze meg az ember — mondta Sztyepan mellett lépdelve haragosan — szégyellte magát, látod, az uracska; eddig egyre hívott, előtted meg röstellte magát, rögtön magyarázkodni kezdett: azt mondja, ne gondolj rosszra, Sztyopka, csak a mosónő, fehérneműt jár mosni hozzám...

— Te meg mit mosol, hisz egymagad vagy, nem tart el a kórház? — kérdezte Sztyepan.

— Miért ne mosnék, ilyen a munkám, két nap szolgálat, egy napot sétálok, unatkozom, hát munkát vállalok.

Sztyepanra nézett, s fejét csóválva csodálkozva mondta:

— Megnőttél, igazi gavallér vagy már, bizonyisten... Hanem, komolyan mondom, szerencsém az nagy van. Én nem is láttam még ilyen szerencsét, engem még egy férfi sem utasított vissza.

Hirtelen elnevette magát:

— De nem, hazudok — mondta — Kuzmára emlékszel?

— Hogyne. Vele is kószáltál?

— Ne-e-em, azt csak bosszúságomban mondtam az asszonyoknak. Fura ember volt: jön, beszélget és semmi több. Megkérdeztem: „Téged meg mi lelt, gúnyt űzöl belőlem?" „Nem, mondja, miért űznék?" Azt mondják, fölakasztották, kiderült, hogy ő volt a legfőbb Gorlovkában.

— Igen, tudom — mondta Sztyepan nagy komolyan — láttam ott magam is.

— Ez meg itt lám, mit képzel magáról, rögtön magyarázkodik! „Mos, ruháért jött." Fuj!...

Hirtelen megállt és megkérdezte:

— Hallod-e, Sztyopa, az este nem te voltál Paharék Verájánál?

Sztyepan rettenetesen megzavarodott, elfordította az arcát.

— Mit beszélsz, miféle Veránál?

— Ej, bizonyisten, hogy te voltál, láttalak! A szomszédasszony odafut, azt mondja: „Paharék elmentek a bányába, Verkához meg bement valaki." Elkezdtük strázsálni, de nem vehettük ki jól, sötét volt már. A szomszédasszony azt mondja: „Ez a Butovék Pasája." Mondom: „Nem." Te voltál, bizonyisten.

— Mindent összehazudsz — mondta Sztyepan s hirtelen elfordulva elment a házuk felé. Verával úgy beszélték meg, hogy dudálás után találkoznak, majd ha az éjjeli váltást már elfújták, előbb azonban azt határozta, megebédel, bemegy a városba Zvonkovhoz.

Gyorsan haladt az úton. Nyusa zavarbaejtő kérdése után érezte, hogy ég az arca, a vegyészre iparkodott gondolni, a más zavarával szorítani ki minél előbb a benne támadt kényelmetlenséget.

— Lám, a Galilei — suttogta maga elé — Nyusával szórakozik. Galilei, Galilei — ismételte gúnyosan, s közben azt gondolta: „Az emberek mint emberek: egyformák."

A kijózanodás napja volt ez. Mindaz, ami titokzatosságba borult, mindaz, ami csábított s boldog szívdobogást váltott ki, megszűnt, ahogy a ködös virradat kísérteties fénye is megszűnik a nyugodt napvilágnál. Ott, ahol a bizonytalan félhomályban sötétzöld kövekből díszes falak, csodálatos épületek, mancsukat az ég felé nyújtó ijesztő és csábító szörnyetegek rajzolódtak föl, amelyek közt a vándor reszketve és új és új csodák örömteli várakozásában halad, egy szellő lebben meg, hirtelen elviszi a ködgomolyt, a nap széles völgyet ragyog be, alacsony fenyősort, néhány fát, amit a vihar döntött ki éjszaka, két-három körülégett tönköt, a barna föld s a világos égi tér összefolyásánál egy nyugodt, egyenes vonalat.

Az egész élet ott volt előtte, egyszerűen és ridegen; először gondolkozott róla a felnőtt férfi nyugodt gondolataival. És ezek a gondolatok nem keltettek örvendő szédülést, sem izgatott szívdobogást. Arra gondolt, hogy Verát nem lehet Romanyenkóékhoz vinni: máris nagyon szorosan vannak. A gyárhoz közelebb volna jó lakást venni, anyjával és Pavellel odaköltözni; az anyja a háztartással foglalkozna, Vera pedig tovább dolgozhatna a gyárban: az egyforma munkanapok hosszú sora állt előtte, s önkénytelen is végighúzta a képén s az állán a kezét. Úgy tűnt föl neki, hogy az arcát szakáll nőtte be. Ha az anyja nem mos többet, tíz-tizenöt rubellel kevesebb lesz a pénzük, a család meg egy emberrel nagyobb — egyszóval nem lehetnek meg anélkül, hogy Vera ne dolgozzon. Gyerekek is jönnek majd bizonyosan.

Nevetséges és kínos érzése támadt, elmosolyodott és köpött egyet.

„Ez a vegyész! Nem gondoltam, hogy ilyesmi megtörténjék vele... S ha fognám magam s elmennék..."

De a józan gondolatai rögtön félbeszakították:

Hova? Az éhínségbe... A gyár előtt mindennap egész tömege áll a parasztoknak, az éhező kormányzóságokból jönnek és munkáért könyörög-

nek. De nem is megy ő el sehova a gyárból. Minek is menne? Nem, nem megy el innen soha. Lakást kell venni, hamar, minél hamarabb — eljön az este, lefeküsznek...

Ahogy a házukhoz ért, a kapuban az anyjával találkozott.

— Hova, haza vagy hazulról? — kérdezte Sztyepán.

— A boltba, vendégünk van — mondta Olga — már régen itt ül, terád vár.

„Vera tán — gondolta Sztyepan — vagy Paharné az urával. Micsoda história!" Nem kérdezte többet az anyját; kínos érzéssel sietett a ház felé. „No nézd, milyen egyszeriben, gondolkozni sem hagytak — gondolta idegesen és felindultan, ahogy a pitvaron átment — ugyancsak siettek!"

Bement a szobába, s elképedt. Az asztalnál egy ismeretlen férfi ült, fekete zakóban, kék, oldaltgombolós ingben; nagy sötétarcú ember, széles, ráncos homloka fölött kurta sündisznó haj. Néhány pillanatig figyelmesen, éles szemmel tekintett Sztyepanra, Sztyepan meg zavartan őrá. „Tán a mester a makejevkai gyárból?" — gondolta.

— Miért nem jöttél el este? — kérdezte a vendég, s mindjárt hozzátette: — Nem ismersz meg? Igaz, én sem ismertelek volna meg; épp kétszer akkora lettél.

De ahogy a tompa, nyugodt hangját meghallotta, Sztyepan rögtön felismerte, s minden eszébe jutott.

— Mondtam, hogy megismeri! Mindjárt mondtam, megismeri — szólt le a kemencéről diadalmasan Platon apó.

— Igen, egy komoly fiatalember — mondta Zvonkov jól megnézve Sztyepant.

Az érzések különös vihara kavargott Sztyepanban. Emlékei az előtte álló emberről az ötös évi munkásfölkelés idejéhez kapcsolódtak.

Azóta minden átélt év messzebb és messzebb vitte őt attól az időtől; az emlék az évek során mind varázslatosabbá vált ugyan, de elveszítette tárgyi összefüggését az élettel; nem zavarta az életét, hanem fölébe emelkedett, léte olyanná lett, akár a meséké. S úgy kellett történnie, hogy azon a napon, amikor Sztyepan először nézett a felnőtt ember rideg szemével a világra, amikor maga a szerelem is józanul, rideg földi öltözékében jelent meg előtte: a mesebeli ember, aki gyermeki képzeletét megihlette, megint ott álljon előtte, ránézzen, kezét a kezébe szorítsa...

— Gyertek már, le akarok mászni a kemencéről — mondta Platon apó.

Sztyepan odanyújtotta neki a kezét, apó pedig dühösen szipogva ereszkedni kezdett lefelé.

— Könnyedébben, könnyedébben — mondta, de mihelyt lábai a földet érintették, ingerülten szólt rá: — Hagyj, mit fogsz!

Sztyepan összenézett Zvonkovval, az jókedvűen elmosolyodott s gyorsan és huncutul tolta oda a zsámolyt az öregnek.

— Azt gondolod, egészen elerőtlenedtem? — mondta Platon apó a fájdalomtól meggörbülve — de amikor a kohónál az a baleset történt, egész

a gyárig elfutottam. Most meg, hogy ilyen tisztelt vendégünk van, ne ülnék le vele az asztalhoz?

— Marfa hol van? — kérdezte Zvonkov.

— A városban, Pavlik is vele ment.

— Ez miféle Pavlik? — kérdezte Zvonkov.

— Az öcsém, a hetedik évében van — mondta Sztyepan — éppen akkortájt született.

— Úgy? — mondta Zvonkov s újból elmosolyodott.

Csodálatosan jól érezte itt magát, ebben a nagy, félig homályos szobában; a nyugalom és meleg jóleső érzése, mely abban a pillanatban támadt föl benne, amikor Romanyenkóék házába lépett — egyre nőtt s erősbödött. A magas, szép asszony, aki méltóságteljes, tartózkodó köszöntéssel fogadta, a kemencéről lekúszó öreg bányász, a nyugodt félhomály is, a falon függő, batyuba kötött munkásruha — mindez olyan közeli, otthonias volt, önkénytelen is úgy tűnt neki, mintha a Központi-bányából jött volna munka után haza. Sztyepanra nézett, s mosolyogva ismételgette magának: „Lám a fiúcska, ez is hogy megnőtt." S szívében megmozdult a büszkeség, mikor az öreg mesélni kezdte, hogy húzott ki Sztyepan harom mérgezettet a gázvezetékből, meg hogy milyen tanult ember lett amellett.

Sztyepan elvörösödve hallgatta az öreg dicsekvő meséjét, nem szakította félbe, csak néha-néha szúrta közbe, bólintva s köhintve, amikor úgy látszott, hogy Zvonkov hihetetlennek tartja tán:

— De igaz. úgy volt...

— Hát Jasa, a lábatlan? — kérdezte Zvonkov. — Él még?

— Falun vannak mind; Lidka is ott van, nagyanyó is; már egészen öreg s még mindig dolgozik. Gomonov nővérénél vannak mindannyian. Lidka az uraságnál dolgozik a gazdaságban, emezek meg a faluban.

— Hát az öreg Afanaszij Kuzmics?

— Azok Gorlovkában maradtak, ott is laknak. Aljoska a gépgyárban van, az öreg is ott dolgozik. Levelet is küldtek, vendégségbe hívnak.

— Hát a Központi Bányából találkozol-e valakivel?

— Hogyne, vájárral sokkal találkozom, az öreg aknaőrrel. lóhajtókkal, akik akkortájt ott voltak; az istállóban ott van az a félkarú öreg; nagyon csúnyán iszik. mindennap részeg.

Sztyepan elmondta az újságokat: ki halt meg tízben a kolerajárványban, ki nősült meg, kinek születtek ikrei, kivel történt baleset munkaközben, Zvonkovnak érdekes volt hallania. Ha Aljoskát, Lidát, Miskát, Koljkát, akik az ő idejében kisgyerekek voltak, nem is ismerte, az életük közel állt hozzá. Igen, megint a szülőföldjén volt, s bár kegyetlenül bánt vele, a világon semmi sem volt drágább neki ennél a földnél, s a rajta élő hatalmas, fáradhatatlan munkásnépnél. Sztyepan megérezte Zvonkov érdeklődését, belenyúlt az emlékezetébe s a vendég elé rakta a gyári élet híreit, közben magának is úgy tűnt, hogy mindaz, amiről beszél, fontos és jelentős.

— Mjatát ismeri-e? — kérdezte.

— Mjatát? Várj csak. Az a nagyorrú?

— Vele is történt egy eset. A kohó medvét fogott. Ott vergődnek mind — a mérnökök, mesterek, annyira, hogy maga az igazgató is odajött. De nem ért semmit! A fúvás nem megy, a fúvókákon rajta az anyag, szörnyű, milyenek, tiszta feketék... Mjata elmondja, mit tanácsol, de Volovik meg sem akarja hallgatni. Csak vergődnek, vergődnek... Az igazgató odahítta, egyszóval, az összes mérnököket, meghallgatta őket, azután Mjatát hívta. Mjata elmondja — így és így. „Ráhallgassatok" — mondta az igazgató. S a vas megindult. Hát ilyen Mjata.

— No és?

— Volovik később elbocsátotta — mondta Sztyepan, és kérdőn nézett Zvonkovra. — Elbocsátotta — ismételte meg értetlenül. — Mjata meg járt, bocsánatot kért, alig-alig akarta visszavenni. Ez történt vele.

— Igen, ez már így van — mondta Zvonkov — nálunk Oroszországban sok ilyen dolog esik.

— Én gondolkoztam, de sehogy sem értem, miféle rend az ilyen; igazán nem értem... Hisz ez, a gyerek is látja — igazságtalan...

Megszakítás nélkül beszélt, maga sem tudva, honnan veszi a szokatlan szóbőséget, beszélt csak, sietve, boldogan, hogy Zvonkov hallgatja, nézi, kérdéseket tesz föl.

Megjött az anya, s hozzáfogott a terítéshez. Azt a keményített fehér abroszt tette föl, amelyet évente csak kétszer vettek elő — karácsonykor és húsvétra. S noha ez az abrosz öregebb volt, mint Sztyepan, mintha új lett volna: sem folt, sem lyuk, mintha most hozták volna a boltból.

— Helyes — mondta Platon, az ünnepi abroszt megpillantva.

A beszélgetés egyszeriben elakadt; a férfiak ünnepélyes némaságban nézték, az izgatott Olga hogy teríti meg sebesen az asztalt.

„Mit csinál ez az asszony itt?" — gondolta csodálkozva Zvonkov.

S valóban volt min csodálkozni. Kolcsuginné magához vette a fia fizetését s otthagyta az egészet a boltban, még negyven kopejka adósságot is csinált. Olyan traktát csapott — összevásárolt mindent, amitől Butovné nem is remélte már, hogy megszabadul; — a munkástelepen nem vette őket senki sem. Füstölt krakkói kolbászt, tejessüteményt, egy doboz szardiniát rakott az asztalra, odaállított egy palack portóit, fél fej rikítóvörös holland sajtot, kihúzta a második palack portóit is, egy „Abriszokov és fia" feliratú kerek bádogdobozban cukorkát, aztán a szokott, de nagyon finom előétel következett: folyami hering, egy nagy darab rózsásfehér szalonna, aranyos, beesettpofájú füstölt halak, egy üveg savanyúkáposzta, sózott uborka, savanyított paradicsom, két füzér perec, mézescsók, szerecsendió; még homályos ólompapírba csomagolt drága kínai teát is vásárolt, meg kockacukrot, amit soha senki nem vett, minthogy két kopejkával drágább volt a kék papírba csomagolt süvegcukornál.

Mind hallgattak, úgy nézték, hogyan üríti ki Olga a nagy térfogatú, duzzadt, oldalán szegett, viaszosvászon szatyrot. Sztyepan elragadtatva nézett az anyjára. Ha maga megy a boltba, aligha szánja el magát ilyen

pazarlásra. Platon apó, aki egész életében sem látott ilyen gazdagságot, magának mondogatta: „Helyesen van, Olga, helyesen!" Olga pedig izgalmának már fölébe kerülve, végignézett az asztalon s így szólt egyszerűen:

— Lásson hozzá, kérem. Lám, nem is tudom, mi az apai és keresztneve.

— Alekszej Petrovics — mondta Zvonkov.

— Alekszej Petrovics, a mi legdrágább emberünk — mondta Platon apó, s fejét megcsóválva, hangosan nyelte a nyálát, ahogy a csodálatos ezüstfehér halakra nézett.

— Olajban van — mondta Sztyepan a címkét nézve, s önkénytelen elnevette magát.

— Akármilyen is már az az olaj, kóstolja csak meg, Alekszej Petrovics — mondta Olga.

— Köszönöm — mondta Zvonkov egészen elrekedt hangon.

Bort öntöttek a poharakba. Egy pillanatra mindnyájan elhallgattak.

— A hazajövetelére, Alekszej Petrovics — mondta aztán Olga. — Adjon isten minden jót magának!

— A maga egészségére — mondta Zvonkov.

— Igyék hát rá.

Mind koccintottak és kiitták. Platon csodálkozva csóválta a fejét.

— Igen — mondta — ez igen. Végre én is megkóstolhatom. — S Olgához fordulva csendesen tette hozzá: — Hagyni kell Marfának, hadd kóstolja meg ő is.

A megszakadt beszélgetés újból megindult. Zvonkov a munkások életéről érdeklődött s amit elmondtak neki, mind szomorú volt. Meséltek neki a rettenetes bányarobbanásról, elmondták, hogyan szállították az 1910-es kolera idején a beteg bányászokat az Első-sor végén levő térre, s hányták őket a szabad ég alá. Beszéltek a gyárbeli rendről, a drágaságról, arról, hogy az iroda visszatartja a fizetést, s bírsággal gyötri a munkásokat.

— Így van ez — mondta Platon apó — halld egész valóságában, hogy milyen az életünk.

Neki úgy rémlett, Zvonkov azért jött, hogy az igazságot kitudja, hogy s mint élnek a gyárban s a bányában, s ha meghallgatta, azt mondja majd:

— Elég, ez többet nem lesz így!

És sietve a maga panaszát is előadta mindjárt az élet ellen.

— Ehol, az én Marfámat is tönkretették, bizonyisten, tönkre... Azt hiszed, ő a hibás? Magad is emlékszel bizonyosan, milyen munkát végzett — mondta — s ma micsoda? A szerszámait eladta, a piacra jár, a legutolsó dolgot is elvállalja... — Az ablakra nézett: — A múlt nyáron — mondta — tudod mit csinált: pénzt hamisított, fej vagy íráshoz, bizony isten, három rubelt kapott érte. Kérdezd csak meg Sztyepant. Ő azt a pénzdarabot még haza is hozta. A kemencében olvasztotta meg később. Hát mi ez, mondd meg kérlek, ez talán rend?

Kiivott még egy pohárka édes bort.

— Ez aztán borocska — mondta leverten. — Ilyet is kóstolhattam: ma-

deira! Mennyi zöld, savanyú bort ittam meg életemben s csak halálom előtt kóstoltam egy pohár édeset is. Hej, nincs a számomra már remény... A mi Marfánk helyesen mondta: miben reménykedjünk mi? Késő szántad rá magad, kedves ember, hogy idejöjj.

— Ugyan — mondta Zvonkov — nem az én hibám ez, nem a magam jószántából mentem én Szibériába.

Platon ránézett a bánatos öreg szemével, s félénken így szólt:

— Fiatalabbnak kéne lennem vagy tizenkét esztendővel, mi?

Zvonkov zavartan elmosolyodott.

— Miféléket beszélsz össze, te apóka. Tán az emberektől függ ez?

Platon nem hallgatott rá, bánatosan csóválta a fejét, érthetetlen szavakat mormogott.

— Jól van már, apóka, mire való ez — mondta Olga. — Hát ott Szibériában milyen volt, Alekszej Petrovics — sötét, hideg, rettenetes az élet?

— Hol hogy — mondta Zvonkov. — Van hely, ahol jó, ahol bánya van; persze a mieinkhez képest semmik, de azért akadnak megfelelő bányácskák. Vannak azonban rettenetes helyek, ahol nemhogy bányák, de semmiféle élet nincs — tundra. Nyáron majd elvész az ember a rovaroktól, télen éget a fagy, mint a tűz. De kemény is a nép ott — mondta elmosolyodva. — Én például nem vagyok beszédes, de hozzám képest az ottani emberek egészen mogorvák. Az ottani természettől van. Lám, ahol szelíd a természet, az emberek is szelídebbek és vidámabbak. Odesszában például — nagyon vidám és élénk a nép.

— Hat év! — mondta Olga és megcsóválta a fejét. — Megszenvedett az egyszerű népért. — Majd felélénkülten folytatta: — Én lám akkoriban azt gondoltam, mind csak beszél, beszél, s ha szenvedni kell, ott lesz megint a munkásnép, de látom már, hogy nem helyesen vélekedtem.

— Igen, az ember ennek nem tud végére járni — felelte Zvonkov. — Itt vagyok én — mi vagyok például? Forradalmár vagy munkás? Ez is, az is, egyiket a másiktól nem lehet elválasztani. Minden munkás forradalmár is.

Hirtelen Sztyepanhoz fordult.

— Igaz, Sztyepan? — kérdezte jó hangosan.

— Igen, igaz — felelte Sztyepan, s anyja hirtelen izgalommal pillantott fölbuzdult arcába.

Mintegy eltakarva a fiát Zvonkov elől, arról kezdett gyorsan mesélni, hogy halad Sztyepan a tanulásban; a vegyész megígérte, hogy embert csinál belőle.

— Könyvelésre, vagy ami jól esik, arra taníthatja ki — mondotta.

Sötétedett már, amikor Zvonkov szedelőzködött. Sztyepan vele ment.

— Gyerünk, sétáljunk egyet — ajánlotta Zvonkov.

Egy ideig hallgatagon mentek. Az éjszaka meleg volt és felhős, a szél a gyár irányából fújt, s a város felé vitte a zajt, csak időnként hallatszott a mozdonyok éles tülkölése. A szél a vasúti átjáró felett meglóbálta a villanylámpákat, a földön fényes körök ugráltak nesztelen, s fénysávok lob-

bantak föl és aludtak ki a vágányokon. Az átjárón átmenve, Zvonkov a bányakórház épülete mellett a bányásztelephez vivő útra fordult.

— Haza? — kérdezte Sztyepan, de Zvonkov nem felelt semmit sem.

Elkerülték a bányásztemplomot, a 4/5-ös bányának a robbanás után elpusztult aknatornyához értek. A torony ott állt, komoran, sötéten; a hatalmas, mozdulatlan kerék alig vált ki a sötét, felhőbe borult égből; a palahányók, mint halmok a közös sír fölött, messze kimagaslottak a környező épületek közül. Zvonkov a fekete aknatoronyra nézett, aztán a telep megvilágított ablakaira.

— Elözvegyült telep — mondta.

— Itt sok ember elpusztult — hagyta rá Sztyepan — sokan a bányákban maradtak, meg sem találták őket.

— A bánya víz alá került? — kérdezte Zvonkov.

— Azt mondják, egészen vízben van; a támfák közepéig feljött a víz.

— A kőzet itt homokkő — mondta elgondolkodva Zvonkov. — Valamikor itt dolgoztam, lőmester voltam. Ha a vizet kiszivattyúzzák, nem lesz szükség ácsolásra.

Aztán újból sokáig álltak ott. Zvonkov hallgatott. Sztyepan félt megszólalni, s nem kezdett beszélgetést.

— Ezek az emberek már nem támadnak föl — mondta egyszer csak Zvonkov — soha föl nem támadnak. És miért kellett meghalniuk?...

— A szellőztetés volt rossz — mondta Sztyepan — az egész bánya gázban állt, a robbanáskor a szellőztető egyáltalán nem működött.

— Ki gondol nálunk ezzel? Törvények nincsenek, s egyetlen nap leállás is nagy veszteség. Halálba küldtek kétszázötven embert. Hogy a bányát is elárasztották? Már meghozta a hasznát, nincs mit sajnálni rajta!

— Azt mondják, nem felelt értük senki sem — mesélte Sztyepan. — Jekatyerinoszlavlban volt a pör, mindenkit felmentettek, csak a szellőztetés vezetőjét ítélték el három hónapra, de pénzbírsággal válthatta meg magát — egy napot sem ült.

— No és, helyes is — mondta Zvonkov — a cári bíróság szemében ők nem bűnösök, munkások meggyilkolásáért nálunk senkit sem vonnak felelősségre. Csak a munkásügy védelméért kell az embernek felelnie, de akkor aztán mindenestől — a fejével. Tkacsenkóra emlékszel?

— Kuzmára? Persze, hogy emlékszem.

— Grigorijnak hívták; Kuzma, az csak itt volt az álneve. Fölötte is ítélkeztek Jekatyerinoszlavlban. Fölakasztották! Ha a munkásember egyszer kezdi kiismerni ezt az egész ravasz szerkezetet, az önkényuralom legádázabb ellensége lesz s a cárnak csak egy szava van hozzá: a hurok. Máskülönben nem szelídíted meg a magunkfajtát.

Körülnézett. A távolban a gyár lámpái pislogtak, sárga láng ingott a kokszoló kemencék fölött, balra a megvilágított bányaépületek álltak, jobbra a sötét, egyenes puszta nyúlt el a Csajkin-féle bányák, az „Ivan" és „Szofja Naklonnaja" irányában, magasan az égen pedig egy homályos, hol eltűnő, hol föllobbanó rózsaszín folt: a tizenöt versztányira levő ma-

kejevkai gyár tűzfénye verődött vissza a felhőkről. Különös, riasztó érzést váltott ki ez a szokatlan csend és ez az elhagyottság, a gyárak és a bányák számtalan fénye közt. Az emberek tízezreire kellett önkénytelen is gondolni, akik földalatti robbanások, vaszörgés, gőz-sivítás közepette, a bányák mélyén, a nagyolvasztóknál, a hengerművekben dolgoztak. És különösen érthetetlennek és természetellenesnek tűnt fel ez a némaság az elpusztult bánya zúzdája mellett, az alacsony égbe mozdulatlan meredő óriási kerék, a mozgás és élet szimbóluma alatt...

Mintha el sem járt volna ez a hét hosszú év... Mintha Zvonkov csak tegnap ment volna — a bányából jövet, a fürdőben lemosdva — a Donin negyed bányászgyűlésére... S mintha el sem járt volna az a hét hosszú év, Sztyepan megint ott állt Zvonkov mester mellett, s mint azokban a távoli, gyermeki években, megint minden titokzatos és gyönyörű volt a szemében.

Zvonkov kézen fogta őt. Letértek lassan a járt útról s a sötét földön óvatosan lépdelve közelebb mentek a bányaépülethez. A villanylámpa, melyet az erős pusztai szél ide-oda lóbált, megvilágította a kitaposott udvart, a magas vörös falat, s a szállítókashoz vezető zárt vasajtókat. Zvonkov a lámpa alatt állva itt olvasta el Sztyepannak a levelet, melyet Tkacsenko-Petrenko írt az 1909-es év szeptember nyolcadikának éjszakáján Jekatyerinoszlavl város négyes számú rendőrlaktanyájában.

„Szervusz, élj boldogul drága Aljosa testvérem, s ti többi testvéreim — munkások és barátok!

Utolsó őszinte csókomat küldön mindőtöknek. A vesztőhely tövén írok, néhány perc múlva fölakasztanak az ügyért, amely oly drága nekünk. Örülök, hogy nem vártam az ellenségtől azokat a szavakat, amelyek oly gyűlöletesek nekem... büszke léptekkel megyek a vérpadra, vígan és bátran nézek a halál szemébe, a halál sem rettenthet meg, hiszen forradalmár létemre tudtam, hogy osztályérdekeink védelméért nem simogatják meg a fejem. Tudtam vinni a harcot, s közös ügyünkért, amint látjátok, meg is tudok halni úgy, ahogy az becsületes emberhez illik. Csókoljátok meg helyettem szívből szüleimet, s kérlek benneteket — szeressétek úgy őket, ahogy én szerettem munkástestvéreimet s az eszmét, amelyért, amit adhattam, odaadtam. Meggyőződéses szociáldemokrata vagyok, soha életemben egy jottányit sem engedtem a meggyőződésemből. Nyolcan állunk a vesztőhely alatt ugyanezért az ügyért — mind derekul tartjuk magunkat. Igyekezzetek eltitkolni szüleim elől, hogy kivégeztek, hisz ez a hír olyan hosszú távollét után megölhetné őket.

Drága Aljosa! Te se nyugtalankodj s ne izgasd föl magad, vedd úgy, hogy semmi különös sem történt velem, hisz ez alááshatná maradék erőd. Egyszer úgyis meg kell az embernek halnia. Ma, szeptember 8-án, este nyolc órakor bejött hozzánk a cellába egy csomó börtönőr, karonragadtak, megvasalták a kezemet, aztán elővezették a többieket, közrefogtak s levittek bennünket, ahogy voltunk, alsóruhában, mezítláb a kapu alá, ahol vagy ötven ember állt őrt kihúzott karddal; fogtak s átvittek a 4. rendőr-

laktanyába. Ott már készen áll az akasztófa. Kész nevetség, milyen nyomasztó borzalommal néz ránk ez az őrség, mint valami vadállatokra; nyilván azt hiszik, valamiféle vadállatok vagyunk, pedig becsületesebbek vagyunk őnáluk. No, nem fontos, add át komámnak legforróbb üdvözletemet, csókold össze a nevemben őt és Fjodorovnát. Éljetek barátságban és tartsatok meg jó emlékezetetekben, hisz senkinek sem ártottam. De búcsúzom hát; éjjel 12 óra már: megyek az akasztófa alá, azon is tiétek lesz utolsó mosolyom. Szervusztok, Aljosa, Mitya, Anatolij, s ti, jóbarátaim — mindnyájatokat szívből ölellek, szorítlak, forrón csókollak utolsó csókommal. Többet írtam volna, de nagyon keserves, minthogy a két kezem össze van vasalva, s idő sincsen már, siettetnek... Persze még mielőtt ezt az utolsó levelem megkapnád, én már a nedves földben vagyok, de te ne bánkódj s ne feledd el Janna Ilcsenónak üdvözletemet átadni. Éljetek boldogul mind, akik drágák voltatok nekem és ismertetek..."

Sztyepan ott állt, fejét lehorgasztva. A palahegyről nagy zajjal egy kő gördült le, mintha egy láthatatlan alak ereszkednék lefelé a fekete lejtőn. Sztyepan fölnézett — a hegy tetejét nem lehetett látni, belefolyt a fekete égbe, lámpa nem égett fölötte, a bánya halott volt. Lehet, a könnyek is zavarták... Nem törölte le őket, végigfolytak az arcán...

Ennek az éjszakának nagy része volt sorsa eldöntésében.

1

Sztyepan csaknem mindenik munkást ismerte, aki a Zvonkov kis szobájában ült. Nyilván nem először gyűltek itt össze. Ezt észre lehetett venni arról, hogy milyen elfogulatlanul társalogtak, a szobába lépve, milyen röviden és fegyelmezetten bólintottak egymásnak s hogy foglalták el minden zavar nélkül a helyüket — ki a kemence padkáján, ki az asztalnál, ki a durva pokróccal letakart fekhelyen. Sztyepan a szobába lépve csodálkozva fedezte fel a mellette ülő Ocskaszovot s a kis négyszögletes Szilantyevet a ragyogó kék szemével. Ez a Szilantyev darugépész volt a Martin-műnél s kis növése ellenére a gyár herkulesei közé számított. Nem nagy testén minden óriásinak tetszett: az egész ember kicsiny, de a kezei hatalmasok; a nyaka: kerek, vastag; melle: nagy, domború; a lábai is vastagok, nagyok. Sztyepan az ivóban ismerkedett össze vele, ahol Szilantyev fogadott a bányászokkal, hogy üthetik öklöllel a hasát, ő állja. „Nem bírja ki" — mondták a nézők, de Szilantyev magabízón unszolta őket: „Üsd, ha tetszik a lámpával, vagy ha akarod, cölöppel is; semmivel sem törsz meg." A belépő Sztyepant meglátva, kedélyesen odahívta: „No te kis erősjános, próbáld meg te is." Sztyepan vad képet vágva, odasújtott az öklével, de Szilantyev el sem mozdult a helyéből. „Semmi" — mondta elnézőn. A vesztes bányászok sört hozattak, s azt bizonygatták, hogy Szilantyev erejével jócsomó pénzt lehetne a bányában keresni. Itt ül Pavlov, a Martin-mű munkása, nagy, hosszúkarú legény, arca sápadt és sovány, a füle vörös és elálló, mellette a mechanikai műhelyből egy szőkehajú, bajuszos lakatos, aztán Szavaljev, akit Marfa szokott szidni. Volt még ott három ember, az egyikkel, egy éltesebbel, Sztyepan gyakran összeakadt a gyárudvaron, a hengermű mellett, a másik kettőt is látta már, hol a gyárban, hol a boltban, hol az ivóban, hol Szobacsovkán. Első pillanatban nem tudta, hogy viselkedjék — olyan képet vágjon, mint aki senkit sem ismer, körül se nézve üljön le mogorván, vagy kérdezze meg Ocskaszovot: „Hát te, vén csont, honnan röpültél ide?" vagy pedig nevessen össze Szilantyevvel s emlékeztesse, hogy próbálták ki a bányászok a hasa erejét.

— Ülj le — mondta Ocskaszov és kissé odébbhúzódott.

És tüstént minden egyszerűnek látszott. Ahogy leült, nem tudta türtőztetni magát s a hasára koppantva, Szilantyevre hunyorított.

Zvonkov jött be a szobába s vele egy picit sántító alacsony ember. Sorra köszöntötte az ott ülőket, majd Sztyepanhoz lépett s így szólt:

— Üdvözöljük az új elvtársat — mondta. — Hogy is hívják?

Kolcsugin tartózkodó és bizalmatlan mosolyra húzta a száját.

— Sztyepan.

— Sztyepan. Nos, majd megismerjük egymást, Sztyepan elvtárs.

A sovány Pavlov egyszeriben mozgásba jött s izgatottan magyarázta:

— Elvtárs, érted ezt, elvtárs! Nem nagyságos uram, nem jó uram, hanem elvtárs!

— Érti hát, miért ne értené — mondta Ocskaszov.

— De különösen fontos, hogy megértse — jött hévbe Pavlov. — Makszim Gorkij elmagyarázta, hogy kell ezt érteni. Igazam van, Kaszjan elvtárs?

— Jó, jó, azt hiszed, te érzed csak — mondta Sztyepan csöndesen, megbántódva és megzavarodva — nélküled és anélkül a Gorkij nélkül én semmit sem érezhetek meg?

— Hohó, harapós elvtárs — szólt Kaszjan és összenézett Zvonkovval.

A foglalkozás a kis körben körülbelül egy óra hosszat tartott. Sztyepan figyelmesen hallgatta, megértenie könnyű volt, de kérdéseket nem tett föl, nehogy mindjárt tökfilkónak könyveljék el. Kaszjan az értéktöbbletről beszélt, amit a tőkések a munkások munkájából kapnak. A gyári gyakorlatból hozott föl példákat, Sztyepan csodálkozott, hogy Kaszjan éppúgy ismerte a gyárat, mint egy igazi munkás, nem úgy, mint a vegyész, aki a gyári élet semmiféle apróságáról sem tudott. Sőt, egy elszámolási fogásról olyan érdekeset mondott, hogy mind elnevették magukat, az éltesebb munkások közül az egyik néhány percig csak csóválta a fejét és sehogy sem tudott lecsillapodni. Sztyepant, amikor először fordult meg a körben, Kaszjan épp ebben a tekintetben ejtette különösen bámulatba. Hisz Sztyepan is érezte már, hogy sok értelmiséginek milyen hazug felfogása van a nép, a munkások életéről.

A vegyész azt tartotta, hogy a nép boldogtalan és amikor iszik, vagy durváskodik, sajnálni kell, a doktor viszont meg volt győződve, hogy a munkásnép nagyon agyafúrt s attól félt a legjobban, hogy a munkások körében együgyű, pipogya alaknak találják tartani, beszéd közben ezért vágott oda szemével s mondta darabosan: „Tudom, testvér, mindent tudok, engem nem csapsz be." Vele vagy a vegyésszel egyaránt bajos volt az életről beszélni — alkalmazkodnia kellett egy idegen elképzeléshez; a doktornak azt mutatni: „Hó, te nagy ravasz vagy, ismered keresztül-kasul a mi eszünk minden csínját-bínját" — s a vegyésszel is egyetértenie: „Mi mind elgyötört emberek vagyunk, részegség és durvaság járja át a mi sötét, nyomorult életünket." De lám ez a Kaszjan elvtárs itt olyan érdekesen és újszerűen beszél a munkásélet unalmas és súlyos körülményeiről, mint a vegyész az elektromosságról vagy a geometriáról. Amikor az előadását befejezte, a munkások egyenként mentek el: egyik a házigazdáék félig sötét szobáján át, amelyet nehéz lakásszag ült meg, került ki az utcára; mások az

udvaron keresztül a régi, megtelt szemétláda mellett, amely száraz krumplihulladékkal és tojáshéjjal volt körülszórva. Olyan volt ez, mint valami játék — egyik a szobán, másik a konyhán át.

Zvonkov maga az ablakon nézett ki — sokáig és merőn, aztán hirtelen megfordult s halkan azt mondta:

— Eridj ki.

Sztyepan kiment az utcára.

„Politika, ilyen hát a politika" — gondolta. Látta, hogy a sarkon álló rendőr rátekint s úgy ment, hogy farkasszemet nézett vele, keményen és fenyegetően kopogva a csizmáival. A rendőr nyilván részegnek tartotta Sztyepant s rászólt:

— Mit kopogsz, a tied az a csizma.

— És ha az üzemé?

Sztyepan észbekapott, eszébe jutott, amire Zvonkov tanította — lehetőleg minél kevésbé terelje a figyelmet magára, gyűlésről jövet ne állingózzon, ne beszélgessen. Ment egy darabot s visszanézett: a rendőr még mindig követte tekintetével. Sztyepan gyorsan befordult egy mellékutcába.

Csodálatos dolog! Ez a Kaszjan elvtárs semmi rosszat nem mondott — ellenkezőleg éppen úgy beszélt, ahogy igazság szerint beszélni kell — és mégis úgy rejtőztek-bújtak, mintha sötét dolgokra bújtogatta volna a munkásokat. De mit Kaszjan! Hiszen a vegyésszel sem lehetett nyíltan tanulnia. Sztyepan most már határozottan tudta, hogy a cárnak s a Novorosszijszki Társaságnak sötétben kell a munkást tartania — mihelyt a munkás tudásra tesz szert, lázongani kezd az élet igazságtalansága ellen.

Sztyepan tanulása a vegyésszel tovább folyt, de Sztyepan most már nem járhatott hozzá oly gyakran, néha heteken át nem volt Alekszej Davidovicsnál. A tanulás legfőbb akadályát a Verával való találkozások jelentették, de Sztyepan persze nem beszélt erről a vegyésznek, aminthogy arról sem beszélt, hogy felújította ismeretségét Zvonkovval.

— A mester üldöz — felelte Alekszej Davidovics kérdéseire, s kényelmetlenséget érzett hazudozása miatt. „Nagyon is derék ember ez az Alekszej Davidovics Kurnackij" — gondolta.

Mennyire csodálkozott Sztyepan, amikor Ocskaszovot és Szilantyevet is ott látta Zvonkov szobájában! Hisz Ocskaszov egyetlen egyszer sem beszélt vele a körről, még csak nem is célzott rá, pedig nap mint nap ott dolgoztak egymás mellett.

Ez a politika — Sztyepannak úgy tetszett, hogy nagyszerűen érti, mi a „politika" lényege s hogy most már egy sorban áll olyan emberekkel, mint Zvonkov vagy ez a Kaszjan elvtárs.

Reggel a munkában mind azon mesterkedett, hogy Ocskaszov mellé jusson, ráhunyorított s amikor egymás mellé kerültek, suttogva kérdezte:

— Te régen jársz már oda?

— Hogyan, ki? — kérdezte csodálkozva Ocskaszov és odébbment. Egy idő múlva azonban, ahogy együtt mentek a szerszámokért, haragosan

szólt Sztyepanra: — Ne kezdj itt oktalanul efféle beszédeket, a fülébe jut valakinek. Mindenki láttára súgsz-búgsz velem. Kisfiú vagy te még, mi?

Sztyepan zavarbajött s egész napon át minél messzebb igyekezett tartani magát Ocskaszovtól. Este az utcán Pavlovval találkozott, el akart menni mellette s elfordult, de Pavlov megszólította. Pavlov szemre kétszer olyan idős volt, mint Sztyepan, az arca megnyúlt, a szemesarka ráncos, de még esetlen, hajlott alakjában is volt valami öreges, kifáradt. Korra nem volt sokkal több Sztyepannál — huszonöt-huszonhat éves lehetett. Meghívta Kolcsugint magához, nem messze lakott tőle. Sztyepan ráállt, hogy elmegy. A Pavlovék földházában a girbe-görbe falak közt már félhomály volt: az agyagfalba tapasztott, magafabrikálta ablakocska igen kicsiny volt, felnőtt ember a két tenyerével befődhette. Pavlov felesége egy szopósgyereket tartott a karján. A kemence mellett egy hatéves forma fiú ült, a szeméről ítélve nemrég hagyta abba a sírást. Most már nyilván békülőben volt az igazságtalan felnőttekkel, igyekezett nem az anyja felé nézni, de a könnyei nem folytak már, széles arca csupa vörös folt volt.

Pavlov az asztalhoz ültette Sztyepant.

— No, Maruszja — mondta — tea van?

— Mit kérded, Grisa, honnan volna? — felelte az csodálkozva.

— Igaz, igaz — mondta Pavlov — el is feledtem — s megcsóválta a fejét.

Pavlovné karján a gyerek éles sivításba kezdett. Úgy látszott, hogy ez a visítás túl erős, nem tarthat soká. De a visítás egyáltalán nem csillapult, mintha nem is erőtlen csecsemő, hanem egy katonazenekar hatalmas trombitája ordítozott és jajveszékelt volna a vékony rongy-pólyában.

Maruszja elmosolyodott; gyermekének a bája, amelyet egyedül ő értett, zavarba hozta, s tréfásan ennyit mondott:

— Énekel...

Pavlov elmosolyodott. Férj és feleség hasonlítottak egymásra s Sztyepan minél többet nézte őket, annál világosabb lett mozdulataikban, pillantásukban, szavaikban a megegyezés. Pavlovot a dühös és rekedt jajveszékelés egy csöppet sem izgatta.

— Énekel a fiacskám, énekel — mondta.

Sztyepan elcsodálkozott: csak nagyon jóságos öregasszonyokban, hozzá még jórészt süketekben, látott ekkora türelmet a gyermekbőgés iránt. Pavlov nem titkolózott a felesége előtt (amikor a csecsemő sírni kezdett, a nagyobbik gyerek kiment az utcára), s a gyűléseikről kezdett mesélni Sztyepannak.

— A legérdekesebb gyűlés a nyáron volt — mondta. — Kaszjan a lénai sortűzről beszélt. Mind nagy izgalomban voltunk. Nem is tréfadolog. A munkások odamentek, hogy törvényes követeléseiket előadják — hogy ne hagyják éhenveszni s ne rothadt hússal etessék őket — azok meg puskából lőttek rájuk! Ötszáz embert öltek meg! Érted ezt, ötszáz munkást öltek meg, a gonosztevők. Hány ember! S mind azért az átkozott haszonért! Hát hogyne!... Az ottani bányák az angoloké, s a csendőr az ő kedvükért volt olyan buzgó. Kaszjan felolvasta az újságot: egész Oroszország

megrázkódott — egyik végétől a másikig zúgásba jött. A munkásosztály fölkelt. Mindenütt sztrájkok: Pétervárott is, Moszkvában is. A gyárakban, bányákban százezrek sztrájkoltak. Azt gondolták: egy sortűzzel rájuk ijesztenek. Tévedtek! Minket nem lehet elijeszteni! Csupa tűz voltam akkor, csak egy szót kellett volna szólni s megyek egyenest Balfournak, vagy a rendőrfőnök lakására, kérdezd meg Maruszkát, milyen voltam — egész tönkrementem, valósággal beteg lettem, aludni se tudtam. Hiszen az én bátyám is ott pusztult el a bányában. Kaszjan beszél, énnekem meg eszembe jut a bátyám, fáj — meg sem mondhatom, hogyan. Aztán cikkeket olvastak föl, itthonra egy könyvecskét adott, már vissza is vittem. A könyv nem rossz, eléggé érthető, legtöbbet a burzsoázia ellen ír, de van benne a mensevikek ellen is.

Mint munkástestvérének, mindent elmondott Sztyepannak, úgy ahogy volt, hogy jobban meggondolhassa s helyesebben értékelje az embereket, akik közé járni kezdett.

— Mifélék azok a mensevikek? — kérdezte Sztyepan.

— Ő nem szereti őket... a bolsevik a mensevik ellen van, tudod.

— És Kaszjan elvtárs?

— Hú! Ő aztán ellenük van — nevetett Pavlov — ahogy beszélni kezd, Lenin meg Lenin.

— Az pedig ki?

— Külföldön van. Lenin, ő a fő a bolsevikok közt. Ez a Kaszjan vagy Zvonkov, ha van valami, rögtön őt említi. „Lenin így, Lenin nem így" ... Nem ismered ezt a nevet?

— Nem, nem hallottam.

— Pedig még az én Maruszkám is hallott róla. Igaz?

Maruszja áttette másik karjára a föl-fölsíró gyereket s megvonta a vállát.

— Semmit sem hallottam, semmit sem tudok — mondta elégedetlenül.

— No jó — mondta Pavlov.

S elkomolyodva, csendben így szólt:

— S tudod még mit? Amikor a lénaparti sortűzről beszélt, azt gondoltam: az ő szíve is belefáradt. De ő bevégezte s azt mondta csendben Zvonkovnak: „Két nap alatt hatodszor, már sem erőm, sem nyelvem" — vagy más valahogy, elfelejtettem, de egyszóval nem találtam szépnek.

— De hátha csakugyan elfáradt?

— A pópa fárad el a templomban. Ilyen emberrel is megtörténhet az? Én mindent elmondok neked, hogy szem előtt tartsd — mondotta Pavlov.

— Helyes, persze, szemem előtt tartom — mondta Sztyepan s ez a Pavlov mintha régi ismerőse lett volna, akit Miska Paharnál is régebbről s jobban ismer.

Még sokáig beszéltek sok mindenféléről, a gyárbeli életről, a bányászokról. Sztyepan egyszer csak megkérdezte:

— Hát Petrenko-Tkacsenkóról hallottál-e?

— Persze, ismertem őt az ötös esztendőben.

— Ő is ilyen volt, mint ezek?

— Bolsevik?

— Lám-lám. Azt, hogy Petrenko-Tkacsenko milyen ember volt, nem tudom már, de odaadta a munkásokért az életét.

Minél többet beszélt Pavlovval, Sztyepannak annál jobban megtetszett a sovány, sápadt ember.

„Okos a vén csont és jó, mi kell még?" — gondolta, ahogy sötétbarna szemébe nézett.

— Te mit akarsz — az igazságot? — kérdezte hirtelen Sztyepan, s kérdése ünnepélyességétől zavarba jött.

Pavlov a nevető, megzavarodott arcára nézett.

— Miért járnék Zvonkovhoz — felelte — mit gondolsz? Az iroda a fizetésemhez nem csap hozzá ezért. Aki hozzá jár, ezt jegyezd meg, a börtönbe dugják.

— Azt én tudom — mondta Sztyepan.

— No lám, s munka nélkül sem vidám dolog lenni, tudod, hogy van, nem veszik fel — és kész.

— Tudom — mondta Sztyepan.

— Azt is tudod, családos embernek mi az, ha otthon a gyerekek egy falás nélkül vannak, hogy néz akkor rájuk?

— Ezt is tudom — mondta Sztyepan.

— No látod — szólt Pavlov és nem tett többet hozzá.

2

Olga régi kedves helyre ment vendégségbe: Afanaszij Kuzmics, Petrovna nagyanyó és Aljoska visszajöttek Gorlovkából. Aljoska beállt a gyárba, a mechanikai műhelybe, Afanaszij Kuzmicsot a Központi Bánya gépjavító műhelyébe vették fel. Aljoska magas volt, fehérarcú s majdnem lányos lágyság jellemezte. Kékeres fehér keze, mintha varrásra lenne való s nem gyári munkára. Figyelmesen hallgatott és csöndesen beszélt. Olga szinte csodálkozott, amikor egy pohár pálinkát kiivott s azt mondta:

— Lement — s egy goromba szót fűzött hozzá s csak ezután kezdett el szép kényelmesen falatozni.

Sztyepanról kérdezősködött, aki ezen a napon éjszakai váltásban dolgozott. Az utolsó hónapokban a fia csak izgalmat okozott Olgának. Mindaz, ami olyan világosnak látszott, összezavarodott, nem lehetett semmit megérteni; a nősülésre mintha nem készülne már, leckéit a vegyésszel félbeszakította, mindenből az tűnt ki, hogy ami idejét nem a gyár foglalta el, Zvonkovval s új barátaival, Pavlovval, Ocskaszovval, Szilantyevvel tölti, akik időnként el is jöttek hozzá. Aljoska kérdésére Olga határozatlanul és komoran felelt.

— Semmi különös, dolgozik, megnősülni idáig nem nősült, munkás, szóval, mint mindenki.

Afanaszij Kuzmics komor és hallgatag volt. Több éve álmodozott már róla, hogy visszatér szülőhelyére, úgy rémlett neki, hogy ott minden jó, jobb már nem is lehet. Ahogy megérkezett, egyszeriben kiábrándult — fizetést kevesebbet adtak neki, mint amennyit Gorlovkában kapott; mint Gorlovkán, reggelenként itt is éppen úgy zúgott a füle s nyilallt éjszakánként a keresztcsontja. Azt remélte, hogy ha Gorlovkából eljön, otthagyja minden nyugtalanságát, otthagyja ötvennyolc esztendejét, bánatos gondolatait, de kiderült, hogy ez a poggyász mind velejött. Hallgatta, ahogy Olga az unokájával beszélt és a homlokát ráncolva azt gondolta:

„Nincs más hátra, mint meghalni!"

Egyedül Petrovna volt az átköltözéssel megelégedve; közelebb kerültek a kisebbik fiához, gyakrabban találkozhatik vele; Gorlovkába hat év alatt csak négyszer jött el hozzá. Beszámolt a gorlovkai árakról, nagyon meglepte, hogy Gorlovkában a húsnak ugyanaz az ára, mint Juzovkán, a káposzta pudja pedig Juzovkában három kopejkával olcsóbbnak bizonyult, míg a répa, éppen ellenkezőleg, Gorlovkában kelt olcsóbban. Mindez összezavarta.

— Mit szólsz ehhez! — mondta. — Kész csoda! No és mibe kerül a tojás? — És fölajzottan várta Olga válaszát, előre érezve, hogy itt is lesz valami csuda; olcsóbb lesz vagy drágább, vagy ugyanannyi.

Afanaszij Kuzmics akkor élénkült meg először, amikor megtudta, hogy Zvonkov Juzovkában van.

— Mit beszélsz — mondta s tenyerével a térdére ütött. — No lám. — És sokáig hümmögött, köhécselt, mintha hosszú beszédet készülne tartani.

— No és a te Sztyepanodat nem zavarja meg? — kérdezte.

Olga hallgatott egy darabot, aztán így felelt:

— Sztyepan felnőtt legény, magáért felel, Zvonkov iránt énbennem nincs neheztelés.

Afanaszij Kuzmics nem tudta, milyen fájdalmon ment át Olga, látva, hogy fia a vegyésszel abbahagyja lassan a tanulást; nem tudta, mennyi reményt temetett ebbe a tanulásba, mekkora örömet érzett, amíg a könyve fölé hajoló Sztyepant nézte s milyen nehéz, rossz érzéseket élt át, amikor látta, hogy ennek a tanulásnak vége van. Afanaszij Kuzmics minderről semmit sem tudott, s ezért nem is csodálkozott Olga nyugodtan kiejtett szavain. Felélénkülten tovább kérdezősködött Zvonkov felől, szibériai életéről s Olga elmondott mindent, amit tudott.

3

Vera könnyen megharagudott és könnyen fölengedett: amikor Sztyepan unottnak mutatkozott, vagy felizgatta, vagy ellenszegült a kívánságainak, Vera dühbe jött — veszekedni kezdett. Sértődött képet vágott, de nem bírta soká, mindig elsőül hajlott a békére. Sztyepannak úgy rémlett, hogy Vera úgy forgatja őt, ahogyan akarja. Maga esetlen volt, a lánynak

viszont volt valami ösztönös tapasztalata; fölényesen és ügyesen bánt Sztyepannal, ő meg többnyire észre sem vette alárendeltségét. Az ifjúságuk azonban, meg kell hagyni, nagyon is egyszerű volt, úgyhogy szinte sohasem vesztek össze, kívánságaik is nagyobbrészt ugyanazok voltak: az Első-soron sétáltak, limonádét ittak, erőlködve járó állkapoccsal rágták a cukrot, mint a kenyeret, s hazafelé a telepre menet behúzódtak a Központi Bánya eresze alá a sötétbe s utána már némán és álmosan mentek haza, mint az ártatlan gyerekek, azt kívánva csak, hogy minél előbb elválhassanak s alvásra dőlhessenek. A lány nem akart még férjhez menni, érezte, hogy lányságának ez a kurta ideje lesz életének a legvidámabb és legkönnyebb kora. Valóban minden gyerekjáték volt neki: a zsúfoltság náluk, a tízórás munka, a kurta négyórás álom, a rozsdaszínű föld, a mocskos, füstbeborult ég. Életszomja, ifjúsága mindezen győzedelmeskedett. Sztyepan azonban meg akart esküdni, Vera távollétében gyakran bánatos és nyugtalan volt, kész lett volna hozzáfutni, az éjszaka közepén vagy munkaidő alatt megkeresni.

Sztyepan érzelmes beszélgetésekre és hűségre szomjazott, békés és gyöngéd viszonyt szeretett volna: hazajönni a munkából s a pitvarban találkozni vele, az ő káposztalevesét enni, ebéd után lefeküdni a fűre a hűvösbe, fejét Vera térdére rakni s nézni, milyen gyorsan járnak a kifakult ingét foltozó ujjai. A lány azonban nem gondolt ilyesmikre. Könnyebben járt el hazulról, mint Sztyepan s férfi és nő viszonyában nagyon nagyjelentőségűvé válik ez a körülmény, hogy melyik járhat el hazulról könnyebben.

Sztyepan néhány ízben megpróbált Verával Zvonkovról beszélgetni. Nem mondta ki a nevét, azon kezdte, hogy van náluk a gyárban egy ember, az így és így beszél, szidja a cárt.

Vera mindezt érdektelennek találta, de amint észrevette, hogy Sztyepant ez foglalkoztatja, nem nevetett rajta. Azután, hogy először ment el az összejövetelre s Pavlovval beszélgetett, kedve támadt, hogy Verának beszéljen róla. A lány figyelmesen meghallgatta, nem szakította félbe, s amikor befejezte, azt mondta:

— Gyerünk a városba sétálni.

Hideg volt már, a szél hajtotta az utcán a port, a füst sebesen szállt az égnek, a száraz bokor nyugtalan csapkodott ágaival, mintha a bolond idő elől kapkodna sietve magára valamit. Vera és Sztyepan pedig sétáltak, észre sem vették, hogy ők az egyedüli lassan járó lények a por, szél, füst és felhők őszi vágtatásában. Ezen az estén alig sétált az Elsőn valaki.

— Hideg van. Igyunk tán valamit? — ajánlotta Sztyepan.

— A kocsmába csak vénasszonyok és mulatozók járnak. Elsüllyednék a szégyentől, be nem megyek ebben az életben!

— Az étterembe bemennél? — kérdezte Sztyepan a pincehelyiség kivilágított ablakaira mutatva.

— Lóvá akarsz tenni? — mondta gúnyosan a lány.

— Miért tennélek lóvá — mondta Sztyepan — bemegyünk s kész.

S már indult is lefelé a kőlépcsőkön. Meleg és konyhagőz csapódott az arcába. Megállt, visszanézett, hirtelen eszébe jutott, hogy az étteremben bizonyára még sohasem járt munkás; a városi üzletek segédei járnak oda, irodai alkalmazottak, a környékbeli bányamesterek, átutazók, akik a szállodában laknak. A munkástelepen, ha berúgott barátokkal találkoztak, azt kérdezték: „Hol készültetek így el?" Azok meg tréfásan ráfelelték: „A városban, az étteremben".

Ez olyan badar válasz volt; mintha arra a kérdésre „Honnan-hová?" az ember azt felelné: „A holdból Ausztráliába."

Az étteremben sok szabad asztal volt — Sztyepan és Vera gyorsan és éberen pillantottak körül, a gazdagság és az előkelő tisztaság elragadta őket. Vera Sztyepanra pillantott.

— Talán ide ülj le — mondta halkan.

A szomszéd asztalkánál egy kövér prostituált ült elgondolkozva. A szolgálatkész pincér odafutott hozzájuk.

— Mit parancsolnak? — kérdezte már messziről.

Úgy rémlett neki, hogy egy segéd jött be egy prostituálttal, de közelebb érve, tüstént felismerte Sztyepanban a munkást. Sztyepan alattomban rápillantott s észrevette gúnyosan csodálkozó arckifejezését, majd Vera megfeszült, gyerekesen zavart arcát látta meg. A pincér ott állt mellettük, a cipője orráról a sarkára billenve; Sztyepan nyomasztólag hatott ruhájának a pompája — a fehér ing, nyakkendő.

— Sört kérek — mondta Sztyepan halkan, az asztalra nézve.

A pincér elment néhány lépésnyire, aztán visszafordult és azt mondta:

— Sör nincs.

— Akkor teát adjon — mondta Sztyepan s Vera nagy vörös ujjai, amint kabátkája szélét gyűrte, gyöngédeknek és gyermekesen gyámoltalanoknak tetszettek neki.

— Teát nem adunk ki — mondta hangosan a pincér.

Néhány asztalkánál fölfigyeltek már a beszélgetésre s kíváncsian követték a pincér replikáit.

— Akkor két üveg limonádét — mondta Sztyepan.

— Limonádét sem adunk — felelte érthetően és vidáman a pincér.

A szomszédságban nevetés hallatszott, a gondterhelt prostituált elmosolyodott, de rögtön komorrá vált megint.

— Kérem — mondta a pincér odahajolva — nálunk tilos asztalt elfoglalni, ha nem fogyasztanak.

S amikor Sztyepan Verával a kijárat felé ment, a pincér oktatóan utánuk szólt:

— A kocsma ott van a sarkon, ott van minden, ami szívednek kedves, sör, pálinka, kocsonya, megvendégelheted a hölgyecskédet, ahogy kell. Ez itten — étterem.

S mialatt ők székbe-asztalba botolva az ajtó felé törtettek, az étterem közönsége — utazók, ügynökök, prostituáltak, bányamesterek, kozáktisz-

tek, technikusok — utánuk nézett, kedélyesen nevetgélt, s rosszindulat nélkül tréfálkozott.

— Jóképű lányka.

— Derék csakugyan, de milyen piros!

— Színes papírral csinálják.

— A lány az megjárja, csakugyan, egész helyes.

Ebben a kedélyességben volt valami szerfölött bántó és ocsmány. Ilyenformán kergetik ki a szobából az udvarról berepült tyúkot vagy a rakoncátlan malacot, ha a gazdasági udvarból sebtiben az úr házába fut.

Ahogy az étteremből kijöttek, nagyot szíttak a hideg levegőből s nekivágtak gyorsan az utcának, lehetőleg egymásra se nézve. A gyár ezer lánggal égett, gyönyörű volt ereje teljében. Átbújtak egy kerítés résén és átvágtak az udvaron, a kivilágított műhelyek mellett. Az új Martin-műnél akaratlanul is megálltak egy pillanatra: épp öntötték az acélt, a félig beüvegezett műhely ki volt világítva. A vastag, nyugodt acélsugár vakítóan ragyogott, mintha a napból tört volna elő. Az öntőkanál falai az ezerfokos hőségtől fölizzva, gyengén fölrózsálltak. A fehér, száraz kis füst, a szikrák örvénylő vihara, a lángok, a rettenetes hőség s mindezek fölött az öntőcsatornában lévő emberek, a szörnyű acélcsészét mozgató darukezelők, az acélpépet az öntőminta egyszerű formájába terelő acélöntők nyugodt ereje... Vera meghúzta Sztyepan kabátujját s tovább mentek. A ragyogó fény után az őszi este a legfeketébb éjszakánál is sötétebbnek látszott. Gyakran megbotlottak. Mintha a tudatukra is ilyen zavart sötétség szállt volna. Semmit sem lehetett megérteni a sérelemnek, ami magáért és Veráért fogta el, s az ellentétes érzéseknek — erőnek és hitványságnak, dühnek és fejveszettségnek — ebben a káoszában, ebben az ostoba és szörnyű ellentétben, ami a munkások életében örökös volt.

— Ne menj haza — mondta hirtelen Vera. — Gyerünk Nyusához, nálam hagyta a kulcsát, ma inspekciós a kórházban.

Körülnéztek és bementek a házba, amelyet Sztyepan olyan jól ismert s megálltak Nyusa szobája mellett. Mialatt Vera a zárral vesződött, Sztyepan hajdani lakásának az ajtajára nézett. A repedésen át petróleumlámpa bágyadt fénye látszott s emberi hangok hallatszottak. Sztyepan azt gondolta: az anyja és Gomonov jöttek meg munkából, nagyanyó haragosan hadar valamit, Lidka figyelmesen, szomorúan néz rá. Nem kívánta, hogy gyermekkorának ez az ideje visszatérjen, épp ellenkezőleg — megkönnyebbülést érzett: ez is elmúlt. Nyusa szobája olyan volt, amilyennek gyerekkorában ismerte — itt töltötte egyszer az éjszakát, a boldogult öreg Bokovnétól rettegve — átölelte Verát és csókolgatni kezdte. Meg sem gyújtották a lámpát, úgy feküdtek le. Sztyepan Verának a félhomályban fehérlő vállára nézett s azt gondolta: „A feleségem". Testének a melege nem a bőrét, hanem magát a szívét égette. A melle átforrósodott; bár örökké tartana ez a sötét. Úgy érezte, a legnagyobbat értette meg az életben, azt, amit nem magyarázhat meg neki a vegyész, amiről nem tudott sem Zvonkov, sem Kaszjan elvtárs — megértette és elérte azt, ami kö-

zömbössé tette a sértéseket, a munka nehézségét, a nyomort. Vera átölelte és hozzásimult, úgy suttogta:

— Egész életemben csak téged foglak szeretni, halálomig csak téged — mondta, s mintha a megaláztatása fölbőszítené, csikorgó fogakkal, majdnem hogy dühvel mondta: — Hallod, Sztyopka, csak téged.

Sztyepan jobban hitt neki, mint az anyjának. Ebben az odaadásban és szeretetben volt boldogságának az alapja, egész életének az értelme és öröme.

4

Abból, amit elmondtak neki, s amit Zvonkovval beszélt, a Kaszján vezette kör órái, a könyvek és brosúrák olvasása után — amelyeket új elvtársai, Pavlov és Szilantyev hoztak neki — Sztyepan feje új ismeretekkel gazdagodott: olyan területen, amely az ő szemében merő zűrzavar volt és amelyen, úgy tetszett neki, nem is lehetnek ismeretek. Régebben azt gondolta: a fő baj az, hogy a mesterek, rendőrfőnökök, tisztek, az igazgató, a kormányzó, a rendőrök mind lelkiismeretlen és igazságtalan emberek. Cseréljék ki őket — ültessenek helyükre jóindulatú derék kormányzókat, udvarias rendőröket, igazságos mestereket — és minden jó lesz. Később megértette, hogy becsülettel és igazsággal nem lehet az életben magas polcra jutni; sőt az élet úgy is van berendezve, hogy az ember aljassággal és hazugsággal lehet csak mesterré és szerezhet pénzt és tiszteletet. „Kenetlen szekér fabatkát sem ér", „Hogyha nem csalsz, vásárt nem csapsz", „Amit igaz munka szerez, kőház abból sohase lesz" — ezeket és az ehhez hasonló szólásokat sokszor hallotta s maga is gyakran ismételte. Annak a világnak, amelyben élt, élete minden napján érezte az igazságtalanságát. Nem feledkezhetett meg róla, hisz ez az igazságtalanság tömegével ellene irányult; őt nyomta, vágta, nyugtalanította. Mindig és mindenben ott érezte; nappal a munkában s éjszaka, mialatt Verával a szénraktárak sötét, mocskos eresze alá húzódott, a gőzösök füttyét figyelte s szíve elszorult az éjjeli őr közeledtére.

Az, amit Zvonkov elmondott, az, amit a kör gyűlésein hallott, meglepte. Értéktöbblet! Ez a fogalom könnyen megragadt az agyában. Az ő számára nem maradt elvont, amilyen egy gimnazista fejében lehetett. Az értéktöbblettel őt magát zsákmányolta ki a Novorosszijszki Társaság. Az ő munkájából napi hat órának a gyümölcsét Balfour élvezte. Értelme, amely a tanulásban, a vegyész mellett kifejlődött, könnyedén alkalmazta ezt az általános fogalmat a kohóbeli munka viszonyaira. Ahol eddig nem látott mást, csak buta alakok mohóságát, egy kártékony ember rosszakaratát, aki kellemetlenséget akar okozni a munkásnak, most a rendszer szellemét látta meg. Nem Volovik kutya-természete, s nem Abram Kszenofontovics szélhámoskodása a munkások fő baja.

A kör összejövetelein gyakran fölhozták a lénai sortüzet. Mintha nem is sok ezer verszta választaná el a távoli szibériai bányát a juzovói mun-

kásoktól. Egy volt a munkásnép sorsa Északon és Délen, a Távol-Keleten s a nyugati területeken s Sztyepan egész szívével átérezte ezt az egységet, amelyet a lénai munkások ártatlan vére pecsételt meg.

A „szocializmus'' szót először Zvonkovtól hallotta.

— Micsoda? — kérdezte csodálkozva.

Az első másodpercben, amikor meghallotta, száraz és pőre szó volt. Egyetlen gondolatot, egyetlen érzést sem idézett föl Sztyepanban. Egy tucat betű — üres szó. Ellentétesnek látszott az olyan szavakkal, mint „anya'', „testvér'', „élet''.

De amikor kérdezni kezdte, Zvonkovnak megrándult kissé a szája szöglete s szeme olyan szokatlanul mosolyodott el, hogy Sztyepan azonnal fölfülelt. S később, sok idő múltán már, amikor ez a szó fokról fokra meleggel és élő vérrel tele fogalommá alakult benne és erős gondolatok s érzések fészkévé lett, még mindig megőrizte azt a mosolygó árnyalatot, amely az öreg munkás szigorú szemében csillant föl.

5

Bahmutszkij egy téli nap alkonyatán érkezett Juzovóba. Bérkocsit vett s behajtott a városba. A nap alacsonyan szállt a föld felett, a felülete vörös volt, mintha a téli szél fújta volna ki. A sima, kijárt úton füstölögve kavargott a por. Az útszéleken, ahol az átfagyott földet nem vágta föl kerék, még tartotta magát a piszkos, porhanyós hó, amely olyan volt, mint a nagyszemű, földdel kevert konyhasó. Ugyanilyen sáros hó borította a föld ráncait, redőit. A dombok s a puszta emelkedettebb részei azonban egészen meztelenek voltak.

Bahmutszkij fölhajtotta az átmeneti kabát gallérját, száját és orcáit befödte a nyaksáljával, kezét mélyen beledugta a kabátja ujjába s háttal fordult a szélnek. De a szél könnyen elbánt vele — nadrágjába fújt, hátát dermesztette, a fülehegyét perzselte. A bérkocsis, utasára pillantva, mély meggyőződéssel így szólt:

— Ez a február; most csak ott van meleg — s ostorával a fagyott föld felé mutatott, amelyen a kerekek úgy zörögtek, akár a száraz fán.

— A sírban? — kérdezte Bahmutszkij haragosan.

— Miért? A bányában. A sírban már egyremegy, hogy meleg-e vagy hideg. A sírban — az már a legutolsó dolog.

Az ég fényes, acélszínű volt s rettenetes hideg áradt belőle. Az átjárónál, az útmenti bódé ablakocskájában hirtelen kigyúló sárga fény kellemesnek és melegnek tetszett. Bahmutszkij, ahogy a hidegtől elgyötörten körülnézett, azon gondolkozott nagy nyugtalanul, hogy a forradalmat mostanában sokan romantikus dolognak tartják, előtte azonban az élet nehéz prózájaként jelentkezik; hogy vajon nem véletlenül találkozott-e Harkovban, a Szmuszkaján kétszer is azzal a gyanúskülsejű emberrel s helyesen járt-e el, amikor lemondta a találkát, amit a kerületi zemsztvo hivatalában adtak neki.

Micsoda kutya hideg, s nincs több lám, tizenöt foknál. Szibériában harminc foknál száz versztákat utazott az ember — s föl sem vette, igaz, ott volt a bunda és a nemezcsizma, anélkül egészen más...

Megmocorgatta összefagyott ujját a cipőben s a talpbélés hideg, fagyos simaságát megérezve, elcsodálkozott, hogy milyen egy-kettőre kiszakította a zokniját: úgy tűnt föl neki, hogy csak tegnapelőtt vett újat.

„Soha életemben nem hordtam stoppolt zoknit; ha elszakadt, elhajítottam. Itt van, ez is a nomád élet jele." Különféle ostoba, apró dolgokra gondolt, átkozta a szelet, összehúzódott, de a lelkében fény, izgalom reszketett. Maga sem tudta miért, de időnként rájött ez az érzés — sokszor épp ez segített neki, hogy arcrándulás és nyögés nélkül viselje a csapások roppant terhét, amelyek életének kísérői voltak. Ez a fényességből, nyugtalanságból és örömből álló érzés akkor jött először rája, amikor még mint gimnazista a börtön cellájába került. A fájdalmon, bosszúságon és zavarodottságon át akkor ragyogott föl hirtelenül a lelkében. Ismerte ezt az érzést két szibériai száműzetése nehéz éveiből. Ez az érzés fogta el, amikor a feleségétől és gyermekeitől rövid viszontlátás után elbúcsúzott s a kievi pályaudvar nyomorúságos büféjében várta a vonatot. S mialatt összehúzódva, szakadt zoknijában az ujjait mozgatta s élete komoly ügyeire s a mindennapi apróságokra gondolt, amelyek minden embert nyomon kísérnek — most is izgalom és öröm fogta el.

A pőre pusztán, a hideg téli ég alatt egy munkástelep terült el, a hatalmas nap nem melegítette föl a földjét, az ég a föld fölött könyörtelen és hideg volt. Egy duda üvöltött föl. Áthatóan és rekedten bőgött a puszta fölött s üvöltő hangjától még hidegebb lett.

— A Vetkán szól — mondta a kocsis.

— Micsodán?

— Egy bánya az — nevette el magát a kocsis. — Először jár felénk, úgy látszik, az úr.

Bahmutszkij nem felelt. A kocsi egy fordulatot tett — s a telep s a bányaépület képe egyszeriben föltárult előtte. Olyan szürke és közönséges volt az egész, hogy még a kocsis is rápattintott a lóra, hogy minél előbb elhajtsanak az unalmas hely mellett. Bahmutszkij megfeledkezett a hidegről, a képet nézegette, amely az ő számára tele volt értelemmel és jelentéssel. Idáig még sohasem volt alkalma ilyen telepen, mint ez, megfordulnia. A vasúti műhelyek, dohány- és cipőgyárak, nyomdák, ahova agitátorként járt, nagyvárosokban voltak s elvesztek a szomszédos utcák közt; a nagy cukorgyár, ahol a sztrájkot szervezte, zöld kertek közt állt, egy szép tó felett, otthonos fehér házikók környékezték. Itt azonban minden sötét és szegényes volt, még a hó is egész fekete volt a bánya körül. A bányából kijövő emberek arca is fekete, fekete a ruhájuk is. Alacsony kőházaik felé haladtak. Az egész telep — falak, tetők, palakerítések — minden, minden olyan örömtelen. A bányaépületből pedig hatalmas gőzgomolyok törtek föl, a lenyugvó nap megfestette őket, ők meg mint rózsa-

színű, meredekmellű madarak röppentek föl a föld fölé s enyésztek nyomtalan el.

Bahmutszkij megfeledkezve az arcát, nyakát perzselő szélről, kiegyenesedett, hogy jobban és messzebbre lásson.

A kocsis hátranézett és azt mondta:

— A vendéglőbe, megmelegedni? Okos dolog volna — és ostorával a ház felé bökött, amelynek félig nyitott ajtaján sűrű, szürke pára jött ki.

Bahmutszkij doktor Pjotr Mihajlovics Kravcsenkónál szállt meg. Feleségének a bátyját rendkívüli önteltsége s foglalkozásából eredő „zemsztvo" korlátoltsága miatt nem szerette. Ritkán találkoztak. Vagy tíz évvel ezelőtt alaposan összeszólalkoztak: Pjotr Mihajlovics nekitámadt a földalatti forradalmároknak, dogmatizmussal vádolta őket, hogy elszakadtak az élettől, szűk párt-látókörük van, közönyösek a nép iránt s még sok súlyos bűnnel. Ez a vita nem újult ki, de nyilván mind a ketten megőrizték az emlékét. Most, hogy találkoztak, átölelték és megcsókolták egymást s utána Bahmutszkij ezt kérdezte: — Hát csak nem öregszel meg, te orosz liberális?

— Örülök, örülök — felelte a doktor. — Miért jöttél hozzánk — hogy az államot lerombold, vagy az inspektort összetörd? Hogy is áll ott: „Miféle pokoli fordulatot készülsz nyélbeütni."

A vállára ütött Bahmutszkijnak, nyilván tetszett neki, hogy ilyen barátian beszélgethet egy emberrel, akinek a barátsága nem teljesen veszélytelen.

— Nálatok szeretnék lakni — rokoni jogon.

— Magától értetődik, micsoda beszéd ez!

— De idejében figyelmeztetlek: nemcsak a ti látogatástokra jöttem. Egyáltalán minden megtörténhet s ha félsz, mondd meg, nem sértődöm meg.

A doktor bosszúsan emelte fel a karját:

— Abram, hallani sem akarok erről — mondta — ezt azért találtad ki, hogy megbánts.

— Jól van, jól van, tudok mindent: nemeslelkű liberális vagy.

— Menj a fenébe! — kiáltott a doktor s mind a ketten elnevették magukat.

— A kemencéhez — mondta a doktor, látva, hogy a vendég leheletével melengeti a megfagyott kezét. — Adatok egy teát. Tán meg is ebédelnél — liberális húslevest, egy kis liberális piroggal s nem-marxista borjúkotlettet.

— Nagy örömmel. De hol van Marja Dmitrijevna?

— Elment a városba, vacsorára vesz valamit. Magam sem vettem észre, nagybélűvé lettem, tudod; szeretek jóízűet enni.

Semmiségeket beszéltek tréfálkozva s kurta pillantásokat vetettek egymásra. A vita, amely sok évvel ezelőtt támadt, nyilván ma is tovább folyt köztük.

— Bocsáss meg — mondta a doktor — tedd kényelembe magad, mint

otthon. Csöngetek Nataljának, ő megcsinál mindent, amire szükséged van. Én is jövök majd hamarosan; melltartóban hagytam egy hölgyet, azóta biztosan megfagyott már.

Natalja bevezette Bahmutszkijt a fürdőszobába.

Bahmutszkij megmosta arcát, nyakát, a hideg víz a fagyos szél után kellemes volt.

— Na-agyon jó — mondta Bahmutszkij, s prüszkölt egyet. — Na-agyon jó.

Hirtelen hátranézett — az ajtóban, a bátortalan meghatódás pózában a kövér Natalja állt, tenyerét az arcához téve.

— Mi az? Mit akar? — kérdezte Bahmutszkij szigorúan, megzavarodva.

— Átfázott, igaz? — mondta Natalja s fölsóhajtott. Ez a sóhaj szíve jóságáról beszélt s részvétéről Bahmutszkij iránt.

„Csakugyan tudja, hogy ki vagyok? — gondolta Bahmutszkij. — Meg kell kérdezni Pjotrot, figyelmeztetni, nehogy híre szaladjon."

— Adjon hát teát, örömmel megiszom — mondta.

— A szamovár már az asztalon van — felelte Natalja s újra fölsóhajtott.

Natalja azonnal látta, ki az érkező, noha úrnője most nem mondta, hogy vendéget vár. Kitalálta egy tucatnyi jelből. A doktor, ahogy rendelőjéből az érkező hangját meghallotta, otthagyta a beteget, kifutott a folyosóra, el is feledte mondani, hogy a keze nincs megmosva, a vendéget kabátban, egyenesen a hálóba vitte s becsukta az ajtót — ilyesmi nem történt, mióta Natalja itt szolgált. Felismerte őt öreg, elnyűtt kabátjáról és a szakadt sárcipőről, a sovány nyakáról, az arcszínéről, megismerte a fekete szeméről: ilyenek voltak a doktor unokahúgának, Poljának a szemei. Tiszta dolog! A doktor nővérének az ura jött meg, aki fél életét a börtönben és fegyenctelepeken töltötte. Natalja szíve szánalommal és részvéttel telt meg.

Bahmutszkij ott találta Marja Dmitrijevnát az ebédlőben. Marja Dmitrijevna tetszett Bahmutszkijnak. Rég ismerkedett össze vele, amikor még a Hárs-soron az anyja házában élt. Bahmutszkij eleven benyomást őrizett meg a leányról, aki váratlan merész lépésekre volt képes, naivul nehéz kérdéseket adott fel s megvolt benne az a bűbájos költőiség, amely varázst ad a mosolynak, járásnak, költőiség, amelyet meghatározni nem tud az ember, de rögtön érzékelhető s éppolyan reális, mint a kéz formája, vagy a szem színe. S ahogy az gyakran megesik emberekkel, akik ritkán és véletlen találkoznak, az egyszer támadt benyomás nem változott meg, ugyanolyan maradt, mint hűsz évvel azelőtt.

Bahmutszkij ott ült az ebédlőben, megivott négy pohár teát, s arról mesélt Marja Dmitrijevnának, amiről általában nemcsak hogy senkivel nem beszélt, de amire maga sem emlékezett, majdnem hogy észre sem vett. Éjszakai kirándulásairól beszélt a Jenyiszejhez, a jégzajlás hatalmas erejéről, amely a teremtés bibliai katasztrófájára emlékeztetett, az ottani kései tavasz szépségéről, a tér végtelenségének kínos érzéséről, mialatt

lassan, heteken át vánszorognak a Tyumen és az Omszk melletti puszták és erdők mentén mind messzebb és messzebb, éjjel-nappal nyikorogva, a fegyenckocsik. S hogy milyen furcsa, szomorú és örvendetes ott, a világ végén emberekkel találkozni, akik munkájukban, szeretetükben és bánatukban éppen olyanok, mint a többi ember.

Marja Dmitrijevna hallgatta Bahmutszkijt s látta és érezte, hogy jólesik neki Szibériáról és az életéről mesélnie, úgy, ahogy azelőtt nem mesélt. Eszébe jutott, hogy valaha verset is faragott, amely ezekkel a szavakkal kezdődött:

„Jött a kapitalista rend
S a társadalom tönkrement."

S mosoly nélkül beszélt erről, el sem nevetve magát, épp ellenkezőleg, elégedetten, hogy valaha lelkes és rajongó ifjú volt.

Féltizenkettőre a doktor is visszatért látogató-körútjáról. Pjotr Mihajlovics kezdetben az egyszer már kialakult beszédmodort akarta folytatni, amely külsőleg kedveskedő és baráti; belül azonban — ellenségességen s a tisztelet hiányán alapul. De az ebédlőben uralkodó békés és szívélyes hangulatot megérezve, egyszerre elhallgatott. A kettős téli-ablakrámákon s a zárt spalétákon át a gyár búgását nemigen lehetett hallani, még a szamovár is túlduruzsolta. A beszéd szelíden, csendesen folyt. Marja Dmitrijevnának úgy tetszett, hogy Bahmutszkij pihenni jött és összeszedni magát. Így jött hozzá vendégségbe az orosz—japán háború után a bátyja is. A borzalmakról beszélt, a mandzsu puszta hóviharairól, arról, hogy fagyott le az arca és füle, rettenetes volt hallani, de ugyanakkor kellemes is: a háborúnak vége volt, a borzalmakat átélték, a bátyja előtt hosszantartó szabadság állt, utazás Svájcba, Itáliába, Párizsba, még Spanyolországba is el akart jutni. Néhány hetet vendégeskedett Marja Dmitrijevnánál, olvasott, a nénjével sétált, sokat aludt, vintet játszott a gyárigazgatóval, gyerekkorukat emlegette, a dajkájukat, életüket birtokukon, a poltavai kormányzóságban s mindenen érezni lehetett, hogy a háború nincs már, a háború véget ért. Az átélt nélkülözések, a nehéz út és a hideg után úgy rémlett neki, Bahmutszkijra is ez az édes nyugalom vár. Csodálkozott, amikor lefekvés előtt elbúcsúzva, Bahmutszkij hirtelen azt mondta:

— Holnap egész nap nem leszek itthon, lehet, hogy éjszakára sem jövök meg.

— De hát hogyan? Hová? — kérdezte Marja Dmitrijevna.

Bahmutszkij elmosolyodott s széttárta a karjait.

„Kötelesség hí engem, szentebb és nagyobb,
Mellem acélban, légy büszke: lányod vagyok"

szavalta Pjotr Mihajlovics.

Bahmutszkij a szobájába ment, Marja Dmitrijevna pedig összeszedte az edényt s közben őrá gondolt.

Reggel korábban kelt. Bahmutszkij kabátban állt a folyosón. Üdvözölte Marja Dmitrijevnát s szórakozottan felelt kérdéseire, hogy jól aludt-e s a teája milyen volt. Marja Dmitrijevna később látta az ablakon át, amint kabátzsebébe dugott kézzel, kissé meghajoltan, a lába alá nézve az Elsősoron végigment. „Nem órák lovagja, lovag mindörökre" — gondolta s megértette, hogy ez az ember sohasem fog úgy pihenni, ahogy a bátyja pihent a háború befejezése után.

Natalja szénért ment a kamrába. Pjotr, az udvaros, aki a jeget tördelte, rúdjára támaszkodott s némán nézte, ahogy Natalja az ujját fúva, a zárral zörög. Amikor a kamrába bement, Pjotr a kerítéshez támasztotta a vasrudat, meghúzta a nadrágját s gyorsan utána ment. Natalja meghajolva a szebb darab szenet válogatta. Pjotr átölelte a vitorlavászon kesztyűbe bújtatott otromba kezével; Natalja meglepetésében fölkiáltott s gyorsan kiegyenesedett.

— Téged meg mi lelt, megvesztél? — kérdezte. — Fagyban akarsz ölelkezni?

— Bemegyünk a viskóba, a kályha be van fűtve, jó meleg van.

— S ebédet ki főz?

— Nem számít, nem döglenek bele, várnak kicsit.

— Menj a pokolba, bolondokat beszélsz — mondta Natalja beleegyezően.

Pjotr már egy évvel ezelőtt visszairányította a családját a falujukba. Esküdözött, hogy a felesége nem jön föl többet a városba s olyan szenvedélyesen szidta őt is, a gyerekeket is, hogy Natalja újra megbékült vele, együtt mosta a fehérneműjét a magáéval, gyakran eljárt esténként s néha napközben is az udvaros lakásába. Pjotr piciny szobáját képek díszítették: II. Nyikolaj cár, II. Sándor cár, I. Nyikolaj cár, a piroskép cári család, fehérruhás, gyöngykoszorús nagyhercegnők. A festők nem sajnálták a festéket, a cárok és cárnők mind igen pirosnak látszottak — arcuk mint a vér és tej... A sarokban két ikon függött — az egyik nagy és új, nyilván nemrég vette, alatta sötét kis képecske. A priccsre óriási bozontos irhabunda volt terítve, fejtől egy összegyűrt, vöröshuzatú párna, amelyből mindenfelől tollak álltak ki. A nyirkos sötét fal mentén, amelyből csak úgy áradt a hideg, a házmester-ipar nagyszámú szerszáma állt: seprűk, fa- és vaslapátok, létra, vasrudak. A kemencével szemben fekete rámában Pjotr katonakori arcképe függött: ellenző nélküli sapka, feszülő arccsontok. Mit gondolt, amikor levétette magát? Mit akart közölni — lelke sötétségét, izomerejét, engedelmességét föllebbvalói iránt? A sarokban egy összegöngyölt háromszínű zászló állt, amelyet nemzeti ünnepnapokon tűztek ki.

Pjotr átölelte Natalját, de ő eltolta a kezét s a kis ablak homályos üvegére mutatva, gúnyosan mondta:

— Nézd csak, nézd, a feleséged jött meg a gyerekekkel.

— Ott vesszenek mind — felelte Pjotr oda se nézve az ablakra — a feleségem meg a gyerekek is.

— Az ám — mondta Natalja hitetlen mosollyal.

— Hogy a jó ne találja, hogy dögöljön meg — mondta Pjotr gyorsan, szinte esdekelve s Natalja felé hajolt.

Natalja ott ült a bundán és hallgatta. Pjotr tovább átkozta a feleségét, ott ült mellette, kezével a kendője alá nyúlt s hirtelen elhallgatott.

— Natalja, én csupa tűz vagyok — mondta csendesen, ijedten s hirtelen jó erősen átölelte.

Pjotr törte meg előbb a hallgatást.

— Csak úgy odadobtam a vasrudat, nehogy ellopja valaki — és sapkája után nyúlt.

— Ott vigye el az ördög — mondta Natalja — ne menj ki, mondok valamit.

— Na mit?

— Mit, mit, jaj ti csalók, szívtelenek — mondta Natalja haragosan, de aztán elnevette magát, s csendesen mondta: — Azt kérdezted, nem ír-e a doktor húgának a férje; nahát most megjött ő maga.

— Mit beszélsz! — szólt Pjotr s föltette a kalapját.

— Istenbizony, tegnap este.

— Miért nem mondtad hamarébb?

— Minek az neked?

— Mi „minek"?

S elkezdte kérdezgetni Bahmutszkij jövetelének a részletei felől: hogy milyen, melyik szobában hált, miről beszélt a doktorral, miről beszélt a doktornéval, merre ment el reggel, hogy volt öltözve... Natalja általában megjegyezte az emberi élet apróságait. A megrendelt ebéd étrendjéből kitalálta, hogy a doktor előző este miről beszélt az úrnővel. Ha például a doktor a főrangú rokonokat megbántotta, Marja Dmitrijevna ebédre halat rendelt s spárgát és fehér bort vétetett; ha a doktor azt jósolta, hogy a fia belepusztul a szibaritaságba, Marja Dmitrijevna felfújt pirogot rendelt; ha a régi diákéveket emlegették s békésen beszélgettek, ebédre a doktor kedves bablevesét és krumplis derelyét adtak föl. Nos, ez a jó megfigyelő Natalja ebben az esetben semmit sem értett meg, semmit sem vett észre, semmit sem gyanított. Örült a szerelmének és elmondott Pjotrnak mindent, amit látott, mosolyogva nézte fekete bajuszát s telt orcáit, amelyek éppen olyan pirosak és ragyogók voltak, mint az orosz cároké a képein. Aztán elvette Pjotr mocskos, mosnivaló ingét s ment a konyhába ebédet csinálni. Pjotr pedig fölvette a bekecs fölé a fehér kötényt, amelyet Natalja mosott és vasalt ki, fölkötötte házmesteri számtábláját s megfeledkezve a kerítéshez támasztott vasrúdról, kiment gyorsan az utcára.

Amikor a körzet-felügyelő Nyeszmejanov rendőrfőnöknek jelentést tett róla, hogy Bahmutszkij, a bolsevik, a városban van, s az Első-soron doktor Kravcsenkónál szállt meg, Nyeszmejanov megörült; végre zavarba

hozhatja a csendőrszázadost, ezt a véleménye szerint kevély, sőt arcátlan embert. Hiszen ő, s nem a százados szerzett előbb tudomást a veszedelmes forradalmár ittlétéről.

6

Bahmutszkij nem hosszú időre érkezett Juzovóba. A juzovo-petrovszki körzet egyik bányatelepét kellett meglátogatnia, aztán Makejevkába, Mariupolba, onnét pedig a Don menti Rosztovba kellett mennie. Erre az útra a párt Központi Bizottságának a rendeletére indult el. Utasítással kellett ellátnia az elvtársakat, akik az ipari körzetekben a pártmunkát vezették. Néhány titkos összejövetelt kellett rendeznie a munkásokkal, ahol a legális és illegális munka egyesített eljárásairól, a mensevikekhez való viszonyukról s a bolsevik jelszavakról készült szólani. Feladatai voltak a betegsegélyző és a munkás-szövetkezetek megalkotásával kapcsolatban; megbeszélést kellett tartania a földalatti nyomda ügyében; több kérdés volt továbbá, amelyről ő maga szeretett volna véleményt alkotni, hisz a központtal minduntalan megszakadt a kapcsolat s nehéz volt mindenről megbízható értesülést szerezni: hogy hol, melyik körzetben vannak a mensevikek túlsúlyban s milyen az erők viszonya a betegpénztárak és szövetkezetek vezetésében.

A patika meleg és világos helyiségében csönd volt. A padkán egy barnagúnyás paraszt aludt, kezével az ostorra támaszkodva, amelyre gondosan rá volt csavarva a szíj. Mellette egy öregasszony ült vattás kabátkában, rikító vörös harisnyában, egyik oldaláról a másikra ringatózott szép lassan és szunyókált. Bahmutszkij odament a pulthoz. A fehérköpenyes hajadon szigorúan kérdezte, mintha a patikába tilos volna a belépés:

— Mit kíván? — s megigazította vastag orrán a cvikkerét.

— Kérek öt aszpirint.

Kifizette az aszpirint, aztán megkérdezte:

— Beszélhetnék a gyógyszertár vezetőjével?

— Miért van szüksége rá? Én vagyok a segédje.

— Bonyolult receptem van, szemüveglencsét kell választanom.

A lány sértődötten vonta meg a vállát.

— Borisz Szemjonovics, magát keresik! — Haragosan és rosszallóan tekintett a kliens arcába.

Az a pultra támaszkodott s ásítozva várt.

— Bocsásson meg, hogy zavarom — mondta a kliens, amikor a gyógyszerész a pulthoz lépett. — Kaphatnék erre a receptre cilindrikus üveget önöknél?

— Istenem, mindig egy és ugyanaz — mormogta a lány s azt gondolta: „Okosabb lett volna, ha szülésznőnek megyek, becsületszavamra, vagy fogorvosira . . . ” — s elképzelte, ahogy a kliens, aki nem akarta az üveg választását rábízni, eltátott szájjal ül a karosszékben s alázatos, könyörgő

szemmel követi a fogóval közelítő kezét. Krak! „Borisz Szemjonovics kell magának?" Újból krak!

Így gondolkozott a fehérköpenyes lány, az élet unalmasságán bosszankodva. Ugyanekkor a kliens halkan, tunyán, a nem megfelelő szemüvegkereteket elutasítva, így szólt:

— Doktor Kravcsenkónál várom nyolcra mind a kettőjüket, hozzá éjjel-nappal rengeteg beteg jár, a maguk érkezése egyáltalán nem tűnik fel. Megegyeztünk, Kaszjan? Na akkor jól van.

— Hordja egészséggel — mondta Borisz Szemjonovics jókedvűen a távozó vevőnek. — Hát így állnak a dolgok, drága Lija Aronovna — tette hozzá aztán, a lány felé fordulva.

Zvonkov érkezett előbb. Ahogy meglátták egymást, önkéntelen is összerezzentek mind a ketten, olyan váratlanul jelent meg előttük korábbi életüknek a képe. Bahmutszkij vastag sálba tekert nyakkal, gőzgomolyok közt lép a paraszthízba; Zvonkov hatalmas nemezcsizmákban megy elé... Egy pillanatra fölmerült s megvillant, ami azelőtt volt: a füst szaga, a szűk lakás savanyú, meleg levegője, a szájban felolvadó fagyott kenyér íze, a zörgő jégréteg a pitvarbeli sajtáron, amikor éjszaka az ember, ahogyan megszokta, a famerőt beledugja, a bánat és hirtelen öröm, hogy az élet megint olyan lesz, mint előbb, a rettenetes fagyok nélkül. Furcsának találták így egymást zakóban, cipőben, ezek közt a karcsú bútorok közt. Bahmutszkij, ahogy a sötétvörös szőnyegen Zvonkov elé ment, gyorsan a lába alá pillantott, ahogy százszor is megtette, mikor a kis küszöbön a sötét pitvarból a paraszthíz félhomályába lépett. Nyújtották a nyakukat, hogy megcsókolják egymást s valamiért mindketten megálltak, úgy téve, mintha kezeik véletlen ütköztek volna össze. Mozdulataik ettől félszegekké lettek, természetellenesen és hangosan beszéltek:

— Szervusz, Abram, vén szakáll.

— Hát te meg miféle szerzet vagy, Alekszej?

Nézegették egymást és fölkacagtak, a lábukra néztek, aztán a hátukra, megtapogatták egymás kabátját, örülve, hogy találkoztak.

— Masa hogy van? Lánya vagy fia született? — kérdezte Bahmutszkij.

Zvonkov nem felelt. Bahmutszkij figyelmesen nézett az arcába.

— A feleségem meghalt, Abram elvtárs — szólalt meg Zvonkov csendesen — nem sokkal azután, hogy eljöttél. Ott temettem el; a gyerek sem született meg, nem kínlódott, hisz úgysem maradt volna meg: Szibéria! — És hirtelen magas, fiatal hangon tette hozzá: — Ó, Szibéria, Szibéria!

Elhallgattak. „Vigasztalni nem lehet, az áldozatokról beszélni ostobaság, éppenúgy tud mindent, mint én" — gondolta Bahmutszkij.

Félszeg érzése támadt, nem tudta, hogy viselkedjék, mit mondjon. Masát, ezt a fehérajkú, hervadt, csúnya asszonyt, aki olyan bátortalan volt, s bizonyára nem nagyon művelt, ő ritkán látta — nagyobbrészt betegeskedett. De Zvonkov nyilván soha senkivel sem beszélt a felesége haláláról, s most el szerette volna társának mondani, ami a lelkében fölgyűlt.

— Igen, testvér — szólalt meg Zvonkov eltűnődve s a karosszékbe ült — meghalt az én Masám. S hogy sírt, mikor te elmentél! Két nap folyton dőlt a könnye. „Miért?" — kérdem tőle. Hallgat s csak sír, sír. Nem volt sírós, amikor Nagyánk meghalt, még akkor is keveset sírt. „Masa, miért sírsz?" — Nem szól! Hogy szeretett hallgatni téged! Mindent megértett, még csodálkoztam is, majdnem hogy írástudatlan volt, a család- és keresztnevét tudta csak leírni, olvasni is nehezen olvasott, csak a nyomtatott betűt, de a beszédünket, azt értette. A szakkifejezéseket — ökonómia, dialektika, a proletariátus diktatúrája — persze nem értette. Az nehéz volt neki.

És meg sem állva, egy belső gondolatfűzésnek engedve, amely egyedül neki volt látható-érthető, Zvonkov tovább mesélt:

— A végén már a húsosderelyét is megtanulta egész szibériaiasan ragasztani. Pedig kezdetben olyan kacagás jött rája, különösen amikor fagyottan dobálták bele a forró vízbe. Egy időben még megenni is félt.

Elmondta, hogy letartóztatása után felesége hogy utazott Jejszk város mellé egy faluba a rokonaihoz s milyen levelet küldött onnét neki. Fél évet dolgozott a földbirtokosnál, nyolcvan rubelt gyűjtött, úgy jött utána a száműzetésbe.

Bahmutszkij hirtelen támadt izgatottsággal hallgatta. Hogy tudta észre nem venni, milyen derék asszony élt mellette! Megértette és átérezte az életét, egy ember értékes, nem mindennapi, meg nem ismétlődő részletekkel teljes életét. Egy kedves ember hallgatag, bátortalan, törékeny életét.

— Nagyon nehéz, Alekszej — mondta — ilyen hűséges barátot elveszíteni.

— Fájó, hogy az ilyen emberek hasztalan vesznek el: látod, én, meg te — mi harcolunk, őket meg, ezeket a gyenge lényeket... fáj rágondolni — mondta Zvonkov.

— Itt nincs mit tenni — szólalt meg Bahmutszkij. — Miféle igazságot lehet az élettől várni, amikor az élet vihar, ahogy Herzen az „Élmények és eszmék"-ben mondta.

— Ez igaz, Abram elvtárs.

Marja Dmitrijevna kopogtatott az ajtón.

— Abram, magához jöttek.

Kaszjan volt.

— Milyen az üvege, jó? — kérdezte nevetve, s keményen megrázta Bahmutszkij kezét, majd Zvonkov felé fordult. — Rég itt vagy? — kérdezte. — Meséltél a mi sorsunkról-bajunkról?

— Hogy bevalljam, elég jókor jöttem, de nem beszéltünk semmiről. Bocsáss meg csakugyan, Abram elvtárs, nem is avattalak be az ügyekbe. A kérdésed fölzaklatott.

— Akkor hát — szólt Kaszjan — mit mesél maga nekünk? Mi itt anélkül, hogy tudnánk, bizonyosan eretnekségbe estünk; kapcsolatunk a központtal nyikorog, a jekatyerinoszlavli kormányzósági bizottsággal meg jobbnak tartjuk nem is érintkezni — színtiszta likvidátorok.

— Tartsunk valami rendet — mondta Bahmutszkij — előbb maguk beszéljenek a munkájukról s majd meglátjuk, hogy áll a helyzet, máskülönben esetleg én kezdem rábeszélni magukat arra, amiről maguk is meg vannak győződve.

— De talán...

— Nem, csináljuk így — s Bahmutszkij halk hangja szárazon és erőteljesen csendült meg, a szeme haragosat villant.

Kaszjan beszélt, s Bahmutszkij időről időre váratlan kérdéseket tett föl, amelyek Kaszjant bosszantották.

— Alekszejjel nem volt ebben a dologban nézeteltérésük? — kérdezte, amikor Kaszjan beszámolt tárgyalásaikról a mensevik bizottsággal, amely azt ajánlotta, olvasszák össze a munkás-tanulóköröket s szervezzék meg egységesen a munkásoktatást.

— Nem, miféle nézeteltérés lett volna? — mondta Zvonkov. — Kinek van kedve zsákba varratni magát?

— Különös kérdés — mondta Kaszjan — hiszen mi bolsevikok vagyunk, nem likvidátorok.

Zvonkovval Kaszjan könnyen és szépen dolgozott — köztük nem merült fel súrlódás. Zvonkovnak szinte nem is volt becsvágya, vagy tudatosan tompította el — Kaszjan erről nem is gondolkozott. Zvonkov minden esetben kitért előle, amikor vetélkedni lehetett volna: „És miért nem én?"

Bahmutszkij arról a konferenciáról beszélt, amelyet 1912 decemberében tartottak Krakkóban, bár konspirációs meggondolásokból februári konferenciának nevezték. Beszélt a likvidátorok augusztusi blokkjáról, meg hogy Lenin hogy ítéli meg az országon belül az általános helyzetet, beszélt az emelkedő sztrájkhullámról, beszélt az angol munkásmozgalomról, a szénbányászok sztrájkjáról, a soviniszta hangulat oroszországi növekedéséről, Poincaré hatalomrajutásáról, emlékezetből idézte a februári konferencia néhány határozatát.

— Ezt például én is így képzeltem — mondta Kaszjan.

— Akkor nagyszerű — felelte Bahmutszkij.

Zvonkov a munkáskör összetételéről szólt.

— Vannak benne kitűnő emberek, ifjúság, okos, erős ifjúság — mondta s mosolygott az örömtől. — Van itt nálunk egy Sztyepan nevű, még mint tizéves fiúcska sebesült meg a gorlovkai fölkelésben, most őt is bevontuk, igen érett, erőslelkű fiú. A főolvasztár segédje, a munkások közt tisztelet övezi. Megkérdezheted Kaszjant is felőle.

— Igen, igen — erősítette meg Kaszjan — intellektuálisan is fejlett, valódi proletár edzettség van benne.

— Hát hogyne — szakította félbe Zvonkov — a gyár vegyészével csaknem az egész gimnáziumi anyagot átvette, a matematikát is, s amit csak akar. És gondolja meg, milyen körülmények közt: tízórás munkanap mellett!

Bahmutszkij és Kaszjan önkénytelenül is Zvonkovra pillantottak.

— A fiad tán? — kérdezte Bahmutszkij mosolyogva.

— Nem a fiam, de hát... — Zvonkov olyan széleset mosolygott, hogy Kaszjan megfeledkezett ingerültségéről, amit Bahmutszkij iránt érzett s így szólt:

— Igen, az is nagyon jó volna, elvtárs, ha a munkások előtt fölszólalna.

— Okvetlen, enélkül nem is megyek el — mondta Bahmutszkij.

A gyűlés este folyt le Marfa műhelyében. Zvonkov sokáig habozott, hol rendezzék meg, végül is úgy döntött, hogy a Romanyenko-ház a legmegfelelőbb; ez a ház magában áll, nem messze a kocsiúttól. A bányászok különféle irányokból jönnek arra — a városból, a larinkai telepről, a Doni-negyedből. Idegen szem nem zavar, fölösleges szomszédok nincsenek. Zvonkov gondolkozott, szép lassan minden lehetőségen végigment s Romanyenkóék lakásánál állapodott meg.

Kolcsugin elvállalta, hogy Marfa elhagyatott műhelyét előkészíti az összejövetelre.

7

Sztyepan munkából jövet levette a zárat a műhely ajtajáról. A nyirkos falakból, a füst- és szénszagát-vesztett, kihűlt tűzhelyből, amelynek most nyers agyagszaga volt, csak úgy áradt a hideg.

Sztyepan megtisztította a padlót a szeméttől s a bádogdarabkáktól. A téglákra rakott vén deszkákból (Marfa egykor új tűzhelyet akart rakni s ahhoz vett egy fuvar téglát) alkalmas padokat tákolt. Nézegette a munkáját s azt gondolta: „Vagy harminc ember elül rajta, alacsony kicsit, de nem baj, nem esnek nagyot, nem ütik meg magukat." Fújt egyet — szájából dőlt a pára, egy darab bádogon néhány izzó széndarabot hozott a szobából, és a néhány éve kialudt tűzhely hideg hamujára tette. A szén, ahogy a nyirkos hamuhoz ért, sistergett és hunyorogni kezdett, tejes, pislákoló penész lepte be, mintha egy pók fonta volna be kékes hálójával. Sztyepan készakarva nem sietett, a vödörből fekete szenet öntött rá s néhány darab forgácsot dugott a szén közé. A szén, úgy látszott, elaludt. Meghúzta a madzagot, a fújtató megnyikordult. Meghúzta másodszor, harmadszor. A fekete szén alól dőlt a füst, a forgács hirtelen föllobbant, a láng zsíros, sárgás füsttel keveredett.

— Rajta, gyerünk — mondta s gyorsan, erős mozdulatokkal rángatta a madzagvéget. A széndarabok izzásba jöttek, fehérek lettek.

Rég nem járt már a Marfa elhagyott műhelyében s most az elfeledt mozdulatokat ismételve, örült és izgalomba jött: a szén újra föllángolt, a fújtató megint nyikorgott, a tűzhelyből ömlött a meleg és a fény; mármár úgy rémlett, Marfa kalapácsa koppan s szikrák esnek a padlóra.

Örömet szerzett neki a ragyogó tűz, a gyerekkori emlék, vállaiban és karjaiban az erő érzése; hogy a szén fehér volt, mint a kohóban a láng, hogy egyedül volt s hogy barátainak és a titokzatos jövevénynek, kiről Zvonkov suttogva beszélt, nemsokára ide kell jönniük.

Elsőül két fiatal zsidó érkezett a városból: az egyik — sovány, mozgékony, a másik — telt arcú, előrecsücsörödő szájjal. Rögtön utánuk egy lány jött, a feje fehér kendőbe bugyolálva. Ők hárman nem ültek le, a tűzhely mellett álltak, a tűz felé nyújtották a kezüket s csillogó szemmel, Sztyopa felé vágva, gyors zsidó nyelven beszéltek valamit.

— Hideg van, elvtárs — mondta Sztyepannak a lány.

Sztyepan azt hitte, szemrehányást tesz, amiért nem gyújtott be előbb a helyiségben s magát mentegetve mondta:

— Kemence nincs, a tűzhelyből meg milyen meleget vár.

— Nem, nem szemrehányásként mondtam — szólt mosolyogva a lány. — Az utcán van hideg. Abban tán maga a hibás?

Lassacskán gyülekeztek az emberek. Jöttek a Sztyepannak ismerős gyáriak. A kicsiny, széles Szilantyev — zajtalan s könnyedén jött, mintha türtőztetné magát, hogy könnyű, erős lábán futni ne kezdjen. Megjött Szaveljev, a lakatos; megjött a fekete, ingerült Ocskaszov, olyan képpel, mint aki szidni s leleplezni készül. Vele jött az elektromos műhely szerelője, Bocsarov, egy nagyorrú, puha, világoshajú ember. Zvonkov elmondta, hogy ez a Bocsarov régebben Pétervárott a Putyilov-műveknél dolgozott. Megjött a magas, szélesmellű, kerekarcú és kerekfejű litván hengerész. Korolevics. Megjött néhány bányabeli ember — rideg, komor arcúak, az örökre beléjük evődött szénportól fekete pillákkal. — Sztyepan nem ismerte ezeket az embereket (Zvonkov a pitvarban fogadta őket), de rögtön megállapította, hogy az egyikük bányaács, kettő szénnel dolgozik — vájárok, az egyikük „föllebbvaló" — munkavezető, vagy tán még nagyobb rangú. Jöttek még városbeli munkások is: két asszony és sovány, alacsonynövésű férfiak. Sztyepan gondolkozott, de nem tudta eldönteni, kicsodák, cipészek, szabók-e, vagy talán a helybeli nyomdából, vagy a pékműhelyből valók? Utolsónak Pavlov jött, Sztyepan megörült neki.

— Grisa, ide ülj! — mondta s kicsit odébbhúzódott a padon.

Pavlov melléje ült. Sztyepan füléhez hajolt.

— Hogy vagy? — kérdezte.

— Jól.

Pavlov megveregette Sztyepan vállát s azt mondta:

— Derék fickó vagy te, beszélni is tudsz, amiről kell.

„Jó barátom lesz" — gondolta Sztyepan s lopva Pavlov sovány arcára sandított.

Zvonkov bepillantott a műhelybe és odaintett Sztyepannak. Sztyepan gyorsan fölkelt, és hozzálépett. Ahogy a sötétet megszokta, kezdte kivenni a fehér, havas dombok közt a fekete utat.

— Nem jön — mondta halkan Zvonkov. — Gondolkozom, miért ez a késés: harmincöt perc. Vagy egy spion ragadt hozzá s ő utat veszít, vagy a szállásán buktatták le, esetleg megbetegedett, vagy a lába bicsaklott ki a sötétben. Mit gondolsz, nem volna jó elébe menni?

Zvonkov most első ízben kért tanácsot Sztyepantól, s az, mielőtt felelt, hallgatott egyet.

— Természetes, hogy elébe kell menni — mondta végre Sztyepan — hisz soha ide nem talál, nincs is kit megkérdeznie, sötét van, ez itt nem város, nem égnek az ívlámpák.

— Mit beszélsz! — mosolyodott el a lőmester. — Tegnap este járt már errefelé, megjegyezte a házikótokat.

— Mindegy, elébe kell menni — mondta Sztyepan makacsul, hogy ellenkezésével takarja zavartságát.

Zvonkov néhány pillanatig némán nézte az utat.

— Ő az, persze, ott jön — mondta nyugodtan.

Az ember megállt, mintha rá akarna gyújtani, háttal a szélnek fordult, körülnézett, de nem gyújtott rá s az útról letérve, gyors léptekkel jött az ösvényen a ház felé.

— Abram — szólt rá Zvonkov halkan.

— Itt vagyok — felelte éppolyan halkan a házhoz érő ember.

Egy pillanatig ott álltak a pitvarban. Sztyepan izgatottan nézegette a vendég arcát — valahogy nem illett össze a nyugalom s a sietős, szaggatott lélegzet.

— Az elvtársak összegyűltek már? — kérdezte Zvonkovtól.

A jövevény észrevette Sztyepant s kezet nyújtott neki.

— Jó napot, elvtárs.

— Ez az a fiatalember — mondta Zvonkov.

— Sztyepan elvtárs? Örvendek, tudok magáról, hadd szorítom meg még egyszer a kezét.

Sztyepan szíve megreszketett az örömtől, amikor meghallotta, hogy a jövevény nevén szólítja. Idejött ez az ember, lehet hogy Moszkvából vagy éppen Pétervárról és tudja, hogy van egy bizonyos Sztyepan Kolcsugin nevű munkás. Persze rögtön belátta, hogy nem Pétervárott, hanem itt ejtette ki Zvonkov a jövevény előtt a nevét, de a büszkeség érzése csak nem akart elmúlni.

A jövevény bement a műhelybe. Néhány perc az ismerkedéssel telt el. A földalatti munka ezt az eléggé értelmetlen kézrázást és tolongást szép, szerény méltósággal teli ténykedéssé alakította át. Hisz itt, ahol az emberek még a nevüket sem mondták meg egymásnak és semmi egyéni hasznot nem vártak ettől a gyűléstől, mégis eljöttek, készen arra, hogy a közös ügyért szenvedjenek — semmiféle személyes érdek, sötét dolog sem lappanghatott.

Amikor Bahmutszkij beszélni kezdett, Sztyepan rögtön azt érezte, és gondolta: „Igazság". Az igazságnak ez az erős, izgató érzése tartotta hatalmában az egész est folyamán. Akármiről beszélt is Bahmutszkij — akár a harcról, hogy a munkástagokat a szövetkezet vezetésébe bevegyék, akár a gazdasági és politikai harc elválaszthatatlan összefonódásáról, akár a nyolcórás munkanapról, vagy a Duma-beli frakcióról, az aljas nacionalista gyűlölködésről, a betegsegélyzőről — Sztyepan mindenben ugyanezt a helyes, világos, egyszerű valamit érezte, ami az életben is megvan: az igazságot. S az igazságnak ez az átérzése folyton nőtt, szélesedett

benne. A kendős lány is, Pavlov is, a világosszemű Szilantyev is ezt az egyet értették s érezték: az igazságot. Az igazság volt az — a világos, élő, élni segítő, az élettel elválaszthatatlanul összefonódó igazság, amely az életből ered s az élethez tér vissza — az az igazság, amelyről azt mondják, hogy könnyebben lélegzik benne az ember s hogy kinyílik tőle a szeme.

Bahmutszkij a lénai sortűzről beszélt, az együttérzők hatalmas sztrájkhullámáról, amelyben háromszázezer munkásnál több vett részt, beszélt arról, hogy a lénai sortűz nem ijesztette meg a munkásokat, hanem harcba lendítette az önkényuralom ellen.

S amikor Bahmutszkij az egész világ munkásainak a testvériségéről beszélt, a „Világ proletárjai egyesüljetek" szavak értelméről, s a pétervári és moszkvai munkások sztrájkharcairól kezdett szólni, a merész politikai jelszavakról, amelyeket a sztrájkolók vetettek föl, a vér Sztyepan fejébe szökött s halántéka lüktetni kezdett.

Milyen kevéssé hasonlított ez a vegyész leckéihez! Itt egy ember takargatás és titkolózás nélkül a teljes igazságot mondta a munkásnépnek, nem nyugtatta meg őket, nem alázatosságra, hanem harcra szólította. Gyűlöletet ébresztett bennük, óvta az ámítástól, a könnyelműségtől, a felületes megbékéléstől a halálos ellenséggel. Az erejükről beszélt, arról, hogy egyedül ők vannak az önkényuralom megdöntésére hivatva, hogy a demokratikus köztársaság csak az ő erejükből épül fel.

Bahmutszkij jó szónoknak számított. Sztyepan nem tudta, mi az a jó szónok. Egy vállas embert látott maga előtt összeszorított ökölle, hallgatta mély, zúgó hangját, s látta, hogy szavában ott az az igazság, amelyre a munkásoknak szükségük van.

A beszéd végét Sztyepan nem hallhatta már. Zvonkov odament hozzá s azt mondta csendesen:

— Körül kell menni az udvaron, széjjelnézni.

— Hova... Miért? — kérdezte Sztyepan még mindig Bahmutszkij beszédének a hatása alatt.

— Gyerünk, gyerünk — mondta Zvonkov nyomatékosan, s kézen fogva Sztyepant, szelíden az ajtó felé húzta.

Sztyepan kiment a pitvarba utána.

— Menj, járd körül a házat, menj végig lefelé az úton, nézz szét az átjáróról — mondta Zvonkov.

— Szeretném meghallgatni, nem mehetne más...

— Nincs mit tenni, te itt élted le az életedet, előled senki el nem búvik.

Sztyepan körüljárta a házat, bepillantott a sötétbe, szíve továbbra is erősen vert, az arca égett — az izgalom, amit Bahmutszkij beszéde keltett, nem múlt el. Úgy rémlett neki, hogy a kiskamránál ott rejtőzködik valaki. „Agyonütöm" — gondolta, s öreg gazdaként, aki kisfiúkat zavar el a gyümölcsöséből, haragosan kiáltott oda.

— Hé, ki van ott, szukafia?

Nem várta be a választ, gyors léptekkel egyenest a kamrának tartott. A szemétgödörből egy kutya ugrott félre s körmével a jeget karistolva, a telep felé futott.

„Valakinek a kincsecskéje, éhezik" — gondolta Sztyepan. S újra neki-indult a körútjának.

A gyűlés korábban végződött, mint Sztyepan várta, s mind igen gyorsan oszlottak szét — sokan a pusztán át vivő ösvényeken mentek. Sztyepannak eszébe jutott, hogy Vera hívta; minthogy Nyuska a kórházban ügyeletes, az ő szobájában készült az éjszakát tölteni.

— Éjszaka dolgozom — mondta neki Sztyepan kelletlenül.

— Elkéredzkedel — mondta Vera.

— A mester, tudod milyen, soha el nem enged.

— Szóval sehogy sem jöhetsz? — kérdezte néhányszor a lány.

— Nem — felelte Sztyepan komoran, a kikényszerített hazugságtól szenvedőn.

S most hirtelen azt gondolta:

„Istenuccse elmegyek hozzá s onnét egyenest munkára!"

Aludni nem volt kedve, zaklatott, boldog lelkiállapota nem múlt el. Az a naív, jó érzés volt a lelkében, amikor az egész világ nagyszerű, becsületes emberek gyülekezetének látszik — gyermekien ostoba érzés, amely abból a meggondolásból ered: „Én jól vagyok, jól érzem magam, tehát mindenki jó, mindenkinek jól megy a dolga." Ment s nem nézett a lába alá, de egyszer sem botlott meg, szinte nem is érintette lábával a hepehupás, csúszós utat. Mindent újra átélt, eszébe jutottak Bahmutszkij szavai, tüstént, harcba szeretett volna szállani az önkényuralommal, akár az életét is odaadta volna mindjárt a munkasokért. „Még akkor is, ha senki sem emlékezne rá — gondolta — ha senki sem tudná, hol temettek el!" Úgy tűnt neki, sőt egész lelkével érezte — hogy életét a szocializmusért, a munkásosztályért odaadni: ez az, amit kíván. „Nem fájdalmas és nem rettenetes a munkásügyért elpusztulni." Erről gondolkozott, ahogy az ösvényen gyorsan a telep felé lépegetett. És sietett, futott, szeretett volna, bár látszólag nem is gondolt rá, odamenni a sötétben Verához, jó erősen átölelni, arcát a mellére rejteni, suttogását hallgatni, s ezekben a pillanatokban mindenről megfeledkezni. Aztán beszélni neki, hogy elragadtatottan hallgassa s újra elmondja: „Sztyepan, én egyetlenem." Ha kell, Szibériába is eljön utána, mint ahogy Zvonkov után is elment a felesége s vele aztán már mindegy, akár a börtön, akár Szibéria.

Sztyepan odament a házhoz, benyomta az ajtót, nyitva volt. Óvatosan lépdelt, hogy a padlódeszka meg ne nyikorduljon. Hirtelen mindenről megfeledkezett, csak az élet boldogságát érezte, édes, fullasztó meleget. Az ágyhoz ment.

— Vera! — szólította meg csendesen.

A gyár pírjával gyengén megvilágított félhomályban Vera arcát pillantotta meg, a kócos haját, ragyogó szemét s benne a kifejezést, amelyről azt hitte, a világon egyetlen ember sem látta s nem is látja soha. Nem

tudta felfogni, mi történt, azt látta csak, hogy Vera nincsen egyedül, de nem értette, mi az — hisz ez lehetetlen! Vera sem értett nyilván semmit... néhány pillanatig rájameredt. Sztyepannak úgy tűnt, csak a rémület kúszik a sötét padlóról a melle, a szíve felé. Életében először tapasztalta az érzéseknek ezt a zavarát: gyűlöletet az alázatos kifejezés iránt, amit Vera arcán látott s undort és szánalmat, amikor a lány hirtelen mindent megértett s nem tudta, hogy bámuljon-e, beszéljen, vagy sírjon-e. Sztyepan tudni szerette volna, ki van vele, rég csalja-e, de az aljas gyengeség azt súgta, hogy minden kiderült s nincs más hátra, mint kimenni a szobából, mindent elfeledni s holnap idejönni és semmit nem tudakolni; és kétségbeesést érzett, hogy nem lehet így tennie s hirtelen dühöt: „Agyonverni, fejszével szétvágni, hogy egy ép porcikája se maradjon..."

Némán haladt végig a sötét folyosón, hajdani szobájának az ajtaja mellett hirtelen megállt s homlokát a hideg ajtóhoz szorította.

— Mama; mamácska — suttogta s mint gyerekkorában, bőgni lett volna kedve s újra érezni a fájdalom, a sérelem gyönyörűségét. De a fájdalom most kíméletlen volt, könyörtelen és sivár — és senki, az anyja sem tudta volna megvigasztalni.

Elment az ajtótól, amely most már örökre bezárult előtte. A Nyuska szobájából valami nesz hallatszott. „Bezárta" — gondolta. A zavartság hulláma ebben a pillanatban újra átcsapott rajta. Fájdalom döfött a szívébe, semmiben sem különböző a testi gyötrelemtől.

Kiment a pusztába. Ahogy a kis szakadékon átment, elesett s felhasította a tenyerét.

„A földre nézek és elesek — gondolta Sztyepan — amikor odamentem, mintha csukott szemmel sínen mentem volna." Vera arca jutott egyszeriben az eszébe, ahogy vak, majd csillogó szemmel a párnáról fölkel s kibírhatatlan gyötrelem fogta el. Rekedten és vékonyan fölüvöltött, de rögtön elfojtotta a hangját és körülnézett: köröskörül nem volt senki sem. A tenyere, melyet a fagyos föld vérig sértett, erősen égett, de neki úgy tetszett, hogy a lelki kíntól fáj, és ha a fájdalmát csillapítja — lelkében is szűnik a fájdalom. Egy kis havat markolt föl s a kezébe szorította. Először égett, aztán jó hűvös lett, könnyebb. És a fájdalom valóban megcsillapodott — csendesebben s egyenletesebben kezdett lélegzeni.

„Ez rosszabb a halálnál — gondolta. — Ez összetört. Ha ez az embert összetöri — vége. Nevetnek majd, ha mással kezd járni, magam is nevetnék. Hogy nézett rám. S most bizonyosan nevet, én kedvesem, szerelmesem, jó kis mókusom, legdrágábbam! Átfogja karjával a nyakát, mint nekem."

A szeme égett ezektől a gondolatoktól. S olyan váratlan történt az egész, szegény lelke nem volt felkészülve ilyen megpróbáltatásra.

„Nem, végezni kell magammal, itt nem maradt más hátra. Oda a lelkem" — gondolta.

Hogy nem vett észre semmit már előbb! Az emberek szerelmi szenvedései mindig értetlenséget váltottak ki benne. Olyan egyszerűnek tűnt

föl; megcsalt az asszony, isten vele, mással is össze lehet állni — s minden rendben van. Gyakran hallott elborzasztóan durva véleményeket, szándékos semmibevevéssel beszéltek a nőről, gonoszul, sértőn, mint az állatokról. „Megdöglött az asszony." Vagy: „van itt egy, azzal járok most." Így szidták öregjét, fiatalját. Most értette meg, miért beszéltek így — a durvaság és külső erő alatt gyengeségüket rejtegették.

Eszébe jutott Partinszkij, a mozdonyvezető, a kis fekete bajuszú, hetyke legény. Mindenki tudta, hogy Partinszkij felesége — szép, teltmellű asszony, aki alsógimnáziumot végzett — egy postahivatalnokkal jár. Hogy milyen szörnyű, goromba szavakat nem mondott ez a Partinszkij, ha részegre itta magát, a feleségéről: a kocsma röhögött, míg a káromlását hallgatta. S Partinszkij ezen a télen a szolgálata alatt vastag birkabundába tekerte a fejét s bemászott a mozdony égő tűzterébe. Mennyire megutálhatta az életet, ha bele tudta gyömöszölni magát a kazán szűk, lángoló nyílásába! A szmoljanyinovi bányában pedig egy fiatal lakatossegéd, aki a gőzkazánoknál dolgozott, mikor a felesége egy utazó mechanikussal Rosztovba szökött, a lendítőkerék alá vetette magát. Mondják, nemcsak hogy apróra vágta, de egészen szétfröccsent, mint a korsóból a víz. S hány történetet hall itt is, ott is az ember — egy vájár elvágta a torkát, egy ács fölakasztotta magát, a Szofja Naklonnaján egy bányász a sínekre vetette magát. S mind az asszonyért, a csalása, a hűtlensége miatt! Most értette és helyeselte csak Sztyepan ezeknek az embereknek az eljárását. Régebben érzékenykedő csodabogaraknak tartotta őket, most azonban úgy érezte, hogy neki is lenne elég ereje a mozdony tűzterébe gyömöszölni magát — olyan nehéz és kínos volt neki a mozgás, lélegzés, gondolkozás. A világban minden üres, haszontalan lett hirtelen: a munka, a tanulás, a jövevény beszéde Marfa műhelyében, Pavlov, a derék barát, föld, ég, az öccse, a vegyész könyvei. A boldogsága csak Verában volt, csak vele lehetett lélegzeni, beszélni, gondolkozni, létezni; nélküle a világ törmelékek értelmetlen halmazára esett szét. Ki is volt az? Butov bizonyára. Vagy talán a gyárból valaki? Egy mester? Erőszakkal vette rá? Hogyisne, miféle erőszakkal — békésen aludtak. A fájdalom új rohama megint futni ösztökélte, jajgatni, mint valami égési sebtől. Nem, nem bírja tovább. Odavánszorgott a házhoz, nem ment be a szobába, a műhelybe lépett. Behúzta maga után az ajtót s azt gondolta: „Ki hát a hibás? Egyedül engem tört össze, egyedül én vesztem el."

8

Pjotr Mihajlovicsnak és Marja Dmitrijevnának vendége volt: Volovik mérnök s a felesége. Pjotr Mihajlovics néha csodálkozott, hogy maradhat fenn a jóviszony közte és Volovik közt. Tudott Volovik kegyetlenségéről a munkásokkal szemben, maga Volovik sem leplezte, mikor a doktorral beszélt, s Pjotr Mihajlovics, akinek jelleme heves volt s a bányában és

gyárban a felsőbbség közt sok ellenséget szerzett, Volovikkal kitűnő viszonyt tartott fenn. Pjotr Mihajlovics egy alkalommal meg is kérdezte ezt a feleségétől. Marja Dmitrijevna úgy magyarázta meg neki, hogy jellemük közös vonásai vonzották egymáshoz őket: mindketten nyersek kissé, hatalmaskodók, egyenesek. Voloviknak azonkívül szellemi igenyei is vannak, különös életszemléletet alkotott magának, holmi elvekre tett szert. Parlagias polgárok, kártyások és harácsolók közül az ilyenféle ember kimagaslik s a nézetek különbsége értelmes embereknél az érintkezést csak még elevenebbé teszi.

— Lehet, hogy így van — hagyta helyben a doktor a felesége szavát — de énnekem folytonosan az az érzésem: na most ütközöm össze vele, a kórházban vagy a direktornál, és valamelyik soronlevő disznósága kapcsán az egész barátság szétporlik.

Volovik is szeretett a doktornál lenni, tetszett neki, hogy Pjotr Mihajloviccsal vitázhat. Nem azért tetszett, mert Pjotr Mihajlovicsnak sikerült meggyőznie, s ő lemondott nézeteiről, épp ellenkezőleg, amiatt tetszett neki, ami miatt sokan szeretik a vitát: vita közben még biztosabbnak érezte magát a nézeteiben. (Vannak olyan vitatkozók, akik ha nem vitáznának, nézeteik sem volnának, s vannak olyanok is, akiknek azért van nézetekre szükségük, hogy vitatkozhassanak, az életükben azonban ezek a nézetek haszontalanok, egyszerűen élnek, finomságok nélkül.)

Volovik az utóbbi esztendőben elég gyakran fordult meg Szabanszkij gyárigazgatónál. Szabanszkij elbeszélgetett vele, közölte nézeteit az ipar és állampolitika általános kérdéseiről. S anélkül, hogy észrevette volna, Volovik teljesen Szabanszkij befolyása alá került, az ő gondolataival kezdett gondolkozni, a doktorral folytatott vitáiban az ő elveit prédikálta. Szabanszkij a kormányt kontárnak tartotta, nevetett a szocialistákon, hisztérikus szülésznők és félbemaradt diákok gyülekezetének nevezte őket, nevetett a kadétokon és oktobristákon. Miljukovot az élethez nem értő professzornak nevezte. Gucskovot lovagi cicomába öltözött bolondnak. Tyerescsenkót ravasz és korlátolt ukránnak, Rjabusinszkijt — kofának. Szidni csak néhány mérnököt s iparost szidott — érc- és szénszakmabelieket. Tisztelettel beszélt a belga mérnökökről, de nem szívelhette Ivan Ivanovics Hughest és Balfourt, akiknek kezében volt a Novorosszijszki Társaság részvényeinek nagy része. Nagy tisztelettel hivatkozott a pétervári milliomos-gyárosra, Vtorovra. Volovik Szabanszkijtól hallotta először Norton, Nasmyth, Murray, Fox nevét. A mérnököket az egész világ csak gátolja abban, hogy a technikát úgy fejlesszék ki, ahogy ezt az üzemkihasználás maximális együtthatójának törvénye kívánja. „A newtonival együtt ez a világ felépítésének alaptörvénye" — ahogy Szabanszkij félig tréfásan mondta. Az ipar fejlődését a tisztviselők megvesztegethetősége és korrupciója gátolja; ők züllesztik le a nagyiparosokat: egy tízezer rubeles baksisért, amit a közlekedésügyi minisztériumban az osztályfőnöknek adtak, az államvasutak megveszik a gyár kiselejtezett síneit; baksisért hamut tartalmazó szén megy a flottának, baksisért a nemzetközi szabvány-

feltételeket is áthágják. „Ez a kokain, amely a szervezet normális életét szétdúlja, de én már hozzászoktam és lemondani nehéz róla" — mondta Szabanszkij. A részvényesek is ellenségei a mérnököknek, mert nem ismerik el a nagy tőkebefektetések helyességét, megvetik a jó technikai felszerelés eszméjét. Amikor arra gondolt, miképp történhetett meg, hogy a gyár tulajdonosai maguk tiltották meg Szabanszkijnak a gyár villanyosítását, vagy hogy kokszoló-benzol berendezést építsen, a kemencék adagolását gépesítse, Volovik időnként elvesztette a lelki egyensúlyát. „A kereskedők maguk után húzzák a mérnököket" — mondta Szabanszkij s elmagyarázta Voloviknak az angol társaság bonyolult kalkulációját, amely az európai kegyetlen technikai versenyfeltételek következtében óriási összegeket kénytelen ottani gyárai felszerelésébe ölni, s orosz vállalataival üti helyre a mérlegét. Az üzemkihasználás magasfokú együtthatójának legfőbb ellenségei persze a munkások — a makacsok, sötétek, akik nem azt csinálják, amit kell, s nem úgy, ahogyan kell, a közönyösek, zárkózottak és dühösek, rengeteg alaptalan igényükkel. Az emberiség haladása csak a mérnököket érdekli, csak ők szeretik tiszta szeretettel az ipart, ők nem várnak gazdagságot tőle, csak ők értik meg a mechanizmusok szépségét és a kemencék fenséges erejét. S most, ahogy Pjotr Mihajlovics ebédlőjében ült, Volovik az igazgató nézeteit fejtette ki, amelyek most az ő nézeteivé lettek, s a feleségével és Marja Dmitrijevnával vitatkozott.

— Marja Dmitrijevna, én egész komolyan beszélek. Jeva Sztyefanovna engem folyton arra ösztönöz, hogy olvassam Mereskovszkij könyveit — a „Leonardo da Vincit", a „Pjotr és Alekszejt", a „Julián Aposztatát". Én rágom, bocsásson meg, mint a tehén a díszkertben: s nem teszek különbséget — mi fű s mi kökörcsin.

— A zenéhez sem ért? — kérdezte Marja Dmitrijevna részvevőn, mint valami beteget.

— A zenét nagyon szeretem — felelte Volovik.

— Csodálatos — mondta Marja Dmitrijevna — hideg emberek, sokat ismerek ilyet, szeretik a zenét. Tudósok, mérnökök, olyanok, mint maga vagy a bátyám, képesek órákon át elhallgatni.

— Csakhogy én egyáltalán nem vagyok hideg ember — felelte Volovik sima, tömött szakállát megsimogatva — egyáltalán nem vagyok hideg. Egy korszerű konstrukciójú, hatalmas gőzmozdony engem egyenesen könnyekig meghat. Több erő van benne, mint a Mereskovszkijokban és Psibisevszkijekben.

— Lóerő — mondta Jeva Sztyefanovna mosolyogva.

A doktor, aki némán hallgatta a beszélgetést, ránézett s megcsóválta a fejét. Még mindig nem tudott hozzászokni Jeva Sztyefanovna szépségéhez. De még jobban szórakoztatta, hogy ennek a szőke szépasszonynak eleven esze, nem csekély tudása van. Az orra egy kicsit nagy, de a hajlása olyan előkelő, orrcimpái olyan finomak, hogy arcának mintha ez volna a legfőbb bája. Marja Dmitrijevna egy alkalommal azt mondta neki:

— A maga orra olyan szép, hogy okvetlen nagynak kellett lennie, mint a szép szemnek — minél nagyobb, annál jobb.

Az előszobában megszólalt a csengő; Pjotr Mihajlovics az ajtóhoz ment.

— Betegek volnának? — mondta Volovik s órájára nézett. — Tíz perc múlva tizenkettő.

— Bizonyosan a vendégünk; egy kievi ismerős, az ügyei miatt jött.

— Igen, a mi szánalmas szállodánkban elég szörnyű megszállni — mondta Volovik.

Bahmutszkij hamarosan bejött az ebédlőbe s üdvözölte a vendégeket. Külseje és viselkedése olyan természetes volt, hogy Marja Dmitrijevna önkénytelenül is elcsodálkozott, amikor meghallotta, ahogy a vendégekkel ismerkedve — nem vette jól ki — Ogrovszkijnak vagy Levarkovszkijnak nevezi magát.

Volovik Bahmutszkijra nézett s azt gondolta:

„Zsidó, nem gazdag, bizonyára valami tehetségtelen orvos, vagy klientúra nélküli ügyvéd."

És Bahmutszkij átvette Marja Dmitrijevna kezéből a teáspoharat, futólag a mérnök szép piros arcára nézett, szigorú kék szemére s hirtelen ingerültséggel azt gondolta:

„Reakciós alak, a Fekete Százak embere, nyárspolgár, önelégült szukafi."

A Jeva Sztyefanovna előkelő szépsége is bosszantotta valamiért; a doktorra és Marja Dmitrijevnára is megharagudott.

„Tea dzsemmel, tea dzsemmel és társalgás" — gondolta, még mindig a gyűlés s a munkásokkal folytatott beszélgetés hatása alatt.

Marja Dmitrijevna megértette a lelkiállapotát: illegális gyűlésről jött haza.

„Lelkendezők vagyunk, haszontalan fecsegők — gondolta gúnnyal. — De mit lelkendezők és fecsegők és henyék, ez mind a forradalmárok szűk agyában van csak így." — S mert hirtelen őt magát is ingerültség fogta el, homárral kezdte Bahmutszkijt kínálni.

— Tessék. vegyen — mondta — egy ismerős mérnök hozta nekünk, kinn járt Angliában s én írtam neki egy kártyát, kértem, hozzon, mintha csak éreztem volna, hogy maga nálunk lesz vendégségben.

— Tényleg, érdemes megkóstolni, én rendkívül ízletesnek találom — mondta Volovik. — Szabad megkérdeznem a kereszt- és atyai nevét?

— Szemjon Lvovics — felelte Bahmutszkij.

„Minek ez az ostoba játék" — gondolta Marja Dmitrijevna még ingerültebben.

— Szemjon Lvovics talán vegetáriánus? — kérdezte Volovik.

— Nem érzem jól magam — felelte Bahmutszkij.

— Influenza? — kérdezte Pjotr Mihajlovics.

— Nem, a gyomrom nincs rendben — mondta Bahmutszkij.

Jeva Sztyefanovna és Volovik összenéztek, a szemükben vidám szikra csillant föl.

„Micsoda nihilizmus" — gondolta Marja Dmitrijevna.

— Egyen csak, Szemjon Lvovics — mondta Pjotr Mihajlovics.

— Nézze — szólt Bahmutszkij, tányérját Marja Dmitrijevna felé nyújtva — aki szelet vet, vihart arat.

Pjotr Mihajlovics fölkacagott, Volovik bosszús csodálkozással vont vállat.

Társaságban, azt tartotta, különösen udvariasnak kell lenni, a jól neveltet adni — s üdvözlésnél rendkívül pontosan és jelentőségteljesen csapta össze a bokáját, beszélgetés közben szeretett ilyen kifejezéseket használni, mint: „szabad lesz megjegyeznem", „sajnálom, de kénytelen vagyok ellentmondani önnek" — és így tovább.

Azután, ahogyan a mesterekkel és munkásokkal beszélt a műhelyben, a jó modor olyan élvezetet szerzett neki, mint a friss ing, amelyet az apró szénszemektől érdes trikó helyett vett fel.

Hirtelen kiegyenesedett és azt mondta:

— Bocsássanak meg nekem, drága, nagylelkű házigazdáink s bocsásson meg ön is, Szemjon Lvovics... úgy rémlik, jól mondom? Nők jelenlétében igazán nem illik ilyen beszédeket folytatni.

— Oh Gott, wie gross ist dein Tiergarten — mormogta Bahmutszkij. — De hisz orvossal beszéltem — felelte Voloviknak.

Marja Dmitrijevnának úgy tűnt, hogy a lélegzés és a beszéd is igen nehézzé vált a szobában. Bahmutszkij minden mozdulata és szava megrémítette — mintha mindjárt kimondaná azt a rettenetes gorombaságot, amelyet már sehogy sem lehet elkenni s észre nem venni. Bahmutszkij viselkedését természetellenesnek találta; s hogy a tulajdon ebédlőjében úgy érezte magát, mintha parázson ülne, különösen fölingerelte. Mint a medve rontott be az ő jó világukba. A bútor nem volt neki szabva, a mozgása, szava, mosolya, a hangja, homlokráncolása: mind elviselhetetlennek tetszett.

„Honnan az ereje? — gondolta. — A megvetésből. Hisz nem tudna sem orvos, sem mérnök, sem tudós lenni; csak a rombolás s az élettagadás szelleme van benne. De szeretet? Szeretet bizonyosan nincs benne."

Volovik, aki meg szerette volna mutatni, hogy a beszélgetés, amelyet a vendég jövetele félbeszakított, mindennél jobban érdekli, újra fejtegetni kezdte a felfogását.

— Nos, én kitartok amellett — mondta — hogy a világ alapja a technikai haladás, s nincsen más szépség, mint a gépek szépsége és nincs más emelőkar, csak az Archimedesé. Ha író lennék, ahelyett, hogy szerelmen meg más efféle kínokon rágódjak, csámcsogjak, arra törekedném, hogy a Martin-kemencék lelkéről, a nagy hengersorok szépségéről, s a harmadik nagyolvasztó légelőmelegítőjének remek tulajdonságairól vagy más efféléről írjak egy művet.

Soká beszélt, Bahmutszkij figyelmesen hallgatta, félretolva a tányért s a villáját letéve. Amikor Volovik befejezte, felélénkülve így szólt:

— Íme a szűklátókörű specialista tökéletlen világképe. Nagyon érde-

kes. Becsületszavamra, először van alkalmam a korlátoltság ilyen ragyogó megnyilatkozásába ütődni. A hajdani pythagoreusok iskolája, az alapvető számarányokat felismerve, a számot istenítette, a „kettest", a „hármast", a „négyest"; a páros a határtalannak felel meg, a páratlan a határosnak, a szeretet — az oktáv, íme a szám misztikája! A számok ígézete! De ezredévek múltak el. Akkor ez haladó filozófia volt — megmozgatták a tudományt, a pythagoreusok majdnem hogy elsőül ismerték fel a föld gömbalakját! A mi időnkben azonban, amikor már materialista dialektikánk van, ilyen korlátolt lázálommal állni elő — ostobaság.

A szeme csillogott.

— Ilyen felfogással előállni az én szememben igazán döntőbb jele a barbárságnak és a műveletlenségnek, mint egy beszéd közben felmerülő természetes dolog, például, hogy a has fáj — mit tehetünk róla — fáj. Csak a vadember áll elő ilyen filozófiával. Így van ez, kedves barátom — tette hozzá hirtelen jólelkűen.

Mindezt nyugodtan mondta, ahogy száz meg száz esetben vitatkozott diákkorában, a börtönben, a berni dispután, a liberális újság szerkesztőségében, vagy alkalmi útitársaival a fegyencvagonban. S ahogy hallgatóin végignézett, akaratlanul is megdöbbent a hatáson, amelyet szavai felidéztek. Marja Dmitrijevnának vörös folt ütött ki az arcán, Jeva Sztyefanovna kíváncsian nézett Bahmutszkijra, mint egy bunkós vademberre. A doktor az újságjába temetkezett, csak az égő fülét lehetett látni. Volovik kitűnően uralkodott magán; elnézően mosolygott, mint a lélekbuvár, aki a beteg fecsegésének egyes részleteit elengedi füle mellett és több jelből azt határozza meg, milyen mániával is van dolga.

Külsőleg, tudta, minden rendben van. De a lelkében meg volt zavarodva. S a legjobban az zavarta meg, hogy ennek a sikertelen ügyvédnek a szavai („nem is hites, csak magánügyvéd, rendőrparancsnokok üldözöttje, földalatti fiskális") hatottak rá; kedve lett volna megjegyezni magának, úgy mint Szabanszkij szavait s társalgás közben fitogtatni.

Volovik nem kezdett rögtön búcsúzkodni, fölmérte, hogy ez rossz benyomást tenne. Különféle semmiségekről beszélt, küszöbönálló utazásáról (feleségével készült Belgiumba), Arkagyij Avercsenko humoros elbeszéléseiről, amelyek olyan kellemesek az úton, meg arról, hogy a kerékpár kiszorítja a hátaslovat s hogy a kormány helyében ő megtiltaná a nyilvánvalóan szélhámos hirdetések megjelenését, amelyek minden betegségre gyógyszert ajánlanak; kiitta borát, nevetett egyet a doktor szokásán, hogy minden ismerősét egészségesnek tartja, ha halála előestéjén van is, s hirtelen elhallgatott, az órájára pillantott, majd összenézett a feleségével.

— A mi szegény kocsisunk agyonfagyott — mondta Jeva Sztyefanovna.

Vendégeit kikísérte, Pjotr Mihajlovics bement az ebédlőbe és hahotában tört ki.

— Kemény fickó maga, Abram, becsületszavamra, kemény fickó — mondta. — Én is szókimondó ember vagyok, de maga ma leckét adott

nekem a nyugodt gorombaságból, mert én üvöltök, ordítok. Hanem azt meg kell mondanom, maga vág, mint a kés, nem megy a szomszédba kíméletlenségért.

Marja Dmitrijevna haragosan szakította félbe.

— Nincs semmi nevetnivaló benne — s minthogy kényelmetlen volt Bahmutszkijt korholnia, férjét kezdte bírálni a beszédjéért s a nem helyén való nevetésért. — Tényleg mi lelt? Egy jól nevelt, udvarias embernek, aki senkit sem akar megsérteni, kedve támadt bölcselkedni. Minek örülsz hát annyira, mondd meg, kérlek? Lehet, hogy amit mond, nem helyes, de a sértés szándéka nélkül mondta ki s ami a fő, udvariasan. Mit akarsz hát?

Marja Dmitrijevna szaggatottan beszélt. Szavai érzelmeit fejezték ki, s minthogy izgatott lelkiállapotban az érzések szeszélyesen követik egymást, beszédje is mindig kaotikus volt. A doktort bosszantotta beszédének a zavartsága, azt tartotta, húsz év alatt sem ismerte őt ki. Most, mialatt a férjével vitázott, haragos, megbántott szemmel pillantott Bahmutszkijra.

— Bocsásson meg, Masa — mondta Bahmutszkij — én nem tudom, minek kell maguknak ez az ember.

— Arra, hogy... ismerős, istenem...

— Hát nem tudom, hogy ismerős-e, atyafia-e, de maga aláhúzza, hogy udvarias. Meg kell mondanom, hogy Oroszországban van egy rettenetes faja az udvariasságnak, csendőri vagy inkább hóhéri. Egy ember, foglalkozására rendőr, üthet terhes asszonyt, elemészthet levegő és séta nélkül egy tüdőbajost cellájában, de nézze meg az ilyet az emberek közt: milyen émelygős, csak úgy csattog a sarka, ha a hölgyekkel beszél, persze csak a jólöltözöttekkel; csupa cikornya. Bocsásson meg, de a maga ismerősében ilyen csendőrőrmester-udvariasság van. Rögtön megismerem ezt a fajtát. Az ilyen fogdmegeknek és kiskirályoknak tetszik, ha okos és intelligens dolgokról beszélgethetnek, de ha tudná, milyen rettenetesek, amikor felügyelők és csendőrök társaságában lépnek a cellába, vagy egy fegyencmenetet vezetnek, vagy egy beteg politikai fogoly sorsáról döntenek!

Marja Dmitrijevnára nézett.

— Bár kímélné meg a sorsa — tette hozzá olyan hangon, mely egyszerre volt gyöngéd és haragos — hogy ilyen emberekkel találkozzék. Hallja, Masenyka, egész szívemből kívánom.

— Jól van — szólt közbe Pjotr Mihajlovics — elég ebből. A magam részéről azt mondom: Abramnak tökéletesen igaza van — a műveltség igen vékony rétege ez és alatta olyan piszkos mocsár van, próbálj csak a munkások előtt beszélni róla. Jobb is volna, ha sosem járt volna nálunk.

— Lám, az agitátor — mondta Marja Dmitrijevna — Petrusát már megagitálta, azonnyomban megtagadott egy odaadó barátot. Hány estét üldögéltünk együtt...

— Jól van, jól — szakította félbe a doktor — Abramnak egy bizmutport kell bevennie, a legjobb szer bélzavarokra.

— Én pedig egy melegítőt ajánlok föl magának, ha lefekszik — tette hozzá Marja Dmitrijevna.

— Szamárság — mondta Pjotr Mihajlovics — aki egyszer a szibériai edzésen átesett, semmi sem olyan rettenetes neki.

„Sajnos — gondolta Bahmutszkij — azoknak, akik a szibériai edzést megpróbálták, sok dolog nagyon is szörnyűvé válik." A gyűlésen átélt fölindulás és lelkesedés után most nagy fáradtságot érzett — de meg erősen vacogott is, a hideg műhely nyirkossága járta át bizonyára. Már nem érzett ingerültséget az üres és kellemetlen beszélgetés miatt. „Jószándékú, kedves emberek" — gondolta a doktorról és Marja Dmitrijevnáról.

Marja Dmitrijevna, mintha eltalálta volna gondolatát, azt kérdezte:

— Mondja, Abram, nem maradhatna néhány napra nálunk, egyszerűen — kipihenni magát?

Előre tudta Bahmutszkij válaszát s bosszúsan hallgatta.

„Milyen furcsa érzést vált ki — gondolta — izgat is, bosszant is, tetszik is. Nagyon nehéz eset."

Az előszoba felől tartós csöngetés hallatszott. Hol gyengébb lett, hol erősebb, aztán megint gyengébb.

— Elment az eszük; betegtől, biztosan — mondta a doktor az ajtó felé indulva.

— Nem — mondta hirtelen Marja Dmitrijevna — Abramért jönnek, érzem!

A csöngetés megszakadt. Egy pillanatig mozdulatlanul álltak. Úgy tetszett, hogy minden nyugodt megint: az asztal, a kialudt szamovár, a tálon a pirog, a bonbonok, a kristály cukortartó, a székek, a szőnyeg, a képek a falon. És ugyanakkor — ez a békés bútorzat és a pillanatnyi csend ostoba volt és iszonyú, ahogy iszonyú az égő házban a szoba álmos nyugalma, amelyet még nem ért el a tűz, s ostoba az asztalon az illedelmes rend, amikor a vihar az ablakot föltépve, egy rövid pillanatig még habozik, mielőtt a házba rontana. Amikor a csengetés újra felharsant, mintha megkönnyebbülést éreztek volna; a doktor megkérdezte Bahmutszkijt:

— Mi legyen, kinyissam?

— Kérdezze meg, ki az. Ha azt mondják, a rendőrség, tagadja meg. Mondja, hogy előbb föl kell öltöznie.

Bement a szobájába s a kistáskájával tért vissza hamarosan, kabátban, sapkában. A doktor már az ebédlőben állt s ahogy meglátta, gyorsan elébe ment.

— Előbb azt hazudták, hogy betegtől jöttek — mondta — amikor elutasítottam, valaki bekiáltott: „Nyissa ki, a rendőrség." Kijelentettem, hogy fel kell öltöznöm.

Csendesen próbált beszélni, de nagy hangja, izgalmában, kizökkent a suttogásból, teljes erejéből bőgött, úgyhogy az ajtón túl is meghallhatták.

A csengő újra megszólalt.

— Maradjon itt és köpjön rájuk. Hova is megy betegen, éjnek idején? Én mindenért felelek! — kiáltotta Pjotr Mihajlovics haragosan, csaknem kétségbeesve, mert érezte, ahogy az aljas gondolatok — a ráváró kellemetlenségekről — egyre idegesítőbben hatalmasodnak el rajta.

Marja Dmitrijevna azonban, a falhoz támaszkodva, merően nézett Bahmutszkijra. Ott állt előtte begombolatlan kabátban, fölhajtott gallérral, sapkája a homlokába húzva. Marja Dmitrijevnának úgy rémlett, hogy a gondolataiba hatol: a rendőrök fekete köpenye villant föl előtte, a szibériai hótakaró, a súlyos északi éjjel.

S hirtelen meglepte — lám, milyen nyugodt, arca nem változtatta meg szokott kifejezését. Ahogy először belépett, vagy az imént az asztalnál ült, úgy állt most is előtte elmenőben. A vihar, amely őt és Pjotr Mihajlovicsot megrázta, Bahmutszkijnak a mindennapi élete volt. Megőrizte gondolatai szokott iróniáját; igyekezett elrejteni kabátja zsebébe a német filozófiai könyvet, amelyet az imént a szamovár asztalkájára tett. S Marja Dmitrijevnát egy pillanatra az elragadtatás érzése töltötte el.

Némán szorította meg Bahmutszkij odanyújtott kezét s reszkető ajakkal mosolyodott el, amikor Bahmutszkij sietve azt mondta:

— A „Szorocsinszki vásárban" valaki, úgy rémlik, az ablakon mászik ki; itt a fürdőszobában az ablak nincs is beragasztva. Isten vele, Masa. ne szidjon ezért az esti csöngetésért, bizonyisten, nem vagyok hibás benne.

Gyorsan kezet fogott a doktorral s végigment a konyhába vezető folyosón.

— Rögtön megyek már! Kik vagytok ott, részegek? — kiáltotta fenyegetően Pjotr Mihajlovics az előszoba felé.

Levette a zakóját, a díványra dobta, s ment az ajtó felé, útközben fél kézzel kigombolta a mellénye gombját, a másikkal a nyakkendő csokrát oldta ki s a gallért tépte le.

9

A fürdőszoba ablaka a pópa portájának a kertjére nyílott. Bahmutszkij ott állt egy ideig, amíg a sötétet megszokta, keresztülment az udvaron s kikémlelt az utcára. „Lebuktam. Egyedül vagy valamennyien? — gondolta. — Ők buktattak le engem vagy én húztam oda hozzájuk, magam után az uszályt? Vagy véletlen talán? Nem, ilyen véletlenek nincsenek. Tán az a szakácsnő? Céltalan most a kávézaccból találgatni, hisz nincs a kezemben semmiféle adat. S most mi történjék? A pályaudvarra menni kockázatos, a rendőrség elsősorban odaindul, szállodában sem bújhat meg az ember, egy étteremben éjjel csomaggal megjelenni szintén nem okos dolog: a városban egyetlenegy étterem van, ez még rosszabb az állomásnál is. Okosabb a bérkocsiállomásra menni s átjutni Makejevkára. A kocsisok reggel öttől járnak. A legcélszerűbb reggelig sétálni. A séta jót tesz az egészségnek" — gondolta gúnyosan.

Lassan haladt az utcán, nyugodtan, gondolkozva, de szíve a kihalt utca magányában, a hideg téli levegőn, a sötét éjszakában erősen vert. Önkénytelenül is élvezetet talált mindenben, a szabadság gyönyörét szembeállította a rendőrség cellájával, amely mindig ugyanaz, akárhol van is az a rendőrség. Arra gondolt, hogy ezekben a szag is mindig egyforma. De ennek is megvan a sajátossága, megkülönböztethető a fegyenctovábbító szagától, nem hasonlít a börtöncellák és a csendőrségi zárkák levegőjére, vagy a fegyházak és fegyencszállító vagonok szagára. Ugyanaz Cseljabinszkban és Korosztisevben, a kis zsidó városkában, a híres kievi Pecserszkij-kerületi rendőrségen és Pétervárott, sőt Gurzufban is, ahol a homályos ablakocskán át virágzó mandulafaágakat lehetett látni — nyirkos báránybőr és vizelet szagú. Ó, nagyon is jól ismerte Bahmutszkij ezt a szagot s most a téli éjszaka hűvösségét megérezve, a vérével, szívével, tüdejével örült neki, hogy nem kell egy petróleumlámpa zsíros lángjába tekinteni, nem rőt, rozsdásfoltú falakat kell néznie s nem a kerületi rendőrség levegőjét szívja, mialatt az óvatos ügyeletes rendőr az új lakóra a figyelőnyíláson be-bepillant.

Mosolyogva mormogta:

— A börtöncellában azzal vigasztaltam magam, hogy a szabadság — a szükségszerűség felismerése, hanem most azért jó, milyen jó!

Elment a gyár felé, a sötétben fölkapaszkodott a vasúti töltésre és megállt. A gyár ott terült el pontosan előtte. A fehér elektromos lángok hidegen és éberen öntötték a fényt, a kokszolókemencék fűtőteste fölött szaggatott. sárga és piros láng lobogott s erős szél ingatta őket. Bahmutszkijnak úgy rémlett, hogy néptömegek lengetik fáklyáikat, s hogy a tenger morajához hasonló súlyos zúgás embermellek ezreiből ered. A nagyolvasztók felől tompa robbanások hallatszottak. Fölébük olykor homályosan fénylő füstgomolyok emelkedtek. szikrák gyors felhője száguldott remegve az égbe. Az alacsony téli felhők ilyenkor, szinte fölizzva, rózsaszínűekké váltak, s Bahmutszkijnak úgy rémlett: a mocskos, vattás felhők most mindjárt föllobbannak, hatalmas tűz borítja el az eget, a földet, az egész világot!

Bahmutszkij soká állt ott. az éjszakai gyárat nézve. Kis táskáját maga mellé rakta s mohón nézelődött, mintha egész életére iparkodnék megjegyezni ezt a látványt, hogy mindent elvigyen magával, nem engedve el egyetlen részletet sem. Eszébe jutottak a munkások, akik a mai illegális gyűlésen ott voltak. igyekezett éjjeli munkájuk alatt, láng és szikra közt elképzelni őket, amint nehéz kötényükben, kalapácsaikkal verik a felizzott fémet. Ez a fiatal kohómunkás, Sztyepan Kolcsugin, akiről Alekszej olyan elragadtatással beszélt, bizonyára szintén az éjjeli váltásban dolgozik. A folyékony nyersvas forrón és vakítón ömlik a csapolónyíláson, a fiatal munkás egy pillanatra elgondolkodik, félrehúzódik, a gyűlésen hallottak jutnak az eszébe. Milyen erő — a munkásnép! Most már hamar, igen hamar tudtára adja az önkényuralomnak. hogy mihez van joga!

— Íme, az érettség ideje — mondta Bahmutszkij.

Kihúzta az óráját; az óralap, ahogy a gyár lángjai rávetették fényük, rózsaszínűnek látszott. Még csak húsz perccel múlt egy. Bahmutszkij visszadugta az óráját, lehajolt, tapogatózva megmarkolta bőröndje fogóját s nem vette le szemét a gyárról. A fogó hideg volt.

„A séta jót tesz" — gondolta újra s tovább ment a vasúti pályatest mentén. Azon a helyen, ahol a pályatest az átjáró patkókkal fölvágott, puha deszkáit átszeli, a kocsiútra tért.

„Milyen nehéz volt — gondolta — Csernisevszkijnek belátnia, hogy az erő, amely a cári Oroszország megdöntésére hivatott, még nem érett meg. Milyen nehéz. Mintha fizikailag érezné az ember a falat, az évtizedek, félszázad — egy szörnyű század súlyos kőfalát, amely a forradalom korától elválasztja; gondolatban már velünk van, de élete egy éretlen, ragadós, sötét korszakban folyt." — S újra eszébe jutott a gyár és azt gondolta: „Érettség, érettség, érettség!" Maga sem vette észre, hogy annak a háznak az irányába ment, amelyben a gyűlést tartotta. Hirtelen megállt, meglátta a ház előtt a magában álló zárt kaput, az útról leágazó ösvényt, amely e mellett a zárt kapu mellett vezet a pitvar felé. Az ablakban nem volt világosság. Nyugodtan alusznak tehát, házkutatást sötétben nem tartanak. Vagy befejezték már? Nem, nem lehetséges. Csapda? Mi értelme lenne a gyűlés után csapdát vetni? S noha Bahmutszkij belátta, hogy a legbölcsebb lenne e mellett a ház mellett meg sem állva, még csak körül sem nézve elhaladni, az ösvényre tért s az ajtó felé tartott. Be szeretett volna menni a sötét színbe, a tűzhely mellett a deszkákra ülni s kipihenni magát. „Talán még van meleg szén, megmelengetem a kezem" — gondolta; mint tapasztalt konspirátor, bízott a nyugalom és biztonság érzésében, amely a lelkében hirtelen fölmerült. Ismerte magában ezt az érzést, bár senkinek sem beszélt róla, minthogy megmagyarázhatatlannak tartotta, szinte illetlennek is egy marxistánál. De Bahmutszkij hitt benne s gyakran bízta rá magát. Eszébe jutott az öreg vadász, akinél első száműzetése alatt lakott. Az mesélte el, hogy fürkészi ő, van-e a sűrű fa ágai közt vad. „Ott sötétlik a fa, nem lehet semmit sem kivenni, de nekem egyenest a szívembe vág — ott van!"

Bahmutszkij benyomta az ajtót, bement a pitvarba, gyufát vett ki a zsebéből, kitapogatta a színbe vezető ajtót — félig nyitva volt — s a küszöbön átlépve gyufát gyújtott. Egy pillanatra megzavarodott, aztán hirtelen megértette, mi az; odarohant az emberhez, aki a savanyúkáposztás hordón állt (néhány órával ezelőtt Bahmutszkij ült ezen a hordón) s halkan, de erőteljesen és parancsolón kiáltott rá:

— Hagyd, hagyd abba, ugorj le onnét!

Bahmutszkij újra gyufát gyújtott s fényénél megismerte Sztyepan Kolcsugint, a fiatal kohómunkást. Sztyepan szemei a kis sárga láng világában sötéten néztek rá, arca halott-szürke volt.

„Elárult, s most itt van a hurokban: fölakasztja magát" — villant föl Bahmutszkijban a gondolat; nyersen és hangosan kérdezte:

— Feleljen tüstént, mi ez, miért?

Sztyepan hallgatott, még mindig nem értette, honnét merülhetett föl az utolsó rettenetes pillanatban a jövevény. Bahmutszkij sokáig kérdezgette és Sztyepan sokáig hallgatott. A kérdések élességéből és gorombaságából, az állhatatosságból, amellyel föladták, Sztyepan hirtelen megértette, hogy a jövevény mivel gyanúsítja. Egyszerre fölocsudott és összerezzent.

— Hogy hiheti — mondta s Bahmutszkij rögtön látta, hogy Zvonkov nem tévedett; bármit mond ez az ifjú munkás, az igaz. Csakhamar egymás mellett ültek a deszkán.

— Élni nincs kedve, élni? — mondta Bahmutszkij Sztyepannak. — De hogy merészel ilyesmire még csak gondolni is? — Megnedvesítette az ajkát, hirtelen szánalom fogta el ez iránt a megtévedt, összezavarodott fiú iránt.

Sztyepan arca a gyufa fényénél — Bahmutszkij időről időre meggyújtott egyet — sápadt és csúnya volt. Ruhája koldusmód szegényesnek tetszett, a hangja rekedtnek és tompának, s az, hogy a hideg, nedves hodályban ült, hogy körülötte ott folyt a kegyetlen, vasból való élet, hogy szerelmi drámája olyan naivul szegényes és egyszerű volt — Bahmutszkijt mindez meghatotta s izgalomba hozta. A fiatal forradalmár proletárokat ő mindig öblöshangúaknak, izmosaknak, határozottaknak és gyorsaknak képzelte el. Bahmutszkij tudta, hogy személyes ügyekben nem tűnik ki különös tapintatával, Anna Mihajlovna gyakran beszélt neki erről; ebben az esetben azonban, véletlenül-e vagy nem véletlenül, egy szót sem szólt arról, ami történt, nem kezdte rábeszélni Sztyepant, nem szégyenítette meg, nem igyekezett hatni rá, nem szuggerálta. Úgy kezdett beszélni, hogy az anya és dajka beszél: részvéttel, szeretettel. Szörnyű izgalmat érzett — szomorúságot is és kényelmetlenséget is. Mintha ugyanakkor fiatalabbá és roskatagabbá is vált volna.

— Tudja, Sztyepan — mondta gyorsan Bahmutszkij — ahogy idejöttem, a völgyben a gyár mellett köd emelkedett, nem is tudtam, hogy télen ezeken a helyeken köd szokott lenni. Hány helyen volt alkalmam ködöt látni — a Dnyeperen, a Volgán, az Alpokban, a Vierwaldstättitónál, a Sarkkörön túl, aztán a híres londonit. S ahogy az úton jöttem, a köd mind magasabbra és magasabbra emelkedett, elborította a gyárat. Gondolja el: ilyen foszlékony anyag láthatatlanná tudta tenni ezt a hatalmas, lobogó gépezetet. De aztán, ahogy lennie kell, fújni kezdett a szél — s minden a helyére került. És én, tudja, mentem s a ködben az életre gondoltam. Elképzelem magamban: Kolumbusz ott áll a hajója parancsnoki hídján. Megy, át a ködön, a tengeren, amelyen először hajózott ember Amerika partjai felé. Régi, régi história! Éjszaka, ahogy a ködbe néz, azt gondolja: „Hátha nincs is ott az ígéret földje, csak köd van és víz.” Vagy lehet s az még rosszabb: csupasz sziklák a hideg szélben és esőben — kő. S ez az ember küzd, küzd saját magával is, s tovább hajózik. Hát csak hajózzék, isten vele. Én meg a mi hatalmas Oroszországunkat képzelem magam elé. Szibéria s a Volga... s a falukban, a műhelyekben, a szövő-

gyárakban, a hatalmas üzemekben. mindenütt emberek dolgoznak, Kolcsugin, s én magam elé képzelem, hogy mennek az éjjeli váltásra, gyűlnek össze a munkára... feljónnek a pincelakásokból, leszállnak a padlásszobákból. Otthon pedig ott ülnek az asszonyaik, a satnya gyerekeik, a rongyos öregek. Ezek az emberek gyönyörű dolgokat alkotnak, de nem viszik haza a selymet, amelyet a hosszú téli éjszakákon szőnek. Haza csak a fáradtságukat viszik.

Föllelkesült s már nem érzett bánatot és gyengeséget, nem sajnálta már Sztyepan Kolcsugint sem.

— Kolcsugin, ért engem? Mit nekem Kolumbusz a dióhéján. Bizonyára olvasta a Kommunista Kiáltványt? Magát nem rázta fel ez a zseniális könyv? Valószínű, hogy nem értette meg a lényegét! A gyönyörű szó vonzotta, nem a tanítás lényege...

— Marx! — mondotta hangosan. — Karl Marx, íme, ő lett az emberiség Kolumbusza. Ha tudná, Kolcsugin, milyen zseni az az ember! Előtte száz meg száz nagy elme próbálta már vezetni a hajót. A hajó most elindult s haladni fog, akármi lesz is az ára!

— És tudja, Kolcsugin, miben van a forradalmi marxizmus fő ereje? Abban, hogy nem tesz kinyilatkoztatást, régi prófétákhoz hasonlóan, a dombról fordulva a néphez. Abban van az ereje, hogy az embermilliókban élő hatalmas törekvést fejezi ki. Abban van az ereje, hogy proletárok millióiból született, az ő harcukban, szenvedésükben, hitükben, az ő szabadságszeretetükben, munkájukban él.

— S a proletariátusnak ez a harca nem vesz sehol a világon akkora lendületet, Kolcsugin, mint nálunk, Oroszországban. Ez a mi büszkeségünk, ifjúságunk! Az ország, lám, forr, a cárizmus ködét forradalmi tüzek ezrei tépik föl, hol itt, hol ott lobbannak fel — Szibériában, az Uralban, Moszkvában, Pétervárott, a falukban, bányákban. A mi erőnk, forradalmi marxistáké, bolsevikoké, az, hogy a jövő a mienk, hogy a dolgozók milliói haladnak velünk s hogy Lenin vezet bennünket, a világforradalmi mozgalom legvilágosabb, legnagyobb elméje, Lenin, aki az ő hatalmas szívével szereti Oroszországot, az oroszokat, a munkásokat, a népet.

— Kolcsugin, a forradalom felé megyünk — mondta hirtelen csendesen — tudja maga ezt?

Sztyepan hallgatott.

— Boldogtalan? — kérdezte haragosan Bahmutszkij. — Megcsalta egy nő? Azt hiszi, én nem szeretem az életet? A tenger szépségét, a tavaszt, a családomat, a feleségemet, a gyermekeimet? Ha a csendőrhatóság meg is engedi, hogy öregkort érjek, keserű érzés lesz az osztályrészem. Nincs otthonom. De a sorsomat senkivel el nem cserélem, Kolcsugin. Tudja-e? Ha ezerszer kellene élnem, ezerszer is úgy élném le az életemet, ahogyan most élem. Nem magamnak akarom a boldogságot. A mi útunkon nehéz a járás. De minek a kedvéért harcoljon, miért harcoljon az ember?

— Sok mindenért lehet küzdeni, Kolcsugin. Én azonban csak egy har-

cot ismerek — a munkásosztály harcát. Hogy boldog vagyok-e? Fütyülök mindenre és mindenekelőtt magamra.

Még soká beszélt, s bár Sztyepan nem felelt à kérdéseire, Bahmutszkij csalhatatlanul megérezte, hogy szavai nem vesznek kárba, Kolcsugin kizökkent a szörnyű, szomorú állapotból, amelyben Bahmutszkij találta, valószínűleg elborzadt s nem is értette már, miképp történhetett, hogy a hurokba tette a fejét.

Bahmutszkij néhány óra múlva szerencsésen kijutott a makejevkai úton a városból. A ködös reggel komor volt, de a levegő átmelegedett. Bahmutszkij félig behúnyta a szemét s a csupasz, havatlan pusztát nézte. Agyában sietség nélkül jártak a gondolatok: hol töltse az éjszakát — nem omlott-e be Kravcsenkóék lakása után a makejevkai titkos találkozóhely is, nem veszélytelenebb-e megváltoztatni az útitervét, s Makejevkát elkerülve Jaszinovata felé indulni és onnét Mariupolba s Taganrogba? A ló lépésben ment, s a szélesorrú kocsisfiú nem is ösztökélte. A kocsisnak és a lónak nyilván nem volt hova sietni — őket nem nyomasztotta a hideg, szürke ég, a kivájt, szomorú föld, a köd, a zuzmara. a szürke és sárga ködcsomók közt a kőzethegyek, a kénszag, amely mintha eget-földet áthatott volna.

10

Pjotr Mihajlovics húsz perccel korábban ment a gyári kórházba, mint rendesen. A kocsis még vissza is nézett, csodálkozva, miért nem teszi föl az úr nevető hangján a kérdést, amellyel a beszélgetést rendesen elkezdte: „Alekszej, mit álmodtál az éjszaka?" A doktor komoran ült, fölhajtotta a galléríát, elmerült figyelemmel nézegette a kocsis széles derekát körülvevő rézhalas övet.

„Összekapott a doktornéval" — gondolta Alekszej s hirtelen ő is dühös lett és elkiáltotta magát:

— Botladozol, ördöglélek — s ostorával megsuhintotta a hasaalján a lovat s még rántott is rajta, hogy jobban csípjen.

A buzgó, jól táplált kanca, amely eddig kitűnő hangulatban ügetett, fölhorkant s nem engedelmeskedett többé az úton a gyeplőnek. Alekszejt igyekezett bosszantani, majd gödörbe rántotta a kocsit, majd a kocsisnak a bakról lelógó lábát próbálta a patkójával eltalálni.

A doktor haragosan szólt oda:

— Mi lelt benneteket, megvesztetek?

Bahmutszkij elmenetele óta körülbelül három hét telt már el, s Pjotr Mihajlovics azt hitte, hogy a dolognak vége és senki sem tartja eszében már. Pjotr Mihajlovics akkor éjszaka, amikor az ajtót a rendőrségnek kinyitotta, azt kiáltotta: „Hogy mernek éjszaka egy magánházba betörni, ezt minden újságban közzé fogják tenni, ezt a botrányt a külföldnek is hírül adom!" — S az ajtót kitárva, azt mondta a kerületi rendőrfelügyelőnek:

„Tessék, keresse meg, akire szüksége van. Rajtam és a feleségemen kívül nincsen itt senki sem."

A felügyelő le sem vette a sárcipőjét végigment a szobákon, bocsánatot kért s elment. Három hét múlva Pjotr Mihajlovicsot egyszer csak hívatja a rendőrfőnök.

Nyeszmejanov rendőrfőnök jó ismerőse volt Pjotr Mihajlovicsnak: a doktor kezelte a hörghurutját, amelyre a gyenge egészségű rendőrfőnök hajlamos volt, a családját is gyógyította: az asszony nővérét, aki idegösszeomlást kapott, s Rjurik fiát a béna lábaival.

A rendőrfőnök a látogatásokért nem fizetett; egy tömör ezüst pohártartót ajándékozott a doktornak ezzel a felírással: „Pjotr Mihajlovics Kravcsenko doktornak, örökké hálás pácienseitől, Nyeszmejanovéktól."

Igen nehéz és kényelmetlen dolog volt a beszélgetés a rendőrfőnökkel De Pjotr Mihajlovics összeszedte magát, ahogy csak tudta, elvörösödött. a szemével hunyorgatott, egyszer csak elvesztette a hallását, néhányszor kérdéssel vagy nem helyénvalón felelt a kérdésekre, s hosszan és aprólékosan beszélt másról, mint amit Nyeszmejanov kérdezett. Látta, hogy kihallgatásra hívták, s félt egy fölösleges szót is mondani. Nyilván a rendőrfőnök is zavart érzett, vontatottan mondta a szavakat, nem szokta meg. hogy politikai ügyben vallasson, hozzá még ismerőst. A soron lévő hűlésére panaszkodott, a doktor az ablakhoz húzta s megnézte a torkát. Az ablak alatt, amely egy belső udvarra nyílt, a rendőr épp akkor megrúgott hátulról egy fegyencnőt. aki nem akart a sétáról bemenni; az asszony elkáromkodta magát, s mulatságosan födte el a farát a kezével. A rendőrfőnök akaratlanul is elnevette magát, a doktor pedig újból a székére ült s tüskésen mondta neki:

— Csak egy kicsit piros a torka, most pedig... emlékszik, mint a daruval a mesében — előbb a torkát gyógykezelték, aztán a beszédet folytatták

Pjotr Mihajlovics otthon azt mondta Marja Dmitrijevnának:

— Az ördög tudja, bizonyisten. nem az igazi fából faragtak, de meg kell mondanom neked, valahogy zavarba jöttem: Abramot semmiért ki nem adom, de Nyeszmejanov előtt is kényelmetlen valahogyan, hogy miért. azt magam sem tudom. Hazudok, s ő látja. Nem tudom, szóval... S a legaljasabb tudod mi? Lázongok, forrok, kiabálok, s a lelkem mélyén — fura dolog ez — semmiféle lázongás sincs, sőt inkább holmi csodálkozás, istenuccse, az udvarias bánásmód miatt. S ha odasózna a lábával, mint annak az asszonynak, vagy elfognának s eltranszportálnának valahová, ostoba dolog, Vityebszkbe mondjuk. De mi történik, semmi. Én pedig fortyogok s a lelkemben még egy aljas kis hálaisten is van.

Éjszaka Pjotr Mihajlovics nem aludt, újra átélte esti beszélgetését a rendőrfőnökkel, reggel pedig korábban kelt s anélkül, hogy a várakozó betegeket fogadta volna, elhajtatott a kórházba.

Ez a zavaros, kellemetlen érzés nem hagyta el. Vonzotta a gondolat, hogy a szokottnál korábban érjen a kórházba, a személyzeten rajtaüssön, a

felcseren, aki a gyógyszertári szeszt issza, a felcsernőn, aki alszik, az ápolónőkön, akik a betegeknek készített reggelit fogyasztják.

De ahogy a kórházkapun behajtott, az ápoló rohant szembe vele.

— Épp önért futok — kiáltotta — leütötték a mérnököt!

A rendelőben, a fehér fadíványon Volovik ült eldőlve, vérrel mocskolt arccal. Volovik mellett, egymást lökődve, a felcser és egy ápolónő sürögtek-forogtak.

Pjotr Mihajlovics, kesztyűjét útközben leráncigálva, Volovikhoz futott, megtapogatta a pulzusát s helyeslően bólintott a fejével. Sietve kitárta a szekrényt, fölkapta a köpenyét; a szekrény új ajtócskája olyan élesen és fülsértően nyikordult meg, hogy Volovik lassan kinyitotta a szemét.

— Semmi, semmi, drága Anton Szaveljics, minden egészen rendbe jön — mondta Kravcsenko hangosan és vidáman, frissen mosott nagy kezét törülgetve s a szokásos lelkesültséget érezte, örömteli biztonságot az erejében. Ez az érzés fogta el mindig, amikor kezét nézegetve, a műtőn át a fájdalomtól és félelemtől alélt beteghez ment.

Volovik kiállta a műtétet, összeszorította a fogát, nem nyögött, csak arccsontján gyöngyöztek ki a szeme alatt apró izzadságcseppek s az arca lett tökéletesen fehér.

— Maga aztán a legény, Anton Szaveljics, hős, hős — mondta Pjotr Mihajlovics — a sebe semmiség, egy héten belül egészséges lesz, hanem amikor azt a bőrdarabkát varrtam, magam is ordítani szerettem volna. De maga hős, istenbizony, hős!

— Inni adjanak — mondta bágyadt hangon Volovik.

Az ápolónő mögött, aki egy vizeskancsót hozott, Nyeszmejanov rendőrfőnök lépett be.

Volovik eltolta a poharat nyújtó kezet.

— Elfogták? — kérdezte gyorsan a rendőrfőnököt.

— Nem még, de semmiképp sem menekszik meg — felelte Nyeszmejanov s behízelgőn tette hozzá: — néhány kérdésecskére meg tudna felelni?

— Semmi kérdésecskék, most teljes nyugalomra van szükség — elegyedett bele Kravcsenko.

— Miért, ha segíteni tudok — mondta Volovik.

— Nem, nem, nem. A leghatározottabban megtiltom! — mondta Kravcsenko haragosan.

— Az igazgató kocsija előállt — mondta az ápoló.

Volovikot karonfogva a lakktól ragyogó hintóhoz vezették, de ő kiszabadította magát és bágyadtan mondta:

— Hogy képzelik, uraim, majd magam.

A hintóba ülve megkérte Nyeszmejanovot, hogy tüstént közölje vele, ha a bűnöst elfogták. Fiscsenko főmesternek pedig megparancsolta, hogy estére hozza el a lakására mind a négy kemence munkájáról a jelentést.

— Igazi férfi és igazi orosz nemes — mondta Nyeszmejanov. — Te meg vigyázz, óvatosan, lépésben, nehogy valahogy rázzon — s megfenyegette ujjával a kocsist.

— Tudom azt úgyis, magamtól is — felelte a kocsis, hanyagul markolva meg a gyeplőt.

— Igazi hős, Anton Szaveljics — mondta a doktor — mihelyt a betegeimet végigjártam, indulok magához.

A hintó az erős rugókon alig himbálódzva, lassan kiment az udvarból.

A doktor a hintó után nézett s azt mondta a rendőrfőnöknek:

— Szerencsésen úszta meg — ha a halántékára kapja, ottmaradhatott volna.

Nyeszmejanov hirtelen átkarolta a doktort s köpenye hideg fémgombját Pjotr Mihajlovics kezéhez nyomva, csendesen így szólt:

— Egy fán terem ez az egész átkozott forradalmár banda — értelmiségiek és faragatlanok. Hogy tudta... aj... aj... — És leverten csóválta meg a fejét.

A doktor zavartan vont vállat s indult vissza a kórházba. De a feljáró mellett a gyár két munkása, aki Volovikot hozta a hordágyon, suttogva beszélt az ápolóval.

— Akkor hát életben maradt — mondta az egyik munkás, s megcsóválta a fejét és kiköpött.

— Igen, félrecsúszott, a doktor úr is ezt mondta — félrecsúszott. A tarkójára kellett volna, ő meg oldalról — mondta a másik. — Bűn mondani — tette hozzá mosolyogva — de mégiscsak kimondom — nagyon nehéz ember, az már igaz, roppant nehéz.

— No és az, megugrott legalább? — kérdezte az ápoló.

— Megugrott, nyugodt lehetsz, beleizzadnak a keresésébe — mondta az egyik munkás.

A másik oldalbabökte az ápolót s azt mondta:

— Nem találják meg soha, higgy a szavamnak — és suttogva, titokzatosan tette hozzá: — Van nálad egy kis dohány?

Nyeszmejanov két rendőr kíséretében a nagyolvasztó irodájába ment. Az esemény szemtanúi Zatyejscsikov és Ocskaszov voltak. A rendőrfőnök Abram Kszenofontovics helyére ült, s bal kezével a kardjára támaszkodva, ceruzájával az érc- és kokszmintákon kopogtatott. Abram Kszenofontovics azon volt, hogy a hasával ne zavarja; ott állt szerényen mellette, időről időre fölsóhajtott s így szólt:

— Jaj, uramisten, micsoda szerencsétlenség, elszoktunk már az ilyen útonállástól, én uramisten!

— Jól van — mondta szigorúan Nyeszmejanov s hirtelen a munkások felé fordult: — Nos, hogy történt? — kérdezte.

— Hát igen egyszerűen — mondta Zatyejscsikov készségesen — ő tudniillik leült, hogy cipőt váltson, csak a kapcáját kezdte kicsavarni. ez meg, vagyis ő nekitámadt.

— Egy kukkot sem értek — ki az az ő, aki rárohant, ő, aki leült, ő, aki a kapcáját...

— Pahar, ki más?

— No és?

— Mondom, Pahar lábbelit akart váltani.

— No és?

— Hát persze, mindennapi dolog, mindenki így van vele. Hát tud dolgozni az ember, ha nem vált lábbelit? Ledolgozod a műszakodat, még haza se érsz, a lábad kipállik és feltörik. Ő meg csak úgy belerúg.

— Tuskó, te — mondta a rendőrfőnök s fenyegetőn tette hozzá: — te ott álltál mellette, miért nem vetetted közbe magad?

— De hát hogyan? Hisz Pahar — lábbelit cserélni ült le. Azt mindenki tudja, hogy a mi munkánknál az ember lába egy szempillantás alatt feltörik, előfordul, hogy egy kis darab koksz kerül bele, az rosszabb az üvegnél, nagyságos uram, azt nem lehet elviselni, mindenki vált lábbelit, istenbizony.

Gyorsan beszélt, óvatosan pillantgatott a rendőrfőnökre, bolondos, értelmetlen fecsegés alá rejtette el furfangos számítását. Amikor a rendőrfőnök kiáltozni kezdett s az öklével mellbe is nyomta, Zatyejscsikov fejvesztetten hunyorgatott a szemével, s panaszosan és agyafurtan annyi zagyvaságot hordott össze, hogy nemcsak Nyeszmejanov, de ő maga sem értett belőle semmit.

De Nyeszmejanov sem volt együgyű. Helyeslőleg bólintott, mintha további fecsegésre buzdítaná Zatyejscsikovot, utána pedig már egész kedélyesen mondta:

— Látod, testvér, magad ártasz magadnak. Egy kurta kis kihallgatásra hívattalak, most pedig ott ülsz majd a kerületen s bizonyosan leszoksz a bolondozásról.

Ocskaszov felé fordult:

— Láttad, ahogy ez a gazember Volovik úrnak esett? — mondta.

— Én semmit sem láttam, nagyságos uram — felelt Ocskaszov hangosan.

— Mellette álltál?

— Nem tudom, nagyságos uram.

— Bűntárs volt?

— Nem tudhatom, nagyságos uram.

— Nagyszerű — mondta Nyeszmejanov — nagyszerű — s csendben hozzátette: — Ennek a mókának, ami azt a gaz Pahart illeti, akasztófaszaga van, rátok pedig kényszermunka várhat. Megértettétek?

Zatyejscsikov és Ocskaszov zavartan néztek össze.

— Mi? — kérdezte a rendőrfőnök.

A munkások hallgattak.

11

Amikor Pahar az ajtót kinyitotta, Olga és Marfa ijedten pillantottak fehér arcára és csillogó szemére. Azok a szemek olyan kifejezően mondták, hogy Miska valami nagy bajból menekült, hogy az asszonyok önkénytelenül az ablakra pillantottak; de az ablakon túl csak a kihalt út volt.

— Olga néni, bejöhetek magukhoz? — kérdezte Pahar s választ sem várva, bejött a szobába.

Ott állt nagyokat lélegezve, gyorsan körültekingetve s az asszonyoknak úgy rémlett, hogy tüstént fölkúszik a kemencére, betakarja magát egy báránybőr-bundával, vagy a padlóra esik, s az ágy alá kúszik.

— Mit tettél, Miska, mi történt?

Az úton nem tudott semmit kitalálni. Először haza szeretett volna futni az anyjához, de erőt vett magán, belátta, hogy otthon azonnal megtalálnák.

— De hát mi az, beszélj őszintén — mondta Olga nyomatékkal.

Miska ruháján s arcán látta, hogy munkából futott el, lehelete tiszta volt, nem keveredett szesz-szag belé.

Pahar hallgatott.

— A mérnököt vagy a mestert ölted meg? — kérdezte Olga hangosan.

Pahar valami különös torokhangot adott s legyintett.

Marfa füttyentett egyet.

— Szép kis história — mondta Platon apó vontatottan a kemencéről.

Pahar végignézett az asszonyok arcán, aztán az öregre tekintett, elmosolyodott, úgy kérdezte:

— Elmenjek, mi? Féltek?

— Hova mennél — mondta Marfa — tüstént fölfedeznek, várni kell.

— A személyazonosságid nálad van? — kérdezte Platon apó. — Akkor oda veheted magad, ahova akarod, Rosztovba, Caricinbe, vagy akar Orjolba, Kurkszba. Aztán üthetik a nyomod. Tőlünk is megugrott egy bizonyos a bányából, az is gyilkos volt, nem találták meg, hol is!

Miska elborzadva nézett az öregre.

„Mit beszélsz, apóka, miféle gyilkos vagyok én, én Miska Pahar vagyok" — akarta mondani. Nem sajnálta a mérnököt s nem bánta meg azt, amit tett. „Úgy kellett neki is, mind megköszönik nekem: megöltem a kutyát" — gondolta. De rémületet érzett az üldözés miatt, elborzasztotta az akasztófa gondolata; kiváltképpen az az érzés volt aggasztó, hogy egyszeriben valami különös lény lett az emberek előtt. Ezt rögtön megérezte, amikor futólag a véresen ott fekvő Volovikra nézett, kirohant az öntőudvarból és Szapozskov. ahogy sietve utat adott neki, rémülten és kíváncsian az arcába nézett. Ez a kíváncsi kifejezés különösen rettenetesnek tűnt föl. S most úgy érezte, hogy Platon apó a kemencén, de Marfa és Olga is, ahogy beszéltek vele, ugyanazzal a rettenetes kíváncsisággal néznek az arcába.

Pahar leült az asztalhoz, a vacogástól, hidegleléstől időnként összerándult, noha sem a vattás zubbonyt, sem a sapkát nem vetette le magáról.

— Ennél tán? — kérdezte Olga. — Adok egy kis káposztalevest, csak azt nem tudom, a káposzta megfőtt-e. Vagy rántottát is süthetek.

Megint megérezte kíváncsiságukat — Olga is, Marfa is s a hirtelen elnémuló öreg is tudni szerette volna, eszik-e a gyilkosság után? Élve-

zettel evett s pálinkát is ivott volna, de érezte, hogy Olga néni és Marfa Romanyenko megítélnék s nem szánnák többé.

— Inni hol lehet maguknál? — kérdezte.

Kiivott egy bögre vizet. A teste utána egész elhidegedett s reszketni kezdett; reszketés futott végig a hátán, a vállán, a lábain. A káposztaleves pedig édesen, csábítón illatozott. Kérkedni, kevélykedni akart, de nem tudott.

Kedve jött mindenkinek megmutatni, hogy neki egyremegy, hogy néznek rá, félik-e, megvetik-e. Maga akart a börtönbe menni. Hadd féljen tőle mindenki — a munkások is, a lányok is, a tolvajok, rendőrség. Felkelt és elszántan mondta:

— Nem fogok bújkálni, odamegyek magam.

És rögtön látta, mennyire megkönnyebbülnek az emberek, ha az ajtó becsukódik mögötte.

— Félnek, hogy magammal rántom magukat — mondta.

— Ülj le, rögtön terítek ebédre. Szó se lehet róla, veled nem fognak tréfálni — mondta Olga haragosan. — Emlékszel, egy Szemencsenko nevű leszúrta itt a mesterét. A szkomorosnajai szakadékban lőtték agyon. Nem vagy gyerek, mit bolondozol.

Pahar csüggedten fordult az asztal felé. A ládára ültették, amely egy rózsaszínű kartonfüggöny mögött állt. Ezen a ládán ócska vattás takarók hevertek, amelyeket éjszakára a padlóra terítettek. Így a házba tévedő látogatók nem láthatták Pahart.

Platon apó Szemencsenko esetét mesélte, amelyet mindenki jól ismert, hogy megölte a mesterét. Mariupolba menekült, ott élt egy darabig, aztán visszajött, hogy az angol mérnököt megölje. Elfogták, de más munkások éjjel az őrszobára rontottak, kiszabadították, aztán maguk kerültek oda.

— A nevüket elfelejtettem — mondta apó — igazi bányászok voltak, mind az akna mélyítésénél dolgoztak — aknavájárok mind.

— Miféle aknavájárok — mondta bosszúsan Olga — kettő közülük ott volt kvártélyon a házban, ahol Kolcsuginnal laktunk, a gyárban dolgoztak mindnyájan.

— Miféle gyárban? Aknavájárok voltak! — mondta makacsul apó.

— Mit hazudozol, Platon, gyáriak voltak, én is ismertem őket — elegyedett bele Marfa.

— Jól van, jól, ezek az asszonyok, szóhoz sem engedik az embert — haragudott meg az öreg. — Én azt mondom, aknavájárok — és sietve, nehogy újból félbeszakítsák, tovább mondta a történetét. — Ez a Szemencsenko, tiszta dolog, bombát szerzett s ment, hogy most meg kimenti őket. Megy, itt meg épp esküvő van. Gyerünk, gondolja, kimulatom magam utoljára, ismerős emberek, a kisasszony-lányukat egy derék vájárembernek adják. Tiszta dolog, csupa magafajta munkás, hogyne menne be! Ivott egy pohárkát, még egyet, táncolni kezdett, a bomba a padlóra esett, dinamit volt benn, harminc embert leterített. Láb nélkül fogták el. Úgy is lőtték agyon — hatan — a szkomorosnajai szakadékban.

— Igen, tudjuk; minek ezt mesélni, tudja azt mindenki, Pavel is tudja alkalmasint, százszor hallottuk — mondta bosszúsan Marfa.

De apó nem hagyta annyiba.

— Abban az időben, a katonai haditörvényszékek huszonnégy órán belül agyonlőtték őket — mondta a rózsaszínű kartonfüggöny felé fordulva — most az ilyen dologért fölakasztják az embert, a világért agyon nem lövik, jegyezd meg szavamat... — Mesélni kezdte, hogy veszett össze az öreg áccsal a csajkini bányából, hogy ki kihez megy pirogra, s az ács hogy halt meg a kolera évében. — Én mondom neked, fölakasztják, úgy bizony, mert a bíróság nem hadi, nem katonai, a tábla ítél, a kormányzósági. Ha annyit éltél, egyszóval, mint én, akkor majd megérted — vitatkozott a rózsaszín függönnyel, a függöny azonban hallgatott.

Miska Pahar ott ült a puha takarón, hátával a kemencének támaszkodva — itt senki sem nézett rá kíváncsi szemmel.

Megjött a kiéhezett Pavel, aki a telepen kószált eddig. Anyja káposztalevest adott neki, levágott egy nagy szelet kenyeret, ő pedig ette, csodálkozva, miért nem kell ez alkalommal hosszan nyafognia és enni kérnie, s az anyja haragos, jól ismert szavait hallgatnia: „Majd ha mind ebédhez ülnek, akkor kapsz; semmi, semmi, nem halsz bele."

— Egyél, Pavel és menj, menj megint kószálni — mondta az anya.

Ezek a szavak is csodálatraméltók voltak, nem hasonlítottak a megszokottra: „Hova? Rohangálni megint?"

Nyilván valami zűrzavar támadt, Pavel félt, nehogy az anyja észbekapjon, teletömte a száját, s összeégetve magát, fulladozva, kimeredt szemmel falta a káposztalevest s a rosszul megrágott kenyeret.

— Hol voltál, a telepen? — kérdezte Marfa.

Pavel felnyögött és megint leharapott egy darab kenyeret. Olga a homlokára tette a kezét s félrehúzta a fejét, így akadályozta a kenyérharapásban.

— Várj csak, várj — mondta — megfulladsz. Mi van ottan a telepen?

Pavel hangosan nyelt s mohón kapkodott szájával a levegő után, mint ahogy a víz alól végre felmerülő különösen makacs búvárok csinálják s rekedten mondta és sietve:

— Rendőrök mentek Paharékhoz, hárman — s újból a kenyér és a káposztaleves után nyúlt.

Az asszonyok kérdezgették. de ő csak nyögött, a fejét rázta vagy bólogatott és sietve ette végig az ebédjét.

— A buta, egyenesen ritkaságszámba megy — mondta Olga. — Eridj sétálni.

Pavel kapta a sapkáját s az ajtó felé rohant. Az asszonyok az ablakból látták, ahogy a telep felé fut. Mialatt az asszonyok az ablakon kinéztek, Miska Pahar hosszan köhécselt, zörgött, mocorgott, rágyújtott.

— Misa — mondta Olga — neked bizonyosan nincs pénzed.

— Úgy van — felelte kényszeredetten Pahar.

— Mi adunk majd vasúti jegyre, megküldöd, ha keresel valamit. Tudod,

mit mondok, hová menj: falura. A mi nagyanyónkhoz, meg Jakovhoz, nemrég küldtek levelet. Utazz oda — és kész, ott eldolgozol majd.

Pahar hallgatott.

— De igazán, menj oda — szólt Olga — falun most jó. Ha rajtam állna, en mindig falun lennék, mit is kezdjen itt az ember. Ott jön a tavasz, elszegődsz valami gazdaságba; körül csupa ukrán, csak két család él ott a mieinkből. Volinszkajai kormányzóság, Kodima falu, zsitomiri járás. Mit akarsz még?

— Én Rosztovba akartam menni — mondta határozatlanul Pahar.

— Mind Rosztovba mennétek — mondta Marfa. — De jegyezd meg: Rosztov — vagy nem Rosztov, a fő, hogy ne igyál most, ha egy kupicával megiszol, elvesztél. Én aztán ismerem az italt, énnekem hihetsz.

Ezt a napot Pahar végtelen nehéznek és hosszúnak találta. Nem volt könnyű Olgának és az öreg Romanyenkóéknak sem. Az idő érzése igen gyötrelmes volt és éppolyan reális, mint a tér érzése. Annak az embernek lehet ilyen érzése, aki a száguldó vonatban, észre sem véve, ezer versztát tett meg s a téli éjszakában egyszerre csak a pályatesten találja magát: — az a másfélszáz-kétszáz verszta, amelyet reggelig észrevétlenül aludt volna át, hirtelen végtelen úttá nyúlik a szemében, amely hol be nem fagyott mocsarakban vész el, hol meredek szakadék fekete széle felé visz. A vonat pedig rég eltűnt már a sötétségben...

Egész évszázad telt el, amíg a második váltásra a dudák megszólaltak s Olga, az ablakon kinézve, azt mondta:

— Sztyepan jön!

Pahar szíve gyorsan vert, amikor Sztyepan léptei a pitvarban hallhatókká lettek — izgalom és remény támadt föl benne. Maga sem tudta, miben reménykedik, nem tudta volna megmondani, mit szeretne Sztyepantól hallani. De amikor Sztyepan bejött a szobába s a meglepetéstől elképedve így szólt: — Á, Miska, te is itt vagy? — Pahar rögtön látta, hogy Sztyepan nem azzal a szörnyű kíváncsisággal néz rá, s minthogy nem hitt magának, gyorsan megkérdezte:

— Mi van ott?

— Bolond vagy — mondta Sztyepan — ennyi az egész. Tönkretetted az életedet, neki meg, a kutyának, semmi baja. A kórházban bekötözték, beült a hintóba s hazahajtott; de még a váltás előtt telefonált Fiscsenkónak: megkérdezte, hogy ment az öntés.

Pahar zavartan és mohón nézte Sztyepan száját s hirtelen egy rövidet kiáltott:

— Tyű te!

De senki sem értette, miféle érzést fejezett ki ezzel a kiáltással.

— A munkásoknak meg mi hasznuk? Csak káruk van belőle — mondta Sztyepan. — Egy hét múlva úgyis visszajön. Ha pedig megölted volna, még gonoszabb kutyát vettek volna oda, a rendőrfőnök így is beállított egy rendőrt, éjjel-nappal ott lesz a műhelyben.

Leeresztette a hangját, úgy mondta:

— Úgy kell, ahogy Pétervárott csinálják. Százezrek sztrájkolnak. Politikai követeléseik vannak, újság, jog, a bírságok megszüntetése, hogy magázzák az embert, nyolcórás munkanap. Ez igen! Százezer ellen menni — s nem is afféle mindennapi emberek, hanem százezer munkás ellen. Tíz gyár! De ez itt micsoda? Elkeseredett ember ez a Pahar, azt mondják! Hisz így is ismernek.

— Igaz, Sztyepan, igaz — mondta Platon apó.

Sztyepan először tanított politikát, s befelé mosolyogva azt gondolta: „Másokat egyszerű dolog, de magamat akkor a Marfa műhelyében szépen tanítottam!"

Mindnyájan az asztalhoz ültek, Pahar is odaült velük.

— De mondd el elejétől, hogy is volt — kérdezte Marfa Pahart.

— Mindjárt elmondom — felelte — de te mondd el előbb, Sztyepan: hazamenjek elbúcsúzni, vagy egyenesen az állomásra menjek?

— Bolond vagy — mondta Sztyepan — hisz várnak ott. Mihelyt az udvarba belépsz, elkapnak, ez egyszer bizonyos. Siess egyenesen az állomásra — s közben azt gondolta: „Jó dolog tanítani!"

— Szóval... ad pénzt, Olga néni? — kérdezte Pahar.

— Mondtuk, tehát — adunk.

Olga lopva Sztyepanra nézett. Egy szót sem szólt ezekben a hetekben, de ő olyan bizonyosan tudta, mintha mindent apróra elmesélt volna, hogy a fia életében valami nagyon súlyos dolog történt, ami éjjel-nappal gyötri. Azon az estén, amikor a műhelyben az a titkos gyűlés volt, Sztyepan nem aludt otthon s csak munka után jött meg.

— Hol csavarogtál? — kérdezte tőle Marfa nevetve, de Olga csodálkozva tekintett rá: más ember volt, nem Sztyepan, aki előtte állt.

Egy nap múlva mindent megértett: „Az a szemét lány" — gondolta éjszaka, amikor Sztyepan álmában panaszos, esdeklő, elviselhetetlen vékony hangon még az ő megfeszült anyai hallásának is érthetetlen szavakat kezdett hadarni. Elviselhetetlen volt, amikor Sztyepan este hazajövet önérzetből nevetgélni, mesélgetni kezdett. Ez a nevetés a sötét arcon, a fájdalomtól színüket vesztő szemek szomszédságában nagyon is rosszul sikerült.

„Büszke, rosszabb még, mint az apja — gondolta izgatottan — de egyetlenegyszer sem rúgott be, minden este józan."

S most attól tartott, Sztyepan megharagszik, megtudva, hogy ő a Verka bátyjának pénzt ígért az útra.

— Akkor menj el Verkához a laboratóriumba, mondj el mindent, tartsanak meg az emlékezetükben... Anyámnak mondd meg: az új csizmámat meg a harmonikámat dugja el. Én majd írok neki — mondd meg — hova küldje. A többi holmimat csak hordja az apám, a fekete nadrágomat megtarthatod magadnak.

— Holnap mindent elmondok, pontosan, ahogyan kívántad — mondta Sztyepan. — De a nadrágod nem kell. S ha írsz, vigyázz, elveszel: a rendőrség feljegyzi a címet.

— Úgy bizony, írni nem lehet. Odaírod a lakásodat — mint a nyulat, rögtön fülönfognak. A mi Sztyepanunk ért mindent már! — mondta Marfa.

— Megmondod Verának?

— Mondtam, hogy meg.

Lopva az anyjára nézett s elkomorodott.

— Köszönöm, Olga néni, és maguknak is köszönöm. Mihelyt az első pénzemet megkapom, megküldöm, szavamra.

— Elveszel, megmagyarázták, hogy elveszel — mondta az öreg.

— Valami emberrel küldöm meg, írni nem fogok.

— Látod, ez helyes — mondta Sztyepan s újra ezt gondolta: „Másokat kezdek oktatgatni, de akkor engem is oktattak. Zatyescsikovot is kitanítottam ma, amikor a rendőrfőnökhöz hívták. Hogy néz Vera holnap a szemembe? Belenéz! De hogy én hogy nézek — más kérdés! Erre már senki meg nem tanít."

— Felkészültél? — kérdezte Pahartól.

— Hej, jaj — mondta Pahar s fölállva toporgott kicsit a csizmájában — én szépségem! Vaszilij Szergejevicsnek, Mjata őnagyságának add át az üdvözletemet.

Mind azt gondolták: „Ez a Pahar, okvetlen leissza magát!"

S valóban leitta. A munkások, akik a pályaudvaron látták, mondták, hogy ott ténfergett az utasok közt, lármázott, sírt, esküdözött, hogy minden mérnököt agyonüt. Ismeretlen, jóakaratú bányászok odavitték őt a szivattyúhoz, aztán betuszkolták egy negyedik osztályú kocsiba a Jaszinovatába menő vonaton.

12

Az emberek különbözőképp viselik a csapást. Egyesek szórakozni igyekeznek, elűzik maguktól az átélt szerencsétlenség gondolatát: ha közeli emberük halt meg, elrakják a holmiját, minél messzebb rejtik leveleit, nem mennek be a szobába, ahol az elhúnyt férfi vagy nő fényképe függ, kerülik az emlékét, lakást igyekeznek cserélni, minél ritkábban vannak otthon, félnek az egyedülléttől. Így viselkednek a gyenge, önző emberek, a sekélylelkűek, akik nem bírják ki a nagy, tartós érzéseket és erős szenvedélyeket. Az ilyen emberek nemcsak szórakozásban, borban, kártyában és utazásban keresnek feledést, de a munkában is — különféle utakon futnak maguktól. Mások a bánatukba zárkóznak, kihívják az életet, félnek a sebüket begyógyítani, nem tudnak többé kiegyenesedni. Fájdalmuk olyan erős, hogy rettegnek a lelki felépülés gondolatától, készakarva temetik magukat az emlékezés gyötrelmébe, félnek eltávolodni tőle. Ezek az emberek önzők s bár szenvedélyeik erősek, maguk gyenge emberek. Gyenge lélek erős szenvedélyei. Vannak persze olyanok is, akiket nem ér, de nem is érhet veszteség — az erejük az alacsonyságuk, önzésük: a tervezés, felszín, gesztusok emberei. De róluk nincs mit

beszélni. Vannak végül erős emberek, akik nem futnak a fájdalmuktól, nem futnak el az élet elől. Ezek az erős emberek nem gondolkoznak és nem fontolgatnak, hanem közvetlen lelki alkatuk szerint nyitott mellel fogadják a szenvedést, de nem találnak benne vigasztalást. Megértik és átérzik az élet folyását, s az egész részének érezik magukat. Ilyen emberré lett Sztyepan. Ami éjszaka a műhelyben történt, örökös intés és önvád maradt neki. És sok idő múltán, amikor szerelmet és fájdalmat régen elfelejtett, amikor Vera emléke közömbössé vált, ezt a műhelybeli éjt akkor is ostoba és meg nem engedett dolognak találta.

Ahogy Sztyepan a laboratórium felé közeledett, kedve lett volna megállani, megfordulni, visszamenni.

Olyan nehéz volt neki, hogy nem félt nevetségesnek és szánalomra méltónak látszani, egytől félt csak: hogy megint látja Verát.

Olyannak látta, mint amikor először ment a laboratóriumba — az ablaküvegeket törülte ronggyal. Sztyepan messziről meglátta a könyökig meztelen karját, a fehér kendőcskével bekötött fejét. Az udvaron állt, nem félt a vékony réklijét cibáló februári széltől. Sztyepan egy pillanatra megállt s elfulladt a megrendüléstől. Minden fájdalmat okozott: az is, hogy ez a régi rékli; jól ismerte ezt a réklit, kapocsra járt, könnyű volt kinyitni. De fájdalom fogta el attól is, hogy a fehér kendőt nem látta korábban, nyilván nemrég vásárolta. Mindaz, ami a régire emlékeztette, fájdalmat keltett. S ami a változásról beszélt, az is fájdalmas volt. Hát még az arca, a haja, a válla! Borzasztó volt, hogy miért nem változott el egészen — az arcszíne, a termete, mozgása. Hogy történhetett meg — ez a lány, aki szerelmet nyújtott neki, most szenvedést okozott. A karja, a melle, a nyaka, a lába — minden ismerős volt rajta s ez most mind gyötörte, a lelkét marcangolta. Kisnövésűnek találta. Ez alatt az egész idő alatt igen nagynak képzelte.

Határozott, gyors járással ment oda hozzá, félt meglassítani a lépéseit.

— Vera! — szólította meg.

Vera visszanézett és megijedt. Nem örült meg, megijedt. Sztyepan látta ezt s valamiért örömet okozott neki ez az ijedelem.

Sztyepan Miskáról kezdett beszélni, elmondta, hogy ment tegnap az állomásra, mit üzent anyjának-apjának, mit mondott a ruhájáról, harmonikájáról. Látta, hogy Vera ujjai, amelyek a hidegtől, széltől és víztől vörösek voltak, egy kicsit reszketnek s hogy miközben remegésüket rejteni igyekszik, kezét a csípőjéhez szorítja. Nem nézett Vera arcába, de érezte, hogy bűnbánó, panaszos a kifejezése.

— Sztyopa! — mondta rekedten, köhécselőn.

— Mi az?

— Sztyopa!

— No mi az?

Vera hallgatott, Sztyepan is.

A lány hirtelen egy lépést tett felé, arcába nézett és azt mondta:

— Sztyopa, bocsáss meg nekem.

— Nem — mondta Sztyepan és kicsit hátralépett.

— Sztyopa — szólt szipogva a lány — mennyi könnyet sírtam el, nem találom a helyemet, nincs nyugtom, sajnállak téged és sajnálom magamat. Bocsáss meg, Sztyopa.

— Engem ne sajnálj — mondta Sztyepan.

— Sztyopka — mondta Vera csendesen, csak az ajkaival s elsírta magát.

Sztyepan a lány arcába nézett — a könnyek egymás után tódultak a szemébe s futottak végig az arcán. Sztyepan nézte a könnyeit. Áttetszők voltak, duzzadtak, nőttek, félköralakúak lettek, végigfolytak az arcán s szemében máris újabb átlátszó, sietős könnycseppek gyülekeztek. Vera látta a pillantását; rámosolygott s azt mondta:

— Ostoba vagy, mint egy kisgyerek, de én is rossz vagyok. Miért kínozzuk egymást? Sztyopa, kedvesem... — Szánalmas, alázatos mosolylyal nézett rá, aztán egész csendben, csak az ajkaival mondta: — Sztyopocska!

— Mindent elmondtam Miskáról.

— Sztyopa, én a sínekre dobom, fölakasztom magam!

Sztyepan hallgatott.

— Vigyázz, te — mondta Vera hangosan — vigyázz, megbánod, egész életedben bánni fogod.

Sztyepan megfordult, nagy, gyors léptekkel ment el onnan. Ott ment a gyár lármája, a mozdonyok üvöltése közepette. Körül minden mozgott és villant, fekete és zöld füst gomolygott s a lelkében nyugalom volt. Ez a nyugalom hirtelen jött rá, amikor szakítása Verával megszűnt jelenvaló lenni s a múltba, a már átéltbe ment át. Az első pillanatokban igen súlyos és szomorú volt ez a nyugalom. De a bánaton és egyedülléten keresztül Sztyepan annak az embernek az erejét érezte már, aki az élettől nem vár gyönyöröket, nem sértődik meg rá, hanem kész vitába szállni vele. És még egy érzés élt és erősödött a lelkében, olyan érzés, amely egyenrangú a két nagy erénnyel — az ésszel és jósággal: egyre inkább érezte, hogy a bajtársiasság, a vérség kötelékei kapcsolják egybe a világgal, a munkásokkal, az ő életükkel: olyan erős kötelékek, hogy még a személyiség hatalmas ösztönei is erőtlennek bizonyulnak előttük.

13

A Volovik-eset után a kohók körül őrök sétáltak; a mesterhez az irodába majdnem mindennap beszólt a felügyelő. Egy alkalommal a csendőrszázados is eljött. A munkásokat vallatásokkal gyötörték. Ocskaszovot a csendőrszázados látogatása után letartóztatták s három napot a fogdában töltött. Ez a három nap nagyon nyugtalan volt. Zvonkov azt mondta, lehet, hogy házkutatások lesznek, minden könyvet, iratot el kell dugni.

„De hát a tankönyvet — mértant, fizikát miért" — csodálkozott Sztyepan.

— A pálinkásbutykoson kívül — a rendőrség azt tartja — a munkásnak ne legyen semmije — mondta Zvonkov.

Ennek a keserves gabalyodásnak az előidézője pedig Miska Pahar volt, aki megszökött, nem tudni, hova. Hanem Ocskaszov igaz férfiként viselkedett. Szokásos hallgatagságát azután is megőrizte, hogy kiengedték. Munka után Sztyepannal együtt elment Pavlovhoz s elmondta, hogy vallatták a csendőrőrsön. Két nap alatt négy ízben kérdezték ki, nappal és éjjel is, utolsó alkalommal maga Ivanov százados vallatta.

— Kicsi, mint egy baba, a keze fehér, ráfújsz és elrepül — mesélte Ocskaszov. — De okos, a szeme figyelmes, halkan beszél, a tekinteted mélyére néz. Könnyebb volt nekem, amikor a csendőrök vertek, mint az ő szemébe nézni.

— Hát vertek is? — kérdezte Sztyepan.

Ocskaszov kelletlenül felelt:

— Minden volt, nem érdemes beszélni róla. Csak egyet mondok nektek. Jobb nem beszélni vele. Ha megfognak: csak üssenek, te pedig hallgass, ahogy én is hallgattam. Figyelni se figyelj rá, mindegy, úgysem jársz túl az eszén.

— De hát hogyan fog meg? — kérdezte Sztyepan és Pavlov.

— Hát például így — mondta Ocskaszov és elgondolkozott. — Én bizony nem is gondoltam, hogy ilyen emberek is vannak, mintha kötéllel kötne meg.

— És téged is befont?

— Engem éppen nem, de befonhatott volna. Kihívattak, nem, előbb két csendőr jött be: „Hogy ülsz itt, állj fel — kezed a varrásra!" Én nem engedelmeskedtem, nem is vettek rá, szóval, csak nagyon izgatott lettem, a kezem reszket, a szívem dobog, ott futkosok abban a kutyaólban; ha késem van, megölöm magam, olyan nehezemre esett.

— Ütöttek? — kérdezte Sztyepan.

— Mit kérdezed! Csak most értem, készakarva tették, a vallatásom előtt, hogy összezavarodjak. De akkor rettenetesen bántott. Nem tudtam mindjárt megérteni, hogy mit csúfolkodnak velem. Egyszóval elmúlik tíz perc, nyitják az ajtót, visznek a vallatásra: magához a századoshoz. S ő tudod milyen? Csuda udvarias, magázza az embert, nem hogy az öklével bökdösne, hanem egyenest: „Üljön le". De én a kezére nézek s azt gondolom: „Ezzel a kézzel adja rám a szemfödőt". De ő nem kérdez semmit, maga beszél: „Én — azt mondja — nem értem, mire való ezzel az ostobasággal foglalkoznia. Haszon — azt mondja — nincs belőle. Volovik mérnök, hogy egy példát mondjak, úgyis munkába állt már, a sebei behegedtek, de ha agyon is verték volna, mi értelme az egésznek: mérnök van sok, másikat állítanak oda, kegyetlenebbet, mint ő."

— Érted, micsoda szukafi? Elmondott mindent azonmód helyesen, ahogy magunk is tudjuk. Aztán azt mondja: „De lám, az efféle értelmetlen

tettből micsoda pusztulás származik; Paharnak hurok, magának — már minthogy nekem — mint közvetlen bűntársnak, szintén halálos büntetés." Mindent elmagyarázott: hogy ilyen meg ilyen törvénykönyv ennyi és enynyedik cikkelye alapján politikai céllal elkövetett merényletben való részvételért halálbüntetés jár — vagyis akasztófa. S elkezdett nevetni rajtam: „Sötét emberek maguk! Itt van a szociáldemokrata párt. Én — azt mondja — kívülről tudom az egész programjukat, ellene vagyok persze, de megértem — nagyon helyes program, természetesen a munkásosztály számára. Ezzel a programmal lehet a cári rendszer ellen küzdeni." És azt mondja: „A politikai rendőrségnek van egy tévedése. Maga úgysem marad életben — azt mondja — magának fölfedem: hiába végzünk mi ki ilyeneket, mint Pahar vagy maga, a szociáldemokratáknak igen könnyű a feleletük. Mondjuk, hogy maga szociáldemokrata, fél évet fogva tartják — aztán szabadon eresztik, ezeket az anarchistákat, terroristákat azonban kivégezzük, pedig ők nem is tesznek nagy kárt, a szociáldemokraták — ők az igazi veszedelem. De az igaz is — azt mondja — egy szociáldemokrata sohasem fog merényletet elkövetni. Tiltja a program. Vezessék elénk a politikai gyilkosság minden bizonyítékával: a keze vérben, browning a zsebében, két patron hiányzik, ott fogták el a színhelyen, de én — azt mondja — rögtön megmondom: bocsássák el; ha egyszer szociáldemokrata, ebben az ügyben ártatlan ez az ember." Értitek, hogy húzott be? Mindenfelől megkötözött.

— És te — kérdezte Pavlov — beleestél?

— Nem, gyerekek, nem estem bele — mondta Ocskaszov. — Ülök és hallgatok. Ő meg egyre beszél. Aztán meg már kérdezni kezdett, de én hallgatok. Sokáig küszködött velem, s elvittetett a cellába. „Az ügyet — azt mondja — áttesszük a haditörvényszékhez, a forradalmi szervezet tagjaival s az anarchistákkal ott egész kurtán bánnak el: bejegyezzük a kereszt- és családnevét, három napocskát vár az ember, amíg Jekatyerinoszlavlból a hóhér megérkezik."

— És te?

— Én egyre csak hallgatok. Elvittek a cellámba. Nem ülök többet egy óránál, megint hívnak: „Ocskaszov!" Azt gondoltam, a haditörvényszék elé visznek. De a kapuhoz kísértek s azt mondják: „Mit állsz, eridj!" Megyek s nem hiszek magamnak — mi ez? Miért engedtek el? Én már elbúcsúztam az élettől. És egyszeriben megértettem — már meg is botlottam, majdhogy el nem estem. Egyszerű fogás: Paharral csalt lépre, hogy a kötéltől menekülve, a szociáldemokratákról beszéljek neki. Értitek már, hogy vallatnak ezek?

Sztyepant megdöbbentette Ocskaszov elbeszélése. Zvonkovnak tehát igaza van: a vallatásnál hallgatni kell.

Egy nappal ez után a beszélgetés után Zvonkov megkérte Sztyepant, hogy jöjjön el hozzá.

Zvonkov jó hangulatban volt ezen a napon. Az asztalnál ült s kolbászt szelt egy papírdarabon. Mellette kerek, magas ukrán kenyér. — „palja-

nica". Fényes kérge csak úgy csillogott a lámpa sárga lángjában, olyan sima, kerek és ragyogó volt, hogy Sztyepan akaratlanul is megsimogatta a kenyeret.

— Iszol egy teát? — kérdezte Zvonkov.

— Lehet.

— Akkor szelj kenyeret is.

Sztyepan fölvette az asztalról a kést, beleszúrta a kenyérbe, egyenesen a közepébe, ahol egy kis mélyedés volt. Fölkapta a kenyeret, a meliéhez szorította, ingén át is érezte élő melegét, hosszú, egyenletes szeleteket kezdett vágni, könnyűeket, édes illatúakat; a kenyér likacsos volt, de jó száraz és friss. Zvonkov figyelmesen követte, hogy esnek a szeletek az asztalra s azt mondta:

— Bizony, testvér, a kenyér.

— Az ám, a kenyér — hagyta helyben komolyan Sztyepan.

Az első pohár teát némán itták meg, csak olykor-olykor pillantottak egymásra. Zvonkov a kiürült poharat oldalvást a csészealjra tette és azt mondta:

— Egy megbízás van a számodra, Sztyepan. Emlékszel, hogy utaztál Gorlovkába a levéllel?

Sztepan elmosolyodott.

— Ez a dolog itt nehezebb, mint a levél. Betűre van szükségünk a nyomdához. A betű Makejevkában van, három és fél pud körül lehet. A nehézség ez: el kell hozni onnét, ahol van, egy versztán át gyalog vinni, a bérkocsiállomásig.

— Nem nagy dolog — mondta Sztyepan.

— Gondolkoztam, gondolkoztam, ki lehetne segítségedre. Itt olyan emberre van szükség, aki egészen tiszta, mint a forrásvíz cseppje. — Vidám szemmel pillantott Sztyepanra s így folytatta: — Ilyenformán tehát estefelé kellene visszatérned, a ládát Mjatának, az olvasztárnak adod át. Egyenest hozzáviszed, a lakására. Tudod, hol lakik?

— Tudom — mondta Sztyepan.

Nagyon megörült, amikor Zvonkovtól a főolvasztár nevét meghallotta.

Zvonkov föllelkesítette. „Bizottsági tag." Ez nem volt mindennapi szó: bizottsági tag. Meg szerette volna kérdezni, hogy s mint történt, hogy a főolvasztár, ez a rideg, önfejű ember, belekapcsolódott a forradalmi munkába. De Sztyepan megértette: nem kell ok nélkül kíváncsiskodni.

— De figyelj, mit mondok most — szólalt meg Zvonkov.

Azt mondta Sztyepannak, hogy letartóztatása esetén, vagy bármilyen más helyzetben inkább a halált válassza, de erről a megbízatásról még csak említést se tegyen. Tartsa eszében, hogy minden kis célzás, egyetlen szó, amit a hozzá legközelebb állónak, legmegbízhatóbb pajtásának, anyjának mond, rengeteg embert bajba sodorhat, s a nyomdát is tönkreteheti.

A nyomda! Nemrég álom volt még. S íme egy hónappal azután, hogy Bahmutszkij itt járt, a zemsztvo-kórház felcsernője egy könyvecskét ho-

zott Zvonkovnak: s ő az ismeretes rejtjelek alapján elolvasta Bahmutszkij levelét. Ez a levél tartalmazta a szükséges címeket.

— Miért ilyen a szemed — kérdezte Zvonkov hirtelen. — Beteg vagy, mi?

— Igen. Nem érzem jól magam — mondta Sztyepan s nem zavarodott meg, bár ha más ember kérdi ezt tőle, bizonyosan égett volna a szégyentől. De Zvonkov nem értette meg őt.

— Na látod, azért is gondolkozom, kit kéne segítségül venned.

— Nincs szükségem rá, magam is elintézem. De ha már venni kell valakit, Ocskaszovot lehetne, úgy gondolom.

— Miért éppen Ocskaszovot? — kérdezte Zvonkov élénken. A kérdésben volt valami megfoghatatlan és idegesítő. Sztyepanban feltámadt a vágy, hogy védelmébe vegye Ocskaszovot, noha Zvonkov semmivel nem vádolta.

— Miért éppen Ocskaszovot? — ismételte meg Sztyepan. — Hogy miért? Elmondta nekünk, hogyan fogták el s gyötörték a csendőrök.

— Mit mondott el?

— Elmondta, hogy kínozták, faggatták.

— Hogyan?

Zvonkov Sztyepan elbeszélését hallva, megcsóválta a fejét, azután azt mondta szórakozottan:

— Úgy van, helyes, nekem elmondott már mindent. Tudod mit, menj csak inkább egyedül, testvér.

Sztyepan ránézett, Zvonkov újra azt mondta:

— Menj egyedül. Majd elintézed te azt magad is.

Sztyepannak újra kedve lett volna kérdezni valamit, de hallgatott. Hirtelen eszébe jutott múltkori beszélgetése Zvonkovval. Zvonkov megkérdezte tőle, hogy a munkások közül kit tart hűséges, kemény bajtársnak. Vera pajkos, vidám arca volt előtte. S az emberek, a hozzá közelállók, akik éjjel-nappal mellette dolgoztak, az emberek, akikkel egy életet élt le, már nem látszottak olyan egyszerűeknek és érthetőknek, Zvonkov megőszült haja, a fáradtság, amely ott ült valahol mélyen a szemében, azt mondta, hogy nem egyszerű és könnyű dolog bizottsági tagnak lenni.

Zvonkov egy füzetet húzott ki a párnája alól, átlapozta, hat egyrubeles bankót vett ki, egyiket a másik után, s átadta Sztyepannak.

— A kiadásaidra. De azt tartsd eszedben, hogy a kocsis csak a bérkocsiállomásig vigyen, onnét kézben hozod. Magához a házhoz a világért oda ne hajts.

— Honnét van ez a pénz? — kérdezte Sztyepan. — A magáé?

— Pártpénz — felelte Zvonkov.

Ahogy Sztyepant kikísérte, Zvonkov így szólt:

— Vasárnap ütöd nyélbe a dolgot. Ma kedd van. Ezekben a napokban ne jöjj össze senkivel, barátaid közül senkinek a lakására ne menj.

A szombati gyűlésről maradj el. És légy résen, az egész idő alatt vigyázz, minden utadba akadó embert jól meg kell nézned. Ki megy munkába, ki jön munkából, ki az, aki a nyomodban van.

Sztyepan elment és elgondolkozott, mennyire nem hasonlítanak ezek az emberek azokhoz, akiket gyerekkora óta ismert: akár jók voltak, akár rosszak, félénkek, vagy bátrak, érthetőnek látszottak, mint a kétszerkettő. Lám, Vera is megcsalta. És Pavlov? Az hű ember. Pártpénz! Megint nem sikerült a vegyészhez elmennie. Napról napra halasztotta. Akadályozta a körbeli foglalkozás, a megbízatások, amelyeket Zvonkov mind sűrűbben adott neki, esti találkozásai Pavlovval, a gyűlések. Sztyepan lelkiismeret-furdalást érzett Alekszej Davidoviccsal szemben. Látta, hogy a vegyész megbántódott és elszomorodott. Vagy három nappal azelőtt, hogy Zvonkovval találkozott, keményen eltökélte, hogy vasárnap elmegy a vegyészhez.

Bizonyosan azt gondolja: „Mennyi erőt pazaroltam rá, pénzt nem kértem érte, barátságból akartam segíteni neki, kiművelni, ő pedig asszonyokkal kószál, a kocsmákban borozik, kártyáért bolondul, fej vagy írást, huszonegyest játszik."

Mielőtt a vegyészhez ment volna, bele kellett néznie könyvébe: több, mint másfél hónapja nem tanult. Azért-e, mert vágyódott már a drága tankönyvei után, vagy azért, mert ezek a könyvek a nyugalom és lelki könnyűség érzésére emlékeztették, amelyben addig élt, amíg Verával a baj nem érte, vagy pedig azért, mert tüstént magán érezte az anyja szemét — az egyenlet megoldásának elmélete és szabályai rendkívül vonzóaknak tetszettek. Kiderült, hogy nem felejtett el semmit. Ha az egész idő alatt tovább tanul, nyilván elért volna már a henger térfogatáig, le tudná vezetni Newton binomiális tételét s végzett volna az elektromossággal. A tenyere viszketett a türelmetlenségtől és nyugtalanságtól. Newton binomiális tétele! Ő, Sztyepan, aki a pihenőit lopta meg, aki soha ki nem aludta magát, ilyen magasságba jutott föl! Newton binomiális tétele! És hatalmas, mohó érzés fogta el: tudni, tudni, tudni! Milyen sok időt vesztegetett el! És mennyit kell még várnia vasárnapig.

14

Virradatkor jött ki a házból s az úton leereszkedve, azt gondolta: „Hanem Alekszej Davidovicshoz megint nem jutok ma el. Hej te, micsoda história!"

Úgy határozott, hogy gyalog megy Makejevkába. A kora, sötét reggelben nem látja meg senki. A bérkocsiállomáson pedig ismerősökkel találkozhat, azok elkezdik kérdezgetni: „Miért mégy Makejevkába?" Azt lehetne mondani: a piacra, hiszen vasárnap az egész munkástelep kiürül, mind a piacra mennek. „De miért mégy — kérdezik majd — Makejevkába?" „Ott olcsóbb a szalonna, disznóhús." Az ismerősök azt mondják:

„Hazudsz, egy ár" — s egyszeriben gyanakodni kezdenek. Vagy azt mondja: „Egy ember ott olcson ad el harmonikát, megyek és megnézem." De az ismerősök azt mondják: „Hazudsz, nem is tudsz harmonikázni." Ő meg: „Csakugyan nem tudok, de szeretnék venni egyet s megtanulni." Az ismerősök akkor azt mondják: „De hisz te egyáltalán nem értesz a hangszerekhez — mi is Makejevkába megyünk, elmegyünk, megnézzük, tanácsot adunk." Ő pedig: „Minek, csak az időt vesztegetitek." De az ismerősök nem tágítanak: „Melyik utcán, melyik házban lakik a harmonikás?"

Alig virradt még. A távolból tompán búgott a gyár; fölötte a felhőkben, mint mindig, fényfoltok villantak fel. Sztyepannak furcsa volt egyedül mennie az úton. Ahogy az útkereszthez ért, megállt, visszanézett a kihalt útra s megindult — nem a gyár, hanem a puszta felé.

A reggeli köd olyan erős volt a pusztán, hogy a 4/5-ös bánya palahegyét nem lehetett látni, noha Sztyepan mindössze harminc-negyven ölnyire ment el mellette. Gyorsan lépdelt: a lélegzete, kézlóbálása, nagy lépte, még csizmájának hangos kopogása is — mind összefonódott, s a mozgás belső muzsikájának rendelte magát alá. Úgy rémlett, soha meg nem áll többé, nem szakítja meg ritmikus lépteit. Épp ezért hirtelen megállt, meg akart győződni, hogy ez az ütemes lépés, kézlóbálás, csizmakopogás az akaratától függ s nem magától megy. A szokatlan csöndességtől kellemetlen érzése támadt. Az úton, mintha félne tőle, sietve áramlott a köd. Milyen zajtalanul mozgott! Mintha teljesen áttetsző lett volna ez a köd, lába alatt az éjszakai fagytól megdermedt kemény út feketéllt, ragyogó, összevissza keréknyomokkal, de néhány lépésnyire már könnyű szürke füstben haladt, homályosan és titokzatosan, mintha köröskörül égett volna a föld. Még odébb pedig egész tömör volt a köd, nem mozgott már, hanem magas, hatalmas halomként feküdt a földön, elzárta az utat embernek, fénynek, szélnek is.

Sztyepan újból kilépett. Megint jól összehangolt zenébe olvadt minden — lépések, kézlóbálás, a fagyott földön a csizma kopogása, mély, egyenletes lélegzete is. Észre sem vette, ahogy kivilágosodott: a nap és a szél széthajtotta a ködöt; a naptól föllágyított úton, amelyet mintha verejték lepett volna el, a lépés zajtalanná vált.

Szemben egy társaskocsi jött. A kocsis himbálózva szunyókált, a viaszkosvászon ülésen pedig jól egymáshoz szorulva, illedelmesen ültek az utasok: kendőkbe bugyolált asszonyok, bekecses és feketekabátos munkások, mind szatyrokkal; nyilván Juzovkába mentek a piacra. Sztyepan megállt, kitért a társaskocsi elől, senki sem nézett rá, sem a himbálózó bérkocsis, sem az álmos utasok; csak a ló hegyezte a fülét, s tekingetett barátságtalanul a hideg, füstszínű szemével. A puszta fölött felkelt a kora tavaszi nap, a föld harmatcseppektől csillogott és zsírosnak látszott, mintha olajjal kenték volna be. Az út síma tócsái, amelyeket nemrég átlátszatlan, ólmos jégréteg pecsételt le, felolvadtak, sűrűkké és barnákká váltak, az egész utat mintha víz és sár eleven, finom bőröcskéje borította volna be. Csak a még ősszel vágott, mély keréknyomokban berzenkedett tarajosan a homályos jég. A lélegzés könnyű és kellemes lett, a köd nem korlátozta már a tekin-

tetet. A levegő egészen tiszta volt, úgy látszott, csak egy irányban maradt meg a köd: amerre a makejevkai vasmű füstölgött kéményeivel.

S egyszerre szokatlan erővel tárult fel Sztyepan előtt annak a földnek a szigorú szépsége, amelyen élt. Mintha a mellében ugyanolyan ragyogó, vidám fényszikra lobbant volna föl, mint azok, amelyek az út mentén a jégtarajokon csillogtak. Milyen drága, milyen kedves volt neki a mogorva, hazai táj!

Sztyepan reggel kilenc órakor, a gyors járástól fölhevülten, éhesen és izgatottan érkezett Makejevkába. Áthaladt a hideg laposon, a gyár tava mellett, majd egy meredek, sáros utcán kezdett el fölfelé kapaszkodni. Balra a gyár sáncát lehetett látni, a hűlő salak zöldes-fehér csorgásaival, távolabb a nagyolvasztók füstölögtek, ragyogó tűz villogott a Martin-műhely befüstölt üvegfala mögött. Ismerős szagok szálltak, az erős kénszag a salakhegy felől, az édes, fojtó, mandulára és záptojásra emlékeztető: a kokszolókemencékből. „A makejevkaiak", — gondolta Sztyepan akaratlan gúnnyal, a nagyolvasztóra s az előhevítőkre nézve. Majd minden munkás kedélyes mosollyal nézi a gyárat. S noha Sztyepan tudta, hogy a makejevkai kohók a legjobbak délen, itt a legelőnyösebb az arány a gyártott nyersvas és a felhasznált koksz között, ahogy rájuk nézett, nem tudta megállni mosolygás nélkül. „A füstje sok, a haszna kevés" — gondolta, mikor a szélroham kékesszürke, rossz-szagú leple vonta be az utcát, a csupasz fákat, a házakat, kerítést.

Kijött a templom mellett a főutcára, körülnézett a téren s bement a teázóba. A kihalt út után jó volt megint emberek közt lenni. A meleg, a kenyérszag, a mahorkafüst kesernyés szaga mintha a teázó látogatóinak izzadt arcából és vidám szeméből dőlt volna. Ebben a reggeli órában még szinte senki sem volt részeg. Csak az ablaknál ült két szürkearcú bányász s hajtogatta a súlyos badarságokat.

— Én azt kívánom, hogy teljesen... no és kész, egyenest kimondom: jobb, ha nem nyúl hozzám... én őt tudod, bizonyisten... minek a pénz... hogy én nem sajnálom... nyomja a lelkemet... én tudod, hogyan...

A vontatott, ostoba szavak nyilván nagyszerűen kifejezték részeg eszük zavart és ostoba állapotát.

A többi asztalnál azonban a piaci árakról beszélgettek, kiszedték a vásárolt holmit a szatyrokból, megmutatták egymásnak, megtapogatták a vastag nadrágszöveteket, meghajlították a csizma szárát, megkopogtatták a talpát, megnézték a homályos tükörben új sapkájukat, halk akkordokat fogtak a harmonikán, a mandolin és balalajka húrjait pengették s izgulva, hogy rossz árut vettek, s még túl is fizették, mohón követelték, hogy az új holmi minőségét s olcsó árát a többiek megdicsérjék.

„Ha most leinnám magam — gondolta Sztyepan — s a hat rubel pártpénzt elherdálnám harapnivalóra." Úgy játszott ezzel a gondolattal, mint ahogy a hídon áthaladó szerencsés és vidám utas játszik ezzel a képtelen ötlettel: „Most kéne belevetnem magam a vízbe." És készakarva bujtogatta magát: "A harapnivaló pazar, Sztyopka, az ikra vörös, nagyszemű.

mint valami bogyó, aztán sült kolbász, rántotta — tyű, hogy párolog, csak úgy fütyül a gőze, harapsz belőle, benyakalsz alaposan, veszel egy kétfogatút — és haza."

Teát ivott, egy karéj kenyérből apró darabkákat tördelt, érezve, hogy semmi sem drágább neki ezeknél a nyájas, nagykezű embereknél, akiknek erős keze a fekete fémtől és széntől lett sötét. Tkacsenko is bizonyosan így értette, amikor utolsó levelében azt írta: „Kedves munkástestvéreim és barátaim."

Kiment a teázóból s a lisztesbódék felé tartott. Ott a deszkacímtáblán megtalálta a keresett utcát s a házszámot. Az udvaron valami elbúsult kutya járkált leeresztett fejjel, oda sem fordult az idegen felé; a tornácon egy telt, rózsásorrú, kövér macska ült, a szemét behúnyva az oldalát és mellét süttette a napon. Olyan békés és nyugodt volt minden, Sztyepan akaratlanul is azt gondolta, hogy nem abba az udvarba került s megállt és körülnézett. A konyhaajtó kinyílt, egy barátságtalan hang azt kérdezte:

— Maga mit keres itt, fiatalember?

Sztyepan odament a tornáchoz, érezte, hogy hirtelen hevesen verni kezd a szíve. Épp ezért túlságosan lassú hangon s túl széleset ásítva, kérdezte.

— Ivan Makarovics Luginyin itthon van?

— Á? Itt van — mondta az asszony és kinyitotta az ajtót.

Egészen kisnövésű asszony volt, sovány, nagyorrú, mint egy kékszoknyás állatka, amelyik a hátsó lábára állt. Mellette egy fiúcska állt, arca nagyon hasonlított az övéhez.

— Vezesd be a lakóhoz — mondta az asszony a fiúnak s a fiú az új krómcsizmájában gyorsan elkocogott.

— Mintha patája volna — mondta nevetve az asszony — ma vettem neki a piacon.

A fiú megállt az ajtó előtt, összeráncolta a homlokát s azt mondta:

— Itt van.

Sztyepan bekopogtatott.

Egy szempillantás alatt fölmérte a gazdát — az pedig Sztyepant. Ivan Makarovics huszonnyolc év körüli ember volt. Elég hosszú haja, amelyet elválasztva hordott, a füle alá ért. Nagy orra volt, szeme vidám, nyaka fehér, mint egy telt asszonyé, oldaltgombolt inggallérja nyitva. Sztyepan erős izgalma ellenére is azt gondolta: „Íme egy diakónus atya!"

— Mi jót hozott, fiatalember?

Sztyepan gyorsan mondta, nem a megszokott hangján, hanem úgy, mintha más beszélne:

— Remete üdvözletét küldi Dasa néninek, elküldött magához, hogy a vörös koffert a zöld zárral elhozzam.

A házigazda csodálkozva hallgatta és Sztyepannak szörnyű érzése támadt: hátha Ivan Makarovics fölkacag. „Mit akarsz te, bolondozni jöttél? Miféle zöld zár, meg miféle remete?"

De Ivan Makarovics komolyan mondta:

— Üljön le, elvtárs, pihenjen kicsit. Magát ki küldte — Dasa néni? Ő hol lakik most?

A szeme nem nevetett többé, ahogy hirtelen az ajtóra nézett, a folyosó zajára fülelt, tekintete súlyos lett s nyugtalan. Sztyepan válaszát meghallgatva, bólintott s átment a szomszéd szobába. Nem, itt nem lehet játszani. Nincs az életben komolyabb dolog, mint ez: a politika dolgai!

Körülnézett a szobában s azt gondolta: „Mennyi könyv, a falra erősített kékszínű tervrajzok, a szekrény mellett hosszúszárú csizmák. Bizonyára mérnök vagy technikus a kohóban. Ez mindig csodálkozásra késztette s megzavarta: emberek, akiket ilyen mély lelki ügy fűz össze — a fejükkel és életük szabadságával felelnek érte — s egymásnak még az igazi nevét sem ismerik, azt se tudják, kit hogyan hívnak. Az egyik — Remete, a másik — Kaszjan, a harmadiknak meg épp női neve van — Dasa. Zvonkov épp mesélte, hogy Kuznyecovnak, a neves szónoknak, akit, mint a gorlovkai fölkelés részesét, Tkacsenko-Petrenkóval együtt végeztek ki, senki sem tudta a valódi nevét: Zubarev — álnév, Kuznyecov — álnév, még a Mark is csak álneve volt, családi nevét nem is lehet tudni. Külsejére zsidó, de hogy mi — nem ismeretes. A szociáldemokrata munkáspárt tagja — ennyi, amit tudni lehet.

Ivan Makarovics ezalatt bejött, egy fölpattogzott vörösfestésű faládát hozott a kezében. A falusi parasztok jönnek ilyen ládával a bányába. Óvatosan, látható erőlködéssel állította a kis ládát a padlóra, úgyhogy fehér arcát közben pír lepte el.

— Igen tekintélyes súlya van. Mihez van kedve inkább, elvtárs — pihen egyet, vagy rögtön fölkerekedik? — kérdezte.

— Minek pihenjek? Máris indulok — felelte Sztyepan.

— Akkor hát minden jót és szerencsés utat — mondta Luginyin s megszorította Sztyepan kezét.

Egymás szemébe néztek és egyszerre mosolyodtak el.

Sztyepan gyorsan lépdelt az utcán a bérkocsiállomás felé.

„Jó kis koffer! — gondolta, amikor másodszor cserélte meg a kezében — Jó lenne, ha szén volna, de ez ólom, ha az isten szerencsét ad hozzá: komolyabb fém a vasnál. Én talán előbb fölőrlődöm."

A kocsisok egyhangúan mind ugyanazt jelentették ki:

— Menj tovább, menj csak tovább, nem a te zsebednek való.

— De hát mennyi? — kérdezte Sztyepan.

— Három rubelt megadsz?

— Félrubel az ára

— Akkor hát menj félrubelért.

A fiakeresek azt tartották, hogy a faládás legények gyalog is mehetnek, kényelmetlen is volt nekik egy szezonmunkást, egy parasztlegényt vinniük, aki most jön az éhező faluból, hogy a tükrös csizmára, a szürke lovacskára valót megkeresse.

A bérkocsisok — mind tehetős emberek — megalázónak tartották, hogy egy vörösládás málészájúért, aki az orlovi vagy szmolenszki kormányzó-

ságból jön, a lovat Juzovkába hajtsák s a kellemes beszédet megszakítsák. Az a félrubel nem nagy boldogság. Sztyepan végigment az egész soron: a csuklyás fiatal legényeken, a dülledt szemű kerek kubáni sipkás bajuszosokon, a szúrós szakállal benőtt szürke öregeken, akik fényes, merev vadmacska szemmel mondták ki az ostobán magas árat: három rubelért, háromért és egy félért.

Amikor Sztyepan alkudni próbált, mérgesen rászóltak:

— Menj innen, gyalog is odajutsz.

Egy kicsiny, sápadtképű legényke azt ajánlotta suttogva Sztyepannak:

— Alkudj velük, vademberek ezek,

Sztyepan megállt, elgondolkozva. A tér közepén, közvetlenül a lábánál, a trágyagombócokban vájó verebek zajongtak.

„Három rubelt fizessek? Csakhogy ez nem közönséges pénz. Pártpénz!"

Gyalog indult el Juzovkába. A hegyről leereszkedni eléggé könnyű volt. Csak az árnyékos helyeken csúszott a sáros jégen a lába s kellett nagyon óvatosan mennie; ettől a térde elfáradt s a lábikrája fájni kezdett. Körülbelül egy versztát ment. Most már a domb sáros lejtőjén kapaszkodott, nehezen zihálva; megtörülte a homlokát s azt gondolta: „No csak rajta." Ahogy a dombon fölfelé megállt, levette sapkáját, letörölte az izzadságot, de most már nemcsak a homloka, hanem a feje, haja is átnedvesedett. Előtte volt a pusztai út, a poshadt, ragadós, pusztai út, széltől rücskös, nagy, sárga tócsáival. Sztyepan a földre állította a ládát és megkoppintotta ujjával a fedelét.

„Négy pud, vagy akár öt is" — gondolta. A makejevkai gyár ott volt egész közel. mintha nem is tett volna meg egy nehéz útdarabot, s mennyi út volt még előtte — az első kis híd, a második hidacska, aztán megint a vashíd, aztán a vasúti pályatest, aztán még mindig csak a 4/5-ös bánya, ott is mekkora utat kell még megtenni, a városban is egy jó darab — a gyár mögé. Pedig lám, erről a helyről az első hidat sem látni, s az első hídtól a másodikig nem kevesebb, mint négy verszta járás.

Újra visszanézett Makejevkára. Ott a templom, balra tőle — a bérkocsiállomás. Vállára henterítette a ládát és ment a földet nézve. a szárazabb utat keresgélve. A láda erősen nyomta élével a vállát, de Sztyepan nem lázongott a teher ellen.

A nap ragyogóan sütött, s a levegőben, amikor a hideg szél elcsendesedett, melegség érződött. A kövér, felhevült föld, mintha megcsalná az embert mozdulatlanságával: nyugalma alatt az ember millió gyom, pusztai növény győzelmes mozgását sejdítette, amely mind élne már, szívja a sót, makacs. állhatatos, erős s a föld színére igyekszik föltörni.

Épp ilyen tavaszi napon mentek ki sétálni Verával a tóhoz s Vera a mellére vonta a tenyerét. Aztán ott ment Vera mögött, a lábát nézte, vörösfülű cipőjét, s a szíve még erősebben vert, mint most, s lihegett, noha nem volt betűvel teli láda a vállán. Mikor volt ez? Nyolc-tíz évvel ezelőtt? A nap még ott volt az égen, kiment az udvarra, Alekszej Davidovics leckéje járt az eszében, azt próbálta megállapítani, besötétedik-e hamarosan.

Aztán ott ültek a kemence mellett, téglaporral tisztította a kést, a serpenyőt és Vera arca egészen közel volt az ő arcához. S az emlék olyan fájón perzselte, mintha Vera nem ment volna még el, itt lenne mellette, szinte kedve lett volna megszólítani: „Verka!" Azon a napon szerzett tudomást Zvonkov érkezéséről. Hogy megváltozott minden azóta! Összekerültek, éltek, kószáltak, hova nem mentek együtt, egyszer még az étterembe is bementek — hány éjszakát töltöttek Nyuska szobájában! S mindennek vége lett. Pedig egy év múlt csak el. Ha akkor megkérdi, mi lesz pontosan egy esztendő múlva? Tiszta dolog, mondta volna: az asszonnyal vasárnap a piacra megyünk, anyámtól külön lakunk majd. Most meg itt megy a pusztán, viszi a ládát a titkos betűkkel s mindaz mintha nem is lett volna.

Elhatározta, hogy pihen egyet. Szárazabb helyet választott, leállította a ládát, ráült és dohányozni kezdett. Súlyos munkához szokott keze, amely sok ezer pudot hurcolt már odébb, a túlságosan nagy és hosszantartó erőmegfeszítéstől reszketett kicsit, elgémberedett ujja rosszul szolgált, pontatlanul szakította a cigarettapapírt, a mahorka egy része a dohányzacskóból a papírvályú mellé szóródott.

„Ez aztán a ládácska" — gondolta Sztyepan.

Szép lassan füstölt, annyira, hogy szippantástól szippantásig a cigaretta majdnem hogy elaludt. S noha a cigarettát legvégéig szítta, meg is égette már az alsó ajkát, a fáradtság nem múlt el. Az út még nehezebbé vált, egészen elromlott, a ragadós sárból igen nehéz volt a lábát kihúzkodnia.

Sztyepan lusta volt már az útban válogatni, átgázolt a tócsákon, lassan tapogatta ki csizmájával a sár fenekét, a sűrű sárga vizet szétfröcskölve.

Néha alig tudta a lábát a földre tenni — a keze, lába elgémberedett. A második híd után annyira kimerült, hogy abbahagyta a dohányzást — kétvagy háromszáz ölet haladt, leült a ládára s a fejét lehorgasztva, térdére rakott kézzel ült ott. Úgy rémlett neki, hogy igen hosszú, sok napi út áll előtte s ettől egész közönyössé vált. Keze, lába magától mondta fel hirtelen a szolgálatot, ilyenkor leült és pihent egyet. Amikor a harmadik vashidacskához ért, beállt a szürkület. Eszébe jutott, hogy amikor Alekszej Davidovics első leckéjére igyekezett, előbb akart az udvarába érni, mint a nap lenyugszik; a nap rég lenyugodott már s ő egyre ment csak az utcán, a homályban. Nem, már nem jut el a vegyészhez. A sötétben a menés nehezebbé vált, a sár pedig nem fagyott meg, bár hideg, télr szél kezdett fújni. Egy helyütt Sztyepan rosszul lépett és elesett, a láda odalódult s megütötte a lábát. Sztyepan soká ült ott, kifújta magát s a lábát tapogatta. Amikor a fájdalom elcsitult, fölkelt, a ládát a vállára lódította s tovább vánszorgott. Hirtelen elmosolyodott s azt gondolta: „A fiakeresek leshetik a pénzt!"

Ment s nem látta az alig észrevehetően kékbejátszó tavaszi csillagokat. Ment s nem gondolt semmire, ment s nem várta már az útja végét. De hirtelen megörülve és meglepetten állt meg: a szétdúlt bánya sötét aknatornya mögött a gyár lángjai tűntek föl, a villany fehér fénye a bányász- és gyártelep sárga tüzecskéi. Sztyepan ott állt, a gyárak, a telepek, a város fölött, a dombon, lábánál a völgyben rengeteg láng hunyorgott. A gyár-

ban most eresztették ki a salakot. Körül minden fényben úszott, rózsaszínűvé lett, világossá, a kohók fölé magas szikraoszlop emelkedett, a szél lenyomta, az szétszóródott, mint egy hullám az égen; s ugyanaz a szél hozta az átfúvás ünnepélyes, fenyegető búgását is. Lángok tucatjai, ezrei játszadoztak, hunyorogtak és ragyogtak odalenn. Az egyik — ragyogó erős, a másik — félénk, bátortalan, a kis homályos üvegen át alig lehetett látni. Mennyi nép! Hány ezer váján, vasöntő, olvasztár, hengerész, lakatos, ács, salakos, fúró, lőmester, lóhajtó, házi munkás, öntőcsatornás, adagoló — mennyi munkásember él odalenn! Egy részük most feküdt le, a másik kusza, meghitt beszédet folytat, a harmadik sétál, a negyedik lassan rakva össze a sárga mécsnél a szavakat, valami könyvet olvas, az ötödik éjjeli váltásra készül, gyermekeivel tréfál. Sztyepan pedig ott állt a munkásváros fölött, vállán a nehéz és dicső teher: az ólombetűk. Abból majd igaz szavakat raknak össze s szétviszik Juzovka, Gyebalcev, Putcsenkovaja, Providansz, az „Ivan" és „Szofja" fölé... Ő, Sztyepan Kolcsugin hozta a hatalmas munkásvárosba ezt a vörös faládát a vállán.

Bizakodó lépésekkel ereszkedett le a dombról, a legrövidebb ösvényen ment a főolvasztár háza felé. Az úton senkivel sem találkozott. Nem tette meg még a fele utat sem odáig, amikor megállt az ívlámpa alatt. Kedve jött megnézni a hat egyrubeles bankót, amit Zvonkovnak visszaad. Alig állt meg, a fáradtság megint elömlött rajta, erőt kellett vennie magán, hogy le ne üljön a földre. Elaléló ujjal nyúlt be a zsebébe s hirtelen hangosat káromkodott; a pénz nem volt a zsebében, valószínű, az a résztvevő legényke lopta el, mialatt Sztyepan az állomáson a bérkocsisokkal alkudozott.

15

Bahmutszkij látogatása után a bolsevikok működése szélesebbkörű fejlődésnek indult. A betegpénztárnál a vezetőségi választások nekik szerezték meg a többséget, az illegális gyűlésekre egyre több gyári munkás járt el, kapcsolatot létesítettek Makejevkával, a Voszkreszenszkij bányával, Szmoljenkával. Az illegális munkába törzsökös munkások, éltesebb emberek is bekapcsolódtak, akik a gyárban és bányában igen tiszteltek és ismertek voltak. Amikor a nyomda dolga kezdett rendbejönni, még több lehetőség nyílt. Most már nemcsak ábrándozni lehetett a politikai tömegmunkáról, hanem valójában csinálni is, emberek százaira hatni, nagy politikai cselekedetre ösztökélni őket.

A nyomda berendezését Zvonkov vállalta magára. Ez a dolog nagyon bonyolult és veszélyes volt. A kicsiny nyomtatógépet, amelyet Jekatyerinoszlavlból hoztak. Lafer cipész kocsiszínében őrizték. Zvonkov tudta, hogy a jekatyerinoszlavli titkos rendőrség letartóztatott egy fiatal munkást, Anatolij Ivanovot, aki ezt a gépet, mielőtt a donyeci területre küldték, a padlásán rejtegette. Ivanov makacs tagadásával magára haragította

a csendőröket s ezért, noha bizonyíték nem volt ellene s hathónapi fegyencszázaddal megúszhatta volna, azzal vádolták, hogy letartóztatásakor fegyveres ellenállást tanusított a rendőrség tisztviselőivel szemben. Egy rendőr azt vallotta, hogy Ivanov konyhakéssel vetette rá magát s a törvényszék Tolja Ivanovot nyolcévi kényszermunkára ítélte. Zvonkov azt is tudta, hogy a szedőt, aki sok hónapon keresztül a Don melletti Rosztovban egy nagy nyomdából egy-egy marék betűt hozott el s ilyen módon néhány pud értékes ólmot szedett össze, szintén letartóztatták s az arhangelszki kormányzóságba küldték. Tudta azt is, mennyi fáradságba került mindazt, ami a nyomdához szükséges, egy helyre összehozni. És megrémítette, hogy most, amikor az erőfeszítések és áldozatok minden eredménye egy kézre van bízva, egy helytelen mozdulat vagy óvatlan szó miatt minden összeomolhat. Érezte, hogy a csendőrszázados homályos, közvetett gyanúperrel él s Zvonkov néhány jel alapján nagy tisztelettel viseltetett a százados nyomozóképessége iránt. Látta, hogy fő figyelmét a bolsevik szociáldemokratákra kezdi fordítani s mesteri könyörtelenséggel és furfanggal szervezi meg a provokáció rendszerét.

Zvonkov hosszú órákon át gondolkozott az embereken, akiket a nyomda szervezésébe be kellett vonni. A legkisebb gyanú, nem is gyanú, a gyanú árnyéka — s ő azt mondta magában: „Nem, testvér, nem gondolok semmi rosszat rólad, de jobb lesz, ha várunk veled."

Ily módon sokféle veszedelmet sikerült elkerülniük. Ez hatalmas erőfeszítések árán történt. A cár hű emberei, akik fegyvert, pénzt, hatalmat, s a börtönök kulcsát tartották a kezükben és a rideg bírói jogot, sokat adtak volna, hogy a titkos bolsevik nyomdát fölfedezzék. Nem fedezték fel, de Zvonkovnak hunyorogni kezdett a szeme, mintha porszem nyugtalanította volna. Még Kaszjan sem tudta pontosan, hogy a nyomda az Első-sor végén van a rongyszedő udvaron, ahova egy dagadt, felkötött fogú öreg fuvarozta nyikorgó szekerén napról napra a nagy halom rosszszagú rongyot. A rongyszedő udvaron egy hájas, szeplős asszony uralkodott, negyven-negyvenötéves. Mindig kócos, világos-vörös haja ragyogott a napban, undorító vékony hangon riasztgatta a fiúkat, akik a ferdén álló kerítéshez lopakodtak. A szomszédok nem szerették kicsinyessége és fukarsága miatt, elítélték, hogy egyetlen fiát, aki már egészen felnőtt legény volt, nem engedte el sétálni. Még a rendőrőrmester, egy idősebb, népes családú, folyton pénzzavarban levő ember is elkerülte, hogy özvegy Szerdjucsenkónéhoz a járandóságáért bemenjen. Az őrmester nem bírta az özvegy átható hangját, nem bírta a rongyhalomból, s a kötelekre függesztett, kígyók százaiként lengő vörös, kék, sárga rongydarabokból áradó bűzt és nem szenvedhette a láncával csörgő kövér kutyát.

„Hogy égjen meg a rongyaival s a félrubelével együtt, a boszorkány" — gondolta az őrmester, ahogy a kerítése mellett sietve elhaladt s csizmájával mérgesett rúgott a kutya eltátott, sötétvörös és nedves torka felé, amely kielégítetlen vadságában kész volt fát és földet falni.

Április elején elhatározták, hogy egy röpcédulát bocsátanak szét a gyárban s a környező bányákban.

Kaszjan és Zvonkov éjnek idején találkoztak a patikában. Kaszjan a magas pulpitusnál állt, amelyen a recepteket írják, kezében ceruza. Zvonkov könyökével a pultnak támaszkodott, Kaszjan arcába nézve figyelmesen hallgatott. Összeszólalkoztak; talán most először, amióta a bizottságban együtt dolgoznak. Az ok nem volt jelentékeny, de a beszélgetés elég hevessé vált és sokáig tartott. A május elsejei felhívás szövegén vitatkoztak. Végül is megegyeztek. Kaszjan hangosat sóhajtott és széttárta a karját.

— Elég lesz már, Dasa néni — mondta — elég, Dasa néni. Jól van, téged le nem torkol az ember. Jellemed az van, akár a vas.

Zvonkov elnevette magát.

Kiment a gyógyszertárból, az ajtó megnyikordult, a csengő felcsörömpölt. Ott állt a lépcsőkön, jobbra-balra nézett — az utca kihaltnak látszott. Az árnyékban, a gyógyszertárral szomszédos tornác eresze alatt mintha egy sötét alak állt volna. Zvonkov fölfelé ment az Első-soron, a házával ellentétes irányban. Miután vagy harminc lépést tett, visszanézett s látta, hogy a sötét alak — árnyék csak, amelyet egy oszlop vetett a falra. Lassan ment, átgondolta, amit Kaszjannal beszélt, hallgatta a poros járdán megcsikorduló lépéseit s az úton kúszó hosszú árnyékot nézte. Sztyepan Kolcsugin egy-két év alatt felnőtt ember lesz. „S ő majd megírja" — gondolta. Kaszjan szavai merültek fel benne: „Jellemed az van" és elmosolyodott. Igen, jelleme az van. Eszébe jutott egy eset a jekatyerinoszlavli börtönben. Egy Tyimofej nevű munkás a vallatásnál kiadta az egész szervezetet, megmutatta a helyet, ahova az ötös évi fölkelés után az olajjal bekent vitorlavászonba varrt szuronyokat elrejtették. Erről csakhamar a cellában is tudomást szereztek. Elhatározták, hogy törvényt tartanak Tyimofej fölött. A bíróság elnökéül Zvonkovot választották. A bíróság két tagja, Joszif, a lengyel diák és Zilberblat az öreg eszer megsajnálta Tyimofejt. Zvonkov azonban nem volt szánalommal iránta. Tyimofej alávetette magát a bíróság döntésének: az ellenőrzés alatt nem kelt föl a priccsről és gorombaságokat mondott a felügyelőnek. Bevitték az egyesbe. Amikor az egyesbe vitték, Zilberblat átölelte és elsírta magát. Zvonkov azt mondta: „Ne haragudj, testvér, de másképp nem lehet" — s úgy tett, mintha nem vette volna észre Tyimofej odanyújtott kezét. Joszif ezután egész éjszaka sírt s a cellabelieket nem hagyta aludni.

Reggel a séta idején a földszinti foglyoktól megtudták, hogy éjszaka az egyesben valaki fölakasztotta magát: Tyimofej becsülettel végrehajtotta az ítéletet.

A május elseje előtti nap a gyárat, a bányákat, a munkástelepet kiáltvánnyal árasztották el. Valaki teleszórta velük a műhelyeket, ott találták a műhelyöltözőkben a tiszta ruhában, a féloldalra dőlt szürke kerítésekre, a gyárfalra, a távíróoszlopokra ragasztották, ott lelték a munkás-

viskók ajtaja alatt, az artyel-szakácsnék a kosaraikban fedezték föl, még a rendőrség falára is ragasztottak egy kiáltványt.

A gyárban megerősítették a rendőri készültséget. Rendőrök jártak-keltek a gyárudvaron, ott ültek a gyári bánya őrsége mellett, félénken tekingettek a Martin-műhelybe. Elég volt, hogy öt-hat munkás néhány percre összegyűljön, a rendőr odament s rájuk szólt.

— Gyerünk dolgozni.

A városban uralı kozákok nyargalásztak; ásítozva, beszélgetve nézegették a járókelőket. Mintha egész elaludtak volna lassú, csuggedt lovaikon, majd hirtelen felriadva, kiáltozva, nyergükben felszökdelve, korbácsukkal csapkodva, egyik saroktól a másikig vágtattak: mintha szörnyű álmaik lettek volna, s azokat kergetnék szanaszét. Mindenki félt tőlük, még a sárosbozontú komondorok sem ugattak ezek után a széltől és naptól lebarnult képű, széles pofacsontú lovasok után. Az igazgatói kapunál a szokásos két rendőr helyett négy állt, a Balfour-kert fala mentén esetlenül sétálgattak az ingusok, nem szokták meg a gyalogjárást. Lekergették a járókelőket az ösvényről, amely Balfour háza mellett vitt el. A munkások sietség nélkül, mogorván mentek el onnét, de a szatyros asszonyok haragósan és vidáman szitkozódtak, mielőtt belenyugodtak volna, hogy kerülőt tegyenek. Az ingusok kiáltoztak, hófehér foguk és fekete szemük csak úgy villogott.

A kiáltvány arra szólította föl az embereket, hogy május elsején ne dolgozzanak, a gyárban azonban az általános sztrájk nem sikerült. A májusi felvonulás elmaradt. Két- vagy háromszáz munkás kiment a ligetbe, ahol gyűlést akartak tartani, de a ligetben több rendőr volt, mint fa, s a szántóföldön, nyilván intelmül, egy lovas osztag gyakorlatozott: a lovasok egymás után vágtattak el kivont karddal, az arcuk állatian eltorzult, szablyájukkal egy ölnyi ragyogó kört írtak le, a vesszőket vagdosták, egyre lassuló menetben nyargaltak tovább, közben arcuk is visszanyerte a szokásos emberi kifejezést, mint a víz, amely a zuhatagban fölforr s újra a folyamágyba esik.

A gyakorlatot vezénylő tiszt figyelmesen nézegette a mezőt elkerülő munkásokat. A rendőrfőnök helyettese gúnyosan nevetett, úgy figyelte, amint a munkások sietősen, körül sem tekintve, végigmennek a ligeten, amelyben sűrűn és fesztelenül köhécseltek a rendőrök. A munkások félkört írva le, visszatértek a városba vezető útra. Ezen az úton az utolsó városi háztól egész a ligetig, ügetve és lépésben kozák patrujok jártak. Elég volt néhány munkásnak megállnia s a kozákok már odavágtattak.

A munkások emelkedett hangulatban voltak ezen a napon, tiszta ruhában, frissen borotválva, néhányan még nyakkendős ingben is, új mici- és katonasapkában. Nem tértek ki a kozákoknak, sokáig oda sem figyeltek a kiáltozásra, cigarettát sodortak, rágyújtottak, egymással beszélgettek, amig csak a korbácsukkal hadonászó kozákok rájuk nem rontottak. S noha a gyár nem sztrájkolt s a májusi felvonulást a rendőrség és katonaság megakadályozta. — a munkásünnep megvolt és sikerült. Az öröm és

izgalom átérzésében volt az ünnep, amely ezer meg ezer gyari es bányai munkást járt át ezen a napon, a kiáltvány merész szavaiban: ott volt az ünnep. A nap szeles és hideg volt, az égen gyorsan szálltak a szakadozott felhők, a földről pedig minduntalan porörvények emelkedtek; a napsütést hirtelen hideg, borús árnyék váltotta fel s a homályt elűző, erős tavaszi fény ugyanilyen erővel és hirtelen lobbant föl az úttesten, az ablaküvegeken, a cégtáblák arany betűin. S ez fokozta csak az izgatott, békét és csöndet nem ígérő munkásünnep benyomását.

Május elsején este Afanaszij Kuzmics esztergályos lakásán gyűltek össze az emberek. A nagy, terítetlen faasztalhoz ültek és félszegen mosolyogtak. Kényelmetlennek érezték az ünnepi ruhát, amely húsvétra, karácsonyra, a nagy ivásokra és bőséges pirogokra emlékeztetett.. Afanaszij Kuzmics ott ült az asztalfőn, ingét dúsbojtú zsinóröv vette körül. Ez az ünnepi öv Sztyepant gyermekkorára emlékeztette. Az asztalnál olyan munkások ültek, akik a körbe is eljártak: Ocskaszov, Szilantyev, Szaveljev, Pavlov; voltak mások is, nyilván városiak, akiket Sztyepan nem ismert, vagy akiket ismert ugyan, de most látott a gyűlésen először. A sarokban, a szomszéd ház falára nyíló sötét ablak mellett Aljoska ült, Afanaszij Kuzmics unokája, igen sápadt és sovány, arca — ahhoz képest, hogy tizenkilenc esztendős fiatalember volt, furcsán közönyös és fáradt. Sztyepan odaült hozzá, de a beszélgetés nem ment. Aljoska csüggedten és alázatosan pillantott rá. Akármit mondott Sztyepan, mindent sietve helybenhagyott. Amikor pedig Sztyepan megkérte, mondja el, hogy éltek Gorlovkán, Aljoska megzavarodott s azt mondta:

— Nem is tudom, hogy mondjam el.

— Hogy nem tudod? — kérdezte Sztyepan, újra abba a leereszkedő és fölényes hangnembe esve, amely valamikor gyermekkorukban állandósult közte és Aljoska közt.

— Hát dolgoztam. tettem-vettem, felsöpörtem az udvart, most meg lakatossegéd vagyok a mechanikai műhelyben — mondta sietve Aljoska.

— No és még? — kérdezte Sztyepan.

— És kész — felelte Aljoska.

— Tényleg? Írni, olvasni tudsz?

— Egy kicsit. Most már bizonyosan elfeledtem.

— Bizonyára iszogatsz?

— Megesik — mondta Aljoska és elmosolyodott.

Utolsóul Vaszilij Szergejevics Mjata érkezett meg. Komoran és boszszúsan lépett be, mintha erővel hozta volna ide valaki, méltósággal és hallgatagon ült ott. Sztyepan minduntalan rápillantott, elcsodálkozott, hogy a nagyolvasztónak ez a hatalmas, alázathoz nem szokott gazdája, aki nem ismerte el a tudomány hatalmát, nem fél senkitől. az igazgatónak gorombaságokat mond. milyen illedelmesen ül az üres, terítetlen asztal mellett. hatalmas, nyugodt kezeit a térdére rakva s Kaszjan elbeszélését hallgatva. Hol bólintott egyet. Kaszian szavait helyben hagyva, hol hirtelen bosszúsan oldalt pillantott s köhécselt, mintha vitába készülne szállni. Ilyen

volt azon az éjszakán is, amikor Sztyepan a vörös ládát elhozta hozzá. Izgalomba jött, tejjel itatta Sztyepant, bevitte a ládát a szobába, ágya alá dugta s arcáról nem tűnt el közben a haragos kifejezés.

Kaszjan nem sokat beszélt. Elmondta, honnét ered május elseje megünneplésének a szokása, elmondta, hogy ezen a napon a világ minden országának a munkásai vörös zászlók alatt vonulnak ki az utcára — az angolok Londonban, az angol fővárosban, a japánok Tokióban, a franciák a francia fővárosban, Párizsban, ugyanígy a svédek és németek. Azt mondta, hogy az orosz proletariátus hatalmas erő, ő vezeti a parasztságot az önkényuralom ellen a harcra, s beszédét ezekkel a szavakkal fejezte be:

— Éljen a demokratikus köztársaság, éljen a nyolcórás munkanap!

Kaszjan hamarosan elment, de a munkások csak halogatták az elszéledést. Sajnálták megbontani a szép hangulatot s hazamenni a szokott életükbe. Mosolyogva, össze-összepillantva hallgattak.

Elsőül Kugyis szólalt meg, egy vállas zsidó, városi cipőfelsőrész-készítő. A szóvégeket énekelve ejtő, vontatott hangja, az r-betű raccsoló ejtése (az elvtárs szót igen furcsán elvtáhsnak ejtette) kezdetben összehunyorításokra és nevetgélésre ingerelte a többieket. De torz orosz nyelven mondott szavainak megható s a munkásokat közelről érintő értelme volt.

— Az jut most az eszembe, elvtársak, hogyan ünnepeltem én a május elsejét abban a kis helységben, ahol akkor dolgoztam, amikor még fiatal voltam. Ott magam voltam a gazda, magam a munkás, bezártam lakatra a viskómat s kiültem a lépcsőcskére — ez volt az általános sztrájk. Azelőtt meg Minszkben éltem, ott egy nagy gyárban dolgoztam: a híres Lev gyárosnál. Szolomon Lev. Az áruja Varsóval konkurrált, de mi tizenhat órát dolgoztunk — reggel hatkor álltunk munkába s este tízig. S ez még semmi sem volt, mert Kozelszkij női szabónál szombatig dolgoztak, bizonyisten, hat napot gyötrődtek nála az emberek a műhelyben, négy vagy három órát aludtak a padlón, csak péntek este engedte haza őket a gazda; a fegyencek jobban néztek ki, mint ennek a gazdának a munkásai: többen vakultak meg, mint nálatok a kemencénél. Éjjel háromig dolgoztak, kanócnál, mécsesnél, csak a szabász dolgozott ötágú gyertyánál.

Mi, a Lev cipészei, gazdagoknak tartottuk magunkat: először is mindennap hazaengedett aludni, azután meg sokkal jobban is fizetett. Én akkor még kisfiú voltam — nemigen értettem a munkát, de huszonnégy kopejkát kaptam naponta. És mégis, amikor Kozelszkijnál május elsején végre sztrájkba léptek, hogy támogassuk őket, mi is sztrájkolni kezdtünk és együtt mentünk az utcán. Lev akkor azt mondta nekem: „Te koszos, semmihez nem értesz s többet kapsz tőlem, mint Kozelszkijnál a szabó — még te is akarsz tőlem valamit?" És nem volt mentség, haza kellett utaznom Minszkből a mi kis községünkbe. Picinyke helység, talán ötven, vagy talán száz ember él benne, de munkás csak magam voltam. A május elsejét is magam ünnepeltem minden évben. Hiszen ez a munkásnép ünnepe. Magam! Reggeltől csukva tartom a műhelyem, tisztán megborotválkozom,

jó ruhát veszek fel, vörös kendőt tűzök egy botra, s végigmegyek a községen, át a pagonyon, a folyó fele. Leülök a partra, kiiszom egy palack sört, megeszek egypár kemény tojást s megyek vissza, át az egész falun a vörös zászlóval. De harmadéven megjött Minszkből Lachmann, a bádogos a fiával s akkor már együtt mentünk.

Kugyis halk hangon mesélt, mindannyian együttérzéssel pillantottak rá, türelmesen kivárták, amikor az orosz szavakba belezavarodott.

— Hát ilyen volt május elseje — fejezte be Kugyis, karját széttárva s felállt.

— Hová mennétek — mondta Afanaszij Kuzmics. — Be lehet a szamovárocskát gyújtani s szépen elbeszélgetünk.

— Miért ne, üldögélhetünk egy kicsit — mondta Szilantyev — el lehet menni a boltba, hozni valamit...

— Majd én elszaladok — mondta sietve Aljoska.

Afanaszij Kuzmics összeráncolta a homlokát és szigorúan szólt Petrovna anyóra:

— Adj pénzt, öreg.

— Nem úgy — mondta Ocskaszov — majd közösen. Sokan vagyunk — két-két hatos teljesen elég lesz.

Aljoska összeszedte a pénzt és suttogva kérdezte a nagyapját:

— A zsidótól is elvegyem?

— Hát persze, természetesen — felelte jókedvűen Afanaszij Kuzmics, s így szólt hangosan: — Szóval egyedül ment át a falun a zászlóval?

— Persze, hogy egyedül — mondta meggyőződéssel Szilantyev, mintha szemtanúja lett volna.

— Hallotta, Vaszilij Szergejevics, mit mesélt ez az ember? — kérdezte Afanaszij Kuzmics.

Mjata némán pillantott rá és bólintott.

Keveset ittak ezen az estén, a harapnivaló is szegényes volt — kenyér és hering, de az idő szép beszélgetésben telt el. Nem úgy beszéltek a munkáról, ahogy mindennap beszélnek, fölelevenítették összeütközéseiket a mérnökökkel, megemlékeztek az ötös évről. Sztyepanra nagy hatást tett, amit Pavlov mondott el a szurkosok munkájáról. Sztyepan régebben is hallotta, hogy a szurkosok munkáját tartják a legveszettebbnek, rosszabb ott dolgozni, mint a bányában az akna mélyítésénél, vagy a salakkamrában a kitüzesedett kemencék alatt; hallotta, hogy szurkosnak olyan emberek mennek, akik nem félnek a haláltól, mindenüket elvesztették, magánosak. S csodálkozott, megtudva, hogy kedves Pavlovja egy évnél tovább dolgozott mint szurkos a kokszoló-benzol üzemben.

— De miért mentél oda? — kérdezte Szilantyev és Ocskaszov egyszerre.

— Hogy miért mentem? Hát nem tudod, miért? — felelte szomorú, kissé raccsoló hangon Pavlov. — Nem volt hova menni — elmentem szurkosnak.

— És nappal csakugyan nem lehetett kimenni a napvilágra? — kérdezte Ocskaszov.

— Csakugyan. A munka persze egyszerű — egy vasrúddal szétverni a kátrányt s a teherkocsira dobni. A kátrány nem nehéz — szurok. A fő baj, hogy a pora rettenetesen mérges. Éjszaka éget, de azt még elviseli az ember, hanem mihelyt felsüt a nap, mintha leforráznának: hólyagok támadnak, ég... Kiabálsz, sírsz, de nincs menekvés tőle. Az ember belebolondulhat. S az egész élete éjjel folyik. Éjjel dolgozol, nappal a kalyibádban vagy — az ablak bekenve, beaggatva — ott rostokolunk. A mieink bárányok hozzájuk képest! Mint a halottak, úgy indulnak a munkába, kezük, arcuk fehér agyaggal bekenve, az átkozott por miatt fehér lebernyeg van a fejükön. S a szurkosok már nem félnek semmitől. Meghalni vidámabb dolog, mint éjjeli vadként élni. Verekedők; asszonyokat fognak, erőszakkal elcipelik a bódéjukba; jószántukból nem mennének. A rosszfajták is undorodtak tőlük, semmi pénzért el nem mentek velük, így hát erőszakkal — meglesik őket, mint a farkasok. S a pálinka, istenem! Éjjel-nappal, éjjel-nappal! Mindent megbocsátanak nekik: a rendőrség, az igazgató szemet húnynak. Egyszer még a gyilkosságot is elnézték. Ki megy erre a rettentő munkára?

— Lám, te is mentél — mondta Kolcsugin.

Pavlov ránézett.

— Dolgoztam egy darabig — mondta — de láttam; nem él soká a szurkos: fekélyek borítják el és elpusztul. Megijedtem s elmentem tőlük. Télen mentem el, amikor sötét van. És mégis mennyi kínba került, amíg a fényhez hozzászoktam.

— Igen, átkozott munka, a végsőre vetemedik tőle az ember.

— Állatiasodnak, elvesztik az emberi ábrázatukat.

— Az, szurkosok, egyszóval.

— Vaszilij Szergejevics, hallotta? — kérdezte Sztyepan.

És Mjata újra rápillantott és némán bólintott. Sztyepan az öreg Kuzseljovról beszélt, aki nedves rongyokba csavarta a fejét, úgy égette ki a fejtésben a gázt. Afanaszij Kuzmicsnak az jutott eszébe, hogy került mint fiatal legény a gyárba, majd mindennap gázmérgezése volt, úgyhogy véreset is hányt. Szilantyev elmondta, hogy ő mint műszerész dolgozott a nitrogén gyárban, s hogy ott az emberek a vörösbarna, édeskés gőzöktől éjszaka villámcsapásként jövő fulladás-rohamokban pusztulnak el. Mjata pedig mindent meghallgatott, összehúzta a homlokát s némaságát megtörve, végre is ezt mondta:

— A mi munkánk nehéz, tiszteletet érdemlő, de panaszkodni rá nincs mit. Az kell csak, hogy a munkásembert megbecsüljék. — S hirtelen a felsőrész-készítőhöz fordult, aki az egész idő alatt feszült figyelemmel hallgatta a neki nehezen érthető orosz beszédet, s azt kérdezte: — És mi van azzal a szabóval, most is úgy dolgoznak, hetente egyszer engedik haza őket?

— Honnan tudjam, nem is voltam Minszkben azóta.

— Írj hát nekik — mondta Mjata felvillanyozódva — utazzanak ide, dolgozzanak a gyárban, a munka itt könnyebb.

— Hát igen, ez aztán könnyebb — mondta Afanaszij Kuzmics.
És mind nevettek Mjata szíves meghívásán.

16

Szofja Andrejevna Tulupcsenko lakói — Szokolovszkij atya a kisebbik lányával, Grisa és Voronyec — nyárra Krinyicába mentek.

Szergej Kravcsenkónak velük kellett volna mennie, de az utolsó kollokviuma néhány napra visszatartotta — a professzor megbetegedett. Emellett útközben Juzovkába is el akart jutni, hogy meglátogassa szüleit.

Az első egyetemi tél gyorsan és jól telt el. Szergej elolvasott néhány tucat tudományos könyvet, amelyeknek nem volt az egyetemi előadásokhoz közük, nemcsak a fizika-matematika szak előadásait latogatta, de filozófiai és lélektani órákat is hallgatott. Hetente kétszer eljart a szinházba; amikor Saljapin hangversenyezett, ott állt a karzaton, a végtelen éjszakai sorban, estélyeken résztvett, benn volt a jekatyerinoszlavli tanulók segélyegyletében, s ukrán nótákat énekelt Szofja Andrejevnánál. Nem aludt napi öt-hat óránál többet, s az ideje mégsem volt elég. Mindent látni akart, minden laboratóriumban egyszerre dolgozni. Az állatok bonctana és élettana is érdekelte, egy nap tíz órát is végighallgatott, és tömérdek könyvet elolvasott volna. De csodálatos: bár napjait tudományos munkájának szentelte — néha tizenhat, sőt tizennyolc órát is tanult egy nap — arra, hogy önállóan gondolkozzék és elmélkedjék, nem volt ideje. Amikor a tanulási láz véget ért s Szofja Andrejevna lakói nyárra elutaztak, maga is meglepődött ezen.

A kollokviumait letette, a laboratóriumi munka lezárult, előadás nem volt, s Szergej csodálkozva nézett maga körül: hogy is éltem én, mi történt a télen?

Az izgalom és üresség érzése fogta el ezen a néhány szabadnapján. Unatkozott, nem talált foglalatosságot, szidta a megbetegedett professzort, ingerelte a beállt nyári hőség, az ágyán feküdt, lusta volt olvasni és gondolkozni is, arról ábrándozott, hogy minél előbb elutazzék Kievből.

Váratlanul rájött, hogy nem azért epekedik és ingerült, mert az előadásoknak végük van, a laboratóriumok és könyvtárak bezártak, a tanulók elutaztak — azért epekedett és búsult, mert Oleszja Szokolovszkaja elutazott. És Szergej megint elcsodálkozott, hogyan is történhetett, hogy az egész télen át egyszer sem gondolta végig Oleszjához való kapcsolatát. Ha beszélt vele, átvette Grisa és Polja leereszkedő, gúnyolódó modorát. De hisz a szerelmes Viktor Voronyec is ilyenféle módon beszélt Oleszjával.

A lélegzete elállt, amikor arra gondolt, hogy Voronyec kettesben sétál Oleszjával a tengerparton. Csakugyan nem lehet ágyban fekve vizsgáztatni? De a professzor végre kitűzte a kollokvium napját s Szergej szerencsésen túlesett rajta. A professzortól egyenest a Puskinszkajára sie-

tett, a városi pályaudvarra, jegyet váltani. Este elkezdte a kosarát csomagolni. Otthon nem volt senki sem — Anna Mihajlovna Poljával a Szolovcov Színházba ment. Shaw „Pygmalion"-ját nézték meg. Amikor a lihegő Szergej már épp a zsineget húzta a kosarán, megszólalt a csöngő. „Loboda vagy Sztah" — gondolta Szergej s indult az ajtóhoz. A meglepetéstől még vissza is hőkölt — Bahmutszkij állt előtte. Azok alatt a hónapok alatt, amióta Szergej nem látta, Bahmutszkij igen megsoványodott. Ahogy Szergejjel beszélt, ásitozott s homlokát dörgölgette. Szergejt izgalomba hozta Bahmutszkij érkezése, sürgött-forgott, ajánlkozott, hogy teát és vacsorát készít, de Bahmutszkij nem akart maradni.

— Hogyan, nem várja be a nénit? — kérdezte ijedten Szergej.

— Tegnapelőtt találkoztunk, úgy beszéltük meg, hogy vasárnap eljövök, de énnekem most — mellényzsebéből kihúzta félig az óráját s szemét lesütve, rásandított — most... Különben van vagy tíz szabad percem.

Leült az ablak mellé a karosszékbe, ásítozott s mintha elaludna, behúnyta a szemét.

— Mamának adja át üdvözletemet, Szerjozsa — mondta kinyitva a szemét — szeretem a mamáját, derék asszony.

— És a papának ne adjam át? — kérdezte Szergej.

Nyugodtnak látszott, még ásítozott is, de a lelke csupa izgalom volt, azon gondolkozott, miféle éleselméjű s mély beszélgetést kezdjen, hogy Bahmutszkij egyszeriben értékelje az eszét — a diákok hangulatáról vagy a dolgozó népről, vagy a Fekete Százakhoz húzó tanári karról.

— Okvetlenül adja át üdvözletemet doktor Kravcsenkónak is — mondta Bahmutszkij — adja át okvetlenül. De az édesanyja őszintén szólva rokonszenvesebb nekem. Kravcsenko liberális elveket vall és nem szeretem az olyan embereket, akiknek kicsinyes elveik vannak.

Szergej nem sértődött meg az apja miatt, inkább szánalmat érzett iránta, s egyetértett vele, hogy Pjotr Mihajlovics olyan ember — akinek kicsinyes elvei vannak.

— Nálunk a diákság körében, főként a természettudományi karon a marxizmus eszméi igen népszerűek — mondta — általában így lehet a diákságot csoportosítani: a természettudomány-szakosok közt a marxizmus a népszerű; a medikusok közt a liberális eszmék; a jogászok vagy eszerpártiak vagy épp a másik véglet — reakciósok.

— Szerjozsa. maga a tengerre utazik? — szakította félbe Bahmutszkij, végig sem hallgatva.

— Igen, a tengerre — esetlenségében elpirult, belátta. hogy bután viselkedik.

— Letette a kollokviumait — s most a tengerre? Szép dolog a tenger, én is szívesen mennék a tengerre — mondta Bahmutszkij.

Elnevette magát.

— Utoljára nyolc évvel ezelőtt láttam a tengert. A boldogult Csuhnyin tengernagy azt eszelte ki, hogy fölakasztat, még hirdetést is tett közé,

jutalmat ígért az elfogatásomért. Mint a Dumas-regényben: ötven aranyat. Akkor váltam meg a tengertől. Szevasztopolban nem volt sohasem, Szerjozsa?

— Nem, nem voltam — mondta Szergej s mert meg akarta mutatni Bahmutszkijnak, hogy nem lesz ostoba, s nem kezd politikai beszélgetést, ezt tette hozzá: — Mama engem Jevpatorijába hurcolt. Mint minden doktor-gyereknek nagyobbak voltak a mirigyeim, a torok és garatmanduláim is — egyszóval minden, ami kell.

— Szép város Szevasztopol — mondta elgondolkozva Bahmutszkij. — Éjjel érkeztem, május elején, fölébredtem s az ablakon át rózsákat láttam. Éppen Arhangelszkből jöttem akkor s az úton hóvihar volt. Elképzeli? Szép volt!

Az órájára nézett és azt mondta:

— Nos, ideje indulnom — és fölkelt. — Szerjozsa — szólt állva már.

— Tessék, Abram Jakovlevics — felelte gyorsan Szergej.

Félelmet és örömet érzett egyszerre, mintha hideg, síkos golyó gördült volna a mellére.

— Szergej, egy kérésem van magához. Okvetlenül el kell juttatnom egy kis csomagot, levelet Juzovkába. Anja azt javasolta, forduljak magához, hisz úgy ismeri, mint tulajdon fiát. Maga két nap múlva Juzovkában lesz. Vállalkozik rá?

— Hogy vállalkozom-e? Micsoda kérdés? Persze, lelkesedéssel, örömmel.

— Na'lám — mosolyodott el Bahmutszkij. — Nem lesz belőle valami nagy öröme, de köszönöm, hogy hajlandó segíteni.

Halk, monoton hangon beszélt, Szergejnek ez a száraz beszéd különös örömet szerzett. Abram Bahmutszkij egyszerűen és tárgyilagosan beszélt vele. A zsebéből egy vastag borítékot vett ki, amely csak úgy dagadt a benne lévő papírtól és átadta Szergejnek.

— Ezt a borítékot dugja el minél jobban.

— Bevarrom a kabátbélésembe.

— Erre nincs semmi szükség, csak őrizze meg minél gondosabban. Ha Juzovkába ért, nem kell sehova mennie, három napon belül felkeresi magukat egy férfi s elkéri a levelet, amit a Remete írt Dasa néninek. Maga szó nélkül átadja neki a borítékot s mindörökre elfelejti az egészet. Rendben van?

Bahmutszkij elbúcsúzott és elment, Szergejt pedig boldoggá tette győzelme a politikus Grisa felett, megkereste az ollót, fölfejtette egyenruhája bélését, berakta a borítékot, majd gyorsan, de hozzáértés nélkül újra bevarrta a kifejtett zöld bélést, azzal a bolyhos fonállal, amellyel Anna Mihajlovna stoppolta a harisnyákat. A következő nap elutazott. A vonatban — nappal, mialatt szomszédnőjével, a mellette ülő lánnyal beszélgetett vagy éjjel félálmában — folyton az oldalát simogatta, a vastag posztó alatt a bökős, zizegő papírt tapogatta. Szergej a lelke mélyén azt szerette volna, hogy a csendőrök ragadják meg s kezdjék el kínozni. a csizmáikkal rugdosni, ő meg a bevérzett szájával makacsul mondaná: „Nem, soha!"

De az állomásokon, valahányszor a büfébe szaladt, hogy limonádét hozzon a szomszéd-kisasszonynak, s a csendőr, úgy rémlett neki, feléje indult, hideg lett a teste a szörnyű, lankadt várakozástól. A csendőr elment mellette titokzatosan, mindent tudón, Szergej pedig föllélegezve futott a kocsiba, a becses oldalát tapogatva. A vagonbeli szomszédját Zojának hívták. Másodéves medikus volt (Szergej azt hazudta neki, hogy most lesz harmadéves), az apjához ment falura a nyári szünidőre. Zoja közölte Szergejjel, hogy meggyőződésre anarchista-kommunista s Szergejnek nagy erőfeszítésébe került el nem mondani, hogy ő is tapasztalt forradalmár s a központi bizottság megbízásából utazik a donyeci szénmedence munkásaihoz. Különösen nehezére esett, amikor a szomszédnője nevetve megkérdezte, mit tapogatja magát, mintha tyúkot venne, vagy talán májgyulladása van?

— Nem — mondta Szergej — ez a kegyetlen megtorlás nyoma — s a megbántódástól könnyek szöktek a szemébe.

Zoja gyorsan körülnézett s gyöngéd, meleg kezével megsimogatta a haját.

— Bocsásson meg. Az isten szerelmére, bocsásson meg.

A szélfogón álltak épp. Jött a kalauz.

— Uraim-hölgyeim, itt nem szabad állni, menjenek be a kocsiba.

— Jaj, úgy nincs kedvem hozzá! — kiáltotta Zoja.

A kalauz legyintett, s átment a szomszéd vagonba. Ők meg kinyitották a nehéz, zöld ajtót, leereszkedtek a lépcsőkön, kiáltoztak, szavaltak, nevettek. Portól sárga, száraz szél cibálta Zoja haját és szoknyáját. Hatalmas vörös nap tekintett rájuk. Az lett a vége, hogy érdes ajkukkal összecsókolóztak, mind a ketten megszédültek, zavarba jöttek, a vagonba visszatérve hallgattak s azon voltak, hogy ne pillantsanak egymásra. Szergej egy könyvet vett ki a kosarából. Zoja kinyitotta a sárga nádból font japán útitáskáját és a nagy halom nyári ruhában kezdett válogatni és rakosgatni. De amikor a szürkület beállt, újra beszédbe ereszkedtek s nem is feküdtek le. Egész éjszaka egymás mellett ültek s gyorsan és sokat beszélgettek. Néha elhallgattak s Szergej összeszoruló szívvel nézte a lány arca foltját. Soká és mohón csókolóztak, a foguk összeverődött, szemüket olyan hosszan és hevesen szorították össze, hogy belefájdult. Szergej gondolatban egész idő alatt azzal igyekezett gyötörni magát, hogy nem szereti ezt a lányt, hogy Krinyicában ott van Oleszja, de mintha részeg lett volna.

Zoja virradattal szállt le. A poros, száraz ablaküveg mögött hideg, szürke fény derengett.

— Szörnyű, milyen vagyok, ne nézzen rám — mondta Zoja s nem volt hajlandó megadni a címét. — Ez szörnyűség, szörnyűség, én nem tudom, mi ez, soha meg nem történt velem, feledjük el ezt a szörnyű szégyent.

A vonat lassított. Szergej kivitte a lány táskáját a kocsi folyosójára. Lenn a peronon egy hájas pap állt, a reverendája fölé dobott kabátban,

mellette egy magas fiatalember, a posta és távíróhivatal sapkájában, s odébb egy paraszt barna, hosszú kabátban, a kezében ostor.

Zoja fölrántotta az ajtót. Hideg levegő csapott az arcukba.

— Papácska, Sura! — kiáltotta Zoja integetve, aztán gyorsan Szergej felé fordult. — Menjen innét, az isten szerelmére — mondta — a mefisztóképével. Azt akarja, hogy a kerekek alá vessem magam!

Szergej megijedt, berohant a kocsiba. Az ablakból látta, hogyan csókolózott össze az apjával, a magas fiatalember hogy csapja össze a sarkát és szalutál neki. Aztán a parasztkocsis lépett oda, levette a sapkáját, köszönt. A gőzös ekkor elbődült, a paraszt a tarantászba fogott lovakhoz rohant és megfogta a kantárjukat.

„Milyen aljas vagyok!" — gondolta Szergej. Lefeküdt a padra és elaludt.

Forró, fülledt nap volt, amikor fölébredt, teste teljesen össze volt törve, feje fájt, a lába nehéz volt, a lelke zavart. Az utasok, úgy rémlett neki, látták, hogy az éjszaka csókolózott. Amikor a szomszéd kupéban nevetés hallatszott, Szergej elpirult, s mellét veríték borította el. Félt kivenni kosarából a törülközőjét, félt a mosdóba menni, megmosakodni; sokáig feküdt csukott szemmel, ellenszenves szívverését hallgatva. Feje üres volt, gondolat se volt benne; nyugtalanság, bánat, s valami balsejtelem szorította össze a szívét. Hirtelen, mint a láva, meleg öntötte el: a nap tört be az ablakon. Ő meg ott feküdt soványan, kócosan, piszkosan a portól, teli keserűséggel, fiatalos bánattal. Csontjai a kemény padtól erősen sajogtak.

Amikor estére a bérkocsin hazaérkezett, a sóvárgásnak, ingerlékenységnek, bánatnak ugyanaz a homályos érzése volt benne.

Öt nap telt el. Az anyja ingerelte Szergejt, az apja ostobának és önteltnek tetszett. Az, hogy Pjotr Mihajlovics késő estig dolgozott a járási és gyári kórházban, három éjszaka ment ki külső hívásra a távoli bányákba — mindez ingerelte Szergejt. Ötödnap az ebédnél összekaptak.

Pjotr Mihajlovics Szergejhez fordulva így szólt:

— Az a helyzet, hogy egyetlen szülőágy sincs az egész donyeci területen! Ez nemcsak az asszonyokat teszi nyomorékká, de rettenetes tiszteletlenség az anyasággal szemben. Szüljön a kerítés alatt! Érted, egyetlen ágy sincs szülőnők számára. Veszekedtem az igazgatóval, írtam a részvénytársaság vezetőségének, panaszkodtam a gyári felügyelőnek, most az Állami Dumához készülök fordulni! El fogom érni, hogy könnyítsenek az erszényükön s szülészeti osztályt létesítsenek! Tizenegy kérvényt adtam be már, de beadok még tizenegyet s ha szükség lesz rá, száztizenegyet — tudósítást írok a „Russzkoje Szlovo"-ba, Balfournak Angliába magánlevelet küldök, rápirítok, mint egy kisfiúra. S ha így sem megy, gyűjtést fogok indítani, írok minden gazdag gyártulajdonosnak. Magánfelajánlásokból nyitunk szülészeti osztályt. Mit mormogsz itt? — kérdezte hirtelen a fiára pillantva.

— Kis ember kicsinyes elvei — mondta Szergej — ezt mormogom.

— Vagyis? — kérdezte Pjotr Mihajlovics a villáját letéve.

— Hülyeség — mondta Szergej dölyfösen. — Hülyeség. Forradalmat kell

csinálni, vagy valódi tudománnyal foglalkozni, ezek a levelek, beadványok, újságcikkecskék: mind hülyeség.

— Szerjozsenka, téged Kievben egész kicseréltek. Olyan nyugtalan, goromba lettél — mondta Marja Dmitrijevna szomorúan.

— Igen, igen — mondta sietve Szergej, látva, hogy apja az izgalomtól elpirult és dühösen néz rá. — Igen, hülyeség.

— Bolond kölyök — kiáltott fel egyszerre a doktor. Fölugrott a székéről szorosan Szergej mellé állt s izgalmában szót tévesztve mondta: — Ha egy Abram-féle beszél ilyesmit, annak van értelme, ő az életét tette fel ezekre a dolgokra. De amikor egy taknyos kölyök, egy senkiházi, azt szégyen hallgatni is.

— Szitkozódás nem érv — mondta Szergej vállat vonva.

De a doktort düh és sérelem fojtogatta.

— Tisztelt Szergej Petrovics, a Szent Vlagyimir Egyetem diák ura, kiváló tudós és politikus — mondta a doktor ünnepélyesen — mielőtt a járási orvos és vidéki nyárspolgár papácskáját szidná, megtanulhatná a kenyerét önállóan megkeresni, hogy legalább egy rubelecskét keresne. Most azonban a kis nadrágocskáját is a papa veszi, azért, hogy tanulhat, a papa fizet, s ha most a tengerpartra utazik, hogy ott a kisasszonykákkal okos dolgokról beszéljen, az is a papa pénzén lesz. Magától értetődik, hogy a papa ezek után a kicsinyes elvek embere, honnét is lennének nagyobb szabású elveim, amikor magát kell etetnem.

Diadallal látta a fia sovány arcán a fájdalom és zavar kifejezését, de egy pillanat múlva már részvét fogta el Szergej sovány nyaka és szűk melle iránt; az atya keserű, bűnbánó érzése a beteg fiúval szemben. — „Ne görbedj, fiacskám, ha arra lesz szükség, nem hogy a Fekete-tengerre, Itáliába, Kairóba is örömmel elküldelek, csak ne görbedj, fiacskám" — szerette volna mondani neki, s hogy nem mondta, ezt mormorgta:

— Így van ez, fajankó! — és nehéz léptekkel kiment az ebédlőből.

Marja Dmitrijevna Szergejre nézett és megijedt, annyi harag volt az arcán. Egy idegen arc!

— Szerjozsenka — mondta gyorsan — amit papa mondott, nagyon csúnya és goromba, de az isten szerelméért, ne felejtsd el, mennyire szeret, mennyire hisz benned, hogy büszkélkedik veled. A napokban, amikor a leveled megkapta, éjjel azt mondta nekem: „Amit az életemben csináltam, úgy látom, minden hiábavaló, nyom nélkül elmúlik, egy maradt meg csak nekem: Szerjozsa, az ő sorsa és élete." Hogy büszkélkedett és örült, amikor megtudta, amit Koszonogov professzor mondott neked: „Magának igazi tudós esze van". — Minden ismerősnek elolvasta a levelet, Nataljának is meg a felcserének a kórházban. És most itt gyötrődik benn a dolgozójában s kész lenne mindent odaadni, csak kibékülhetne veled. Ezt sohasem szabad elfeledned, Szerjozsa.

Szergej vállat vont.

— Szerjozsenka, nem szabad; apa és anya — ők állnak a legközelebb hozzád.

— Mamácska, én mindent tudok — mondta Szergej sírós hangon — mindent — azt is, hogy ez a „die schöne, lang gesuchte Liebe" és hogy „gyermekeit ő nem felejti el, ahogy a szomorú fűz sem emeli..." valami ág jön itt; minden, minden ismeretes előttem, de hagyjon most békén.

Az anyja arcára pillantott, könnybe borult szemére, s ebben az öt napban először szólalt meg őszintén:

— Mama.

De Marja Dmitrijevna felemelte kezét — és olyan erős hangon, amelytől Szergej mindig félt és amelyet nem értett, s szigorúan és hidegen mondta:

— Elég. Ha mi ketten terhedre vagyunk s csak ingerlünk, utazz el még ma és ne gyere akár öt évig se ide. Hallod, szedd a holmidat s utazz el még ma arra a Krinyicára. Ezeket a szavakat nem felejtem el. Szerjozsa, a sírig sem neked.

— Mamácska, micsoda csacsiság.

— Elég — mondta az anyja.

Az anyja mindig a jóságával, gondosságával fordult Szergej felé, mindig sok áldozatot hozott érte. Szergej természetesnek tartotta, amikor az apjával szemben védte, vigasztalta, ebédnél odaadta a csokoládéját, barackját. Most hirtelen lelke rideg erejét érezte meg s ez megzavarta, bizonyára így ijeszti meg a kutyakölyköt is anyja ereje, amikor megszűnik jó és gondos lenni hozzá. A szobájába húzódott.

— Istenem, micsoda szomorú dolog — gondolta. — Mire valók nekem ezek a bonyodalmak, mire ezek a jelenetek? Legyek bűnös, disznó, de mialatt itt vagyok, ez a kutya Viktor Voronyec... — és izgalom, fulladás, szívdobogás fogta el a gondolatra, hogy az az átkozott műegyetemi hallgató távol mindenkitől, Oleszjával van fürdőruhában a strandon s mint az élő áruval kereskedő arab, figyelmesen, némán és hosszan nézegeti a lábát, a mellét.

— Hű! — mondta erre.

A csomagért még nem jött senki, ez fokozta Szergej izgalmát. Minduntalan megtapogatta az oldalában a borítékot, mint a beteg a daganatát. Meddig kell még várnia? S ha egyáltalán nem jönnek el az iratokért? Bahmutszkijnak valóban nem volt más alkalmatossága, hogy ezeket a szerencsétlen írásokat eljuttassa? A napok, lám, egyre múlnak.

Leült az asztalhoz s hozzáfogott, hogy levelet szerkesszen Oleszjának. Tudta, hogy nem küldi el, de azért csak írta, izgalommal, sok lelki erőt fecsérelve rá.

„Kedves Oleszja, egész idő alatt Magára gondolok. Igyekszem fölidézni az arcát. Maga hív s én tudom, egész lényemmel érzem, hogy mennem kell, fulladozom, éjjel-nappal gyötröm magamat. Elviselhetetlenül ingerlékeny lettem. Ma megbántottam azokat, akik a legközelebb állnak hozzám és a legdrágábbak nekem — apám zavart, szenvedő arccal ment a dolgozójába, anyám sírt, én föl vagyok zaklatva, olyan gyötrelmesen kívánkozom a tenger mellé. S ebben az évben nyilván mégsem találkozhatom Magával, sőt meglehet, egész életemben sem. Bizonyára megérti, miről

van szó. Egy veszélyes és felelősségteljes megbízatás nyomaszt, lelkem és becsületem ügye. Lehet, minden szerencsésen végződik, s én három nap múlva a közelében leszek, de lehet, hogy már ma este..."

Egy másik levélbe kezdett:

„Kedves Viktor, most, amikor a kőfalak, rácsok, elnyújtott börtönőrfüttyök, fegyencmenetek és vallatások világába indulok, azt szeretném Magának kívánni — legyenek boldogok Oleszjával..."

Majd egy harmadik levelet fogalmazott:

„Drága Oleszja és Viktor! Íme a tizenkilencedik éve már, hogy a nercsini fegyházban élek. Ma levették rólam a kézi bilincset s én írni akarok Maguknak. Örülök, hogy a lányuk már menyasszony. Barátom, a kozák Bulatov, akit gyilkosságért életfogytiglani fegyházra ítéltek, a lányuknak nyírfakéregből összerótt egy..." — Könnyek szöktek a szemébe.

Ezeknek a leveleknek az írása közben állított be hozzá Natalja.

— Szerjozsenka, egy ember jött magához — mondta mosolyogva.

— Hívja be — szólt Szergej s gyorsan egy könyvbe dugta a leveleket.

A szobába egy jól megtermett fiú lépett be. Szergej első pillanatban kellemetlennek találta az arcát. — túlságosan éles vonásai ridegek, kihívóak voltak. A legény nagy keservesen betette az ajtót s Szergejhez lépve így szólt:

— A levélért jöttem, Dasa néninek.

Szergej meg akarta kérdezni, kitől várják a levelet, de megfeledkezett róla és sietve ennyit mondott:

— Tessék, üljön le addig. Máris adom.

Kigombolta vászonzubbonyát, föltépte a bélést és odanyújtotta a legénynek a borítékot. A legény, ahogy Szergejre nézett, elmosolyodott.

— Köszönöm — mondta és fölkelt.

Szergej az erőlködéstől elnyitotta kissé a száját s összehúzta a homlokát, úgy tekintett rá.

— Várjon, várjon csak — mondta egyszerre örömmel, a titkolózást elfelejtve: — Hallja, hisz én ismerem magát. Maga Sztyopa Kolcsugin?

Sztyepan megállt az ajtóban. A legokosabb lenne, belátta, azt mondani: „Nem, téved" — de maga sem tudta miért, azt felelte:

— Én rögtön megismertem magát!

— Üljön csak le, nem engedem el, beszélgetünk. Nem kell félnie semmitől, később megy el, még jobb is így. Már korán sötétedik.

Sztyepan újra leült.

— Egy követ ajándékozott nekem, emlékszik? — kérdezte.

— Persze, hogy emlékszem. Maga hány éves most? — s nem várta be választ, új kérdést tett fel: — A gyárban vagy a bányában dolgozik?

— A bányában — felelte Sztyepan. — Én meg azt a követ — mondta — elvesztettem, máig is sajnálom.

— Hegyi kristály volt, úgy rémlik?

— Füstszínű, később olvastam róla, pontosan leírják: füstszínű kristály.

Szergejnek nagy kedve lett volna megkérdezni, hogy halad a földalatti

munka, sokan vannak-e a földalatti szervezet tagjai. Egyszer csak apja ismerősei bukkannak majd fel. Sztyepant meg az érdekelte volna, hogy Szergej Kievből vagy Jekatyerinoszlavlból jön-e, s mire tanítják az egyetemen. Bizalmatlanul tekingetett Szergejre, csodálkozott, miért foglalkozik ilyen veszélyes dologgal — politikával. De mind a ketten féltek, nehogy valami fölöslegeset mondjanak, s az az ostoba társalgás a hegyikristályról, mint a zsineg, körülfonta őket. Sztyepan tisztán emlékezett a napra, amikor az anyja idehozta. Forró volt, szeles, a fehérfalú szoba tágasnak, ragyogónak tetszett. A betegsége után folyton sírhatnékja volt. De az a jól táplált fiú — most felnőtt ember, kigombolt egyenruhakabát van rajta, sovány, s egy új cigarettatárcából szedi a cigarettát. Sztyepan érzése a diák iránt ugyanaz volt, mint akkor a matrózblúzos fiúval szemben — jóakaratú és gúnyos bizalmatlanság.

Szergej, ahogy Sztyepanra nézett, azt gondolta: most, hogy a levelet átadta, este kocsin elmehet Jaszinovatára, a Rosztovba menő, éjjeli vonathoz. Holnap reggel ott lesz előtte Rosztov, holnapután Novorosszijszk, a tenger, Gelendzsik, azután való nap meg már Krinyicában fürdik, Kolcsugin pedig ugyanakkor a fejtésben vájja a kőszenet.

Valami szépet, egyszerűet, bajtársiasat akart volna mondani Kolcsuginnak. De semmit sem tudott kieszelni, s azután, hogy az az ostoba beszélgetés a füstszínű kristályról véget ért, csak zavartan mosolygott. Sztyepan fölkelt, ő is meg volt zavarodva a hosszú hallgatástól; ez a diák Pavlovra emlékeztette valahogyan — a mosolyával tán, vagy a halk, kissé raccsoló beszédével és a nyílt, tiszta homlokával.

— No megyek, a viszontlátásra — mondta Sztyepan s már az ajtóban állt, amikor hozzátette: — Már rég nem a bányában dolgozom, most a gyárban vagyok. Azt csak úgy mondtam magának, hogy a bányában.

Miután elment, Szergej kihúzta az Oleszjához írt leveleket és eltépte.

„Micsoda gyermekesség — gondolta. — Lám, ez a Sztyepan nem tér már le az útról, őt le nem téríti senki. Különben... — és Szergejnek apja elbeszélése jutott az eszébe, hogy Kolcsugin egy időben részegeskedett s egy duhaj verekedésnél kővel betörték a fejét.

„És mégis kitűnő emberek — latolgatta Szergej — jók, türelmesek, munkára és hőstettekre készek. Ha ők nem volnának, nem utaznék a tengerre, nem járnék egyetemre, nem olvasnék könyveket..." Sajnálkozás fogta el, hogy nem beszélt semmiről Kolcsuginnal: „Egyszer még találkozom vele, lehet, tíz év múlva megint, már mint javakorabeli harminc esztendőssel."

Este kilencre kiment Jaszinovatára az éjszakai vonathoz. Mielőtt elindult volna, bement az apjához a dolgozójába elbúcsúzni. Pjotr Mihajlovics az asztalnál ült s egy orvosi folyóiratot olvasott.

Arról, hogy Pjotr Mihajlovics a fejét lassan fölemelte és ásított kicsit, s ugyanakkor panaszos szeme is villant egyet az összevont szemöldök alatt, Szergej rögtön látta, hogy az apja hallgatózott és izgalomban van.

— Megyek, papa.

— Nos, menj hát, erővel nem tartunk itt — felelte ridegen Pjotr Mihajlovics.

Átölelték egymást és összecsókolóztak. S abban, ahogy Pjotr Mihajlovics a fiát a mellére szorította s mohón megcsókolta, bocsánatkérés is volt — egy nagy ember gyöngesége. Szergej megérezte ezt s hirtelen kicsorduló könnyein át haragosan mondta:

— Papa, drága — és sietve kiment a szobából.

Marja Dmitrijevna a fiát készítette az útra s utolsó percig bajoskodott. Izgalom és vita volt bőven. Mint ilyen esetekben mindig, Szerjozsa nem volt hajlandó élelmet vinni magával, azt mondta, hogy az állomásokon majd vesz paradicsomot, tejet és süteményt. De Marja Dmitrijevna hevesen tiltakozott, ez a legjobb mód rá, hogy vérhast vagy hastífuszt kapjon, s nagy csomag vajas kenyeret, sült csirkét csomagolt be fehér, zizegő papírba, amelyen a zsírtól áttetsző foltok keletkeztek.

— Nincs szükségem zoknira, mezítláb fogok járni, nem kell fehérnemű, hisz fürdőnadrágban leszek, nincs szükség semmire. A fő, hogy ne legyen fölösleges csomagom — mondta Szergej.

De Marja Dmitrijevna nem hallgatott rá, meleg posztózubbonyt rakott a kosarába, arra az esetre, ha a Fekete-tenger partvidékén a júliusi hőségben hideg, szeles nap akadna.

Szergej bement a szobájába, fölvette a sapkát, karjára vette köpenyét:

— Ó, milyen jó — mondta boldogan.

És csakugyan minden jó volt: teljesítette Bahmutszkij megbízását, kibékült az apjával, a kosarában kitűnő könyvek, a tengerre utazott Oleszjához. Idáig nem tudta, hogy szerelmes belé.

„Örülni kell — gondolta — hisz mind ez megismételhetetlen s hamarosan itt lesz az öregség, a halál. Most az az öröm vár, hogy fölüljek a fiákerre, áthajtsak a pusztán, meghalljam a közeledő gőzösnek a sípját, kimenjek a rosztovi pályaudvarra s alagutakon át száguldjak a tenger felé! Most mintha színig telt, érintetlen csésze előtt állnék, a legédesebb percek, lehet, hogy épp ezek, amikor még a kocsin sem vagyok.

Az anyja szólította.

— Szerjozsa! Hova vesztél, ideje, hogy menj — mondta, amikor az ebédlőbe bejött — a kocsi már előállt!

— Nos, köszönök mindent — mondta Szergej. — A viszontlátásra, mamácska. — Odalépett hozzá, hogy átölelje. — Ne haragudj már, kedves, hisz szeretlek — mondta.

De az anyja nem engedte megölelni magát.

— Hagyjuk ezt, Szerjozsa — mondta.

— De hát miért? — kérdezte Szerjozsa megzavarodva.

— Ne magyarázkodjunk, fölösleges.

Szergej egy pillanatig határozatlanul állt ott. Anyja hideg modora mögött nagy fájdalmat érzett: még az a gondolat is fölmerült benne, hogy két-három napra, amíg mama könnyebben nem lesz, itt kéne ma-

radnia. De a másodpercnyi gondolat, hogy újra el kell halasztania az utazást, megrémítette.

— Nincs miért elkeseredned, hidd el — mondta sietősen és helyén nem valón.

Az anyja némán, figyelmesen nézett a fia szemébe. Szergejnek úgy rémlett, hogy a gondolataiban olvas, mindent megért, azon az egyen kívül, ami a legfontosabb s mindent eldönt: hogy húszéves, előtte bánat, betegség, csapások, de ezen a nyáron, lám, boldog, s első boldogságát óvni és tisztelni kell. Ez az értetlenség fölbosszantotta s így szólt:

— Na, akkor hát...

Pjotr, az udvaros, kihozta a kosarat.

— Szerencsés utat, Szerjozsenka — mondta Natalja.

Szergej odanyomta neki az ezüstrubelt, amelyet az anyja előre a kezébe adott s megtapogatta a másodikat is, amelyet Marja Dmitrijevna Pjotr részére szintén előre odaadott. Tíz perc múlva azonban Szergej nem is gondolt már anyjára-apjára, megfeledkezett Nataljáról és Pjotrról is, mintha nem is éltek volna soha a világon. Az utolsó városi házikók is elmaradoztak, a konflis egyszer csak nem csörömpölt és hánykódott többé, a portól puha útra tért. Hirtelen csönd lett, arcába meleg szél csapott. A nap buján és kényelmesen hajolt nyugovóra. A bányaszirénák mélabúsan üvöltöttek s a gyári duda távoli búgása is hozzájuk szegődött. Csakhamar egész besötétedett, s a homályban, különböző irányokból bányászlámpák lángjai kúsztak ingadozva elő. Sűrűn, lassan gurultak le a dombon, amelyen a bánya volt, a pusztán pedig különálló, ragyogó foltocskákká szóródtak szét.

A szél elhallgatott.

„Mind ez elmúlik, egy-kettő elsuhan, s ez az este öregkoromban mint egy csoda, úgy jut az eszembe. És nincs erőm örökre megállítani és megóvni — gondolta Szergej. — Miért ilyen gyönyörű és buja az alkonyat? Miért ilyen ragyogóak az őszi virágok és ily gazdag színben a szeptemberi erdő? Az emberek öregkora szürke és örömtelen. Betegségben telik, vakoskodásban. Különben hülyeség — a narancssárga és bíborszínű levél a fának éppolyan nehéz, mint az öregeknek a betegség..."

Aztán feljött a hold, a pusztában mindent fény öntött el s szokatlanná vált, mintha a konflis csendben és észrevétlenül egy más, titokzatos országba jutott volna. A hideg, sárga tükör különös fényénél minden más orcát öltött: a sürgönypóznák, a kicsiny domb alatt a sötétkék fákkal körülvett házikó, a fű sötét partjai közt a világos út. Szergej mozdulatlanul ült, szemét tágra nyitva. A kocsis hirtelen feléje fordult s a távoli, homályos fényekre mutatott.

— Ahol a, Jaszinovata — mondta.

Jaszinovatában öt órát kellett a késő vonatra várni. Egy álmos, porköpenyes ember, aki mellette ült, beszédbe ereszkedett vele s azt mondta:

— Húsz éve dolgozom a Donyec-medencében s abból tizenhatig Jaszinovatán vártam az átszállást. — Szergej unta a dolgot. Ezt a mondást,

még mint gyermek, néhány tucatszor hallotta már. Átült a szomszéd asztalhoz és sört rendelt. De azonnal odaült hozzá egy öreg, kék technikus sapkában és rögtön azon kezdte:

— Úgy bizony, diák úr, húsz éve dolgozom a donyeci bányákban s abból tizenhatig Jaszinovatán várom az átszállást.

Szergej a harmadosztályú váróterembe ment. Ott sűrűn állt a mahorkafüst, a padokon s a padlón ülőknek mind fáradt, bánatos képük volt, különösen az asszonyoknak.

„Igen, ha a nép egyszer vasútra ül, akkor valami baj történt. Gyönyörűségből nem utazik — gondolta Szergej. — Én meg, mint a forró csöpp, amely hideg vízbe esett." — S arca fokról fokra az alázatos várakozásnak ugyanazt a kifejezését vette föl, ugyanazt a készséget, hogy a súlyos sorsot elfogadja, amelyet az öregeken, az asszonyokon, sőt a gyerekeken is látott.

Helyre szóló jegy nem volt, negyedik osztályon kellett utaznia. Az egész úton csüggedt volt, komor, mintha. ő is — akárcsak akik a vagonban és állomáson körülvették — a régi terhektől egy új élet felé utazna, amely épp olyan örömtelen, de hozzá még távol is van a szülőfalutól, kedves emberektől. A kocsiban ablakot nem nyitottak, a feje nyilallt a rossz szagtól és a mahorkafüsttől, egy csecsemő, a hőségtől elgyötörten, éjjel-nappal ordított. A szomszéd szakaszban részegek szidták egymás anyját, nyilván igen komisz férfinép. Az öregember s az asszonyok, akik Szergej mellett ültek, hallgatták a veszekedést s nem szóltak. Éjszaka egy csúnya, kancsalszemű asszony, akinek a gyermeke egész idő alatt sírt, azt kérdezte Szergejtől:

— Nem alszik, uracskám?

— Nem, nem alszom.

— Nem hagyja ez a megátalkodott — mondta az asszony, gyűlölettel fordulva a gyermeke felé: — Elgyötört az átkozott — tette hozzá — ő maga is gyötrődik csak. Az isten meg nem engedi, hogy meghaljon.

Szergej kérdezgetni kezdte, honnét jön, s miért, s ő halk éneklős, magyarázó hangon beszélte el élete történetét, amely annyira egyszerű és szörnyű volt, hogy Szergej megzavarodott, s folyton ezt ismételte magában:

— Istenem, miért is kínlódnak annyit az emberek!

Két nap és két éjjel tartott az utazás, fülledtségben, emberi bánat, szomorúság és mogorva harag közepette.

17

Amikor Szergej kora reggel a novorosszijszki állomás peronjára kiment, támolygott, mintha betegségen esett volna át. A feje szédült, halántéka hasogatott. Amikor az ezer sugárban csillogó tengert meglátta s a partra leérve, a nedvesség, hínár és kátrány eleven, meleg szagát megérezte, a nyugtalan tengervíz zajos zihálását a kikötő deszkái alatt meghallotta,

arcát az aprószemű vízpor megérintette — még akkor sem tért egészen magához. A motoroson, amely Gelendzsikbe ment, egészen rosszul lett; szeme sajgott a fénytől, émelygésrohamok tódultak a torkának. Bement a kicsiny, homályos fülkébe, lefeküdt a padra; a motor zaját hallgatta, a forró gépolaj szagától a homlokát ráncolta.

Gelendzsikben jobban lett. Elmúlt a fejfájása, élvezettel szívta a tengeri levegőt s minden érdekelni kezdte: a kikötő, a kicsi kávéházak fehér vászonernyőjükkel és baldachinjukkal, a különös utasszállító kocsik, az odavaló lakosok, a lesült orosz emberek, akiket töröknek, görögnek, albánnak nézett volna. Bérkocsit fogadott, egy öreg mezítlábas parasztot, feltűrt nadrággal — mint a kisfiúké — mellé ült az ernyő alá és útnak indult. A nagy darab, igen sovány pár ló lassan húzta a forró porban a kocsit. Hosszú út állt előttük: Krinyicáig negyven verszta zöld, hegyi utat kellett megtenniük. Minél följebb jutott a fogat, az út dombjaithegyeit kerülgető sima szerpentinen, Szergej annál szebbnek, gazdagabbnak látta a déli természetet. A fordulók mögül olykor-olykor nagy lassan kibukkant a sötétkék tenger, majd újra eltűnt a hullámos dombok sűrű, tömött zöldje mögött; az út fordulói néha olyan meredekek, s ugyanakkor simák voltak, hogy úgy tetszett, mintha a hegy óriási, ragyogó, zöld körhintaként lassan megfordulna, hol egy távoli, másik hegy köves csúcsát, hol a tenger nyugodt, kék völgyét, hol a lent elterülő város fehér folttá olvadó házikóit tárva a szeme elé. A kőfal mentén egy patak futott nagy iparkodva, amely valahogy igen hidegnek látszott: ahol útjába véletlenül egy kő került, a víz félköralakú, ingó sziromként szökött föl, annyira vékonyan s áttűnően, hogy alatta a kő színét s alakját is látni lehetett. Az öreg fuvaros mosolygott Szergej elragadtatásán, elmondta, hogy az apró tölgysarj, som, törpeszilva sűrű csalitjában vadkecskék és sakálok vannak (az öreg „csikálok"-nak nevezte őket, a csalitot meg bozótnak), a magas Thacsi-Hacsu-hegyen pedig, amelyen áthaladnak, medvével is lehet találkozni.

Szergej időnként leugrott a kocsiról s a ló mellett ment; egyszer pedig egy meredek gyalogösvényen kúszott föl a sűrűn át. Félig homályos, zöld folyosón haladt. A tüske a zubbonyába akadt, a száraz tölgylevéllel és ropogó, bogas ágacskákkal fedett föld keserű illatát szívta. A sűrűn álló, vékony tölgytörzsek mögött sárga zuzmóval benőtt, hamuszürke követ lehetett látni, a kő, akárcsak a fák, mintha a földből nőtt volna ki. Jobbról, az erdő mélyéből erős recsegés hallatszott. Szergejt egyszerre fogta el vidámság s félelem. Nekiiramodott. Ágak csapkodtak, a meredek kapaszkodóban elfulladt, de futott, meg nem állva, amíg a hirtelen felragyogó fénytől elvakultan az útra ki nem ért. Távol feltűntek a lassan poroszkáló lovak. Szergej egy kőre ült. A fehér felhőgomolygásban ott volt a magas ég, a hegyek tömött zöldje... Ma meglátja Oleszját. Még a lába is hideg lett, mintha nagy magasságból nézne lefelé.

Eszébe jutott a vonat-út — a hőség, a parasztok csüggedt arca. Vissza szeretett volna emlékezni kocsibeli szomszédnőjének szörnyű elbeszélé-

sére, de bámulatára egy szót sem tudott felidézni, pedig reggel úgy tűnt föl neki, hogy ezt a történetet haláláig sem felejti el.

„Csodálatos — gondolta — miért van az egyik ember arra ítélve, hogy egész életét a szamarai kormányzóság lapos földjein, vagy a juzovói, szobacsovkai, makejevkai nyomortanyákon töltse, mialatt a másiknak az jut osztályrészül, hogy egy ilyen természet közepében éljen és ilyen levegőt szívhasson. Íme, két fivér: egyik bányásznak ment, a másik ide került; egyik a pokolba zuhant, a másik — a mennyországba került. Mi a csodálatos ebben? A sors dönt itt: egyiknek a boldogság jut, a másiknak — a bánat. Hát énnekem mi jut?

Az öreg kocsis gesztikulálva, sokatmondó arckifejezéssel mutatott föl az útra. Szergej gyorsan körülnézett és meglátta a nyulat. A nyúl dermedten állt a hátsó lábán és a lovakat nézte. Amikor följutottak a hágóra, amely a Thacsi-Hacsu-hegy környékén a legmagasabb volt, hirtelen megeredt az eső. A lenti dombok fölé, amelyek egyszeriben elsötétedtek, szaggatott, kék pára emelkedett s esőpászták takarták el az ólmossá vált tengert. Az esőcseppek súllyal, csapón estek. Az eső ingó lepelként ereszkedett alá; majd az egyik, majd a másik dombot fedte el, az út mentén szaladó patak mély hangon, izgatottan kezdett zajongani. Egyszeriben hideg lett.

S hirtelen, mintha fényes kard hullott volna alá az égből, napfény hasította szét az esős, hideg homályt. A felhők zavartan szakadoztak szét, az ég kék lett, a tenger pedig világoszöld, a tajték fehér foltjaival. Nedves meleg öntötte el a mozdulatlan levegőt, s szinte mint iskolai csengőszóra, egyszerre megszólaltak a rigók és szajkók; a lepkék félszegen üldögéltek a ragyogó esőcseppek közt, széles, narancsszín övükkel a derekukon tompán búgtak a dongók, olyan csinosak, bolyhosak voltak, hogy az embernek — még ha ismerte is félelmes tulajdonságukat — akaratlanul is kedve kerekedett megfogni őket és elgyönyörködni bennük. A lovak újra legyezni kezdték magukat a farkukkal s rázták a fejüket. Egy pici darázs igen fájdalmas szúrást ejtett Szergej ajkán; mialatt bőröndjében a kis tükröt kereste, ajka földuzzadt, képe nevetséges és szánalmas lett: piszkos, sovány arc, ostobán felduzzadt ajkkal. „A vőlegényjelölt!" — gondolta, de egy perc múlva már nem izgult a földuzzadt ajka miatt: nagyon is szép volt körülötte minden.

Krinyicába estefelé érkezett meg. Néhány házacska állt a völgyben, egy nagy gyümölcsöskert közepén, a völgyet háromfelől hegyek vették körül, délnek a tengerre nyílt. Úgy tűnt föl, mintha a tenger magasabban lenne a völgynél, s kényelmesen és szélesen már-már készülne beleömleni. Nem messze, a köveken csobogva, áttetsző hegyipatak sietett a tenger felé. A háztól egy versztányira az öreg kocsis megélénkült. Ostorával a lomb közt fehérlő házfalra mutatott s irigykedve mondta:

— Ott élnek a gazdag földön, nincs több ilyen föld! — s még hozzátette: — De mit csináltak belőle? A legforróbb időben kimennek a partra és meztelen hevernek. Tolsztojánusok. Hej, ha az enyém lenne az a föld!

— De hát ott van a kert és a szőlő — mondta Szergej.

— Istenem, itt van a közelben a falu, Beregovaja, az odavaló parasztok végeznek minden munkát, napszámban fogadják föl őket. Én is itt kapáltam a szőlőt — odamutatta Szergejnek hatalmas tenyerét. — Jól tartottak — mondta vidáman — de még hogyan! Életemben nem laktam úgy be — tej, szalonna, hús. Ők húst nem esznek, de nekünk, amennyi jólesik. A bor erős, tiszta, a parasztoknak tartják; vajat, tejfölt, istenuccse, vödörszámra ehet-ihat az ember. Jól tartottak, adjon nekik egészséget az isten. Hanem dolgozni, uram, sehogy sem tudnak. Mennyi ideje laknak itt — de csak a bolondozás megy náluk. A leesett almát vagy a görögdinnyét fölszedni — azt igen. Körtét szedni, barackot, szilvát: azt maguk csinálják. De a nehéz munkához nem értenek.

Szergejhez hajolt s mahorkától kesernyés leheletével elárasztva, úgy súgta, mintha valami nagyon szégyenletes dolog lenne:

— Tudod, mit csináltak, uram: egy nap elmennek mindnyájan sétálni, a tehenek meg nincsenek megfejve. Bőgnek, de panaszosan. Beregovajából jönnek az asszonyok s megfejik, az asszony szánja a jószágot. Bocsáss meg nekem, lehet, hogy fia vagy unokaöccse vagy itt valakinek, nem tudom.

Kiegyenesedett, nyilván enyhíteni akarta a csúnya történet hatását a fejetlen tehenekről s hozzátette:

— De jól tartottak bennünket — életemben nem laktam úgy be. Hisz én magam is orjoli vagyok. De itt odaállítják a tejfölös vedret — ne, egyél. A bort sem sajnálják, bizonyisten. Különösen a vezetőjük, Benjamin, az nyájas, vidám ember.

Szergej maga sem tudta, miért esett jól megtudnia, hogy a tolsztojánusok, akikről Szokolovszkij áhítattal s szinte kántálva beszélt, mint a pusztába vonult vértanúkról, nem fejik meg a tehenet és parasztot fogadnak a nehéz munkára. De nem soká elmélkedett a tolsztojánusokról, akik a saját tilalmaikat megszegik. Az út kanyarulata mögül egy nő bukkant ki. A lenyugvó nap nem engedte, hogy Szergej az arcába nézzen, de nem is volt szüksége rá — azon, ahogy a szíve a mellében émelyedve és édesen dobogni kezdett, megértette, hogy Oleszja Szokolovszkaja jön szembe vele.

Oleszja megállt és integetni kezdett. A kocsi egész közel hajtott hozzá. S noha ebben a két hétben Szergej egy tucatszor, de lehet, százszor is megpróbálta elképzelni, Oleszja most gyönyörűbben és csábítóbban állt ott, mint ahogy ifjú képzeletében valaha felmerült. Lesülve, kartonruhában, majdnem a válláig meztelen karral, az erős, világosbarna lábaival, a fiatal nyakával. Szergej leugrott a kocsiról. elszibbadt lábán ügyetlenül sántikálva, lógó fejjel, hajlottan, dagadt ajkát elfedve lépett Oleszjához.

„Mint a rabszolga" — gondolta s félve pillantott rá.

— Jó napot — mondta, s mintha térden állna, lentről nézett Oleszja szemébe.

Oleszja rámosolyodott s Szergej látta. hogy ez a lányka, aki nem tudott négyzetgyököt vonni s nem érte föl ésszel a mértan egyszerű törvé-

nyeit, egy gyors pillantással, mint valami bölcs, egyszeriben megérezett és megértett mindent, ami ővele történik.

— Jaj szegény, mi csípte meg így? — kérdezte Oleszja.

S elmosolyodott az izgalmon, a föl nem tett kérdésen, amelyet Szergej szemében látott.

— Én itt unatkoztam — mondta Oleszja.

Szergej ujjai hidegek lettek a boldogságtól, s ahogy elmosolyodott, megérezte a sérült ajkát s hitetlenkedve mondta:

— Csakugyan?

De Oleszja nem akarta egy csapásra magabiztossá és önteltté tenni. Gyorsan mesélni kezdett.

— Igen, úgy van, Viktor itt van. A mieink mind. Mi Viktorral sétálunk. De most kijöttem maga elé. Tegnap pisztrángot fogtunk itt, ebben a patakban, a Psadában. Hogy utazott? Nagy volt a hőség, ugye? Itt csoda botrány volt Grisával s Benjaminnal. Kész szörnyűség. Grisa el is akart menni. Apó nagyon haragszik rá. Minden a vegetáriánusság miatt, s hozzá ez az egész história. Grisa elkezdett mindenfélét bizonygatni nekik, s kinevette őket. Énszerintem mind igen derék emberek, de különösen Benjamin, olyan nyugodt, csodálatos a mosolya. Maga is meglát majd mindent. Nagy isten, milyen piszkos!

Az úton mentek, mögöttük ott lépdeltek leeresztett fejjel, kényelmesen a lovak, a kocsi a kavicson zörgicsélt a kerekével. Az öreg kocsis a kertet és a szőlőt nézegette.

— Sokat fürödnek? — kérdezte Szergej.

— Nem, a víz hideg volt mostanában s nekem még egy könnyű influenzám is volt, a hőmérsékletem csak tegnap lett normális.

„Na ez derék — gondolta Szergej — hála az istennek."

Szergej elmaradt néhány lépést, hogy a cipőfűzőjét megkösse, közben Oleszja fényesre sült, telt lábikráit nézte. Oleszja visszatekintett s megigazította a ruháját. Ő megzavarodott s lehajtotta a fejét. A füle égett. Lehet, hogy a folyó zúgott, de neki úgy rémlett, hogy a fejében, a fülében volt a zúgás.

Beérte Oleszját. Az, mintha valami nem kívánatos beszélgetéstől félne, folyton mesélgetett: hogy két nap egyfolytában északkeleti szél volt, bevitt egy halászcsónakot a tengerbe, hogy az erdész öt rubelért ad el egy medvebocsot, hogy most ért be a kitűnő ananászeper, hogy tegnap az úton egy hatalmas, sárgahasú kígyó hevert, s hogy a sárgahasú nem mérges, de igen erős, ha megharagszik, összecsavarodik és súlyos abroncsként gördül tovább. Közvetlenül a ház előtt azonban megmondta, hogy majdnem mind elmentek egy sétára Beta faluba, ő maga maradt, hogy Szerjozsa elé menjen. Szerjozsa fejét vesztve hajolt a füléhez s úgy mondta:

— Oleszja!

Oleszja gyermekes csodálkozással kérdezte:

— Mi az?

Szergej beköltözött a tágas, lejtős mennyezetű padlásszobába. Ebben a szobában nem érzett a hőség, a tető zsindellyel volt födve, azonkívül az udvar közepén álló tölgy zöld ágai is odanyúltak fölé. A csipkés tölgylevelek sűrű zöldje még rekkenő világos délben is fenntartotta a szobában a hűvös félhomályt. Grisa és Viktor Voronyec Szergejjel együtt laktak.

Grisa, ahogy Szergejjel találkozott, és sietve kezet fogott vele, rögtön mesélni kezdett neki, hogy milyen képmutatók a tolsztojánusok, milyen megvetést ébresztenek benne az elveik, s hogy félnek mind a logikájától.

Grisán fehér nadrág és fekete cipő volt, a nadrágja ettől elég illetlenül festett, mintha alsónadrág lett volna. Arca nem égett le, a keze téliesen fehér volt, forró és nyirkos.

— De hol van Viktor? — kérdezte Szerjozsa.

— Átsétált Betába.

— S te miért maradtál itthon?

— Nincs időm, sokat dolgozom itt: Hilferding „Finánctőkéjét" kivonatolom s Marxtól a „Filozófia nyomorúságát". — A könyvekkel elborított asztalra mutatott.

— De a cipőd azért levethetnéd. Miért vagy cipőben? Dobd a fenébe!

— Egyremegy — mondta Grisa, s engedelmesen fűzni kezdte a cipőjét.

Végigment mezítláb a szobán s azt mondta:

— Tán tényleg kellemesebb.

— Hanem igaz! — kiáltott föl hirtelen. — Tudod, mi volt itt? Próbára akartam tenni, kitartanak-e amellett, hogy a rosszal nem szegeznek szembe erőszakot s tudod, mit csináltam: lefeküdtem az ágyba s nem keltem föl. Kijelentettem nekik, hogy ha nem hoznak ennivalót nekem, kénytelen leszek fölkelni és lemenni az ebédlőbe, de ez már erőszak lesz az akaratomon. És mit gondolsz, délután háromig feküdtem, szörnyű botrányom volt Oleszja apjával, de három órakor Vaszilij Grigorjevics — ez egy olyan öregecske köztük, könyvtáros — hozott egy bögre tejet és egy darab kenyeret.

— Szörnyű ostoba dolog — mondta Szergej — ostobábbat ki sem lehet eszelni. És egyáltalán, mire valók ezek a veszekedések, nem hívtak. Ha nem tetszik náluk, nem kellett volna ide jönnöd.

— Te tuskó.

— Magad vagy a tuskó.

— Mihelyt éles elvi ellentétekre kerül sor, csak máléskodsz. — És Grisa szidni kezdte Szergejt.

A télen át ez sokszor megesett, de a viszonyuk nem romlott el tőle. Szergej megfigyelte, hogy gyakran egy véleményen volt Grisával, de elég volt, hogy Grisa okoskodni kezdjen s ő ingerültté vált, csípőseket mondott neki és egy perc múlva már dühösen vitatkoztak. Szergej egyáltalán nem rokonszenvezett a tolsztojánusokkal, gúnyos érzéssel viseltetett irántuk, de mihelyt Grisa elkezdett beszélni róluk, rögtön úgy tetszett neki, hogy

Grisának egyáltalán nincs igaza. A hangját leeresztve, most is haragosan mondta a Grisa szidására:

— Igen, egyebek közt elutazásom előtti nap láttam a papádat.

— Mit beszélsz? — szólt ijedten Grisa. — És mi van vele?

— Semmi, egy bizonyos ügyben jött hozzám.

— Igaz?

— Komolyan. Rendkívül bizalmas beszélgetésem volt vele.

— Hazudsz.

— Majd meglátjuk, hazudok-e. De látod, azt a dolgot, amelynek a teljesítésére vállalkoztam, s amely egyébként rendkívül fontos, Bahmutszkij rám bízta és nem rád. Pedig te is abba az irányba utaztál, amelyikbe én. Vagyis nem én vagyok a mamlasz. Remélem, apád tudja a legjobban, kit lehet megbízni vele.

— Bizonyisten, hazudsz — mondta Grisa határozatlanul.

— Majd ha letartóztatnak s a fegyencmenettel a kényszermunkatáborba irányítanak, látni fogod.

— Bizonyisten, undokul hazudsz — mondta ijedten Grisa.

— Menj szerzetesnek — mondta diadalmaskodva Szergej. — Ha nem hiszed, nem muszáj. Végül is mi hasznom belőle. Igaz, mondd kérlek, vannak itt szkolopendrák?

— Mi? — kérdezte szórakozottan Grisa.

— Azt kérdeztem, szkolopendrák.

— Szkolopendrák? — csodálkozott Grisa. — Miféle szkolopendrák? Honnan tudjam én azt? — s a hangjában fájdalommal tette hozzá: — Bizonyisten, hazudsz, nem is láttad papát, az egészet hazudod.

Szergej mosolygott s elhallgatott.

Vacsora alatt megismerkedett Krinyica lakóival. A nagy asztalnál vagy húsz krinyicai ült. Voltak itt férfiak és nők, fiatalok és öregek, egészen őszek és teljesen fiatalok. De Szergejnek úgy tetszett, mintha hasonlítanának, mintha mind nővérek és fivérek lennének. Az öreg Vaszilij Grigorjevics pedig sovány, halvány arcával, őszes szakállával, világos, könnyes szemeivel, mintha mindnyájuknak apja lett volna. Egyedül a szövetkezet elnöke, Benjamin ütött el nagyon a krinyicaiaktól. Vállas volt, göndör, barna, a hangja férfias, erős. A szövetkezet tagjai meg többnyire mormoló, csendes hangon beszéltek. Szergej azt gondolta, hogy ez a csendes, éneklő hang a megszokássá vált állandó veszekedés s egymás leckéztetése közben alakult ki. S tényleg, elmondták neki, hogy a szövetkezetben órák hosszat tartanak a viták. A szövetkezet tagjai a vita kedvéért otthagyják a munkát, a tölgy alá ülnek az udvaron. Egy alkalommal, amikor azt döntötték el, erkölcsös dolog-e eladásra dohányt ültetni, a vita ötven órát tartott egyfolytában. Ebben a vitában Benjamin győzött, elültették a dohányt. A szövetkezetben két tábor volt — öregek és fiatalok: az öregek közt voltak emberek, akiknek a lelki kiválósága, morális ereje vitathatatlan volt; ők alapították vagy harminc évvel ezelőtt a szövetkezetet

s elnevezték Krinyicának — a tisztaság forrásának. Voltak köztük értelmiségiek, művelt emberek, voltak olyanok, akik régebben bőségben éltek a maguk birtokán, volt még egy hercegnő is, ott volt Tvorozsin, a kiváló mérnök, a papírgyártásnak Oroszországban alighanem a legjobb szakértője. Azokban a napokban, amikor a szövetkezetnek pénzügyi nehézségei voltak, Tvorozsin egy időre elutazott Krinyicából és nehéz pénzeket küldött a krinyicaiaknak. Egy évben tízezer rubelt küldött az artyelnek, azután maga is visszatért a „jámbor" paraszti élethez. Ezek az emberek az ő krinyicai életmódjukban a lemondás hőstettét látták; a lelki tisztaság szomja, bonyolult és magas becsvágy, az úri aszketizmus szelleme sarkallta őket erre a „hőstettre", amely a németek, franciák és angolok közt tiszteletteljes bámulatot váltott ki.

Lelkükben egyszerre volt meg a bűnös és rideg világtól undorodó emberek merész ereje és szánandó tehetetlensége.

A fiatalok könyvet nem olvastak, s az öregek szellemi világáról homályos fogalmaik voltak. Az öreg krinyicaiak eszményeit tisztelték, de nem követték és némi gúnnyal viseltettek az öregek rideg, aszketikus követelményeivel szemben. Egy Vaszilij Grigorjevics, Rousseau és a buddhista tan szakértője, nagyon furcsán festett Benjamin, a szövetkezet elnöke mellett, aki jövedelmező gazdaságú, vidám zöldségkertészre emlékeztetett. A szövetkezet veszteségeket szenvedett, a tönkremenés határán volt, és Benjámin, mint tevékeny és gyakorlati ember, egy falusi diakónus fia, az öregek szemében annyira rettenetes dolgokkal kezdett foglalkozni, mint a dohányültetvények létesítése. A szőlőt nem fuvarozták többé Gelendzsikbe, hogy ott potom pénzen eladják: maguk a krinyicaiak kezdték sajtolni a bort. Ez a cikk olyan kapós lett a környékbeli parasztok közt, hogy Benjaminhoz egy alkalommal asszonyok jöttek és sírva kérték, hagyjon föl a borárusítással. A dohányültetvény és szőlőművelés sok munkáskezet kívánt s Benjamin, egymás után törve meg az öregek tilalmait, béreseket vett föl. Kievből a gyümölcsaszalásra és lekvárfőzésre még szakértőt is hozatott, egy tüdővészes ukránt, féktelen szoknyavadászt és mocskos szájú embert. Ugyanő, megtörve a krinyicai önzetlen vendégszeretet parancsát, a nyárra nyaralókat hívott meg, s pénzt fogadott el tőlük. Ezek a törvényszegések Benjamint kevéssé izgatták. Tudta: hogyha nem ők, mások sajtolták volna a krinyicai szőlőből a bort, a napszámosok pedig, ha Benjamin munkát nem ad nekik, éhenhaltak volna. Benjamin beszélt erről az öregeknek — s azok látták hogy az élet veri őket, fiatal kezekkel veri, nincs mit tenniük. A környékbeli parasztok meg azt sem tudták, hogy a krinyicaiak az életüket hőstettnek tartják s irigyelték az úri életmódjukat.

Vacsorára megjött Viktor Voronyec. Erősen leégett és megsoványodott. Keményen megszorította Szergej kezét, szigorúan és egyenesen a szemébe nézett s azt mondta:

— Jó napot, kedvesem.

Szergejt megdöbbentette a hallgatagsága.

A napok gyorsan múltak. Szergej sosem volt ilyen boldog, izgatott kedélyállapotban. Csodálkozott, hogy lehetett egész télen közönyös Oleszja iránt. Maga se vette észre, hogy hirtelen szerelme — amely Kievbe érkezése után az első napokban elfogta — hogyan alakult át határozatlan, gúnyolódó viszonnyá. „Oleszja szinte semmit sem olvas." „Oleszjának tetszik Csarszkaja Dzsavaha Hercegnője", „Oleszja megint megbukott algebrából". Polja csúfondárosan kismacskának nevezte, Grisa pedig „pópalány"-nak. Amikor Oleszja Kievből elutazott, Szergej hirtelen megint szerelmet érzett. A szerelem néhány nap alatt olyan erővé lett, amely sok mindent fölforgatott a lelkében. Kievben Oleszja szép, de ostoba lánykának látszott. Még meg sem vallotta neki a szerelmét, félt a hidegségétől, s valahol a lelke mélyén már tiltakozott ennek az érzésnek az ereje ellen és sajnálta az időt, amikor nyugodt volt, s nem kellett örökké ezt a forró, örömteli, de gyötrelmes izgalmat éreznie.

Itt, a tenger partján, Oleszja nemcsak Szergej szerelmes szemében, de valóságban is mássá lett. Természetének az a része, amelyet a városban nem lehetett látni s nem is értékelte senki sem, egyszerre erőteljesen és vonzóan tárult föl. Be tudta fogni a lovat és kitűnően hajtott, nagyszerűen tudta a fák és sok virág nevét. Hangjukról ismerte a madarakat, pompásan úszott, és fáradhatatlan turista volt. Éjszaka fölment fogadásból a hegyre, amelyen sakálok üvöltöttek.

Szergej arról ábrándozott, hogy összeházasodnak s itt maradnak a tengerparton. Ő halászni fog, Oleszja — kertészkedni. Ki is szemelt egy kopár szirtet, amelyen házat építenek. A ház mellett karókra függeszti a hálót, az ajtónál felfordítva egy fekete fenekű csónak hever majd, friss, fehér favértekkel a párkányán. A lapos háztetőre nagy, szögletes köveket hengerít, hogy a téli szelektől megóvja. Félelme, hogy Viktor Oleszja szerelmét elnyeri, nem bizonyult jogosnak. Viktor, mint előbb is, gúnyosan, leereszkedően beszélt Oleszjával, nem igyekezett együtt lenni vele, reggelenként pisztrángot ment fogni a Psadára.

Grisa sokat tanult, s minthogy nem szeretett ceruzával írni s kivonatait és jegyzeteit tintával fogalmazta, szinte ki sem járt a házból. Olykor hirtelen vidámságroham fogta el — hosszú lábával félszegen táncolt végig a szobán, mint a ló nyerített, s magas, mulatságos hangon énekelte:

Szüntelen ezt ismétli —
Szüntelen ezt ismétli —
Még meggyógyulhatok talán!

Szemét közben kimeresztette s öklével verte a mellét. Azt hitte, hogy a szerelmesek így viselkednek. Szergej azt hitte, hogy Grisa semmit sem vett észre s a „Finánctőke" foglalja el. Erősen zavarba jött, amikor egy alkalommal, lefekvés előtt, Grisa odahunyorított rá s azt kérdezte:

— No, hogy állunk szerelem dolgában?

— Még mit nem — mormogta Szergej.

— Micsoda? Mi? — mondta Szergej elpirulva, nagyon is nem természetes sietséggel.

— No, no, azt hiszed, nem látom, hogy fülig vagy Oleszkába?

— Még mit nem — mormogta Szergej.

— Mit titkolod, mindent látok — kiáltott föl hahotázva Grisa és meztelen lábait magasra emelte, úgy ugrálta körül Szergejt. — Mindent, mindent — erősgette — ahogy mégy, s ahogy az arcod elváltozik. Tudod, mi volt itt két nappal az érkezésed előtt? Egy szemvillanás — és itt maradtál volna, faképnél hagyva. Viktor nyilatkozott s Oleszja visszautasította.

— Honnét tudhatod te azt?

— Honnét? Láttam, hogy Viktor levelet írt, de nem adta oda a postásnak. Tehát — neki. Este aztán megjött a sétából s mint a vad, hallgatott, csak nyögött, ha kérdezték. Éjjel meg... — az ajtóra nézett s csendesen tette hozzá — egész éjszaka sírt, becsületszavamra.

Kiderült, hogy Grisának szinte állati megfigyelőképessége van...

Oleszja érte, Szergejért utasította vissza Viktort. Fullasztó és édes érzés volt. Az a kis izgalom, amely az örömmel együtt merült fel benne, amikor látta, hogy Viktor nem jár Oleszja után, hirtelen megszűnt. Viktor sírt! Szergej nem érzett káröröme t. Még sajnálta is Viktort. De milyen édes volt arra gondolni, hogy egy felnőtt ember, műegyetemi hallgató, zokogott Oleszjáért. Oleszja! Már nem a gimnazista lány volt, aki egy osztályba járt Poljával, nem a kövér apó lánya.

Éjszaka keveset aludt, hallotta, ahogy a messzeségben a tenger zúg. Izgatta a vizen és kövön születő, suhogó nesz. Csendben feküdt, félt megmozdulni, elköhinteni magát. Viktor még azt gondolja, hogy szerelmi bánatában epekedik s attól nem alszik.

„Nem — gondolta, szántszándékkal csalva magát — ez mind a tengerzúgástól van. A tenger zúg, s én nem tudok elaludni. Kievbe kell utaznom. Itt van a huszonegyedik évem, a harmadik évtizedben járok, nem tréfadolog! Sietni kell! Sietni kell! Tulajdonképp semmi sem tartóztat itt. Fogom magam holnap és elmegyek. Csakugyan? Csakugyan. Szergej Petrovics, hisz maga — szabad madár."

Ezt gondolta, de a teste forró volt a könnyű takaró alatt, úgy rémlett neki, hogy Viktor nem alszik, csak fekszik s a fogát csikorgatja, az öklét szorítja. A tenger egyre zúgott, majd csöndesen, lazán, majd hirtelen úgy megdördült, hogy az ablaküvegek megcsörrentek. Szergej egy pillanatra behúnyta a szemét, aztán újra fölébredt — a tenger még mindig zúgott. Megtapogatta a bordáit, a beesett hasát: a bőre száraz volt és forró; lehetséges, hogy ettől a hőségtől nem tud elaludni? Grisa álmában beszélt. Úgy tetszett, hogy szabatosan ejti a szavakat, már-már érthetővé is válik. A rabság, öröm, szenvedély érzése fogta el, kinyitotta a száját, hogy meg ne fulladjon s nem hallva már a tenger zúgását, nem hallva semmit, mozdulatlan feküdt, abban a biztos hitben, hogy holnap nyilatkozik Oleszjának; közben ezt az egy hangot hajtogatta:

— Ó, ó, ó, ó!

Reggel alig pirkadt még, amikor fölkelt s gyorsan fölöltözött. Grisa szuszogva aludt, a szája félig nyitva, hosszúujjú, meztelen lába kinyúlt a takaró alól. Viktor csendben feküdt — nem lehetett tudni, alszik-e vagy csukott szemmel gondolkozik. Szergej zsebébe dugta az Universal Bibliothek kicsiny sárgafedelű könyvecskéjét — Hamsun „Misztériumait" — s kiment az udvarra. A nap borúsan és szelesen indult. Felhő annyi volt s olyan sok nehéz, szürke esőt hoztak, hogy egész alacsonyan jártak a föld felett, mintha súlyuk alatt az ég megereszkedett volna. A zöld, hepe-hupás hegyek sötét felhőkbe burkolóztak. A tengeren erős hullámverés volt, a hullámok csapásai hosszú, egyenlő időközökben dördültek meg. A kicsiny veteményeskert, amely a zöld szín különféle árnyalatú szögeire volt osztva, a gyümölcsös — terebélyes alma-, szilva- és cseresznyefáival, mésszel bekent fatörzseivel — furcsa és kellemes benyomást tett.

„Körül a kozmosz bőg, a sötét és ködös s itt van a mi emberéletünk, planétánk — gondolta Szergej a zöldséges kertről — ez a tengerzúgás, ezek a felhők azonban nemsokára el fogják nyelni az oázist."

A kertben apó uborkát szedett. Kövér hasa szemmelláthatólag akadályozta a guggolásban; arca erőlködést fejezett ki. Kihúzta nadrágjából az ingét, abba rakta az uborkát, mint valami asszony a ruhaaljba. Szergej csodálkozva nézett rá: ez a kövér ember a lágy hangocskájával, tényleg — Oleszjának az apja. És gyorsan elhaladt Szokolovszkij mellett. A könyvtár félig nyitott ajtaja mögül hangok hallatszottak. Szergej leült a lépcsőre és hallgatódzott. Benjamin vitatkozott Vaszilij Grigorjeviccsel, a könyvtárossal és Ligyija Vlagyimirovnával, az öreg hercegkisasszonnyal.

Ligyija Vlagyimirovna nagy izgalomban volt, hangja tovább zengett akkor is, amikor a hullám a partnak csapódott, csak a szavai nem voltak kivehetők. Szergej hamar kitalálta, hogy miről beszélnek. Néhány évvel ezelőtt ide jött a szövetkezetbe a tolsztojánus Ignorovszkij. Sokat vitatkozott, hogy a krinyicaiak megszegik hitük tisztaságát, s letérnek az igaz élet útjáról. Abban az időben még nem sajtoltak bort és nem ültettek dohányt, csak a nehéz mezei munkára fogadtak fel parasztokat. Ignorovszkij elment a szövetkezetből, kijelentve, hogy nem tudja nézni az élet jámbor rendjének e megszegését. Néhány évig távol volt, de két nappal ezelőtt újra megérkezett. Amikor a borról és a dohányról tudomást szerzett, igen éles beszéde volt a krinyicaiakkal s elment éjszaka gyalog, még pihenni se volt kedve. Szergej látta: magas volt, csizmát viselt, a szakálla ékalakú, a vállán félig üres vászonzsák. Beregovaja faluba indult éjszakára, de az útról visszafordult s Krinyicába érve, reggel felé fölgyújtotta a szénapajtát. Az őr tüstént eloltotta a tüzet, Ignorovszkijt pedig elfogták. Az nem is gondolt rá, hogy elrejtőzzék, ott állt a pajta mellett, sőt maga segített az őrnek oltani.

Ignorovszkij ott maradt az artyelben. Vaszilij Grigorjevics Ligyija Vlagyimirovna, a két Karjan testvér, férfi és nő, szakadatlanul vitatkoztak

vele. Azt mondta, a legokosabb volna elpusztítani a rossz útra tért Krinyicát, amely a parasztokat ivásra szoktatja és dohányon szedi meg magat. Az öregek megpirongatták, a fiatalok hallgattak, nem voltak hajlandók Ignorovszkijjal beszédbe ereszkedni, s Benjamin visszatérését várták — az Gelendzsikbe és Novorosszijszkba utazott, hogy megbeszélje a gyümölcskiskereskedések gazdáival az őszibarack és a híres krinyicai fehér szilva eladását.

Szergej kihallgatta az öregek és a visszatérő Benjamin vitáját. A beszélgetés nem ment tréfaszámba. Előbb Benjamin jött ki a könyvtárból fölindultan és komoran. A nyomában Ligyija Vlagyimirovna futott ki — egy ősz, görbeorrú asszony csiptetővel, olcsó kék kartonruhában, keze a munkától sötét.

— Ne merészeld — mondta dühös, parancsoló hangon Benjaminnak. — Ne merészelj merényletet elkövetni az emberség és szeretet alapvető elvei ellen.

Megfenyegette vékony ujjával. S noha az emberségről beszélt és szegényesen volt öltözve, mint egy parasztasszony, Szergej nem ismerte föl benne a csendes, mindig mosolygó öregasszonyt. „Hercegnő" — gondolta akaratlan elragadtatással. Benjamin vállat vont és így szólt:

— Mondtam már neked s most utolszor ismétlem: föl fog gyújtani bennünket és én ne álljak ellent a rossznak erőszakkal? Abból nem eszik.

— Benjamin, tudod te, mit jelent az emberi szabadság ellen merényletet elkövetni? Megérted ezt? — kérdezte az asszony csendesen.

Benjamin legyintett s elment nagy léptekkel, válasz nélkül, a veteményes kert felé. Szergej bement a könyvtárba. Vaszilij Grigorjevics ott ült a könyvekkel telehányt asztalnál, fejét mélyen lehorgasztva. Egész alakján annyi öreges tehetetlenség, fáradtság és bánat volt, hogy Szergej a vállára tette a kezét.

— Nem szabad, Vaszilij Grigorjevics drága — mondta csendesen.

Az öreg felemelte a fejét, Szergej látta könnyektől nedves szemeit.

— Kedves Szergej Petrovics — mondta csendesen — az emberi nem nagy bánata, hogy szent szívek elvetik a földbe az aranyos búzát, de a termést acélsarlóval gyűjtik össze, könnyek és bánat közt s az nem is búza már, nem is búza már.

Vaszilij Grigorjevics újból lehorgasztotta a fejét s Szergej nem is háborította meg a kérésével, hogy cseréljen könyvet neki. A tengerhez ment. A zaj egyre erősebb lett. Szergej a kicsiny, áttetsző patak mentén lépdelt, amely hanyatt-homlok szaladt a tenger felé, s azt gondolta:

„Milyen szörnyű lehet ennek a pataknak a hullámok bőgését hallani: vissza nem szaladhatsz." Mintha ködben lett volna. Minden összekeveredett a fejében — a krinyicaiak vitája, az öreg könyvtáros bánata, a parton a hullámok verése, a zúgás, a zaj, a viszonzott szerelem előérzete. Kilépett a tölgyfaligetből, amely csaknem egész a partig leért. Akaratlanul is megállt. A sós permettel teli erős szél az arcába csapott, majdhogy le nem vitte a sapkát a fejéről. A tengeren jöttek a hullámok, a víz egészen

sárga volt, mint egy agyagos tócsában, csak nagyon messze, a vízcseppek ködében látszott megint vas-színűnek. Hatalmas, ezerpudnyi hullámok rohantak, súlyosak, nem túl sietősek, hisz a fenséges és a nagy nem lehet sietős. A parthoz érve, a hullám teljes magasságában felágaskodott, fehér haja is fölmeredt s a föld összerándult súlyos ütésétől. A víz egy része fölcsapott a magasba, s a széltől elkapva, a part fölött önmagába omlott, a nagyobb része azonban föltornyosodva kilódult a földre. A kövek, a homok és kavicsréteg a víz mozgásának a hatására megelevenedtek halálos mozdulatlanságukból s a mozgásban új életre kaptak. A mozgás birodalma volt ez, minden mozgott. A hab, mint óriási, szétszakított kendő, szélesen ingott az új hullámra váró, fölzaklatott vizen. A levegőben alig fért el ez a sokféle hang: az első ütés tompa, rettenetes dördülése, a tengerbe visszagördülő hullám vízesés-zaja, a töméntelen kavics nyikorgása, a vízhez verődő víz nedves csobbanása; minden hullám bonyolult zenekar volt, s ezer meg ezer ilyen zenekar zengett egy időben az egész part mentén, a kitépett vízdarabok, s a vízcseppek füstjének közepette.

Szergej egy kőre ült és kihúzta könyvecskéjét. Egy ideig elnézegette a sárga kötést, s eltűnődött a kiadó családnevén, amely mindig csodálkozásba ejtette: „Antik". A vihar zúgásában rendkívül meghatották a furcsa, gyenge emberek szenvedélyei és szenvedései — Minutáé, az öreg Mártáé, Negalja szomorú sorsa. Olvasott és belsejében türelmetlenség égett, de szántszándékkal türtőztette magát s nem ment el a tenger mellől. A sárga hullámok olyan erővel verődtek a parthoz, hogy mindannyiszor behúnyta a szemét s könyvét leeresztve várta ki, amíg a különösen erős dörgés tovább vonult.

Nem hallotta, amikor Oleszja odament hozzá, s nem is csodálkozott, amikor ott látta maga mellett. Fehér matrózblúz volt rajta, a nehéz, kék gallér a feje fölé emelkedett, s miközben arccal a szél felé iparkodott fordulni, mondott valamit Szergejnek, de az a zajtól nem hallotta, csak a bosszús arcát nézte. Oleszja a füléhez hajolt s úgy mondta:

— Micsoda irtózat, ami a tengeren van! Magáért jöttem. Gyerünk reggelizni.

Szergej beszívta bőrének a szagát és megbódult. Oleszja a mulatságos arckifejezéséről látta, hogy mindjárt nyilatkozni fog. Akarta ezt s boszszankodva magára, mégis a tenger felé indult. A hirtelen rájuktámadó csöndben Szergej átölelte, Oleszja hozzászorult s mellére rejtette arcát. Szergej megcsókolta egynéhányszor a tarkóját s különös érzés fogta el; maga sem értette: boldogság-e vagy borzalom. Egy gondolat hökkentette meg hirtelen — itt áll ő gyengén, soványan, s ez a lány mellére rejtett arccal, körül pedig a vihar, a hegyek fölött a felhők — s mind közönyösek és ellenségesek az ember iránt. Néhány lépésnyire pedig ott szalad a boldogtalan patak az üvöltő tengerbe. „Mint a gyermekhalál" — gondolta Szergej. S a bánatnak és gyengeségének ettől a hirtelen támadó érzésétől, a tenger bőgése közben és a rettenetes felhők alatt, fejveszett zavar fogta el és szánalom Oleszja iránt — lám, megcsalja, hisz nem tudja megvédeni; s

bánat és ijedelem amiatt, hogy ő és szerelme a hatalmas és közönyös erők világában milyen tehetetlenek.

„Micsoda átok folyton gondolkozni — villant föl az eszében — egy ilyen pillanatban is. Hisz ez nem jön vissza többet; hisz ez a szerelem első pillanata."

Visszafelé menet Oleszja nem nézett rá, ő pedig zaklatottan és boldogan fogta a kezét, a szenvedélytől megmeredve s Oleszja mellére gondolt A tenger zúgása egyszerre abbamaradt, a felhőket sem lehetett látni a fiatal tölgyfák sűrű zöldje miatt.

Este látta, ahogy egy szénával terített békés és széles szekéren, egy rendőr kíséretében elvitték Ignorovszkijt. De ez az esemény, amely mélyen megrázta az összes krinyicaiakat, csak tudata felszínén villant át és rögtön a mélységbe süllyedt. Oleszja . . . Oleszja . . . Oleszja . . . Csak sok év múltán merült föl benne hirtelen Ligyija Vlagyimirovna sértett, gőgös arca, amint ott áll térden és Ignorovszkij kezét csókolja, a sápadt öregek, Benjamin komor és zilált képe, s maga a bűnös, amint a szekérről vékony hangocskáján lekiált — „Bocsássatok meg, ha tudtok, én taszítottalak a rettenetes bűnbe" — s a megzavarodott rendőr, amint ezt az érthetetlen jelenetet nézi, ahogy búcsúznak a gyújtogatótól.

Éjszaka sokáig folyt a szobában a dühös vita, amely gyakran szitkozódó kiáltásokba és sértésekbe csapott át. A hangok zajára a krinyicaiak is bejöttek, odajött Benjamin is. Grisa kócosan, félmeztelenül állt a szoba közepén, kezébe kapott egy négyágú gyertyatartót, amelyben nem égtek gyertyák, s nyomatékkal mondta:

— Mind ez magától fölrobban, az ördögbe is. Semmiféle bárgyú szeretet, hanem csakis a forradalmi marxizmus elvei azok, amelyek minden problémátokat megoldják. A proletártömegek! A szociáldemokrácia! Ez az igazi! De a narodnyikok, a különféle eszerek, s különösen ti, tolsztojánusok, csak a proletariátus útjában lábatlankodtok. A munkások tömegsztrájkjai, harc az undorító liberalizmus ellen, harc a cár ellen — ezek az orosz élet kérdései! A tiétek: vihar egy pohár vízben — nem érnek egy fabatkát sem.

Szokolovszkij apó, aki úgy ment Krinyicába, ahogy a bűnös muzulmán utazik Mekkába, nem akart a szent helyen semmi rosszat sem látni s ezt hajtogatta:

— Ne csinálják ezt, uraim, bizonyisten, semmi borzasztó sem történt

Szergej pedig csodálkozott, hogy az emberek miért jönnek izgalomba ilyen haszontalanságok miatt, s Vaszilij Grigorjevics mért mondja Grisának fáradt bánkódással:

— Mindannyian vetjük a búzát, mindannyian!

Elment volna Oleszjához, de félt, hogy Viktor észreveszi a távollétét.

Milyen gyönyörű idő volt ez, s milyen mesterien mérgezte meg s rontotta el haszontalan izgalmakkal, félelmekkel, oktalan indulatokkal élete legjobb napjait! Majd úgy rémlett neki, hogy éjjel álmában beszél, hangosan ejti ki Oleszja nevét s utána a tartózkodó, hallgatag Viktorra nézve

egész nap gyötrődött, hogy tényleg hallotta-e? Majd félelem fogta el — hiszen a házasságával egész életére megköti magát s tönkreteszi tudományos jövőjét. Majd Oleszja szépségében gyönyörködött s a kielégítetlen szenvedély gyötörte. Majd úgy tűnt fel, hogy nem is szerelmes — az egész tévedés, Oleszja ostoba, érdektelen, nevetséges nő, ő is nevetséges a szerelmével és mindenki nevet Oleszján s rajta is.

Reggel azzal a szándékkal ment ki az udvarra, hogy megmondja neki, hogy nem szereti, de meglátta s néhány perc múlva megint a rabja volt. A séta idején gyakran sikerült a sétálóktól elmaradniuk. A som és törpeszilfa sűrűjébe vették be magukat, a nyári nap szörnyű hőségében magához szorította a lányt, s a vállát és mellét simogatta. Oleszja sűrűbben kezdett lélegzeni, megpróbált elmenni, de ő odaültette a múlt évi levéllel födött földre s a térdét csókolgatta. A lány maga alá húzta a lábát s gyorsan és korholón suttogta, mint valami gyereknek:

— Nem szabad, nem szabad, mit szólnak, ha meglátnak.

Sokáig csókolóztak, a szemüket behúnyva, s mint a víz alá bukó fürdőzők, csodálkozva néztek a ragyogó, kék égre, hallgatták a tücsköt, megérintették a fák forró törzsét, a naptól meleg tölgyfa leveleit, s megint csókolóztak.

Oleszja féltékeny volt Szergejre, az pedig szégyellve ártatlanságát, nagy kelletlenül bevallotta, hogy viszonya volt a kievi drámai színház művésznőjével és egy árkász tiszt feleségével.

— Menj, menj tőlem — mondta Oleszja. — Tényleg megöleltél ezzel a karoddal itt, valami mocskos személyt?

— Miért mocskos — védte Szergej kieszelt szeretőit.

— Még most is szereted őket! — mondta Oleszja és kétségbeesetten kiáltott föl: — Istenem, miért nem tudok kiábrándulni belőled! Viktor olyan tiszta, azt mondta nekem, hogy még csak nem is csókolózott senkivel, te meg! S ki fogsz ábrándulni belőlem! S én ostoba liba, egész életemben csak kétszer csókolóztam.

Nagyon féltékeny volt, még el is zokogta magát a lelki fájdalomtól. Szergej szerette volna megnyugtatni és bevallani: hogy semmiféle színésznő és tiszti asszony szeretője nem volt, hogy ő is csak kétszer csókolózott — a gimnazista Tányával, meg Krinyicába jövet Zojával, az egyetemi hallgatónővel. Hozzá még mindketten paplányok voltak. De mint szörnyű bűnt szégyellte a tisztaságát, s vigasztalón mondta Oleszjának:

— Hiszen tudod, hogy felnőtt férfiba szerettél bele. Mit tegyünk, kedvesem, a mai társadalomban ez szinte szabály... De esküszöm neked, hogy ettől a naptól hű vagyok hozzád, mint a rab.

Oleszja tapasztalatlanságában mindent elhitt, s noha ez volt az első szerelme, rögtön jelentkeztek benne a nő erős érzései: sértődékenység, gyanakvás, zsarnoki követelőzés; de Szergej ennek csak örült.

Esténként Oleszja a javítóvizsgájára készült algebrából és irodalomból, Szergej pedig kiment a tengerhez. A hegyek közé rejtett köves strand

már mély árnyékban fehérlett, de a kövekből ömlött a hőség, mint a még ki nem hűlt ágyból. Szergej a tengert nézte, a hullámverés tajtékában gyönyörködött, a homokban, amely a víz visszaözönlése után gyorsan kifehéredett. Szomorúság fogta el: „Csakugyan meghalok — kérdezte magától — a világ elhagy engem s én is elmegyek, nem leszek többé?"

Aztán tudományos jövőjén gondolkozott. Hát persze, ő zseniális ember, fölszabadítja az atomenergiát. De a gondolatai csakhamar Oleszjához tértek vissza. Elkezdte bizonygatni magának, hogy nem szereti. „Nekem semmibe sem kerül elválnom tőle. Ma vacsora után megmondom neki, hogy ez nem olyan egészen igazi szerelem, vonzalom csak. Persze, vonzalom, hisz Oleszja szép. A szerelem — az..." Arcát a lapos, meleg kövekre fektette, bőrével érezte érdességüket s behúnyta a szemét. A hullámok zaja tompább lett, betöltötte a sötétséget. Lélegzete elakadt, a kövek melege a könnyű ingen át fölhevítette mellét, ujját a kavicsba fúrta s úgy mormogta:

— Oleszja, Oleszja.

Gyorsan levetkőzött, a tengerbe vetette magát, s hangosan, csikóként viháncolt, olyan jól érezte magát a meleg esteli vízben. Addig úszott, míg a foga vacogni kezdett s szenvedélyétől megszabadulva mászott ki a vízből.

— Nem — mondta vacogó foggal, miközben nedves, reszkető kezét sietősen az inge ujjába dugta. — Ez nem szerelem. Az szerelem az...

Oleszja augusztus tizenötödikén utazott el, hogy a javítóra, huszadika felé, odaérjen. Elutazása előestéjén Szergej lement vele a tengerre. Egy kőre ültek. A tenger világos volt a teleholdtól, a tajték lassan, fehér csíkban bodorodott a parton. Valahol távol a tengeren széles, sárga tisztás villogott, mint beérett búzaföld; a parttól sárga fövennyel borított ösvény vitt ehhez a mezőhöz. Olyan szép volt, hogy egyszer sem csókolták meg egymást. A hold mintha a tenger belsejéből világított volna, s a fény a víz tömegén hatolna át: egy sárga csillag merül föl mindjárt a tengerből — meglesz a csuda! Csak amikor a partról visszatértek, s a sötét tölgyligetbe beértek, akkor ölelte át Szergej Oleszját, s kezdte el csókolni.

— Légy okos — mondta a lány csókolózás közben — két levelet írsz naponta s állandóan epekedni fogsz. Járj be minden helyet, ahol együtt sétáltunk. Ígérd meg, hogy tíz órakor minden este ötvenszer elsuttogod a nevem. Hallod? Megígéred. Elgondolni is: két hét! Ez a gyötrelem! Magam sem tudom hogyan leszek meg nélküled!

— Megígérem, hogy epekedni fogok — felelte Szergej — de naponta csak egy levelet írok, hisz a postát egyszer viszik el Beregovajából.

— Nem, kettőt — mondta Oleszja makacsul.

— Hát jól van, kettőt — hagyta rá.

Szergej a lelke mélyén örült, hogy Oleszja tíz nappal korábban utazott el. Nem lesz ideje epekedni utána ez alatt a néhány rövid nap alatt, egyedül akart kószálni, összeszedni az eszét, mindent meggondolni, valami elhatározásra jutni, szomorkodni.

De nagyon tévedett. Amikor a társaskocsi, amely Oleszját elvitte, az út

fordulója mögött eltűnt, Szergej azt mondta magának: „Nos tehát" — s elment haza, S mint valami halálos hidegség, egyszeriben rettenetes vágyódás fogta el Oleszja után. Megvakult, megsüketült — nem volt neki sem tenger, sem nap, sem tücsökszó, sem madárének, sem dombok zöldje, sem forró, kék ég, sem ragyogó déli csillagok. Ez a gyönyörű világ szétdúlt pusztaságnak látszott. Fogta a naptárt s abból számítgatta — még száznyolcvan óra van hátra, még százhatvannégy. Oleszja... Oleszja... Oleszja... Úgy gyötrődött a távolléte miatt, mintha fejszével vágták volna le kezét-lábát. Csak akkor könnyebbült meg, amikor levelet írt neki. És hármasával, négyesével írta naponta. Lement a tengerhez s hangosan szólítgatta:

— Oleszja! Oleszja! Oleszja!

Nem tudott rá nem gondolni. A neve ott volt az agyában, amikor aludt. A tengerben fürödve, lebukott, s nyitott szemmel úszott néhány pillanatig; a víz homályos, mozdulatlan zöldjébe nézett s maga sem vette észre, azt gondolta: Oleszja... Oleszja... Oleszja...

Szerette. A szerelem rabja lett. Nem tudott Oleszja nélkül élni. Miért nincs fényképe róla? Borzalommal és csodálkozással tekintett Viktorra: honnét veszi az erőt az élethez ez a visszautasított műegyetemi hallgató; miért nem vet öngyilkossággal véget neki? S a legboldogabb napja volt, amikor otthagyta a buja déli természet fenségét, otthagyott tengert, hegyeket, a zajgó, átlátszó folyókat, vakon és koldusként ült be a forró, piszkos harmadosztályú kocsiba, egyedül az ő nyomorúságos és drága szerelmével, amely az egész világ szépségét és örömét pótolta neki — és Kievbe utazott.

19

A műszak szünetében Sztyepan teleitta magát hideg vízzel, aztán nagy élvezettel kinyitotta az inge gallérját, odaállt a szélbe és érezte, ahogy a bőre szárad és hűvössé válik. Éjszaka, noha a rekkenő nyári nap kifárasztotta, rosszul aludt — a foga sajgott s reggel felé az arcán óriási, súlyos foghúsdaganat támadt... Megnézte magát a tükörben. A bedagadt szeme szomorúan pislogott.

Sztyepan tiszta, fehér ronggyal kötötte be az arcát, s elment munkába. Nem hitte, hogy ilyen jelentéktelen betegségtől ilyen rosszul érezheti magát az ember. A feje szaggatott, testén didergés futott végig, keze-lába elernyedt és nem kívánt mozogni.

A nap pedig forró volt, a szél elállt, a munka nagyon nehéznek tűnt. Mjata rosszallóan és szigorúan nézegette, hogy Sztyepan folyton törli homlokáról a tenyerével az izzadságot. Mjata nem szerette a betegeket.

— Hát téged mi lelt? — mondta s szorosan Sztyepan mellé lépett és megnézte. Ujjával megérintette a kötést s azt mondta: — Eldobhatnád ezt a rongyot.

— Huzatot kap, még rosszabb lesz — mondta Sztyepan.

Mjata elnevette magát és köpött egyet.

— Miféle legény vagy te, egy kohómunkás — mondta korholóan.

— Mi az, hogy kohómunkás, a foga mindenkinek fáj.

— Csakugyan mindenkinek? — mondta gúnyolódva Mjata. — Én az ötvenkettedik évemet élem a világban, de a doktorok tőlem még egy kopejkát sem kaptak.

Sztyepant ingerültség fogta el s haragosan felelt:

— Az a maga szerencséje, hogy olyan kitűnő ember, Vaszilij Szergejevics. Nem lehet mindenki olyan.

— Úgy-úgy testvér — mondta elégedett hangon Mjata. — Na jól van, jól — tette hozzá hirtelen — munka után gyere el hozzám — van egy ügy itt.

Sztyepan gyors pillantást vetett a főolvasztárra, de az tovább ment már az öntőcsatornánál álló munkásokhoz.

„Bácsika" — gondolta Sztyepan, Mjata hatalmas hátát nézegetve. Sehogy sem tudta megszokni, hogy Mjata a forradalmárokat segíti, elrejtette az ólombetűs ládát, néha a gyűlésekre is eljár. Sztyepan látta, hogy Mjata nem egyformán viselkedik vele: félszegen gúnyolódni próbál rajta, néha még haragudni is szokott, nem beszélget el vele többé barátian a kohóbeli munkáról, hol egy rossz szót vet oda, hol a homlokát ráncolja, hol megint nyájassá válik egy percre.

Sztyepan nem értette, hogy Mjata miért haragszik rá, de maga a főolvasztár sem tudta, hogy ez a Sztyepan Kolcsugin fiú, aki úgy a szívéhez nőtt, akit ő tett meg első segédjévé, miért kezd benne egyszerre csak ingerültséget, időnként még ellenségeskedést is ébreszteni. A dolognak az lehetett a legvalószínűbb magyarázata, hogy Mjata féltékeny volt Kolcsuginra a munkások miatt.

Ridegségében és hallgatagságában mélyen becsvágyó volt. Látta, hogy a föld első hatalma, a kohómunkásság, nem az igazgatót, nem a mérnököket, nem a mestereket, nem a rendőrséget, sőt nem is a cárt tiszteli, hanem a főolvasztárt, Vaszilij Szergejevicset. Mjata tudta, milyen értéke van a szavának, tréfájának, futó pillantásának, ösztökélésének. Látta, hogy a munkások mennyire tisztelik és semmitől sem félt úgy a világon, mint hogy ezt a tiszteletet elveszíti. S bosszantotta, hogy a kohómunkások, a formázók, még az izgága hengerészek is szeretettel és teljesen érthetetlen tisztelettel vannak ez iránt a Kolcsugin-legényke iránt.

A szünetben Sztyepan megpróbálkozott az otthonról hozott ebéddel, de nem tudott rágni — nemcsak a kenyér volt túlságosan kemény neki, de az uborkát, a puha, érett paradicsomot is nehéz volt szájába vennie. Arca megdagadt, a fájdalom átterjedt a csontjába, a fejét hasogatta, pont a szeme mögött. Ott ült egy téglán, a tenyerével óvatosan járta körül a beteg arc kerekségét, s egyre azt nézegette, hova lenne a legalkalmasabb lefeküdnie. Bánkódva gondolt rá, hogy még hosszú hat órát kell dolgoznia. Úgy rémlett, soha életében nem érezte ilyen rosszul magát. Milyen

nagy kedve lett volna hazavergődni, beteg fejét a párnára rakni, szemét a szoba félhomályában behúnyni. A gyár dörömbölése ott visszhangzott a fejében. Fust soha ilyen búzösnek, zsírosnak nem tűnt fel, mint ma, a munka sem volt soha ilyen nehéz. Munkások ültek oda hozza.

— Ki látott el így? — kérdezte Zatyejscsikov.

— Ennl sem tudsz? — szólalt meg Ocskaszov.

— Zsálya kell rá — tanácsolta Szapozskov.

— Ez aztán a kín, ennel nincsen rosszabb — toldotta meg Pavlov, aki az ebédszünetben átjött a nagyolvasztóba a barátját meglátogatni. Micsoda kín ez, gyerekek! Én már ismerem — évente kétszer szokott énnekem is lenni: télen és ősszel.

— Az ördögbe is, kihúzathatnád — mondta Zatyejscsikov.

— Amikor dagadt, nem lehet kihúzni — mondta Szapozskov. — Ha a daganat lelohadt, akkor menj s húzasd ki, ha dagadás alatt húzzák ki a fogat, még bele is halhat az ember. Nem is vállalkozik rá egyetlen doktor sem.

— Tényleg? — kérdezte Sztyepan.

— Nem, dagadtan nem húzzák ki, tudom. Egy asszonynak a bányában kihúzta a felcser — a veje volt — a fogát. Bele is halt, az arca egészen kék lett, még a nyaka is csupa kék. Vérmérgezést kapott — magyarázta Lobanov.

— Elég már, egész elijesztitek — szólt Ocskaszov. — Ó, ez az átkozott hőség! — tette hozzá ásítva.

— Most volna jó a bányába átmenni, ott hűvös van — mondta Zatyejscsikov.

— Az a kérdés, hogy melyikbe; Szmoljankán a nyugati lejtőn olyan hőség van, rosszabb, mint nálunk.

— Mitől is van ez, Sztyopa — kérdezte Lobanov — mélyebb és mégis melegebb? Ott a pince — abban hideg van s nedvesség, a bánya meg minden pincénél mélyebb s épp fordítva, hőség van benne.

— Közelebb van a belső forrósághoz — felelte Sztyepan — ott még a fém is izzó.

— Lehetséges az? Könyvben olvastad?

— A könyv — csupa lódítás — mondta Zatyejscsikov — megvásárolt tanítók írják, hogy a népet bolondítsák.

— Te vagy a bolond — mondta Ocskaszov — pojáca!

— Jól van, legyek csak pojáca — mondta mosolyogva Zatyejscsikov, s hirtelen felélénkülve így szólt: — Hallod-e Szapog, igaz, hogy felmondasz?

— Igaz.

— Elmégy?

— Ledolgoztam a magamét, elég volt belőle — mondta Szapozskov.

— Helyesen — mondta Sztyepan s a fájdalomtól elhúzta az arcát — igazságosan fogsz élni. Itt belőled préselték ki a nedvtöbbletet, most pedig te fogod másokból a nedvet kisajtolni. Ahogy az isten tanított.

— Mi lelt, Sztyepan, rossz vagy ma, biztos a fogad miatt — mondta szelíden Szapozskov. — Már mért sajtolnám én a nedvet az emberekből?

— De bizony igaz, amit Kolcsugin mond — kapták föl a kohómunkások — jó sok pénzt fölhalmoztál... Tartasz majd vagy tíz munkást, óraláncot veszel, földízited a hasad... a magunkfajta embert nem is engeded magadhoz.

— Látod, Sztyepan, az ilyeneket szeretem én a világon a legkevésbé — mondta Zatyejscsikov — nem is urak, csak uracskák. Nálunk is volt, tudod, a bányában ilyen: végzi a munkát, de nem munkás. Kapzsi állat! Mindennek letörte az árát. Tudod, hogy dolgozott? Odahozza neki az asszony a bányaépületbe az ebédet, befalja ahogy van, mosdatlanul,, bányászruhában s megy vissza a bányába; hetven-órát dolgozott így s haza sem ment. Minden — a pénz! De egy év múlva boltot nyitott, s mindnyájunkat sajtolt, amíg vér jött az orrunkból. Mondd meg, Kolcsugin, miféle ember az ilyen?

— A munkásosztály árulója és szemetje, ez a neve — mondta haragosan és fennhangon Sztyepan.

— Hallottad, Szapog?

— Miket beszélsz te, Sztyepan, bizonyisten — mondta Szapozskov és széttárta a karját — hallgatnak rád s te rám uszítod őket. Hát szabad ezt? Isten téged ésszel áldott meg, az emberek már fiatal korodban hallgatnak rád. A szeretetről és jóságról kellene beszélned nekik, nem pedig rossz és sötét dolgokról. Mi bajod van velem? Sok rosszat csináltam neked? Emlékezz, ki mondta neked az első nyájas szót a gyárban? S te most rosszra ingerled az embereket. Ez nem szép, ez rossz dolog, mindenki bűnös a szemedben, mindenkit felelősségre kell vonni. Igaz, mindnyájan vétkesek vagyunk. Csakhogy nem emberek dolga a vétkeinket megbüntetni, nem embereké, hanem az istené, azé ám.

Abram Kszenofontovics észrevétlenül odament az ott ülőkhöz. Fürkésző szemmel nézett a munkások arcába s megtörülte kendőjével a nyakát.

— Miről van szó? — kérdezte.

— Zatyejscsikov vitatkozik, hogy egy negyedliter vodkát kiiszik minden harapnivaló nélkül — felelte készségesen Lobanov.

Abram Kszenofontovics Sztyepan fölkötött, haragos arcára nézett, a lehangolt Szapozskovra, az elnémult hallgatóságra, s vontatottan mondta:

— Hm, tehát hogy ki mennyi pálinkát iszik meg, így van, Kolcsugin?

Sztyepan rábólintott.

— Csakhogy ideje dolgozni — mondta Abram Kszenofontovics — mindjárt szól a duda.

A munkások odamentek kelletlenül a nagyolvasztóhoz, a mester meg beült az irodába, beakasztotta kapocsra az ajtót, s egy félig teleírt papírlapot vett ki a fiókjából. Átolvasta az írottakat, gyorsan köhentett egyet, mint a jobbszárnyon álló katona, aki a torkát köszörüli, hogy minél udvariasabban felelhessen a föllebbvalójának, s írni kezdett:

„Annak az alapján, hogy körülötte mindig móka és mocskosszájúság nélkül folyik a beszéd, atamánságát* tehát más eszközökkel éri el a munkások között, van szerencsém Őnagysága tudomására hozni, hogy a kohóműhely munkásai közt ő az agitáció előidézője..."

Gondolkozott egy kicsit s tovább írta.

„A főmester, akinek a figyelmét erre a körülményre felhívtam, jelentésemet következmények nélkül hagyta, amit szintén kötelességemnek tartok Őnagysága tudomására hozni."

Mélyet lélegzett s ivott a kvaszos köcsögből.

Abram Kszenofontovicsnak bámulatosan szép és folyékony írása volt. Nem is hitte volna az ember, hogy ezeket az előretörő, fürge vonásokat ez a kövér, a széken alig megférő ember írta a lomha, zsíros kezével.

Sztyepan este tíz órára készült Mjatához menni.

— Hova? — kérdezte az anyja.

— Mennem kell — mondta.

Az anyja az ablakhoz ment, utána nézett és hirtelen, fennhangon így szólt:

— Hová mégy, fiacskám? Hisz egész beteg vagy.

Az utóbbi időben gyakran beszélgetett így magában. Ezekben a beszélgetésekben sok nyájas szót intézett Sztyepanhoz, néha korholta is.

— Micsoda? — kérdezte Platon álmos hangon.

Olga haragosan felelt:

— Hogy micsoda? Semmi — s tovább nézett ki az ablakon, az útra tekingetett, ahol éppen most villant föl a fia árnyéka. A bánat, a nélkülözés és egyedüllét nehéz éveinek az előérzete ragadta meg hirtelen erővel. Akaratlanul is végighúzta kezét az arcán, aztán a szemén. De a tenyere száraz maradt.

Sztyepan Mjatát nagy elkeseredésben találta.

— Az ördög a macskájába — mondta bosszúsan, amikor Sztyepan az asztalhoz ült.

— Mi az, Vaszilij Szergejevics?

— Fölfalta a csíkomat! Az öregasszony meg nem látta. Egész nap itthon lézeng, s fenét se lát. Jövök, s a macska az ágy mögött már épp végez vele, csak a feje maradt meg. A fő az, hogy igen okos hal, bölcs, nem is hal. Megjövendöli az időt s tudod, egyszer sem tévedett.

Bosszúsan csapott tenyerével a térdére.

— A madarat nem eszed — mondta az ablakban ülő macskának — ezért tartanak meg a háznál, s most a halnak esel. Mit gondolsz, mi fog kisülni ebből?

A macska komoran pillantott rá, ügyetlenül a padlóra szökött és sántítva kiment a konyhába, elégedetlenül tekergetve kunkori farkát. Mjata nyilván nemrég verte meg s most bánta már, meg akarta bocsátani a bűnét, beszélgetni vele, de a macska nem akart békülni.

* Atamán: kozakvezér.

Megjött Zvonkov, Sztyepan felkötött arcára nézett, füttyentett egyet.

— Ez igen — mondta. — Pedig van egy ügyem a számodra.

Mjata kiment a konyhába. Zvonkov és Sztyepan hallották még néhány pillanatig, ahogy halkan magyarázza a macskának:

— Ostoba vagy, azután ami történt, igazán ostoba.

— Látod, ez komoly megbízatás — mondta Zvonkov — csak te valahogy nagyon feltűnő vagy. — Sztyepanhoz hajolt és csendesen mondta: — Brosúrákat kell holnapután Kievbe vinni, nálunk nyomatták. Emlékszel, te hoztad el a diáktól a csomagot!

Megállapodtak, hogy Sztyepan fölkészül az utazásra; elkéredzkedik a mestertől azzal, hogy rövid időre falura kell mennie. Útra készen vár, Zvonkov pedig megpróbál valaki mást elküldeni. Ha nem sikerül, Sztyepannak kell a dagadt arcával utaznia.

— Holnapután talán elmúlik — mondta Sztyepan.

Zvonkov megcsóválta a fejét.

— Nem, ez még három-négy napig eltart, nekem is volt ilyen.

Zvonkovot az utolsó hetekben mind többször fogta el izgalom. Nyilvánvaló jele nem volt a lebukásnak, senkit sem tartóztattak le körülötte, de úgy érezte, mintha rávilágítottak volna. Akárhova ment, akármit csinált, egész idő alatt kényelmetlen érzése volt. Ül a szobájában és olvas, hirtelen mintha meglökné valaki, az ablakra néz; éjszaka fölébred s megint ez az izgatott érzés, mintha az ajtó előtt állna egy ember; hazajön valahonnan, kinyitja kulccsal az ajtót s a szobában a nyugtalanság szelleme, mintha egy sietős kéz túrt volna a könyvekben, rángatta volna le a takarót, gyűrte volna össze a párnát, matatott volna a matrac alatt.

Azután, hogy Zvonkovval találkozott, Sztyepan elment a városba a fogorvoshoz. Az orvos családneve Bikov* volt, s ez a név tökéletesen illett rá: a válla széles, nyaka rövid, koponyája teljesen kopasz, kis szakálla nagyon fekete; a kurtalábú ember egy cirkuszi vasgyúróra emlékeztetett. Haragosan nézett a kései páciensre; nyilván vendégei voltak vacsorára, a rosszul betett ajtó mögül vidám lárma hallatszott.

A doktor beültette Sztyepant a fogorvosi székbe. Sztyepan buzgón tátotta a száját, ahogyan csak erejéből telt.

— Várjuk meg, amíg a daganat elmúlik. Eljön majd és kihúzzuk, csak nem ilyen későn — mondta a doktor.

— Nekem most kell — mondta Sztyepan.

— Most lehetetlen.

— Holnapután van a templomban az esküvőm — mondta Sztyepan önmagának is váratlanul. — Valahogy tán mégis menne a dolog.

A doktor elnevette magát.

— Nagyon fájdalmas lesz — mondta fenyegetőn.

— Kibírom.

— Két rubel — mondta ugyanolyan fenyegetőn a doktor.

* *Bik* orosz szó bikát jelent. *(Szerk.)*

Sztyepan a zsebébe nyúlt a pénztárcájáért.

A doktor meggyújtotta a borszeszlángot a nikkelszelence alatt, beletette a fogót, vizet töltött rá s kiment a szobából. Sztyepan a percnyi csöndben a doktor hangját hallotta, aztán sok hang nevetését. — „Elmondja" — gondolta Sztyepan. A torzulását nézegette a köpőcsésze nikkel gömbjében. Szörnyű pofa, hatalmas ajkakkal, még a daganatot sem lehetett észrevenni, olyan torzan festett az arca a domború felületen. Nyugtalanította, hogy a borszeszláng zajtalan ég, mintha lopakodna, fenyegetne. Jobb volna, ha ropogna, füstölne a lángja. Bejött fehér köpenyben a doktor.

Sztyepan alázatosan kinyitotta a száját.

— Csak félre a kézzel — mondta a doktor — kapaszkodjék a székbe.

Sztyepan bólintott, mohó szemmel követte a doktor kezét, amely fekete szőrpamatokkal volt fedve. A doktor megnyomta a daganatot — Sztyepan akaratlanul is felhorkant.

— Még nem kezdtem el — mondta haragosan a doktor.

Eltelt egy pillanat — a fájdalom eltöltötte az inyét, átment a koponyájába, hidegség szorította össze a szívét. Úgy rémlett, hogy a szájában egy palack pattant szét, a vastag üvegszilánkok százai recsegve-ropogva hatolnak az agyába, szája a hőségtől elszenesedik, már nem is volt külön fájdalomérzése, az egész teste szenvedett. A háta nedves lett az izzadságtól.

A doktor megtörülte az arcát s azt mondta:

— Nos, kész, nősülhet.

De Sztyepannak nem volt kedve tréfálni.

Hazamenve az ágyra vetette magát, a szenvedés álmatlan éjszakáját várta, de csaknem azonnal elaludt. Reggelre a fájdalom elcsitult s a daganat apadni kezdett.

Abram Kszenofontovics beleegyezett, hogy Kolcsugint öt napra elengedje. Sztyepan csodálkozott a készségen, amellyel a mester azt mondta:

— Jól van, eridj, csak határidőn túl ne maradj, mert akkor elbocsátlak.

Sztyepannak még csak el sem kellett magyarázni azt a históriát a nagybátyja haláláról, aki egy házat hagyott örököseire a faluban.

Utazása napján Sztyepan reggel bement a gyárba. Végigment a Martin-műhelyen s érdeklődéssel nézett körül. A magas, kormozott üvegkupola elveszett a füstös félhomályban. A bizonytalan fényben a falak fémablakkeretei pókhálóhoz hasonlítottak, s ebben a fémpókhálóban óvatos állhatatos pókokként siklottak az elektromos daruk. Vasrudak és szétvert ócskavas-tömbök halmai zárták el az utat; szürke alakok ténferegtek a rendetlenül odahányt öntőformák közt s haladtak át a ruganyos deszkákon, a gázvezeték csövei közt. Azt lehetett volna hinni, hogy a műhely nem is dolgozik, hogy ez valami ócskavas-raktár s nem a gyár szíve. Csak közvetlen a kemencénél érződött feszültség és izgalom. Az emberek itt nem jártak-keltek, még csak nem is futkostak, hanem különös mó-

don ide-oda táncoltak. Az ércdarabok, lapát lapát után, repültek a kemence torkába. Az izzó levegő remegett. Munkások tűztől rózsaszín keze és arca villant föl a kemencék szája előtt.

Sztyepan a munkások arcát nézegette. Ott van a kis vasgyúró Szilantyev, mindent könnyen csinál, erőlködés nélkül. Észrevette Sztyepant, intett neki, mosolyogva mutatott az öntőcsatornára. A daru épp bevégezte az öntőformák felállítását. A hatalmas merítőkanálnál egy magas, szárazforma ember állt. Sztyepan ránézett, de a félhomályban nem tudta kivenni. Az acél fehér, vastag, de hajlékony sugara nagy szikrázás közt hirtelen a kanálba ömlött. Mindenki önkéntelen visszahőkölt, mintha a fény nyomta, szorította volna hátra erejével az embereket. A magas, szikár embert odalenn az öntőcsatornában ragyogó fény világította be. Pavlov! „Isten veled, Grisa" — gondolta Sztyepan. „Lehet, nem találkozunk többet." Nem akarózott a Martin-műhelyből elmennie. Ahogy a mozgó szikra-fal alatt álló barátjára nézett, az erőnek az az örömteli érzése fogta el, amely gyerekévei óta rá-rájött néha. Úgy rémlett neki, hogy ő, Pavlov. Szilantyev, Mjata, városi ismerősei — a pékműhely és a cipőgyár munkásai — a göndör vájár, Zvonkov lőmester, a lóhajtók, ácsok — mind egy hatalmas testvériségbe kapcsolódnak. Mind az, amit a politikai könyvekben vagy a titkon kezébe került s agyon-forgatott Pravda-számokban olvasott, mind az, amit Kaszjantól, Zvonkovtól és Bahmutszkijtól hallott, hirtelen ebben a merész gondolatban testesült meg:

— De hiszen a gazdák itt mi vagyunk!

S ezen a rekkenő. 1913 augusztusi napon ez a gondolat úgy tört rá, mint a fény, amely a befüstölt Martin hodályát elöntötte.

Már estefelé kiment az állomásra a társaskocsin, az egész úton komor volt, búcsúja az anyjától fölizgatta. Csöndes szombat este volt. A kocsival minduntalan fiatal házaspárok jöttek szembe. A férj fekete zakóban, lakkellenzős sapkában, esetlenül és óvatosan vitte karján a bepólyált csecsemőt, a felesége gombos cipőben, keményített ruhában sietett utána, kezében az ajándékbatyu. A fiatalok bizonyára a szüleikhez jöttek, a Vetka és 10/B-telepek bányáiból, vasárnapra a városba. Este majd elteázgatnak a kis fa alatt az udvaron, eljönnek az ismerősök is, a fiataloknak a hűvös agyagpadlóra ágyaznak, reggel kimennek a piacra, a pólyás pedig a nagymamával marad. Napközben újra jönnek az ismerősök, mind asszonnyal, gyerekkel, alaposan beisznak, úgyhogy a fiatal apa támolyogva megy haza, az asszony elveszi tőle a gyermeket s civakodást színlelve kiáltja:

— Megölöd, bizonyisten, micsoda vadkan!

A fiatal férj mosolyogva mondja:

— Ne félj — s nem adja oda a csecsemőt; lassan halad, leereszkedően tekinget körül s kérdően emeli a magasba gyermekét.

Nehéz érzés fogta el ezektől a gondolatoktól, fájt a szíve magáért és Veráért, annyira fájt, hogy csak úgy nyögött belé.

A vonaton majdnem hogy baj történt. Harmadosztályú kocsin ment, a

nehéz kosár, amelyben a brosúrák voltak, a polcon állt. Szomszédnője, egy beszédes, nem szép asszony, aki a fekete kalapját le sem vette, nagyon jóakaratúnak mutatkozott. Ízletes, zsíros étellel kínálta Sztyepant. Ő kezdetben vonakodott s visszautasította, de a sültkacsa és a házi fokhagymás sültkolbász, a hideg, fehér, hagymás és kásás derelye illatától és látványától elcsábítva, elfogadta a kínálást, igyekezett túlságosan ki nem nyitni a száját s úgy falatozott.

Éjszaka emberhangokra ébredt. Álmos pillantása azonnal a csendőr figyelmes tekintetével találkozott. A csendőr nyilván egy idő óta már az ő alvó arcát nézte. Sztyepan végleg fölébredt és továbbra is a csendőr szemébe nézett, s lába, érezte, mint jön görcsbe a vágytól, hogy sarkával a kerek képébe rúgjon. Nem értett semmit az egészből. A vonat állt. A nyitott ablakon át, a csendőr háta mögött, ragyogó ívlámpákat lehetett látni, s egy hang hallatszott:

— Hordár, hordár, huszonegyes, huszonegyes. Uramisten, a vonat indul, s ő nincsen még itt!

A folyosón ott állt a kalauz s lámpájával a jóságos, fekete-kalapos szomszédnőre világított. A szomszédnője síró hangon mondta:

— Istenem, hogy lesz most már, a kis aranyóra a kézitáskában legalább száz rubelt megért.

Sztyepan nem értette meg rögtön, hogy mi történt és mi fenyegeti.

— Maga hol szállt fel, fiatalember? — kérdezte a csendőr.

— Juzovóban.

— Az a nagy kosár a magáé?

— Az enyém — felelte Sztyepan s mint tegnapelőtt a fogorvosnál, hátát újra elborította a verejték.

— Jekatyerinoszlavlban meg kell szakítania a következő vonatig az útját — mondta a csendőr.

Pillanatnyi csönd állt be. Ennek a pillanatnak a kimondhatatlan feszültsége egész életére megmaradt Kolcsugin emlékezetében.

— Nem, nem — mondta hirtelen a jóságos, feketekalapos asszony — énnekem semmiféle gyanúm sincs ez ellen a fiatalember ellen.

— Bizonyos benne, madame? — kérdezte a csendőr.

— Istenem, hiszen ismerem — mondta az asszony.

— Szíveskedjék közölni — szólt a csendőr — a család-, kereszt- és atyai nevét, hogy a jegyzőkönyvet kiállíthassam, s hogy melyik vonalszakaszon vette észre a ridikül elvesztését?

A „ridikül" szót olyan jelentősen és szabatosan ejtette ki, hogy a kalauz tiszteletteljesen köhintett s egy lépést hátralépett. A vonat rég ment már s Sztyepan még mindig nem tudott magához térni. Az oldalán feküdt s félig behúnyt szemhéja alól figyelte a szomszédnőjét. Elkeserítette, hogy ennek az asszonynak tartozik hálával a megmenekülésért. Az asszony sóhajtozott, leült, fölállt, a pad alá nézegetett, a kezével kotorászott mindenfelé. Hirtelen egy hangosat, ijedtet kiáltott s kirántotta a kezét, mintha patkány harapta volna meg. A asszony Sztyepanra pillantott, hogy nem

néz-e oda; körültekintve kinyitotta gyorsan a megtalált kézitáskát, megvizsgálta a tartalmát és bedugta a bőröndjébe. Csendesen nevetgélt, kikinyújtotta a nyelvét, összecsapta a kezét, aztán kinyitotta az elemózsiás kosarat, hozzáfogott a kosztoláshoz s teli szájjal valami nótácskát kezdett dúdolni.

— A kelekótya — gondolta Sztyepan. Nappal az asszony újra megkínálta s dicsekedve mondta, hogy ő csak úgy szemre minden csendőrnél jobban megkülönbözteti a becsületes embert a tolvajtól.

— Tökéletesen meg voltam győződve róla, hogy maga semmit el nem vehetett tőlem. A csendőrnek is kijelentettem — inkább vesszen el, de őhozzá ne nyúljon.

A vonat késett s csak estefelé ért Kiev közelébe. Sztyepan az ablaknál ült és a magas fenyőket nézegette a vasúti pályatest mentén. Sohasem látott ilyen magas fákat, hatalmas gyökerük előbújt a fehér, porhanyós homokból, törzsük az esti világításban vörösnek látszott. Sztyepannak úgy rémlett, hogy valami ismeretlen, gyönyörű vidékre került. A szíve nem attól volt izgalomban, hogy felelős és veszélyes megbízást hajt végre; az izgatta föl, hogy életében először került ily messzi szülőföldjétől, a Donyec-medencétől. Mindent érdekesnek és furcsának, szokatlannak talált. A szomszédnője az állomásokról mesélt; Vaszilkov, Motovilovka, Bojarka. A nyaralóhelyek peronjain kisasszonyok és fehérzubbonyos diákok sétálgattak; amikor a vonat, a port fölverve, megállás nélkül haladt el a peron mellett, a kisasszonykák kendővel vagy csipkével szegett kicsiny napernyőkkel fődték el magukat. A fák mögött zöld kerítéseket lehetett látni, virágágyakat, magas, vörös virágokkal, a kúszó zölddel benőtt teraszokon férfiak és asszonyok ültek fehér ruhában, az asztalokon vakitón csillogott az ezüst szamovár, egy helyen a fák közt valami halászháló-féle függött, s egy szakállas ember himbálózott benne, a kezében újság. A töltés mentén szépruhás gyerekek sétáltak. A gyerekek integettek, mellettük mindig ott volt egy felnőtt asszony, bizonyára a dajka, vagy az anyukájuk. A szomszédnője hirtelen fölkiáltott:

— Ott van!

Hatalmas város merült fel balfelől. Szürke, vörös házak emelkedtek, tetők, utcák, templomok kupolái, zöld foltok, aztán megint házak, házak.

— Ott a kadétiskola épülete — magyarázta a szomszédnő — Lukjanovka... Glibocsica... ez a folyó a Libed, ott, ahol a kupolák ragyognak: a Vlagyimir székesegyház. A Lavrát innen nem látni. Majd ha a Dnyeperen átmegyünk, az egész Lavrát látni lehet. Ott jobbra a Ginzburg-ház. Kievben a legmagasabb — tizenegy emelet, ott pedig a hegyen a Grusevszkij-ház.

A vágányok homályosan, fényesen csillogtak, bővültek, szaporodtak s még bonyolultabban keresztezték egymást, mint a gyáriak. Különös, hogy egy ilyen hatalmas város fölött az ég egészen tiszta volt; felhő és füst nélkul.

Ahogy a kocsiból kilépett, Sztyepan megállt és körülnézett. A peron hosszában emberek tömege sietett. A férfiak kemény és puha kalapban, néhányan vékony, fehér fahánccs-sapkában; az asszonyokon mindeniken kalapocska, a mellükön csipke és bross. Egyetlen részeg sem volt; senki, aki munkából jött vissza, vagy munkába ment. Sztyepan azt gondolta, hogy ezek mind a sokemeletes házak tulajdonosai, amelyek a számtalan utca hosszában emelkedtek. A vonathoz siettek. Azok az emberek, akiknek az a hivatásuk, hogy a nép életét megnehezítsék, itt, azt látta, szívélyesen és készségesen állnak a „háztulajdonosok" szolgálatára: a libériás kapus, magas, arannyal hímzett sapkájában, udvariasan tartotta a kitárt ajtót; a csendőr-altiszt barátságosan segített az asszonynak, aki csomagját a földre ejtette; a fehérzubbonyos rendőr egy öregnek magyarázta, aki köpcös, zoknis gyereket tartott a karján, hogy: „A nyaralóvonathoz erre tessék menni!" A háztulajdonosok tömegének a nyomában mindenféle segédnép igyekezett: vörös-sapkások, akik tekercseket és csomagokat cipeltek, fehérkötényes hordárok, akik a gépkocsikról bőröndöket és kosarakat hoztak, újságos fiúcskák, ásványvízárusok, gyümölcskereskedők s különféle emberek, akik „házhoz szállítást", „segítséget" ajánlottak. Csodálatos, hogy a bányászokhoz képest még ezek a nyírott szakállú, fűzős cipős, foltozott nadrágú alkalmi munkások is gazdagoknak látszottak. És amikor Sztyepant egy zakós, nyakkendős ember megállította és sebesen azt mondta: „Fiatalember, hazaviszem a csomagját. A targoncámnak gumikereke van, akár kristályüveget is lehet rajta vinni" — Sztyepan csodálkozva gondolta: „Ez aztán a talicskás!"

Fölrakta csomagját, a kosár súlyától még a targonca rugói is megereszkedtek.

— Ez igen — mondta a targonca gazdája.

A targonca a kerek köveken apró ugrásokkal gördült ki az állomástérre. Sztyepan ott ment mellette, s olyan mohón, olyan érdeklődéssel nézelődött, hogy feszülten tekingető szeme bizonyára a legapróbb részletet is megjegyezte. Megfigyelte az aszfalt elragadó simaságát, a felsöpört utcák csodálatos tisztaságát, a három-négyemeletes házak hatalmas ablakait, meg azt is, hogy egyetlenegyszer sem látott mezítlábas vagy bocskoros embert s hogy a konflisok egytől egyig gumikerekűek voltak. Elcsodálkozott a villanyoson, az ég tisztaságán, a járda egyenességén, a virágos erkélyeken, a rossz szagok hiányán.

Meglepte az állomás melletti Zsiljanszkaja utca fényűzése. Rögtön észrevette, hogy az emberek itt kétszer olyan lassan mennek, mint a munkástelepen, bizonyára egész nap sétálnak — s józanul sétálnak. De a ke-

zük! Az úttestről is látni lehetett, hogy a járókelőknek fehér és tiszta a kezük. Kecske egyáltalán nem volt. Kutya nagyon kevés. Jobbra hirtelen egy kerítéssel körülvett térség tűnt fel. A vasúti vágányok sínei csillogtak, teherkocsik emelkedtek, ládák, bálák, lisztes-zsákok hosszú rakásai voltak láthatók. A pályatest hosszában kószén volt fölhányva; nagy darabjai meg-megcsillantak az esti nap fényénél. A talpfákon egy csizmás öreg haladt, beolajozott gúnyában, a mellén rézduda himbált. Sztyepan nem tudta visszatartani magát, örömmel kiáltott oda:

— Hé, apó, köszöntelek!

Az öreg ránézett, s mintha ismerőst fedezett volna fel, levette a sapkáját.

Amikor a targoncatulajdonossal a fizetést elintézte, Sztyepan azt mondta:

— Tisztán jár, pedig a munkája nehéz.

— Nyakkendőt hordok, de ennem nincs mit: az én foglalkozásomban nincs munka. Az ember elveszti az állását s így vergődik éveken át minden remény nélkül — felelte fáradtan a szállító.

— Jöjjön csak Juzovkába. A bányában mindig lehet munkát találni.

— Köszönöm — mondta a targoncatulajdonos — jobb ötször fölakasztanom magam, mint egy napot a bányában dolgozni.

Rágyújtottak és elbúcsúztak.

Sztyepan fölkapta a kosarát s bement az udvarba. Csodálkozva nézegette az egyemeletes házat, benne a sok kis ablakot, ajtót, teraszt. Egy magas lányka jött szembe vele, barna, gimnazista ruhában.

— Mit keres? — kérdezte szigorúan.

A szeme haragosan állt, ahogy az igen fiatal lányoké szokott, akik haragosak lesznek és megzavarodnak, hogy férfiak néznek rájuk.

— Anna Mihajlovna itt lakik?

— Ja, Anna Mihajlovna! Erre. Éppen most érkezett haza — mondta a lány s arra mutatott a kezével.

Sztyepan odament az ajtóhoz, kopogott s belépett az előszobába. Ez az előszoba nyilván konyhául és kamrául is szolgált, teli volt állítva zacskókkal, zsákocskákkal; a kicsiny asztalon egy halom paradicsom és uborka hevert, s egy „nem sikerült" fehérhasú, fehérmagvú görögdinnyének a fele.

A lakasból idősebb asszony jött ki, a haja őszes, mellére kicsi, fekete órácska volt tűzve.

— Kit keres? — mondta.

Sztyepan leállította a kosarat.

— Anna Mihajlovnával beszélhetek?

Az asszony nem felelt, figyelmesen tekintett Sztyepan szemébe.

— Kivel? — felelt a kérdésre kérdéssel.

— Anna Mihajlovnával.

— Én vagyok Anna Mihajlovna.

Sztyepan, ahogy megállapodtak benne, megnevezte az embert, aki küldte.

— Menjen be a szobába — mondta — de a csomagját állítsa ide, úgy, úgy, a függöny mögé, itt senkit sem zavar és senki sem fogja háborgatni.

Férfias határozottsággal beszélt, mozdulatai is szélesek, férfiasak voltak, Marfának is ilyen szélesen és szabadon járt a karja s mozgott a melle, amikor kemencét járt rakni.

Anna Mihajlovna leültette Sztyepant.

— Itt várják már néhány nap óta — mondta s gyorsan megkérdezte: — De ki mutatta meg magának a lakást? Az udvarban találkozott valakivel?

— Egy kisasszonnyal.

— Magas?

— Igen.

— Szép?

— Nagyon is.

— Oleszja az. Barna ruha volt rajta?

— Az — bólintott Sztyepan.

— Oleszja, Oleszja — mondta Anna Mihajlovna, most már egészen megnyugodott hangon. Szigorúan pillantott Sztyepanra s azt mondta:

— Én már öregasszony vagyok, tapasztaltabb összeesküvő, mint maguk, fiatalok.

— Én nem számítok — felelte Sztyepan.

— Az, az, nem számít — mondta Anna Mihajlovna, már egész szigorúan.

Mind á ketten elnevették magukat.

— No, jól van — mondta az asszony. — Hogy hívják magát?

— Sztyepan.

— S az apja után hogy titulálják?

— Artyomjevics — felelte ő.

— Tehát Sztyepan Artyomjevics. Maga útról jön, bizonyára enni akar, fáradt.

— Miben fáradtam volna el, egész idő alatt ültem.

— Sztyepan Artyomjevics, hosszabb időre jött? Bocsássa meg a tapintatlan kérdést.

— Csak az éjszakát töltöm itt, a vonat holnap délután négy órakor indul visszafelé. Már megtudtam.

— S az éjszakát nincs hol töltenie?

— Nincs, de az nem baj, járkálok, megnézem a várost.

— Akkor hát nálunk alszik, itt van egy szabad szoba, két ágy is áll üresen. Két fiatalemberé, magával egykorúak körülbelül, elmentek vakációzni, nem egyhamar térnek vissza.

— De nem, majd az állomáson.

— Semmi állomás.

Sztyepannak nem volt kedve elmenni a kellemes szobából, ahol az a rossz érzés a kievi háztulajdonosok iránt, egyszerre elnyugodott benne.

De feszélyezte, hogy rögtön beleegyezzen s zavartan, szinte mentegetőzve mondta:

— Már ma visszautaztam volna, de hát a vonat délután négykor indul.

— Nagyszerű, maradjon csak. Most mosakodjék meg, aztán majd megebédelünk. Rögtön kell a lányomnak is jönnie, együtt ebédelünk.

Meghallva, hogy egy kisasszonynak is kell jönnie, s avval muszáj ebédelnie, Sztyepan nyugtalan lett s már sajnálta is, hogy meggondolatlanságában beleegyezett s itt maradt.

Anna Mihajlovna egy darab rózsaszínű szappant adott neki s azt mondta:

— Sztyepan Artyomjevics, itt van e mögött a függöny mögött a mosdó. Mosakodjék, ameddig kedve tartja, érezze magát kényére, mint otthon.

Egyszerű, népies nyelven akart a fiúval beszélni, az pedig, mialatt akkurátusan megmosta a nyakát, s az illatos szappan kellemes szagát szimatolta, azt gondolta: vörös, de a habja fehér, s milyen szaga van — valóságos bukéta! És milyen furcsa szavaik vannak: „kényére".

Már ott ültek az asztalnál, amikor Polja megjött.

Anna Mihajlovna összeismertette őket.

— Polja — mondta — ez itt Sztyepan Artyomjevics, a vendégünk, papa ismerőse.

Sztyepannak nevetséges és félszeg érzése támadt, amikor Anna Mihajlovna a keresztnevén és atyai nevén nevezte. Az anyja szokta csak gyerekkorában gúnyosan kérdezni: „Falni akar, Sztyepan Artyomjevics?"

Polja nem volt szép, hosszúkás arcán mogorva, tűnődő kifejezés ült. Sztyepan megkönnyebbülten tekintett rá, megörült, hogy nem szép. Azt várta, hogy Anna Mihajlovna lánya selyemruha-suhogás közt lép be s megzavarja a szépségével, mint az a leány az udvaron. Ez meg az ágyra dobta a könyveit s azt mondta:

— Jaj, mama, halálosan éhes vagyok!

— A kezed, mindenek előtt a kezedet mosd meg — mondta Anna Mihajlovna.

— Maga mosott már kezet? — kérdezte Polja Sztyepant.

— Mostam.

— No, mutassa!

Sztyepan odanyújtotta a kezét, majd zavartan törülte meg a kabátjában.

— Hisz maga munkás! — mondta Polja.

Vékony szeletekre vágott paradicsomot és uborkát ettek, amelyet borssal, sóval, ropogós fehér hagymagerezdekkel s gyenge borecettel készítettek el. Az étel igen ízletes volt. Anna Mihajlovna salátának nevezte. Utána céklaleves volt. Polja a pitvarból egy fej fokhagymát hozott.

Tisztogatni kezdte a fokhagyma-gerezdeket s bedörgölte velük a kenyér kérgét.

— Polja, elment az eszed, mire való ez — mondta bosszúsan Anna Mihajlovna — nem lehet majd a közeledbe menni.

— Hát ne jöjjenek! Igaz, Sztyepan Artyomjevics?

— Persze hogy igaz — mondta — a bolhák se csípik majd, nem állják ezt a szagot.

Polja fölkacagott, fejét rázta, férfiasan dobogott a cipőjével.

— Mamácska, hallod, a bolhák... a bolhák nem fognak csípni — mondta nevetve.

Anna Mihajlovna, a mosolyát türtőztetve, Sztyepanra sandított, hogy nem sértődik-e meg, de Sztyepan nevetett.

A céklaleves nagyon ízletes volt, a paradicsomtól vörös, sűrű is, a zsír narancsszínű pikkelyekben csillogott rajta, s köleskása volt benne.

Anna Mihajlovna óvatosan és kíváncsian figyelte Polját. Ritkán látta a lányát ilyen vidámnak s beszédesnek. Idegenek jelenlétében Polja rendszerint begubódzott, hallgatott, vagy csípős dolgokat mondott nagy váratlanul.

Amikor Anna Mihajlovna kiment az előszobába, Polja azt kérdezte:

— Sztyepan Artyomjevics, mama nem ingerli magát?

— Mi az, hogy „ingerli"?

— Hát nem tudom, bosszantja, sérti? Nekem úgy tetszik, hogy egy kicsit ostobaformán beszélget magával, olyan bábuformán.

Sztyepan egy pillanatig Polja félig nyitott, nagy halszájára nézett s önmagának is váratlanul olyat mondott, amit nem akart mondani.

— Egy kicsikét. Sok értelmiségi beszélget így a munkásokkal.

— Na látja, akkor hát jól vettem észre, csak azért ne sértődjék meg mamára, nagyon derék ember.

— Nem is sértődöm meg.

A második tál étel is ízletes volt: főtt káposzta, sárga és vörös répa, s hozzá a főtt marhahús a borscsból.

— Svájcban ezt „légumes"-nek hívják — mondta Anna Mihajlovna s leverten tette hozzá: — Jaj, milyen rendetlenül is élünk mi teveled, Polja: mások vacsoráznak már, mi pedig még csak ebédelünk.

— De arisztokratikusan — mondta Polja.

Ebéd után Sztyepan megkérdezte Anna Mihajlovnát:

— Segíthetnék tán valamiben?

— Mit képzel, Sztyepan Artyomjevics? Magam sem csinálok most már semmit — az előszobában összerakok mindent, reggel jön a bejárónőnk s eltakarítja. Ezt az ebédet is ő főzte. Az ám, mi is kizsákmányoljuk más munkaerejét.

Sztyepan nem tudta, mit feleljen, hallgatott s a könyvespolchoz ment, amely az ágyak fölött függött.

— Ez a bátyámé, ez meg az unokatestvéremé — mondta Polja.

Sztyepan a könyvek gerincét nézegette, nem olvasta őket, de sokról már hallott. Néhány nevet jól ismert. Itt van „A tőke", Kunov, Kautsky, Plehanov, Lafargue. Itt egy könyv, amit olvasott: „A család, a magántulajdon és az állam eredete" Engelstől és a „Kommunista Kiáltvány".

— Ez a bátyáé, igen? — kérdezte.

— Ez igen. Ez meg az unokatestvéremé.

Sztyepan átment a másik polchoz. Ezek a könyvek is érdekesek voltak. Itt volt Hvoljszon vaskös kötete: „A fizika tankönyve", előadások Mengyelejevtől: „A vegytan alapjai", ezek mind megvannak Alekszej Davidovicsnak. A többi könyvet most látta először: „A világéter", „A rádium titka és megfejtése", „A differenciálszámítás elemei".

— Na, érdekes? — kérdezte Polja.

— Rögtön látni, hogy egészen különböző emberek — mondta Sztyepan s azt gondolta: „Ha tehetném, mind a két polcról vinnék el".

— Tényleg, egészen különböző emberek — szólt Polja. — Gyerünk most a mi szobánkba, megmutatom a magam könyveit.

— Hogyan, csakugyan nem olvasta? — kérdezte csodálkozva Polja, ahogy könyvet könyv után megmutatott neki. — De Nyekraszovot és Gorkijt csak olvasta?

Sztyepan megzavarodott s komoran felelte:

— Nem.

— De hisz ez lehetetlen! Tényleg nem olvasta „Ki él jól Oroszországban?" vagy „Foma Gorgyejev"-et. Mit olvasott akkor, milyen szépirodalmat?

— Gogolt olvastam, meg Bogdanovtól a „Vörös csillag"-ot.

— Uramisten, és Tolsztojt nem olvasott? Sztyepan Artyomjevics! — és összecsapta a kezét. — Adja a szavát, hogy elkezd szépirodalmat olvasni. Hallja?

— Olvasok én szívesen, nagy kedvvel olvasok — felelte Sztyepan bűntudattal.

— De nem, maradjon kérem — mondta Polja. — Állapodjunk meg, hiszen csak holnap utazik el, hogy leül ide és holnapig olvas.

Sztyepan elnevette magát.

— Nem, nem is lehetne már. Én reggel megyek s bekószálom Kievet. Meg kell néznem mindent.

Könnyedén, fölvillanyozva beszélgettek, mintha régi ismerősök lettek volna.

— Ide figyeljen — mondta Polja — megadja a címét, én írok előbb magának. De maga felel majd?

Mereven nézett a szemébe.

— Adja ide a kezét. — Végighúzta ujját Sztyepan tenyerén: — Mint a cipőtalp — mondta hadarva — teljesen olyan. Barátok leszünk.

Sztyepan, mialatt Polját nézte, mindent észrevett, ami nem volt szép és nem volt kellemes benne: a sovány arcát, a nagyon hosszú orrát, a vékony lábait, a hosszú hátgerincét, amely ahogy fordult és hajolt, a fahéjszínű ruha alatt kirajzolódott. Megfigyelte mozdulatai félszegségét, szögletességét. Maga is kissé kényelmetlenül és nevetségesen érezte magát a közvetlenségtől, amellyel Polja bánt vele. Nem tetszett neki. De érdekes és kellemes volt beszélgetnie vele, s a lelki fájdalomnak az a nyomasztó érzése, amely attól a naptól, hogy Verával szakított, sohasem hagyta el, hirtelen elmúlt.

Volt ő elragadtatott, fölhevült, bosszús, sőt örvendő is, de az a sajgó, nehéz érzés nem hagyta el. Úgy aludt el, hogy egy kezet érzett, amely nem erősen, alig észrevehetően nyomta a mellét; reggel fölébredt, s az első, amit szemét nyitva megérzett, ez a könnyű súly volt, a szabadság hiányáé, a mellében. Most, ahogy Poljával beszélt, nem érzett sem izgalmat, sem örömet, de ez a nehéz érzés váratlan elhagyta.

Anna Mihajlovna a szomszéd szobából hallgatta a beszélgetést. Elszomorodott. Az ebédnél látta Sztyepan tartózkodó, kissé zavart mosolygását, amint Polját hallgatta. „Szegény lányka — gondolta Anna Mihajlovna. — Megtetszett neki ez a fiatalember, aki itt tölti az éjszakát s holnap bizonyára örökre eltűnik. Mennyi gyámoltalanság van benne s asszonyi hozzá-nem-értés. Mint a gyermek, külsőre az, egészen. De hallgatni, amikor okoskodik — egy tanárnő, filozófus! Még valami grácia is van benne. S milyen étvággyal ette a gyűlölt köleskását, fokhagymát is evett szegényke hozzá, noha látni sem bírja, azt gondolta, a munkásnak tetszik, ha fokhagymát és köleskását esznek. S milyen furcsán beszélget ezzel a fiúval, az bizonyára észreveszi benne a természetellenességet, a munkások nagyon érzékenyek az ilyesmi iránt. Abram sokat beszélt erről, mennyit kellett nevelnie magát, amíg a helyes modort eltalálta. De meg kell adni, a fiúban van valami rendkívül vonzó, igaz, hogy nem szép, nagyon élesek a vonásai... Miért mondják, hogy Polja nem szép? Micsoda ostobaság — finom arc, nagy szem, magas is."

Anna Mihajlovna kinyitotta könyvét, az „Orosz gazdaságot" s olvasni próbált, átlapozta az „Orosz élet szemléje" című fejezetet. Aztán figyelmesen átolvasta az adományokat, amelyek V. G. Korolenko kiadó címére érkeztek; forradalmi célokra áldoztak s ezt nyomtatásban nyugtázták: „N. K.-tól 3 R 60 k." „Kosztya bácsitól Kievből 2 R." „Masa T.-től 15 kopejka." Anna Mihajlovna megpróbálta kitalálni, ki ez a „bácsi Kievből". Bizonyára asszony — gondolta s maga is rögtön nevetett önmagán. — „Miért asszony, lehet, hogy ügyész. Én mégsem tudom megérteni Abram engesztelhetetlenségét a narodnyikok iránt. Akármit mondjanak, Korolenko vagy a boldogult Mihajlovszkij — csodálatos emberek. S hány ilyen van! De Abram őket mind megenné kásával."

Egy kicsit elszundított s arra nyitotta ki a szemét, hogy az ajtón kopognak. Oleszja jött.

— Polja abban a szobában van — mondta Anna Mihajlovna.

— Nem, én magához jöttem — mondta Oleszja — Szergej holnapután megérkezik.

— Történt valami vele vagy Grisával? — jött izgalomba Anna Mihajlovna.

— Nem, nem történt semmi — nevette el magát Oleszja. — Szergej nagyon epekedett ott.

— Maga után epekedett? — kérdezte Anna Mihajlovna hirtelen.

— Igen — mondta Oleszja s újra elnevette magát.

— És maga?

— Micsoda kérdés — én is, természetesen.

— Akkor hát ő adott annyi munkát a postásnak, hogy naponta két levelet is hozott?

— Ő.

— És Voronyec? — kérdezte Anna Mihajlovna.

— Én őt nem szeretem — mondta Oleszja. — S tudja, Anna Mihajlovna, olyan pimaszság, én igazán nem is tudom, mi ez. Kapom a leveleket Szergejtől s rögtön látom: néhány boríték fel van nyitva.

— Csak úgy hiszi bizonyára. Kit érdekelhetnek efféle levelek?

— Szóval, érdekelnek valakit — mondta Oleszja s könyvéből egy borítékot vett ki. — Nézze, egész jól lehet látni, illetve alig-alig, de előttem világos. Itt, innen a szélétől, más a ragasztó.

— Én semmit sem látok.

— De én látom.

— Istenem, milyen helyes kis teremtés — mondta Anna Mihajlovna.

Elnevette magát.

— Apó nemrég még megbüntette magát, amiért nem tanulta meg a leckét... s mi az, most férjhez fog menni?

— Nem szándékszom polgári házasságban élni — felelte méltósággal Oleszja.

Anna Mihajlovna felkacagott és becsapta a könyvet.

— Ezt aztán nyomatékkal mondta... megfontolt hajadon maga... — szólt cvikkere üvegjét egy kendőcskével megtörülve; a melle rázkódott a nevetéstől, s a fejét csóválva még sokáig nevetgélt. — Oh, maguk modern Tatjanák, máris milyen megfontoltak és gyanakvók: tessék nézni, a levelét valaki elolvassa!

Tréfált, de önkéntelenül is meg volt sértve Polja miatt.

„Igen — gondolta — Szerjozsenka már választott menyasszonyt, ha műveletlen is, csak frissecske legyen... Meg kell írni Maruszjának, utolsó alkalommal folyton nyugtalankodott, hogy milyen menye lesz... A legénykéknek egyszerűek az igényeik. Csak az arcocska legyen csinos."

— Oleszja — szólt át Polja hangosan a szomszéd szobából — akarsz sétálni?

— Menjetek, csakugyan, sétáljatok egyet. Jött ide egy fiatalember, egy napra szállt meg nálunk. Mutassátok meg neki a Krescsatyikot, a Duma teret. Először van Kievben, csak egy napot tölt itt — mondta Anna Mihajlovna.

— Nem, nem, nem mehetek — mondta Oleszja gyorsan.

Polja, aki az ajtóban állt, gúnyosan selypítve kérdezte:

— Szavadat adtad Szerjozsenkának, napocskádnak, kis cicádnak?

— Igen, ígéretet tettem.

— Micsoda? — kérdezte Anna Mihajlovna csodálkozva.

— Megígértem hogy nem sétálok egy férfival sem s általában...

— Elment az esze — mondta Anna Mihajlovna bosszús suttogással. — Miféle „általában" és miféle férfiak, de hisz ez feneketlen filiszterség.

— Rosszul esne neki, miért tegyem hát — felelte Oleszja nyugodtan s makacsul.

— Menj a csudába, te fészekrakó liba — mondta Polja.

— Hagyj, kérlek, békében — felelte Oleszja s az ajtóra pillantva, amelyet Polja a vita alatt betett, csendesen kérdezte: — Anna Mihajlovna, ha csak egy napra jött, miért hozott olyan nehéz kosarat?

— Nem tudom, kislányom — felelte Anna Mihajlovna — kérdezze meg tőle. Úgy látszik, valami rokonának hozott dolgokat.

Sztyepan és Polja nem soká sétáltak.

A Zsiljanszkaja utcán végigmenve, átvágtak a Kuznyecsnaján és kimentek a széles Nagy Vaszilkovszkajára, amely simán ereszkedik a Gyemijevka felé. Két sor pompás ívlámpa világította meg az egyforma kövekkel kirakott szép utat. A kő csillogott, mint sötét víz holdfénynél s Sztyepannak úgy tetszett, hogy a megvilágított, magas házak közt folyó hömpölyög, az viszi hátán a konfliskocsikat s a nagy, világos ablakú villamosokat. Polja unatkozó szemmel nézte az esti utcát; nyolc évig járt a Nagy Vaszilkovszkaján, minden útkeresztezéséhez unalmas gondolatok fűződtek, meg nem tanult leckékről, elkésésekről, iriszcukorkákról, füzetek és körzők vásárlásáról, vitákról, amiket a barátnőivel folytatott. De Sztyepannak ez az unalmas utca mintha csoda lett volna, újdonságot, titokzatosságot és ellenségességet lehelt. Mint a kém, lélegzetét visszafojtva nézte a gyönyörű várost, amely neki idegen és érthetetlen emberekkel volt benépesítve. Egy automobil jött arra, a levegőt átható szirénabúgással töltötte meg s nagy, ragyogó lámpái elvakították őket. A konflisló, amely nem szokta meg az autókat, oldalt vágott s patkója megcsikordult a sima kövön.

— Micsoda rossz szag van ezektől az automobiloktól — mondta siránkozva Polja. — Sztyepan Artyomjevics, én egyszerűen nem tudok lélegzeni, gyerünk vissza.

— Gyerünk — mondta az, noha nagy kedve lett volna gyors léptekkel végigmenni ezen az utcán, lemenni a Dnyeperhez, megnézni a műemlékeket, a Lavrát, az Állatkertet, rohanva megtekinteni a tereket, mellékutcákat. „Nem baj, nem tesz semmit — nyugtatta meg magát — reggel első dudálásra felkelek, beszaladom az egész várost, villamoson megyek."

Nem tudta megérteni, miért nem tetszik Poljának az utca szaga, mit panaszkodik folyton, hogy fülledt, poros.

— Minálunk van csak rossz szag — mondta — sétálna csak nálunk. Az árnyékszéktisztítók éjszaka hordják ki az Első-sorról a klozetokat, nem fizetődik ki, hogy a pusztára vigyék, túlságosan messze van, a munkástelepre mennek, ott kihúzzák a hordókból a dugót, kiszivattyúzzák s mennek a második hordóért. Ha az ember kijön reggel a házból, szörnyű lélegzetet venni!

Az úton visszafelé gyári és bányabeli történetekkel szórakoztatta Polját. Az mohó érdeklődéssel hallgatta, kérdéseket tett föl, a részletek után érdeklődött, a lapos, sztyeppés Donyec-vidék úgy rajzolódott föl előtte,

mennydörgés, lángok, s a kénfüst felhői közt, mint a pokol — pokol, amelyből az ő jó és nyugodt útitársa érkezett.

Anna Mihajlovna otthon a fia ágyát vetette meg Sztyepannak. Amikor Polja jóéjszakát kívánt neki s átment a maga szobájába, Anna Mihajlovna gyorsan így szólt:

— Alig indultak el, jöttek a csomagért.

— Úgy? Akkor hát egy-kettőre elment — mondta örömmel Sztyepan.

— Én is örülök. Nagy kő esett le a szívemről.

Sztyepan tüstént elaludt s arra ébredt, hogy egy rendőr a vállát rázza. A szoba mintha tele lett volna rendőrökkel. Az ablaknál egy magas, sapkás rendőrtiszt állt, lábát a zsámolyra rakta s kezével az állát támogatta. A rendőrök egymást akadályozva tolongtak, folyton köhécseltek s a csizmájukkal nyikorogtak.

— Öltözzék fel, öltözzék fel — hajtogatta a rendőr.

Sztyepant a tehetetlenség ocsmány, gyötrő érzése fogta el. Gyengesége és tehetetlensége, azt hitte, onnét ered, hogy a lába meztelen, s szakadt alsónadrág van rajta, a hálóing a mellén nyitva van s körülötte begombolt egyenruhájú és csizmájú emberek állnak, karddal, revolverrel. Ösztönösen sietett az öltözködéssel, hogy gyenge emberi pőreségét elrejtse.

A mellette álló rendőr nagy figyelemmel szemlélte s Sztyepan futólag megjegyezte, hogy a rendőr különös figyelmet fordít munkától sötét ujjaira, a foltozott cipőkre, a durva katonai fehérneműre.

— Kelj föl, elég a szedelőzködésből — mondta neki a rendőr tegezésre térve át.

„Észrevette a munkást" — gondolta Sztyepan. Azt mondta:

— A cipőmet be kell gombolnom.

A rendőrtiszt nagy, magabiztos léptekkel odament hozzá:

— Személyazonossági? — kérdezte haragosan.

Sztyepan odaadta neki könyvecskéjét.

A rendőr fogta a könyvecskét, nem nyitotta ki, hanem merőn Sztyepan szemébe nézett s lassan, tagoltan mondta:

— Kolcsugin Sztyepan Artyomjevics.

Mint a varázsló, az elfogott bűnös szeméből olvasta ki a család-, keresztés atyai nevét. Utána bepillantott hanyagul az igazolványába és leereszkedően bólintott. Sztyepan hallgatott. Közben folyt a házkutatás. Sztyepan a széken ült, lassan ásított, de a belsejében minden égett és reszketett. Tapasztalatlanságában rögtön meg akart mindent érteni, magyarázni. Föladták? Lehet, hogy minden „beomlott". Lehet, hogy Kiev buktatta le. Vagy a vonaton esetleg a donyeciek. De ki? Szilantyev? Pavlov? Kaszjan? Ocskaszov? Szaveljev? Az otthoniak? Nem, azok nem adták föl, nem adhatta föl senki. De ki adta hát föl? Lehetséges, hogy Kravcsenko, a diák? Vagy egyszerűen a nyomában voltak? S most hogyan beszéljen? Útni fogják? Az anyja csütörtökre visszavárja. A gyárból elbocsátják. Az ördögbe a gyárat, ennek kényszermunka-szaga van. Üssék csak, rendben van. Amikor az anyját elvitték, a rendőrség épp így felforgatott mindent.

Ezen a héten takaríthatnak, mindent összejártak. Öt rendőr, két házfelügyelő s egy sarzsi — énértem egyedül. Verni fognak? Hogyan feleljek?

Ilyen gondolatok jártak benne. S gyors érzések váltakoztak és ütköztek össze — majd dac, majd félelem s émelyítő izgalom. A rendőr akkurátosan kopogtatott a szomszédos ajtón s öblös hangjában tetszelegve mondta:

— Madame, kérem, siessen a toalettjével. Be kell mennem a szobájába.

Anna Mihajlovna a tanítónői hangján válaszolt:

— Nem vagyok cirkuszi átöltöző-művésznő. Ha felöltöztem, szólok.

A rendőrök gúnyosan néztek össze.

— Szokolov! — szólt oda a rendőrtiszt.

— Szolgálatjára, tekintetes uram — felelte halkan a rendőr, aki Sztyepant felébresztette, s nyilván rangidős volt a rendőrök közt.

— Végy magadhoz két embert s vidd a letartóztatottat a kerületre; én itt maradok még.

— Szolgálatjára, tekintetes uram.

— A hármasban helyezd el.

— Szolgálatjára, tekintetes uram — felelte Szokolov, hanglejtésével elárulva, hogy nincs mit magyarázni neki, tapasztalt ember ő, tudja, kit kell a hármasba rakni.

Amikor Sztyepant kivezették, Szokolov a szűk előszobában adott az öklével egyet a hátába, s csendben cifrát káromkodott.

— Politikai ez is — mondta — művelt az ebadta; a keze meg fekete, mint a kandúré.

Az ajtóban hallotta még a rendőr hangját.

— Madame, ismételten kérem, siessen.

„Csak nem viszik el, őt is meg Polját is? Kisül, hogy magammal rántottam őket" — gondolta Sztyepan.

A kerületnél levétették vele a kabátját, cipőjét, zokniját, megnézegették a cipőtalpát, aztán a motozási jegyzőkönyvet állították ki nagyon hosszasan. A jegyzőkönyvet szép kerek vonásokkal, vastag papírra írták. Virradt már, a kerületi rendőrség ablakaival szemben, a fákon, csipogni kezdtek a verebek, amikor a rendőrségi ember az írást befejezte. De csak annyit írtak föl, hogy a motozás során a letartóztatottnál egy csomag cigaretta, egy mahorkás-zacskó találtatott, pénz, tizennégy rubel bankjegyben és hatvanegy kopejka ezüst és rézpénzben, úgyszintén egy doboz gyufa. A kerületnél gorombák voltak, tegezték Sztyepant, minden ok nélkül lökni, verni igyekeztek. Ha a székre ült, hogy a cipőjét levegye, meglökték s rákiáltottak:

— Ülj le, ülj le már, mit mamlaszkodsz!

Ha az asztalhoz ment, ahol a jegyzőkönyvet írták, egy kéz hátba verte s néhány hang rákiáltott:

— Gyerünk, gyerünk, mozgás!

Úgy rémlett neki, hogy a rendőrségi embereknek nem lesz türelmük kitölteni a szokásos írásokat s nekiesnek, hogy alaposan ellássák a baját.

Ettől egész idő alatt súlyos, keserves feszültség volt benne. De nem kezdték verni, csak jól leszidták néhányszor s elvezették a cellájába. Amikor az ajtó becsukódott mögötte, s a kulcs a zárban könnyedén megkattant, Sztyepan nem érzett bánatot, ellenkezőleg, még örült is, annyira rettenetesek és komiszok voltak a körülötte járkáló rendőrök. Úgy rémlett, nem is zárták be, hanem elkülönítették tőlük, hogy az erőszakoskodásuktól megóvják.

A „hármas" picinyke szoba volt, alacsony priccsel. Minden nyomasztó és kopott volt benne.

Minden, kivéve az ablakrácsot, az ott díszelgett hatalmas vastagságával, a kovácsok nem sajnálták rá a jó vasat. A kis cella minden ereje a rácsból eredt, mintha a falakat s a padlót ahhoz csinálták volna. A rács, az volt a börtön fundamentuma.

Az öreg rendőr benézett a kémlelőnyíláson s még ásított is, annyira megszokott, állandó volt az ő szemében az új letartóztatott viselkedése. Az öreg sok éve inspekciózott a kerületen az őrizetbe vettek cellái előtt; nem nehéz állás egy nyugodt öregnek.

S ez, aki most ezen az augusztus huszonnegyedikéről huszonötödikére virradó éjjel került ide, annyira az öreg előtt ismeretes szabály szerint viselkedett, mintha előre betanult volna egy letartóztatottak számára készült utasítást: ahogy a cellába lépett, néhány másodpercig ott állt, az ajtó felé fordult, megpróbálta, aztán az ablakhoz ment — jobbra-balra kitekintett, megtapogatta a rácsot, megpróbálta megrázni, odament a falhoz, az ujjával megkopogtatta, hallgatózott. A letartóztatottak íratlan instrukciója szerint leült a priccsre, megtámasztotta a fejét, mintha fél napot készülne így üldögélni, hirtelen fölszökött, újra odament az ajtóhoz, s öklével dörömbölni kezdett rajta.

S amikor az öreg, előre tudva, mi következik, megkérdezte:

— Mit lármázol te, ott a hármasban? — a letartóztatott azt mondta:

— Rendőr, levegő kell.

Kolcsugin mindössze három órát töltött ebben a cellában. Ez csodálkozásba ejtette az öreget. Épp egy bögre forró vizet s darab cukrot készült vinni a letartóztatottnak, amikor látta, hogy az inspekciós felügyelő szobájába egy csendőr-altiszt lépett be, míg a kísérő őrség négy katonája a folyosón maradt. A katonák rágyújtottak, a mindentudó öreg pedig megértette, hogy a csendőr-altiszt a fogoly átvételéről állítja ki az írást, akit a rendőrség „hármasából" a csendőrparancsnokságra visz.

Az öreg elhatározta, hogy vár még s nem teáztatja meg a letartóztatottat. A kis barna altiszt öt perc múlva csakugyan kijött.

— Cseskun — szólt oda az altiszt — gyere, vedd át.

Az egyik katona sietve szétnyomta ujjai közt a mahorkás cigarettát s bement az irodába, hogy a fogoly átvételét aláírja. A többiek nem oltották el a cigarettát, de illedelmesen álltak, a cigarettát az összecsukott tenyerükbe rejtve, így várták, amíg a komisz altiszt a folyosóról elmegy.

A törzsőrmester irodájában Cseskun beletörölte elmocskolt ujjait a csizmaszárba s hozzálátott az aláíráshoz. Az írnok, aki megszokta a kísérők hosszadalmas aláírását, türelmesen várt, egyik kezével a könyvet tartotta, a másikkal egy darab inas szalonnát kotort ki a fogai közül. Ujját a lap sarkára bökve, ezt mondta:

— Nem tudod? Itt még.

— Tudom én, nem először csinálom — mondta Cseskun.

Kiegyenesedett, letörölte homlokáról az izzadságot, teleszívta a mellét s újra megragadta a tollszárat, mint a favágó, aki egy fát kivágott s most a másikhoz megy. A kerületi napos felügyelő kipillantott a folyosóra s behívta a csendőr-altisztet.

— A telefonhoz hívják.

Lebegyev csendőrszázados telefonált a kormányzósági csendőrparancsnokságról. Az altiszt rosszul hallotta s visszakérdezett.

— Mi az, megsüketültél? — mondta Lebegyev. — Oroszul beszélek: mihelyt a kerületnél végzel, menj ki a személypályaudvarra, az őrszobára, ott négy őrizetbevett van, akiket be kell kísérni a Lukjanovszkajába. Érted? Átveszed őket, a parancsnokkal én már beszéltem telefonon. Hallod? Megértetted?

— Bocsánat, nagyságos uram, hová irányítsam tovább a letartóztatottakat?

Lebegyev százados újból szidni kezdte az altisztet, aki nem tudott telefonálni. Igen bosszús volt, fájt a feje, a piramidontól émelygett a gyomra, a fő azonban, hogy a bolsevik szociáldemokrata csoport letartóztatása, amely az ő inspekciójának az éjjelére volt kitűzve s olyan jól előkészítettnek látszott, sikertelenül végződött. „A fő személyiséget", ahogy Bahmutszkijt nevezték, nem sikerült elfogni, noha a nyomozó esküdözött, hogy harmadik hete már éjszakáról éjszakára Litvinyenko statisztikus lakására jár az Olgina utcába. Tizenegy helyett összesen hármat tartóztattak le, a házkutatás a lefogottaknál semmiféle eredményre nem vezetett. Még a jövevényt is, aki a letartóztatás éjszakáján hozta meg a kosarat, amelyben a brosúrák voltak, tökéletesen tisztán csípték el; a küldeményt sikerült továbbirányítaniuk. Lebegyev a juzovkai sifrírozott táviratra pillantott, amely „Sztyopa" indulását tudatta, szidta az altisztet s homlokát ráncolva elképzelte már, hogy jön majd be kilencre Cseszlenko alezredes, megdörgöli a kezét s a kávéját hörpölve, hogy kérdi mosolyogva:

— Nos, Nyikolaj Alekszejevics, hogy töltötte az elmúlt éjszakát?

A napos felügyelő látta, hogy a főnöke alaposan lehordja az altisztet s jól nevelt ember lévén, közönyös-unatkozó arcot vágott, az ablakhoz ment s fütvörészni kezdett. A letartóztatottat kihozták a hármasból a folyosóra; a vakító fénytől behúnyta a szemét s megkérdezte a kísérőket:

— Hova?

— Menj, menj — mondta Cseskun, s meglökte Kolcsugint.

Bázendített a komandóra, a kísérők kirántották hüvelyükből a kardjukat. Az öreg rendőr a letartóztatott után nézett, amikor pedig a katona-

csizmák dörömbölése a lépcsőn elcsendesült, a kihűlt teát kiöntötte lassan a vödörbe, a darab cukrot meg a zsebébe dugta.

Elől egy katona ment kivont karddal, kétfelől két kivontkardú katona, oldalvást a járda közelében Cseskun ment s az arrajáróknak integetett: „Utat!" De a járókelők maguktól is sietve oldalt húzódtak, majd soká néztek a letartóztatott után. A meztelen kardok ragyogtak a reggeli napban, s a fény olykor pompás fehér színben lobbant föl a pengén. Kolcsugin emelt fővel lépdelt. Szemek tucatjai nézték, néha megjegyzéseket is hallott a járdáról.

— Milyen fiatal még.

— Jó vállas. Ha egy sötét mellékutcában akadnál bele, egyszerre kitekerné a nyakad.

— Az ám, „pénzt vagy életet".

Jól van, beszéljenek csak! Milyen szép volt ez a gyönyörű város a derült augusztusi reggelen! Milyen fenségesen álltak ott az ötemeletes házak, milyen nyugalom áradt a nyitott ablakokból! Milyen tiszták és hűvösek voltak a járdák és úttestek! Hogy csillogtak a villamosok tükrös ablakai! A Vaszilkovszkaján mentek, a Bibikovszkij körútra fordultak, Sztyepan visszanézett a Fedett Csarnok kerek üvegkupolájára. Cseskun sietve rászólt:

— Ne nézegess hátra... — s magának még hozzátette: — Micsoda dolog, visszanézeget. Való ez?

A nyárfasor valahová a messzeségbe vitt, ott veszett el a szem elől. Milyen jó lenne egyedül, kíséret nélkül menni rajta, menni gyorsan, könnyedén, hol megállni, hol nekiiramodni! A Dnyeper biztos ennek a nyárfás útnak a végén van. Odamenni a Dnyeperhez s átúszni. A túlsó parton pedig ott a pusztaság, fenyők állnak a homok közepén, a nap erősen tűz, madarak kiáltoznak. A lélegzete is elakadt a vágyakozástól. De már a Vlagyimirszkaján jártak. A széles teret nézte, az Opera gyönyörű, oszlopos épületét, a pompás virágágyat, amely a nedvesen csillogó kövek s a járda szürke aszfaltsávja közt hatalmas, pompás virágokkal vöröslött. Fölfele tartottak a Vlagyimirszkaján s egy új nagy tér tárult fel a tekintete előtt. A messzeségben rögtön észrevette az alacsony, hosszú épületet, amely nehéz földszínűre volt festve, a sávos bódét a magas kapu mellett, az őrségen álló szuronyos katonát, a járdán haladó csendőröket, hallotta háta mögött a járókelők fojtott hangját:

— A csendőrségre viszik.

— Politikai — nyilván munkás.

Meglátta az emlékművet: Bogdan Hmelnyickij ugratott öntöttvas lován. „Ez is rám emeli a kezét" — gondolta Sztyepan, rossz érzését elnyomva. Hirtelen a félig sötét Martin-műhely jutott az eszébe, a szikrák, a füst, a merítőkanálba futó acél, a légfújtató bőgése, Mjata a hatalmas acélrúddal és Pavlov sovány arca. És itt, az idegen város puszta terének közepén, a csendőrség kapuja előtt gúnyosan gondolta:

„A gazda mégis Sztyepan Artyomjevics."

Az út nagyon keserves volt. A kocsiban egy hölgy utazott a beteg gyerekével. Nem engedte, hogy az utasok kinyissák az ablakot. A hőségtől kimerült utasok átmentek a szolgálati szakaszba a főkalauzért, az állomáson a csendőrt hívták, de a hölgy hajthatatlan maradt. Szergej a második polcon feküdt, inge a testéhez tapadt, izzadt haja homlokát csiklandozta. Csukott szemmel hevert, a feje zúgott a kimerült utasok szomorú hangjától, akik sok száz versztán át folytatták már makacs vitájukat a vasszívű hölggyel.

Szergej boldog volt. Úgy tűnt föl neki, hogy az erőtlenség, mely elfogta, nem a forróságtól van. Izgalmában egész éjszaka nem aludt. Enni nem tudott, az állomásokon limonádét ivott, aztán újra lefeküdt, sebes szívverését hallgatta, pulzusát tapogatta, s ezredszer már, újra elképzelte, hogy száll le a vonatról s látja meg a peronon Oleszja arcát. Amikor a vonat a donyeci területen ment át, a szürke porfelhőben úszó Gorlovka, Nyikitova — a bányászok házikói mellett, Szergej ijedten gondolt rá, hogy bejön hirtelen a kocsiba a kalauz s jelenti: „Távirat Kravcsenko diáknak''... az anyja súlyosan megbetegedett... Gorlovkán kocsi várja, le kell szállnia a vonatról. Félelem fogta el. De a kalauz szó nélkül ment végig a kocsin. A második éjszaka nem volt ilyen forró. Úgy rémlett neki, hogy második éjjel sem aludt, de a reggel nagyon is gyorsan beállt. Pirkadt, aztán egyszerre valami kicsiny állomás üres peronját pillantotta meg, az aszfalton napsütötte tócsák, s mintha rögtön beállt volna a forróság. Az utasok zajongani kezdtek. „Ide szökött a reggel, mint a kenguru.''

A lelke mélyén kételkedett, hogy a vonat valaha is odaér Kievbe, túlságosan nagy volt a rá váró boldogság.

De ez a perc is eljött. A vonat a peronhoz állt. A peron legszélén ott volt a barátságos csendőr, mellette egy gimnazista, csokorral, fehér ingben, hordárok, aztán a várakozók tömege siklott el az ablak mellett, hangok, kiáltások hallatszottak. Szergej rögtön meglátta Oleszkát. Széles karimájú kalap volt rajta, kezében virág. Szergej olyan nagyot kiáltott, olyan különös hangon, hogy néhányan az általános zűrzavar ellenére odapillantottak.

Oleszja meglátta, elpirult, eldugta a virágot s megindult a kocsi után. Szergej a kijárat felé rohant, de a folyosón utasok álltak a holmijukkal, még egy menetközben felugrott hordár is nyomakodott a beteggyerekes hölgy felé.

— Hordár! — kiáltotta a hölgy kétségbeesetten, noha a hordár már mellette volt.

Szergej az ablakon át meglátta Oleszját; a kocsi után futott, lökdösték. Bosszúság fogta el miatta. Olyan szerelmes volt, azt szerette volna, hogy szűzi tisztaságában ne is keveredjék bele ezeknek a közönséges kalapú asszonyoknak a tömegébe. „Egészen elment az eszem'' — gondolta s a lejárat felé kezdett nyomakodni. De a vonat a peron mentén még min-

dig mozgásban volt — Oleszja elmaradt, elveszett a tömegben. Szergej végül is leszállt a kocsiból s rohant, hogy Oleszját megkeresse; kész lett volna eldobni a kosarát, amely a tömegestől szembejövő utasok táskáiba és dobozaiba akadt. Az volt az érzése, hogy valaki a vállát, a karját fogja, a mozgásban gátolja. Megrándította a vállát és haragosan nézett vissza. Egy civilruhás ember állt mellette, kis bajsza volt, sápadt arca, a szeme nyugodt, unatkozó.

— Mi az? — kérdezte Szergej s újra továbbment, de a kabátujjánál fogva újra visszahúzták.

— Mit kíván? — kérdezte Szergej haragosan.

— Egy pillanatra, fiatalember.

A sápadtarcú ember a füléhez hajolt s jól kivehetőn, nyomatékkal mondta:

— Tartson jobbra, le van tartóztatva.

Az ezer meg ezer emberhang, nevetés, csöngő, hordárkiáltás lármája most egyetlen mély búgásba folyt össze. Ugyanolyan érzés fogta el Szergejt, mint azon a ködös reggelen, amikor ott állt a viharzó tenger végzetes erejétől elnyomottan. A vállát öregesen leeresztette, lába fáradtan csoszogott, így ment az oldalt húzódó csendőr mellett, a félig sötét, csöndes folyosón, amelyből bőr és káposztaleves szaga szállt. Néhány perccel ezelőtt király volt még, sokat tudó, sokat megértő fizikus, ragyogó diák, gyönyörű kedvese volt, a beszéde éleselméjű és lebilincselő. Minden gondolata és minden érzése, a legjelentéktelenebb is, tele jelentőséggel. S ez a világ beomlott, kegyetlen csoda történt Szergejjel.

— Gyorsabban, jobbra — mondta a háta mögött haladó kretén nyugodt hangja.

Megmotozták, fegyvert kerestek. Úgy rémlett neki, hogy a csendőröknek, még az asztalnál ülő tisztnek is kibírhatatlanul bűzlik a lába. A tiszt nem volt már fiatal s apró, figyelmes szeme volt.

— Üljön le, Kravcsenko úr — mondta.

Semmi többet nem tudott Szergejről. Egy civilruhás munkatárs jött ki a csendőrparancsnokságról, annak volt a megbízása, hogy a vonatról egy bizonyos Kravcsenkót „leszedjen". A napos csendőrt megbízták, hogy ezt a Kravcsenkót este öt felé a kormányzósági parancsnokságra irányítsa. A tiszt mégis olyan jelentőségteljesen ejtette ki ezt a mondatot, mint aki mindent tud Szergejről: nagyszámú vétkét s legrejtettebb életét.

Szergej leült, igyekezett visszatartani ideges reszketését; már akkor elkezdett reszketni, amikor megmotozták.

— Larinov, csukd be az ajtót — mondta gúnyosan a tiszt — ez a fiatalember fázik — látod, hogy reszket.

Szergej bánatosan pillantott rá.

Olyan lesújtott volt, hogy már semmi sem érdekelte: sem a tiszt gúnyja, sem az a gondolat, hogy Oleszja ott járkál a kiürült peronon és keresi... A füle zúgott. S ő újra ott állt kicsinyen, erőtlenül a hatalmas, esztelen erő színe előtt.

Csak a kormányzósági csendőrparancsnokságon, ahol lefényképezték, mondta, kikérdezése kezdetén a csendőrtisztnek:

— Közölje, kérem, telefonon a nagybátyámmal, Levasevszkij tábornokkal, hogy letartóztattak. Anyám meghal a nyugtalanságtól, szívbeteg.

A csendőr megígérte.

22

Bahmutszkijnak egy időre el kellett utaznia Kievből. Két ízben majdnem hogy lefogták a csendőrök. Először Kolcsugin letartóztatásának éjszakáján. Tovább maradt véletlenül egy illegális gyűlésen s gyalog ment, egész Kieven át az Olgina utcára, ahol az utóbbi időben az éjszakát töltötte. Már messziről fényt vett észre az ablakban, egy mozdulatlan alakot pillantott meg a sarkon; házkutatást gyanítva észrevétlenül egy keresztutcába fordult és eltűnt. Ezt az éjszakát a Bibikovszkij körúton töltötte... A következő nap már reggel tudomást szerzett a letartóztatásokról s tudta, hogy keresik. Spionok voltak a nyomában, majd minden illegális összejöveteli helyen rajtütöttek. Este, ahogy bizottságbeli társához ment, észrevette, hogy követik. Hogy biztos legyen a dolgában, bement egy üzletbe, néhány percig ott állt a pultnál, aztán újra kiment az utcára. A spion, egy kisnövésű ember, fehér nyári háncs-sapkában, a kirakatnál állt s az árukat nézegette. Bahmutszkij elment mellette s hirtelen pajkosság fogta el, megállt s jó hangosan a kém fülébe kiáltott:

— Au!

A spicli összerázkódott, mintha nyakonverték volna, gyorsan megfordult, védekezőn emelte fel a kezét.

— Ne féljen, jó uram — mondta Bahmutszkij s tovább ment.

Itt a nyílt utcán, tudta, semmit sem csinálnak vele, de alig ér a sarokig, a kém a rendőr segítségével megkíséreli elfogni.

Meggyorsította lépteit, hogy távolságot nyerjen. A saroktól néhány lépésnyire volt egy átjáróudvar, be kellett menni a főbejáraton, átmenni egy sötét folyosón, be az udvarra és a ház alatt egy alagúton az ember egyszeriben a Marinszko Blagovescsenszkajára került.

Azt a tíz ölt az udvarig, amelyre szüksége volt, Bahmutszkij úgy futotta végig. A háta mögött azonnal fölhangzott az átható rendőrfütty; látta, ahogy a rendőr a posztjáról, kardját a kezével magához szorítva, szembe szalad vele. De addigra odaért már a megfelelő kapuhoz. Néhány perc múlva, a futástól nehezen lihegve, egy mozgásban lévő villamosra ugrott. Mosolygott az élvezettől s izgatottan tekintett ki az ablakon.

„Ügyesen elintéztem őket — gondolta befelé nevetve, kérkedő büszkeséggel — a mensevikek erre nem lettek volna soha képesek, bizonyisten, nem; még hogy az a háias Barovatyin vagy Veprun."

Öt napon át hajszolták a kémek és csendőrök, de ő minden alkalommal elkerülte a veszedelmet. Az elvtársak nyomatékosan követelték, hogy

utazzék el egy időre Kievből. Bahmutszkijnak két-három hétre még július végén Pétervárra kellett volna utaznia, de a déli ügyek visszatartották. Most elhatározta, hogy nyélbeüti ezt az utazást. Brjanszkon át akart Moszkvába menni. A kievi állomáson tartott a nyomozóktól, elhatározta, hogy csónakon kel át a Dnyeperen, elmegy gyalog valami faluig, mint nyaraló horgász fogatot fogad, úgy jut el Bahmacsig, s csak onnan megy vonattal tovább.

Elutazása napján úgy állapodott meg, hogy Lopusenko fegyvergyári munkásnál találkozik két bizottsági taggal. A Pecserszkaján ment, egy néptelen utcán, s útja az erőd mellett vitt el, ahol a csendőrök a különösen fontos politikai bűnösöket tartották; ott őrizték a kihágást elkövető tiszteket és katonákat is. Az apró, világos téglával rakott magas fal a hosszú börtönépületnek majdnem a felső emeletéig nyúlt föl. A fal mellett lassan lépdelt az őr. Forró nap volt, Bahmutszkij annak az árnyéknak a sávjában ment, amely az erősség faláról esett az útra. Kényelmesen haladt, mintha habozna újból kilépni a forró nap-perzselte útra. A nappali nyugodt, fülledt csöndességben hirtelen ének hangzott föl. Bahmutszkij önkénytelenül fölfelé nézett. De az erőd magas fala alól nem lehetett látni az énekest, aki a fegyenc-nóta Bahmutszkij előtt ismerős szavait nyújtotta:

Csend volt egészen, az utca aludt már,
Égen a hold csendes mosollyal úszkált,
A talp csendben nyikordult a havon,
A zsandár arcán halott nyugalom.

Bahmutszkij meglassította a lépteit, de az őr rákiáltott:
— Továbbmenni!
A belső udvaron az őr vontatottan kiáltotta:
— Hé, az ablaktól, lövök!
De az énekes ugyanolyan nyugodtan és bánatosan folytatta a lassú éneket, mintha nem is neki szólna az intelem.

Szent szabadság, isten veled, te kedves,
Találkozásunk már nem egyhamar lesz.
A börtön kapuja fölfeketéllt,
Kocsis testvér, utasod hazaért.

Bahmutszkij kiment a sárga, letiport fűvel benőtt üres telekre s megállt: forró levegő áramlott a poros föld felett, cirpelt a tücsök. A telekről látni lehetett a felső ablakocskákat s a rabok sápadt arcát. A bánatos énekszó nem zavarta ezt az álmos, rekkenő nyugalmat.

Év múlik év után s én elfelejtem,
Ki volt barátom és ki ellenségem.
A börtönbe jönnek az új rabok,
S én, kocsis testvér, még várni fogok.

Az ének megszakadt.

S körül megint az álmos, rekkenő csend.

— Hé ottan, továbbmenni! — kiáltott Bahmutszkijra a külső őr, az erődfal sarkáig menve.

Bahmutszkij megfordult s tovább ment, de háta mögött néhány hang újra rázendített:

Kiegyenesíti hátát a nép,
Lehull a béklyó, eloszlik a köd,
Leomlanak velük a börtönök.

Ahhoz képest, hogy szeptember eleje, ritka meleg nap volt. A tyúkok, amelyek rendesen a forró homokban fürdenek, a gyér ányékban álltak a hőségtől kókadtan; a kutyák farkukat elengedve laposan hevertek a kapu mellett. A kis házak nyitott ablakaiból nem hallatszott hang, a lakók, a hőségtől elgyötörten, nyilván szunnyadoztak; az utcák kihaltak voltak, néhány járókelő vánszorgott csak, árnyékot keresve, a kerítések és házfalak mentén. Egyedül Bahmutszkij ment nagy, erőteljes lépésekkel az úttest közepén. Izgatott, sietős lépéseinek a nesze igen furcsának tűnt föl az álmos nyugalom közepette, nyomában fehér por füstölgött.

Súlyos gondolatok lettek úrrá rajta. Gyötrően fájó volt elvtársaira gondolni, akik a politikai rendőrség markába kerültek. Nyugtalanság nyomasztotta a szervezet sorsa miatt, fejében riadt gondolatok kalapáltak, kapcsolatok és találkák bomlásáról. Eszébe jutott munkástársainak a kedves arca, akikkel azon az éjszakán beszélt, amikor a letartóztatások megkezdődtek. Megállapodtak, hogy újra találkoznak, de ez a találkozás most elmarad, hosszú időre el kell válniok. Fájdalommal és bánattal gondolt a feleségére, gyermekeire.

Estefelé Lopusenko fia, Mikola, átvitte Bahmutszkijt csónakán a Dnyeperen. A Lavra kupolája ott csillogott a napban, Kiev mint egy kastély, olyan gyönyörű volt a hegyen. Bahmutszkij elment és nem búcsúzott el a feleségétől, lányától, tudta, hogy Anna Mihajlovna háza megfigyelés alatt áll. A csónak lapos feneke alól kiszoruló víz csobogott és lágyan cuppogott. Mikola kényelmesen evezett s így szólt:

— Apó meghagyta, hogy éjszakára ne hagyjam magára. Rakjunk egy kis tüzet, fogok halat és hallevest főzök, van velem bors, só, babérlevelet is hoztam, reggel jól megreggelizik — s továbbmegy.

Szellő hűtötte a forró, izzadt arcot. Bahmutszkij elszomorodott. Mintha a bánatos fegyenc-ének szavai hangzottak volna a fülébe. Megrázta a fejét, úgy mondta:

— Igen, Mikola, csendes időben csodálatos a Dnyeper.

Reggel Marja Dmitrijevna levelet kapott a bátyjától. Nyikolaj Dmitrijevics ezt írta: „Gratulálhatsz, megnősültem. Mama nem szól semmit, de tartózkodásán s a különös fellengzősségén (tudod, amikor ő csak franciául beszél s csak Darja néniről) látom, hogy elégedetlen. Érthető is: a feleségem Nyikita Antonovics Beregoveckij, a katona-orvosi akadémia tanárának a lánya, aki nagyműveltségű ember, de előkelő származással nem dicsekedhet. Mamának ez szemmelláthatólag rosszul esik. A feleségem kereszt- és apai nevét olyan gondosan és pontosan ejti ki, mint az idegen szavakat, amelyeket fél, hogy összekever az ember: Ligyija Nyikityisna. S arcán a csodálkozás nyoma: miért nősültél ilyen szerencsétlenül! Én pedig bevallom neked, ma sem értem, hogy ez a fiatal lány miért is jött hozzám negyvennégy éves emberhez, kiszáradt katonai mérnökhöz, aki sokat cigarettázik, a haja őszbe vegyül. S bevallom, Maruszja, szomorú vagyok és félek, folyton azt várom, hogy Ligyija azt mondja egyszer majd: sajnálom, tévedtem...”

A levél hosszú volt, tele öngúnnyal, zavarral és szomorúsággal.

A levél meghatotta Marja Dmitrijevnát. Mindig sajnálta az ő magányos öccsét, aki mintha azért szeretett volna bele foglalkozásába, hogy magányosságát elfelejtse s minél kevesebb időt töltsön néma villájukban, öreg anyja társaságában, akit egyikük sem szeretett.

Indult, hogy a doktorral az újságot közölje, de az mint mindig, ellenségesen fogadta, ami a kievi világból jön.

— Nos, mi a csodálatos benne, ideje már, hála isten. Falun az ő korában unokájuk van az embereknek — mondta gúnyosan a doktor. — Ami meg Beregoveckij professzort illeti — tette hozzá — bocsáss meg, de egész Oroszországban ismeretes reakciós és gazfickó.

— Engem Nyikolaj lélkiállapota érdekel — mondta Marja Dmitrijevna — nem apósának a politikai meggyőződése.

Egész napon át levelet írt a bátyjának; ahogy átnézte a hosszú levél egyes részeit, többször elsírta magát.

Amikor Natalja visszajött a postáról, ebédhez ültek. A doktor a tűzvészről beszélt, amely Lanyina úrnő bányájában tört ki, azéban, aki férficsizmában maga ment le a bányába, kezet emelt a vájárokra s az anyjukat szidta a bányamestereknek.

— De az asszony mindig asszony marad — mondta Pjotr Mihajlovics nevetve. — Szolodovnyik bányamester mesélte nemrégen: agyaggal kenték be a fejtésben a szénréteget s azt mondták, vége a rétegnek: náluk ezt vetődésnek, hágónak nevezik. Az asszony lement, megtapogatta az agyagot, elhitte. Nem jött rá, hogy a kőzetben pala van! Ezek a fickók meg lekaparták az agyagot és jutalmat kaptak a tulajdonosnőtől s még négyszáz rubelt is, a harántakna előfúrásáért, amit állítólag elvégeztek. Szolodovnyik mondja, hogy az asszony, amikor megtudta, sírt a dühtől, a tulajdon kezével hajigálta ki a holmijukat az ablakon, megparancsolta, hogy fél-

órán belül eltakarodjanak. De ma néznéd meg — körül jajgatás, sírás, fenyegetődzés. Három holttest fekszik a bányaépület előtt, de Lanyina azt akarja, hogy a váltás lemenjen. Ez aztán az asszonyi mohóság, tisztára esztelen! Én egyenest megmondtam neki: „Ha ennek a bányának a tulajdonosa férfi volna, azt mondanám, hogy úgy viselkedik, mint egy csirkefogó."

Marja Dmitrijevna csodálkozással és félelemmel hallgatta az urát. Sok mindent tudott a szörnyű és kegyetlen életről, amely a háza körül folyt. Ezen a napon azonban a múltba merült, családi történetek jártak az eszében, boldog és boldogtalan házasságokról. Nyikolaj Dmitrijevics fiatal feleségére gondolt, Olaszország jutott az eszébe, ahol mint lány élt az anyjával, s a sovány, barna, angol diák merült fel hirtelen előtte, aki udvarolt neki; együtt mentek a tengerre csónakázni. Régi, ismert családból származott. Az anyja folyton tudakolta, nem tett-e Marja Dmitrijevnának házassági ajánlatot. Ő eltitkolta az anyja előtt, hogy visszautasította. Leveléről megfeledkezve, elképzelte, hogy megy nehéz, uszályos ruhájában a királyné fogadására, s hogy tér vissza csukott hintón a kastélyába. És a kastély, a pofaszakállas lakájok, a park, mind olyanok voltak, amilyeneknek a regényekben leírják; olvasott könyvek szavai merültek fel benne: boróka, hanga, bükk. Angolul szavalt, s úgy tetszett neki, hogy egy sötét, tölgymennyezetű, hűvös teremben járkál s a távoli Oroszország, a világos, nyitott teraszú birtok, a magaspartú folyó, a puszta dombon a szélmalom után epekedik.

Ez a megszokott, mindennapi történet váratlanságával most megdöbbentette. Férje arcába nézett s azt gondolta:

„Mi ez? Íme, az egész élet. De hol a szépsége? Sajnáljam tán?"

„És Szerjozsa?" — kérdezte magától s szíve meleggel telt el. Nem, ha egyszer itt van Szerjozsa, a kedves Szerjozsa, a bátortalan, okos Szerjozsa, akkor nem lehet hiba. A durvasága is csak véletlen volt, elmúlt.

— És Szerjozsa? — mondta Marja Dmitrijevna fennhangon.

A doktor csodálkozva nézett rá, elnevette magát.

Este táviratot hoztak.

— Nyilván Nyikolajtól, meghívás — mondta Marja Dmitrijevna.

A távirat Anna Mihajlovnától jött: „Szerjozsát huszonnyolcadikán Kievben letartóztatták."

Marja Dmitrijevna átolvasta a sürgönyt, felállt, megigazította a haját s ezt mondta:

— Nos. Petya, vacsorálj egyedül, én rögtön Kievbe utazom.

Ajka hirtelen vékony lett, az arca nyugodt, egy kicsit még gőgös is. Gyorsan becsomagolta a bőröndjét s azt mondta Pjotr Mihajlovicsnak:

— Rögtön írok mindenről részletesen. Dolgozz és ne felejts el vacsorálni. Natalja mindent tud, te csak az öt rubelt add ki naponta neki.

A doktor nagy léptekkel járt le-föl a szobában.

— Istenem — ismételgette — hisz őrá szüksége van az orosz tudománynak! Hát lehetséges, hogy csendőrök fogják elpusztítani?

Az ablak alatt néhány perc múlva csendes patkókopogás hallatszott — egy lovas bérkocsi gördült a ház elé.

A síró Natalja kivitte a bőröndöt. Sietni kellett, hogy Jaszinovatában a gyorsvonatot még elérjék. A doktor kikísérte a feleségét.

Mielőtt a házból kiléptek volna, köpenyben és kalapban már, az előszobában egy pillanatra még megálltak.

Marja Dmitrijevna megfogta az ura kezét.

— Nos, barátom — mondta csendesen — a mi kis fiunk is felnőtt lett.

Átölelték egymást, elhallgattak. S ebben a hallgatásban a legerősebbet érezték, ami férjet és feleséget összefűz: a közös sorsot.

Marja Dmitrijevna nappal ért Kievbe, s az állomásról egyenesen a katonamérnöki hivatalba ment, ahol Nyikolaj Dmitrijevics volt a főnök. A feljáróná konflisok álltak, a bakjukon katonák, kocsisok.

A feljáróban hűs volt. Meglassította lépéseit, hogy hozzászokjon a félhomályhoz s fölment a lépcsőn. Két kövér katona jött szembe vele, a hónuk alatt irattartó.

— Maga semmit sem írt meg, s a törzsnél csak meregették a szemüket, amikor elolvasták — mondta az egyik.

A másik haragosan tiltakozott.

— De hisz én a tulajdon kezemmel írtam s magam küldtem el.

Marja Dmitrijevna kinyitotta az ajtót. Az alacsony, boltozatos szobában, mint az iskolásgyerekek, katonaírnokok ültek. Marja Dmitrijevnának úgy rémlett, hogy mindennek — falnak, asztalnak. még a levegőnek is, erős viaszkszaga van.

— Mondják meg, kérem. hogy jutok Levasevszkij tábornokhoz?

A fejek mind fölemelkedtek az asztalról.

— A folyosó végén, ott föl a második emeletre — felelte fürgén, hadarva egy vidám hang.

A második emeleten az ablakok nagyon magasak voltak, a folyosó hosszában futószőnyegek. A várószobában egy fiatalember jött elé, vállrojtos tiszti zubbonyban: főhadnagy.

— Nyikolaj Dmitrijeviccsel kell találkoznom — mondta Marja Dmitrijevna.

— Tessék helyet foglalni — szólt a tiszt. — Nyikolaj Dmitrijevics most el van foglalva. — Egy mozdulattal úiból hellyel kínálta. — Hogy jelentsem be őkegyelmességének? — kérdezte szigorúan.

— Marja Dmitrijevna Kravcsenko — mondta fáradtan.

A tiszt fürkészve pillantott rá s azt mondta:

— Mihelyt szabad lesz, jelentem.

Sokáig kellett várni. A váróba többször is jöttek be tisztek. Az egyik, egy kopasz ember, alezredesi rangjelzéssel, nagy hangosan és haragosan mondta:

— Mit akarnak tőlem? Én ma utazom és kész.

— Jelentem őkegyelmességének — mondta szárazon az adjutáns, de nem

bírva ki a hivatalos modort, még hozzátette: — Bizonyisten, mit akar, Benjamin Pavlovics, maga is tudja, ki érkezett meg Pétervárról a fogadásra, aztán maga a körzet parancsnokló tábornoka is vár minket, de még a kormányzóhoz is el kell jutnunk. Becsületszavamat adom, hogy holnap kettő után alá lesz írva.

— Menjen a csodába a becsületszavával — mondta a kopasz, legyintett és elment.

A telefon is csöngött néhányszor, a tiszt száraz, egyszavas feleleteket adott s csak egy alkalommal mondta, Marja Dmitrijevnára pillantva, magas, játékos tenorhangon:

— Okvetlenül, hogy feledhetném el? A szabadban nem olyan fojtó. Nyolcra legkésőbb ott leszek.

A dolgozó ajtaja végül fölpattant, s hárman jöttek ki hangos, eleven beszélgetésben, két civil és egy rendjeles katona.

A tiszt bátorítóan bólintott Marja Dmitrijevnának és beszaladt a dolgozóba.

„Csakugyan a bátyám van ott — Kolja?" — gondolta csodálkozva Marja Dmitrijevna s feszengve emlékezett vissza a gyöngéd, kissé szentimentális levélre, amit tegnapelőtt küldött el. De nem is volt ideje izgalmában rendbeszedni magát, Nyikolaj Dmitrijevics már jött is ki nagy gyorsan elébe.

— Masa! — mondta kezet csókolva neki. Marja Dmitrijevna látta, hogy a fekete, gondosan fésült haja alól nagy viaszsárga kopaszodás villan ki. — Masa! — mondta újra. — Mennyire örülök, gyerünk hát, gyerünk. A feleségem tegnap Moszkvába utazott, az anyja megbetegedett, de nem engedlek el, amíg vissza nem jön.

Ott álltak már a puha szőnyegen, a nagy szoba félhomályában, a nap miatt a rollók le voltak eresztve.

Nyikolaj Dmitrijevics figyelmesen nézett a húgára.

— Masa. történt valami? — kérdezte csodálkozva.

— Igen, bánatunk van — felelte gyorsan Marja Dmitrijevna — azért is jöttem ide.

Elmondta neki a táviratot.

— Az állomásról egyenest hozzád jöttem. Kihez, ha nem hozzád? Hiszen te tábornok vagy, mindent megtehetsz — mondta s érezte, milyen beteges-vontatottan hangzanak az utolsó szavai.

Nyikolaj Dmitrijevics hallgatott.

— Kolja! — mondta Marja Dmitrijevna csodálkozva.

Ebben a pillanatban kinyílt a dolgozószoba ajtaja.

— Nyikolaj Dmitrijevics — mondta a tiszt — bocsásson meg, kérem, a hadseregparancsnok hívja telefonon.

Nyikolaj Dmitrijevics ingerülten felelt.

— De hiszen mondtam már, Vovocska.

— Ő *maga* van a telefonnál — mondta komikus ijedelemmel a tiszt, a

tiszteletteljes gúnyolódásnak azt a modorát vette föl nyilván, amely a katonai körzet parancsnokával szemben itt kialakult.

— Ő maga, ő maga — mondta haragosan Nyikolaj Dmitrijevics, s a széket hátratolva, gyorsan kiment a tiszt után.

Marja Dmitrijevna azonban látta bátyja arcán, hogy örül az ürügynek, amely a súlyos hallgatást megtörte.

— Istenem — mondta fennhangon — milyen porszag van itt — és zsebkendőjével legyezni kezdte az arcát.

Nyikolaj Dmitrijevics néhány perc múlva visszatért.

— Bocsáss meg — mondta — a beszélgetés abban a pillanatban szakadt meg, amikor lehetetlen megszakítani.

A hanglejtésén, a szavain, azon, hogy nem maradt mellette, hanem a nagy íróasztalt megkerülve a karosszékébe ült, Marja Dmitrijevna látta, hogy kérése nehézséget okoz bátyjának. „Persze — gondolta — kényelmetlen lesz a felsőbbséghez fordulni, meg ideje is kevés van." De az, amit mondott, meglepte váratlanságával.

Nyikolaj Dmitrijevics megsimogatta az állát.

— Masa — mondta — bocsánatot kérek s előre tudom: nem bocsátasz meg, nem értesz meg, de igyekszem megmagyarázni neked. Nem sokat tehetek érted. Hisz ismered a helyzetet, mérnök vagyok, katona, Szerjozsa nem a főőrségen van, s hogy mit jelent ez, tudjuk: nagyon nehéz közbejárni érte.

— Uramisten — szakította félbe Marja Dmitrijevna — hát lehetetlent kérek?

— Hadd mondjam végig — szólt Nyikolaj Dmitrijevics, pillanatnyi hallgatás után s lassan, tagoltan mondta: — Ha én a fiadat itt, ennél az asztalnál, most mindjárt, ennek a tollnak egyetlen vonásával ki tudnám szabadítani, akkor is ünnepélyesen megtagadnám, hogy megtegyem.

Fölkelt az asztaltól, nővéréhez lépett s gyorsan és szenvedélyesen mondta:

— Szeretem Oroszországot, odaadó híve vagyok az uralkodónak s a szívem éjjel-nappal sajog. Nagy megpróbáltatások előtt állunk, egy nagy háború küszöbén vagyunk. Én tudom, értem és látom azt, ami ránk vár. Könnyelműek vagyunk, gyengék, nem tudunk gyűlölni, fáradtak vagyunk arra, hogy rettenetesek legyünk, amikor az uralkodónak és Oroszországnak erre van szüksége. A könnyelműség szelleme mindenkit elkapott. Mindenki könnyelmű, a legkisebb hivatalnoktól a legmagasabb körök emberéig. Sztolipin megértette a helyzetet. Két nappal a merénylet előtt azt mondta nekem: „Mit akarnak tőlem? Védelmezem magam, a földemet, házamat, uralkodómat". Én, Maruszja — orosz nemes vagyok, orosz földbirtokos, orosz katona. Én — nem vagyok könnyelmű ember. Én az orosz nemességet védelmezem, a hadsereg dicsőségét. Én nem segítek az uralkodó ellenségeinek, akik a mi szent jogaink ellen követnek el merényletet.

Marja Dmitrijevna egyszerűen mondta:

— Kolja, most már csak egy kérésem van. Ma vagy holnap megjön a hozzád intézett levelem, válasz a tiédre — szakítsd el olvasatlan. És még ezt. Én most tovább járok ebben az ügyben, de estére elmegyek s meglátogatom a mamát.

— Mi az, hogy meglátogatod? Nálunk szállsz meg.

— Nem, én Pjotr rokonainál szállok meg.

Nyikolaj Dmitrijevics lekisérte a húgát. A szolgálattevők tucatjai nézték, hogyan kíséri ki a tábornok azt a feketeruhás asszonyt. Az asszony gyorsan ment, a tábornok a nyomában. Az ablakokból látták, ahogy Levasevszkij lesiet a lépcsőn, elhalad a megmeredt őr mellett, besegíti az asszonyt a konflisba, s mélyen meghajolva, megcsókolja a kezét.

— Mintha a császárnőt kísérné — mondta valaki.

— Igen, megadja a tiszteletet — szólalt meg a másik.

24

Nyikolaj Dmitrijevics este elmondta az anyjának, hogy a húga megérkezett. Az öregasszony izgalomba jött; különösen az bántotta, hogy a leánya telefonált s a szobalányt kérte meg, jelentse: hogy ma ne várják — sok elintézni valója van s két-három napon belül aligha szakíthat időt a látogatásra.

— Úgy kell nekik, úgy kell nekik — ismételgette az öregasszony. — Megmondtam neki: óvd a fiadat ettől a szörnyű zsidó környezettől, tönkreteszed! Minden úgy történt, ahogy megjósoltam.

Leeresztette a hangját s így szólt:

— Félek, hogy kérlelni fog, hisz jóban vagyok a kormányzó feleségével.

— No és aztán? — mondta Nyikolaj Dmitrijevics váratlan haraggal. — Maruszja a lánya.

— Igen, kedvesem, ennyit én is tudok — mondta az anyja mosolygón hunyorgatva — de bennem nemcsak családi érzések élnek. Nem könyöröghetek emberekért, akiket szörnyetegeknek tartok. Ők sem bocsátanának meg nekünk.

S noha csak azt ismételte, amit Nyikolaj Dmitrijevics mondott napközben dolgozószobájában a húgának, az anyja szavait nagyon kellemetleneknek találta.

„Micsoda modor ez, orrból beszélni, s miféle hamis mosolygás! És ez az állandó vágy, hogy egész Oroszország gyámjának lássék. Holott valójában: öreges önzés, tökéletes lelki elkérgesedés. Megzavarja a diétát!"

De fegyelmezett volt s elmosolyodva így szólt:

— Párizsban láttam, tudja, egy drámai előadást, a színésznő ott azt mondja: „Il est ce, qu'il est, mais les sentiments de la famille..."* Ezek a szavak jutnak most eszembe.

* Bármiféle ember legyen is, de van rokoni érzés is a világon.

— Nem, nem, kedvesem — mondta az anyja — én fölötte állok ennek.

Nyikolaj Dmitrijevics maga is csodálkozott hirtelen föllobbanó ingerültségén, amint csaknem rákiáltott:

— Bízza ezt ránk, érti — ránk! Mi — férfiak vagyunk. Maga pedig — anya, szégyen így beszélnie a lányáról és az unokájáról. Emlékszik, hogy viselkedett a nagyherceg özvegye Moszkvában? Ez az orosz nemes valódi nagysága!

Szokatlan hevességéből Nyikolaj Dmitrijevics megértette, hogy kényelmetlenül érzi magát a beszélgetés miatt, amit a húgával folytatott. De tudta, hogy abból, amit neki mondott, egy szót sem von vissza.

Amint az gyakran megtörténik, a kellemetlenségek elkezdődtek s jöttek, egyik a másik után; anyósának hirtelen betegsége, feleségének az elutazása, nővérével a szakítás, a veszekedés az anyjával...

Nyikolaj Dmitrijevics abban reménykedett, hogy az este kellemesen telik majd el. Szabanszkijnak, a kohászati üzem igazgatójának kellett eljönnie hozzá. Most érkezett külföldről s néhány napra Varsóban és Kievben is megállt. Nyikolaj Dmitrijevics rég ismerte Szabanszkijt, okos embernek tartotta, s találkozásuktól sok érdekeset várt. De az este nem hozott sok örömet. Szabanszkij erősen elkésett, már tizenegy óra volt, amikor megérkezett.

— Mi az, Nyikolaj Dmitrijevics! — mondta nevetve Szabanszkij. — Tudva, hogy tábornokká nevezték ki, irigyeltem magamban. Azt gondoltam, a ház körül katonazenekar játszik, az előszobában tisztiszolgák és testőrök, s íme: szobalány nyit ajtót és inas kard nélkül!

Leültek a dolgozóban, a nyugodalmas karosszékekbe. Hűvös szellő mozgatta az ablak fölött csüggő vadszőlőt, a villany beragyogta levelek csillogtak, mintha eső áztatta volna meg. Afanaszij egy tálcán két palack bort hozott be s egy nevetséges agyagpalackot — az ásványvízzel, amelyet Nyikolaj Dmitrijevics ivott; a kerek asztalkára odarakott egy doboz szivart s a hamutartót. Úgy látszott, minden a két ember érdekes és hosszú beszélgetését szolgálja, akik örülnek találkozásuknak. S a sokoldalú, nyugodt beszéd helyett, amelyet vártak — hisz mindenikük ismerte esze erejét s tisztelte és becsülte társának az eszét — szinte már az első szónál kellemetlen vita támadt köztük. A beszélgetés a küszöbön álló európai háborúra terelődött.

— Hagyja már, hagyja — mondta Szabanszkij — micsoda misszió ez. a „szlávok egyesítése"! A szlávok fütyülnek ránk. A bulgárok mámorosan kereskednek az osztrákokkal, a szerbek megvetik az áruinkat. A „Prodameta" és „Prodaugol"* ragyogóan megbuktak a Balkánon, noha Kokovcev úr isten tudja mit meg nem tett, hogy az árunkat kedvező színben tüntessük fel. És Cárgrád,** és a török iga — mindezt öreg, idegbeteg nők gondolták ki, hiszen a törökök az aszaltszilva és a disznó eladásában zavarják

* Kereskedelmi társaság. fémek, illetve szén exportálására. *(Szerk.)*

** Konstantinápoly. *(Szerk.)*

a szerbeket! Én magam nem akarok síneket eladni Bulgáriának, képtelen vagyok Európával konkurrálni. Engem a védővám ment meg: negyvenöt kopejka egy pud nyersvasra, amely Németországban összevissza negyvenöt kopejkába kerül. Én a síneimet Perzsiának adom el. S ugyanígy van a „Prodaugol" is. Ki kell lépnünk a megkezdődő harcból, amelybe Franciaország von bele bennünket. Nekünk, ahogy Rosen báró mondja, Oroszország nagy keleti hivatását kell folyton magunk előtt látnunk. Perzsia, Mongólia, India s ha már itt tartunk, Kína. Erre kell Oroszországnak néznie.

— Nincs igaza — mondta Nyikolaj Dmitrijevics. — Oroszország nagysága nem képzelhető el a tengerszorosok nélkül, amelyek kijáratot biztosítanak neki a világba; ez a második ablakunk Európára, s mi ki fogjuk nyitni. Államunk erkölcsi nagysága nem tűrheti el, hogy Ausztria a szlávokat elnyomja, hogy az ottomán birodalom a szlávságon gúnyolódjék. Erősek vagyunk, becsületes szövetségben állunk Franciaországgal és büszkék vagyunk erre a szövetségre.

— Nyikolaj Dmitrijevics! — mondta epésen Szabanszkij. — Mi lelte magát? Olyan nyelven beszél velem... — Egy pillanatra elakadt, majd elmosolyodva tette hozzá: — Bocsásson meg, egy fellengős kiáltvány nyelvén, én pedig megszoktam, hogy amikor magával beszélek, a nagy és igen okos mérnököt halljam.

Ezután epésen és dühösen vitatkoztak, közben nem is értették egymást: egyikük az Orosz Birodalom erejéről és dicsőségéről beszélt, amelyet meg kell védeni; a másik a pénz- és kereskedelemügyi miniszter tehetségtelenségén nevetett s a kormány rövidlátó politikáját, az udvarnál mutatkozó bomlást hozta elő.

— Nekünk kéne, magának és nekem, a cár mellett állnunk — mondta Szabanszkij — s ő szerzetesekkel és szerzetesnőkkel veszi magát körül. Megkezdődik, nézze, a háború — kire lesz szüksége a cárnak? Ezekre a Szerafimokra és Grigorijokra az ereklyéikkel és kolostoraikkal, vagy pedig rám s acélöntő műhelyeimre és magára a pirokszilinjával és füstnélküli puskaporával? A mérnököknek, iparosoknak kellene a cár legjobb tanácsosainak lenniük, nem a kamarásoknak, sem a szenátoroknak, ezeknek a kiszolgált pulikutyáknak és nem is a szent sztareceknek.* Az uralkodónő sorra járja a kolostorokat, holott gyárakat kellene látogatnia.

Szabanszkij nem maradt ott vacsorára, bosszúsan távozott s hidegen búcsúzott el Nyikolaj Dmitrijevicstől. Levasevszkij egész indulatos lett. Abból, amit Szabanszkij mondott, sok mindent helyesnek talált. Magát is gyakran bántotta a cár vallási szenvedélye, bizalmas és aggasztó történeteket hallott a szibériai parasztról,** aki közel áll az udvarhoz, s majdnem hogy tanácsosa lett a cárnőnek.

A dolgozójában ágyaztatott magának — májfájdalma, amely néhány

* Öreg szerzetes.
** Célzás Raszputyinra.

hónapja megszűnt, kiújult, szive nehéz volt, homályos, nyugtalan gondolatok nyomasztották. Álmatlan éjszaka várt rá. Halkan kopogtatva Afanaszij jött be.

— Kegyelmes uram — mondta — távirat.

„Íme a következő kellemetlenség" — gondolta Nyikolaj Dmitrijevics kárörömmel, ahogy a táviratot a tálcáról elvette. A távirat a feleségétől jött, az anyja rohamáról kiderült, hogy színlelt, felesége a sürgöny feladásának a napján visszautazott Kievbe.

— Hozzon valami harapnivalót — mondta.

De amikor Afanaszij tálcával a kezében belépett a dolgozóba, Nyikolaj Dmitrijevics már aludt.

Marja Dmitrijevna. noha körülbelül másfél hónapot töltött Kievben és később még kétszer fölutazott, sem az anyjával. sem a bátyjával nem találkozott; megfogadta, hogy nem jön össze velük, amíg Szergej ki nem szabadul.

25

Lebegyev csendőrtisztnek, akire a Kolcsugin és Kravcsenko ügyet bízták, nem sok adata volt a gyanúsítottak leleplezésére. Sőt arra gondolt. hogy ügyüket különválasztja a többiek ügyétől, amely nagyon is nehéz és zavaros volt, minthogy a kihallgatásokon a lefogott bolsevikok közül egyik sem vallott. A csendőrparancsnokságnak a kezében volt az udvaros jelentése arról, hogy Bahmutszkij az 1913-as év februárjában doktor Kravcsenkónál szállt meg; ugyanez az udvaros közölte, hogy Kravcsenko diák. amikor a szünidőre hazajött, körülbelül félórát beszélgetett otthon a nagyolvasztó munkásával, Kolcsuginnal; ezenkívül ugyanez az udvaros közölte. hogy a doktor szakácsnője, Natalja Golikova, egy ollóval felfejtett bélést varrt be Sz. P. Kravcsenko diák zubbonyán; közvetett jelek voltak arra, hogy a kinyomtatott brosúra szövegét Kravcsenko diák hozta el Kievből. Kravcsenko és menyasszonyának levelezését is átvizsgálták, de ez új adatokat nem szolgáltatott; csak az egyik levélben volt egy különös mondat: „Ki tudja, nem kell-e hamarosan sok esztendőre elválnunk. Kérlek — felejts el akkor engem, menj az öröm útján, ne terheld a lelkedet részvéttel vagy megbánással."

Kolcsuginról közvetlen adatok voltak. Róla a nagyolvasztó mestere — a politikai osztály ügynöke — közölte, hogy jól ír és olvas, templomba nem jár. sokszor látták könyvvel. keveset iszik, az utolsó hat-nyolc hónapban fiatal kora ellenére nagy befolyásra tett szert a munkások közt. Ott volt egy provokátor és titkos ügynök közlése — akit Kievben csak Karaszik álnév alatt ismertek. Gondosan sifrirozott jelentéséből kiderült, hogy Kolcsugin földalatti bolsevik köröket látogat s végül, hogy 1913 augusztus végén egy kosár nyomtatvánnyal Kievbe utazott.

Lebegyev csendőrszázados azt ajánlotta, hogy a Kolcsugin—Kravcsenko-

kérdést válasszák el a kievi bizottsági tagok főügyétől és bízzák fiatalabb tisztjére, Szeredára. Rögtön belátta, hogy azokra a kérdésekre, amelyek őt érdekelték — a kieviek összeköttetései a pétervári akkal és a Krakkóban élő Leninnel — ezektől a fiatalemberektől semmiféle adatot sem kaphat. Ha úgy történik, ahogy Lebegyev akarta, az ügy gyorsan haladt volna s két vagy három hét múlva bizonyára bíróság elé kerül. De Szereda csendőrtiszt, akit körülbelül egy éve helyeztek át Belaja Cerkovból Kievbe, megsértődött és elégedetlenkedett. Másodrendű ügyeket bíztak rá, unalmasakat, amelyek nem hívhatták fel rá a kievi s még kevésbé a pétervari felettesek figyelmét. Márpedig Szereda szinte gyötrelmesen akarta, hogy előléptessék, hogy magasabb rangot, köszönetet, jutalmat kapjon. Gyűlölte Lebegyevet és irigykedett rá, törtetőnek tartotta.

Amikor Lebegyev azt ajánlotta, hogy a Kolcsugin—Kravcsenko-ügyet adják át Szeredának, az fölment Csernyenko alezredeshez.

Csernyenko dolgozójában súlyos beszélgetés folyt Lebegyev és Szereda közt. A felbosszantott Lebegyev a beszélgetés vége felé puszta makacsságból azt mondta:

— Ami ennek a munkásnak és Kravcsenko diáknak az ügyét illeti, hát az, tudja meg, nagyon is jelentős... Nem nehéz belátni — bolsevikok az iparvidék legközepén. Szívesen megtartom a közös eljárásban.

És Lebegyev, akit Szereda panasza sértett, eltökélte, hogy megmutatja, mennyire komoly ez az ügy. Kolcsugin első kihallgatása is fölbőszítette. A fiatal munkás nyugodtan viselkedett, de ugyanakkor vakmerően is. Csak a legjelentéktelenebb kérdésekre felelt. Amikor Lebegyev tegezni kezdte, ő is tegezésre tért át. Lebegyev megpróbálta a szokott eszközeivel megijeszteni, revolverrel, ordítozással fenyegette, de az csak mosolygott, majd pedig egészen elhallgatott s abbahagyta a válaszolást. Lebegyev azt az elnéző, magasrendű nyugalmat érezte benne, azt a fölényt, amely a vallatottat nehezen sebezhetővé teszi. „Az ilyet nem meríted ki, nem ingatod meg, nehéz eset" — gondolta nem minden tisztelet nélkül Lebegyev. S különzárkába ültette Kolcsugint.

Szergej rögtön megérezte, hogy olyasmi történt, ami ront a helyzetén. Már néhány napja ott volt a csendőrparancsnokságon s úgy látszott, mármár kiengedik. Egy éjszaka átvitték a börtönbe.

Az ügy hosszú hónapokra nyúlt.

A cellában Szergej biztosabban és nyugodtabban érezte magát. Cellatársai a következők voltak: Manzon, egy ügyvédbojtár, Ribak műegyetemi hallgató s egy idősebb, üvegszemű ember, családneve Bodro-Lucsag. Foglalkozásáról nem szeretett beszélni, de elbeszéléseiből látni lehetett, hogy világotjárt ember, valamikor Taskentben szolgált, élt Harbinban; mint jószágkormányzó egy ideig Lengyelországban szolgált valami grófnál. Nem mondta meg, miért került börtönbe.

Rémes volt amikor egy sötét erő Szergejt megszokott világából kiszakította s ő egyszer csak ott függött, mintegy támaszpont nélkül, ellenségektől, félelmet és undort sugalló emberektől körülvéve, egyedül kétségbeesé-

sével, lesújtottan, egy csapásra mindent elveszítve. A legrettenetesebb ez az üresség körülötte. Így képzelte el valamikor annak az embernek a bánatát, aki ezer esztendőre elaludt, s egy új világba került, amely számára üres volt, barátok és rokonok nélkül. Minden másféle lett, hideg és nehéz. S amikor a cellában emberek kerültek köré, jóakaratúak és együttérzők, noha olyan érdekeknek éltek, amelyeket még kevéssé értett, szinte megelevenedett. A sétáról, az időről beszélgettek, arról, hogy melyik felügyelő a napos, fellebbezési indokokról, ügyvédekről, találkozóikról a rokonokkal, anekdotákat mondtak el s a nőkről beszéltek szakadatlanul. Mindenikük rengeteg trágár történetet tudott. „Egyik barátomnak ilyen esete volt... kezdte Manzon. Aztán Ribak mesélt, valami Vanyka Bulavint idézett, aki az ötödik évfolyamra járt, az egész műegyetemen híre volt. Mindnyájukat lefőzte Bodro-Lucsag, ő mindent tudott, a szerelem könyvét keresztül-kasul olvasta. Lengyel, francia, bécsi, zsidó, néger nőkről beszélt. Minden elbeszélését első személyben mondta el. Azt állította, hogy négyszáz nővel volt viszonya. Elbeszéléseiben a legcsodálatosabb természetesen az volt, hogy nem hazudott, igazat mesélt.

Noha Ribak anarchistának nevezte magát, s az ügy, amelynek a során börtönbe került, elég nagy port vert fel. Manzon pedig eszer volt, politikáról szinte sohasem beszéltek. Szergej fokról fokra belejött a börtön bonyolult, útvesztős életébe. Megtanították a börtön ábécéjét kikopogtatni, elmondták neki, hogy rejtik el, aztán hogy adják tovább a brosúrákat, megismerte az ürülékedény undorító tulajdonságait, mindent tudott, amit a börtönőrökről, altisztekről és tisztekről tudni kellett; megtudta, hogy pénzért ki továbbít közülük a kintieknek levelet, tudomást szerzett a rettenetes gazemberről, a főfelügyelőről, a váratlan motozásokról, a börtönigazgató hisztérikus, kegyetlen természetéről, megismerte a séták örömét, meghallotta az életfogytiglan elítéltekről szóló legendákat. Borzalommal tekingetett a magánzárkák kicsiny, szögletes ablakocskájára, ahova a halálraítélteket helyezték el; egyszer még úgy is rémlett neki, hogy a rács mögött egy fehér arc merült fel s szemüveg csillant meg a napon. Mindent tudott, amit a fogolynak a bűnözők kegyetlen és maguk módján nemes erkölcseiről tudnia kellett, anekdotákat hallott ügyes zsebtolvajokról, akik motozás közben cigarettát loptak az őröktől, hallott a rettenetes, börtönviselt Ivanokról, a kivégzés előtt, utolsó percben érkező megkegyelmezésről, a titokzatos rabról, akinek nincs megengedve a séta, s akihez egyszer éjszaka a kormányzó-tábornok is eljött. Az iszonyattól megdermedve hallgatta a borzalmas történeteket a magánzárkákról, a bűnözők és rendőrök közül választott hóhérokról, Koszoj-Kaponir katonai kazamatáiról, ahol a kivégzés előtti éjszakát szokták tölteni; a halálraítélteket vivő vasszekérről, a Kopaszhegyről, Krugljak rendőraltiszt történetét, aki saját kezével száz forradalmárt akasztott föl. Szergej megérezte és fölmérte az elvesztett szabadság erejét. Látta, hogy a száműzetésbe menők, a halálraítéltek, a börtönkórház betegei — mind a szabadságot várják. Megérezte és megértette a börtön csüggesztő erejét. Mindenki rettenetes lelkibetegségben

szenvedett itt: a szabadság elvesztésében. Szabadság nélkül is éltek természetesen, de úgy éltek, ahogy a vakok és bénák, ahogy a süketnémák élnek. De nem mint a születéstől vakok, hanem mint a látók, akiket hirtelen lep meg a vakság s abban reménykednek, hogy újra látni fognak. Szergej megérezte a börtön erejét. Letartóztatása után az első órákban azt gondolta, hogy megbolondul, nem viseli el az elválást Oleszjától. De néhány nap múltán a penész belepte már lelkét: majdnem nyugodt volt. Csak éjszaka sóhajtozott csendesen, amint a szomszédos, üres priccsre nézett.

A foglyok mind könnyen izgalomba jöttek s néha vad vidámság rohanta meg őket. Egy este hirtelen jókedvük támadt, nyögtek, fogukat vicsorgatták, sírtak a nevetéstől s a kezüket harapták, nehogy nevetésükkel a kémlelőnyíláshoz csalják az őrt.

Szergej megfigyelte, hogy a mulatságos hangulat egy ilyen órája napokra apátiába dönti őket, homályos félelembe, ingerültségbe egymás iránt. Éjszaka meg szerette volna fojtani magát fásult kétségbeesésében, s szavát adta magának, hogy nem nevet többet.

„Az embernek meg kell őriznie magában a vidám hangulat maradványát, mint ahogy az utas őrzi a pusztában a vizet" — gondolta Szergej.

Egyszer éjszaka hangosan így szólt:

— Szabadság. — S ez a gyönyörű szó könnyeket csalt a szemébe.

Kihallgatásra vitték. Rögtön látta, noha először szólították. Cellatársai már megmagyarázták neki: ha holmija nélkül hívják, az vagy kihallgatást jelent, vagy rokonlátogatást. De a látogatások kedden szoktak lenni, s a felügyelő szombaton hívta — tehát kihallgatásra viszik.

— Üljön le, kérem — mondta a hosszú arcú, ritka és világos hajú csendőrtiszt s ásított egyet.

„Színlel" — gondolta Szergej, figyelmét megfeszítve, de a tiszt valóban álmos volt, s unta, hogy kikérdezze. — Szergej Petrovics Kravcsenkót, a Szent Vlagyimir Egyetem másodéves hallgatóját, aki 1894. szeptember hó 11-én született, polgári családból . . . "

A kárpittal bevont kicsi szobában a padló fából volt, az ablak rácstalan. Mind ez gyötrelmes volt, a szabadságra emlékeztetett. Lebegyev némán nézegette Szergejt s azt gondolta: „A pofája fehér lett már, fegyencpofa, de nem puffadt föl az ebadta, epekedik nyilván; hiszen szerelmesleveleket ügyesen csinál. Most majd színészkedünk kicsit." A fogoly nem keltett benne akkora ingerültséget, mint egyetlen pillantás, amit Kolcsuginra vetett, Lebegyev sok, alig megfogható jelből, ösztönével tüstént meghatározta a fogoly jellemét. Lágy volt.

Szergej ott ült az asztalnál, mint a tanuló, a kezét térdére tette. Erősen föl volt indulva — ezekben a napokban keveset gondolt az elkerülhetetlen kihallgatásra, s most, mint egy félelmetes vizsgán, zavar fogta el s átkozta magát, hogy nem gondolt át mindent előre. Lázasan vett át a fejében egy csomó kérdést. Vagy azt mondja egyszerűen: „Csendőrtiszt úr, hát tényleg nem érez szégyent amiatt, hogy mint ember, a természet ura, aki isteni

értelemmel van megáldva, el akar pusztítani engem, aki szintén ember vagyok"? De nem volt már ennyire naiv és hallgatott.

A természet ura, aki isteni értelemmel van megáldva, végül is ezt mondta:

— No, mi az, fiatalember, benne van nyakig a csávában?

Szergej vékony hangon — egyáltalán nem a maga hangján felelt:

— Esküszöm önnek, nem tudom, miről beszél.

A természet ura hirtelen fölkiáltott:

— Ne járassa velem a bolondját! A csendőrparancsnoksággal van dolga? Ezek nem egyetemi tréfák! — Beledobta a cigarettát a hamutartóba. — A mamája találkozást kért magával — mondta lassan, mintha kitörni kész haragját türtőztetné, amelyet Szergej elképzelhetetlenül merész és fennhéjázó viselkedése gerjesztett. — Vigyázzon, október harmadikára ígértük meg neki a találkozást, de ha a letartóztatott rosszul viselkedik, tudja...

Szergej zavartan vont vállat s majdnem hogy bánkódva gondolta: „Aljas azért nem leszek soha".

„Most már hozzáláthatunk" — gondolta Lebegyev, a fogoly arcába nézve. Szergej az első kérdésből megértette, mit akar tőle a csendőr. Azt persze nem tudhatta, hogy mi ismeretes Lebegyev előtt s mi az, amiben színlel.

— Azt nem tagadja, hogy Bahmutszkijt ismeri?

— Hogy tagadhatnám, hisz a nagynénémnek, apám nővérének a férje. És miért is tagadnám? Ebben nincsen semmi rossz.

— Persze, persze. De átvette tőle egy mocskos marxista röpirat kéziratát s átadta — tudja, kinek.

— Nem, én semmit sem tudok — mondta Szergej.

— Nem tudja?

— Nem.

— És nem is kapott megbízást? Ne vágjon olyan túlságosan becsületes képet, az elárulja.

— Bocsásson meg de semmit sem tudok.

— Ne járassa velem a bolondját. Fölhasította a zubbonya bélését és bevarrta a kéziratot, aztán átadta, tudja, kinek? Tudja, hisz én is tudom.

A bélésről hallva, Szergej azt gondolta: „No elvesztem" — s lábujjai a cipőjében görcsbe szorultak.

Lebegyev Szergej arcába nézett, megtapogatta cigarettatárcáját, kinyitotta, kivett egy cigarettát, ujja közt szétnyomkodta, a tárcát becsukta, a cigarettával rákoppintott, kivette a zsebéből a gyufát, dohányosok szokása szerint megrázta a dobozt s az egész idő alatt nem vette le a szemét Szergej arcáról.

— Nos — kérdezte szívélyesen — hogy vagyunk a béléssel? Bizonyára csodálkozik, hogy minden mozdulatáról tudok.

— Én semmit sem tudok — mondta Szergej csüggedten — a bélést tréfából vágták föl, amikor a zubbony a fogason lógott, az unokatestvérem mutatta az új zsebkését s dicsekedett, hogy milyen éles a pengéje.

Lebegyev hirtelen kivette a meg nem gyújtott cigarettát a szájából, eldobta a gyufát és így szólt:

— Nos tehát. Akár hiszi, akár nem — sajnálom magát. Maga tökéletesen naiv ember. Vegyük ezt az egyszerű dolgot. Átveszi Bahmutszkijtól a csomagot és átadja... hiszen tudja kinek, most ne beszéljünk erről.

— Kinek, kinek? — kérdezte Szergej, megértve hirtelen, hogy Lebegyev nem tudja, kinek adta át a borítékot.

— Ez nem fontos most — folytatta Lebegyev gyorsan, megerősítve Szergejt abban, hogy semmit sem tud Kolcsuginról. — Lényeges, hogy az átadás ténye meg van állapítva. Érti ezt? Sőt mi több — tudott dolog, hogy a szöveget maga nem ismerte. És most, valamilyen okból, maga teszi tönkre magát. Ahelyett, hogy azt mondaná: igen, átadtam Bahmutszkij kérésére a csomagot egy ottani embernek, ne nevezzük most meg, de a csomag tartalmát nem ismertem, egyszerűen szívességet tettem egy rokonomnak. És tessék: mi kiengedjük magát, mehet a világ négy tája felé. De maga azt mondja: nem, nem vettem át. Pedig hát átvette? Át. Fölvágta a bélést? Így történt. Tagadja? Tehát tagja a szociáldemokrata bolsevik pártnak, vagyis olvasta azokat a papírokat. S a papír tartalma lázító. Érti ezt? Arra szólít föl, hogy verjék le a kapitalistákat, államosítsák a földbirtokos urak földjét, kirohanásokat tartalmaz az uralkodó cár személye ellen. De ennek aztán már kényszermunka szaga van — mondta éneklősen, mintha mesét mondana s így fejezte be. — Én azonban sajnálom magát, sok száz embert kérdeztem már ki, de maga az első, aki makacsul, anélkül, hogy bármi értelme volna, maga akarja magát kényszermunka-táborba juttatni.

Szergejt megdöbbentette, mennyire logikus mindaz, amit Lebegyev mondott. Megzavarodott: valóban, nem lesz-e végzetes a konok tagadás, amikor minden úgyis ismeretes már? De az utolsó pillanatban elkapta a csendőr nagyon is állhatatos szempillantását. A természet ura csakugyan annyira szeretné, hogy a letartóztatott kiszabaduljon? S újból azt gondolta, hogy a csendőr nem tudja, kinek adta át az iratokat.

— Látja, kérem — mondta lassan, s közben azon volt, hogy szokatlan izgalmát elrejtse — tegyük fel egy pillanatra, csak egy pillanatra, hogy én átvettem valami papírokat, bevarrtam oda s tegyük fel általában mindazt, amit mond; ebből az következik, hogy azt is tudja, kinek adtam át, ha pedig azt tudná, akkor így mondaná: íme, ez és ez azt mondja, hogy Kravcsenkótól vettem át — s minden egyszerre egészen világos lenne.

— Igen, igaza van — mondta Lebegyev, elnevetve magát — azt az embert akinek maga a papírt átadta, nem ismerem.

Hirtelen az ajtó felé kiáltott.

— Rukavko! — És Szergejhez fordulva így szólt: — Igaza van, nem ismerem. Hogy is tudott rájönni erre? — Rukavko! — szólította újra.

Nyilván látta a vallatás céltalanságát s az őrt hívta, hogy a foglyot a cellájába kísérje.

— Csakhogy én tudok ám mindent! — mondta unottan ásítozva s a kinyíló ajtóra mutatott.

Egy szürke fegyencruhás ember állt közvetlen előtte, mögötte a kísérő katona s a börtönfelügyelő.

— Remélem, szintén ismerősök? — kérdezte Lebegyev a bűvész hanyagságával. Szergej egy pillanatra megfeszítette figyelmét s rögtön felismerte.

De nem érzett sem félelmet, sem különösebb zavart, amikor megpillantotta Kolcsugint. Ebben a percben értette csak meg a boldogságát annak, hogy — ha csak egy pillanatra is, ha csak egész kis mértékben is — részese lett a munkásosztály harcának a szocializmusért. Barát állt előtte. Nyugodtan, várakozón nézett Szergejre. S mintha a nap ragyogott volna rá hirtelen, egy pillanat alatt fény törte át a lelkét belepő penészt.

— Ismerősök? — kérdezte ösztökélőn mosolyogva a csendőr.

Szergej jókedvűen, magabiztosan felelt:

— Nem, nem és nem.

— És te ott, szukafi, hát te ismered-e? — kérdezte Lebegyev, hirtelen dühbe gurulva.

Kolcsugin gúnyosan elmosolyodott.

— Nem, nem láttam soha — felelte.

Szergej szemét könnyek homályosították el.

26

November elején, egy hideg, esős napon Zvonkov elment Olga Kolcsuginához. Látta, hogy mennyire megöregedett. Arcát ráncok szelték át, fekete hajában egész fürtök megőszültek, erősen lesoványodott, s a soványságtól még feltűnőbbé vált csontjainak, különösen vállának szélessége.

Noha Olga nem kínálta hellyel, Zvonkov leült az asztalhoz, letörülte homlokáról az eső nedvességét, lerázta átázott sipkáját.

— Egyedül van itthon? — kérdezte. — A háziak hol vannak?

— Marfa a doktorhoz vitte Platont, a fiú meg szenet ment gyűjteni — felelte Olga torkát köszörülve, egykedvű, tompa hangon.

Zvonkov Olgára sandított és így szólt:

— Hát ilyen dolog történt, Kolcsugina.

Olga ott állt a kemence mellett és hallgatott.

— A fia Kievben van, a Lukjanovszkaja börtönben — mondta Zvonkov. — Börtönbe nem betörésért került s nem tolvajlásért, hanem mert a munkásügyet védte. Úgy járt el, mint becsületes, az eszmétől megvilágosodott munkás. Az emberek azt beszélik, hogy a börtönben a csendőröknek semmiféle felvilágosítást nem ad. A segély beküldését a Vöröskereszt vállalta, úgyhogy szükséget a börtönben nem szenved. Ítélet az ügyében nem egyhamar lesz, két hónap bizonyára beletelik még, előbb nem lesz meg,

de lehet, hogy csak tavasszal. A cári bíróság nem simogatja az ember fejét, hazugsággal nem akarom vigasztalni. De mi bízunk benne, hogy a nép kivívja szabadságát és fölnyitja a börtönöket, kiszabadítja testvéreit. Most épp Pétervárott, közvetlenül a cári kastély alatt kelnek fel a munkástömegek. Márpedig nincs nagyobb erő, mint a mienk, a munkásosztályé. Meg fogja látni a fiát, nem sokáig kell várnia.

Olga figyelmesen tekintett egyenest maga elé. Zvonkov elhallgatott s Olga arcába nézett.

— Ide hallgasson, mit mondok magának — szólalt meg Zvonkov csendesen — én a bánatát megértem, de nincs lelkiismeretfurdalásom magával szemben Sztyepan miatt, egyenesen nézek a szemébe, én voltam, aki a helyes útra segítettem.

— A börtönbe? — kérdezte Olga.

— Igen — felelte — a börtönbe. Szibériába, a száműzetésbe, a kényszermunka-táborba: a munkásnép boldogulásáért, az igazságos életért.

Olga hitetlenkedve elmosolyodott, de nem szólt semmit. Zvonkov megkérdezte, nincs-e segítségre szüksége? Egy időre, azt mondta, el kell utaznia, valakinek az aljas áruló szeme figyeli a bolsevikok munkáját, néhány elvtársat már letartóztattak. Sztyepant is valószínűleg az az aljas provokátor adta föl.

— Nem, minek nekem a segítség — mondta Olga ingerülten — a kezem megmaradt, eltartom a fiamat, s magamat.

Zvonkov fölkelt, elbúcsúzott, s Olga, ahogy egy gyors pillantást vetett az álmatlanságtól vörös szemhéjára, fáradt, elgyötört szemére, beesett arcára, megértette, hogy ez a hallgatag és nyugodt ember, az árulóktól hajszolva, több éjszaka nem alszik már s a fáradtságtól majd leesik a lábáról. Halk, monoton hangon mondta:

— Jöjjön ide aludni, ha nincs hol, itt van hely, a Sztyepan szalmazsákja úgyis facéron hever.

— Nem lehet — mondta — nem lehet, de eljön az ideje, én is kialszom majd magam.

Olga látta az ablakon át, ahogy Zvonkov elmegy néhány lépésnyire a háztól, aztán körültekint, a ködös, aprószemű esőtől sötét pusztába néz s nehezen vonszolva a lábát az átázott, agyagos földön, lassan a gyár irányába indul. Olga nem ment el az ablaktól, úgy nézte. Zvonkov óvatosan keresgélte az utat, egy helyen megcsúszott s majdnem elesett. Megigazította a sipkáját, amely lecsúszott a fejéről s továbbment. Olga pedig még mindig ott állt az ablaknál. A gyár fölött, esőn és ködön áttörve, ott égtek már a villanyos ívlámpák, s a tűz vörös-barna visszfényében forró, száraz füst özönlött az égnek; azon a helyen, ahol a kohók álltak, az alacsony őszi felhőkön, egy-egy pillanatra kihúnyva, gyors, világos villózások futottak át, s szíve — minden hangtalan föllobbanásnál még erősebben szorult össze a bánattól s izgalomtól. Gyorsan sötétedett. Pavliknak már rég vissza kellett volna térnie a palahegyről. Olga örült az egyedüllétnek. Csak amikor egyedül maradt, akkor bánkódhatott szabadon. Kivette a ládából fia

öreg ingét, megnézte vállán a lyukat s elégedetlen hangon mormogta:

— Hogy lehettél ilyen vigyázatlan, vagy részeg voltál?

Lassan válogatott a tarka rongyok közt, a foltnak legalkalmasabbat választotta ki. Sokáig dolgozott az ablakdeszkán, amelyen még most is ott hevertek Sztyepan könyvei. A duda fölüvöltött.

— Ne hívd, úgyse hallja meg — mondta.

Nehéz tél volt ez Olga Kolcsuginának. A napok lassan, keservesen múltak. Olgának úgy rémlett, hogy a napok azért ilyen sötétek, ködösek, a hideg sárban azért ilyen bajos a járás, a levegő azért ilyen nyirkos és fullasztó — mert az ő lelke nehéz. A napok hosszúra nyúltak, de az idő gyorsan ment, siklott, nem hagyva nyomot a lélekben s az emlékezetben. Reggel elment munkába, s amikor a gyár mellett elhaladt, amikor felment a vasúti átjáróhoz, mindig ugyanazok a gondolatok fordultak meg benne; ugyanolyan nehéz volt a ködben sötétlő kohóra néznie, éppúgy fájt a szíve, amikor az első váltás végén a duda felüvöltött. Otthon későn este jó előérzete támadt. „Megjön, megjön" — gondolta s az ablakhoz ment s a sötétségbe nézett.

— Reggel deszkát kell vetni az árkon át — mondta egy ízben aggódva Marfának — aki nem ismerős itt, még belelép a sárba. Pavel akár el is merülhet benne.

— Pavel elmerül, de Sztyepan átjön rajta — felelte Marfa, elértve, hogy Olga mire gondol...

De reggel Olga elment munkába s eszébe se jutott a deszka.

Vasárnaponként nem ment templomba. Marfa meg is kérdezte egyszer:

— Mi az, Olga, nem imádkozol többet az istenhez?

— Istenben hiszek — szólt Olga — de a pópáknak nem hiszek többet — mint a rendőrök. ők is csak a cár szolgálatában állnak.

Elment a jósnőhöz a városba, az húsz kopejkáért elmondott neki mindent, amit tudni akart: „magának", a „házának", s „ami a szívét megnyugtatja".

Olga zavartan jött el a jósnőtől. Szeretett volna hinni a szép jövendölésben. „Majd nevet, ha megtudja" — gondolta.

Otthon Marfa és Platon apó nagyon szívesek voltak hozzá. Az öreg folyton azt dörmögte a kemencéről:

— Visszajön. Én mondom neked, vigyázz rám, visszajön.

Olga nem szólt, csak nagy néha legyintett a kezével, de amikor az öreg szunyókálni kezdett, maga ébresztette föl:

— Platon, te Platon, innál egy kis teát? — kérdezte.

— Ejnye te, éppen hogy elaludtam, bizonyisten — mondta Platon álmos, megbántott hangon, és hangosan, bosszúsan szürcsölve a forró vizet, újra elkezdte a kivihetetlen, de megnyugtató beszédét: — Kijön onnét, Sztyepan az nem vész el, nem, ő mindenkit az ujja körül teker, nincs ügyvédre szüksége, ő lesz a legjobb ügyvédje magának. Hány könyvet kitanult, nem tréfadolog az.

És Olga figyelmesen hallgatta az öreg mormogását.

Marfa az utóbbi időben kevesebbet ivott, talán azért, mert nem állt már reggeltől estig a piacon, a pálinkától dagadt képű kályhások közt. A lengyel Grebelszkij műhelyébe szegődött be az Első-soron. A műhelyben kövér gipszkutyákat és gipsztojásokon kotló fehér tyúkokat öntöttek. A műhelyben Marfán kívül egy fiatal legény dolgozott, Filippov, aztán a Vaszka fiú, s maga a gazda ügyelt még a formák kiöntésére. Reggeltől estig dolgoztak ott, az áru jól fogyott, bár a gipszmopszlik, amelyeket mocskos, barna festékkel festettek be, egyáltalán nem voltak szépek, se kutya, se disznó, testük és a mancsuk csúnya, vastag, egyenes, a torkuk buta, félig nyitott. A mopszlikat a vasárnaponként a piacra jövő munkások, bányászok, parasztok vették, életük szépítésére. A gazda egyre sírt, hogy tönkremegy. De Filippov azt mondta Marfának, hogy Grebelszkij ezeken a mopszlikon valamelyik lengyel kormányzóságban házat épített már magának.

— Mind a munkáson hízik — magyarázta neki Marfa. — Ideszállnak, mint a varjak, az egész világból. A gyár is kié? Franciáké, belgáké. S ezek a boltosok! Mind csipegetni akar.

Filippov elnevette magát és nem felelt semmit. Marfát a nehéz munkára vették föl a műhelybe: a keveréket összeállítani, az árut beáztatni, a szárításra ügyelni. De ő egyszeriben mindent megnézett, megértett s két hét múlva, egy szót se szólt senkinek, azt gondolta el, hogy egy gyerekkönyv rajza után csinál egy kakasformát. A kakas nagyon szépre sikerült, a melle magas volt, a farka pompás buja, a termete egy igazi kakasé, Marfa eleven, ragyogó színeket választott, a taréja is piros lett, mint a vörös bársony, a melle sötét aranyfoltos, farka smaragdzöldben játszott s valódi tollként váltotta a színt.

A gazda a kakasra nézett, rögtön fölmérte az értékét s elijedt.

— Ez az áru nem lesz kelendő, túlságosan törékeny. Éppen, hogy hozzáérsz, a farka már letörik. Az orosz ember a tartósságot szereti — mondta savanyúan.

De egy hónap múlva a műhelyből nem került ki több tyúk és mopszli. A gazda még két fiút fogadott föl és megvette a szomszéd csűrét, olyan kelendők lettek a pompás, ragyogó kakasok. A gazda három rubelt adott Marfának a fizetésén kívül s megengedte, hogy az egyik kakast hazavigye. Marfa előbb megharagudott s azt mondta. hogy joga van széttörni a formát s nem engedi meg Grebelszkijnek, hogy az ő kakasait csinálja, de csakhamar megnyugodott. Otthon kirakta a kakast az ablakba, s örült Pavel elragadtatásának.

Elmondta férjének. hogy a gazda három rubelt adott neki s kedélyesen, most már sérelem nélkül tette hozzá:

— Jól van, csak csinálja, legalább elterjed az emberek közt; hiszen istenuccse szép, mintha élne, megszelídül a lélek az ilyen mulatságtól.

A fiatal Filippov olykor suttogva mesélt neki a pétervári gyárak sztrájkjairól, a tüntetésekről, amelyekben emberek tízezrei vonultak föl.

— Annyira, hogy a rendőrség elbújik, fél az erejüktől — mondta Filip-

pov. — Ez itt milyen kis városka, hanem a gyár — képzeld csak! De ott Pétervárott egy millió munkás van. Ha kivonulnak, a cár a kastélyból a tengerre megy!

Marfa elmondta ezt Olgának.

— Én, látod, Olga — tette hozzá — öregasszony vagyok, álmos, borivó. Mind ezt nem is látom már, nem érdekel. De a lelkemben, mint az ötös év előtt, nyugtalanság van, vidámság. Istenuccse, úgy van! Mint akkor — kiverekszik a magukét, fölnyitják a börtönöket, a politikaiakat kieresztik.

— Nem, én nem hiszem — felelte Olga.

De Marfa asszonymódra, eszesen, ravaszul vigasztalt, s Olgának néha úgy rémlett, hogy Marfa szava szerint lesz minden.

Nagyobbrészt azonban nem reményben, hanem bánatban élt. December közepén fagyos, derült idő állt be. Hó ebben az évben kevés esett, erős, hideg szelek fújtak, de mégis minden vidámabb lett, amikor a kék, derült égen a téli nap ragyogott, az agyagos föld pedig megfagyott, megnyugodott, nem ragasztotta le többé a lábat.

Eljött a karácsony. Olga már huszonkettedikén befejezte a városban a munkát, s készülődni kezdett az ünnepre: a falakat meszelte, forró vízzel mosta s késsel lekaparta a zsámolyokat s az asztalt; megtisztította a koromtól és ráégéstől a vasedényeket és fazekakat, az ágyra fehér pikétakarót terített, s párnára tiszta kartonhuzatot húzott.

Fegyelmezetten, izgalom és öröm nélkül készült az ünnepre, csak a kötelességét teljesítette Romanyenkóék és Pavel iránt, de gondosan, lelkiismeretesen készült, tisztelve a szokást, Olga tudta, milyen nehéz az élet és tudta, milyen ritkák benne az ünnepek. Mákos búzakalácsot sütött mézzel, nagyüveg kompótot készített s hűtött le aztán a pitvarban, disznólábból kocsonyát csinált, disznóhússal borscsot főzött, az üzletben két palack pálinkát vett: az egyiket megfestette cseresznyelével s kirakta az ablakba, a másikat meg a szekrénybe dugta. Elment négy versztányira a bolgár kertészhez, aki híres volt arról, hogy milyen jól tud uborkát savanyítani, s ötven válogatott uborkát vett nála — keményet, ropogóst, kapor és fokhagyma illatút.

Karácsony első napján Olga ünneplőbe öltözött, csinos kendőt kötött a fejére s új sárcipőt vett.

— Hova lesz az út? — kérdezte Marfa kíváncsian.

— El kell mennem — felelte Olga.

A Larinka-negyed felé ment, ahol az angolok üvegezett házacskái voltak. Még az ősszel elhatározta, hogy kellemes ünnepeket kíván Alekszej Davidovics Karnackijnak. Lehet, megállapodik vele, hogy kimossa a fehérneműjét vagy a szobáját takarítja ki, de a pénzt nem fogadja el. Az úton eszébe jutott, hogy sok évvel ezelőtt — akkor még nem ment hozzá Gomonovhoz — húsvét első napján Sztyopkával látogatóba ment Andrej Andrejevicshez, a keresztapjához... Másnap pedig Nyusával és Sztyopkával a ligetbe mentek, eszébe jutott, hogyan énekeltek, nevettek ott. Húsvét

szombatján meg az esti ájtatosságra mentek el Sztyopkával kettesben. És eszébe jutott az örömteljes s ugyanakkor szomorú istentisztelet, a tavaszi ég.

Szerette volna becsapni magát, úgy gondolkozni, ahogy az emberek mind, akiknél a múltból csak a jó marad meg, tavaszi reggel, egészség, ifjúság. De nem tudta becsapni magát. Eszébe jutott, milyen megbántottan jött el Andrej Andrejevicstől, eszébe jutott a részegek késelése, szobájának nyirkos és piszkos falai. És eszébe jutott az este, amikor a gyárból megjött s a lábatlan Jakovot ott találta... Az élete akkor is nehéz volt. Még meg is lassította a lépését s újra elcsodálkozott: miért ilyen az élete?

Alekszej Davidovicsot otthon találta.

— Jó napot — mondta Olga lassan — kellemes ünnepeket.

— Köszönöm, magának is — felelte Alekszej Davidovics.

Olga csodálkozást látott az arcán.

— Sztyepan Kolcsugin anyja vagyok — magyarázta.

— Á, üljön le kérem! — mondta a vegyész. — Üljön le, nagyon örülök, nagyon örülök. Mi van Sztyepannal? Van valami híre róla? Én Sztyepan keresztapjától tudtam meg, ő közölte velem a szomorú hírt. De üljön le, kérem, miért áll?

Egyre azon iparkodott, hogy kisüsse, miért jött el hozzá tanítványának az anyja: kérni valamit — munkát tán, vagy pénzre van szüksége, vagy kérvényt írni a bírósághoz? Gyöngédségből nem szánta rá magát, hogy a pénztárcáját kivegye, de Olga látta, hogy gyötrődik.

— Kár volt abba a szerencsétlen politikába belekeverednie — mondta Alekszej Davidovics — hiszen az ő képességeivel, nem tréfából mondom, isten tudja, mit el nem érhetett volna — még tán mérnök is lehetett volna, bányamester, technikus... biztosítom magát.

Alekszej Davidovics kérte Olgát, hogy maradjon ott nála egy kicsit, egyenek valamit, az anyja kitűnő, hazai füstölésű sódart küldött neki az ünnepre. Jó és kedves volt hozzá, de Olga érezte, hogy a jelenléte terhes Alekszej Davidovicsnak, hogy nyugtalan s nem tudja, hogyan és miről beszéljen vele.

Az utcára kijutva, sietve kezdte bizonygatni magának, csakhogy a zavarát s kiábrándulását elnémítsa:

„Udvarias és művelt ember s mennyi könyve van, s milyen kedvesen kérdezősködik mindenről, Sztyepan is hogy az eszében van."

De a lelke mélyén zavar volt, nem tetszett neki a vegyész nyugtalan erőlködése. „Ki tudja, lesz-e mérnök belőle — gondolta, — Vagy tán magáért ment el ő, az emberekért... Nem, nem olyan ő — gondolta a vegyészről, az öreg telephez közeledve — nem olyan, sok benne a lelkiismeret, nincs megtámadva a lelke, túlságosan nyugodt."

Az úton ismerős asszonyokkal találkozott, megállt velük, elbeszélgetett. Paharné odasúgta, hogy levelet kapott Miskától.

— Mit ír — mondta Olga — most már hazajöhet. Fél évre ott tartják a börtönben és kiengedik.

— De ő nem akar, kedvesem — mondta ijedten Paharné — parasztmunkát végez ott, a Gomonov-lányt készül elvenni, bizonyisten.

— Lidát? Az derék lányka volt, elküldi az ember kenyérért, ami visszajár, utolsó kopejkáig meghozza — mondta Olga.

— Várj csak, várj — mondta Paharné — mit akartam még mondani. Az én Verám folyton nyugtalankodik Sztyepanért, kérdezteti, eljöhet-e hozzád ünnepen.

— Mért jönne ő hozzám? — mondta Olga.

— Ó, te büszke, túlságosan büszke cárné vagy te — mondta élesen a megsértett Paharné.

Olga nem felelt, hazament. Otthon vendég várta — Natalja, a doktorné szakácsnéja. Ott ült az asztalnál, kioldotta kendőjét, kigombolta a vattás télikabátját. Rózsaszín ruha volt rajta, krómos fűzőscipő, új, csillogó kalocsni. Szerényen és jólnevelten viselkedett, de nagy méltósággal. Olga, aki a doktorék konyháján tegezte, a maga házánál magázásra tért át. Boldog ünnepeket kívántak egymásnak.

— Miért nem veszi le a kendőjét, meleg van nálunk — mondta Olga.

— Igen, mondtam már neki — szólt Marfa.

— Magát vártam, hiszen hívatlan jöttem vendégségbe — felelte Natalja, s a kendőt levéve, gondosan a ládára tette.

A sárcipőjével nyikorogva végigment lassan a szobán, az asszonyok megnézhették az ünnepi ruháját.

— Az úrnőm, Marja Dmitrijevna kellemes ünnepeket kíván maguknak — mondta Natalja.

— Köszönöm — szólt Olga.

— Nekünk is megvan a bánatunk, akárcsak maguknak — mondta Natalja hirtelen felzokogva. — A mi Szerjozsánk is a börtönben van.

Beszélni kezdett mindenről, ami történt: hogy hozták a sürgönyt; Marja Dmitrijevna egy este összeszedelőzködött és utazott Kievbe; elmondta, hogy a bátyjával és az édesanyjával összeveszett, s hogy a doktor menynyire örül ennek. Elmondta, hogy a doktornénak két találkozása volt Szerjozsenkával, hogy Szerjozsenkának kis fiatal menyasszonya van, el sem lehet mondani, milyen szép, hogy a doktorné egy briliáns brosstűt ajándékozott neki, vagy kétszáz rubelt érőt.

Hangját leeresztve mondta:

— A magáé eljött a mienkhöz a nyáron, én egészen el is felejtettem. De múltkor azt mondja Pjotr, az udvarosunk :„Bizonyosan együtt vannak." Énnekem egyszeriben eszembe jutott: ott járt, biztos, hogy ott járt, még mondtam is akkor Pjotrnak: „Lám, ez a mi Szerjozsánk, olyan közvetlen, de olyan közvetlen, odaülteti a munkást az asztalhoz maga mellé, ülnek és beszélgetnek."

Gyorsan beszélt, sokat, de jólesett hallgatni, nem volt unalmas.

— A doktorné a magáé után érdeklődik: hogy van, mi van vele, meghagyta — tudjak meg mindent.

Olga elmosolyodott.

— Mit tudok én? Egyetlen levelet kaptam, abban összevissza ennyi áll: „Élek, egészséges vagyok, üdvözlök mindenkit, nem szabad bánkódnia: hamarosan találkozunk.” Ennyi az egész.

Natalja hirtelen összecsapta a kezét.

— Istenkém — mondta — én üresfejű, lám, a legfontosabbat elfelejtettem. A doktorné egy egész kosarat küldött magának: kolbászt is, sonkát is, meg édességet, meg süvegcukrot.

Odament a kemencéhez, ahol a fonott piaci kosara állt.

— Mire való ez? — állította meg Olga. — Nincs nekünk szükségünk erre.

— Mit beszél, olyan sonka, a gyárigazgató sem eszik ilyet — mondta Natalja ijedten. — Mi az, hogy nincs szükségük rá?

— Ha már olyan jó sonka, akkor maguknak is megteszi — mondta Olga elmosolyodva.

— Milyen is vagy, Olga, bizonyisten — szólt Marfa s korholón csóválta meg a fejét.

— Én már ilyen vagyok — felelte Olga.

Natalja Olgára pillantott, nem kezdte el kérlelni, hogy fogadja el az ajándékot; Olga nagyon is haragosan nézett.

— Én nem bánom, Olga, ahogy akarod — mondta Marfa ingerülten — de szerintem nem szabad így tenned. Te nem kívánod, de Pavlik megenné. Nem helyes, Olga. Hiszen derék emberek, magad is mondtad. Hogy dicsérted a doktornét!

— Nem, Olga, ne-e-em — támogatta Platon a feleségét.

— Én már ilyen vagyok — mondta Olga s a hallgatagságból hirtelen kitörve, így szólt: — Ha egyszer nem bírom, mit tegyek magammal? A gondolataim nem engedik. Azt gondolom: az ő fia is a börtönben ül s én nem küldtem süvegcukrot neki. Mi is jóllakottan ülünk itt, nem éhezünk. Aztán meg még: ha akarja, jöjjön el maga, kérdezze ő, hiszen anya, mért másokon át. Nem igaz? Maga, Natalja, ne vegye zokon. Énnekem magával nincs bajom. A doktornénak is köszönje meg, ne bántódjék meg, isten adjon boldogságot neki s a fiának.

Natalja is föllobbant hirtelen; pír borította el s lázadásán elrémülten, a maga számára is váratlanul kiáltotta:

— Igaza van, Olga Ivanovna, igaza van! Hisz anya! Miért küldött engem? Magának kellett volna jönnie! Mire való itt a büszkeség! Szent igaz!

— Szerintem nem! — mondta Marfa s elnevette magát. — Szerintem így is igaz, úgy is igaz, így van énszerintem.

Leültek ebédelni.

Natalja röstellte visszautasítani, noha az ételből sok nem ízlett neki. A hideg húst túl rágósnak találta; ha náluk hideget csináltak, az borjú volt vagy csirke. S ő úgy ette, mint Marja Dmitrijevna, citrommal, borssal, fehér tormával, nem pedig nagyszemű konyhasóval. Hanem a borscs jó volt, „aromás”, ahogy Marja Dmitrijevna mondta, amikor a levesestálról a fedőt levette, s a gőze felcsapott. A sült azonban semmit sem ért, a már-

tás híg, a hús kemény, a krumpli szétfőtt. De Natalja szabadkozás nélkül ette az egyszerű ételt, s zavarba jött, amikor Olga azt mondta neki:

— Hanem most már nehéz volna magának falura mennie. Megszokta a doktoréknál.

— Miért lenne nehéz — felelte Natalja, őszinteség nélkül — szeretem az egyszerű, falusi ételeket. Es a falusi munkát is szeretem.

A doktor és a doktorné nem ebédeltek otthon, vendégségben voltak, Natalja estig szabad volt.

Nem akaródzott elmennie, kellemesnek és érdekesnek találta a társaságot.

— Olga sütött-főzött, de vendég csak ő jött — mondta Platon Nataljára mutatva.

— Majd jönnek, még nincs este — mondta Marfa.

Olga érezte, hogy fogja el újból fia után a vágy. Így volt vele nap mint nap: hol elereszti egy félórára, órára, hol megint rázúdul, de olyan iszonyúan, hogy ki szeretne futni az utcára, jajveszékelni, a népet összecsődíteni. Ilyenkor csak a munka segített rajta — meleg vízért ment a gyárba, vagy mosni kezdett, vagy a fűtéshez vágta a fát. Erre egy kicsit alábbhagyott, szabadabb lett a lélegzete.

Natalja érdekes, hosszú beszélgetésbe keveredett Marfával az asszonyok öregedéséről, a falusi és városi férfiakról, a hűtlenségekről, asszonyokról, akik a más férjét csalják el. Marfa igen szerette az efféle beszédet s mindig elkeserítette, hogy Olga nem volt kapható az ilyen beszélgetésekre.

Olga levette a szekrényről a rézszamovárt, soká öblögette, aztán odaállította a kemencéhez. Majd megmosta a vödör fölött a kezét, alsószoknyájában gondosan megtörölte s mogorva arccal odaült Marfa és Natalja ünnepnapi beszélgetését hallgatni.

Már egészen besötétedett. Valaki kopogott. Olga gyorsan az ajtóhoz ment. Maga se tudta miért, az izgalomtól erősen dobogó szívvel ugrott föl minden kopogtatásra.

A szobába egy éltesebb, magas, vállas ember lépett be. Levette kesztyűjét s megtörölte lassan a bajszát.

— Jó napot — mondta s topogott a lábával, hogy talpáról a rátapadt sarat letisztítsa. — Maga, ugyebár, Kolcsuginné? — kérdezte Olgát.

Olga rögtön látta, ki jött el hozzá. S bánata és közömbössége ellenére büszkeséget érzett a fiáért s magáért. Sztyepan elvtársai, Grisa Pavlov. Szilantyev, Ocskaszov ezekben a hónapokban mind eljöttek megtudakolni, hogy nincs-e valami újság Kievből, egyszer még a jókedvű, becsípett Zatyejscsikov is eljött. Grisa Pavlov az első időben minden este bejött, ha pedig a második váltásban dolgozott, a feleségét küldte. De a főolvasztár jövetele nagyon váratlan volt s mindenkit fölizgatott. Odaültették az asztalhoz. Mjata kiivott egy pohárka meggyes pálinkát.

— Bírói tárgyalás még nem volt? — kérdezte keményen.

— Nem — felelte Olga.

— Szomorkodik nagyon? — kérdezte Mjata, s maga felelt meg rá szomorúan és keményen: — Persze, hogy szomorkodik, az anyai szív nagyon tud fájni.

Mjata elhallgatott, mindenki várta, hogy mit fog még mondani.

— Visszajön — mondta Mjata — visszajön feltétlenül. Fiatal, de igazi munkás: büszke, hiúság azonban kevés van benne, őszinte. Mindnyájunkért van oda. Igazi munkás.

Újból elhallgatott, s mind hallgattak. Mjata ezekkel a szavakkal fejezte be:

— Bizonyisten, bánkódom érte. Az első segédem volt — de azután már más hangon tette hozzá: — Hanem sokáig kerestem magukat. Egész életemet a gyár körül éltem le, de ezt a házat nem láttam. Előbb a Doninegyedben mentem le egészen, aztán Larinkának; körbe megyek, de nem tudok ráakadni.

A kicsípett, pompázó Nataljára nézett, a magas mellére, szigorúan köhintett s összehúzta a szemöldökét.

Mind beszélni kezdtek: Platon apó elmondta, hogyan lett igaza neki, amikor az asztalossal összekapott, ki kihez megy pirogra; Marfának, miután néhány pohárkát kiivott, jókedve támadt s magával Mjatával kezdett kötekedni.

— Gondold el, főolvasztár — mondta vontatottan és gúnyosan — egy hónappal ezelőtt behívtak engem Bosszhoz: nesze, forrasszál rezet a vashoz. He? Az olvasztárok nem tudnak ilyet. Hát ezt a kakast ki csinálta? Olvasztár?

Mjata elnéző mosolygással hallgatta, bólintott s minduntalan Nataljára nézett. Natalja még jobban kipirult s kendőjével legyezte az arcát. Éjszaka, amikor a kohóbeliek rég aludtak már, Olga, miután az asztalt leszedte, s az edényt elmosta, eloltotta a világot s az ablakhoz ült.

— Sztyopa, kedvesem, hallod, Zvonkov is, Mjata is mind eljönnek és megemlékeznek rólunk — mondta — de én csak téged szeretnélek látni. A halálom előtt tényleg nem látlak meg már?

27

A tél gyorsan telt Sztyepannak. Gyakran hívták kihallgatásra s a kihallgatás után rendesen az egyesbe került. A felügyelők kétszer megverték. Sztyepan kitalálta, hogy ezt Lebegyev rendelkezésére csinálták: semmiféle börtönbeli kihágást nem követett el, csak mint előbb is, vakmerően hallgatott a vallatás alatt. A kihallgatás után egyszer bevitték az egyesbe. Ahogy a sötétben szokása szerint körülmatatott, kitapintotta a hideg, nyirkos falat és leguggolt. Az ujja valami nedveset érintett, orrába bűz hatolt, amely mintha száját, torkát betöltötte volna, hányásra ingerelt. Tüstént felszökött s nem számítva ki a mozdulatát, egy lendülettel az alacsony mennyezetbe verte a fejét. A feje az ütéstől zúgni kezdett.

Nem tudta megérteni, mit csináltak vele. Sokáig állt ott meghajolva, undorodott a rossz szagú lével elöntött padlóra ülni.

— „Nevetni akarnak rajtam, de nem fognak nevetni" — ismételgette magának. Feje szédült, lábát elcsigázta a fáradtság. Megváltoztatta testtartását, néha meg-megfordult, hátát és tarkóját a falhoz nyomta. Teste súlyát bal lábáról a jobbra vitte, kiegyenesedett és behajlította térdeit. Nem tudta, hosszú időre rakták-e ebbe az egyesbe — nyolc-tizenkét órára, vagy huszonnégyre-e? A lába egyszer csak nem bírja tovább s a padlóra fog omlani. Kinyitják majd az egyest, s a főfelügyelő, a parancsnok helyettese és Lebegyev csendőr, a homlokukat ráncolva, undorral és utálattal jönnek oda s nézik, hogy vonszolják ki, mocsoktól bepiszkított arccal és ruhával a folyosóra az őrök.

— „Nem fognak nevetni, nem" — hajtogatta magában.

De akárhogy ügyeskedett s állította be a pihenés bonyolult rendjét a jobb, majd a bal lába s külön a térde s kézujjai számára, amelyekkel a falba kapaszkodott, igen gyorsan kifogyott az erejéből. A teste már nem engedelmeskedett, a reszketés olyan erősen kezdte egyszer csak rázni, hogy rövid időre leült, ujjai görcsösen összehúzódtak, megdermedtek, s mintha rongyból lettek volna, nem volt már bennük erő a kapaszkodásra. Nem érezte többé a rossz szagot, csak a szájában őrződött meg egész idő alatt az a nem erős, de igen undorító, émelygős íz. S a fejében zúgott minden. „Kapcsolják be a ventilátort — szerette volna mondani valakinek — hisz itt mindenkit megmérgeznek."

Tudata egy pillanatra elsötétedett, aztán szánalom fogta el maga iránt.

— Elgyötörték a fiút — mormogta — egészen oda van, elgyötörték.

Nem vette észre, hogy ment végbe benne a fordulat, hogy szűnt meg a fáradtság s gyengeség, a teste nem volt többé terhére, a hirtelenség, amelylyel a fáradtság elmúlt, még meg is ijesztette. Kezét végigsimította néhányszor a mellén, megérintette a haját, megtapogatta a fülét, s gondolataiban világosság támadt.

Újra végigélt mindent, ami az utolsó hónapokban történt vele.

Egy éjjel a szomszéd priccsen fekvő lengyel Kozlinszkij felemelte a fejét s azt kérdezte:

— Alszol, Kolcsugin?

A lengyel arca sápadt volt, hideg, de szeme az élet nedvességétől fénylett, s ez mindig furcsának tűnt: a vértelen, megkövült arc, s ezek a zaklatott, eleven szemek. Kozlinszkijt halálos ítélet fenyegette, vagy hosszú, talán örökös kényszermunka, napról napra várták az ítéletet.

— Sztyepan — mondta — Kozlinszkij — tudod-e, hogy én elégedett vagyok? — És suttogva ezt mondta: — „A szeretetből nincs nagyobb vetése senkinek, mint aki barátaiért a lelkét teszi fel." Nem kell semmi sem, Sztyepan. Távol a hazámtól, rokonaimtól, a „barátaimért". Elégedett vagyok. Hallod, Sztyepan, elégedett!

Sztyepan, bajtársa férfiasságától elbűvölve, Kozlinszkijnak ezeket a szavait ismételgette és a szíve könnyedén vert.

De ekkor meg már az eszer diák göndör feje merült föl előtte, aki Sztyepant börtöni versikékkel ingerelte, arról, hogy kéri Marxot a szociáldemokrata:

Ó, nagy tanító — a szocdem így esengett —
Legyen végük, tedd meg, az eszereknek!

és arról, hogy

Korán reggel fölkel a szociáldemokrata,
Proletár testire polgári köntöst öltve
Komollyá válik az ábrázata.

— Hogy volna polgári — rab-köpeny van rajtam! — felelte többnyire a diáknak Kolcsugin.

A politikaiak közt, akik ebben a cellában ültek, nem volt bolsevik. Néhány rab elfogult volt Sztyepannal szemben, néhányan megpróbálták meghódítani, a harmadik fajta, mint az eszer diák, gúnyolódott rajta. Kozlinszkij pedig éjszakánként a szabadság és igazságosság uralmáról beszélt neki; a boldogságról, hogy életét a jövendő szabad Oroszországért odaadhatja... Percekre úgy rémlett, hogy ő is a gázvezeték mérges levegőjén át tör munkástársai segítségére.

A füle zúgni kezdett, száz meg száz sápadt arc nézett rá: pétervári, jekatyerinoszlavli munkások arca, s ő fennhangon, érthetően mondta:

— Elvtársak, én nem fordulok vissza!

„Kievben pedig most tisztaruhás közönség sétál a körúton."

Elvesztette időérzékét; amikor az ajtó megnyikordult és a homályos lámpa elvakította, mint a nyári nap, s a földalatti börtönfolyosónak a nyomasztó levegője hűvös, tiszta frisseséggel vette körül, csodálkozott, miért nyitották ki olyan hamar az áristomot.

Dagadt lábát lassan mozgatta, úgy ment ki a folyosóra, támolyogva s a fénytől hunyorítva nézett körül. Lebegyev századost látta, köpenyben, sapkában, meg a börtönparancsnok helyettesét s hallotta, ahogy Lebegyev azt mondja:

— Na látják, egészen tisztácska. Mondtam maguknak, hogy kétszeres adag kellett volna.

Sztyepan érezte, a melle hogy lesz forró és száraz, mintha izzó levegőt szívott volna be; úgy rémlett, soha életében nem érzett ilyen gyűlöletet, mint ebben a percben. Lebegyevhez fordult és lassan mondta:

— Hóhér, félrubelen bérelt!

Újra bekergették az egyesbe, azt sem engedték meg, hogy egy kis levegőt szíjjon.

Lebegyevet, valahányszor a fiatal munkás nyugodt, makacs arcát látta, düh fogta el. Ez az átkozott Kolcsugin egyszer még álmában is megjelent, ez a rab időnként úgy rémlett neki, üldözi őt. Lebegyevet: lassan, kiszámítottan hajszolja agyon. És olyan furcsa volt: ahogy félelmetes, ezüst vall-

pántos egyenruhájában a tisztelgő törzsőrmesterek, altisztek, őrök, felügyelők, kísérők közt elment, hirtelen gyengeséget érzett. Sok politikai fogoly viselkedett vakmerőn és szabadon. Lebegyev nem egy ifjút és lányt látott, akik a csendőröket megvetették. A sztolipini években Lebegyevnek expropriátorokat, terroristákat, eszereket, maximalistákat is kellett kikérdeznie, olyan embereket, akikre kötél várt. Sok ilyet látott, de a legmerészebb és legférfiasabb politikai fogoly sem idézte fel benne azt az érzést, amit Kolcsugin. Gyűlölte ennek a fiatal munkásnak széles, kissé alacsony homlokát, csontos arcát, elálló fülét, nyugodt, figyelmes szemét, a hevesen hunyorgó szempillákat, álmos, nyugodt hangját, beszédmodorát, hogy némely szót helytelenül, népiesen ejtett ki.

„Faragatlan fickó, a döglött halszemével" — mormogta Lebegyev, mialatt a vallatások egyhangú, tartalmatlan jegyzőkönyveit nézegette. Lebegyev, mialatt ezt a közönséges, unalmas ügyet vezette, talán először vesztette el az önuralmát. Sztyepannak szinte nem is maradt emléke róla, mit csinált az egyesben másodszor. Mintegy álomban látta a kísérő katona arcát, amint „á"-zó, moszkvai kiejtéssel hajtogatta: „Kartyints ebből a vízből..."

A nyirkos börtöncella meleg és világos lakásnak tűnt föl ezután. Ott feküdt a priccsen s szeretettel simogatta ujjával az erős, száraz deszkát, elragadtatásba ejtette, hogy a lábát ki tudta nyújtani, nyakát nem kellett behajlítani, melle szabadon lélegzett.

„Az ember mindent elvisel — gondolta, ki nem nyitva a szemét. — Amikor először kerültem ide, még meg is ijedtem: ez hát a börtön. S most úgy fekszem itt, mint a kievi háztulajdonos a tollpárnán s örülök. A száraz zárka azután, ami most volt, szinte nem is fog számitani. S ha tűzzel kínoztak volna, a nedves zárkát sem találnám iszonyúnak. Ez meg most egyenest fényűzés. Türelmes gépecskék vagyunk."

Kinyitotta szemét és meg akart fordulni, de felnyöszördült és az előbbi helyzetben maradt.

„Bizony, türelmes gépecskék — gondolta. — Nehezebb munkát vettem magamra, mint a kohóbeli." Estefelé pedig, amikor kipihente magát, megtudta a börtönbeli újságot: szomszédját, Kozlinszkijt, tegnapelőtt a kerületi törvényszék akasztás általi halálra ítélte, azonnal át is vitték külön zárkába. Elmenőben megkérte, hogy adják át a levelét Sztyepannak.

„Búcsúzom, barátom — írta Kozlinszkij — látod, hiába adtad ide a cukrodat. A cári hóhérok más módot találtak, hogy tüdővészemből kigyógyítsanak. Köszönöm a segítségedet, a tucatnyi apróságot, mellyel barátod beteg testét gondoztad. Olyan voltál hozzám, mint a testvér. Éljen a forradalom! Le az önkényuralommal! Emlékezz rám!"

Sztyepan sokat tanácskozott Jevtusenkóval, az öreg börtönlakóval, hogy óvhatná meg ezt a levelet a váratlan éjszakai kutatástól.

S a tél, amely a Lebegyevvel folyó harcban telt el, mégis könnyebbnek tűnt föl Sztyepannak, mint a tavasz. Tavasszal Lebegyev békén hagyta

Sztyepant. Tavasszal a vágy fogta él. Tavasszal nem voltak harcok, nem volt akaratmegfeszítés. Az az állapot, amelybe tavasszal került: a tétlenség és várakozás — szokatlan volt neki. Azután, hogy a kihallgatások megszűntek, gyakran vitték cellából cellába. Egy időn át bűnözőkkel volt együtt, aztán parasztok közé került, akik lázadás miatt kerültek börtönbe, s mert megverték a földesúri birtok intézőjét; vagy két hetet egyedül ült egy kisebb cellában, aztán megint a bűnözőkhöz rakták át, de ez alkalommal nem zsebtolvajokhoz és betörőkhöz, hanem a pénzhamisítók, banktisztviselők és vámtisztviselők közé. Mindezek az emberek ugyanazt az elnéző gúnyt váltották ki belőle, mint gyermekkorában a cigány-jósnők, koldusok, utcai bűvészek. Megvetette a bőbeszédűségüket, gyengeségüket, ahogy a legkisebb fizikai erőfeszítéstől is megijedtek. Nyafogtak, panaszkodtak, nyögtek, amikor húsvét előtt a felügyelők beállították őket padlót mosni, az asztalokat és zsámolyokat fehérre sikálni, a priccseket forró vízzel kiforrázni; ez a könnyű, vénasszonyos munka megrémítette őket. Sztyepan szeretett volna megint a politikai foglyok cellájába kerülni, de véletlenül vagy készakarva-e — nem tudta meg — egészen a tárgyalásig a bűnözők közt tartották. Ezek alatt a hosszú hónapok alatt Szergej Kravcsenkóval egyszer sem került össze, de minden vallatásnál azt látta, hogy Kravcsenko hallgat, tartja magát.

Sztyepan tavasszal értette meg igazán a börtön borzalmát. A rövid séták a börtönudvaron elgyötörték. A könnyű nap, meleg szél, amely szabadon száguldott végig a börtönudvaron s újra könnyedén eltakarodott róla, a tavasz gyönyörétől felizgatott borzas verebek, az olvadt hóból keletkezett tócsák s maga a levegő, amelynek télies, kissé nyirkos hűvösségében virágos kertek, tűzben és záporban bő delek fenyegetése, világos hajnalok és poros alkonyok ígérete rejlett — mind ez csak szenvedést okozott neki. Séta után nehéz volt a sötét cellába bemenni, a rabok sárga, sovány vagy fölpuffadt arcát, a horpadt bádogtányérokat, a vénségtől összszerepedezett kenyérporciót látni. A tavasz mindenkit megviselt.

A szélhámosok és pénzhamisítók az esti ellenőrzés után csendben reszkető, panaszos hangon zendítettek rá:

Tavasszal vér jön a torkomból,
Szépek a hazai mezők...

vagy:

Beáll a nyár,
Körül virágok nyílnak,
S nekem, szegénynek, vasbilincs
Veri a lábam ezalatt.

Tavaszi éjszakákon a csalók és szélhámosok vagy magukban sírdogáltak, vagy megható történeteket mondtak el vidám ifjúságukról, arról, milyen szép a városi kertben sétálni, amikor égnek az ívlámpák és játszik

a zene. A tavasz pedig napról napra gyötörte a rabokat; majd a nap egyszerű fénye villan föl a bögrén, majd a meleg ég mosolyodik be ártatlanul a rácsos ablakon, majd a kőbilincseket legyőző fűcsomó zöldel ki a börtönfal alatt.

És Sztyepan, aki ünnepként várta szinte a törvényszéki tárgyalást, sajnálta az embereket, akiket éppúgy megfosztottak a szabadságtól, mint őt. Voltak percek, amikor a komor tél vallatásaival, egyes zárkájával könynyebbnek tetszett a lelkének, mint ezek az üres és bánatos tavaszi napok. Az anyja, az öccse után vágyódott, gyakran Verkával álmodott: a lány vidám volt, nevető, s ünnepi ruha volt rajta. Sztyepan most szakadt el először a rokonaitól, a rideg, de neki kedves élettől, társaitól, akikhez nehéz, de szívének kedves munka fűzte — s elvesztette az erejét. A tétlenségtől egész lénye elcsigázódott; úgy rémlett neki, hogy keze és válla ettől a börtöni pihenéstől nyilallik, s mert nem szokta meg, hogy egyedül legyen, szenvedélyesen vágyódott rá, hogy ha csak egy fél napra, egy órára is, újra lássa Zvonkovot, Pavlovot, Mjatát, Zatyejscsikovot, hallja a gőz sípolását, belehelje a kénes, csípős füstöt, ruhája vastag vitorlavásznán át az olvadó vas rekkenő hőségét érezze. Ha csak egy napot, csak egy órát tölthetne velük, úgy rémlett, újra hosszú időre meg tudná őrizni türelmét s nyugalmát.

A törvényszéki tárgyalást csak május végén tartották meg. Amikor a bíróság előtt állt s meghallotta a bíró és az ügyész kérdéseit, Sztyepant egyszeriben elfogta a düh. Röviden és gorombán felelt a kérdésekre, gyakran mondta:

— Nem tudom, nem óhajtok válaszolni.

A bíróság előtt újra találkozott Kravcsenko diákkal.

Szergej betegnek látszott, noha nem volt sovány és kimerült. Ahogy Sztyepant maga mellett látta, bágyadtan elmosolyodott s azt mondta:

— Ezt a négylábú holmit nevezik a vádlottak padjának.

Sztyepan odapillantott a padra, amelyet a rabok érdes ruhája csiszolt fényesre és azt gondolta: „Igen, sokan vesztek már el rajta."

Szergej úgy járt, mint egy öreg, meghajolva, csoszogva; amikor a kérdéseket föladták neki, összerezzent, lassan és lomhán kelt föl s hangja fáradtan hangzott. A börtön tavasza nyilván rendkívül kegyetlenül meggyötörte.

A bíróság ítéletét, amely Sztyepan Kolcsuginra nézve igen szigorú volt, az ügyész még így is megfellebbezte, Lebegyev, aki minden erőfeszítést megtett, hogy Kolcsugint befeketítse, meg volt elégedve az ítélettel.

A szenátus döntése váratlanul gyorsan megjött, már június tizennegyedikének éjszakáján, noha csak júliusra lehetett várni. A szenátus elutasította az ügyész fellebbezését s megerősítette az ítéletet. Kolcsugint két év és nyolchónapi kényszermunkára ítélték, a kényszermunka kitöltése utánra deportálást szabtak ki rá.

Kravcsenkót, akinek a „közreműködését" közvetettnek minősítették és részességét „alkalminak", kilenchónapi börtönre ítélték. Minthogy Szer-

gej az ítéletig körülbelül tíz hónapot ült börtönben, ő a büntetését kitöltötte.

Sztyepant éjszaka fölkeltették.

— Gyere a cókmókoddal együtt! — kiáltotta a felügyelő.

Gyorsan felöltözött, oda sem nézett az alvókra.

A börtönudvaron, a füstölgő fáklyák fényénél (bár a villany elég ragyogóan égett), a kísérő őrség katonái a fegyencoszlopot állították össze. A dolog nem akart menni. Az altiszt harmadszor látott hozzá, hogy az oszlopot megszámolja. A kísérő különítmény parancsnoka hallgatagon, nagy léptekkel járt le-föl az udvaron, bosszúsan tekingetett az altisztre s a cigarettáját szívta.

Sztyepant ünnepélyes és bánatos hangulat fogta el. A rettenetes börtönbeli elzártság után, ahol a tér koldusmód határolt s vassal és kővel szegett, sok hónap után először érezte az éjszakai levegő hűvösségét, látta feje fölött a sötét, csillagos eget.

Végre is sorba állították őket. Sztyepantól balra Marcsak állt, egy ismerős paraszt; februárban Sztyepan másfél hetet volt egy cellában vele. Jobbra egy alacsony, vállas rab állt, borotválatlan arcát sűrű serte nőtte be. Nyugodtan pillantgatott maga körül, mosolyogva figyelte a meg-megtévedő altisztet. Sztyepan rajta tartotta a tekintetét és azt gondolta: „Gyönyörködik, mintha nem is kényszermunkára hajtanák.” Marcsak szipogott s reszkető ujjal igazgatta vállán a zsákot: úgy rémlett neki, hogy elveszti a zsákot s vele együtt minden vagyonát, noha egészen szabályszerűen ült a vállán.

— Mi van veled — kérdezte Sztyepan — csak nem sírsz?

— Feleségem van, gyermekem, öreg anyám — mormogta Marcsak duzzadt ajakkal s gyermekien tette hozzá: — Az ég is olyan szép, csak föl kéne ülni a szekérre s reggelre otthon lennék a falunkban...

Hirtelen egész testét megrázta a zokogás, egy pillanatra elképzelte a zizegő, poros szalmával jól megtömött szekeret, az éjszakai hűvös utat, amint csendesen futnak rajta hasas, patkolatlan lovacskái, amelyeknek a madzagistráng kidörgölte az oldalát.

— Ez már nem helyes dolog — mondta lassú hangon a borotválatlan s hozzátette: — Maguknál. ukránoknál van egy vigasztaló szólás: „Ha roszszabb is lesz, de más.”

Elnyújtottan és ridegen hangzottak a vezényszavak, lovas és gyalogos őrség sorakozott a rabok köré. A fáklyák fényénél meztelen kardok csillantak föl és puskák csőtorkolata; de a vasnál iszonyúbban és hidegebben nézte őket a kísérők figyelő szeme. A rabok lassan kimentek a börtönudvarból. A kapuban tolongás támadt.

— Az ördögbe! — mondta halkan, de kivehetően a borotválatlan. — Tényleg nincs egyetlen bolsevik az egész menetben? — tette hozzá aztán, nem fordulva oda senkihez sem.

Sötét utcákon mentek az állomás felé, csak a kísérők fáklyái világították meg az útjukat. A szembejövő járókelők megrémülten húzódtak a ház-

falakhoz, elszörnyedve a gondolaton, hogy őket is elkaphatná ez a lassú menet, s hosszan néztek a fáklyafény után, hallgatták a vasbilincsek csörgését s felelevenítették az egyik fegyenc nyers, szakállas arcát, amely véletlenül az emlékezetükbe vésődött, vagy a rendőr éles tekintetét.

Új ismerőse karonfogta Sztyepant.

— Most magasabb kiképzést nyer majd — mondta barátságosan — a nép egyetemén. A cárizmus alatt hol lehet a munkásból filozófiailag képzett marxista, ha nem a börtönben, a fegyenctelepen? És siessen... Hazánkra elérkezett a vihar ideje, Sturm und Drang-periódus, ahogy egy nagy német mondta; a vihar és roham ideje. Mi ketten harcolunk még, dicsőséggel fogunk harcolni.

Nyugodtan beszélt, szünetekkel, mint a tanító, aki séta közben tanítványaival beszélget.

Marcsak néhányszor megbotlott s majdnem hogy elesett. A mögötte menő rab bosszúsan kérdezte:

— Hát te, elaludtál ott?

Sztyepan karonfogta Marcsakot és azt mondta:

— Ne bánkódj testvér, a halálig messze még.

Így mentek karonfogva. Sztyepant ez a váratlan találkozás felizgatta, hol új útitársának rideg, borotválatlan arcába nézett, hol Marcsakra, hol a gyalog menő rabok s a lovas őrök hatalmas, táncoló árnyékaira.

— Oda se neki — mondta Marcsaknak — átmegyünk egész Oroszországon, száz várost megnézünk. Messze van a halál, fiatalok vagyunk még.

Pillanatokra úgy rémlett neki, hogy mind ez álmában történik. Hirtelen Vera jutott az eszébe: félig nyitott ajka, eleven, pajkos szeme, íme, mosolyog.

„Most már aztán isten veled, örökre" — gondolta.

Hogy is bírta ki a szíve!

A tébolyult pillanat, amikor az ember még hátában érzi az őrök pillantását, amikor a börtönfal hideg árnyéka ott van még a földön, de szeme már az utca végtelen világos térségét látja! Ez a korty szabad levegő, édes, mint az első lélegzet! Az első lépés!

Soha el nem felejti Szergej a szabadság első perceit, amikor minden apró mozdulatban, kurta pillantásban, a gesztenyefa érdes kérgének puszta érintésében, a bérkocsis kérdésében: „Hova parancsolja?" — mindenben a szabadság költészete jelenik meg.

A Vlagyimirszkaja utcán megállt a „Természetbúvár iroda" nevű üzlet kirakatánál s elnézte a smaragd s kék színű trópusi pillangók gyűjteményét.

„Most zavarják be őket séta után" — jutott az eszébe. „De ebédre mi lesz? — gondolta kíváncsian. — Hal löttyel vagy kásával?" — Megvett egy újságot, de nem kezdte el olvasni. Nehezen türtőztette magát, hogy neki ne iramodjék. Ez a kis gyötrelem tetszett neki, lassan ment, szinte sétált. Száz ölnyire a háztól rákényszerítette magát, hogy bemenjen a kávéházba

s egy palack limonádét kérjen s széthajtotta az újságot. Apró kortyokban szörtyölte ki a limonádét s az újságot nézegette. Olvasott arról, hogy a császári yachtklub a folyami versenyek győzteseinek ünnepséget rendez s hogy az osztrák trón örököse, Ferenc Ferdinánd főherceg a boszniai hadgyakorlatok után meglátogatja Szarajevo várost és hogy a boldogult Rudolf Pavlovics Besz, valóságos államtanácsos földi maradványai fölött a gyász-szertartás kedden délután fél háromkor lesz.

Hirtelen összegyűrte az újságot s az asztalra hajította.

„Mit györöm magam ezzel a hülyeséggel?" — gondolta. Úgy rémlett neki, hogy ha még egy percet késlekedik, megfullad, elmegy az esze.

Megindult a ház felé.

Egyenes, naptól beragyogott út állt előtte. Már messziről észrevette a szürke kaput, a magas kerítés fölött a faágakat, a félig nyitott kisajtót. Ujjai összerándultak a türelmetlenségtől, szinte fogták már az ismerős, rozsdától érdes kilincset.

Visszatért a szeretet és értelem világába, úgy tűnt föl neki, hogy útjában nincsen több akadály.

1

Nyikolaj Dmitrijevics Levasevszkij telefonált a feleségének, hogy nem megy haza ebédre. Este kilenc óra körül a telefon újra csörgött, Nyikolaj Dmitrijevics adjutánsa, Venyikolszkij közölte, hogy a tábornok éjszakára valószínűleg a hivatalban marad. Ligyija Nyikityisna megkérte Venyikolszkijt, hogy hívja oda Nyikolaj Dmitrijevicset a készülékhez. Venyikolszkij azt felelte, hogy Nyikolaj Dmitrijevics nagyon el van foglalva s nem jöhet.

— Az isten áldja meg magukat, Vovocska, mi van magukkal mindnyájukkal, amikor egyszer kéretem — mondta Ligyija Nyikityisna.

Ebben a pillanatban a készülék kattant egyet s a társalgás megszakadt. A felbosszantott Ligyija Nyikityisna visszaakasztotta a hallgatót s a szobájába ment. Este tizenegykor újra megpróbálta az urát fölhívni, de a telefonoskisasszony azt mondta, hogy a vonal állandóan foglalt. Ligyija Nyikityisna ekkor befogatott a kocsissal a kétlovas hintóba s azonnal kihajtatott.

Egyik ismerőséhez ment, Kudrjavcev professzor feleségéhez, meghívta sétakocsikázni. Áthajtattak a Krescsatyikon, leereszkedtek a Dnyeperhez, majd visszafordultak a Krescsatyik felé, de a várost nagyon fülledtnek találták. Végigmentek a Bibikovszkij körúton, el a zsidópiac mellett a műegyetemhez, a Puskin-park felé, aztán kihajtattak a Breszt-Litovszk-i útra. A puszta fasor szürke árny gyanánt húzódott nyugat felé. A sötét fák alatt Ligyija Nyikityisna megkérte a kocsist, hogy állítsa meg a hintót. Csend volt és pusztaság, csak a lovak lélegzete hallatszott. A hintó lámpái a kővel kirakott útra vetették fényüket. Az asszonyok hallgattak, a sötétségbe pillantgattak. Ligyija Nyikityisna ingerültsége az ura ellen elmúlt, hazakívánkozott s azt mondta:

— Az ember hajlandó volna szinte reggelig elülni itt, olyan könnyű a lélegzet s olyan jó hűvös van.

— Igen, nagyon jó. A városban rettenetesek az éjszakák — felelte Kudrjavceva s hozzátette: — Csak késő van már, ideje visszafordulnunk.

A kocsis a bal gyeplőt meghúzva, óvatosan fordítani kezdte a lovakat. csendben, de egyszersmind sarkallóan s bíztatóan csettintgetve a nyelvével. Az erős, fiatal lovak lassan fordultak, türelmesen rakva apró, kimért

lépéseiket. A kocsis most megeresztette a gyeplőt, a hintó nekiiramodott, csak a patkók csengő, csattogó hangja hallatszott. Az éjszakai út után a város fényei különösen ragyogóknak és szépeknek látszottak.

— Milyen gyönyörű — mondta Ligyija Nyikityisna — mintha a csillagos ég leszállt volna a földre.

Az asszonyok egymásra néztek. Valami ünnepélyes esemény előérzete fogta el oktalanul őket.

Szofja Andrejevna Tulupcsenko lakói ezen az éjszakán úgy határoztak, hogy kinn alusznak a kertben. A nők ott feküdtek a ház mellett az összecsukható ágyakon; a férfiak matracokat terítettek a fák alá a fűbe. Rágyújtottak, lenyomkodták a zizegő szalmazsákokat, s hogy nevetséges hangulatukat leküzdjék, egy ideig hallgattak.

Elsőnek Viktor Voronyec szólalt meg:

— Hogy áll a dolgod, Szergej, az egyetemen? — kérdezte Kravcsenkótól. — Visszavettek újra a hallgatók közé?

— Dehogyis! — felelte Szergej. — Holnap fogok csak hozzá, hogy a kérvényt a rektorhoz beadjam. Sehogy sem akaródzik megírni. Mihelyt elkezdem: „Kegyelmes uram" — mintha hánynom kéne.

— Igyekezned kell — mondta Voronyec — július tizenkilencedike, a félév kezdete itt van az orrunk előtt s te elvesztettél egy évet.

— Nem baj, ebben az évben olyan börtön-egyetemet végzett, ami felér a halhatatlanok akadémiájával. Igaz, Szerjozsa? — mondta Grisa.

— „Igaz, Szerjozsa, igaz, Szerjozsa..." Egy szava sincs „igaz, Szerjozsa" nélkül — mondta Loboda enyelegve. — Úgy megy maga után, mint a borjú; s én még azt gondoltam, hogy Grisa egy Lassalle, nem ismer el semmilyen tekintélyt.

— Ez nem tekintély dolga — mondta Grisa.

Szergej hallgatott, a nevetésre s a csengő asszonyhangokra figyelt; nyilván együttesen szerettek volna pajzánkodni, valami általános beszélgetést kezdeni. Szergej a sötétbe meredt, Oleszját szerette volna látni. Úgy néztek rájuk mind, mint vőlegény és menyasszonyra. Voronyec ridegen üdvözölte őket. Szergej szánta Polját, egyedül ő töltötte az éjszakát a házban, az ifjúság Anna Mihajlovnát és Szofja Andrejevnát is rábeszélte, hogy kinn aludjanak. Szergej a börtön óta néha részvéttel kezdett a körülötte lévőkre gondolni.

Félhangon azt mondta:

— Úgy félek most, tudjátok, barátaim, minden hivatalos dologtól; ma egész megdermedtem: ülök, olvasok, egyszerre csak egy katona jelenik meg, engem keres — holnap a katonai parancsnokságon kell jelentkeznem. Kezdetben megfeledkeztem róla, de most kezd nyugtalanítani, egyszer csak beszippantanak. A diákfelmentés most nem véd. — Elnevette magát és hozzátette: — Megkapnám a magamét: a lukjanovszkajai gyönyörű-

ségek után két hét pihenés, aztán egyenesen a kaszárnyába... S épp most, amikor Ausztria Szerbiának esik; az ember csak néz és már Oroszország is belekeveredett a háborúba. Körültekinteni sem volt idő d s a lövészárokban vagy, ez aztán a perspektíva.

— Ostobaság — mondta Grisa — nem lesz háború. Ma megkérdezték Lobovanovot, ő meg van győződve, hogy nem lesz.

— Mit tud az a te Lobovanovod! — mondta Voronyec.

— Többet, mint te — sértődött meg Grisa.

— De hol is lenne háború! — mondta Loboda. — Egy ilyen vegyes bandával, mint Oroszország, esztelenség háborúzni; a cár éppúgy tudja ezt, mint mi.

— Hát persze! — mondta Sztah, lágy hangjában alig észrevehető lengyeles hangsúllyal. — Európával lehetetlen hadakoznunk; lengyelek, ukránok s mindenféle idegenfajú és hitű nép, mint a rákok a kosárban, félős hozzányúlni, széjjelmásznak...

— De mégis minden úgy fel van zaklatva — mondta Szergej.

— A te ideges ingerültséged — magyarázta Sztah — a dutyi után.

— Gyerekek — elegyedett bele Loboda — a mi lányaink nem akarnak aludni. Halljátok, hogy csalogatnak bennünket?

Egész termetében fölegyenesedett s fülsiketítően kiáltotta:

— Halljátok, lányok: vigyázzatok, legények mennek hozzátok — s a takarót maga elé fogva, botladozva megindult feléjük.

Mind fölugráltak, megfeledkezve róla, hogy már levetkőztek, s még soká zajongtak s tréfálkoztak. Szofja Andrejevna ijedt hangon így szólt:

— Kedves gyermekecskéim, istenbizony, éhes vagyok.

Újra nevetni kezdtek mind. Loboda ment s befűtötte a szamovárt. Grisa Oleszjával pástétomért, uborkáért és paradicsomért indult. Takaróikba burkolva mindnyájan odaültek az ingadozó, kerek kerti asztal mellé s a szamovár forrását várva rázendítettek:

Ment a király háborúba,
Csoda messzi tájékokra.

Az almafa lombja fénylő almáival közvetlen az asztal fölé hajolt. Szél nem fújt, a lámpa egyenletesen égett, nyugodtan, mint benn a szobában.

Szürkülettel Miska Pahar kijött a szobából, álmosan, fáradtan, de egyben kipihenten is: készen, hogy megint nekihenteredjék az alvásnak, vagy az egész napot átdolgozza. Rosszkedvűen nézte a homályos tavat, melyet a fény sugarai még nem érintettek meg, a beérőben lévő sápadt és halott búzaföldeket, szívott az éjjeli nehéz levegőből, amelyet a napmeleg első tűi átböktek már. Nem is hunyorított, szigorúan nézett a fehér nap kerek karimájára. Aztán nesztelen léptekkel leereszkedett a tóhoz. A hűvös, nedves fű érintésétől elmúlt az álmossága. Levetkőzött, keresztet vetett s egy nekifutással beugrott a vízbe. A tó fehér tükre megelevenedett:

a fák szigorú, pontos képe hirtelen elmosódott, a fatörzsek meglódultak, meggörbülve kúszni kezdtek s mégis a helyükön maradtak. Miska a hidegtől vacogva csakhamar hazament. „Hej, ha most a kohóknál volnék! — gondolta. — Hőség, por, gázszag, ott ám a jó!"

Az üres utcán, az alvó falun keresztül a földbirtokosuknak, Ljulinszkij tábornoknak a hintója hajtott át gyorsan az állomás irányában. A tábornok egyenesen ült, nem dőlt az ülés támlájának s a földet nézte. Ragyogó köpeny volt rajta, piros zsinórú sapka; arany gombjai csak úgy égtek a napban. A kocsis lábánál sárga bőrönd.

„A futárvonatot akarja elérni — gondolta Pahar. — Teljes parádéban. Kár, hogy az ukránok alusznak, különben megnéznék."

A hintó abban a szempillantásban eltűnt a forduló mögött, mintha át sem hajtott volna, a lópaták még port sem vertek fel. Csak a sötét, nedves úton maradt két széles, fehér sáv, ahogy a kerék a szárazig fölvágta a port. Pahar bement az udvarba, a fáskamra mellé dobált fadarabok közt kezdett válogatni — egy bölcsőt akart barkácsolni. Lidkának hamarosan szülnie kellett. S noha Pahar a falusi munkát megvetette, Lidkával s nagyanyóval nap mint nap civódott, a lábatlan Jakovval a falusi kocsmában jól leitta magát s azzal fenyegetőzött, hogy mindent odadob és elmegy, amerre a szeme lát — a bölcsőt mindenki bámulatára akarta megcsinálni, még két doboz olajfestéket is szerzett hozzá, kéket és fehéret.

1914. július tizenhatodikán három katonai körzetben rendelték el a részleges mozgósítást: a kieviben, odesszaiban és kazanyiban. Július tizenhetedikén a kormány általános mozgósítást rendelt el. Július tizennyolcadikán Pourtalès gróf német követ átadta a német kormány jegyzékét, amely azt követelte, hogy a mozgósítást szüntessék be. Július tizenkilencedikén tizenkét órakor Pourtalès gróf jegyzéket adott át Szazanov külügyminiszternek, benne a hadüzenet. Az újságok azt írták, hogy Pourtalès nagyon izgatott volt, elejtette a jegyzéket, a keze reszketett, míg Szazanov tökéletesen nyugodt volt.

... Egy gyalogos egyenruhájú, alacsony katona lépett a terembe. A cár volt. Világoskék szeme végignézett a tisztek során. Az istentisztelet még nem kezdődött el. A félszegség, félénkség és komoly erő kevert kifejezésével lépett be. Az imádság után a cár megcsókolta a csudatevő szentképet. megköszörülte nehányszor a torkát, s bajuszát igazgatva, beszélni kezdett. Többek közt ezt mondta:

— Én itt ünnepélyesen kijelentem, hogy addig, amíg az utolsó ellenséges katona ki nem takarodik a földemről, békét nem kötök. Az önök személyében pedig, drága testőrségem képviselői, összes népeim hadseregéhez fordulok s áldásomat küldöm háborús munkájukra.

Senkit sem lepett meg, hogy ez a hajlott ember a hatalmas országot, a hadsereget, a gárdát a magáénak mondta, mintha csak holmikról beszélne. A cár később kiment az erkélyre, a sokezernyi tömeg mennydörgő, fülsiketítő hurrát kiáltott s a zászlókat meghajtva, térdre ereszkedett.

A párkányon ijedt rebbenéssel, mintha legyezőt nyitnának, egy galamb meglendítette a szárnyait s a levegőbe emelkedett; egy arasznyira repült el a cár arca előtt. Az ajtóban állók látták, mint reszketett meg az erkély vaskorlátján II. Nyikolaj keze.

2

Nyikolaj Dmitrijevics ezekben a napokban mindig késő éjjel ért haza. Minthogy reggel, amikor elment, Ligyija Nyikityisna még aludt, csak félórát, egy órát volt vele. Az ura járása és hangja, úgy tetszett neki, megváltozott. Szemének a kifejezése is más lett. Nem beszélt monoton hangon, hangosan nevetett; vacsoránál megszegte a diétáját. Az arca fehérnek, ragyogónak tetszett, mint egy szent orcája.

A mozgósítás s a hadsereg felfejlődésének első napjaiban úgyszólván valamennyi magasabbrangú parancsnokot örömteli lelkesedés fogta el. A magasabbrangú parancsnokok számára Oroszország háborús győzelme nemcsak az orosz fegyver győzelmét jelentette volna, amelyet természetes, hogy mindenik tábornok akart, hanem minden egyes parancsnok győzelmét is — olyan győzelmet, amely hatalomhoz, dicsőséghez, külön nagy pénzjutalomhoz segíti őket. A két érzés — hazafiság és a dicsőségvágy — 1914 augusztusának első napjaiban élemedett, sokat átélt és sokat látott emberekben is fiatalos, örömteli izgalmat idézett elő.

Levasevszkij elment Ivanov tüzértábornokhoz. A főparancsnok hadsegéde fáradt, udvarias hangon mondta:

— Nyikolaj Dmitrijevics, a Délnyugati Vasutak képviselői itt vannak nálunk; úgy gondolom, hogy az ön jelenléte ennél a beszélgetésnél nagyon is időszerű.

Ivanov, akit Levasevszkij tehetségtelennek, makacsnak, sok kérdésben önállótlannak tartott, ahogy belépett, fölemelkedett, elébement s átölelte. Levasevszkij is, mintha csak rokona volna, fölindulással szorította mellére a kellemetlen, nagyorrú, szakállas aggastyánt. S azt látta, hogy a Délnyugati Vasutak igazgatója, aki Kievben arról volt híres, hogy milyen liberális s milyen elfogulatlan a magas hivatalnoki karral szemben, most a beszélgetés alatt hangsúlyozott tisztelettudással, sőt szolgálatkészséggel mondja Ivanovnak:

— Ha főkegyelmessége tervünket a személyforgalom megszorítására nem tartja kielégítőnek, méltóztassék utasítást adni s én rögtön annak megfelelően alakítom át a menetrendet.

Az igazgató szemében az az örömteli szolgálatkészség volt, amelyet Levasovszkij fiatal tiszteknél figyelt meg. Nem hitte volna, hogy két héttel ezelőtt ez az ember mondta el azt az anekdotaszerű történetet, hogy Ivanov. ellenőrzés közben, miképp jutott tévedésből egy női fürdőbe.

— Ma a közvetlen vonalon, nagy örömömre, beszélgetést folytathattam

az uralkodóval... Az uralkodó teljesen nyugodt s egyáltalán nincs komor hangulatban... Megkért, adjam át meleg jókívánatait minden közéli munkatársamnak, következőleg önnek is, Nyikolaj Dmitrijevics.

Levasevszkij meghajolt.

— Az egész népet lelkesedés fogta el — mondta. — S ami szerintem különösen fontos, nemcsak az oroszokat és kisoroszokat, de a nemzetiségeket is... Ahogy önhöz jöttem, zsidó csoportokat láttam, a cár arcképével, zászlókkal, tóra-tekercsekkel, a tartományfőnök háza felé vonultak, öreg emberek a hagyományos szakállukkal, mellettük az „Orosz Népi Szövetség'' s együtt kiáltoznak és énekelnek.

Hozzáfogtak az ügyek megbeszéléséhez. A kievi körzetben alakuló katonai egységek hadianyagellátásáról volt szó: hogy a tüzérségi oszlopokat hogyan szerelik fel a Kopaszhegy földalatti raktáraiban őrzött robbanóanyag-készletből. Levasevszkij megfigyelte, hogy a főparancsnok igyekezett megnehezíteni egy brigád fölszerelését, amelyet egy neki nagyon kellemetlen tábornok vezényelt: elsősorban ezt kellett volna felszerelni s ő mégis más sorrendet erőltetett, amely erre a brigádra kevésbé előnyös. Kár ebből nem származhatott, de nyilvánvalóvá tette, hogy Ivanovnak nemcsak a németek legyőzésére volt gondja, hanem egyéni érdekeinek, titkos elképzeléseinek, kicsinyes rokonszenveinek bonyolult és súlyos terhével lépett a háborúba.

Visszafelé, hivatalába menet, Levasevszkij ismét találkozott a hazafias tüntetőkkel. A katonakocsis dühös hangon kiabálta:

— Vigyázz, vigyázz!

A lovak idegesek lettek, minthogy a tüntetők körülvették a kocsit, a tábornokot megéljenezték, néhányan meg a lovai farára vertek s az oldalukat simogatták. A lovak a fogukat vicsorították, a szemüket az izgalomtól vér öntötte el. A kocsis félve, hogy elragadják, gorombán kiabált:

— Ej, menj már onnét! Mit hadonászol ott, nincs más dolgod? Nem bánt, hát te se bántsd. Hallod, madám, neked beszélek.

Levasevszkij szigorúan szólt rá:

— Tyerentyev!

A katona hátranézett s panaszosan mondta:

— Kegyelmes uram, Cselkunának egyenest a pofájába mászott — hát van ennek értelme?

Levasevszkij fölkelt és körülnézett — az egész Krescsatyikon imbolyogva mozgott a tömeg; az emberek feje fölött a cár és a cárné arcképe, háromszínű pántlikákkal földíszítve, kényszeredetten lebegő orosz és szerb zászlók. Amikor a tömeg megállt. a zászlók leestek s kezek tucatja nyúlt föl, hogy kiegyenesítse. Minden erkélyen emberek álltak. Forró nap világftotta be a hatalmas tömeget, ragyogó fényében az egyes arcokat is látni lehetett: a kemény- és panamakalapos férfiakat s kalapos és kendős asszonyokat. Sok volt a gimnazista és egyetemi hallgató. Mind a nyakát nyújtogatta s a Duma tér felé nézegetett, mintha valami váratlan ese-

ményre várna. A tömeg fölött fehér lepedők lobogtak „Éljen Szerbia! Éljen Oroszország!" felírással.

Levasevszkij ellágyult. Úgy tetszett neki, egész Oroszország mozog ott lassan, hatalmasan, képekkel s zászlókkal a fényes nap alatt.

Mosolyogva nézett a fogatát körülvevő emberek arcába s amikor egy hölgy virágcsokrot dobott elé, sapkaellenzőjéhez nyúlt. Egy gimnazista fehértetejű sipkájával hadonászva, áthatóan kiabálta:

— Éljen a legyőzhetetlen orosz hadsereg!

Egy valami akadályozta csak, hogy egészen ellágyuljon: a beszélgetés emléke Ivanovval. Levasevszkij előtt újra és újra megjelent az öreg ráncos keze, zavaros szemében a sárga szikra. Kellemetlen volt neki az is, hogy Flavian metropolita a Szofja-székesegyház előtti téren Ivanovot megáldotta.

— Tyerentyev, menjünk körül a Proreznaján — mondta a kocsisának.

Amikor a tömegből kikerültek, a kocsis, tudva, hogy a tábornok jó szívvel van iránta, azt mondta:

— Az egyik részeg volt, folyton néztem, a lábán se áll, egyre a kisasszonyokhoz kapkod, azoknak meg nincs hova lenniök tőle, a nép meg köröskörül zokog...

— Hajts — mondta Levasevszkij kurtán.

3

A háború első napjai elmúltak. A felvonulások megszűntek, az emberi arcokról eltűnt a mámoros kifejezés: megszokták, hogy ne hurrázzanak s ne essenek elragadtatásba a felhívások és vezércikkek szavain. Elmúlt a lázálom, amely arra sarkallta őket, hogy éjszaka kimenjenek az utcára s idegenekkel beszédbe ereszkedjenek.

A házak falára ragasztott felhívások előtt a lakosság kisebb csoportokban ácsorog: „Oroszország ne legyen többé leigázva — olvassa — Szent Vlagyimir öröksége, Jaroszlav Oszmomiszl, Danyilo és Roman hercegek öröksége, miután az igát levetette, tűzze ki az egységes, nagy, oszthatatlan Oroszország lobogóját. Isten segítse ő cári felkentségét, Nyikolaj Alekszandrovicsot, egész Oroszország Cárját, hogy Ivan Kalita nagyherceg művét befejezhesse. Sokat szenvedett testvéri Oroszország, kelj fel az orosz had segedelmére".

Az olvasókat már nem hatják meg ezek a nehezen érthető szavak. Még nem látni a háború borzalmait, de törvényeinek a hidege már megérintette a népet. Senki sem fizet olyan kegyetlenül nagy árat a hazug eszmék szépségéért, mint a nép.

Szofja Andrejevnánál a szómalom éjjel-nappal szakadatlanul működött. A háború ellen ketten nyilatkoztak — Sztah és Polja Bahmutszkaja. De minthogy Sztah nem „általában", hanem csak a maga lengyel állás-

pontjáról nyilatkozott ellene, vele nem volt érdekes vitatkozni. Grisa azonban Poljával a végkimerülésig vitatkozott; Polja makacsságával egyszer olyan dühbe hozta, hogy hozzávágta a villát s megsebezte a kezét.

— Okosabb, ha feljelentesz a rendőrségen — mondta Polja.

— Te alávaló — nyögte ki Grisa nagynehezen — hiszen tudod, menynyire gyűlölöm az önkényuralmat.

Anna Mihajlovna látta, milyen elkeseredetten veszekednek a gyerekei, de nem tudta kibékíteni őket. Zavarba jött. Egész életét egy erős, nagyszerű emberrel élte le és bonyolultabb kérdésekben anélkül, hogy tudta volna, akaratlanul is Bahmutszkij véleményének rendelte magát alá. De most nem volt mellette, vagy féléve külföldön élt: hol Bernben, hol Zürichben.

Olyan emberek, akik iránt nagy tisztelettel viseltetett, Kautsky, Plehanov, Vandervelde és csaknem minden orosz író, a híres Andrejev és Kuprin, a kedves Korolenkója, mind a haza védelme mellett nyilatkoztak, senkinek sem jutott eszébe, hogy a vereség mellett foglaljon állást. S amikor a kalisi vérengzésekről, a reimsi székesegyház bombázásáról, a szerencsétlen Belgiumról, francia asszonyok megerőszakolásáról hallott, határozottan rászólt Poljára:

— Polja, kedvesem, ne ostobáskodj; hiszen tudom, hogy amit mondasz, háromnegyedrészben az eredetieskedés vágya csalja ki belőled.

— Papából is? — kérdezte Polja haragosan.

— Mi köze ehhez papának? — mondta Anna Mihajlovna bosszúsan.

— Az, hogy nekem a Balabanov-lány elmondta ma az osztályban, hogy az apja egy külföldi újságot kapott, abban föl vannak sorolva a hazaárulók: a németek közt valami Róza, elfeledtem a családnevét, meg egy Liebknecht, vagy Ludknecht. Az orosz emigránsok közt néhány embert nevez, köztük papát.

— Szép kis idő köszöntött be, a háború nemcsak a frontokon folyik, hanem egy család tagjai közt is — mondta Anna Mihajlovna. — Különben mindig így volt az orosz családokban... — tette hozzá felsóhajtva. — Apák és fiúk...

— Férjek és feleségek — javította ki Polja.

— Igen, férjek és feleségek — ismételte meg Anna Mihajlovna. — Mennyire szeretnék levelet kapni most Abramtól, vagy beszélni, ha csak egy félórácskát is vele.

— Én is szeretnék — mondta Polja — hiszen egy éve már...

— Szegény lány! — szólt Anna Mihajlovna.

Szofja Andrejevna szobájában reggeltől fogva gyülekeztek az emberek. Előbb a városi híreket mesélték el. Több boltra fehér papírt ragasztottak: „Az üzlet bevonulás miatt zárva." Elmondták, hogy a bevonultak feleségei kérvényt adtak be a villamosvasút igazgatóságához: a bevonult kalauzok helyét kérték. Az igazgató elutasította őket, az asszonyok okvetlenül elszámolják magukat s ez veszteségre vezet. És valóban furán hangzott a „kalauznő" szó. Moszkvában, mondják, ugyanilyen választ kaptak

a kalauzok feleségei. Az egyik vendéglőben, úgy mesélték, a vodkaárusítás beszüntetése után hirdetés jelent meg: „Tea kupicában". A részegesek, azt mondják, kölnivizet isznak. A kereskedésekben cigarettatárcák jelentek meg, Vilmos karikatúrájával. Egyik egyetemi hallgató esküdözött, hogy a Proreznaja és Vlagyimirszkaja sarkán női bérkocsist látott. Általában fantasztikus tervek terjengtek asszony-házmesterekről, kapusokról, ezekre már élceket is csináltak. Hírek járnak, hogy kedden és csütörtökön hústalan napot vezetnek be. Hirdetményeket függesztettek ki, hogy a beszédben legyünk óvatosak, mindenütt kémek hallgatóznak. Több kiáltványban a „polgár" szót használják a „lakosság" helyett. Éjszaka folyton hallani a kerekek dübörgését; tüzérség és fogatok mennek a teherpályaudvarra. Voronyec azt meséli, hogy a Breszt-Litovszk-i műút felé kettős sorban vonulnak a katonai fogatok — reggel már, amikor a műegyetemre megy az ember s este, lámpafénynél, amikor hazajön onnan. Beszélik, hogy két gimnáziumot katonai kórháznak foglaltak le, a Marinszkaja-kolostort is kórházzá alakították, hogy a tartalékosok családjai javára gyűjtést kezdtek. A milliomos Tyerescsenko és Brodszkij állítólag húszhúszezer rubelt ajánlott fel, s egy ismeretlen, aki nem kívánja magát megnevezni, Alekszandra Fjodorovna cárnő jótékonysági akciója javára hetvenötezer rubelt adott. Beszélték, hogy az újságban az ember nem olvashat egy merész, szabad szót, minthogy a háborús cenzúra kímélet nélkül vágja ki a cikkeket, s hogy a *„Kievi gondolatok"*-at az a veszély fenyegeti, hogy betiltják.

A városi dumában — mesélték — botrány volt; a tartalékosok feleségei, akik nem kaptak segélyt, meg akarták verni az elöljárót. Ebből az alkalomból a tárcaíró egy verset is fabrikált; a kezdete:

Megbőszültek a hadi asszonyok
Mentsed meg, uram, a tanácsnokot...

A németek rohamos haladása Párizs felé, mindenkit rémületbe ejtett. Suttogva beszéltek napról napra a német győzelmekről.

— Megfagy az ember ereiben a vér — mondta Anna Mihajlovna. — Megfagy a vér. El lehet ezt csakugyan képzelni: németek Párizsban?

A híreket elmondva, hozzáláttak a vitához.

Mind egyetértettek, mind Oroszország győzelmét kívánták, de azért elkeseredetten vitatkoztak.

Szofja Andrejevna lakói közt az új bérlőnek, Lobovanovnak volt a legnagyobb tekintélye. Szofja Andrejevna állandóan szerelmes volt valamelyik lakójába. Most Lobovanov felé kezdett hajolni. És amikor Szofja Andrejevna kirakta Sevcsenko arcképe mellé Plehanovét is és az eszerekről azt mondta, hogy „könnyelmű emberek", a dolog, mindnyájan látták, el van intézve: az új bálvány kiszemeltetett. S valóban Szofja Andrejevna nem ült le Lobovanov nélkül ebédelni.

— Ah, milyen ember — mondta kevert orosz-ukrán nyelvén a főiskolás

lányoknak — milyen tudás, a filozófia doktora. És milyen szerény amellett, milyen kedves a mosolya. Bizisten, lányok, ha fiatal volnék, mint ti, hozzámennék.

Lobovanov bebizonyította, hogy a háború három hónapig tart, végső esetben négyig, minthogy egyik fél sem bírja az óriási költséget elviselni. Azt mondta, hogy a háború a haladást fogja szolgálni. Meg volt győződve, hogy Oroszország megújultan kerül ki belőle; a győzelmes háború demokratikus áramlatot indít el az orosz társadalomban, a gazdasági viszonyok, mihelyt Németországot legyőzték, élesen és egyszerre megjavulnak. A vereség, mondta Lobovanov, az egész orosz társadalom pusztulását jelentené — a polgárságét és a proletariátusét egyaránt.

Mindnyájan egyetértettek vele. Szokolovszkij apó elfeledkezett tolsztojánusságáról, kijelentette, hogy ez szent háború és sajnálja, hogy lányai s nem fiai vannak — örömmel áldozná fel őket, hogy mint önkénteseket a frontra küldje. Viktor Voronyec, akinek csak egy éve volt már hátra, hirtelen otthagyta a műegyetemet s elment önkéntesnek a hadseregbe. Polja, igaz, azt mondta, hogy Voronyec azért tesz így, mert boldogtalanul szerelmes Oleszjába, ezt azonban senki sem hitte el. Még a minden oroszt gyűlölő Loboda is megadta magát a közhangulatnak; azt mondta, hogy ha a cár rászánja magát s egy ukrán-kozák ezredet alakít, amelynek az élén egy választott ezredes áll, akkor ő, Loboda, nem gondolkozik, otthagyja az egyetemet és elmegy „kozákoskodni".

Bahmutszkijékkal mindnyájan hangsúlyozottan udvariasak voltak. Anna Mihajlovna látta, hogy Szofja Andrejevna lakói tudják már az ura dolgát. Ez a hallgatólagos, hideg elítélés legközelebbi barátai részéről rendkívül gyötrő és nehéz volt neki. Látta Grisa zavarát, megértette, mi megy végbe benne, de hallgatott.

4

A katonai parancsnok azt javasolta Szergejnek, utazzék a szülőhelyére. Az írnok mindjárt át is adta neki a katonai szabadjegyet a vasútra s a kísérő iratokat. Szergej átnyomakodott az irodát megtöltő tömegen és kiment az utcára; néhány percig ott állt, a verejtékét törülte s nehezen lélegzett. Megint visszatért belé az ismerős érzés, hogy nem ura magának.

Az első napokban, azután, hogy a börtönből kiszabadult, Oleszjával kószált az utcákon; éjszaka elüldögélt a parkban, hangversenyekre járt, megnézte Balijev vígjátékát, a „Denevér"-t, amelynek a kievi közönség körében nagy sikere volt. El volt ragadtatva, hogy a maga pénzén megy a pékboltba kenyeret venni; ott állhat az utcák kereszteződésén és maga döntheti el, merrefelé menjen. Ezer drága apróság mulattatta. Elment a színházba; külsőre olyan volt, mint mások, de belül még a különös, közönséges embernek érthetetlen börtöni törvények uralma alatt élt. A „Vampuka" vagy a „Henri Savarin" előadásán, amikor a közönség hahotázott, neki türtőztetnie kellett magát, hogy föl ne zokogjon. Nem a fehér kenyér

édessége volt kedves neki, hanem hogy megvolt a lehetősége s megvehette és megehette, mint akármelyik ember. Ezekben az első napokban magának a szabadságnak az érzése is boldoggá tette s a kényszernek mar a gondolata is kétségbeejtette.

Aztán elmúltak a felbuzdulás napjai. Az emberek idegesíteni kezdték. A szabad élet illúziónak, komolytalan játéknak tűnt föl, az igazi élet ott folyt tovább a börtön falai közt. Olyan fáradtság és lelki üresség gyötörte, hogy szüntelenül küszködött magával, de nem tudta rákényszeríteni magát, hogy az élet körébe belépjen. Minden olyan nehéznek tűnt. Az anyja vesemedencegyulladást kapott, az orvosok többheti ágybanfekvést rendeltek. Írt neki, sürgette, hogy jöjjön, látogassa meg, ő azt felelte, egyetemi gondjai nem engedik, hogy Kievből elmenjen. Az egyetemre viszont nem járt be, nehezére esett a kérvényt megírni, a prorektorral beszélni, a tanügyi titkárral tárgyalni. Még a könyvek sem vonzották, melyeket annyira szeretett. Lapozta őket s a lapok mintha kiszáradtak, kihűltek volna; úgy tetszett, hogy a szaguk is unalmas.

Most, hogy a katonai parancsnokság irodájából az utcára lépett, szinte gyönyörűséget érzett; nem kell önállóan cselekednie, határoznia, menésre, bajlódásra ösztökélnie magát, élete megint a hivatalos igazgatás alá került.

Csak egy gondolat fájdította szörnyen a szívét: hogy újra el kell szakadnia Oleszjától...

Egész nap, késő estig Kiev utcáin kószáltak, benéztek a lépcsőházakba, fölmentek a lépcsőkön s ott csókolództak egymást átölelve; ha ajtócsapás hallatszott, kijöttek az utcára s egymás szemébe mélyedve, hallgatagon, megzavarodva mentek tovább... Aztán megint behúzódtak egy sötét kapualjba, Szergej Oleszja tenyerét, ujjait csókolta; Oleszja meg fölemelte a kezét, hogy könnyebben csókolhassa és sírt. Szinte az egész idő alatt hallgattak, csak ritkán ejtettek néhány szót.

S ahogy a lépcsőház homályában összeölelkeztek, egymás szemefényét, érintését, ujjai melegét fölszívták, úgy rémlett, nincs senki a világon kívülük. De hirtelen egy ajtó csapódott, durva hang hallatszott s ők kisiettek az utcára; ott mentek az est fényei közt a tömegben, a villamosok süketítő lármájában, a könnyű fogatok dobogásában.

Hol nem voltak ezen a napon — a Dnyepernél, a Marinszkij-parkban, a Botanikus-kertben: tucatszám rótták az utcákat!... De kérdezte volna meg valaki, hogy telt el a nap, Szergej nem tudott volna rá megfelelni. Csak egy érzés volt benne: egész Kiev, mint valami hatalmas, ormótlan gépezet, csak akadályozta őket, elszakította egymástól. Fülében ott volt a zenekarok hangja, az utcán végigmenő lovasok patkókopogása, az újságkihordók kiabálása: „A kalisi rémtettek részletei", „Kasz orosz minisztert Berlinben holtra verték", „A németek megfogadták, hogy lerombolják a reimsi székesegyházat". Sokáig nem tudtak átmenni a Fundukleievszkaján. Először lovasrendőrök vágtattak el előttük, Pecserszk irányából tüzérség gördült el nagy dübörgéssel, aztán a gyalogság vonult végtelen soká. Szergej és Oleszja ott álltak a tömegbe szorulva és vártak. Amikor

a gyalogos csapat végre elvonult és sántikálva, lökdösődve, el-elmaradozó, aprónövésű katonák futottak utána — az utolsó szakasz utolsó sorai — a rendőrök megint kiabálni kezdtek, „Állj, vissza", s nem engedték, hogy a tömeg az utcán átszaladjon. Egy zenekar zendített rá tüstént; lovon egy ezredes nyargalt elő, zászlóvivők lépdeltek el hetykén és szaporán, az ezredsegédtiszt elvágtatott előttük, s jött megint a vegtelen gyalogság. Nem volt szép látvány — tartalékosok jöttek súlyos csizmában, a raktárból kapott, gyűrött köpenyekben, a vállukról lelógó puskákkal, összeösszenézve, a lépést el-elhibázva. Arcukon még nem volt ott az a kifejezés, amit menetelés közben kap a katona, amikor mintha tízezer ember menne tökéletesen ugyanazzal az egy pontra figyelő s kissé fáradt arccal. Még mindenik a maga külön jellegét vitte; az egyik mohón és kötekedőn pillantgatott az asszonyokra, mások bánatosan nézelődtek, mintha az elillanásra keresnének csak alkalmat, megint mások ostoba hetykeséggel léptek, a fejük hátravetve, a karjukat nagy lendülettel lóbálva; a negyedik nyilván fáradt volt s beteges, megfeszített arccal ment; az ötödik naiv kíváncsisággal méregette az utcát; a hatodik, valahányszor csak kilépett a sorból, ijedten a szakaszparancsnokra nézett; sokan pedig saját gondolataik terhével mentek, nem is nézelődve. Bizony nem volt fenséges látvány: emberek, foglalkozásuk és jellemük le nem mosott jegyeivel, földművesek, mesteremberek, iparoslegények.

Úgy rémlett, mintha gyerekek, öregasszonyok, falusi lányok, munkáskülvárosok asszonyai futnának hatalmas, láthatatlan tömegben ez után a nehezen lépő, orosz gyalogososzlop után.

Szergej sokáig elnézte. Már ő is ott ment nagy csizmában, puskával a vállán. S váratlan nyugalom fogta el.

„Egész Oroszország megy. Ez: végzet, hiszen mind mennek" — gondolta s a masirozók arcába nézett.

A gyalogság pedig ment, ment...

A vonatablakból két napon át egyetlen képet látott: mintha egy üres mezőn felhő hömpölyögne, mintha mindig ugyanaz a fiát kikísérő öregasszony sírna az állomásokon s megállókon.

Szergej kinézett az ablakon.

— Lám, mindenki, mindenki megy — mondta megint.

Nem is ment haza, úgy határozott, jelentkezik a katonai parancsnokságon, tisztázza a helyzetét. Azt hitte, hogy az ő katonává avatása soká fog tartani, most csak odamegy, jelentkezik, bemutatja a felmentését s már mehet is haza. De máshogy történt. Az írnok megnézte a papírjait s azt mondta:

— A csapattested már vagoníroz. Te pedig csak most jelentkezel? Várj itt.

Fogta Szergej iratait s átment a szomszéd szobába. Ahogy visszajött, csalódottan mondta.

— Szerencséje van. Az útnak-indítást elhalasztották, különben egyenest

a hűvösre kerülne. — Beiktatta Szergej okmányait s azt mondta: — Menjen jobbra — az éjszakát ott tölti, holnap orvosi vizsgálat.

— Szeretnék hazamenni éjszakára, reggelre itt leszek.

— Ne okoskodjon civil módra — szólt az írnok. — Megmondták, mi a rend. Na, mit állsz itt?

Az írnok minduntalan megtévedt; hol magázta, hol tegezte Szergejt. Most egy pillanatra a szemébe nézett s Szergejnek úgy rémlett, hogy bátorítóan és ravaszul hunyorít.

„Adni kéne valamit neki" — gondolta, de elszégyellte magát a munkásújoncok előtt, akik kíváncsi érdeklődéssel hallgatták a beszélgetést. Végigment a folyosón az alacsony ajtóig, amelynél egy puskás katona állt. A katona beengedte az ajtón, de amikor Szergej az első lépés után önkénytelenül is hátrahőkölt, az őr mosolyogva rászólt:

— Nem, eridj csak, olyan parancs nincs, hogy kiengedjelek.

Száz emberhang nesze, mahorkafüst-gomolyok, izzadt testek és mosatlan lábak szaga, priccsen lógó mocskos, szakadt kapcák. „Ez igen" — gondolta Szergej.

Nagy nehezen helyet talált magának a lócán, de szinte reggelig nem aludt; bánkódott és izgalomba jött, hogy olyan közel van a szülői házhoz; hozzá még a poloskák is csípték.

Reggel a nevét kiáltották, s ő ment a vizsgálatra; beállt az újoncok hosszú sorába, akik az orvosi bizottságot várták.

A meztelen emberek szidták a hideget, vakaróztak: a testük fehér volt, válluk csapott. Bordájuk meg a lapockájuk csak úgy ugrált a bőr alatt. Érthetetlennek látszott, hogy ezek a sovány, beteges külsejű emberek hogy végezhették a bányák fejtéseiben, a földalatti járatokban, a gyár forró műhelyeiben azt a nehéz munkát. A beszéd arról folyt, hogy milyen betegségre adnak fehér cédulát, hogy kap az ember felmentést, suttogva meséltek egy bánya felcseréről, aki húsz rubelért sérvet csinál az embernek, egy újoncot emlegettek, aki huszonkét ép fogát huzatta ki és beleőrült a fájdalomba. Sokan panaszkodtak, hogy ennek a bizottságnak az orvosát nem lehet megkenni. Beszéltek arról, hogy hova viszik, az úton hogy etetik az embert, beszéltek a dohány drágulásáról s hogy nem kapni bort. Halkan beszéltek, közben a szoba ajtajára pillantgattak, amelyben a bizottság fogadott. A falakon a katonasághoz intézett kiáltványok függtek, az ellenség legyőzésére biztattak. Szergej végigolvasta néhányszor a kiáltvány szavait. A meztelenségük miatt szégyenkező sovány emberek, akik halkan és félénken tárgyalták életük dolgait, a kiáltványban mint Krisztus-szerető hadsereg jelentek meg, amely egyetlen lendülettel kelt föl az ellenség legyőzésére.

A szobából kilépők kényszeredett mosollyal, hányaveti, zavart hangon mondták:

— Alkalmas.

A folyosón való várakozás után a szoba olyan fényesnek látszott, hogy Szergejnek hunyorítania kellett... Az apja állt előtte, fehér köpenyben,

kezében a fém hallgatócső. Nem mutatta, hogy megismerte volna. A bizottság tagjainak nyilván nem ötlött eszükbe, hogy az 1894-es születésű Kravcsenko Sz. P. — Pjotr Mihajlovics Kravcsenko doktornak lehet a fia. Az alezredesi rangjelzésű elnök, mint az elnökök mind, valamiféle iratokat nézegetett; ezzel adta értésükre, hogy az ő mostani dolga csak része bonyolultabb elfoglaltságoknak, most is épp azokhoz lát hozzá, bizottsági elnöksége idején is. A bizottság két tagja gépiesen figyelte a doktort, ahogy az újoncokat vizsgálta, a katonafelcser az adatokat írta be, amelyeket a doktor megszokott, szaggatott hangján kiáltott oda neki. A bizottság tagjai, úgy rémlett, a vizsgálatot figyelték; de ha egy perc múlva valaki megkérdi őket, nagynövésű volt-e az épp most megvizsgált újonc, a haja fekete vagy szőke, nem tudtak volna válaszolni.

Az apja azzal, hogy nem üdvözli őt — Szergej látta — el akarja titkolni a bizottság előtt rokoni viszonyukat. Zavartan állt ott, fiúi gyöngédséggel és hálával s kedve lett volna gyorsan odahajolni, megcsókolni apja nyakát; arca érintését becézésként fogadta; ugyanakkor azonban iszonyat és undor emelkedett benne; látta, milyen mesteri ravaszul készül Pjotr Mihajlovics a bizottság becsapására.

Amikor Pjotr Mihajlovics fölindulva, hangosan elkiáltotta magát: „Alkalmas!" — nem értette meg, mi történt.

Mindenki csodálkozva nézett rá. Pjotr Mihajlovics pedig lassan, ünnepélyesen így szólt:

— Uraim, gratuláljanak: a fiam bevált az orosz hadseregbe!

Átölelte, a széles mellére szorította Szergejt, az meg ott állt elkódósödött szemmel, nevetséges meztelenségéről elfeledkezve s hirtelen büszkeség, önfeledtség csapott át rajta. Gratuláltak neki s ő némán nézte az apját.

5

A szeptember meleg volt; napközben erősen sütött a nap, szinte újra visszatért a nyár. Furcsa volt, hogy ezeken a forró napokon olyan korán sötétedett; nyolc felé már világot kellett gyújtani. A gyártelepen nem volt vidám az élet, csak a gyerekek üldözték fapuskáikkal zajosan a németet; szuronyrohamot intéztek Lemberg ellen, furfangos hadmozdulatokat hajtottak végre, a mellékutcákon lopakodtak. A gondtalan és könyörtelen gyermekfejek elragadónak képzelték a háborút. Élvezettel hasították föl az ellenség hasát, vágták le a kezét, lábát bádoggal borított fakardjaikkal.

Olga Kolcsugina az ablakból figyelte, hogy vagdalkozik Pavel az ellenséggel.

Behívta a fiát ebédelni. A fiú csak legyintett, nem volt kedve enni. Amikor késő este fölvillanyozva s vidáman hazajött, Olga megkérdezte:

— Na, jó volt embert ölni?

— Ahá — játszottunk csak.

— Ne merj énnekem többet gyilkosságot játszani!

— De hisz mind azt játsszák.

— Ide figyelj, Pavel, ne halljak többet erről a háborúsdiról — mondotta csendesen.

Pavel a következő napon persze tovább csinálta. Este az anyja megbüntette. Életében először verte el igazában: szíjjal. Pavel ordított. Marfa káromkodott, erőszakkal is megpróbálta Olga kezéből kivenni, Platon apó hol köpött s kiáltozott: „Ereszd el a fiúcskát" — hol meg nevetni kezdett: „A bányász, ha asszony is, medve."

Olga pedig dühösen kiáltozta:

— Az enyimekből egy se ment háborúba, elbántak velük otthon. Kettőt itt terítettek ki, Sztyopát száműzték. Nem engedem meg a fattyúnak, hogy gyilkosságot játsszék.

A gyár teljes huszonnégy órát dolgozott — egy műhely sem állt le ünnepnapra sem. A műhelyekben egyenruhás emberek jártak-keltek, ők vették át az acélt. A katonák arca titokzatos volt, a megrendeléseket intézték, rettenetes — nézetük szerint megfejthetetlen — titkokat őriztek; a vastömböket este rakták be s a szerelvények éjjel mentek ki a gyárból. De minthogy a mozdonyvezetők, fékezők, kalauzok, acélöntők, salakosok mind emberek voltak, akik egymást jól ismerték, egy munkában társak, így mind tudták, hogy lövedékacélt csinálnak, azt a szomszéd, újonnan beállított gyárba viszik s a hüvelyek onnan Moszkvába, Pétervárra mennek. A munkások meg gúnyolódtak az ostoba katonai parancsnokságon: a Donyec-medencei gyárban csak acélhüvelyt csináltak; a lövedékek készítése vagy ezer versztányira északra folyt; a kész lövedéket azután újra végighurcolták egész Oroszországon, a nyugati frontra.

Nappal a gyárak fölé füsttakaró borult; éjjel az ég vörös volt, galíciai tűzvészekre, katonák kicsorduló vérére emlékeztetett.

Amikor az embert valami nagy baj éri, egyre csak az utcára kívánkozik; s ha végigment az utcán, siet haza. De alig lép be a házába, egyszerre megint minden ellenszenvesnek, hidegnek, nyomasztónak tűnik...

Így Oroszországban is azután, hogy ez a népnek nem kellő háború elkapta őket, az emberek a frontélet első napjaitól kezdve haza igyekeztek. De a hátországban is gyötrelmes volt — szégyenletes, üres, a fronton mintha könnyebb lett volna.

6

A kiképző-osztagnál Szergej Kravcsenko összekerült néhány földijével, akik a juzovói gyárban dolgoztak. Priccs-szomszédja egy Pahar nevű munkás volt. Paharról Szergej érdekes történetet tudott meg. Vagy másfél évvel a háború előtt a gyárban leütötte Volovik mérnököt s a büntetéstől félve meglépett Juzovkából. Amikor mozgósították, elment Juzovkába, jelentkezett a katonai parancsnokságon, ugyanakkor a rendőrségen is be-

jelentette, hogy megjött. Volovik, amikor tudomást szerzett róla, maga ment el és járt közbe az érdekében. Pahart bevették katonának s a rendőrség nem újította fel az ügyét. Volovik megkérte Pahart, hogy az első ütközet után írjon neki. Ez a Pahar a kiképző-keretnél azonnal mint jóképességű katona tűnt ki. Szabatosan végzett minden puskagyakorlatot, vadállati komolysággal szúrta a szuronyt a bábuba, mesterien metszette a drótot, roham közben teli mellből, tökéletesen kiáltotta a „hurrá!"-t.

Az első napok izgalmai után különös volt a délnyugati országrész csöndes városkájában találnia magát. A kaszárnyák a „hegyhát" mögött voltak, így hívták a helybeliek a város külső negyedét, a mocsaras, lágy halmokkal szegett folyó partján. A város mellett a folyó szétterült, partjait nád nőtte be. A laktanyák egy dombon voltak, amely alig látszott ki a lomha földet három felől körülvevő nádas bozótból. Ezt a dombot „Kopaszhegy"-nek hívták. Ebben a háborús időben Szergej gyakran akadt ilyenféle csendes városkára s lomhán hajló dombocskákra, amelyeket „Kopaszhegy"-nek hívtak. Este oktatás után hallani lehetett a száraz nád zaját: majd fakként kopogott, majd fölharsant, majd alig hallhatóan mocorgott. Szokatlanul lágy, csendes vidék volt. A folyó, a földek, a meleg szél, a szürke ég, a finom, aprószemű eső, mind lágy volt és csöndes. A kisváros tetszett Szergejnek. A széles főtér közepén az ormótlan pravoszláv székesegyház állt, a főutca dísze az arányos, fehér katolikus templom volt, melyet magas jegenyékkel ültettek körül. Egy mellékutcában, a főtérhez közel, ott állt a gazdag héber zsinagóga.

A templomtól utca ment le a malomhoz. A malom előtt a puszta téren gabonászsákkal rakott paraszt-szekerek ácsorogtak. Az egész tér szinte be volt terítve szalmával. A szekereken parasztok eszegették lassan a kenyeret, kendős asszonyok szunnyadoztak. A hosszú várakozásba belefáradt csikók úgy feküdtek a poros tér közepén, mint fekete és barna gúnyájú, részeg parasztok, akiket levett lábukról a bor.

A városka két élesen elhatárolt részre oszlott: a zsidóra s lengyelre. A lengyelben az utcák elhagyottak voltak, a járda téglával kirakott és tisztára söprött; a kerítéseken át faágak hajoltak ki, a tócsákban sárga őszi levelek úsztak, amiket a szél hordott oda: mintha rézfoltok lettek volna a sötét földön. A zsidó városrész, mint a donyeci „Szobacsovkák", szürke, kisablakú házikókból állt, az utcán százával zajongott az ember; a gyerekek a kutyákra kiabáltak, az asszonyok a gyerekekre; a férfiak hosszú fekete kabátban, fekete sipkában ültek a padokon s civakodtak; hályogtól zavaros szemű öregasszonyok tapogatózva mentek a szeméthalmok között az ösvényen; soványnyakú tyúkok zsivány gyorsasággal futkostak élelmet keresve egyik helyről a másikra. Különös, bonyolult szag ült a zsidó városrész fölött. A szegénység lakott ezekben az óriási, rikító fodrász-, fűszeres-, szabó-, pék-, cipész-cégérekkel díszített, apró házikókban...

Szergejnek egész ott-tartózkodása alatt háromszor sikerült csak az utcákon sétálnia, a parancsnokság nem szívesen adott kimaradást.

A kaszárnyákban az élet folyt, ahogy folynia kellett. Szergej, mint a bör-

tönben, az apró fölöttesek végtelen hatalmát érezhette megint. Ulibejko őrvezető, stráffal a vállpántján, Matroszkin írnok, az altisztek — mindezek a nyomorúságos senki-emberek itt a kaszárnyában mindenhatóságukban órjásokká váltak. Hangulatuk, mosolyuk, nyájas szavuk kormányozta a katona életét. Az alacsonyabb parancsnokok gúnnyal viseltettek az önkéntesek iránt. A rövidlátó, ügyetlen Szomov, a legműveltebb ember, az acéltechnológia egyik legjobb szakértője, csak undort váltott ki belőlük. Menetelés közben megbotlott, a szóbeli foglalkozásnál belesült, a jobb válla körül fordult, masírozás közben nem tudta a kezét a kellő lendülettel lóbálni; „szakasz, bal váll előre" vezényszóra balra fordult, létszámnál, névsorolvasásnál elkésett. Ha „kettős rendekbe" vezényszóra a szakasz ritmikus mozdulattal két sorba szakadt s utána talpak magányos, aggodalmas csoszogása hallott, Ulibejko megkérdezte:

— Ej, ki aludt el ott? — s maga felelt meg rá: — Biztosan Szomov.

Odament Szomovhoz s türelmes hangon, mintha gyengeelméjűhöz beszélne, így szólt hozzá:

— Önkéntes, mit áll, mint egy nő a büfében? Emelje föl a fejét, hol van a sarka?

A kaszárnyában az emberi méltóságra, amelyet Szergej gyerekkorától tisztelt, úgy látszik, nem volt szükség. Ész, műveltség, a széles látókör, mind akadályozta csak az embereket, ahogy a sántaság zavar a járásban. Szergej észrevétlenül is alávetette magát ennek az életnek. Észrevette, hogy az írnok rokonszenve büszkévé teszi; hogy irigyli Szenkót, mert a lőgyakorlatnál jó eredményt ért el s akarata ellenére is nevetnie kell az ostoba Szomovon, aki menetközben nem tud egy egyszerű fordulatot megcsinálni.

Matroszkin jóindulattal volt Szergej iránt. A tisztek életéről is megtudott tőle egyet-mást. A tisztek, mintha égi lakók lettek volna, az oktatásnál csak ritkán jelentek meg, a városban laktak, hogy Szergejnek érthetetlen élvezetet szerzett, amikor megtudta, hogy Szolncev zászlóst részegsége miatt csapták ki a gimnáziumból, hogy Beszmertnij ezredes, a legfőbb parancsnok, gombázni jár a szomszédos ligetbe s hogy Averin főhadnagyot otthagyta a felesége. Az írnok mindezt a tisztiszolgáktól tudta, akikkel gyakran találkozott; minduntalan iratokat kellett a tiszteknek a városba kézbesítenie. Matroszkin megtudta, hogy Szergej politizálásért börtönben ült s noha a politika egyáltalán nem érdekelte, tisztelettel volt iránta. Szergej meg azon igyekezett, hogy a vidám, megkenhető, részeges írnokban ezt a titokzatos módon életre kelt tiszteletet ébren tartsa.

Esténként, amikor a priccsekre lefeküdtek, elkezdődött Szomovval a beszéd. A félénk Szomovból ezekben az órákban derék barát lett. akivel nagyszerűen el lehetett beszélgetni. Nappal Szergej még a közelébe sem ment; mint a többiek, ő is „hé, te"-nek hívta; este azonban Szomov Jurij Valentyinoviccsá alakult. A kievi professzorokról s tanársegédekről beszélgettek, a folyosók, előadótermek hangulatát idézték fel s tudományos könyvek érdeméről vitatkoztak. Az efféle beszédek közben el is felejtet-

ték, hogy itt-tartózkodásuk ebben a csendes kis városban annyi, mint egy forgács fönnakadása, amelyet a folyó a szakadék felé visz.

A katonák mind így éltek — unatkoztak, veszekedtek, mulatságos és trágár történeteket meséltek s nem törődtek a háborúval. S ha a kikerülhetetlen előérzet mégis a lelkére szállt, az ember szomorúan pillantott körül s vágy fogta el, hogy vissza se nézve elfusson a halálos útról.

Esténként a Dudlerről beszéltek legtöbbet. A boldogok, akik voltak a Dudlerben, a gyerekek vagy elmebetegek nyíltságával meséltek róla, a többiek meg hallgatták, hahotáztak és köpködtek.

— Tudja, Kravcsenko — mondta Szomov Szergejnek — én sehogy sem tudom megérteni, mi ez? Amikor én elszántam magam, hogy önként jelentkezem, úgy látszott, hogy mindenkit ugyanaz az érzés kapott el; elfeledkeztek a maguk érdekeiről, készek az életüket odaadni. Azt gondoltam, hogy az egész hadsereget ugyanaz a mámorító, hatalmas indulat járja át. Itt meg az isten tudja, mivel foglalkoznak; a tisztek, mint valami hangyákra, úgy néznek ránk...

Szergej mosolygott s hallgatott.

Idősebbnek, tapasztaltabbnak akart látszani, mint amilyen volt. S valóban a pihe, amely a lelkét födte, ebben az esztendőben csakugyan alaposan levedlett. Ez a gyönge lélek nem tudott ellenállni a nyers érintésnek. Továbbra is szerette a tudományt, epedett Oleszja után, bánatosan gondolt az anyjára, de a lelki fáradtság és közöny érzését is ismerte már; meg tudta magyarázni az emberek tetteit s az emberi gyengeség, lelki tisztátalanság látványa nem idézett föl benne olyan bánatot és iszonyt, mint serdülő korában. Most már nem kívánt mindent gyökeréig megérteni, sem az emberi élet igazolását megtalálni.

A halálfélelem, csodálatos mód, nem kínozta. „Megölnek s a dolog el van intézve" — gondolta. A háborúról is nyugodtan gondolkozott, nem igyekezett az értelmébe hatolni... „A hazaszeretet... — gondolta. — Valahol Velencében vagy Firenzében lehet szeretni az orosz őszt, a dűlőutakat, a nyirkos berkenyéket... Az egészet csak a száműzöttek gondolták ki..."

Egy őszi este az írnok elhívta Szergejt a Dudlerbe.

— Minek mennék? Mit láthatok ott? — mondta Szergej s körülnézett. Szomov a priccsén feküdt, a ceruzáját nyálazta s írt.

— De miért ne jönnél? — csodálkozott az írnok. — Megcsináltam a kimaradási engedélyt. Együtt megyünk és együtt jövünk haza.

— Pénzem sincs — mondta Szergej határozatlanul.

— Pénz... az a fél rubel — nevetett az írnok — kölcsönözhetem.

— Na jó, gyerünk! — mondta Szergej elfulladva és fölszökött s öltözködni kezdett.

Feszesre húzta a csizmáját, följebb rakta az övét, megigazította zubbonya ráncait, bedugta kabátujjába a kimaradási engedélyt, amit Matroszkin adott: két kézzel, szép pontosan feltette a kackiásan lecsapott szélű tányérsapkáját s jókedvűen hunyorított Szomovnak:

— Megyünk?

Az írnok elégedetten nézegette Szergejt, tetszett neki, hogy az igazságért szenvedő önkéntes társaságában menjen a Dudlerbe. Teli volt azzal a kicsinyes, perzselő hiúsággal, amely milliónyi embert kormányoz hatalmával — kofákat, mérnököket, tábornokokat, boltosokat, katonákat, írókat, tudósokat — ez a hiúság nem kérdi, nemes-e, okos-e, vagy jó-e, amit az ember csinál; csak az a fontos, hogy élete csöpp gyűszűjében viszonylagos fölénye mikroszkopikus jeleivel henceghessen az emberek előtt. Ez a viszonylagos dolog az egész életcélja. Matroszkin írnok például meg szerette volna mutatni Pruskevicsnek, a hadbiztosi raktár raktárnokának, hogy kár a helyőrségi parancsnok ordonáncának az ismeretségével kérkednie; ő, Matroszkin, tudja ám, hogy egy önkéntes barát sem rossz tromf.

Ott lépkedtek a sötét, csupa-sár utcán. A mozgás olyan erőfeszítést kívánt, hogy hallgatva mentek, minden erejüket arra vesztegették, hogy el ne essenek s a sötétben megtalálják a kanyargó ösvényt. „A Krisztusszerető hadsereg vonulása" — gondolta Szergej.

Végre hunyorgó csillagokhoz hasonló fényt pillantott meg a messzeségben. Ez volt a Dudler-ház.

A bejárónál egy vén, szélesvállú zsidó jött elébük. A fal hosszában lógó köpenyeket szegényes lámpácska világította meg; a sötétben akasztottak holttesteinek látszottak.

— Szobára? — kérdezte az öreg.

— Miért szobára? A közösbe — felelte vidáman az írnok.

A „közös"-ben egy sápadt, gömbölyű ember játszott a zongorán; a szobában sok nép, többnyire katonák. Ott ültek a fal mentén; dohányoztak, illedelmesen beszélgettek egymással, a szájukat elfödve köhögtek, s amikor köptek, csizmájukkal szép pontosan szétnyomkodták. A szoba közepén néhány pár táncolt: nők nőkkel. Mind kövér volt és csúnya — kisvárosi, unott arcú prostituáltak. S nehogy tévedésből élemedett háziasszonyoknak vagy boltosnéknak nézzék őket, az arcukra egy kerek pamacs pirosítót kentek. Mozdulataik ügyetlenek voltak, arcukon gőg és sértődöttség ült. Különösnek tűnt, hogy az írnok, nem törődve a nők szolid viselkedésével, megtapogatta őket, még illetlenségeket is mondott nekik. Mind elragadtatással pillantottak rá. Egy valódi, társasági ember könnyedsége volt a viselkedésében, amellett részeg sem volt.

A sarokban, a zongora mögött meredek, korlátos falépcső vezetett föl a második emeletre. Férfiak és nők mentek föl rajta; a lépcső recsegett a katonacsizmák súlya alatt. Lejövet néhányan nem a kijárat felé indultak, hanem leültek, elnevetgéltek s össze-összenéztek a barátaikkal.

— Kiválasztottad? — kérdezte hangosan az írnok.

Szergej megzavarodott: felkelt gyorsan a helyéről s az első, szemébe ötlő nő felé indult. Bár tudta, hogy nincs semmi tiszteletet érdemlő benne, hogy az embert a Dudler-ház törzsvendégének tartsák, mégsem akarta, hogy a látogatók észrevegyék rajta az újoncot...

Ezer apróság vésődött az emlékezetébe; a fekvőhelyek, amelyek, mint

a kórházban, úgy álltak egymás mellett a felső szobában; az ágyak közt a függönyök, a katonatakaró, a csizma és mahorka kaszárnyaszaga. Csak a nő arcára nem emlékezett vissza.

Lejött, leült a padra, várta az írnokot s nem érzett sem borzadást, sem lelkifurdalást, sem sírhatnékot — semmit abból, amit a könyvek szerint egy intelligens ifjúnak, aki nyilvánosházat látogat, éreznie kell.

A reggeli névsorolvasásnál nehéz fejjel, komoran, szemöldökét összevonva állt. Kis eső szemerkélt; az ötödik ember köpenyét nem lehetett már kivenni — a posztó szürke színe összefolyt az őszies, korareggeli sötétséggel. A katonák arca fehér, homályos foltnak látszott.

„Kilépni a sorból és elmenni" — gondolta Szergej, de valójában nem kívánkozott sehova.

7

Ezt a napot mind várták már, mégis hirtelen jött.

Néhányszor tartottak már efféle előzetes gyakorlatot: szabályos menetben az egész kiképző-osztag kivonult a kaszárnyakapun s a város felé menetelt. Az altisztek arca rejtélyes volt és gúnyos, a katonák találgatták, komoly-e a dolog, vagy csak gyakorlat. Most azonban mind elértették, rögtön, hogy a frontra hajtják őket. Látni lehetett azon, ahogy a teherkocsik a raktárakhoz álltak, ahogy a raktárnok a kiürült kaszárnyán végigment, s hirtelen tolvajmód körülnézve, a kályha fölé hajolt s állati fintort vágva, a vasrostélyt kitörte.

Az udvaron folyt a sorakozás s a számolás. Az altisztek igazgatták a sorokat, övüknél fogva rázták a katonákat, a nem elég katonás külsejűeket ráncbaszedték s csendes „kígyó-hangon" adták az utasításokat.

A tisztek az iroda-ajtóban gyülekeztek, beszélgettek; úgy nevettek, mintha nem is mindent-felmérő katonapillantások százai néznék őket. De a katonák látták, hogy szakadatlanul dohányoznak s folyton az útra tekingetnek.

A városból megjött Beszmertnij ezredes. A katonák ritkán látták: a kiképző osztag egész fennállása alatt egyszer volt csak a laktanyában; megnézte a fekvőhelyeket, egy helyen megállt, fölhajtotta a takarót, megnyomkodta öklével a szalmazsákot s tovább ment. Más alkalommal a harci gyakorlatoknál volt jelen; figyelmesen nézegette a menetelő katonákat, néhány szót mondott az adjutánsának; az odament az első század parancsnokához, Averin főhadnagyhoz s közölte vele, hogy Beszmertnij mit mondott. Averin a menetelő második szakaszra nézett.

— Mit csinálhatok vele? — mondta a segédtisztnek. — Beássam a földbe, vagy áttegyem a segédszolgálatosok közé? Az altisztek is csak gyötrődnek vele.

Mindnyájan elértették, hogy Szomov önként jelentkező önkéntesről volt szó.

Noha a katonák semmit sem tudtak Beszmertnijről, valamiért az volt a meggyőződésük, hogy az ezredparancsnok igazságos, megfontolt ember. Üdvözölte a tiszteket, elbeszélgetett velük, utána végiment a két sorban felsorakozó katonák előtt, figyelmesen belenézett az arcukba. A katonák mozdulatlanul álltak („vigyázz"-t vezényeltek), élettel, gondolattal, izgalommal teli szemük mohón tekintett az ezredes arcába.

Az ezredes, hosszú tiszti köpenyében, könnyű járással haladt el előttük. Arca sovány és szigorú volt. Hirtelen megállt a sorok előtt.

— Jó napot, testvérek! — mondta lassú hangon.

A katonák fülsiketítő hangon és kurtán válaszoltak.

„Ez az ember ment csakugyan az erdőbe gombázni? Nem hazudott az írnok?"

— Testvérek — mondta az ezredes — eljött az ideje, hogy a cárnak és hazának szolgálhattok. Lehetséges, hogy hamarosan az ellenség tüzében lesztek. Engedelmeskedjetek feletteseiteknek, mint szülőapátoknak; a parancsokat teljesítsétek pontosan, lelkiismeretesen; már csak azért is, mert csaknem teljesen ettől függ ügyünk sikere s az életetek.

„És kész. Ez minden" — gondolta Szergej. Az oszlop nemsokára a városba vivő úton húzódott szét.

Nyirkos, hűvös idő volt, a nappal fénye szétfolyt a ködtel teli levegőben. Némán mentek. Szergej az első szakasz második rajában volt jobbszélső. Mellette Pahar lépdelt. Vovk, egy vállas, piros ukrán paraszt volt a sorban a harmadik. Odébb a hosszúlábú Szenko ment, az iskola legjobb lövésze. Mellette a szép Markovics önkéntes lépdelt, aki, úgy mondta Szergejnek, azért állt be a hadseregbe, hogy a halálra rátaláljon. Utolsónak a komoly és szótlan zsidó jött, Kapilevics, nagy fülét sötét pihe nőtte be.

Háta mögül a második sorban jövő Sevcsuk lélegzetét hallotta, maga előtt Gilgyejevnek, a vasgyúró tatárnak, az első szakasz egyik katonájának a tarkóját látta. Ulibejko unszolóan mondta: „Bal".

„Jó fiú ez a mi Ulibejkónk" — gondolta Szergej. Egy dűlőúton mentek, a várost elkerülve, amely a vasútállomásra vitt. Az állomásig tizenhat versztát kellett menniük.

— Ha most otthon lehetnénk a kaszárnyában — mondta Szergej háta mögött Sevcsuk ábrándozva — ott meleg is van, meg ebédet is adnának.

— Mit, neked a kaszárnya otthon lett már? — kérdezte Pahar.

— Mért, neked tán nem kéne egy kis falnivaló? — kérdezte gúnyosan Sevcsuk.

— Falnivaló, falnivaló — mondta Pahar. — A bolond paraszt csak ezt tudja!

— Csend legyen! — mondta intőn, de nem dühösen Ulibejko.

— Ulibejko — kiáltott oda Averin — nótát!

— Bal! — kiáltotta fennhangon Ulibejko. — Bal, Markovics, rajta, egy, kettő, három! Bal!

Markovics, mint a katonakarok rázendítői mind, igen magasan, hihetetlen magasan kezdte, de azzal az oda-se-neki hanghordozással, amelyik azt

mondja, az orosz katonának minden fáradság semmi; ő énekel és táncol s megbír az ördöggel is. Markovics ebben a rázendítésben különben arra számított, hogy följutva arra a magasra, amin a legkétségbeesettebb kakasok is ritkán szoktak lenni, bevárja a kar hatalmas támogatását, különben pórul jár.

Hej, szlávok, szabadon száll még az énekünk!

A kar belevágott, s az izgalom szele fújt át a katonák lelkén.

Él a szláv lélek, az ősökéhez hű —
És élni fog örökké!

Fújta Kapilevics, fújta Gilgyejev, fújta Kravcsenko, fújta Pahar, fújta Szenko — fújták mindnyájan. Kihúzták a mellüket, úgy mentek, nem gondoltak semmire, törhetetlen erejük érzetében, megrészegedve az érzéstől, amely a kaszárnyai katonaszomorúság után hirtelen rájuk jött. S valóban, nem csodálatos-e, hogy ezek a szájkosaras emberek, akik a parancsnokság engedélye nélkül még a torkukat köszörülni, vagy rossz lábbal lépni is féltek, most megrészegedtek a hirtelen rájuk tört hatalmas érzéstől, hogy fenyegető, felfegyverzett tömeggé lettek. Ez mindig így szokott lenni, amikor egyetlen egésznek érezték magukat — akár a közös mozgás ritmusa fűzte őket össze, akár egy kevély ének dallama.

Sötétedésig mentek, éhesen, sajgó lábbal, szaggatással a hátukban, vállukban. Amikor a távolban az állomás fényei feltűntek s a gőzösök sípját meghallották, mintha száraz, hideg szél futott volna végig a sorokon. Újra fölharsant a vezényszó. Az altisztek a katonákra pillantva, haragosan, szaggatottan kiáltották:

— Lépésben! Igazodj! Lé-pésben!

Az oszlop megint szép rendben ment, de most már nem a közösség, az ének kapcsolta össze, hanem a katonai vezényszó ereje.

A katonák sorokban, rendben álltak, nehezen lihegve, puskájukat igazgatva, a nyakukat dörgölő durva köpeny- és kabátgallért húzkodták el, a mahorkás-zacskót tapogatták a zsebükben, türelmetlenül s izgatottan pillantgattak a tisztekre, mikor adják már ki a vezényszót:

— Pihenj! Oszolj. Rá lehet gyújtani!

Végre is kimondták... Ezekben a szavakban, hogy „Rá lehet gyújtani!", kimondhatatlan gyönyörűség volt. A fölöttesek nyers, kényszeredett hangon mondták ki, közönyös arccal, a katonák azonban tudták, hogy ez a hanghordozás hamis, alatta egy furfangos, soha ki nem mondott érzés lappang. „Bár ilyen és ilyen század, ilyen és ilyen gyalogezred, így és így beöltöztetett, állami puskával ellátott sorkatonáinak számítotok, én azért tudom ám, miféle gyerekek vagytok."

A váróterem ajtajában csakhamar egy tiszt jelent meg. A katonák sietve fölszították még cigarettáik ragyogóan égő tüzét s az utolsó sűrű szippan-

tásokat kieresztve, befejezték a dohányzást. Elhangzott a szomorú „Vi-igyázz!"

Néhány pillanat múlva a szakaszparancsnokok a legkülönfélébb — nyújtott és szaggatott — hangon ismételgették:

— Első szakasz, lépésben indulj! Balra kanyarodj!

A menetoszlop megfordult, vissza a szántóföldekre s a város felé tartott. Ahogy az ívlámpa mellett elhaladtak, látni lehetett a katonák feje fölé emelkedő párát.

— Ez igen! — mondta Pahar nyújtottan, valami dühös elragadtatásfélével.

Kinn aludtak a földön, a szabad ég alatt s minthogy egész éjjel esett s reggel a ködben és szélben sehol sem lehetett megszárítkozni, sokan köhögtek, krákogtak, oldalszúrásra, mellfájásra panaszkodtak.

Nappal bevagonírozták őket a fűthető teherkocsikba. A szerelvény estig az állomáson állt. Minthogy az indítást várták, ebédet nem főztek, úgyhogy már senki nem félt a háborútól és fronttól, mind a káposztalevesre gondolt csak s morogva várta az indulást. A szerelvény sötétedéskor indult el. Néhányan elaludtak. Köhögtek, forgolódtak, csizmáikkal vesződtek a padlón; néhányan nem bízva az elalvásban, rágyújtottak; a vagon különböző pontjain cigarettaparázs piroslott. Mind hallgattak. S most már mindig így volt. Nappal az emberek egy tucat apró kellemetlenséggel ütötték el az időt: a sületlen kenyér, a konyha késése, a szétszóródott mahorka, amely a cukorba hullt; éjszaka azonban a kis kellemetlenségek nem tudták megóvni őket a súlyos gondoktól.

Az állomásokon a vasúti hivatalnokok, a csendőrök, a büfések, mind hozzászoktak már a végtelen, éjjel-nappal menő teherkocsikhoz. A háború egyhangúsága nyomasztónak tetszett már s büfétulajdonosoknak, a teázó, sörözö tisztekre nézve az jutott eszükbe, hogy nemrégen még a varsói gyorsvonat befutásakor hölgyek és szakállas civil urak fogyasztották a pálmák alatt a kávét és süteményt.

A szárnai csomópontnál a vonat sokáig állt; mind találgatták; melyik irányba mennek tovább, Lucknak, vagy Rovnónak. A vonat a negyedik vágányon állt, mozdony nélkül. Az ebédet délelőtt tizenegykor kiosztották, utána egész nap futkostak a nedves peronon forró vízért. Nem akaródzott a vagonba bemászni: a katonák a tilalom ellenére a harmadik osztályú váróteremben ténferegtek, óvatosan lépkedve a nedves, homoktól csikorgó, sárga padlóköveken. Néhányan kimentek az állomás előtti térre s a bérkocsisok hajlott, foltos hátát, az apró házikókat bámulták, odamentek a bolthoz, nem vettek semmit, az árut nézegették csak, hallgattak. Látszott, hogy a frontra menő vonatokról nap mint nap ténferegtek a boltnál katonák, aki nem vettek semmit sem, mert a zsidó boltos nem is hederített már rájuk, nem is követte a zavart katonapillantásokat, amint az árusítópolcokat nézegették. Bejön a katona, megnéz mindent, álldogál kicsit, köhög és kimegy; a gazda meg sem szakítja vevőjével a társalgást, legföllebb megértően és szomorúan utánahunyorít.

Szergej a peronon járkált Markoviccsal. Markovics szerette a hosszú, őszinte beszélgetéseket; már a kaszárnyában rengeteg történetet mondott el Szergejnek az életéből; gyerekkorában, mint nyolcéves fiú hogyan akarta megölni apját, a nyugalmazott főhadnagyot, aki a bátyja helyett tévedésből őt páholta el; hogy az ártatlanságát kilencéves korában vesztette el; tizenkétéves korában meg már valódi szerelmi viszonya volt a háztulajdonosnővel, egy harminc esztendős özveggyel; hogy tizenhétéves korában vallásos rajongásba esett, kolostorba lépett. Szergej kacagott, amikor a zárda priorjáról meg annak a cellaszolgájáról mesélt. Reggelenként egy szép ukrán asszony hozta a priornak a tejet; a prior fölsóhajtott, „gyermekem, menj ki" — mondta a szolgájának. A kolostorban imadallamokra egy csomó trágár nótát is megtanult s fordítva, dévaj tánc- és cigány-motívumokra a legszentebb és legmeghatóbb imádságokat énekelte. Elmondta Szergejnek, hogy amikor a kolostorból kilépett, maceszt sütött egy zsitomiri pászkasütődében, aztán meg kuplékat énekelt egy proszkurovi nyári kertben. Tizenkilencéves volt és nem hitt már sem istenben, sem a női hűségben, sem a boldogságban. A háborúba önként jelentkezett, hogy örök nyugalmát megtalálja, mert amint mondta, az élet céltalan sürgés-forgásával csak terhére van. A menetelésben fáradhatatlan volt, hangja erős és szép. Komor lelkiállapota általában nem zavarta benne, hogy anekdoták és szerelmi históriák inyence legyen. Az iváshoz nem értett, bár azzal dicsekedett, hogy egy veder pálinkát ki tud inni. A laktanyában vagy kétszer berúgott és zokogott; biztatta Szergejt, hogy sírig tartó barátja legyen s követelte, hogy az arany cigarettatárcáját ajándékba elfogadja. Nem nagyon kedvelték őt s Szergejnek jólesett, hogy dicsekvőnek, önzőnek és szószátyárnak tarthatta, amellett olyan embernek, akinek magához való esze is van. De gyakran a laktanyában, frontramenet a teherkocsiban, Markovics egyszerre merész és okos gondolatokat kezdett hangoztatni, vagy az utolsó cigarettáját is odaadta és gondtalan mondta:

— Az ördögbe is, megleszek nélküle!

Ott mentek a peronon. Szembe velük, könyökét óvatosan szétterpesztve Szenko jött; egy csajka gőzölgő vizet hozott.

— Hé, Szenko — mondta Markovics — hagyj egy csészével nekem is.

— Hozz magad — felelte Szenko — van lábad meg kezed.

— Fúj, zsugori! — mondta Markovics elnyújtottan. — Ha láb nélkül feküdnék, azt hiszem, te akkor sem adnál egy kortyot sem.

Szenko nem felelt, tovább ment.

— Ezt gyűlölöm én — mondta Markovics mély meggyőződéssel — fél garasért a szülőanyjáról is lehúzná a bőrt... De ami főként elkeserít: vak szinte, a szeme zavaros, piciny, de legalább ötször olyan jól lő, mint én.

— Igen, elképesztően jól lő — hagyta helyben Szergej, s ahogy Szenko meghajlott hátára visszanézett, azt gondolta: jónéhány osztrák vagy magyar életének vet majd véget ez a hosszúkarú katona.

Nyugatról távoli vonatfütty hallatszott, a fák fölött szürke füst mozgott sebesen.

— Csak nem gyorsvonat? — kérdezte Markovics megállva.

— Nem. Honnét jönne a frontról személyvonat? — vetette ellen Szergej.

A vonat csakhamar a peron elé ért s a harmadik vágányon állt meg. A vagonok egy pillanatra mintha tűnődtek volna, ne gördüljenek-e tovább, a kocsik falára nagy vöröskeresztek voltak festve, a széles ablakokon függönyök. A peront közönség töltötte meg: gimnazisták kabátujjukon a vöröskereszt karszalagával, asszonyok ajándékcsomagokkal. Furcsa volt elgondolni, hogy ezek a vagonok „onnan" jöttek, hogy az üvegen a csöppek abból az esőből valók, amely „ott" esett már.

Hamarosan hordani kezdték a sebesülteket. Mintha hideg légvonat járta volna át a katonák tömegét, amikor a sebesültek arcát megpillantották. Egyesek közülük mohón szívták a hűvös őszi levegőt, a legtöbbjük azonban félig lehúnyt szemmel feküdt s egyhangúan nyögött, minden arcjáték nélkül, mintha ez a nyögés épp olyan megszokott dolog lenne, mint a lélegzés. A szanitécek hozták a hordágyakat s az állomás olajtól ragyogó földjére rakták. Ott a vöröskereszt-karszalagos gimnazisták vették föl a hordágyakat. A sebesültek feje akarat nélkül himbálózott. Szemükben nem volt felháborodás, ingerültség a hozzánemértő beteghordozók ellen, sem érdeklődés, hogy hová viszik s ki viszi őket.

Este nyolckor a szerelvény elindult a frontra, a katonák köpenyükbe burkolózva hallgattak. A vonat gyorsan haladt, a megállók pillanatnyiaknak látszottak. Az állomásokon nem lehetett harmonika-szót és zajos hangokat hallani — a vonatban csend volt.

Éjszaka egy kis állomáson a csizmájukkal neszezve, emberek haladtak el a kocsik mellett, biztosan vasutasok. Egyikük megkérdezte:

— Te hova mégy most?

A másik közönyösen ásított, úgy felelte:

— Hova mennék? Ki van a napom, haza, aludni.

A lépések csendesebbek lettek, aztán egészen elhallgattak. Furcsa hangok hallatszottak, igen csöndesek. Az egyik katona sírt. Reggelre minden arc lesoványodottnak látszott, a tatár Gilgyejev arcán a szeplők világosan előtűntek.

Markovics megkérdezte Szergejt:

— Reggel felé, amikor egy megállón álltunk, hallottad a tüzérségi belövéseket?

Szergej még az úton megtudta Matroszkin írnoktól, hogy az első zászóaljjal a kurszki ezredet töltik fel, amely a szeptemberi győzelmes harcokban sokat vesztett s hogy az ezred parancsnoka Beszmertnij lesz, a kurszkiak ezredese helyett, akinek a lábát egy lövedék leszakította.

Az ember csodálatos gyorsan összebékül az új életviszonyokkal, ami tegnap nehéznek látszott, mára megszokott lesz s még nehezebb föltételek

közé csúszva, egész őszintén álmodozik a visszatéréséről annak, ami néhány nappal előbb elviselhetetlennek látszott.

Nemrég kibírhatatlannak tűnt a kaszárnya, de a hideg teherkocsiban Szergejnek és társainak hányszor jutott eszükbe a laktanyabeli kemence melege, a szalmazsákok zizegése a katonaágyakon, a kicsiny lámpa az asztalon. S milyen kívánatosnak tetszett a széltől és esőtől védett teherkocsi a nyirkos erdőbeli éjszaka után! De erre az erdőre, a felső nedves réteg alatt a félig elrothadt poros levelekre is irigységgel gondoltak vissza a lövészárokban, amelyet egynyolcadáig a katonacsizmáktól dagasztott sáros, zavaros kása töltött ki. Úgy látszott, hogy ezeknél a novemberi napoknál, amelyeket az alacsony felhők alatt nehéz, átázott köpenyekben s fölpuffadt csizmákban a lövészárokban töltöttek, semmi sem lehetett már undorítóbb. Az ember maga s ami vele van: kenyér, dohány, a dohányzó ujjai közt szétfolyó papír, minden nedves, hideg és sáros lett. De miután négy órát feküdt egy apró dombon az osztrákok tüzében, Szergej egy éjszaka visszamászott a lövészárokba s talán sohasem volt olyan erős benne az otthonosság, kényelem és veszélytelenség érzése, mint abban a percben, amikor hassal a nedves árok fenekére kúszott és rágyújtott.

A fronton van valami igen fontos, ami lehetővé teszi az embereknek, hogy az élet nehézségeit elviselje: a lövészárok-barátság. Sokan, akik életükben még sohasem voltak jóérzéssel egyetlen ember iránt, a lövészárokban megismerik a bajtársiasságot, ezt a magasztos érzést, amelyet csak a közös munka emberei érhetnek el. Itt, a halállal szemben, a súlyos balsorsban mutatkozik meg a barátság, ember és ember bizalmas közösségének fenséges ereje. A fronton keletkező barátság erős, tartósabb a gyermekkori kapcsolatoknál is. És milyen különös, hogy sok szív a háború óráiban nyílt meg első ízben a barátságra.

Minden ember életében van néhány nap, néha három, néha öt, amely örökre emlékezetében marad. Ez a néhány nap szinte magába issza az egész élet örömét, bánatát. A gyári munkásnak az első munkanap... az első szerelmi találka napja... Az útjuk végére érő, teherkocsiból kilépő katonák így vitték el emlékezetükben a harctér földjén töltött első napjukat.

8

Három óra volt délután. A szél fújt, az égen felhők futottak a front irányában. A szél, az őszi levegő, lábuk alatt a föld: mind szokatlannak tűnt fel, a bajtársak arcában, a tisztek hangjában, még a nap fényében is volt valami új vonás. Körültekingettek, hallgatóztak, szemeikkel keresték a háborút. Egy sebesültszállító vonat mozdony nélkül állt a mellékvágányon. Néhány katona, a kabátujján karszalag, öreg talpfákon üldögélt s a beérkezett katonavonatot nézegette. Közönyös arcuk azt mondta: „Jól van, hamarosan titeket is viszünk."

Minden kihalt volt; az utas nélküli peron, a sík mező, a puha föld, a megázott vágányok, amelyeken, látnivaló, rég nem ment már vonat; néhány kivert ablakú házikó, a fák puszta ágai. Paraszt, vasúti munkás, kosaras asszony, gyermek nem volt látható; nem volt kutya, nem sétálgattak tyúkok. A katonáknak és tiszteknek úgy rémlett, hogy a parasztok elmentek a földről, a varjúk és csókák elrepültek a fákról, hogy helyet csináljanak a háborúnak. Ezen a földön egyedül a háborúnak volt szabad folynia, s az újonnan érkezők föld és ég hatalmas, néma körét nézegetve azt kérdezték magukban: hol van „ő".

Kirakták a mozgókonyhát, leeresztették a rögtönzött deszkapallón a patkójukkal dübörgő lovakat; azok is körülnéztek, csodálkoztak a térségen, ürességen.

Egy tölgyerdőben aludtak. Estefelé a szél elcsöndesült. Megengedték, hogy máglyát gyújtsanak. A tűz füstölögve égett, szelíd, bágyadt lánggal. Mind azon voltak, hogy minél közelebb kerüljenek a tűzhöz, a kezüket nyújtogatták, azzal akadályozták, hogy a hideg, nehéz füst elszálljon. Szergej megszimatolta a tenyerét, füstszaga volt. A máglya, a hideg. mindez gyerekkorára emlékeztette, a nyaralóra. A kertben este krumplit próbáltak sütni; utána megéhezve és átfázva szaladtak haza vacsorázni. Alig gondolt Szergej erre, Markovics megszólalt:

— Kamenyec-Podolszkban, gyerekkoromban, kijártunk az erdőre, ott mindig máglyát gyújtottunk.

Pahar, aki mellette állt, fölvetette a fejét:

— Mit mondtál, mi? — kérdezte halkan.

Markovics hallgatott.

Pahar tovább nézte a lángot.

— Amikor még gyerekek voltunk — mondta eltűnődve — tarantellát mentünk fogni a pusztába, ott is máglyát gyújtottunk.

Szergej körülnézett. Az esti homályban mindenfelé tűzfoltok sárgálltak: sötét árnyékok mozogtak, mocorogtak. Nem lehetett kivenni, fatörzsek sötétlenek-e ott, vagy katonák állnak; a máglyafénytől aláhúzott homályban minden összefolyt. Hány száz embernek jutott eszébe a gyerekkor, a máglyák, a front földjén, ebben az erdőben. Szergej nem csodálkozott már rajta, ha egy rátörő különös gondolatról, bonyolult érzésről gyakran az derült ki egyszer csak, hogy az egész szakasszal közös. Kezdetben ez elkeserítette. Azt hitte, hogy a zsenialitás vonásai vannak meg benne s mindig — minden nap, különös gondolatokat és lelki tulajdonságokat keresett magában.

Amikor éppen kezdtek lefeküdni, parancsot kaptak, hogy oltsák el a tűzrakásokat. A fronton az efféle parancsot nem szívesen teljesítették, a tiszti rossz természet jelének tekintették. Most azonban a katonák nagy sietséggel vonszolták a füstölgő ágakat s erejüket nem kímélve, nagy buzgalommal taposták a földbe a parazsat. A sötétben suttogva beszéltek: ha valaki fennhangon köhentett, körülnéztek s összerezzentek. S emberek tucatjai első ízben kezdték egyszer csak kimondani a titokzatos szót: „ők".

„Ők messziről is meglátnak, nem számít, hogy erdő..." „ők a füstről is megérzik..." „itt vannak ők, nem messze; a szanitécek az állomáson azt mondták: tizenöt versztára az erdő mögött ott lesz a Szan-folyó, ők ott állnak...", „a Szan-folyó mögött pedig ők... de tíz versztát menni annyi nekik, mint köpni egyet... ide se kell jönniük: meglátják a tüzet s a messzehordó ágyúkkal rákezdenek..."

Később nevetniük kellett, ha eszükbe jutott, hogy sok versztányira az ellenségtől, a veszélytelen erdőben, suttogva beszéltek, féltek rágyújtani s hallgatóztak, mintha járőrben lettek volna.

Hajnal előtt föltámadt a szél, megrecsegtek az ágak, eső is próbálkozott, előbb félénken, aztán nekilódulva zajongott a barna leveleken, a nedvességtől megsötétedő katonaköpenyen, az eloltott farakások nedves hamuján. A fölébredt katonák ajka szürke volt: a nyirkos időtől megsápadt kezek reszkettek, nehezen birkóztak meg a feszes bőrövekkel.

A katonákat meglepte az utak szélessége. A dűlőutak, mint a kiöntött folyó, húsz-harminc ölnyire dagadtak, elnyelték a gyümölcsösöket, zöldségkerteket, a szántóföld egy részét. Itt hömpölygött a front felé a nagy galiciai csatában résztvevő hadsereg, csizmamilliók nyomása szélesítette ki az utakat.

Egy lakóitól elhagyott faluba értek. Ebben a faluban volt az ezredtörzs elhelyezve. Egy kőház ablaka mögött ismeretlen tisztek villantak föl.

Amikor az első század bement a faluba, az ezredtörzsnél álló, gyűrött-sapkás katona odakiáltott egy másiknak:

— Hé, hallod-e, meghozták a kiegészítést.

Kiadták a parancsot a pihenésre. A tisztek leverték csizmájukról a sarat s bementek a törzs épületébe. A gyors meneteléstől a katonák feje fölött párafelhő állt. Néhány sáros csizmájú s köpenyű katona odament az újonnan jöttekhez. Gúnyos és fölényes arccal nézegették őket. Az egyik Szergejhez lépett:

— Hé, önkéntes, melyik évjárat? — kérdezte.

— Kilencvennégyes.

— Kormányzóság?

— Jekatyerinoszlavli, juzovói járás.

— Úgy. Füstölnivaló van?

— Tessék — mondta Szergej, örülve, hogy egy frontkatonát meg szabad kínálnia.

Mialatt a frontharcos óriási cigarettát csavart, amelybe egy fél dohányzacskót beleszórt, Szergej egy egész csomó dolgot akart megkérdezni: messze vannak-e az állások, sok katona esett-e el az utolsó napokban; dolgozik-e ezen a frontszakaszon a nehéztüzérség; gyakran mennek-e rohamra; mindenekelőtt pedig megtudni, megérteni, milyen ez az egész itt, milyenek „ők" s hogy élnek mindezek közepette az emberek. De félt kérdezősködni, minden kérdésben ijedelem lapított. Gilgyejev, aki mellette állt, gyufát gyújtott s odanyújtotta a frontharcosnak.

— Szörnyű itt, mi? — kérdezte angyali egyszerűséggel mosolyogva.

Beszmertnij ezredes a törzsnél találkozott a tisztjeivel.

— Ismerkedjenek össze, uraim — mondta, miközben Averint és Szolncevet egy kisszemű és szélesvállú tisztnek bemutatta. — Az első zászlóalj parancsnoka, Iszajev alezredes.

Szolncev összecsapta a sarkait.

— Hagyják, urak — mondta Iszajev — itt ez nem szokás. A kereszt és atyai nevem Borisz Ivanovics!

Üdvözölte a tiszteket, a szemükbe nézett s Beszmertnijhez fordulva rögtön beszélni kezdett. Mindenen látszott, hogy igazi tiszt, katonaember, nyugodt, vidám, gyakorlatias. Valami fontos kérdésben szemmelláthatólag nem értett egyet Beszmertnijjel. Averin rögtön észrevette az ezredparancsnok elégedetlen, unatkozó arcán. Beszmertnij kelletlenül hallgatta s hogy időt ne veszítsen, az előtte levő utasításba pillantott közben.

Iszajev hangja rekedtes volt és mély, de néha áthatóvá, öregasszonyossá vált.

Beszmertnij végül is fölvetette szemét a papírról, unatkozó pillantással nézett Iszajevre.

— Borisz Ivanovics — mondta — a gépfegyverosztag kérdésével majd holnap reggel foglalkozunk; most azonban, mielőtt a brigádparancsnokságra mennék, végeznem kell ezzel itt, s ez estig is eltart.

— Ezt az éjszakát már ott töltik — mondta Beszmertnij a tisztjeihez fordulva s elmosolyodott, mintha azt mondaná: „Semmit sem tehetünk, fiatalemberek, én boldog volnék, hisz ismerőseim, de a szolgálat az ilyen."

— Borisz Ivanovics — mondta Iszajevnek — ön majd bevezeti őket a dolgok rendjébe.

Iszajev egy asztalhoz vezette a tiszteket, amelyen ott volt a térkép.

— Nos, uraim — szólalt meg — mi nem papíron harcolunk; oda kéne menni, megtapogatni, felmászni, hason csúszni, a katonákat kikérdezni, aztán nézzen az ember a térképre.

Odabökött az ujjával s haragosan mondta:

— Nos, tehát, itt a mi első zászlóaljunk... Ezt már nem kell nézni, ez nem a mienk.

— Osztrákok? — kérdezte Szolncev élénken.

— Nem, a kétszáztizenegyes brigád csapatai vannak ott, egyszóval nem miránk tartozik. Az osztrákok pedig — itt, a folyónak ezen a partján.

Averin közönyös arccal hallgatta Iszajevet, a képével mutatta: „Terep ide, terep oda, nem ez a döntő... ha kell, akármilyen terepen is golyó elé állunk."

Nyilván Iszajevet is untatta a magyarázat s félhangon, ujját a térképen mozgatva, mesélni kezdett.

— Itt sebesült meg, ezen a helyen Ignatyij Andrejevics, az ezredparancsnokunk. Látják itt ezeket a fákat? Itt nagyon pompásan van kifestve, de ott csak nyomorúságos bokrok vannak. Ahogy az első vonalból kijött, gránátszilánk... Itt meg Lizsin kapitányt találta el azon nyomban a fején egy srapnelgolyó. Nagy sakkozó volt, magával azzal a Csigorinnal is...

Ezt ő maga meselte, lehet, nem is igaz. Önök közül senki sem sakkozik?

— Én szeretek — mondta Averin.

Sajnálom, hogy nem várta be, közülünk senki sem játszik; dámajátékot még csak valahogy... Egy önkéntest hajtott fel magának; amikor az önkéntes elesett, egész elbúsult rajta. A kártyát nem szerette.

Averin Beszmertnijre nézett s megkérdezte:

— Az a bizonyos dolog akad itt? Amit mércébe szoktak tölteni?

— Akad, de nagyon silány — felelte Iszajev. — Nekem egyremegy, nem iszom, a vesém nem engedi.

— Vesék a fronton! — mondta Averin.

— Mi ez? — kérdezte Szolncev hallgatózva.

— Ezek a mi háromhüvelyeseink, itt vannak ni — felelte Iszajev s a térképre mutatott.

Beszmertnij, szemén aranykeretes szemüveg, kényelmesen lapozgatta az iratokat. Néhány lépésre tőle ott állt, kihúzva magát, az írnok. Beszmertnij arca tűnődő volt és nyugodt.

Időről időre kérdéseket tett fel, s az írnok, aki figyelemből nem az ezredparancsnok irányában vette a lélegzetet, rekedtes hangon felelt, a papírba kancsítva.

Amikor az ablaküveg az ágyúlövéstől megremegett, Beszmertnij lassan fölemelte szemét a papírból s elégedetlen arccal hallgatózott, mint aki nem érti, miért zavarják meg.

— Az első századot most megétkezteti — mondta Beszmertnij halkan — aztán vonuljanak csak ki.

— Nem jobb megvárni a sötétséget? — kérdezte Iszajev. — Az osztrákok rögtön észreveszik s be vannak lőve már. Föltétlenül lesznek veszteségek, esetleg nagyok is.

Beszmertnij egy pillanatig habozott. A tisztek látták, hogy kényelmetlen az intézkedést megváltoztatnia.

— A veszteségek elkerülhetetlenek — mondotta tagoltan — s a katonáknak úgyis át kell esniük a tűzkeresztségen. Egy órával előbb vagy később, egyremegy. Három órakor vonuljanak csak ki, kérem.

Iszajev sapkája széléhez emelte az ujjait:

— Szolgálatjára, ezredes úr — felelte. Ahogy az udvarra kiértek, azt mondta Averinnek: — Bocsásson meg, főhadnagy, a parancsnokunkat kevéssé ismerem, még csak hatodnapja, hogy nálunk van, de valahogy nemigen értem...

Averin elnevette magát. Iszajev körülnézett.

— Bizonyisten, nem értem — mondta hevesen — a front meg a háború nem tréfadolog. S az állásainkat meg sem nézte egész idő alatt, semmit sem ismer igazán; katonát nem látott, senkivel nem beszélt. A papír, a papír, a papír. Valóságos gazdasági-hivatali ellenőrzés: egyenleg, készlet, elszámolás, egybevet, számításokat végez. A törzs elmerül a papírhalomban, az egész irattárat fölforgatták. De az, hogy az első zászlóaljban a géppuskások mind elestek, őneki közömbös. — Hirtelen megállt, s azt mondta: —

Látja, főhadnagy, én egyenes ember vagyok. Lehet, nem úgy ért, ahogy kell. De a maga külseje megnyerő... és egyébként is...

Averin elmosolyodott:

— Borisz Ivanovics, becsületszavamra minden köztünk marad. Sosem volt dolga harcoló egységekkel, irodákban működött, egy katonai körzet törzsénél volt, aztán tanintézethez került, egy időben egy hadapródiskola igazgatójának volt a helyettese, ott is a gazdasági részt vezette, nem a harcászatit.

— Látszik, meglátszik — mondta Iszajev.

Averin Iszajev gondterhelt arcára nézett és suttogva mondta, a bizalmasság hirtelen rohamában:

— Borisz Ivanovics, nem tanácsolom, hogy Szolncev zászlóssal fölöttesekről beszéljen; nálunk a hadosztálynál ismerik már s látom, hogy ön milyen közvetlen.

— Köszönöm, köszönöm! Jól van... — mondta Iszajev zavartan. — Miről is beszélnék vele?

— Igen, értem. Csak úgy általánosságban mondom.

Délután három felé tovább vonultak.

Averin mellett Iszajev ment, az új zászlóaljparancsnok; a századhoz két altisztet vezényeltek ki, akiknek „japán" szentgyörgy-keresztjük volt, az 1904—5-ös háborúból. Amikor az első sorok a faluból kiértek s a völgyecskét elhagyták, gyorsabb tempót vezényeltek.

— Hosszabbat lépj, hosszabbat — kiáltották az őrvezetők fölélénkülve.

A nagy, tágas szántó szép kényelmesen, símán ereszkedett a kanyargó folyó felé. Jobbra burgonyaföldek terültek el, balra egy búzapászta... A megdőlt búza csak néhol fehérlett még; a földbetaposott, szétnyomott és összekuszált kalászok többnyire rohadtak már, elvesztették száruk fehérségét. A krumpliföld teli volt mély kerékvágásokkal; nagy darab krumplik látszottak ki a fölforgatott földből. Odébb egy legázolt, tompavörös hajdinaföld terült el. Az oszladozó felhőn homályosan pillantott át a nap, egy pillanatra megvilágította a nedves hajdinát s a könnyű ködöt fölötte; mintha a vérrel öntözött szántóföld gőzölgött volna. Hangok moraja futott végig a sorokon; parasztok százai pillantották meg a kiásatlan krumplit, a rothadó búzát, a levert hajdinát. Így képzelték el a halált, így látták meg a csatamezőt. A szántóföld közepén egy összetört, fölfordult galiciai szekér hevert, a szétforgácsolt fák mellett szétdúlt, kiégett ház maradványai álltak, a félig elégett gerendák s ledűlt falak közt vékony és magas kéménycső emelkedett. Lenn pedig, a part fölött, a nem magas halmok közt az orosz lövészárkok sötétedtek. A folyó partjai alacsonyak voltak, feketék, a víz fölött itt-ott, csoportban fűzek álltak. A túlsó part pedig, ahol „ők" álltak, éppen olyan volt, mint emez — esőtől nyirkos, fölvájt, fölötte be nem takarított, fölszaggatott földek.

Különös érzés költözött a katonák szívébe, idegen annak, aki a békés városok s faluk életét megszokta; a nyílt mezőt, amelyen a zászlóalj haladt, borzasztónak érezték, s a túlsó part sem volt egy hideg folyó unalmas,

őszies partja — élőn, ellenségesen hallgatott, váratlan cselekedetekre készen. S ezek az emberek, parasztfiúk és városlakók, új törvények szerint éltek már: az árokbabúvás s a csúszkálás vonzotta őket. A csönd feszültnek tűnt fel, nem nyugodtnak és természetesnek, a nyílt szántó széles térsége az életüket veszélyeztette. Az új törvény, az új érzés könnyen, már az első percekben hatalmába kerítette az embereket, nem is keltett csodálkozást bennük. Részei voltak egy óriási, heves és hatalmas egésznek, nem tudtak már önállóan csodálkozni, nem-érteni, ellenkezni, ingadozni. Egy erő mozgatta őket, az vette birtokába akaratukat, érzéseiket. Olyan erős és teljes érzés volt ez, hogy a katonák észre sem vették, ahogy a természet állandó és hatalmas hatóerőit sem veszi észre az ember. Mentek az ellenség ellen, amelyre három hónappal ezelőtt nem gondolt egyikük sem.

A sötét ég hátterén egyszer csak robbanások felhőcskéi merültek fel: szárazok, nedvesség nélküliek, ragyogó fehérek, váratlanul támadók s gyorsan széjjeloszlók. A robbanások döreje nem volt erős, az osztrákok jelentős röptávolra voltak, a szálló lövedék hangja — a halk, vonító búgás sem keltett félelmet, csak kíváncsiságot, ez a hang még nem emlékeztette őket senkinek a halálára, kiömlött vérére. De most egy srapnel ott pukkant pontosan a fejük fölött. Rögtön utána egy másik srapnel robbant, majd a harmadik. A sorok összekavarodtak, egyesek előre akartak futni, mások a fák irányában rohantak. Egy katona, akinek az arcát gyors, könnyen ömlő vér borította el, a hátán feküdt s a sarkával lassan rugdalta a földet. Valaki magas, tiszta hangon ukránul kiáltotta:

— Jaj, mamám, mamám!

Utána mindjárt Iszajev alezredes üvöltött föl, durván és dühösen:

— A mamádat hívod, a mamádat? — s úgy ordította, ahogy a torkán kifért: — Első század! Futva utánam indulj!

Az őrvezetők és az altisztek előre kergették a katonákat, a különösen fejvesztetteket az öklükkel tuszkolták. Vezényszavak nyomták el a sebesültek hangját: még az új lövedékek robbanása is mintha tompábban hangzott volna. Az emberek, akik zavarodottságukban készek voltak lefeküdni, elrejtőzni, az utolsó pillanatban alávetették magukat a komandónak.

— Hurrá! — kiáltotta Averin főhadnagy s üvöltését, amely magasan és nevetségesen hangzott, előbb Pahar vette át, utána Markovics s rögtön azután hangok tucatjai.

A katonák nehézkesen, rendetlenül, hangosan kiáltozva futottak, dobogással és „hurrá" kiáltásokkal győzve le első rémületüket. Futás közben egyszeriben feltámadt bennük az egybetartozás érzése. Ügyetlenül, nehézkesen futottak, hátukon himbálózott a zsák, a csajkák különféle hangon csörögtek: a futók a köpenyük szélébe gabalyodtak, meg-megbotlottak, lökdösődtek. A srapnel majd jobb-, majd balfelől robbant. A szántóföld közepén néhány ember feküdt, elesettek vagy sebesültek — a futók közül senki sem tudta — de nem is gondolt senki sem velük. Ott maradtak elhagyottan, mint szürke, félig üres zsákok.

Legelöl azzal a nevetséges, egyáltalán nem katonai mozdulattal szorítva magához a kardját, amellyel szaladó asszonyok fogják föl a lábukra gabalyodott szoknyát, Iszajev alezredes futott s diadalmasan kiáltozta:

— A mamádat hívod, a mamádat? — s egy rekedtet káromkodott.

Haragudott az ezredparancsnokra, aki meggondolatlanságában nappal küldte át a katonáit a szántóföldön, bele egyenest a tűzbe. Fölizgatta a gondolat, hogy ha nem adja ki időben a parancsot, hogy a lövészárok felé fussanak, az agyonijedt csapat szétszalad, s ő, a tapasztalt, kitűnő tiszt nevetséges helyzetbe kerül: „legénység nélkül", őrvezetőkkel ér a lövészárokba, a felváltást váró Organyevszkij kapitány nagy gyönyörűségére. De ki tudja, miért, egész fölindulását azon az ostoba katonán bosszúlta meg, aki a „mamám, mamám"-ot kiáltotta. Tulajdonképpen érthető is: ez a szó nagyon ide nem való volt s zavart csinált.

Egy katona pedig ott feküdt a szántóföld közepén, halott szája elnyílt s mellén, amelyet egy súlyos szilánk felszakított, sötét seb tátongott, nagy, mint egy vérrel telt csésze.

A tiszti fedezékben Szolncev zászlós a homlokát törülgetve, félrehúzott szájjal nézelődött és ásítozott. Organyevszkij százados, akit a század fölváltani jött, mosolyogva szavalta:

— A gyalogos csapat fiatal zászlósa! — s cigarettatárcáját előhúzva, prózában tette hozzá: — Tessék, gyújtson rá.

Szolncev arra gondolt, hogy ha kihúzza a köpenyzsebből a kezét, a cigaretta után nyúl, Organyevszkij észreveszi az ujja reszketését.

— Köszönöm, épp most dobtam el — mondta s gyorsan leült a keskeny fapadra, érezte, hogy a lábai nem bírják.

— Istenbizony, megrémültem — mondta Iszajev alezredes, kifúva magát. — Azt gondoltam, minden emberemet cafatokká lövik; ha marad is valaki, szétszalad. Jó még, hogy magam jöttem a századdal.

Rágyújtott s a meggyújtott cigarettát odanyújtotta Organyevszkijnek, aki egy ajakmozdulattal s feje odahajtásával kérte, hogy az övén rágyújthasson. Szolncev ijedten követte az alezredes nyugodt kézmozdulatát. „Íme, egy nem reszkető parancsnoki kéz" — gondolta, nedves ujjait a zsebében összeszorítva.

— Mi hozta ide magukat fényes nappal? — kérdezte Organyevszkij.

— Az ezredparancsnok rendelete, százados úr; nevelői célzatból történt: szoktatni kell a tűzhöz az embereket.

— Eh hagyja, ne is lázadozzék — mondta Organyevszkij. — Ha meggondoljuk, igaza is van tán: az embereket egy bizonyos dologra hozták ide s hogy az ma történik meg, vagy egy hét múlva — végül is csak az összeadandók helyzete változik, az összeg nem lesz más tőle.

Iszajev megcsóválta a fejét.

— Nem, fiatalember — mondta — ne beszéljen így.

Organyevszkij legyintett s egész idő alatt rigmusokban beszélt s a cigarettáját kínálgatta.

A katonák elcsendesedtek és magukba merültek, meggörbülve és értet-

lenül ültek a lövészárok fenekén; néhányan, hogy izgalmukat elnyomják, kenyeret rágcsáltak, mások a fejüket lógatva ültek, megfagyott, mozdulatlan arccal.

— Hát a sebesültek? — kérdezte Pahar anélkül, hogy valakihez odafordult volna — Szomovot láttam, elesett, ott maradt azonhelyt.

— A sebesültek? Majd ahogy a tisztek parancsolják, az ő dolguk a magunkfajtáról gondoskodni.

— Ne félj, a sebesülteket nem felejtik el, most bizonyára tanácsot tartanak — mondta meggyőződéssel egy hang.

9

Egy alkalommal, ahogy a lövészárkon végigment, Averin megkérdezte Szergejt:

— Sakkozik?

— Sakkozom, főhadnagy úr.

Averin bólintott s tovább ment, de néhány nap múlva, amikor Szergej el is feledte már ezt a beszélgetést, Averin tisztiszolgája kereste.

— Önkéntes — mondta komoran — jöjjön a nagyságos főhadnagy úrhoz.

A mellette ülő katonák megrebbentek.

— Járőrbe biztosan.

Gilgyejev, aki asszonyos jóságáról volt ismeretes, kihúzta zsebéből a dohányzacskóját, egész szélességében kinyitotta s azt mondta:

— Vegyél egy kis mahorkát, testvér.

Szergej sietve vett a dohányból, megigazította köpenyét s bement a tiszti fedezékbe. A tiszti fedezéket kunyhónak hívták, vastag gerendákkal volt megtámasztva, leplezésül gyeppel borították be. Néhány földbevágott lépcsőjét deszka borította, a falnál deszkapriccsek voltak, a kunyhó közepén egy asztal s két zsámoly állt. Ezeknek a deszkalépcsőknek a látványa meglepte Szergejt; a szétázott föld után hihetetlen gazdagságnak tetszett a sarka alatt megnyikorduló száraz fa. Averin intett Szergejnek s azt mondta:

— Üljön le, önkéntes, sakkozni fogunk.

Szergej leült a zsámolyra. Különös érzése volt: óvatosság, félelem. hogy elszólja magát. A priccsen ott feküdt Szolncev zászlós s a srapnelhüvely fenekébe dugott gyertyacsutaknál valami könyvet olvasott.

Amikor Szergej leült, Szolncev panaszosan így szólt:

— A tisztiszolga elment, a gyertya pedig leég, az új ott van a polcocskán. Ki adja ide?

Szolncev és Averin egyszerre néztek Szergejre. s ő azonnal megérezte ezeket a mellbe-hátba lökő, várakozó pillantásokat. Megerőltetésébe került, hogy föl ne álljon a gyertyáért, kezével még bele is kapaszkodott az asztal szélébe, hogy visszatartsa magát. Nyilván nemhiába járt nap mint

nap reggeltől estig vezényszóra, csinálta a fordulatokat s kiáltotta: „Jó egészséget kívánok nagyságodnak!" A szófogadásnak, a féknek, az önállótlanságnak ez az észrevétlen érzése megkötötte az embereket s arra késztette, hogy a vasfegyelmet és szigorú rangsort a galiciai folyókon és földeken át a felfegyverzett parasztok és munkások hatalmas seregeinek viharos mozgása közben is betartsák.

A zászlós nyögve fölkelt, könyvét az asztalra tette, elvette a polcról a gyertyát. Szergej elolvasta a hosszú könyvcímet. „Quo vadis Ausztria? A kétségbeesés regénye. Osztrák tiszt az osztrák hadseregről. Ezt a könyvet Ausztriában elégették."

— Jó könyv? — kérdezte Szergej elmosolyodva.

A könyvről beszélve egyenlővé vált a zászlóssal. Akár az ezredparancsnokot is megkérdezhette volna így, annak az embernek a leereszkedő hangján, aki már mindenféle ütközetet látott s könyvek ezreit olvasta át.

De Szolncev nem fogadta el az egyenjogúsítási ajánlatot, hogy könyvekről beszéljenek.

— A könyv? — felelte a kérdésre kérdéssel. — Amilyen a könyv lenni szokott.

Averin felállította a sakkot, megnézte a táblát s azt mondta:

— No kezdjük! — s megtette az első lépést.

Szergej megint csak nagynehezen győzte le a distancia és rangsor súlyát s bírta rá magát, hogy megszólaljon:

— Bocsásson meg, de előbb sorsot kell húznunk, ki játszik a fehérrel.

Averin csodálkozva nézett rá.

— De látja — felelte — én nagyon szeretem a fehéret.

— Csakhogy a szabályokat be kell tartani — válaszolta Szergej.

Amit beszéltek, nem volt fontos dolog, de Szergejnek ritkán kellett annyira erőt vennie magán, mint ez alatt a beszélgetés alatt; a verejték, érezte, kiüt a mellén.

— Jól van, legközelebb maga lesz a fehér, függetlenül attól, hogy nyerek-e, most pedig lépjen.

Szergej lépett.

— Mi a kereszt és apai neve? — kérdezte Averin hirtelen.

— Kravcsenko, nagyságos uram! — felelte Szergej s a főhadnagy szemébe nézett, ahogy a katonai szabályzat megkívánta.

— Jól van, jól — mosolyodott el Averin — húzzunk sorsot, ki lesz a fehér, ha olyan fontos magának.

A játék alatt mind a ketten hallgattak: Averin csak egyszer szólalt meg, amikor egy magános puskalövés egész közelről hallatszott.

— Ezt a táblát s a figurákat az elesett századparancsnoktól örököltem, azt mondják, ő is egy önkéntessel játszott.

— És az önkéntes? — kérdezte Szergej.

— Úgy rémlik, elesett; különben nem emlékszem — felelte Averin s mellével nekidőlt az asztalnak és sapkáját föltolva, ujjait a hajába mélyesztette.

— Hogy álltok? — kérdezte Szolncev, gúnyosan pillantva Averinra.

— Igen, látod, milyen história — kezdte Averin bőbeszédűen magyarázgatni — először is megállapodtunk, hogy húzást nem veszünk vissza, hanem mint katonáéknál, ha egyszer meglőtték: kész, ne tessék kidugni a fejed; ő élt ezzel s elvette egy tisztemet, pedig a játszma, mint kétszer kettő négy, az enyém volt már; egy parasztot kellett volna csak mozdítanom s hat-hét húzásra megfojtottam volna.

— Bocsánat — mondta Szergej — hogyhogy a parasztot, mikor a bástyám a királyt fenyegette.

— Ugyan már, miféle bástya! — mondta Averin vékony hangon.

Szergej tökéletesen elégedett volt.

Ahogy a tiszti kunyhóból kijött, azt gondolta: „Akármit mondjanak, a börtön megedzette a bátorságomat, régebben nem mertem volna ezt megtenni."

A sakkjáték Szergej számára súlyos kötelességgé vált. Averint minden vereség hosszú és unalmas magyarázkodásra késztette, hogy a játszmát Kravcsenko már elvesztette s a főhadnagyot csak egy véletlen tette figyelmetlenné s fosztotta meg a biztos győzelemtől. Amikor a kunyhóba tisztek léptek, Szergej fölkelt és ott állt, amíg a tisztek közül unott hangon valamelyik oda nem szólt:

— Leülhet, önkéntes.

Szergej minden hozzá intézett szón, minden pillantáson, amit a tiszti fedezék lakói vetettek rá, azt érezte, hogy ő a szemükben alsóbbrendű lény — közkatona. De természetesen Szolncev zászlós gorombaságánál is nyomasztóbb volt Organyevszkij százados leereszkedő, édeskés beszéde, aki a katonákat csak úgy emlegette, hogy „az én gyerekecskéim — csuda daliáim", vagy elmondta, hogyan hallgatták őt a katonák, milyen gyermeki arccal s tágranyílt szemmel s hogy egymást megelőzve kéredztek rohamra. A százados a katonákat óriási gyerekeknek, hülyéknek és mazochistáknak képzelte, akik német és osztrák vért szomjaznak, amellett istenfélők s szeretik az ő zsarnok hazájukat. A katonák efféle elképzelése igen széles körben volt elterjedve: nemcsak az egész reakciós sajtó, nemcsak az Állami Duma és az Államtanács konzervatív tagjai, nemcsak a frontra hímzett dohányzacskót és cukorcsomagot küldő gimnazistalányok képzelték ilyennek. de sok eszer és mensevik párttag is ilyen régi orosz ízlés szerint kipingált, szőke babának képzelte el a háborúba vonult népet.

Organyevszkij százados szívesen mesélt el eseteket, amelyek megerősítették e felfogását a katonákról. Elbeszéléseiből az derült ki, hogy a tisztek úgy gondját viselik a katonáknak, ahogy egy okos dajka oltalmazza a pajkos, de jó gyerekeket.

Egyszer Szergej jelenlétében mondta el, hogy a német fronton, ahol októberig volt, Oszovec-erőd ostrománál, egy hal bukkant fel a csatornában, elkábult a lövések zajától s a katonák a világon mindenről megfeledkezve, gyerekes örömmel rohantak a zsíros harcsa fogására, a németek viharos tüzet zúdítottak rájuk, kétszáz embert megöltek, de a katonák nem he-

derítettek semmire, kacagva halászgattak tovább s a tiszteknek csak nagy erőfeszítéssel sikerült a fedezékbe visszakergetni őket. Azt is elmondta, hogy szakállas kozák hősök milyen gyermeki elragadtatással húzták fel az elfoglalt német kisvárosokban a gramofonokat s a csillogó fémcsecsebecsék mekkora örömet szereztek nekik. Szolncev tartalékos zászlós, aki mögött bonyolult és sötét élet állt, gúnyosan fogadta ezeket a történeteket. Szolncev egy ideig írnok volt a törvényszéken, aztán egy bányavidék titkosrendőr-osztályával volt kapcsolata. Az a hír járta, hogy egy munkássztrájk kivételesen kegyetlen elfojtása miatt kellett onnét áthelyezni. Hanem Szolncev azért soha nem vitatkozott Organyevszkijjel, némán, unott arccal hallgatta. Szolncev szerette az anekdotákat s hosszan, részletesen mondta el, hogyan látogatta a legjobb, tizenötrubeles fővárosi nyilvánosházakat.

A kunyhóban azzal szórakozott, hogy a „szép élet" fényűzően illusztrált folyóiratát, a „Főváros és kúria" képeit nézegette. Abban a legszebb nemesi kúriák, fenséges parkok, fasorok, gyümölcsöskertek, hattyús-tavak, hercegi és grófi birtokok pompás díszítésű termeinek a fényképei s igen gazdag fegyvergyűjtemények felvételei jelentek meg. Szolncev köpött egyet.

— Ez aztán igen! — mondta.

Ilyen szép életet élni, ez volt az álma.

A folyóirat utolsó, háborús számában azoknak a magasrangú társasági asszonyoknak és lányoknak a fényképét hozták, akik ápolónőknek jelentkeztek. Ezek a fényképek rendkívül tetszettek Szolncevnek. Minduntalan odahívta Averint.

— Hé, Averin, nézze csak! Ezzel is él valaki. Ez aztán igen! — mondta és felnyögött.

Kravcsenko jelenlétében a tisztek sok mindenről nem beszéltek, mint ahogy a felnőttek sok mindenről nem beszélnek a gyermekek előtt, nemcsak azért, hogy a gyerekek undorító és piszkos dolgokról tudomást ne szerezzenek, hanem hogy a felnőttekről jobb véleményük legyen, mint ahogy megérdemlik. Szergej észrevette egynéhányszor, hogy Averin odahunyorít Szolncevnek, amikor az mesélni kezdett valamit; így figyelmeztette, hogy a tiszti kunyhóban katona van. Itt a lövészárokban különösen visszataszító volt ez a tettetés, ez a hamis játék.

Valahányszor a tiszti fedezékből, ahol kályha volt s födél — sár, tócsa és szél pedig nem — kilépett, megkönnyebbült s örömmel ment ki katonacimborái közé, akik az ujjukat fújták, s a fagyos lábukkal egy helyben topogtak.

Iszajev alezredes gyakran elbeszélgetett a katonákkal. Ezt nem azért tette, hogy a katonákban a harci szellemet fölszítsa, hanem egyszerűen szeretett beszélgetni. Egyszer vagy kétszer Paharral is elbeszélgetett. Iszajev már a tűzkeresztség alkalmával megjegyezte őt, amikor Pahar mindjárt a tiszt után elsőnek kezdett el hurrázni.

Egy reggel, ahogy Averinnel elment előttük, Iszajev Paharra mutatott:

— Kit küldjünk felderítésre? — mondta. — Ezt a legényt, ugye? Kimégy-e?

— Ki, nagyságos uram.

— Na lám — mondta Iszajev.

— Én is kész vagyok rá, alezredes úr — mondta Markovics.

— Lám, az önkéntes is megy örömmel — mondta a zászlóaljparancsnok, Averinhez fordulva.

Tovább mentek a lövészárkokban, hol a katonákra, hol az osztrákok felé tekingetve.

— Azt beszélik, előnyomulás lesz — mondta izgatottan Sevcsuk — a géppuskákat is behozták a törzstől.

A zászlóaljparancsnok és Averin viselkedése közt a különbség rögtön szemet szúrt.

Iszajev menet közben belegázolt a tócsákba. Egy helyen köhintett s vállával megtámasztva, kiigazította az árok elmozdult deszkaborítását, egy más helyen elvette a katonától a kis lapátot, kettőt nyomott vele, megmutatta, hogy kell a vizet elvezetni.

Averin mögötte ment, a lába alá nézett s ha a nyirkos agyag hozzáért, zsebkendőjével megtörülte az ujjait.

Kikúsztak a lövészárokból s ott álltak az osztrákok irányába tekingetve. Iszajev magyarázgatni kezdett valamit Averinnek. Halkan, bánatosan fütyürésztek a golyók, Iszajev tovább magyarázott, azt a helyet mutogatta, ahol a folyó erősen kanyarodva mélyen benyomult az orosz partba.

— Borisz Ivanovics — mondta Averin óvatosan — az osztrákok megláttak bennünket.

De Iszajev nem hederített rá, tovább beszélt neki:

— Micsoda alávalóság! A folyó megy szépen, ahogy illik: mi a baloldalon, azok a jobbon, a front egészen üdvösen helyezkedik el. Itt azonban az jutott eszébe, hogy vagy kétszáz ölet felénk tekeredjék. S kiderül, hogy az osztrákok az oldalunkba másztak. Innét ezt egész tisztán látni. Látja, ugye?

— Borisz Ivanovics — mondta Averin — nemcsak hogy látom, de hallom is — a sapkám fölött dúdolnak.

— Tehát világos a feladat ön előtt? — kérdezte Iszajev.

— Világos, világos — mondta sietve Averin, s önkéntelen is visszahőkölt s legyintett egyet, az idegessége miatt gyötrődve; szégyellte, hogy a katonák az árokból nyomon követik nyugtalan mozdulatait.

Önkéntelenül is dühösen nézett Iszajevre s ebben a dühben támaszt találva, hirtelen így szólt:

— Gyerünk itt fönn vissza, az árokban sár van, itt minden száraz.

— Mit nem beszél, Isten ments! — mondta Iszajev a vontatott, asszonyos hangján. — Még ránklőnek itt. Már előbb visszamentem volna, de a fel-

adatot csak itt lehet megérteni, akármennyit beszél az ember, csak ha a szemével látja, akkor érti a terepet.

Fölemelte a köpenyét, úgy mászott be, nyögve, farral hátra, a lövészárokba, csizmájával ügyetlenül tapogatva, hogy hova lépjen. Averin észrevette, amint kicsiny szeme egy pillanatra gúnyosan megcsillant.

Benn jártak már a lövészárokban. A golyók ritkábban fütyültek a fejük fölött, de az árokban a hangjuk már ártalmatlannak, sőt kellemesnek tűnt fel.

— Fölpiszkálta az osztrákokat, nagyságos uram — mondták mosolyogva a katonák.

— Jaj, támadás lesz! — mormogta Sevcsuk, a tovább menő tisztek után nézve.

A tiszti kunyhóban Iszajev leült az asztalhoz, mosolyogva nézegette Averint s azt mondta:

— Na most már elmagyarázhatja a zászlósainak, az altisztjeinek meg a közkatonáinak, hogy mi tehát a feladat, különben csak papír meg papír az egész, ahogy azt Beszmertnijnél megszokta.

Megint vidám szemmel pillantott Averinre.

— Borisz Ivanovics — mondta haragosan Averin — maga úgy néz rám, mint a fogorvos, aki rábeszélte az ideges beteget, hogy húzassa ki a fogát; no látja és maga még félt.

— S maga fél a fogát kihúzatni? — kérdezte Iszajev.

— Félek — felelte Averin.

Iszajev egy mozdulattal odahívta, hogy üljön az asztalhoz közelebb.

— Foglaljuk írásba, kérem, pontról pontra, különben tudja, most minden világos, szürkülettel azonban minden homályos lesz.

S elkezdte részletesen magyarázni a következő éjjelek egyikén esedékes hadműveletet. A hadosztályparancsnoktól az a rendelet jött, hogy ki kell a frontot egyenesíteni, az orosz állások oldalában levágni az osztrák éket. Ehhez át kellett kelni a folyón. Az ezredparancsnoknak néhány napot adtak a hadműveletek előkészítésére.

Az ezredes a zászlóaljparancsnokot bízta meg, hogy a műveletek előkészítésére az intézkedéseket megtegye, aztán végre is hajtsa. Iszajev viszont Averint bízta meg, hogy az éj folyamán a folyón az átkelőhelyeket felderítse. Ez volt tehát a főkérdés — amíg az átkelőhelyeket nem ismerték, nem lehetett semmiféle döntést hozni.

Amikor Iszajev az ügyről beszélt, kevéssé hasonlított katonához, inkább furfangos, óvatos és állhatatos vállalkozóhoz — megszokott sajátsága az igazi katonának, akiben nincs semmi festői és külsőséges. Iszajev különben barátságtalan viszonyban volt a gyaloghuszárokkal, a törzskari hivatalnokokkal s a hátországi, fél-katona intézményekkel. Nagyon jól tudta, hogy ezek a tekintélyes külsejű emberek elegáns zubbonyukban, nagyszerű köpenyükben és piperkőc csizmájukban könyörtelenek és rettenetesek s akaratlanul is rendkívüli benyomást tesznek, az ellenségre azonban tökéle-

tesen veszélytelenek s a háborúban csak egy dolgot nem szeretnek: a háborút.

Iszajev gyűlölte és megvetette őket, ugyanakkor irigyelte is. Ezek azok, akik a hátországban fontoskodva mesélgetik, hogy csak tegnap jöttek vissza a frontról. A háború hőseinek és vértanúinak látszanak.

Mialatt averinnel beszélt, Iszajev ingerült lett, mert eszébe jutott múltkori látogatása a hadosztál örzsön. A törzsnél egy barátjával találkozott, aki a peremisli hadműveletek kudarcáról beszélt neki. Barátja — egy gyalogos kapitány — a hetvenharmadik ezredben szolgált s maga is részt vett a dologban. Elmondta, milyen férfiasan mentek rohamra a tizenkilencedik hadosztály ezredei, a páncéltornyokban rejtőző tüzérség pergőtüzében, erős géppuskatűzben, hogy vetették vissza az orosz zászlóaljak az osztrákokat, vágták tűzben a drótsövényt, törtek be a résekbe és torlaszokba, mentek át a hídon s hatoltak az erődítmény belsejébe. A balsikerben véleménye szerint Scserbacsev tábornok volt a hibás s a rohamban résztvevő hadosztályok parancsnokai. Még a közkatonák is látták, azt mondta, milyen helytelenül folyt a tüzérségi előkészítés, milyen esztelen volt középkaliberű ágyúkkal lövetni páncéltornyokat és vastag betonerődöket. „Tartalék nem volt készenlétben, összeköttetés semmi" — mondta... De nem telt bele egy óra, egy törzskari ezredes fogadta Iszajevet s hallotta, hogyan beszél az néhány törzskari tisztnek erről az ütközetről. „A tisztikar alacsony műveltségi színvonala s a közkatonák sötétsége, mint mindig, most is eljátszotta szomorú szerepét. A parancsokat pontatlanul teljesítették, a katonák a döntő éjjeli hadművelet idején, amikor a bonyolult ügy sikere attól függött, hozzá tudnak-e éjjel teljes csöndben egészen az erődökhöz férni, elkezdtek hurrázni." Iszajev egy pillanatig sem kételkedett, meg volt győződve, hogy barátjának, a frontkapitánynak van igaza s nem a törzskari ezredesnek. És most, a veszélyes éjjeli előnyomulás előkészítése közben keserűség és sérelem támadt föl benne. „Senki sem mond egy köszönömöt" — gondolta Iszajev. A lövészárokbeli alezredes szerette volna, ha valaki egy köszönömöt mond neki.

Este előszólították a felderítőket. Négyen mentek. Szergej is közébük kéredzett. Az altiszt lebeszélte.

— Mit mászna oda? — mondta. — Egy paraszti katona a legsötétebb éjszaka is odakúszik s mindent elmond: hol milyen bokor, gödör vagy árok van. Az önkéntes pedig, ezt megfigyeltem már, egyáltalán nem vesz észre semmit, különösen éjjel, valószínűleg nem szokott hozzá a falusi helyekhez.

— De hiszen Markovics is megy; most is kimegy — mondta Szergej.

— Ő kedvelője az ilyesminek. Én jelentem, énnekem mindegy.

Este behívták őket a tiszti kunyhóba.

Averin sokáig magyarázta nekik a feladatot, suttogva beszélt, körülnézett, mint aki fél, hogy az osztrákok kihallgatják. Ezekben a percekben inkább bűntárshoz hasonlított, mint tiszthez, aki parancsokat oszt katonáinak.

Szergej szíve izgatottan vert, a veszély érzése igen erős volt, de levertséget és tehetetlenséget nem keltett. Melege lett, ki szerette volna gombolni a gallérját.

Markovics, akinek órája is volt, odaadta az őrvezetőjének, Szergej is odaadta az irattárcáját Porukinnak.

— Nem is adom vissza, búcsúzzék el tőle — tréfálkozott Porukin.

Éjjel tizenkettő után mentek ki a lövészárokból. Elöl Markovics ment, utána két katona a harmadik szakaszból, hátul Szergej és Pahar. Lassan tapogatták az utat, úgy ereszkedtek le a folyóhoz.

Szergej először volt életében járőrben, az élmény is egészen különös volt, gondolatai is furcsák — ilyen gondolatai először támadtak életében. Itt, az éjszakában, ahogy az árokból kijött s az altiszteket, őrvezetőket és tisztéket maga mögött hagyta, szabadság és önállóság örvendetes s ugyanakkor ijesztő érzése vett rajta erőt.

Leereszkedtek a parthoz s a folyó mentén haladtak tovább. Kétféle sötétség volt körülöttük: az őszi ég sötétsége s a földé. Szergejnek úgy rémlett, hogy ebben a homályban magát a földet is el lehet veszíteni. Arcbőrén már előre érezte a víz nedves, nyugodt hidegét.

Milyen csodálatos érzés volt ez! Két hadsereg került itt csaknem szoros közelségbe, éberen és némán. S köztük a holt térben néhány katona ment, csak magukban bizakodva.

„Mint a porszem, amely egy rettenetes, több millió volt feszültségkülönbségű kondenzátor fegyverzete közé került. Minden pillanatban megtörténhet a kisülés s megsemmisítheti, elhamvaszthatja.'' De csodálatos! Szergej nem érezte gyengéknek ezeket az embereket, akik fölötteseiktől elszakítottan a lövészárokból a hallgatag éjszakába léptek. Nem tehetetlenséget, hanem erőt, biztos és okos erőt érzett ezekben az emberekben, amint zajtalan lopakodtak előre a folyó mentén.

Ahhoz a helyhez mentek, ahol a folyó elkanyarodott s az osztrák árkok első sora az orosz hadállásokba ékelődött. Markovics megállt. A többiek szorosan körülfogták. Szergej érezte a kenyér- és mahorka-szagot, idegen lélegzet melege csapott az arcába. Markovics csendben, alig hallhatóan mondta:

— Pahar és Kravcsenko, ti itt próbáltok átkelni, ti pedig, gyerekek, menjetek tizenöt öllel följebb, ott tapogatózzatok, én meg majd egymagam tovább megyek...

— Aztán vigyázzatok, gyerekek — mondta Pahar, mintha játékszabályokban állapodnának meg — aki belé talál fúlni: csöndesen, kiabálás nélkül tegye.

Markovics átölelte Szergej nyakát.

— Húzódj Paharhoz — súgta a fülébe. — Egyedül ne menj előre.

„Nem félek semmitől'' — akarta mondani Szergej, de hallgatott s megsimogatta Markovics kezét.

Kettesben maradtak.

— A csizmát levegyük? — kérdezte Szergej.

— Jó, csak kösd föl jó erősen, különben utóbb nem találod meg.

Néhány pillanatig csendes szipogás hallatszott, a csizmát húzták le.

— No, belemászunk?

A part nem volt magas, de meredek és csúszós. Mintha kést vágtak volna belé — a novemberi víz a csizmában felmelegedett mezítlen talphoz ért. A szív is belefájdult. Rettenetes érzés volt. Ordítani lett volna kedve, amikor a vízár a nadrágjába folyt. De félelmetes nem volt. Néhány lépést tettek, csípőjükre vasöv szorult. Pahar gázolt elöl, óvatosan szelve a vizet. A part eltűnt. Szergej azt gondolta, hogy ha Pahar nem volna, rögtön elveszítené az irányt s a parttal párhuzamosan gázolná a folyót. A fenék utálatos volt, hideg, ragadós, lehúzta az embert. Az útnak nem volt vége. Jobbra egy cuppanás hallatszott. Pahar igen halkan elkáromkodta magát. Szergejnek úgy rémlett, mintha övig jégbe fagyott volna. „Tavaszig itt állok". A foga olyan hangosan vacogott, hogy az osztrák őrök bizonyára fölfülelnek rá... Sűrű, zajos cseppek hullottak a vízbe — a fenék nyilván emelkedett. Végül is meglátták a partot, alig vált el a víztől, így válik el este a sötétkék tinta a feketétől.

A parton leültek, hogy a víz nesz nélkül csöpögjön le róluk.

— Szóval van gázló... Most minél hamarébb vissza! — szólalt meg Szergej.

Pahar hallgatott egy percet.

— Tudod mit: várj meg, én tovább lopózom — mondta.

— Együtt — mondta Szergej — akkor már együtt.

Az osztrák árkok irányában kúsztak. Itt, az idegen parton, az erő érzete nem hagyta el Szergejt, inkább még nagyobbra nőtt. Megtették, amit kívántak tőlük s most, mialatt emberek tízezrei aludtak, ők elszántan. cselekvő emberekként kúsztak az osztrák árkok felé.

Az izgalom rettenetesre nőtt. Szergejben minden remegett. Csodálatos pillanat volt; elakadó lélegzettel nézte, ahogy Pahar közvetlenül az osztrák árokhoz kúszik, felemelkedik és belenéz.

Az éjszakai ég mintha csendben fölnyögött volna, megdöbbent a katona vakmerőségén.

Szergej föltápászkodott, Pahar feléje fordult, arca néhány hüvelykre volt a Szergejétől.

— Üres, megszökött az osztrák — mondta s vékony, kisgyerek hangon fölvihogott.

A jobbparton régen várták már őket. Vacogó foggal mentek vissza. Izgalomtól lihegve mesélték el, hogy mentek be az osztrák árkokba.

— Egy lélek se! Érted, egy lélek se! — mondta Szergej. — Nem hittünk a szemünknek. Nappal a látszat kedvéért lőnek onnan néhányat, de nyilván rég föladták s elhatározták, hogy elmennek onnan.

— Ó te, hogy te milyen sátánfajzat vagy — mondta Markovics.

— Ki?

— Pahar, ki más? — mondta Markovics. — Én találtam gázlót, úszni meg nem kezdtem.

Szergej lázas gyorsasággal magyarázta neki:

— Ezt az éjszakát nem felejtem el soha. És mindezt a közkatona! Gondold el, ott a törzsnél kiadta valaki a parancsot az ezredesnek; ez Iszajevnek, Iszajev a századosnak, de aki végrehajtja — a katona, a katona! Én ezt akkor értettem meg, testvér, amikor az árokba bemásztunk. A katona! Nem kis dolog.

— Ahogy vesszük! — mondott ellen Markovics bosszúsan. — Ha Averin nem adja ki nektek a parancsot s én nem mutatom meg, hol menjetek át a folyón, sehova sem jutottál volna el, ott feküdnél az árokban s vakarnád, ahol dukál.

Hajnalban a második szakasz Iszajev parancsára átkelt a folyón s elfoglalta az elhagyott osztrák árkokat.

A lövészárok-életnek is megvan a szabályzata, mint ahogy mindenféle emberi létnek; akármilyen kivételesnek tűnik is fel, minden a maga törvényei szerint valósul meg. S ha meg is esett, hogy nappal aludni kellett, éjjel meg az ellenséget várni, megesett, hogy étel és szívnivaló nélkül maradtak, s bár a halál tartott ügyeletet az árokban — az élet ott is szokások és törvények szerint folyt. Tudták már, hogy az osztrákok mikor lőnek, s az orosz tüzérség mikor és miért veret. Megvoltak a kenyér-, mahorka-, cukor-csere normái, megvolt a századtörténetük a tartalékosról, aki szükségletét végezni egy gödörhöz ment s a fenekébe kapott golyót; megvolt az ebédvárás, az éjjeli beszélgetések ideje, a nyársratűzött húsporció íze is megszokottá vált. Tudták, hogy remeg postakiosztáskor a szív, ismerték a mohó vágyakozást az újság fölött, s a szomorú érzést a hangos felolvasások hallgatása közben; ismerték a pihenés édességét, ha az árokban felváltották őket, tudták, hogy Iszajev jó ember, nem fél a golyótól s a lövedéktől. Ismerték mind a recepteket, amelyeknek a segítségével a hőmérsékletet föl lehet nyomni — a hónaljat dörgöli ki előre az ember, a zubbonnyal dörzsöli föl a hőmérőt, vagy sós oldattal keni be a mellét. Suttogva mesélték, hogy az északnyugati fronton, ahol éjjel-nappal folyik a harc, a katonák maguk csonkítják meg magukat, ellövik az ujjukat, sokan a csontot sem sajnálják. Apró fontos szokásokból, hirtelen támadó szabályokból, amelyek belerögződnek a gondolatokba és érzésekbe, alakul ki a katona lövészárokbeli élete. Az emberek megszokták a hirtelen éjszakai riadót, az ágyúlövések morgását, a kékes fényt, amely ellenséget keresve fut ide-oda, az örökös hónaljviszketést, a fekete, ónos folyót, a ködös osztrák partot, a hajnali ébredést, amikor a száj az első kortyot húzza a nyirkos levegőből, s a szeme a félhomályban kezdi megkülönböztetni már az alacsony eget, az árokpartot s az egymáshoz szoruló alvókat.

Éjszaka bementek a faluba. Háromnapos pihenő állt előttük. Alig födte el a domb az osztrákok tüzében álló völgyet, könnyebb lett a lelkük. Tíz ember töltötte a hideg paraszthízban az éjszakát. Pahar elment tüzelőt szerezni. Csakhamar visszajött, néhány deszkát cipelve.

— A törzsnél loptam — közölte boldog, elfulladt hangon.

Begyújtottak a tűzhelybe. A csajkákat a tűzhelyre állították rá. Nedves lapjuk fölsistergett. A katonák levették a köpenyüket, sokan a lábbelit is, kapcájukat s a nedvességtől megsötétedett zubbonyukat a tűzhely fölé akasztották. A levegő nyirkos és rossz-szagú lett, a száradó fehérneműből mint a mosodában, szürke pára szállt föl. A katonák ott ültek a földön s élvezték a meleget, a lábukat dörgölgették s szinte beledugták a kemencébe. A lábuk a lövészárok hideg vizétől kékesfehér volt. A hideg annyira beléjük vette magát, hogy a meleg csak nagy nehezen tört hozzájuk utat. A meleggel együtt jóságos tréfálhatnék támadt az emberekben. Fejük szédült, szemükben csendes kábulat ült.

Szenko, a század legháziasabb embere, félreült s krumplit tisztogatott a kis késével. Külön zsebei voltak, egész a csizmaszárig érők. Hogy jól belevájhasson, Szenko teleszítta a mellét levegővel, karját könyékig belecresztette s száját félig elnyitva hosszan veszkölődött. Annak az embernek szokott ilyen arckifejezése lenni, aki a folyó fenekén elveszített pénzt tapogat. Mi minden nem volt ezekben a zsebekben — cukordarabok, egy-egy főzetre való tea, tartalék gyufaskatulyák, külön papírba csavart disznószalonna, körülrágott mézescsókdarabok, fehér kétszersült, spárga, kis szíjak, orvosságos tégelyek, amelyekből Szenko különösen hideg napokon kente be a mellét. Hatalmas gazda-ösztöne mindenütt megnyilatkozott: a lövészárokban, kaszárnyában, marhavagonban. Állandóan tárgyak válogatásával foglalkozott, az volt a gondja, hogy körülötte minden az övé legyen, s másokkal szemben ellenségesen viseltetett. A tulajdon gyönyörét nyilván akkor érezte különös teljességgel, amikor olyan ember volt mellette, aki ettől a tulajdontól meg volt fosztva. Nem takarékosság volt ez; fösvény volt, rosszfajta fösvény. Hogy valamit odaadjon, csak úgy, mert őneki magának nincs szüksége rá, a másik meg kéri — lehetetlenség volt a számára. Inkább eldobta, amit kértek tőle, az természetesebbnek és ésszerűbbnek látszott.

Az úton ő volt az egyetlen, akinek eszébe jutott, hogy a rohadt krumplit kiássa s zsebét teletömje vele. Most óvatosan tisztogatta a burgonyát, csak a legromlottabb részeket vágta ki a késével. Amikor Szenko a krumplis csajkát a tűzhelyre állította, Pahar megkérdezte:

— Hallod-e, Szenko, adsz a krumpliból kóstolni? — Szenko hallgatott. — Vigyázz testvér — mondta Pahar — a hallgatás azt jelenti, feles a krumpli.

— Hej, mi van most otthon? — szólalt meg kinyújtózva és ásítva Vovk.

— No mi? — felelte a derék Gilgyejev. — A feleséged az egész faluval együtt hál.

— Bolond te! — mondta fontoskodva Porukin, egy moszkvai tájszólást beszélő csúnya paraszt, nehézkesen.

Gilgyejev kivicsorította a fogait és fölnevetett. Keveset beszélt; beszédbe csak azért kezdett, hogy valakin szánakozzék, vagy hogy nevethessen. Tréfái, minthogy oroszul csak rosszul tudott, igen gorombán sültek el. Furcsa volt látni, amint az orosz kiejtés nehézségeit legyőzve, valami képtelen trágárságot pontosan kimondott és elkezdett nevetni: arca gyermekiesen derültté és vonzóvá vált, egyenletes fogai, amelyek túrón és almán kívül mintha soha mást nem ismertek volna, makulátlan tisztasággal csillogtak.

— Miért volna bolond? — mondta Vovk. — Magam is tudom.

Vovk fölingerelte Szergejt.

Ez a legény, aki olyan mostoha, nehéz életből jött, csodálatos naivságot őrzött meg magában. Szergej látta, hogy Vovk azért beszél olyan egykedvűen a feleségéről, mert röstelkedik a világ előtt, amelynek szánalmas bűneit ő férfiasságnak és bölcsességnek tekintette. Szergej ismerte magában is ezeket a vonásokat s mint mindig, ha két hasonló jellem találkozik, viszonyuk egyenetlenné vált, az elnézés és megértés hirtelen dühvel és megvetéssel váltakozott. Ilyen viszony volt Pahar és a nemesi származású Markovics közt. Mint a század legelszántabbjai váltak ki egyszeriben. Kettesben mentek a halál elé, kitűnően és könnyen teljesítették a parancsokat, amelyekre kívülük senki nem vállalkozott. „Sátánfiak" — írta róluk Organyevszkij százados a feleségének. — Mégis gyakran összekaptak. „Nagyságos uram, nadrágtalan nagyúr" — húzta Pahar Markovicsot. „Be a pofát, majszterlegény" — felelte Markovics. A harag nem abból támadt, hogy az egyik nemes, a másik meg munkás; a hasonlóságukból támadt, nem a különbségből. Az ember a maga gyengeségét látja a másikban s nevet rajta; fél s nem kívánja az idegen tökéletlenségben a magáét felismerni.

A beszélgetést, amit Gilgyejev kezdett, nem folytatták. A lövészárokban kevesebbet trágárkodtak, mint a kaszárnyában.

— Az aljas tetvek, hogy fölvidultak — mondta Markovics — vissza kéne menni a lövészárokba, megfagyasztani őket. Úgy futkosnak, mintha ujjal csiklandoznák.

Szenko kifújta az orrát, ujját akkurátosan beletörölte a nadrágjába s közelebb húzta a csajkáját.

— No, készen van? — kérdezte Pahar.

— Ehe — felelte Szenko.

— Akkor hát osszuk el — mondta Pahar.

— Mit akarsz elosztani? — mondta Szenko, furfangosan mosolyogva. — Ha krumpli kellett, mért nem szedtél, mint én.

— Még mindig tréfálsz? — mondta Pahar.

— Hát jó, tréfálok — mondta épp olyan furfangosan Szenko, s a tűzhely szélére húzta a csajkáját.

Megfújta az ujját, gyorsan lekapta csajkáját a tűzhelyről s a padlóra tette; a kezét rázogatta, az ujjait nézegette s azt mondta:

— Hú, forró, a dög!

— Az mindenesetre jó, ha forró — s Pahar is kihúzta a csizmaszárból a kanalat.

Szenko leült a padlóra, belemert a levesbe s megfútta.

— Hú, de forró! — mondta újra s úgy tett, mintha nem venné észre Pahart.

Pahar előrehajolt s kanalával a csajka felé nyúlt.

— Nincs mentség, forró — mondta Szenko s szabad kezével befödte a csajkát.

— Még mindig tréfálsz — mondta Pahar.

Nyugodtan mondta, kissé gúnyosan, alig észrevehető lihegéssel. A katonák egyszeriben elhallgattak, a Szenko mellett ülő Kapilevics elhúzódott. Szenko a katonákra nézett, azután Paharra.

— Tudod mit — mondta kedélyesen — menj innét.

— Tréfálsz, még mindig tréfálsz — szólt Pahar dadogva s megnyalta a száját.

— Aj, Szenko — mondta Vovk — miféle ember vagy te! Te krumplit hoztál, ő pedig fát.

Szenko haragosan nézett rá s kurtán ennyit mondott:

— Nem adom!

— Katona! — mondta hirtelen Kapilevics. — Katona, hogy lehetsz ilyen, te katona!

— Nem adok, szerezzetek magatoknak!

Összeráncolt homlokkal, begörbített háttal ült ott, keze a rohadt, szürke, krumplival teli csajka fölött.

És Pahar a gyűlölet és szánalom furcsa érzésével ez iránt a katona iránt, aki hibátlan lövő volt, csizmájával belerúgott a csajkába. A csajka a falhoz verődött és füstölgő cseppekkel borított el mindent. Szenko elkapta hosszú mancsával a Pahar lábát s esetlenül áthemperedve, mind a ketten a kemencéhez gurultak. Szétválasztották őket s lefogták a karjukat, mert egymásnak akartak rohanni.

Szenko káromkodott, ukrán szokás szerint közben magázta Pahart s ez a magázó szitkozódás megnevettette a katonákat.

Az ellenfelek, úgy látszik, soha meg nem nyugosznak. De Pahar nemsokára szuszogva szürcsölte a forró vizet, száraz kenyérdarabokat áztatva szét benne. Az ujja reszketett, arca sápadt volt, nevetgélt, sokat beszélt, egy kétszersült-darabot nyújtott Szenko felé.

— Fogd, zabáld, én nem sajnálom.

Hamarosan mind aludtak, közben horkoltak, mormogtak, fölkiáltottak. Akik időnként fölébredtek, boldogan mosolyogtak a tűzhelyben derengő szénre, a melegre.

Szergej nem tudott aludni. Az arca, érezte, ég, s a szíve lázasan, hevesen ver. A melegtől kiizzadt, mosdatlan teste erősen viszketett. Vállára dobta a köpenyt s kiment az udvarra. A hideg levegőnek jó íze volt, az embernek kedve támadt, hogy nyeljen belőle s a száraz száját öblögesse vele.

A felhőn átpislogtak a csillagok. Az éjszaka nyugodtnak és csendesnek látszott; nem ágyúdörgéses, háborús éjjel volt, tüzérségi lövések rövid villámaival. A csendje sem érződött feszült, háborús csendnek, ez csak szokott éjszakai csönd. Szergej elszomorodott.

„Milyen furcsa minden — gondolta — milyen végtelenül furcsa: egy ember köpenyben, vállpánttal, az 1914-es év novembere, lövészárok, a Szan-folyó, üres parasztházak... S egész Európában az éjszakai ég alatt ilyen 1894-es születésű emberek. S hány fiatal ember esett már el s nincs többé! Nincsenek s nem lesznek — például ez a sakkozó önkéntes; a tábla megmaradt, de a családnevét sem tudom, azt tudom csak, hogy a kapitány legyőzte; a kapitány sincs meg már s annak a nevét sem tudom. A királynénak meg lecsavarodott a feje, az egyik lónak pedig a fekete talpa maradt meg a szárral. Lehet, hogy az önkéntes elvesztette. Lehet, hogy őt is a fizika érdekelte, zseninek képzelte magát, az atomenergiát készült felszabadítani."

— „Szegény szívének megadod-e éj, az óhajtott nyugalmat" — mormogta. Nem akaródzott visszamennie a parasztházba, a feje erősen fájt.

Valaki ott ment el mellette, megállt, rágyújtott. Szél nem volt, a gyufát nem kellett a tenyér mögé rejteni. Szergej megismerte Averin főhadnagyot s megköszörülte a torkát. Averin hirtelen a baloldalához kapott.

— Ki az ott? — kérdezte.

— Én vagyok, főhadnagy úr.

— Ki?

— Kravcsenko önkéntes.

— Ja-a-a. Mért nem alszik? Hol van, nem látok semmit sem. — Szergej erős pálinkaszagot érzett. — Gyújtson rá, Kravcsenko — mondta Averin s odanyújtott egy cigarettát. — Különben bocsánat, itt van — és elhajítva a cigarettát, a tárcáját nyújtotta oda Szergejnek. — Ostoba szokás — mondta, a tárcát Szergej arca előtt lóbálva — egy szál cigarettával kínálni valakit, katonaszokás. — Nyilván erősen részeg volt. Gyufát gyújtott, Szergej arcába nézett. — Szívja csak, szívja, lehet — mondta jólelkű, furfangos arckifejezéssel.

Szergej szívott egyet.

— Nagyon jó dohány — mondta szerényen.

— Csak szívja, szívja.

Averin közelebb ment Szergejhez.

— Most jövök az ezredparancsnoktól. Vége az aranyéletnek, átdobnak bennünket Peremisl alá.

— Peremisl alá? — felelt Szergej is kérdéssel.

— Az ám — mondta ünnepélyesen Averin — Peremisl alá. — Elnevette magát. — Azt mondja nekem tegnap Organyevszkij: „Ki akarom hozatni

ide néhány napra a feleségemet." Ilyen szélcsendben csakugyan asszonyt, gyereket, az ördög nagyapját — mindenkit ide lehet hozatni. Az egész idő alatt egyetlen roham sem volt, egyetlen igazi tüzérségi harc — ott fekszünk a folyó két partján és lövöldözünk. Szolncev még fel is puffadt a sok alvástól. De nem, tiszt urak, a háborúba asszonyt nem lehet hozatni. Majd ha a nehéz vártüzérség tüzében a századodat a peremisli erődöknek vezeted, tessék, akkor rendeld ide az asszonyt. Szár versztányira is fél közel jönni.

Kárörvendő hangon beszélt, mintha a nehéz vártüzérség csak másoknak jelentene veszélyt, neki azonban nem; ő csak nézi, hogy azok ott hogy táncolnak.

— Szívja, csak szívja, önkéntes, megengedem. Megyek, fölkeltem a tiszt urakat, hadd örüljenek.

Legyintett a kezével és ment, csizmáival buzgón kopogva a fagyott sáron.

Hanem reggel, amikor mindnyájan megtudták, hogy az ezred Peremisl alá megy: a szétdúlt falu, a letaposott földek, az osztrák part, a lövöldözések, a felderítések, mind nyugalmas, csaknem hogy békés dolognak tűnt fel. Kényelmetlen volt visszaemlékezni a borzalomra, amit akkor éreztek, amikor ehhez a csendes, elfelejtett frontszakaszhoz közeledtek.

Peremisl alatt, azt beszélték, tizenegyhüvelykes várágyúkkal lőnek. S hogy az ilyen ágyúnak egyetlen lövedéke ötvenhat pudot nyom és olyan üvöltéssel száll, hogy az emberek megsüketülnek, a földön hevernek a légnyomástól, a bádogtető leszakad a házakról, amikor elsüvít fölöttük; egy háromemeletes kőházat is szét tud rombolni, átszakítja a vasbetont, szétzúzza a mély fedezékeket, egy század katonát megöl. Beszélték, hogy Peremisl alatt éjjel-nappal folyik a harc, száz versztányira nem látni körülötte egyetlen verebet vagy csókát, az állásokból a sebesültekkel őrülteket is hoznak. És a borzalom, mint a frontélet első napján, csendben megint végighullámzott a katonákon.

Nappal, épp amikor az ebédet osztották, bejött a szobába a századparancsnok. A katonák, levágva csajkát és kanalat, fölugrottak a helyükből.

— Milyen a káposztaleves, testvérek? — kérdezte.

— Jóízű, nagyságos uram — felelte Porukin — otthon nem ettünk ilyet.

— Most meg milyen esetünk van — mondta Averin mosolyogva. — Egy magányos hölgy érkezett ide, asszony, ahogy maguk mondják. A fia, egy önkéntes, elesett, amikor még erősebben folyt itt a harc. A testét jött keresni. Aki vállalkozik, hogy segítségére lesz a keresésben, jelentkezzék az ezredtörzsnél, azt ígérte, hogy meghálálja.

— Engedjen engem, nagyságos uram — mondta Porukin.

— Engem is, nagyságod — mondta Szenko.

— És engem is, főhadnagy úr — mondta Szergej.

— Mi az, Kravcsenko, eszeden vagy? — kérdezte suttogva Markovics.

— A fejem rettenetesen fáj — felelte Szergej épp olyan csöndesen — a friss levegőn talán elmúlik majd; azt sem tudom, hová legyek.

Averin megnézte a falhoz támasztott fegyvereket.

— Ez kié? — kérdezte.

— Az enyém, nagyságos uram — felelt Kapilevics.

— Nem gondozod, mafla, a puskádat.

— Szabadjon jelentenem, nagyságos uram — mondta Ulibejko — ezzel a Kapileviccsel nem tudok mit kezdeni. Hogy tanítottalak? — kérdezte kétségbeesetten.

— A puska szereti a kenést, kedveskedést — felelte mordul és szomorúan Kapilevics.

— Nagyságos uram, engedje meg, hogy kérdezzek valamit — mondta Porukin.

— No?

— Igazat beszélnek, hogy minket tán Peremisl alá visznek?

— Hazugság, szóbeszéd! Ahogy most állunk, úgy állunk tavaszig — felelte Averin.

Komor és sötét nap volt. Reggeltől havazott, ebéd után fölmelegedett s aprószemű eső esett. A hepehupás róna csak úgy füstölt a ködben. A törzs írnoka lassan lépdelt végig az út hosszában álló fakeresztek előtt, egynél, amelyre egy kivarrt törülköző volt kötve, megállt. A mocskos, félig szétment törülköző ott lógott a kereszt hosszában.

— Itt van, itt — sehol máshol, itt — mondta az írnok.

— Gondolkozz — mondta Porukin — hátha nem is itt van. Minek más embert hiába fölbolygatni, nekünk meg csak munka?

Az írnok újból körülnézett, nyilván fölidézte, hogy s mint volt. Szeme előtt, lehet, egy tucatra való temetés vonult el, köpenyükbe takart elesettek, a karjuk ide-oda himbál a hordágy-mozgásra, haszontalanul, mint a kidőlt fa ágai.

— Itt lesz mégis — mondta az írnok.

Porukin keresztet vetett, megdörgölte a tenyerét. Lapátjával fölemelt egy nagy, nyirkos földgöröngyöt s félrehajította. A föld odaverődött a földhöz. Porukin fölemelt lapáttal állt ott, hallgatózott, mintha azt várná, nem támad-e nesz a sírban. Egy pillanatig mind várakoztak. Az eső alig hallhatóan suhogott.

— Szenko, kezdjük hát akkor — mondta Porukin.

— És én? — kérdezte Szergej.

— Te mit akarsz? — mondta Porukin. — Neked való ez? Te maradj csak ott.

Ez a nyugodt paraszt elbűvölte Szergejt. A munka nemcsak szokás volt neki. Ez volt életének az értelme. Éjszaka az első lövészárok előtt szögesdrótot erősített, cölöpöket vert be, árkokat ásott, pázsitot rakott, nappal a csatornákat ásogatta, alacsonyabb helyre vezette le a lövészárkok vizét, földből lépcsős polcokat csinált, száraz vermeket ásott, ahol a romló dolgokat az eső elől el lehetett rejteni. Puskájával olyan csínján bánt, mint egy szakértő munkás a finom és drága szerszámmal. S amikor a lövedék földúlta, amit építettek, Porukin méltatlankodott. Roppant kíváncsisággal

egyre kérdezősködött a katonáktól: „Hát nálatok hogy kaszálnak? Az ekétek milyen? Szibériában hogy fűrészelődik a cirbolya, rosszul biztos, olyasformán, mint a mi égerfáink? Hát a föld, a krími, nehéz?" — A legjobban Pahar elbeszélései tetszettek neki, a kohókról. „Ott aztán lehet dolgozni" — mondta ábrándozva. Általában amikor megtetszett neki a hely, amin az ezred átment, azt mondta: „Itt aztán lehetne dolgozni!" — Szabadon és könnyen ajándékozott meg maga körül mindenkit a munkájával. Semmiség volt neki valamilyen ismeretlen ember helyett bármiféle nehéz munkát elvégezni. „Jól van, mi az ott, majd én" — s készségesen, jólelkűen fogott hozzá, hogy a más dolgát elvégezze.

Most Szergejt tolta félre, nem tudta elképzelni, mit lihegjen s adja ki az erejét az önkéntes, amikor ő, Porukin, mindent megtesz helyette.

— S az asszony hol van? — kérdezte Szergej az írnokot.

— A törzsnél. Rábeszélték a tisztek, hogy várjon.

— Még mindig sír? — kérdezte Porukin.

— Nem, hallgat. Kérdezik, ő meg: „Tessék, mi?" — mint aki álmos.

— Persze, anya — magyarázta Porukin — mennyit jött, amíg az állásokig elvergődött, nem tréfadolog, a jegy is megvolt vagy tizennyolc rubel. És mindez azért a holttestért. A fia, tudott dolog.

— Te ismerted? — kérdezte Szergej az írnokot.

— Láttam, persze, ahogy titeket mindőtöket. Elég szép szál ember volt.

— Nem ő sakkozott a kapitánnyal?

— Nem tudom, nem hallottam.

— A föld jó nehéz föld — mondta Szenko — bizisten elfáradtam — s megtörülte a homlokát.

— Gyújts hát rá — mondta Porukin. — Minek sietni, halott az az ember.

Szenko oldalt húzódott, kivette zsebéből a zacskót.

Porukin jobbra-balra döntögette a keresztet s kirántva, szép pontosan félretette.

— S mi érte?

— Honnan tudjam? — felelte az írnok. — Elesett — kész; az iroda nem arra van, hogy felírják, merre, mitől, meg hogy sokáig kínlódott-e.

Porukin térdig a gödörben állt már.

— Sok embert letettek ide — mondta a keresztekre mutatva. — Hanem a föld semmire se jó, agyag meg homok, krumpliföld.

Néhány katona az úton arramenőben megállt.

— Egy szép, sértetlen koporsó érkezett fehér fémből — magyarázta az írnok. — Messzire viszik, a penzai kormányzóságba. Ott van a birtokuk, családi templom, temető, a nagyapja, nagyanyja, az egész rokonság egyszóval.

— Szóval a saját birtokukra — mondta valaki.

— Ez már a földesurak gondja — mondta Porukin. — Mi közünk hozzá: körőskörül az ő földjük. Énértem, ne félj, nem jön el az asszony.

— Igen, térség van sok — mondta egy berekedt katona s kört írt le a kezével — ide az egész Oroszországot le lehetne rakni.

— No, Oroszországot nem rakod ide.

Az írnok Szergejhez húzódott, suttogva mondta, hogy a katonák ne hallják:

— Jött vele egy kísérő, biztosan szolgáló, egészséges nőszemély. Szolncev zászlós egész éjszaka vele volt — hallottam, a tisztilakás mellett van a szállásom — de jön a századparancsnok részegen s egyenest neki. Az asszony meg semmi áron — nem akarom és kész. Reggelig tartott a komédia, egyenest borzasztó.

— Nézd csak, jön már! — mondta ijedten valaki.

Mind hátranéztek, Porukin pedig a sapkáját behúzva, sietve hányni kezdte a földet a gödörből, mint a munkás, mikor a gazdáját meglátja. Az elhagyott falusi utca hosszában, cipőorrával lassan érintve a földet, egy telt asszony jött bundában, fején magas, szürke asztrakánsapka.

„A kalapja mint mamáé" — gondolta Szergej s megrázta a fejét. A nehéz gondolatok egy percre sem hagyták el. A feje is, lehet, azoktól fájt ilyen elviselhetetlenül. Ahogy erre a jól öltözött asszonyra nézett, hirtelen — Kievbe kívánkozott, Oleszjához, az anyját szerette volna látni... Nemsokára ő is itt fekszik golyótól találva, s az anyja ugyanilyen szürke sapkában jön a testét keresni, egy ugyanilyen, félig kiásott gödörben.

Szergej az asszony elé ment, megbotlott, zavarában meggyorsította a lépteit, futni kezdett. Az asszony nyilván megijedt, gyorsan fölemelte a fátyolt az arcáról.

— Engedje meg, majd segítek, nehéz itt járnia — mondta Szergej elfulladva.

A nő a karjára támaszkodott. Szergejnek jólesett a bunda s a puha szarvasbőrkesztyű érintése, beszívta a belőle áradó illatot — mennyire különbözött a lövészárokbeli, katonaszagtól. Ötven esztendő körüli asszony volt, ápolt, jól táplált, arca fehér, mozdulatlan. A hangja tompa, csendes, a szavakat álmatag ejtette.

— Nem ismerte a fiamat? — kérdezte.

— Nem, én az utánpótlással jöttem.

— Kiásták már? — kérdezte a nő.

— Alighanem rögtön befejezik. Azt ajánlanám, várjunk kicsit, jobb volna megvárni.

A nő nem hallotta, mit mond. Száját félig kinyitotta s a borzalom és mohó figyelem kifejezésével nézett a katonákra, akik a földet dobálták ki a gödörből.

Amikor a sírhoz lépett, a katonák, akik ott álltak körül, levették a sapkájukat.

Az asszony megkerülte a sírt s megállt a kereszt mellett.

Szergejnek reszketett az ajka, türtőztette magát, hogy fel ne sírjon. A fedetlen fejű katonák látványa elérzékenyítette. Látta a galíciai eget s a galíciai földet. Az ég, a föld, a katonák köpenye, a keresztek, a falusi épületek — mind szürkék voltak. „Íme az élet."

Az asszony a gödör széle fölé hajolt s azt mondta:

— Óvatosabban, óvatosabban, megsérthetik a lapáttal.

Szergej felé fordult s panaszosan így szólt:

— S a csizmáikkal tapodják, hisz ott van a melle.

Szergej köhécselt s elment néhány lépéssel odébb. Az írnok csendben így szólt hozzá:

— Alighanem megtévedtem: nem itt van eltemetve a Petruskin-fiú.

Mialatt Porukin a második sírt fölásta, Szenko behányta az elsőt. Az asszony az újonnan hányt domb előtt le akart térdelni, de olyan sár volt, hogy nem szánta rá magát, csak mélyen meghajolt a sír előtt néhányszor s úgy mormogta:

— Bocsáss meg, kedvesem, bocsáss meg.

A másik piszkos fehérneműjű halottról, aki feszes volt, mint a fekete kaucsuk és sok helyütt föl is repedt, szintén az derült ki, hogy idegen.

Az írnok zavartan csóválta a fejét.

— Itt kell még megnézni, mintha ide temették volna, ebbe a sarokba.

Szergej azon volt, hogy ne tekintsen az asszonyra, azt hitte, kitör rajta a hisztéria. S meglepte, amikor Porukin megnyugtató szavaira:

— Gyerünk hát, ássuk fel ezt is, hátha itt van — az asszony erős, csengő hangon felelt:

— Nem kell, nem kell!

— Miért, nekünk nem esik nehezünkre — mondta neki Porukin.

— Nem kell, nem kell — mondta az asszony. — Nem ott, nem ott kell Toljának feküdnie, itt, ő köztük.

S mélyen meghajolva hányni kezdte a sírhalomra a keresztet. Mocorgás futott végig a katonákon. Az asszony kivette pénztárcáját a muffjából s két arany tízrubelest nyújtott Porukinnak.

Az megrázta a fejét.

— Én tőled pénzt el nem veszek — mondta.

Erre az asszony elsírta magát.

Szenko, látnivaló volt, erősen izgalomba jött s szenvedett: a szeme dühössé vált, szemöldökét összehúzta. A homloka alól nézte a katonákat, a sírdogáló asszonyt, elvett egy pénzdarabot s ment a falu felé.

Este Szergej Kravcsenko bement az ezred-rendelőbe. A felcser, akin holdforma, kivágott orrcsiptető volt, gúnyos pillantást vetett rá, úgy kérdezte:

— Mi a panasza, ha ugyan nem tréfál, önkéntes úr?

— Lázam van, a fejem, a mellem fáj — mondta Szergej komoran, rá se nézve a felcserre.

— Menjen oda — mondta a felcser.

A kis kamrácskában vagy másfél tucat hallgatag katona gyűlt össze, a hőmérőzésben várták a sorjukat. Csak az egyikük, egy aprótermetű, fölizgult közkatona beszélt egész idő alatt, halkan, rendkívül gyorsan.

— A szimulálásnál, azt mondom, nincs most rosszabb. Engem beraktak kivizsgálásra a kórházba, ott láttam mindent. A szívüket teával rontották

el, megtanultak vért köpni, a fogukat kihúzatták, a hőmérsékletüket fölnyomták, de a doktorok mindenre rájönnek — átvilágítják, még vegyelemzést is csinálnak. Egynek egyenest megmondták: „Szukafi, neked tyúkvér van a vizeletedbe keverve." S utána az orvos elmagyarázta nekünk, hogy a tyúk sejtgömböcskéi mások.

— S te miféle gömböcskékkel jöttél? — kérdezte egy bekötött nyakú katona kötekedve.

— Énnekem becsületes betegségem van — felelte fennhéjázón a kistermetű katona — gyomorfekély, vérhányásom is szokott lenni.

— Ismerjük — mondta gúnyosan a bekötözött. — Peremisl alá hajtják: elkezd vért hányni, sok ilyen van.

— Én ezt nem tudom megérteni — vegyült bele egy fiatal, akinek a mellén szét volt gombolva a zubbony — ezek az emberek hogyan csonkítják magukat, sérvet csinálnak, az ujjukat levágják, szívüket tönkreteszik. Csuda alakok, eszelősök, azt gondolom.

— Hát a nemibeteg osztályon — mesélte a kistermetű — annak is megvan a specialitása, az egyik két hónapot feküdt benn, nem tudták kigyógyítani.

Suttogva beszéltek, ha szanitécek mentek el előttük, gyorsan elhallgattak. Azok meg gúnyos gorombasággal szóltak a katonákra:

— Hé, te hős, bújj be!

Édes és szégyenletes érzés fogta el Szergejt. Már nem nézett gúnyosan a rendelőbe jövőkre. Egy dolgot kívánt csak forrón, szenvedélyesen: a kórházba kerülni, ha csak egy hétre, ha csak három napra is. Az orvosi szobácska ajtajára nézett, kínlódva, elalélva szinte a gondolattól, hogy ott, a mögött az ajtó mögött visz a hátországba az út.

Attól, hogy annyira vágyott kórházba kerülni, úgy rémlett neki, hogy készakarva köhög, a melle nem is fáj, az egész csak színlelés. A felcser a hőmérőre nézett s hitetlenkedve mondta:

— Ügyes, majdnem negyvenig fölnyomta.

Szergej zavartan elmosolyodott, mint aki egyetért a felcser hitetlenségével.

— Nézze, önkéntes, én beengedem a doktorhoz — mondta fenyegetőn a felcser — de abban az esetben, ha kiderül, hogy egészséges, raportra megy az ezredparancsnokhoz! Kettőt a zenészkülönítményből ma már odairányítottunk, magunk sem örültünk neki.

Szergej a reményt feladó emberek egykedvűségével legyintett.

Az orvos, akinek a köpenye alól sárral lepett csizma látszott ki, fáradt, undorodó kifejezéssel pillantott Szergejre.

— Peremisli hős? — kérdezte.

— Egészen odavagyok, doktor — mondta Szergej a hazugok fahangján.

— Oldja meg az övét... A zubbonyát nem kell levennie. Ha itt mind le fognak vetkőzni, akkor tudja... Húzza fel...

Szergej az orvosi köpeny szakadt zsebére sandított. Ahogy a jeges ujjak a melléhez értek, köhögni kezdett; közben, dühösen magára, vissza pró-

bálta tartani. Látta, hogy a doktor haragszik rá a színlelt köhögésért. A doktor füle és arca meleg volt s Szergej azt gondolta: „Kutyafül''. Hirtelen észbekapott, az volt a benyomása, hogy az orvos fülével nyomon követi a gondolatait. Szerette volna elnyomni magában azt a gondolatot, hogy ő egészséges s készakarva erősítgette magának: „Beteg vagyok, nagyon beteg, nagyon beteg'' — de a fejében mindenféle zagyvaság ötlött fel, különféle kutyafülekre emlékezett. — Ledka füle sárgás és hegyes, Zsukáé fekete, körülharapdált, pörkös, csak úgy özönlöttek reá a legyek. Zsuka folyton a fejét rázta. Volt egyszer egy angol vadászkutyájuk is, Szerjozsa szerette kifordítani a fülét, arcát odadugta a rózsás pihével benőtt bőrhöz. A füle nyilván igen nagy volt, az önkéntes arca meg akkortájt egészen kicsiny. A fül Szerjozsa fél arcát befödte.

— Nos — mondta a doktor — maga nyilván szerencsés csillagzat alatt született; krupos tüdőgyulladása van. — Mintha más ember állt volna Szergej előtt, rokonszenvező, jóságos. Önkéntelenül is elmosolyodott a Szergej örömén; úgy mondta: — Kétoldali, mondhatnám klasszikus. Ezzel a históriával a hátországba küldjük a beteget.

— Köszönöm, doktor — mormogta Szergej — köszönöm.

A doktor nevetve felelt:

— Nincs mit... nincs mit... Amink van, örömmel adjuk.

11

Ez a „szerencsés körülmény'' Szergejnek csaknem az életébe került. Néhány napon át egy betegekkel teli tehervagonban utazott. A nyögések, krákogások, kiáltások nem izgatták fel; maga is önkívületben kiabált. Ebből az utazásból csak szakadozott benyomásai maradtak meg: a félhomály, a fülledtség és nyirkos hideg keveréke, láz és megdermedő lábak. Néhányszor, minthogy a szíve rosszul dolgozott, kámfort fecskendeztek be neki.

Bizonyára soha el nem felejti, élete utolsó napjáig sem, a boldogságot, amit kórházi tartózkodása első óráiban érzett. A lába, a szeme, a nyaka, az egész teste boldog volt. Kinyitotta a szemét: új hó fénylik a kertben, a párna, a lepedő, a magas és széles cserépkályha — minden fehér. A melegségnek, szárazságnak, fehérségnek ezzel az érzésével akaratlanul is iszonyodva állította szembe a köpenyét átitató súlyos víz, a ragadós, nedves föld, a keresztek, a föltúrt sírok halottainak emlékét. Még a katonakenyér is elijesztette komor feketeségével — itt világos köles váltotta föl s a sötét fakanalat új, fehér ónból való.

A hőmérséklete 38 fok körül maradt. Mozognia és beszélnie nehéz volt; a legszívesebben a hátán feküdt, a párnája fölpolcolva, félig behúnyt szemmel nézett az ablakon kifelé.

A hátországbeli kórház egy ősrégi kórházépület tömbjében volt elhelyezve. Körülötte öreg fák álltak, súlyos ágaik meztelenek. A kórház parkját nyáron bizonyára félhomályba borították a sűrű lombok. A varjak

esténként, mint tűzvész után a behamuzott fekete levelek, lassan szálltak a fák fölött s kedvetlenül ültek az ágakra. A százados, ágasbogas fák számtalan ága, gallyacskája, úgy látszott, nem elég, hogy a levegőben kóválygó varjúfelhő elhelyezkedjék rajtuk. A szomszéd épülettömb ablakai reggel fölrózsálltak, a puffadt hó pedig a tisztaságnak és könnyűségnek örvendve ragyogott. Reggel az orvos körülment a termen.

— Hőemelkedése van? — kérdezte szigorúan Szergejtől.

— Igen, doktor úr — felelte Szergej s akaratlanul elmosolyodott.

A betegeket bántotta, hogy velük kevésbé figyelmesek, mint a sebesültekkel. A társalgásnak ez állandó témája volt. Vasárnap a sebesülteknek harmadik fogásul befőttet adtak, a betegeknek nem járt befőtt. A kórházba eljött a délnyugati front parancsnoka néhány tábornokkal, körülment a könnyű és súlyos sebesültek termein, sokakat kitüntetett, a betegek pavilonjába be sem ment. A kórházba kétszer is hoztak ajándékokat s a betegek egyik alkalommal sem kaptak szinte semmit sem, a sebesülteknek adták a cukrot, jó cigarettát, fehérneműt, a betegeknek meg csak levélpapírt és ceruzát.

Amikor az ablakon át látták, hogy a kedvesnővér hogyan támogatja a mankóján első ízben sétáló nyomorékot, a betegek dühös rossznyelvűskődésbe kezdtek. Az is sértette őket, hogy a nővérek a sebesültek termeiben iparkodtak dolgozni. A fiatal lányok és asszonyok nem sok vonzót találtak abban, hogy mellhártyagyulladásos, tífuszos vagy vérhasban, tüdőgyulladásban szenvedő férfiakat ápolgassanak. A betegek még ezen is megsértődtek. Néhány nővér, nem a hivatásosak, hanem az önkéntesek, felajánlották fizetésüket a kórházból távozó, különösen szűkölködő katonák javára. Az iroda sohasem a betegeket látta el pénzzel, holott közöttük harmadik stádiumbeli tüdővészesek és félig holt vesebajosok is voltak; minden a lábatlanoknak és a kezetleneknek jutott.

Volt valami szomorú ebben a sérelemben. Azok a nyomorékok, akiket a beteg katonák irigyeltek, nagyon is szánalmasan festettek.

Szergej mellett egy Tyeljakov nevű tüzér feküdt, súlyos gennyes mellhártyagyulladása volt. Néhányszor csapolták is. Amikor a szanitéc átadta neki az ajándékot — a borítékot a levélpapírral s ceruzát — Tyeljakov azt mondta:

— Vidd innen, nincs kinek írnom.

Sokat szitkozódott, ami csak körülötte volt, kihívta a bosszúságát. Haragudott a verebekre, az ablakon túl szálló varjakra, összeveszett az ebédet hozó ápolóval, rengeteg valóságos és képzelt sérelmét hánytorgatta. Az összes tisztek, őrvezetők, altisztek, katonai parancsnokok, az ő szavai szerint, aljasok, rablók és igazságtalanok voltak. A háborúról magáról nem beszélt, értelmét nem vonta kétségbe, de emlékezete egészen valószínűtlen mennyiségét fogadta be az olyan elbeszéléseknek, amelyek mind kis igazságtalanságokról szóltak: gazdag emberekről, akiket igazságtalanul mentettek föl a katonai kötelezettség alól, érdemtelenül kapott kitünteté-

sekről, fölös adagokról, igazságtalanul osztott György-keresztekről, ellopott csizmákról.

— Hallod, Kravcsenko — mondta Tyeljakov gyakran — hull mindenkinek a kereszt meg érem, nekünk pedig egy fabatkát sem adtak.

Nyilván megértette annak a katonának a szomorú sorsát, akinek vérhasban vagy gennyes mellhártyagyulladásban kell a kórházban meghalnia; tudta, hogy háború idején az ilyen halál rosszabb a kutyáénál — sem érdeklődést, sem részvétet nem ébreszt senkiben. S tudta, hogy neki is ez a sorsa.

Szergej borzongó részvéttel nézett erre a vörös szemöldökű, ösztövér emberre, akinek géppel nyírt, dudoros fején sötétvörös anyajegyek voltak.

Minden bágyadtnak és jelentéktelennek lászott rajta: a dühe, szenvedése, régi szegényes élete — a Nobel-társaság petróleumraktárában volt munkás. Önkéntelenül is úgy tetszett, hogy az ilyen szürke embereknek, mint Tyeljakov, könnyen kell meghalniuk, belátva, hogy haláluk nem isten tudja miféle veszteség. „Naponta százával vesznek — gondolta Szergej — és néha ezrével is, a fiatal emberek, köztük hány tehetség — fölmenőben lévő csillagok: diákok, anyák és arák kedvencei, tehetséges fiatalemberek, az élet minden öröme rájuk várt, olyanfélék, mint Oleg Konsztantyinovics nagyherceg, aki tizenkilencéves korában tanulmányokat írt Puskinról, elbeszéléseket és verseket." Tyeljakov — Szergej úgy látta — kevesebbet veszít náluk az ő nyomorúságos életével.

Azután meg az emberek nem pusztultak hiába. Az utolsó háború folyt — mind ezt mondták — az igazságosságért és kultúráért.

Tyeljakov volt az egyetlen a katonák közt, aki nyíltan haragudott a kórházi rendre s ki is nyilvánította panaszát az orvos előtt. A többiek rendkívül engedelmesen viselkedtek. Szergej nem tudta megérteni, hogy alakul ki az ilyen magatartás. A betegek minden szabályellenességet és igazságtalanságot észrevettek. Tudták, hogy a tiszti teremben könnyű sebesülteket és légnyomásosokat drága és ízletes ételekkel táplálnak. Tudták, hogy a nővérek, akik pedig teljesen egészségesek, szintén külön kosztot kapnak, amelyet finomságra nem lehetett a katonaleveskékkel és híg kásákkal összehasonlítani. Szergej sok különálló megjegyzésből azt látta, hogy a katonák egyetlen sérelmes apróságot sem hagynak észrevétlen — ilyen apróság pedig volt ezrével. Hiszen minden úgy alakult, hogy a katona érezze, mennyire utolsó ember az életben — a takarója is katonai volt, a szalmazsákja is katonai, a szalmával keményen tömött párna is katonai, a köleskása s benne a sok fekete konkolymag, az is katonai, a nehéz, ki nem sült kenyeret is „katonai"-nak hívták, a durva csizma — katonai, a háromkopejkás napi zsold is katonazsold. Szergej látta a katonák sérelmét. De azt is látta, hogy a betegek milyen hálásak voltak az ápolásért s a nyomorúságos kényelemért. Nem egyszer figyelte meg, hogy a katonának, amikor az ágyát áthúzták, vagy az orvos előírására híg grízkását hoztak, könny jelent meg a szemében. Látta, hogy a betegek menynyire örülnek a nővérek jöttének. Szergej nem tudta megérteni, hogy

férnek meg ezek az érzések a fájó sérelmek mellett. Azzal próbálta ezt megmagyarázni, hogy a katonák a lakosság kisemmizett osztályához tartoztak; és valóban, a faluban vagy a bányászkunyhókban hol rázzák fel az ember matracát, hol főznek grízt, adnak forróvizes palackot, igazítják meg a párnát alatta?

„Így van ez, így'' — gondolta Szergej. De maga is belátta, hogy a katonai haragtartásnak és béketűrésnek ez a magyarázata nagyon is felületes és maga sem hitt benne.

Vasárnap az őszhajú, szigorú Morozova nővér egy kis asztalt állított a terem közepére s bejelentette, hogy Mazaraki földbirtokos a sebesült és beteg katonáknak egy gramofont adományozott, s hogy most muzsikálni fognak. A betegek mocorogni kezdtek, az ágyak megnyikordultak, akik jobban érezték magukat, beburkolóztak fekete köpenyükbe s papucsukkal csoszogva a szanitéc elé mentek, aki a festett tölcséres-ládát becipelte; mások az ágyukon üldögéltek, a súlyos betegek pedig, a fejüket föl sem emelve, csak a nyakukat nyújtották s a párnájukat gyömöszölték.

A nővér a „Fekete szemek'' kezdetű lemezt tette föl elsőnek.

Szergej torka összeszorult az izgalomtól. Minden volt ebben a nótában: a szerelem tüze, a fiatalság boldogsága, a végzet borzadálya. A vontatott hang súlyos, édes bágyadtsággal töltötte meg a fejet. Úgy látszott, más, új emberek érkeztek a kórterembe — úgy megváltozott minden a mosolygó arcoktól s felderült szemektől.

A nővér az „Ojrá"-t és a „Kamarinszkij''-t tette föl, aztán a „Hajda trojká''-t. Komolyan igazgatta a zenét s olyan mosolytalan arccal követte a lemez futását a tű alatt, ahogy a víz mozgását figyelte az üveg-irrigátorban, amelyet a szanitéckéz a fehér katonahát fölé emelt.

A vége felé Morozova nővér olyan lemezt tett föl, amely egy pillanat alatt mindent tönkretett. Vontatott asszonyi hang zendített rá egy dalra. Nem volt benne sem panasz, sem remény — az ének a szürke katona haláláról szól a hadikórházban.

Később Szergejnek többször is volt alkalma hallani, amint a nép és a népi alkotások ismerői gúnyosan nyilatkoztak ennek az éneknek a szövegéről s verklibe való dallamáról. De sohasem tudta elfeledni, milyen ügyetlenül, fulladozva zokogott Tyeljakov közkatona a kórház betegágyán fekve s nem tudta elfeledni a riadalmat, bánatot, ami a katonákat fogta el. Éjszaka Tyeljakov halkan odaszólt Szergejnek:

— Hallod-e, Kravcsenko, azt akartam, hogy az ezüst órámat velem temessék el, titkos zsebem volt neki az alsónadrágomban, hogy senki meg ne találhassa. Jó óra, tiszta ezüst. Fogd, lehet, eszedbe jutok majd róla.

A halk hangjában volt valami, ami arra bírta Szergejt, hogy az ilyen esetekben elkerülhetetlen vigasztalásoktól tartózkodjék. Tisztelettel és komolyan mondta, most először minden kieszelt szó nélkül.

— Köszönöm, Tyeljakov, szívesen fogok visszaemlékezni rád.

B. városka, amelyben a kórház volt, zsidó városnak számított. Az úgynevezett zsidó település vonalán feküdt, amelyet a cári kormányzat állapított meg. Ezer meg ezer zsidó munkás, iparos lakott benne, s voltak boltjai, műhelyei, amelyek a zsidó polgárság birtokában voltak. Sok lengyel és ukrán munkás beszélt zsidóul, sőt az öreg rendőrök és a sekrestyés is kedvelték a zsidó konyha ízét. A városban volt egy hatalmas bőrgyár, kilenc kis bőrgyáracska, sok kézművesüzem a bőr kidolgozására és megszámlálhatatlan csizmadia- és kalaposműhely. A városka híres volt az ott készült puha, varrott papucsokról — a távoli ázsiai Taskentből is érkeztek ide a kedvükért ügynökök, megbízottak.

A városban volt színház, kievi és odesszai színészek vendégszerepeltek benne, híres zsidó felolvasók léptek fel, akik mesterien szavalták Salom Aléem-et. A közönség körében nagy sikere volt az Aidának, Carmennak s az érzelmes zsidó drámáknak. Néhányszor a híres Orlenyev, az Adelheim-fívérek és Klara Jung, a fiatal énekesnő is leutazott vendégszereplésre. A földszinten a helybeli értelmiség ült: orvosok, fiatal kereskedők, ügyvédek, banktisztviselők, az erkélyre a zsidó magángimnázium tanulói jártak, a szabász- és varróipariskola növendékei, fiatal divatárusnők, iparosok, gazdag házak szobalányai. A városban két filmszínház is volt, bemutatásra került benne a „Császári fenség látogatása a hadszíntéren", „A reménytelen bánat rohamában", „Vavocska" (Berbickaja regénye nyomán), „Amur, Artur és Co", „Jack nem szereti a macskákat"; nagy sikerrel ment az Anna Karenina-film, sok volt a kitűnő tájkép. A varrónők és a szobalányok látták a Földközi-tengert, a tiroli vízeséseket, a velencei csatornán fényűző kastélyok felé sikló faragott csónakot.

A városban volt két katolikus templom s a mezítlábas karmelitáknak egy középkori kolostora — hatalmas falaival és szűk ablakocskáival inkább erődítményre emlékeztetett, mint istenházára; a templomok körül magas jegenyék nőttek, a harangláb fülkéjében egy márvány Jézus állt, lehorgasztott fővel, töviskoszorúsan.

Holdas éjjel a templom, a jegenyék, az árnyékból kiugró, hajlott fehér alak: fenséges és szomorú látvány volt. Az állomás mellett háromemeletes börtön állt, vörös téglafal vette körül; nem messze tőle, a tó fölött volt a cukorgyár. A gyár Mazaraki földbirtokosé volt, a kievi kormányzóság egyik leggazdagabb emberéé. A környező birtokosok igen gazdag emberek voltak, híres lengyel családok sarjai. A városi tisztviselők között sok pletyka és anekdota járta a földbirtokosokról. Mesélték például, hogy Mazaraki távoli őse egy híres lengyel vajdánál volt szakács. Mesterien főzte, jóillatú fűszerekkel, a rákot, a föllelkesült vajda hatalmas földdel ajándékozta meg s azt mondta: „Mas za raki" (ajándék a rákért), innen ered a Mazaraki név. A földesurakat csak akkor látták, amikor a városon át az állomásra hajtottak a varsói expresszvonathoz. A posta-

hivatalnokok révén híre terjedt, hogy Mazaraki címére bor és sok francia és angol folyóirat érkezik külföldről.

A városban a nagy zsinagógán kívül vagy negyven imaház volt, amelyek apró sárkunyhókban voltak elhelyezve. Minden iparnak volt egy ilyen zsinagógája, nemcsak a szabóknak és csizmadiáknak, akikből sok volt, de a városi mészárszék mészárosainak, a vízszállítóknak, a hordároknak, a nyergeseknek, sapkásoknak is.

Szerdán és vasárnap a városban piac volt, a parasztok vajat, tejfölt, húst, mézet, fát hoztak be eladásra, a nedvdús hagyma súlyos koszorúit, zsákszámra lisztet és krumplit... A vén kofaasszonyok az átjáró mellett fogadták őket, kiáltozva, fogadkozva ostromolták meg a fogatokat, a parasztokat nem engedték oda a piactérre, összevásárolták a gomolyatúrót, a rózsaszín tojások százaival teli fonott fűzfakosarakat. A lakosság többsége rosszul élt — szűkösen, mocsokban, koplalásban, a sok órai munkától kiszipolyozottan. De ez a Kiev és Odessza között épült város a jólelkűség és naivitás jegyeit viselte magán — olyan jellemvonásokat, amelyekre déli városkákban akad az ember, ahol minden iparos, szabó, bádogos, cipész nyitott ablaknál vagy az udvaron dolgozik s mindig kész beszédbe ereszkedni az ismeretlennel, ahol az asszonyok teli vannak bőbeszédű részvéttel a betegek és öregek iránt, ahol a gyereket gyengéden szeretik, ahol könnyen fölgerjednek, összecsapják a kezüket, veszekednek, ahol különös komolysággal készítik az ételt.

1914 végén ebben a B. városkában helyezkedett el a délnyugati front főparancsnoka a törzskarával. Innét kormányozták a hét hatalmas sereget, amely győzelmesen vonult keresztül Galicián, készen rá, hogy a Kárpátokon át a magyar síkságra törjön.

A frontvezérkar egyik hivatalának a főnöke, Szergej Kravcsenko nagybátyja, Levasevszkij tábornok volt. Nem volt kedve felköltözni a kopaszhegyi katonavárosba, ahol elkvártélyozták, hanem Kananackij főpap házában foglalt le két szobát.

Nyikolaj Dmitrijevics reggel fölment a Kopaszhegyre, ahol az éjszaka megfejtett jelentések és sürgönyök várták. Mindennap részt kellett vennie néhány tárgyaláson, közvetlen telefonbeszélgetést folytatnia a hadseregtörzsekkel, kapcsolatba lépni a legmagasabb főparancsnokok főhadiszállásával és a hadügyminisztériummal; személyes megbeszéléseket folytatni a működő hadseregtől érkezőkkel; ő maga is tett ellenőrző utakat. Éjszaka gyakran fölkeltették és behívták, hogy a frontparancsnoknak jelentést tegyen, vagy hogy a főhadiszállással megbeszélést folytasson. Nyikolaj Dmitrijevics tevékenysége körébe az ágyúlövedékek termelésének ellenőrzése tartozott s a tüzérségi oszlopok lőszerellátása. A háború első napjától érződött a tüzérségi oszlopok munkájában az erőlködés. Nyilvánvaló lett, hogy a vezérkar elszámította magát, nem helyesen irányozta elő a lövedékfogyasztást s nem helyesen becsülte fel a katonai gyárak termelőerejét.

Nyikolaj Dmitrijevics világosan látta a helyzetet. A lövedékacél ter-

melése elégtelen volt, a puskaporgyárak november felé már nem feleltek meg többé a hadsereg követelményeinek, a vasúti forgalom túl volt terhelve. Semmiféle javulás nem volt várható. Nyikolaj Dmitrijevics viszonya a frontparancsnokkal megromlott; az öreg fölingerült Levasevszkij ellen, aki véleménye szerint kisfiús tapintatlanságot árult el. Igen nehéz lett Levasevszkij viszonya Zabelinijjel, a frontellátás legfőbb főnökével is. Levasevszkij arra kérte a frontparancsnokot, hogy terjessze a legfelsőbb parancsnokság elé a vezérkar számítási hibáiról tanúskodó összes adatokat s vesse fel a legfontosabb kérdést, az utánpótló termelés rögtöni megszervezését új alapokon s új vasúti vonalak lerakását. Ivanov nem volt hajlandó elismerni, hogy a helyzet annyira súlyos. Levasevszkij, akinek megvolt a tapasztalata a katonai tisztviselők egymás közti viszonyáról, látta, hogy Ivanov, aki régi barátságban volt a vezérkar főnökével, nem akarta a haditanács előtt felvetni ezt a kérdést, amely Januskevicsnek esetleg ártana. Levasevszkij tudta, hogy a nagyherceghez vezetnek utak, amelyek a frontparancsnokot elkerülik. A legegyszerűbb lett volna persze régi katonaiskolai barátjához, egy tábornokhoz fordulnia, aki közel állt az uralkodó tábori irodájához, ez a tábornok ugyanis a legszívélyesebb viszonyban volt a nagyherceghez közelálló tábornokkal. De Nyikolaj Dmitrijevics látta ennek a lépésnek a kockázatos voltát; nagy karrierje nemcsak hogy elakadhat, de egészen össze is omolhat; annyi kell csak, hogy Nyikolaj Nyikolajevics hidegen fogadja Levasevszkij felterjesztését, elutasítsa és visszaküldje a front parancsnokának. Nyikolaj Dmitrijevics a határozott cselekedetektől tartózkodott. Minthogy sajnálta és becsülte magát, rengeteg önigazolást gondolt ki, logikusat, megcáfolhatatlant, lelkiállapota azonban zaklatott maradt. Egész idő alatt ingerült volt, ideges, kiábrándult. A körülötte lévők, úgy tetszett neki, tökéletesen méltatlanul viselik magukat. A hadseregellátás köreiben, a légmagasabbakban is, nyílt összejátszást gyanított — elég lett volna hunyorítania s a vállalkozók és hadseregszállítók a rendelések átadásáért tízezer rubeleket fizettek volna neki. A törzskari tisztek közt sok volt a könnyelmű egoista, akiket csak a karrierjük foglalkoztatott, s cinikusan és hidegen nézték a rájuk bízott katona-életet s nem gondoltak Oroszország becsületével. És Nyikolaj Dmitrijevics, éppen mert mindenekelőtt a maga sikereire gondolt és a közjó kedvéért félt kockára tenni pályáját: különös türelmetlenséggel viseltetett a hozzá hasonlók iránt, akiknek minden gyöngeségét észrevette.

Levasevszkij esténként bement néha Kananackij atyához. A főpapnak nagy családja volt: két gimnazista lánya s egy fia: Vologya, egy hegyesorrú, fürge ifjú. Kananackij atya idősebb fia a kievi egyetemen tanult. A háztartást a főpap nővére vezette, minthogy az anyuska, egy sovány, ideges hölgy, csaknem mindig betegeskedett. Levasevszkij szeretett a zümmögő szamovár mellett az asztalnál elüldögélni, teát szürcsölni s elnézni a leányarcokat, a soha meg nem szeppenő, csirkefogó Vologyát, vagy elvitázni Antonyina Grigorjevnával, Nyikolaj atya nővérével, aki

egyetlen céljául azt tűzte ki, hogy a tábornokot halálra etesse.

Nyikolaj atya elég eszes és olvasott ember volt s minthogy állandóan máshitűekkel érintkezett, némileg átfogóbb szempontokra tett szert, ami lehetővé tette, hogy idősebb fiával, aki istentagadó és lázadó volt, jó viszonyban maradjon. Az asztalnál mindig „világias'' társalgás volt, a fiatalok gyakran gúnyolódtak az új templom priorján, a szomszédjukban élő Szavickij atyán és Kobeckijen, a komor és ostoba diakónuson. Kananackij atya szerette a politikai vitákat. A haladó nézetekhez igazodott, sok mindent kárhoztatott, nevetett a falusi papok szürkeségén s tisztelettel beszélt a lengyel katolikus papokról, mint magas műveltségű és finom nevelésű emberekről. Az orosz nép vallásossága — az volt a véleménye — törékeny, s nem hitt a mélységében. Épp így nem hitt a zsidók vallásosságában sem s azt tartotta, hogy csak a katolikusoknak van mély és szívós hitük. Lelkében együtt érzett az ukrán nacionalistákkal, titokban arról ábrándozott, hogy Ukrajna Oroszországtól elszakadjon, s magát mint az ukrán állam egyházfejét képzelte el. Termetes, vállas ember volt, szakálla sűrű és fekete, a szeme jóságos. Szeretett jól enni, a finom halelőételeket kedvelte leginkább. Amikor az esteli asztalhoz lépett s a finomra szelt lazacot, az áttetsző zselécseppekkel borított, hófehér tokszeleteket egy gyors pillantással felmérte, jóságos szeme könyörtelenné és haramiaszerűvé vált, nyelvét végighúzta a felső ajkán s megsimogatta a szakállát.

Kananackij könnyen eltalálta Levasevszkij tábornokkal a helyes társalgási modort, az úgynevezett haladó hazafiasság modora volt ez: nagy lelkesedéssel beszélt az orosz katona bátorságáról és kitartásáról s odaadással viseltetett a cár iránt. Ez a modor megengedte, hogy rosszindulatúan nyilatkozzék magas személyekről — még Alekszandra Fjodorovna cárnéról is lehetséges volt helytelenítőleg nyilatkozni — ez a modor megengedte, hogy az orosz lomposságot, gondatlanságot, tolvajságot és megvesztegethetőséget kárhoztassa, sóhajtva s a megvetés mosolyával nyilatkozzék egy csomó állami intézkedésről. Csak egyet kívánt meg ez a fajta hazafiasság: gyengéd szeretetet az uralkodó, s őszinte elragadtatást a katona gyermeki tisztasága és ereje iránt; az igazi nagy Oroszország ott kezdődött, ahol csak ez a kettő maradt meg belőle: az istenített cár s a gyermekké lett kékszemű Vanyka, no és persze a hazafiak — Levasevszkij és Kananackij.

Egy fagyos este, december közepén, Levasevszkij hadsegéde, Venyikolszkij főhadnagy érkezett oda automobilon s közölte Antonyina Grigorjevnával, hogy a tábornok ellenőrző útja, amelyet erre az éjszakára terveztek, két-három napi halasztást szenved.

Antonyina Grigorjevna, aki Levasevszkij útjára egy kosár zsemlyét és sült csirkét készített, kiment a konyhára, hogy elmondja ezt Ivan Jegorovicsnak, a tábornok szakácsának.

— Ilyen hidegben, azt hiszem, eláll két napot s nem romlik meg semmi — mondta Antonyina Grigorjevna.

De Ivan Jegorovics csak mosolygott s legyintett.

— Az ő élelmezésének a legfrissebbnek kell lennie; itt pedig két napról van szó!

Antonyina Grigorjevna nem tudott ellentmondani; a tábornoki gyomor sajátságai nagyobb tiszteletet és félelmet gerjesztettek benne, mint a rendjelek minden fénye, a hadsegédi sarkantyúk pengése, a törzskari automobilok dudája, az iratokkal vágtató kozák ordonáncok. Az ő szemében a tábornok erejét Ivan Jegorovics fejezte ki. A szakács érzése a főpap nővére iránt egyáltalában nem volt egyszerű: titkos férfiúi elragadtatás, katonai tisztelettudás s a professzor leereszkedése a falusi javasasszonyhoz. Ivan Jegorovics két évadon át volt szakácsa a híres pétervári vendéglőnek, a Villa Rodé-nak. A német professzor, akit Brodszkij cukorgyáros hívott be valaha Berlinből s ötszáz rubelért egyszersmind Levasevszkij tábornokot is megvizsgálta, Ivan Jegorovicsot a diétás fogások készítésének különös szabályaira tanította meg.

Tartózkodó arccal, amely unalmat és fölényt árult el, időnként el-elmagyarázta Antonyina Grigorjevnának a konyhaművészet magasabb törvényeit. Antonyina Grigorjevna egészen elfogódott, amikor Ivan Jegorovics a tyúktojást a húslevesbe eresztve, azt mondta: „Hogy a fehérje össze ne fusson, mi húzva eresztjük bele.'' S szemüvege megcsillant.

— Nos, ha egyszer elromlik, megesszük mi ma — mondta Antonyina Grigorjevna s elhatározta, hogy meghívja vacsorára Venyikolszkijt.

Ivan Jegorovics Antonyina Grigorjevna után nézett s elszontyolodottan csóválta meg a fejét, ötven esztendős szépségétől legyőzötten.

— Froszja — mondta az edényt mosó konyhalánynak — mért nem állítottad a tányérokat nagyság szerint a polcra, egész másként fest.

Froszja fölemelte izzadt arcát, csodálkozva kérdezte:

— Tessék?

A vacsora vígan folyt, Levasevszkij jó hangulatban volt, nem volt kimerült. Venyikolszkij asszonyi érzékenységgel érezte meg a tábornok hangulatát, tréfálkozott, s mulatságos kievi történeteket mesélt el s egy időben igyekezett Nyikolaj Dmitrijevicsnek és Lidocska Kananackajának megtetszeni. Kananackij egyre Nyikolaj Dmitrijevicsre tekingetett, alig várta, hogy egy fontos tárgyról beszéljen vele, de ehhez négyszemközt kellett a tábornokkal maradnia. Levasevszkij azonban, szinte a bosszantására, az ideális gázok kiterjedésére vonatkozó törvény egy különös-bizonyítékát magyarázta Vologyának, amely nagyon fontos a tüzéreknek. Vologya tettetett figyelemmel hallgatta, helyeselt, bólogatott, de mihelyt Nyikolaj Dmitrijevics befejezte, rögtön megkérdezte:

— Nyikolaj Dmitrijevics, igaz, hogy másodosztályú Szent György lovagrendje nincs senkinek Ivanov tábornokon kívül?

— Úgy van, Nyikolaj Judovicson kívül senkinek.

— Oroszországban valóban csak Ivanovnak van meg ez a rendjele, de megvan Nyikolajnak, a montenegrói királynak — elegyedett bele Venyikolszkij.

— Ez aztán remek! — mondta elragadtatva Vologya. — Egy embernek egész Oroszországban! Meg kell őrülnie a boldogságtól. — Levasevszkij elmosolyodott. — Az első osztályúra még gondolni sem lehet — mondta Vologya.

— Hallgassa csak — szólt Lida — a Péter harangozó unokáját tanítom s egy dolgozatot írattam vele a háborúról, ő pedig csak egyetlen sort írt: „A háború — nagy, elgondolkoztató kérdés."

— Nem is olyan buta — mondta Venyikolszkij.

Amikor Levasevszkij föl akart kelni, Kananackij kimondta a rég elkészített mondatot:

— Nyikolaj Dmitrijevics, két-három percre bemegyek önhöz.

De Antonyina Grigorjevna váratlanul beleelegyedett a beszélgetésbe s visszatartotta Levasevszkijt az ebédlőben.

— Mit akarok az egész idő alatt elmesélni — mondta a zavartól egész rózsaszínűen — ott voltam ma Sumszkij boltjában, mazsolát kellett vennem (legyintett a kezével), nála van a legjobb mazsola (újra legyintett) és Sumszkijnál madame Gingyellel találkoztam — háztulajdonosnő a Székesegyház terén — magyarázta s mivel a Levasevszkij mosolygó arcán még mindig értetlenséget látott, hozzátette: — Istenem, a férje a cukorgyárban van, a bátyámnak pünkösd után minden évben egy zsák cukrot küld befőzésre.

— Antonyina — mondta korholóan Kananackij.

— Azonnal... És Gingyel azt mondja nekem: a lakóinknál, tudja, egy orosz asszony szállt meg, aki a sebesült fiához jött, a fiú a kórházban van, a szolgálójuk pedig (ezeké a zsidóké) olyasmit mondott a mienknek, mintha az az asszony édes testvére lenne annak a tábornoknak, aki Kananackij főpapnál lakik.

Az egész család fölkacagott.

— Mi van veled, Antonyina, miért mondasz el ilyen ostoba pletykákat? — szólt korholóan Kananackij.

— És igaz, hogy a frontparancsnok háromszázötvenezret kap egy esztendőben? — szúrta közbe gyorsan Vologya.

— Igaz, igaz — mondta Levasevszkij mosolyogva.

Rájött, hogy a valószínűtlenségével oly nevetségesen ható elbeszélés a húgáról, Marja Dmitrijevna Kravcsenkóról s unokaöccséről, Szergejről szól.

„Masa itt van... Szerjozsa megsebesült, s nekem egy szót sem szólnak. No, ez aztán már nem szép!"

— Vlagyimir Venjaminovics — mondta egy pillanatra az ajtóban megállva — ne menjen el, szükségem lesz önre.

— Nem soká tartom fel, öt perc, nem több — mondta sietve Kananackij.

Levasevszkij szobájában Kananackij leült a karosszékbe, kiigazította a reverendáját, aztán megsimogatta a szakállát. Szeme még az iménti nevetéstől csillogott.

— Csodálatos, csodálatos! — kezdte a szakállát simogatva. — Én az emberi lelkek pásztora vagyok, ön meg katona, s nézze meg az ember, nem különös: ön, a katona, nagy böjtölő, s csak sós meg keserű vizeket iszik, én pedig bort is iszom s a böjtök sem félemlítenek meg.

Elnevette magát és széttárta a karját.

— Gondokba merülten jöttem önhöz, Nyikolaj Dmitrijevics.

— Tessék, parancsoljon — mondta Levasevszkij, s az ablaktól az ajtó felé indult, majd megint visszafordult az ablak felé.

— Nem is tudom, hogy kezdjem — mondta Kananackij — nehogy félreértsen. A dolog így áll. Hozzámfordul Szokratszkij, a bútorgyár tulajdonosa, rendkívül vallásos és erkölcsös ember, egyike a legáldozatkészebb híveinknek — az ipariskolát ő építtette, az árvaházat ő bővíttette ki, a székesegyház harangjainak az egyikét ő vásárolta. A mi városi tanácsunkban elöljáró, nem egyszer fordult már hozzánk, tudva, hogy ön nálam lakik s mindig kért, hogy egy kis kérését közöljem önnel. De nem szántam rá magam, nehogy terhére legyek.

— Kérem — mondta Levasevszkij — örülök, ha szolgálatára lehetek.

— Be kell vallanom, hogy magam is érdekelt vagyok, amennyiben nekem is van egy kis közöm a dologhoz. De íme, maga a dolog. Hallottuk, hogy az egészségügyi hivatal azzal a kéréssel fordult az anyagellátáshoz, hogy a kórházban elhúnyt harcosok koporsóinak szállítását helyezze egy kézbe, napi ötven-hatvanra van szükség városszerte, s állandó a fennakadás. Szokratszkijnak pedig nagymennyiségű selejt-fája van, vagyis bútornak nem alkalmas az a fa, koporsónak azonban a gyalulatlan nyers deszkánál sokkal különb.

— Engedje meg — szakította félbe Levasevszkij — de énnekem mi közöm lehet ehhez.

— Már hogyne lenne! — mondta Kananackij elmosolyodva. — A legközvetlenebb. Az anyagellátás már tudomást szerzett róla, hogy ön megbízatást kapott s részt vesz az átvételt ellenőrző bizottságban.

— Igaz. És aztán?

— Önnek tehát, Nyikolaj Dmitrijevics, csak köhintenie kell. Annál inkább, mert itt az igazság érvényesítéséről van szó. Mi hallottuk már, hogy a rendelést a lengyel Grzsebovszkijnak adják át, akinek faraktára van s egy német nőt vett el.

Furcsa volt látni, hogy Kananackij mennyire felizgult. Beszédének kimért fontoskodása, arcán a fényes fehérség, az egyházi ember bő ruhája nem vágott össze az izgalommal, amely rángatózó fejforgatásain s gyors pillantásain keresztültört.

Hogy a kényelmetlen beszélgetésnek véget vessen, Levasevszkij így szólt:

— Holnap reggel találkoznom kell az anyagellátási hivatal főnökével, majd megmondom neki.

Kananackij fölállt, a siker öröme azzal a megbánással és szomorúsággal

kapcsolódott, amely a földi célok elérése után szokott rendszerint támadni. Fölsóhajtott s így szólt:

— Mindez nem szép. Az egyszerű nép vérével és életével védelmezi a hazát, mi meg ahelyett, hogy fölemelkednénk a nagy feladatokhoz, amelyekre isten s a cár szólít, ügyes-bajos dolgokkal vagyunk elfoglalva.

Fáradt, unatkozó kifejezést vett észre Levasevszkij szemében s megértette, hogy ettől a pillanattól a tábornok előtt a kérelmezők kategóriájába került s megszűnt barát lenni.

— Jó éjszakát, Nyikolaj atya! — szólalt meg Levasevszkij.

Amikor a segédtiszt bejött, Levasevszkij azt mondta neki:

— Holnap felkutatja a nővéremet, s azt is megtudja, hogy az unokaöcsém melyik kórházban fekszik.

— Parancsára — felelte Venyikolszkij röviden.

A tábornok hanghordozásán azt látta, hogy még felesége küszöbön álló megérkezése sem olyan téma, amelyről jó lenne a Levasevszkij számára egyébként kellemes beszélgetést elkezdenie.

13

Este Tyeljakovnak rohama volt — fullasztó köhögés jött rá, a melléhez kapott s az egész terem figyelmét magára vonta. Egyesek haragudtak és szidták, mások sajnálták, tanácsokat adtak. Végül bejött Morozova nővér és morfiumot fecskendezett be.

Sötétedni kezdett. Világot nem gyújtottak, sok beteg szunyókált. Tyeljakov hangosan és gyorsan lélegzett, az ablaknál fekvő katona, Makarevics oly váratlanul horkant fel minduntalan álmában, mintha fölkiáltott volna. Szergejt szomorúság fogta el ezen az esti órán. Visszaemlékezett a lövészárokbeli életre, lehetetlennek tűnt előtte, hogy visszatérjen oda, a hidegbe, sárba — újra a földön aludni, a robbanásokat hallgatni. Olyan gyengének, törékenynek, gondozásra szorulónak érezte magát, a legkisebb szerencsétlenség gondolata is megrémítette. De ezen az estén a kórházi terem sem volt már számára az élet és melegség fészke. A nap folyamán először ment ki a folyosóra. Friss, hűvös légáram húzódott be a kórház előcsarnokába vezető rosszul záró ajtón. Szergej ott állt az ajtónál, amíg az ápoló vissza nem zavarta a terembe. Visszament s lefeküdt — de a vére, tüdeje, az arca megismerte már azt a hűvös levegőt és visszaemlékezett rá. A termet fülledtnek találta. Pedig a falak, az ágyak. a betegek arca, a fekete köpenyek, az alvók mormogása és harákolása — mindez néhány nappal ezelőtt még olyan szépnek tűnt. Elfutni, elfutni innét, ebből a félhomályból, fülledtségből, horkolásból, az éjjeli izzadásoktól, katona-beszélgetésektől, a falusi levelek olvasásától. De elmenni innen csak a hullakamrán át lehetett, vagy vissza a frontra. S ahogy ezt hirtelen megértette, megdermedt. Fojtó szomorúság fogta el. Betakarta fejét a takaróval, betömte a fülét, összeszorította a szemét, a lábait maga alá

húzta, így feküdt, nem kívánt sem hallani, sem látni, még gondolkodni sem. „Rajta, tiltakozz!" — merült föl a fejében, de mindegy volt neki, hogy micsoda, nyúl-e vagy oroszlán.

Valaki meglökte s megrántotta a takaróját, Szergej engedelmesen kiszabadította a fejét s kinyitotta a szemét. Morozova nővér állt mellette.

— Mi lelte magát, Kravcsenko? Így meg lehet fulladni — szólt rá.

— Aludtam — mondta Szergej. — Tyeljakov hol van? — tette hozzá.

— Tyeljakov, mialatt maga aludt, rosszabbul lett, átvitték a sarokterembe.

— Hogy rosszabbul?

— Úgy, hogy elkezdett haldokolni — magyarázta egyszerűen Morozova. — Folyton akart valamit mondani magának, de maga csak aludt.

Bejött az ápoló, ledobta a padlóra Tyeljakov ágyáról a gyűrött ágyneműt, lerángatta a párnáról a cihát, s undorodva eltartotta magától, úgy vitte ki a teremből. A beteg katonák némán nézték ezt a széthányt ágyat, a kék alsóhuzatú, lapos párnát, a szalmazsákot. Vagy húsz perc múlva bejött a kulcsárnő s tiszta lepedőt és huzatot adott az ápolónak. Az ágy megint rendes lett, sőt csinos, a takaró széle alól tiszta, keményített lepedő fehérlett ki. Vacsora előtt hordágyon új beteget hoztak — vörös volt, sovány, a foga fehér, az orra nagy, bizonyára valami hegylakó. Erősen föl volt indulva, mindenkivel beszédbe ereszkedett, a fogát vicsorgatta, fölült, megint lefeküdt. Huszonnégy órát várt az állomáson s most örült az ágynak, a takarónak, a melegnek. Peremisl alól hozták. Kiderült, hogy nem hegylakó, hanem orosz, az orlovi kormányzóságból. Furcsa családneve volt: Baranka.

— Maguk, orloviak, sokan jönnek hozzánk Juzovóba a bányába dolgozni — mondta Szergej.

— Erre én vagyok a tanú, hiszen magam is jártam ott — felelte Baranka. — Nincs kedve az embernek, de csak elmegy. Nincs mit falni, a mi földünk, tudod, milyen.

— Tudom, tudom — felelte Szergej, aki sok tucatszor hallotta már a katonák közt forgó kifejezést: „Kimegyünk az egész családunkkal, leülünk, s nincs föld — befödtük az egészet az ülepünkkel."

Baranka a harcokról kezdett mesélni.

— A mi századunkból tizenhat ember maradt. S köröskörül is így van, ahány század; húsz, huszonkettő, az ötödikben tizenkilenc, ritka már, hogy harminc ember. A tizenhat századunkból alig háromszáz fő maradt összesen.

— Az ezredekből század lett.

— Istenbizony, század — erősítette meg Baranka. — Az ellenség meg, ahogy állt, úgy áll. Minket csak hajtanak, ő meg lő ágyúból, gépfegyverből. Minket egyre csak hajtanak — ő kaszál, mi meg neki... közben nem is látjuk. A mieink kezdetben nem értettek semmit. Augusztusban, amikor először mentünk neki, este létrákat hoztak, fejszéket, kötelet. A tábornokok azt gondolták, úgy veszik be Peremislt, hogy odatámasztják s

bemászunk. Mi meg nem is láttuk azokat a falakat. Föld, éjszaka, szakadékok, ő meg odaát reflektoroz, engedi föl a rakétákat és kaszál... kaszál. Azokban az árkokban, mint a víz, úgy állt a vér. Szeptemberben vagy tízezret otthagytunk — mondta. — Az ágyúk hasztalan verik, meg sem kottyan neki. Akkor már Scserbacsev tábornok is megértette s nem hajtott bennünket. De belőlük is ottmaradt sok.

— Az osztrákokból?

Dehogyis! A mi tisztjeinkből. A mi századunkban: a századparancsnok, a félszázad parancsnoka, az őrmester, a szakaszvezető — tisztára mind. Egy őrvezető hozott vissza, a második szakaszból való, az őrvezetők századokat kommandíroztak.

Elbeszélésében minden rendjén valónak és természetesnek látszott: az is, hogy kezdetben létrával mentek rohamra, az is, hogy a vér úgy állt a szakadékokban és az is, hogy miután szeptemberben vagy tízezer embert otthagytak, a vezetőség rájött, hogy hasztalan lövi könnyű ágyúkból a betonerődöket.

Szergej megfordult s valami kemény tárgyhoz ért. A párnája alól egy akkurátus vászonzacskót húzott ki, értelmetlenül tekintett rá. Tyeljakov órája volt. Baranka elbeszélése egyszeriben rettenetessé vált, a szívéig hatolt. „Hadtestszámra rohanunk a nemlétbe."

Új szomorúsággal szorította kezébe az órát s azon erőlködött, hogy Tyeljakov arcára visszaemlékezzék.

„Felkötni magam!" — merült föl benne a gondolat.

Gyűlölettel gondolt az apjára. „Alkalmas, persze, hogy alkalmas. Miért is szült az anyám, minek szült halálra?" — kérdezte szemrehányón.

Ebben a percben meglátta az anyját. Elkapta a kezét, eksztázisban mondta:

— Annyira vártalak, el kellett jönnöd.

— Látod, el is jöttem, fiacskám — felelte az anyja nyugodtan.

14

Marja Dmitrijevna Kravcsenko egy levéllel érkezett B-be, amelyet Anna Mihajlovna írt Bahmutszkij nővérének, Szofja Jakovlevnának. Marja Dmitrijevna a szállodában vett volna szobát, de a máshonnét jött tisztek nagy odaözönlése miatt lehetetlen volt helyet kapni. A szállodában reggeltől éjszakáig nyüzsögtek az emberek, akik magánlakásokon ajánlottak szobát, de ezek a szobák nagyon rosszak voltak, a jobbakat a szállásosinálók lefoglalták a törzskariak részére. Szofja Jakovlevna örömmel vette oda Marja Dmitrijevnát — a saját hálószobáját engedte át neki, maga meg átment a férje szobájába. Ez a kövér, mozgékony, orrcsíptetős asszony, akinek a hangja vastag volt s a haja, mint valami egyetemi hallgatóé, rövidre nyírt, orvos volt a zsidókórházban, otthon rendelt, a betegeit látogatta s ezenkívül fizetés nélkül dolgozott két katonakórházban.

Marja Dmitrijevnának rengeteg szolgálatot tett: rögtön fölkutatta a kórházat, amelyben Szergej volt, elment a főorvoshoz s estére már megrendezte Szergej s az anyja találkozását, a következő nap pedig bonyolult tárgyalásokba kezdett az orvosi intézmények bizonyos mindenható tagjaival. Ennek a fáradozásnak az eredményeképp Szergejre mindenféle áldás várt: egy orvosi bizottság, amelyben egy ismerős orvos elnökölt, lábadozó állományba helyezés, talán még fehér cédula is.

Marja Dmitrijevna elragadtatással nézett az erélyes asszonyra; mindig arról ábrándozott, hogy ő is ilyen tevékeny, határozott és célratörő legyen.

— Maga ezen a héten valószínűleg többet dolgozott, mint én egész életemben — mondta Szofja Jakovlevnának.

Az elnevette magát és így felelt:

— Nos, ez nem az én érdemem — ilyen az ember anatómiai szerkezete: egyiknek sokat kell ennie, a másiknak sokat dolgoznia.

Mint kiderült, jól ismerte Kravcsenko doktort, olvasta az orvosi folyóiratokban a cikkeit, s azok közt az orvosok közt, akik Oroszországban társadalmi tevékenységet fejtettek ki, majdnem hogy a legjelentősebbnek tartotta.

— Szívesen dolgoznék vele egy kórházban. Ha átjönne hozzánk, főorvosi állást kaphatna a járási kórházban.

— Nem, inkább maga jöjjön hozzánk — mondta Marja Dmitrijevna.

— Én? Hogy én elmenjek innét? Azt már nem, soha — mondta Szofja Jakovlevna meggyőződéssel.

Imádta a városkáját, a világ legkülönb helyének tartotta. Az ezernyi tragédia, élettörténet, amelynek tanúja volt, mintha tulajdon élete részévé lett volna. Elbűvölték a boldogtalan öregek, a koldus kisiparosok, szabók, sapkakészítők, cipészek, bádogosok, az öregasszonyok, akik a város óhéber részében éltek.

Abban, hogy Szofja Jakovlevnának a szegénység szomorú költői és bölcselői tetszettek, nem volt semmi csodálatos. A tevékeny és határozott emberekben, akik azonban nem tudnak sokáig eltűnődni, mindig erős szükséglet él, hogy lelkivilágukat elmélyítsék. Szofja Jakovlevnát is ezért hatották meg úgy öreg paciensei, ezért tetszett meg neki rögtön Marja Dmitrijevna, ezért volt szerelmes a férjébe, Mark Boriszovics Rabinovicsba is.

Szofja Jakovlevna férje egy magángimnáziumban tanárkodott. Magas, lassú ember volt, az arca hosszúkás. Negyvenhat évéhez képest igen szép, az őszülés jól illett sötét szeméhez.

Az az őszülés volt ez, amely nem az öregségről beszél, mint ahogy a földet díszítő első hó sem emlékeztet a természet halálára.

Húsz évvel ezelőtt, mint egyetemi hallgatók, Bernben esküdtek össze. Polgári házasságban éltek, minthogy Szofja Jakovlevna szigorú híve volt a női emancipációnak. Hallani sem akart arról, hogy férje nevét hordja s mindig örült neki, hogy többet keres nála, a maga pénzén vesz ki nyara-

lót s utazik külföldi gyógykezelésre. Ez nem akadályozta meg, hogy férje szellemi befolyása alatt álljon.

A férfi néha jótékonycélú felolvasásokat tartott a gimnázium dísztermében irodalmi témákról, mint Ibsen, korunk nagy drámaírója, Goethe lelke stb. Okosan, szépen beszélt. „Egy ilyen fejű embernek Varsóban kellene élnie, vagy legalábbis Odesszában" — jegyezték meg a hallgatói elmenőben. Volt egy tulajdonsága — ritka az olyan emberben, aki vidéki városban teljes elismerést ér el: gúnyosan fogadta a tiszteletet, amely körülvette. És igen sokat olvasgatott. Szofja Jakovlevna féltékeny volt rá a leánytanítványai miatt s nem alaptalanul. Mark Boriszovics könnyen lett szerelmes.

— Ha Mark Boriszovics elkezdi mesélni, hogy nézte meg a színházban a „Karamazov testvéreket" s ha közben mindjárt Mityenka Karamazov beszédét szavalja, akkor kész: beleszeretett a soronlevő tanítványába.

Mark Boriszovics nevetve beszélt magáról, Anatole France szavaival: „A mi jó apátunk alkotásaiban szerette az Urat dicsérni." Szerelmi regényei többnyire platonikusak voltak, de olyan súlyos szenvedések kísérték, hogy Szofja Jakovlevna a kimagyarázkodások során azt mondta:

— Jobb lett volna két gyereket nemzeni velük, mint ezek a puszta éterszerű dolgok.

Marja Dmitrijevnának első látásra nem tetszett meg Mark Boriszovics. Sok minden volt benne, ami ingerültséget és civakodási kedvet váltott ki.

Egy alkalommal, öt vagy hat nappal a megérkezése után, ott ültek ketten az ebédlőben. Szofja Jakovlevna este tíz előtt nem jöhetett meg a kórházból. Mark Boriszovics a tejes teáját szürcsölte s azt mondta:

— Ez a háború természetesen nem az utolsó. De miért is lenne az utolsó? Negyven évvel ezelőtt a németek elvették a franciáktól Elzász-Lotaringiát. Most, ha az antant győz, amiben erősen kételkedem, a franciák visszafoglalják Elzászt s persze hozzákaparintanak még valami jó falatot. Nos, harminc-negyven év múlva a németek újra mozgolódni kezdenek, hogy visszaszerezzék a franciáktól, majd a franciák szedik össze az erejüket, előnyös szövetséget kötnek s ők veszik vissza újra a németektől. S persze minden ilyen háborúnak az utolsó lesz majd a neve, különben senki sem akarja megvívni. Így pedig nagyon természetes, hogy maga, a fia, s körülöttük mindnyájan teli vannak nemes igyekezettel, hogy az utolsó háború érdekében áldozatokat hozzanak. S egy bizonyos számú év után a maga fiának a fia is az utolsó háborút fogja viselni, aztán annak az unokája, s így mind az idők végezetéig. Meg kell érteni: mindannak, ami erőből született, előbb vagy utóbb erő által kell elvesznie. Ez épp olyan vitathatatlan, mint hogy aki asszonytól született, meg kell halnia. A szél szelet szül, az erő erőt, a háború háborút szül, akármilyen Eiffel-torony vagy Mont Blanc magasságú eszményeink is vannak. Németország, Franciaország, Anglia, Oroszország, mindegyik

nagyhatalomnak igaza van, amikor hatalomra és uralomra törekszik. Vagyis egyiknek sincs igaza. Nem tetszem magának, ingerlem, igaz? — kérdezte váratlanul.

— Nem, mit beszél, honnan veszi? — mondta Marja Dmitrijevna sietve, de aztán elnevette magát. — Hogy is mondjam — tette hozzá — az első két nap egyáltalán nem tetszett.

Mark Boriszovics megtörülte kendőjével a homlokát s olyan őszinteséggel és egyszerűséggel mondta, mintha csak az öreg édesanyjával beszélne.

— Ez az én örök szerencsétlenségem. A külsőm teszi-e, vagy hogy szeretek szépen beszélni, vagy valami más sajátságom, de a kedves, derék embereknek, tudom már, nem tetszem. Művelt emberek irodalmi hősök szerint ítélnek. Ah, Andrej Bolkonszkij, ah, szakasztott Natasa! S ez a szakasztott Natasa a Tolsztojéhoz csak egyben hasonlít — hogy sovány kis leányka, holott a legtöbb tizenhétéves lány sovány. Velem meg így van: szépbeszédű — tehát buta; szakálla van — tehát bárgyú alak és Don Juan, divatos vidéki tanító — faragatlan nyárspolgár, önelégült filiszter. Igaz? Valamiféle olcsó öntvény Rugyinból és Sztyiva Oblonszkijből és Salom Aléhem elbeszéléseinek kisvárosi zsidójából.

Marja Dmitrijevna nem felelt.

— Igaz, igaz — mondta Mark Boriszovics mosolyogva. — És talán így is lehetne. De lám, az élet is zseniális, nem kevésbé, mint Tolsztoj vagy Lermontov, sőt azt mondom: még zseniálisabb. És az élő ember nem illik bele a viaszformákba. — Hirtelen megharagudott s hangosan mondta: — Nem illik bele s ez ellen semmit sem lehet tenni.

— Abram Bahmutszkij nem szereti magát? — kérdezte Marja Dmitrijevna. — Bizonyára maga sem szereti?

— Mit beszél! Bahmutszkij nagyszerű ember — mondta Mark Boriszovics. — Kevés embert tisztelek úgy, mint őt.

— De hisz a maga idealizmusa neki idegen, sőt gyűlöletes.

— Az én idealizmusom? — kérdezte Mark Boriszovics meglepetten. — De hát miféle idealista vagyok én? Az ő idealizmusa — tényleg idegen tőlem. Hisz én — a legmélységesebb szkeptikus vagyok. Nem hiszem, hogy az emberek különbek, gazdagabbak, boldogabbak, jobbak lesznek. Nem segít rajtuk sem idő, sem semmi a világon. A marxisták pedig hisznek benne, hogy az élet jóvá, nemessé lesz, s minden ember bölcselő altruistává változik. Én pedig tudom, hogy az emberi természet, ahogy Voltaire megállapította, *tigre singe*, semmiféle hatalom meg nem változtatja. Miféle idealista vagyok én? Az ember örökké ember marad. Én olyan rendet kívánok, amely szabadságot ad az észnek: a legmerészebbnek, a legkegyetlenebbnek, legerősebbnek — a szkeptikusnak. Ezek a forradalmárok pedig, az ilyenek, mint Bahmutszkij, külső ridegségük, elszántságuk ellenére — gyerekek csak, rózsás álmú idealisták.

— Gyerekek — mondta Marja Dmitrijevna a fejét rázva. — Nem, erős emberek.

— Gyerekek, gyerekek — ismételte Mark Boriszovics — biztosítom, hogy így van.

— Magával kellemes beszélgetni — mondta Marja Dmitrijevna — érdekes... de nehéz.

— Különb bókot nem gondolhatott volna ki — mondta Mark Boriszovics.

Az ajtó megnyikordult. Marika, a szolgáló, az izgalomtól elnyílt szájjal mondta:

— Nagyságos asszony, valamiféle tiszt jött magához, most vetkezik.

— Hozzám tiszt? — kérdezte Marja Dmitrijevna. — Bocsánat egy percre.

Gyorsan kiment az előszobába. Azt gondolta, Szergej századparancsnoka jött meg a frontról, az ő hős fiát meglátogatni, közölni akarja az anyjával elragadtatását, elmondani, milyen bátor, szerény és jó az a Kravcsenko önkéntes. Annyira hitt ebben a csacsiságban, hogy csodálkozva nézett a háttal álló katonára, aki egy vörösbéléses köpenyt akasztott föl s nem értette, mért van a századparancsnoknak a szokott ezüst helyett aranyos tábornoki vállpántja. Amikor a katona hirtelen feléje fordult, fölkiáltott:

— Kolja! Hogy kerülsz ide, hogy tudtad meg?

— Hogy tudtam meg? — kérdezte hangosan Nyikolaj Dmitrijevics. — Hogy lehet egy ilyen városkában, mint B., valamit megtudni? Valakinek a szolgálója elmondta a piacon valami asszonynak — az a főpap nővérének, ez a nővér közölte a front törzsparancsnokságával s így aztán természetesen én is megtudtam.

Marja Dmitrijevna észrevette, hogy a bátyja hangosabban és durvábban beszél, mintha csak mutatná, hogy a háború reányomta már bélyegét. Az ebédlőben összeismertette a bátyját Rabinoviccsal. Néhány üres szót váltottak.

— Bocsássanak meg, bizonyára zavarom önöket — mondta Rabinovics s kiment a szobából.

— Iszol egy teát, Kolja? — kérdezte Marja Dmitrijevna, azt várva, hogy bátyja visszautasítja.

— Örömmel — mondta Nyikolaj Dmitrijevics.

— Tejjel szereted? — kérdezte a húga.

— Igen, csak tejszínt ne, hogy zsíros ne legyen.

— Hogy van anyuka?

— Ritkán vagyok Kievben, tudod — azt hiszen, jól van. — Nyikolaj Dmitrijevics figyelemmel kísérte, hogy önti a húga a teát, tejet s hogy húzza oda a cukortartót.

— Otthonosan érzed itt magad — mondta.

— Nagyon kedves emberek, ilyeneknél az ember mindig könnyedén és szabadon érzi magát.

— Kik ők voltaképpen?

— Pjotr rokonai, de nem vérrokonok, a nővére férjéről rokonaink.

— Ezt én sohasem fogom megérteni. Zsidók? — s az öregek nagy képére mutatott.

— Zsidók.

A beszélgetés nehezen ment, minduntalan akadályokba botlott, amelyekről nem beszéltek — elakadt s végre egészen megállt.

— Igen — szólt Nyikolaj Dmitrijevics elgondolkozva s hirtelen hangosan, szigorúan, tábornok módra kezdett el beszélni. — Amióta utoljára beszélgettünk a hivatalomban, minden megváltozott, ezt magad is megérted: ha volt is valami, Szerjozsa a vérével mosta le. De bennem, egészen őszintén mondom, kényelmetlen érzés él veled és vele szemben. Úgy beszéltem veled róla, mint egy elbukottról, méltatlanról s íme tudom, hogy kiment a frontra s a vérét adta.

Marja Dmitrijevna meghatottan és megzavarodva hallgatott.

— Nyikolaj — mondta — énbennem nincs irántad neheztelés, minden elmúlt. És nagyon hálás vagyok azért, amit Szerjozsáról mondtál.

— Akkor miért vagy itt? — mutatott maga körül a kezével. — Miért nem értesítettél?

— Ó, nem — felelte Marja Dmitrijevna. — Hogy újra kérjek tőled? Az a viszony örökre megszűnt köztünk.

— Nem szűnt meg — mondta Nyikolaj Dmitrijevics haragosan — itt a bizonyíték. Mihelyt megtudtam, hogy Szerjozsa a katonakórházban fekszik, lehordtam, akit kellett, az egészségügyi alakulat parancsnoka a jelenlétemben intézkedett, én pedig négy-öt nap múlva meglátogatom s megnézem, hogy helyezték el. Megígérték, hogy egy mintaszerű tiszti kórházban helyezik el. Holnap mentem volna hozzá... de már az éjszaka utazom a frontra.

— Természetesen köszönöm. Mindez a te akaratod. De ami az én érzésemet illeti, bocsáss meg, az már ilyen, annak nem vagyok ura.

— Jó, jó, ne vitatkozzunk most erről. És hogy van ő, a mi Szergej katonánk?

— Szerjozsa szerény, nem mesél semmit. Rettenetesen néz ki, azt sem tudom, mi lesz tovább vele.

Egymást zavarva két ellentétes érzés volt benne egész idő alatt: egyik a honpolgári büszkeség a fia miatt, a vágy, hogy híressé váljék, a másik — a vágy, hogy megvédje a veszedelemtől, egyszerűbben szólva, úgy rendezni a dolgot, hogy Szergej orvosi bizottság elé kerüljön s fehér cédulát kapjon. És ez az utóbbi kívánság — hogy fiát a haláltól megóvja — heves volt és szenvedélyes.

— Nagyon rossz színben vagy — mondta a bátyjának.

— Mit tegyen az ember, nem Karlsbadban vagyunk.

— Nyikolaj, mikor lesz vége a háborúnak? Azt gondoltuk, hogy télre vége s már december.

— Azt hiszem, nem egyhamar — mondta Nyikolaj Dmitrijevics komolyan, csaknem ünnepélyesen.

— Hogyan, s a jövő évben?

— Ó, a jövő évben — valószínűleg.

— A feleségedet nem is ismerem.

— Karácsonyra eljön. Első dolga lesz, hogy találkozzék veled, biztosítlak.

Ismerősökről beszélgettek, mosolyogtak s csodálkoztak az újdonságokon. De akármiről beszélgettek is — a háborúról, családi dolgokról, a lelkukben hidegek maradtak egymás iránt. Az a súlyos találkozás tizenhárom őszén, úgy látszik, nem ment feledésbe. Amikor a bátyja elment, Marja Dmitrijevna így szólt:

— No, tessék! — Úgy föl volt zaklatva, hogy nem tudott rögtön megnyugodni, sokáig járt le-föl az ebédlőben, a vállát rángatva, s mint sokan, akik hozzászoktak a női magányossághoz, magában beszélgetett.

Meglepte a gondolat, hogy a bátyját, akihez olyan sok minden fűzte, csaknem idegennek érezte, hogy itt jár le-föl egy szobában, amely nagyszakállú, kerek, feketesapkás emberek képeivel van teleaggatva s türelmetlenül várja a kurtára nyírt Szofja Jakovlevnát. El tudta volna ezt tényleg ifjúkorában képzelni?

Amikor Mark Boriszovics az ebédlőbe bejött, Marja Dmitrijevna elmesélte neki, hogyan érez a bátyja iránt. Az vállat vont.

— Mi a csodálkoznivaló ezen? Én a fordítottján csodálkozom: hogy mégis milyen erősek ezek a kötelékek. Az emberiség nemzetiségi korszakában a szó szoros értelmében nem ismer erősebb és tartósabb érzést a rokoninál. Tudja, Marja Dmitrijevna — szólalt meg vidáman — életemben először beszéltem tábornokkal. Gondolja el, élő tábornokkal!

— Igen képzett és nagyon haladószellemű ember — mondta Marja Dmitrijevna szigorúan.

Szofja Jakovlevna akkor jött meg, amikor az óra a tizenegyet kezdte verni.

Marja Dmitrijevna néhány nap alatt könnyen megtanulta, hogy Szofja Jakovlevna érkezését egy csomó előjelből fölismerje. Hangját már a lépcsőházban hallani lehetett: a holnapi napra állapodott meg hangos zsidó nyelven a kocsissal. Aztán a csengőszó harsant fel, utána a második, harmadik, amíg csak a „doktornő megjött már" kiáltással a konyhából elősiető Marika az ajtót ki nem nyitotta. Ezután az előszobából hallatszott Szofja Jakovlevna hangja:

— Mindennap kérem, hogy a folyosón a lámpa üvegét megtisztítsd, az ember ott jóformán minden lépésnél betörheti a fejét. — Az előszobán át az ebédlőbe jött. — Nyiss ki tüstént — mondta — minden ablakot, szellőztess a dolgozóban is, a hátsó ajtót is tárd ki egészen, ott a szó szoros értelmében nincs levegő, nem lehet lélegzeni. Mark Boriszovics a cigarettáival, te a konyháddal mindent megmérgeztek. Biztos disznózsírban sütötted megint a kotlettet.

Végül beért s a haragos lárma után különös volt a várt ingerült arc helyett egy vidám, kedélyes.

— Ti persze semmit sem ettetek nélkülem? — kérdezte.

— Hogyne ettünk volna! Ebédeltünk s csak az imént végeztünk a teázással — felelte Marja Dmitrijevna.

— Ostobaság! Miféle tea tizenegy órakor — vacsorálniuk kell. Kitűnő karajt hoztam, egyenesen a maga részére, rögtön megsütöm.

Marja Dmitrijevna összecsapta a kezét.

— Mit beszél — mondta — ilyen munka után! Ki engedné azt meg?

— Miféle ostobaság! Marknak minden este készítek vacsorát, ez a legjobb pihenés nekem.

Marja Dmitrijevna kiment Szofja Jakovlevna után a konyhába s megfigyelte, hogy ez a kövér nő milyen ügyesen dolgozik: minden könnyen ment neki, mint a karikacsapás, egy pillanatot sem vesztett el haszontalanul. Mialatt a serpenyő átizzott, Szofja Jakovlevna egyszerre egész sereg apró ügyet intézett el — egy fakalapáccsal kiverte a húst, beszórta morzsával, a serpenyőre könnyű, híg finn olajat tett, néhány tojást feltört, kieresztette a tálra. A só, hagyma, bors — mindez egyszerre a kezébe került, nem kellett keresnie semmit. A rövid idő alatt, ami Marikának arra kellett, hogy a pincébe savanyú káposztáért menjen, Szofja Jakovlevna már végzett is a munkájával.

— Nekem ez nem nehéz, sőt életszükséglet — mondta. — Napközben annyi borzalmat látok mindenfelé, hogy lelki szükséglet a házi ügyekbe merülnöm. Annál is inkább, mert mamától szakácstehetséget örököltem: megsütök, amit csak akar, akármiféle süteményt, csinálok tortát, mézescsókot, diós szeletet, elkészítek minden édes, savanykás sültet, maceszlisztből az összes híres fogásokat.

Óvatosan fölemelte késével a serpenyőben a szelet szélét, hogy megnézze, nem kell-e már a másik oldalára fordítani.

— Mindennap reggeltől estig egy és ugyanaz — mondta — reggeltől estig. A nap vége felé már az idegek se győzik. Arról, hogy mi a háború, nem Nyikolaj Nyikolajevicsot, nem Ivanov tábornokot, s nem Ruszkij tábornokot kell megkérdezni. Az orvosok mondhatják el, mi a háború. A szanitécek, akik a vödröket a műtét után kiviszik. Ma egy nehéz lábamputációnk volt. A szíve miatt nem lehetett elaltatni, pedig egy nagy kozák, nyolc szanitéc fogta. Az egész műtét alatt nem vesztette el az eszméletét. De amikor a szanitéc kezében meglátta a lábát, eljajdította magát és elájult. — Szofja Jakovlevna megfordította késével a karajt. — A fő — mondta — hogy a serpenyőnek nagyon forrónak kell lennie, ehhez pedig az kell, hogy a tűzhely jól izzék.

— A fa nedves — mondta Marika. — Azt a parasztot aki száraz fát szokott eladni nekünk, elvitték a háborúba, a piacon meg tudja, hogy van: kimennek az erdőre, kivágják, fölhasítják s már hozzák is, csak úgy folyik belőle a víz. — Közelebb húzódott s ő is beleelegyedett a társalgásba. — Ó, ez a háború, micsoda bánat, micsoda bánat. Bejön hozzám a nővérem faluról: az asszonyok minden háznál sírnak, az embereket mindenütt elvitték. Marcsenkót, az öregebbet megölték, a felesége ottmaradt a négy gye-

rekével, Kovcsukot is megölték, pedig olyan jól éltek, olyan szépen öltöztek, mint a városiak, az asszony is mindig olyan tiszta volt. A néném mondja, hogy amikor a frontról megjött a levél, hogy elesett, az asszony három nap feküdt, sírni sem tudott, azt gondolták, föl sem kel, még felcsert is hívattak.

— Na jó, elég — mondta Szofja Jakovlevna — melletted se pihen az ember.

Amikor az asztalhoz ültek, Marja Dmitrijevna, aki egész idő alatt fékentartotta a türelmetlenségét, végül megkérdezte:

— Szofja Jakovlevna, galambom, Szerjozsával hogy vagyunk? Megtudakolta?

Szofja Jakovlevna haragosan legyintett.

— Olyan ostobán sült el. Elmondani sincs kedvem.

— Mi az?

— Ne ijedjen meg, semmi olyasféle. Még tegnap beszéltem a mi Szeregyinszkijünkkel, megígérte, szól Szerjozsa kórházában a főorvosnak — jó ismerősök — hogy engedje meg, hadd hozzam haza gyógykezelésre.

— Istenem, kedvesem, nem találok rá szót, hogy megköszönjem.

— Semmiség — mondta Szofja Jakovlevna — nem magáért, magamért teszem. Szeretek meglepetéseket csinálni. Azt gondoltam, estére váratlanul idehozom, lesz a házban nagy tararam. De minden olyan hülyén sült el. A főorvos először beleegyezett, de ma, ahogy a takarókkal, meg ami szükséges, érte megyek, nem engedi a világért sem. De miért? Mi ez? Kiderül, hogy a főorvosnak a főnöke a Kopaszhegyről, szemrehányást tett, amiért egy önkéntest legénységi kórteremben tart s megparancsolta, hogy azonnal a tiszti különterembe vigyék. „De bocsásson meg — mondom — hol lesz jobb neki, a szülőanyjával, egy tapasztalt orvos lakásán, vagy a kórházban — ha tisztiben is?" — „Nem — azt mondja — nem tehetem" — és sehogy sem áll rá. „Szeregyinszkijnek, azt mondja, telefonáltam már." S Szeregyinszkij valóban elmondta az egész történetet. Kiderül, hogy valami igen tekintélyes tábornok megtudta, hogy Szerjozsa a legénységi teremben fekszik, állítólag még rokona is; magától a front egészségügyi osztályának a főnökétől jött, képzelje el, sürgöny. A tábornok megígérte, hogy egy hét mulva maga jön el megnézni, hogy fekszik Szerjozsa ottan. A főorvos megszeppent és nem engedi el semmiképpen... „Amíg a tábornok itt nem volt, azt mondja, ezt a szerencsétlen önkéntest el nem engedem sehova, végül még a fejemet vesztem miatta — megharagusznak s kiküldenek valahova a frontra egy tábori hadosztály-kórházhoz."

— Istenem, micsoda bosszúság! Hisz az a bátyám, két órája, hogy itt volt.

— Egy szolgálatkész tábornok veszedelmesebb a szolgálatokra nem kaphatónál — mondta Szofja Jakovlevna.

— Tüstént indulok s felkeresem Nyikolajt. Ah, elgondolni is, hogy Szerjozsa itt lehetne már!

Marja Dmitrijevna csak éjjel egy óra felé került haza. Szofja Jakovlevna aludt, az ebédlőben ott ült Mark Boriszovics, teázott s olvasott.

— Semmi — mondta Marja Dmitrijevna, a bosszúság könnyein át mosolyogva. — Elmentem a Kopaszhegyre. Ott persze mindenki osztrák kémnek nézett. Volt dolgom, amíg kimagyarázkodtam, amíg odakeveredtem, méghozzá egy rémes kocsisom is volt... S amikor végre eljutottam Nyikolaj Dmitrijevics lakására, kiderült, hogy egy órával ezelőtt kiment az állomásra. Odaszáguldtam az állomásra. Ott, amikor kérdezősködni kezdtem, persze mindnyájan német kémnek néztek, de aztán megtudtam, hogy a törzskari vonat elment már a frontra.

Marika, aki álmosan, ásítozva hallgatta a történetet, az ajtóban állt s vontatottan mondta:

— S miért kellett kirohannia a Kopaszhegyre? Engem kellett volna megkérdezni. Tán nem tudom, hogy az a tábornok Kananackij főpapnál van szálláson? Hiszen a szakácsa nap mint nap utánam járkál a piacon.

— Micsoda dolog ez, istenbizony? — mondta Marja Dmitrijevna.

15

Amikor Szergejt váratlanul átvitték a tiszti terembe, sehogy sem tudott hozzászokni a szokatlan környezethez.

A hadnagyok, zászlósok, főhadnagyok és kapitányok, akik mellette feküdtek, úgy rémlett neki, állandóan elégedetlenek voltak, éjjel-nappal követeltek valamit. Viselkedésük, minthogy olyan emberekről volt szó, akik sok szenvedésen és lelki megrázkódtatáson mentek át, természetes volt. De mint az az ember, aki hosszú időt töltött kegyetlen fagyban, kezét a szobahőmérsékletű vízbe téve, azt hiszi, hogy ez a víz csaknem forr, hiszen képességét a közbülső hőmérséklet érzékelésére elvesztette, Szergej is, a katonai jogtalanság világa után, meghökkent, amikor azt hallotta: „„hívja ide nekem az orvost'', „nem akarom'', „cserélje föl'', „melegítse meg'', „hűtse le''. A beteg tisztek, azt látta, követelnek és nem kérnek, s nem ejtette őket csodálkozásba az orvosok és nővérek éjjel s nappali gondoskodása. Szergej elgondolkozott az élet berendezésén, hogy a katonát könnyekig elérzékenyíti egy pohár víz, amelyet a nővér ad neki, vagy egy tányér grízleves, amelyet a szanitéc hoz.

— Kitagadott, jogtalan tömeg — ismételte a szavakat, amelyeknek az értelme rég bezárult előtte, minthogy ezek a szavak „általános szólamokká'' váltak, azaz holtan, összefagyottan siklottak el az agyán.

Most olyan szokatlan semmiségek hatására, mint a szomszéd főhadnagy felkiáltása: „adja ide a papucsomat'', ezek a szavak életre keltek, fölengedtek a tudatában.

Néhány tiszt, különösen a fiatalok, minél előbb ki akartak a kórházból kerülni s újra a frontra menni. Itt a beszéd a háború eseményeiről folyt. Híreket mondtak el, Szergej itt szerzett először részletes tudomást a

Szamszonov-hadtest pusztulásáról Kelet-Poroszország mocsaraiban, a hatalmas német előnyomulásról Párizs irányában és Nyeszterov főhadnagy, repülőtiszt haláláról, aki egy német repülőgépnek ment neki. Itt hallotta a német hadvezérek — Hindenburg és Mackensen nevét, akik Oroszország ellen a hadműveleteket vezették. Megtudta, hogy Salz tábornokot, aki korábban hadseregfőparancsnok volt, elmozdították és Everttel cserélték föl; megtudta, hogy az ezrede részt vett néhány orosz hadsereg hatalmas és győzelmes hadműveletében az osztrák-magyar hadsereg ellen. Meglepte, hogy az állásokban egyáltalán semmit sem tudtak az Állami Dumáról, sem arról, hogy a német cirkálók bejöttek a Fekete-tengerre és az orosz kikötőket lőtték s hogy Törökország belépett a háborúba. Ő azt tudta csak, hogy Averin főhadnagy rossz sakkozó, hogy Ulibejko igazságosan osztja az ebédadagot, hogy Szolncev zászlós gyakran káromkodik s friss tejért képes a küldöncöt veszedelmes expedíciókba zavarni. A beteg tisztek meg voltak győződve, hogy a háború a legközelebbi jövőben Oroszország győzelmével ér véget. Azt tartották, hogy mihelyt az orosz hadsereg a Kárpátokon át a Magyar Alföldre betört, Ausztria-Magyarországnak vége van és különbékét ír alá, Németországot pedig ezután egy-két hónap lefolyása alatt el lehet intézni. A tisztek majdnem mind elhitték, hogy a háborút Oroszországra ráerőltették, hogy Oroszország magát s a balkáni szlávokat védi a teutonok betörése ellen. De a háború céljairól szinte egyáltalán nem is beszéltek, hisz azok kétségteleneknek látszottak. Azokat pedig, akik az önkényuralom alatt élő Oroszország vereségét kívánták, bűnösnek tekintették.

A tiszti teremben Szergejjel jól bántak. A katonák közül sok nem is volt frontkatona, hanem a törzsnél szolgált. Ezek rögtön rájöttek, hogy ha egy önkéntest a külön tiszti terembe raknak s hozzá még a főorvos jön el érdeklődni, hogy meg van-e elégedve — olyan kitüntetés ez, amelyet nem minden ezredes kapott meg tőle — akkor az eset nyilván nem mindennapi.

Magnusz hadnagy — képzelgő s beugrató — azt a hírt bocsátotta szárnyra, hogy Szergej a front főparancsnokának törvénytelen fia. A tisztek unalmukban ezt szívesen elhitték és Szergejjel társalogva mindenféle finom célzást tettek, amelyeket ő nem tudott tökéletesen megérteni.

A tiszti étkezés elbűvölte: húsleves, pástétom, csirkekotlett, répa- és káposztapüré, zselé, befőtt. Arcán, miközben evett, elégedettség, összpontosított figyelem volt, nem engedett el egyetlen tál ételt sem és gyakran kért ráadást. Súlyos betegek a tiszti teremben szinte nem is voltak. Itt sűrűbben nevettek, tréfáltak. Szergej csakhamar bennfentes lett ebben a kicsiny, konvenciós világban. Magnusz az ajtó fölé egy bögre vizet akasztott, amikor a szanitéc bejött, a bögre fölborult, s ez általános jókedvet gerjesztett. Mindnyájan szerelmesek voltak Ljusza Szergejenko ápolónőbe s hosszú, tréfás vitákat folytattak, kihez megy oda először, kinek az ágyánál üldögél tovább, kinek engedi megcsókolni a kezét. Novikov főhadnagy az orchidea-termesztésről tartott előadásokat, s mint kiderült, ismert ember volt a kertészek közt, egy kicsiny könyvet is írt: „A sikeres or-

chidea-termesztés néhány nélkülözhetetlen feltételéről." Evvel a könyvecskével mindenkit megajándékozott, aki újonnan került a terembe; Szergej is megkapta. Snutovszkij zászlós kívülről tudta csaknem az egész Igor Szeverjanyint, Lermontov sok versét, az egész „Gavriliád"-ot, és készségesen, érzéssel szavalt.

A kövér Mercalszkij, aki a gazdasági hivatalnál szolgált, anekdoták ezreit tudta; volt egy bőrkötésű könyve, abba jegyezte föl az anekdotákat. Ezt a könyvet oda nem adta senkinek; s mindig a párnája alatt tartotta. Egyszer, amikor aludt, Magnusz kihúzta a könyvet és elkezdte fennhangon olvasni. Kiderült, hogy fejezetekre volt osztva, külön fejezetcímek voltak: örmény, zsidó, gimnazista anekdoták, papi személyekről, orvosokról, katonákról, tisztekről, gyerekekről szólók, szemináriumiak, politikaiak. A könyvben még egy ilyen fejezet is volt: „Más planétákról", ebbe csak egy anekdota volt bejegyezve, amely így kezdődött: „Egyszer egy Marslakó..."

Volt olyan játék is, hogy ki tud több italt megnevezni; ebben mindig Servasidze, a deresfejű grúz volt a győztes. Tucatjával szórta a legkülönbözőbb bonyolult elnevezéseket.

Volt ott egy főhadnagy, Rjumin — mulatságos elbeszélő, régi pénzek gyűjtője: volt két ovális alakú, nikkelezett érméje, azoktól soha meg nem vált, naponta többször is előszedte a mellén lógó kicsiny zacskóból. Navasin főhadnagy valaha énekelni tanult, a betegek kérésére gyakran énekelt félhangosan.

Mint tengeren a part,
Egy biztos: a halál,
Révbe mindenki odatart.

Gyakran énekelte: „A gyalogos-szakasz fiatal zászlósá"-t is, meg azt a divatos kis dalt, amely Iza Kremert ismertté tette:

Tarts ki kicsit, járjon az evező,
Derült az út, közel a kikötő.
Elsőnek érsz be, zátonytól ne félj,
Erős ideggel közelebb a cél.

A betegek halkan vele dúdolták az éneket:

Erős ideggel közelebb a cél.

És nevettek, egymásra hunyorítottak, nyilván valami illetlenséget találtak ezekben a szavakban.

Sajátos tiszti klub volt ez, amelyben kedves, fecsegő emberek gyűltek össze; a háború innét csakugyan nem látszott rettenetesnek. Szergejnek tetszett az új környezet és nem keseredett el, amikor a látogatóba jövő Marja Dmitrijevna elmondta, hogy ha a tábornoki protekció közbe nem

jön, már Szofja Jakovlevna lakásán feküdne. És minthogy Nyikolaj Dmitrijevics utazása két hétig tartott, Szergej alaposan rájött a tiszti élet ízére.

— Tudod — mondta az anyjának egyik látogatása alkalmával — milyen szörnyű ebből a narancsligetből az egészre visszaemlékezni! Csak bámulok, hogy ezek az emberek hogy bírnak meg a hadsereggel. Azt mondják, a Fekete-tengeren, meg az Északin nehéz az úszás, de milyen lesz a közkatonák tengerén, ha egyszer elkezd háborogni. — Nevetve tette hozzá: — Tudod, anyácskám, én mint együgyű ember, egyszerű módot találtam, hogy minden megoldhatatlan kérdést elintézzek: be kell iratkozni a tiszti iskolába.

16

Levasevszkij tábornok jó érzéssel fejezte be ellenőrző útját. Reggel megitta a teáját s ott állt a szalonkocsi ablakában. Körül hóval fedett szántóföldeket lehetett látni, nagy néha egy falu, a meztelen fák mögül előtűnő urasági major bukkant föl — odébb alacsony és hosszú téglafedeles cselédházak és gazdasági épületek. Nézte a meghódított földet. A vonat osztrák területen haladt. Az állomásokon hosszú teherszerelvények adtak utat a törzskari vonatnak. Az nem lassította meg menetét, elszáguldott az állomásépületek mellett, vagonsorok villantak föl, a szemnek alig volt ideje észrevenni a nyitott teherkocsikat, amelyeken olajszínű ágyúk tükörként ragyogó fényszórók, szorosan egymáshoz simuló kétkerekű kocsik sorakoztak — hosszú vékony rúdjuk fölfelé állt — a teherkocsikat, amelyek drótsövény tekercsekkel és nedves ponyvával betakart töltényládákkal voltak megrakva a tábori tüzérség számára. Más vágányokon meg gyalogos szerelvények álltak, lovas kozákok, szibériai katonaság, egészségügyi vonat, trénszerelvény. Frontra utaztában Levasevszkij elfelejtkezett lehangoltságáról, az ellentétekről, maradiságról, a tisztviselői közönyről és mohóságról. A háború úgy állt előtte, ahogy a lelkében becézte. Az ő szemében a háború volt a természetes állapot, a béke csak a háborúk közeit töltötte ki — a háború előkészítésére szolgált. Úgy látta, hogy a háború tartja mozgásban a nehézipart, ad munkát millió dolgozónak, rakja le a vasutakat és műutakat, építi a hidakat. A háborúban az embereknek megvan a lehetőségük, hogy férfiasságukat, akaratukat, nemességüket megmutassák. A háború felfedezi az erősebbeket és jobbképességűeket. Háború idején tucatjával pattannak el a hamis karrierek; az elmaradt, csekély műveltségű, tehetségtelen katonai hivatalnokok, akik bonyolult utakon magas pozíciót érnek el, alkalmatlannak bizonyulnak rá, hogy hadosztályokat és hadtesteket vezessenek és mennek a pokolba, helyükre pedig újak, fiatalok kerülnek, a korszerű katonai tudomány szintjén álló ezredesek és tábornokok. Ha háború nem volna, a világ sorvadásban halna el.

S az ablakon kinézve Levasevszkij most újra azt gondolta, miért nincs ő ott, ahol jó neki, ahol könnyebben lélegzik és él? Az elhatározás, amelyet oly rég kívánt, amelyre néhány hónap óta készülődött, végre megszületett benne. Tudta, mit kell tennie, hogy végrehajtsa. A legközelebbi napokban találkozik a hadsereg főparancsnokával, meg fogja kérni, hogy küldje ki a Peremislt körülzáró hadcsoporthoz. A front főparancsnoka bizonyára nem fogja visszatartani. Viszonyuk az utóbbi időben kiélesedett. De ha Ivanov várakozása ellenére ellenkezni fog, közvetlenül a legfőbb parancsnoksághoz fordul. Ez az elhatározás könnyített Levasevszkijen. Egész idő alatt nyomta az a gondolat, hogy nem harcolhat bátran, minden számítást félretéve, a lövedékgyártás új megszervezéséért. Hiszen ez azt jelentette volna, hogy a magániparosokra támaszkodva, az állami gyárak hatalmas rendszere ellen küzdjön. Vagyis majdnem hogy liberálissá, kadettá legyen, minden közelálló emberével szembekerüljön, a legfelsőbb parancsnoksággal szemben ellenzékbe menjen. Nem, dőljenek csak el ezek a kérdések nélküle, ő pedig nem törődve a karrierjével, kimegy a frontra. Ez méltó megoldás.

Éjszaka Lembergbe érkeztek. A vonat a második vágányon állt meg, nem messze az állomástól. A rosszul megvilágított peron néptelen volt. Az állomásépület felső része a sötétbe veszett. Nyikolaj Dmitrijevics a telefon rendbehozását várva, sapkát és köpenyt vett, hogy kimenjen egy kis levegőt szívni.

— Nyikolaj Dmitrijevics — mondta Venyikolszkij kérőn — engedje meg, hogy önnel menjek.

— Nem, fölösleges.

— De Nyikolaj Dmitrijevics, azt mondják, hogy Lembergben az ablakokból még most is lőnek a katonáinkra.

— Igen, mondják — felelte Levasevszkij.

Fölhúzta a kesztyűjét s elindult a kocsi lépcsője felé. A küldönc, aki a folyosón egy konzervdobozt bontott, gyorsan felugrott helyéről.

Nyikolaj Dmitrijevics a konzervdobozra nézett, amelyből egy konyhakés állt ki.

— De hiszen Ivan Jegorovicsnak külföldi konzervnyitója van — mondta.

— Igenis, kegyelmes uram, van neki.

— Akkor miért késsel nyitod?

— Jobban kézre áll, kegyelmes uram.

Nyikolaj Dmitrijevics kiment a kocsi peronjára. A kalauz ott guggolt, s kezét a kályhába dugva, a szenet forgatta. Ez a művelet annyira elfoglalta, hogy észre sem vette a tábornokot.

Nyikolaj Dmitrijevics a falnak támasztott piszkavasra nézett s elmosolyodott.

„Ennek meg jobban esik kézzel forgatni a szenet. Furcsa nép!" Kinyitotta az ajtót. A lépcsőről elég nagyot kellett ugrania, s a lába, amely két nap alatt a járástól elszokott, megbicsaklott: Nyikolaj Dmitrijevicsnek

nevetséges módon le kellett guggolnia. Körülnézett: nem látta senki, egy lélek sem járt arrafelé. Kiment az állomás előtti térre. Az állomás bejáratánál csak egy ívlámpa égett. Esett a hó. Nyikolaj Dmitrijevics nekivagott a néptelen utcának. Leeresztett redőnyű kirakatok mellett ment el. A házak a sötétben nagyon magasnak látszottak. 1908-ban volt már alkalma átutazóban Lembergben megfordulnia, s most különösen jólesett neki megint ebben a szép, gazdag városban találnia magát, ahova annakidején mint idegen és vendég érkezett.

Megfigyelte, hogy a járdát teljesen érintetlen, egyenletes, laza hó fedte — a lakosságnak nyilván meg volt tiltva éjidőn a házakból kijönni. Az úttesten azonban számos patanyom látszott — patrujok jártak. Minden mozdulatlan volt, hallgatag — a házak, az utcák, az eloltott ívlámpák... Ilyen érzés fogta el Nyikolaj Dmitrijevicset a szemléken, amikor az elnyújtott „pihenj" után, a halálos csendben, a katonák sorfala előtt végigment — élvezte súlyos és hanyag járását, fáradtan a sapkájához emelt keze kényelmes és kellemes mozdulatát, lassú, jól kivehető hangját s kurta, mindenen áthatoló pillantását. Most éjszaka különös erővel élte át ugyanezt az érzést. Mintha az elnyújtott, harsogó „vi-i-i-gyázz" vezényszóra, lélegzetét visszafojtva, az egész vidék megmeredt volna, ő, Nyikolaj Dmitrijevics pedig ott halad a magukat szép sorban, alázatosan haptákba vágó házak között s a legyőzött várost nézegeti. Szinte kedve lett volna ujjával a sapka szegélyéhez érni, hogy a legyőzöttnek visszaszalutáljon. A meleg, de fojtott szalonkocsi után nagyon kellemes volt az éjszakai tiszta levegő.

A sarok mögül kozák járőr nyargalt elő. Az egyik kozák, kucsmáját szorítva, vágtában Nyikolaj Dmitrijevicshez nyargalt s annyira odahajolt hozzá, hogy az megérezte a kaszárnyában élő, egyszerű ember szagát. A kozák figyelmesen megnézte s azt mondta:

— Bocsánat, kegyelmes uram.

Nyikolaj Dmitrijevics az állomás irányába fordult. A kozákok csendben beszélgettek, aztán az, aki az előbb odanyargalt, újra beérte Levasevszkijt és megkérdezte:

— Nem parancsolja, kegyelmes uram, hogy elkísérjük? Az osztrákok a kapukból lődöznek; a múlt éjjel ezen az utcán kettőt is levágtunk.

— Nem kell, fiúk, menjetek.

— Szolgálatjára, kegyelmes uram — felelte a kozák.

A ló megfordult, leheletének melege megcsapta Levasevszkij arcát, patkói megcsikordultak a könnyű hóval fedett macskaköveken.

„Derekak a mi közkatonáink!" — gondolta Nyikolaj Dmitrijevics. Más úton ment vissza, egy magas fakerítés mentén, amely nyilván a vasúti raktárakat kerítette el a várostól. Amikor a kerítés közepéhez ért, a háta mögött lövés dördült el és kiáltás hallatszott... „Alkalmasint Berdánpuska" — gondolta Nyikolaj Dmitrijevics és megállt. A legegyszerűbb és legtökéletesebb bátorság volt meg benne, amely nem abból eredt, hogy gyávaságán úr lett; egyszerűen nem érzett félelmet.

Magas, sovány öregasszony futott el mellette, meg egy kalapos asszony, aki, úgy tetszett neki, jól öltözött és szép is volt, s egy fiatalember, formaköpenyben s sapkában, alighanem lembergi gimnazista s egy kalapos, fulladozó öreg. Mindnyájan kőszéndarabokat és fahasábokat cipeltek a kezükben. Alig szaladhattak a sarokig, két osztrák-köpenyes őr rohant elő; őket kergették. Nyikolaj Dmitrijevics látta, amint beérik a futókat, s kezdik kirángatni kezükből a fát és a szenet. Az öregasszony kiabált, melléhez szorította a széndarabokat. Kiáltozás, női sírás hallatszott. A térre kozákok nyargaltak ki.

Nyikolaj Dmitrijevics egy oldalajtón át ment be az állomásépületbe. Itt, a kőlapos padlón, galiciai parasztok feküdtek: menekülők, a lábukon fehér kapca és bocskor; lábszártekercsük és magas sapkájuk kevéssé különbözött az ukránokétól. Nagy részük aludt, csak néhányan ültek azzal a nyugodt arckifejezéssel, amely az olyan embereken jelenik meg, akik túlélték a szenvedést és kétségbeesést s a halálra várnak. Öregek, asszonyok, rongyokba burkolt kisgyerekek forgolódtak ott álmukban. Egy asszony egy sovány csecsemő szétnyitott szájába nyomkodta a mellét, a kicsi belefeszült a sírásba, úgy húzta el magát, de az anyja ingerülten nyomkodta tovább a kiszáradt mellet a szájába. Senki sem pillantott Levasevszkijre, a fejüket sem emelték föl, noha jó hangosan ment, a csizmájával határozottan kopogva. A nagycsarnokba vezető ajtó zárva volt s Levasevszkijnek vissza kellett fordulnia s újra kimennie a térre. Amikor a szolgálati kijárón át végre a peronra jutott, Venyikolszkij jött sietve elébe, mellette egy kucsmás, bekecses tiszt. Ott állt meg a sárga postaládánál, amelyen kis fehér lemez ragyogott.

— Nyikolaj Dmitrijevics, kegyelmes uram — mondta Venyikolszkij megörvendve — az állomásparancsnokkal már elébe indultunk.

A bekecses tiszt bemutatkozott.

— Ivanov Szavickij kapitány.

Abban a sajátságos, bizalmas és állhatatos modorban kezdték dorgálni Levasevszkijt, amellyel fiatal tisztek korholják feljebbvalójukat, aki kockára teszi értékes életét, s a törzskari vonatig, egész úton a veszélyeket írták le neki, amelyeknek kitette magát.

— Nincs szüksége rám? — kérdezte a parancsnok a kocsinál.

Levasevszkij be akarta hívni, hogy a csomópont munkájáról kikérdezze; érdekelte, hogy felelnek meg a Délnyugati Vasutaktól küldött orosz tisztviselők, becsületesen szolgálnak-e az osztrák hivatalnokok, akiket a vezetőség hivatalukban hagyott: eszébe jutott az az asszony a síró gyerekével. „Legalább egy szerelvény kellene a menekülőknek" — gondolta, de hirtelen rájött, hogy elfelejtette a parancsnok nevét.

— Nem, ma nincs, holnap majd beszélünk — mondta.

De sok dolga volt s a parancsnok nem jutott többé az eszébe.

A kocsiban sürgönyök várták. Jegyzeteket készített, írt, minduntalan rágyújtott, kinézett az ablakon. A háború költészetét és örömét érezte

megint. Ezekben a táviratokban, amelyeket a hadtest-tüzérség parancsnoka, a front-vezérkar, a hadügyminisztérium, az urali katonai gyárak főnöke küldött — táviratok tele kéréssel, utasítással, tudakozódással, kérdezősködéssel — a háború hatalmas lélegzetét érezte meg. A füstnélküli puskapor, nitroglicerin s a rézzel, alumíniummal, ólommal egyesült durranó higany ereje — Oroszország katonai ereje — úgy tetszett neki, titkos földalatti raktárakban szunnyad. Ez az erő akkora volt, hogy ha a Kopaszhegyen robbanás következne be, a gyönyörűséges Kiev elpusztulna. A raktárak emberei féltek ettől az erőtől, nemezcsizmában jártak, vizes kádak fölé hajolva, külön fedezékben dohányoztak; önkéntelen suttogással beszélgettek, a hirtelen mozdulattól, gyorsabb járástól is féltek. A tüzérségi raktárak lövedékek százezreit őrizték; vastag acélfalaik mögött robbanóanyag rejtőzött — élő, forró lélek. A szigorú, gyönyörű alakú lövedékek pontos mértani sorokban, illedelmesen feküdtek a szabályosan fölrakott lapos ládákban. S végül is kikerültek a frontra. S ott az acél hideg matematikai formáinak és az őrjöngő poroknak ebből a szokatlan egyesüléséből született meg a háború ereje: házak dőltek össze, hadosztályok pusztultak el, az égen a felhők vörösekké váltak, a levegő tele lett a görcsbe rándult fém kiáltásaival, a csataterek földjét, mint a fekete himlőt kiállt ember arcát, egészen elborították a gödrök — sem fa, sem fű nem nőtt sokáig rajta. A tüzérség volt az emberi csaták fő fegyvere és Nyikolaj Dmitrijevics erre a gyönyörű fegyvernemre vitte át egész szeretetét a háború iránt. Az ágyúk és lövedékek költője volt s mint igazi költő, örömet és szépséget talált ott, ahol az emberek rendesen csak a szomorút és köznapit látják. Képes volt reggelig tanulmányozni a hadosztályok frontparancsnokainak írott jelentéseit s az új gyár-felszerelések tervrajzait. A hadügyminisztérium és a törzskar nagy és bonyolult levelezése az ő számára teli volt rendkívüli érdekességgel. Erkölcsi és esztétikai gazdagságot talált bennük, anyagot filozofálgatásra. Csupán egy állandó izgalom nem hagyta el soha: látta, hogy semmi sem megy úgy, ahogy kell, hogy a tüzérség szent ügye becstelen, kisképességű hivatalnokok kezében van. Az élet ellenséges volt érzései iránt. Találkozása a szenet lopó polgárokkal ezen az éjszakán is elrontotta a hangulatát. Mindig így volt ez: a sebesültek nyögésében, a menekülők csüggedt alakjaiban, az elesettek szánalmas tetemeiben, a nyárspolgárok arcában, a küldönc panaszában a falujából érkező rossz hírek miatt: mindig érzései ellenségére akadt. S most különös gyönyörűséggel olvasta a befutott sürgönyöket. Adjutánsok, küldöncök, az iratokkal elborított asztal, a sötét függönnyel beakasztott ablakok — mind az ő lelkiállapotához alkalmazkodtak.

A sürgönyök egyike Szabanszkijtól jött, a kohászati üzem igazgatójától. Azt írta, hogy anyja birtokán tartózkodik, olyan földön, amely most az orosz birodalom része lett, s kéri, jelöljön meg egy helyet, hova utazhatna, hogy találkozzék vele. „Közölni, hogy 11-én N... állomáson leszek" — jegyezte rá Nyikolaj Dmitrijevics.

Nyikolaj Dmitrijevics úgy tervezte, hogy december 13-án találkozik a

hadseregparancsnokkal, s elhatározta, hogy megbeszéli vele áthelyezését a Peremisl alatt működő hadseregbe.

Ez a kis utazás még jobban megerősítette ebben az elhatározásában. A hadsereg szűkében volt a kezdeményezni tudó vezetőknek. Nyikolaj Dmitrijevicsnek úgy rémlett, hogy az ujján tudja megszámlálni az értelmes hadosztály- és dandárparancsnokokat. Elkeserítette az öreg, tapasztalt katonák önállótlan gondolkodása. Tisztán látta, hogy sok csapatparancsnoknál a főszempont: harcolni, de úgy, hogy személyes sikerét ne kockáztassa. Ezek az óvatos emberek, akik minden merész lépéstől féltek, elborzasztották Levasevszkijt sátáni közönyükkel, amivel emberéletek százainak és ezreinek a pusztulása, értékes javak tönkremenetele, fontos stratégiai állások elvesztése iránt viseltettek. Ezek az emberek le tudtak vágatni egy ezredet, hogy néhány órára megszálljanak egy falut, s erről a vezénylő tábornoknak a szükséges percben jelentést tegyenek. Ezek az emberek ott tudtak hagyni védelem nélkül millió-lövedékes raktárakat, tudva, hogy formailag nem terheli őket felelősség érte. Ezek az emberek, akik a cár odaadó hívei voltak, mintha több kárt okoztak volna Oroszországnak, mint az egész osztrák-német hadsereg.

Amikor utazását befejezte s a törzskari vonatra visszatért, Nyikolaj Dmitrijevics azt mondta a hadsegédjének:

— Csodálatos benyomásom alakul ki. A hadsereg minden merész, tehetséges embere, néhányat kivéve, vagy őrvezető vagy tartalékos zászlós. Valami bűvös kör ez!

— Akkor hát, Nyikolaj Dmitrijevics — mondta Venyikolszkij mosolyogva — az őrvezetőket kell dandárparancsnokokká kinevezni?

— Olyanformán — mondta Nyikolaj Dmitrijevics és halkan megismételte: — Olyanformán.

17

Szabanszkij birtoka nyolc kilométerre volt a vasúttól. Aznap, amikor Levasevszkijnek az állomáson át kellett utaznia, Szabanszkij kiküldte egyik alkalmazottját a pályaudvarra, hogy a vonat elindulását a legközelebbi állomásról az intézőnek megtelefonálja. A lovak, amelyek kilenc óra óta ott vártak a ház feljárójánál (az automobilt a dandár-törzs elrekvirálta), tizennyolc-húsz perc alatt könnyen megtehették az utat.

Szabanszkij tíz napja volt már a birtokán. Anyja, akit nagyon szeretett, felgyógyult betegségéből. A Szabanszkij-birtok nem messze volt a határtól, s amikor a háború elkezdődött, Szabanszkij fájdalommal gondolt rá, hogy nem találkozik már az anyjával. A győzelmes galiciai előnyomulás során az orosz sereg súlyos harcokban elfoglalta azt a vidéket, ahol Szabanszkijék földjei voltak. Az újság is hozta, hogy B. tábornok n . . .-ik hadseregének az előnyomulása közben az osztrákok fölvették a harcot, s ez alkalommal Szabanszkijné földbirtokosasszony háza is leégett; Sza-

banszkijné anyja Szabanszkij úrnak, aki a Novorosszijszki Társaság híres vasgyárának az ügyvezető igazgatója. A közlemény szerzője leírta, hogy az ősrégi parkban, ahol az osztrák hátvéd beásta magát, a fák „az orosz tüzérség gyilkos tüzében a szó szoros értelmében forgácsokra szakadtak." — Ezt a közleményt olvasva, Szabanszkij azt mondta: „Most már van remény — hisz ez az újságíró hazudja az egészet." A valóságban azonban ez a kis újságcikk erősen fölizgatta; egész éjjel nem aludt, több sürgönyt küldött a hadsereg-törzsekhez, kérte, hogy azonnal tudósítsák, él-e az anyja s a birtok milyen állapotban van. Néhány nap múlva pedig, amikor sürgönyt kapott, hogy az anyja beteg, Galiciába utazott. Szabanszkij ezekben a napokban arra beszélte rá az anyját, hagyja a birtokát unokaöccse gondjára s utazzék Oroszországba. Az öregasszony nem volt rá hajlandó, azt mondta, hogy minden ijedelmen túl van. Egy nappal Levasevszkij érkezése előtt egy osztrák repülőgép két bombát hajított le az öreg Szabanszkijné ablaka előtt. Az egyik bomba a lóistállóba csapott, szilánkjai megöltek egy lovat s megsebesítettek egy tyúkot, amely a trágyában kapart. Ugyanezen az éjszakán az átvonuló katonaság fölgyújtott egy hatalmas szénapajtát. Az öregasszony, ahogy éjszaka fölébredt, a tükörhöz ment és felkiáltott — fehér haja a tűzvész fényénél rózsásnak látszott.

— Mintha vérben mostam volna meg — mesélte reggel a fiának.

— Ezután, remélem, beleegyezik, hogy elutazzék? — kérdezte Szabanszkij.

— Nem, hiszen elhatároztam, hogy maradok.

— Micsoda jellem! Magának egy magyar huszárezredet kellene vezényelnie.

Büszke volt az anyjára. Varsóban úgy beszéltek róla, mint a legszellemesebb és legműveltebb lengyel asszonyok egyikéről. Hetvenkét esztendős korára rengeteg francia és orosz folyóiratot és könyvet olvasott el, különféle emberekkel levelezett s büszke volt rá, hogy levelet kapott Bergsontól. Szabanszkij szerette az anyját hallgatni, a humora elbűvölte.

A mérnökök, akik reszkettek az igazgató csúfondárosságától, tudták, hogy amikor Szabanszkij különösen rosszmájú, így szól: „Ahogy az én anyuskám mondani szereti" — és egy bökős, súlyos szójátékot fűz hozzá.

Szabanszkij, miután egy hetet töltött a birtokon, elunta magát. Jobb időkben sem bírta ki tíz napnál tovább ebben a környezetben. De most, télen, háború idején, amikor a távíró rosszul működött, az utak zsúfolva voltak foglyokkal és szekérkaravánokkal, amikor a gyenge embereket a tehetetlenség és ingerültség érzése fogta el, s az erőszaknak behódolva, a föld is megdermedt, ő tétlensége miatt fizikai tehetetlenséget érzett. Jól érezte magát az acélgyár feszült légkörében, amely a háborúra emlékeztette. Hogy a napi huszonnégy óráját kitöltse, éjszakai telefonhívásokra volt szüksége, Balfour angliai táviratairа, bonyolult vitákra a Prodameta központjával, veszélyes kereskedelmi manőverekre, amelyekben perzsa vásárlók és görög hajótulajdonosok vettek részt, technikai kisérletekre, a

műhelyeket vezető mérnökök jelentéseire, a mesterek besúgásaira és panaszaira, valami kellemetlen és komikus esetre, olyanfélére, mint ami az elutazás napján történt: a hengermű irodájában egy fiatal mérnök megpofozott egy gyakornokot, aki az írnoknak célzást tett, hogy intim viszonyban van a mérnök feleségével. A gyár levegőjét kellett szívnia, a lángokat látni a kokszolókemencék fölött, a légfújtató búgását hallani, a teherkocsik felvillanását nézni. A fém termelése és eladása az ő számára nélkülözhetetlen szükséglet lett, mint reggelijéhez a tea s a sült hús az ebédhez. Csak amíg az anyjával beszélt, addig hagyta el a nyugtalanság. A hátralevő időben Szabanszkijt bágyasztotta a laza tél, ég, a személyzet lassú mozgása és csendes hangja, a sötét bútorokkal berendezett szobák félhomálya.

Amikor az előszobában megszólalt a telefon s az öreg szobalány átadta az állomásra küldött írnok üzenetét, Szabanszkij a megszokott hosszú, feszes lépteivel végigment a szobán.

— Megyek — mondta és mialatt a vén szobalány a meleg, prémes cipőkért indult, Szabanszkij gyorsan fölvette a bundáját, kiment, beült a szánba és azt mondta a kocsisnak: — Tizenöt perc múlva az állomáson kell lennünk.

Nyolc perccel a vonat érkezése előtt ért oda. A fővágány szabad volt, s az egyik tartalékvágányon hadifogolyvonat állt. Az osztrákok föltűrt gallérral, a hidegtől gyermekinek látszó, szánalmas arccal ténferegtek a vagonok mentén, az orrukat és az állukat dörgölték, kíváncsian és félénken pillantottak Szabanszkijra, aki nagy léptekkel ment végig a peronon. A kísérő katonák is fáztak, ők is táncoltak, az orrukat dörgölték, s könnyező szemmel tekingettek a pompás bundában, urasan sétálgató emberre. Az egyik fogoly Szabanszkijhoz lépett s egy koldus hangján és taglejtésével cigarettát kért. Hatalmas alakján, szegényes kék köpenyén, amely egy gimnazistára emlékeztetett, volt valami szánalmas és gyámoltalan. Szabanszkij elővette cigarettatárcáját, amire rögtön körülvették, zajongva a kezüket nyújtogatták. A kísérő szigorúan oldalt állt, úgy nézte, hogy szedik szét a foglyok a törökdohánnyal töltött úri cigarettákat. Az első fogoly, aki Szabanszkijt megkérte, öt vagy hat cigarettát kapott. Ott nézegette, tapogatta, simogatta őket, egy nagy csöpp olyan ragyogóan csillogott az orrán, mintha osztozni akart volna a katona örömében. Azzal az izgatott pillantással nézett körül, amellyel a gyenge kiskutyák nézelődnek, amikor a véletlen jóvoltából valami pompás csontot sikerült megkaparintaniuk. A fogoly tekintete hirtelen a kísérő rideg, irigy tekintetével találkozott. Mintha kiszakítana valamit, rögtön odanyújtotta a kísérőnek a cigarettát, elmosolyodott és mormogott valamit az anyanyelvén. A kísérő katona korholón csóválta a fejét, megzavarodott, elvette a cigarettát és megveregette a fogoly vállát. Szabanszkij, aki látta ezt a jelenetet, azt gondolta: „Derék munkás lesz ebből a jóindulatú legényből." Elhatározta, hogy mihelyt visszatér a gyárba, az udvarbeli nehéz munkára néhány száz hadifoglyot kér a hatóságtól. — Fejében, szokása szerint hozzávetőleg ki is számította a szegényes táplálék értékét, a néhány kopejkányi díjazást, az alezredes, a

katonai parancsnok baksisát, sőt az őrök jutalmát is. Szabanszkij a peron legvégére ért, ott egy széles orrú kísérő katona szigorúan magyarázta a foglyoknak:

— Nem lehet! Megmondták — nem lehet!

Ezek nem értve, miért nem lehet, a két asszonyra mutattak a kerítésnél, akik falusi piroggal teli szatyrukat nyújtogatták. „Lám — gondolta Szabanszkij elmosolyodva — a háborús bürokrácia még ebben is akadályozza a szabad kereskedelmet."

A kísérő katona megindult a kocsik mentén. Az egyik fogoly, egy csíptetős, vállszíjas, odafutott a kerítésnél álló asszonyhoz. A kísérő rögtön megfordult, beérte s hátába vágott.

— Vissza! — kiáltotta.

A fogoly zavartan tekintett rá, a kísérő az arcába, a füle tövébe vágott az öklével. A fogoly meglóbálta a fejét és elesett. A kísérő csizmájával kezdte el rugdosni. A kocsiból egy fekete szemű, egyenes orrú magyar huszár szökött le könnyedén, kék dolmányban és rikító vörös nadrágban. Lehajolt, mentében egy követ vett fel s az őr felé futott. Az őr lekapta válláról a puskát, a cső száját a magyar mellének irányította. A békés katonabarátság egy perc alatt rettenetes, durva dulakodássá fajult. Izgatott füttyszó hallatszott. A foglyokat bekergették a kocsikba; vörös kezükkel kapaszkodva másztak be a teherkocsikba. A nyalka magyart a kísérők a különítmény parancsnokának a kocsijához kísérték, közben puskatussal és csizmával rúgták, ütötték. Kétszer is a földre bukott

„A háború: háború" — gondolta Szabanszkij. — „A műhelyekbe mégsem lehet ezeket az embereket beengedni." Sajnálta a magyart és elhatározta, hogy megkéri Levasevszkijt, avatkozzék be; kész tanúskodni, hogy a kísérő katona kegyetlenségével egészen természetes felháborodást váltott ki abban a huszárban.

Az állomásra csakhamar beállt a törzskari vonat. Levasevszkij vörös szegélyű sapkában, szürkés-kék köpenyén tömött vállpántokkal állt a kocsi peronján s Szabanszkijt észrevéve, integetni kezdett. Szívélyesen köszöntötték egymást, sőt készek voltak összecsókolózni.

— Nyikolaj Dmitrijevics, mindenekelőtt, mennyi ideje van? — kérdezte Szabanszkij.

— Ó — felelte Levasevszkij — van harminc órám. A hadsereg főparancsnoka holnap megáll itt, hogy a hadizsákmányt megnézze, elhatároztam, hogy itt várom meg.

— Akkor megkérem, jöjjön el hozzánk: nyolc verszta mindössze.

— Nagy örömmel.

— És ön is, főhadnagy úr.

Venyikolszkij meghajolt.

— Sajnos, nekem a vasúti kocsiban kell maradnom: figyelemmel kell kísérnem a sürgönyök továbbítását és átvételét.

Abban a reményben mondta, hogy Levasevszkij ellentmond: „Majd meglesz valahogy". De Levasevszkij helybenhagyta.

— Igen, okvetlenül maradnia kell. Tegye be, kérem, a kofferbe az asztalon lévő iratokat, s a küldönc hozza őket a kocsihoz.

Szabanszkij elmondta a fogoly esetét.

— Sajnos, nem látok okot a beavatkozásra, Viktor Sztaniszlavovics — felelte Levasevszkij — az őrnek teljesen igaza van, rögtön le kellett volna lőnie azt a hadifoglyot.

— Hogyhogy?

— Úgy, hogy háború van.

A lágy téli levegő, a gyors, kellemes szánkóút elsimították a beszélgetés rossz benyomását. Rokonszenvvel és barátsággal eltelten léptek a házba. Levasevszkij megfürdött, átöltözött s a könyvtárba ment, ahol Szabanszkij várta már.

— Hét órakor ebédelünk, de ön bizonyára éhes az út után? — mondta Szabanszkij, s elevenen tette mindjárt hozzá: — Nyikolaj Dmitrijevics, mondjon el mindent, ami nem titok. Mi újság a fronton?

— Csakhogy mi nem titok? — mondta Levasevszkij.

Szabanszkij tudta, hogy a beszélgetés elkerülhetetlenül rátér arra a kérdésre, amely érdekelte. Levasevszkij a front helyzetéről kezdett el mesélni, találkozásáról a hadosztályparancsnokokkal, a katonaság nyugodt, bizakodó hangulatáról.

— Az én szememben ez százszor értékesebb, mint az első háborús napok fellángoló lelkesedése — mondta — hisz ez a lelkesedés könnyen apátiába mehet át. A valóságban másképp történt. A katona a lövészárokban úgy érzi magát, mint a földműves a földön, a maga elemében. „Munkában vagyunk" — ahogy az egyik tartalékos mondta nekem.

Levasevszkij az úton igen rossz tapasztalatokat szerzett, de most a fürdő után a hűvös szattyánbőr karosszékben, a könyvtár nyugalmában, amely a kocsi rázását felváltotta, jól érezte magát s személyes érzését akaratlanul is átvitte a hadsereg ügyeire. Még soká mesélt a nyíltszívű bakák hangulatáról és hőstetteiről.

— Nyikolaj Dmitrijevics — kérdezte hirtelen Szabanszkij — hogy vagyunk mégis a tüzérségi oszlopok lőszerellátásával?

Levasevszkij végighúzta tenyerét a fején, hátrafésült haja a kopasz „holdvilágjára" nyomódott; nedves érintése kellemes volt a bőrnek.

— A lőszerellátással? — mondta eltűnődve; még mindig sajnálta, hogy kellemes nyugalmától meg kell válnia. Váratlanul fölállt, odament az egyik szekrényhez, elolvasott fennhangon egy angol könyvcímet. — Hogy mi van a lőszerellátással? — ismételte meg felindulva.

Szabanszkij látta, hogy a kívánt beszélgetés megkezdődik.

— Nos, tehát — mondta Levasevszkij — három nappal ezelőtt beszéltem a front egyik tüzérségi parancsnokával, ő mesélte el: az üteg kétszer huszonnégy órája áll töltény nélkül, nincs sem tüzérségi, sem kézi fegyverbe való töltény. Az osztrákok előretörnek az ütegig, ő néhány perc alatt kilövi revolveréből a golyót, egy osztrák tiszt odafut hozzá, ő fölkap egy követ s a követ vágja az osztrákhoz; szerencsére épp odaért egy lovas osztag...

de mindez már nem fontos. Képzelje el, egy tiszt, gyönyörű lőfegyverekkel körülvéve, kővel hadakozik, mint valami őskori vadember.

Levasevszkij azt mondta, hogy a tüzérségi oszlopok ellátása lövedékekkel annyira elégtelen, hogy nincs messze az idő, amikor az ellátottság ötven százalékról tovább süllyed s tán huszonötig is lemegy. A tüzérségnél elkerülhetetlen a nyomorúságos korlátozások bevezetése; a dolog bűnös, eszelős formákig fajulhat, egy ágyúnak négy-öt lövedék naponta. Hallgató tarackok — ez nagy, rettenetes bűn. A vezérkar minden föltevése összekúszálódott. Minden számítása hamis. A szövetségesektől egyetlen szállítmányt sem kaptunk, nem is lehet reménykedni benne. Minden ígéret hazugnak bizonyult. Pedig hallgatólagosan angol segítségre számítottunk. Most már csak a saját erőnkben szabad reménykednünk. S Nyikolaj Dmitrijevics, itt nem takargatva semmit, feszélyezettség nélkül tárta föl megvetését az állami katonai gyárak iránt. Csak a háború alatt derült ki a hadiipart vezető elaggott tisztviselők teljes pipogyasága. Minden javaslat, minden új gondolat hosszú hónapokra elakad — háboru idején, amikor még egy órányi késlekedést sem lehet megengedni.

— Mindig rossz véleménnyel voltam az állami gyárakról — mondta Nyikolaj Dmitrijevics — de az, ami most történik, igazán borzasztó. Most még alig ad számot magának valaki róla, de a helyzet a közeli hónapokban annyira romlik majd, hogy a háború kimenetelére is befolyással lehet. Hát hogyne — mondta — a háború! Hisz a háború — a nagy népek versenye.

— Teljesen egyetértek önnel — mondta Szabanszkij — nem hiszek a nagy hadvezérekben. Nem tulajdonítok jelentőséget az olyan beszédnek, hogyha a németeknek Belgiumban még két hadtestük lett volna, Párizs elesik, a háború véget ér; vagy hogyha Rennenkamf vagy Zsilinszkij, vagy Ruszkij nem úgy hajtja végre az előnyomulást, hanem így, a németeket szétzúzták volna s mi már Berlinben lennénk. Naiv gondolkozás. A háború sikereit, nekem az a véleményem, nem Kluck, Falkenheim, Joffre, Januskevics esze dönti el. A háború istenét egy mázsáló képében kell ábrázolni, aki nagy tizedesmérlegeken mindent fölmér. ami a harcoló országokban van: a föld termékenységét, a búzát, káposztát, répát, ekéket, lovakat, kartont, anyai szeretetet, ércet, kokszot, cinket, petróleumot, az ifjúság erkölcsi tisztaságát és minket, minket, minket: a fémipart. Én nem hiszem — mondta Szabanszkij, élesen és hangosan — hogy Oroszországnak — műveletlen népével, megvesztegethető tisztviselőivel az élén — hadserege lehet. Ha a helyzet nem változik, a művelődés és ipar erőkészletei nem szabadulnak fel, Oroszország veszít és elpusztul. — Elhallgatott, de látva. hogy Nyikolaj Dmitrijevics ellentmondani készül, újra megszólalt: — Látom, hogy mindenben egyetért velem, de itt nincs is miről beszélni. Csodálkoznak. hogy az én gyáram miért hajt hasznot, az államiak pedig miért nem. Nálam mindent a józan ész dönt el. Az ipar csak ezen az alapon élhet. Nálam évente tizennyolcezer ment el a tűzoltóság fenntartására, a tűzkár pedig, ha nem oltják, öt-hatezer. Elzavartam a tűzoltókat, s azon,

hogy nem oltok tüzet, tízezret keresek. Az, ha a gyárat fallal veszem körül — harmincöt-negyvenezer rubelbe kerül. Nekem előnyösebb, ha megengedem a munkásoknak, hogy a haszontalan fát és csekély értékű fémet ellopják és ezeken az ezreseken a műhelyeket szereljem fel újra. Azon tehát, hogy meg hagyom lopatni magam, a gyár keres.

— Igen még az ilyen apróságokon is látni a fölényüket — mondta Levasevszkij, megfeledkezve óhajáról, hogy ellentmondjon Szabanszkijnak. — Ó, ez a bizottság — szólalt meg hirtelen haraggal — amelyben a legfiatalabb tag — hetvenéves!

— Nyikolaj Dmitrijevics — szólt élénken Szabanszkij — okvetlenul cselekedni kell, kikerülhetetlen, hogy cselekedjünk, tehát cselekedni is fogunk.

A magánipar mozgósításának a tervéről kezdett el beszélni, bizottságok alakításáról, amelyekbe az orosz társadalom széles rétegeit kell bevonni.

— Még munkásokat is — szólt elszántan.

A maga gyárának a példáján mondta el, milyen széles programot lehet a hadsereg támogatására a legközelebbi hónapokban megvalósítani, mihelyt meg lesz törve ez a rendszer, amely mindent teljesen alávet a hadügyminisztériumnak és az „öreg papagájok" bizottságának, akik a haszontalan udvaronckapcsolatok mögött nem látják meg Oroszország életérdekeit.

Azzal a mondattal végezte, amellyel kezdte, mintha a Társaság évi gyűlésén szónokolna s nem a csendes könyvtárban beszélgetne egy régi ismerőssel.

— Nyikolaj Dmitrijevics, cselekedni kell, feltétlenül cselekedni. Tehát cselekedni is fogunk! — Elhallgatott. de úgy találta, hogy nem mondott eleget s ezt fűzte még hozzá: — Kinek kell cselekednie, Nyikolaj Dmitrijevics, ha nem önnek? Biztosítom. hogy nem azért szólítom fel ilyen hevesen, mert a gyárnak hasznot hajtanak a háborús megrendelések. Oroszország becsülete nekem épp olyan drága, mint önnek. Itt van a gyökere minden haszonnak.

Szabanszkij szavai izgalomba hozták Nyikolaj Dmitrijevicset. De türtőztette magát s mosolyogva mondta:

— Mi az, Viktor Sztaniszlavovics, forradalmat szándékszik csinálni? Ismerem magát. Először liberális beszélgetést indít, aztán mind messzebb megy... s egyszerre csak bádogbombás diákok közt vagyunk!

— Nyikolaj Dmitrijevics, nem kell tréfára fogni a beszédet.

— Viktor Sztaniszlavovics — mondta ünnepélyesen Levasevszkij — távol vagyok attól, hogy a beszédet tréfára fordítsam. Holnap beszélek a főparancsnokkal, át akarok menni a harcoló sereghez. Minden együttérzésem azoknak a gondolatoknak az oldalán lesz, akárhol is kell lennem, amelyeket most kifejtett. Ezek a gondolatok — az én gondolataim.

Szabanszkij ránézett.

— A frontsereghez? — kérdezte.

— Igen. Legvalószínűbb, hogy a nyolcadikhoz.

— Nyikolaj Dmitrijevics, de hiszen az ügyekre nézve igazi jelentősége csak annak lehet, ha továbbra is a front felügyelője lesz.

Levasevszkij széttárta a karját.

— Viktor Sztaniszlavovics, én kimenni készülök a frontra, s nem visszatérni a frontról.

— Bocsássa meg az élességemet — szólt Szabanszkij — de ennyire komoly kérdésekben megszoktam, hogy éles és őszinte legyek. Nincs kétségem, hogy az adott esetben a frontra menni — annyi, mint a hátországba evakuálni.

Levasevszkij sértve érezte magát és mosolyogva mondta:

— Ön most nyilván éleselméjű paradoxont mondott.

A kicsiny asztalkához ment, amelyen néhány könyv hevert, kinyitotta közülük az elsőt és hamis érdeklődéssel lapozgatni kezdte.

Ebéd alatt Levasevszkij megismerkedett Antonyina Joszifovna Szabanszkajával. A beszélgetés nem tért vissza a kényes témára. Levasevszkij és Szabanszkij rossz hangulatban volt. Antonyina Joszifovna, ahogy Levasevszkijre nézett, összehúzta a szemét — vendégek jelenlétében sosem tett fel szemüveget. Noha a tábornok szemben ült vele, Antonyina Joszifovna nem tudta az arcvonásait kivenni. Azt gondolta, hogy Levasevszkijnek mosolygó szája van, meredek, ostoba homloka, kiálló szeme. Amikor megszólalt, hangja alapján egészen másféle arc jelent meg előtte — beesett orcák, haragos szem. Levasevszkij, amikor az öregasszonyt üdvözölte, azt gondolta: „Egykorú mamával." Minden öregasszonyt az anyjával hasonlított össze. Mindet hozzá hasonlónak találta — lelkileg s külsőleg is. S ő is úgy viselkedett velük, mint az anyjával — tiszteletteljesen s hidegen.

Szabanszkijné első szavaira oda sem hallgatott s az automata udvariasságával mondta:

— Oh igen, rendkívül...

De néhány perc múltán az öregasszony replikái s gúnyos megjegyzései bevonták a beszélgetésbe.

Szabanszkijné dicsérni kezdte az orosz írókat, azt mondta, hogy neki tetszik Makszim Gorkij, igaz, csaknem kizárólag francia fordításban olvasta. Levasevszkij azt felelte, hogy ezt az írót sem oroszul, sem franciául nem olvasta, s hogy neki nem tetszik a mai orosz irodalom durva realizmusa.

Szabanszkijné azt mondta, hogy ez természetes. Őt elbűvöli a neki idegen emberek életereje, nyersesége, egyszerű romantikája, Levasevszkij azonban, aki az erő világában él, az irodalomban választékosságot és finomságot keres.

— Valóban úgy van — mondta Levasevszkij. — Nagy tisztelője vagyok Turgenyevnek. A „Tavaszi hullámok", az „Első szerelem" — ezeket nemrég is kellemes érzéssel olvastam újra. Ami pedig Makszim Gorkijt illeti, a napokban valahogy megláttam a könyvét a hadsegédemnél, rápillantottam a fényképére... Ilyen arcú ember aligha lehet nagy író.

— Egy orosz folyóirat utolsó kötetében — mondta Szabanszkijné ünne-

pélyesen — egy elbeszélést olvastam Gorkijtól. Ilyen elbeszélést csak gyönyörű, tisztalelkű ember és nagy író írhat; megtaníthat tisztelni olyanokat is, akiket megvetni szokás.

— Nálam a gyárban Gorkij olvasása miatt elbocsátják a munkást — mondta Szabanszkij.

— Igen — nevette el magát Antonyina Joszifovna — még énrám is veszélyes hatást tesz.

A beszélgetés később a legutóbbi eseményekre tért át. Antonyina Joszifovna elmondta, hogy meglátogatta az új tartomány főkormányzója, ő meg akarta tréfálni s a szakácsnál orosz savanyúkáposzta-levest és tatárkakását rendelt s ebéd alatt panaszkodott, hogy a vidék oroszosítói arra kényszerítik, hogy csak orosz ételeket készítsen. Csak nagy keservesen sikerült kivívnia a jogot, hogy reggelenként kávét igyon és ne kenyérből készített kvaszt, kétszersülttel.

— Én azt hittem, hogy a kormányzót ez megrendíti, de még a szemöldökét sem vonta föl. Csupán azt ígérte meg, hogy felhívja a kerületi főnököt s beszél vele. Ekkor értettem csak meg az orosz államgépezet egész misztikus szépségét és hatalmát — mondta nevetve.

Az ebéd végére Levasevszkij felvillanyozódott.

„Minek az öregségtől félni? — gondolta. — Csak a világos értelmet őrizze meg az ember, úgy, mint az öreg Szabanszkij nagyasszony."

Este meghozták Levasevszkijnek az állomásról a táviratokat. Ott ült a könyvtárban, a vékonylábú asztalkánál, melié a karosszékbe, lábát keresztbe vetve, Venyikolszkij telepedett s a rendelkezéseket várva, a szigorú könyvszekrényeket nézegette, amelyek egész a mennyezetig értek, a hatalmas jávorszarvas borostyánszemű fejét, amely az ajtó fölött függött, a két embermagas, keskeny ablakot, a fényezett létrákat, szőnyegeket, futókat. A tábornoknak és az adjutánsnak tetszett ez az ünnepélyes könyvtárterem. Levasevszkij hangosan, szaggatottan beszélt. Venyikolszkij ugyanolyan hangosan, katonásan felelt s azon volt, hogy ne a szőnyegre lépjen, hanem csizmája egész súlyával a zengő parkettet nyomja. Tetszett neki, hogy mozgásával megtöri a csendet, s a szétterjesztett szárnyú sas, a hódítóktól megrémülve, mintha már-már készülne tovaszállni. Levasevszkijnek, a korosabb, szkeptikus embernek is tetszett ez a játék. Jólesett elgondolni, hogy a hadsereg csapatai, makacs harc után, erőszakkal törtek be a birtokra, hogy minden folyosón őrök állnak, hogy az udvaron máglyák égnek, lovászok vágják ki a pálmaházban, a lovaknak almul, a tropikus fákat.

Szabanszkij lépett a könyvtárba.

— Nyikolaj Dmitrijevics, nem zavarom? — kérdezte.

A tábornok ránézett.

— Mi? — kérdezte hidegen.

Szabanszkij hirtelen elmosolyodott, finom érzékével megértette Levasevszkijt. Az észbe kapott.

— Mi zavarjuk önt a könyvtárában?

Venyikolszkij csakhamar elment. Levasevszkij és Szabanszkij megint a reggeli tárgyról kezdtek el beszélni.

— Nyikolaj Dmitrijevics — mondta Szabanszkij Levasevszkijnek — én látom helyzete bonyolult voltát és azt hiszem, megértem, honnét ered elhatározása, hogy holnap beszél a hadsereg főparancsnokával. Ez természetesen a legnemesebb kiút. De a helyzet annyira tragikus, hogy nem kiutat kell keresni, hanem minden erőnkkel harcolni, élő erőkkel a halott erők ellen.

Éjszaka fölébresztették Levasevszkijt. Megint Venyikolszkij jött.

Le sem vette köpenyét, úgy lépett be. A hó félig áttetsző csipkeként ülte meg gallérját; gombjai a melegtől kiizzadtak s elvesztették ragyogásukat. Széltől kipirult arca izgatott volt, teli az olvadó hó cseppjeivel. Az éjszaka zavarát, hidegét, az éjjel-nappal folyó háború megfeszített erejét hozta a szobába magával.

Levasevszkij, ahogy rápillantott, rögtön arra gondolt:

— Áttörték a frontot!

Úgy rémlett neki, hogy miután von Moltkét, a német vezérkar főnökét tisztségéről leváltották, a németek lemondtak az ő stratégiai tervéről s milliós hadsereget vonnak el a nyugati frontról, hogy szörnyű ütést mérjenek Oroszországra. Ez a gondolat mindig felizgatta s most e váratlan éjszakai látogatás percében azt hitte, hogy Venyikolszkij ezt a végzetes hírt hozza. Agyában egy pillanat alatt ott volt a Kluck- és Bülow-seregek titáni hadmozdulatainak a képe Oroszország ellen, a sötétben nehéz hadosztályok, ércsisakos gyalogos hadtestek vonultak. S az Oroszország iránti szánalom édes, bágyasztó érzése fogta el, öröm, hogy itt a perc, amikor a frontra mehet s élete szörnyű bonyolultságát kibogozhatja.

— Rossz hírek a frontról? — kérdezte hirtelen.

— Mit beszél, Nyikolaj Dmitrijevics! A hír, amit hoztam, annyira kedvező önre, hogy elhatároztam, nem várom meg a reggelt.

Nyikolaj Dmitrijevics átolvasta a hosszú sürgönyt. A hadügyminisztériumból jött. Barátsággal és tisztelettel közölte, hogy az egyik tábornoknak, a cár adjutánsának a tanácsára és ajánlására, elhatározták, hogy fölajánlják Levasevszkijnek az elnökhelyettes pozícióját abban a legfelső bizottságban, amelyet Szabanszkijjal beszélgetve szidott. Levasevszkij néhány pillanatig a sürgöny nagy, vékony betűit nézte — s a hirtelen gondolat az áttörésről még mindig ott volt a fejében; szinte sajnálta hogy hadsegéde nem ezt a hírt hozta. A bizottságban szolgálni, teljes egészében alárendelni magát a hagyománynak, amelyet ártalmasnak tartott! A bizottságon belül elvesztette minden lehetőségét, hogy önállóan cselekedjék. Jól ismerte a magas pozíciónak ezt az oldalát; a hatalom ezer kikerülhetetlen megkötöttséggel ajándékozza meg az embereket. önállótlansággal, határozatképtelenséggel s nem erővel.

De egy ilyen kinevezés, tudta, sokakat följajdít az irigységtől; tudta, milyen sokat jelent a mondat: „tanácsára és ajánlatára . . . ”

Venyikolszkij izgatott pillantását érezte magán. A hadsegéd, tudta, arról

ábrándozik, hogy Pétervárott lakjék. Venyikolszkij egy mechanikai munkát írt, s az akadémia tanárával volt kapcsolata. Levasevszkij előre érezte már felesége örömét, anyja büszkeségét, az osztályfőnökök és vezérkari vezetők irigységét s előre érezte, mennyi megrovást hívna ki önző „Don Quijote"-i lemondása a bizottságbeli szolgálatról. Bosszúsan, de belül már megadva magát, újból azt gondolta: „Nos, kész. Dandárparancsnok leszek, éjjel-nappal munkában, semmi több..."

Venyikolszkij Nyikolaj Dmitrijevicsre sandított, halkan ezt mondta:

— Sürgönyt kaptunk, hogy a hadsereg-főparancsnok még két napig a főhadiszálláson marad és csak tizenhatodikán utazik itt át.

— Micsoda bosszúság, Szergej Petrovics! — mondta Levasevszkij, rá se nézve a hadsegédjére.

Korán reggel utazott el, Szabanszkijtól el sem búcsúzott, egy rövid mentegetőző levelet hagyott csak hátra.

Minden magamagától történt, mintha nem is élő, erős ember volna, akinek akarata és esze van. Az ügyek átadása, a hízelgő gratulációk, az utolsó beszélgetés a front főparancsnokával, a készülődés, sürgönyök — minden automatikusan ment végbe. Nagyon el volt foglalva s nem is ment már be a városba, a Kopaszhegyen töltötte az éjszakát. Elutazása napján néhány percre elment a húgához, utána Kananackij főpaphoz.

Nyikolaj atya, Levasevszkij szobájába lépve, zavartan elmosolyodott.

— Nyikolaj Dmitrijevics — mondta — fogadja el Szokratszkijtól és tőlem ezt a szerény ajándékot.

Egy sárga cigarettatárcát nyújtott oda Levasevszkijnek: mint a sáfrányszínű vajastésztába nyomott mazsola, néhány darab briliáns volt benne. A szerény ajándék nyilván megért egypár ezrest.

— Hova gondol, miért? — kérdezte Levasevszkij élesen.

De Kananackij annyira kérte, úgy megsértődött, olyan kétségbeesetten emelte föl a kezét, hogy Levasevszkij belenyugodott.

A vasúti fülkéjében, éjszaka már, kivette zsebéből a cigarettatárcát s azt kérdezte magában: „Mi ez, miért volt ez az egész...?"

S akaratlanul is végighúzta kezét a levegőben — úgy rémlett neki, hogy ezer kis erős kezecske löki beleakaszkodva s ő katonásan halad, engedelmesen rakva a lábait.

18

Szofja Jakovlevna sokat fáradozott, hogy kitolja Szergej visszatérését a frontsereghez.

Egy bizottságnak kellett megvizsgálnia. Szofja Jakovlevnának két orvosismerőse megígérte, hogy megtalálják a megfelelő formát. Ezenkívül a hadsereg-kórház tábori röntgenállomásának a felcsere, szintén ismerős, olyan sötét felvételt tett Kravcsenko tüdejéről a bizottság anyagába, hogy a bizottság elnöke, amikor megnézte, azt mondta:

— Az ördög tudja, néhol olyan ez a tüdő, mint egy fiatal bikáé, néhol meg egyáltalán nincs tüdő — semmit sem lehet kivenni.

A bizottság a lábadozók állományába sorolta Szergejt s háromhónapi szabadságot adott neki. Ugyancsak Szofja Jakovlevna, egyik távoli rokonán keresztül, aki ismerőse volt a lábadozó-keret parancsnokának, kéthónapi szabadságot járt ki, otthoni kezelésre.

Marja Dmitrijevna már néhány nappal korábban elutazott. Szergej Kievben akart egy hetet tölteni. Marja Dmitrijevna Fásztovban átszállt Belaja Cerkov felé — a férjéhez sietett.

Egy nappal az elutazása előtt, amikor Szergej már levetkőzve feküdt az ágyban s olvasott, Mark Boriszovics kopogott be a szobájába.

— Micsoda bosszúság! Micsoda bosszúság! — mondta. — Szofja eszét veszti majd a bánattól. Az imént jött át az öreg Bahmutszkijék cselédje — az ajtóra nézett és suttogva mondta — Bahmutszkij átutazóban megszállt náluk, de Szofja a Kopaszhegyen a kórházban inspekciózik, s csak déli tizenkettőkor jön haza, Bahmutszkij meg a reggeli vonattal tovább utazik.

— Igen, bosszúság — mondta Szergej. — Ha elmegy hozzá, én is magával megyek.

— Tudja mit, inkább ne — mondta Rabinovics — nyolc éve nem találkozott az öregekkel, s együttlétük órái meg vannak számlálva. Miért vegyenek el tőlük idegen emberek ilyen drága kincset... Én nem megyek s magát sem engedem.

Szergej belenyugodott. Elmondta, hogy néhány évvel ezelőtt szemtanúja volt, amikor Bahmutszkij Kievbe a feleségéhez megérkezett.

Az öreg Jakov Mojszejevics Bahmutszkij felügyelő volt egy ipariskolában. Nagytudású ember volt, sok filozófiai könyvet olvasott, német és héber nyelven. Valamikor intézőként szolgált egy földbirtokosnál, s mikor hosszantartó körútra indult, fölhúzta a vitorlavászon-köpenyt és magas csizmát s odakiáltott a feleségének, aki holmiját a tarantászba rakta:

— Matilde, legt herein den Spencer!*

Büszke volt szabadságszeretetére, világias gondolkodására. Szerette elmondani, hogy az apja, aki Besszarábiában Inzov tábornoknál szolgált és Puskinnal is találkozott, ateista volt, istenkáromló, akit a zsidó közösség kiátkozott s mint eretneket a zsidó temető kerítésén kívül temetett el.

Az öreg nevetve mondta, hogy Abram elárulta nagyapja s apja szabad szkepticizmusát és a hit féktelenségéhez és fanatizmusához tért vissza megint. Felesége, Matilda Szolomonovna, műveletlen asszony volt, aki filozófiai könyveket nem olvasott, de híres volt róla, hogy a héber konyha minden finomságát ismeri. Ezernyi jó és rossz dolgot őrzött a fejében, amit rokonai és rokonainak ismerősei ötven-hatvan év során elkövettek.

Egy téli, éjszakai órán kinyílt házuknak az ajtaja. A fiúk lépett be a szobába, a szakállas, nagy, komor; úgy mosolyodott el, ahogy harmincöt évvel azelőtt, amikor az iskolából hazajött.

* Matild, tegyétek be a Spencert!

— Lám, megvagytok mindketten, papa és mama — mondta.

Az öreg megrendülten nézett a fiára.

Anyja, aki a könyv bölcsességéhez nem értett, úgy viselkedett, ahogy bölcselőhöz illik. Amikor a fia megmondta, hogy egy éjszakára jött csak, Jakov Mojszejevics elfordult s végighúzta szemén a kezét. Matilda Szolomonovna nyugodtan mondta:

— Mi megadjuk neked, amit a szívünk adni tud. Ezen az éjszakán ne legyen bánkódás.

Az anya mosakodni vitte a fiát. Az apa a lámpát hozta. Az anya levette a mosdóról az új porcelán mosdótálat s helyébe a régi bádogot tette.

— Emlékszem erre a tálra, gyerekkoromból.

— Emlékszel rá? — mondta Jakov Mojszejevics. — Ezt a tálat anyád maga mellett tartja a hálószobában, ott van az ágy mellett az asztalkáján a szivacs is, tán még a szappandarab is megmaradt, sóval befedve, ott van a fényképekkel, a tieddel meg Szofjáéval együtt.

Abram Bahmutszkij odahajtotta a fejét a horpadt, érdes szélű tál fölé s az átélt dolgok szörnyű tömegén át — amelyet mintha egy csillogó kalapács csapása zúzott volna szét — békés gyermekkora merült föl hirtelen előtte. Szokatlan izgalom fogta el.

Az anya a fia nagy, széles tarkójú fejére, vastag, erős nyakára nézett s egy pillanatra bánat suhintotta meg, amint arra gondolt, hogy elsőszülöttje, aki negyven évvel ezelőtt halt meg, most ugyanilyen derék és erős lehetne.

Bahmutszkijt odaültették az asztalfőre, az apja helyére s noha a szobában meleg volt, anyja egy kendővel takarta be a térdét.

— Mama, csak teát — mondta — ettem a vonatban.

— Nehéz még csak beszélgetést is kezdeni — mondta Jakov Mojszejevics. — Arról, ami volt, úgysem érsz rá mesélni. Szemrehányást tennem nincs értelme, hisz nem vagy a magadé, mint én. Kérdezgetni, hogy hova mégy, szintén felesleges — hisz magad sem tudod, hol leszel egy hónap múlva. Beszéljünk úgy, mintha tegnap váltunk volna el s holnap vagy holnapután újra találkoznánk. Abram, mi van a háborúval? — kérdezte hirtelen.

Bahmutszkij nem felelt, tovább nézte az öreget.

— Ti mindenkinek a vereségét és mindenkinek a győzelmét akarjátok egyidejűleg. Hát ilyenek az internacionalisták? — kérdezte mosolyogva az öreg.

— Nem, mi minden proletár győzelmét akarjuk, akárhol éljen is, és minden imperialista vereségét — oroszok-e vagy németek. Így gondolkoznak a munkásinternacionalizmus hívei.

— Tudom — mondta mosolyogva az öreg — forradalmat akartok. Akármi történjék a világban, ti egyet mondtok: „Mi a forradalmat akarjuk."

— Igen.

— Azt hiszitek, ez új szó? A mi őseink, akármi történt a világban, azt mondták: „Mi az istent dicsérjük". Ti is ilyen megszállottak vagytok. A

szabadság megértése épp oly elérhetetlen dolog nektek, mint valaha nekik.

Az anya nem hatolt bele annak az értelmébe, amiről beszéltek. Úgy tetszett neki, hogy apa és fia itt ülnek napról napra az asztalnál s egymást megbecsülve óvatosan vitatkoznak, mindenik ismeri a maga erejét s fél, hogy amannak fájdalmat okoz. Úgy rémlett, hogy holnap s egy hónap múlva is itt fognak ülni ennél az asztalnál. Magát ámítva, néhány pillanatra behúnyta a szemét; azt gondolta, nem kell a fia arcát figyelmesen nézegetnie, hogy mindent emlékezetébe véssen, hanem szunnyadozhat, bemehet a hálószobába, visszatérhet — ő most már örökre itt marad. De egy pillanat múlva, ahogy a fia sorsára gondolt, a lelkét zavar fogta el. Erősnek látta, aki nem ismeri az emberi félénkséget s harcot vezet a világ hatalmas gonoszsága ellen. S ugyanakkor test volt a testéből, meggondolatlan fiú, aki semmihez sem értett — nem tudott stoppolni, sem a hűléstől megóvni magát, sem a tejet felforralni.

A fia azok közé az emberek közé tartozott, akik veszélyes és rettenetes vitába szálltak a világban dühöngő háborúval. Egy kép jutott minduntalan az eszébe, amelyet még augusztusban látott. A széles, burkolatlan utcán végeláthatatlan sorban vonult az orosz tüzérség. Lovak és ágyúk áramlottak zajtalanul a dombról ereszkedő meredek úton. A katonák nem is próbáltak fékezni s a nehéz ágyúk, a vastagfarkú, faras lovak csak úgy száguldtak a szem előtt elsuhanva, a nagy kerekek könnyen, nesztelenül forogtak; úgy tetszett, ők viszik erővel a katonák ezreit. A tömegben, amely az utca mentén állt, kiáltások hallatszottak — az emberek látták, ahogy az egyik katona az ülésről a kerék alá esett, elszédült talán vagy napszúrást kapott. A lovasok kiabáltak, megpróbáltak megfordulni, de a zajtalan, megkent kerekű ágyúk átmentek az ott fekvő testen s mind messzebb szálltak, le a meredek dombról a kényelmes, sima úton... Az öreg Bahmutszkijné borzalommal nézett a fiára: úgy rémlett neki, az ő teste fekszik az ágyúkerekek alatt, hogy rettenetes mozgásukat megállítsa.

19

Mint másfél évvel ezelőtt, Oleszja megint kijött Szergej elé. Az állomáson mindenütt a háború érződött. Az első vágányról a frontra indult egy vonat. A tisztek vállukra dobott köpenyben szaladtak ki az elsőosztályú váróteremből a kocsik felé. A katonák, az ablakhoz tapadva, a peronon elhaladókat nézték. A hordárok a poggyászkocsikat tolták, amelyeken bőröndök és női kalapdobozok helyett tiszti sapkák, nyergek, összerakható tábori ágyak hevertek.

A másik vágány peronján, ahol a breszti vonatra várók álltak, a közönség egy gyászfátyolos asszonyt nézett, akit egy fekete karszalagos fiú támogatott.

Az állomáson minden olyan zaklatott és szomorú volt, hogy a kiegyensúlyozott, nyugodt Oleszja is elszomorodott. A messzeségben föltűnt a

vonat s a gyászfátyolos nő sírni kezdett. Oleszja sietve ment végig a peronon. Meglátta Szergejt a köpenyében, sovány volt, magas, szörnyen megváltozott. Némán ölelték át egymást.

Szergej könnyet látott Oleszja szemében. Nagyon szépnek találta. Egy pillanatra elcsodálkozott, hogy miért is szereti őt, a beteg katonát, aki a köpenyes embereknek ebben a tömegében annyira mindennapi. S megdöbbentette a gondolat, hogy milliószámra hemzsegnek az olyan emberek, akik látszólag megkülönböztethetetlenek ettől a katonától, mégis ő az egyetlen — aki közel áll hozzá és drága neki.

Látták, ahogy az elesett tiszt koporsóját a teherkocsiból kihúzták.

— Tudod-e, Oleszja — mondta Szergej — sok év múlva majd, amikor az embereknek a háború eszükbe jut, ez az idő bizonyára úgy marad meg az emlékezetben, mint szakadatlan kínlódás az állomásokon — találkozások, búcsúk, elválások, s újabb találkozások, ilyen utolsók is, mint ez — s a teherkocsira mutatott.

— Nekem, jaj, úgy tetszik, hogy a szívem több búcsút nem bír ki — mondta Oleszja.

Szergej megpróbált tréfálni.

— Vakokba, öregekbe, lábatlanokba, süketnémákba kell beleszeretni.

De Oleszja szomorúan és gondterhelten szakította félbe:

— Csak néhány napra jöttél?

— Igen, hazamegyek, fölerősödni. Mama elkezd táplálni, a katonai felsőbbség pedig mindennap eljön, mint a vasorrú bába s megtapogat, hízom-e eléggé, meg lehet-e sütni. Elképzelheted mama helyzetét: ha rendbeszed — elvisznek a háborúba, s ott ölnek meg, ha nem szed rendbe, a tüdővész visz el.

Láz fogta el. Egész idő alatt beszélni szeretett volna, úgy rémlett neki, hogy nagyon okos, finoman szellemes, s hogy a szépséges Oleszja csak ezért szereti.

Kocsist fogadtak, a kocsis haragos, sárgaarcú asszony volt, kék bérkocsis-kaftánban.

Oleszja egész idő alatt hallgatott.

— És mit csinál Viktor Voronyec? — kérdezte Szergej hirtelen.

— Viktor? — felelt kérdéssel Oleszja is. — Viktor most itt van, a kórházban, megsebesült a lábán.

— Meglátogattad?

— Természetesen, mind voltunk nála, kétszer is. Polja és Grisa és én is... Tiszti szentgyörgyöt kapott, ezt nagyon nehéz megszerezni.

— Igen, nem könnyű — mondta Szergej.

A magabiztosság és vidám lelkesedés elhagyta. Tüstént megértette Oleszja hallgatagságát, különösen figyelmes tekintetét; a kérdést, amelyet hozzá intézett: „Csak néhány napra jössz?" Kezdetben el is hallgatta, hogy Viktor itt van s találkozott vele. A gyanú egyszeriben elviselhetetlen bizonyosságba ment át. S ő még nem értette, miért olyan rövidek a levelei.

— Katona úr — mondta a kocsisasszony — mit is akarok kérdezni magától: nem látta véletlenül az emberemet az állásban?

— De hát hol van, melyik ezredben?

— Azt én nem tudom. Szemjon Jakovlevics Scsur. Ilyen nyurga, kicsit vörös. Szemjon Jakovlevics Scsur. Attól fogva, hogy elvitték, nem is írt.

— Az ezredét kell tudni — mondta Szergej.

Az asszony fölsóhajtott, visszafordult, megrántotta a gyeplőt s harag nélkül mondta a lónak:

— Hej te, a rázós anyádat!

„Hát persze, persze. Ki vagyok én? Félig megettek a tetvek, rühös, szánalmas közbaka... Ott meg — tiszti szentgyörgy, vállpántok... Igen, ez a revans Krinyicáért."

Oleszjára pillantott.

— Szerjozsa! — mondta az hirtelen. — Mondani akarok valamit.

Úgy rémlett neki, hogy a nem-szerelmes nő tiszta, nyugodt szemével néz rá, aki undorító igazságot készül mondani, komiszat, mint egy halálos büntetés.

A belsejében minden reszketett, be szerette volna fogni a fülét, hangosan kiabálni, hogy Oleszja hangját elnyomja.

— Igen, igen, tessék — mondta fejét lehorgasztva, a nyakát meg kinyújtva, mint aki kész elfogadni a fejszecsapást.

— Szerjozsa, én veled akarok menni a szüleidhez — mondta Oleszja s mintha félne az ellentmondástól, Szergej szemébe nézett s egy leány egyenességével, melyet a legegyszerűbb és legerősebb lélek is szokatlannak talál, így szólt: — Együtt fogunk lakni, egy szobában. Értesz engem? Férjhez akarok menni hozzád. Az életem végéig senki mást nem fogok szeretni. Ha te nem jössz vissza a háborúból, ott lesz a gyereked.

Szergej hallgatott, csak a kezét húzta végig a nyakán — a legnagyobb izgalom perceiben szokta ezt a mozdulatot tenni. Így ültek némán egészen hazáig.

Szergej úgy érezte, hogy a boldogság megvakította, hogy mint a régi időkben, éjjel-nappal megint forró könnyűséget hord majd a szívében. De alig szálltak le a bérkocsiról, s indult el Oleszja a beteg nagynénjéhez, Szergej feje már megint az előbbi nyugodt gondolatokkal volt tele.

Magának is rossz érzése támadt, annyira egyszerűek voltak a gondolatai. Mindent megfontolt, hogy lehetne a legjobban megrendezni — az estét egy étteremben üldögélhetnék el, az éjjelt pedig egy szállodában töltenék.

Anna Mihajlovnával szívélyesen összecsókolózott és suttogva mondta el neki, hogy Bahmutszkij nemrég keresztülutazott B-n. Ő mosolyogva, szintén suttogva felelt:

— Tudom, tíz nappal ezelőtt Kievben volt.

Grisa szaladt be s épp úgy, mint akkor, amikor Szergej az első napját töltötte Kievben, meg sem csókolta, kezet sem fogott vele.

— Te vereségpárti, vagy honvédő vagy? — kérdezte gyakorlatiasan. — Én revideáltam régi nézeteimet.

De Szergej most nem jött zavarba.

— Menj, menj az ördögbe, te gimnazista — felelte neki — én lábadozó állományban vagyok.

De Grisa tovább beszélt a háborúról.

Rendkívül szélsőséges álláspontot foglalt el, éppen ellenkezőt, mint a háború első napjaiban, amikor honvédő párti volt és kegyetlenül összeveszett Poljával. Most nem ismert el semmi kompromisszumot abban a kérdésben, hogy Oroszországnak a háborút föltétlenül el kell vesztenie. Szavaiból az derült ki, hogy mindenfajta háború „minden korban és minden népnél" bűn, hogy a proletariátusnak saját országa vereségét kell kívánnia. Kijelentette, hogy a nemzetek önrendelkezési jogának a követelése a legtisztább opportunizmus, s hogy ez alá a követelés alá oda lehet bújtatni a nagyhatalmak bármely világháborús ténykedését.

Szergej nem vitatkozott vele; a kifejezések nagy része, melyeket Grisa használt, nemigen voltak ismertek előtte. De Grisa annyira tűzbejött, mintha Szergej minden erejével cáfolni iparkodott volna az érveit.

— Grisenyka, Grisenyka, csillapodj — mondta Anna Mihajlovna gúnyosan — megint megvadultál.

— Barátom — kérdezte Szergej — amint látom, gyökeresen megváltoztattad a nézeteidet. Hogy történt ez?

— Hogy történt? — mondta Anna Mihajlovna. — Igen egyszerűen: átolvasott valami illegális röpiratot... — Anna Mihajlovna elnevette magát. — Igen, most a másik végletbe esett, — Abram nemrég, amikor hallotta, azt mondta neki: „Te, fiacskám, skolasztikus vagy s aki a skolasztika zabláját igyekszik a dialektikára adni, az ostobácska." Így mondta, Grisa?

Grisa legyintett.

— Ej, menjetek a csudába. Nem értetek meg semmit.

Szergej asztalkája ugyanazon a helyen állt, ugyanazok a könyvek sorakoztak a polcán... Milyen események, milyen áthatolhatatlan örvény választotta el a békés diák-időktől!

A lukjanovszkajai börtön, a Szan menti lövészárkok, a kórház. Csakugyan ő ült itt ezen a széken, ennél az asztalkánál és olvasta Soddy könyvét? Mint valami vendég, óvatosan lapozgatta a tulajdon könyveit; nézte az ismerős oldalakat, eszébe jutott, mit gondolt mialatt a vázlatokkal, képletekkel tisztába jött. Világos, kristályos világ! Ott ült a szék szélén és óvatosan tekingetett körül. Az egyetem folyosói merültek föl előtte, a templomhűvösségű előadóterem, az őszi fák, amelyek ágaikkal a magas ablakokig nyúltak. Koszonogov professzor békés, ünnepélyes hangja, valaki rákiált: „Kravcsenko kolléga!" Tolvajnak érezte magát — szeretetet lopott a háborútól s ezeket a szomorú pillanatokat, mialatt a könyveivel volt rövid találkozása.

— Az igazság az, Grisa — mondta neki — vereségpárti vagy honvédő, amikor az ember harcol, nincs ideje ezen gondolkozni. Hol van Polja? Tényleg nem jött még meg a gimnáziumból?

— A délutáni váltásban tanul. Nem jön meg kilenc előtt.

— Mi az a — délutáni váltás?

— Sok gimnáziumban kórház van, s őket a második váltásba tették át. Nagy komédia különben. Gimnazista lányok fiúgimnáziumban.

— Igaz is, gimnazista lányok. Elvesztetted végre az ártatlanságodat? Grisának könny szökött a szemébe.

— Látom — mondta — hogy mint igazi baka-filozófus tértél vissza. Szergej észbekapott.

— Csak úgy mondtam, viccből. Mondd el, mit csinál Polja?

— Polja? — kérdezte Grisa bosszúsan, majd egyszerre, feledve zavarát, felélénkült s így szólt: — Emlékszel, ismered Kolcsugint? Nos, Polja fölkutatta, egy keletszibériai fegyenctáborban van, levelezik vele, csomagot küld neki, az anyjával is levelezést kezdett. Szóval. Kolcsugin szándéka ellenére, a menyasszonya akar lenni.

— Kolcsugin! — mondta Szergej. — Kolcsugin! Szegény Kolcsugin! — Tenyerével az asztalra ütött. — És Polja... Milyen különös sors!

— Soha az életben el nem hiszem, hogy egy munkásforradalmár ilyen kis hülyét elvegyen — tette hozzá Grisa meggyőződéssel.

— Furcsa, egészen furcsa! — mondta újból Szergej. — Tudod, Grisa, hogy megnősülök?

— Elveszed Oleszkát? Kár, bizonyisten kár — mondta Grisa. — Én így, egy fél év alatt Marx Tőkéjének csaknem az egész első kötetét kivonatoltam, ha nős lennék — két fejezetét sem tudtam volna elolvasni.

— Nem, nem úgy van. Én két hónapig élek a feleségemmel, aztán elmegyek a frontra — és végem van, de értesz, legalább nem fog fájni a halál. Hogy nem olvasok el két vagy tíz fejezetet — arra én fütyülök!

— Szerjozsa! — kiáltott föl Grisa, egy fiatal szerzetes fintorával, aki egy szentségtörőt állít meg. — Te, aki egy évig voltál börtönben, te beszélsz ilyeneket!

Szergej elnevette magát.

— Becsületszavamra szeretlek — mondta. — Az önfertőzésre azért nem kell ráadnod magad, hátgerincsorvadást kapsz.

— Te tuskó, gyűlölöm az ilyen beszédeket, hagyj békén! — kiáltott rá Grisa; fölkapott egy könyvet az asztalról, megfenyegette vele, s újból az asztalra tette.

De Szergej mintha megveszett volna.

— Látod, látod — mondta — az első következmény: az idegeid már tönkrementek. Olvasd el Forel könyvét a nemi kérdésről.

De hamarosan kibékültek s indultak Szofja Andrejevnához.

Szofja Andrejevnának számos jótulajdonsága között, amely a körébe kerülő embereket annyira vonzotta, volt egy különösen elbűvölő vonása. Szofja Andrejevna tele volt őszinte érdeklődéssel az emberek iránt. Az emberek pedig, anélkül, hogy erről számot adnának maguknak, imádják, ha mások érdeklődnek irántuk. Mindenki kész fáradhatatlanul beszélgetni egy emberrel, aki élénk részvétet árul el az iránt, hogy ő hogyan tanul,

dolgozik, gyógyítja magát, milyen érveket tud fölhozni felsőbbségére az emberiséggel szemben, meg hogy ezen az éjszakán kényelmetlenül rakta oda a párnáját s hogy attól fáj a tarkója s a nyaka.

Mit gondolt és érzett Szergej a tüzérségi tűz alatt? Rettenetesen érdekes, amit mond — ki nyeri meg a háborút. Már tudja, hogy elveszi Oleszját, azt tartja, hogy ez igen szerencsés esemény. Ilyen órjás szellemi igényekkel hogy tudott hónapokig meglenni könyv és művelt társaság nélkül? Roppant érdekes, hogy mit gondol az orosz katonáról? Véleménye szerint mikor ér véget a háború? S persze, rengeteg kérdés az egészségéről, hangulatáról, terveiről, reményeiről, félelmeiről.

Később a fronton eszébe jutott ez a beszélgetés. Ez az emlék minden alkalommal megvigasztalta és megnyugtatta. Ez az öregasszony (hangjával, gondterhelt mosolyával, ősz hajával) azt hirdette, hogy az emberek értékesek, nemeslelkűségük és jóságuk méltó a tiszteletre, hogy a legkisebb szenvedésnek is részvétet kell gerjesztenie. Eszébe jutott a Kárpátokban, a szétvagdalt testek közt, Galicia útjain a nagy visszavonulás idején, amikor emberek ezrei csak a halál szomját és borzalmát hordták tudatukban.

Azon a napon, amelyen Szofja Andrejevnával beszélt, a háború elrabolta Szergejt: közönnyel, gúnyolódással akart Oleszja szerelmétől, a kényszermunkatáborba került Kolcsugin gondolatától, a maga elhagyott könyveitől szabadulni.

És maga is meghökkent, amikor ebéd idején megfeledkezett gúnyos közönyéről s Anna Mihajlovnával és Grisával beszélgetve, szokatlan hevességet tanúsított.

— Milyennek találtad a mi tisztelt Szofja Andrejevnánkat? — kérdezte Anna Mihajlovna.

— Milyennek találná... — szólt Grisa. — Vén pletykás, Rugyin* szoknyában. Mit lehet mondani róla?

— Igen, a mi Szofja Andrejevnánk — igazi orosz értelmiségi asszony, a széplelkűségével és fennkölt beszédével — mondta Anna Mihajlovna felsóhajtva.

Szergej egyszer csak azt érezte, hogy ingerültté lesz.

— Igen, úgy találják? — kérdezte.

— Hát, hogyne. Újfajta embereknek kell most jönniük, hogy a társadalmi bajokat legyőzzék. Az efféle jóságos értelmiségi... — mondta Grisa s fölemelte a kanalát.

Szergej félbeszakította.

— Kiről beszélsz? Kik azok? — kérdezte.

Maga sem értette, honnan támad benne ez az ingerültség, de még a lélegzete is elnehezedett.

Grisa, aki soha semmit sem vett észre, így felelt:

— Hallod-e bajtárs, ne vizsgáztass engem. Ezek az emberek — az apám, meg ez a Kolcsugin, s a forradalmi proletariátus általában. Egyszóval, hogy röviden megmondjam, mindazok, akiket a börtönben láttál.

* Turgenyev egyik regényének hőse.

Szergej vékony, metsző hangon kiáltott rá. Nem azokat a szavakat kiáltotta, amelyeket szeretett volna, de káröröммel látta, hogy Anna Mihajlovna és Grisa ijedten pillantanak rá.

— Mi az ördögöt okoskodsz te itt ilyen fölényesen! A börtönben — akiket én a börtönben láttam... Te azt hiszed, ha börtönben volt, már dicsfényben úszik az ember. A börtönben akad sok minden — ostoba gyógyszerész, fölfújt, tompaeszű, nemibeteg diák, fortyogó, kicsinyes hiú panaszok... És mit beszélsz te folyton olyan dolgokról, amiket még csak nem is láttál? S magának is ez általában a hibája, Anna Mihajlovna... Önmaguknak köpnek az arcába... Ültek volna a lövészárokban, látták, hallották volna azt, amit én — kiváncsi vagyok, akkor is ilyen megvetéssel beszélnének-e Szofja Andrejevnáról... A lába elé kellene borulni! Hiszen olyan ő, mint a májusi nap a novemberi ködben.

Fölsóhajtott s Anna Mihajlovna fölizgatott, bosszús arcába nézve, váratlanul nyugodt, megfontolt hangon mondta:

— Olyan forradalmár, mint Abram Jakovlevics, nem sok van. Griska azt hiszi, ha az ember egyszer börtönben ült, akkor már minden erény megvan benne, a többiek pedig mind — szemét.

Este, mint békeidőben, Szofja Andrejevnánál gyűltek össze az emberek. Itt is a háború lélegzetét lehetett érezni. Loboda katonazubbonyban volt — a zemsztvo-szövetségben szolgált. Galja Szokolovszkaja az ápolónővérek fejkendőjében; egy katonai kórházban dolgozott. Szergejt nagy zajjal fogadták, kiáltásokkal és hahotával, de közönyösen. Szergej rögtön megérezte ezt a közönyt, s azt gondolta, hogy valószínűleg épp ilyen lármásan, kiáltozva fogadnák a halálhírét is, s egy perc múlva már a maguk dolgairól beszélnének. Előbb egy gratuláló levelet szerkesztettek közösen Dominyika Fjodorovnának — nővérként ment ki a frontra s hősiességéért (az ellenség tüzében kötözte a sebesülteket) szentgyörgy-keresztet kapott.

Újsághírekről beszéltek: hogy a híres Mordkin az egész téli szezonban leopárdbőrben fog táncokat bemutatni, hogy a „Formidable" angol páncélos nyolcszáz matrózával elpusztult, hogy Garibaldi, aki két fiát vesztette el a fronton, azt sürgönyözte Poincarénak: „Elvesztettem kettőt, de van még öt." Szidták a kormányt az ostoba tilalomért, hogy nem szabad bort árusítani s azon vitatkoztak, hogy Nyikolaj Nyikolajevics mennyire népszerű a hadseregben. Szergej azt szerette volna, ha a frontéletről kezdik kérdezgetni, de még csak egy kérdést sem adtak föl neki.

Csak Loboda kérdezte meg:

— No, hogy vannak a mieink ott, Galiciában, jól élnek? — S nem várva be a választ, a levélre mutatott s azt mondta: — Úgy írtak neki, mint a zaporozsjeiek a szultánnak.

— Miért a szultánnak? Szülésznőnek, nem szultánnak — mondta Szergej a civilek közönyén megsértődve.

— Irigyli — mondta Galja Szokolovszkaja. — Szülésznő és szentgyörgy-keresztet kapott, ő meg minden nélkül jött meg.

Mind nevettek.

„Oleszját kellett volna kihívatni és ide el se jönni" — gondolta Szergej.

— Halljátok — mondta Galja Szokolovszkaja hirtelen — holnap egytől háromig beteglátogatás van Viktor Voronyecnél a kórházban. De ki megy el hozzá, amikor mind el vagyunk foglalva? Az egyik tanul, a másik hivatalban van...

„Na persze" — gondolta Szergej Viktor helyett is megsértődve, s hangosan, haragosan mondta:

— Én holnap bemegyek hozzá.

Mélyen sértette a leereszkedő nyugalmuk. Kiderül, hogy százszor többet tudnak mint ő. Rengeteg történetük volt — amerikai matrózokról, török cirkálókról, a London és Dunquerque fölé szálló Zeppelinekről, a pilóták szokásairól, a trónörökösről. Háborús tudásuk — érezte — hazugság, az ő tudása meg, ha érdektelen és nem is mondható el — bonyolult és rettenetes igazság. Mindaz, amit beszéltek, megalázta; szánalmas hazugság volt, „históriák", „elbeszélések", „érdekes és mulattató esetek" — elviselhetetlenül sértők azokra, akik a lövészárokban ültek, és azokra, akik a földben feküdtek. Sírni lett volna kedve a dühtől és sértődéstől, amíg ezeket az apró, mulattató és szellemes tárgyú, megvetésre méltó történeteket hallgatta.

Ugyanilyen bosszúságot keltettek benne az újságbeli rajzok, elbeszélések s vázlatok is, amelyek a „Nyivában" jelentek meg — a tiszti asszonyról, aki a frontra utazik férje sírját keresni s megtudja, hogy él; a jóságos, kissé szomorú tartalékosról; a Vanykákról és Marfuskákról, akik odaszaladnak a lovasszázad-parancsnokhoz s elmondják, hogy német ulánusok érkeztek a faluba; a bölcs hucul szerzetesekről; az egyszerű, csendes tiszteoskékről, aki csodálatos hőstettet követ el.

Lehetséges, hogy ez a sok ezer történet, amelyről a tudósítók írtak, valahol meg is történt, de mégis undorító hazugságok voltak.

A háborúról tízféle hangnemben is beszéltek. Az egyik a hős, hatalmas, szakállas, pravoszláv hősökről beszélt, akik imádkozva óriási haditetteket hajtottak végre a cár örömére. Mások a tetves, bocskoros parasztok együgyű, jámbor, gyermeki naivitásáról meséltek, akik nem tudnak a bonyolult, korszerű fegyverrel bánni, nem tudják, merre van a jobb és bal, s valami különös szláv erő folytán mégis legyőzték a német technikát. A harmadik csoportbeliek a haladásról, kultúráról, örök békéről beszéltek, amelyet a győzelem hoz magával; bírálták a tiszteket és tábornokokat, furcsa, ostoba rendszabályokról beszéltek, meg arról, hogy a cár agylágyulásban szenved; beszéltek a nagyhercegnők feslettségéről, a cárnő részeges barátjáról, Raszputyinról, a miniszterekről, akiket a németek megvesztegettek. Ezek azt mondták, hogy a nép vére nemhiába ömlik s előre örültek a győzelemmel bekövetkező új, liberális rendszernek.

A legelviselhetetlenebbeknek azokat találta, akik a háborús történetekben a hazugságot el akarták választani az igazságtól. Sokaknak például nem tetszettek a Kozma Krucskov vagy Ponomarev, az orenburgi kozák hőstet-

teiről szóló elbeszélések. Pedig a frontkatonák szerették Krucskov hőstetteinek a leírását hallgatni. Ez a kozáktincses fenegyerek makacs, pisze arcával ott volt a levelezőlapokon, gyufaskatulyákon és cigarettadobozokon. Hőstettét úgy mondták el, mint katonamesét, s minden valószínűtlensége ellenére is tetszett a katonáknak. A mese igazsága volt meg benne. Hiszen a mesék is az igazságukkal hatnak. Azokban a históriákban pedig, amiket az igazság kedvelői meséltek a háborúról, minden hamis volt — az első szótól az utolsó szóig. Ezek a szóbeli, szájról szájra járó történetek a kéjes borzalmakról, ezek a szándékos durvaságú katona-párbeszédek, ezek a már túlságosan is találó népi szokások, ezek a túlságosan is szép dallamos nóták, vagy éppen ellenkezőleg nagyon is durva, ostoba nóták — mindezt olyan emberek találták ki, akik sohasem ültek a lövészárokban és nem ismerik a népet. Azok pedig, akik a háborúból jöttek vagy maguk kezdtek ilyen hátborzongató ötleteket kieszelni, vagy hallgattak, mert az igazságot nem tudták elmondani.

Este megjött Lobovanov, Szofja Andrejevna új lakója. Szergej a mozgósítás előtt tán csak kétszer látta, de sokat hallott tanultságáról és eszéről.

Különös volt, hogy ennek a magas, hatalmas vállú és kezű férfinak olyan vékony az orra, sápadt, beesett az arca, szomorú a szeme. Melle domború volt, de folyton köhécselt; azt mondta, nyílt tuberkulózisa van. Jelenlétében mindenki gúzsbakötöttnek érezte magát. Szergej látta, hogy tekingetnek rá. Amikor az újságot átfutotta, még Galja Szokolovszkaja is a szokottnál csendesebben beszélt, s amikor beszélgetést kezdett, egyszerre mind elhallgattak. A hangja gyenge volt, rekedtes.

Grisa Bahmutszkij zavart és rosszalló kifejezéssel nézett rá. Amikor Lobovanov megszólalt, Grisa egész gyerekesen, félig elnyílt szájjal, lebiggyedt ajkkal hallgatta. Aztán észbekapott, hunyorgott s a fejét csóválta.

Lobovanov a katonák hangulatáról kezdte kérdezgetni Szergejt, meg hogy a tisztek, akik a kórházban vele voltak, mit beszélnek. De ő sem azért kérdezősködött, hogy megértse, megismerje a háborút, hanem azért, hogy gondolatai és nézetei megerősítést nyerjenek.

Szergejnek gyermekkorában volt ilyen vigasztalan érzése, amikor igazságtalanságot érzett. Nem értette, miért van ez. Hisz mindaz, amit Lobovanov mondott, pontos és rövid kifejezése volt az ő hitének, apja hitének, aki „alkalmast" kiáltott. A hozzá közelállók hite volt, s nem tudta megérteni, miért hangzottak neki ezek a szavak olyan hazugul.

Megjött Polja. Ahogy Szergejt meglátta, elnyújtott kiáltást hallatott:

— Kit látok! — És fesztelenül, mint egy felnőtt nő, megölelte Szergejt és néhányszor jó erősen ajkon csókolta.

Az ujjai, mint régebben is, tintafoltosak voltak, ugyanaz a gimnazista ruha volt rajta, de egészében mégis felismerhetetlenné vált. Szemének a fénye, járása, mozgása, vontatott hangja nőre és nem éretlen lányra vallott.

Szergej látta, hogy ő az egyetlen, aki Lobovanov hatásától mentes. Mo-

solyában, szavaiban, abban, ahogy Lobovanovval érintkezett, az egyenrangú egyszerűségét és nyugodtságát látta.

A kályha mellé ültek s Polja kérdezősködni kezdett:

— Szóval úgy határoztatok, hogy már most összeházasodtok? Megengedi a törvény, hogy gimnazista lányt vegyen el valaki? Kolcsuginról hallottál már? Régen szeretném átadni már az üdvözletét. De mégis elhalasztottam a személyes találkozásig, a katonai cenzúrával nem lehet tréfálni.

— Istenem — mondta Szergej — taknyos lányka volt s most valóságos dáma, ez mégiscsak sok!

— Szerjozska, Szerjozska — mondta ő elnéző mosollyal s szemében egy pillanatra az a csípős, gúnyos kifejezés jelent meg, amelyet Szergej is ismert.

Polja Lobovanovhoz fordult és azt mondta:

— Alekszej Konsztantyinovics, mama nagyon kérte, hogy menjen be hozzá.

— Okvetlenül, okvetlenül — szólt Lobovanov gyorsan. — Nagy örömmel.

Lobovanov kitalálta, miről van szó. Négy nappal ezelőtt Szofja Andrejevna megmondta neki, hogy Bahmutszkij Kievben van. Lobovanov megkérte, közölje Bahmutszkijjal, hogy szeretne találkozni vele. Sok év óta ismerték egymást. Megszakítás nélkül folyt köztük a bősz, évtizedes harc. De mindig érdeklődtek egymás iránt. Lobovanov, amikor Bahmutszkijjal találkozni akart, mindenekelőtt Zürichben élő családjáról akart hírt kapni. Tudta, hogy Bahmutszkij alig egy hónapja jött el onnan.

Polja senkinek sem emlegette levelezését Kolcsuginnal. Minden két hétben írt neki s Kolcsugin pontosan felelt. Válaszaiban nem volt semmi érdekes. „Levelét megkaptam, élek, egészséges vagyok, köszönöm a megemlékezést" — írta, s más effélét. Polja gömbölyű vonású levelei tele voltak rideg gyakorlatiassággal és szárazsággal, olyan komolyak voltak, hogy sem egy öreg tudós, sem egy pénzügyi ember, sem politikus nem tudott volna ilyen komoly lenni a leveleiben, pedig csak egy tizenhét éves lányka volt. Néha megírta neki véleményét az olvasott könyvekről; véleménye rendesen furcsa volt s nem egyezett meg anyja s az ismerősök véleményével. Gorkij regénye, az „Anya" például, amelyen Anna Mihajlovna sírt, őneki nem tetszett s nem szenvedhette Leonyid Andrejev „Éhség-cár"-ját és „Vörös mosoly"-át, amelyekért Grisa lelkesedett. Ízlésének ezeket a különlegességeit közölte Kolcsuginnal.

Nemcsak az anyjának s a legközelebbi embereinek nem beszélt ezekről a levelekről, de magamagához sem mert őszinte lenni. S hogy megmutassa, mennyire közönyös a Kolcsugin-féle levelezés iránt, nem őrizte meg a leveleket s öt-hat nappal azután, hogy megkapta, az anyja vagy az öccse jelenlétében tépte el. Anna Mihajlovna és Grisa azonban nem tudták, hogy mielőtt a leveleket eltépné, kívülről megtanulta. Azt mondta, hogy azért emlékszik a levélre, mert jó az emlékezete.

Több volt már tizenkettőnél, amikor Szofja Andrejevna lakói a házban elszéledtek.

Grisa, aki az ágyon ült, hirtelen a zsebére csapott s azt mondta:

— Polja, az ördögbe is, levelem van a számodra.

Polja lomhán, ásítva nyújtotta a kezét.

Grisa ugratón fogta a borítékot.

— Nem haragszol — kérdezte — hogy elfeledkeztem róla?

— Mért haragudnék? — csodálkozott. — Átadtad volna holnap. — Fogta a levelet, föltörte, s huncutul mondta: — Szerjozsa haragudhatik, megjött a frontról s Oleszja egész estére eltűnt valahová.

— A nagynénjénél inspekciózik — mondta Szergej — ilyen az én szerencsém. Ahogy megérkeztem, az öregasszonynak megindultak az epekövei, vagy valami ilyesmi.

— Galja is mehetett volna, vagy végső esetben Polja — mondta Grisa. — Igaz, Polja?

Polja nem felelt, a levelet olvasta. Szergej ránézett s csodálkozva kérdezte.

— Polja, mi lelt?

Polja rápillantott.

— Semmi, egyáltalán semmi — felelte reszkető ajakkal.

Gyorsan, búcsú nélkül ment be a szobájába.

Anna Mihajlovna reggel, a gimnáziumba készülőben, azt mondta Szergejnek:

— Vigyázz, ne csapj zajt, csak nemrégen aludt el. Ül és hallgat, s egy szót sem lehet kipréselni belőle. Csak annyit kérdezett tőlem, nem tudom-e, mi az a „koleszuha". Azt tanácsoltam, az apját kérdezze ki a részletekről. Kolcsugint oda vitték át. Félfüllel én is hallottam arról a helyről valami nagyon rosszat.

— Bemegyek Viktorhoz a kórházba — mondta Szergej.

Szergej rögtön észrevette a kievi tiszti kórház fényűző berendezését. A váróteremben nagy szőnyeg, a falakon képek; a díványokon és karosszékeken fehér huzat, a sarkokban szép pálmák, amelyeknek finom, gazdag metszésű levele Szergejnek már gyerekkorában is tetszett; az arányos, vékonylábú vörös asztalkákon vázák álltak, üvegházi virágokkal.

Voronyec lassan jött be a mankóin, egy krémszínű köpenyben. A mankók, Szergej megfigyelte, ragyogók voltak, rajtuk csinos, nikkelezett gyűrűk. Csak a sárgás-szürke, sovány arc volt tele piszkos, szétfolyó foltokkal s a beesett, lázas szemek nem különböztek semmit azoktól az arcoktól és szemektől, amelyeket Szergejnek a marhakocsiban és a segélyhelyen volt alkalma látni. Itt, ebben a fényűző környezetben különösen csúnyán festett a sebesült.

Szergej gyorsan elébement.

— Szervusz, kedvesem, nagyságos zászlós úr! — mondta s könnyek csordultak ki a szeméből. A lélegzete elakadt s nem tudta legyőzni az

izgalmát, csak mosolygott, Voronyec kezét szorongatva. Voronyec pedig nyugodt hangon így szólt:

— Tehát mégis találkoztunk: te a délnyugati frontról, én a németről.

— Nagyon, nagyon örülök — mondta Szergej.

— Minek, Szerjozsa? Hogy a csontomat eltörték? — kérdezte Voronyec elmosolyodva.

— Igen, pont annak. Egyszerűen, hogy élsz s bizonyára nem mégy vissza többet.

— Nem, épp ellenkezőleg, visszamegyek és nagyon örülök, hogy visszamegyek.

Odamentek a díványhoz. Voronyec nehezen találta meg a helyét, sehogy sem tudta a sebesült lábát elhelyezni, majd a dívány hátának vetette magát, majd a mankót rakta a lába alá s türelmetlenül húzta össze a homlokát. Amikor végre leült, Szergejnek igen kényelmetlen érzése támadt, félt Voronyec szemébe nézni s bizonytalanság fogta el. Ezt a feszélyezett érzést jól ismerte: gyakran fogta el bátortalanságában ilyen bénultság; ilyenkor félt egy szót is szólni, lélegzetet venni, mozogni. S most váratlanul arra gondolt, nem gyanúsítja-e őt Voronyec valami undok hencegéssel, nem gondolja-e, hogy diadalmaskodni kíván sebesült vetélytársa fölött, s azért jött, hogy a kudarcot vallott vetélytársat esküvője előestéjén kinevesse. Attól a gyanútól, hogy Voronyecben csak egy pillanatra is ilyen gondolat merülhet fel, Szergej valósággal megdermedt. Ott ült, az arca, érezte, ég s átkozta magát, hogy miért jött el. Ebben a pillanatban egy fiatal ápolónővér jött be a váróterembe, megjelenése Szergejt egészen zavarba hozta. S érezte, hogy Voronyec eközben merőn, hidegen néz rá, mint valami hüllőre.

— Szerjozsa, milyen furcsa ember vagy te! — mondta aztán. Szergej ott ült, fel sem vetve a szemét. Voronyec a vállához ért, elnevette magát. — Mint egy szűzlány, mondhatom.

Szergej lopva ránézett.

— No, hogy vagy? — szólalt meg rekedten.

Voronyec elnevette magát.

— Ah, Szergej, kedves Szergej! — mondta.

Többet nem mondott, de ezekben a látszatra üres szavakban nagy és bonyolult férfibeszéd rejlett. S mintha azt fejezné be, Voronyec így szólt:

— Nem akarlak meggyőzni, hogy könnyű nekem: túlságosan ostoba dolog volna. De értsd meg, még ostobább, ha panasszal lennék ellened. Igaz? Na, akkor jól van.

Az öregebb nyugodt modorában beszélt Szergejjel, mint aki egy boldogtalan ifjút vigasztal. S Szergejnek furcsa volt elgondolnia, hogy hiszen a boldogtalan Voronyec, maga pedig boldog, jó dolga van.

— S még egyet, Szerjozsa — mondta Voronyec — Szofja Andrejevnánál valószínűleg azt hiszik, hogy én emiatt a história miatt mentem a háborúba, én meg most azt mondom neked: visszamegyek a frontra és örülök neki. Nagyon szeretném, ha ez a hazug nézet eloszlana... — Hall-

gatott egy kicsit s így szólt: — Elég különös, ugye, ami történt. Én a tartalékos zászlós, műegyetemi hallgató, egészben véve nagyon is civil embernek számítottam. S most képzeld el, kiderül, hogy katona vagyok. Én megéreztem ezt és be is bizonyítottam. Biztosítalak, hogy bebizonyítottam. S nem szeretném, ha a két dolog összekeverődne. Azért leszek katona s azért nem térek vissza a műegyetemre, mert rájöttem, mi a hivatásom. s egyáltalán nem Oleszja miatt.

— Igen, én megértem ezt, micsoda ostobaság, eszembe sincs kételkedni — mondta Szergej s rögtön megkérdezte: — De hiszen te egy hajszál híján már mérnök voltál.

— No és?

— Hogy no és? „Jobbra át"-ot és „balra át"-ot fogsz ordítani, őrjáratot kirendelni, altisztek segítségével beszéd- és értelemgyakorlatra tanítasz bennünket...

— No látod — mondta Voronyec — te azt hiszed, hogy az ember nem lehet katona is és mérnök is. Én a páncélos gépkocsiosztagban vagyok... de van tüzérség, aknavető és repülőgép, kormányozható léghajók, fényszóró-osztag, dróttalan távíró. — Felélénkült, úgy mondta: — Te ezt nem tudod elképzelni, te más szemmel nézed a hadsereget. Én pedig, tudod-e, hogy vagyok? Fiatal tanító jön a faluba, elborzad s ugyanakkor örül is, hogy mennyi munkája van, micsoda sötétség, hány írástudatlan, mennyi előítélet. S nem menekülni akar, hanem az ingujját föltűrni és dolgozni. A hadseregről azonban valahogy nem szokás így gondolkozni. A hadsereg — az nem a művelt, eszményi, intelligens embereknek való. Szofja Andrejevnánál mind így vélekednek. Én azonban rájöttem, hogy ez nincs így. Borzalom, amit a hadseregünkben látok. A hivatásosak nagyobbrészt műveletlenek, sok köztük a feketeszázas, a katonák gyűlölik őket. A magunkfajta tartalékos zászlós kezdetben mind fészkelődik, azt nézi, hogy léphetne meg s fejezhetné be a jogi, filológiai és egyéb tanulmányait. Én azonban beláttam, hogy a hadsereg — éppolyan fontos Oroszországnak, mint a falusi tanító és a többi. És most már nem is megyek el... De egyáltalán nem azért, mert ezt beláttam. Jól érzem magam a hadseregben, tetszik nekem, benne élek!

— Ez igen furcsa — szólt Szergej. — Azt sem tudom, mit mondjak neked. — Elnevette magát. — De azt okvetlen meg kell mondanom, hogy igen szokatlan dolgokat beszélsz.

— Nos, nem tesz semmit — mondta Voronyec. — Emlékszel Claudius beszédére a szenátusban: „Tisztelt szenátorok, amit ma nagyon régi dolognak tartunk, valaha új volt... és az, amit ma példákkal támasztunk alá, egyszer maga is példaszámba megy."

— Én nem ismerem a latinokat — mondta Szergej — nem humanista gimnáziumot végeztem.

— De tréfán kívül — szólt Voronyec — ezek a dolgok rendkívül fontosak... Milyen seregük van a németeknek? Ellenségeink, de gondold meg, hogy tartják magukat, egymaguk! A technika, a hatalmas német technika!

Szergej nagy érdeklődéssel hallgatta Viktort. Amit Voronyec mondott, nem ingerelte föl a hamisságával. Ellenkezőleg, kényelmetlen érzése támadt, hogy Voronyec nagyvonalúbban és mélyebben gondolkozik némely dologról, mint ő. Elbúcsúztak, azt kívánva egymásnak, hogy életben maradjanak s pillanatnyi habozás után összecsókolóztak.

— Üdvözlöm Oleszját — mondta Viktor hangosan.

„Nos — gondolta Szergej gúnyosan visszafelé menet — ő egy egész új világot fedezett föl magának: kormányozható léghajók, repülőgépek, páncélvonatok, dróttalan távírók, fényszóró, minden, amit akarsz. Én pedig megkaptam Oleszját. És én is meg vagyok elégedve."

Otthon nem talált senkit sem. Grisa és Oleszja nem jöttek még haza a gimnáziumból, Polja már elment.

„Hát igen — gondolta, beszélgetésükre visszaemlékezve — az élet kegyetlen — és szép."

Heves türelmetlenség fogta el.

— Mit tegyek? Mit tegyek? — mormogta. — Szeretem, felnőtt ember vagyok, nem gimnazista, nem diák, felnőtt, magasba szöktem, mint a sárkány... Mennyit várjak még? Hisz a feleségem.

Felöltözött s újra kiment az utcára.

20

Szergej elindult, hogy szállodai szobát vegyen ki. Kiderült, hogy a Nyikolajevszkaján és a Krescsatyikon a szállodákat a katonák mind lefoglalták. Az egyszerűbb szállodák és bútorozott szobák tömve voltak lengyelországi menekültekkel, sokan, szobára várva, az előcsarnokban díványokon töltötték az éjszakát.

Szergej bosszúsan indult hazafelé. Hirtelen eszébe jutottak a „Szerbia" szobái, a gyemijevkai vasúti átjárónál, Ezekre a szobákra diáksétái idejéből emlékezett még, amikor a pályatest fölött a vasúti hid irányában vivő ösvényen járt. Valahányszor ezt a sétát megtette, egy alacsony, emeletes, kék cégtáblás épület mellett ment el. Odament a szállodához. Az üres ablakok fölött a falak füstösek voltak — tűzvész közben kicsapó lángnak a nyomai; de a komoly cégtábla tovább is ott függött a beszakadt tetejű, kihalt házon.

Szergejnek hideg csapott az arcába. Csak a küszöbönálló viszontlátásra gondolt, s a háború hirtelen ezekkel az üres ablakokkal vigyorgott a szemébe, az égett, nyers tégla szagát lehelte rá.

Megkérdezte az öreget, aki jeget tört ott, rég égett-e le a szálloda.

— A nyáron még, amikor a tartalékosokat behívták — mondta az.

Szergej átment az átjáróhoz, szokásos sétahelye felé igyekezett. Egy tucat szálloda végigjárása után kellemetlen érzése támadt, élményei nagyon is elütöttek ezeknek a sápadt, éltes menekült asszonyoknak, csomagjaikat őrző, komor, fáradt férfiaknak a képétől. Ott lépdelt az ismerős helyeken

— a meredek domb tövén, a hóban kitaposott ösvényen. Nyáron a dombon fiúk kószáltak, a füvön csavargók feküdtek s talányos, félelemkeltő pillantással nézegették az arramenőket; a barlangokban és gödrökben, amelyeket a homokot hordó bérkocsisok vájtak, tucatjával játszottak a gyerekek; kendőt vagy zsákot terítve maguk elé, öregasszonyok kötöttek, miközben szemüveguk fölött a közelükben legelésző kecskére pillantgattak.

A puszta dombot most hó borította, amely egészen megfeketedett az arra haladó vonatok füstjétől.

Szergej az egyik barlangra pillantott: az ösvényről nem vitt hozzá nyom — vagyis hosszú idő óta senki sem járt errefelé. Eltűnődve állt meg, katonaélethez szokott agyában az a kérdés merült fel: ne ide jöjjön-e Oleszjával sétálni, aztán egy ilyen bemélyedésbe jönnének leülni, pihenni? Kiteríthetné a köpenyét. Gyorsan bement a mélyedésbe, azt gondolta, hogy bizonyára minden el van piszkítva. De kiderült, hogy a mélyedés alja tiszta és ledöngölt volt, semmivel sem rosszabb, mint a parasztház agyagpadlója, Szergej leült és körülnézett.

„Arról a pontról tűz alá lehet venni bennünket" — gondolta.

Hozzálátott, hogy megfelelő barlangot keressen. A katona tapasztalata, aki hozzászokott, hogy szorosan a földhöz tapadjon, minden alkalommal megzavarta a választásban. Akárhogy lapult is az üreg fenekéhez — hol az ösvényről, hol a domb tetejéről, hol a vasúti vágány fordulójából lehetett odalátni. Szergej folytatta a kutatást, elfáradt és lihegett. Az egyik bemélyedésben leült, hogy pihenjen, rágyújtson.

„Ennél talán meg lehet állapodni" — gondolta és kinyújtózott. Hirtelen egy hang kiáltott rá.

— Állj, kezeket föl!

A megrémült Szergej fölszökött.

Egy bekecses vasúti munkás állt előtte, a feje fölé emelt lapáttal.

— Mi az, mit akar? — kérdezte Szergej.

— Kezet föl, mert agyonütlek! — kiáltott a munkás és Szergej fölemelte a kezét, mert ösztönösen megérezte, hogy a legény, akit a rémület elkapott, azonnal ütni fog. — Gyere, gyere, te kémpofa! — kiáltott föl a vasúti.

Szergej megértette. A munkás nyilván nyomában volt, ahogy ő barlangtól barlangig futott, letelepedett, körülnézett; hiszen most Oroszország lakosságát, öregjét-fiatalját arra szólították föl, hogy német kémeket fogjon. Szergej megpróbálta meggyőzni a munkást. De az hol egy tiszturaság fennhéjázásával mondta: „No, no, vigyázz, ezt megkeserülöd!" — hol meg a magafajta egyszerű ember bizalmaskodásával szitkozódott: — „Mi lelt, megbolondultál, ebadta?"

Útközben, megérezve Szergej gyengeségét, mindjobban nekibátorodott. Alaposan rácsapott a lapátjával Szergej hátára. Így mentek az elhagyott ösvényen a széles pályatest fölött. Az egész dolog persze semmiség volt, de mire Szergejt a gyemijevkai asszonyok tömegétől körülvéve, a kerületi rendőrőrszobára bevitték, az állcsontja remegett.

A rendőrfőnök érkezéséig ott tartották. A rendőrfőnök meghallgatta az őrparancsnok beszámolóját s fáradtan mormogta:

— Á, dehogyis kém! — megnézte Szergej papírjait s azt mondta: — Menjen haza, önkéntes úr és gyógyuljon meg.

Szergej hazavánszorgott. Szokatlan kimerültséget érzett. Szívesen leült volna a földre. Annyira megszokta már, hogy a földön üljön és aludjon, szinte mindegy volt neki, hazaér-e vagy leül a járdára.

A Kuznyecsnaja sarkán eszébe jutott Krinyica — a kék ég, a folyóban csörgő kövek üveghangja, a zöld tölgyessel borított hegyek és sovány, könnyed, magas menyasszonya. És tisztelettel gondolt a háborúra: komoly dolog.

21

Amikor Bahmutszkij megtudta, hogy Németországban Kautsky, Franciaországban Guesde és Vaillant, Oroszországban Plehanov és Martov a haza védelme s a háborús hitelek mellett nyilatkoztak, ezt mondta magában: „A bolsevikok ezt előre tudták, ez történelmi szükségszerűség volt." De noha néhányszor valóban gondolt rá, hogy a szociáldemokraták pontosan így fognak viselkedni, a hír, hogy a munkás-internacionalizmussal szakítottak, mégis megrendítette. A lelkében nem volt helye ennek a gondolatnak, s szenvedett, amikor Plehanovot az imperialisták tömbjében látta.

Bahmutszkij ezekben a hónapokban sok mindent átgondolt, nemcsak pártkérdéseket és a háborút — gondolatai a tulajdon életét is érintették önkéntelenül. A küszöbön álló, gyorsan közeledő órjási változások érzése élt benne, s néha öröm fogta el — az izgalom és bizonyosság különös keveréke. Lelki életében idáig ismeretlen, furcsa árnyalat jelent meg. Gyakran jutottak eszébe fiatalságának az évei s ifjúkorának az érzései, lelkesült naplóbejegyzései, amelyeket a narodovoleceknek* és a jakobinusoknak szentelt.

A munkásosztállyal és a néppel való egybeforrottság érzése — mi ez? Részvét, szeretet — vagy tisztelet a munka iránt? Vagy talán néhány ember törekedése egy tökéletes társadalom felé? A fejlődés törvényeinek objektív tudományos ismerete, amely közömbös az emberek szenvedése és örömei iránt? Mi ösztökéli a lelke legmélyén a harcra — a szeretet az emberek iránt, magas erkölcs vagy a meggyőződés, hogy ez a vérontás egy elévült társadalmi rendszerrel függ össze, amelyet egy másik fog fölváltani a munka termelékenységének magasabb együtthatójával? Mun-

* Narodovolec: a „Narodnaja Volja" (Népakarat) nevű politikai szervezet tagja. Ez a narodnyik (népies) csoport a múlt század nyolcvanas éveiben alakult és az egyéni terrort választotta politikai harci módszerének (merényletek a cári önkényuralom nevezetesebb képviselői ellen stb.). Lenin több írásában bírálta és a forradalmi mozgalom szempontjából károsnak tartotta működésüket. E csoport sok tagja később belátta tévedését és a marxizmus útjára lépett. — *A szerk.*

kája sohasem folyt ilyen veszélyes és feszült viszonyok közt. Sok kapcsolat megszakadt. Az agitáció, a háborúellenes irodalom kinyomtatása, a röpiratterjesztés, mind, mind tízszer nehezebb, veszélyesebb, bonyolultabb lett, mint békeidőben. A forradalmi munka óriási nehézségek közt hatolt be a hadseregbe. S a munka mégis ment. Akadtak emberek, akik nem féltek a főbelövetéstől és az akasztófától. Ott voltak az ágyúgyárakban, tüzérségi oszlopokban, a hidász-zászlóaljakban, a szevasztopoli nehéz parti ütegeknél, a gépkocsi-osztagokban, a gyalogezredekben.

Akár a népfölkelők nyomorúságos gyalogcsapataiban szolgált, akár a testőrségnél, lelke mélyén minden egyes katona gyűlölettel viseltetett az imperialista háború iránt. Ezt a gyűlöletet nem kellett megteremteni, rejtetten megvolt már: az orosz cár hatalmas seregében parasztok és munkások szolgáltak.

Polja rég várta már az apját. Lehetséges, hogy bemegy Lobovanovhoz anélkül, hogy az öveihez benézne. Ott ült az ablaknál, a kendőcskéjével folyton törölgette a lélegzetétől elködösödő üveget. Hirtelen felszökött, kifutott az udvarra.

Az anyja rákiáltott:

— Polja, hova mégy kabát nélkül. torokfájást akarsz kapni?

Bahmutszkij, ahogy meglátta, hirtelen megállt és csodálkozva kérdezte:

— Az én lánykám ez?

Kinyitotta a kabátját, nevetve bebugyolálta s ráadta kerek, prémes sipkáját.

— Papa, csak egy kérdésem van — mondta Polja — mi az a „kerék-út", a „koleszuha"?

Bahmutszkij füttyentett és azt mondta:

— Ó, az szép história!

— Mondd csak el részletesen.

— De hisz sárcipő nélkül vagy, a lábad megfagy, hogy mondjam el részletesen, így is elkéstem.

— Papa — mondta Polja reszkető hangon.

— Hát tessék — szólt Bahmutszkij, lánya különös hangján elcsodálkozva — megtartom az előadást. Három fegyház van Szibériában: az alekszandrovszki gyűjtő, a tobolszki egyes számú fegyház, a tobolszki kettes számú; aztán ott van még a nyercsini kényszermunka-körzet: Akatuj, Gornij, Zerentuj, Algacsi, Kutomor, Alekszandrovszk-gyár s a malcevi női börtönök. Nos, ezekben a börtönökben a fegyenceket éppen csak hogy „életben tartják". Mindezek közül a nagyszerű helyek közül, hála ennek a híres „koleszuhá"-nak, az alekszandrovszki központ a leghírhedtebb — ez a megkülönböztetettek számára van... Az alekszandrovszkiból is ide, a „kerék-útra", irányították a megkülönböztetett politikaiakat. A viszonyok ott olyanok, hogy még a Dumában is szóba került. A fölvigyázó valahogy így mondta: „Nekünk nem az útra van szükségünk, hanem a maguk vérére." És igaz is, a kilencvenes évek óta építik s nem látni még

a végét, mindig csak a kezdetén vannak. No, mit mondjak még neked?

— Es el lehet oda menni? Nekem például?

— Nem, lánykám — miért, nem értem.

— Te sem érted, senki sem érti — mondta Polja bánatosan és odaadta neki a sapkáját: — Menj, menj — tette hozzá — így is elkéstél már.

Bahmutszkij és Lobovanov késő este találkoztak. Szofja Andrejevna méltó találkozást készített elő számukra. Az asztalon vastag, sárga tuskóhoz hasonló kis szamovár forrt — kék cukortartó, kék csészék, kék tejeskanna, a nagy kék tálon meg egy halom apró pirog emelkedett. A lakók mind tudták, hogy ezt a készletet sok évvel ezelőtt használták utoljára, amikor egy híres narodovolec — Zseljabov és Trigonya barátja — Szofja Andrejevnánál szállt meg.

Lobovanov a vendéget várta s föl-alá járt a szobában. Nem szerette az európai ruhát, fiatal korában orosz inget hordott, csak a sokesztendei külföldi élet szoktatta hozzá a nyakkendőhöz és keménykalaphoz. Hazaérve rendszerint puha papucsba bújt, levetette a zakóját. Most azonban, noha a szobában hőség volt, még a mellényét sem gombolta ki.

Bahmutszkij, ahogy belépett, nagy bizonytalanul az asztalhoz ment s megszorította Lobovanov kezét.

Alaposan szemügyre vették egymást, gúnyosan, madármódra hajtották oldalt a fejüket. Körülbelül tizenöt éve nem látták egymást, első emigrációjuk ideje óta. De ezek alatt az évek alatt nem egyszer dühösen és kárhoztatón írtak egymásról, elvtársaik gúnyos megjegyzéseket közöltek velük, amelyeket beszélgetés közben vagy a konferenciákon egyik a másikról mondott. Most, hogy végre találkoztak, kissé még meg is hökkentek, elcsodálkoztak.

— Valamikor tegeződtünk — mondta Bahmutszkij.

— Igen, abban az idilli időben mindnyájan tegeződtünk egymással — felelt Lobovanov.

— Igen, az olyan idő volt — mondta Bahmutszkij.

Végigment a szobán s elmondta Lobovanovnak, amit a családjáról tudott, átadta felesége kérését, hogy küldjön pénzt Svédországon át.

Leültek az asztalhoz s Lobovanov a szemöldökét összehúzva, figyelmesen tekintett Bahmutszkij arcába.

— Különös — mondta — nézem magát s csak a legbékésebb képek jutnak az eszembe. Emlékszik arra a sétára a Genfi-tó mellett a lányokkal? Olyan meleg, tejes nap volt. Mi? Vagy ugyanazon a nyáron kirándulásunkra a Vierwaldstätti-tóra, s éjszakázásunk abban a kis városkában, úgy rémlik, Bäckenriedben? Naszelszkij énekelt a híres baritonhangján. Az öreg háziasszony — emlékszik még, ugye — kijött és kérte, hogy hagyja abba, de Naszelszkij rábeszélésére az asszony is elénekelt egy svájci nótát. Rendkívüli báj volt ebben a Naszelszkijben, ezt el kell ismerni.

— Igen — mondta Bahmutszkij — csakugyan, milyen rengeteg idő, hisz Naszelszkij kilencszáznégyben pusztult el, kolimai száműzetésében.

Bahmutszkij elmesélte, hogyan találkozott véletlenül a színházban Lobovanov feleségével s fiaival.

— Röstellem bevallani, melyik színházban — mondta. — A Szép Heléna előadásán. Egy bécsi operett-társulat adta elő, amely a háború miatt Svájcban rekedt.

— Nagyon fülbemászó darab — mondta Lobovanov — háromszor hallottam. — Elnevette magát. — Maguk, bolsevikok — tette hozzá — szeretik a párt-tekintélyeket. Képzelje el, amikor másodszor néztem meg, Lenin ült nem messze tőlem a színházban.

— Igazán?

Bahmutszkij csodálkozott, hogy Lobovanov jóindulatot ébreszt benne. Régi elvtársakra, külföldi találkozásokra emlékeztek vissza.

— Hol van most Scseglovszkij? — kérdezte Lobovanov.

— Kariában halt meg, még nyolcban, tuberkulózisban. Zürichben mindig vitatkozott azzal a... egy diák járt magához, nagyon tehetséges, filozófiailag nagyon képzett... Ar... Arr...

— Tudom, kire gondol — Ramenszkij.

— Úgy van, őrá.

— Tényleg tehetséges ember volt. Georgij Valentyinovics úgy beszélt róla, mint kiváló ifjúról. Szonyát vette el, emlékszik, azt az eszer lányt, akibe a diákok mind szerelmesek voltak.

— Hogyne, emlékszem.

— Nem tudom, hova lett ez a Szonya — úgy rémlik, aztán eltűnt. A fiú nemrégen halt meg Turuhanszk vidékén, azt mondják a vízbe fúlt, nem tudom, igaz-e?

— Igen, Szeleznyev nyomdász is a Turuhanszk-vidéken pusztult el, harmadéve. Belőle nagy ember vált volna, odaadó proletár harcos: világos fej, kimeríthetetlen erő. Mihail Vilonov is akkor pusztult el.

— Vilonovot jól ismertem — szólt Lobovanov — forradalmár volt.

— Igen, forradalmár volt.

Bahmutszkij megszokta, hogy a forradalom emberei százával pusztultak el a harcban; a gyászos fölsorolás nem váltott ki belőle sajnálkozó sóhajokat. Az elhaltakra emlékezve, röviden ennyit mondott: *„Forradalmár volt."* Ezek a szavak sok értelmet rejtettek magukban. Nem jelentettek fegyverszunetet, de arra mutattak, hogy harcban és ellentétekben, a világ örökös konfliktusaiban embereket — akik néha ellenséges viszonyban álltak, néha gyűlölték és megvetették egymást — a sors azzal a sajátossággal jelölt meg, amely megengedte, hogy tévedéseiket, hibáikat, gondolkodásuk és életszemléletük helytelenségét elfelejtve, ezeket a nagy, ékes szavakat lehessen elmondani róluk: „Forradalmár volt."

Bahmutszkij nem ismert magasztosabb kincset a forradalmár névnél. Beethovenről azt mondta: „Nagy forradalmár"; így beszélt Darwinról, Kopernikusról is. Sok nagy ember iránt közömbös volt, nem tartotta őket a művészet és tudomány forradalmárainak. Mindaz, amiben a forradalom szellemét látta és érezte, közel állt hozzá, fölizgatta és megörvendeztette.

Legkedvesebb írói Szaltikov-Scsedrin és Heine voltak. Az egész világon csak egy ember kedvéért tett kivételt: szerette Tolsztojt, noha reakciósnak tartotta. Bahmutszkij sok érzésében és ítéletében talán némileg szűk látókörű volt, de fiatal elvtársai — többek közt Grisa fia is — rendkívül harmonikus és sokoldalú embernek tartották. Valóban igen széleskörű ismeretei voltak. Jól ismerte a filozófia történetét, az orosz forradalmi mozgalmat és csaknem ugyanolyan alaposan ismerte az európai forradalmak történetét is. Internacionalista volt, ennek a szónak mély értelmében, s emigrációja alatt olasz és német elvtársai gyakran csodálták, hogy a forradalmi mozgalmak kérdésében milyen tájékozott s a legjelentéktelenebb eseményeket is milyen bőséggel őrzi az emlékezete.

Lobovanov sok mindenben az ellentéte volt — ízlésben s tudományos, szellemi érdeklődésben is. Legalitásban maradván, Kievben Oroszország társadalmi és művelődési mozgalmairól tartott előadásokat. Az előadásokra nemcsak egyetemi hallgatók s felsőbb osztályú gimnazisták jártak el, hanem felnőtt emberek is: statisztikusok, zemsztvo-képviselők, ügyvédek.

Lobovanovot az orosz művelődés és társadalmi élet szakértőjének tartották. Az ő szemében a hatvanas évek Nyekraszov esztendei voltak, a természettudomány virágzásának a kezdete. A nyolcvanas évek pedig Gleb Uszpenszkij, Tolsztoj évei, Mengyelejev munkásságáé.

Bahmutszkij szemében a hatvanas éveket a parasztreformok, az Isutyinkör megalakítása, a Karakozov-merénylet, Csernisevszkij száműzetése tette nevezetessé; a nyolcvanas évek Zseljabov és Perovszkaja évei voltak, a Narodnaja Volja legmagasabbra emelkedésének és bukásának az évei, az első szociáldemokrata eszmék esztendei. A forradalomért élt, azt látta és kereste mindenben. Ami a világban történt, mindenekelőtt ebből a szempontból érdekelte. A dekabristák száműzetése, a krimi hadjárat kudarca, Pobedonoszcev, Bebel bölcs ékesszólása, a falu rétegződése, a középoroszországi rossz termés s éhinség — mind egyetlen izgalmat gerjesztett föl benne: hogy s mivel segíthetik vagy akadályozhatják ezek az események a forradalmat?

— Nos, Bahmutszkij — kérdezte tőle Lobovanov — maga előtt már tisztán áll, hogy kit véd: a proletariátust az ágyúktól, vagy Lenin és Liebknecht ideológiáját, szóval a bázeli határozatokat?

— Én ugy látom — mondta Bahmutszkij — és mélységesen meg vagyok róla győződve, hogy a forradalmi ideológiát védelmezve, mi a proletariátust védjük az ágyúktól. Másképp nem is lehet. A nemzetköziség ideológiája s a proletariátus — akár orosz, akár német, akár francia — érdekei mindig közösek és egységesek voltak és lesznek.

— Azt hiszi? — kérdezte Lobovanov. — Én meg úgy gondolom, csak meggyőzte magát, hogy így akarja hinni.

S már megint hidegen és ellenségesen gondolkoztak egymásról. Bahmutszkijt fölingerelte Lobovanov öntudata, amely tele volt ellenséges és idegen fogalmakkal, ez az engedetlen öntudat, amely abból a vágyból szüle-

tett, hogy ne csak vitatkozzék vele, de le is győzze és megsemmisítse. A dolog nyilván így folyt le. Ahogy találkoztak, önkéntelen is meghökkent: erről az emberről, akit ő mindig olyan élesen bírált, s akit ösztönösen külsőleg is ellenszenves tulajdonságokkal ruházott föl, kiderült, hogy kedves, okos arca van; elhúnyt emberekről azzal az érzéssel és kifejezéssel mondta, hogy „forradalmár volt", amelyet Bahmutszkij is ismert. Bahmutszkij maga sem vette észre, hogy történt aztán az újabb változás néhány perc lefolyása alatt: sok évi ellenszenve, amely egy időre elhomályosult, most már Lobovanov világos, tiszta homlokára is kiterjedt, a szeme kifejezésére, halk, gúnyos mosolyára, még a bajuszára is. Ellenség nézett rá, akinek gyűlöletes az esze, mérgező a műveltsége, állítólagos marxista logikája pedig kétszeresen veszedelmes. S nem mindegy-e, hogy hisz-e a forradalmi mozgalomban, vagy retteg tőle, amikor a proletariátusra vésztbozó hazugságot prédikál!

S amikor Lobovanov újra föltette a kérdést: „Maga hisz ebben a hipotézisben?" — Bahmutszkij csendes mosollyal, abban a modorban válaszolt, ahogy csak feszült, veszélyes viták alkalmával szokott beszélni:

— Hogyan, maga szerint a németek, akik a háborús hiteleket megszavazták, vagy a mi mensevikeink, akik azzal az aljas Puriskeviccsel összeölelkeztek s önkénteseket toboroztak a hadseregbe, ők védik tán a proletariátust az ágyúk ellen?

— Ez a maga szokott demagógiája! — fakadt ki Lobovanov önkéntelenül. — Éppúgy tudja, mint én, hogy volt a német elvtársak dolga. Ez nem tréfa; az ország legmagasabb katonai vezetői meghívják őket s azt mondják nekik: „Az egész világ Németország ellen fordult." Megmutatják nekik a vezérkar titkos dokumentumait és azt mondják: „A kozák lovasok hordái, látják, megindultak Berlin ellen. Németország egy héten belül Európa legreakciósabb államának a kezében lesz. Most önökön múlik Németország sorsa." Azt hiszi, hogy az ő helyükben bárki is másképp viselkedett volna? Ami meg Puriskevicset illeti, a háború első napjaiban a jobboldaliak ellenzékbe léptek a kormánnyal szemben, mert az volt a véleményük, hogy a köztársasági Franciaország szövetségében lehetetlen a monarchikus Németország ellen küzdeniük. A bolsevikokat azonban senki sem vádolta, hogy egy követ fújnak a Fekete Százakkal.

— Csodálatos, hogy nem vádolták — felelte Bahmutszkij nevetve — de még nem késő. Holnap talán sikerül megtenniük.

— Nem, sajnos, nem sikerül — mondta Lobovanov. — Nagy hiba lesz, de én nem ámítom magam: maguk ma csak néhány doktriner, de holnap milliók szócsöveivé lehetnek. S mi akkor az európai és orosz reakció hosszú esztendeivel fizetünk érte. Remélem, hogy nem lesz így, de ez a veszély nem kevésbé reális, mint a német militarizmus fenyegetése. Országunknak a demokrácia, a parlamentáris jogok, az öntudat nevelésének hosszantartó iskolájára van szüksége, hosszú évekre. amíg a rab, ahogy Csehov mondta, a nyomás alól fölszabadul. Mi lám, alázatos, agyafúrt, de szegény emberek vagyunk. Az orosz emberbe bele kell nevelni a méltóság, az

önbizalom érzését, azt a képességet, hogy szabadon gondolkozzék, elfeledje a börtönt, a kerületi rendőrfelügyelőt. Az orosz emberbe tiszteletet kell nevelni önmaga iránt, hitet a személyiség értékében s a jogrendben, politikai öntudatot, szellemi izomzatot kell kifejleszteni és mindezt — igazit, valódit. Oroszország mindig a kicicomázott homlokzatok országa volt, amelyek mögött kosz, koleratemető, alkoholizmus és politikai jogtalanság halmozódik fel. S ez csak akkor tűnhet el, amikor eltűnik az önkényuralom is, az orosz despotizmus rettenetes ereje, amikor egy éven, kettőn, ötön, nyolcon, tizen, tizenegyen át az orosz emberből napról napra szorítjuk ki az ázsiait, kiszorítjuk nyilvánossággal, sajtó- és szólásszabadsággal, mindazokkal a szabadságjogokkal, amelyek együtt járnak a demokratikus renddel. És mindez csak a mi győzelmünk esetén képzelhető el. Hisz az az orosz demokrácia győzelme lesz.

— Az ördögbe is! — mondta Bahmutszkij s úgy rávágott az asztalra, hogy a pirogok nagy zörögve estek le a tálról. — Érdekes utat választott a cél elérésére. mondhatom! Győzelem az ellenség fölött? Szövetség a burzsoáziával? Hát ez a demokratikus Oroszország útja? Tömegmészárláson át vezet az út? Úgy gondolja, hogy a proletariátus áldását adja a német munkások legyilkolására! Az önkényuralmat politikailag határtalanul megerősíteni, az orosz bürokrácia és burzsoázia undok kezeit fölszabadítani, a francia uzsorások reménytelen jobbágyaivá lenni, hullahegyeket halmozni föl, a dolgozókat kifosztani, a proletariátust a hadiipar kényének kiszolgáltatni! Ez a demokratikus Oroszország útja? A cár kezéből, Stürmertől, Vtorovtól, Brodszkijtól, Poincarétól, Joffretól vár demokratikus szabadságjogokat? Az ő módszereikkel akarja Oroszországban a demokráciát megteremteni?

— Ezt én mind ismerem — mondta Lobovanov — ez csupa demagóg érv! De ez az egyetlen út. Egyáltalán nem könnyű, de más út nincs Oroszország számára. És mi ketten örökké ellenségeskedni és vitatkozni fogunk.

— Mi nem szándékszunk magukkal örökké vitatkozni — mondta Bahmutszkij lassan. — Ez a vita eldől egyszer. Meg vagyok győződve róla, hogy eldől s nekünk nem kell többé vitatkoznunk.

— Ó-ó-ó — mondta Lobovanov — már fenyeget is. Meg kell adni, nekem mindig tetszett a bolsevikoknak ez a jellemvonása, kevesen vannak, körül vannak véve, hatalmas hadsereggel állnak szemben, de nem vesztik el a hidegvérüket, úgy ítélkeznek és diktálnak, mintha már a helyzet urai lennének.

Behmutszkij ránézett és hallgatott.

— Talán egy kis teát — kérdezte Lobovanov — és pirogot? Én rossz házigazda vagyok.

— No látja — mondta Bahmutszkij, mintha nem hallotta volna Lobovanov utolsó szavait — én azt mondom magának: az új eseményekkel kapcsolatban nagy harcok várnak ránk, évről évre elkeseredettebb és keményebb harc. Ez a fejlődés logikája. Hisz a történelem menetének

mindennél tovább és mindennél makacsabban fog ellenállni a burzsoázia hamis demokráciája.

Lobovanov komolyan mondta:

— Tudja mit? Még mielőtt ellenségeskedésünk idáig fajulna, igyunk egy kis teát!

— Nem, nincs kedvem teázni — mondta Bahmutszkij — mennem kell már.

És elment.

22

Bahmutszkij egy ismerős munkáscsaládnál hált: Lopusenko fegyvergyári munkásnál, akinél az előző évben, mielőtt külföldre menekült, néhány napot töltött.

Miután Lobovanovval beszélt, gyalog Pecserszkbe ment. Körülbelül öt versztányi út állt előtte, de Bahmutszkij nem szeretett bérkocsin vagy villamoson menni. Megszokott pihenői a hosszú gyalogséták voltak; Svájcban is nem egyszer gyalogolt tíz versztákat, száműzetése idején is sokat járkált.

A Krescsatyik nagyon népes volt, az éttermek kirakatai ragyogtak, az Intim-színház és a Sancer-mozgó fölött ragyogtak a lámpák. A tisztek luxusbérkocsin kocsikáztatták a hölgyeket. A hó ferdén és hevesen csapott föl az ügető lovak patája alól. Egy őszes, öreg kocsis suhancmódra fölüvöltött, fölállt, megeresztette a gyeplőt, s ügető lova simán utolért egy nagy paripát, amely a hosszú kocsirúdra hulló, széles hálóval volt betakarva.

„Milyen gyönyörű!" — gondolta Bahmutszkij elragadtatással, ahogy a könnyen ügető ló egy pillanatra fölcsillanó sötét szemeire nézett.

Bahmutszkijt a beszélgetés fölizgatta. „Nem úgy beszéltem vele, ahogy kellett volna" — gondolta néhányszor bosszúsan.

A fagy szinte nem érződött, de elég volt ahhoz, hogy a nedvességet és nyirkosságot megkeményítse; a mozdulatlan levegő puha volt. A sűrű hórétegre, amely csillogott az ezer meg ezer topogó, csiszolgató lábtól, könnyű, puha pihék szálltak. A járókelők széttaposták, de a hó türelmesen és nyugodtan újra ráülepedett s egy pillantás alatt vékony, puha szövetté állt össze.

A vöröses homokösvényeket, amelyeket a házmesterek szórtak szét, üveges jégkéreg borította. A fehér villanyfényben úszó Krescsatyik nagyon csinosnak tetszett: a házak párkányai, az oszlopok, huzalok, a csillogó rézrudak, a kirakatok előtt a várakozó bérkocsisok sipkái — mindezt a frissen esett hó díszítette. Ebben a szép éjszakában a becsípett emberek hangja, a vidám lányok nevetése is kellemesnek tetszett, s a tömeg is, amely az Intim-színházból kijött, mintha különösen eleven és elégedett lett volna.

Bahmutszkij a Duma tér felé ballagott s gyönyörűséggel nézegette a

Krescsatyikot. Az a benyomása támadt, hogy ez a ragyogóan megvilágított, hótól csillogó éjszakai utca csak színfala annak a drámának, amelyet hazája él át. És ezek az emberek — a kigombolt köpenyű diákok, szakállas urak, perzsaprém-tarsolyos hölgyek, a havas ködben lovaikon vágtató tisztek — mintha a rájuk kimért szavakat sietnének kiejteni, s megtenni azt, ami ki van rájuk szabva... és az ő világuk, ez a látszólag örök, megdönthetetlen világ eltűnik, mint a füst, és más emberek jönnek... Ezekből pedig, akik most töltik meg az életet, nem marad semmi sem. Mintha nem is ők nevetnének ezekben a percekben, nem ők hívnák egymást, nem ők gyújtanának rá, a szánba ülve, előrehajtott fejjel, hogy a bérkocsis háta mögött jobban meg tudják gyújtani a gyufát.

S a gondolat, hogy mindez elmúlik — ami rendszerint szomorúságot szokott felidézni — ebben a pillanatban örömmel töltötte el Bahmutszkijt. Higgadt optimizmusa, hite, hogy az emberiség jövője más lesz, csak az élet örök mozgásában talált táplálékot.

Amikor a Duma téren átment, valaki halkan megszólította:

— Abram Jakovlevics!

Bahmutszkij a magas, hajlotthátú önkéntesben Szergej Kravcsenkóra ismert.

— No, nézd csak ! — mondta, Szergej kezét megszorítva. — Maga az, Szerjozsa?

— Én, persze, hogy én — mosolygott Szergej. — Azóta még nem találkoztunk. Emlékszik?

— Mióta voltaképp? — kérdezte Bahmutszkij.

— Hogyan, tényleg nem emlékszik? Az óta az emlékezetes eset óta a levéllel.

— Miféle levéllel?... Ja, emlékszem — mondta. — Akkor rossz szolgálatot tettem magának. Szidott érte?

— Nem, nem szidtam, biztosíthatom.

— Mit csinál most? A frontseregben szolgál, vagy a hátországban maradt?

— Abram Jakovlevics, nézze csak, ez a feleségem — szólt Szergej és Oleszjára mutatott.

— Így vagyunk hát! De Anna Mihajlovna és Polja miért nem szólt róla?

— Nem is igaz — mondta Oleszja, Bahmutszkijt üdvözölve.

— Na már hogyne, hogyne — szólt bele Szergej — holnap esküszünk s még holnap este elutazunk a szüleimhez, óriási szabadságom van, a papánál, mamánál fogunk lakni.

— Zavarba hoznak — mondta Bahmutszkij — nem is tudom, mit szokás ilyen esetben mondani. — Oleszjára nézett. — Milyen imponáló felesége lesz, Szerjozsa — tette hozzá.

Szergej elfogta Bahmutszkij gyönyörködő pillantását, legyintett s elnevette magát.

— Tudja-e, Abram Jakovlevics — mondta, mintha pajtásával beszélne — istenbizony mondom magának, teljesen eszelős lettem, úgy jött ez a dolog, nem is számítottam rá.

Oleszja nyílt pillantással tekintett Bahmutszkijra, aki valósággal zavarba jött ezeknek a gyönyörű fiatal szemeknek a makacs pillantásától.

— Hogy hívják? — kérdezte.

— Oleszja Szokolovszkaja, a maga Poljájával egy osztályba járok.

— Á, tehát maga Szokolovszkijnak, a tolsztojánusnak a lánya?

— Szokolovszkij apó — mondta Szergej — az apósom most már. Após — ismételte — após, egy kicsit mégiscsak ostoba szó.

— Tudja mit, barátom? — szólalt meg halkan Bahmutszkij — szívemből kívánok minden jót maguknak, de megtörténhetik, hogy ez az ártatlan találkozás kellemetlenséget okoz maguknak, hiszen magán katonaköpeny van. Búcsúzzunk csak el minél előbb.

— Abram Jakovlevics — mondta Szergej az egyszerűségnek és bizalomnak a kifejezésével, amely akkor szokott az ember arcán megjelenni, amikor közeli rokonnal, gyerekkori pajtással beszél — nem tudom megérteni, mért nem ébreszt bennem a félelemhez hasonlatos érzést, szavamra, nem értem, de biztosíthatom, nem félek csöppet sem. Ha akarja, még egy újabb megbízását is elvállalom, nem félek. Elkísérjük?

— Nem, egyedül megyek tovább — felelte Bahmutszkij.

Miután húsz-harminc lépést tett, Bahmutszkij körülnézett s jobbra tért, a Pecserszkaja felé. A Krescsatyik elevenségét egy-kettőre csönd és félhomály váltotta föl.

„Milyen derék gyerekek! — gondolta. — Milyen nagyszerű gyerekek. Hamarosan az enyémekkel is megtörténik ez a história, ők is kikerülnek az életbe." Bahmutszkij elgondolkozott rajta, hogy mivel ő csak sokévi időközökben találkozik a családjával, különösen könnyen veszi észre, milyen gyorsan változnak az emberek. A gyerekek, akik tegnap mesét hallgattak, ma már politikai témákon vitatkoznak. Ezt a Szerjozsa fiút, mikor a londoni kongresszus után visszatért Oroszországba, duzzadt ajkú, nyafka gyerekként ismerte, s íme, most katonaköpenyben jár s már börtönben is ült.

Sok emberen szomorú és alázatos érzés vesz erőt attól, hogy képtelen megállítani a rohanó patakot, amely őt magát és mindazokat, akik közelállnak hozzá és drágák neki, tovaviszi; a változás és mozgás az öregkorra, a lét múlására, a halálra emlékezteti. És ritka az olyan ember, aki nem az állandóságban és mozdulatlanságban, hanem a viharos, könyörtelen mozgásban ismeri föl és látja az élet örökkévalóságát. Bahmutszkij sohasem érzett szánakozást és szomorúságot, amikor a távozókra, az öregedőkre nézett, s a viszonyok megváltozására gondolt; nem irigyelte a fiatalokat, azokat, akik csak most kezdik életüket.

Emlékezetébe idézte mai estéjét, találkozását Lobovanovval, az embereket, akik az Intim-színházból jöttek, a tiszteket, akik a hátaslovakon

ügettek, Szerjozsa Kravcsenkót katonaköpenyében, sápadt, beesett arcával s különös, részeg gyermekszemével, s mindez az előretörő élet egyetlen képévé folyt össze benne.

Így kell lennie! A könyörtelen hidegség, amelyet azzal az emberrel szemben érzett, aki ifjúkori ismerőse volt s egykor közel állt hozzá, a magabiztos, mindenható emberek zaklatott, lármás élete, a bátortalan, könyvolvasó ifjú, aki húszéves korára már megismerte a börtönt, a lövészárkot s mielőtt visszament volna a frontra, a szerelem szívbemarkoló, heves boldogságával is megismerkedett, ezek a sötét munkásházak, amelyeknek a csöndes némaságában éber erőt sejtett — mindez egy és ugyanarról beszélt!

Bahmutszkij nyolc óra körül ébredt. Lopusenkóék, apa és fiú, már kimentek munkára. A konyhán, a tűzhelyben pattogott a fa; a tűzhely ajtócskája nyilván nyitva volt s a falon, a félhomályban, meleg piros folt mozgott. Nagyszámú éjjeli szállásai és „kvártélyai" közül Bahmutszkijnak Lopusenko lakása tetszett legjobban. Szerette a tréfás és okos öreg Lopusenkót, aki értett hozzá, hogy a műhelybeli eseményeket rosszmájú tréfálkozással adja elő, szívesen beszélgetett a nyugodt, olvasott Nyikolaj Lopusenkóval, aki anyjához, a fehérarcú, szép lengyel asszonyhoz hasonlított. A család a konyhában élt, aludt, ebédelt, fogadta a vendégeket. A szobában mindig félhomály volt és hűvösség, minden tiszta és méltóságteljes, mint egy múzeumban. Az ablakokon kékes függönyök lógtak, az asztalt rózsaszínbojtú terítő fedte, a gyerekek képei üvegkeretben álltak a komódon, köztük dísznek fehér kutyák és kakasok. Lopusenkónak vagy hat gyereke volt: a legidősebb, Konsztanytin, mozdonyvezető volt, a családjával Zsmerkinában élt; két férjes lánya Gyemijevkában lakott, mind a ketten a vasúti raktár munkásaihoz mentek férjhez; két fiát ősszel behívták a hadseregbe, csak a legfiatalabb, a könyvkötőműhelyben dolgozó, lakott továbbra is az öregekkel.

Bahmutszkijt alkalmi lakásain csak az érdekelte, mennyire alkalmas és veszélytelen késő éjjel a szomszédokat, házmestereket, kapusokat elkerülve bejönni oda. Sokszor nem is tudta, hogy hívják a lakás gazdájának a családtagjait. Ez onnét eredt, hogy a lakás gazdái, akiknek terhükre volt és akik féltek is, néha olyan ügyesen tudták családi körülményeiket titokban tartani, hogy még Bahmutszkij, az efféle dolgok mestere is csodálkozott rajta. Bahmutszkij és házigazdája közt gyakran feszült viszony keletkezett; Bahmutszkij látta szenvedő szemén, hogy félelem gyötri s türelmetlenül számolja a napokat, amikor tisztelt, de terhes vendégétől végre megszabadul.

Lopusenkónál Bahmutszkij jól érezte magát, Agnyija Joszifovna kijavította a fehérneműjét s körülményesen elmesélt mindent a gyermekeiről és a rokonairól. Bahmutszkij ismerte Konsztantyin családi életét, tudta apróra, hogy térítették észre idősebb lányának a részeges urát, s már maga is kérdezősködött — őszinte érdeklődéssel — a nagy család életének for-

dulatai iránt. Reggelenként Bahmutszkij fát vágott a kamrában s nagyon sajnálta, hogy konspirációs meggondolásokból nem mehet ki a csaphoz vizért s nem takaríthatja el a falapáttal a havat.

Tetszett neki a család erényes élete, tetszett a munkáshumanizmus és jóság, amely a legfidegebb és csúfondárosabb véleményeken is átütött, tetszett nagy tiszteletük a tudomány és a nyomtatott szó iránt.

De a legjobban mégis maga Ignatyij Ivanovics Lopusenko tetszett, a kicsiny, száraz ember, őszes, nyírt fejével, haragos szemeivel.

Bahmutszkij érezte, milyen jó érzéssel van iránta ez a család. Csak elutazása előtt tudta meg véletlenül, hógy Ignatyij Ivanovics éjszaka kiment a pitvarba dohányozni, mert a nemdohányzó Bahmutszkij egyszer futólag említette, hogy a dohányfüsttől megfájdult a feje.

És most, hogy fölébredt, Bahmutszkij azt gondolta: „A munkáscsaládokban alakulnak ki a jövő társadalom alapjai."

Amikor Agnyija Joszifovna meghallotta, hogy Bahmutszkij fölébredt és öltözködik, beszólt a konyhából:

— Jó reggelt, Abram Jakovlevics!

— Jó napot, Agnyija Joszifovna — felelte s megkérdezte: — maguknál mi újság? Nem történt semmi sem azóta?

Kiment — egy törülköző a vállán — a konyhába s a tűzhely felé nyújtotta a kezét. Kellemes, száraz meleg áradt belőle.

Agnyija Joszifovna letette a kést, amellyel a kenyeret vágta s azt mondta:

— Abram Jakovlevics, a baj megint beköszöntött hozzánk. Nyikolajt elviszik.

— Igazán? Behívták?

— Reggel ment sorozásra. Most már háromtól kell a levelet várnom. — Fölsóhajtott s azt mondta: — Adja isten, bár úgy találnák, hogy nem alkalmas, ő a leggyengébb nálunk: szamárköhögése volt s gyerekkorától fájlalja a mellét. Elég egy kis zsíros disznóhúst ennie, a hasa már fáj, egész heteket kínlódik.

— Most nem lehet istenben reménykedni — felelte Bahmutszkij — magának sem szabad ámítania magát. A sorozóbizottságok szemet húnynak a betegségre. Ott csak egy szó létezik: alkalmas!

Az asszony egyenest az arcába nézett és éneklős hangon mondta:

— Abram Jakovlevics, hogyne reménykednénk az istenben, remény nélkül nem élhet az ember. — Elsírta magát.

— Agnyija Joszifovna — mondta Bahmutszkij — abban, hogy maga a lakását titkos gyűléseknek adja oda, meg hogy a szatyrában az élelmiszer közt annak a katonának háromízben röpiratot vitt, meg hogy maga hordja a leveleket, amelyeket nem lehet postára adni — higgye el, ebben van az igazi záloga egy jobb sorsnak, olyan sorsnak, amely nem isteni kezekben, hanem a maguk becsületes, derék kezében van.

Megsimogatta az asszony vállát. Az jóságos, síró szemekkel nézett rá.

— Adja isten — mondta — hogy úgy legyen, ahogy mondja.

Bahmutszkijnak ezen a napon régi barátjával, Zvonkovval kellett találkoznia, aki egy hidász-osztagban szolgált. Este egy illegális munkásgyűlésen kellett fölszólalnia s elmondania a bolsevikok álláspontját a háborúval kapcsolatban.

Zvonkovval Bahmutszkij már két ízben találkozott. Zvonkov csapata Pecserszkaján állomásozott, néhány saroknyira Lopusenko házikójától. Sűrűbben is találkozhattak volna, minthogy Zvonkov, akinek altiszti rangja volt, szabadon hagyhatta el a kaszárnyát. De óvatosságból csak végső szükség esetén jöttek össze.

Zvonkovot 1914 végén hívták be a hadseregbe. Már 1902-ben szolgált s altiszti rangja volt. A japán háborúba nem hívták be, minthogy abban az időben családi viszonyai miatt felmentést kapott, éltek még az öreg szülei — mindketten vakok.

Egy műszaki osztagba osztották be. A régi bányász lőmester, aki jól ismerte a robbanóanyagokat és robbantási ügyekben hatalmas tapasztalattal rendelkezett, a foglalkozásokon egyszeriben kitűnt. A tisztek s maga a zászlóaljparancsnok is nagy tisztelettel viseltettek iránta, beszélgetés közben csak „aranyember"-nek, „világos katonafej"-nek nevezték. Egyiküknek sem jutott volna persze az eszébe, hogy ez a kitűnő aknász, ez a rideg, tökéletes altiszt, akinek erősen őszült már a haja szögletes, barna homloka fölött — egy Donyec-medencei illegális bolsevik, az 1905-ös évben a bányász és gyári harcos druzsinák híres megszervezője.

Déli két óra körül jött Bahmutszkijhoz, noha úgy beszélték meg, hogy féltizenkettőkor találkoznak. Bahmutszkij épp levelet írt, amikor meghallotta a kopogást a konyhaajtón. Egy ismerős hang szólalt meg halkan, Agnyija Joszifovnához fordulva:

— Nem adna egy kissöprűt, hogy a csizmámról a havat lesöpörjem?

Bahmutszkij sietve leírt még néhány szót s kiment a konyhába. Előrehajolva ott állt Zvonkov s a söprűvel a csizmája szélére tapadt havat verte le. Fölvetette a fejét s elmosolyodott.

— Gyere be, gyere be — mondta Bahmutszkij.

— Várj, Abram Jakovlevics — mondta Zvonkov. — Még csak az egyik csizmámmal végeztem, le kell söpörnöm a másikat is. Nyomot hagyok — a háziasszony szidni fog érte.

— Nem tesz semmit — mondta Agnyija Joszifovna — menjen csak be, föl lehet törülni egy ronggyal, festett padlónk van, annál jobban fénylik.

Tetszett neki ez a megfontolt ember, aki bizonyára házias is. Bementek a szobába.

— Abram Jakovlevics — mondta Zvonkov — néhány óra múlva elmegyünk, egyenesen a frontra. — Ezért is késtem, alig sikerült eljönnöm. Kétségbeesett zűrzavar van, a parancs hirtelen jött.

— Akkor hát — mondta Bahmutszkij — ne veszítsünk időt.

Nyugodt, kimért hangon beszélt. Zvonkov időnként félbeszakította, kérdéseket tett föl. Bahmutszkij Lenin utolsó cikkéről beszélt neki, amely külföldön jelent meg. Átadott Zvonkovnak néhány példányt a hekto-

gráfon sokszorosított kiáltványból, amely a katonasághoz szólt. Hosszú megbeszélést folytattak az új, bonyolult levél-rejtjelekről. Bahmutszkij megmutatta Zvonkovnak annak az asszonynak az írásmintáját, aki a leveleket írja majd neki, rokonok és ismerősök hosszú fölsorolásával, akik mind egészséget kívánnak neki. Beszéd közben Bahmutszkij maga is adott föl kérdéseket arra vonatkozólag, hogy fogadták a katonák s az altisztek az útnakindítás hirét, miféle beszélgetések folynak köztük.

Zvonkovnak úgy tetszett, hogy Bahmutszkij tökéletesen nyugodt s meghatotta, amikor az hirtelen így szólt:

— Alekszej, helyes-e, hogy kiáltványokat vigyél magaddal? Hiszen te különös helyzetben vagy: ha nem ma, hát holnap csendőrök motozhatnak meg.

— Ugyan, ugyan — felelte Zvonkov — nem motoznak meg.

— Barátom — mondta Bahmutszkij — tudod te, milyen elbánás vár arra az emberre, még ha nem is visel katonaköpenyt, aki a háború ellen izgat? Tudod, hogy intézték el a Duma tagjait, az egész világ szemeláttára: megfosztották képviselői védettségüktől s Kelet-Szibériába száműzték őket. Ha csak egypár lapját találják meg nálad ennek a papírnak, menthetetlenül haditörvényszék elé kerülsz.

— Abram Jakovlevics — kiáltott fel Zvonkov — nem értelek: miért mondod ezt?

— Miért? — mondta Bahmutszkij szokatlan izgalommal. — Miért? — ismételte és fölkelt s kezét Zvonkov vállára tette. — Mert egyszerűen borzasztó elveszteni egy barátot, akit szeretek. Tegnap találkoztam Lobovanovval. Ismered? — kérdezte váratlanul.

— Hallottam róla, hogyne.

— Nos hát — folytatta Bahmutszkij — a meleget a hidegről ismerni meg. S én, miután tegnap ennek az ellenséges embernek a hidegét megéreztem, ma valahogy új, szokatlan erővel éreztem át a barátság örömét is. — Végigment a szobán s így szólt: — Alekszej! Te az én elvtársam vagy. Elvtárs — milyen hatalmas szó ez!

Zvonkov fölkelt, ott állt, kezében tartva kaukázusi kucsmáját, Bahmutszkij izgalma rá is átragadt.

— Alekszej, az élet nem volt jó a forradalmárokhoz. De most, amikor a melledbe a németek, hátadba meg a csendőrök fognak célozni, s mindnyájunknak olyan kevés esélyünk van, hogy megint találkozzunk, meg szeretném mondani neked: nagy boldogság és rendkívüli tisztesség jutott mindegyikünknek osztályrészül. A világ hatalmas események előtt áll. Népek sorsa, Oroszország sorsa, a proletariátus sorsa dől el ezekben az esztendőkben. A „pingvinek" ezt már nem értik. Emlékezz, Alekszej, most a megpróbáltatás esztendeiben mindnyájunknak teli kell lennünk optimizmussal. Most, amikor emberek milliói harcolnak, s tizenöt ország munkásai vesznek részt az imperialista háborúban, amikor az európai szociáldemokrácia, amely nem állta ki a próbát, a sovinizmus mocsarába süllyedt, mi azt mondjuk: a munkásmozgalom a megpróbáltatásokból erő-

sen és győztesen kerül ki, az állati sovinizmus nem győzi le korunk nagy eszméjét — a munkásinternacionalizmust. Az internacionalizmusnak kell lennie a döntő erőnek a világon — és az is lesz! A mi optimizmusunk kiirthatatlan, lehetetlen megölni, munkásfejek és szívek ezreiben születik, nap mint nap. Minket, Alekszej, amíg a munkásosztály él, nem lehet megölni.

Kezével a végig nem írt levélre mutatott:

— A frontoknak ezen a rettenetes falán keresztül majd minden héten szivárognak át hozzánk hírek a francia, olasz, sőt a német elvtársaktól is. A cárizmus nem ölhet meg minket, Alekszej. Nemrég egy elvtárs jött hozzám, aki egy faluban töltötte száműzetését Kirzsinnel. Sokat mesélt Kirzsinről, egy rendkívül figyelemreméltó levelet is hozott tőle a háború kérdésében. Kitűnő ember! Kirzsin egyebek közt arra is megkért, közöljem, hogy egy fiatal elvtárssal, Sztyepan Kolcsuginnal ment a száműzetésbe s hogy egészen el van ragadtatva tőle; igazi forradalmár. Minket nem lehet megölni, Alekszej: amíg a proletariátus él, élni fog a proletariátus forradalmi pártja is.

Egészen közel ment Zvonkovhoz.

— Lám — mondta — hosszú és céltalan beszédet folytattam egy elvtárssal, akinek meg vannak számlálva a percei. De valami célom volt. Emlékeztetni akartalak, Alekszej, hogy ezekben a nehéz időkben a bolseviknak csakis optimistának szabad lennie! — Elnevette magát. — De tudod — tette hozzá — még ha ez a célom nem is lett volna, néha-néha akkor is ki kellene beszélgetnünk magunkat, amúgy szívből, isten igazában. A pártbeli barátság — nem tréfadolog. Énnekem úgy tetszik, ez az egy örökké tartó és változatlan, akármit mond is Herakleitos. Aljosa, én derék barátom!

— Ábram Jakovlevics — szólt Zvonkov — hisz ismersz engem: nem egy esztendőt töltöttünk együtt Szibériában. Ma köszönetet akarok mondani neked. Köszönetet mindenért, köszönetet a mai beszélgetésért is. — Hirtelen zavarba jött, az alsó ajka megreszketett, szeme felcsillant. — Ábram Jakovlevics, én úgy szeretlek téged, mint legjobb barátomat. — És egész egyszerűen tette hozzá: — Bocsáss meg nekem, kérlek.

Elbúcsúztak, Zvonkov az ajtó felé indult.

A konyhában egy pillanatra megállt, elmosolyodott és halkan így szólt:

— A kiáltványokat mégiscsak magamhoz vettem.

23

Olga Kolcsugina egy sötét téli reggel a piacon találkozott Kravcsenko doktor szakácsnőjével, Nataljával. Az erős szél és fagy ellenére soká elálldogáltak a piactér közepén, észre sem vették a járókelők lökdösődését. Nagyon is érdekes volt a beszélgetés.

— Hát maguk hogy vannak? — kérdezte Natalja gyorsan. — Marfa s

az öregje? Rég készülők látogatóba magukhoz, de sehogy se jutok oda: vasárnap és ünnepnap is tele vagyok munkával. De most megfogadtam, karácsonyra elmegyek, ahogy múlt évben is elmentem magukhoz. Csak nem tudom, megtehetem-e majd: megjöttek a fiatalok. Szörnyűség, hogy mi folyik a házban. Mindennap parádés ebéd, majdnem mindennap meleg vacsora. A munkám késő éjszakáig tart. Szerjozsa betegen jött meg, őt állítjuk lábra. Hat órakor begyújt az ember a tűzhelybe — és késő éjszakáig ég.

— Van elég szenük — mondta Olga. — De a munkásoknak nem adnak többé. „Háború van — azt mondják — szedhetnek szenet a palahegyen, a szén nekünk a németek ellen kell.''

— Persze — hagyta helyben békeszeretően Natalja. — A munkással, bányásszal így bánnak. De nálunk van, amit akarsz. Hanem az a sok beteg! S még két katonakórházban dolgozik.

— No és a fiatalasszony hogy van a doktornéval? Hogy vannak, nem neheztelnek meg egymásra? — kérdezte Olga. — Nem panaszkodik az anyósára az urának?

— Mit képzel? A doktorné folyton kedvében jár, az meg neki: „Mama, mama''. Az anyja rég meghalt, a doktorné meg azt mondja: „Lányunk helyett te leszel lányunk, én meg neked mint az édesanyád.'' És mindent tüstént odaad neki — ezüst kanalakat, villát, kést, másfél tucatot, a szervízt — amit még a papájától, a kormányzótól kapott, kétszáz rubelt megér. Egy perzsaprém-táskát vettek neki, négyszázötven rubel volt, papucsot, harisnyát, fehérneműt. Pedig a doktor, az soha nem ad ajándékot, az úrnő néhányszor panaszkodott is: „Petyka, akármilyen kis figyelmességet mutatnál, ha nem is drágát: egy szegfűt, virágocskát, vagy valami kis csatot, de még amikor menyasszony voltam, akkor sem hoztál egy csokrot sem.'' A doktor meg: „Hisz tudod, hogy mindent odaadok. Ajándékozd meg magadat...'' És mit szól hozzá? Egy kis aranyórát ajándékozott a menyének, olyan sűrűn van rajta a briliáns, kész szörnyűség, borzasztó ránézni is. Maga ment el az ékszerészhez. Még az úrnő is csodálkozott, azt mondta: „Nem tudom elképzelni, hogy jutott eszébe.''

— Na és neked hogy tetszik a fiatalasszony?

— Énnekem hogy tetszenék? Nem én vagyok az anyósa. Szerjozsa, az folyton a nyomában van, mint a borjú. Úgy jár egész nap, mint akit megbabonáztak. — Elnevette magát s azt mondta: — Tudott dolog, fiatalok. Későn kelnek, korán feküsznek. Hanem azért sok örömük nekik sincs. Amikor a doktorné a kanalakat meg a villát, azt a szervízt odaajándékozta neki, az ő szemét csak elöntik a könnyek: Mamácska, mamácska, minek ez mind, amikor egy hónap múlva visszamegy a háborúba?'' — Az úrnőnek komoly beszéde volt tegnap a doktorral. A doktor egyszer csak fölkiált: „Soha ezt meg nem teszem! Mivel jobb Szerjozsa másoknál?'' — és bement a dolgozóba. Egész nap ott üldögélt, a vendégekhez sem jött ki, én vittem be neki a teát: ül s arca fakó, mint a föld. És azt mondja: „Hamarosan el kell mennem, Natalja, a háborúba, egy élvonalbeli szanitéc-osz-

tagnál leszek.'' — Én meg azt mondom neki: „Mit beszél az úr?'' — ő meg: „Igen, igen, Natalja, ha egyszer a fiú a háborúban van, akkor az apának is ott a helye''.

Olga nem szerette az asszonyi beszédeket, de most az egyszer jólesett a Natalja fecsegését hallgatnia. Maga is adott föl kérdéseket s mohón hallgatta, mit mesél a doktorék szakácsnője. A lelkében erősen megmaradt Marja Dmitrijevna emléke. Jó emléke volt a szívélyes beszélgetésről, amely Kravcsenko doktor konyhájában folyt le néhány esztendővel ezelőtt, amikor ruhát mosott ottan. Olga gyakran mondogatta magában: „Na és? Neked is van fiad, nekem is megvan a magamé.'' Néha gondolt is a doktorék fiára. Szergej nem ébresztett benne rossz, irigykedő érzést, nem kívánta az ő sorsát Sztyepannak, de meg nem is volt olyan jó az a katonasors. De kérdezősködni róla, megtudni, hogy most jó dolga van, megnősült, fiatalasszonyt hozott a szüleihez, hogy a doktorné nyugtalankodik, ajándékkal halmozza el a menyét s arra gondol, hogy hamarosan unokái lesznek — mindez kellemes is volt Olgának, meg keserű is. Szergejnek meg az anyjának ő csak jót kívánt, mégis nehéz volt hallania, hogyan él Szergej a fiatal feleségével a szülői házban, s ugyanakkor visszaemlékezni Sztyepan rövid leveleire, amelyekből a fegyelmezett nyugalom ellenére szörnyű izgalom áradt: „Élj boldogul, drága mamám, én elég jól megvagyok, nincs semmire szükségem, remélem, hamarosan találkozunk.''

„Neked is van fiad, nekem is a magamé'' — gondolta s hallgatta Natalja elbeszélését s időről időre kérdéseket tett föl.

— És mivel etetik, hogy lábra álljon? — kérdezte elmosolyodva.

— Reggel fölébrednek, az ágyban feküsznek még — tej és kétszersült, ezt éjszakára tesszük be neki, hogy ne éhgyomorra dohányozzék, mert az árt a legjobban, inkább tízet szívjon el ebéd után, mint egyet éhgyomorra. A fiatalasszonynak meg: csokoládé, narancs. Aztán persze fölkelnek, jön az első reggeli: zsemlye, vaj, sonka, sajt, Szerjozsának meg hat lágytojást és tíz deka vajat kevernek fel egy pohárban, megsózzák és megissza. Egy órakor — a második reggeli: rizs vagy hajdinakása, kotlett. Ezt már a doktor nélkül eszik. Aztán hat órakor az ebéd. Ebédre persze azt csináljuk, amit Szerjozsa szeret: karfiol, zöldborsó, sárgarépalevest főzünk ritka csonttal, vagy húslevest tésztával, gerslilevest is főzünk, szárított gombával, egész darab krumpli van benne, második fogásul borjúszelet borsóval vagy sült krumplival, vagy sült csirke vagy csirkepiláf, rizzsel, savanykás mártás — citromos, tejfölös. Különféle, szóval. A harmadik fogás — narancs, befőtt. Nyolc órakor tea piroggal, almásrétes, de Szerjozsa tejszínnel eszi. Tizenegykor pedig megvacsoráznak. Nos, a vacsora — a hús alvás előtt árt — palacsinta, rántotta, kaviár, sajt, aludttej. Éjszakára meg odarakjuk a tejet, a kétszersültet.

Natalja Kolcsuginnéra nézett.

— Mi az? — kérdezte.

— Semmi, csak úgy. Nevetnem kellett.

Natalja figyelmesen nézett az arcába s megkérdezte:

— A magáé meg ott van Szibériában?

— Hol lenne? Ott.

Natalja fölsóhajtott:

— Én itt elmondogatom, hogy állítjuk mi lábra a mi Szerjozsánkat, a magáé pedig három év alatt sem evett bizonyára annyit, amennyit Szerjozsa egy nap. Ez talán magának rosszul esik?

— Mit beszélsz, kedvesem — mondta Olga csodálkozva. — Miért esne rosszul? Csak álljon lábra, adjon az isten egészséget neki. Miért esne rosszul? Én a feleségének, a doktornénak, meg a doktornak is csak a legjobbat kívánom. Neki is van fia, nekem is megvan a magamé. Én szívből sajnálom őket. Csak ebből az átkozott háborúból épen hazakerüljön.

— Az ám, ez a fő — mondta Natalja. — Bejön tegnap a konyhába Szerjozsa. Leült a ládára, a lábát maga alá szedte — így ült mint kisfiú is mindig a konyhában... és szomorú, szomorú. „Mit gondolsz, Natalja, hazakerülök én a háborúból?" „Mit beszél, Szerjozsonka, megadja az isten." A szeme meg olyan sötét... Azt mondja: „Kezem-lábam, mindenem téppjék le, csak élve hazajussak."

— Isten megadja, visszakerül élve — mondta Olga, a könnyeit törülve.

Natalja szétnézett a körülöttük tolongó népen.

— Mondja — szólt a hangját leeresztve — az, aki karácsonykor ott volt, jár még magukhoz?

— Kicsoda?

— No, hiszen tudja, olyan szép szál, komoly ember...

— Á, Mjata Vaszilij Szergejevics... Jár, hogyne, gyakran eljön, Sztyepanról kérdezősködik, a levelét olvassa.

— Elmegyek magukhoz okvetlen, karácsonyra elmegyek. A doktornénak is megmondom: „Akármi lesz, első ünnepen vendégségbe megyek."

— Na és te hogy vagy? — kérdezte Olga. — Nem mentél férjhez?

— Mit beszél, hogy mennék én férjhez! Vénasszony vagyok már egészen.

— Az, ismerünk titeket, vénasszonyokat. Minden asszony így beszél. Az az udvaros hol van?

— Pjotr? Elment a háborúba, rögtön elvitték, augusztusban még. Amikor Szerjozsa megjött a behívóra, ő nem volt már itt.

— Ír neked?

— A pokolba vele! Inkább maga mondja el, hogy megy a sora? Nehéz az élet, ugye?

— Miért lenne nehéz? Van kezem — dolgozom.

— Hát hogyne! A munkások most azt mondják, látástól-vakulásig dolgoznak a gyárban.

— Mi mindig úgy dolgoztunk. Amíg kezünk van — dolgozunk.

— Milyen büszke maga, sohasem panaszkodik.

— Miért is panaszkodnék — mondta Olga. — Aztán vigyázz, eljöjj karácsonyra, várni fogunk. Marfának megmondom, hogy megígérted, nemrég emlegetett.

Elbúcsúztak s ment mindenikük a maga útján.

— Istenem, Natalja, hova veszett ilyenkor délben? — kérdezte Marja Dmitrijevna. — Este tízre lesz meg az ebédje.

— Hova vesztem? — mondta Natalja. — Hát megkapja az ember ebben az átkozott háborúban a piacon, amire szüksége van? Csak megy árustól árusig. — Elnevette magát s így szólt: — Kivel találkoztam, nagyságos asszony! Olga Kolcsuginával.

De Marja Dmitrijevnát annyira elfoglalták a gondolatai a fiáról, a menyéről, Pjotr Mihajlovicsról, aki a háborúba készült, hogy ez alkalommal nem mutatott érdeklődést Olga Kolcsugina élete iránt.

— Majd később, később mindent elmond, Natalja, most az ebéddel kell törődnünk — mondta és bement a szobába.

Olga meg ment lassan a házuk irányában.

A Martin-mű kéményeiből a füst hatalmas, szaggatott gomolyokban ömlött a gyár fölé. A szél lenyomta, a füst beleakadt a kéményekbe, beborította a műhelyek magas üvegfalait és tetőit. Ez a téli szél nagyon erős volt, leszaggatta a kokszoló-benzolműhely fölött lobogó lángokat, s a lángfoszlányok, mint mocskos sárga rongyok szakadtak le, röppentek föl és aludtak ki. A bányában váltás volt — a vájárok a csákánnyal, a biztosító munkások és ácsok a fűrésszel, a salakosok, a lóhajtók — mind szakadt, nedves rongyban, fekete arccal futottak az aknától a bányászfürdőhöz. Mintha a téli, pusztai szél vitte volna őket.

És Olgának egyre Sztyepan járt az eszében, amikor mint kis ajtóőr a bányában dolgozott és három rubelt adott neki s azt mondta:

— Mama, ma fizetést kaptam.

„Nem baj, kivárom — gondolta — kiszenvedem."

24

Szergej február végén érkezett Lembergbe. A nap rendkívül kellemes volt, elárasztott mindent a fény s az első meleg. Ahogy kijött a katonai parancsnoktól, a peremisli ostromló sereghez szóló beosztásával, úgy rémlett neki, hosszú hónapok teltek el, s a tavaszból a sötét őszbe lépett.

Az utat a csapattestéig valami titkos kényszer hatása alatt tette meg. Nem a börtönben, nem is a kaszárnyában, hanem épp ennek az útnak az ideje alatt értette meg, hogy az emberek milyen morzsányi személyes szabadsággal rendelkeznek, hogy a legsúlyosabb kötelezettségek milyen parancsolók és kikerülhetetlenek.

Agyonbabusgatva, elkényeztetetten, a csendes és álmos napokat olvasásban, családi beszélgetésben, hosszú ebédekkel és teázásokkal töltve, az éjszakákat pedig álmatlanságban Oleszjával — egy reggel, szíve és esze minden erejének ellenére egyszer csak odahagyott feleséget, anyát és apát, odahagyta a meleg, bővelkedő házat s kiment az állomásra s ment abban az irányban, ahol lövészárkok, katonakenyér és katonahalál várta. Egész úton át bámulta az erőt, amely ezekre a rettenetes helyekre űzte. Úgy látszott,

néhány erős rabkísérőnek kell megragadnia s Oleszjától elhúznia, s csak gallérjánál fogva, csizmarúgások közt lehet majd a szerelem. béke és melegség fészkéből kirángatni őt.

Pedig maga jött, a katonai pénztárnál még szóváltása is volt a sorban a helyért, tolakodott, hogy a kocsiba följusson.

Szergej erőltette a lábait, hogy mozogjanak, s azok nem mentek. A szeme fájt, nem akarta Galicia földjét nézni. Undorral gondolt az emberekre, akik a lövészárokban ültek. Iszony, tartós iszony fogta el arra a gondolatra, hogy néhány nap múlva meglátja a főhadnagy hosszúkás arcát, kezét a sapka-ellenzőhöz teszi s jelenti, hogy visszatért századához. Averin meg elmosolyodik, szellemeskedik. Ugyanilyen hidegséggel gondolt Szergej a katonákra is. Pahar, Szenko, Porukin, Vovk, Kapilevics — ezek az egymástól elütő emberek, most mind összefolytak előtte. Előre tudta a nyomorúságos újságaikat.

Az út utolsó részét gyalog tette meg. A tavasz első napjai voltak ezek, hideg szél fújt, a fagyos, nyirkos időben borzongás és bánat fogta el az embert. Az út hóval fedett, dombos síkságon haladt. A hó helyenként olvadt már, barna fűfoltok látszottak.

A front közelsége érződött mindenen. Az út mentén gyakoriak voltak a sírdombok, keresztjeik megsötétedtek s erősen félredűltek már. A keresztek néha sok volt, szorosan álltak, egymás hegyén-hátán, hogy az elesett katonáknak ne legyen olyan unalmas az idegen földben feküdniük; néhány kereszt azonban magánosan állt a föld közepén, s Szergejnek úgy rémlett. hogy éjszaka csendben megindulnak az út felé.

Peremisl felé szekérkaravánok haladtak. Összegyűrt köpenyben, fölhajtott gallérban, komor, álmos arccal hajtották a szekeresek a lovakat, amelyek élelmiszerzsákokkal, lőszerládákkal, köpenybálákkal, csizmákkal voltak megrakva. Szanitéckocsik mentek ponyvákkal fedve, amelyeknek a széle ingott és csapkodott. A lovak nekifeszültek, a nyakukat nyújtották sűrűn és hangosan lélegeztek, de a szekeresek nem akarták megkönnyíteni a dolgukat s amikor a fogat a sűrű, fagyott sárban bennragadt, a szekeresek le sem ugrottak a földre, hanem a kocsin ülve páholták a lovat; egy véletlen fennakadás dührohamot váltott ki az egész karavánban: a katonák ordítani kezdtek, rettenetes szitkokat szórva földre, égre, egymásra és a lovakra. S utána ugyanilyen hirtelen megnyugodtak és indultak tovább.

A karaván lassan haladt s Szergej néhány órán át hol mellette ment, hol el is kerülte, néha meg elmaradt tőle, de nem annyira, hogy szem elől tévessze. Azért-e, mert már vagy hatszor hol ő ment el a kocsik mellett, hol azok hajtottak el őmellette, ismerte a csüggedt lovon ülő zászlós arcát, a rövid és széles, sárga szakállú katonát, s azt a másikat, a szibériai kucsmában, meg a bekötözött fejűt, aki a fehér lovakat hajtotta. Néhány szekeres őt is szemmel tartotta. Az egyik jóindulatúan tréfálni kezdett:

— Hé, te! Mennyi van belőletek, önkéntesekből! Már legalább százat elhagytunk útközben.

Szergej nem felelt semmit.

A karaván aztán továbbment. Az út jobb lett. Szergej egy ideig egyedül lépdelt, a sírdombokat, kereszteket nézegette. Néha kihalt, fölgyújtott házakra akadt. Egy kisebb karaván kerülte el, töltényládákkal, aztán egy hathüvelykes üteg hajtott el mellette. Szergej gyakran megállt, hallgatózott s csodálkozott, miért nem hallja a tüzérségi tüzet, hisz a front nem volt többre huszonöt-harminc versztánál.

A nap vége felé két gyalogos mellett haladt. Egyiküket benőtte a szakáll, a másik kisfiúnak látszott. Úgy mentek, mint apa és fia, de a fiatal el volt keseredve s haragosan csúfolkodott a szakállason, akit „Manykának" nevezett. Valamiért egyszeriben bizalmas lett Szergejhez s megmutatta neki az aranyórát, amelyet nemrég egy zsidó kémtől vett el.

— És nem panaszolt be? — kérdezte Szergej.

— Ugyan! — legyintett a katona s gyönyörű, fiatalos szemével egyenest a Szergej szemébe nézett. — Nem vittem be — mondta — el akart menekülni. — Cuppantott a nyelvével s pajkosan elnevette magát, mintegy megerősítésül: „Ha az az ember egyszer el akart futni, persze hogy le kellett lőni."

Ó, milyen keserű volt az emlékezés Oleszjára, a fedetlen mellére, a csupasz lábaira, a kibontott hajú, gyöngéd Oleszjára — itt ezen a galíciai földön, a katonák útján lépegetve.

Ment és csodálkozott, hogyan viszik a lábai. Nem verik nyakon s ő mégis megy. Valóban el fog esni? Valóban nem öleli Oleszját soha többé?

Úgy határoztak, hogy egy leégett falu üres kunyhójában töltik az éjszakát. A padló teli volt mocsokkal. Szidni kezdték a katonaságot, amely a viskót elrondította, átmentek a másikba, de ott sem volt jobb a helyzet. Bosszúságukban akkor maguk is ott végezték el a kunyhóban a dolgukat s mentek odébb, szállást keresni. Az egyik kunyhóban a padló tiszta volt s a mennyezet is megmaradt. Itt helyezkedtek el.

Szergej zsákjában volt egy kis kolbász, megosztotta az útitársaival. A szakállas — csendes, pontos ember — a kenyérnek minden morzsáját fölszedte s megette a kolbászbőrt is. Az étvágya, az jó volt.

— Bizony, testvérek — mondta Szergej eltűnődve — ideje volna már békét kötni.

A félhomályban, a katona elbeszélése közben, aki a zsidó, lengyel és ukrán nők minden tulajdonságát elmagyarázta, Szergej ezt írta:

„Örjöngve gondolok reád, szüntelenül az eszembe jársz, szinte izzó levegőt lihegek, a belsőm ég, szám kiszárad. Ordítani szeretnék: hát csakugyan, ez a nyolcadik éjszaka is nélküled telik el itt, ennek az elhagyott galíciai kunyhónak a padlóján, ebben az ismeretlen faluban, valahol Lemberg és Peremisl közt? Gondolj rám és bánkódj. Bocsásd meg aljas önzésemet, de bevallom, könnyebb, ha arra gondolok, hogy sírsz s egy kő van a szíveden."

— Te mit szipogsz? — kérdezte a fiatal katona Szergejtől gúnyosan.

„Úgy rémlik — folytatta Szergej — örömmel odaadnám holnap a kezemet, a lábamat, csak ma, sötétedéskor ott találnám magam az ebédlőben,

várnám a perceket, amikor papa félve rádpillant, félszegen ásít egyet s azt mondja: ideje volna tán aludni... Aztán egész éjjel csak a szemedbe néznék, a lábujjaidat csókolgatnám."

Abbahagyta az írást, elgondolkozott: a levelet a katonai cenzúra is elolvassa.

Arra gondolt, mennyi hivatalos népség vett részt Oleszja s az ő viszonyában s elnevette magát: kikérdezték, a levelét, naplóját olvasták, beleavatkoztak, szétválasztották — rendőrök, csendőrtisztek, börtönfelügyelők, katonai parancsnokok, névtelen írnokok, cenzurázók...

„Mit bánom én! — gondolta. — Orosz értelmiségi embernek nem szabad a rongy csendőrnéptől szorongania, különben az eszét veszthetí."

Átolvasta a levelet s kihúzta ezeket a szavakat: „valahol Lemberg és Peremisl közt". Azt beszélték, hogy a legkisebb célzás város- és falunevekre elegendő ahhoz, hogy a cenzúra megsemmisítse a levelet. Lezárta a borítékot, minél előbb ott szeretett volna lenni a századnál — nem volt más mód a levél feladására.

Sokáig nem tudott elaludni. A föld hideg volt, s kemény. A kitört ablakon, amely kövekkel volt félig berakva, erősen húzott. A fehér falak fénylettek a holdvilágban. „Mint sápadt arcok" — gondolta Szergej. A mennyezetben egy horog sötétlett. Szergej még világosban észrevette. Most, ahogy egyik oldaláról a másikra fordult, elcsodálkozott: „Mi a csoda volt ez, csillár egy ilyen szegény paraszthházban? Micsoda ostobaság! És ez a hideg! — gondolta. — Miért van ilyen csönd? Hisz itt már a puskaropogást is hallani kellene, s egész idő alatt egyet sem dördült. Békét kötöttek tán, amíg én gyalogoltam?"

Az ég valóban nyugodt volt — sem tűzvész, sem rakéta, sem fényszóró. Béke?

De a lelkében tudta, hogy ez puszta ábránd. Gyerekkorában, betegség idején biztatta így magát, amikor reggel fölébredt, hogy egészséges, éhes és erős, hogy nincs láza, de a lelkében tudta: az arca hamarosan égni kezd, fülében zúgás támad s a fejét nyugtalan zavar tölti meg.

Megfújta a kezét, megdörgölte a fülét és az orrát.

— Milyen csönd köröskörül! Milyen nyugodt éjszaka!

A mellette fekvő szakállas „Manyka", fölköhögött és köpött egyet.

— Miféle horog lehet az ott? — kérdezte Szergej, s ujjával a mennyezetre mutatott.

— Bölcső — felelte a szakállas, olyan biztosan, mintha ő maga élt volna a kunyhóban. — Bölcső, szóval, a kicsit ringatják benne, így van ez végig, akár náluk, akár nálunk, egyremegy.

Szergej reggel az őszi időkből ismerős érzéssel ébredt: az arca összefagyott, keze-lába megdermedt, a háta meg sajgott.

„Most kéne mamának látnia" — gondolta s eszébe jutott, mint mondta neki elutazása előtt két nappal Marja Dmitrijevna:

— Ne menj az ebédlőbe, nyitva van a szellőző-ablak.

Szergej a hadosztály-törzset akarta megtalálni, onnan majd csak eljut az ezredhez. Az úton eltévedt, elfelejtette a major nevét, ahol a törzs volt. Minden szembejövőt, lovast és gyalogost megkérdezett, de senki sem tudta, hol a hadosztály-törzs.

— Ki tartja itt eszében ezeket a hadosztályokat? — mondta neki egy lovas küldönc. — Peremisl körül kétszáz, vagy talán még több hadosztály is van.

Néhány órát ment Szergej az úton, betért a majorokban elhelyezett kórházakba, kenyérsütödékbe, tábori raktárakba, elment száz földkunyhó mellett. Senki sem tudta, hogy hol van a törzs.

Úttalan utakon ment, mind messzebb és messzebb s azt gondolta: „Így az osztrákokhoz is el lehet jutni."

Egy magában álló ház mellett hirtelen Matroszkin irnokot pillantotta meg. Kiderült, hogy véletlenül az ezred törzsére bukkant. De nem örült meg, hogy Matroszkint meglátta.

— Maga él? — kérdezte nyugodtan Matroszkin. — Azt hittem, elesett.

— Betegszabadságon voltam.

— Helyes. Emlékszem egy írásban a nevére, de elfelejtettem, mifélében. — Szergejre nézett s szomorúan mondta: — Itt nem lehet a Dudlerbe menni. Emlékszik még, hogy volt? A szevasztopoli ezred törzse egész télen át benn volt a községben, minket meg, ahogy a földre kiraktak, úgy állunk. Egy fél év alatt nem voltam egyszer sem Lembergben. Ezekben a majorokban pedig nem hogy asszony — még kutya sincs.

— Igen, az rossz — felelte Szergej.

— Persze, hogy rossz, s a háború sem folyik.

— Tényleg? Én azt hittem, mindennap vannak harcok.

— Miféle harc lenne! — mondta az irnok. — Beástuk magunkat és ülünk. Ők benn a városban, mi kinn a földön.

Szergej százada éjszaka kiment a lövészárokba, a második századot váltotta föl. Az ezredtörzstől nem kellett messzire mennie. Szergej az ebédet vivő katonákhoz szegődött. Négyesben mentek; ketten a zsákot vitték a kenyérrel s a főtthús-porciókkal, ketten a kásásvödröt cipelték.

— Nagyon jól tartanak — mondták Szergejnek a katonák — azt elhiheted. Hús, kása, káposztaleves, a pópa sem eszik ilyet. Iszajev parancsnok — jó gazda, a legjobb főnök. Mindenünk van: disznóhúsunk, sózott marhahúsunk és mindenféle kásánk. Más ezredeknél a kétszersültön kotlanak, nálunk meg minden másodnap van hús.

Egy szélesre taposott ösvényen mentek a domb alatt.

— Hol van hát az a Peremisl? — kérdezte Szergej.

— Nem látni innét, a hegyek eltakarják, de arról a dombról ott odébb, derűs időben látni a templomukat, a harangot is hallani mindenfelől.

Bementek az összekötő-járatba.

A katonák hangosan beszéltek, érezni lehetett, hogy az ellenség közelsége nem nyugtalanítja őket.

Az árok térdig ért, aztán egyszerre övig, majd mellig. Csakhamar a feje

is eltűnt a mély barázdában; lám, újból visszatért a jó száz mérföldekre nyúló lövészárok földjébe. Szeme előtt ott volt az ismerős félhomály, az ismerős nyirkos szag s a fagyott földgöröngyök érdes érintése, amelyeket a köpenyével súrolt.

Ezer elfelejtett apróság merült föl egyszeriben a tudatában — visszatért a lövészárokba, a legkeményebb életbe, amit az ember készített magának. Tudatában harangszóként kondult meg egy erős gondolat: futni, futni, dezertálni.

Fölötte fény volt, s ő minden lépéssel mélyebben ment a földbe. Mindinkább közeledik a pillanat, amikor azokkal a gyűlöletes emberekkel kell találkoznia; elég volt rájuk gondolnia, hogy elszontyolodjon.

Tán csak egy fordulat még s azután már a lövészárokban van.

Távolról tompa hang hallatszott:

— Hé, gyerekek, jön az ebéd!

Még senkit sem lehetett látni, de a katonák meghallották már a szűk összekötő-járat felől az ételhordó vödör csörömpölését. Szergej is így hallotta sokszor azelőtt az ebéd közeledését. A messzeségben végül egy köpeny merült fel. „No, itt van a világ vége!" — gondolta.

A bejáratnál nagy csomó katona tolongott, a porció kiosztására gyűltek össze. Az őrvezető átvette a zsákot. A katonák, akik az ebédet hozták, levették a kucsmájukat, megtörülték a homlokukat és nevetve hallgatták a szokásos mókázást.

— Soká jöttetek ... biztos, a húst zabáltátok ... Meg kell tapogatni őket, teletömték marhahússal a hasukat ...

— Milyen kása? Köles bizonyosan! — kíváncsiskodtak a hátulsók, akik nem tudtak a vödörbe bepillantani.

Szergej nagy félszegen előkószált az összekötő-járatból s mogorván, előre érlelt bosszúsággal nézegette a katonákat. De a szíve váratlan megdobbant s maga se tudta miért, megörült, ahogy az ismerős arcokat meglátta.

S annál jobb volt ez az öröm, mert egyáltalán nem számított rája. Őszi este szürkületében, amikor az ember csak szelet és sötét éjszakát vár, jó, ha az alkony sárga, nyugodt fénye tör át váratlanul. Ha csak néhány pillanatra is, s utána szél és eső veri is az arcot, ez a fény új érzéseket támasztott már az ember lelkében s azok nem nyugszanak el, hadilábon állnak az éjszaka csüggedésével.

Néhány ember rögtön megismerte.

Mind megsoványodtak, megöregedtek; mintha mindnyájuk arca csontosabbá lett volna. A fehér arcú, jóltáplált, békebeli emberek után különösen feltűnő volt a katonák soványsága, bőrük barnasága, beesett szemük merő tekintete. Ruhájuk teljes egyformasága Szergej szemében sorsuk közös voltát hangsúlyozta, azt a közösséget, amelyet csak most érzett át.

Csakhamar ott ült a földön, a vele ebédelők arcát nézegette s csodálkozva mondta:

— Mi az, kiderül, hogy a szakaszunkból senki sem esett el?

— Egyedül Sevcsuk, de a században vagy huszonöt ember — felelte Markovics. — Emlékszel, milyen ijedtség volt, amikor idedobtak minket, s az egész télen vagy ötször került csak harcra a sor. De a mi ezredünk akkor is mindig oldalt volt: vagy visszavontak az arcvonal mögé, vagy nem a mi irányunkban folyt a harc. Hát te ott hogy érezted magad, a lányokkal sétáltál szép édesen?

Szergej nyögött, gondosan rágta a főtt húst, s a zsákszövet-rosttól, amely időnként a szájába került, rettentő ismerős érzése támadt, a nagy igazságossággal elosztott porciók is — amelyeket az akkurátusan kihegyezett pálcákra, „nyársakra" tűztek — épp olyan ismerősök és megszokottak voltak, mint Pahar figyelmes „elektrotechnikus" arca, Vovk kedélyes fiziognómiája s az igazságos Ulibejko őrvezető látszatra vadállatias fegyenc-arca, himlőhelytől kirágott orrcimpáival. S a katonaszag, amely egy pillanatra meghökkentette, egyszerre észrevehetetlenné vált, mintha rögtön átivódott volna vele.

— Hanem hogy milyen lövészárkaink vannak — mondta Porukin — olyanféle, mint a németeké: nézd csak, deszkák, a víz ellen csatornák, lépcsők, az altiszteknek is földkunyhók — lakások! Egész télen át itt ültünk, senki se fagyott meg. — S anélkül, hogy szünetet tartott volna, hozzáértően kérdezgette: — No és a béke, mit hallani?

— Minek a béke, amikor a lövészárokban is jó, s megvagytok épen mind — mondta gúnyosan Szergej.

— Unalmas, olyan unalmas, kiszárad a lelke az embernek — felelte Porukin. — Mindent csináltunk már itt: ácsmunkát, árokmélyítést, Paharral a távolságmérőből, mint a gyárunkban, öngyújtót öntöttünk s még sincs semmi munkánk. Örülök, hogy nincs lövöldözés, de az unalom még rosszabb. Háború — egyszóval.

— De eluntad magad! — mondta Pahar s megkérdezte: — Bizonyára voltál Juzovóban.

— Persze, hogy voltam, egyenest onnét jövök.

— Mit beszélsz! — mondta Pahar szinte ijedten s harag nélküli korholással tette hozzá: — Ej, az enyémekhez meg nem mentél el, egy munkásember gondolt volna rá — üdvözletet, vagy akár csak csomagot is hozott volna.

— Bocsáss meg, testvér, igazán nem gondoltam rá — mondta Szergej.

S érthetetlenné vált előtte, hogy mért volt nemrég visszataszító katonákra még csak gondolnia is — félt tőle, kerülte. Itt meg az ezüst villák, a dívány, az ágy előtti piros kis szőnyeg emléke vált különössé. Hol volt hát az élete? Kíváncsisággal vette tudomásul a századbeli újdonságokat: Szenko vastag harisnyát és gyapjú érmelegítőt vett le egy megölt osztrákról s egy olyan kesztyűt, amelyre készakarva nem kötöttek ujjat, hogy a lövésnél kényelmesebb legyen. Markovicsot és Pahart ellenséges erődök felderítéséért negyedfokú szentgyörggyel tüntették ki, most három rubel pótlékot kapnak havonta; Porukin azt eszelte ki, hogy az alumínium időzítő készülékből öngyújtót csináljon, egy rubelért árulja darabját, a múlt-

kor még a falujába is küldött tizenkét rubel pénzt, mert a felesége azt írta, hogy majd meghal a gyerekekkel együtt; februárban új csizmát adtak ki s egy-egy pár fehérneműt, mozgó fürdő érkezett ide, a század kétszer is megmosdott. A koszt csodálatos jó lett, ez onnét van, hogy a hadtest főélelmezési raktárának a parancsnoka Beszmertnij ezredes nővérének a férje. Most az ezredtrén folyton a hadtestraktárba jár, mintha csak hazamenne. A tisztek is jól jártak: régebben folyton zavarták a tisztiszolgákat, hogy pálinkát szerezzenek, most meg édes portói bort isznak. Elmesélték neki, hogy karácsonyra valami fegyverszünetféle volt — előbb az övéken, a „lengyel" karácsonyon a mieink egy palack pálinkát és egy darab sonkát adtak át az osztrák lövészárokba, az óhitűn meg az osztrákok küldtek át a mi árkainkba egy naranccsal és szardiniás dobozokkal díszített fenyőt.

— Asszony nincs itt, ez a mi fő bajunk — mondta Markovics nyomatékkal — valami őrület. Nem tudom, ki hogy van, én a nő kedvéért ebben a percben kész volnék lemondani a dohányzásról.

— Haj, baj! Csakugyan — mondta Vovk. — Én itt vagyok, az asszony meg a faluban.

Mind egyszeriben nevetni kezdtek rajta, ahogy a kaszárnyában, a vonaton, a lövészárokban nevettek.

Szergejnek úgy rémlett, hogy ő nem is utazott sehova, nem feküdt a kórházban, nem ismerte Oleszját, nem folytatott okos beszélgetéseket az apjával s Grisával, nem látta Lobovanovot, nem olvasta Soddyt és Thomsont. Mindez csak úgy rémlett neki. Előbb a börtön volt, a sötét cella, Lebegyev százados vallatásai, a séták, Bodro-Lucsag éjszakai elbeszélései a szállodabeli kalandokról, utána pedig ez a felhős ég, a ködbemerülő távoli dombok s a hideg szél, amely a lövészárok felett söpörte a darás havat.

S itt voltak ezek a sovány, köpenyes emberek — bajtársai. Nem volt kedve a faggatásokra felelni, hogy az újságok mit írnak, a kaukázusi fronton hogyan folyik a háború, hogy élnek odahaza, mit mondanak a békéről, hogy verekszenek a franciák s angolok. Valami csoda folytán ez a világ nem létezett többé a számára. Az nyugtalanította, megkapja-e a pár új fehérneműt, adnak-e csizmát, haragudott, hogy a puskának, amit kiadtak neki, meg volt pörkölve az agya, a szuronya rozsdás, hogy nem bőr patrontáskát adtak neki, hanem vásznat.

Éjszaka kimászott a lövészárokból. Néhány pillanat múlva kivette a hó mozgását a völgyben, a füle kezdte fölfogni a szél idétlen suhogását, amint a hódarát a jeges fakérgekhez verte.

Ott a sötétségben, tíz-tizenöt versztányira az ároktól, a várágyúk óriási acéltestei rejtőzködtek az erődökben.

A szél égette az arccsontot, a kucsma alól kibújó fülcimpát, de Szergejnek nem volt kedve az árokba visszamenni. Komor, rideg gondolatok jártak a fejében. Öt-hatszáz versztára nyúlnak a lövészárkok, emberek millióí töltik ezt az éjt hó alatt, szélzúgásban. Köröskörül az elesett németek,

osztrákok, magyarok tízezrei hevertek. Tíz- és százezrével a kieviek, szmolenszkiek, szibériaiak, a kazanyi tatárok, fiatal legények és családapák. És túl, a front mindkét oldalán mennyi nő, öregasszony, apa, aki mind nem alszik, imádkozik, az ablak alatt figyeli a neszt, nem hozzák-e a levelet. Érezte kapcsolatát a hatalmas, erőtől és bánattól lihegő országgal, a lövészárokban élő emberek millióival. Ezekben a percekben természetesnek találta, hogy idejött, elválva Oleszjától, családi háztól, melegtől. És furcsa lett volna a puha ágyban, a takaró alatt találni most magát; tudni, hogy az éjjeliszekrényen ott áll a pohár tej, ott hever a nyitott cigarettatárca s a gyufa.

25

Reggelre szép, húsvételőtti, tavaszi nap köszöntött be. A nap heve észrevehető volt, az ég ragyogó-fehér felhőkbe borult, a felhők kékes árnyéka gyorsan és könnyedén futott a dombos rónán, s fokról fokra emelkedett az erődök irányában. A föld, amelyről a hó egészen letisztult, zsírosan csillogott, az orosz lövészárkok felé több helyen kisebb patakocskák folydogáltak.

A tüzelés teljesen váratlanul kezdődött, amikor az első század katonái a szokott lövészárokbeli dolgaikkal foglalkoztak. Pahar, Markovics, Vovk és Gilgyejev durákot játszottak. Minthogy a játékosok szakadt hátlapjukról a pakli minden kártyáját megismerték, csajkájukkal takarták le föntről a csomót, hogy a húzó előre ne tudhassa, mi kerül húzásra. A kártyákat, összerakva, a térdükön tartották s amikor megnézegették, tenyerükkel födték el a partner figyelmes tekintete elől. A játék passzióból folyt, de idő volt sok, a játékosok hosszan elgondolkoztak az ütéseken s mielőtt tettek volna, fürkészőn tekintettek az ellenfél arcába. Egyedül Pahar játszott gyorsan, erőteljes mozdulattal vágta ki a kártyát, hirtelen elhatározásokra jutott, amelyek a vele játszó Vovkot kétségbeejtették. Vovk félt a heves Pahartól, nem is tett megjegyzéseket, a lelki keservtől csak köpködött s a homlokát ráncolta.

Szenko szép pontosan szétrakta a földön elég nagyszámú szabókészletét s mivel nyilván minél több szabad időt óhajtott eltölteni vele, foltdarabokat rakott egy öreg alsónadrágra, amely egészen sárga volt; a nyomorúságos katonamosás a minden fonalacskát átitató sarat és izzadságot nem tudta kivenni. Lyuk az alsónadrágon volt bőven, Szenko pedig olyan bizonytalanul működött, hogy ez a munka valószínűleg a háború végéig is eltartott volna. Az alsónadrágot baromi lassúsággal emelte fel a szeme szintjébe, sokáig nézegette, aztán leeresztette, majd megint fölemelte és elnézte. Végül elszánva magát, kiegyengette a térdén a szakadt anyagot és rárakta a foltot. A tű és a fonál után nyúlt, amely egy vastag, körülgyalult botocskára volt fölcsavarva, s amikor úgy látszott már, hogy a művelet megkezdésére végképp el van szánva, hirtelen kétség fogta el.

Levette a cérnát, belefűzte a tűbe, levette a foltot s újra hozzáfogott az anyag vizsgálatához.

Egyedül Porukin nem lassította szándékosan a munkamozdulatait, ő nem csinált a dolgából tréfát, ő igazán el volt foglalva a munkájával — az öngyújtók előző nap öntött, érdes testét csiszolta ki fényesre. Elhajított osztrák konzervdobozokban többféle készítményt őrzött, amelyeket a fém fényezésére használt föl. Ezeket a készítményeket fokról fokra gyűjtötte össze, amikor tábori konyhák körül s kis mezővárosokban állomásoztak. Volt ott különféle fajta tégla — kiégett, nyers, yörös, sárga — volt folyami homok és kőpor; a polírozás utolsó előtti szakaszához lópatát használt, ebből az anyagból sok volt a csatatereken. Végül egy bőrszíjon tisztította meg a fémet, meg egy külön kis bőrön. A műhelyét egy kis raktárba helyezte el, amelyet a lövészárok falában vájt ki. Hogy a föld le ne potyogjon, deszkalécekből mennyezetet és falat készített neki. Az egész raktár nem volt nagyobb egy kis, keskeny ládánál, de rengeteg tárgy volt elhelyezve benne — nyersanyagok, félgyártmányok és segédanyagok. Lakatosokkal ismerkedett össze az automobil-század javítóműhelyéből, amely nem messze volt az ezredtől, az ő segélyükkel a tűzcsiholó, fogas fémkerekek gyártását szervezte meg. Tőlük szerzett egy üveg benzint is. A többit (kivéve persze a tűzkövet) maga állította elő. A vattát, amit az öngyújtó testébe rakott, a kötszer-csomagból vette s amikor annak végére járt, türelmesen csipegetett a pályából; a különféle részek összeforrasztásához a fémet a patronokból kapta. Ulibejko kezdetben elrémült, amikor meglátta, hogy Porukin a kiadott élestöltéseket fölbontja, a lőport a földre szórja, a golyóból pedig kiolvasztja a nikkelköpenybe öntött nehéz fémet, amelyre a forrasztáshoz szüksége volt.

— Mit kezdjek veled? — kérdezte Ulibejko. — Ezért főbelövés járna. — De nem jelentette a felsőségnek, hanem saját hatáskörében rendkívüli munkát mért Porukinra: „nyársakat" kellett készítenie a húsporciók föltűzdelésére. Porukin készséggel foglalkozott a „nyárs"-készítéssel, sőt még tökéletesítette is a gyártásukat.

Ulibejko egy héten át a nyomában járt, de végül is a lelke mélyén meg lévén győződve, hogy Porukin értelmes és hasznos munkát talált, azt mondta:

— A töltényeket dobd ki a mezőre, mert ha a százados meglátja, hogy a gyutacsuk kilövetlen, véged van s nekem is veled.

Szergej ott ült Porukin mellett s a munkáját figyelte.

— Szép napocska! — mondta Porukin.

— A nap ma már az igazi — mondta Szergej — virradatkor sem jött pára az ember szájából.

— Miféle pára! A földből jön most a pára, a patakok ettől olyanok, mint a beteg ember verítéke. Még ünnep előtt szántani lehet — s biztos tudattal mutatott abba az irányba, ahol az elülső osztrák erődök voltak.

— Bizonyára — mondta Szergej. — De húsvét már közel van . . .

— Azt hallottam — elegyedett a beszédükbe Szenko — hogy az ünnepre

három-három darab festett tojást adnak s kalácsot is minden katonának.

— Lehetséges? Mindegyiknek egy kalácsot? — kételkedett Porukin.

— Egy kicsikét — magyarázta Szenko. — Félekkorát — s a csajkára mutatott, amellyel a kártyacsomót takarta be.

Nos, ezen a tavaszi napon, amely oly nyugodtan kezdődött, 1915 március 5-én, az osztrákok a nehéz ágyúikból váratlanul tüzérségi tüzet kezdtek. A vártüzérséggel egy időben az erődök vonalában álló könnyű ütegek is lőni kezdtek.

A tüzérség rendetlenül tüzelt, az orosz hadseregparancsnokság később nem is tudta ezt a csekély hatású, orkánszerű tüzet mivel magyarázni: kitörésre készültek-e az osztrákok, valami titokzatos, érthetetlen előkészületet álcáztak, vagy lelki nyomottságuk s éhség okozta kimerülésük miatt nem tudták az osztrák tüzérek a lelki és testi erejük teljes megfeszítését követelő harcitevékenységet folytatni. Azokban az órákban azonban, amikor az osztrákok a tüzelést elkezdték, senki se tudta, hatásos-e az vagy sem — az ostromló sereg katonái a körülöttük viharzó erőtől lehangoltan, bénultan ültek árkaikban.

Szergej, aki Porukinnal a tavaszról s a húsvétról beszélgetett, meg sem értette, mi történt, amikor egy osztrák lövedék harminc ölre a lövészárkok vonala előtt felrobbant. Nem volt sohasem alkalma nehéz lövedék robbanását hallani. A Szan menti állásokban az osztrákok csak tábori ágyúkból lőtték az oroszokat. Ez a becsapódás mintha nem is lett volna különösen hangos — mély volt, üvöltő, nem hasonlított a srapnelek hangos jajveszékeléséhez. De a robbanás ereje óriási volt: az ember fejét meleg csapta meg, mintha nedves, meleg ronggyal ütöttek volna a tarkójára és a halántékára, a füle azonnyomban eldugult. Szergej, hogy elszoruló lélegzetén könnyítsen, torkát köszörülgette s a szemére szálló kis hálót szerette volna letörölni a kezével. Ahogy az árokból kinézett, eleven, opálos szélű, vörhenyes felhőt látott, amely gyorsan siklott el az árkok irányából; a rögös földbe kapaszkodó füst a széltől elkapva, fölfelé szállt s alatta széles, sötét gödör jelent meg.

Egy pillanatra különös csönd támadt. Az árkokban az emberek megmeredtek, aggasztó volt a patakra nézni, amely mozgékony, csillogó testével csapongva haladt a nyugodt, meleg földön.

— No te farkaspofa, gyere, mi az — mondta Markovics Vovknak, színpadias nyugalommal.

Szergej borzasztó, bonyolult hangot hallott, amely egyszerre volt csikorgó és üvöltő, tompa és metsző. Megértette, hogy az árok fenekére kell ugrani, a földhöz tapadni, a szürke por kis göröngyévé válni. Ez a belátás nem agya egy pontján merült fel — egész testében, keze, szeme, válla, nyaka, lába ezer sejtecskéjében egyszerre lobban föl. De ő még csak meg sem moccant, ott állt tovább, az árokból melléig kinyúlva. Látta a gyors tüzet, a robbanás egyenes, sugárzó tüzét, amely semmit sem hasonlított a tűzvészek és máglyarakások hajlékony, kúszó testű, lassú, lágy tüzéhez. A patak élő teste tüstént szétszakadt, s földgöröngyök csapódtak föl le-

gyezőszerűen. A robbanással csaknem egy időben levegőhullám lökte mellen Szergejt. Úgy látszott, mintha éppen csak az alacsony, hápogó hangjával ütötte volna meg. „Még a patakot is elviszi egy csapásra" — gondolta s a háta mögött Markovics nyugodt, elégedetlen hangja hangzott fel megint.

— Mi az, jössz már valahára?

Ez a magabiztos hang kirántotta Szergejt bénultságából, s az árok fenekére szökött.

Egymás után hallatszottak a robbanások, hangjuk néha egy időben támadt a különböző pontokon, s dübörgésük nem szűnő dörgésbe olvadt össze.

Az aljas idő, amely az emberi élet könnyű óráiban olyan észrevétlenül és hitszegőn tudott tovasiklani, most megállt A rövid másodpercek, amelyek alatt a lövedék repült, maga a robbanás pillanata, gyötrő végtelenségben lapult szét, mint egy rövid fémlap, amely monoton dróttá nyúlik ki. Senki sem mozdult, mind az árok fenekén ültek, hátukkal az elülső falához szorultak. Az árok felső részére minduntalan árnyék borult.

— Ilyen még nem volt, nem bizony — suttogta Vovk s telt arca, melyet a hirtelen pirosság elhagyott, soványnak és beesettnek látszott.

A fejvesztett Porukin elfeledte a vagyonát eldugni, s a tiszti kunyhó felé szaladó Ulibejko lesodorta a vörös és sárga téglaporos dobozokat.

Az orosz tüzérség hallgatott. A hadseregparancsnokság szörnyű szegénységükben nem engedhetett meg olyan fényűzést, mint egy erélyes tüzérségi tűz. A tölténykiosztás normái nyomorúságosak voltak. Ezt tudták a hadseregek és a front törzstisztjei, a tüzérhadosztályok parancsnokai s az ütegek tisztjei. S rögtön megérezték és megértették az árokbeli katonák is.

Szergejt félelem fogta el. Segítséget szeretett volna kérni, kiáltani: „Hagyjátok abba, mit csináltok!" Mialatt körül a fém garázdálkodott, gyötrelmesen érezte a maga gyöngeségét. A gyermeki elhagyottságot, az önmaga iránti szeretet és részvét érzését erős fizikai rosszullét kísérte: hányhatnékja volt, keze-lába elgyöngült, hasa és melle, mintha belülről jéggel lenne tele, megdermedt.

Szergej nem szégyellte a félelmét, látta, hogy a lövés majd minden katonát lehangolt.

A fedezékből Averin jött ki, utána Ulibejko. Averin lassan lépdelt, mint aki nem hallja a röpülő lövedékek üvöltését és a robbanások dördülését. Egész külsejével azt mutatta, hogy nem sok köze van az osztrákok viharos tüzéhez. Nehéz volt megmondani, mit fejezett ki nyugodt és lassú alakja, de a katonák mind megérezték: hogy ez a sovány, esetlen főhadnagy erő volt, ész, reményt hozó. A hatalom, a nyugodt akarat szokatlan varázslata áradt belőle. Szergej Kravcsenko is megérezte a tiszt igézetét, szíve édeset dobbant, amikor Averin, ahogy elhaladt mellette. barátian odahajolt hozzá s a fülébe kiáltott:

— Az osztrákok halál előtti csuklása.

Odament Szamohvalov géppuskáshoz, sokáig elálldogált mellette, elnézegette a géppuskát, valamiről kérdezősködött. Annak, amit csinált, bizonyára nem volt semmiféle gyakorlati értelme; szánalmas, gyalogos-főhadnagyi mivoltában nem szegezhetett semmit sem szembe az egyik leghatalmasabb európai erődítmény roppant tüzérségével. De nyilván épp abban volt az erő, hogy az óriási gépezet ellenére is magabiztos tiszt maradt — századparancsnok.

A katonák az alárendeltség gyönyörét érezték, Averin pedig végigment az árkon — járásával, leereszkedő kérdéseivel adta a katonák tudtára, hogy nem fél a tiszt felelősségétől, hanem nyugodtan vállalja. S ez erőt adott neki, hiszen mint mindnyájan, ő is remegett a viharzó veszélytől.

Az ebédért menő katonák csakhamar visszatértek; oda sem értek a konyhához: a közlekedő járatok nagyobb darabon be voltak omolva, s a katonák nem szánták rá magukat, hogy nyitott terepen menjenek.

Az ebéd elmaradását szinte senki sem vette észre. A katonák, mint a nagybetegek, ezen a napon csak inni kívántak.

A tüzérségi tűz csak akkor szűnt meg, amikor végleg besötétedett.

A katonáknak pótlásul négy tölténytár töltényt adtak, megerősített őrségeket állítottak, a lövészárkok vonala elé előőrsök mentek ki. A kitörés minden percben megkezdődhetett.

Szergej az éjszaka első felében volt őrségen. A füle zengett, a feje mintha üres és könnyű lett volna, de ugyanakkor az a nehéz érzés sem múlt el.

A csönd györtő volt. Úgy érezte, hogy rögtön újra kezdődik — megdördül, fölüvölt. Az erődök irányából, úgy rémlett, rengeteg osztrák katona húzódik erre, már egész közel vannak, a holdfényen megcsillanó széles szuronyaikkal rávetik magukat. Reszketés fogta el, föl szerette volna kapni a puskáját s az árnyékba borult hegylejtő felé lövöldözni. Lassan ment egyik helyről a másikra, a föld fáradtan cuppogott a lába alatt. A holdtól beragyogott mező gyönyörű volt: holdfény tükröződött a tócsákban, patakokban, a nagy csillagok nem féltek a holdtól, tisztán lehetett látni őket. De Szergej nem vette észre a csendes tavaszi éjt, egyre gondolt csak: „Újra kezdik?"

Csakhamar az egész ég csillagfényben úszott. Némelyik fehér volt — nagy, mások alig kivehető pontok, mintha az égen sugárzó homok és finom por, tejes por szállt volna föl. S úgy tetszett, hogy mind mozog s mindnek megvan a maga árnyalata — kékes, fehér, zöld, narancs színű, homályos vörös.

Szergej lassú léptekkel haladt; mozgásának egyhangúsága lecsillapította izgalmát és fokról fokra erőt vett rajta az álmosság. Kimérten, nyitott, figyelmes szemmel ment, a füle, még ha szunyókált is közben, minden zajra éberen figyelt. Aztán újra megállt s az égre nézett.

„Ott bizonyára nem hallották a mai tüzelést" — gondolta. S megszokott gondolatai a világegyetem végtelenségéről megvigasztalták, megnyugtatták. Csak őröljék az idő malomkövei s változtassák porrá az égi-

testek anyagtömbjeit, és gyulladjon föl milliárd évek múltán a porból a csillagok közönyös tüze. Milyen jó, hogy az ember sorsa is be van iktatva ebbe a mozgásba, a milliméter tört részét neki is végig kell járnia a fényévek hatalmas, nem sietős útján. Vigaszt és örömet kell meríteni abból a hideg tudatból, hogy az emberi sors alá van rendelve az anyagi tömegek mozgásának; el kell szakadnia a földtől, hidegen és közönyösen gondolkoznia magáról, mint egy atomról, amelyet az idő szele fölkap. Hogy az ember nyugalomhoz jusson, el kell, el kell szakadnia a földtől. Az kell, az... Ezek voltak az ő mindennapi gondolatai.

Elgondolkozva, vagy tíz öllel továbbment a neki kijelölt szakasznál és hirtelen megállt. Óriási üregben, melyet napközben szakított itt, patakot fakasztva, egy lövedék, kicsiny tavacska képződött. A víz gyönyörű, eleven és puha fényben sugárzott, mintha a csillagos ég minden árnyalatát, egész gazdagságát magába gyűjtötte volna. A roppant égbolt ott terült el a lábainál, de nem távolian s nem rettentően, hanem a nehéz, háborús földön egy marék vízben összegyűjtve. És megértette, mennyire nem igazak az ő szokott gondolatai, s első ízben érezte meg egész lényével, valódi erejében, annak a boldogságát és borzalmát, hogy a föld halandó embere.

26

Szergejt éjjel két órakor váltották föl. Rögtön elszunnyadt s igen mélyen aludt. Puska- és gépfegyvertűz nem ébresztette fel. Csak amikor Gilgyejev erősen megrázta a vállát, akkor ébredt föl. Virradt.

A világ néhány óra alatt átalakult. Az ünnepélyes húsvét éjszaka után csúnya nap következett. Az eget felhő fedte. A szegényes fény alig világította meg a fölvájt földet. A katonák arca, kucsma, köpeny, föld, mind egyetlen szürke foltban olvadt össze, a reggel mogorvaságot és hideget lehelt. A katonák hallgattak, csak néha-néha ásított, köhentett valaki.

A tüzelés a balszárnyon folyt, a földúlt Moszcickij-műút közelében. Az állásoknak ezt a részét a szevasztopoli ezred tartotta megszállva. A tüzérség hallgatott. A gépfegyverek sorozatot sorozat után adtak le. Sűrűn és szomorúan hangzott a puskatűz.

Szergej a vödörhöz ment, hogy igyék; bent állt a fülkében, amit Porukin vájt. Szergej meghajtotta a vödröt, s a fenekén szürke lé húzódott lassan — a bombázás idején nyilván föld esett bele. Szergej visszavánszorgott. Averin jött szembe vele.

— Mi az, Kravcsenko? — kérdezte.

— Inni szeretnék, főhadnagy úr — felelte Szergej — de nincs víz a vödörben.

— Gyerünk a kunyhóba — mondta Averin — mielőtt megkezdődik, jól teleissza magát.

A tiszti fedezékben a faasztal előtt Szolncev ült és borotválkozott, a bal

kezében kerek tükröt tartott a szemét meresztve és kancsalítva, hol a felső, hol az alsó ajkát húzta ki.

A fedezékben nedves föld- és dohányszag volt. Averin a priccsre ült.

— Igyék, Kravcsenko — mondta — ott van a teáskannában a víz.

Ezeket a megszokott szavakat mondta, s Szergej akaratlanul is a fáradt, megöregedett és megnyúlt arcába nézett.

„Mint a színész, aki a színpadról az öltözőbe megy" — gondolta Szergej.

— A fejem fáj, mint a fene és ez a gyalázatos vacogás; bizonyára influenzám van. Most volna jó egy kis forró tea... de mit is beszélek itt! — mondta Averin.

Szolncev befejezte a borotválkozást, kölnivizet öntött a tenyerébe s megdörgölte az arcát.

— Juj, az ördögit, éget mint a tűz, a-au! — kiáltott föl.

— Mit törődsz vele, egy fél óra múlva agyonütnek, mi a fenének borotválkozni — mondta Averin.

— Hogyne borotválkoznék? — mondta Szolncev. — Ha agyonütnek, borotváltan fogok feküdni, bepúderezve, csinosan; a férgek odamásznak és azt mondják: lám, milyen csinos orosz tiszt, Szolncev zászlós. Igaz, Kravcsenko?

Szergej csodálkozott, hogy a komor és goromba Szolncev ezen a reggelen milyen beszédes és gondtalan.

— Kutya bendője van — mondta Averin — tegnap a lövések alatt többet ivott, mint én és meg sem látszik rajta. A feje nem fáj, nem ködös?

— Ki kell józanodni — mondta vidáman és nyomatékkal Szolncev. Megint kölnivizet öntött az összecsukott markába s hangosan felszürcsölte. — Így — mondta — és sosem fog fájni a feje, csak kellemesen szédül.

A kölnivíz és nedves föld szaga ostobán keveredett.

— Mire várunk? — kérdezte Szergej.

— Az ezred-kommandáns parancsára — mondta Averin — az a kellemes kilátásunk, hogy az osztrákokat oldalba támadhatjuk. De hogy miféle oldal ez — az ördög tudja. Peremisl nem falu, lehet benne vagy nyolcvanezer főnyi sereg. — Megdörgölte tenyerével a halántékát és azt mondta: — Köpni rá!...

— Arra van a háború, hogy megöljenek. Igaz, Kravcsenko? — kérdezte Szolncev.

Rettenetes volt az Averin fáradt beszédét hallgatni. Szergej kisietett a tiszti fedezékből.

— Te hol voltál? — kérdezte Porukin.

— A tisztiben.

— Mi az, percről percre várják? — kérdezte Markovics.

— Betű szerint: minden másodpercben.

— Betű szerint — mondta bosszús hangon Pahar. — Betű szerint — ismételte újból, most már csúfondárosan, nekidühösödve.

Nyilván bőszítette, hogy a küszöbön álló rohamról, amelyben minden-

kire egyforma halál vár, az önkéntes nem egyszerű, hanem úri szavakkal beszél.

— Hallod, Kravcsenko — kérdezte hirtelen — Volovikot, a mérnököt, láttad Juzovóban?

— Hát nem mondtam el? — csodálkozott Szergej. — Kérdezősködött rólad, hogy bátor katona vagy-e.

— Szerzett tíz medáliát s most félti az irháját... így? — mondta Pahar.

Mindenkinek szórakozott volt az arckifejezése. Beszélni kezdtek s szó közben félbeszakították a beszédet, a tüzelést fülelték, dohányozni sem katonamód dohányoztak, hanem mint a részegek: akkurátusan megsodorták a cigarettát, szívtak egyet, s óriási csikket hajítottak a földre, elgondolkoztak s egy perc múlva újra cigarettát kezdtek sodorni.

— Aludni akarok — mondta bágyadtan Markovics — az a marha őrvezető nem hagyott aludni.

— Ne hősködj — mondta Szergej.

— Az istenre esküszöm!

— Szavak.

— A te dolgod, hogy hiszed-e vagy se.

— Bizonyisten, hősködés — egyetlen ember sem bírna aludni. — Megkérdezte Porukint: — Mi az, nem dolgozol? Most volna időd, kipolírozhatnál egy darabot.

Porukin legyintett.

— A fenébe velük, úgy reszket minden.

— De hol vannak hát? — kérdezte Szergej Szenkót. — Miért nem látni?

— Arról a hegyecskéről tisztán látni, mindjárt jönnek.

— Fáj a hasam — mondta Vovk.

Szokatlanul csüggedt volt, színe mint a szétázott mosószappané.

— Mi az, Kapilevics, unalmas és szomorú ilyen hideg reggel a roham? — kérdezte Szergej.

Kapilevics komoran felelt:

— Maga, Kravcsenko, mint a becsípett: beszél és beszél.

— Ott jönnek! — kiáltott fel Szenko hirtelen.

A lődözés közelről, a balszárnyon hallatszott.

— Erre a kis hegyre másznak föl, onnét esnek ránk.

— El kell foglalni, persze, azt a dombot, amíg nem késő — mondta Markovics.

— A tiszt jobban tudja, meghányja-veti, gondolkozik, többet ért hozzá, mint te — magyarázta Gilgyejev.

„Elveszítenek bennünket! — gondolta borzalommal. — Agyondobálnak gránáttal arról a magaslatról."

Új, különös zavartság jött rá. Eszébe jutottak a kórházbeli tisztek, az anekdotamesélők, bélyeggyűjtők, fecsegők, lobbanékony és gyenge emberek, akiknek a szavait leereszkedéssel hallgatta, a fedezékben ülő két tisztre gondolt, eszébe jutott iménti hamis elragadtatása Averin főhadnagy ereje iránt; az alig észrevehető emelkedésre nézett, amely most megköze-

líthetetlen magasnak tűnt föl, elképzelte a bámészkodó, habozó katonák hatalmas tömegét. „Ezek nem is tisztek — gondolta — nem is tisztek."

Égette ez a hirtelen fölmerülő kép: az idegfeszültségtől elgyötört, parancsnok nélküli katonák, akik az előttük álló emelkedést nézik a várakozástól, a tegnapi tüzérségi előkészítéstől, a láthatatlan, lenyűgöző ellenség fenyegető erejétől szinte eszelősen. Fenyegető volt közvetlenül a föld fölött az alacsony ég pusztasága is — pusztaság, amelyből minden pillanatban bősz kézigránátok és könyörtelen szemű géppuskások bukkanhattak elő.

Mind érezték, hogy tenni kell valamit, s nem volt parancs a tettre. Borzalom, düh, minden összekeveredett Szergej lelkében.

— Őrvezető úr, engedje meg, hogy kimásszak s megnézzem — mondta Pahar.

— Aki parancs nélkül kimászik, golyót kap a fejébe — felelte a derék Ulibejko olyan hangon, hogy Pahar rögtön elhitte a szavát.

— Bizonyisten, úgy ölnek le minket, mint a verebeket — mondta Vovk csendes hangon.

Az osztrákok egyszerre csak előtűntek.

Kiugrott egy — jól láthatóan, zajtalan és furcsán, mint egy nagy vad, amely a sűrűben hirtelen megmozdul — és egyszerre az egész magaslat mocorogni, kékellni kezdett. Az ellenség végre az orosz lövészárkok felé tört.

— Szamohvalov, nyiss tüzet! — kiáltott föl a földkunyhóból kiugró Averin.

A puskatűzbe egy gépfegyversorozat szólt bele. A géppuska reszkető ormánya különböző irányokba meredt, mintha egy bősz állat akarna az árokból kiugrani, Szamohvalov pedig az erőlködéstől nekivörösödve harcol vele s mindkét kezével tartja a dühtől reszkető vasszörnyeteget.

Az orosz katonák közül, akik az osztrákokra lőttek, senki sem vette észre, hogy az ellenség puska nélkül van s a halomra kifutó katonák kiáltoznak, föltartják a kezüket. Nagy volt az oroszok zavara, amikor jónéhány tucat osztrákot megölve, vagy súlyosan megnyomorítva, a fegyvertelen katonákat elfogták.

Egy cseh zászlóalj katonái voltak, akik résztvettek az 1915 március 6-i ütközetben, s már jóval a kitörés előtt elhatározták, hogy harc nélkül megadják magukat az orosz csapatoknak.

De ezer ölre onnét, a Moszcickij műút felé tovább tartott a puska- és gépfegyvertűz — ott egyik rajvonal a másik után ment rohamra és tömegesen estek el az orosz tűzben a huszadik honvédhadosztály katonái.

Az előző napi tüzérségi tűz után még feszültebb izgalommal várták az ellenséget, s az osztrákok, Szergej tudatában, féktelen és kegyetlen démonokká alakultak át. Elnézte, hogy Kapilevics milyen mohó kíváncsisággal beszél sebes zsidó nyelven egy görbeorrú, osztrák-köpenyes emberrel. Porukin gúnyosan oktatott egy szipogó osztrákot, aki görcsösen nyelte az orosz kenyeret.

— Ez a kenyér itt erősebb lett az ágyúitoknál, az orosz kenyér, mi? Legyőzte a Peremisleteket?

Az árroktól húsz-harminc lépésnyire emberek még meleg teste hempergett, akik nem élnek többé ezen a világon, pedig alig egy órával ezelőtt még a nyálukat nyelték volna és sóvár könnyeket dörgöltek volna szemükből, látva, hogy tördelik az orosz katonák a tegnapi bombázás alatt meg nem evett kenyéradagjukat.

A foglyokat hamar hátrahajtották a front mögé. Averin jelentést írt az ezredesnek, hogy százada — a negyedik század és a szevasztopoli ezred osztagainak minden támogatása nélkül — teljesen önállóan hogyan zúzott szét kegyetlen és makacs kézitusában egy osztrák hadoszlopot. A jelentés részletes volt. Averin gyorsan írt, nem gondolkozott kozben, s ahogy aláírta, azt mondta Szolncevnek:

— Minket kettőnket bizonyára előléptetnek, de néhány alacsonyabb sarzsi is kellene, itt van például a mi Kravcsenko önkéntesünk: ő, ahogy mondani szokás, derék fiú, de kissé kényeskedő...

Szolncev gondterhelten felelte:

— Furcsán fest, nálunk nemcsak, hogy elesett nincs, de egyetlen könnyű sebesült sem. Legalább tegnap vágott volna be egy, s kapott volna vagy öt ember légnyomást. Hanem a mi Kravcsenkónk vörösócske, erre határozottan a fejemet teszem.

— Na, az ördög belé, miért lenne vörös.

Averin izgalmat és örömet érzett.

„Mintha tavaszi eső esett volna a szívemre — gondolta — minden fényes és tiszta s a fejem sem fáj egyáltalán."

A jelentéssel Szergejt küldte az ezredtörzshöz s az aláírás után a végére ezt írta: „Ezt a jelentést Kravcsenko önkéntessel küldöm, tekintve, hogy a század-ordonánc légnyomást kapott."

Minthogy a beomlott helyeken nehéz volt a közlekedő járatból kijutni, Szergej mindjárt kimászott az árokból s a szántóföldön ment. Kényelmesen lépdelt, gondolatokba merülve. A föld sok helyen elképesztően mély lyukakkal volt tele.

Gyötrődött, hogy nem érti, mi történik, s már tudta, hogy nem az történik, amit idegen szavak és gondolatok alapján föltételezett. A szigorú és világos világ, amely gyermekéveiben merült fel lelkében, összeomlott. Szergej tudta, hogy történt ez. A köd még a börtönben támadt, a világos egyszerűség és biztonság megszűnt, s az izgalom s az üresség érzése attól fogva nem hagyta el. Eszébe jutott a tócsában tükröződő csillagos ég. Ó, föld, föld!

És félévi háborúval háta mögött, most itt ment a nyirkos, fölvájt földön, az ezredtörzs felé s gondolkozott.

Nagyon nehéz érzése volt. A mezőn heverő vasszilánkok mintha mind a szívébe fúródtak volna.

Az osztrák foglyoknál kiáltványt találtak, Kuzmanek tábornokét, ame-

lyet a peremisli garnizon kitörése előtt osztottak szét. A kiáltványban ez állt:

„Ott, a mi szeretett hazánkban, ezer és ezer szív dobog miattatok, milliók várják visszafojtott lélegzettel a rólatok érkező híreket. Utolsó kívánságomat közlöm veletek, hősök... Az életekre állok, hogy az ellenség vasgyűrűjét acél éketekkel áttörjétek s aztán fáradhatatlan erőfeszítéssel mind tovább nyomuljatok, egészen addig, míg hadseregünkkel, amely nehéz ütközetek árán felénk tört már, nem egyesülünk... Katonák, szétosztjuk az utolsó készletünket. Hazánk és mindegyikünk becsülete tiltja, hogy súlyos, dicsőséges és győzedelmes harc után tehetetlen tömegként essünk az ellenség kezébe. Hős katonák, keresztül kell törnünk s mi keresztültörjük magunkat!"

Arról a gondolatról, hogy Peremislt rohammal vegye be, az orosz hadvezetőség még a télen lemondott. 1914 őszén, a megszállás első hónapjaiban sokezer orosz katona esett el Peremisl alatt. Volt olyan vélemény, hogy Peremislben járványos éhtífusz és vérhas ütött ki, a bősz járvány és a skorbut tökéletesen szétzüllesztette az osztrák sereget, már készleteik utolsó maradványait eszik meg. Ezt a nézetet a tábornokoknak és a megszálló hadsereg legfőbb törzskarának az a része támogatta, amely nem akarta a várat megrohanni. Ezt a nézetet támogatta Szelivanov tábornok, hadseregparancsnok is.

Szelivanov tábornok, egy hatvannyolc éves öreg ember, aki a szívét is kímélni akarta az izgalmaktól, félt a végzetes kudarctól, amely hosszú, lassú karrierjét a vége felé tenné tönkre. Azt tartotta, hogy az osztrákoknak, akik eljutottak már készleteik teljes kimerüléséig, a következő másfél hónapon belül meg kell adniuk magukat. Ezért a megfelelő mennyiségű technikai eszközök és tüzérségi lövedékek hiányában egy elsőosztályú erősség megrohanását elkezdeni — bűnös és esztelen dolog volna.

A tábornokok és törzskariak másik részének, akik a rohamot kívánták, ellenkező értesülésük volt: a hatalmas, mélyen a földbe vájt, hűvös és jól szellőző anyagraktárak még néhány évre való élelmiszer- és fegyverkészletet rejtenek, s így az erősség bekerítése egymagában nem vezethet eredményre.

Ezek, akik a rohamot kívánták, még egy érvet hoztak föl: elkerülhetetlen, hogy az osztrák hadsereg, a németek támogatásával, új támadást kezdjen Peremisl irányában, s a kettős csapás — az ostromlott helyőrség és a segítségükre induló csapatok nyomása alatt — az oroszok nem tudnák a ostromgyűrűt fönntartani.

Minthogy az értesülések szegényesek és véletlenszerűek voltak, a tényekből tökéletesen ellentétes következtetéseket lehetett leszűrni. Így mindkét nézet képviselői erősen hangsúlyozták, hogy a hadműveletekre vonatkozó elméletük teljesen objektív értesüléseken alapszik.

Jóval virradat előtt, a régi naptár szerint március 9-én reggel három órakor, az ostromlott vár irányából erős robbanás hallatszott. Az őrök látták, ahogy a sötétben egy pillanatra naphoz hasonló láng villant meg, s fölötte rögtön az eget gyorsan elborító vörös füstgomolyok csaptak föl. A robbanás rövid volt és erős. A fedezékekben alvók fölébredtek s új, még ki nem próbált veszélyt várva, Peremisl irányába néztek.

Az erődök vonala fölött nemsokára villámgyorsan követték egymást a robbanások és füstoszlopok emelkedtek a magasba. Árnyékként emelkedtek fel az éjszakai égen, mint hatalmas, magányos jegenyék. A dörgés megtöltötte az egész mindenséget, a lövészárkok falai mozogtak, a vastag fenyőgerendák recsegtek, mintha az ütéstől megrázott föld maga sóhajtana föl.

Amikor a robbanás dördülései elhallgattak, másik gyenge, de eleven hang haladt végig a föld felett: az orosz árkokból jött az örvendő kiáltás — a katonák megértették, mi történik.

A rövid borzalmat általános öröm váltotta föl. Erejük büszkeségének érzése, a férfias katonaboldogság érzése kapott el tíz- meg tízezer közkatonát, tüzért, hidászt, telefonost, kozákot, géppuskást, az önzetlen katonaboldogságé, amely nem ígér fűt-fát s nem kecsegtet jutalommal. A győzelem öröme volt ez, amelyet nem az egyes ember ér el, hanem egy hatalmas sereg — a győzelemé, amely százezer különálló ember egyesült szenvedéséből és erőfeszítéséből született.

A vár elesett! S ebben a pillanatban mindazokat, akiknek az volt a sorsuk, hogy a békés parasztélethez, a gyári munkához visszatérjenek — bádogosok, padlófényezők, boltosok legyenek — elkapta a forró diadalmámor.

Peremisl! Feléje repültek nyugatról a német repülőgépek, fölébe emelkedtek a léggömbök s szálltak éjjel a rakéták, az ő várerődeiben voltak a tizenegy hüvelykes ágyúk. Titokzatos város-erődítmény!

Markovics reszkető és mosolygó ajakkal mondta Averinnek:

— Főhadnagy úr, kérem, elsőül törjünk be az erődbe. Elsőül, gondolja meg — elsőül.

— Ha egyszer megadták magukat — magyarázta Averin — akkor nincs értelme rohamra menni, ha pedig az erősség nem adja meg magát, akkor az erődöket nemhogy az én századom, de két hadosztály sem intézi el. — Észrevéve, hogy a beszélgetésre a katonák is figyelnek, egyszeriben megváltoztatta a hanghordozását s parancsolóan mondta: — Megértette, önkéntes?

S amikor ezt mondta, Pahar könnyű, gyors mozdulattal kiszökött az árokból s egy pillanatra megmeredt; a tűz pírjától megvilágítva, kezében a fölemelt puskával, a füstölgő erődöt nézte, a téglaként izzó súlyos eget, s áthatóan elkiáltotta magát:

— Testvérek hajrá!

— Vissza! Azt parancsolom: vissza! — kiáltotta Averin.

Emberek tucatjai másztak ki az árkokból, bősz, mohó szemmel s lihegve, botladozva futottak az erődök irányába.

Jobbra, ahol a szevasztopoli ezred árkai voltak, vontatott hurrá-kiáltás hallatszott, s a katonák a kurszkiakat elhagyva, az osztrák erődök felé rohantak.

Az ellenség elárulta gyengeségét, s most örömében és tárgytalan haragjában mindenkinek kedve jött a katonai merészség vidám és kegyetlen érzését kimutatni. Ez az érzés nemcsak Pahart és Markovicsot fogta el. Porukin és Szergej Kravcsenko is az erődök felé futottak, hogy szuronyukat az osztrák hidászokba és tüzérekbe vágják, akiknek nem volt idejük a várba húzódni.

Reggel nyolc órakor a Moszcickij műúton egy rikító fehérre festett, nyitott automobil bukkant elő. A benne ülő katonák nagy fehér zászlót tartottak. Az automobil lassan haladt, valami váratlan dologtól tartva, s amikor az erődövön kívül vagy száz ölet megtett, megállt. A katonák egyike leszállt, s meglengette a zászlót. Az orosz árokból két zászlós mászott ki. Zavartan néztek vissza, mint olyan emberek, akik, maguknak is váratlanul, teatrális jelenetbe kerültek: valóban ezer meg ezer szem követte őket. A zászlósok megigazították a kucsmájukat, meghúzták a lábszárvédőt, kiigazították a köpenyüket és botladozva az automobil felé vánszorogtak. Az úton az egyikük a lába hegyével megakadt s majdnem hogy elesett. Nevetés csöndes nesze szaladt végig az orosz árkokon.

A második század árkaiból csak Vovk láthatta tisztán, éles látásával, mi történik a műúton. Mindent elmagyarázott a mellette álló Szergejnek és Markovicsnak. Előadásában ez a tragikus és ünnepélyes jelenet falusi mód egyszerűen festett.

— Az, aki a zászlóval áll ott, kérdez valamit a mi tisztünktől — mesélte gyorsan — a mienk meg kinyitja a száját, s úgy bámul rá, mint macska a szalonnára... a kezét mozgatja, az égre mutat.

— Mit mutat?

— Hát mutatja — tessék be a házba, mert eső lesz.

— És azok az automobilban?

— Az a bajszos csak ül, mint a szent, nem is nézelődik, a másik meg valamit mond annak, aki áll.

— Ej, épp ennek a bolondnak van ilyen jó szeme! — mondta Markovics haragosan.

— És most? — kérdezte Szergej.

— Az a bajuszos rágyújtott.

— S a miénket nem kínálja meg?

— Nem, oda se néz.

Mindnyájan egy jókedvűt káromkodtak.

Néhány percnyi beszélgetés után az automobil lassan, óvatosan megindult a műúton az orosz lövészárkok irányába. A katonák kimásztak

az árkokból s a műút két oldalán fölsorakozva, némán nézték a parlamentereket.

Az, aki a fehér zászlót tartotta, egészen fiatal ember volt. Az oroszokat nézegette, be-bepillantott az árkok vonalába. A látvány nyilván annyira lekötötte, hogy elfeledkezett a szomorú szertartásról, amelynek részese lett.

Mellette egy rózsásképű, kerekarcú katona ült, kicsiny, őszülő bajusszal; fejét az orosz árkok irányába fordította s fáradt félmosollyal nézelődött. A parancsnok nyilván az a sárgaképű, fennhéjázó volt a beesett orcáival. Úgy festett, mintha győztesek haladnának el, csüggedt, megvert emberkék mellett.

Miután még néhányszor tíz ölet haladtak, az automobil megállt — egy árok szelte át az utat. A katonák kiszálltak az automobilból s átmentek az odatett deszkákon. Elöl a szigorú osztrák tábornok haladt, nyugodt járásával. Kékesszürke köpeny volt rajta, gazdag prémgallérral, vörösszegélyű, nagyellenzős sapka. Amikor a deszkáról leugrott, a köpenye alól fekete lovaglónadrág villant ki, rajta széles, aranyos paszomány.

A Szergej mellett álló Kapilevics elkáromkodta magát.

— Jól zabáltak a tisztek — mondta. — Az a lembergi zsidó, akit elfogtam, elmondta, hogy a katonák két hónapja moslékot ettek és még annak is örülniük kellett, a tiszteknek meg kakaójuk volt, húsleves metélttel, és napjában négyszer kaptak tojást.

Porukin oldalba bökte s szemével a közelükben álló altisztre mutatott.

Szergej, aki a jelenetet figyelte, azt gondolta: „Az ilyen jelenetet érdekes lesz Bahmutszkijnak elmesélni."

Az első kozákosztag reggel kilenc órakor nyargalt be Peremislbe. Az osztag olyan kiáltozással és kurjongatással tört be nyerítő, megvadult lovain, mintha a várost nem megegyezés alapján vették volna be, amelyet Szelivanov és Peremisl parancsnoka, Kuzmanek írt alá, hanem vad, kozák rohammal.

Az ezred parancsot kapott az előnyomulásra.

Sorakoztak. Furcsának látszott több havi kúszó, árokbeli, földhözragadt élet után rendesen lépdelni, kimenni a műútra s nem rejtőzve, nem hajladozva, csizmájukkal verni az aprószemű követ.

A katonák a negyvenes népfölkelőtől az 1914-ben behívott fiatal legényig mind ugyanazt a nagyszerű érzést élték át; ott mentek, mint nehéz, mogorva katonák, puskájukra tűzött szuronnyal, patronnal megtöltött hátizsákkal, kézigránátokkal, kucsmában, köpenyben, erőtől duzzadón, meg sem látva a tavasz pajkos szépségét. Nem volt közük a tavaszi naphoz, a háborút csinálták. Így meneteltek ezek a katonák: szürke koldusok voltak, de mégis félelmes győző gyanánt. S a szegénységnek, nyomorúságnak és erőnek ez a vegyes érzése élesen és édesen járta át egész lényüket.

Tizenkét versztát mentek s észre sem vették a fáradságot; egyre növő

izgalommal, gyors, szabatos léptekkel meneteltek, nem tévedve meg, mintha egyik ember a másikhoz volna köszörülve, térköz nélkül, szorosan összeforrva egy gépezetbe. Elhaladtak az erődök mellett, amelyek fölött hideg, szürke füst emelkedett. Az út fölfelé vitt s csakhamar meglátták a napban csillogó Szant. A fölrobbantott híd egész könnyű testével a vízbe omlott; a víz fölé tornyosuló vascsipkézet helyenként pontosan megőrizte mintája világosságát, mint valami egyszerű vashímzés a világoskék égen; más helyeken összenyomódott, lelapult, az acélgerendák megtekeredtek és durva spirálisokba csavarodtak. A síneken fölrobbantott vagonok álltak, a mozdony, mint egy megölt ló, az oldalára dőlt.

A katonák izgalma egyre erősebb lett, fürkésző szemekkel néztek a domb mögül felmerülő városra. Kezdetben csak rendetlenül álló sötét házikókat pillantottak meg a folyó fölött, szerény templomépületet, de hamarosan az egész Peremisl ott volt a szemük előtt: száz meg száz magas, vörös és fehér ház, sötét templomkupola. A város, mint egy csoda merült fel a lapos, szomorú földből.

— Ott van, az ördögbe is! — mondta Szergej. Nem hitte, hogy a világon vannak még magasablakú, oszlopos házak, szép díszítéssel, terek, műemlékek, kirakatok, éttermek, aranyozott cégtáblabetűk — a világ realitása a nedves föld volt, a sárral bevert deszkák, a sötét fedezékek, a fagyos agyagba vágott tűzhelyek, a havas szél, az eső.

— Nézzétek, testvérek, szebb Kurszknál — mondta Porukin.

— Kazany ilyen — felelte Gilgyejev.

— Milyen csodaszép várost szereztünk — mondta újra vidáman és hangosan Porukin, úgyhogy az elöl lépdelő tiszt is meghallotta.

Szergej nem csodálta már, hogy mindazok a bonyolult érzések, ragyogó élmények, amelyek lelkében fölmerültek, legalább öt század gyalogoséval közösek, hogy a gondolatai, amelyek látszólag véletlenül és váratlanul merültek fel, nagyjából mindazoknak a katonáknak is a gondolatai, akik nem olvasták Soddyt, s nem tudtak semmit Rutherfordról. Ez a földhöztapadtság megörvendeztette. Néhányszor eszébe jutott a csendes, éjszakai víz, amely a magas, csillagos ég egész végtelenségét magábaszedte s úgy tetszett neki, hogy ha századbeli bajtársainak beszélni kezdene róla, ezt a finomságot is megértenék.

A katonák hosszú, könnyű lépéssel mentek, olyan heves, célratörő lépésekkel, hogy nem is az elől haladó tisztek vezették az ezredet, nem ők húzták maguk után a század oszlopait, ahogy hasonló menetek alatt lenni szokott, hanem a katonák nyomásától szorítva szaladtak, folyton visszavisszanézve, hogy a katonák be ne érjék őket. A bevett város ott volt előttük, tereivel, étteremcégéreivel — „Stiber Károly-Kávéház" — sárga falragaszaival, zöldelni kezdő gyepével.

Noha parancs nem volt rá, Markovics elsőül kiáltotta el egy nóta néhány szavát s az egész oszlopból szinte kirobbant a fenyegető, harsogó énekszó; szinte megreszketett a levegő. Már a város utcáin mentek. A házakban, az erkélyeken, az ablakokban, mindenütt fehér zászlók voltak

kitűzve, lepedők, törülközők. Az úttesten es a nagy tereken tucatjával henteregtek az agyonlőtt lovak, az osztrákok az átadás reggelén az egész lóállományt megsemmisítették.

A járdákon néhol egy-egy csomó idősebb ember állt — őszbajuszú lengyelek, hosszúkabátos és fekete selyemsapkás zsidók, kendős asszonyok — s érezni lehetett, hogy a megadás színével feldrapériázott ablakok mögött mindenütt mohó kiváncsisággal viseltettek a győzelmes erő iránt.

Szergejnek úgy tűnt, sohasem érzett ilyen izgalmat. Az arca és füle égett, lelke minden erejét beleadta a kiáltó enekszóba. S amikor később a kábulat elmúlt, égető érzés maradt a talpában — csizmáját olyan keményen verte a meghódított város kövezetéhez.

A főutca szép házai, amelyek a kieviektől faluk sötétebb színével és bővebb gipsz-díszítésükkel különböztek — az ablakok, mint a bross keretébe a kő, ezek közé a cirádák közé voltak beillesztve — a magas, keskeny ablakú épületek, a meredek, kettős hajlású tetők s a széles utca, amely kerek, szorosan egymáshoz tapadó, csiszolt kövekkel volt kirakva, a nagy vendéglőterem félhomályában az üveg mögött látható pálmák — mind a hódítóké volt.

A háborúnak, úgy látszott, megvan az értelme. Nagy fáradság árán hatalmukba ejtették ezt a csinos várost, ahol olyan könnyű és kellemes lesz élni.

Homályos illúzió vakította el mindnyájukat: úgy rémlett nekik, hogy ezt a várost maguknak hódították meg, azért, hogy a fedezékektől örökre megváljanak, ne aludjanak a csupasz földön, ne éhezzenek szegény falvaikban, ne szakadjanak meg az erejükön felüli gyári munkában. Fenséges percek voltak ezek, amikor orosz katonák ezrei mentek Peremisl utcáin s énekelték:

Él a szláv szellem, hű a hagyományhoz.

A szabadban töltötték az éjt; az ezredparancsnok megtiltotta, hogy a kaszárnyát elfoglalják, nehogy átvigyék az orosz hadseregbe a tífuszt, amelyet az osztrák helyőrségben föltételeztek.

A városon át egész éjszaka hajtották a foglyokat.

Reggel Szergej odament Paharhoz és Markovicshoz, akik félhangosan beszélgettek. Tetszett neki a nemesszármazású önkéntes és a juzovói munkás barátsága. A szeme mindeniküknek vörös volt, dagadt, az arcuk sötét, haragos.

— Mi történt veletek? — mondta Szergej. — Tudjátok, hogy itt egy tyúk tizenkét rubelbe kerül?

Markovics csúfondárosan elmosolyodott.

— Bemásztam ínségemben egy nénikéhez — mondta — s most félek, nehogy emlékkeresztet vigyek magammal tőle. Az ördög tudja, olyan hölgy volt, hogy rettenetes visszagondolni rá: „szeretlek, szeretlek". Kövér volt, s az egész kenyerem megzabálta.

— Van ilyen — mondta Pahar — van, amennyit akarsz.

Pahar hirtelen összehúzta a homlokát, egy hosszút káromkodott:

— A mieink fosztogatni mentek a házakba, még rágondolni is undorító. Nagyon kiabálnak, főleg az asszonyok. Bár minél előbb tovább hajtanának. Egy éjszaka megutáltam ezt a várost.

— Nem szép dolog — mondta Markovics szigorúan — szégyenletes a fosztogatás.

— Magam voltam tán? — mondta Pahar. — Porukin is jött. Később mindent odaadtam Szenkónak, nem kell: valamikor végül is munkás voltam.

A háború törvényei — nem egyszerű törvények és nem olyan könnyű megérteni őket. Az emberek tán egy területen sem követnek el annyi jóslatot, annyi elbízott általánosítást, mint katonai dolgokban. Minden kicsit is művelt ember siet megmagyarázni ennek vagy annak a stratégiai mozdulatnak az értelmét, előre megjósolja a háború kimenetelét. Nyugalmazott tábornokok és admirálisok kötelességüknek tekintik, hogy cikkeket, egész könyveket írjanak arról, milyen lesz a háború — nyílttéri, vagy állóháború, villámháború, vagy hosszantartó harcok, s hogy melyik fegyvernem fogja eldönteni. De a háború gonosz, és makacs furfangjával nem engedi előre megfejteni titkait. Lelkiismeretes skolasztikusok nem értik meg a törvényeit.

Sikerének és kudarcának a törvénye, mozgása a győzelem vagy a vereség felé felöleli az emberi cselekedetek minden ellentmondó bonyolultságát. Az önhitt, fellengző, militarista eszmék és érzések gyakran mint megvadult lovak ragadnak népet és országot olyan undorító mocsárba, hogy egész nemzedékek viselik utána magukon a lelki nyomor és erkölcsi hanyatlás pecsétjét.

Nem egyszerűek az élet mozgási törvényei. Nem egyszerűek a háború mozgási törvényei sem. Ki gondolna a váratlan éjszakai visszavonulások idején, amikor a katonák puskájukat eldobva, a sötétségből fölbukkanó ellenség erejétől elbátortalanodva, a félelemtől elkínzottan, gyámoltalanul szaladnak hátra — ki gondolná ilyenkor, hogy a győzelem éppen ezen az éjszakán születik meg, amely a háború utolsó éjszakájának látszik?

Gondolták-e az orosz városokban a háztulajdonosok, akik 1915. március 10-én a háromszínű zászlót kitűzték, az ügyvédek, akik az Ermitázs-étteremben hurrát kiáltottak, gondolta-e Nyikolaj Nyikolajevics nagyherceg, amikor cári unokaöccsének szemébe nézett, amelyben a jó hírre könny csillogott fel, gondolta-e a megfontolt Szelivanov tábornok, a nap hőse, hogy Peremisl bevételének a reggelén, amikor kilenc hadifogoly tábornok és százhétezer osztrák katona vonult Oroszország mélyébe, hogy ez a reggel vetette meg az orosz hadsereg vereségének s az óriási délnyugati front pusztulásának szilárd alapját?

Nincs a háborúnak általános, egyszeriben megnyilatkozó törvénye. A győzelem gyakran megnöveli az erőt, közelebb hozza a diadal napját; de a háború törvényei mégis alattomosak.

„Én drágám, kedvesem, száz napja már, hogy elszakadtunk egymástól. Utolsó leveledet huszonhárom nappal ezelőtt kaptam meg. Most különösen nehézkes a posta, folyton mozgásban vagyunk, lehet, hogy egy hónap vagy kettő múlva ott találjuk magunkat... Képzelj el engem: a bécsi utcákon megyek, a csizmám ragyog, mint a nap. No de elég, ez csak tréfa. Most jó dolgom van: a fűben fekszem, nem messze, a kövek közt egy patak csörgedez. Tegnapelőtt még a meredek, hegyes parton másztam, mellettem barátaim tucatjai, ömlött az eső, csörömpöltek az osztrák gépfegyverek. Kifulladtunk a meredek kapaszkodótól, a körmünk letöredezett, ahogy a kövek élébe kapaszkodtunk. Gránátszilánkok csattogtak a sziklákon és suhogtak a nedves fűben. Száz nap háború! Mintegy ködben, lassan haladó emberek, szekérsorok szürke sávjai merülnek fel, lövészárkok, derék katonák, amint a tetveket ölik s fejüket a föld felé hajtják; hallgatom csendes beszélgetéseiket, amelyek éppoly végtelenek és szürkék, mint a föld, amelyet oltalmaznak. Az árok fenekén fekete tócsa, halott emberek henteregnek a szomorú, puszta földön. S előttünk ugyanazok a végtelen utak, lobbanások és dörejek, hideg víz a csizmában, nyikorgás, topogás, csendes éjjeli beszélgetések, szürkék és végtelenek. Mikor találkozunk egymással valaha? Találkozunk, találkozunk, nem lehet másként. Találkozunk, Oleszja, én egyetlenem, jóságom...

A fűben fekszem! Megérted, nem értheted meg — a fűben, s a hegyi ég olyan kék, a felhők szokatlan fehérek, nincs semmi, ami fehérebb volna ezeknél a felhőknél. A fenyők meg zúgnak. S nekem egyre Krinyica jár eszemben, sétáink a hegyekben — az ég ott is kék, ott ültünk veled a meleg földön, a múlt évi leveleken, én valami tiszti asszonyról hazudtam neked, aki nem volt sohasem és nem is lesz sohasem, mert minden szerelmemet, mindazt, ami a szívemben van, te vetted el, én kedvesem."

Abbahagyta az írást, fölkelt.

Nagyon különös volt egy időben érezni a levegő hűvösségét és a forró napot. A gyengéd zöld fűvön rézvörös tűlevelek hevertek szorosan; amikor Szergej fölkelt, úgy siklottak el a keze alatt, mintha zsírral lennének bekenve. A hegyek erdős lejtőin felhők árnyai feküdtek, a felhők lassan mozogtak, simán, mint a szomorú gondolatok. A vörös házikók a völgyben, a ragyogó, sűrű fű, amely zöld sugarakkal világított, a fenyők élő meleg teste, teli gyantacseppel, s borostyán-színben fénylő, zörgő héjfoszlánnyal, ahogy az árnyék hirtelen ráborult — egyszerre mind elnehezült és megöregedett.

Szergej az árnyékok lassú mozgását nézte. A lenti tűlevelű erdőre borultak s a fenyők kékesekké váltak; az árnyékok tovább vonultak s a tisztások zöld színben lobbantak föl. Ajkát kissé elnyitva, merően nézett a szokatlanul ragyogó zöld színre, aztán újra írni kezdett.

„Most épp egy hegyi tisztásban gyönyörködöm; el sem tudod képzelni, milyen szép — hatalmas öntött smaragd, a szó szoros értelmében zöld

színben világít. S hirtelen rájöttem, mért van ez: a fiatal fű olyan finom és áttetsző, hogy a nap sugarai, mint egy zöld szűrőn, keresztülmennek rajta. Érted ezt? Ha fehér fény megy át egy színes, áttetsző felületen, az minden fényhullámot visszatart, kivéve, amelyek a felület színének megfelelnek. Innét van ez a bámulatba ejtő hatás· mintha egy zöld smaragd lenne a nap..."

Újból körülnézett. Ez a kis felfedezés jó hangulatba hozta.

Indukciós tekercsek reccsenése, katódcsövek titokzatos villamos lángja, a kapcsolótábla fehérsége, száraz ózonszag... És itt van megint Krinyica, a köveken tovagördülő folyó csillogása.

„...Tudod-e, drágám, hogy fontos fölfedezéseket teszek a háborúban. Emlékszel, megírtam, hogy éjszaka a lövöldözés után, hogy láttam meg egy kicsiny víztócsában a csillagos eget s fokról fokra kezdem megérteni, miért nem megy ki fejemből ez a kép. Száz évvel ezelőtt Bolkonszkij herceg, amikor sebesülten feküdt a csatamezőn, először látta és értette meg az ég szépségét. Én meg ez után a rettenetes ágyútűz után láttam és értettem meg, milyen kedves és fontos nekem ez a föltúrt, kimerült föld; nélküle nincs a számomra sem ég, sem csillagok..."

Valahol közel, egyszeriben több helyen dördültek el háromhüvelykés ágyúk, hevesen kezdett kattogni a gépfegyversorozat, s utána, a folyó neszét elnyomva, áthatóan szólalt meg azonnal az izgatott parancsnoki fütty.

Ez a visszatérés a gyalogezred önkéntesének a bőrébe, olyan hirtelenül történt, hogy Szergej fejvesztettségében nem tudta megérteni, miképpen feledkezhetett meg tetűk összemarta, viszkető melléről, átázott kapcáiról, puskaszíjba fáradt válláról. Mintha újra itt lett volna az a tehetetlen állapot, amely élete legjobb perceiben mindig reá zúdult. Az a nehéz érzés, melyet a tenger partján érzett s a kievi állomás peronján, összeütközése az elháríthatatlan erővel, amely boldogságot, szerelmet, értelmet lerombol.

De most, hogy ennek a rettenetes, mindig győztes és végzetes erőnek az érintését átélte, nem érezte magát szánalmas fogolynak.

Egész hosszában kiegyenesedett, a szürke kövekre pillantott, amelyeket a zöld fű tengere vett körül, az erdőre, patakra, a felhővel bevont égre, a hegyi tavasz egész hűvös világára s fenyegetően kiáltotta a sötét, makacs erőnek, amely a földi szépségnek ezt a pillanatát elvette tőle:

— Hazudsz, hazudsz, hazudsz!

29

Nyugodt, aprószemű eső esett. Sztyepannak eszébe jutott a távoli, őszi nap Juzovkában, a mozdulatlan, szomorúságra és tűnődésekre hangoló... A fák ott álltak a levegő álmos közönyétől lecsillapodottan. A szabadban az esőtől megijedt muslicák nem tapadtak az emberre. De a kerék-út erdei

szakaszán a fojtó, párás homályban sok volt a féreg. A fák olyan erőteljesen és terebélyesen nőttek, hogy a levegő mozdulatlan volt alattuk s olyan áporodottság áradt, mint egy szellőzés nélküli pincében. Ezeken a helyeken még rekkenő napokon is nehezen ment a munka. A felügyelő, aki a fegyencek munkabeosztását intézte, épp azért szokta Sztyepant a „koleszuha" erdei részére küldeni. Megharagudott, amikor Kolcsugin nem volt hajlandó a kis zöld fésűt, amit az anyja a csomagban küldött, odaadni neki.

A patak halkan csörgött, hol kerek ráncot vetve a vízalatti kövön, hol sötéten csillámló térséggé terülve ki. A síkságon, ahol nem nőtt fa, a patakot eső fodrozta s az esőcseppnek és a föld vízének ebben a találkozásában sok volt a szomorúság. Ki nem tapasztalta ezt az érzést a tó fölött, amikor a víz felszíne ólmossá lesz és az esőcseppek súlyosan kopognak a vizililiom ruganyos levelén? Sok ember szomorkodott a ködbeborult folyóparton, a gyors, könnyű köröket nézve, amelyek szürke sávként futottak parttól partig, s emberek ezer éveken át éreztek édes és nyugodt bánatot, amikor az elcsendesült tenger fölött megered az eső s úgy látszik — nincs s nem is lesz a világban szél és nap.

Sztyepan, ahogy a ködbeborult patakra nézett, arra gondolt, hogy fegyenckorának a határideje csakhamar lejár, s ez a gondolat most nem hozta izgalomba s nem örvendeztette meg, nagyon öreg embernek érezte magát, akinek nyugodt és kihűlt a szíve.

De a levegő tele volt nedvességgel, s az ég s a hegyvidék óriási, izmos teste — mintha mind örök tűnődésbe s nyugalomba merült volna.

Sztyepan ott állt, lapátjára támaszkodva s az életén gondolkozott, a lassú, rongyos rabokra nézett, az eső kioltotta tűzrakásokra, a téglaforma munkaterep egyenes, nyílt négyszögeire, a gyepsávokra, amelyeket a csatornák oldalának kirakására vágtak ki, a kövezett útra. Bocsarov felügyelő odament hozzá s azt mondta:

— Sokáig állunk még itt?

Nyilván rá is hatott a csendes eső — ez alkalommal nem emelt kezet rá és nem káromkodott. Bocsarovot tartották a felügyelők közül a legkegyetlenebbnek.

Ez a csontosarcú, lassúmozgású legény, egy amuri kozák, nem ivott, nem harmonikázott, nem kéredzett el Kvaszov főfelügyelőtől falusi kirándulásokra, ahonnét az őrök az asszonyokkal kimulatva magukat, rozspálinkától és denaturált szesztől olyan becsípetten kerültek haza, hogy heteken át áradt a szesz szaga belőlük. Az eszer Belomiszlov, aki egy sátorban lakott Kolcsuginnal, mondta Bocsarovról:

— Ez nem ember és nem állat, valami lehetetlen kutya, csudalény.

Éjszaka Bocsarov a sátrakhoz lopódzott s álmát föláldozva hallgatózott s a hangokból a felsőbbséghez címzett vakmerő szavakat és gyalázkodásokat szűrt ki. Barna kutyaszeme mindent észrevett; ha a rab sokat evett Bocsarov azt tételezte föl, hogy szökésre gyűjt erőt, ha a rab elvesztette az étvágyát, Bocsarov makacsul és módszeresen kutatta föl a sátrat, s a

rabmunka egész területét, hogy megtalálja a titkos helyet, ahova a gyanusított a kenyéradagját a szökésre elrejtette.

Bocsarov ezen a reggelen kivonszoltatta a sátorból a beteg Misuriszt és megpróbálta lábra állítani. Misurisz, akit húsz évre ítéltek, mert részt vett egy anarchista merényletben a zsitomiri rendőrfelügyelő ellen, az utolsó napjait élte, pedig „mindössze csak" tizenkét évet töltött le az idejéből. Gyorsan és mélyeket lélegzett, de sovány és csontos testének kevés haszna volt belőle; a megrakott csónak inog ilyen tehetetlen, amikor az erejükből kifogyott, részeg evezősök a levegőben csapkodnak az evezővel s csak a víz színét, habját hasogatják. Misurisz gyötrelmesen félt Bocsarovtól, de ez alkalommal a földön fekve ő is közönyös szemmel nézett egyenest a felügyelő szemébe, s a földön fekvőnek ez a szórakozott pillantása szemmelláthatóan meggyőzte Bocsarovot. Elment és nem szólt semmit sem. Belomiszlov és a bűnöző Ljubocskin sietve visszahurcolták a sátorba Misuriszt.

— Hallod, Misurisz — mondta Ljubocskin — elviszem a lapátod, simább a markolata.

Sztyepan hozzáfogott a munkához. Az átnedvesedett föld haragosan nyögött és cuppogott, nem adta meg magát a lapátnak; mintha inak és izmok járnák át egészen, a rabok, mint a hentesek, a zöld bőrt vonták le róla, lapátjaikkal munkálva meg az órjási tetemet. A csatornából zavaros lé folyt a patakba és sárga füstgomolyok bugyborékoltak föl az áttetsző vízben. A ruha a vállukhoz ragadt, testük a nedves rongy érintésétől mintha nagyon forró lett volna.

A feladat a szokásos volt: tíz-tíz embernek körülbelül húsz négyzetarsin területen kellett leszedni a gyepet; másfél arsin szélességben, háromnegyed mélységben és százhúsz arsin hosszúságban továbbásni a csatornát s a kiszedett földet egy mélyebben fekvő szakaszra vinni.

Sztyepan sietség nélkül dolgozott, de erejéhez mérten s szomszédai — az alacsony, kékesszakállú Sztyepanyan és Tugarov, a jekatyerinburgi bolsevik, aki egy fegyvergyárban folytatott háborúellenes agitációjáért került a fegyenctelepre — minden pillanatban elmaradtak tőle. Sztyepan látta, milyen nehéz volt Tugarovnak és Sztyepanyannak a munka, látta, hogy a grúz Goglidze minduntalan hátranéz Bocsarovra — nem volt a munkához ereje s folyton arra várt, hogy Bocsarov a szomszéd szakaszhoz megy. Csak a bűnöző Sengyerovics ment Sztyepannal csaknem egyvonalban. A dolgozókról szállt a pára és Sztyepan, ahogy rájuk nézett, azt gondolta: „A szó szoros értelmében agyonhajszolták őket."

Itt a fegyenctelepen nem volt büszke rá, hogy jobban dolgozik, mint mások. Ez a munka nem ért a lelkéig, nem követelte a szívét. Sokáig nem tudott hozzászokni, hogy az emberek olyan komoran és aljasul húzták a munkát. A kényszermunka nem haszontalansága miatt volt olyan rettenetes. Csak szabad emberek képzelik, hogy a fegyencmunka semmivel sem jutalmazza meg a rabot, épp ellenkezőleg. A rabnak, aki derekasan végzi feladatát, rengeteg joga van: nem verik, jobb sátorban lakik, a főfelügyelő jó jelentést ad róla a börtönkörzetnek, előbb bocsáthatják el

letelepedésre, néha megengedik, hogy az ellátmányért induló kocsikat kísérje, néhányat végül a lovak mellé osztanak be — ez aztán már cári élet. Igen, a szabad emberek nem tudják megérteni a különbséget annak az embernek a helyzete közt, aki jogot szerzett lovakat nógatni, a kövezett úton dohányozva terhet szállítani és azok közt, akik mint Misurisz, megkapják a felcsertől az aszpirint, s ott lihegnek a gyulladt, túlerőltetett szívükkel és keresztüllyuggatott tüdejükkel. De a kényszermunka gyűlöletes volt Sztyepan előtt.

— Ez nem munka — mondta.

Tugarov nem tudta megérteni, hogy Kolcsugin mért viseltetik ilyen beteges gyűlölettel a munka iránt, amellyel könnyen megbirkózott.

Most is, amikor Bocsarov odébbment és Goglidze nehézkesen rögtön leült a földre, Kolcsugin azt mondta:

— Így dolgozni annyi, mint az ember anyját arculütni, a lélek kicsúfolása.

— Ez attól van, hogy mint az ipari munkásság képviselője, gyűlölöd a földet — mondta Tugarov. — A parasztmunka teljesen idegen tőled.

— Nem igaz — mondta Kolcsugin bánatosan — engedj engem az aknaásáshoz... tudjátok, hogy dolgoztam én ott? Ahogy Sztyepan Halturin ásott, amikor elhelyezte a pokolgépet, hogy felrobbantsa a cárt.

— Halturin nem vezetett aknaásást — mondta Goglidze — az aknaásást az vezette, a sajtos boltból — az ördögbe is, elfelejtettem, hogy hívják...

— Bogdanovics! — szólt oda messziről Belomiszlov.

— Jól van, legyen — mondta Tugarov. — Azt beszélik, jó sózott húst hoztak, tán főzeléket is.

— Hé, Goglidze — mondta Kolcsugin sietve — jön az őrzőangyal.

Így dolgoztak, egy órát, kettőt, négyet... Rettenetes fáradtság gyötörte nemcsak a kezüket, vállukat, de lelküket, eszüket is. Minden leküzdhetetlen fáradságba merült; mint a mezőre öntött cement, ragadós, súlyos felszíne mindent elnyelt s egyetlen fűszál sem maradt látható. A nap vége felé, azután már, hogy a munkahelytől a hat versztányi utat megtették, az embereket már nem érdekelte sem a szabadság, sem a jog. Befalták a kásájukat és sózott marhahúsukat és elaludtak. Hajnalban, amikor az égen csillagok voltak még, a foglyokat újra fölzavarták a roppant hosszú, fegyenctelepi munkanapra. Rendkívüli lelkierejének kellett az embernek lennie, hogy ebben az életben érdeklődést őrizzen meg olyan témák iránt, amelyek nem voltak kapcsolatban evéssel, hálóhellyel, vagyis az érdekeknek azzal a körével, amely egy ló érdeklődésével azonos, aki reggeltől éjszakáig követ szállít s egy kocsis kiáltása és ütlege nógatja. A szuronyok okozta kín, amely őrjöngésre s az értelem átmeneti elhomályosodására vezetett, a maró füst, nyáron a hőség, télen a fejszeéles fagy, a kínzó hűlések, a csontot és lelket hasogató munka, a felügyelők és kísérők sötét kegyetlensége... Igen, olyan élet volt ez, amelynek ostoba borzalmát semmi sem múlhatta felül. Az embernek nem volt egyetlen perce testi kellemetlenség nélkül. Éjjel, álmában, reggel, virradatkor, valami mindig

fájt, zavart: majd az éhség volt az, majd a hideg, majd a láz rázta. majd a feje szédült s a lába csuklott össze... Titkos izgalom gyötörte — nem úgy tett, ahogy kellett volna, nem oda ment, nem futotta erejéből. Ha az emberrel megesett, hogy hirtelen körülnézett s az életére gondolt, olyan rossz, szomorú érzése támadt, hogy minél hamarabb el kívánt feledkezni a másik világról, mintha a fegyenctelepen kívül soha nem lett volna, s most és ezután sem lenne más élet a földön.

Félhomályban tértek vissza a munkából. A kísérő, kezében a puska, folyton a rabokat nézte: minden meglepetésre készen volt. Bocsarov három tizes csoportnak azt parancsolta, hogy az úton menjenek, bár rendszerint egyenest a bozóton át mentek a sátrak felé, a hidacskán, ami a patakon át vitt. Az út így csaknem két versztával megnyúlt, de a rabok örültek neki; szívesen mentek a kövezett úton, hogy elkerüljék a patakon túl a süppedékes helyet, ahol a járás nagyon nehéz volt s még sosem ment úgy a dolog, hogy a kísérőkkel botrány ne lett volna.

— Milyen leves lesz ma? — kérdezte suttogva a Sztyepan mellett lépdelő Ljubocskin.

— Biztos köles.

— És sózott hús, amit tegnap hoztak?

— Azt várd. Hát a régit hova teszik? — kérdezte Sztyepan.

Tugarov is beleelegyedett a beszélgetésbe.

— Azt hallottam, főzeléket hoztak skorbut ellen.

— Miféle főzeléket! Láttam, amikor a főfelügyelő fölhívott: két zsák rohadt hagyma — mondta Ljubicskin, Tugarov ellen fölingerülve.

— Nekem meg azt mondták, főzelék — mondta makacsul Tugarov.

— A hagyma, az mi: kutyafüle, nem főzelék?

— A főzelék: krumpli, répa, káposzta, uborka — magyarázta Tugarov.

— Nem rossz! A krumpli főzelék? S még ő a politikai tanító! — mondta Ljubocskin dühösen.

Nem szerette a „politikaiakat", gyakran veszekedett velük s csak Sztyepannal tett kivételt.

— A pokolba a szakállasát — mondta s gyorsított a lépésein. Sztyepanra nézett s ábrándozva mondta: — Jó lábszárvédőt láttam egy örménynél itt.

— Elcserélnéd, mi? — kérdezte Kolcsugin.

— Mivel? — csodálkozott Ljubocskin. — Mezítlábas vagyok, csupasz. Mivel: tetűvel tán? Az egyetlen, amiből elegem van.

— Én ezt a szellemet nem helyeslem — mondotta Sztyepan.

— Igen, ezt tudom már — mondta Ljubocskin s bizalmas suttogással tette hozzá: — Ha akarod, megszerzem neked.

— Nem, nem kell, mi az ilyet nem engedjük meg.

— Itt mind egyformák vagyunk — vitatkozott vele Ljubocskin és csendesen elnevette magát. — Mindnyájan tetvesek vagyunk, rongyosak, mezítlábasok: a politikaiak és a mieink is. Szabadság és testvériség.

Belomiszlov, aki beérte őket, meghallotta az utolsó mondatot s így szólt:

— Egyenlőség és testvériség — az igen, de ami a szabadságot illeti — fityisz.

— Te hány puskaütést kaptál ma? — kérdezte Ljubocskin.

— Ma nem kaptam, nem került rá sor.

— Hazudsz, láttam, a kísérő kezet emelt rád.

— Amikor a lábamat akartam bekötözni — szólt Belomiszlov — ma valahogy olyan elgondolkozó.

— Igen, nem verekedett egész nap.

— Misuriszt sajnálja — mondta Ljubocskin.

A rabok, akik a beszélgetést hallották, elnevették magukat.

— Ej, megint nevetés és beszéd! — kiáltotta a hátul lépdelő kísérő.

— Bocsánat, kísérő úr — mondta Ljubocskin s csendesen, úgyhogy csak a mellette haladó Belomiszlov és Kolcsugin hallhatták, hozzátette: — Nincs hír a kérvényről. Egyenest sírnivaló.

— Én már a másodikat is elküldtem — mondta Belomiszlov — és se felelet, se üdvözlet.

— Be akartam egy másodikat adni, az osztag felvigyázója nem vette át.

— Miért? — kérdezte gyorsan Kolcsugin. — Maga nem arra törekszik, hogy szabad legyen, önként akar a háborúba menni. A németek ellen töri magát — a halálba a cári trónért s a hazáért. Szentgyörgy-lovagok a fegyencszázadból.

— Kinek beszéltem?! — kérdezte nyomatékkal a kísérő őr.

— Bocsánat, kísérő úr — mondta Kolcsugin.

Mióta Tugarov a fegyenctelepre került, állandóan folyt a vita viszonyukról a háborúhoz. Csaknem minden „politikai" honvédő-párti volt. Tugarovot csak három-négy ember támogatta. Különösen kiélesedtek a viták, amikor néhány rab kérvényt adott be, hogy irányítsák a frontra őket. Tugarov kiügyeskedte, hogy a bolsevik központi bizottság kiáltványát a felsőbbség szeme elől eltűntesse. Minthogy azokat, akik nemrég jöttek ide, sűrűn átmotozták, átadta a kiáltványt Sztyepannak. Sztyepan kétszer is átolvasta.

— No, hogy tetszik? — kérdezte Tugarov.

— Nagyon világos . . . a gondolat és a szó is világos — mondta Sztyepan.

— Lenin keze — mondta Tugarov.

Ezeket a szavakat Sztyepan különösen emlékezetébe véste, talán azért is, mert Belomiszlov néhány nap múlva a kiáltványt átolvasva, gúnyos mosollyal azt mondta:

— Igen, ráismerek Lenin kezére.

És noha Belomiszlov a kiáltvány ellen volt, Sztyepan erezte, hogy hangjából elragadtatás csendül ki.

A háborús viták gyorsan és dühösen folytak le, fellobbantak és rögtön kialudtak. Este a fáradtság döntötte le az embereket, nappal a kísérő katonák és a felügyelők zavarták meg. Ezek a rövid, dühös viták nem hasonlítottak a végtelen börtönbeli disputákra.

Az út hátralevő részét, a kísérőtől félve, némán lépdelték végig, vele

tréfálni nem lehetett. S mindeniküknek úgy rémlett, hogy a félhomályban, zajtalanul hallgatózva, Bocsarov lopakodik oda. Ez volt a sajátsága: alig fordult a beszéd a vasárnapi törvényellenes munkára, a rabokat megillető lábbeli visszatartására, vagy arra, hogy a napi adagból hiányzik a hozzá járó tea és cukor s a hazai csomagokból is jogtalanul kivesznek — ő hirtelen megjelent. Sokan Bocsarovtól félve, ha ilyen téma merült föl, előre intettek.

— Elkezdted, azonnal ránk hozod.

Sztyepan, a gyors menet ellenére, fázott. Az éjszakák hidegek voltak, már augusztus közepén megkezdődtek a fagyok. A sátrakban a vékony nyírfatörzsekből összerótt priccseken fáztak az emberek. Az esőtől nyirkos ruha éjen át nem száradt meg s a hideg eső gyakran éjjel is keresztülhatolt a szakadt ponyván. A rabok örömmel gondoltak rá, hogy hamarosan átviszik őket a földkunyhókba. Sikerült elfelejteniük már a múlt évi földkunyhó-életet: bűz, kék gőz, hanyag köpések a felső priccsről, a fölengedett föld-falról folyó fekete víz, a maró poloskák milliói, akiket mintha a nyári szúnyogok felváltására küldött volna gondosan valaki. Csak a jó dolgokra emlékeztek; eszükbe jutottak a nyírfacsomók, a tűz világosrózsaszín árnyékai, amint a félig áttetszővé vált fal alatt a kis vaskályhán át szaladoztak.

A sátor napközben erősen átázott, a ponyva a víz súlya alatt mélyen besüppedt, az emberek, valahányszor hozzáértek, összerezzentek; kellemetlen volt ez a hideg érintés, amikor a sátor távoli sarkában ott feküdt csendesen Misurisz és senki sem tudta, meghalt-e már. A sötétben odamászni hozzá és megtapogatni nem akaródzott. Az étel bőséges volt; három font kenyér és egy font transzbajkáli, sózott marhahús. De lomhán ettek s utána mohón itták a forró vizet. Mind siettek elaludni, hogy négy órakor a munkára újra fölkeljenek. Csak a tetveket ölték egy darabig. Gyorsan, közben rövid, szaggatott mondatokat váltottak egymással.

— Meghalt, mi?

— Nem, Ljubocskin vizet adott neki, ivott.

— Elgyengült, sok vért vesztett.

— Holnap meg kell a postának jönnie; csomagot kapok — mondta Kolcsugin.

— Cukrot hagymára cserélsz?

— Vigyázz, édességet kaptál tőlem, most majd cukorban megadod.

— Megmondtam, megadom, ne nyugtalankodj.

— A te időd már hamar letelik, Kolcsugin.

— A kétujjas kesztyűd akkor hagyd itt nekem.

— Korán kezdtél beszélni róla, elhordja még, amíg az ideje letelik.

— A grúznak ellopták a szűrét, még sírt is.

— Misurisz mintha hörögne.

— Énekeltetni akarsz fölötte?

— Miért? Van ének a számára? Emlékszel, Ljubocskin arra, aki a gyűjtőben énekelt?

— Az az öreg? — kérdezte Ljubicskin, s rekedtesen, suttogva rákezdett:

Először nem is válaszolt,
Nem is fordult feléje arccal,
Menőben aztán odaszólt:
Vigyétek, bilincsbe a gazzal!

— Ide illő. A mi indulónk.

Beszélgettek egy kicsit és lefeküdtek aludni. Milyen súly nyomta Sztyepan lelkét! Nagy, nehéz súly, amely egy pillanatra sem hagyta el — így volt az első napokban azután is, hogy Verával szakított.

Napfényes tavaszi napon, amíg az égen a felhőt nézte, ebéd idején, álmában s fölébredve, mindig ugyanezt a lelkifájdalmat érezte — nem volt benn változás.

30

Arra sem volt ideje, hogy kényelmesebben helyezkedjék el s köpenyével jobban befödje magát — elaludt. Az erős álom mintha sűrű asztalosenyvvel itatta volna át az ágyát. Sztyepannak úgy tűnt, tudja, ki ébresztette föl.

— Te vagy az, Pavel, hagyj! — mondta haragosan.

Ott feküdt a padlón, a puha szalmazsákon a Romanyenko-házban és Pavel forró, kíméletlen kezekkel nyaggatta. Vasárnap reggel volt, éjjel dolgozott, mind elmentek a piacra, zavartalanul és sokat lehetett aludni. De voltaképpen nem is haragudott Pavelre, aki az alvásban megzavarta; szeretett vasárnap reggeleken a ház körül járkálni, odaszólt a piacról érkező ismerősöknek, reggeli előtt bement az ivóba, inni egy korsóval, bekapni egy kis sült tojást, vagy egy jó kövér Káspi-pontyot.

— Fulladok... fulladok... fulladok... — mormogta a fuldokló Misurisz halálfélelmében, mellette a sötétben.

Amikor Sztyepan fölébredt és Misurisz hangja a tudatába jutott, a bánattól menekülve, az oldalára fordult; hogy megint gyorsan elaludjék, fejére húzta a köpenyt, amellyel takarózott. El szerette volna felejteni a szabadság álmát, amely látszólagos realitásával elviselhetetlen volt a fegyenctelep hideg éjszakájában. Nem visszahozni szerette volna a gondtalan vasárnap reggelt, hanem minél mélyebbre elmeríteni. Szörnyű a börtönágyon annak az embernek, aki néhány pillanattal előbb rokonait látta még s a szabadság könnyűségét és boldogságát érezte. A rabok félnek az ilyen álomtól.

De Kolcsugin nem aludt el.

Nem tudta megérteni, hogy a Misurisz halk hangja, amely nem fordult senkihez, miért zaklatja fel s akadályozza az elalvásban. Különös volt. Hiszen a munkanap s a tizenkét versztányi járás után az álom a halálra hasonlított. Sztyepan egyszer, a sötétben, alvó bajtársának arcára lépett

s az meg sem mozdult; az alvókat lábuknál fogva ráncigálták, levetkőztették, elhengerítették az útból, megmotozták — ők semmit sem vettek észre.

Sztyepan megértette, miért nem tudott elaludni — sajnálta Misurisztt.

— Misurisz! Misurisz elvtárs! — szólította.

Felült, néhány pillanatig Misurisz lélegzetét hallgatta, amely élesen kivált az alvók nyugodt szuszogásából. Aztán a beteg priccséhez törte magát. Ott állt, fölébe hajolva. Misurisz ujjai megragadták a csuklóját. Ezeknek a gyönge, forró ujjaknak az érintésében kérés volt — nem akarták elengedni Sztyepant.

— Csomagot kapok, adok vagy nyolc darab cukrot, teázhatsz. Jó lesz? Misurisz fogta a kezét.

— Holnap dolgoznod kell, én meg nem hagylak aludni.

— Nem tesz semmit — felelte Sztyepan — nem akarok aludni. Csomagot kapok, tíz darab cukrot adok neked, Kievből küldik nekem — mondta s eszébe jutott, hogy egy perccel előbb mit mondott a cukorról.

Elkezdett mindenfélét mesélni, ami csak az eszébe jutott, múlt dolgokat a valósággal keverve, mindenféle szófia-beszédet kieszelve, csak hogy ne hallgasson.

— Holnap itt lesz átutazóban a doktor, megköpölyöz. Igen jó doktor, a halottat is föltámasztja. Régebben Juzovkában lakott, a gyárakban és bányákban mindenütt híre volt, te is hallottál tán róla. Kravcsenko doktor. Első-sor huszonhatos szám. A fiával ültem a börtönben. Ha megkérem, mindent megtesz érted. Levelet ír a kísérő-osztag főnökéhez, fogatot adnak a szállításra s bemégy a börtönkórházba. Ott a börtönkórházban, tudod, hogy jó, tiszta, száraz. Mindenkinek megvan az ágya, lószőrmatraca, lepedője, takarója, egyszóval minden, ahogyan illik. Holnap majd puha füvet tépek, tudod, ami a mocsárnál nő, ahol kezdetben dolgoztunk, beterítem a kocsiba. Puha lesz, kényelmes, úgy hajtasz Makarijjal a kövezett úton, amit magunk köveztünk, úgy vágtatsz, mint egy földesúr.

— Azt a füvet terítsd holnap a síromra — mondta Misurisz.

Sztyepan hallgatott.

— Ne vigasztalj engem — folytatta Misurisz — nem vagyok gyáva. Azt hiszed, félek meghalni? Én — forradalmár vagyok. Mitől félnék? Ez az élet nem kell énnekem. — Mormogni kezdett: — Mit verjenek, s ami a fő, hát bűnös vagyok én? Mondd meg, kérlek szépen. Ülj még itt, azt kérem, egy kicsit. Azt mondom én neked: jobboldaliak, baloldaliak, tolvajok, burzsujok — a szív a fő. Nekem mindegy, hogy bűnöző vagy és véres dolgokért kerültél ide... amikor dolgoznod kell és nem alszol. Te jobb vagy énhozzám Bakunyinnál... Azt mondom én neked — te, a tolvaj... igen, tolvaj... az én szememben te nagyobb lettél Kropotkinnál — a szíved miatt. — Elhallgatott. — Az egész nap jó emberek jártak az eszemben, Ljubocskin és a többi, akikkel életemben összeakadtam. Boldogult anyám s a nagynéném, akinél tyúkhúst ettem, akár az édesanyámnál — s az is eszembe jutott, hogy a börtönben egy felügyelő nagyon megszánt, a

leveleimet hordta. De te, Ljubocskin, hallod, már a végére jöttél. Azon gondolkozom, miért is jutnak folyton ilyen derék emberek az eszembe.

Hirtelen zsidóul kezdett beszélni.

Sztyepan szerette volna vállon ragadni Misuriszt s úgy kiáltani: „Én vagyok az, hallod, Kolcsugin!"

Úgy tetszett, hogy Misurisz egy pillanat múlva meghal és már sohasem tudja meg, ki ült mellette és ki fogta a kezét. Heves vágy lobbant föl benne, hogy Misurisz az ő nemességének és jóságának a gondolatával menjen a sírba. De hallgatott, merően nézte a sötétségben a beteg arcát s egész fegyenctelepi élete alatt először érezte ébren is szabadnak magát, nem volt rajta az örökös súly. Keserű gondolatok kerítették hatalmukba, részvét töltötte el, sírni tudott volna a tehetetlenségtől. És csodálatos, mindezek ellenére, soha életében sem fogta el a szabadságnak ilyen világos érzése. Boldogság volt ez, amiért az a szörnyű erő nem tudott betörni abba a világba, amely a lelkében megteremtődött.

Tudatos, sokoldalú gyűlölettel gyűlölte ezt az erőt. Gyűlölte magáért, gyűlölte elözvegyült anyjáért, Platon Romanyenkóért, a letépett lábú Jakovért. Gyűlölte tüdővészes barátjáért, Grisa Pavlovért, Mjatáért, akit az a ravasz gazfickó, Abram Kszenofontovics megalázott. Szokatlan világossággal állt most előtte a hatalmas cári vadászat, az embervadászat. Az a sok ezer kém, aki éjszakánként az utcákon ődgyelgett, a beépítetlen telkeken kóborolt, ahol munkások gyűltek össze, felügyelők, csendőrtisztek, rendőrfőnökök, zárt rabkocsik, fegyencvagonok, a fegyház hatalmas falai, lovas kozákok, a szibériai utak kísérő őrségei, puskák, bilincsek — mind egy célt szolgált csak: rettenetes halálba űzni, hajtani, kergetni az embereket, akik jobb, igazságosabb sorsot kívántak a népnek.

„Meghal Misurisz — gondolta — és sokan meghalnak, meghalok én is... Nem, én megérem, okvetlenül megérem azt."

Homályosan mindig ott volt képzeletében az idő, amikor eljön a forradalom. De csak most értette meg olyan erővel, amely évtizedekre meghatározta életét, hogy abban az időben Oroszországban nem lesz szükség Lebegyevre és Bocsarovra, megszűnik az embereket mészárló önkényuralom. Az önkényuralom megsemmisítéséért oda kell adni az életet. És nem csodálkozott rajta, hogy a cári erőszak gyülöletében, kész volt maga követni el nagy, könyörtelen erőszakot. A gondolatok, amelyeket a közös cellák leckéin értett meg, az eszmék, amelyeket könyvekben olvasott — mindez még erősebbé vált s a tragikus őszi éjszakán, amelyen a fegyenc haldoklott, felelevenült.

De eljöttek a csüggedés órái, amikor közöny fogta el Sztyepant s mindent fölöslegesnek és undorítónak érzett.

Másfél órára elaludt s támolyogva kelt fel, nehéz fejjel, erőtlenül. Még a közönyös és álmos emberek is észrevették a virradat félhomályában, hogy támolyog csak.

— Megbetegedtél, mi? — kérdezte Belomiszlov.

Kimentek munkára, a lapátot maguk után húzva, Sztyepan közönyösen pillantott az ott fekvő Misuriszra. „Bizonyára meghalt — gondolta. — Ma én is kimúlok, jaj!"

Napközben szakadt az eső. Szél nem volt, s mintha a víz egyenes, vastag csöveken folyt volna. A természetben majdnem minden jelenség, amely nagy feszültséggel jár, rövid ideig tart: viharok, orkánok. Ez a zápor azonban könnyen, bőségesen ömlött. Ősziesen hideg volt, szűnni nem akaró és emellett sűrű, heves, mint júliusban. Az erdőt köd takarta, a víz ott futott a földön, ott állt a füvön, megtöltötte az emberek ásta csatornákat. A munka folytatódott, noha a kísérők és a felügyelő látták a haszontalanságát. Az agyagos föld lefolyt a lapátról; a mélyedést, amit a lapát csinált, azon pillanatban kiegyenlítette a víz, a töltés szétmállt, elfolyott.

— Gyerünk, ebadták — kiabálták a kísérő katonák — a fene belétek.

A rabok lapátjukkal ásták a vizet, s a víz zuhogott föntről, dőlt a földből, odafolyt s nyugodt, kimeríthetetlen erővel áradt lefelé. Ennek a sűrű, súlyos víznek persze lehetetlen volt a lapos színét megbontani. Az emberek térdig toporogtak a vízben, a víz pedig elöntötte föntről az arcukat, szemüket. Mindnyájan látták az efféle munka haszontalanságát. És mégis mind ásták a vizet, dagasztották a vizet, taligára rakták a vizet s erejük fogytán vonszolták a vízen a taligát, lábukkal tapogatva ki a zavaros lében az utat. Az esztelenség lakomája volt ez. A kísérők szokatlan eréllyel ösztökélték a rabokat. Köpenyüket és csizmájukat föláldozva, nagy önmegtagadással térdig gázoltak a vízben, puskájuk a levegőben, úgy kiabáltak és fenyegetőztek. A rabok, akiket ugyanaz a pokoli lélek kapott el, minden erejükből igyekeztek. Szörnyű, érthetetlen gyönyört szerzett nekik ez a munka. Minden egyes lépés nehéz volt, hatalmas emberi erő merült a mocsárba, folyt szét a zavaros, földes vízben.

Sztyepan Kolcsugin ezekben a percekben valóságos borzalmat érzett. Úgy rémlett neki, soha életében nem volt ilyen szörnyű érzése, mint ez alatt az üres, esztelen munka alatt. Mintha nem is a földön, hanem a pokolban lett volna. Az álmatlanságtól s az éjszakai erőfeszítéstől gyulladt fejét sárga füst vonta be. A vízből köröskörül magas épületfa nyúlt ki. A gondolat, amely megdöbbentette, nőtt, szélesedett. Milyen magas és tágas házakat építhetnének maguknak a fegyencek ezekből a szurkos gerendákból, milyen simák és szárazak lehetnének a padlóik, milyen jó, tartós asztalokat, zsámolyokat csinálhatnának! És padlók, falak jelentek meg előtte, gyönyörű fehér fából, tömörek, illatosak, sötét narancsszínű bütykökkel ékesek. Az eső pedig ömlött tovább, ugyanolyan szabadon, könnyedén és néhány száz ember állati makacssággal sürgött tovább a folyékony sárban, szentségtörőn vesztegetve az erejét.

— Átkozott, mit csinálsz velünk? — ordított Sztyepan a cárra gondolva.

— Jól van, jól, hamarosan itt a szombat este — felelte Ljubocskin.

Néhány órát vánszorogtak a sátraik felé. Meleg étel, még forró víz sem volt. A sátrakba sok víz folyt be, a priccsek cölöpépítményekként álltak ott.

Valahol száraz fát találtak s a bátortalanul égő, füstös farakások körül emberek verődtek össze. A rabok csüggedten hallgattak, a kísérő katonák odamentek a tűzhöz s kinyújtották a kezüket.

— Jó, hogy legalább a felhők szemében egyformák vagyunk — mondta Belomiszlov Sztyepannak — a víz a kísérőkre s a magunkfélére egyformán zuhog.

— Meg lehet érteni, mért ilyen vadállatok — mondta Sztyepan — a mi fegyencéletünknek van határa, de az övék életfogytiglani. Mi büntetésben vagyunk — de nekik ez az élet.

Godlidze, aki Sztyepannal barátian pörlekedni szokott s szürke arcával és sötétkék, kicserepesedett ajkával most a földből fölszedett holttestre hasonlított, hirtelen fölkapta a fejét.

— Á, értem; irigyelnek minket — mondta gyorsan, grúz huncutsággal.

Hogy ennek a reszkető kezű embernek volt ereje mosolyogni és tréfálni, mindenkit csodálatba ejtett.

— Elfáradtunk a munkában, gyerekek — mondta Sztyepan részeg hangon, dühösen s hangosan — megdolgoztunk, vizet ástunk a cárnak.

— Hagyd, hagyd abba! — szólt rá Tugarov, eltuszkolva Sztyepant a máglyától. — Azt akarod, hogy a haditörvények alapján lelőjenek, mint a kutyát? Mire való ez? Kinek van haszna belőle?

De Sztyepan nem tudott megnyugodni. Izgatottan mondta, oda sem hallgatva Tugarovra:

— Ti tán értitek ezt? Csak én tudom megérteni, ami ma történt. Van emberi szentség. Hát megengedhető ez — odajuttatni az embereket, hogy lapáttal hányják a vizet? Inkább akasszanak föl tüstént, vagy lőjenek agyon! Nem akarok többet szenvedni!

S ő, aki mint minden forradalmár munkás, szavait mindig megfontolta, hirtelen őrjöngve mindenkit átkozni kezdett — az osztag fölvigyázóját, a kísérőkeret parancsnokát, Stürmert, második Miklóst.

— Mi lelt? Hagyd, csillapodj már! — szólt rá Tugarov s azon volt, hogy elnyomja a hangját.

Tugarovot izgatta, hogy Rosin politikai fogoly, akit besúgással gyanúsítottak, nem messze állt tőlük. Rosin nagy, szomorú szemével ránézett s megkérdezte:

— Mi van Kolcsuginnal? Miért lármázik?

— Egyáltalán nem lármázik, te lármázol — felelte Ljubocskin.

— Mi bajotok velem? Szerencsétlenebb vagyok nálatok is — mondta Rosin alázatos hangon.

— Vigyázz, Kolcsugin — mondta Tugarov szörnyű suttogással.

Kagajdakovszkij lépett hozzájuk, aki a beteg szíve miatt föl volt mentve a nehéz munka alól és csendesen mondta:

— Nagyon megszenvedtünk ma Misurisz-szal, jobb lett volna veletek menni.

— Mi az, eltemettétek? — találta ki Ljubocskin.

— Igen. No de míg a gödröt megástuk! A mi csoportunkat ismeritek, három ásónyomot teszek és kifulladok. Muszin — olyanféle, mint én. Egyedül Szuharevszkij erősebb valamelyest... A holttest meg folyton fölmerül a földből, fél nap beletelt, amíg eltemettük.

— Hát Misurisz meghalt? — kérdezte Sztyepan közömbösen.

— Igen — mondta Kagajdakovszkij. — Élőt nem temettünk volna el.

— Ez is emberekhez illő munka — mondta Sztyepan. — Inkább, mint egész nap élő holttesteket kergetni a vízbe.

Megfordult s gyors léptekkel a sátor felé ment. Isten tudja, honnét jött az a gondolata, hogy azonnal le kell feküdnie és elaludnia, különben egy percen belül elveszíti az eszét. A feje kábult volt; úgy rémlett neki, hogy a bánat, mint a hab, egészen eltölti s a torkáig emelkedik. Még egy pillanat s belsejében minden húr megzendül, elpattan s ő valami feneketlen szakadékba zuhan. A tébolyától félve, az álomhoz menekült. A többiek utána néztek, látni lehetett, hogy ez az ember zavartságában siet így; nyilván nagy szerencsétlenség érte, hogy így fut, nem téve különbséget víz és száraz között.

— A ládáját lopták el, ugye? — találgatta a politikai.

— Vagy talán a holmija ázott el — szólalt meg a bűnöző.

31

Sztyepan reggelre nem tudta az elmúlt napot a maival összekapcsolni. A szokásos súly volt a lelkén. Az előző napi zavartság után ez az érzés megszokottnak, otthonosnak tetszett. A reggel is annyira elütő volt az előző napitól, hogy nem állhattak meg egymás mellett — vagy a tegnapi nem volt, vagy a mait álmodja csak.

Az égen feljött a nap. A levegő olyan áttetsző volt, hogy a távoli halmok a vörösfenyők tompa zöldjével egészen közel jöttek: a zöld közt látni lehetett a szikla szürke kopárságát, amelyet különben nem lehetett kivenni. Látható volt a sziklárol lehulló vízesés — e bolyhos, fehér fonál Tavasszal Sztyepan nagyszemű, szürke homokért járt oda a csoportjával. a kis osztag parancsnokának volt szüksége rá, hogy a háza előtt a teret felszórja vele. Sztyepannak ez volt talán az egyetlen kellemes fegyenctelepi emléke. A rabok s a kísérők, amikor végeztek, jól kihevülve kúsztak a metsző, jeges vízsugár alá, s néhány percre feledésbe ment, hol a kísérő úr és hol van a rab; vörösképű, fehértestű férfiak hahotáztak, visongattak. elragadtatottan átkozódtak, lubickoltak, nyüzsögtek a gyöngyöző esőben.

A nap fölkelt, s mialatt a rabok a sátrak előtt mosakodtak, a napfény a közeli halmok csúcsáról lefele kezdett ereszkedni. Ezeket a közeli halmokat nyírfa, juhar és nyár nőtte be. Nagyon szép kép volt. Az őszi erdő sűrű s ugyanakkor gyöngéd színe megelevenült a reggeli napban. Sötét.

ibolyás árnyék folyt le lassan a dombról, s a csúcsról sűrű fényláva kúszott alá, a hegyek arannyal szőtt, ragyogó inget húztak lassacskán magukra.

— Hej, Sztyepan — mondta Kagajdakovszkij — milyen igézet, békés nyugalom. Nálunk meg itt — a keserves pokol. Emlékszik Tolsztoj Föltámadására? Hogy írja le ő: köröskörül tavasz, csak az emberek folytatják az erőszakoskodást.

— Nem, nem olvastam — mondta Sztyepan.

— Helyesen tette — szólt Tugarov a kenyerét törve s a kisérőkre nézett. — Helyesen tette: nem viszonozni erőszakkal a rosszat — ez rendben van, de a többi értelmetlen beszéd, neki magának ötezer gyeszjatyina földje volt.

Kagajdakovszkij az izgalomtól fölsóhajtott, de csak ennyit tudott mondani szaggatott hangján:

— Micsoda ostobaság...

Egy kísérő katona lépett hozzá.

— Vízért kell menni a távoli patakhoz, hat vederrel kell hozni a felvigyázó szakácsának.

— Igenis, kísérő úr — mondta Kagajdakovszkij.

— Micsoda? — kiáltotta a katona. — Ismételje meg, hogy hívnak!

— Bocsánat, őr úr.

Ez volt az állandó baja Kagajdakovszkijnak. Összekeverte a különböző megszólításokat, amelyeket a kísérő őrségre alkalmaztak; a kíséret idején, az úton: „kísérő úr", munka után: „őr úr" megszólítás járt nekik.

A katonák érthetetlen szenvedéllyel követelték ennek a megkülönböztetésnek a pontos betartását, s a többiek mind hamar megtanulták a szabályt, egyedül a büntetés iránt közönyös és szórakozott Kagajdakovszkij zavarta össze istentelenül s a dühös lecke után, amelyet ráadásul nehéz és piszkos munka kísért, rögtön megfeledkezett mindenről.

— Kagajdakovszkij, jöjjön át a mi sátrunkba, Misurisz helyére — mondta Sztyepan.

— Meg akarom kérni Kvaszovot — mondta Kagajdakovszkij.

Elmentek a dolgukra. Az is különös sajátsága volt az életüknek, hogy minden, ami a fegyenctelepen történt — a legjobb és legkellemesebb esemény is — bánattal végződött. Akár levél volt, akár hazai csomag, vagy izgató politikai újdonságok — mindaz, ami a szabad életben egyszerű s örvendetes, itt a fegyenctelepen a lázas jókedv rövid pillanatai után szenvedést hozott az emberre.

A derült nap szokatlan, tiszta szépségével bánatot ébresztett. Egyetlen vigasztalás volt csak életükben: hosszú órákon át dolgozva, az ember annyira elfáradt, hogy elvesztette képességét a gondolkodásra. A felsőbbség itt nyilván erőtlen volt: a büntetés magában hordta a keserű, fegyenctelepi, de mégiscsak enyhítő orvosságot. A megbomlott, eltompult emberek közömbössé váltak az ég szépsége, az emlék keserűsége, a bánat, sőt még a halál iránt is...

Két nap múlva Kagajdakovszkijt átköltöztették Misurisz megürült he-

lyére, abba a sátorba, amelyben Kolcsugin volt. Kagajdakovszkij tetszett Sztyepannak. Magas volt, gyorsan járt és elnézett az emberek feje fölött. Noha sovány volt és beteges, és minden vékony, finom volt rajta: puha, világos haja, az ujjai, kellemes halk hangja (néha meg is kellett kérdezni, mit mondott) Sztyepanra s sokakra a rendkívüli erő benyomását tette. Ezt az erőt nyilván a felsőbbség is megérezte és félt tőle. Kagajdakovszkijt különválasztották a többiektől; kézi és lábbilincset vertek rá, s jó soká le se vették; előbb a kézieket vették le s 1916 nyarán lábbilincseket is.

Ezzel az emberrel a bűnözők is mind igen jó viszonyban voltak, féltek tőle, sőt tisztelték is, noha a politikaiaknak ahhoz a csoportjához tartozott, akiket a bűnözők rendesen nem szerettek. Senkivel sem tegeződött és nem engedte meg, hogy a jelenlétében trágárságokat meséljenek. Úgy élt ott, hogy egyáltalán nem alkalmazkodott a környezetéhez, amely körülvette; mint a tűzkő, amely puha, kövér agyagrétegbe került. Érezni lehetett, hogy mindnyájuk közül ő volt az egyetlen, aki nem tagadott meg semmit, ami a lelkéhez tartozott. Arról beszélt, ami drága és közeli volt neki, mintha korábbi szabad életét folytatta volna. Szívbetegsége miatt fölmentették a nehéz munka alól. Néhány rokkanttal együtt a konyhát látta el, feladata az volt, hogy húsz veder vizet hozzon, azaz tízszer tegyen meg másfél verstát, vágjon ki öt darab fát a patak mellett a ligetben, vonszolja be a konyhára, utána vagdossa föl a tűzhelynek. Munkanapját rendesen együtt kezdte a többiekkel s feladatát ritkán sikerült fél órával vagy egy órával előbb befejeznie, mint az egész osztagnak. A priccse nem volt messze a Sztyepanétól. Első este el is beszélgettek. A beszélgetés érdekes volt, az álom majdnem egy órán át nem tudta elnyomni Sztyepant.

— Én bizony nem olvastam Tolsztojt — kezdte Sztyepan.

— Igen nagy szégyen nem olvasni Tolsztojt — szakította félbe Kagajdakovszkij haragosan.

— Nem is dicsekszem vele, ellenkezőleg, a börtönben előjegyeztettem rá magam, éppen amikor idehajtottak — mondta Sztyepan — de most más gondom van. Ami pedig azt illeti, amit maga mondott: hogy körül béke, szépség s a mi fegyenctelepünkön erőszak s más ilyesmi... s hogy Tolsztojnál is így volna leírva... hát ez csak így látszik. A tusakodás mindenütt folyik, a nap süt, csend van, körül ezek a virágok és a hangyák, halak... éppen úgy, mint nálunk. A kísérő katonák pár halat fogtak itt egyszer a folyóban, fölakasztják egy horogra, kezdik kibelezni, hát egy kis madár van benne; kibontják a madarat abban megint egy hal. — Elnevette magát. — Tessék, a békés szépség. Nem, a természetben minden hadiállapotban van. Ezt már gyermekkoromban vésztem az eszembe; láttam, ahogy egy veréb a kenyérhéjra szökött, a csóka azonnal elkergette, a macska a csókát, a macskát meg a kutya.

— Maga meg bizonyára a kutyát, nem? — kérdezte Kagajdakovszkij.

— Az bizony: én meg a kutyát.

— Nem szándékszom vitatkozni magával — mondta Kagajdakovszkij — nem szándékszom. Igen, ebben a harcban, élet és halál körforgásában

nincs semmi természetellenes, az élet mozgása mindig így ment végbe.

— Épp most gondolkoztam ezen — mondta Sztyepan. — Lám, ha Misurisz meg nem hal, ma nem beszélhetek magával.

— Igaz, tökéletesen igaz — mondta nyájasan Kagajdakovszkij — a biológia és a filozófia, minden, de minden így írja ezt elő. Ez az élet törvénye.

— Úgy van — mondta Sztyepan.

— Na hát akkor legyen átkozott ez a törvény! — kiáltott fel Kagajdakovszkij váratlanul s fölemelkedett a priccsről, amelyen nemrég Misurisz feküdt. — Jegyezze meg: lelkem minden erejével hiszem, hogy közel az az idő, amikor nem az erő és a háború törvényei szerint fogunk élni, nem úgy, mint a maga hala, hanem más törvény szerint; a demokratikus ész, bizalom, hűség s mindazon dolgok szerint, amikre az ember büszke lehet és ami az állattól megkülönbözteti.

— Hé, ti szónokló pojácák, csendesebben lármázzatok! — hallatszott egy álmos, elégedetlen hang.

— S én hiszem, hogy az emberi társadalom új törvényekhez jut el s az emberiesség lesz a világ törvénye, nem pedig a létért folyó küzdelem állati szabályai. És ha nem hinnék ebben, esküszöm magának, még ma öngyilkosságot követnék el.

Reggel Tugarov azt mondta Sztyepannak:

— Vannak tornászok, akiknek az izomzatuk kifejlődött, de életükben sohasem dolgoztak, súlyokkal meg guggolásokkal fejlesztették ki magukat. Én azokat szeretem, akiknek a munkától erős az izmuk, nem pedig a tornától. Szavak, szavak, szavak...

— Miféle szavak! Nem értek egyet ezzel — mondta Sztyepan. — Ez az ember fegyenctelepre került; itt elsőül lép fel a felsőbbség ellen, mint az oroszlán, nem fél senkitől, kétszer is egymaga felelt meg mindenki helyett. Ütötték, bilincsbe verték — nem is hunyorított. Hol vannak itt a szavak?

— Csupa torna, nem szeretem az ilyeneket — felelte Tugarov.

Sztyepan nem vitatkozott vele tovább; megfigyelte, hogy Tugarov igen sok emberről mondja: „Nem szeretem az ilyeneket" vagy „Oh, gyanús személy ez".

Ez a vonása nem ingerelte föl, hisz Tugarov rossz viszonyban volt olyan emberekkel is, akik személy szerint semmi rosszat sem tettek neki, gyakran pedig még azokkal is, akik jóindulattal viseltettek iránta.

32

Este, mikor a munkából visszajöttek, nagy dolgok történtek. Sztyepan a priccsén ült és kapcát cserélt, Kagajdakovszkij figyelemmel követte a műveletet.

— Maga kire akar hasonlítani, Kolcsugin? — kérdezte.
— Hogyan? — kérdezte Sztyepan meghökkenve.
— Menjen már, mintha nem értené — Alekszejev takácsra, Engelsre, Kropotkinra?
Kolcsuginnak tetszett Halturin, néha gondolta is: „Őt is Sztyepannak hívják, engem is." Tetszett neki Zvonkov, tetszett Kirzsin, akivel Kievben a lukjanovszkajai börtön udvarán ismerkedett össze, s akivel együtt tette meg az egész hosszú utat a gyűjtőig. A legjobban azonban Bahmutszkij foglalkoztatta a gondolatait. Az a tulajdonsága vonzotta, amelyet megértett s örökre megjegyzett. Esze könyörtelen ereje mellett volt benne, a hivatásos forradalmárban, valami lágyság, ami Kolcsugint már-már az öreg Platon Romanyenkóra emlékeztette. Tudta, hogy Bahmutszkij sohasem dolgozott gyárban, mégis mintha munkásember lett volna. Az ereje nem nyomasztott, nem szorongatott. Ha vele volt, nem jelentkezett az a súlyos, ragadós nehézség, mint amikor a másik ember — fölényének a tudatában — azt igyekszik értésünkre adni: „Ne legyen elfogódott, ne féljen, hisz én egészen egyszerű ember vagyok, tudok olyan lenni, mint akárki!"
Érthetetlen módon azt lehetett érezni benne, amit Sztyepan a Zvonkov- és Mjata-féle munkásokban annyira szeretett: a forradalmár rendkívüli, hajthatatlan erejét, amelyet a rideg és egyenes Kirzsinben is megérzett.
Kagajdakovszkij kérdésére Sztyepan mégis határozott választ adott:
— Kire hasonlítanék? Nem akarok én senkire sem hasonlítani.
— Hát, ahogy tetszik — mondta Kagajdakovszkij.
Ebben a pillanatban egy katona tekintett be a sátorba.
— Kolcsugin?
— Jelen, őr úr!
— Belomiszlov?
— Jelen, őr úr!
— Ljubicskin?
— Itt vagyok, őr úr!
— Nem „itt vagyok" — hanem „jelen!" — mondta a kísérő.
— Bocsánat, jelen, őr úr.
— Gyertek ki. Az osztag felvigyázójához.
Sietve szedelőzködtek, izgatottan találgatva, miért hívják őket.
Cseremuskin felvigyázó száz ölnyire lakott a rabok sátraitól. Kicsiny ember volt, nagy zenekedvelő és zeneértő, az arca szomorú, a hangja csendes. Egy alkalommal saját felelősségére elengedett egy rabot, egy konzervatóriumi tanulót, aki mesterien játszott a hegedűn. Akik nem ismerték jól, csodálatosnak találták, hogy ez az ember, aki a hangját sem szokta megemelni, négyszáz fegyencet tartott reszketésben, háromnegyedrészt bűnözőt, s hogy a kísérő őrség nyolcvan katonája, akiket a részegesség és korrupció elzüllesztett s akik bármely pillanatban a legvadabb erőszakosságot voltak készek elkövetni, úgy reszkettek tőle, akár az ördögtől.

De Cseremuskintól nem hiába féltek: a kegyetlenség legrettenetesebb fajtája volt meg benne — a nyugodt és logikus kegyetlenség, az önhitt embereké, akik nem találnak ellenállásra. Rendszerének egész nem-bonyolult bölcselete belefért pár szóba: „egy kis rend". Hogy ő renden mit értett, azt nem lehetett átlátni. Hiszen ez az élet — tele veréssel, bordatöréssel, amely már a kisebb vétekért is kijárt, a szökések, s hogy az emberek gyakran azért nem vonultak ki munkára, mert készakarva vágták le az ujjukat s rozsdás szögekkel és dróttal szúrták keresztül a tenyerüket — ez az élet, napszúrásos, tüdőgyulladásos, vérhasas haláleseteivel mintha semmiképp sem emlékeztetett volna rendre. Az ostobaságig kevés hasznot hajtó munka is értelmetlen volt. Amit nyáron át építeniük sikerült, az őszi esők és tavaszi áradások idején tönkrement. Az egymásra halmozódó tuskók, iszapdombok, helyükből kifordult kövek a nyáron át épített útdarab helyén, szintén nagyon kevéssé emlékeztettek a rendre. A kísérő katonák, akiknek nagy része az élettől sértett emberek örök, kegyetlen hisztériájában szenvedett, mert nem volt módjuk az európai városokban rendőrökké és csendőrökké lenniük — s képesek voltak kilenc földön fekvő embert agyonlőni azért, mert a tizedik megszökött — a legkevésbé sem hasonlítottak olyan emberekhez, akik rendet tartanak. Ez a kis csapat, mely a „koleszuhát" építette, mindent megőrzött magában, ami a reform előtti Oroszország fegyenctelepeire jellemző volt, amikor még a jobbágyembert igyekeztek ezzel elrémíteni.

Cseremuskin nevét egész Szibériában ismerték. Voltak esetek, amikor valaki, megtudva, hogy Cseremuskin csoportjába osztották be, indulás előtt öngyilkos lett. Pedig Cseremuskin csak „egy kis rendet" akart. És egyes-egyedül az ő nyugodt szeme tudta felismerni, mi is volt a rend ebben a pokol esztelen káoszához hasonló életben.

Később azonban, amikor gondolatban sorbavette s elrendezte a fegyenctelepi élet eseményeit, Kolcsugin is megértette „a kis rend" lényegét. Akkori élete egész káoszából egy állandó törvény bontakozott ki: ami a lélek méltóságának, sőt magának az életnek a megsemmisítésére irányult — az alkotta a „kis rendet", ami ezt a méltóságot s az ember jogát hangsúlyozta az életre, a rend ellensége volt.

Hogy a foglyok a parancsnok magas személye elé juthassanak, hosszadalmas procedurán kellett keresztülmenniök. A rabokat a felvigyázó faragott faháza elé állították. Belomiszlov le akart ülni, de a kísérő fojtott hangon rákiáltott:

— Fölkelni! — s az ablakra nézve még hozzátette: — Meghibbantál, gazember, hol akarsz leülni?

Amikor suttogva beszélgetni kezdtek, a bűntárs gyors hangján mondta, amely az ő számukra azonban vadul hangzott:

— Csendesen, testvérek! Bizisten, mit csináltok!

Így álldogáltak, egyik lábukról a másikra nehezedve, vagy húsz percet. Nem unatkoztak, a házat nézegették; fenyőgerendákból volt összeütve, amelyeken még rajta volt a vörös kéreg nyoma. Minden meglepte őket.

a beüvegezett ablakok, a három falépcső, az ablakok egyikén a függöny, a deszkatető fölé emelkedő téglakémény.

A ház mögül szokatlan méretű, fekete kakas jött elő. Egyenest a rabokhoz ment, borostyánszín szemecskéje ragyogón csillogott.

— Ez az? — kérdezték a rabok megelevenedve.

— Ez — mondta a kísérő.

Cseremuskin híres házőrző kakasa volt, akit a felvigyázó a gonosz kutya-tudományra kioktatott. Odament a rabokhoz, egy kicsit szétterpesztette a szárnyát, amitől még nagyobbnak látszott, megforgatta vastag, csodálatosan gyorsmozgású nyakát s Ljubocskin hitvány csizmájába csípett. Ljubocskin elkáromkodta magát.

— Csendesebben! — mondta az őr.

A felvigyázó kijött a tornácra. Köpeny és tiszti kucsma volt rajta, az oldalán pisztoly. Rá se nézett a rabokra, megkerülte a házat, odament a magas kerítés mellett álló pajtához.

— Hova megy? — kérdezte Ljubocskin, társaihoz fordulva.

— Csendesebben! — mondta az őr s anélkül, hogy bárkihez odafordult volna, hozzátette: — A tehén megbetegedett, tegnap még.

— Igaz ám, el is feledtem — mondta Ljubocskin.

A tehén etetéséhez szükséges széna lekaszálását nem bízták a rabokra. a kísérőket vezényelték ki a távoli dombok mögé egy mezőre. Ezen a mezőn — azt beszélték — egy különös virág nő, amelytől a tej sűrű, sárga és édes lesz, s valahogy rendkívül jó illatú.

— Bár megdöglene — mondta Kolcsugin.

— Mi az ott, miféle beszéd? — kérdezte nyugtalanul a katona. A kísérő katonák nem szenvedhették a suttogó beszédet.

— Azt mondja, szörnyű kár, hogy a kis öreg, aki a múlt évben kezelte, meghalt — mondta Ljubocskin hadaró mormogással.

Eltelt még vagy húsz perc. A felvigyázó kijött a pajtából. A lélegzetüket visszatartó rabokra rá sem nézve, megint bement a házba.

— Az ám, nem tréfadolog, emberféle van itt sok, de tehén csak egy — mondta Belomiszlov, a felvigyázó gondjában őszintén részt véve.

— Sorfalak közt megy a tehénhez. A nőcskéjéhez is biztos sorfalak közt megy — mondta suttogva Ljubocskin.

— Mi az ott, miféle beszéd?! — kérdezte a katona.

— A teje, azt mondja, agyon jó — felelte Sztyepan.

— Ivott tán belőle, mi? Megmondtam, álljon és hallgasson!

Még vagy húsz-huszonöt perc telt el. Az ajtó kinyílt.

— Kísérő, vezesd ide őket — szólt ki egy férfihang.

A felvigyázó irodája egy kis szobácskában volt elhelyezve. A rabokat meglepte a bútor fényűzése: a deszkapadló, száraz deszkamennyezet, zsámoly... Még a levegő is fényűző volt; fojtott szobalevegő, csizma- és mahorkaszagú. A felvigyázó végignézett a rabokon s azt mondta Belomiszlovnak:

— Te, ne szorítsd a sipkád a hátuljadhoz, a sipkát magad előtt kell tartani.

Belomiszlov a háromfülű sipkáját a felvigyázó utasítása szerint sietve áttette, s a hasaaljához rakta. A felvigyázó újból végigmérte őket azzal az unatkozóan ellenséges pillantással, amivel a cigány nézi a megunt öreg lovat, amelyet már az ötödik vásáron nem vesz meg senki sem.

— Úgy — mondta, s elgondolkozott.

Mozdulatlanul álltak ott, azon voltak, hogy ne cserélgessék a lábukat, ne hunyorítsanak a pillájukkal.

Amikor a felvigyázó tűnődő hangulata elmúlt, kinyitotta az előtte fekvő karton irattartót s megkérdezte Ljubocskint:

— Te kérvényt adtál be a főkormányzóhoz?

— Adtam — nagyságos uram.

Ugyanazt a kérdést adta föl Belomiszlovnak.

— A kérésteket teljesítették — mondta mérhetetlen közömbösséggel.

Annyira meg volt győződve a rabok semmiségéről, hogy úgy vélte, a raboknak is közönnyel kell viseltetniök azirán t, hogy mi vár rájuk: halál a fegyenctelepen, vagy szabadság.

— Holnap indultok.

Elbocsátotta őket, még csak az arcukba sem nézett, nem érdekelte, hogyan mosolyog a szabadonbocsátottak szeme. Aztán mintegy mellesleg, így szólt:

— Megjött az írás, Kolcsugin, a fegyenctelepi munka határidejének a leteltéről; elküldenélek holnap ővelük, de a bizonyítvány elkallódott — pedig neked száműzetésbe kell menned. Másolatot kell kérnem, még vagy két hétre itt maradsz.

— Hogy kallódott el, felvigyázó úr? — kérdezte Sztyepan.

— Én nem vagyok neked felvigyázó úr, hanem nagyságos uram: nem tanultad meg idáig? — mondta Cseremuskin.

Sztyepan érezte, hogy a feje szédül, arca ég, a melle forró lesz a gondolattól, hogy fegyencideje letelt. Mintha robbanás ment volna végbe benne. De a boldogságnak ez az érzése is kétségbeeséssel keveredett. Az érzéseknek ebben a szörnyű ellentmondásában elvesztette az önuralmát. Minél kívánatosabb volt a szabadság, annál esztelenebbnek tűnt fel az ostoba halasztás.

— Minthogy szabadonbocsátásomat megkaptam, nevezhetem önt felvigyázó úrnak — felelte hangosan — egyben kérem, hogy a mai naptól, minthogy már szabad vagyok, mentsen fel a munka alól.

Cseremuskin fölkapta a fejét s egyenest Sztyepan szemébe nézett.

— Hogy, mi? — kérdezte őszinte csodálkozással.

— Azt mondom — minthogy szabad vagyok, mentsen fel a munka alól.

— Ingyen etetni — szólt Cseremuskin — ingyen etetni; aztán meg nem is szabadság, csak száműzetés. Két hét — mondta különös élénkséggel, majdnem kedélyesen — az tudod, na-a-gy idő, hó, milyen hosszú idő!

„Nem lesz semmi a szabadulásomból" — értette meg Sztyepan hirtelen,

s hibáján elszörnyedve, azzal a makacssággal, amelyet csak a halál tud megtörni, tagoltan, mintegy jelentést téve, ismételte:

— Bejelentem, felvigyázó úr, hogy ezalatt, minthogy szabad vagyok, dolgozni nem fogok.

— Jól van — felelte Cseremuskin — dolgozni fogsz.

Az úton visszafelé a társai szidták Sztyepant. A kísérő azt mondta:

— Egy-kettőre szabad lettél volna, s most olyasmibe kezdtél, hogy soha a szabadságot meg nem érheted. Nem helyes dolog.

— Akkor hát vigye az ördög! — mondta Sztyepan.

Az a börtönben kialakuló szörnyű makacsság fogta el: az ember elhatároz egyszer valamit, s nem tud többé lemondani róla. S mégis ez a gyakran esztelen, börtönbeli makacsság volt a harc egyetlen eszköze.

A sátorban Tugarov és Kagajdakovszkij nem aludt.

— Na mi az, hogy állunk? — kérdezte Tugarov. — Szabadok vagytok?

— Szabadok, de nem egészen — felelt mind helyett Kolcsugin. — Nekik a hadseregbe kell menniök, nekem még várnom kell két hetet. A felvigyázó azt mondta: hosszú idő — örökké is eltarthat.

— Hogyhogy? — csodálkozott Tugarov.

Elmondták neki Kolcsugin és a felvigyázó beszélgetését.

— Micsoda ostobaság! — mondta Tugarov ingerülten. — Egyáltalán ellene vagyok az ilyen személyes indítékú harcnak. Óriási áldozatok, semmis eredmények, csak egyéni kielégülés, eszerkedés, semmi egyéb. A te esetedben pedig már teljes esztelenség. Hallod?

Kolcsugin hallgatott.

— Érted legalább, hogy mibe kezdtél? — kérdezte tőle Tugarov. — Háborús időben az ilyenfajta tiltakozás teljes esztelenség. Nem is fognak nógatni. Abban a percben agyonlőnek. Úgy lőnek le, ahogy vizet adnak inni. Ilyet tenni, amikor szabadulásod okmányai még a felvigyázó kezében vannak. Nem, ilyet még nem láttam. — Hirtelen fölforrva, durván és parancsolóan kiáltott rá: — Mint idősebb elvtársad, megtiltom, a pártfegyelem alapján kategórikusan megtiltom!

— Íme, a demokratikus centralizmus a cselekvésben — szólt közbe gúnyosan Belomiszlov.

— Igen, igen, bolsevik fegyelem s nem taknyos értelmiségiek híg eszer kotyvaléka — felelte Tugarov. — Vigyázz, Kolcsugin, ha a tulajdon ostobaságod miatt meg kell halnod, nem a bolsevik párt tagjaként halsz meg.

— Ne ijesztgess engem — mondta Kolcsugin barátságosan — mondd inkább el, hogy látod a helyzetet.

— Hát, tessék — felelte Tugarov — megmagyarázom. A cárizmus, minden jel szerint, katonai vereséget szenved. Ez egyszer bizonyos. Ezt látni azon is, ahogy minket etetni kezdtek, meg azon, hogy Ljubocskin beadványának eleget tettek; ha egyszer a bűnözőket is kezdik bevenni a hadseregbe, akkor Nyikolaj dolgai rosszul állnak. Egyszóval, még itt is tucatjával van rá jel, ezen a fegyenctelepen, ebben a lyukban, ahol újság nincs, s a levelek nemcsak a katonai cenzúrán mennek át, hanem Csere-

muskin cenzúráján is. És mégis látni! Nem rejthetik el sehogy! Minden résen átszivárog a cári Oroszország veresége! Úgy bizony. A vereség pedig elkerülhetetlen kapcsolatban van a forradalommal. Lenin elég világosan ír erről.

— Az én számomra pedig épp eléggé világos, hogy ez nem igaz — elegyedett bele Belomiszlov. — Ha Oroszország vereséget szenved, olyan reakció kezdődik, hogy szörnyű elgondolni. A császári csizmák alatt olyan ramazuri támad, hogy hozzá képest Nyikolaj és Pobedonoszcev ideje zöld uborkának látszik majd kenyérrel és vajjal. Szörnyűség lesz, nem forradalom! A cárizmus kétszáz évre megszilárdult!

— Én meg azt mondom neked — folytatta Tugarov, Sztyepan felé fordulva — ha Oroszország forradalom előtt áll, a bolseviknak hol kell akkor lenni?... Azon kell-e igyekeznie, hogy megóvja magát, vagy birkamódra esztelenül szétzúzni homlokát s hülye versengésbe kezdeni Cseremuskinnal, mi? Mi a véleményed?

— Én ezzel tökéletesen egyetértek — avatkozott bele újra Belomiszlov — ezzel nevetséges vitába szállni. Végig kell dolgozni azt az időt és nem szabad értelmetlen konfliktusokba keveredni.

— Tudja mit, kedvesem — mondta neki Tugarov — engem közönyösen hagy a kritikája és kétszeresen közönyösen a helyeslése... és Kolcsugint is közönyösen hagyja.

Belomiszlov föllobbant és káromkodott egyet.

— Elfelejtettem — mondta — hogy minden igazság a bolsevik uraknál van.

Összekaptak. Belomiszlov, igaz, gyorsan lecsillapodott. Dúdolva, a holmiját kezdte csomagolni az útra. Eszével megértette, hogy a drága, életmentő tárgyak: rongyok, cafatok, spárgák, vitorlavászon, filc és gézdarabok most már — mind elvesztették értéküket. De nem hitt benne, nem tudta elképzelni, hogy a fületlen, repedt agyagkorsót, amelyet két éven át annyian irigyeltek tőle, most elhajíthatja. Elgondolkozott és végül is mindent belenyomott a zsákjába s kosarába. Ljubocskin azonban cári bőkezűséggel szórta széjjel a rongyait. Tugarovot ezek az úti előkészületek egyre jobban szétzilálták és fölizgatták. Elveszítette megszokott, komor önuralmát. Ljubicskinhoz fordult.

— Nem értelek... — mondta gúnyosan — Belomiszlov eszer, vele nem vitatkozik az ember. De te, a társadalom alsó rétegéből származó ember, kérvényt adsz be s a legreakciósabb, legfeudálisabb, legvadabb monarchiát mégy védelmezni. Mire jó ez?

— Szabadlábra kerülök — felelte Ljubocskin.

— Na és?

— Hogyhogy: és? — mondta Ljubocskin gyorsan, a rekedt hangján. — Tudod, hogy a szabadság mi? Lám, beszélek veled, a holmimat szedem össze, a kezem meg reszket, a szemem elsötétül, tüzes harang ver bennem! A fejemben mintha hangyák vagy bolhák szökdelnének, minden serceg,

a szabadság több nekem a nőnél. A szabadság százszor jobban húzza az embert.

— Ez igaz — mondta Belomiszlov. — A szabadság a legfőbb jó — s félhangon dúdolni kezdett:

Elvtársaim, a válás közeleg,
Börtön-anyánk elenged titeket.

A hangja vontatott volt, lágy, Sztyepan hallgatta kicsit és így szólt:

— Ez az én nótám, testvér, nem a tied — s ő is belekapcsolódott az énekbe.

Az üzenetet átadnám, át bizony,
De nincs már régen se barát, se rokon.

— Ez nem az ő éneke — mondta Tugarov, az éneket hangosan félbeszakítva. — Az ő nótája tudod, mi?

Parancsot kapott a század,
Csókolom, babám, a szádat,
Elmegyünk, elmegyünk...

— De elvtársak, hát miért? — mondta Belomiszlov, a nótán elérzékenyedve. — Csakugyan, mit marakszunk itt még utolsó éjszaka is? Lehet, az a sorsom, hogy a fronton elpusztuljak, de én az utolsó percig úgy emlékszem rátok, mint legközelebb álló, vérrel, verejtékkel és könnyel hozzámforrasztott barátaimra.

— A cár védői, szociálpatrióták — nem elvtársaim! — mondta Tugarov. — Még ha egy negyvenvedres hordó izzadság köt is össze veletek. Ami meg a könnyet és a vért illeti — szavacskák!

— Bizonyisten, kemény legény vagy! — mondta Belomiszlov. — Tűzkő, nem ember. Az akaratod s a szíved — mind tűzkőből.

Sztyepan fölkapaszkodott a priccsére.

— Alszik, Kagajdakovszkij elvtárs? — kérdezte.

— Nem — felelt Kagajdakovszkij. — Az foglalkoztat egyre, hogy maga csakugyan nem akar senkire sem hasonlítani?

— Hasonlítani? Hogy? — csodálkozott Sztyepan.

— Hát hogyne! Vagy nem emlékszik a múltkori beszélgetésünkre?

— Igen, persze, már emlékszem... De az olyan volt, hogy akár el is felejtheti.

— Ez helytelen — mondta Kagajdakovszkij, hirtelen megélénkülve. — Teljesen helytelen. Én például gondolhatok földközi-tengeri naplementére, ha zuhog az eső és húsz kísérő katona és felvigyázó esik a vesémnek, vagy éjszakai kutatást tartanak nálam. Az igazi embernek, akinek forradalmár szíve van, vaspáncélt kell a belseje körül vonnia, különben roszszul jár.

— És én, maga szerint, igazi ember vagyok? — kérdezte Sztyepan s érezte, hogy a Kagajdakovszkij válasza milyen fontos neki. Kagajdakovszkij hallgatott egy ideig. — Nos, hogy gondolja? — kérdezte Sztyepan.

— Maga egyenes és erőslelkű — mondta Kagajdakovszkij — de hogy igazán forradalmár-szívű ember-e, azt nem tudom megmondani. Maga még fiatal, s amiről én beszélek, azt nem adják ingyen, olyan dolgokkal kell megszolgálni, amik még nehezebbek, mint a fegyenctelep.

Hallgattak egy kicsit.

— Talán csak nem sértődött meg? — kérdezte Kagajdakovszkij.

— Nem, istenbizony, nem. Megértettem, mire gondol, de úgy öt esztendő múlva újra megkérdem majd... Maga szerint igazam van, hogy holnap sztrájkot akartam kezdeni?

— De még mennyire! Gyakran volt alkalmam ilyenféle beszédekbe ütődni. Amikor elvszerűségről s magasztos társadalmi fogalmakról kezdenek beszélni, gyakran a maguk sorsát akarják veszélytelenebbé tenni. Magasztos fogalmat könnyen lehet milliót találni, de forradalmi tettet elkövetni mindig nehéz és veszélyes. És ez épp a fődolog. S én figyelmeztetni akarom magát, Sztyepan, hogy a forradalmár számára a legszörnyűbb büntetés, ha elveszti erkölcsi erejét. Ha lelki tisztaságát és forradalmi erkölcsét elvesztette, írhat és kiabálhat az ember a forradalomról, amennyi jólesik, semmi sem segít rajta. A forradalomtól elszakadt parány. Én sokféle embert láttam. A forradalom számára ez a formula: „a cél szentesíti az eszközt" — veszedelmesebb, mint minden kísérő, katona és csendőr együttvéve. Ebben az esetben is így van. A felületes logika szempontjából, persze, hogy nem érdemes kockáztatni. De a forradalmi lényeg szempontjából csak így lehet eljárni, másképp nem. A forradalomnak megvan a maga legmagasabb logikája, melyben nincs semmi közös ezzel a szánalmas könyvelői logikával.

— Nem tudom — mondta Sztyepan — lehet, hogy van ilyen logika. De én lehűltem most egy kicsit s azt gondolom, Tugarov helyesen beszélt. Azt hiszi, félek? Mondjuk, hogy félek. De Tugarov? Hisz ő engem beszélt rá, nem saját magát. A kísérő katona énrám veti magát, nem őreá. Ő tehát tiszta, nem elborult ésszel ítélt, hogy a forradalomnak és a pártügynek mi hasznos.

— Igen, ez teljesen logikus — mondta gúnyosan Kagajdakovszkij. — Gyerünk, aludjunk, Sztyepan.

33

Reggel, amikor a kísérő katonák a rabokat a munkára kihajtották, Sztyepan ülve maradt a priccsén. Tugarov odakiáltott neki, de Sztyepan olyan képet vágott, mint aki nem hallja.

— Hé, elaludtál, mi? — kiáltott rá a kísérő.

— Én ma nem megyek ki munkára, őr úr — mondta Sztyepan.

— Beteg vagy?
— Nem, egészséges.
— Akkor mi lelt? — kérdezte fenyegető kíváncsisággal a kísérő katona.
— Kiszabadultam, tehát nem fogok dolgozni.
— Csak kettőről van rendelkezés, felőled nem kaptam.
— Ez már nem az én dolgom — mondta Sztyepan. — Menjen, kérdezze meg.
— Jól van, megtudom, de aztán vigyázz, ha hazudsz, ellep a veríték.

Elment. Sztyepan még erősebben ült a priccsén, szétvetette lábait és a földnek feszült velük; nagy kedve lett volna fölugrani s a maga tízes csoportja után futni.

Ott ült s a vezényszavakra fülelt. Tizes csoportokban mentek széjjel munkára. Minduntalan úgy rémlett, hogy a sátorhoz közeledő kísérő katonák kopogását hallja. „Nem, dehogy, nem mégy sehova" — mondta magának.

A rabok elszéledtek, a tábor kiürült, csend lett. De a kísérő katonák nem jöttek. Sztyepan jobban belefáradt a lelki erőfeszítésbe, mint a legnehezebb munkába. Fokról fokra közöny fogta el minden iránt, erőltetetten ásítani kezdett, nyújtózkodni s végül a kabátját és köpenyét kiterítve, a priccsre feküdt és elaludt.

Estefelé a kíséret vezetőjétől olyan valószínűtlen újságról értesült, hogy néhány órán át koholmánynak tartotta, amelyet Cseremuskin arra talált ki, hogy még váratlanabbul és gyötrelmesebben bánjon el vele.

Éjjel futár érkezett, egy csomagot hozott. Cseremuskin egy óra leforgása alatt összeszedelőzködött s elment Irkutszkba. Elutazásával az összes ügyek a kísérő-osztagok parancsnokának a vezetése alá kerültek. Cseremuskin nagy siettében semmit sem mondott nekik Kolcsugint illetően. Amikor az őr följebbvalóján át jelentést tett, hogy Kolcsugin nem hajlandó munkára menni, a kísérő-osztag parancsnoka elolvasta kiszabadulásáról az írást s a megjegyzést arról, hogy az elvesztett írás másolatáért a kormányzósághoz fordultak.

— Na, helyes akkor — felelte — várja be az iratai megérkezését. Nem kell rá felügyelni sem: ha az ideje letelt, nem lesz bolond megszökni, hogy lelőjék.

Igazi csoda történt, az összes események a legszerencsésebb módon játszottak össze. Sztyepan, ahogy eltűnődött rajta, elképzelte Cseremuskin sietős úti készületeit: itt van az ellátmány, egypár szó a takarmányról, a pénz átadása, titkos iratok s egy tucat különféle kérdés.

„De ha a tehén nem beteg, mégis eszébe jutottam volna — gondolta Sztyepan. — Az utolsó gondolata, biztos, a tehén volt, a fogatról is lekiáltott miatta."

Egy nap múlva Kagajdakovszkij azt mondta neki:

— Tudja-e, én azon a reggelen elhatároztam: ha elmegy munkába, én maga helyett tiltakozást jelentek be, megtagadom a munkát.

— S agyonverette volna magát hasztalanul, a más makacsságáért — mondta Sztyepan.

— Különös ember maga! — mosolyodott el Kagajdakovszkij. — Amikor az emberi méltóságot védi valaki: akkor nincsenek olyan fogalmak, mint: te, én, ő és semmiféle áldozat sem haszontalan.

De Tugarov sokáig nem beszélt Sztyepannal s csak elutazása napján békült ki vele.

— Alávaló csíny volt — mondta — sosem felejtem el neked.

34

Csodálatos idő köszöntött be Sztyepan Kolcsugin életében. Az első nap mohón és sokat aludt, néhány percre felébredt, vizet ivott és újra elaludt. Észre sem vette, hogyan ment át a nappal az éjszakába, csak reggel ébredt föl, amikor a rabokat munkára hajtották. Nem érzett örömöt. Apró, tüskés kis gondolatok vettek erőt rajta: nem tér-e vissza váratlanul Cseremuskin, nem szünteti-e be az ellátását? Így érezte magát gyermekkorában a tífusz után — gyenge volt, izgatott, a világ lehangolta. A kimerítő munka megszűnt s a sok gondolat és érzés, amely egy gomolyba nyomva szinte elmerült benne, kezdett kibogozódni; előbb félénken, sietség nélkül, aztán mind bátrabban, nyomatékosabban és kitartóbban jelentkezett. Legelőször Vera után érzett vágyódást. A vágy a szívébe ütött, ott kopogott a halántékában. Olyannak látta, amilyennek a legjobban szerette látni. S ez az érzés folyton nőtt, egyre gyötrőbbé, nyomasztóbbá vált, sem éjjel, sem nappal nem hagyta el. Nagyon súlyos állapotba került, kedve lett volna újra kimenni munkára, hogy a fáradságba merítse ezt a bonyolult, keserű világot, amellyel nem tudott megbírkózni. Egyre sűrűbben jutott eszébe az anyja is.

A holmiját rendezgetve kezébe akadt anyja egyik levele, amelyet 1916 tavaszán küldött. Akkor ez a levél nem hatotta meg, közönyösen olvasta, szemével végigsiklott a sorokon, csak azt óhajtotta tudni, egészségesek-e mind. Abban az időben a hideg, szétmálló sárban különösen szörnyű volt a munka. Most is azzal az érzéssel kezdte elolvasni; az írott szavak ilyenkor csak szavak, s a világnak a fegyenctelep a határa s minden kintről jött hír úgy siklik tova, mint a sötét víz sima, áthatolhatatlan felszínén szökdelő lapos kavicsok. „Jó egészséget, drága fiacskám" — olvasta s elsírta magát. Úgy rémlett neki, hogy az anyja odajött a sátorba hozzá, átölelte, mint akkor, gyermekkorában, amikor a jekatyerinoszlavli börtönből visszatért. A szeretet és részvét érzése fogta el — az anyja, önmaga, elvtársai, a sebesült katonák iránt, akiket, ahogy az anyja írta, munkáslakásokra szállásoltak el. És sírni kezdett, először a börtönbeli és fegyenctelepi élete alatt, sírt azért, hogy még egészen fiatal, hogy az élete tele keserves munkával, szegénységgel, csapással, elválással; sírt, mert a szíve előre érezte a rengeteg bánatot s azért is, mert a hideg szél

sok száz versztákat futva be a tajgán, tűlevelek és fagyott bogyók szagával itta tele magát, s millió hatalmas ág mozgását szedve magába, most a sátorponyva szegélyét cibálta s az élet hidegét fújta az arcába. Fiúi erő és gyermeki gyengeség volt ez, olyan keserű érzés... Sírt, elvakult szeme előtt tartva a levelet, s nem akarta a könnyeit visszatartani, ösztönszerűen megértve, hogy szüksége van rájuk, mint az első esőre a hosszú hó és nehéz jég után.

Közeledett a tél, de minden új nap hosszabb lett és új fény adódott hozzá. A szem újat látott és új módon látta: a fülét rengeteg új hang csapta meg: fák nesze, patak csobogása, a szél ingatta száraz fű zizegése. Az üres fegyenctelepi világ, amelyet a kényszermunka tett üressé, a lapos koldus pusztaság újonnan tárult fel Sztyepan előtt. Nézte az alkony áfonyaszínű sugárzását, amint a tűlevelű fák hatalmas, egyenes törzseit megfesti, az óriási, sokemeletnyi felhőket, a tócsákat, reszkető füvecskéket, amelyek a vér sűrű színétől a leggyöngédebb citromsárgáig számtalan árnyalatban színeződnek. Az apró nyír-sarj, amely a mocsaras lápon nőtt, ahova a büntetésben lévőket küldték dolgozni, elrémítette a fegyencet. A láb tapadt, a lapát elakadt a vékony gyökerek közt, amelyek szívósak voltak, mint a nyers szíj, s a sok féreg mint valami feketés-szürke füst, lassan tekergett a sápadt nyírfalevelek közt. Sztyepan öt napot dolgozott ebben a ligetben, 1915 őszén még. Esténként most hosszan elgyönyörködött a nyírfákban. A kihúnyó nap fényében a fatörzsek rózsaszínűekké lettek, s a mocsár befagyott — majd súlyosabb, majd rikítóbb. majd lágyabb sötétvörös színben gyulladt föl.

Az átkozott hely megszépült, a fák rózsás-fehér teste vörös jégszőnyegen állt. Megszakítás nélkül lehetett bámulni őket s amikor a nap lement, az ember szívét fájdalom fogta el. Pedig hány tucatszor ment át Sztyepan csüggedten, vállán a lapáttal ezen a rózsaszín cserjésen, s a vörös, ropogó jég üvegén! Éjszaka elfogta a szerelmi vágy és kegyetlen, szüntelen sóvárgás gyötörte. Igyekezett elűzni magától a forró gondolatokat, de nem tudta, nem volt elég ereje hozzá. Kín volt ez, igazi kín; az epekedés mintha elviselhetetlenebb lett volna, mint a legkegyetlenebb szomjúság, a leggonoszabb éhség.

De közte s a telep sátraiban élő emberek közt árnyék támadt. A politikaiak igyekeztek hangsúlyozni, hogy örülnek szabadulásának, de ő kitalálta, hogy nehéz vele lenniök. Ő már a számára újra születő szabad élet eseményeiről és dolgairól szeretett volna beszélni, őt már nem érdekelte annyira, hogy holnap ki hol fog dolgozni, kinek a lapátja jobb, s előnyös-e új kapcát szakadt kesztyűre cserélni, hogy télire friss fejes káposztát hoznak-e vagy büdös savanyítottat. De szégyellte társai előtt új gondolatait és hangsúlyozott, de nem elég eleven érdeklődést mutatott a telep mindennapi élete iránt.

A bűnözők egyenest megmondták neki:

— Az ördögbe is, irigyellek... Mindent odaadnék, ha cserélhetnék veled.

És mind azt tudakolták tőle, hogy él majd szabadon.

— Miféle szabadság lesz az? — felelte ő. — Száműzött leszek, kényszerű szibériai lakos.

— Mit beszélsz, buta vagy! — mondták neki. — Ki él száműzetésben? Meg kell szökni, azonnal megszökni. Téged még keresni sem fognak: háború van, kinek van szüksége ilyen emberre?

— Nem úgy van az, testvér, háborúban rögtön keresni kezdik az embert, lépten-nyomon dezertőröket vadásznak.

— Szóval neked mindegy? — mondta Goglidze gúnyosan. — Teljesen egyremegy? Akkor miért mégy el? Maradj velünk, itt élsz majd egész idő alatt.

Sztyepant a Cseremuskin táborába „nem az érdemeiért" osztották be. A cseremuskini tábor, vagy ahogy hivatalosan nevezték, „az alekszandrovszki fegyházhoz tartozó különleges osztag" többnyire azokból a bűnözőkből alakult, akiknek szökés volt a rovásukon, s azokból a politikaiakból, akiket súlyos vétkekért, hosszú időre ítéltek el. Ebbe a csoportba nagyobbrészt eszerek, maximalisták,* anarchisták kerültek, akik a sztolipini évek alatt kisajátításokban és terrorcselekményekben vettek részt. Csak a háború alatt kezdtek bolsevikokat ide irányítani, akik a cári kormányzat háborús veresége mellett léptek fel s a gyárakban és a hadseregben folytattak agitációt.

Az alekszandrovszki fegyház, ahol Sztyepan hat hónapot töltött, békés falusi tanyának tűnt föl a „különleges osztaggal" összehasonlítva. A fegyházban a munka idejének meg volt szabva a határa s a munka is egészen könnyű volt; a politikaiak igen nagy előjogokat élveztek: nem verték őket és még a börtönparancsnok is magázta őket, olvashattak, néhányan még politikai gazdaságtannal és nyelvekkel is komolyan foglalkoztak. Végül a börtönben télen át meleg volt, mindenkinek megvolt a szalmazsákos priccse, a börtönhöz kórház is tartozott.

Sztyepan nem nagy vétekért került a „különleges osztagba". Egy alkalommal megtagadta, hogy a sétából a törvényes határidő előtt öt perccel bemenjen. Az őr jelentette a főfelügyelőnek. A főfelügyelő megrótta Sztyepant. Sztyepan azt felelte, hogy nem veti magát alá a séta törvénytelen megrövidítésének. A következő nap ez a história megismétlődött. A főfelügyelő jelentette a börtönparancsnok helyettesének. Épp akkor állították össze a „különleges osztagba" irányítottak csoportját. Sztyepant belevették a jegyzékbe, éjjel váratlanul fölverték, néhány pillanat alatt szedte össze a holmiját, s csakhamar már a bárkahajó gyomrában ült s a deszkák közti kis résnek tapadva nézte a hatalmas szibériai folyó alacsony, zöld partját. Útitársai, megtudva, hogy miért irányítják a „különleges osztagba", annyira sajnálkoztak rajta, hogy Sztyepant ijedt izgalom fogta el. Ez 1915 nyarának elején történt. Csaknem másfél évet töltött az alekszandrovszki börtön-körzet „különleges osztagában". A fegyenc-kényszer-

* Az eszerek baloldali szárnya. *(Szerk.)*

munka idejének, tudta, 1916 vége felé kell lejárnia, de életük olyan rettenetesen nehéz volt, hogy belül nem is hitt már a szabadulás lehetőségében. Sok ember halt meg a szeme előtt. Az ő sátrából kettőt földeltek el: a bűnöző Csergyint és Misuriszt, aki politikai fogoly volt. Mintha nem is lett volna más mód a „különleges osztagból" való megszabadulásra. Az év folyamán hat szökési kísérlet fordult elő, de egytől egyig rosszul végződtek: a szökevényeket lelőtték — ez volt Cseremuskin titkos utasítása.

A „különleges osztaghoz" nem jutott el a liberális szellem, amely az orosz börtönökön a háború kezdetén végigvonult. Szibériában azt beszélték, hogy a pétervári és moszkvai börtönökben a politikaiak tucatjával kérték, hogy sorozzák be őket a hadseregbe, s a felsőbbség elfogadta kérvényüket. Naponta rengeteg ember cserélte fel a rabzubbonyt katonaköpenyre. Beszélték, hogy a hadüzenet egybeesett az óriási pétervári gyárak sztrájkjaival és tüntetéseivel, hogy a börtönök teli voltak, de alig kezdődött meg a háború, a sztrájkolókat és tüntetőket kiengedték s a börtönök kiürültek. Igaz, nem hosszú időre ürültek ki.

A „különleges osztag" minderről csak hallomásból tudott. Cseremuskin egy lépést sem engedett az egyszer bevezetett rendből — a régi orosz fegyenctelep törvényeiből.

35

Sztyepan levelet kapott Poljától. Azt írta, hogy Petrográdon Sztyepan anyjának a beadványát elutasították és nem közölték száműzetésének a helyét. Azt kérte, ha Sztyepan vonatra ül, sürgönyözzön Kievbe. A levél Petrográdról jött, de Sztyepan nem csodálkozott, hogy Polja miért nincs Kievben, amikor a gimnáziumban a tanítás már elkezdődött. Ő általában tökéletes naivitással fogadta Polja levelezését. Polja levelei, igaz, rendszerint rövidek voltak s annyira tartózkodóak, hogy inkább ügyiratokra emlékeztettek, mint egy leány leveleire. Amikor Polja első levelét megkapta, Sztyepan azt gondolta, hogy a párt emberei egy ismerős lány leveleinek az ürügyén szándékoznak kapcsolatot teremteni vele. De csakhamar látta, hogy nem így van. Polja leveleinek, bárhogy iparkodott is rejtett értelmet kiolvasni belőlük, a politikával nem volt semmi kapcsolatuk. Többnyire ilyenformán írt: „Üdvözlöm, Sztyepan, megkapta-e a levelemet abban a hosszú, szürke borítékban s a csomagot, amelyben az alma s a trikóba csavart dohány volt? Kievben minden a régi. Grisa influenzát kapott s már harmadnapja nem jár be a gimnáziumba. Mama azt tanácsolja, csavarja papírba a lábát, aztán húzza rá a gyapjúzoknit, minthogy a papír rossz hővezető..." Ilyenformán írt Polja.

Sztyepan természetesnek találta az írását s nem gondolkozott el rajta, mi ösztökéli ezt a lányt, akit alig ismert, hogy híreket kapjon róla és rendszeresen küldözgessen neki csomagot és levelet. És levelei szárazságával és tárgyilagosságával Polja is nyilván azt akarta mutatni magának s Sztye-

pannak, hogy ezekben a levelekben nincs semmi: kedve támadt — és megírta, nem számít.

36

A kormányzósági városból öt napon belül meghozták az elvesztett iratok igazolását s Sztyepant behívták a kísérő-keret parancsnokához, aki Cseremuskint helyettesítette. S Sztyepan az utolsó percig sem hitte, hogy a „különleges osztagot" otthagyhatja.

Az orosz önkényuralom államának ősidőktől az erőszak és a felelőtlenség szelleme volt az alapja. S noha Sztyepan fegyencmunkájának ideje letelt s ezt a határidőt a törvényszék szabta ki s a szenátus erősítette meg, noha a megfelelő rendelkezés Irkutszkból jött, s a döntés megvolt Petrográdon is: Sztyepan nem hitt a szabadság realitásában. Minél közelebb jött a szabadulás napja, annál nagyobb lett Sztyepan rettegése. Hisz Cseremuskin, a „különleges osztag" gazdája akármelyik nap, akármelyik percben visszatérhet. Elrejtheti az írásait és egy évre visszatarthatja, vagy egyszerűen ráveszi a kísérő katonát, hogy lője le s kiállít valami koholt okmányt: hogy Kolcsugin vízbefúlt, vagy lázadást szított, vagy berúgott, föl akarta gyújtani az élelmiszer-raktárt. Cseremuskin volt az erő, s a kormányzósági törvényszék minden döntése, sőt magáé a kormányzói szenátusé sem jelentett semmit és nem ért semmit az önkény és felelőtlenség hatalmas szellemével szemben. Ez volt az örök törvény, de az orosz emberek néha előnyét is látták, nemcsak szenvedtek tőle. A katonai hivatalok sok igazságtalan döntését, a szigorú és helytelen rendelkezéseket, amelyek a felsőbb hatóságok önkényéből születtek, néha nem hajtották végre, mivel nemcsak a határozatokat hozták önkényesen, de a határozatok végrehajtóinak is megvolt a maguk végrehajtói önkénye.

Az irodáról visszatérőben Sztyepan azt mondta Tugarovnak, aki kificamította kezét s ezért most mentes volt a munkától:

— Saját szememmel láttam minden papírt, holnap útnak indítanak; maga a felvigyázó mondta, de én azt hiszem — nem úgy lesz. Megjön éjszaka Cseremuskin és végez velem. Leshetem azt a száműzetést...

— Ne félj, bizonyosan elmégy — mondta Tugarov.

Tugarov úgy érezte, hogy rengeteg fontos, hivatalos megbízatást kell kijuttatnia. Noha a sátorban maguk voltak, Sztyepant a sátor sarkába vonta és suttogva azt mondta neki:

— Ide hallgass, testvér s jegyezd meg jól.

— Jól van, megjegyzem — felelte Sztyepan.

— Nos, akkor hát először is — kezdte Tugarov — amikor Jekatyerinburgban leszel...

— De hát leszek én Jekatyerinburgban? — szakította félbe Sztyepan.

— Az ördögbe, igaz, hisz te Novo-Nyikolajevszkbe mégy, ott letérsz. Egészen elfelejtettem...

Elgondolkozott. Kényelmetlen érzése támadt, hogy semmi fontosat és szükségeset sem tud pártbeli elvtársainak üzenni; amit kellett, letartóztatása után mind hírül adta már. De mit is lehet üzenni innen, ebből az alávaló, nyirkos, süket lyukból?

— Nos hát — mondta hangosan — ha mód lesz Kirzsinnel vagy Bahmutszkijjal találkoznod, mondd meg, hogy Tugarov szilárdan áll a bolsevizmus alapján, a bátorsága nem inog s azt reméli, hogy megéri az orosz demokratikus forradalmat. — Elmosolyodott, s még hozzátette: — Hacsak nem másfél évtized múlva következik be, hanem korábban. — Megszorította Sztyepan kezét s szokatlan ellágyulással mondta: — Nem búcsúzom el végleg tőled, lehet, hogy láthatjuk még egymást és együtt dolgozhatunk; ha nem lesz rá módunk, hát nem lesz.

— Ej, hogyne lenne? Lesz okvetlenül — felelte Sztyepan.

Magában úgy érezte, soha nem fog a „különleges osztagbeli" rabokkal találkozni. Olyanok voltak a szemében, mint az elkárhozottak, az élők sem különböztek a halottaktól, akik, mint Misurisz, örökre itt maradtak. Ez bizonyára a szörnyű türelmetlenségtől volt, amely elviselhetetlen lánggal gyúlt föl a lelkében. Az a néhány hátralévő óra felfoghatatlan időnek tetszett, s az ittmaradó emberek, mindegy, hogy fél évre vagy három hónapra voltak ítélve, életfogytiglaniak voltak a szemében.

A rabok, akikkel ő szúnyogról, lapátról, sózott hús-porciókról és az agyagról szokott beszélni — a legegyhangúbb életű emberek — ennek a búcsú-kézszorításnak az ideje alatt új színben jelentek meg előtte. Tugarov, ime, ott állt Sztyepan mellett s szemében a bánat köde volt. Egy volt azok közül az emberek közül, akik nem sajnálták a drága szabadságot és nem féltek a fegyenclapáttól. Mi maradt meg abból, hogy a szakadt rongyokon veszekedtek, meg hogy kinek jut a kásalevesben úszó káposztalevél!

Sztyepan megölelte Tugarovot, az magához szorította Sztyepant és a testvéri vonzalom érzésétől elfúlva, összecsókolóztak. Úgy csókolták meg egymást, ahogy férfiak, a nagy ügyért élő társak szoktak csókolózni: lassú, erős csókkal — nem a közös örömben, boldogságban, hanem súlyos fordulatokban összekovácsoltan.

Megint kiment a sátorból. A nap már lenyugvóban volt. „Az utolsó estémet töltöm itt" — gondolta és elszomorodott, mintha sajnálná itthagyni ezt az átkozott helyet. Elment a szabályos nyírfa-rakások között, amelyeket a rokkant-osztag télre készített össze. Sok fa volt ott, s rettenetes érzése támadt, amikor a földkunyhókra gondolt, a kékesszürke gőzre, a bundákba bugyolált, füsttől vörös szemű emberekre, a fagyos virradatokra, arra, ami az élete volt és emberek ezreinek továbbra is az életük lesz. A természet pedig szokatlan búcsúztatót rendezett neki. Az ég tüzelt és ragyogott; nedvességgel és napfénnyel, az alkony szokatlan színeivel telített felhők húzódtak a föld felett. S a rettenetes, kegyetlen föld, amely

annyi kínt, munkát és halált látott, ezen az estén úgy nézett rá, mint ünnepélyes, mennyei kert. A nyírfák mozdulatlanul álltak a szétszórt, gyöngéd fényben, még a nyárfák sárga lombja is mozdulatlan volt. A levegő hűvös és lágy, amilyen csak ősszel szokott lenni, amikor úgy tűnik, hogy amit csak megérint: a falevelek, a földből kifordult kövek, a fű, az összetöpörödött bogyók, a páfrány bokrai — mintha friss forrásvizzel gondosan megmosták volna — tisztaságtól és kecses szépségtől sugárzanak. Csend uralkodott: a föld minden zaja, lombsuttogás, vízcsobbanás, madarak és férgek hangja fölött a csend ülte diadalát a világon.

Sztyepan elment az őr mellett az erdő irányában. Ahogy a fehér és rózsaszín felhőkre nézett, gyönyörű kerekségükre, élő, meleg testek rémlettek fel neki, s halántékában a forró izgalom zúgott, amely ezekben a napokban törte szét bilincsét. S az esti föld megint más izgalmat ébresztett benne. Így volt ez gyermekkorában is, amikor mesét eszelt ki a lőmesterről, s látta, hogy ez a mese nem igaz; így volt, amikor a hétköznapokból vékony, zöld szárként hirtelen valami kivételes esemény emelkedett ki, s a mindennapi életet a fény és árnyék új foltjai lepték be.

Látta, hogy az erdőből kijön a rokkant-osztag. Elől Kagajdakovszkij jött, parancsnoki lépéseivel; vékony, fehértestű nyírfát vonszolt; sárga, őszies levelei sűrű fonatként akadtak a földbe. Utána Muszin és Szuharevszkij jöttek, rőzsével megrakottan. Kicsit odébb egy nagy nyírfát vonszoltak ketten; a fa ellenszegült, ágaival a talaj egyenlőtlenségeibe akadt, a rabok türelmetlenül ráncigálták odébb. Nyilván szitkozódtak is, noha a hangjuk nem volt kivehető. Hátul a kísérő lépdelt az elgyötört ember fáradt járásával.

Sztyepan merőn és mohón nézte őket, először látott fegyenceket úgy, hogy maga nem volt már az. Mit számít, hogy a börtönben dühös vitákat folytattak, örökös volt köztük a sértődés, haragtartón halmozták emlékeiket társaik számtalan hibájáról és tévedéséről, gyanakodók voltak, suttogva vádolták egymást, hogy árulók s a felsőbbség besúgói. Azt gondolta, itt olyan emberekkel találkozott, akik úgy megindították a szívét, ahogy csak a hozzá közelálló, legkedvesebb munkások: Mjata, Pavlov, Ocskaszov, Szilantyev, Szaveljev, Zatyejscsikov, Pahar.

„Nos — gondolta — ha szabadlábra kerülök s hazamegyek, a vegyészszel összeülök legalább egy évre, s valami szert eszelek ki a férgek ellen; az üvegből odaönt az ember — s három ölnyire egyetlen dög se repül a közelébe... minden rabnál lesz belőle... ha ül, vagy ha födetlen arccal alszik is, nem száll rá..."

Sztyepan fölment egy kisebb dombra. Az esthomályba borult hullámos föld térsége mérhetetlen tágasnak látszott. Egy fiatal héja lassú lebegéssel, mintha szárnyai biztonságát tenné próbára, a szürkületben egy vonalba olvadó facsúcsok fölött szállt tovább.

— Szabadság, szabadság! — ismételte el néhányszor Sztyepan.

Halkan beszélt, száraz ajkait nyalogatva, de hangja mintha ott zengene az egész tajga — nyírfák, fenyők, tiszafák és juharok csúcsa fölött — a

nyárfákat sem az éjszakát megelőző szél zúgatta, hanem ettől a csodálatos szótól bólogattak. Sok évvel ezelőtt egy fiatal fémöntőlegény állt a Központi Bánya palahegyén; lába alatt ott volt a lármás, füstös gyár, a legény meg énekelt. Azt élte át talán, amit Sztyepan ezekben a pillanatokban? S talán Sztyepant is az ő sorsa várja — halál az akasztófán, vagy agyonlövetés? Mintha az elmúlt életére pillantott volna vissza s abba tekintett volna bele, ami rá várt. Megértette: akármi várja is, nem fordul vissza.

Érezte, hogy a szabadság nemcsak neki magának kell, nemcsak a hozzá közelállóknak, nemcsak azoknak, akik a fegyházakban, száműzetésben, rabszázadokban élnek, hanem az egész roppant, dolgos földgolyónak.

Késő éjszaka tért vissza a sátrába. Mindnyájan aludtak. Sztyepan leült a priccsére.

„Utolszor" — gondolta. Olyan volt, mint a részeg. Kedve lett volna hangosan beszélni, mindenkit fölzavarni, csodálatos szónoklatot tartani, hogy hosszú évekre eszében maradjon mindeniküknek. Mintha erős, szokatlanul erős szavak égetnék, kopognának a halántékán, szorítanák a torkát. De tudta, hogy senkit sem szabad fölkeltenie; ott ült a priccsén, melléből hangosan fújta a levegőt, igyekezett lehűteni a szívét.

— Mi az, Sztyepan, nem tud elaludni? — kérdezte egy nyugodt, gúnyos hang.

— Nem, nem tudok. Kagajdakovszkij elvtárs, hogy is tudnék.

— Igen, megértem. Maga is megtette hát a becsületes orosz ember klasszikus utazását. Nagyon örülök neki, maga miatt. Meg vagyok győződve, hogy szabadlábon találkozunk még egyszer, s meg vagyok győződve, hogy az szép találkozás lesz.

— S-ss — mondta Sztyepan — az őr erre jön.

— Sebaj, magának most már nincs mit félnie.

— Magát féltem.

— De én nem félek.

— Tudom, hogy maga semmitől sem fél.

— Aztán csinál-e forradalmat, Sztyepan?

— Csinálok.

Elhallgattak.

— Aludni szeretne, elfáradt, ugye? — mondta Sztyepan.

— Nem, vártam magát. Hadd beszélgessük át az utolsó éjszakát. Más alkalommal majd kialusszuk magunkat. Mégiscsak csodálatosan naiv az önkényuralom. Csodálatosan naiv! Ha a bírósági hivatalnokok egyszer igazán elgondolkoznának rajta, hogy ki is az az orosz forradalmár, megértenék, hogy az egyedül lehetséges harc ellenük: az örökös száműzetés, de még inkább a halálos ítélet.

— Jó, hogy ők nem tudják, mi pedig tudjuk — felelte Sztyepan.

— Persze. hogy jó — mondta Kagajdakovszkij barátságosan. — Persze, hogy jó.

A kísérő-keret parancsnoka mindig civódott Cseremuskinnal, amikor az idejüket letöltött rabokat útnak kellett indítani. Cseremuskin szerette erős őrség fedezete mellett elindítani őket, a kísérő-keret parancsnoka pedig fukarkodott s nem engedte el az embereit. Most, hogy ő helyettesítette Cseremuskint, úgy rendelkezett, adják ki Kolcsuginnak a neki járó pénzt és bizonyítványt s indítsák kíséret nélkül útnak. Amikor a főfelügyelő tiltakozni próbált, a kíséret parancsnoka leintette és azt mondta:

— Fütyülök rá, hogy szabálysértés, most háborús idők járnak. Ha idehoznák, erős fedezetet adnék neki, de most hova szökne, tán vissza a fegyenctelepre?

Déli tizenkét órakor Sztyepan utolszor nézett szét a távoli halmokon, a csatornákon, a szétdúlt úton, a nyírfa-rakásokon, a sátrakon, a konyha mellett a szemétdombon, a temető vékony keresztjein... ránézett az őrre, fölült a kocsira s elgördült a hepe-hupás, fagyott agyagon. A lovat egy igazi szabad paraszt hajtotta. Kísérő nem volt mellette s úgy rémlett, mintha valami igen fontos hiányoznék. Sztyepan zsebében ott volt az írás Novo-Nyikolajevszk város rendőrkapitányához. Sztyepannak ott, cserébe ezért az írásért, ki kellett adni személyazonosságiját, s megszabni a letelepülési helyét.

Sztyepan csak a vonaton érezte meg, milyen messze dugták el őt a megszokott emberi élettől. Az újságok, a szegélyes, fehér porcelántál, a kerek búzacipó, csomagolt cigaretta, poharak... hihetetlennek tűnt föl, hogy emberek ilyen sűrűn nevessenek, s közben körül se nézve, ilyen csodálatos hangosan beszéljenek; meglepte, arcukon milyen gyakori a mosoly, sőt kezdetben úgy rémlett neki, hogy a kocsiban mindenki részeg, azért hahotáznak és hadonásznak. Az emberek ruhájára pillantott. A ruha is különös volt, érthetetlenül sokféle: cipő, kalocsni, felöltő, zubbony, ing, zakó, kucsma, micisapka, katonasapka.

Harmonikaszót hallott. Ez csuda volt.

Látta, hogy az utasok ki-bejártak; holmival, holmi nélkül, tömegesen, sipkátlan, mellényben és ingben — a forró vízhez futottak, a teáskannájukat lóbálták; az ablakon át embereket látott a peronon, látta, hogy mennek a parasztok a töltés mellett az ösvényen, hogy tűntek el az erdőben, jöttek elő a fogataikon. És nem hitte, hogy ez a rengeteg nép szabad, önmagától mozog, kísérők nélkül. Nőket látott, réklis, csontos arcú asszonyokat, fehér karjuk könyökig meztelen, zsíros ajkukat és az izzadt homlokukat törölgették, látta, hogyan mosolyogtak, tartózkodóan, méltányolva a férfitréfát. Hirtelen meglátta, amint egy nő a haját igazítja s egy világos fürtöt a megoldott kendő alá, a füle mögé dug. Szégyellt a nőkre nézni, olyan szépek voltak. Gyerekeket látott, sok-sok gyereket: tejesbőrű csecsemőket, tele vörös pattanással, mivel a csecsemők az úton erősen kizzadtak; pókhasú kétéveseket, megfeszített arccal, amint szétvetett lábukon járkálnak, szipogó, mogorva öt-hatéves fiúkat, akik rekedt, szinte

basszus hangon beszéltek, félig elnyílt szájú leánykákat, akik az orrukban turkáltak és nem tudnak sem enni, sem aludni első útjuk izgalmaitól.

Megérezte a rég elfelejtett szoba szagát, ahol az orosz kemencében kenyeret sütnek, ahol asszony él és pelenkát mos. Beszélgetéseket hallott, s az édes, elfeledt szavak ezrei jutottak újra az eszébe, mindennapos, egyszerű szavak, amiket valaha ő is használt: „piac", „vásár", „vettünk hát egy félüveggel, heringet", „elmentem az anyósomhoz", „ünnep előestéjén ő is megjött", „befogtam a szánba", „a gyerekek — többnyire leányok".

Az út első napján csak estefelé szánta el magát, hogy lemenjen az állomásra; a parasztok és katonák tömegében sietett a harmadosztályú büfé felé, a tűzoltó-állomás kocsiszínje mellett a kofaasszonyokhoz, a forróvizes katlanhoz. Minden elbűvölte és megörvendeztette — a levegő frissesége a kocsi fülledtsége után s a kocsi édes fülledtsége egy rövid séta után a peronon, a békésen alkudó-lármázó tömeg egyenletes zaja. Forró tejet ivott az állomásokon, hagymás pirogot vásárolt magának s borsos szibériai lepényt. Türtőztette magát, hogy ne kezdjen el hangosan fecsegni, a szomszédjaival beszélgetni. Ceruzát vásárolt s írt az anyjának egy levelezőlapot, odament lassan a sárga postaládához, amelytől két lépésnyire ott állt az állomás csendőrje s bedobta a lapot a ládába. A csendőr oda se fordította a fejét.

Sztyepan egész éjszaka magánkívül volt, a szíve dobogott, mintha meredek hegyre kapaszkodna gyorsan. Álmodott, de hallotta, hogy egy csecsemő visít, s az asszonyok bosszúsan beszélgetnek; az orrával és a bőrével is érezte a drága illatokat, a szabad emberi lakás melegét. Minden összekeveredett benne. Aztán nagyon megfájdult a hasa. Világosan látta, hogy megbetegedett, teleette magát a szabad ételből, de tűrt, félt leszállni, tudta, hogy az őrök nem szívesen engedik ki éjjel az embert. Időnként úgy rémlett neki — hogy kilencéves gyerek, a ládán fekszik a régi lakásukban, mellette az anyja, nagyanyó és Jakov szuszog; majd megint más időszak jelent meg előtte — és Pável sírt odalent. Hirtelen kinyitotta a szemét. Az erdőt és a rónát hold világította meg, az ablakon túl minden teli volt citromzöld világossággal, áttetsző és mozdulatlan fénnyel. Néhány percig ezt a csendes fényt nézte.

„Olyan vagyok — gondolta — mint az a ló, amelyet húsvétra felhoztak a bányából."

Magának is váratlanul, szinte vénember módra nyögött föl s a munkás öregek jó bánatát érezte, mintha több volna már ötven esztendősnél, mint Afanaszij Kuzmics, vagy Platon apó.

Reggel, mire felébredt, a lázas, részeg állapot elmúlt. Józan volt, a feje nem szédült, a füle és arca nem égett, a szíve egyenletesen, majdnem hogy nyugodtan vert. A feje azonban fájt, a hasa is. Ezen a napon már széttekintett az életben s meglátta, amit akkor, szabad korában még nem ismert: a háborút. Itt, sokezer versztányira a front mögött, tisztán érződött a megfeszült, nehéz lélegzete. Érezte a súlyát, egész országot átfogó,

kiterjedt erejét. Fülledt, csendes éjszakán, az izgatott villózásról s az alig hallható dübörgésről így ismeri fel az ember a távoli, rettenetes orkánt.

Az állomásokon látta az alamizsnáért könyörgő nyomorékokat, a szürke, beesett arcú, sebesült szentgyörgy-lovagokat, a batyujukon ülő rongyos menekülteket, hallotta kificamodott orosz beszédjüket. Az egyik állomáson egy katonavonatnyi osztrák foglyot látott, kék köpeny volt rajtuk, lábszárvédős cipő, különös, magas, lakk-ellenzős sipka.

A személyvonat ott állt meg, szemben a katonavonattal. Az utasok kiszálltak a kocsikból, s a foglyokkal telt teherkocsikat vették körül. A foglyok minden elképzelhető tárggyal kereskedtek: cipővel, fehérneművel, pénztárcával, gyapjú érmelegítővel, szíjakkal, nadrágtartókkal. Sztyepan látta az ablakon, hogy milyen szakértelemmel és szívesen folyik a vásár: nyilván mind az osztrákok, mind az oroszok számára szokott dolog volt ez, az árunak az ára s kelendősége határozottan meg volt szabva s nem első napja már. Néhány fogoly, aki a vásárban nem vett részt, a mindennapi dolgával foglalatoskodott. Egyik az ingét foltozta, egy vontatott nótát dúdolva kényelmesen; a másik a madzagra akasztott fehérneműt tapogatta s nap felé fordított egy nedves, rosszul száradó trikót; a harmadik vörös szőrrel benőtt ádámcsutkás nyakát nyújtogatta s állva borotválkozott; a kancsalító szemével azt iparkodott meglátni, hogyan van megberetválva az arccsontja alatt, s tekintete egy pillanatra Kolcsuginon állt meg. Odahunyorított Sztyepanra.

Egy kis elágazó állomáson föltartóztatták a vonatukat. Sztyepan nem tudta megérteni, hogy mi történt: a mozdonnyal van-e baj, vagy szerencsétlenség történt valahol elől a pályán.

Sokáig kellett várni. A kocsikból az utasok leszálltak, kiszállt Sztyepan is s egy dombocskára ült. Virradattal enyhe fagy volt, a földet és fákat dér lepte be, de a nap most nekimelegedett s nagyon kellemes volt: ülni a földön és szívni a friss levegőt.

Néhány utas a hasán fekve s arcát az öklével föltámasztva, rögtön elszundított; mások fejüket lehorgasztva, a töltés mentén kószáltak, a száraz, barna füvet turkálták a csizmájukkal, kései gombát és bogyót kerestek.

Sztyepan mellett egy tíz év körüli fiú ült, a szája nagy, kékszélű, bőre fehér. Vénemberként horgasztotta le a vállát, kezét a térdére rakta, arcát a nap felé fordította.

— Miért állunk itt ennyit, úrfi? — kérdezte tőle Sztyepan.

— Katonavonatot engedünk előre. Nem tudja? — felelte a fiú.

Bosszús, csodálkozó hangjából Sztyepan megértette, hogy mindaz, amit ő újnak, különösnek talál, olyan megszokott mostan, mint a harangszó, mint az úton a keréknyikorgás, mint a por és a füst.

— Te hova utazol? — kérdezte.

— Omszkon túl egy faluba, a nagyapámhoz.

— És az apád hol van?

— Elesett a háborúban — felelte a fiú és megvakarta magát a térde alatt.

— Sajnálod?

— Én?

— Persze, te.

— Én nem emlékszem rá; amikor elment, még egész kicsiny voltam. — Fáradt felnőtt hangon tette hozzá: — Gyerekek ritkán sírnak. A nők, öregasszonyok, azok jajveszékelnek. Mihozzánk egyszer kilenc levelet hoztak egy nap.

— Miféle levelet?

— Mifélét! A frontról, hogy a férfiak elestek. Akkor volt sírás. Éjszakára az erdőre mentünk, nem tudtunk aludni.

A mozdony elnyújtott füttye hallatszott; a távoli fák fölött szürke, szétfolyó füstöcske mutatkozott.

Minden csöndes és szelíd maradt: a meleg föld, a sötétzöld fenyők, a hulló levelek narancsszín tócsájában álló kis nyírfa, a távíróoszlopon a fehérmellű, hosszútestű szarka, az utasszállító vonat, amely olyan volt, mint egy nyugodt, zöld falu a fák s a magas, száraz fű között. Az utasokat azonban izgalom fogta el. A kis ligetből két legény futott ki, sebtében húzták meg a szíjuk: a halmon szunnyadozók sietve tisztogatták le ruhájukról a száraz levelet, futva ereszkedtek a töltés felé, igyekezve, hogy a szabad vágányon átszaladhassanak.

— Mit futnak? — mondta a fiú. — Ha még ellenvonat volna. Így úgysem indul el, amíg arról az állomásról jelet nem adnak — s kezével nyugatra mutatott.

Sztyepan, aki szintén felkelt, újból leült: a fiú hangja nagyon biztosan csengett.

— Ez aztán a háborús idők gyermeke! — mondta Sztyepan. — Ilyet még nem láttam: mindent tud.

A fiú tenyerét a sapkaellenzőhöz tette, egy ideig a közelgő vonatot nézte s azt mondta:

— Micsoda mozdony, hatvan vagont húz.

Az ottülőket füstös, poros, meleg felhőjével megcsapva, hangos fütyüléssel és gőzpöfögéssel süketítve, magas kerekeinek fényével vakítva, néhány pillanat múlva egy nagy mozdony száguldott el, s rögtön utána — szinte pókhálóval bevontan — teherkocsik gyors kerekei koppantak fahangon. A hatalmas mozdonykerekek után soványkáknak és gyengéknek látszottak, könnyű orsók, amelyekről cérnaszálak csavarodnak le.

A fűthető teherkocsik ajtajai nyitva voltak, a lábukat lógatva mindenikben katonák ültek, a félhomályból álló alakok arca fehérlett elő. A poros szél nótafoszlányokat hozott, de a teherkocsik nagy része hallgatott. Aztán más vagonok gördültek el lovakkal, majd meg zárt kocsik árúval, aztán újból katonák.

Sztyepan mohón pillantott ebbe a frontra siető, végtelen vonatba.

A vonat elment s Sztyepan azt látta, hogy akik a dombon maradtak,

sőt a mellette ülő fiú sem néz a fölvillanó vagonokra. Két éven át, gondolta, bizonyára egyfolytában mentek éjjel-nappal a frontra a katonavonatok, különben nem lett volna arcukon ilyen közöny és unalom.

Este a kocsiban komoly beszélgetés kezdődött. Egy idősebb ember, akin ellenző nélküli hivatalnoki-sapka volt, csendes szóval magyarázta, hogy Szibéria lett az európai Oroszország táplálója, s ha nem volna a szibériai vaj és a szibériai kenyér, Petrográdon és Moszkvában egészen rosszul állnának a dolgok.

Egy szélesarcú, világoshajú paraszt, egy medáliás öreg és két asszony hallgatta, később, amikor a beszélgetés nekihevesedett, a szomszéd padok utasai is odajöttek.

A legérdekesebben a szélesarcú, világoshajú paraszt beszélt s egy fiatal, csúnya asszony, akinek az elülső fogai rosszak voltak.

Sztyepan azt látta, hogy a beszélgetés részvevői mind szidták a háborút és a felsőbbséget, de a beszélgetés, ahogy ez rendesen lenni szokott, dühös vita jellegét öltötte, mintha mindnyájuknak tökéletesen eltérő nézeteik lettek volna. Vitatkoztak, hogy ki él rosszabbul — a paraszt vagy a munkás; kit nyom jobban a háború — a férfiakat vagy az asszonyokat. Vitatkoztak, hogy tud-e a bajokról a cár, s ki a hibásabb: a német vérű cárné vagy a vitázók szibériai földije, a paraszt Raszputyin. Sztyepant meglepte, hogy milyen nyíltan és merészen beszéltek a cárról. Egy percre még arra is gondolt, nem megrendezett provokáció-e ez, hogy politikai beszélgetésbe rántsák, de belátta rögtön, hogy ostoba gondolat; hisz mindnyájan beszéltek, egymást félbeszakítva s rá senki sem hederített. A világoshajú paraszt vitába szállt a hivatalnok-sapkás emberrel s azt mondta:

— A szántóvető embernek kevés a földje. Attól, hogy a háborúban millió embert megöltek, a föld nem lesz több. A bánat gyarapszik, az igen, de abból úgyis van a parasztnak elég. A föld azonban nem gyarapszik. A némettől pedig nem lehet földet szerezni. Nincs földje neki. Minek háborúzni vele. A fiam komája másfél évig volt fogoly, megszökött tőlük s egy rövid időre hazajött. A mi parasztjaink mindent kiszedtek belőle, szót szó után nyomtak ki, mit vetnek, hogy vetik, milyen a föld, mennyit gyűjt be, milyen az éghajlat. Mindent kiszedtek belőle. A legfontosabb szót, az elsőt ő mondta nekünk: nincs a németnek földje. „Vegyél el akár mindent — azt mondja — földje nincs." Így harcolunk mi. Miért? — Hallgatóira nézett s huncutul megkérdezte: — Vagy maguk közül tudja valaki, hol van az a paraszti föld, ki dugta el előlünk, hol kell keresni, mi? A törököknél tán vagy a bolgárnál? Vagy ezeknél a nadrágtalan osztrákoknál, akiket a frontról hoznak ide. Húsz napig utazik az ember Oroszországon keresztül, nagyobb állama nincsen a világnak s föld nincs. Hol van hát?

És mosolygó szemét körülhordta a mohón hallgató utasokon.

— Föld, föld — utánozta a feketefogú asszony. — A paraszt csak egy szót ismer: a föld meg a föld. Neked csak föld kéne. De énnekem mire jó? A férjemet megölték, két árvám van. Hova legyek? Azt gondoltam,

a néném hez megyek, de az unokahúgomtól levél jött: a testvérem férjét is megölték a háborúban. Hát így van. De a paraszt csak egyet tud: föld, föld. Minek nekem a föld? Az árvák szemével nézek rá, legyen átkozott... Föld, föld! — mondta gyűlölettel.

— Hazudsz, asszony! — kiáltott fel a medáliás öreg. — Nincs jogod ilyet mondani! A föld — az tudod... épp elég a népnek a földet megművelni! A föld, tudod...

— A népnek elég, elég — mondta meggyőződéssel a világoshajú paraszt — csak föld volna; de mindet nem ölik meg s még mindig fölösen maradnak.

— Fulladjatok bele a földetekbe — mondta dühösen az asszony — hogy a szemeteknél, szátoknál magasabbra érjen! Itt semmire nem néznek. A frontról nyomorékok jönnek haza. Mennyit kínlódott a nép, én forróvízzel forráznám le ezeket; az ujjaimmal fojtanám meg, megégetném, fejszével csapnám agyon, késsel vagdalnám össze.

— De kicsodát? — kérdezte egy, a folyosón állók közül.

— Tudod jól — felelte kurtán és haragosan a felső polcról egy hang.

A szomszéd kupéból most kétségbeesett jajgatás hallatszott.

— Ja-aj-aj-, az átkozottak, elvitték...

Mind rohant, hogy megnézze.

Egy középkorú, nagy, hajlott orrú, sovány paraszt állt a pad előtt, arcán annyi kétségbeesés és zavarodottság volt, hogy rettenetes volt ránézni.

Ott állt, szája félig elnyílt, egyik kezével a kabátja gallérját fogta, a másikat ökölbe szorítva, lassan leeresztette.

Az utasok hallgattak, féltek megkérdezni, hogy mikor, mi volt a ládában...

A sovány paraszt, szemét az utasok arcán lassan körüljártatva, maga magyarázta meg:

— Mindenem ott volt: az igazolvány, a pénz — minden. A fehér cédula is, meg a fölírt cím, hogy hova megyek, a holmi, a kenyér.

Ekkor egyszerre mind fölzajdultak, kiabálni, fenyegetőzni kezdtek, a főkalauzt hívták, néhányan rohantak s az ajtót csukták, hogy kutatást rendezzenek a kocsiban.

Egy kövér paraszt, vidám, feketeszemű, diadalmas hangon magyarázta:

— Már harmadszor történik meg a jelenlétemben. A háborúról kezdenek beszélni, a földről — s tessék, nincs meg a csomag. Bizisten, ügyes fickók. Mi? Ők maguk indítják a beszédet, hogy tűzbe hozzák a közönséget, ezalatt szépen elvisznek mindent. Jól kieszelik!

— Persze, szándékosan kezdik az efféle beszédet — támogatta néhány hang.

A világoshajú paraszt, aki a leghangosabban vitatkozott, rögtön megérezte a ráirányuló gyanakvó tekinteteket s mogorván a falhoz húzódott, némán ült ott, az összevont szemöldöke alól nézegette az utasokat.

A feketefogú asszony magas, örvendező hangon mondta:

— Meg kéne fogni az ilyet — s a sínekre vele, én magam fognám a

fülét, hogy a kis fejét pontosan lenyisszantsa. Csak rágondolni is: a szörnyetegek azt használják ki, hogy az emberek bánkódnak és a bánatukról beszélnek.

A kárvallott pedig a súlyos beteg tompa hangján mesélte:

— A kék bankó reggel még a bugyellárisban volt. Én meg azt gondolom: elemózsia van az egész útra nálam, minek az ilyen pénzt az erszényben tartani, fogtam és a ládába tettem... Hej, istenem...

Fölcsuklott és elsírta magát.

Az utasok egészen Novo-Nyikolajevszkig egyre csak vasúti lopásokról, ügyes tolvajokról, altató zsebmetszőkről beszéltek. s a beszélgetés megint iszonyú vitává fajult. A parasztok a lótolvajok szilajságát magasztalták. A boltosok az éjszakai betörőket és zárfölfeszítőket védtek, a városi asszonyok a padlástolvajok mellett álltak ki, akik leveszik a kötélről a nedves fehérneműt, a falusiak a zsebtolvajokért, akik a piacon kódorognak...

Sztyepant egyre nagyobb izgalom fogta el. Minél közelebb ért a vonat Novo-Nyikolajevszkhez, annál kínosabb volt arra gondolnia, hogy jelentkeznie kell a rendőrparancsnokságon. A szíve elalélt, amikor szülőhelyére. az anyjára, öccsére, Marfára, Grisa Pavlovra. Zvonkovra gondolt. Mintha a naptól volna, összehúzta a szemét. lefestette magának, ahogy a gyár mellett a kis ösvényen megy s a házukhoz közelít, az udvarban játszó Pavelt látja. Az apja ránéz. „Ott még egészen meleg van. sárga-, görögdinnye, paradicsom" — gondolta. S fájt a lélegzés is, mialatt ilyen képet rajzolt föl magában. A palahányáson kapaszkodik fel a gyár teréhez, a talpfákon megy; körül sivítás, csörömpölés, a kazánlemez-műhelyben ezer pontozókalapács zörög, a mozdony ordít. hogy a nehéz salakcsilléket húzza, az ember feje fölött meg a kék őszi ég. A kohókhoz megy. A munkástársak látják és ő is látja őket. Mjata, Ocskaszov, Zatyejiscsikov, Lobanov, Pahar — mind a helyükön és mindet öröm látni — még Abram Kszenofontovicsot és Szapozskovot is.

— Mi az, börtönből? — kérdi Volovik.

— Igen, a börtönből, mérnök úr — mondja ő.

— A népet izgatni?

— Igen, a népet izgatni, mérnök úr.

„Hogy legyen, mit tegyek? — gondolta Sztyepan. — Hisz ez nem békeidő. Alig mozdul az ember: igazolvány, hogy vagyunk a katonakötelezettséggel, ki, mi. hova? Mit mutatok neki?"

Megszámolta a pénzét. Bizony, háborús idők. Végül is úgy döntött. hogy el kell mennie arra a helyre, amelyet a felsőbbség kijelöl neki. Ott körülnéz, megszokja az új, háborús rendet, levelez az ismerősökkel. tanácsot kér — s majd meglátja. Nem könnyű a huszonkettedik életévében ilyen öreges. okos döntéseket hozni.

„Tugarov helyesli — gondolta. — Vajon mit csinálnak most? Cseremuskin talán visszajött már. Bosszankodik: kicsúszott kezéből egy ember. Valószínű. átköltöztek a sátrakból télire hisz napról napra készülődtek. A káposztát, ami akkor jött, amikor ott voltam, bizonyosan fogyasztják

már. Elcserélte Goglidze csizmára a takaróját? Folyton habozott Néhányan lebeszélték."

Még túlságosan közel voltak hozzá a börtönbeli helyek roppant szenvedései, nem távolodott el tőlük annyira, hogy idegenként pillanthasson a sötét és komor fegyenctelepre. Még csak körülnézett, mint az utas, aki az erdőből az erdő szélére ér.

Belepillantott az elébetáruló új életbe, s látta, hogy nem könnyű. De azért csak törtetett felé, bele szerette volna vágni magát az élet kegyetlen szemétdombjába, amelyet egyszeriben meglátott, az első nap már, hogy kiszabadult. „Jól van, jól, majd meglátjuk" — gondolta.

A vonat déli két óra körül érkezett Novo-Nyikolajevszkbe. Ahogy a vagon ajtaja felé nyomult, Sztyepan a tömeget nézte, amely a peront elöntötte. Igen lassan haladtak a kijárat felé, a folyosón folyton elakadt valaki az óriási falusi faládájával, vagy egy asszony nem tudott a gyerekeivel, tömérdek batyujával a lépcsőn mindjárt leereszkedni. Az utasok ilyenkor idegeskedni, kiabálni kezdtek:

— Mi az ott elöl, elaludtak tán?

Mind föl voltak zaklatva, siettek, néhányan az ablakon néztek ki, a várakozóknak adtak jelet. Egyedül Sztyepan mozgott közönyösen, kivárva, mikor kerül rá a sor, hogy a kocsiból leszálljon.

Szemével az állomások csendőreit követte s találgatta, vajon nem őt figyelik-e, ahogy a közönséget nézegetik s a vagonokba tekingetnek.

Végül leszállt a peronra. A vágányokon nagy tömeg állt. A közönség nem ment a magas, szürke kerítés mentén a kijárat felé, hanem a síneken lépdelt át, a távoli vágányokon álló tehervonat irányában. Sztyepan a tömegen át lassan utat törve, az első sorokba került. A vagonoknál katonák százai ültek; köztük és a hallgatag tömeg között nagy, puszta térség keletkezett.

A szerelvényt csendőrök vették körül. Két helyen bőrbekecses katonák álltak, egy kis kerekeken álló, különös készüléknél.

— Mi ez? — kérdezte Sztyepan a mellette állókat.

— Nem látod — géppuska — felelte csodálkozva egy legény s visszafordult, hogy megnézze azt az embert, aki ilyen különös kérdést tesz fel.

— De mért őrzik őket: — katona — katonát? — kérdezte Sztyepan. Megszokta már, hogy a kérdései csodálkozást keltenek.

A legény a mellette álló őrre nézett és suttogva mondta:

— Megtagadták a frontramenetelt. Másodnap állnak már. Tegnap, azt mondják, nagy hecc volt, lövöldözésre került a sor. Nem szállnak be a marhakocsiba és kész — magyarázta Sztyepannak vidám hangon: — makacs nép, szibériai.

Sztyepan sokáig állt ott a tömegben, a föllázadt katonavonatot szemlélve. Különös látvány volt ez. A tömeg hallgatott, az őrök hallgattak. Hallgattak a kocsiknál ülő katonák is. Az őszi nap csendesen ragyogott a nyugodt föld fölött. Szörnyű feszültség volt ebben a hallgatag, álmos képben. Sztyepan éppen olyan mozdulatlanul és hallgatagon állt s a tömeg-

gel együtt nézte a katonákat s az őröket, s a szíve lázadó örömmel, izgalommal telin vert, a vihart szimatolva. Az őrök a népet nézték s a katonákat a kocsiknál. A katonák ásítoztak, időnként néhány szót váltottak egymással, kényszeredetten hol a gépfegyvernél álló őrökre, hol a síneken szorongó tömegre pillantottak. Mind nyugodtan álltak, elgondolkozva.

Sztyepan óvatosan kiment a tömegből. Félt megtörni az emberek százainak súlyos, feszült hallgatását s az állomás felé indult. Megtapogatta pénztárcáját s a padlón ülő utasok közt lépkedve, lassan a jegypénztárhoz ment. Hirtelen hátrapillantott — egy sovány lány nézett egyenest rá a sötét szemével. Megismerte s hogy tétovaságával leplezze zavarát és örömét, szavait elnyújtva mondta:

— Polja Bahmutszkaja, mi szél hozta magát ide?

1940.

TARTALOMJEGYZÉK

ELSÓ RÉSZ 3
MÁSODIK RÉSZ 125
HARMADIK RÉSZ 287
NEGYEDIK RÉSZ 449

A kiadásért felel az Új Magyar Könyvkiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: SZINNAI TIVADAR
Ellenőrző szerkesztő: Németh Irén
A könyv fedélrajza: Papp Klára munkája
Műszaki vezető: Siklós Béla
Készült 10,000 példányban, 40,5 (A/5) ív terjedelemben.

A nyomási munkálatokat a Román Népköztársaságban végezték,
a Román Népköztársaság és a Magyar Népköztársaság közös könyvkiadási
egyezménye keretében.